BOUWKUNDIG
WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE

MAATSCHAPPIJ
TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

15e JAARGANG.

's-GRAVENHAGE.
MOUTON & Co.
1895.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

15de JAARGANG.
5 JANUARI 1895. No. 1.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

De eerstvolgende vergadering van het Hoofdbestuur der Maatschappij wordt gehouden op Donderdag 10 Januari a. s., des voormiddags ten half elf ure.

De ingekomen antwoorden op de prijsvragen, in 1894 uitgeschreven door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, zijn vermeld onder het hoofd „Prijsvragen" in dit blad.

HET „REICHSHAUS" TE BERLIJN. (*)

Door den kundigen bouwmeester was inmiddels ook voldaan aan de hem door de bouwcommissie uit den Rijksdag opgedragen taak, bestaande in het maken van eene geheel nieuw project, waarbij zooveel mogelijk rekening moest worden gehouden met de wenschen van de Akademie des Bauwesens. Bepaalde voorschriften waren daarvoor niet gegeven, alleen moest als vaststaande bepaling worden aangenomen, dat de hoogte van den vloer van de groote zittingzaal boven den beganen grond 5,5 Meter moest bedragen, overeenkomende met die van 't laatst gewijzigde ontwerp.

Verder was de niet minder moeilijk te vervullen aanwijzing gegeven, dat de tot kroning van het gebouw ontworpen koepelvormige bedekking meer naar het westen, d. i. meer naar den voorgevel, dus uit het midden der breedte-as, zou worden verplaatst.

De wijze waarop Wallot, nu hij aan geen persoonlijke meeningen van derden meer gebonden was, meester werd over de hem voorgelegde, schijnbaar haast onoverkomelijke zwarigheden, mag oprechte bewondering afdwingen.

Zonder een der hoofddenkbeelden van zijn oorspronkelijk project prijs te geven, is het hem gelukt een klassieke indeeling te vinden die, de zwakheden van het vroegere plan ter zijde stellende, aan doelmatigheid en grootschheid alles verre overtrof, wat tot nu toe door hem, evenals door zijne mededingers naar dezelfde gegevens was geleverd geworden.

In de gevel-ordonnantie, die zich overigens zeer nauw aansloot bij die van 't laatst ingezonden ontwerp en de noodige speelruimte liet voor eene nadere meer nauwkeurige uitwerking der details, was als de grootste wijziging op te merken, de verwijdering van de koepelvormige bedekking van de groote zittingszaal, en daarvoor boven het middengedeelte van de wandelhallen (salle des pas perdus) een hoogen achtkantigen tambour met koepelvormige bedekking in de plaats gesteld.

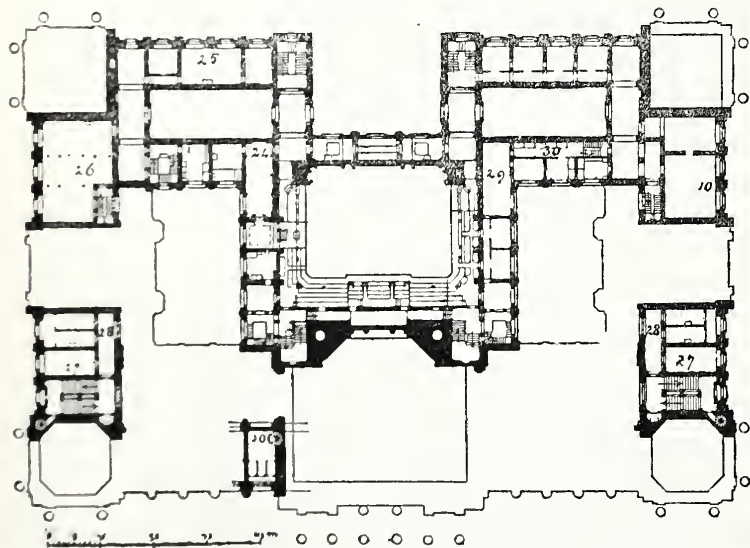
Deze nieuwe plannen werden in September van 't jaar 1863 aan de Bouwcommissie uit den Rijksdag voorgelegd,

*) Het eerste artikel over het Reichshaus, in het laatste nummer van den jaargang 1894 van dit blad, vangt aan met de vermelding, dat op 15 November j.l. dit bouwwerk werd ingewijd. Men gelieve dien datum te veranderen in 5 December (1894).

en nadat daarin op verlangen van enkele leden dier commissie, evenals van het Reichstags Präsidium en andere lichamen, nog enkele wijzigingen waren gebracht, verwierf het in December van datzelfde jaar de goedkeuring van Z. M. den Keizer. Het voorjaar van 1884 verliep met de ontgraving van het bouwterrein en andere voorbereidende maatregelen. De werkzaamheden voor den bouw kwamen echter eerst in volle werking, nadat op den 9 Juni 1884 op plechtige wijze de eerste steenlegging door Z. M. den Keizer Wilhelm I had plaats gevonden.

Onnoodig en te uitvoerig zou het zijn, indien wij melding moesten maken van alle bijzonderheden, die zich tijdens den bouw jaar in, jaar uit voor hebben gedaan. Een daarvan mag echter niet onvermeld blijven, en wel de buitengewone omstandigheid, dat men, toen het bouwwerk reeds belangrijk gevorderd was, tot eene geheele verlegging van de het geheel bekronende bekoepeling weder moest besluiten, en die weder terug geschoven moest worden naar de haar bij de vorige projecten aangewezen plaats boven de groote zittingzaal voor den Rijksdag.

De oorzaak daarvan was, dat de Keizer zijne goedkeuring niet wilde verleenen aan het maken van een plafond tot afscheiding der groote middenhal van de holle ruimte van den daarop te stellen achtkantigen tambour met bekoepeling, waartoe, zooals reeds gemeld is,

Het Reichshaus.
Entresol.

de architect bij het laatste ontwerp den eisch was gesteld.

Wallot verzette zich, en terecht, tegen dezen eisch die, was daaraan voldaan, in de eerste plaats eene groote wanverhouding had doen ontstaan in de overdekking van de groote wandelhalle (salle des pas perdus), en tevens eene verwarming van die ruimte zoo goed als onmogelijk had gemaakt.

Daarom werd besloten de koepelvormige bekroning weder terug te brengen naar de reeds daaraan bij het eerste project bestemde plaats, boven de groote vergaderzaal van den Rijksdag.

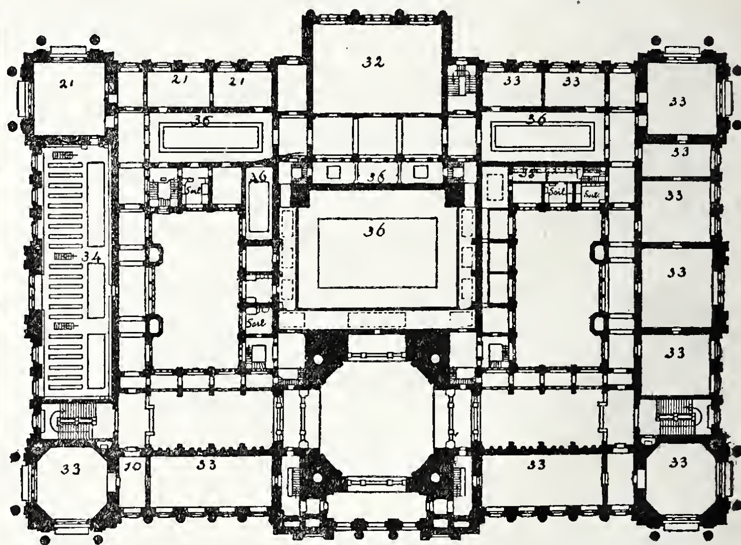
Groote moeilijkheden waren daaraan verbonden, wijl de aanleg van de muren voor dat middengedeelte te zwak was tot het dragen van dien grooten koepelbouw. Bijzondere vermelding moet daarom hier gemaakt worden van den Geh. Baurath Zimmerman die eene constructie ontwierp waardoor de verplaatsing mogelijk werd gemaakt.

Om een denkbeeld te geven van de meesterlijke wijze waarop de indeeling van het gebouw door Prof. Wallot is ontworpen, zal vooral voor zaakkundigen eene beknopte beschrijving daarvan niet van belang ontbloot zijn.

Waar de leek op bouwkundig gebied eerst over de inrichting van een gebouw een oordeel kan vellen nadat het tot stand gekomen is, en dan gewoonlijk eene harmonische en doelmatige groepeering van de vertrekken nog als heel gewoon, en als van zelf sprekend beschouwt, weet de bouwkundige beter, hoeveel waarde aan eene klassieke indeeling vooral bij bouwwerken van dezen omvang moet gehecht worden

Het Reichshaus heeft den vorm van eene rechthoek, aan de vier hoeken ingesloten door torens, en is lang, op den beganegrond, 131.80 M., breed 88.30 M.

Uit dezen rechthoek springen de torenresaliten nog 2.80 M., de westelijke Voorhal (tot den voet der zuilen), 5.50 M., en de oostelijke, 4.70 M. voor, zoodat de afmetingen van het geheele gebouw, buiten den 27 M. voorspringenden trappenaanleg, voor het westelijken portiek 137.40 M. in de lengte en 104.10 M. in de diepte bedraagt. Deze massa is verdeeld in een over de geheele diepte doorgaanden middenbouw, waartegen twee zijbouwen zich aansluiten, die ieder ter wederzijden van den middenbouw eene open onoverdekte ruimte van 29 M. bij 16.28 M. omringen. Van deze beide open plaatsen ontvangen de verschillende aan de binnenzijde gelegen gangen, portalen en vertrekken van den midden zijbouw direct licht; alleen de groote middenzaal en de daarbij behoorende accessoires hebben, evenals de voorzalen, aan

Het Reichshaus.
Eerste Verdieping.

den oostelijken gevel bovenlicht. De hoofdtoegangen van het gebouw bevinden zich in de aslijnen van de vier frontgevels; alleen die aan de westzijde draagt door den daarvoor aangelegden, door monumentale borstweringen afgebakenden rijweg, en de grootsche formatie van trappen, bordessen en terrassen met de zich daaraan als middelpunt sluitende imposante zuilenrei, het kenmerkend karakter van hoofdtoegang tot het gebouw; toch is de daaraan op zoo indrukwekkende wijze gegeven functie slechts denkbeeldig, wijl die alleen voor zeer bijzondere doeleinden als zoodanig dienst doet, zooals bijv. op den 5en December j.l. het geval was bij de plechtige inwijding van het gebouw en de legging van den laatsten steen door Z.M. Keizer Wilhelm II, en moet deze hoofdtoegang meer als een eere-toegang worden beschouwd, waarvan de poorten zich alleen openen bij zeer bijzondere, weinig voortkomende plechtige gelegenheden. Vele vakgenooten en vooral buitenlandsche architecten, niet zoo bekend met alles wat den bouw van het Reichshaus is voorafgegaan, rekenen het Wallot als een groote aesthetische fout aan, dat hij den werkelijken hoofdtoegang tot het gebouw slechts eene denkbeeldige functie heeft weten te

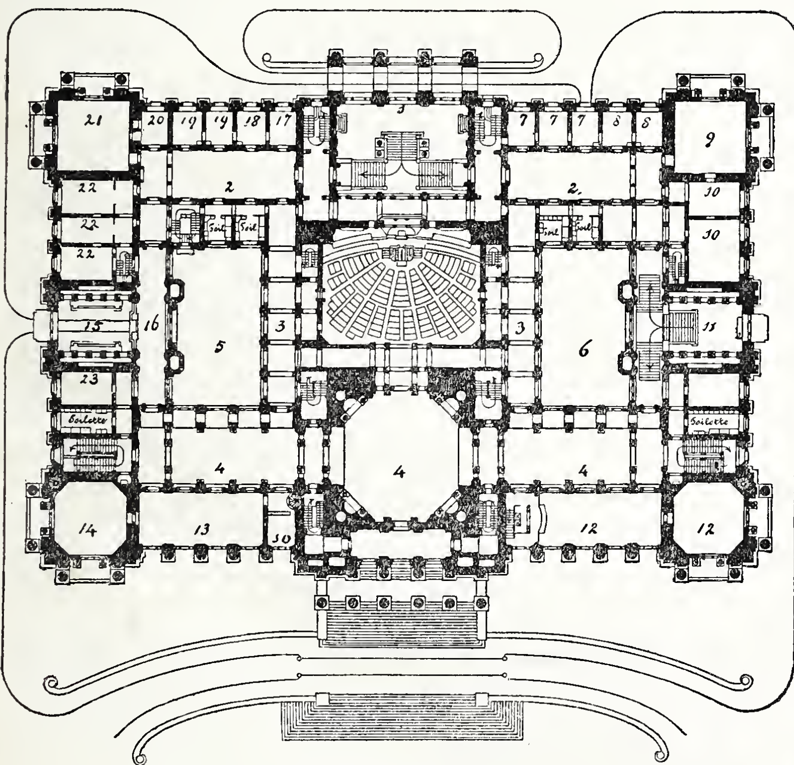
geven. De andere toegangen, meer voor het geregeld gebruik bestemd, zijn in het sousterrain van den zuidelijken en noordelijken gevel aangebracht, terwijl de oostelijke door een overdekte zuilenrij eenigszins hooger gelegen is. Alle drie kenmerken zich door groote voorportalen, die zoowel in den gevel als inwendig door sterk sprekende vooruitsprongen en eene monumentale ordonnantie gekarakteriseerd worden.

Teneinde de regelmatige samenvoeging van de verschillende zalen en vertrekken goed te begrijpen, geeft het grondplan van de bel-étage de gemakkelijkste aanwijzing.

Om den kern, het middelpunt van het geheele gebouw, de groote vergaderzaal van de leden van den Rijksdag, groepeeren zich:

1e Het gedeelte bestemd voor het verblijf en het verkeer van de afgevaardigden voor het begin en tijdens de zittingen, dit neemt de geheele westelijke helft van het gebouw in.

2e De vertrekken bestemd voor den Bondsraad in het, tusschen de oostelijke en zuidelijke ingangen gelegen, vierde gedeelte.

Het Reichshaus.
Bel-étage.

3e De zalen voor den Reichstags Vorstand, de bureaux, de bibliotheek, en verschillende accessoires in het resteerend vierde gedeelte, tusschen de oostelijke en noordelijke ingangen gelegen.

De afgevaardigden naar de Rijksdag treden het gebouw door den zuidelijken of den noordelijken toegang binnen. Wijl de eerstgenoemde toegang geeft van de zijde van de Brandenburger poort, ligt het voor de hand, dat dit de meest gebruikte zal zijn. Daarom is in de vestibule een monumentale trap ontworpen geworden, met twee ter wederzijde naar de bel-étage voerende trappen, waarvan de rechtsche voert naar de vertrekken van den Bondsraad en de linksche toegang geeft naar de groote wandelhalle (salle des pas perdus) ten dienste van de afgevaardigden naar den Rijksdag. Gewoonlijk zal van deze monumentale trap weinig gebruik worden gemaakt, maar de voorkeur worden gegeven aan de zoowel in de zuidelijke als in de noordelijke vestibule gelijkvloers gelegen toegangen, die in onmiddelijk verband staan met vestiaires, waardoor men langs de twee hoofdtrappen, die tot boven in 't gebouw doorgaan en in de as liggen van de wandelhalle, die verzamelplaats van de leden van den Rijksdag kan bereiken. Deze zich tusschen die hoofdtrappen bevindende ruimte heeft eene lengte van 96 Meter, en bestaat uit een geheel opgaand achthoekig middengedeelte met bovenlicht, waaraan zich ter linker en ter rechter zijde de beide andere deelen aansluiten. Aan de noordzijde leidt een corridor naar het noordoostelijk gedeelte, terwijl twee galerijen, ter weerszijden van de groote vergaderzaal gelegen, het midden- en het zuidoostelijk deel met de wandelhalle verbinden, waardoor zoowel de leden van den Reichstags Vorstand als die van den Bondsraad zich met die verkeersruimte in verbinding kunnen stellen.

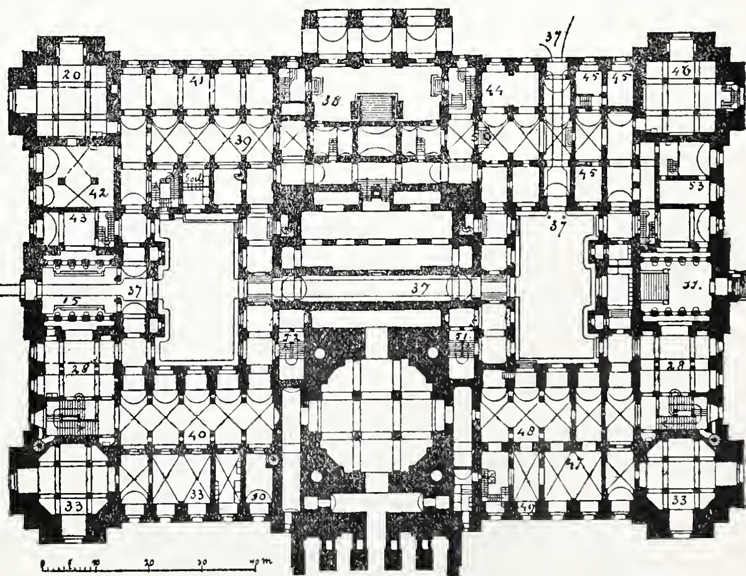
Langs den voorgevel zijn, westelijk daaraan grenzende, aan de eene zijde de groote restauratiezalen gelegen en aan de andere zijde de leeskamers en bureaux aangebracht, waarbij, door een afzonderlijke trap verbonden, het bureau voor de posterijen zich bevindt.

Voor alle in de voorgevel uitkomende ramen zijn balkons aangebracht, van waar men een schoon uitzicht iheeft op den grootschen aanleg die 't Reichshaus omringd.

Het geheel maakt op den beschouwer een imposante ndruk en leent zich bij uitstek voor het houden van officieele feestelijkheden op groote schaal.

De leden van den Bondsraad hebben toegang naar het voor dezen tak van dienst bestemde gedeelte van het gebouw, òf door den zuidelijken ingang gemeenschappelijk met de leden van den Rijksdag, òf door den oostelijken hoofdingang gezamenlijk met de bezoekers van de Hof- en Diplomatenloges. Aan beide zijden staat hun de gezamenlijke hoofdtrap maar ook een bijzondere neventrap ten dienste. Als centrum van het verkeer is voor dit gedeelte van het Huis een groote, van bovenlicht voorziene zaal bestemd, en bevindt zich de groote zittingzaal van den Bondsraad in den zuidoostelijken hoektoren; daarbij liggen de verschillende voor diverse personen bestemde lokaliteiten.

Voor de *leden van den Reichstags Vorstand* is — voor zooverre zij geen gebruik willen maken van de voor de afgevaardigden bestemde portalen — de toegang naar het voor dezen dienst bestemde gedeelte door de oostelijke vestibule, of gemeenschappelijk met die der bureaux

Het Reichshaus.
Sousterrain.

door den noordelijken ingang, langs de op den hoek van de noordelijk gelegene binnenplaats door alle verdiepingen gaande hoofdtrap. Voor dezen tak van dienst

zijn verder alle vertrekken langs het oostfront bestemd, terwijl aan de bureaux eene plaats in de tusschenverdieping is aangewezen; de in den noord-oostelijken hoektoren gelegen bibliotheek voor dagelijksch gebruik, is speciaal voor den Reichs Vorstand aangewezen; deze staat met de daarnaast op de verdieping gelegen algemeene bibliotheek voor de afgevaardigden, door trappen en een boekenlift in onmiddelijk verband. Onder deze liggen in het sousterrain de bodenvertrekken en het expeditielokaal, die met afzonderlijke trappen met de bureaux in verband zijn gebracht.

Wat de groote vergaderzaal betreft, is het bekend, dat in het programma voor de prijsvraag reeds was vastgesteld, dat de afmetingen en inrichting overeen moesten komen met die van de bestaande vergaderzaal.

De Bondsraad en het Präsidium hebben toegang tot die zaal door den oostelijken corridor, de leden van den Rijksdag door de groote wandelhalle (salle des pas perdus) door drie breede deuren aan de westzijde — of door twee in de breedte-as aangebrachte deuren, die echter hoofdzakelijk dienen moeten bij de stemmingen (de zoogenaamde „Hammelsprunge") voor de met ja of neen stemmende afgevaardigden — bij het verlaten der zaal.

Bijzondere aandacht dient nog gevestigd te worden, op de ligging van de tribunes voor de toehoorders bij de zittingen van den Rijksdag. Waar die in 't vorige gebouw gelegen waren achter de zitplaats van den Bondsraad en het Präsidium, is bij de nieuwe indeeling het tegenovergestelde het geval, en een meer doelmatige en aesthetisch betere inrichting getroffen. De zitplaats van het Präsidium en de leden van den Bondsraad ligt in eene groote nis — tegen een dichten wand —, terwijl langs de drie andere open wanden de tribunes zijn aangebracht.

Die langs de lange zijde en een deel van de rechterzijde (in parlementairen zin) is voor het publiek bestemd.

De middeltribune van de rechterzijde is voor het keizerlijk Hof en de daarnaast gelegene voor het corps diplomatique bestemd. Van de tribunes der linkerzijde is het kleinste oostelijke deel ten gebruike voor den Bondsraad, en de overblijvende ruimte op de westelijke tribunen voor de vertegenwoordigers van de pers bestemd.

De bezoekers van de Keizerlijke tribune en die der diplomaten, alsmede de Bondsraad, rijden bij de oostelijke portiek voor, en kunnen hunne plaatsen bereiken langs beide ter wederzijden in de vestibule gelegen trappen. Voor de diplomaten en de leden van den Bondsraad is één salon, voor het Keizerlijk Hof zijn twee salons en een toilette beschikbaar

Het publiek en de vertegenwoordigers van de pers, vinden toegang door den noordelijken ingang, waarbij aan de linkerzijde der vestibules een bureau is voor de uitgifte van toegangsbiljetten. Als iemand een der afgevaardigden spreken wil, gaat hij van naar de onder het noordelijk gedeelte van de wandelhalle in het sousterrain gelegen wachtvestibule, van waar hij naar de daarvoor bestemde spreekvertrekken wordt gebracht. De opgang naar de tribune van de groote vergaderzaal geschiedt langs de beide trappen westelijk daarvan, naast het groote middengedeelte van de wandelhalle gelegen; de zuidelijkste daarvan is meer uitsluitend voor de vertegenwoordigers van de pers bestemd. Deze moeten voor het grootste gedeelte hunne berichten, tijdens de zittingen samenstellen, waartoe voor hen, buiten de noodige portalen en toiletten, in de tusschen- en eerste verdieping een bijzondere verfrisschingszaal, 7 werkkamers, en 12 telephoonbureaux ter beschikking zijn gesteld. Ten dienste van het publiek zijn eenige toiletten voor heeren en dames aangebracht.

Een gewichtig deel van de zittingzaal is mede dat der werkkamers van de stenographen, die hunne bureaux hebben in het sousterrain onder de kamers van den Reichstags Vorstand. Van daar kunnen zij hunne plaatsen in de zaal bereiken langs de achter den onderbouw van de oost-corridor liggende trappen; mede zijn deze bureaux gemakkelijk te bereiken voor de afgevaardigden en de leden van den Bondsraad.

Eene nadere, zelfs korte beschrijving van alle overige voor den gewonen dienst bestemde lokalen als voor portier, brandweer, politie, inspecteurswoningen, archieven, woning van den restaurateur enz. enz., zou tot te groote uitvoerigheid leiden. Alleen zij nog vermeld, dat buiten de reeds genoemde voor afzonderlijke zittingen van commissien, afdeelings-, sectie-vergaderingen en diergelijken nog 3 kleinere en 9 groote zalen aanwezig zijn, waarvan de grootste, over de oostelijke vestibule gelegen, 16.35 M. diep, en 24.06 M. lang is, terwijl onder het sousterrain de kelders zijn geplaatst, waarin de toestellen voor de verwarming en ventileering van de verschillende vertrekken zich bevinden.

Wij voeden de hoop bij onze lezers de overtuiging te hebben gewekt, of nog meer bevestigd te hebben, dat, afgezien van de waarde als kunstgewrocht, reeds de geheele indeeling van het Reischshaus als een ontwerp van den eersten rang mag worden beschouwd.

Beantwoordt het gemakkelijk overzicht der plattegronden, de bijna geheel tot haar recht gekomen partieele verlichting van alle zalen en vertrekken, de doelmatigheid der diverse verbindingen en de groote regelmaat der indeeling, reeds aan alle eischen, tevens is het den genialen ontwerper gelukt, door de doelmatige inrichting en ligging van alle voor den inwendigen dienst der verschillende lichamen bestemde lokaliteiten, te voldoen aan den reeds bij het programma voor den wedstrijd gestelden eisch, dat het te stichten gebouw niet alleen moest bezitten de *kunstvolle monumentale waardigheid* aan zijne bestemming verbonden, maar in de eerste plaats moest zijn een gebouw in alle opzichten op de meest doeltreffende wijze ingericht voor den gewichtigen arbeid, waarvoor het gesticht werd, — in een woord moest zijn een *Geschäfts Haus*.

Om de verdiensten van Wallot ook te dezen opzichte nog meer te doen uitkomen, is alleen eene vergelijking van het uitgevoerde plan noodig met elk der voor den wedstrijd ingeleverde plannen, daaronder ook het destijds door Wallot ingezondene begrepen; en niet minder overtuigend werkt eene vergelijking van de inwendige verdeeling van het Reichshaus met die van de groote parlementaire gebouwen van den laatsten tijd, als het Oostenrijksche Reichsrath Haus van Hansen, en het Hongaarsche Parlementsgebouw van Steindl. Toch zullen de woorden van Dr. Augs. Reichensperger, uitgesproken in de laatste vergadering van den Rijksdag in 't voormalig gebouw, wel bewaarheid worden, „dat het ook hier niet aan bedillers zal ontbreken", en daaronder zeker ook vele leden van den Rijksdag zullen behooren, die zich in de vorige omgeving tevreden gevoelden en zich moeilijk aan de grootere omgeving van het Reichshaus zullen kunnen gewennen. Daartegenover echter staat, dat men zich met het goede en degelijke spoedig gemeenzaam maakt dat daarvoor geen bijzondere vrees behoeft gekoesterd te worden. Aan die ontevredenen, die zich

GEBOUW DER NEDERLANDSCHE SIGARENFABRIEK,
TE AMSTERDAM.
Architect A. Salm G.Bzn.

aan 't nieuwere niet gewennen zullen, en daarin steeds aanleiding zullen blijven vinden tot afbrekende kritiek geven wij den raad, een cursus in Weenen of Budapest te gaan; volgen zij zullen dan zeker bevredigend terugkeeren.

VERKLARING DER NUMMERS IN DE PLATTEGRONDEN.

1. Oost-vestibule.
2. Groote zaal. Hal.
3. Galerij.
4. Salle des pas perdus.
5. Noord-binnenplein.
6. Zuid-binnenplein.
7. Rijks-Kanselier.
8. Chef van het Reichsambt.
9. Zittingzaal van den Bondsraad.
10. Bondsraad.
11. Zuid-vestibule.
12. Restauratie lokalen.
13. Leerzaal.
14. Schrijfzaal.
15. Noord-vestibule met rijweg (37.)
16. Noord-corridor.
17. Secretaris.
18. President.
19. Klerken.
20. Bode.
21. Bibliotheek.
22. Bureaux.
23. Spreekkamer.
24. Keizerlijke salon.
25. Kanselarij.
26. Archief voor registers.
27. Spreekkamer.
28. Vestiaire.
29. Salon voor de pers.
30. Telephoon en pers.
31. Post.
32. Groote zittingzaal.
33. Zittingzaal.
34. Boekenstellingen (bibliotheek.
35. Telephoonbureau.
36. Bovenlichten.
37. Rijweg.
38. Vestibule voor het Hof.
39. Portaal.
40. Wachtkamer voor het publiek.
41. Stenographen.
42. Expeditie.
43. Billet bureau.
44. Politie en brandweer.
45. Inspecteur.
46. Archief.
47. Keuken.
48. Bijkeuken.
49. Dienkamer.
50. Ingang voor den bondsraad.
51. Opgang voor het publiek en de pers.
52. Opgang voor de pers.
53. Portier.

(Wordt vervolgd.)

DE NEDERLANDSCHE SIGARENFABRIEK.

De plaat bij dit blad gevoegd, geeft een afbeelding van den gevel der Nederlandsche Sigarenfabriek, firma Eugène Goulmy en Baar, gebouwd ter plaatse van het voormalige gebouw „het Vosje", aan het Rokin te Amsterdam.

De bouw had plaats naar het ontwerp en onder leiding van den heer A. Salm G. Bzn., architect te Amsterdam.

PRIX DE ROME.

De Staatscourant No. 304 bevat een door den heer R. de Marees van Swinderen, te Rome, geschreven uitvoerig artikel, onder den titel „Prix de Rome." Het bevat mededeelingen over hetgeen door andere landen wordt gedaan voor de studiën van jonge kunstenaars te Rome.

Dit artikel eindigt aldus:

En Nederland?

Hoe bij uitstek artistiek eene Academie de Hollande ook klinke, toch is daarvan in Rome geen spoor te ontdekken. Tot voor kort was zelfs de toestand in dit opzicht bij ons te lande al zeer weinig bevredigend. Ingevolge de wet tot regeling van het onderwijs van Rijkswege in de beeldende kunsten werden wel is waar zooveel mogelijk geregelde wedstrijden uitgeschreven, tengevolge waarvan de bekroonde in de gelegenheid gesteld werd in verschillende kunstcentra, en derhalve ook te Rome, zich in zijn kunst te volmaken, maar de gelukkige Nederlandsche kunstenaars, die als overwinnaars uit die wedstrijden traden, zagen tot een subsidie van 1200 gulden allen geldelijken steun en tegemoetkoming, hun van Staatswege gegeven, bepaald; moesten, met name hunne woning en atelier zelven daaruit bestrijden, en konden, wanneer zij naar Rome kwamen, de zoo bevoorrechte condities hunner Belgische kunstbroeders, om van de geheel eenige privileges der Franschen en Spanjaarden niet te spreken, zeker niet dan met gemengde gevoelens aanzien.

Het Koninklijk besluit van 22 Februari 1893 (*Staatsblad* No. 50) bracht hierin echter eene zeer te waardeeren verandering. Volgens art. 65 toch van het nabij vastgestelde Reglement voor de Rijks-Academie van Beeldende Kunsten kan aan den bekroonden kunstenaar door den Minister van Binnenlandsche Zaken, op voorstel van de commissie van toezicht, den directeur gehoord, eene vergoeding voor uitgaven, wegens werkplaatsen en modellen, worden toegekend, tot een bedrag van f 1000 's jaars voor een schilder of een beeldhouwer, hoogstens f 600 's jaars voor een graveur of een bouwkundige.

Indien aan het facultatieve van dit artikel geen te groote rol in de toepassing wordt toegekend, is voorwaar geen reden tot klagen meer gewettigd en is de Nederlandsche kunstenaar mijns inziens op toereikende wijze in staat gesteld om den hem verleenden bijstand der Regeering ook werkelijk aan het doel te doen beantwoorden. Op den persoon van den kunstenaar zelven komt het echter in groote mate aan. Geld toch alleen is niet voldoende om de verdere ontwikkeling van den artist in de goede richting, te waarborgen: dien waarborg moet men verkrijgen door zijne voorafgaande opleiding in Nederland zelf; naast het Staatssubsidie moeten de beginselen, dank zij die opleiding den kunstenaar bijgebracht, de kostbaarste en onmisbaarste bagage vormen, die hij op zijne kunstreis medeneemt.

Hem eene leiding in het buitenland te geven en bepaalde kunstacademies in het leven te roepen, zoude eene uitgave met zich brengen, waarvan speciaal, wat betreft Rome, het nut aan ernstige bedenking onderhevig zou zijn. De Nederlandsche schilderkunst bijv. bezit een dusdanig sterk ontwikkeld nationaal type, dat een verblijf onder den zuidelijken hemel, met de daaraan verbonden en van het noordelijk klimaat zoo belangrijk verschillende kleureneffecten, aan hare ontwikkeling zeer betwistbaar zou kunnen voorkomen. De architecten, die, nevens het zuiver kunstvolle gedeelte van hunnen arbeid, toch altijd in de eerste plaats rekening moeten houden met de moderne wetenschap, zullen die behoefte door het aanschouwen van het Forum Romanum of de thermen van Caracalla weinig bevredigen en de vergelijking niet geheel ontloopen met een spoorweg-ingenieur die zijne studies maakt van het teekenen van oude diligences.

Waar de voordeelen van een verblijf te Rome en het zich losmaken van den vaderlandschen bodem wellicht het minst betwistbaar zijn, dat is in de beeldhouwkunst. Voor den jeugdigen beeldbouwer ligt in de Italiaansche en in het bijzonder Romeinsche museums, en eveneens in het levende Italië, een rijk terrein voor de ontwikkeling zijner talenten voorhanden. Maar ook hier zij de jonge artist op zijne hoede: in het Italiaansche kunstparadijs liggen vele voetangels en klenmen, die een vertoeven aldaar alles behalve bevordelijk aan zijne ware kunstontwikkeling zouden kunnen doen worden. Het hooggeroemde Campo Santo van Genua levert, bij zijne heerlijk schoone ligging, een plastisch bewijs, tot welk eene diepte van vulgariteit de beeldhouwkunst kan afdalen en door welke bewerkingen men het marmer zijn epitheton ornans van edel kan doen verliezen. Ook hiertegen echter wapene men den Nederlandschen kunstenaar door eene dergelijk opleiding, die hem alsdan, in gelukkige tegenstelling met vele zijner hedendaagsche Italiaansche kunstbroeders, er voor behoeden zal om zijn roem te zoeken in eene vaardigheid der detailleering, die ten nadeele van zijn waren kunstzin, zijnen arbeid meer aantrekkelijk maakt voor den suikerbakker, dan voor degenen, die in een beeldhouwwerk uitingen van hooger gehalte wenschen weergegeven te zien.

PRIJSVRAGEN.

Op de prijsvragen, in 1894 door de Maatsch. tot Bev. der Bouwkunst uitgeschreven, zijn de volgende antwoorden ingekomen.

1e prijsvraag: Ontwerp voor een Crematorium.

No. 1.	motto:	Ex effectu creato	6 teekeningen.
„ 2.	„	Suum cuique	7 „
„ 3.	„	Rijzende zon. (figuur)	6 „

2e prijsvraag: Ontwerp voor een getuigschrift.

No. 1.	motto:	Vacantie.	1 teekening.
„ 2.	„	Cirkel. (figuur)	1 „
„ 3.	„	Driehoek. (figuur)	1 „
„ 4.	„	Apelles.	1 „
„ 5.	„	Rust-Roest.	1 „
„ 6.	„	Perkament	1 „

3e prijsvraag: Ontwerp voor een teekentafel.
Geen antwoorden.

Op de door de Afdeeling Leiden en Omstreken uitgeschreven prijsvraag: Het ontwerp van de twee gevels voor een hoekhuis, zijn drie antwoorden ingekomen, onder de motto's: N (in een cirkel, XIX eeuw, D.

De antwoorden zullen aan de Afdeeling Haarlem ter beoordeeling worden gezonden.

Op de prijsvraag voor een hoofd- of titelvignet voor het Bouwkundig Weekblad, uitgeschreven door de redactie van dat blad, zijn 45 antwoorden ingekomen.

No. 1. Bloeien.
„ 2. A. B. C.
„ 3. Voorwaarts.
„ 4. Eik.
„ 5. G.
„ 6. A. C.
„ 7. Begin.
„ 8. Geloof, Hoop en Liefde (figuur.)
„ 9. Orgaan.
„ 10. Schets.
„ 11. Zwaluw.
„ 12. Passer.
„ 13. Afvallige.
„ 14. Vierkant waarin kruis en cirkel (figuur.)
„ 15. Bouwkunst.
„ 16. Flora.
„ 17. Quintus.
„ 18. O. B.
„ 19. Fide et Labora.
„ 20. Weegschaal.
„ 21. J.
„ 22. Notre Dame.
„ 23. 1895.
No. 24. A. B. (monogram).
„ 25. Gekroonde hamer (fig.)
„ 26. Zegel in lak waarop 3 sterren.
„ 27. Ars longa — Vita brevis.
„ 28. Oud.
„ 29. Houtsnee.
„ 30. A. P. (monogram.)
„ 31. H.
„ 32. 't Bloemeke door liefde voortgebracht.
„ 33. De groote wet in 't heilige.
„ 34. Jacob van Campen.
„ 35. Dibbs 1.
„ 36. Dibbs 2.
„ 37. Styleeren.
„ 38. Vulcanus.
„ 39. Weekblad.
„ 40. Amsterdam.
„ 41. Labor omnia vincit.
„ 42. Photo-Zincographie.
„ 43. Houtsnee 2.
„ 44. 906.
„ 45. Ter Verkleining.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling Alkmaar en omstreken, 22 December 1894. Aanwezig een groot getal leden en genoodigden.

De Voorzitter opent de vergadering met een hartelijk welkom aan den spreker van heden avond den heer H. van der Heij, van Leeuwarden.

Nalezing der notulen verkrijgt de heer van der Heij het woord en spreekt, in goed gekozen woorden, over Japansche bouwkunst, toegelicht door een schoone verzameling platen, voorstellende afbeeldingen van tempels met hun terassen en grafmonumenten.

Spreker stond uitvoerig stil bij het oude Japan, bij den toestand van het land en zijne bewoners zooals ons dat in het midden der 16e eeuw door Hollandsche en Portugeesche zeelieden is medegedeeld en later door anderen is bevestigd en vermeerderd. De godsdienst van het volk, de zeden en gewoonten, regeeringsvorm, natuurlijke gesteldheid van het land hebben ook bij het Japansche volk hun invloed op de bouwkunst doen gelden.

In tegenspraak met enkele wetenschappelijke menschen — die zich althans daarop beroemen — toonde spreker aan, dat de Japansche bouwkunst het volkskarakter met al zijn gewoonten weergeeft en dat bijna ieder onderdeel zijne symbolische beteekenis heeft; geheel in strijd dus met de bewering, als zou de bouwkunst in 't algemeen een op zich zelfstaande kunst zijn die niets met het volk te maken heeft.

Spreker zou dan ook een dergelijke wetenschappelijkheid liever eenzijdigheid willen noemen.

Het zou uw verslaggever te ver voeren, om ook maar eenigszins weer te geven datgene, wat door den heer Heij is gezegd; ieder onderdeel, van af den onderbouw tot en met het dak, werd glas helder, door expres daartoe vervaardigde teekeningen, verklaard. Het bleek daarbij, dat de Japanners uitnemende constructeurs in het timmervak zijn, terwijl de kleur op een harmonische wijze het geheel verhoogt.

Ook de grafmonumenten, vorm, versiering en beteekenis daarvan werden uitvoerig besproken.

De inrichtingen van de woonhuizen, waarbij nooit een badkamer ontbreekt, deed ons niettegenstaande dien gezondheidsmaatregel geen hoogen dunk krijgen van de zindelijkheid van het Japansche volk.

Ook in de tuinbouwkunst hebben zich de Japanners uitnemend geoefend; zij weten binnen eene beperkte ruimte een schoon afwisselend landschap te scheppen.

Spreker besloot met een vergelijking tusschen het Japansche volk, dat eeuwen zijn bestaan handhaafde, te vergelijken met de oostersche volken uit de grijze oudheid, die zijn ondergegaan en verdwenen en alleen nog door hen nagelaten werken tot ons spreken.

De Voorzitter dankte den spreker voor zijne boeiende voordracht en voor zijn hoogst belangrijke mededeelingen; moge de achting van het Japansche volk in de laatste dagen al zijn gestegen, hoeveel te meer heeft het onze bewondering opgewekt in zijne kunst.

Wij hopen — zoo zeide de Voorzitter tot den spreker — dat deze avond voor ons slechts eene kennismaking is geweest en wanneer u weder zulk een belangrijk werk over het een of ander onderwerp hebt volbracht, hopen wij op uwe bereidwilligheid te mogen rekenen. Wij roepen u een tot weêrziens toe.

Wegens het vergevorderde uur sloot de Voorzitter de vergadering onder dankzegging voor de trouwe opkomst.

Afdeeling Amsterdam. 28 Dec. 1894. Door den Voorzitter, den heer C. B. Posthumus Meijjes, werd na lezing en goedkeuring van de notulen medegedeeld, dat op uitnoodiging van het bestuur de heeren G. van Arkel, H. P. Berlage Nzn., I. Gosschalk, J. R. de Kruyff, D. A. N. Margadant, J. E. van der Pek, F. W. M. Poggenbeek, C. T. J. Louis Rieber, Th. G. Schill en de Voorzitter zich tot eene commissie zullen vereenigen tot het opmaken van eene inventaris van de thans nog aanwezige Nederlandsche bouwwerken in Amsterdam en de naaste omgeving daarvan. Op 23 Januari 1895 zal te Arnhem eene bijeenkomst plaats hebben van de Voorzitters en Secretarissen van alle Afdeelingen met het Hoofdbestuur, waarin de belangen van de Afdeelingen zullen worden besproken en door den heer C. H. Peters, Voorzitter van de Afdeeling 's-Gravenhage, zal worden ingeleid de vraag: Is het niet van het grootste belang voor de Maatschappij ter Bevordering der Bouwkunst, dat de band tusschen haar en de Afdeelingen zoo nauw mogelijk zij? Wat kan er gedaan worden om dien hechter en beter te maken?

Verder wordt door den Voorzitter aan den heer E. M. Rood medegedeeld, dat het Bestuur, na onderlinge bespreking, niet kan treden in het voorstel van genoemden heer, om eene Commissie, uit verschillende personen bestaande, te organiseeren, die zich belasten zou met de exploitatie van kwikkolommen tot beproeving van oude paalfundeeringen.

Hierna werd door den heer H. P. Berlage Nzn. vraag 2 ingeleid en daarin o. a. aangetoond, dat het symbolisme ten nauwste samenhangt met het kunstwerk en zoowel spreekt uit de pyramiden en cathedralen als uit de tijdelijke feestversieringen. Spreker acht de vraag evenwel verkeerd gesteld, omdat men daaruit zou kunnen afleiden, dat het symbolisme iets is, dat men naar verkiezing weg kan laten of aanbrengen, evenals bv. een torentje aan een gebouw.

De heer W. J. de Groot meent, dat het antwoord op de gestelde vraag eenvoudig moest luiden: dat de symboliek voor de bouwkunst eene even groote waarde heeft als voor elke andere kunst.

De heer J. E. van der Pek was van oordeel, dat men de geheele bouwkunst, van af de vroegste tijden, als symbolisme kan beschouwen, omdat de bouwkunst zich ontwikkeld heeft met de menschheid en geheel samenhangt met het gemoedsleven van den mensch. Men moest echter niet te veel hechten aan figuurlijke versieringen aan gebouwen, waaraan een zekere beteekenis is verbonden en meer het wezen van de bouwkunst beschouwen. Spreker acht eveneens de vraag verkeerd gesteld, en is het volkomen eens met het rapport van den heer Berlage

De Voorzitter is van meening, dat het symbolisme voor de moderne bouwkunst evenveel waarde heeft als in vroegere kunstuitingen, met welke zienswijze de heer Berlage zich volkomen kon vereenigen en welke hij in zijn rapport zal opnemen.

Door den heer D. A. N. Margadant werd vraag 4 ingeleid, welke aanleiding gaf tot eene opgewekte discussie en belangrijke mededeelingen over het gebruik van tras en cement in metselspeciën, welke door den inleider in het rapport zullen worden vereenigd.

De heer W. Hamer leidde daarna vraag 8 in en besprak den toestand van de arbeiderswoningen vóór een vijftigtal jaren geleden, waarvan nog talrijke treurige bewijzen over zijn. Na 1847 ontstonden verschillende maatschappijen die zich den bouw van arbeiderswoningen ten doel stelden en waarbij rekening werd gehouden met de eischen der hygiëne. Om deze zaak echter goed ter hand te nemen, zijn er nog vele bezwaren te ontwijken, vooral daar de duurte van den bouwgrond zeer belemmerend is om goede woningen te kunnen bouwen en voldoende rente van het uit te geven kapitaal te verkrijgen, tenzij men wil bouwen uit philanthropie.

Het tweede gedeelte van de vraag werd door spreker ontkennend beantwoord. Wel bestaat er eene gezondheidscommissie, doch zij is niet krachtig genoeg om met vrucht werkzaam te zijn en heeft tot heden op het gebied van arbeiderswoningen weinig verricht. Naar aanleiding van de behandeling dezer vraag werden nog verschillende punten besproken, zooals b.v. het onteigenen van ongezonde woningen in verband met de bestaande politieverordeningen, en gewezen op het succes, verkregen door de Afdeeling Amsterdam van „De Volksbond," die ten vorigen jare eene Commissie had benoemd, waarin verschillende bekende architecten zitting hadden, om een onderzoek in te stellen naar de kelder-woningen, waardoor, in verband met het door die Commissie uitgebrachte rapport, hetwelk aan het Gemeentebestuur van Amsterdam was opgezonden, reeds enkele zeer ongezonde woningen door den Gemeenteraad onbewoonbaar waren verklaard.

Ten slotte gaf de heer Berlage eene kunstbeschouwing, bestaande uit eene collectie fraaie origineele Japansche Schablonen, waarvan enkele afdrukken waarschijnlijk in het Bouwkundig Weekblad zullen worden opgenomen, waarna de vergadering werd gesloten.

Wegens plaatsgebrek kan het verslag van de vergadering der Afdeeling Leiden niet in dit nummer worden opgenomen.

BERICHTEN.

Door „De Ingenieur" wordt gemeld, dat in de Vereeniging voor de staathuishoudkunde en de statistiek als praeadviseurs over het vraagstuk van minimum-loon en maximumarbeid zullen optreden de heeren. D. E. C. Knuttel, rijksbouwmeester te 's-Gravenhage; prof. Reiger, te Groningen; D. W. Stork, fabriekant te Hengeloo, en mr. M. W. F. Treub, wethouder te Amsterdam.

Op 38-jarigen leeftijd is, na een langdurig lijden, te Toulouse overleden de heer Dr. Th. J. Stieltjes Jr., hoogleeraar in de wis- en natuurkunde aan de Universiteit aldaar.

Voor de wetenschap is zijn dood een zeer groot verlies.

Den 3en Januari j.l. is het eerste nummer verschenen van „De Aannemmer", een nieuw weekblad voor de bouwvakken, eene uitgave van de Aannemers-Societeit „Eenheid" te Amsterdam. Het verschijnt elken Dinsdag.

„Onze instellingen aan te passen aan de groeiende behoeften en veranderde omstandigheden van onzen tijd, is ieders taak". Dit is het devies van het blad, welks strekking in een „Woord vooraf,' wordt duidelijk gemaakt. Wanneer men die inleiding gelezen heeft, zal men de overtuiging hebben, dat dit nieuwe blad, als vakblad, reden van bestaan heeft, dat het in eene behoefte voor de aannemers voorziet, en een goede toekomst tegemoet kan gaan.

H. M. de Koningin Regentes heeft f 200 geschonken aan de te 's-Gravenhage gevestigde Vereeniging „Die Haghe," goedgekeurd bij Kon. Besl. van 15 December j.l.

Voor hen die nog onbekend mochten zijn met het streven van deze Vereeniging zij vermeld, dat zij ten doel heeft, de geschiedenis van 's-Gravenhage uit de bronnen te leeren kennen. Dit laatste zal zij trachten te bereiken, door het uitgeven van geschriften, en, zoo noodig, door het houden van lezingen en voordrachten.

Het orgaan der Vereeniging is het Haagsch Jaarboekje, onder redactie van den heer A. J. Servaas van Rooijen. Dat van 1895, zevende jaargang, is verschenen, en bevat onder meer het tweede gedeelte van eene bijdrage over Oud-Hollandsche Kunst, door den heer C. H. Peters, waarbij een beschrijving met afbeeldingen van het raadhuis te 's-Gravenhage.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

15de JAARGANG.
12 JANUARI 1895. No. 2.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. ƒ 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels ƒ 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.
BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

In het Maatschappelijk Gebouw wordt eene tentoonstelling gehouden van de ingekomen ontwerpen op de prijsvraag voor het te bouwen gasthuis der R. K. ziekenverpleging te Amsterdam.

De tentoonstelling is tot en met Zondag 20 Januari geopend, dagelijks van 10 tot 4 uur.

De toegang is kosteloos.

SCHOUWBURGEN.

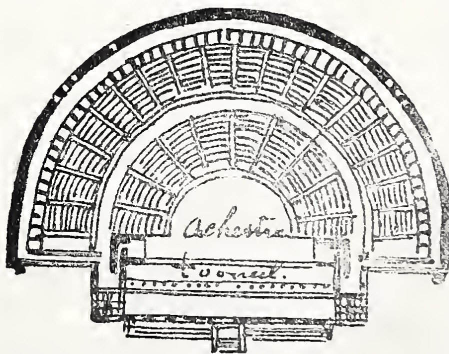
Voordracht, gehouden door den heer H. P. Berlage Nz. in de vergadering van de Afdeeling Amsterdam der Maatsch. t. Bev der Bouwkunst, den 12den Oct. 1894.

OVERZICHT DER SCHOUWBURGEN.

Het tooneel der Grieken had zijn oorsprong in de feestelijke optochten van Dyonisos.

Om het koor een pauze in het lofgezang te verschaffen, of om deze pauze passend te vullen, stelde Theopis de eerste tooneelspeler voor, die door gezang met het koor de schoonheid van de opvoering verhoogde. Deze speler moest hoog worden geplaatst, op een podium, dat uit lichte planken was opgeslagen. Uit dit podium heeft zich langzamerhand de scène ontwikkeld, nadat Aeschylos de tweede, Sophocles de derde speler op het tooneel had gebracht.

De orchestra, het halfcirkelvormige plan dat zich voor de scène uitstrekte, stelde de vergrooting van het tooneel voor (markt, plein enz.). In het middenpunt van den halven cirkel stond de Thymele, een altaar, waar de koorleider het gezang en den dans van het koor plag te leiden. Om de orchestra groepeerden zich theatraal de zitplaatsen, die hellend naar boven werden opgebouwd. De rijen werden door radiale trappen en concentrische omgangen in zooveel deelen verdeeld, als de grootte van het theater dit eischte. De hoogste trap werd door een omloopende zuilengang afgesloten. De ontruiming gebeurde al naar de plaatselijke omstandigheden, naar beneden of door de orchestra, uit welke twee ingangen voerden die bij de Grieken open bleven en gedurende de voorstelling voor het open aftreden van het koor dienden.

Theater te Aspendos.

Het tooneel had een zeer geringe diepte (van af 5 tot 8 M.) tot aan den met zuilen versierden achterwand, een zeer groote breedte (van 40 tot 60 M.), en een naar de toeschouwersruimte stijgend dak. Zoo was ook ongeveer het theater dat 500 jaren v. Chr. in Athene

aan de zuidelijke helling van den Acropolis massief werd gebouwd.

Bij volksvergaderingen, die ook in het theater werden gehouden, werd de massieve achterwand zichtbaar; bij de voorstelling was deze door een daarvoor opgerichten en gedecoreerden wand bedekt, die met ons tegenwoordig achterdoek overeenkomt. Daarbij passend, stonden aan de beide zijden driekantige prismas, om een as draaibaar, en waaraan de coulissen waren bevestigd. Al deze veranderlijke decoraties waren, als tegenwoordig, van latwerk met linnen.

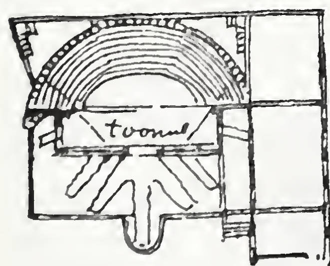
De afmetingen der theaters in Myra, Laodikeia, Aizani, Aspendos, Syracuse en Taormina waren zeer belangrijk; hun middellijn was van 100 tot 120 M.; in Milete was die 140 M. en in Megalopolis zelfs 200 M. Daarbij konden de toeschouwers zeer goed niet alleen gezang en dans van het koor, maar ook de tooneelspelers in het midden van het proscenium waarnemen, daar het tooneel zeer breed maar vlak was; het aantal toeschouwers kon dienoverkomstig 25 tot 30,000 bedragen.

Het zwaartepunt van het oud Grieksche treurspel lag in het koor, hetgeen het religieuze gevoel, het geweten van het volk voorstelde.

Een bijzonder soort van gebouwen waren de zoogenaamde odeën, kleinere theaters, voor muzikale en dichterlijke wedstrijden, en deze waren meestal overdekt, dat wil zeggen met een tentdak, dus een plafond van linnen aan masten bevestigd.

In de middeneeuwen waren de tooneelvoorstellingen beperkt tot opvoeringen waarvan de stof, geput uit het oude en nieuwe testament, volkomen bevredigde. Dergelijke misteriën zijn blijven bestaan in enkele afgelegen steden van Italië, gelijkend op de passiespelen van Oberammergau, die de speculatieve dorpsbevolking, geholpen door Münchener kunstenaars en de pers, nieuw leven heeft weten in te blazen.

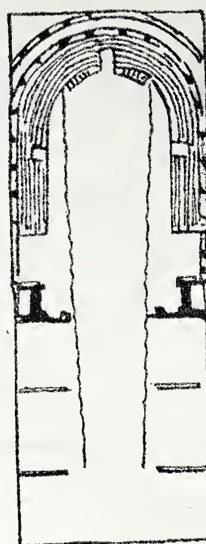
Met de renaissance viert ook het antieke drama, en wel het eerst in Italië, zijn opstanding. Ariosto, Bibiena, Machiavelli en Tasso schreven hun comedies, die bij voorkeur bij feestelijke gelegenheden in de zalen der vorstelijke personen, op uitsluitend daarvoor ingerichte tooneelen werden opgevoerd. Vasari bericht ons van de pracht der tooneeldecoraties, waartoe Baldassare Perruzzi, Antonio Sangallo, Serlio en anderen teekeningen maakten. Terwijl deze reeds een veranderlijk decoratief doen vermoeden, waarvan het slottooneel bijv. bepaalde stadsgedeelten vertoonde, keerde Palladio met zijn nu nog bestaand theatro olimpico in Vicenza (1580) tot het antieke, breede, maar vlakke tooneel terug, waarvan de rijke maar onveranderlijke architectuur door de open deuren in de straten laat zien, die perspectivisch verkleind uit werkelijke wanden zijn zamengesteld.

Theater van Palladio te Vicenza.

Voor dit hoogst merkwaardige tooneel verheft zich het halfrond der toeschouwersruimte met zijn amphitheatralisch oploopende banken, boven door een zuilenrij afgesloten. Een geleerd genootschap voerde op dit tooneel van tijd tot tijd klassieke of daarmede overeenkomende stukken op. Bovendien bouwde Palladio te Venetië voor het carnaval nog verscheidene gelegenheidstheaters, die eene groote menschenmassa konden bevatten.

Een begrip van zulk een bouw geeft het nu nog bestaande „teatro farnese" in Parma, 1618 begonnen, en 1628 bij de huwelijksfeesten van Odoardo Farnese met Margaretha van Oostenrijk geopend. Eveneens een houten gebouw, heeft het een toeschouwers-ruimte van over de 150 diep bij 97 M. breed, 7000 menschen kunnende bevatten, en een tooneel voor veranderlijk decoratief.

Theater Farnese te Parma.

Het staat nu leeg.

In Engeland begint de groote tijd van het tooneelspel met Shakespeare, die zijn onsterfelijke drama's maakte van 1590—1616. Dan neemt ten slotte Frankrijk de leiding op dit gebied en houdt deze tot het eind der vorige eeuw.

Molière vormt het moderne blijspel met zijn geestige samenspraken waarin de Franschen nog heden ten dage meesters zijn.

Nergens heeft men de tooneelspeelkunst met zulk een enthousiasme gevierd, nergens de acteurs zoo hoog betaald, geëerd en ook verwend als in Frankrijk. In Duitschland werd na de „Fastnachtspielen" van Hans Sacks en na de opvoeringen van Skakespeare's, vertalingen door reizende comedianten, het drama door de opera verdrongen, waarvoor de Silezische dichters teksten schreven, totdat in het midden der vorige eeuw met Lessing's tooneelspelen ook voor Duitschland de tijd aanbreekt om met de anderen natiën waardig te kunnen concurreeren.

De theaters van de 17 en 18de eeuw waren meestal hoftheaters, waarvan het plan vrijwel een navolging was van het reeds genoemde teatro Farnese, alleen met deze wijziging, dat de zijwanden der zaal niet parallel liepen, maar om practische redenen naar het tooneel toe elkander naderden.

De zoo ontstane hoefijzervorm is de nu nog overal gebruikelijke vorm der nieuwe theaters.

Tegenover het tooneel, dat in verband met verlichting en constructie slechts zeer smal kon zijn en tot vertooning van grootere balletgroepen zeer diep, bevond zich in den eersten rang de vorstelijke loge te midden van de hofstoet en aristocratie. Het parket werd ingenomen door staatslieden en generalen, zooals vroeger de senators en ridders de orchestra der keizer-theaters in Rome hebben gevuld.

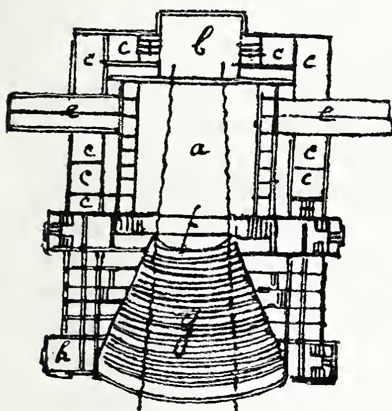
Voor de overige plaatsen, waarop ondergeschikte ambtenaren en een klein deel van het burgerlijk publiek toegelaten werd, was een bijzondere zorg onnoodig, evenmin als voor de bovenste zitplaatsen voor de vrijgelatenen en slaven in de antieke amphitheaters; de heerschers en de invloedrijke personen konden met alle gemak zien en hooren wat op het tooneel, zelfs op den achtergrond, gebeurde; daarmede was het vraagstuk opgelost, dat den bouwmeester was gesteld.

De gebruikelijke cirkelvormige ruimte, die al het gemak der gewoonte bood, gaf tevens den gemakkelijksten en dankbaarsten vorm voor de artistieke behandeling.

Dat bij den hoefijzervorm de bezoekers van den geheelen zijkant der bovenste rangen, behalve de eerste rij, niet veel van het tooneel konden zien, is duidelijk, maar bij dezen vorm onvermijdelijk. Dit gebrek voelde men in Italië minder dan in het Noorden. Daar toch dient het theater bij voorkeur als rendez-vous, waar men heen gaat om elkander te zien en met elkaar te praten, waar

men slechts van tijd tot tijd de opmerkzaamheid op het tooneel vestigt, om de „prima ballerina" te zien dansen of de „diva" te hooren zingen. Uit deze onverschilligheid wordt ook verklaard de ongunstige inrichting van den horizontalen vloer in de afgesloten kleine loges in de vier rangen.

In den laatsten tijd heeft men in Florence, Rome en andere plaatsen groote cirkelronde theaters met klein ondiep tooneel gebouwd, en begonnen de gesloten loges in open balcons te veranderen. Men heeft daarmede bereikt, een grooter aantal toeschouwers te kunnen plaatsen, waarbij echter de zij-rangen altijd slechts een tamelijk gebrekkigen blik op het tooneel krijgen. Evenzoo is dit het geval met de groote rotonde van het „Trocadero" van Davioud en Bourdais, en het voor de „Place de la République, ook door deze architecten ontworpen groote volkstheater. De rotonde is oorspronkelijk als concertzaal gebouwd, en het volkstheater zou daarvan niet heel veel hebben verschild.

Wagner-theater te Bayereuth.

a. Tooneel.
b. Achtertooneel.
c. Kleedkamer.
e. Coulissenmagazijn.
f. Orkest.
g. Zaal.
h. Kas.

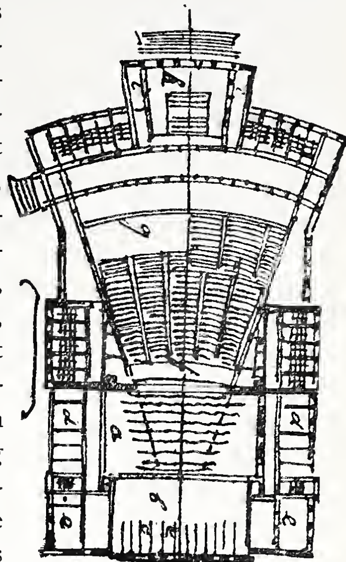
De eerste positieve schrede in een andere richting werd eindelijk in 1874 gedaan door den bouw van het theater te Bayreuth voor de opera's van Wagner, door den architect Otto Brückwald. Het is een gelegenheidsbouw, die als zaal vertoont den vorm van een stuk uit een ring, met sterk oploopende banken van het parket, en daarachter eene loge, in 't geheel voor ongeveer 1500 personen.

Op dezen vorm moet ieder komen, die zich met de consequente ontwikkeling van inrichtingen, welker grootste aanbeveling een „goed-zien" moet zijn, bezig houdt. Deze consequenties zijn in Bayreuth echter noch voor het tooneel, noch voor de rangen waar te nemen.

Bij de inrichting van het tooneel was waarschijnlijk de invloed geldend van Wagner, die dit zoo breed en zoo diep mogelijk wenschte; en voor het aantal leerlingen vrienden en aanhangers van den meester was het getal zitplaatsen voldoende, zonder dat men rangen behoefde te maken, zoodat ook hier, tengevolge van de diepte van het tooneel slechts een betrekkelijk klein gedeelte van het parket, ter breedte van ongeveer 14 M., het volle uitzicht tot op den achtergrond heeft.

De architect Sturmhoefel heeft een plan ontworpen, in aansluiting aan een tooneel met breede opening en matige diepte, met een toeschouwersruimte die: 1°. het grootst mogelijk aantal personen kan bevatten; 2°. waarin deze personen gemakkelijk zitten, goed zien, en goed hooren kunnen.

De grootste theaters in Duitschland, Frankrijk, Italië en Noord-Amerika kunnen niet meer dan 2500 tot 3000 personen bevatten. Een groot aantal van hen moet zich dan in het parterre met staanplaatsen tevreden stellen, en vele plaatsen der zijrangen vallen eigenlijk weg, als meer of minder onbruikbaar; men kan van af deze laatsten tengevolge der gebrekkige verhooging, slechts een beperkt gedeelte van het tooneel, in Italië gewoonlijk in 't geheel niets daarvan zien. Dat men bij den bouw van theaters in de hoofdsteden van alle landen er steeds op uit is om zooveel plaatsen als mogelijk te krijgen, is begrijpelijk. De kosten van administratie, personeel, orchest, verlichting, bedragen bij een theater voor 3000 toeschouwers niet belangrijk meer dan bij een van 1500; men kan dus bij het dubbel aantal plaatsen, óf tweemaal betere krachten krijgen, óf dezelfde krachten voor den halven prijs. Het verstandigst is natuurlijk, lage prijzen bij betere voorstellingen. Het groote voordeel hiervan is zoo duidelijk, dat het bevreemding wekt, dat er zoo weinig getracht wordt de theaters te vergrooten. Men heeft zich echter van de overlevering niet los kunnen maken, ofschoon toch reeds door de bekwaamste bouwmeesters is getracht om verandering te brengen in de drie onveranderlijke grootheden: 1°. grootte der tooneelopening, 2°. grondvorm van de zaal en 3°. beperkte afstand met betrekking tot goed hooren van de bovenste rangen.

Ontwerp voor een Theater door Sturmhoefel.

a. Tooneel.
b. Achtertooneel.
c. Coulissenmagazijn.
d. Kleedkamers.
e. Meubelen.
f. Orchest.
g. Zaal.
h. Voorhal.
i. Kas.

Het theater van Sturmhoefel heeft een tooneelopening van 19 M. De grondvorm der zaal is niet de gewone hoefijzervorm, maar een gedeelte van een ring, waarvan de stralen de voortzetting der zijlijnen van het tooneel vormen. Er is slechts één parket, en daarboven, in de diepte nog terugspringend, één enkele groote rang, die gelijkmatig verdeelde zitplaatsen bevat. In het proscenium en de zijwanden zijn loges aangebracht, waartoe bij een zeker gedeelte van het publiek altijd behoefte bestaat, en daardoor gaarne met hooge prijzen wordt betaald. Dit theater kan 4250 personen bevatten. De stijging der rijen is in verhouding tot de afstanden. De stijging volgens een rechte lijn, zooals men die in nagenoeg alle theaters vindt, benadeelt de achterste rijen ook in toenemende mate.

De architect Lachez heeft hierover reeds geschreven in een zeer verdienstelijk werk, getiteld „Acoustique et optique des salles de réunion." Hij wil bij gehoorzalen de inrichting treffen, dat de lijn die van het hoofd van den professor naar de hoofden der toeschouwers wordt getrokken, bij elke volgende zitplaats een verhooging van 0.15 M. vormt. Voor theaters moet de verhooging zoo worden ingericht, dat men van de oog-hoogte der plaats in de derde rij, over de kruin van de toeschouwers in de eerste rij, het tooneelpodium ter plaatse van het gordijn, dus den daar staanden tooneelspeler van het hoofd tot de voeten, zien kan. In de as der zaal moeten hierbij de plaatsen om de helft verspringen, terwijl ze aan de beide einden der rijen weer in elkaars richting kunnen liggen, omdat de blik van daaruit steeds weer naar het midden van het tooneel is gericht, dus tusschen de voorste plaatsen doorgaat. Met deze bepaling voor voldoende zien, is tevens die voor voldoende hooren vervuld.

Ofschoon genoemde verhoogingen voldoende moeten

zijn, mogen zij natuurlijk niet worden overdreven, daar dan ook het plafond belangrijk verhoogd zou moeten worden, waardoor de kosten zeer zouden toenemen. De verhouding der stijging moet nooit grooter worden dan 1 op 1½, daar anders de trappen voor het verkeer te stijl worden. Verder is van de som der plaatsverhoogingen de hoogte der corridors afhankelijk, altemaal zaken waarmede rekening dient te worden gehouden.

Ter wille van een spoedige ontruiming is het parket aan de voorzijde door vier middelgangen van 0.80 à 1.20 M. en twee smallen zijgangen, aan den achterkant door vijf middelgangen verdeeld. De vier middelgangen van het voorste gedeelte voeren naar vleugeldeuren, die door trappen zijn te bereiken, de zijgangen naar enkele deuren. Eerstgenoemde deuren zijn 1.30 M. breed, de enkele 0.80. M.

De opsomming van alle verdere detailconstructies zou natuurlijk te ver voeren.

De garde-robes zijn in bijna alle schouwburgen de gebrekkigste inrichtingen. Daar ze meestal te klein zijn, is er het gedrang na de voorstelling afschuwelijk, en men vraagt zich aanstonds af, wat bij brandgevaar zou kunnen gebeuren. Het best is, om de nummers der mantelhaken te doen overeenkomen met die der plaatsen en der uitgangen, en wel zoo, dat de dichtst bij den uitgang gelegen plaatsen de verst daarvan verwijderde mantelhaken hebben. Nog zijn nuttige wenken te geven bij de nummering; zoo o. a. neme men de oneven nummers links, de even rechts.

De breedte der trappen wordt gewoonlijk op 1.50 M. genomen. Deze maat is te breed, daar het dan nog mogelijk is, dat drie persoonen naast elkaar gaan en de middelste dus niet van de leuning gebruik kan maken. De breedte is tot 1.25 à 1.30 M. te bepalen, wat voor twee menschen voldoende is. Een verandering van het aantal trappen, evenals van de stijging, moet worden vermeden; de voet gewend zich zoo spoedig aan hetzelfde getal en dezelfde hoogte, en wint daardoor aan zekerheid. Daaruit volgt de gelijkmatigheid der verdiepingshoogte, waarvan de hoogste moet overeenkomen met die der bovenste rangen. Om doode hoeken te vermijden, moeten de bordessen achthoekig of rond zijn. De deuren der trapzalen, met uitzondering der buitendeuren, mogen niet meer breedte hebben dan voor twee personen tegelijk. De brandvrije trappen moeten met eikenhouten dektreden worden voorzien; niets toch is voor den voet zoo aangenaam als het veerkrachtige hout. Ook moeten de trappen niet verder gaan dan tot den corridor, waarvoor ze zijn bestemd.

De ontruiming van zulk een groot gebouw kan slechts dan gelijkmatig en ordelijk gebeuren, wanneer 1°. een voldoend aantal gangen en deuren voorhanden is; 2°. wanneer de ontruiming evenzoo snel als de afgifte van kleeren plaats vindt; 3°. de trappen een nog grooter aantal toeschouwers dan het gebouw kunnen bevatten.

Eindelijk moeten de wanden tusschen de trappen open worden gelaten, om een beter overzicht te hebben enz.

Recreatiezalen, waar het publiek zich in de pauze kan verpozen, zijn overal noodig gebleken. Charles Garnier heeft getracht de grootte der foyer te bepalen, en hij komt tot het besluit, dat deze één tiende gedeelte van het aantal bezoekers moet kunnen opnemen. Voor het plan van Sturmhoefel zou een oppervlakte van 360 M². voldoende zijn. Voegt men daarbij de voorhal en de corridors, dan is er zelfs ruimte genoeg, wanneer alle bezoekers tijdens de pauze de zaal verlaten. *(Wordt vervolgd.)*

BAKSTEEN-ARCHITECTUUR IN NEDERLAND, vóór 1300.

In eene vergadering van de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam, in 1893 gehouden, waarin de heer C. H. Peters als spreker optrad, werd door dezen het besluit genomen, om tegenover de beweringen van den Hannoverschen Professor Hase, hierop neêrkomende, dat Nederland vóór 1300 geen baksteen-architectuur zou bezeten hebben, feiten aan het licht te brengen die deze bewering logenstraffen. Het gold hier onzen vaderlandschen roem te handhaven, onze Nederlandsche bouwkunst niet te laten miskennen. Dien zelfden avond werd dan ook nog eene commissie benoemd, bestaande uit de heeren Henri Evers, J. Verheul Dzn., A. Dirkzwager, W. Bruinzeel Czn. en J. van Gils, met de opdracht om gedurende den zomer in de provincie Zuid-Holland een onderzoek in te stellen naar overblijfselen van bouwwerken uit die vroegere periode.

Alvorens persoonlijk daartoe over te gaan, heeft de commissie de verschillende hoofden der gemeenten verzocht om te willen mededeelen, of zij oude bouwerken in hunne gemeenten konden aanwijzen, die vermoedelijk uit de XIIIe of XIVe eeuw dagteekenen. De commissie besloot de eerste excursie gezamenlijk te maken, en wel op het eiland Rozenburg, of de streek links van de Maas, tusschen Rotterdam en Brielle.

De meeste aanvragen aan heeren burgemeesters werden niet beantwoord, enkele ontkennend of in niet bemoedigenden zin; de leden der commissie wilden zich echter ten overvloede nog persoonlijk gaan overtuigen.

De eerste tocht daartoe werd gemaakt op 3 Juni, van Charlois uit, en achtereenvolgens werden bezocht: Rhoon, Poortugal, Spijkenisse, Geervliet, Heenvliet en Pernis. In al deze plaatsjes vond men aardige kerkjes, gemeentehuizen of kasteelen; doch dat deze allen van lateren tijd dan 1300 zijn, bleek duidelijk.

In de kerk te *Spijkenisse* ligt een steen met de letters D. O. V. K. 1521, wat volgens den koster beteekende: de ouderdom van kerke 1521; eene verklaring echter die weinig bemoedigend geklonken zouden hebben, ware het niet, dat dit kerkje met zekerheid een der oudste uit den omtrek blijkt te zijn.

Te *Geervliet* bestaan nog overblijfselen van een oud kasteel; uit het plaatselijk archief werd met behulp van den burgemeester aldaar het feit opgespoord, dat daar ter plaatse in de XIIe en XIIIe eeuw een kasteel gesticht werd. De weinige baksteenen die nog zichtbaar waren, zouden moeilijk ten bewijze kunnen strekken omtrent het tijdstip waarin zij verwerkt zijn.

Het hoofddoel van dezen eersten tocht was echter *Heenvliet*, waar zich de overblijfselen bevinden van eene oude versterking, in grondplan en vormen gelijk aan de vele vroeger in Frankrijk bestaan hebbende bastides of bastions. Door bemiddeling van den heer J. Verheul Dzn. was deze ruïne toegankelijk gesteld, hoewel zulks door de eigenares niet spoedig wordt toegestaan. Uit den aanzet van het tongewelf dat de binnenplaats overdekt, uit de vier zware ronde hoektorens, uit de grootte der baksteenen die de afmeting hebben van 0.32 bij 0.155 bij 0.08 M., enz., kon men duidelijk opmaken, dat deze ruïne uit het laatst der XIIIe of het begin der XIVe dagteekent. Later hebben de heeren Bruinzeel en Van Gils zich nog eens naar Heenvliet begeven om deze ruïne op te nemen en in teekening te brengen, doch wegens het ongunstige weder kon niet veel worden

uitgericht; een aanvraag, om het begonnen werk te voltooien en tegelijkertijd eenige photographiën te nemen, werd echter door de eigenares geweigerd. Intusschen zal nog eens beproefd worden om de opname te voleindigen.

Den 3en Juli besloot de commissie zich te splitsen voor een volgend onderzoek; de eene groep, bestaande uit de heeren Dirkzwager, Bruinzeel en Van Gils besloot een tocht te maken van uit Delft door het Westland, terwijl de andere, bestaande uit de heeren Evers en Verheul, Middelharnas en omstreken in onderzoek zouden nemen.

Op 5 Juli werden nu bezocht: 't Woud, de Lie, Schipluiden, Naaldwijk, 's Gravenzande, Monster, Terheijden en Poeldijk; de heer Van Gils bezocht nog dienzelfden dag, met een belangstellende die den tocht had medegemaakt: Hondsholredijk, de Heul en Wateringen.

Te *Naaldwijk* werden aan een oud gebouwtje dezelfde groote steenmoppen gevonden als te Heenvliet, waarschijnlijk echter waren deze steenen van een ander gebouw afkomstig.

Bij *Wateringen* ligt een oud kasteel, heden ten dage eene hofstede, in welks nabijheid zich nog loopgraven van baksteen bevinden, die echter zijn ingestort.

Door den heer Dirkzwager werden de omstreken van de Lek bezocht en verschillende dorpjes doorkruist; doch evenals bij de voorgaande excursies werd somwijlen wel eens iets gevonden van twijfelachtigen aard, maar meestal van lateren tijd dagteekenende gebouwen.

De heer Van Gils doorzocht nog Noordwijk-binnen, Noordwijk aan zee, Katwijk-binnen, Katwijk aan zee, Rijnsburg en Warmond, en heeft zich schriftelijk gewend tot den heer Dozy, archivaris van Leiden, met verzoek om opgaaf te willen doen van de in de omstreken nog aanwezige oude gebouwen, dagteekenende van vóór de XIVe eeuw. Dit schrijven werd beantwoord met de opgaaf van eenige oude gebouwen, volgens den heer Dozy van nog veel vroeger datum. Daar zich hieronder evenwel niet bevond de toren van Rijnsburg, die waarschijnlijk wel het oudste bouwwerk uit Zuid-Holland zal zijn, valt zeer te betwijfelen of de opgegeven gebouwen niet uit een later tijdperk stammen. De toren van Rijnsburg is gebouwd in het midden der XIIIe eeuw, van tufsteen, gelijk de toren te Velzen.

Al mogen deze onderzoekingen tot nu toe nog geenszins het gewenschte resultaat hebben opgeleverd, in den aanstaanden zomer hoopt de commissie gelukkiger te zullen zijn. Zij zal — volgens het rapport — niet rusten zoolang zij de provincie Zuid-Holland niet van noord tot zuid, van oost tot west heeft doorzocht.

De rapporteur, de heer J. van Gils, eindigt zijne mededeelingen als volgt: Men zou zich echter vergissen zoo men meende, dat op deze tochten slechts teleurstelling werd ondervonden. Voor den architect hebben deze excursies een genotvolle en aangename zijde. Genotvol, omdat ze ons een ruimer blik schenken in onze eenvoudige, zonder pretentie, doch welbegrepen en kunstvol gebouwde kerkjes, gemeentehuizen, kasteeltjes of woonhuizen. Genotvol, omdat in elk plaatsje en in elk dorpje men *wat* vindt dat de aandacht en de studie dubbel waard is. Aangenaam, om de belooning die men vindt in de geestdrift voor onze oud-Nederlandsche kunst, en die men levendig hield door mede te werken, zij 't dan ook in geringe en bescheiden mate, tot verheffing van onzen vaderlanschen roem!

EEN MAIDEN SPEECH.

Op den 28 Nov. jl. opende de heer J. Guadet, vice-président der Société Centrale des architectes français, zijn cursus als professor in de theorie der architectuur aan de Nationale Kunstakademie te Parijs. Benoemd in de plaats van den onlangs gestorven Edmond Guillaume, architect van het Louvre en van verschillende openbare en particuliere bouwwerken, ondervond deze benoeming in de architectuurwereld aldaar algemeene sympathie. Sinds verscheiden jaren chef van een der architectuur-ateliers, was hij, door zijn groote ondervinding op onderwijs gebied, van zelf aangewezen tot den veel omvattenden post, namelijk, om in een publieken cursus de beginselen bloot te leggen, door hem aan zijn talrijke leerlingen met zooveel succes ingeprent.

De openingsrede heeft de hooge verwachtingen niet beschaamd. Uitgesproken in een talrijke vergadering, waar verschillende architecten van naam tegenwoordig waren, bevat ze een program van onderwijs, waarin het hooge en vrije standpunt van den nieuwen professor wordt geteekend. Verschillende gedeelten van algemeene strekking en algemeen belang acht ik ook in dit blad volkomen op hun plaats. Ik laat ze zooveel mogelijk letterlijk vertaald hier volgen.

„De oorspronkelijkheid onzer school is kortweg deze: zij is de meest liberale die er bestaat. Deze kwaliteit, door sommige Franschen ontkend, omdat ze haar onderwijs niet hebben genoten, wordt door vreemdelingen, die haar kennen en waarvan velen haar hebben bezocht, luide erkend; onlangs nog werd dit uitgesproken door een Amerikaan, wiens oordeel ten opzichte van vrijheid ik op prijs stel, en die met een speciale opdracht tot stichting van architectuur-scholen in zijn land, alle voorname inrichtingen van het vaste land had bezocht. Zijne meening luidde: Wat uwe school onderscheidt van dergelijke inrichtingen in Italië, Duitschland, Engeland en Oostenrijk, dat is haar absoluut liberalisme, de wijze waarop de leerling als mensch wordt behandeld, als mensch die het recht heeft zijn meester, zijn kunstweg te kiezen."

„.... Ziedaar juist de moeielijkheid van een theoretischen cursus; gedoceerd door een kunstenaar die te zeer overtuigd is van de uitmuntendheid eener leer, — overtuigd van het nut dat hij sticht door ex cathedra te onderwijzen hetgeen hem als de eenige waarheid voorkomt, kan deze cursus daardoor te doctrinair, te persoonlijk worden. Dit mag in onze absoluut liberale school niet zijn, en als ik u van *de* theorie der architectuur ga spreken, dan mag ik u niet *mijn* theorie der architectuur geven; het verschil is groot en ik zal trachten het niet te vergeten."

„Wat zal nu mijn terrein zijn? Datgene wat onbetwistbaar is; alles wat zulks niet is, behoort tot het domein mijner collega's; wat onbetwistbaar is, en vooral het waarom, het hoe, daarop kan ik naar mijne meening mij begeven, daarvan kan ik u spreken, en dit terrein is nog zeer groot."

„In zake onderwijs is mijn geloofsbelijdenis zeer duidelijk."

„Ik ben stellig overtuigd, dat in alles, en bijzonder de architectuur, de eerste studiën essentieel klassiek moeten zijn. Klassiek te zijn, dat is niet, ondergeschikt te zijn aan een partij, ook niet exclusief te zijn, of te verwerpen, noch de oogen te sluiten, noch bij voorbaat zich te be-

perken; maar wel, door als basis dier studiën aan te nemen de elementen door de rede, de logische traditie, gewettigd. Het klassieke is het vaste evenwicht. Voorzeker, — de fantaisie, de gril, ze zijn dikwijls bekoorlijk, mits gerechtvaardigd door het talent; doch ook onverdraaglijk als ze slechts pretentie zonder talent zijn. In ieder geval zijn ze te persoonlijk, om niet aan het onderwijs te ontsnappen. En zelfs de fantaisie moet een logische basis tot grondslag hebben, die slechts door klassieke studiën kan worden verkregen. Er bestaan soms gelukkige ongebondenheden; doch ook elke ongebondenheid moet bewust zijn: en om zich tijdelijk van een beginsel te ontdoen, moet men dat beginsel kennen."

„Maar deze fraaie titel van klassiek, welke in de kunst besliste heiligverklaring beteekent, is geen kwestie van afkomst, van datum, van eeuw, of van omvang. Al wat het verdient te worden, is klassiek, zonder onderscheid van tijd, van land, van school.

Het klassieke is al wat zegevierend uit den eeuwigen kunststrijd is te voorschijn gekomen, en wat algemeene bewondering geniet. En ondanks de oneindige afwisseling in samenstelling en vorm, wordt het door een zelfde beginsel: de rede, de logica, de methode, beheerscht.

Voor den architect is het zoowel het Parthenon, als de thermen of amphitheaters; de Aya Sofia, als de Notre Dame, Saint Ouen of den St. Pieter; het Paleis Farnèse, als het Louvre."

„Evenwel kan de architectuur niet besproken worden zonder haar historische uitingen aan te geven. Ik zal dit bij gelegenheid moeten doen, doch onder dit groote voorbehoud: de geschiedenis is enkel een verklaring; maar wee hem! leeraar of leerling, die de studie der architectuur in de enge grens eener historische studie zoude willen insluiten.

Overigens moet, ter vruchtbare studie der geschiedenis, de kennis der materialen, der architectonische grondvormen worden vooropgesteld. Dan zal de geschiedenis deze gezonde studie bevestigen, aantoonen hoe de bloeitijdperken overeenkomen met het algemeene respect der beginselen, hoe de vervaltijden hun afwezigheid boeten, en hoe de perioden van opkomst, van wedergeboorte, door het besef er van worden verlicht."

„Zonder deze kennis wordt de archeologie, in plaats van een bondgenoot, een gevaarlijke vijand der kunst." „Ik verklaar mij nader."

„Sedert een eeuw verkeert de architectuur, de geheele wereld door, in een toestand van onmacht, door haar ondergeschiktheid aan de archeologie.

De architectuur toch, die men heden den tijdgenoot van Lodewijk XI, en morgen van Lodewijk XV doet zijn, ze is slechts een archeologische uitdrukking, een letterlijke toepassing van onlogische anachronismen, — welke ook de periode moge zijn die het model ter namaak levert. In München wordt een Parthenon als utiliteitsbouw gebruikt; in Londen wordt met behulp van oude bekenden, het paleis Farnese, de Procuratiën, de kolonnade der place de la Concorde, aan de eischen van den meest modernen *club* voldaan. En dat, alleen ter wille der getrouwheid, liefst afgegoten."

„De Italiaansche kunst kan slechts worden herhaald en dat wel overal, tot zelfs in Amerika toe, een jong land, hoewel in kunst even oud als het oude Europa.

Alleen Frankrijk is eindelijk ontwaakt, en zoo bestaat er thans nog een Fransche school! Maar wij ook, wij waren bijna ingeslapen. Want in het begin dezer eeuw bestond de ware aesthetiek a priori in de Romeinsche opvatting. En een weinig later volgde een hevige reactie, die voor het Romeinsch de middeneeuwen in de plaats stelde, d. w. z. de architectuur van een beschaving, nog meer met de onze verschillende. Tusschen deze twee zuiver archeologische kampen werd het een verwarde strijd, en de kampioenen zagen niet in, dat ze broeders waren, door dezelfde hartstocht der navolging, door denzelfden cultus van het anachronisme."

„Gelukkig hebben enkele groote kunstenaars, onze meesters, ingezien en aangetoond, dat de onafhankelijkheid niet bestaat in het veranderen van livrei, en zoo heeft onze kunst zich eindelijk van deze palaeontologie bevrijd. Alles is niet even geslaagd maar het streven naar dat doel is vruchtbaar geweest; en zoo weten we thans, en wij spreken het uit, dat de kunst recht op vrijheid heeft, en dat de vrijheid alleen, haar leven, vruchtbaarheid, of beter gezegd, heil zal aanbrengen.

Indien ik nu insisteer op dit punt, geschiedt dit niet door te verloochenen alles wat aan onzen tijd is voorafgegaan; integendeel, onze kunst, evenals onze taal, evenals onze geheele beschaving, is en moet zijn een erfgenaam, rijk geworden door het erfdeel gedurende eeuwen verzameld. Want ik haat de artistieke verwerping gelijk elke verwerping; het artistieke exclusivisme gelijk elk exclusivisme; en ik zal trachten te doen begrijpen in welken grooten, en strengen zin tevens, ik dat woord *klassiek* opvat, dat ik als devies onzer studiën eisch."

H. E.

NATIONAAL CONGRES *omtrent het vakonderwijs en de vakopleiding voor toekomstige werklieden in Nederland, te houden te Amsterdam op* 17 *April en* 4 *Juni* 1895.

Het plan tot het houden van dit congres, uitgaande van de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, als uitvloeisel van hare gewijzigde wet, heeft in den lande de meest mogelijke sympathie gevonden.

Namens de genoemde Maatschappij zijn tot voorzitter de heer J. F. W. Conrad, oud-hoofdinspecteur van 's Rijks Waterstaat, Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, en tot secretaris de heer F. W. Westerouen van Meeteren, redacteur van haar orgaan en voorzitter van haar departement Amsterdam, benoemd.

Reeds zijn tot het congrescomité toegetreden de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, de Vereeniging tot bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid in Nederland, de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, de Vereeniging van en voor Nederlandsche industrieëlen, het Nederlandsch Werklieden Verbond, „Patrimonium", het Algemeen Nederlandsch Werklieden Verbond, de Centrale Commissie ter bevordering van wedstrijden van Handwerkslieden, het Koninklijk Instituut van ingenieurs, de Vereeniging van burgerlijke ingenieurs, de Nederlandsche Vereeniging van Wertuig- en Scheepsbouwkundigen, terwijl een 6otal grootere en kleinere vereenigingen en autoriteiten zich voor het lidmaatschap hebben doen inschrijven.

Het voorloopig programma, dat wij indertijd hebben medegedeeld, omvat nagenoeg alle vraagstukken, welke op het vakonderwijs en de vakopleiding betrekking hebben; reeds hebben zich bereid verklaard om in te leiden: de vraag omtrent het Lager onderwijs de heer J. Bruinwold Riedel, Algemeen Secretaris van het Nut; die omtrent handenarbeid als opvoedingsmiddel op de lagere school, Dr. J. H. Gunning, Conrector te Zwolle; die omtrent de burger-avondscholen, de heer F.Berghuis Sr., directeur der ambachtsschool te Arnhem; omtrent het herhalingsonderwijs de heer W. van Roekel, leeraar aan de ambachtsschool te Arnhem; omtrent het teekenonderwijs de heer G. A Scholten, architect te Tiel; omtrent het middelbaar onderwijs de heer E. Jelsma, directeur der ambachtsschool te Amsterdam (Wateringschans) en de heer Dr. H. A. J. Meyer, leeraar aan de Rijks Hoogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Groningen.

Dr. J Th. Mouton, Wethouder van onderwijs te 's Gravenhage zal de vraag behandelen of in het algemeen de opleidiag in de werkplaats of die in de ambachtsschool de voorkeur verdient; Mr. H. Smeenge, Lid der Tweede Kamer van de St. Gen. zal het vraagstuk behandelen eener wettelijke regeling van het vakonderwijs; de heer D. W. Stork, machinefabrikant te Hengelo. de opleiding voor de fabriek. De heer E. von Saher zal de vraag inleiden, waar de grens getrokken moet worden tusschen de opleiding voor het gewone en voor het kunstambacht.

De heer F. H. van Malsen, de bekende Haagsche industrieël, zal spreken over de inrichting van tentoonstellingen en wedstrij-

den van den arbeid van leerlingen; de heer H. L. Boersma, directeur der ambachtsschool te 's Gravenhage, over het afleggen van proeven van bekwaamheid en de heer B. H. Heldt, Lid der Tweede Kamer van de Staten Generaal, over het leerlingwezen.

Klaarblijkelijk is het streven der organisateurs van dit congres om tot eene duidelijk geformuleerde conclusie te komen, omtrent de voornaamste onderdeelen van de kwestie; niet alleen toch zullen beknopte inleidingen en stellingen den deelnemers vooraf in afdruk worden toegezonden, en zal de arbeid over 3 sectiën verdeeld worden, maar bovendien is een tijdruimte van 6 weken gesteld tusschen de sectie vergaderingen en de algemeene vergadering, waarin de sectieverslagen opgemaakt en den leden zoo spoedig doenlijk in afdruk zullen worden toegezonden.

Het is te hopen en het mag verwacht worden, dat deze buitengewoon zorgvuldige voorbereiding tot het gewenschte resultaat zal leiden.

Hiertoe is echter nog iets meer noodig en wel *eene zeer algemeene deelneming* uit alle kringen, welke belang hebben bij eene degelijke opleiding van den aanstaanden werkman.

Dit zijn zoowel de werkgevers, als de werknemers en alle ouders van aanstaande werklieden, niet minder ook de onderwijskrachten, die zich wijden aan het lager-, middelbaar- en vakonderwijs.

Zoodanige zeer algemeene deelneming aan dit congres is zeker gewenscht; de gelegenheid daartoe staat, zoowel voor vereenigingen, als voor personen, open bij den secretaris, den heer F. W. Westerouwen van Meeteren, P. C. Hooftstraat 139, Amsterdam, tegen inzending van een bedrag van f 2.50.

NEDERLANDSCHE OCTROOIWET.

Door de Vereeniging van Voorstanders eener Nederlandsche Octrooiwet is het onderstaande adres verzonden.

Aan
Hare Majesteit de Koningin-Weduwe Regentes van het Koninkrijk.

Geeft met den meest verschuldigden eerbied te kennen de Vereeniging van Voorstanders eener Nederlandsche Octrooiwet, welker Statuten zijn goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 9 April 1888, St.bl. No. 108, dat zij zich in dato 29 Juni 1888 met den diepsten eerbied heeft gewend tot Zijne Majesteit den Koning met een Request, waarvan hierbij een Afschrift aan Uwe Majesteit wordt aangeboden; dat zij sedert dien, met groote belangstelling heeft kennis genomen van de toezegging door den Nederlandschen Regeerings-Vertegenwoordiger op de Internationale Conferentie te Madrid in 1890, namens die Regeering gedaan, luidende:

„Je suis autorisé à déclarer, que mon Gouvernement, „animé du désir de donner à cette question une solution „pratique, soumettra au pouvoir législatif, à une époque „pas trop éloignée un projet de loi sur les brevets. Alors „tout dépendra de l'approbation des états-généraux."

dat zij met vreugde de nota over octrooien met het ontwerp eener Octrooiwet, haar bij aanschrijving van 31 Augustus 1893, No. 113, Afdeeling Handel en Nijverheid (Eerste onderafdeeling) door den toenmaligen Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid toegezonden, heeft begroet en daaromtrent aan ZEx. in dato 17 November 1893 het hierbij in afschrift gaande advies heeft aangeboden;

dat intusschen het tijdstip nadert waarop in 1895 eene nieuwe conferentie van de Internationale Unie tot bescherming van den intellectueelen eigendom zal worden gehouden, waarop Uwer Majesteits Regeering zich zal hebben uit de spreken over de invoering van Octrooien in Nederland;

dat zij vreest voor het gevaar, indien alsdan geen stap kan genoemd worden, door Uwer Majesteits Regeering gedaan tot naleving der bovenbedoelde toezegging van 1890 (immers een ontwerp als daar bedoeld is nog niet ingediend), van eene verplichte uittreding van Nederland uit de Internationale overeenkomst tot bescherming van den industrieelen eigendom, den 20 Maart, 1883 te Parijs gesloten en goedgekeurd bij de Wet van 23 April 1884 (St.bl. N°. 53);

dat zoodanige gedwongen uittreding behalve de nadeelen thans reeds ondervonden door het gemis eener Octrooiwet, nog die zal medebrengen van gemis aan bescherming der Nederlandsche fabrieks- en handelsmerken in het buitenland;

dat dit laatste gemis ook door de tegenstanders eener wettelijke regeling van het octrooirecht erkend wordt, kan blijken uit hunne medewerking aan de instelling van een bureau voor den industrieelen eigendom voor het Rijk in Europa en zijne Koloniën en Bezittingen in andere werelddeelen, ingesteld bij de Wet van 30 September 1893, Staatsblad N°. 193;

dat de tijd aan de Wetgevende Macht zal ontbreken om nog intijds eene volledige wet op Octrooien voor Nederland gereed te maken vóór de eerstvolgende zitting der Internationale Conferentie, doch dat naar de bescheiden overtuiging der adressante de gelegenheid nog open staat tot het verleenen der bevoegdheid door de Wetgevende Macht aan de Uitvoerende Macht om voor een bepaald aantal jaren Octrooien van uitvinding te verleenen, terwijl de verdere regeling dezer proefneming bij algemeenen maatregel van bestuur kan geschieden;

dat omtrent zoodanige proefneming adressante zich volkomen vereenigt met hetgeen daaromtrent door haren Voorzitter in hare vergadering van 3 November is opgemerkt, waarvan hiernevens afschrift gaat.

Redenen waarom adressante Uwe Majesteit eerbiedig verzoekt zoodanige proefneming met eene tijdelijke invoering van octrooien te willen doen voorbereiden.

Hetwelk doende, enz. enz.

Van Uwe Majesteit de getrouwe onderdane

DE VEREENIGING VAN VOORSTANDERS EENER NEDERLANDSCHE OCTROOIWET.

Namens haar.

Amsterdam, 7 Januari 1895.

w.g. A. HUET, *Voorzitter.*
w.g. WESTEROUEN VAN MEETEREN, *Secretaris-Penningmeester.*

BOEKAANKONDIGING.

De naam van den beroemden Oostenrijkschen architect Johann Bernhard Fischer von Erlach is, niettegenstaande 's kunstenaars bekendheid, ook buiten zijn geboorteland, en zijn populariteit, tot heden toe verbonden geweest met onzekere berichten en daadzaken. Zijn werken zijn nooit in het licht van zijn tijd beschouwd geworden: er is nooit een studie van gemaakt, evenmin als van het geheele kunsttijdperk der Oostenrijksche barok, waarvan het beeld dan ook nog niet af is.

Bijna twintig jaren geleden vatte Dr. Albert Ilg, een erkende autoriteit op Oostenrijksch kunstgebied, het voornemen op, om het leven en werken van Fischer (de oudere) in alle uitvoerigheid te beschrijven. Thans is zijn werk ter perse en verschijnen de eerste afleveringen van: Leben und Werke Joh. Bernh, Fischer's von Erlach, des Faters, bij den uitgever Carl. Konegen te Weenen.

De lange voorbereidingstijd is slechts een gevolg van al het misverstand over Fischer's werken; tal van bouwwerken van anderen werden zonder grond aan hem toegeschreven, en van zijn eigen streven en werken was het beeld al heel vaag. Nu hebben een aantal archieven een helder licht verspreid, dat nu allen van nut kan zijn, en ook het punt van uitgang worden voor een studie over een nog weinig kritisch besproken tijdperk der Oostenrijksche kunstgeschiedenis.

Op loffelijke en navolgenswaardige wijze is dit werk van staatswege ondersteund geworden.

Het géheel zal compleet zijn in 52 vellen groot-octaaf, met talrijke illustraties en vignetten, en kost 20 Mark; een prachtuitgave zal 50 Mark kosten. R.

PRIJSVRAGEN.

GASTHUIS DER R. K. ZIEKENVERPLEGING TE AMSTERDAM.

De ingekomen ontwerpen op de prijsvraag voor het te bouwen Gasthuis der R. K. Ziekenverpleging te Amsterdam, worden nog tot en met 20 Januari a. s. tentoongesteld in het Gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

De heer Arn. A. M. Bruning heeft zich, door middel van zijn naamkaartje, op deze tentoonstelling bekend gemaakt als de ontwerper van het plan „St. Nicolaas."

Op dezelfde wijze hebben de heeren A. Jacot en W. Oldewelt zich bekend gemaakt als de ontwerpers van het plan „Z V".

Naar wij vernemen, is door den heer M. Sijmons, civiel ingenieur te Rotterdam, het ontwerp gemaakt van de centrale verwarming, luchtververssching, electrische verlichting en krachtoverbrenging, stoomkokerij, wasscherij, droogerij en ontsmettingsinrichting voor het plan „Liefdadigheid" van den heer A. C. Bleys, dat met den eersten prijs is bekroond geworden, en dat spoedig in uitvoering zal komen.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling Leiden en Omstreken. 27 December 1894. Na het lezen en goedkeuren der notulen geeft de waarnemende Voorzitter, de heer A. J. Jesse, het woord aan den heer W. J. Lampe, die het eerste gedeelte zijner bijdrage „Over Faience" aanvangt met een overzicht van het Grieksche vaatwerk, tot toelichting waarvan eene collectie platen tentoongesteld was, den spreker welwillend voor dezen avond afgestaan door den directeur van de Kuntnijverheidsschool te Haarlem, den heer von Saher.

Breedvoerig werden de onderdeelen en de passende versiering bij de vele soorten Grieksche vaatwerken besproken en hun verschil in vorm en opvatting aangetoond, waaruit bleek, dat de Griek het begrip had, dat eenvoud de grondslag is van het ware schoone, terwijl de Romein daarentegen zijn hoogste kracht zocht in overlading met versieringsmotieven.

Daarna besprak de heer Lampe het email en de verschillende wijzen van emailleeren en eindigde het eerste gedeelte zijner bijdrage met een inschrijving van het leven en de werken van Bernard Palissy, den bekwamen Franschen pottebakker uit den tijd der Renassaince.

Na een korte pauze ging de heer Lampe tot het tweede deel zijner bijdrage over: het teekenen in verband met de Kunstnijverheid.

Hij vervalt echter niet in eene bespreking der methodische onderdeelen, maar begint met iets te zeggen over het teekenen in het algemeen, en vervolgt met dat op de vakscholen in het bijzonder, ten slotte vragende: waar is te dezer stede de school, waar jongelieden, die zich op kunstindustrieel gebied willen ontwikkelen, hun verdere opleiding kunnen ontvangen, en toont het nut van een zoodanigen cursus aan met de bezichtiging van eene serie teekeningen van de Kunstnijverheidsschool te Haarlem, mede door den directeur voor dezen avond welwillend afgestaan.

Spreker eindigt zijne belangrijke bijdrage met den steun te vragen van de leden der Afdeeling voor de oprichting van eene school voor voortgezet teekenonderwijs voor hen die kunstindustrieele vakken gaan beoefenen.

De voordracht werd met veel belangstelling door een groot aantal leden aangehoord; de heer Lampe werd door den Voorzitter verzocht, op een der volgende vergaderingen een nader plan daaromtrent ter tafel te brengen.

Door den heer P. G. Lancel wordt rapport uitgebracht over het geldelijk beheer van den penningmeester, en deze onder dankzegging gedechargeerd.

De begrooting voor 1895 wordt goedgekeurd, nadat nog besloten is, dat de Afdeeling lid zal worden van het a. s. Nationaal Congres voor vakonderwijs enz.

In plaats van de aftredende bestuursleden de heeren H. J. Jesse en L. Maas, worden gekozen de heeren W. C. Mulder en W. Kok, en de heer J. Roem als Voorzitter herbenoemd.

In de bus was in de vorige vergadering de vraag gevonden: „Verdient het aanbeveling bij het gemeentebestuur aan te dringen op het uitschrijven van een prijsvraag voor het te stichten krankzinnigengesticht op het Raamland alhier?" Met algemeene stemmen wordt besloten, het uitschrijven van een prijsvraag bij het gemeentebestuur niet aan te bevelen.

Ter beoordeeling van de ingekomen antwoorden op de uitgeschreven prijsvraag: „Het ontwerpen van de twee gevels voor een hoekhuis", zal de Afdeeling Haarlem worden uitgenoodigd, drie leden uit haar midden daarvoor aan te wijzen.

Na eenige hartelijk woorden op deze laatste vergadering in 1894, sluit de Voorzitter de vergadering.

Afdeeling Arnhem. 28 December 1894. De Voorzitter deelde het programma mede voor de op 23 Januari alhier te houden vergadering van het Hoofdbestuur met de Voorzitters en de Secretarissen der Afdeelingen.

Van de Vereeniging „Handwerksbloei" alhier, was een schrijven ingekomen met verzoek het oordeel van de Afdeeling te vernemen omtrent de volgende punten:

1°. Moet een patroon, indien het bekend is, als hij een werk heeft aangenomen, den stedelijken loonstandaard aan zijn werklieden niet heeft betaald, door te profiteeren van de overvloedige aanbiedingen van werkkrachten, bij een volgende inschrijving geweerd worden?

2°. Moet het verzoek tot architecten en directiën gericht worden machinaal timmerwerk te weren?

3°. Is het verkieselijk in de bestekken bepalingen te maken voor wederzijdsche borgstelling?

4°. Moet in de bestekken, met afwijking van de rechten die volgens de A. V. in zake geschillen aan de directie worden toegekend, eene bepaling worden opgenomen, dat de geschillen tusschen aannemer en directie door arbiters worden beslist?

Tot behandeling dezer vragen benoemde de Voorzitter de heeren A. R. Freem, W. A. Lensink, en J. Persyn Jr. tot leden eener commissie om daarover in de Februari vergadering rapport uit te brengen. De rekening en verantwoording over het afgeloopen jaar werd nagezien en na accoord bevinding den penningmeester dank gezegd voor zijn gehouden beheer.

De aftredende bestuursleden W. G. Lensink en A. R. Freem werden als zoodanige herbenoemd.

De heer Persyn Jr. behandelde de vraag: „Wanneer moet bij burgerlijke bouwkunde tras en wanneer cement gebruikt worden?"

Spreker deelde als zijn gevoelen mede, dat het cement tegenwoordig de tras bijna geheel verdringt en dit slechts in bepaalde gevallen zou mogen geschieden. Bij velen is de vrees om slechte waar te bekomen een reden om aan cement de voorkeur te geven, maar bij beide materialen is het gevaar even groot en het onderzoek even moeielijk.

Voor regenbakken, waterdichte kelders en alles wat met water in verband staat, verdient tras aanbeveling, het cement daarentegen is bij den bouw van gevels te verkiezen daar het snellere bindkracht heeft, beter tegen vorst bestand is en het uitslaan der muren, zooals bij het gebruik van tras geschiedt, voorkomen wordt. Ook voor bevloeringen, bepleisteringen en het trekken van lijsten wordt het cement in ruime mate toegepast; moet het nabootsen van natuurlijke steen uit een oogpunt van kunst betreurd worden, het kan niet worden ontkend, dat cement als decoratief element sterk geëxploiteerd wordt. Als constructief materiaal hebben cement en tras onschatbare diensten bewezen en beiden nemen een waardige plaats in.

De heer Persyn besprak daarna het gebruik van geglazuurde steenen en tegels aan buitengevels. Spreker was van meening, dat de veelvuldige toepassing te danken is aan de liefde voor polychromie, die door de studie van de Oostersche kunst werd opgewekt. In onzen nationalen bouwstijl passen de geglazuurde steenen zeer goed en buitenlandsche tegelproducten met rijke kleureffecten worden gretig toegepast. De laatste Parijsche tentoonstelling heeft ons doen zien welk effect met tegelversiering kan bereikt worden.

Spreker wees op het nieuwe Stationsgebouw te Keulen, waar tegelversiering op groote schaal wordt toegepast en waarschuwde tegen de slechte soorten geglazuurde steen, die niet tegen den invloed van het weder bestand zijn en in weerwil daarvan bij den speculatiebouw op onbeschermde plaatsen worden verwerkt.

Tot aanvuling der mededeelingen van spreker werd er door een der leden op gewezen, dat het afschilferen der geglazuurde steen door inwerking van kalk geschiedt. Vult men een aan de buitenzijde geglazuurde bloempot met gebluschte kalk, dan kan het glazuur na verloop van 4 weken met den vinger worden afgekrabt.

Bij monde van den Voorzitter ontving de heer Persyn den dank der Vergadering voor zijn gehouden voordracht.

In de vragenbus werd de volgende vraag gevonden: „Welke overwegende redenen kunnen er toe geleid hebben de prachtige allée iepen die den Janssingel versierden, zoo onmeêdoogend en ontsierend te snoeien als thans gedaan is?"

Wegens het vergevorderde uur werd de behandeling dier vraag verdaagd tot een volgende vergadering.

BERICHTEN.

Door B. en W. van Amsterdam is aan den Gemeenteraad medegedeeld, dat de bouw van het Museum aan de Van Baerlestraat f 17.000 meer heeft gekost dan de oorspronkelijke begrooting ad f 500.000 ongeveer.

Thans zullen nog noodig zijn f 3000 voor afsluiting van het terrein achter het gebouw, f 2000 voor gedeeltelijke bestrating daarvan, teneinde de achterzijde met wagens te kunnen bereiken, en f 1500 voor extra kosten van toezicht na 1 November j.l. In 't geheel zijn de meerdere kosten dus f 23.500, die B. en W. voorstellen te voldoen uit overgeschoten gelden van de begrooting van 1891.

Ingevolge besluit van den Raad is de voordracht nog aangehouden.

Eusebiuskerk te Arnhem. Door het Kerkbestuur der Ned. Herv. Gemeente te Arnhem is de restauratie van de Groote of Eusibuskerk aldaar opgedragen aan de heeren Boerbooms te Arnhem, wat het uitwendige, en C. B. Posthumus Meijjes te Amsterdam, wat het inwendige betreft.

Kasteel De Tinne. Door den gemeenteraad van Hattem is aan den heer Hoefer aldaar vergunning gegeven om op het Tinneplein eenige opgravingen te doen. Op dit plein heeft vroeger het kasteel „De Tinne" gestaan.

PERSONALIA.

Bij Kon. besluit is benoemd tot leeraar aan de Polytechnische school te Delft — de vacature is ontstaan door het bedanken van den heer A. Le Comte — de heer K. Sluyterman, te Amsterdam.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN.

Aflevering 10 van „De Natuur": Het wetenschappelijk onderzoek van den Oceaan. (vervolg en slot) door Dr. A. J. C. Snijders. Het stelsel van maten volgens absolute eenheden, (vervolg) door Aug. E. R. Collette. Een plant in den vreemde, door Dr. J. C. Costerus. Natuurlijk koolzuur en natuurlijke koolzuurhoudende minerale wateren meer van nabij bezien — benevens iets over physiologische beteekenis der minerale wateren en van het koolzuur in 't algemeen, door J. F. Beins; Verscheidenheid op fotografisch gebied, door Dr. J. E. Rombouts. De onderzoekingen verricht met vloeibare zuurstof en vloeibare lucht, (vervolg en slot) door Dr. L. Bleekrode. De muziek der natuur, door R. D. N. Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Dr. E. F. van de Sande Bakhuijzen. Correspondentie.

Aflevering 11 van „De Natuur": Reusachtige loopvogels, door Dr. J. E. Rombouts. Natuurlijk koolzuur en natuurlijke koolzuurhoudende minerale wateren meer van nabij bezien— benevens iets over de physiologische beteekenis der minerale wateren en van het koolzuur in 't algemeen, (vervolg en slot) door J. F. Beins. Schetsen uit Zuid-Afrika, door Mimosa. Twee afbeeldingen uit de Dolomiet-Alpen, door A. D. Hagedoorn. Het stelsel van maten volgens absolute eenheden, (vervolg en slot) door Aug. E. R. Collette. Twee hoozen, door Dr. H. J. Calkoen. Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Dr. E. F. van de Sande Bakhuijzen. Correspondentie.

AGENDA.

Gebouw der Maatsch. t. Bevordering d. Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam. Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen. Dagelijks, behalve des Zondags, van 10 tot 4 uur. Toegang vrij.

Museum van voorwerpen ter voorkoming van Ongelukken en Ziekten in fabrieken en werkplaatsen, Groeneburgwal 44, Amsterdam. Geopend Maandag, Dinsdag, Woensdag en Donderdag van 10 tot 4 uur. Toegang vrij.

HAVENSTATION TE VLISSINGEN.

Architecten TH. G. SCHILL en D. H. HAVERKAMP.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

15de JAARGANG.
19 JANUARI 1895. No. 3.

Redactie voor de verschillende groepen:
EDUARD CUYPERS. — F. C. DUFOUR. — A. C. M. VAN ETTEN. — HENRI EVERS. — E. GUGEL. — C. A. HUYGEN. — D. E. C. KNUTTEL. — JURRIAAN KOK. — J. R. DE KRUYFF — F. H. VAN MALSEN. — C. B. POSTHUMUS MEIJJES. — C. MUYSKEN. — J. J. VAN NIEUKERKEN. — R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS. — C. H. PETERS. — C. T. J. LOUIS RIEBER. — P. DU RIEU FZN. — J. VERHEUL DZN.
BUREAU VAN REDACTIE: Marnixstraat 402, Amsterdam.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. *f* 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels *f* 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 2/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.
BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst brengt ter kennis, dat een examen tot het verkrijgen van het diploma voor Bouwkundig Opzichter, volgens besluit der Algemeene vergadering van 28 Mei 1891, zal worden afgenomen op den 25sten 26sten, 27sten en 28sten Februari 1895, des morgens van 9 tot 12 en des namiddags van 1 tot 4, door eene commissie, samengesteld uit de heeren:

C. Muysken, Architect-Ingenieur, Voorzitter van de Maatschappij tot Bev. der Bouwkunst, *Voorzitter.*

H. van Dam, Leeraar in de wiskunde.

Henri Evers, Architect, Hoofdleeraar aan de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam.

F. H. van Malsen, Aannemer en Industrieel.

D. A. N. Margadant, Architect bij de Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij.

L. J. Rijnink, Hoofd-opzichter bij de Afdeeling Publieke werken te Amsterdam.

C. T. J. Louis Rieber, Bouwkundig Ingenieur, *Secretaris.*

De kandidaten worden uitgenoodigd zich vóór den 15den Februari 1895 schriftelijk aan te melden bij den Secretaris van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst; Marnixstraat 402 te Amsterdam, alwaar het progamma van eischen, bevattende de verdere voorwaarden, kosteloos verkrijgbaar is.

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

C. MUYSKEN. *Voorzitter.*
C. T. J. LOUIS RIEBER, *Secretaris.*

De aflevering 1894 van de Afbeeldingen van Oude Bestaande Gebouwen is aan de leden der Maatschappij verzonden.

Heeren leden, die dit werk vroeger ontvingen door bemiddeling van heeren Correspondenten der Maatschappij, zullen het voortaan, zooals nu is geschied, onmiddelijk aan hun adres ontvangen.

HET NIEUWE HAVENSTATION TE VLISSINGEN.

Den 15[en] September des vorigen jaars werd het nieuwe havenstation te Vlissingen in gebruik gesteld en werd daarmede, zoowel voor het lokaalverkeer als voor het doorgaande verkeer van reizigers naar Engeland, in eene lang gevoelde behoefte voorzien. Tevens werd het stadsstation van Vlissingen opgeheven.

Op een door de Maatschappij tot Exploitatie van

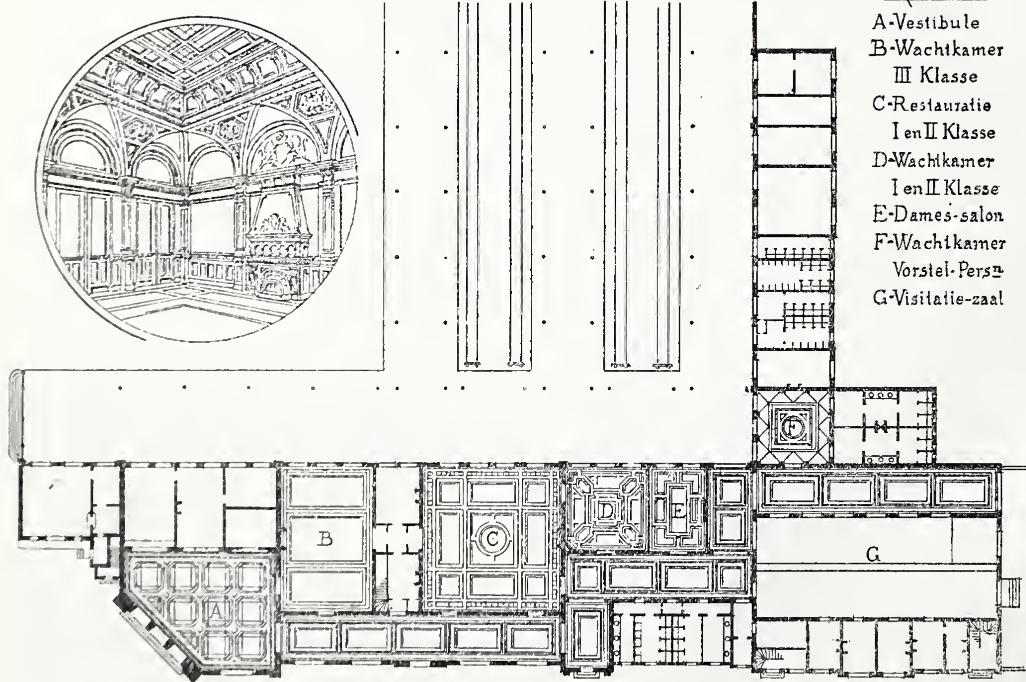
Staatsspoorwegen vastgestelden, door de Regeering goedgekeurden plattegrond werd ons opgedragen een ontwerp van de buiten- en binnen-ordonantie van dit station te maken.

De hierbij gevoegde afbeeldingen van gevel, plattegrond en interieur der wachtkamer voor Vorstelijke personen geven eene voldoende voorstelling van het bouwwerk.

Het station is als kopstation gebouwd met 3 overdekte perrons, ieder van 200 M. lengte, loodrecht staande op een hoofdperron, dat ter breedte van 10 M. langs het gebouw loopt. De inrichting van het station zelve wijkt in vele opzichten van de gewone inrichting af, wijl het doorgaand verkeer met Engeland hier hoofdzaak is. Daarom groepeeren zich de voornaamste wachtkamers in de nabijheid der visitatiezaal, hoewel zij ook door middel van een ruimen gang, langs de wachtkamers loopende, van uit de vestibule te bereiken zijn.

De eigenaardige ligging van deze vestibule, bijna aan het eind van het station, met zijnen onregelmatigen plattegrond, maakte de oplossing van het geheel niet gemakkelijker.

Bij het ontwerpen der gevels is er naar gestreefd om zooveel mogelijk elk der onderdeelen van het geheel uiterlijk te doen spreken, zoodat in de gevels de vestibule, de corridor, het douanengebouw en de hoogere restauratiezalen zich duidelijk afteekenen.

Het nieuwe Havenstation te Vlissingen.
Plattegrond.

Wat het inwendige aangaat diene, dat de wanden en zolderingen der groote lokalen, zooals vestibule, wachtkamer IIIe klasse, restauratie I^{e} en IIe klasse, corridor en visitatiezaal gestukadoord zijn en later beschilderd zullen worden.

De kleinere wachtkamers hebben behangen wanden, houten lambriseeringen, schoorsteenbetimmeringen, en houten plafonds met beschilderde doekramen. Aan de wachtkamer voor Vorstelijke personen is de wandbetimmering van blank eikenhout met fijn bewerkte intarsia's.

De toiletkamers zijn ingericht naar de strengste eischen van comfort en hebben vloeren en muurbekleedingen van tegels. Die van de Vorstelijke wachtkamer hebben schoorsteenmantels van majolica en zijn de wanden daarvan bekleed met tegelversieringen uit de fabriek „Rozenburg" te 's-Gravenhage.

De leiding van het werk te Utrecht werd onder hoofddirectie van den heer J. Kalff als Hoofdingenieur en door den heer A. J. Vreeswijk als Bouwkundige 1^{e} klasse behandeld, terwijl de heer H. P. M. G. van der Kun, als Sectie-Ingenieur te Breda, dit station mede tot de werken telde, welke tot zijn ressort behoorden. Het hoofdtoezicht te Vlissingen was opgedragen aan den heer P. van der Weiden, Technisch Ambtenaar bij de S.S.

Aannemer van het station, zonder de overkappingen der perrons, was de firma L. de Roog en Weijers te Tilburg, die het werk met zorg uitvoerde.

Het geheele station is electrisch verlicht, welke verlichting uitgevoerd is geworden naar de plannen en onder leiding van den ingenieur bij de S.S. den heer L. M. Barnet Lyon.

SCHILL EN HAVERKAMP.

SCHOUWBURGEN.

Voordracht, gehouden door den heer H. P. Berlage Nz. in de vergadering van de Afdeeling Amsterdam der Maatsch. t. Bev der Bouwkunst, den 12den Oct. 1894.

(Vervolg van bladz. 10).

ACOUSTIEK.

Het gehoor bezit de eigenschap zich, evenals de oogen, voor de meest verschillende afstanden te accomodeeren. In de stilte van den nacht hoort men over onregelmatig terrein, speciaal over het water, de menschenlijke stem op verscheiden honderde meters; zeelieden beweren haar op een afstand van 1000 M. te hebben gehoord. Dit wordt eenigszins verklaard door het feit, dat, evenals het oog, ook het oor der zeelui door het veraf zijn van het land en het geruisch der groote steden, voor elk buitengewoon geluid zeer gescherpt is. Hetzelfde bemerkt men met de lichtverschijnselen. Als men bij helder zomerweer de gordijnen sluit, is men in het plotselinge donker niet in staat een hand voor de oogen te zien. Na een paar minuten echter kan men alle voorwerpen in de kamer duidelijk onderscheiden; het oog is dan aan de geringe lichtbron gewend. Evenzoo verstaat men na het rumoer der pauzen, in de corridors en den foyer in het begin slechts met moeite den acteur, totdat bij volkomen stilte het oor zich weer heeft gewend. Bij deze capaciteit van het gehoor en bij ondersteuning daarvan door de reflectie, kan men den, tot de helft dezer eeuw geldenden, regel: „de afstand van den versten toeschouwer tot het proscenium mag de maat van 30 M. niet overschrijden," als overwonnen beschouwen. Reeds de antieke theaters wijzen een afstand der verste rijen aan, van 60 en meer M., en dat ditzelfde ook heden nog met goeden uitslag uitvoerbaar is, toont de Albert-Hall in Londen en het Trocadero te Parijs.

Wat nu de reflexie of resonnantie van het geluid betreft, kan deze het directe geluid ondersteunen, maar natuurlijk ook nadeelig zijn. De storende resonnantie te verhinderen, daarentegen het geluid te steunen tot aan de verst verwijderde zitplaatsen, is de opgaaf van den architect.

Het zou te ver voeren en is ook trouwens een vraagstuk voor den natuurkundige, om de eigenschappen van het geluid en der tonen in verband met den vorm der zaal te onderzoeken; doch enkele opmerkingen kunnen worden gemaakt.

Op de voorste plaatsen is gewoonlijk het geluid der stem en van het orkest te sterk. Bij een orkest van 100 muzikanten is een afstand van minstens 18 M. noodig, om een goed samenspel te hooren. Hoe verder af, hoe beter dit samenspel gewaardeerd kan worden. In Berlijn, evenals in Parijs en Weenen, is op de verst gelegen galerijen der opera-gebouwen de totale indruk het best.

Vóór in het parket hoort men nog het directe geluid. In het midden der zaal zijn de directe toon en de resonnantie ongeveer gelijk. Wordt de afstand grooter, dan wordt ook de reflexie en hare uitwerking grooter, zoodat het directe geluid slechts een deel van het geheele effect uitmaakt. Men vergist zich, als men denkt het geluid direct te hooren, omdat het oog ook de beweging van den acteur volgt.

De vlakken die het geluid terugkaatsen, worden in een theater gevormd door de decoratiën, het podium, de architectuur van het proscenium, wanden en plafond. Zooals bij het licht, hangt het vermogen om het geluid te weerkaatsen voornamelijk of van de gladheid van de oppervlakte. Een gladde waterspiegel reflecteert uitstekent; eveneens gepolijst hout; ook de oppervlakte van het menschelijk gelaat, want de oorschelp reflecteert uitstekend. Ruwe, draderige oppervlakken, geplooide draperiën van dikke stof verstikken het geluid; doorzichtige sluiers laten het geluid nagenoeg geheel door. De gladde coulissen reflecteeren slechts matig, enz.

Tot ondersteuning van het goede hooren is natuurlijk niet iedere reflexie te gebruiken. De reflexie moet zich niet van het directe geluid scheiden en een echo voortbrengen. Het directe geluid en zijn reflexie moeten gedurende den langsten tijd van den duur van het geluid samenvallen.

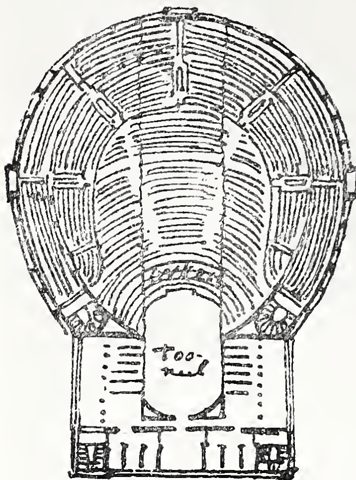
De eerste architect die de acoustiek in theaters met succes heeft behandeld, is Langhaus. Hij bewijst met constructies, dat ellipsen en cirkels, die gewoonlijk als vorm voor de zaal worden genomen, in de meeste gevallen op sommige plaatsen zeer hinderlijke geluidconcentraties vormen. Hij raadt in dat geval aan, op dergelijke plaatsen door versieringen als balusters, rosetten, cannellures enz. het geluid te breken. De borstweringen moeten echter door ijzeren roosters vervangen of met doek behangen worden.

De proscenium-wanden moeten in ieder geval van cannellures worden voorzien. Men kan natuurlijk een zaal niet overal met zulke cirkelvormigen reliefs enz. voorzien, maar hoe meer er zijn, des te beter.

Het plafond kan vlak zijn, omdat de afstand van het tooneel zoo groot is, dat de geluidsgolven worden verstrooid.

Vóór Langhaus was het de architect Louis Catel in Berlijn, die het voorstel deed om de geheele zaal met draperiën te behangen, om alle resonnantie te vernietigen. Langhaus komt daartegen op, omdat hij oordeelt, dat een langzaam wegstervend, dus resonneerend geluid in kleine en groote gebouwen aangenaam is, en ook noodzakelijk om de muziek naar waarde te doen genieten.

De Fransche architecten van den lateren tijd gaan eenigszins mede met Catel.

Ontwerp voor een Volkstheater te Parijs, van DAVIOUD en BOURDAIN.

De groote Trocadero rotonde van Davioud en Bourdain, heeft een middellijn van 50 M., die boven, door het terugspringen der bovenste loges, 62 M. wordt. De plafondhoogte is 55 M. Beneden is een nis aangebouwd, waarvóór een tooneel, voor opvoeringen en orkest. In de nis staat het orgel.

De reusachtige ruimte bevat 6000 zitplaatsen. Met uitzondering van de nis en de dicht daarbij gelegen gedeelten, heeft men alle wanden met stof bekleed. De niet bekleede gedeelten zijn dus voor het resonneeren bestemd. Het geverfde plafond is in 10 geledingen verdeeld, en deze elk weer in 10. Van deze laatste komt elk met een gedeelte der zaal overeen. Het resultaat is, dat het gebleken is volkomen onjuist te zijn, dat, zooals men gewoonlijk aannam, de menschelijke stem in besloten ruimten slechts tot op 30, hoogstens 40 M. te hooren is.

In theaters met den gewonen hoefijzervorm zal, als proscenium, borstweringen, wanden en plafond voldoende relief hebben, de acoustiek, met eenige voorzichtigheid van den architect, niet gemakkelijk verkeerd uitvallen. Garnier schreef reeds in zijne brochure over het theater: „van het toeval verwacht ik, of de acoustiek slaagt of niet." Dit is waarschijnlijk wel eenigzins overdreven, omdat zijn zaal werkelijk zoo goed is, en hij toch ook in zijne brochure degelijke en leerzame opmerkingen over het geheel maakt.

ACOUSTIEK DER OUDE THEATERS.

Het is zeer moeilijk zich een denkbeeld te vormen over de acoustiek der antieke theaters. De ruïnes geven weinig te zien, daar het tooneel gewoonlijk ontbreekt. Toch is het niet geheel en al een raadsel.

De middellijn der antieke theaters overschreed slechts in zeldzame gevallen de maat van 100 tot 120 M. Voor de uiterste zitplaats gaf dit een afstand van 60 M.; koor en orkest waren nog dichter bij.

Het koor kon de verzen slechts zeer langzaam voordragen, omdat minstens 12 tot 15 menschen tegelijk dat deden. Naar deze langzame voordracht heeft de acteur zich natuurlijk moeten schikken, omdat hij met het koor afwisselde en zelden zonder muziekbegeleiding bleef.

Men heeft dikwijls gemeend, dat ook het masker het geluid zou hebben versterkt; dit is echter moeilijk te beoordeelen, omdat wij deze maskers alleen van afbeeldingen kennen. Op die afbeeldingen is het onderscheid te zien tusschen tragische en comische maskers aan den eenen kant, en satyrmaskers aan de andere zijde. De laatsten hebben een grootere mondopening en de baard kan daaromheen zoodanig zijn geplaatst, dat een zoogenaamde geluidsbeker ontstaat, een trechtervormig einde zooals bij alle blaasinstrumenten, waarvan bekend

is dat daardoor het geluid versterkt, wordt. Ook met de spreekbuis is dit het geval; bij zulk een instrument van 1.60 M. lengte, kan de menschelijke stem tot op 3000 M. verstaanbaar worden gemaakt. Waarschijnlijk verdeelde dus het satyrmasker de menschelijke stem.

Rekent men nu verder mede een uitstekend gebarenspel, een uitvoerige toelichting op zelfs het geringste voorval, een achterdoek, het waarschijnlijk ook het geluid versterkende dak der scène, de oploopende banken en het velum, dan kan men wel begrijpen, dat bij een antiek theater ook op de uiterste plaatsen het verklinkende vers goed verstaan kon worden. In hoeverre dit bij de reusachtige theaters der Romeinen het geval was, is moeilijk te zeggen. De scherpte van het gehoor groeit op wonderlijke wijze, als de vertooner ons geheel boeit, wanneer die ademlooze stilte heerscht waarbij men een speld kan hooren vallen.

Niettegenstaande dat alles zal men over de acoustiek toch wel ontevreden zijn geweest, waarom men dan ook voor de wedstrijden van dichters, zangers en redenaars odeon's bouwde, die veel kleiner waren, zooals vroeger reeds is opgemerkt.

HET ORKEST.

Uit de zangspelen, die in de 16e eeuw aan de hoven van Italië bij feestelijke gelegenheden werden opgevoerd, ontstond tegen het begin der XVIIde eeuw de eigenlijke opera. Claudio Monteverde mag met zijn „dramma per musica" *Orfeo*, 1607, worden beschouwd als de eerste die in de muziek, door dissonanten, den strijd der hartstochten voorstelde en door een vrijer recitatief, door rijkere instrumentatie, door decoratie en machineriën, zoowel als daarmede samen het ballet, alle elementen vereenigde, waaruit nog heden een opera bestaat. Zijn orkest, dat achter het tooneel speelde, omvatte 21 strijkinstrumenten, 2 houten kamviolen, 1 harp en 11 blaasinstrumenten, dus het belangrijk getal van 35 instrumenten.

De Italianen behielden de leiding in de opera-muziek, totdat in het midden van de vorige eeuw Lully in Parijs, en Glück, later Mozart, in Duitschland hem den voorrang betwistten.

Mozart heeft zijn composities voor een middelmatig aantal muziekanten geschreven; van hem tot Meijerbeer en Wagner is echter eene groote schrede verder. Terwijl vroeger 50 instrumenten reeds een aanzienlijke kapel vormden, is heden ten dage in de theaters der hoofdsteden een aantal van meer dan 100 noodig.

Dat de plaats van het orkest tusschen tooneel en parket moet liggen, opdat kapelmeester, zangers en instrumenten kunnen samenwerken, spreekt van zelf; alleen over de hoogteligging van den vloer van het orkest bestaat verschil van opvatting. Vroeger slechts weinig onder het parket, moet die vloer, volgens voorschrift van Wagner, 3 tot 4 M. dieper liggen. Dit heeft tengevolge, dat het directe geluid eerst van het parket, verder ook van de rangen wordt afgesneden. Voor de breedte van het orkest is 3 M. voldoende. Bij het theater in Bayreuth heeft R. Wagner den orkestvloer 4 M. dieper gelegd dan den voorkant van den tooneelvloer. De orkestruimte loopt aan de zijden 2 M., in het midden 3 M. onder het tooneel. Op deze wijze kunnen 100 tot 120 muzikanten plaats vinden.

Daar tegen zulk een sterke kapel in, geen enkele menschelijke stem, al is die nog zoo krachtig, zou kunnen zingen, is de kracht der instrumenten, behalve door de diepe ligging, ook nog gebroken doordat binnen aan den bovensten rand der orkestwanden een horizontaal scherm van dun hout is gespannen, dat alleen in het midden boven de orkestruimte een smalle sikkelvormige opening heeft, met een grootste breedte van ongeveer 3 M. Na veel reflexies aan zijwanden en scherm, moeten de toongolven der gezamenlijke instrumenten door deze opening, die eenige overeenkomst heeft met de opening in de kast van een viool, doordringen. Dit heeft het volgende resultaat:

1°. dat de kracht der tonen wordt gebroken;

2°. dat de vereeniging van alle stemmen tot een harmonische samenwerking, vollediger is dan bij een open en hoogliggend orkest, waaruit de *enkele* instrumenten dikwijls op onaangename wijze zich laten hooren.

3°. dat het gemaskeerde orkest alle storen de invloeden op de uit de diepte komende tonen, als het krassen der violen enz., schijnt te hebben weggenomen. Zonder de eigenaardige kleur der enkele stemmen, klinkt de muziek als gezuiverd van alle onzuivere geluiden. Dit zijn onbetwistbare voordeelen, in 't bijzonder bij Wagner's muziekdrama's; de oude opera's behoeven deze niet zoozeer.

De keuze blijft intusschen toch een kwestie van geld; het gemaskeerde orkest eischt voor het dubbel aantal leden ook het dubbele geld. Waar dit laatste ontbreekt, zal men zich met een open orkest moeten tevreden stellen.

Verscheiden malen heeft men voorstellen gedaan en ook proeven genomen om zijwanden en vloer van het orkest als een vioolkast in te richten, waaraan de strijkinstrumenten hun sterk en welklinkend geluid danken. Doch de verbetering der vioolconstructie, waartoe de Amati en Stradivari eeuwen noodig hadden, zoude voor het orkest toch maar met een zeer twijfelachtig succes kunnen worden opgevolgd. Er ontbreekt namelijk de onmiddelijke samenhang tusschen de instrumenten, den vloer, en de wanden, om deze laatsten te doen meêklinken, evenals de snaren, de vioolkast. Men zal er zich mede moeten vergenoegen, vloer en wanden van het orkest uit dennenhout met gladde oppervlakte, als dubbele wanden te construeeren, te meer daar het moderne orkest toch reeds de grens nadert waarop het de menschelijke stem dreigt te verdringen.

Wat het geluid van het orkest in de zaal betreft, is het volgende op te merken. De ervaring heeft bewezen, dat de resonnantie, de gewenschte namelijk, des te sterker is, naarmate meer hout voor de constructiedeelen is gebruikt. Voor groote theaters is het dus zeer aan te bevelen, het toneelpodium, den vloer, de borstweringen en de scheidingen van hout te maken, en deze verder met het plafond zooveel mogelijk in verbinding te stellen waartoe de horizontale, zoowel als de vertikale architectonische geledingen ruimschoots gelegenheid geven. Volgens de ervaringen in oude theaters met goede acoustiek opgedaan, waarbij bewust of onbewust dergelijke dingen voorkomen, kan men ook bij nieuwe gebouwen een goed resultaat daarvan verwachten. Hierbij komt bovendien, dat voor alles wat met het menschelijk lichaam in aanraking komt, als borstweringen, vloeren, banken, paneelen enz, hout de behaaglijkste, zindelijkste, mooiste en ook goedkoopste stof is. Hout is bovendien veel minder gevaarlijk bij brand dan alle mogelijke draperiën, die bovendien enorm veel geld kosten aan onderhoud. Het is werkelijk niet noodig, zooals dit tegenwoordig zoo dikwijls gebeurt, het hout principieel uit het theater te verbannen.

Een moeilijker vraagstuk is het resonneeren in kleine theaters, daar het meestal te sterk is. Onderzoekingen op dat gebied zijn noodig.

(Wordt vervolgd.)

PRIJSVRAGEN.

Op de prijsvraag door de redactie van het Bouwkundig Weekblad uitgeschreven voor een hoofd of titelvignet voor dat blad zijn, zooals reeds gemeld werd, 45 antwoorden ingekomen.

Door de Commissie van beoordeeling, bestaande uit de leden der redactie, zijn toegekend: de 1e prijs of *f* 40, aan het ontwerp, motto J. van den heer W. L. Bruckman te 's Gravenhage; de 1e premie of *f* 20, aan het ontwerp, motto „Houtsnee (2), van den heer K. de Bazel te Amsterdam; de 2e premie of *f* 10, aan het ontwerp, motto „Bloeien", van den heer H. Ellens te Amsterdam.

Het ontwerp J is voor uitvoering bestemd.

BERICHTEN.

MAASBRUG TE MAASTRICHT. Het gemeentebestuur van Maastricht schijnt zich niet te kunnen vereenigen met het plan der Regeering, om ter wille van een betere afvoer van het rivierwater de oude monumentale Maasbrug te doen vervangen door een ijzeren brug; het schijnt meer over te hellen tot het plan van den stads-ingenieur.

Volgens dit plan zal de tegenwoordige brug behouden blijven, doch zullen door uitdieping van de bedding der rivier de steenen pijlers van de brug verlengd en op meer uitgebreide en hechtere grondslagen gevestigd worden; een werk waarvan de kosten op f 300.000 zijn begroot geworden.

DE GLASHUT TE AMERSFOORT. Te Amersfoort heeft vroeger eene toen zeer bekende glasblazerij bestaan, de Glashut genoemd, waarin kunstig gevormde voorwerpen werden gemaakt, die in den tegenwoordigen tijd hoogst zeldzaam nog gevonden worden. De Vereeniging Fléhité te Amersfoort is onlangs in het bezit gekomen van een voorwerp, dat in haar museum het eenige bewijs is van het bestaan dezer glasblazerij. Het is een van blauw glas vervaardigd muisje, waarvan bekend is, dat het als speelgoed diende van de Amersfoortsche jeugd. Het werd met water gevuld, de kop in den mond genomen, en het water al blazende door den staart van de muis weggespoten.

De glas-industrie had in deze glasblazerij een groote vlucht genomen. De aard harer producten bracht echter mede, dat weinig zou overblijven; en van enkele die nog bestaan, kan men slechts veronderstellen, dat zij te Amersfoort werden vervaardigd.

De prijs der baksteenen is in den laatsten tijd aan de steenfabrieken langs den IJssel gestegen. Sommige fabrieken hebben geen grooten voorraad meer.

Door den natten zomer van 1894 zijn er veel minder steenen gemaakt dan in andere jaren.

Het Hoofdbestuur der Vereeniging tot bev. van Fabrieks en Handwerksnijverheid in Nederland heeft aan de leden der Vereeniging eenige punten van beschrijving gezonden, die het wenschte behandeld te zien in de aanstaande algemeene vergadering.

Het herinnert er aan, dat in de vorige algemeene vergadering o. a. het volgende onderwerp onafgedaan bleef, en besloten werd de daarover aangevangen discussie voort te zetten:

„Hoe is het arbeiderscontract in onze wetgeving te verbeteren? (Ter bepaling der gedachte worden hierbij de volgende punten aangegeven zonder andere uit te sluiten: aansprakelijkheid der werkgevers voor ongelukken en ziekten tengevolge van het werk: bedrag en uitbetaling van loon en winstuitkeering; arbeidstijden; boeten en loonsverbeuring bij nalatigheid of contractbreuk; opzeggingstermijnen van het contract; aansprakelijkheid van dengene die werk aanbesteedt; berechting van geschillen; bewijs van het geen overeengekomen is; enz. Wetgeving o. a. in België en Duitschland.)"

Vervolgens geeft het Hoofdbestuur de beantwoording in overweging van de volgende door de alg. vergadering vastgestelde vraagpunten:

1. Acht de vergadering ten aanzien van het arbeidscontract verbetering van onze wetgeving noodzakelijk?

2. Is zij van oordeel, dat bepalingen van dwingend recht door den wetgever mogen vastgesteld worden ten aanzien zoo van minderjarigen als van meerderjarigen, van mannen zoowel als van vrouwen?

3. Welk denkbeeld moet bij wettelijke regeling voorzitten: dat de *wet* alleen de hoofdlijnen aangeeft en de uitwerking voor verschillende soorten van nijverheid en verschillende ambachten aan de kroon toevertrouwt, of dat de wet zelve de regeling in haar geheel in een of meer wetten bevatte?

4. Moet niet de wet zelve of de algemeene maatregel van bestuur vrijheid van beweging laten aan het uitvoerend gezag, opdat dit met de belangen van ambacht en nijverheid evenzeer als met die der arbeiders rekening kunne houden?

5. Is niet zoo ter voorbereiding van wettelijke regeling, als voor eene behoorlijke toepassing der wetten op het arbeidscontract onmisbaar, dat kamers van arbeid zoo spoedig mogelijk worden in 't leven geroepen en de fabrieks-inspectie uitgebreid worde?

Wat deze 5 punten betreft, wordt de aandacht gevestigd op de in den afgeloopen zomer in de vergadering der Juristenvereeniging gevoerde debatten.

Ten slotte stelt het Hoofdbestuur de bespreking voor van o. a. de volgende vragen, er prijs op stellende indien daarover eenige rapporten door de afdeelingen werden ingezonden:

„Welke maatregelen kunnen worden genomen in het belang van de ontwikkeling der kunstnijverheid en in het bijzonder ter bevordering van het onderwijs daarin?"

„In hoeverre is het wenschelijk het onderwijs aan de ambachtsscholen meer dan thans vrij algemeen het geval is uit te breiden tot andere dan de bouwvakken?"

Op Donderdag 24 Januari a. s. 's avonds 8 uur, zal in „Ons Huis" te Amsterdam een zoogenaamde Praatavond worden gehouden, waarop, in aansluiting met hetgeen op vorige dergelijke avonden is besproken, behandeld zal worden het „ambachtsonderwijs, wat het is, en wat het worden moet."

De heer J. R. de Kruyff verzoekt ons mede te deelen, dat onvoorziene omstandigheden hem verplicht hebben om voor het lidmaatschap der Commissie van bijstand van de Wereldtentoonstelling voor Hotel- en Reiswezen te bedanken.

Ten einde de werklieden beter in de gelegenheid te stellen het Veiligheids-Museum, Groene Burgwal 44 te Amsterdam, te kunnen bezoeken, heeft de Commissie voor dat Museum besloten, het den eersten en derden Zondag van elke maand, te beginnen met Zondag 20 Januari a. s., kosteloos open te stellen, van 1 tot 4 uur.

B. en W. van Amsterdam hebben de volgende voordracht bij den gemeenteraad, betreffende reorganisatie van de afdeeling Publieke Werken, ingediend.

Hiernevens hebben wij de eer U over te leggen eene Ontwerpverordening op den Dienst der Publieke Werken met bijbehoorende Memorie van Toelichting. In de voorstellen die ons daaromtrent werden ingezonden door de Commissie van Bijstand in het beheer der Publieke Werken bij het hierbij overlegde schrijven van 30 November, hebben wij wat de hoofdzaak aangaat, geene wijzigingen gebracht; betere omschrijving van sommige punten en veranderingen der volgorden van eenige onderdeelen bleek ons echter wenschelijk.

Wanneer Uwe Vergadering zich met deze voorstellen kan vereenigen, stellen wij U voor de Verordening met Uwe goedkeuring te bekrachtigen en ons te machtigen zonder overschrijding van het totaal der sommen, op de Begrooting voor de werkzaamheden van den dienst uitgetrokken, de organisatie met de nieuwe Verordening in overeenstemming te brengen terwijl wij dan voornemens zijn U later de noodige voorstellen te doen ten einde de inrichting der Begrooting met de gewijzigde organisatie in overeenstemming te brengen.

Eene directe bezuiniging zal uit de voorgestelde reorganisatie waarschijnlijk niet voortvloeien, daar de zeer noodige administratieve contrôle vermeerdering der daarvoor beschikbare werkkrachten zal vereischen; die contrôle zal echter aan den geregelden gang van zaken ten goede komen.

In verband met de 1e alinea van art. 8 der Verordening stellen wij U tevens voor de tractementen van den Directeur, den Ingenieur en den Assistent-Ingenieur, Hoofd van het Bureau der Concessiën voor de tegenwoordige titularissen te bepalen op f 8000.—, f 6000.— en f 5000.—, zoodat dan tevens kan worden ingetrokken het Raadsbesluit van 24/25 October 1877 tot regeling van de titulatuur, de wedden en den dienst van verschillende ambtenaren bij de Publieke Werken. De eerste en laatste der bovengenoemde traktementen komen overeen met die op de Begrooting van 1895 uitgetrokken; voor den Ingenieur, die thans f 4000.— traktement en f 1500.— toelage geniet, meenen wij, in verband met zijne vele en langdurige diensten aan de Gemeente bewezen, een traktement van f 6000.— te mogen voorstellen, gelijk dit ook in de voorstellen der Commissie van Bijstand in het beheer der Publieke Werken was geschied.

Na aanneming van deze voordracht zijn wij van voornemen, eene nieuwe Instructie voor den Directeur van Publieke Werken ten spoedigste aan Uw oordeel te onderwerpen.

Wij stellen U dus voor, de volgende ontwerp-besluiten met Uwe goedkeuring te bekrachtigen:

DE GEMEENTERAAD VAN AMSTERDAM.

Gezien de voordracht van Burgemeester en Wethouders van den 8sten Januari 1895;

Gelet op zijn besluiten van 13 Januari 1856, 5 Februari 1873 en 24/25 October 1877;

Besluit:

1°. Vast te stellen de bij de voordracht overgelegde Verordening op den dienst der Publieke Werken;

2°. De traktementen van den Directeur van Publieke Werken, den Ingenieur en den Adsistent-Ingenieur van het bureau voor Concessiën voor zooveel de tegenwoordige titularissen betreft vast te stellen op f 8000.—, f 6000.— en f 5000.—.

3°. Burgemeester en Wethouders te machtigen de organisatie van den dienst der Publieke Werken zoo spoedig mogelijk in overeenstemming te brengen met de sub 1° bedoelde Verordening, en daartoe, zonder overschrijding van het totaal der sommen op de Begrooting voor de werkzaamheden van den dienst uitgetrokken, de noodige maatregelen te nemen.

4°. Burgemeester en Wethouders uit te noodigen te zijner tijd de voorstellen te doen, noodig om de inrichting der Begrooting in overeenstemming te brengen met de nieuwe organisatie;

5°. in te trekken:

het Raadsbesluit van 24/25 October 1877 tot regeling van de titulatuur, de wedden en den dienst verschillende ambtenaren bij de Publieke Werken.

dat van 20 Februari 1884, houdende machtiging aan Burgemeester en Wethouders om aan de ambtenaren in dienst bij de Publieke Werken toe te voegen een Adsistent-Ingenieur op eene jaarlijksche bezoldiging van f 3000.— tot f 5000.—; en een Adjunct-Ingenieur, op eene jaarlijksche bezoldiging van f 2500.— tot f 4000.—; en

dat van 16 September 1885, houdende machtiging aan Burgemeester en Wethouders, om aan de Ambtenaren in dienst bij de Publieke Werken toe te voegen een Adjuct-Ingenieur op een jaarlijksche bezoldiging van f 2500.— tot f 400.—.

Afschrift van dit besluit zal aan Burgemeester en Wethouders worden gegeven.

Burgemeester en Wethouders van Amsterdam,
MEINESZ.
de Secretaris,
LE JOLLE.

In het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem wordt op het oogenblik eene tentoonstelling gehouden van de werken van den architect H. P. Berlage Nz.

De tentoonstelling zal Zondag 20 Januari a. s. geopend zijn des morgens om 10 uur.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Onder Bescherming van Hare Majesteit de Koningin-Regentes.

BOUWWERKEN *uitgevoerd door leden der Maatschappij. Bijeenverzameld en uitgegeven bij gelegenheid van het vijftigjarig jubileum der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.*

Aan Hare Majesteit de Koningin-Regentes Eerbiedig opgedragen door het Bestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

INHOUD.

PLATEN:

1. Kantoorgebouw der firma Kerkhoven & Co. te Amsterdam. Architekt H. P. Berlage Nz.
2. St. Elisabeth gesticht te Amsterdam, Architekt A. C. Bleys.
3. Winkelgebouw te Amsterdam. Architekt E. Breman.
4. Woonhuis van mevrouw Teixeira de Mattos te Amsterdam. Architekt Eduard Cuypers,
5. Woning van den Hoofd-Directeur der Rijks Museum-gebouwen te Amsterdam. Architekt Dr. P. J. H. Cuypers.
6. Gebouw der Industrieschool voor Vrouwelijke Jeugd te Amsterdam. Architekt A. L. van Gendt.
7. Panoramagebouw te Amsterdam. Architekt I. Gosschalk.
8. Sarphatimonument te Amsterdam. Architekt J. R. de Kruyff.
9. Winkelgebouw van den heer Allert de Lange te Amsterdam. Architekt J. van Looy.
10. Kantoorgebouw der firma Labouchère Oyens & Co. te Amsterdam. Architekt F. W. M. Poggenbeek.
11. Maatschappelijk Gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst. Architekten Th. G. Schill & D. H. Haverkamp.
12. Woonhuizen te Amsterdam. Architekt J. C. Spakler Jr.
13. Woonhuis op het landgoed Uytenbosch te Baarn, van den heer J. L. Pierson, Architekt C. Muysken.
14. Huize Oostbroek te de Bilt, van den heer Mr. W. J. Royaards van den Ham. Architekt I. H. J. van Lunteren.
15. Villa Kennemerheuvel te Bloemendaal bij Haarlem, van den heer L. H. Prætorius. Architekt L. Ritter.
16. Kantoor- en Winkelgebouw in het Agnetapark te Delft. Architekt F. M. L. Kerkhoff.
17. Gebouw der Studentensocieteit Phoenix te Delft. Archit. F. J. Niewenhuis.
18. Stationsgebouw der Holl. IJz. Spoorweg Maatschappij. Architekt C. B. Posthumus Meijjes.
19. Arbeiderswoningen te 's Gravenhage. Architekt W. B. van Liefland.
20. Villa in het Prinsen Vinkenpark te 's Gravenhage, Architekt J. P. J. Lorrie.
21. R. K. Parochiekerk. Pastorie enz., van den H. Joseph, te 's Gravenhage. Architekt E. J. Margry.
22. Winkelgebouw te 's Gravenhage. Architekt J. H. A. Mialaret.
23. Winkelgebouw der Vereeniging Eigen Hulp te 's Gravenhage. Architekt H. J. Mondt.
24. Gebouw der industrieschool voor Vrouwelijke Jeugd te 's Gravenhage J. J. van Nieukerken.
25. Villa aan de Laan van Meerdervoort te 's Gravenhage. Architekt P. du Rieu Fzn.
26. Physisch Laboratorium der Rijks Universteit te Groningen Architekt J. van Lokhorst.
27. Hypotheek- en Kadastergebouw te Groningen. Architekt C. H. Peters.
28. Woonhuis te Haarlem. Architekten S. Roog & Jb. van den Ban Pzn.
19. Kerk der Hervormde te Katwijk aan Zee. Architekt H. Jesse.
30. Villa Laanzicht te Leeuwarden. Architekt H. M. Kramer.
31. Gebouw der Studenten Societeit te Leiden. Architekt. Prof. E. Gugel.
32. Stads Gehoorzaal te Leiden. Architekt D. E. C. Knuttel.
33. Oudeliedenhuis te Leiden. W. C. Mulder.
34. Huize de Cloeze van den heer Mr. C. J. Sickesz, nabij Lochem. Architekt Nics. Molenaar.
35. R. K. Kerk en Pastorie te Nes en Zwaluwenbuurt. Architekt. Jos Th. J. Cuypers.
36. Winkelgebouw der firma Bahlman & Co. te Nijmegen. Architekt D. Semmelink.
37. Winkelgebouw te Nijmegen. Architekt J. J. Weve.
38. Woonhuis te Rotterdam. Architekt D. Verheul Jr.
39. Schouwburg te Rotterdam. Architekt J. Verheul Dzn.
40. Hotel Wittebrug te Scheveningen. Architekt Joh. Mutters Jr.
41. Gebouw der Sociëteit Sic Semper te Utrecht. Architekt P. J. Houtzagers.
42. Woonhuis van den heer Dirk Laan te Wormerveer. Architect Jacob F. Klinkhamer.

N.B. plattegronden van al deze gebouwen zijn voorgesteld op twee dubbele platen.

De 42 in dit werk voorkomende platen, groot 50 bij 35 cM., zijn lichtdrukken naar photografische opnamen, beiden van de firma Emrik & Binger te Haarlem.

Deze verzameling platen, in portefeuille, is aan het Bureau der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst verkrijgbaar, voor de Leden der Maatschappij:

à *f* 10.—, voor exemplaren op zwaar papier;
à - 7.—, „ „ „ dun „
voor hen die geen Lid zijn der Maatschappij.
à - 15.—, voor exemplaren op zwaar papier;
à - 12.—, „ „ „ dun „

AGENDA.

GEBOUW DER MAATSCH. T. BEVORDERING D. BOUWKUNST, Marnixstraat 402 te Amsterdam. Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen. Dagelijks, behalve des Zondags, van 10 tot 4 uur. Toegang vrij.

MUSEUM VAN VOORWERPEN TER VOORKOMING VAN ONGELUKKEN EN ZIEKTEN IN FABRIEKEN EN WERKPLAATSEN, Groeneburgwal 44, Amsterdam. Geopend Maandag, Dinsdag, Woensdag en Donderdag van 10 tot 4 uur. Toegang vrij.

AFDEELING ARNHEM DER MAATSCHAPPIJ. Buitengewone Vergadering met het Hoofdbestuur en de Voorzitters en Secretarissen van de verschillende Afdeelingen, op Woenodag 23 Januari 1895, des namiddags ten 2 ure in Musis Sacrum.

Voordracht van den heer Ch. Roskam over de door het Hoofdbestuur gestelde vraag: „Welke waarde heeft het symbolisme voor de moderne bouwkunst?"

Kunstbeschouwing van eenige door den heer Ch. Roskam vervaardigde werken.

De Buitengengewone Vergadering der Afdeeling wordt voorafgegaan van eene vergadering van de Voorzitters en Secretarissen der Afdeelingen met het Hoofdbestuur, aanvangende des morgens ten 11 ure.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST. AFDEELING AMSTERDAM.

526ste Vergadering, op *Vrijdag* 25 *Januari* 1895, des avonds ten 8 ure, *in het Gebouw der Maatschappij*, Marnixstraat 402.

1. Mededeelingen van het bestuur.
2. Jaarverslag van den Secretaris.
3. „ en rekening en Verantwoording van den Penningmeester.
4. Begrooting.
5. Bestuursverkiezing.
   Aftredende leden: J. N. Landré, F. W. M. Poggenbeek. Herkiesbaar.
   Verkiezing van een Voorzitter.
6. Behandeling van de Vragen door het Hoofdbestuur der Maatschappij gesteld.
   Vraag No. 3. in te leiden door den heer Joseph Th. J. Cuijpers.
   „ „ 7. „ „ „ „ „ C. T. J. Louis Rieber.
   Ballotage van den heer W. G. Eberson, voorgesteld door de heeren C. B. Posthumes Meijjes en B. J. Ouendag.

Buitengewone Bijeenkomst op Zaterdag 26 *Januari* 1895, des avonds ten 8 ure in het *Gebouw der Maatschappij*, Marnixstraat 402.

Programma:

1. Voordracht en Voorstelling *en Blanc et Noir*, door de heeren W. L. Bruckman en P. du Rieu Fzn.
2. Kuustbeschouwing.
   Pastelteekeningen naar de natuur en schetsen voor kunstindustrieele ontwerpen door den heer W. L. Bruckman.
   Introductie met Dames.

Namens het bestuur:
B. J. OUENDAG, *Secretaris.*

AFBEELDINGEN VAN OUDE NEDERLANDSCHE GEBOUWEN.

verschenen in de verschillende werken uitgegeven door de Maatschappij tot Bev. der Bouwkunst, van 1842 *tot* 1895.

(VERVOLG VAN BLADZ. 283, JAARGANG 14.)

Haarzuilen.			
1. Kasteel. Overblijfselen. Venster-Detail.	Bouwk. Bijdragen. Plaat17 en 18, bl.380 Bouwk. Weekblad. Plaat, bladz. 274.	Deel XII. Jaarg. 6. 1886	
Heeswijk.			
1. Kasteel. Plan en perspectieven.	Bouwk. Weekblad. Plaat, bladz. 231.	Jaarg. 11. 1891.	
Heringa State.			
1. Heringa-State. Voorpoort.	Oude Best. Geb. Plaat 167.	Afl. 33.	
's Hertogenbosch.			
1. St. Janskerk. Hooge Kapel, Baldakijn. Gedeelte zijgevel, plattegrond. „ „ opstand. Grondplan der Kerk.	Bouwk. Weekblad. Plaat, bladz, 74. Bouwk. Tijdschrift. Plaat 2 en 3 tot 5. Bouwk. Weekblad. Plaat, bladz. 230.	Jaarg. 9. 1889. Deel X. Jaarg. 11. 1891.	Herstellings-plan. „
Hoorn.			
1. St. Jans Gasthuis. Gevel.	Oude Best. Geb. Plaat 42.	Afl. 10.	
2. Koepoort. Gevels.	Oude Best. Geb. Plaat 170.	„ 34.	
Kampen.			
1. Cellebroerspoort. Gevel stadszijde en plattegr. Buitenzijde.	Oude Best. Geb. Plaat 43. „ 44.	Afl. 11.	
2. Woonhuis Oudestraat. Gevel.	Oude Best. Geb. Plaat 167.	„ 33.	
3. Seminarium. Ingang.	Bouwk. Weekblad. Plaat, bladz. 54.	Jaarg. 11. 1891.	
Kappelle.			
1. Kerk. Gevels en plattegrond.	Bouwk. Tijdschrift. Plaat XV.	Deel V.	
Kuilenburg.			
1. Stadhuis. Plattegronden. Voorgevel. Zijgevel. Onderpui, detail Topgevel, „	Oude Best. Geb. Plaat 84. „ 85. „ 86. „ 87. „ 88.	Afl. 18.	
Leeuwarden.			
1. De Kanselarij. Voorgevel.	Bouwk. Bijdragen. Plaat V., bladz. 89.	Deel VII. 1852.	
Leiden.			
1. Raadhuis. Plattegronden. Voorgevel. Midden-frontaal. Zij-frontaal. Gevel details. Voorgevel. Perspectief. Toren. Schoorsteen en wandbetimmering der voormalige Weeskamer. Schoorsteen der vergaderkamer van Burg. en Wethouders.	Oude Best. Geb. Plaat 62. „ 63. „ 64. „ 65. „ 66. „ 67. 68 tot 73, 74, 75, 76. 77, 78.	Afl. 16.	Zie No. 7.
2. Collegium Theologicum. Ingang.	Oude Best. Geb. Plaat 83.	Afl. 17.	
3. Heilige Geest Hofje. Gevel.	Oude Best. Geb. Plaat 97.	„ 20.	Thans in de Polyt. School te Delft.
4. Huis Rapenburg. Gevel. Details.	Oude Best. Geb. Plaat 98. „ 99.	„ 20.	
5. Rijnsburgsche Poort. Gevel stadszijde, plattegrond en doorsnede Buitengevel.	Oude Best. Geb. Plaat 155. „ 156.	„ 30.	Gesloopt in 1867.
6. Lakenhal. Gevel.	Bouwk. Tijdschrift. Plaat II.	Deel V. blz. 9.	

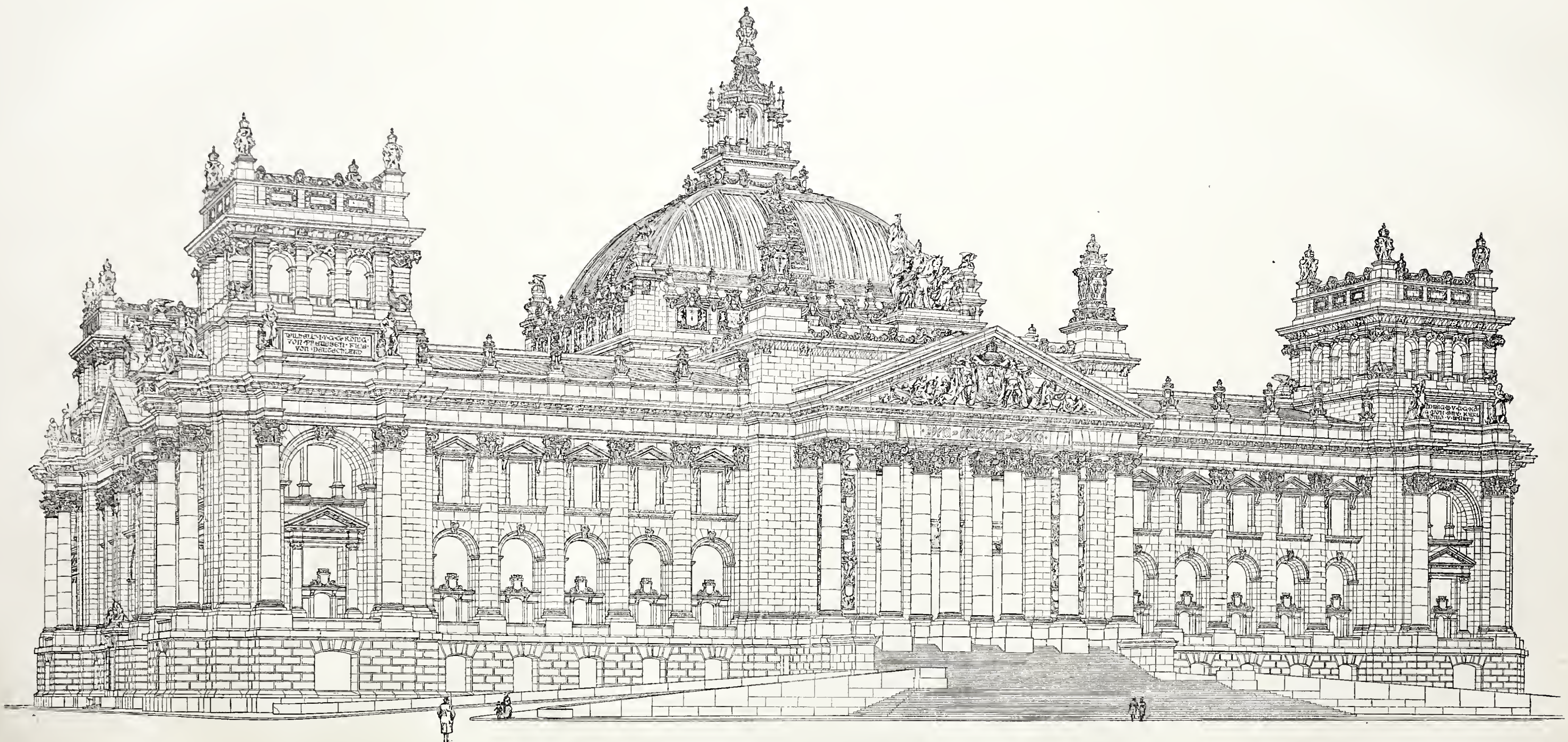
7. Raadhuis. Poortjes. (2).	Bouwk. Tijdschrift. Plaat XVI.	Deel V. bladz. 44.	Zie No. 1.
8. Bibliotheek v. Thysius. Gevel.			
9. Gevel op de Stadswerf. Gevel			
10. St. Jacobs Gasthuis. Toren.			
11. Gemeenlandshuis v. Rijnland. Gevel.	Bouwk. Weekblad. Plaat, bladz. 39.	Jaarg. 3. 1883.	
12. Gemeenlandshuis v. Rijnland. Onuitgevoerde gevel.	Bouwk. Weekblad. Plaat, bladz. 220.	Jaarg. 3. 1883.	
13. Academie gebouw. Bintgestel.	Bouwk. Weekblad. Plaat, bladz. 307.	Jaarg. 8. 1888.	
14. Morschpoort. Plattegrond en gevel.	Bouwk. Weekblad. Plaat, bladz. 216.	Jaarg. 8. 1888.	
15. De Burcht Plattegrond, doorsneden enz	Bouwk. Tijdschrift. Plaat 17 en 18.	Deel X.	
Maassluis.			
1. Gemeenlandshuis van Delfland. Gevel. Hoofd-ingang. Schoorsteen.	Oude Best. Geb. Plaat 104. „ 105. „ 106.	Afl. 21.	
Maastricht.			
1. Huis No. 1065 in de Brugstraat. Voorgevel	Bouwk. Bijdragen. Plaat XVI, bladz. 335	Deel VII. 1852.	Gesloopt.
2 St. Servaas Kerk. in 1893, en voor de restauratie.	Bouwk. Weekblad. Plaat, bladz. 217.	Jaarg. 13. 1893.	
3. O. L. Vrouwe Kerk. Schets.			
4. Oude Stadhuis. Schets.			
5. Maasbrug. Schets.			
6. Helpoort. Schets.			Gerestaureerd.
7. Bastion „Vijf koppen." Schets.			
Middelburg.			
1. Stadhuis. Voorgevel. Zijgevel. Details. Photographie van den Voorgevel. Details.	Oude Best. Geb. Plaat 7. „ 8. Plaat 9, 10 en 11. Plaat ongenumm. Plaat 12, 13 en 14.	Deel III. Afl. 4.	
2. De Abdij. Poort.	Oude Best. Geb. Plaat 147.	„ 28.	Zie No. 9.
3. Huizen op „de Wal".	Bouwk. Tijdschrift Plaat X en XI.	Deel V. bladz. 37.	
4. Huizen op „de Burgt"			
5. Details van Huizen.			
6. Huis op de Markt. Gevel. Slotplaten en knop.	Bouwk. Tijdschrift. Plaat XII. „	Deel V.	
7. Huis. Poortje.	Bouwk. Tijdschrift Plaat XIV.		
8. Huis. Ingang.			
9. De Abdij. Paneelhek.			Zie No. 2.
Naarden.			
1. Stadhuis. Voor- en zijgevel. Details. Plattegrond en details.	Oude Best. Geb. Plaat 56. „ 57. „ 58.	Afl. 13.	

Lijst van Fabrikanten, Leveranciers, enz.

Prijs per regel voor niet geabonneerden op advertentiën *f* 5.— per jaar bij vooruitbetaling. Abonnés op advertentiën 1 regel gratis voor iedere advertentie.

Algem. Maatsch. van Levensverzek. en Lijfrente, Damrak 74, Amst.
Ameublementen. — H. F. JANSEN & ZOON, Amsterdam.
Badinrichtingen. — Th. A. DE KOSTER, Amsterdam.
" — Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Amsterdam, 150 de Ruyterkade. Fillaal 36 Rokin.
Behangselpapieren- — H. & A. ROOSEBOOM. Den Haag en Amsterdam, Koningsplein 1.
Bouwstoffen. — MARTIN & Co., Amsterdam.
Brandkasten. — Wed. P. A. SCHROOT & ZOON, den Haag.
" (Amerik.) — FRED. STIELTJES & Co., Amsterdam.
Brandkluisdeuren. — Wed. P. A. SCHROOT & ZN, den Haag.
Carbolineum Avenarius. — GUST. BRIEGLEB. Amsterdam.
" Cevenarius. — PELT & Co. Rotterdam.
Cement-IJzerwerken. — AMSTERD. FABRIEK. Amsterdam.
Dowson gas. — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam.
Electrische installatiën. — SIEMENS & HALSKE. den Haag.
" " — W. SMIT & Co., Slikkerveer.
Electrische Verlichting. — C. A. HUIJGEN. — Rotterdam.
Gasmotoren. (Crossley Otto) — G. BARGER. den Haag.
" (Otto-Cycle.) — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam.
Gebrand Glas. — J. L. SCHOUTEN. Delft.
Gritzner Stoompompen. — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam.
Hardsteen, Zandsteen. — DE BEER & LEHREN. Amsterdam.
Hayward's Vloerlichten. — PECK & Co. Amsterdam.
Hollandsch Loodwit. — G. GREVE, Utrecht.
Houthandel. — LINDNER & Co., Wittenburgerstraat 22—24, Amst.
" — H. SCHMIDT & Zn., Nieuwmarkt No. 21, Amst
Houtbewerkingswerktuigen. — Fred. STIELTJES & Co., Amsterd.
" — G. BARGER, den Haag.
Houtcement. — G. P. KORF, Amsterdam.
" — J. G. KORSTEN, Amsterdam.
Houtcement enz. — A. G. AIKEMA en Co. Rotterdam.
Houten Riemschijven. — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam:
Huis- en Décoratieschilder. — Jos. AMIABEL, Luth. Burgwal 29, den Haag. Breedstraat 9, Utrecht.
Hydraul. Electr. en handliften. — Fred. STIELTJES & Co.. Amsterd.
Hydro Zandsteenwerken. — VAN DE POL & WICKOP, Utrecht.
Hypotheken. — Mij. v. HYPOTHECAIR CREDIET, den Haag.
Ingolin. — D. FRENI. Amsterdam.
Jalousiën. — S. BRUIGOM, Arnhem.
Josson-Cement. — A. E. BRAAT, Rotterdam en Amsterdam.
Levensverzekering-Maatschappij „KOSMOS", Den Haag.
Lichtdrukken. — RITSCHER & LANDSMAN, den Haag.
Liften. — JAN HAMER & Co.. Amsterdam.
" — C. A. HUIJGEN, Rotterdam.
Marmer. — DE BEER & LEHREN, Amsterdam.
Marmer. — G. & J. COOL, Amsterdam.
Onbrandbare Slakkenwol. — E. GOMPERSZ, Rotterdam
Ovens — W. A. V. DESMONS. Heer—Maastricht.
Overkappingen. — T. G. TISSOT. Jr. Amsterdam.
Parketvloeren. — Gebr. v. MALSEN, 's Gravenhage.
" — DE BEER & LEHREN, Amsterdam.
Papierstüc. — BENNEWITZ & Co., Damrak 85, Amsterdam.
Photolithografie. — WEGNER & MOTTU, Amsterdam.
" Steendrukkerij v/h AMAND, Warmoesstr. 147, Amst.
Proefstation Bouwmat. — KONING & BIENFAIT, Amsterdam.
Portland-Cement. — DYCKERHOFF & SöHNE, Amönebugr.
" — DE BEER & LEHREN. Amsterdam.
" — E. GOMPERTZ, Rotterdam.
" — PELT & Co. Rotterdam.
" — H. G. AIKEMA & Co., Rotterdam.
Rolluiken. — T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.
" — W. H. M. SCHOLTE, Amsterdam.
Schoolborden. — J. M. KIPPEL. den Haag.
Stalen Balken. — H. E. OVING Jr. Rotterdam.
Staaldraadtouw. — HOOGERWERFF & Co., Kinderdijk.
Sgraffito. — G. H. BAUER & ZOON. den Haag.
Stalinrichtingen. — STAAL & HAALMEIJER, Amsterdam.
Stalinrichtingen. — D. M. S. KALKER. Amsterdam.
Steenhouwwerken. — D. J. BREEDVELD, Dordrecht.
Stoompompen. — LANDRÉ & GLINDERMAN, Amsterdam.
Stukadoors en Ornamentisten. — M. ELFRING & Zn., Z.O. Buitencingel 194—195, Den Haag.
Tegels in soorten. — A. N. DE LINT, den Haag-Delft.
" — DE LINT & Co., Rotterdam.
Toeschuifbare hekken. — Fred. STIELTJES & Co., Amsterdam.
Tufsteen. — F. ENGERS. Amsterdam.
Verwarming en Ventilatie. — Fred. STIELTJES & Co., Amsterd.
" " " — Th. A. DE KOSTER, Amst.
Verwarmingtoestellen. — D. S. M. KALKER, Amsterdam.
" — W. J. STOKVIS, Arnhem.
Ventilators. — JAN HAMER & Co., Amsterdam.
" — D. P. H. HASSELMAN, Amsterdam.
Verticale Mortel-Molens. — JULIUS LÜCHAU, Damrak 71, Amst.
Vuurvaste Steen. JOSTEN & Co. te **Königswinter a/Rh.** Fabrikanten van zeer vuurvaste **Chamotte-** en **Dinas-**steenen, vuurvaste Cement, Karolinklei enz.
Werkt. v. Stoomwascherijen. — Fred. STIELTJES & Co. Amsterd.
Worthington. Stoompompwerkt. — Fred. STIELTJES & Co. Amst.
IJzerwerken. — G. J. VINCENT & Co., Schiedam.
Zandsteen — VAN DE POLL & WICKOP, Utrecht.
Zinkwerken. — F. W. BRAAT, Delft.

ADVERTENTIEN.

Behoorende bij het Bouwkundig Weekblad van 26 Januari 1895 No. 4.

HET REICHSHAUS TE BERLIJN.

Architect: Baurath, Professor Dr. Paul Wallot.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

15de JAARGANG.
26 JANUARI 1895. No. 4.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. ƒ 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels ƒ 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-Gravenhage.
BUREAU van ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

In de vergadering van Voorzitters en Secretarissen der Afdeelingen met het Hoofdbestuur der Maatschappij, den 23sten Januari j.l. te Arnhem gehouden, werd naar aanleiding van de bespreking over de inleiding van den heer C. H. Peters betreffende vraag 1, door het Hoofdbestuur gesteld ter bespreking in de Afdeelingen, door de vergadering besloten om het Hoofdbestuur uit te noodigen eene Commissie te benoemen, ten einde een voorstel te doen tot wijziging en tevens verbetetering van de verhouding tusschen de Afdeelingen en de Maatschappij, meer bepaald wat betreft hare leden.

De eerstvolgende vergadering van het Hoofdbestuur der Maatschappij heeft plaats op Donderdag 31 Januari a. s.

Redactie van het Bouwkundig Weekblad.

Door den heer Prof. E. Gugel is ontslag genomen als lid der Redactie van het Bouwkundig Weekblad.

De overige leden der Redactie zijn voor het jaar 1895 door het Hoofdbestuur der Maatschappij herbenoemd, dat tevens tot leden der Redactie heeft benoemd, de heeren A. Le Comte te Delft, en B. J. Ouëndag te Amsterdam.

Deze heeren hebben hunne herbenoeming of benoeming aanvaard.

HET „REICHSHAUS" TE BERLIJN.

Vervolg van bladz. 5.

Waar over 't algemeen het publiek zich het meest interesseert voor het uiterlijk aanzien van een gebouw, en ook zelf het meer ontwikkelde deel daaraan de meeste waarde toekent, vooral wanneer het openbare gebouwen betreft, strekt zich de beoordeeling daarvan in de meeste gevallen niet verder uit, dan tot eene bepaling der kunstwaarde, in de beteekenis van coulissen of achtergrond décoratien van straten en pleinen; de algemeene kritiek heeft zich, ten opzichte van het Reichshaus, ook in dien geest geopenbaard.

Vergelijkt men de façade van het bekroonde ontwerp van Prof. Wallot, met die van het tot stand gekomen gebouw, dan moet worden erkend, dat de kunstenaar over 't algemeen den geheelen vorm der massa getrouw is gebleven, en vindt men die terug in de vier krachtige horizontaal afgesloten torens, op de hoeken, den voor elken frontgevel vooruitspringenden middenbouw en de, als bekroning van het geheel boven het rechthoekig opgetrokken middengedeelte, in den vorm van een kloostergewelf ontworpen bekoepeling, eindigende in eene sierlijke lantaren.

Alle verdere deels belangrijke afwijkingen ter zijde stellende, waar die meer de détails betreffen, springt toch duidelijk in het oog, dat de zoogenaamde koepelbekroning van het huis, meer dan bij het oorspronkelijke ontwerp, naar het midden verschoven is en zich in belangrijke mate niet zoo hoog boven de bouwmassa verheft.

In aansluiting aan de publieke opinie moet worden erkend, dat de latere ingrijpende veranderingen in het projekt in dit opzicht, niet in het voordeel van den totaalindruk van het gebouw zijn geweest.

Grooter ondienst zou men den genialen bouwmeester echter niet kunnen bewijzen, dan deze kritiek op zijn bouwwerk eenvoudig af te wijzen; eene dusdanige handeling zou als voortvloeiende uit partijzucht aangemerkt moeten worden, en bovendien eene gewelddoening zijn aan eigen opinie.

Het zou tevens de te dezer zake bevoegde deskundigen ontstemmen, die steeds in de eerste rei hebben gestaan van hen, die volle instemming betuigden met de heerlijk schoone schepping van Prof. Wallot, en in bewondering zijn bouwwerk aanschouwden.

Inderdaad is het niet tegen te spreken, dat er in verband met de plaatsing van het gebouw en de hoogteligging van de middenbekroning, punten zijn aan te wijzen, van waar de bekoepeling en hare bekroning een minder gunstige verhouding vertoonen, en die door de hoogte der hoektorens wordt overvleugeld.

In het bijzonder is dit helaas juist 't meest merkbaar van af de Brandenburgerpoort, het punt van waaruit de meeste bezoekers van Berlijn den eersten indruk van het gebouw moeten verkrijgen.

Lag de groote vergaderzaal dichter naar een der zijden of in het juiste midden van het gebouw, en kwam de hoogte van den onderbouw der koepelvormige bedekking meer boven de hoektorens uit, dan zou deze wanverhouding minder in het oogvallend zijn.

Plaatst men zich op grooter afstand, en niet in overhoeksche richting, bijv. op de westelijke helft van den Königsplatz bij de Schiffbauerdamm, of op de Marschallbrücke, dan is daarvan niets te bemerken.

Aangenomen mag echter worden, dat het groote publiek zich aan die onregelmatige verhouding der massa zal gewennen, en de beoordeeling van het gebouw zal doen plaats vinden, van uit de bovenvermelde standpunten en zich daarmede op gelijke wijze vereenigen, als de ter zake kundigen het hebben gedaan.

De speciale beoordeeling van vakgenooten, bekend met al wat aan de wording van het gebouw is vooraf gegaan, heeft zich ook daarop gebaseerd, en ofschoon de eigenaardig minder gunstige verhouding van het middengedeelte hen tot gegronde kritiek aanleiding gaf, zijn den genialen bouwmeester daarvoor geen verwijten gemaakt; want als eerste grondregel voor de monumentale bouwkunst geldt ook nog heden de stelling, dat de uiterlijke vormen van een gebouw niet uit naar willekeur gekozen motieven zamengesteld moeten worden, maar moeten voortvloeien uit de organisatie van de inwendige verdeeling.

Uit dit oogpunt beschouwd, overtreft de gevel-ordonnantie van het tot stand gekomen bouwwerk verreweg het oorspronkelijk ontwerp; naarmate dat door nadere bestudeering de verdeeling der inwendige ruimte gerijpt is in den geest van den bouwmeester, is de bestemming van de verschillende lokalen ondubbelzinnig en helder in hunne functiën in den gevelbouw te herkennen.

De gewichtigste van de kleine vergaderzalen worden vertegenwoordigd door de krachtige, overigens met zuiver aesthetische doeleinden opgestelde hoektorens; de groote Wandelhalle (salle des pas perdus), door het westelijk middenfront; de groote vergaderzaal, door het hooge koepeldak, dat tot aanduiding van hare bestemming veel kenmerkender is, dan de vroeger terzelfder plaatse ontworpen open koepelbaldakijn.

Dat het huis een verzamelplaats is, komt duidelijk uit in de groote portalen van de vier frontgevels.

De monunentale waardigheid, de grootsche, machtige en indrukwekkende vormen van het geheel, moeten ook voor diegenen, die de zinrijke uiting van de gevelverdeeling minder begrijpen, geen twijfel overlaten, dat het is de verzamelplaats van de vertegenwoordigers eener groote natie.

Groot als de afmetingen van het gebouw in horizontale projectie zijn, niet minder is dit het geval met de afmetingen van de façaden; die van de terugliggende gedeelten van de lange zijde zijn geregeld naar aswijdten van 5.90 M., en voor de kortere zijden naar die van 6.10 M.

De rondloopende kroonlijst ligt 27 M. boven den grondslag, de attika bereikt 28.50 M. en de hoektorens eene hoogte van 43.50 M.

De afmetingen in horizontale projectie van de Zittingszaal, 35 bij 39 M., zijn opgetrokken tot de glasoverdekking, tot 42 M.; de spits van de daarop geplaatste lantaren bereikt 75 M.

Evenals bij het oorspronkelijk ontwerp, toont de gevel-architectuur de stijlvormen van de Italiaansche Hoog-Renaissance aan, en kon men in 't genoemde prijsontwerp enkele uitingen vinden, verwant aan de Vroeg-Renaissance, zoo neigt het tot stand gekomen bouwwerk, behoudens enkele meer aan de bouwvormen en versiering van de middeneeuwen ontleende motieven, over het geheel het meest naar den geest van de Laat-Renaissance.

De aanleiding ligt ongetwijfeld in de verlegging van de groote vergaderzaal, van de eerste verdieping naar de bel-étage, waardoor eene harmonische samenvoeging van de beide verdiepingen tusschen den bovenkant van het sousterrain en de kroonlijst gelegen, en eene verdeeling dier massa door zuilen en pilasters, het aangewezen bouwsysteem werd, en waardoor dit systeem op grootere verhoudingen kon worden gebaseerd.

Het ligt voor de hand, dat de mogelijkheid der keuze van diergelijke ordonnantie den kunstenaar in hooge mate welkom was, want het steunde hem bij de oplossing van het moeilijkste deel van zijnen arbeid, daarin bestaande, om niet alleen door groote verhoudingen indruk te maken op den in de onmiddelijke nabijheid van het gebouw staanden beschouwer, maar die ook op meer verwijderden afstand tot zijn recht te brengen.

Was in dien zin door de vooruitspringende zuilen en de zich aan den voet sterk verbreedende hoektorens, alsook met de beweeglijke sluitlijnen van het gebouw reeds rekening gehouden, nu kon een meer harmonisch geheel en werkzamer relief aan de geheele gevel-ordonnantie gegeven worden.

De zuilen- en pilasterverdeeling en de rondom het gebouw doorgaande kroonlijst met 1,60 M. sprong, geeft de indruk van rust en eenheid, terwijl de zich daarboven verheffende accidenteele bekroningen van de hoektorens en midden-fronten, de monumentale indruk van het gebouw belangrijk verhoogen.

De zuilen en pilasters hebben bij eene hoogte van 15.80 M. aan den voet een breedte van 1.60 M.; bij de hoektorens en in het westelijk front zijn ze vooruitgebracht als volzuilen en in verband daarmede de

kroonlijst verdeeld, en dit deel bekroond met een langwerpig schild met inscriptie, ingesloten tusschen twee 4 M. hooge beelden.

In de terugliggende gedeelten van het westelijk front, evenals bij den middenbouw van den oostelijken gevel, zijn ze als drie-kwartzuilen en overigens in pilastervorm behandeld.

Voor de kapiteelen is de orde van de Romeinsche composita gekozen.

Als tweede horizontale lijn is tusschen de pilasterverdeeling op de hoogte van den onderkant der vensters van de eerste verdieping een band met tandlijst-verdeeling aangebracht.

Daaronder zijn in de terugliggende gedeelten van den westelijken hoofdgevel groote rondboogvensters voor de bel-étage aangebracht, terwijl in die van de drie andere gevels, waarvan de bel-étage in twee verdiepingen verdeeld is, in plaats daarvan zich twee reien eenvoudig omlijste rechthoekige vensters bevinden. Die van de eerste verdieping zijn in de terugliggende gedeelten van het geheele gebouw gelijkmatig, als rechthoekige openingen met zware op consolen rustende frontons, gekroond. Een zeer sprekende tegenstelling biedt de groote vensterverdeeling van de hoek- en middengedeelten, waarin de vensteropening der bel-étage den vierkanten vorm heeft en gevat is tusschen twee Ionische zuilen, eene fronton-bekroning dragende, waarboven, afgescheiden door een tandlijst, een door steenen posten verdeeld groot rondboogvenster is aangebracht.

In den middenbouw van de zijgevels zijn omgekeerd de rondboogvensters voor de bel-étage gekozen, terwijl die van de daarboven liggende zalen rechthoekig zijn afgesloten.

Bijzonder krachtig tegenover de gedistingeerde achitectonische vormen van de beide étages is die van het sousterrain, waarvan de sterk vooruitspringende en massieve verdeeling, door de ruw behakte oppervlakte en rustieke blokverdeeling, op monumentale en geheel harmonische wijze uitdrukking geeft aan de krachtige massa, waarop de bovenbouw rust.

De open bordes-trappen voor de oostelijke en westelijke frontgevels met de in natuurlijke steen à jour gewerkte borstweringen, afgewisseld door massive piédestals, waarop later beeldengroepen moeten verrijzen, zijn daarmede geheel in overeenstemming.

De rijkdom in de kunstvormen, het meer decoratieve gedeelte, openbaart zich hoofdzakelijk in de bekronende, boven de kroonlijst gelegen gedeelten van dit bouwwerk. Een laag gehouden attiek verheft zich boven de terugliggende gedeelten; het is als plint doorgevoerd onder de tusschen beelden gestelde schilden van de hoektorens, en geeft tevens een verhoogde werking aan de naast den hoofdtoegang liggende zijgedeelten. In de aslijnen van de pilasters zijn als eindbekroning boven dit attiek, slanke vaasvormige figuren gesteld. In den middenbouw van de zijfronten wordt deze attika onderbroken door de die gedeelten bekronende gevelfrontons, waarvan op de hoeken op georneerde piédestals, rijk versierde bekroningen zijn gesteld, bestaande uit in steen gehouwen cartouches, waarop de Keizerlijke W. gebeiteld is, en slangen doodende adelaars de bekroning vormen.

In den vorm van een verhoogd attiek zijn de bekronende gedeelten boven het midden van het Oostelijk front en over de groote middenruimte van de Wandelhalle opgetrokken, laatstgenoemde met een door consolen gedragen lijst afgesloten en verdeeld in paneelen, met uit maskers en festoenen saamgestelde fantastische versieringsmotieven; eveneens zijn op de hoeken twee rijk gedecoreerde figuren opgesteld in denzelfden geest als die der zijfronten, met deze afwijking, dat daarin de Rijks-insignes zijn gereprésenteerd; tusschen deze figuren is in 't midden een zeer losse en levendige beeldengroep gesteld.

Die van het oostelijk front is met een vlakke lijst afgesloten en wordt in de aslijn der zuilen boven de in verband daarmede geprofileerde kroonlijst door tropheëngroepen gesierd; terzijde daarvan zullen boven de trappenhuizen op hooge piëdestals te paard zittende herauten geplaatst worden.

Zeer eigenaardig is de hoogere opbouw van de hoekzalen en die van de groote zittingszaal opgelost.

Op de eerstgenoemde is op een verhoogd, als onderbouw dienstdoend attiek, eene verdieping aangebracht, waarin tusschen Toskaansche zuilen rondboogvormige openingen zijn gesteld; de krachtige hoekpijlers zijn bij wijze van cartouches aan den voet met adelaars versierd, en gekroond met overhoeksche, sterk vooruitspringende leeuwenkoppen; boven de met consolen versierde lijst van deze verdieping, waarvan de onderbouw sterk vooruitspringt, volgt weder een met maskers en festoenen versierd attiek; op de hoeken zijn groepen gesteld, bestaande uit drie kinderfiguren, die de rijkskroon dragen.

De koepelbouw boven de groote vergaderzaal begint bij de bovenlijst, van het uit de dakvlakte zich verheffende muurwerk, met een hooge, in gehouwen steen opgetrokken attika, die met gekroonde wapenschilden tusschen slanke, spits toeloopende stijlen is gedécoreerd, afgewisseld door vier hooger opgaande stijlen, die met den Rijksappel zijn gekroond.

Als hoofdbekroning van het geheele gebouw is in het midden van deze koepelvormige afdekking eene slanke, van acht vrij staande zuilen omgeven open lantaren geplaatst; de voet daarvan is met guirlanden gesierd en de reusachtige helmvormige afdekking met een groote keizerskroon gedekt.

Alle ijzerdeelen dezer constructie zijn aan de buitenzijde met gedreven koper bekleed, dat geheel verguld is, evenals zulks ook 't geval is met de hooge hoekpijlers van de attika.

Gelijk al 't werk van 's menschenhand het volmaakte niet bereiken kan, zoo is ook de kritiek vaardig geweest in de be- en veroordeeling van Wallot's schepping; bijzonderlijk is men daartoe in de détails afgedaald, en zonder onpartijdig te zijn, moet worden erkend, dat sommige deelen gelukkiger hadden kunnen zijn; bijv. kunnen wij ons niet vereenigen met de geheele ordonnantie van den oostelijken middenbouw, en bevredigt de bekroning daarvan ons niet; de toepassing van drie-kwartzuilen in de, den midden-bouw begrenzende, gedeelten draagt mede onze instemming niet. De aswijdten tusschen de pilasters zijn niet ruim genoeg genomen, waardoor de zware bekroningen van de vensters der eerste verdieping de kapiteelen der pilasters te nabij komen, waardoor een storende werking in den vorm wordt te weeg gebracht.

Deze, en zoovele andere aanmerkingen, die wij uit den mond van ter zake kundigen en leeken vernamen, en waarbij meerendeels persoonlijke opvatting de hoofdrol speelt, en bovendien het minder gunstig silhouet van het bouwwerk, zooals het van enkele verwijderde punten gezien, zich voordoet, schering en inslag is,

zijn nietige kleinigheden tegenover de overweldigende schoonheid van het geheel, dat door bevoegde en eerlijke beoordeelaars wordt aangemerkt als eene schepping op architectonisch gebied van den eersten rang; en dit openbaart zich in de meesterlijke verdeeling van de afmetingen van het geheel, in de harmonische vereeniging van schoone vormen, zonder schade te doen aan den indruk van waardigheid en rust, in de juistheid van de verhouding der ornamentale versiering en de zelfstandigheid in de plastiek, en last not least in de volkomen beheersching van het materiaal in de techniek bij de toepassing van steen en ijzer, waardoor het geheele gebouw de indruk geeft van monumentale frischheid en kracht, van grootheid en waardigheid.

Daarom begrijpen wij niet hoe men den bouwmeester, die de meest volkomen uitdrukking is van eene krachtige, op kunstgebied geheel in zich zelf gekeerde persoonlijkheid, zelfstandigheid heeft kunnen ontzeggen. Dit is zeker daaraan te wijten, dat men zijn werk in geen enkel opzicht heeft kunnen verbinden aan een uit de kunstgeschiedenis afgeleid type.

Vele dwepers voor dusdanig historisch type kunnen het bovendien den meester niet vergeven, dat hij het Deutsche Reichshaus niet het karakter heeft gegeven van een Helleenschen tempel, of Renaissance-paleis, of dat van een Engelsch Gothisch kasteel daarvoor gekozen heeft.

Maar juist dit, juist het feit, dat het Reichshaus een modern, in de richting van den tegenwoordigen tijd passend en toch tot in den hoogsten graad een stijlvol gebouw is, heeft den kunstenaar de bewondering en de erkentelijkheid van zijne vakgenooten doen verwerven.

Het streven van onzen tijd naar het realisme in edelen zin, dat wij, niettegenstaande de tallooze mislukte pogingen, niet mogen laten varen, is in de bouwkunst, niet alleen in Duitschland, maar ook in Frankrijk en bij andere natiën daarheen gericht, onze bouwwerken niet langer te doen zijn de nagemaakte afbeeldingen van gedenkwaardige monumenten uit vervlogen tijden, maar om daarvan, naar gelang van de aan de inwendige bestemming gestelde eischen, den uiterlijken vorm te bezielen door oorspronkelijk geconcipieerde vormen; dan kan mogelijk in den loop der tijden weder van een nationale bouwkunst sprake zijn.

Op dezen weg hebben we door Wallots schepping eene schrede voorwaarts gedaan.

Om de eigenaardige kunstopvatting van Prof. Wallot goed te begrijpen, is het noodig zich te verdiepen in den geest van de décoratieve vormen, waarmede hij zijn werk heeft gesierd; want de toepassing van de gewone middeltjes zijn door hem geheel achterwege gelaten.

Daargelaten de kapiteelen en pilasters, die aan de antiken of liever aan de overgeleverde vormen van de Renaissance periode ontleend zijn, zal men te vergeefs zoeken, naar bekende vormen aan het plantenornament verwant.

De veel voorkomende toepassing van ranken en twijgen is geheel vermeden; alleen festoenen in plastischen vorm, zonder eenige aan het plantenrijk ontleende motieven, zijn veel toegepast. De voorrang is gegeven aan de figuurlijke voorstelling van mensch en dier, en heraldische motieven.

Deze orneering, waarvan men den middeneeuwschen oorsprong niet loochenen kan, is in hoodzaak toe te schrijven aan de bedoeling, om de Renaissance-vormen op harmonische wijze te vermengen met den geest der middeneeuwsche architectuur.

De kunstvolle wijze waarop de bouwmeester deze verschillende elementen tot een schoon geheel heeft weten te vereenigen, kan niet genoegzaam worden gewaardeerd. Mede is voor decoratieve doeleinden veel gebruik gemaakt van opschriften.

Eindelijk kan men den ontwerper de groote verdienste niet ontzeggen, dat hij, zoowel bij de ondergeschikte ornamenten, die de gevels sieren, als bij de meer op zich zelf staande figuren, daaraan niet alleen schoonheid en distinctie heeft weten te geven, maar die in overeenstemming heeft gebracht met de bestemming van de inwendige deelen van het gebouw.

Noodig is het niet, om door vergelijking met andere bouwwerken van denzelfden rang, de waarde van zijne schepping te verhoogen; toch meenen wij er op te te mogen wijzen, welk groot verschil zich hier voordoet met de wijze waarop het Wiener Reichsrathhaus van den architect Hansen is gedécoreerd, waarvan de attika's als 't ware bevolkt zijn met Godsbeelden, busten en idealistische figuren, die geheel ontleend zijn aan de Helleensche voorbeelden.

Zuiver heraldisch zijn de Rijks adelaren voor de vulling van de zijgevels gebezigd.

Wat de wapenschilden aangaat, treffen die, welke om de attika boven den onderbouw van de bekoepeling zijn aangebracht met de glad gelaten schilden, weinig doel; men zou ze bovendien op de groote hoogte waarop ze zijn gesteld, niet van elkander kunnen onderscheiden.

Het groote, door twee oud germaansche schildknechten gehouden Rijkswapen, waaronder de nijverheid en de kunst in figuurlijken zin bescherming zoeken, een werk van Prof. Fr. Schaper, vult het gevel-fronton van de westelijke zuilenrei; aan de binnenzijde zijn op de breede muurvlakten bij de beide uiterste zuilen, twee groote reliefs aangebracht, met de wapens van de gezamenlijke Bondsstaten; vereenigd in den vorm van een stamboom hangen deze aan de afgehouwen stronken van een eik, aan welks voet de westelijkst en oostelijkst gelegen van Duitschlands groote rivieren, de Rijn en de Weichsel vereenigd, zijn voorgesteld.

Afzonderlijk zijn deze wapenschilden met vlakke kronen voorzien, op de sluitsteenen van de vensters der tusschenverdieping gesteld, terwijl aan die van de vier koninkrijken, eene voornamere plaats is gegeven, boven de vensters der eerste verdieping, van den middenbouw der zijgevels.

De wapenschilden van de groote Duitsche steden hebben eene plaats gevonden in de groote vensters van de eerste verdieping.

Het Rijkswapen zelf is boven den middenbouw van den oostelijken gevel aangebracht, echter in geheel anderen geest dan in het fronton van den westelijken gevel; hier is meer de Duitsche renaissance-stijl gevolgd en wordt het door twee gepantserde ridderfiguren gehouden.

Wat den kleineren plastischen arbeid van decoratieven aard betreft, moeten wij nog wijzen op de reeds vermelde tropheën boven de attika van den oostelijken middenbouw, de beide handel en scheepvaart en den landbouw voorstellende reliefs boven de hoogste vensters van de nabij gelegen trappenhuizen, alsmede de aan de trekken van Vorst Bismarck herinnerende figuur van den Ridder Georg, den draak bevechtende, met het Rijks vaandel boven den westelijken hoofdingang.

Wat de grootere meer op zich zelf staande beeldhouwwerken betreft, komt het eerst in aanmerking de

groep van de banierdragers, bestaande in de te paard zittende Germania, door een mannelijke en een vrouwelijke idealitische figuur aan den teugel, geleid op den westelijken middenbouw. Deze groep wordt, naar aanleiding van een gevleugeld woord van Vorst Bismarck „*Germania im Sattel*" genoemd.

De beide Rijks herauten te paard, boven de trappenhuizen aan den oostgevel, zijn in koper gedreven. De Germania is eene schepping van Prof. R. Begas te Berlijn, de herauten zijn van Prof. R. Maison te München.

In de drie uiterste openingen van den middenbouw aan den oostgevel, zullen later zittende figuren worden aangebracht van de Paladijnen, die zich bij de stichting van het Duitsche Rijk verdienstelijk hebben gemaakt: Keizer Wilhelm I, Vorst Bismarck, en de Graven Moltke en von Roon.

Boven de ingangsdeuren van de zuidelijke en noordelijke middenfronten zijn twee allegorische groepen geplaatst, waarvan een den leeuw voorstelt, die de Rijks kleinoodiën bewaakt, van den beeldhouwer Klein, en de andere het beeld der Waarheid, van den beeldhouwer Brütt.

De op de vooruitspringende zuilengroepen van de hoektorens geplaatste 16 figuren vertegenwoordigen te zamen de beroepen, waarmede de materieele en ethische welvaart en ontwikkeling van Duitschland zamenhangt. De plaatsen daarvan, zijn geheel in overeenstemming met de bestemming van de vertrekken, waarbij ze zijn opgesteld; bij den zuidwestelijken hoektoren (alzoo boven de restauratielokalen) allegoriën voorstellende, de Volksvoeding, den Landbouw en de Veeteelt van Prof. Lessing in Berlijn, alsmede den Wijnbouw, en de Bierbrouwerij van Prof. Diez in Dresden; bij den noordwestelijken hoektoren (boven de schrijfzaal van de afgevaardigden) de Groot-industrie en den Handel (scheepvaart) van de Prof. Eberlein in Berlijn, de Huisnijverheid en het verkeer (Electrotechniek) van Prof. Eberle in München; bij den noordoostelijken hoektoren (boven de leeszaal en de bibliotheek) Opvoeding (Godsdienst) en het Onderwijs van den beeldhouwer Schierholz in Frankfort am Main, Kunst en Wetenschap (Litteratuur) van Prof. Behrens in Breslau; bij den zuidoostelijken hoektoren (boven de zittingszaal van den Bondsraad) de Weerbaarheid te land en ter zee van Prof. Maison in München, de Rechtspleging en de Staathuishoudkunde van Prof. Volz in Karlsruhe.

Onder de met décoratieve doeleinden geplaatste opschriften moeten we 't eerst vermelden, de namen en den regeeringstijd van de drie Keizers, waaronder 't Reichshaus is gebouwd, geplaatst in de attika's, van den oostelijken middenbouw. Op die aan de hoektorens zijn de namen gesteld van de Duitsche vorsten, die bij de totstandkoming van het Duitsche Rijk op den troon zaten; de namen van de landen waarover zij den scepter voerden, zijn op de zich daarboven bevindende cartouches gesteld. Het opschrift der wijding, dat in het fries van de kroonlijst van den westelijken hoofdingang (zuilenrei) zou komen te staan, en dat luiden zou: „*Dem Deutschen Volke*", is om ons tot nu toe onbekende redenen tot heden nog niet geplaatst.

(Wordt vervolgd.)

PRIJSVRAGEN.

Ten vervolge op een vorig bericht over de besloten prijsvraag voor den bouw van eene nieuwe zevende kerk voor de Prot. Gemeente in 's-Gravenhage kan gemeld worden, dat tot medewerking aan die prijsvraag weder uitgenoodigd de heeren: G. Brouwer Jr., E. F. Ehnle, H. J. Mondt en J. J. van Nieukerken, te 's-Gravenhage; C. B. Posthumus Meijjes, te Amsterdam, P. du Rieu Fz., F. A. Van Seters, te 's-Gravenhage en J. Verheul Dzn., te Rotterdam.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling Groningen. Januari 1895. Met een welkomstgroet opende de Voorzitter, de heer Raammaker, deze eerste samenkomst in het nieuwe jaar, daarbij de leden met nadruk opwekkende ijverig tot den bloei der Afdeeling mede te werken.

Na behandeling van eenige huishoudelijke zaken gaven de 1e Secretaris, de penningmeester en de bibliothecaris verslag van den toestand en de werkzaamheden der Afdeeling over het afgeloopen jaar.

Eene commissie onderzocht en keurde goed de rekening en verantwoording van den penningmeester, naar aanleiding waarvan zij dezen hulde bracht voor zijn nauwkeurig beheer.

De begrooting over het dienstjaar 1895 wees een klein batig saldo aan.

Het overige gedeelte van den avond werd gewijd aan het bespreken van eenige vragen van het programma van het Nationaal Congres omtrent vakonderwijs enz., en wel in het bijzonder van vraag 7. Ondanks langdurige en levendige discussie vermocht men niet tot een bepaalde conclusie te komen, en zag zich de Voorzitter wegens het vergevorderde uur genoodzaakt de vergadering te sluiten.

De kunstbeschouwing, bestaande uit een interessante verzameling bouwkundige teekeningen, meest van uitgevoerde werken van den heer Raammaker, was ook Zondag 20 Januari voor het publiek te zien en bleef nog twee dagen daarna op verzoek geopend.

BERICHTEN.

De voordracht van B. en W. van Amsterdam, om tegen eene jaarlijksche pachtsom van *f* 5188 in erfpacht uit te geven een terrein der voormalige gevangenis aan den Heiligenweg te Amsterdam, groot 1297 M². tot het vestigen aldaar van een Badinrichting met overdekt zwembassin, werd in de raadsvergadering van 23 dezer goedgekeurd.

Meer dan tien jaren is reeds gestreefd de stad in het bezit van een dergelijke inrichting te stellen; maar alle vorige pogingen hebben tot niets geleid.

De bouw zal plaats hebben volgens de plannen van de heeren K. Muller en J. Ingenohl.

De Gemeenteraad van Amsterdam heeft besloten, in tegenstelling met de voordracht van B. en W., geen nieuwe brug over de Singelgracht voor de Muiderpoort te bouwen. De oude steenen brug, blijft dus, gelukkig voor de omgeving, behouden.

In de verschillende dagbladen is een bericht opgenomen aangaande de bewegingswerktuigen voor de sluisdeuren te IJmuiden, dat eene rectificatie behoeft.

Door den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid is namelijk beslist, dat proefnemingen met *Electrische bewegingswerktuigen* zullen plaats hebben en is de uitvoering dezer voorloopige installaties opgedragen aan de firma's Gebrs. Figee, machinefabrikanten te Haarlem en P. H. Ter Meulen & Co., Electro-technisch Bureau te Amsterdam.

De werken zullen in hoofdzaak uitgevoerd worden naar de indertijd door de Regeering met den eersten prijs bekroonde en aangekochte plannen, die ontworpen waren door de heeren J. F. Hulswit & F. C. Dufour, Ingenieurs bij genoemde firma's.

Door het Bestuur der Afdeeling Amsterdam van de Maatsch. t. Bev. d. Bouwkunst is het onderstaande adres ingediend.

Aan
den Raad van de Gemeente Amsterdam.

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen de ondergeteekenden, namens het Bestuur van de Afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, dat zij in het belang van de Bouwkunst en de Gemeentelijke Bouwwerken ernstig bezwaar maken tegen de Voordracht No. 30, betreffende de reorganisatie van de Afdeeling Publieke Werken, aangezien in die Voordracht nagenoeg alleen aandacht gewijd is aan de administratieve regeling, doch de waarborg, dat de bouwwerken die Amsterdam in de toekomst zal stichten harer waardig zullen zijn, geheel ontbreekt.

In die voordracht is n.l. geen plaats voor een verantwoordelijk Gemeente-Architekt en de werkzaamheden van den eerst-

aanwezenden bouwkundige worden geplaatst onder de leiding van den Ingenieur.

Moge dit in het belang der Administratie voordeel hebben, wat wij hier niet willen beoordeelen, en voor gewone onderhoudswerken niet schaden, zoo rijst toch bij iedereen de vraag, wat er van de toekomst onzer schoone stad moet worden, waar de stichting van nieuwe Gemeente gebouwen, den aanleg van nieuwe wijken, enz. enz. als eene ondergeschikte zaak behandeld wordt, om als een onderdeel te worden geschoven onder het Ingenieursdepartement hier ter stede.

Is mogelijk de bedoeling der Voordracht dat zoo noodig voor dergelijke gevallen hulp van bevoegde deskundigen buiten den gemeentelijken dienst zal worden ingeroepen? Zoo ja, dan dient daaromtrent duidelijk te worden gesproken en voldoenden waarborg gegeven voor de behartiging van de belangen onzer stad op dit gebied.

Bevreemdend zou het anders zijn, dat waar het Rijk, door schade en schande geleerd, de Bouwkunst geheel heeft ontrokken aan het corps waterstaats-ingenieurs, de grootste gemeente des lands, die eens een Hendrik de Keijzer onder hare ambtenaren telde, weder denzelfden stap terug doet gaan.

Ondergeteekenden nemen daarom de vrijheid den Raad der gemeente Amsterdam met allen aandrang te wijzen op de leemten in de voordracht van Burgemeester en Wethouders en achten het in het belang der Bouwkunst en der stad Amsterdam ten zeerste gewenscht, dat in de voordracht duidelijk worde uitgedrukt op welke wijze in de toekomst belangrijke gemeentelijke bouwwerken, uitleggingen der stad en in het algemeen zaken der kunst betreffende, zullen worden behandeld.

't Welk doende enz.

Namens het Bestuur der Afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,

C. B. Posthumus Meyjes, *Voorzitter.*
B. J. Ouëndag, *Secretaris.*

Zeer waarschijnlijk zal door het Hoofdbestuur der Maatschappij een adres van adhaesie aan den Raad worden gericht, om instemming te betuigen met het adres der Afdeeling.

Door het Bestuur der Vereeniging „Nijverheid" te Leeuwarden is het volgende adres ingediend.

Leeuwarden, Januari 1895.

Aan Hare Majesteit de Koningin-Weduwe Regentes van het Rijk

Mevrouw!

Het Bestuur der vereeniging Nijverheid gevestigd te *Leeuwarden,*

veroorlooft zich met den diepsten eerbied het navolgende onder de aandacht Uwer Majesteit te brengen:

Toen voor ongeveer drie jaren een aanvang werd gemaakt met de restauratie van het aloude gebouw der Kanselarij te *Leeuwarden* in verband met de veranderde bestemming, welke daaraan in de toekomst zal worden gegeven, werd dit feit door de ingezetenen dezer gemeente met algemeene sympathie begroet. Geen wonder voorwaar.

Immers *Leeuwarden* is trotsch op de Kanselarij. Dit gebouw toch roept niet enkel terug in de herinnering het oude hof van Friesland, dat daarin van *1571* tot *1811* zijne zittingen hield en dat gedurende dat langdurig tijdperk op de rechtspraak binnen deze provincie een zoo overwegenden invloed heeft uitgeoefend, maar het is tevens een monument uit een merkwaardig tijdperk van ontwikkeling in de geschiedenis der architectuur, dat als zoodanig steeds de aandacht van ingezeten en vreemdeling heeft getrokken.

Het vertegenwoordigt voor *Leeuwarden* en van die der provincie een stuk harer geschiedenis, terwijl het tegelijk is een kuntswerk, dat door zijne eigenaardigheid een bijzonder merkteeken geeft aan de geheele omgeving, die het omringt.

De Leeuwarders hebben weinig gelegenheid, om aan de bezoekers hunner stad eenig bouwwerk te toonen, dat uit een oogpunt van kunst bijzonder aandacht verdient, doch met trots wezen zij hun steeds op de Kanselarij als een bewijs, dat ook hier ter stede althans een enkele maal de kunstzin van het voorgeslacht, dat, hoe grillig in vormen en evenredigheden, zich doet kennen als de verwerkelijking eener geniale kunstgedachte.

Het kon dan ook niet anders dan toejuiching verwerven, dat aan dit gebouw door eene behoorlijke restauratie zijn oorspronkelijk karakter werd hergeven, voor zoover dit in den loop der tijden was verbeterd of te niet gegaan; dat waar de knagende tand des tijds hare afbrekende kracht had doen gevoelen, de herstellende hand van den bekwamen bouwmeester de oorspronkelijke schoonheid der lijnen en ornamenten opnieuw deed komen tot haar recht. Eene gedachte stond echter daarbij (naar men algemeen meende) op den voorgrond. Het gebouw zou naar zijn uiterlijk blijven de oude Kanselarij, geen bouwwerk uit de 19de eeuw, geïnspireerd door de opvatting van den hedendaagschen bouwmeester, omtrent den stijl der zestiende, maar het kunstwerk, gelijk de oorspronkelijke ontwerper het zich had gedacht en had uitgevoerd.

En thans is tot ons doorgedrongen de mare, dat de beelden, die steeds niet slechts sedert menschenheugenis den trapgevel der Kanselarij hebben gesierd, maar die ook voorkomen op alle afbeeldingen welke van dit merkwaardig gebouw zijn genomen, niet gelijk algemeen werd verondersteld, tijdelijk ten behoeve eener voorgenomen restauratie daarvan zijn verwijderd, maar zij niet weder daarop zullen worden geplaatst.

Dat die verandering op den indruk, dien het geheel op den toeschouwer maakt, van grooten invloed zal zijn, behoeft geen betoog; voor het groote publiek is het juist die zoo sprekende, zoo in het oog springende detailversiering, welke aan het gebouw een zoo eigenaardig karakter verleent.

Het vraagt niet, of de gedachte van den kunstenaar krachtens welk die beelden een hoofdfactor vormen voor de ornementatie van het geheel, al of niet in zuiver logisch verband staat met den een of den anderen stijl.

Voor dat publiek toch is het niet te doen, om een abstract model, dat de hedendaagsche opvatting omtrent zoo'n stijl zuiver verwezenlijkt, maar om het behoud van een architectonisch monument dat het schoon vindt en daarom lief heeft. Het wenscht de *Leeuwarder Kanselarij* te behouden in haren ouden vorm en het kan de vrees niet onderdrukken, dat in dezen verandering geenszins zou blijken eene verbetering te zijn.

Het is daarom, dat de Vereeniging Nijverheid, door haar bestuur vertegenwoordigd, waar zij krachtens hare statuten geroepen is op te komen voor hetgeen zij acht in het algemeen belang dezer gemeente, de vrijheid neemt zich tot Uwe Majesteit te wenden met het eerbiedig verzoek, dat zij haren veelvermogenden invloed moge aanwenden, om te voorkomen eene verminking van het oorspronkelijk karakter der *Leeuwarder Kanselarij.*

De bevolking Uwer goede stad *Leeuwarden* hecht nog aan historische traditiën en Uwe Majesteit zal haar zeker die gehechtheid allerminst euvel duiden, immers ook eene historische traditie is het, die het hechte cement vormt, waarin wortelt de aanhankelijkheid van het Nederlandsche volk aan zijn vorstelijk stamhuis.

De bevolking van Leeuwarden wenscht vurig, dat het geheel van het Kanselarijgebouw blijve vormen het schilderachtig schoone, gelijk niet alleen het tegenwoordige geslacht, maar ook onze voorvaderen dit steeds hebben gekend en gewaardeerd.

Met vertrouwen maakt deze vereeniging zich tot tolk van dien wensch in de overtuiging, dat haar verzoek in elk geval door Uwe Majesteit met belangstellende waardeering zal worden ontvangen en in overweging genomen.

't Welk doende

Uwer Majesteits getrouwe onderdanen,
Het Bestuur der vereeniging Nijverheid.

(*get.*) A. Bloembergen Sr.
Voorzitter.

(*get.*) J. D. van de Plaats.
Secretaris.

PERSONALIA.

Met ingang van 1 Mei a.s. wordt te Zutphen geplaatst de ingenieur 1e klasse R. P. J. Tutein Nolthenius, thans arrondissements-ingenieur bij het beheer der groote rivieren te 's Hertogenbosch.

AGENDA.

Gebouw der Maatsch. t. Bevordering d. Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam. Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen. Dagelijks, behalve des Zondags, van 10 tot 4 uur. Toegang vrij.

Museum van voorwerpen ter voorkoming van Ongelukken en Ziekten in fabrieken en werkplaatsen, Groeneburgwal 44, Amsterdam. Geopend Maandag, Dinsdag, Woensdag en Donderdag van 10 tot 4 uur, en den 1en en 3en Zondag van elken maand van 1 tot 4 uur. Toegang vrij.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

15de JAARGANG.
2 FEBRUARI 1895. No. 5.

HET „REICHSHAUS" TE BERLIJN.

Vervolg van bladz. 26.

Het hoofddoel dat Wallot ook bij de inwendige architectuur heeft voor oogen gehad, is geheel in overeenstemming met dat van de uitwendige ordonnantie, en wel om ook dit deel zijner schepping in waarheid monumentaal te doen zijn.

Reeds komt dit duidelijk uit, door de afmetingen en den vorm der verschillende vertrekken, alsmede door hunne regelmatige rangschikking. Overbodig is zeker de mededeeling, dat aan den eisch voor die monumentaliteit door het gebruik van echte materialen, en het weren van surrogaten, voor zooverre dit van den bouwmeester heeft afgehangen, geheel is voldaan.

Voor een gebouw van den rang en de beteekenis van 't Reichshaus, dat bij 't nageslacht de herinnering zal moeten levendig houden van de historie en de kunstontwikkeling dezer eeuw, is zeker ook 't beste en edelste niet goed genoeg.

Boven alles staat echter de zelfstandige opvatting van de inwendige versiering der vertrekken en zalen, waarbij 't gebruik van alledaagsche vormen geheel is vermeden en de bouwmeester er in geslaagd is om den vorm, de ligging en de bestemming van iedere ruimte in overeenstemming te brengen met eene kunstvolle opvatting, die verband hield met de functie aan ieder dier vertrekken aangewezen, zonder daarbij het denkbeeld voorop gesteld te hebben, om onder alle omstandigheden iets nieuws te willen leveren.

Men vindt dan ook conventioneele vormen, waar die in de decoratie een passende plaats konden worden aangewezen, veelvuldig toegepast, maar niet minder treft de eigenaardige wijze waarop die saamgeweven zijn met de individueele kunstrichting van den bouwmeester.

Eene ongemeene verscheidenheid van vorm en harmonische eenheid is daardoor verkregen. Algemeene decoratieve vormen, als dezulke die men onveranderd voor andere doeleinden of op andere plaatsen even goed zou kunnen gebruiken, worden bijna geheel gemist.

Deze kunstvolle combinatie doet, evenals de soliditeit en de waarde van de bouwstoffen, in alle opzichten de waardigheid en de nationale beteekenis van het gebouw in alle opzichten uitkomen, zonder dat overdadige pronk of te groote weelderigheid te voorschijn treedt.

De stemming waarin ook de geheele inwendige bouw is gehouden, is waardig en ernstig in den meest strikten zin van het woord; in verband daarmede is aan de plastiek de eerste plaats ingeruimd, maar biedt ook de monumentale schilderkunst eenige groote en zeer schoone voorbeelden.

Na deze algemeene opmerkingen kan eene korte beschrijving van de voornaamste inwendige gedeelten van het gebouw, groepsgewijze plaats vinden, in volgorde en naar den grondslag waarop klaarblijkelijk de architect bij de rangschikking der versieringsmotieven van die gedeelten is te werk gegaan.

Voor de hoofdportalen die tot communicatie van buiten met het inwendige van het gebouw dienen, is de architectuur geheel in natuurlijken steen uitgevoerd.

De smalle corridor-achtige gang, achter het westelijke portaal, is zeer eenvoudig behandeld, evenals de geheele oostelijke vestibule, waarvan de gemetselde en gepleisterde kruisgewelven, tusschen van zandsteen geprofileerde gewelflijnen gevat, rusten op twee paar gekoppelde Toscaansche zuilen, in het midden naast de hoofdtrap geplaatst; alleen de groote afmetingen geven hier indruk. De versiering bepaalt zich slechts tot de omkleeding van de beide deuren die naar de belétage voeren, en bestaat uit twee op zuilen staande figuren tevens wapendragers, een werk van Prof. Lessing, benevens enkele kleinere beeldhouwwerken langs de trapleuningen, en in den achterwand, van Prof. Widemann. De bevloering bestaat uit wit en zwart marmeren platen; de beglazing der vensters zal later op meer decoratieve wijze plaats vinden.

Een rijkere en zeer kunstvolle decoratie met beteekenisvolle vormen is het noordelijke en zuidelijke hoofdportaal ten deel gevallen, waarmede die van de aangrenzende corridors langs de lange zijde van de binnenplaatsen zamenhangt. Langs de beide zijwanden van de zuidelijke vestibule zijn zuilen-rijen opgesteld, in de noordelijke zijn daarvoor pilaren gekozen, waartusschen de toegangen naar de aanliggende vertrekken zich bevinden.

Rijk georneerde wapenschilden, die in de zuidelijke vestibule tusschen de zuilen geplaatst en in de noordelijke aan de pilaren verbonden zijn, geven vooral aan de laatstgenoemde, in verband met de ordonnantie van de, den vloer van de corridor der bel-étage steunende deelen, een imposante indruk; het daarachter gelegen portaal in het sousterrain, dat de overspanning vormt van den bovenvermelden vloer, omsluit den toegang naar de noordelijke binnenplaats en is met door Prof. Hundrieser gemodelleerde figurengroepen versierd.

De geheele van natuurlijken steen vervaardigde plafonds dier beide vestibules zijn als vlakke, in velden verdeelde tongewelven behandeld, rustende op consoles in het van beeldhouwwerk voorziene fries van de bekroningslijst der zuilen en pilaren; tusschen de consoles zijn maskers en naturalistisch behandelde ranken en vruchten aangebracht.

Bijzonder schoon is echter de omkleeding en bekroning van de vier deuren die aan de einden van de beide naast de binnenplaatsen gelegen corridors op de bel-étage zijn aangebracht, en die respectievelijk toegang verleenen naar de vertrekken van den Bondsraad, den Reichtags-vorstand, en de Wandelhalle (salle des pas perdus).

Zij zijn ontworpen en uitgevoerd in Duitsche laat-renaissance stijl, en bekroond met de wapens der vier Duitsche koninkrijken; de daarbij geplaatste krachtige mannelijke figuren der schildhouwers vormen, als achtergrond, een schoone en toch harmonische tegenstelling met de slanke idealistische vrouwenfiguur, die vooruit geplaatst is op een in het midden der kroonlijst boven de deuren gestelde console. Naast de deuren zijn op korte piedestals twee op meesterlijke wijze behandelde beelden geplaatst. Deze portalen zijn te rangschikken onder de schoonste van Wallot's scheppingen, en bewerkt door den beeldhouwer Vogel uit München; van denzelfden is behalve de reeds genoemde Hundrieser-groep, de geheele plastische versiering van de beide boven omschreven vestibules.

Deze zijn echter nog lang niet voltooid, want vóór de piédestals van de zuilen in de zuidelijke vestibule zullen later de in brons gegoten beelden van de acht beroemdste Keizers van het Duitsche Rijk geplaatst worden, terwijl vóór de pilaren van het noordelijke hoofdportaal, de beelden van de meest bekende Duitsche dichters plaatsing zullen vinden.

Ook aan de monumentale glasschilderkunst is voor de verlichting van deze ruimten een beteekenende plaats ingeruimd. Voorloopig heeft de artist, wien dit werk is toevertrouwd geworden, de architect Alex Linneman in Frankfort a./M., slechts de beglazing van de beide groote middenvensters van de zuid-vestibule afgeleverd, versierd en gevuld met den Rijksadelaar, omgeven door de wapens van de Bondstaten en de Allmutter Germania, terwijl in de beide kleinere vensters van de noordelijke vestibule figuurlijke voorstellingen van de Eendracht en de Tweespalt in gereedheid zijn gebracht.

De bevloering bestaat voor den beganen grond van de noord-vestibule uit granietplaten, die van de corridors op de bel-étage, uit verschillende kleurige marmersoorten; de zuid-vestibule is met kleurig marmer-mozaïk belegd.

In aansluiting met het hierboven medegedeelde over de drie voornaamste hoofdtoegangen van het huis, kunnen wij verder volstaan met de vermelding, dat de verdere corridors en onderdeelen van het sousterrain, geheel met natuurlijke steen zijn afgewerkt; de gewelven zijn in middeneeuwschen trant met vooruitspringende geprofileerde gewelflijnen bewerkt. Behalve zeer ondergeschikte trappen zijn alle trappenhuizen met bergsteen bekleed. Voor de treden is in den regel graniet gebezigd; de leuningen bestaan, wat de hoofdtrappen betreft, uit gehouwen steen met geprofileerde dekregels, en de andere zijn van gesmeed ijzer waarvan die welke naar de Hof- en diplomaten-loge voeren, zijn verguld.

Als tweede groep van bij elkander behoorende gedeelten, als overgang tusschen de reeds beschreven vestibules en de meer uitvoerig te beschrijven zalen, kunnen gerekend worden te behooren, de groote Wandelhalle (salle des pas perdus) voor de afgevaardigden; alsmede de groote zalen (hallen) bestemd voor den Bondsraad, en den Reichstags Vorstand.

Bij de ordonnantie van deze ruimten heeft de architect rekening gehouden met de omstandigheid, dat waar hij ook hier de natuurlijke steen als hoofdmateriaal gebruikte, het noodzakelijk was de edelste in hun soort daarvoor te bestemmen, en heeft hij bovendien zorg gedragen den ernstigen indruk te matigen, door eene toepasselijke versiering.

Wat de Wandelhalle zelf betreft, heeft Prof. Wallot ten dezen opzichte zijne plannen niet geheel kunnen verwezenlijken; door de tegenwerking van de Baukommission, gesteund door haren President, waarmede ten slotte, ook al is 't met een kleine meerderheid van stemmen, de Rijksdag instemde, werd hij genoodzaakt terug te komen op zijn voornemen, om voor de bekleeding, Istrische kalksteen te gebruiken, en moest hij zich tevreden stellen met een surrogaat, door de firma Matscheko en Schrödl uit Weenen in den handel gebracht, de zoogenaamde „Inkrustatstein."

Hij heeft dit materiaal, vooral wat de kleurenschakeering betreft, zoodanig toegepast, dat het de door hem eerst bedoelde marmerachtige steensoort zeer nabij is gekomen; toch is het verschil tusschen beiden nog groot genoeg.

De kwadraatvormige middenruimte van de Wandelhalle met afgesneden hoeken, waarin groote nissen zijn

aangebracht, wordt afgedekt door een koepelgewelf met bovenlicht; de daarop ter wederzijden uitkomende breede hallen zijn met tongewelven afgesloten, rustende op verhoogde gedeelten boven de rondgaande kroonlijst, die gedragen wordt door drie-kwartzuilen, onderling door gesloten bogen verbonden, waarin de toegangen naar de verschillende deelen van de bel-étage zijn gesteld; dit tongewelf wordt door steekgewelven gebroken.

De verlichting van de zijhallen wordt bevorderd door groote op de binnenplaatsen uitkomende vensters.

Door volzuilen gedragen galerijen aan de einden dezer hallen, en door de groote galerij, die bij wijze van overbrugging, eveneens op volzuilen rustende, in het middengedeelte onder het koepelgewelf is aangebracht, wordt het westelijk deel met de overige in twee verdiepingen verdeelde ruimte van het huis in verbinding gesteld.

Zij zijn evenals de brugvormige overspanning met balustraden in gehouwen steen, waarop beelden zijn geplaatst, afgesloten. Het aspeet van uit deze eind-galerijen in de richtig naar het koepelgewelf is zoowel uit een aesthetisch oogpunt als wat het perspectievisch aanzicht betreft, verrassend schoon.

Ook hier is als grondslag der decoratie het gebruik van rijk georneerde heraldische motieven doorgevoerd, terwijl van de gewelfde plafonds, evenals de vullingen van de groote verbindingsbogen en de in het tongewelf verdeelde steekgewelven, de eerstgenoemde met ornamentaal schilderwerk en de laatste figuurlijk zijn behandeld.

De bevloering bestaat uit witte, zwarte, roode en geele marmeren platen, geleverd door de Beijersche firma Kiefer.

De deuren zijn van palissanderhout vervaardigd, met door Prof. Widemann gemodelleerde bronzen paneelvullingen. Van dezen kunstenaar zijn mede de in modernen trant opgevatte Sphinxfiguren, op de balustraden der galerijen aan de einden geplaatst.

Al het overige beeldhouwwerk is van Prof. Otto Lessing, als de wapengalerij en de bronzen vullingen boven de deuren der beide zijhallen. Boven de kroonlijst zijn in de hoeknissen vier groepen geplaatst, waaraan motieven van Renaissance grafmonumenten ten grondslag liggen, bekroond door twee een kroon dragende figuren, en aan den voet omsloten door twee zittende beelden.

Krachtige reliefs van heraldische conceptie uit vlagtrophëen en kroon-insignes zamengesteld, versieren de vlakken boven de naar de oost- en westzijden leidende toegangen.

Het grootste daarvan, is boven de naar de groote vergaderzaal leidende hoofddeur aangebracht, en bestaat uit een liggenden, den scepter voerenden leeuw, het, door vlaggen trophëen omsloten, schild, waarop „Wilhelm II" gesteld is, bewakende. In de hoeknissen van den middenkoepel zullen na verloop aan tijd zelfstandige plastische kunstwerken worden aangebracht. Het midden van dezen koepel, de plaats waar op 5 December 1894 Keizer Wilhelm II den sluitsteen legde, is bestemd om het standbeeld te plaatsen van Keizer Wilhelm I. Ofschoon op verre na de wandelhalle nog niet is afgewerkt, maakt toch reeds het geheel een overweldigenden indruk en zijn de verwachtingen die daarvan werden gekoesterd, niet beschaamd.

Heeft de bouwmeester zich beijvert, de groote verzamelplaats van de afgevaardigden naar den Rijksdag een grootsch en monumentaal aanzien te geven, niet minder zorg is besteed aan de beide tot hetzelfde doel ontworpen lokalen voor de leden van den Bondsraad, en den Reichstags Vorstand; waar hem voor de eerstgenoemde na heftigen strijd, het gebruik van Istrische kalksteen was ontzegd, heeft hij door deze kostbare bouwstof als versieringsmateriaal voor deze zalen te gebruiken, daaraan niet alleen monumentale waardigheid en rijkdom gegeven, maar door de toepassing van houtsculptuur, de ernstigen indruk gematigd en daarmede het verblijf in die lokaliteiten veraangenaamd. De sculpturen langs de vensters, zoowel die in de eindbogen van 't tongewelf als die van de gewelflijnen waarin het bovenlicht gevat is, en de ornamentale vulling van de bogen der pijlers, die een deel van de zaal afscheiden, zijn zoowel wat conceptie als uitvoering betreft voortreffelijk te noemen, en heeft Prof. Otto Lessing, die onder zijne vakgenooten, medewerkers aan den bouw, verreweg 't grootste aandeel daarin gehad heeft, hier een meesterwerk geleverd van den eersten rang, De wapenmotieven die ook hier aan deze geheele decoratie ten grondslag zijn gelegd, zijn mede geheel in harmonie met de houtsculptuur der zitbanken, die langs de wanden over de lange zijden der zalen zijn opgesteld.

De hooge rugleuningen zijn vast langs de wanden aangebracht en eveneens als de zijleuningen tot onderlinge afscheiding in denzelfden geest bewerkt; zoowel de fijnheid van de uitvoering als de artistieke conceptie van deze banken, die op eene verhoogde trede zijn gesteld, geven den indruk van moderne koorstoelen.

Is door deze schoone houtsculptuur van den beeldhouwer Prusca uit München mede reeds veel tot de verhooging van den indruk van het geheel bijgedragen, nog meer zal dit het geval zijn, wanneer door de beschildering van de daarvoor bestemde plafondgedeelten deze hallen geheel zullen voltooid zijn.

Gold het denkbeeld om door toepassing van houtbekleeding en sculptuur in deze zalen de waardigheid van hunne bestemming saâm te doen gaan, met daaraan tot op zekere hoogte den indruk van behaaglijkheid te verbinden, evenzoo heeft dit voorgezeten bij de overige lokaliteiten op de bel-étage en is in niet geringe mate houtbekleeding toegepast; uitsluitend is daarvoor eikenhout gebezigd.

Voor de voornaamste onder deze, de groote zittingszaal van den Rijksdag, had dit bovendien nog het voordeel, dat een zooveel mogelijk te bereiken goede acoustiek daardoor zeer werd in de hand gewerkt.

Hoe wenschelijk ook, zou het toch tot te groote uitvoerigheid leiden, indien de ordonnantie van de groote zittingszaal in détail werd behandeld. Daarom zij kortheidshalve medegedeeld, dat de oostelijke wand de meest monumentale is, in verband met zijne functie als achtergrond, waartegen de zitplaatsen van den Bondsraad, het Presidium en het spreekgestoelte, benevens de tafel van het huis geplaats zijn. De beide zijwanden, waarin zich de tribunen bevinden, zijn met drie groote vlakke boogvormige openingen en twee kleinere, horizontaal afgesloten, doorbroken. De westelijke wand heeft dezelfde middenvoorsprong als de oostelijke; daaraan sluiten zich, met twee segmentbogen afgesloten, openingen aan.

De geheele houtbekleeding heeft een sterke geelbruine kleur, de ornamentale versiering is spaarzaam verguld; daarmede maakt de kleurrijke behandeling van de decoratie aan den oostelijken wand, waar de verschillende wapens van de Bondsstaten zijn aangebracht, een harmonische

afwisseling, die nog verhoogd zal worden, wanneer de drie groote schilderstukken in de panneaux zullen zijn uitgevoerd en het daarbij passende houtsnijwerk zal zijn voltooid.

De schrijflessenaars en de zitbanken zijn met geelkleurig leder bekleed en het tapijt op den vloer heeft een grauwachtig blauwe tint.

De koepelvormige lantaren is met matglas bezet en de constructieve deelen zijn in de rijks-kleuren geel en zwart behandeld; het middenpunt wordt gedekt door een schild met de contouren van den Rijks-adelaar Alle kleuren zijn natuurlijk in zachte tinten gehouden.

In aansluiting aan deze zaal moet ook melding worden gemaakt van de beide haar begrenzende corridors.

De vloer daarvan is met roode tapijten belegd en afgedekt door in hout bewerkte plafonds, verdeeld in op consolen rustende hoofdbalken waarover de houtbekleeding op kleinere balken is aangebracht, waardoor in verband met de stuc-bekleeding een zeer behaaglijk aanzien aan deze corridors is gegeven. De consolen der hoofdbalken zullen versierd worden met de borstbeelden van de voornaamste artisten, die het gebouw tot stand brachten. Ieder daarvan draagt in de hand één letter van de spreuk die in volgorde gelezen luidt: „Erst das Vaterland dann die Partei."

Van de mede op de bel-étage liggende vertrekken moeten de beide Restauratie lokalen nog in 't bijzonder worden vermeld; ze zijn met gewelfde plafonds voorzien, de overige lokalen met houten vlakke afdekkingen. De wanden zijn gedeeltelijk met hout bekleed; het voortreffelijk uitgevoerd snijwerk is van Prof. Prusca uit München. De lederen sofa's in de hoeken, de rijke als omlijsting van een uurwerk aangebrachte bekroning aan de korte zijde der zaal, waartegenover het buffet, in denzelfden geest behandeld, zich bevindt, zijn in gelijken stijl en geheel in overeenstemming met de wandbetimmering afgewerkt.

In de sluitbogen aan de einden der zalen, zullen schilderstukken worden geplaatst van den schilder Franz Stuck uit München. Deze heeft ook de in Italiaansche renaissance-stijl ontworpen plafondversiering aangebracht; zoo ook zijn de gewelfbogen, aan de vensters van de hoofdzaal aansluitende, georneerd met middeneeuwsche gestiliseerde distelranken en kleine wapens, van den schilder Otto Hoff; ofschoon zoowel 't werk van Stuck als dat van Hoff op zich zelf lof verdient, zijn noch de stijl, noch de afmetingen in overeenstemming met de fijn en artistiek bewerkte houtbekleeding. De daardoor zich voordoende, vooral door de schrille kleuren te weeg gebrachte onharmonische tegenstelling zal, naar wij hopen, door 't gebruik der zalen en de tempering van de scherpte der kleur na verloop van tijd worden verbeterd.

Even rijk en kunstvol als de houtsculptuur van de restauratiezaal, is die van de lees- en schrijfzaal voor de afgevaardigden, ofschoon daaraan in deze zalen meer relief is gegeven, en de maatstaf grooter is genomen, doet dit 't geheel geen afbreuk. De tusschenruimten van het met hout betimmerde plafond, zullen later worden beschilderd met landschappen van verschillende Duitsche landen. Ook aan de zittingszaal van den Bondsraad is bijzondere zorg besteed. Het zeer rijk van houtsnijwerk voorziene plafond, met tusschenbeschildering, is geheel ingericht om te worden verguld, evenals de deurbekroning en de deurbetimmeringen.

De voorloopig aangebrachte groene stof van de wandversiering zal later door Gobelins worden vervangen; zoowel de houtsculptuur in deze vertrekken als de bronzen reliefs in den bij wijze van schouw aangebrachten schoorsteenmantel, zijn bearbeid door den beeldhouwer Vogel. Houten bekleedingen zijn mede aangebracht in de leeszalen en de bibliotheek, en geldt hetzelfde voor de verschillende vergaderzalen op de eerste verdieping, die door den Reg. Baumeister Wittig naar de aanwijzing van Prof. Wallot zelfstandig zijn behandeld.

De corridors van de eerste verdieping hebben allen terrazzo-vloeren. De boekensteiger in de bibliotheek is op de gewone wijze ingericht en in vier afdeelingen verdeeld; de boekendragers zijn van ijzer en de tusschenvloeren met glazen platen belegd.

De tot de hofloge behoorende nevenvertrekken, die door zij- en bovenramen worden verlicht, zijn door marmeren zuilen verdeeld, en van een rijk verguld plafond voorzien.

De voor de verlichting aangebrachte kronen en luchters die in sommige zalen tot den decoratieven indruk medewerken, zijn voor 't grootste deel onder leiding van Prof. Wallot speciaal ontworpen, en uitgevoerd door den architect Dedreux in Augsburg.

Wat verder het technisch gedeelte van den bouw betreft, dat niet minder interessant is dan het architectonische, moeten we volstaan met eenige korte opgaven van algemeenen aard.

Het muurwerk van het huis is gefundeerd op kalksteen, als buitenvoering, gevuld met metselwerk in baksteen.

De steen voor de plinten van het sousterrain en de borstweringen van den grooten rijweg is blauw Fichtelbergergraniet (uit Kornbach en Rachwitz); overigens is witte zandsteen gebruikt, hoofdzakelijk betrokken uit het graafschap Glatz (Heuscheuer-gebergte), uit het Teutoburgerwoud, de groeven van Wesselberg in Hannover en het Main-gebied. Voor den inwendigen bouw is zandsteen gebezigd van Baijerfeld in den Beyerschen Rijnpalz en Udelfanger bij Trier. Bijzonder is er zorg voor gedragen, dat bij de plaatsing van die uit verschillende groeven gebruikte steen, dezelfde soorten bij elkander gesteld zijn geworden en zich in bepaalde gedeelten bevinden.

Aan den bouw is verbruikt 12354 M^3 kalksteen, 30583 M^3 zandsteen, en 32,7 millioen gebakken steen.

De bekapping is bijna geheel van ijzer geconstrueerd; voor de dakbedekking, de goten, afleipijpen enz. is koper gebezigd. De verwarmings- en ventilatietoestellen, waarvoor eene afzonderlijke prijsvraag is uitgeschreven geworden, zijn van David Grove uit Berlijn.

Het ketel- en machinegebouw is opgesteld op een aan de andere zijde van de Sommerstrasse gelegen terrein, en is door een onder die straat gelegen tunnel met het gebouw verbonden. Het systeem bestaat deels in verwarming met stoom en anderdeels door heet water.

De kosten van den bouw hebben, voor zoover tot nu toe is nagegaan, 22,678,000 Mark bedragen. Het oorspronkelijke bouwfonds bedroeg 29,617,000 Mark.

De bebouwde oppervlakte is 11200 M^2, het metselwerk voor den opbouw 387.287 M^3. Voor den eigenlijken opbouw buiten het mobilair, verlichting en zelfstandige beeldhouwwerken, waarvan het totaalbedrag nog niet bekend is, heeft men 21,100.000 Mark besteed, zoodat de kosten daarvoor per M^2 1884 Mark en per M^3 54.5 Mark vertegenwoordigen.

Hiermede is, in zooveel mogelijk korte trekken, de voorbereiding tot en den bouw zelf van het Reichshaus beschreven; toch mogen wij dit overzicht niet eindigen zonder 't geheel nog in enkele regels saâm te vatten.

Vergeten is zeker nog niet, welke beweging in de Duitsche architectenwereld plaats gevonden heeft, toen de Rijksdag besloten had, den bouw van 't Reichshaus aan één architect op te dragen, wijl die niet alleen bestond in de leiding van den bouw, maar ook 't ontwerp daarvoor in handen werd gegeven van Prof. Wallot als overwinnaar in den daarvoor uitgeschreven prijskamp. Diegenen echter die den ontwerper kenden, deelden de algemeene bezorgdheid niet, wijl zij wisten, dat in hem de rechte man gevonden was, om dit grootsche monument van Duitschlands eenheid tot stand te brengen; en de uitkomst heeft deze verwachting niet beschaamd; want de schepping van Wallot voldoet in alle opzichten aan de eischen van *doelmatigheid*, die in verband met het ingewikkeld verkeer van verschillende hooge Staatslichamen, de eenvoudigste en toch zoo natuurlijke oplossing hebben gevonden. Bondsraad en Rijksdag hebben voor hunne werkzaamheden een te huis gewonnen, waarin zij zich spoedig en voortdurend gemakkelijk zullen kunnen bewegen.

Daaraan paart zich de hoogste *waardigheid*, wijl des bouwmeesters schepping een gedenkteeken mag genoemd worden, waardig voor de daarin zetelende regeeringslichamen voor de politieke en huishoudelijke bemoeiingen van 't groote Duitsche Rijk; want edele en voorname monumentaliteit spreekt uit de kunstvolle rangschikking van 't geheel en zijne onderdeelen. In de rijke en toch zoo eenvoudige, rustige vormen is 't huis een trouw beeld van kracht en grootheid. Bij deze waardigheid voegt zich *schoonheid*, en ieder zal dit gevoelen, wanneer hij, zich plaatsende op 't Krollsche Terras, het krachtig silhouet in de waasachtige nevelen van de avondschemering gehuld, zich ziet afteekenen tegen de gouden tinten van de ondergaande zon, met de lijnen van 't van goud schitterende koepeldak, den Keizerskroon opgeheven houdende als 't symbool van 't herboren Duitsche Keizerrijk. Onder dezen indruk zal hij de grootsche schepping van Wallot toejuichen en de schoonheid van zijn werk nog te meer waardeeren, omdat het niet is eene herhaling van overgeleverde vormen, maar in den volsten zin des woords, daarin de zelfstandige opvatting zal terugvinden van het onmiskenbaar karakter van de Duitsche bouwkunst.

En dit karakter, vooral zoo sterk uitkomende in de decoratie en de beeldende kunst, wordt daarin gevonden, dat de bouwmeester de door hem voor 't geheel gekozen internationale Renaissance architectuur op meesterlijke wijze heeft weten saâm te weven met de daarvoor zich eigenende motieven van de oud-duitsche bouwkunst; en niet zonder grond huldigen en prijzen zijne Duitsche vakgenooten hem in de eerste plaats om dit kenmerkend karakter van zijne schepping.

Geheel in tegenstelling met het oordeel dier deskundigen is dat, tot heden nog, van het publiek, dat de originaliteit van des bouwmeesters werk niet kan begrijpen; toch doen zich reeds kenteekenen voor, dat ook ten dezen opzichte verandering merkbaar is.

Mag dan ook het gebouw niet naar den smaak van velen zijn, toch is 't bekend, dat die smaak van 't leeken publiek zeer wankelbaar is.

Welk voorbeeld is daarvan sprekender, dan het lot van de heerlijke toondichtingen van Richard Wagner, die bij hunne eerste verschijning met schimp en hoon als werden overladen, en heden door het geheele volk in bezit zijn genomen. Daarbij stond de geniale meester geheel alleen, en werden zijne scheppingen ook door zijne vakgenooten op 't felste bestreden, terwijl achter Wallot de grootste meerderheid zijner vakgenooten staat.

Van Wallots schepping, door zijne Duitsche vakgenooten met zooveel waardeering ontvangen, mag bij 't besluiten van deze beschrijving van zijn meesterwerk, vrij bewerkt naar die, in de Deutsche Bauzeitung gegeven, zeker worden verwacht, dat ook deze waardeering door tal van bouwkundigen buiten den kring van zijne Duitsche kunstbroeders wordt gedeeld.

J. E. G. N.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Buitengewone Bestuursvergadering, 23 Januari 1895 te Arnhem. Deze vergadering, van Voorzitters en Secretarissen der Afdeelingen met het Hoofdbestuur der Maatschappij, was belegd naar aanleiding van een besluit, genomen in de buitengewone Bestuursvergadering in April 1894 gehouden. Zij werd bijgewoond door vertegenwoordigers der afdeelingen Alkmaar, Amsterdam, Arnhem, 's Gravenhage, Haarlem, Leeuwarden, Rotterdam en Utrecht.

Nadat de Voorzitter der Maatschappij de aanwezigen welkom had geheeten, leidde de heer C. H. Peters de bespreking in van de vraag: „Is het niet van het grootste belang voor de Maatsch. tot Bevordering der Bouwkunst, dat de band tusschen haar en de Afdeelingen zoo nauw mogelijk zij? Wat kan gedaan worden om dien hechter en beter te maken?"

In zijne inleiding ontwikkelde de heer Peters zijne denkbeelden over den werkkring, de inrichting en het doel der Maatsch., zooals hij die wenschte. In korte woorden samengevat, was de wensch van den spreker deze: Het Hoofdbestuur der Maatschappij, het leidend geheel; de Afdeelingen, bestemd voor onderlinge samenkomsten en besprekingen. En hieruit moet dan voortvloeien: alle leden der Maatsch., leden der Afdeelingen.

De conclusie der inleiding was: „Het Hoofdbestuur worde uitgenoodigd eene wetsherziening voor te bereiden, tot strekking hebbende, dat alle leden der Maatsch. rechtens leden der Afdeelingen zijn, zonder verhooging van contributie."

Het denkbeeld in deze conclusie vervat, werd nader door den spreker toegelicht, waartoe het in zes onderdeelen werd gesplitst, die zeer uitvoerig werden besproken, en behoudens een enkele wijziging de goedkeuring der vergadering erlangden. Nadat dit gebleken was, werd op voorstel van den Voorzitter besloten, eene commissie te benoemen, die de denkbeelden van den heer Peters zou onderzoeken, om daarna zoo mogelijk voorstellen aan het Hoofdbestuur te doen. De samenstelling dezer commissie werd aan de prudentie van het Hoofdbestuur overgelaten.

De Voorzitter betuigde den inleider welgemeenden dank, hopende dat de bespreking der vraag aanleiding zou zijn tot verhooging van den bloei der Maatschappij.

Nadat de Afdeelingen Amsterdam, Alkmaar, Arnhem, Rotterdam en Utrecht waren aangewezen om elk uit haar midden een lid te benoemen van de stemcommissie voor de keuze van leden van het Hoofdbestuur vóór de Mei-vergadering, sloot de Voorzitter deze bijeenkomst, namens het Hoofdbestuur zijn hartelijken dank betuigende aan heeren Voorzitters en Secretarissen der Afdeelingen, die in zoo grooten getale waren opgekomen.

Afdeeling Arnhem. 23 Januari 1895. De Vergadering was vereerd met de tegenwoordigheid van het Hoofdbestuur en de Voorzitters en Secretarissen der Afdeelingen Amsterdam, Haarlem, Alkmaar, Utrecht, Rotterdam en Leeuwarden alsmede eenige geïntroduiseerde stadgenooten. Zij werd gehouden in den nieuw beschilderden Foyer van Musis Sacrum en geopend door den Voorzitter, den heer V. G. A. Bosch, met een welkomstgroet aan het Hoofdbestuur en de aanwezige Voorzitters en Secretarissen. Spreker uitte den wensch, dat dergelijke bijeenkomsten zouden strekken tot het versterken van den band tusschen de Maatschappij en hare Afdeelingen. Hij wees er op, dat het vergaderlokaal door een der Afdeelingsleden, den heer Charles Roskam was gedecoreerd en dat de tentoongestelde teekeningen en schilderwerken van diens hand waren, terwijl de broeder van den heer Roskam, beeldhouwer te Brussel, was overgekomen om ook zijn werk te exposeeren.

Daarna werd den heer Ch. Roskam het woord gegeven tot het houden van een voordracht over „De symboliek in de Kunst".

De bespiegeling over de architectonische Symboliek, zeide spreker, meen ik in korte rede geen beter zaalkleed te kunnen schenken, dan dit te borgen aan onze genialen dichter Mr. Willem Bilderdijk, waar hij het wezen der middeleeuwsche architectuur in beeld brengt.

„'t Onstoflijk schoon huuwt zich aan 't Zinlijk"; die poezie, toch die Dante zijn „Divina Commedia" deed inleven en uitdrukken — die poezie, die Calderon, Spanjes taal deed vormen tot breede krachtige slagwieken voor hoog opstijgende gedachten, die poezie, bezielend het gemoed van ridder en held, die poezie doet ook steenen spreken, machtig van klank, doordringend van toon, wanneer de kunstenaar hen zamenstapelt tot het stoere burgtkasteel, of tot een Keulschen Dom. Die Simboliek is een afspiegeling van het menschelijk gemoed, hetgeen vooral blijkt uit Oostersche meesterwerken en uit den geest van het volk

der middeleeuwen. De kunstproducten dier eeuwen bestaan hoofdzakelijk in kathedralen en kerken; de architectuur nam in het tijdperk der Gothiek eene vlucht, die door geen enkele periode der bouwkunstgeschiedenis geëvenaard wordt. In die dagen zag men naast wreedheid en zinnelijkheid het meest dichterlijke idealisme. De vurige geestdrift voor de Kerk en eene godsdienstige levensopvatting waren oorzaak, dat zoowel de handwerksman als de kunstenaar een diep gevoel had voor het schoone en een ieder uit het volk de symboliek begreep en daarvan genoot.

Vandaar het gronddenbbeeld, de wortel tevens van geheel die kunstuiting, geborgd aan den archaeoloog J. J. Bourassé. „Il faut que l'art fasse luire l'esprit sous les voiles de la nature".

Spreker beschreef vervolgens de symbolen, die in elk ornament, in zuilen en torens was neergelegd. Uit de ornamenten, die met kwistigen overvloed de architectuur omstrengelden, sprak de natuur in al haren eenvoud en rijkdom.

Hout, steen, ijzer, het zijn alle de stoflijke middelen ter uitdrukking van een gedachte, of zoo gij wilt, het zijn de akkoorden, waarin een hymne wordt gejubeld van geest en klankrijke poezie; het is een wonderbaar lied der schoonheid, gezongen in kleur en lijn! Le Symbole chrétien, zoo drukt zich zeer kernachtig een Fransch aestheticus uit, reunit deux choses parfaitement distinctes; L'idéal et le réel.

Ook het naïef-religieuse, dat het volk bezielde, bracht het zijne er toe bij om de Gothiek tot de hoogste kunstuitingen op te voeren. Allen spanden hunne beste krachten in bij den bouw der tempels en ieder voelde den grooten drang tot het ideale. In die dagen was bovendien de kunstenaar iemand, bezield met een edel zelfbewustzijn en een innige overtuiging van hetgeen hij vermocht. Daarbij bezat hij een practische kunstvaardigheid, die gesteund werd door de algemeene belangstelling en eene schare werklieden, waarvan elk overtuigd was van zijn plicht om het monument door den kunstenaar gedacht, tot de hoogste volmaking op te voeren.

Ten slotte zeide spreker (woordelijk). Daar is een mythische voorstelling der poëzie, die haar doet opstijgen uit de golven der wereldzee. Gij kent de legende en tevens haar diepen zin, het is de poëzie opstijgend uit den redeloozen chaos. Die mythe der Hellenen wordt waarheid voor ieder dichterlijk gemoed; voor het geestes-oog van den kunstenaar rijst zij op in de volheerlijke schoonheid, uit den wilden chaos der zichtbare wereld, vol ramp en ordeloosheid, waar het eene belang het andere verdringt en doodt.

En daar fluistert een stem in 's kunstenaars ziel en daar hoort hij een lied ruischen in zijn oor, en het spreekt hem van het vergankelijke als een onvolkomen schaduwbeeld eener hoogere, ideale wereld, waar schoonheid is en waarheid en orde en harmonie; en tevens ziet hij, de dichter, dat er iets van die poëzie ligt weggelegd in ieder schoon denkbeeld, in iedere schoone stof, daar ruischt het tooverwoord, en ontbonden is hem het lied, dat in ieder ding geketend ligt. Ja waarlijk Göthe gevoelde het:

„Es schlaft ein Lied in allen Dingen".

Ook ons, kinderen van latere eeuwen, ook ons slaat het met weldoende verrukking, want ware schoonheid is voor alle tijden; zij blijkt eeuwig, schitterend en jong, zij is:

De Poezie stralend in de Symboliek der architectuur.

Uit het bovenstaande was af te leiden, welk antwoord moest gegeven worden op de door de Maatschappij tot Bev. der Bouwkunst gestelde vraag: „Welke waarde heeft het symbolisme voor de moderne bouwkunst?" of liever: „welke waarde heeft het symbolisme in een tijd waarin het materieele leven zich van een groot deel der menschheid meester maakt, waarin de kunst niet meer, zooals in de middeleeuwen, gemeen goed is van iedereen, maar slechts door een klein aantal kunstenaars en enkele volgelingen wordt begrepen, waarin de behoefte daaraan slechts een gering deel van de levensbehoefte uitmaakt?"

De Voorzitter der Afdeeling dankte spreker voor zijne boeiende rede, waarmede de Vergadering onder toejuiching instemde.

Nadat de Voorzitter der Maatschappij, de heer C. Muysken, namens het Hoofdbestuur en de Besturen der Afdeelingen zijn dank had uitgesproken voor de ontvangst aan allen bereid, werd de vergadering gesloten.

Na afloop werd van de gelegenheid tot het bezichtigen van de door de heeren Roskam geëxposeerde werken een ruim gebruik gemaakt, en menig werk getuigde van den goeden smaak en schoonheidszin der ontwerpers.

De bijeenkomst werd besloten met een gemeenschappelijken maaltijd waaraan door de meerderheid der gasten en der Afdeelingsleden werd deelgenomen en waarbij menig hartelijk woord blijk gaf van wederzijdsche waardeering.

Afdeeling 's Gravenhage, 25 Januari 1895.— Met een woord van welkomst tot de leden gericht, opent de Voorzitter deze eerste vergadering in het jaar.

Hierna wordt mededeeling gedaan:

1e. dat de heer Mondt de benoeming als bestuurslid heeft aangenomen en de heer du Rieu als Vice-Voorzitter gekozen is;

2e. dat in eene vergadering van bestuur en daarvoor aangewezen leden de bespreking van Vraag I heeft plaats gevonden, en daarvan in de a. s. ledenvergadering gerapporteerd zal worden, om alsdan op hare voorstellen de goedkeuring te erlangen;

3e. dat in de vergadering te Arnhem gehouden, door den heer Peters tot hervorming der Maatschappij voorstellen werden gedaan, die na door het Hoofdbestuur overwogen te zijn, aan de Afdeelingen zullen worden medegedeeld, om alsdan in de Meivergadering in behandeling te worden genomen;

4e. dat de heer G. E. V. L. v. Zuijlen de Afdeeling op het a. s. Nationaal Congres omtrent vakonderwijs, enz. zal vertegenwoordigen;

5o. dat de heer J. F. W. Conrad toezegging deed, in een der volgende vergaderingen den toestand onzer zeeweringen te bespreken.

Alsnu werden vier leden in ballotage gebracht en aangenomen, waarna de heer J. R. Frederiks, architect te Middelburg, eene lezing hield over „Jean Le Pautre in de omgeving van zijn tijd."

Deze lezing, opgeluisterd door eene prachtige kunstbeschouwing, verwierf eene onverdeelde belangstelling.

Ook de heer Michel T. Philips, die na den heer Frederiks optrad met eene causerie over „de Beeldhouwkunst en hare toepassing", mocht den bijval der leden inoogsten.

Met een woord van dank aan beide sprekers sloot de Voorzitter deze vergadering.

Afdeeling Haarlem, 25 Januari 1895. De laatste vergadering der Afdeeling, in Café Neuf gehouden, wordt door den Voorzitter, den heer Jacques Leijh, geopend met een woord ter herinnering aan de excursie naar de fabriek van de heeren Van Kempen en Zoon te Voorschoten; hij merkt op, dat zij, die deze hoogst intéressante inrichting bezichtigden, zeer voldaan waren en niets dan lof hadden ook over de vriendelijke en aangename wijze waarop zij door de heeren Van Kempen werden ontvangen en rondgeleid; de afwezige leden hebben bepaald veel gemist. Op verzoek van de Afdeeling Leiden der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst worden ter beoordeeling der antwoorden op eene door haar uitgeschreven prijsvraag uit de leden onzer Afdeeling drie Juryleden benoemd, en bij stemming daartoe gekozen de heeren: Leijh, van den Ban en Wolbers, die zich deze benoeming laten weggevallen.

De rekening en verantwoording van den penningmeester bedraagt in ontvangst en uitgaaf f 249.24[5] met een batig saldo van f 66.35; nadat zij door de heeren S. R. Rijnierse en G. P. J. Beccari is nagezien en goedgekeurd, wordt den heer J. W. G. Droste dank gezegd voor zijn goed gehouden beheer.

Bij de verkiezing van een penningmeester en een bestuurslid in de plaats van de heeren Droste en Welsenaar, die niet herkiesbaar zijn, worden gekozen tot penningmeester de heer G. P. J. Beccari en tot bestuurslid de heer Anton J. Salm, die beiden de benoeming aannemen. Door deze verkiezing is het bestuur voor 1895 samengesteld uit de heeren:

J. H. Stoel Az., Eere-Voorzitter, Jacques Leijh Voorzitter, G. L. van Lennep, Vice-Voorzitter, J. van den Ban, Secretaris, G. P. J. Beccari, Penningmeester, Anton J. Salm, Adj. Secretaris.

De secretaris brengt daarna een kort verslag uit van de toestand en verrichtingen der Afdeeling in 1894, waaruit o. m. bleek dat het aantal leden hetzelfde bleef.

Door den Voorzitter worden de heeren Roog, Geijl, Dyserinck, Droste en Wolbers aangewezen om de verschillende artikelen van het huishoudelijk Reglement te herzien, en verzoekt in de volgende vergadering van hunne bevinding verslag uit te brengen. Verder wordt meegedeeld, dat door het Hoofdbestuur met de Voorzitters en Secretarissen der Afdeeling eene vergadering zal worden gehouden te Arnhem op Woensdag 23 Januari 1895, en daarop de wenschelijkheid uitgesproken, dat Voorzitter en Secretaris die vergadering bijwonen.

De Voorzitter sluit de vergadering, waarna de antwoorden op de prijsvragen der Maatschappij, die in de vergaderzaal tentoongesteld zijn, met belangstelling worden bezichtigd.

Afdeeling Groningen. — Buitengewone Vergadering, 25 Januari 1895. — Na lezing en goedkeuring der notulen gaf de Voorzitter het woord aan den heer J. Gosschalk, architect te Amsterdam, die de welwillendheid had dezen avond de afdeeling te vergasten op een lezing, en wel over Viollet-le-Duc.

Spreker begon met V.-L.-D. (1814—1879) een der grootste mannen dezer eeuw te noemen, wat bij beschouwing van de afbeeldingen der werken van V.-L.-D., die spr. tijdens zijne rede bij de aanwezigen liet circuleeren, bleek, niet te veel gezegd te zijn. Want getuigden de vele met zorg behandelde werken, met hun schat van nauwkeurige en duidelijke illustraties, van de groote werkkracht van V.-L.-D., de uiteenloopende aard der behandelde stof was een blijk van zijn veelomvattende kennis; en vooral roemde spr. den bekoorlijken stijl, waarmede V.-L.-D. zijne voortreffelijke inzichten in zijne werken wist neer te leggen. In 't bijzonder trokken de „compositions et dessins" (waarvan vele betrekking hebben op zijne restauratie van het kasteel Pierrefonds, andere speciaal door hem werden vervaardigd ten gebruike bij zijn onderwijs als professor aan de Academie des beaux-arts) en zijne verschillende histoires (d'une maison, d'une forteresse, de l'habitation, enz.), boeken à la Jules Verne zou men ze kunnen noemen, de aandacht der aanwezigen.

Vrij lang stond spr. stil bij wat men zou kunnen noemen de leer van V.-L.-D., en deelde een en ander mede over zijne opvattingen over „stijl", enz.

Van V.-L.-D. zelf zeide spr., dat hij een zeer beminnelijk en plooibaar karakter had, terwijl uit eenige voorvallen uit zijn leven bleek, dat hij een bijzonder moedigen aard had. Als luitenant-colonel van het Fransche leger wijdde hij veel aandacht aan militaire zaken, die dan ook vaak in zijne werken het onderwerp zijner beschouwingen hebben uitgemaakt.

Met een woord van opwekking om nader kennis te nemen van V.-L.-D., sloot spr. deze interessante lezing.

De Voorzitter sprak stellig in den geest der geheele vergadering, toen hij den heer Gorschalk dankte voor zijn welwillend optreden, en hulde bracht voor de aangename wijze waarop

hij de gansche vergadering gedurende eenige uren had geboeid. Onder gezelligen kout bleef men nog tot ver na middernacht bijeen.

Afdeeling Amsterdam, 25 Januari 1895. De Voorzitter, de heer C. B. Posthumes Meyjes, verwelkomde de leden op deze eerste bijeenkomst in 1895, en sprak den wensch uit, dat alle leden met het Bestuur mochten medewerken om den bloei van de Afdeeling te bevorderen.

Hierna werd voor kennisgeving aangenomen een schrijven van den Particulieren Arbeidsraad voor de Bouwvakken te Amsterdam, met verzoek om afgevaardigden te willen benoemen tot bijwoning van de Jaarlijksche Algemeene Vergadering van dien Raad.

Verder werd voorlezing gedaan van het adres door het Bestuur van de Afdeeling aan den Raad der Gemeente Amsterdam gezonden, waarin ernstig ontraden wordt de aanneming van de voordracht van B. en W. No. 30, betreffende de reorganisatie van de Afdeeling Publieke Werken.

Door den Secretaris werd verslag uitgebracht over de verrichtingen van de Afdeeling in het afgeloopen jaar, welk jaarverslag aan de leden in druk zal worden toegezonden.

De Penningmeester, de heer J. N. Landré, bracht daarna verslag uit over den financieelen toestand van de Afdeeling, welke rekening en verantwoording door eene commissie, bestaande uit de heeren Am. A. M. Brüning, H. Moen G.Pzn. en E. M. Rood werd nagezien en goedgekeurd; waarna de begrooting voor het jaar 1895 werd vastgesteld.

De heeren J. N. Landré en F. W. M. Poggenbeek, die volgens rooster moesten aftreden, werden bij acclamatie als Bestuursleden en de heer C. B. Posthumes Meyjes als Voorzitter herkozen.

Aan de orde was daarna de behandeling van vraag 3, welke door den heer Joseph Th. J. Cuypers werd ingeleid.

De heer Cuypers stelde op den voorgrond, dat de vraag in twee deelen is gesplitst en meende dat, voor juister beantwoording, de woorden „oude kerkgebouwen" in het eerste gedeelte, vervangen moest worden door „oude gebouwen."

Wanneer men nu een gebouw beschouwt als een organisch geheel waarvan de stijl, dat is het karakter, de ziel is, dan mag men, meent spreker, in onzen tijd, die zelf geen stijl bezit, bij aanbouwen niet van den oorspronkelijken stijl afwijken.

Vooral moet men bij herstellingen van oude gebouwen er wel rekening mede houden, dat vroegere bouwmeesters van verbouwingen van monumenten, ten einde het gebouw naar de behoeften van hun tijd in te richten somtijds van het oorspronkelijke karakter zijn afgeweken, waardoor dikwijls onderdeelen van gebouwen in verschillende stijlen zijn opgetrokken.

In dergelijke gevallen moet men, zonder aan de bruikbaarheid van het gebouw te kort te doen, daar die als eene eerste vereischte moet worden aangemerkt, dat historische verleden van het gebouw niet uit het oog verliezen.

Naar aanleiding van deze bespreking ontstond eene opgewekte discussie waaraan werd deelgenomen door den inleider en de heeren A. C. Bleys W. J. de Groot, F. W. M. Poggenbeek en den Voorzitter, en werd op voorstel van den heer W. J. de Groot de conclusie aangenomen, waarmede de inleider zich geheel kon vereenigen, dat de bouwmeester bij het maken van aanbouwen aan oude gebouwen niet geheel vrij is, maar rekening moet houden met het stijl-karakter en de geschiedenis van het gebouw.

De heer C. T. J. Louis Rieber leidde vervolgens vraag 7 in. Spreker gaf een overzicht van de bestaande inrichtingen voor ambachtsonderwijs te Amsterdam, waartoe behooren de volgende inrichtingen; 1. de Eerste Ambachtsschool onder 't Bestuur der Maatschappij voor den Werkenden Stand; 2. de Tweede Ambachtsschool uitgaande van de Gemeente; 3. de Avondteekenschool van de Maatsch. van den Werk: Stand; 4. Kweekschool voor Machinisten; 5. Industrieschool v. d. Werk. Stand; 6. Rijkskweekschool voor Kunstnijverheid; 7. Teekenschool voor Kunstambachten van de Vereen. ter bevordering van fabrieks- en handwerksnijverheid; 8. Quellinusschool. 9. Avondteekenschool van Concordia Inter Nos. 9. Teekenschool „St. Josef-Gezellen," 10. Burgeravondschool. 11. Herhalingsscholen; 12. Teekenschool van den Ned. R. K. Volksbond.

De Voorzitter en de heer E. Jelsma vonden het wenschelijk dat in het rapport een overzicht werd gegeven van de subsidiën die door den Staat, de Gemeente, corporatiën en particulieren worden geschonken, om daardoor duidelijk aan te toonen wat aan het ambachtsonderwijs wordt ten koste gelegd.

De heer E. Jelsma Directeur der ambachtschool a/d Weteringschans, richtte tot de leden het verzoek eens een bezoek te brengen aan deze school om kennis te nemen van hetgeen er voor het onderwijs gedaan wordt.

Nadat ten slotte met belangstelling bezichtigd waren de ontwerpen voor een hoofd van het Bouwkundig Weekblad, in gekomen op de door de Redactie uitgeschreven prijsvraag, en tot nieuwe leden waren aangenomen de heeren W. G. Eberson en E. Verschuyl, werd de vergadering gesloten.

Particuliere Arbeidsraad. Amsterdam 31 Januari 1895. Donderdag j.l., des avonds ten 8½ ure, werd in het gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst de 2e Algemeene Vergadering gehouden van den „*Particuliere Arbeidsraad door de Bouwvakken te Amsterdam opgericht.*"

Nadat de Voorzitter van dien Arbeidsraad, de heer C. Muysken, de aanwezigen het welkom had toegeroepen, en de notulen der vorige vergadering waren goedgekeurd, las de Secretaris, Mr. C. A. Elias, het tweede jaarverslag van den raad voor. Dit gaf aanleiding tot bespreking van verschillende zaken door de aanwezigen, zijnde afgevaardigden van de contribueerende vereenigingen.

Er werd gewezen op eenige grieven van werklieden, maar deze bleken niet bij den raad bekend te zijn of te kunnen zijn, daar men zich niet tot dit lichaam had gewend.

Uitvoerig werd gesproken over het feit, dat de nieuwe loontabel nog niet overal was ingevoerd en soms werd ontdoken. De Voorzitter echter was van meening, dat de vrij algemeene toepassing van minimum loon en maximum arbeidstijd reeds tot tevredenheid moest stemmen, er op wijzende, dat het steeds moeilijk is een nieuwen maatregel ingang te doen vinden. Voorts werd zoowel door den Voorzitter als door den Secretaris aangetoond, dat de raad overal opgetreden was waar hem dit mogelijk was.

Een der afgevaardigden betreurde het, dat er te weinig klachten inkwamen; hij weet dit niet aan den raad, maar alleen aan hen die niet met hun grieven tot den raad kwamen.

Op voorstel van den raad werd besloten, om de jaarlijksche bijdragen der contribueerende vereenigingen van f 7.50 te brengen op f 5.—, en vervolgens bepaald, dat het, in bijzondere gevallen, aan de prudentie van den raad wordt overgelaten, deze contributie nog lager te stellen, of geheele vrijstelling daarvan te verleenen.

De Voorzitter spoorde allen aan, het aantal dezer contribueerende vereenigingen te helpen uitbreiden; naar aanleiding hiervan werd besloten een rondschrijven tot de vakvereenigingen te richten, waarin kennis wordt gegeven van deze vermindering van contributie, en tevens leedwezen betuigd wordt over de tot nog toe geringe toetreding van vereenigingen.

Voorts werd door den raad toegezegd, dat alle hem betreffende zaken zooveel mogelijk zullen worden gepubliceerd, in 't vertrouwen dat daardoor de werkkring van den raad meer bekend zal worden.

De rekening en verantwoording van den Secretaris-penningmeester was door eene commissie uit de aanwezigen nagezien, en in orde bevonden; zoodat de heer Elias onder dankbetuiging gedechargeerd werd

Bij het sluiten der vergadering wees de Voorzitter nog op het verblijdende feit, dat het aantal arbeidsraden hier te lande toeneemt; verschillende der nieuwe instellingen hadden van den Amsterdamschen raad voorlichting gevraagd.

2de JAARVERSLAG *van den Particulieren Arbeidsraad, door de Bouwvakken te Amsterdam opgericht.*

Ten tweeden malen zijn wij geroepen u verslag uit te brengen over de werkzaamheden gedurende een afgeloopen jaar door den Particulieren Arbeidsraad door de bouwvakken te Amsterdam opgericht, volbracht.

Deze werkzaamheden waren belangrijker dan ten vorigen jare; zij vorderden dan ook een grooter aantal samenkomsten van den Raad dan toenmaals.

Helaas had veel verwisseling van personen onder de leden van den Raad plaats; de Heer J. A. Harm zag zich wegens gezondheidsredenen verplicht zijn ontslag als patroonslid te nemen, terwijl de Heer P. Joh. de Greeuw in den aanvang des jaars na eene kortstondige ongesteldheid kwam te overlijden. In hunne plaatsen werden de heeren F. A. Catto en L. E. Dupoel tot patroonsleden gekozen. Ook onder de arbeidsleden had veel mutatie plaats: achtereenvolgens bedankten de Heeren F. Heger, P. J. Ignatius, I. F. Evers en F. Mol, voor het meerendeel om redenen die niet in direct verband stonden met den werkkring of het optreden van den raad. Hunne plaatsen werden vervuld door de Heeren K. W. van Hengst van der Sluis, F. Mol, P. B. Kok; de Heer Mol trad spoedig weer af, waarna diens vacature voorloopig nog onvervuld bleef.

Het aantal contribueerende arbeidersvereenigingen nam af; de afdeelingen St. Marinus en St. Jozef van den R. Kathol. Volksbond zeiden hunne medewerking op en evenzoo de Amsterdamsche Stucadoorsvereeniging, de IJzer- en Metaalbewerkers vereeniging „Verbetering zij ons streven" en de Meubelmakers vereeniging „Amstels Eendracht". Krachtige steun, zoo van de zijde der patroons, doch vooral ook van de arbeidersvereenigingen, blijft ten zeerste gewenscht om den Raad in staat te kunnen stellen zijne taak naar behooren te vervullen.

De agenda der verschillende vergaderingen van den Raad volgende, vinden wij, behalve minder belangrijke dagelijksche werkzaamheden, daarin vermeld: de samenstelling van een loontabel voor de verschillende bouwvakken hier ter stede; de bijlegging van een geschil tusschen een gezel en patroon wegens de onmiddelijke opzegging der dienstbetrekking zonder overwegende redenen door laatstgenoemde; het geven van ongevraagd advies aan den Minister van Marine in zake de aanbesteding van het smeden van ijzeren platen voor de Kortenaer aan 's Rijks werf alhier, welk advies in hoofdzaak blijkens een schrijven van den Minister werd opgevolgd; de voorbereiding tot eene vergadering van afgevaardigden van alle particuliere arbeidsraden hier te lande (deze vergadering had plaats in April en had als voornaamste gevolg de benoeming van een comité voor het gelijktijdig in behandeling brengen van onderwerpen van algemeen belang bij die raden); het zenden van gemeenschappelijke missiven van alle arbeidsraden aan de Ministers van Oorlog en Waterstaat, Handel en Nijverheid, houdende verzoek om in de algemeene voorschriften voor de bestekken van hunne departementen uitgaande, bepalingen op te nemen, waarbij wordt voorgeschreven, dat in elk bestek voorschriften omtrent loon en arbeidsduur zullen moeten voorkomen; de overweging met het

daarvoor opgericht comité van vakvereenigingen omtrent de stichting van een arbeidsbeurs alhier, die er toe leidde niet met het comité verder saam te werken, omdat dit slechts een arbeidsbeurs wenschte uitsluitend onder het beheer van arbeiders, terwijl bovendien de tijd voor de stichting van een arbeidsbeurs nog niet gekomen werd geacht, wegens de nog onvoldoende organisatie zoo van patroons als arbeiders; het zenden van missiven aan den Gemeenteraad betreffende de instelling van een scheidsgerecht voor de werklieden en daarmede gelijkgestelden in directen dienst der gemeente; de behandeling van een tweetal klachten der centrale organisatie van schildersgezellen omtrent het gedwongen bestellen van materieel door de gezellen na werktijd aan de werkplaats, en het langdurig wachten bij sommige patroons op uitbetaling der loonen; het aandringen bij den Gemeenteraad op het definitief invoeren der bepalingen omtrent loon en arbeidsduur in de bestekken der gemeente; de behandeling van een klacht over ontslag van een werkman aan de Koninklijke fabriek van spoorweg-materieel alhier; en vervolgens nog het onderzoek van eenige klachten over personen en toestanden door vakvereenigingen aanhangig gemaakt.

Tot zijn genoegen mocht de Raad bij zijn optreden vrij algemeen steun en erkenning vinden; toch bleek nog vaak gebrek aan vertrouwen te bestaan; bij meerderen steun zal zeker dit euvel met den tijd komen te vervallen. Uwe medewerking tot het verkrijgen van dien steun roepen wij daartoe nogmaals beleefd doch dringend in.

In het Huishoudelijk Reglement kwam te vervallen de bepaling, dat de in den loop van het zittingsjaar toetredende contribuëerende vereenigingen dat jaar vrij zouden zijn van het betalen der contributie, eensdeels omdat deze bepaling geen toetreding van vereenigingen bevorderd heeft, en anderdeels omdat de kas aller bijdragen ten zeerste behoeft.

In de hoop u een volgend jaar een verslag van nog belangrijker verrichtingen te kunnen uitbrengen, meenen wij met het bovenstaande U een overzicht van de voornaamste werkzaamheden in het jaar 1894 te hebben gegeven, en verblijven wij onder vernieuwde inroeping van Uw vertrouwen en Uw steun hoogachtend

De Particuliere Arbeidsraad door de Bouwvakken te Amsterdam opgericht.
C. Muysken, *Voorzitter.*
Mr. C. A. Elias, *Secretaris.*

BERICHTEN.

Het Hoofdbestuur der Maatsch. t. Bev. der Bouwkunst heeft het volgende adres verzonden:

Amsterdam, 31 Januari 1895.
Aan
den Gemeenteraad van Amsterdam.

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,

dat het zich geheel kan vereenigen met het adres van het Bestuur der Afdeeling Amsterdam van de Maatschappij voornoemd, waarbij adressant ernstig bezwaar maakt tegen de voordracht No. 30 van B. en W. van Amsterdam, betreffende de ontwerp-verordening op den Dienst der Publieke werken.

Het Hoofdbestuur acht het, met adressant, zoowel in het belang der bouwkunst als in dat der stad ten zeerste gewenscht dat, zoo men er toe besluit de betrekking van stadsarchitect te doen vervallen, bij het aannemen dezer voordracht door Uwen Raad duidelijk worde uitgesproken op welke wijze in het vervolg belangrijke gemeentelijke bouwwerken, plannen tot uitbreiding der stad of, in het algemeen zaken, der kunst betreffende, door het Gemeentebestuur zullen worden voorbereid en behandeld.

Het Hoofdbestuur van de Maatsch. t. Bev. der Bouwkunst.
C. Muysken, *Voorzitter.*
C. T. J. Louis Rieber, *Secretaris.*

Arbeidsraden. De volgende circulaire werd aan alle Gemeenteraden van gemeenten met meer dan 5000 zielen verzonden.

De ondergeteekenden daartoe uitgenoodigd door de Particuliere Arbeidsraden te Amsterdam, Bolsward, Dordrecht, Franeker, 's-Gravenhage, Haarlem, Leiden en Zutfen en zelf deel uitmakende van die Arbeidsraden, veroorlooven zich de vrijheid het navolgende beleefd doch dringend aan de overweging van uwen Raad te onderwerpen.

De genoemde Arbeidsraden zijn eenstemmig van oordeel, dat het in het belang van het algemeen gewenscht is, dat bij de uitvoering van werken ten behoeve Uwer Gemeente de daarbij werkzaam zijnde arbeiders beschermd worden tegen het gevaar dat het loon ingekrompen wordt en de werktijd te veel uitgeuitgebreid, wanneer de aannemers dier werken op deze punten niet door bepalingen in de bestekken worden gebonden.

Zij meenen, dat, waar bij het opmaken van de ramingen niet gerekend wordt op vermindering der loonen of overdrijving van den werktijd, het ook wenschelijk is bepalingen in de bestekken op te nemen, die den aannemer daaromtrent binden.

De opneming van dergelijke bepalingen in de bestekken van werken ten behoeve der Gemeente Amsterdam heeft doen zien, dat deswege van de Gemeente geene financieële offers van eenig belang gevorderd worden.

Zij meenen dan ook het vertrouwen te mogen uitspreken, dat Uw Raad bij ernstige overweging de wenschelijkheid van de navolging van dit voorbeeld zal erkennen en ook voor de werken, die in het vervolg ten behoeve van Uwe Gemeente zullen worden uitgevoerd bepalingen betreffende een minimumloon en maximum werktijd in de bestekken zal doen opnemen, echter met dien verstande, dat in de bestekken tevens beperkende bepalingen worden gemaakt ter voorkoming van toevloed van arbeiders uit andere Gemeenten, waar geene voorschriften omtrent minimumloon en maximumwerktijd in de bestekken voorkomen.

Van Uw Raad
de dienstw. dienaren,
Prof. Mr. H. L. DRUCKER, *Voorzitter van den Part. Arbeidsraad te Leiden.*
F. H. VAN MALSEN, *idem te 's-Gravenh.*
C. MUYSKEN, *idem te Amsterdam.*

Missiven van gelijke strekking werden gezonden aan H. Excellenties de Ministers van Oorlog, Marine en Waterstaat, Handel en Nijverheid met het oog op de bestekken voor werken, die ten behoeve van hunne departementen worden uitgevoerd.

De particuliere arbeidsraad door de Bouwvakken te Amsterdam opgericht, verzocht ons het volgende verzoek aan heeren architecten op te nemen.

Nu door het initiatief van verscheidene patroons van beteekenis, nadat door den Gemeenteraad te Amsterdam definitief is besloten bepalingen omtrent minimumloon en maximum werktijd in alle bestekken der Gemeente op te nemen, een normale werktijd en minimum loon voor de timmerlieden en metselaars is aangenomen, is het van het grootste gewicht, dat heeren architecten bij het opmaken van bestekken, de opleveringstermijnen zoodanig stellen, dat geene langere werktijden daardoor gevorderd worden, tenzij bijzondere omstandigheden die verlenging van den werktijd tot een dringend vereischte maken.

In die gevallen is het echter wenschelijk en billijk, dat voor het overwerk dan ook hooger loonen worden uitgekeerd, evenals voor Zondags- en nachtarbeid, en derhalve in de bestekken de daarvoor in de bestekken der Gemeente voorkomende bepalingen worden ingevoegd.

Immers slechts bij inachtneming dezer beide punten is het mogelijk, dat het nut van de aanneming van normale werktijden en loonen in zijn geheel worde bereikt.

Tot zijn leedwezen heeft de particuliere arbeidsraad evenwel opgemerkt, dat door verschillende heeren architecten niet altijd genoeg met het bovenstaande bij de opmaking der bestekken rekening wordt gehouden, weshalve hij hen beleefd doch dringend daartoe door dit algemeen verzoek uitnoodigt.

De Particuliere Arbeidsraad door de Bouwvakken te Amsterdam opgericht.
C. Muysken, *Voorzitter.*
Mr. C. A. Elias, *Secretaris.*

In de vergadering van het Kon. Instituut van Ingenieurs die den 12en Februari a. s. zal plaats hebben, worden voordrachten gehouden: door den heer R. H. Gockinga, over de oorzaken van de hooge waterstanden op de Vecht in Utrecht en de middelen tot voorkoming daarvan; door den heer L. H M. Dufour, over krachtsoverbrenging door middel van electriciteit van het centraal station voor electrische verlichting op het station te Utrecht naar de werkplaatsen van den bovenbouw. Door den heer F. W. Westerouen van Meeteren zal worden aangeboden het verslag betreffende het te Milaan gehouden internationaal Congres over ongelukken bij den arbeid en sociale verzekeringen.

PERSONALIA.

Bij Min. beschikking is bepaald, dat de navolgeude ambtenaren van den Rijkswaterstaat met 1 Februari a. s. zullen dienst doen als volgt:

de ingenieur 3e kl. J. P. Wijtenhorst, thans te 's-Hertogenbosch, in het 4e district, ter waarneming van den dienst in het zuidelijk arrondissement, ter standplaats Zwolle;

de ingenieur 3e kl. W. F. Druyvenstein, thans te Amsterdam, als arrondissem.-ingenieur te Groningen;

de adspirant-ingenieur E. van Konijnenburg, thans te Dordrecht, toegevoegd aan den ingenieur in het 5e rivier-arrond. te 's-Hertogenbosch;

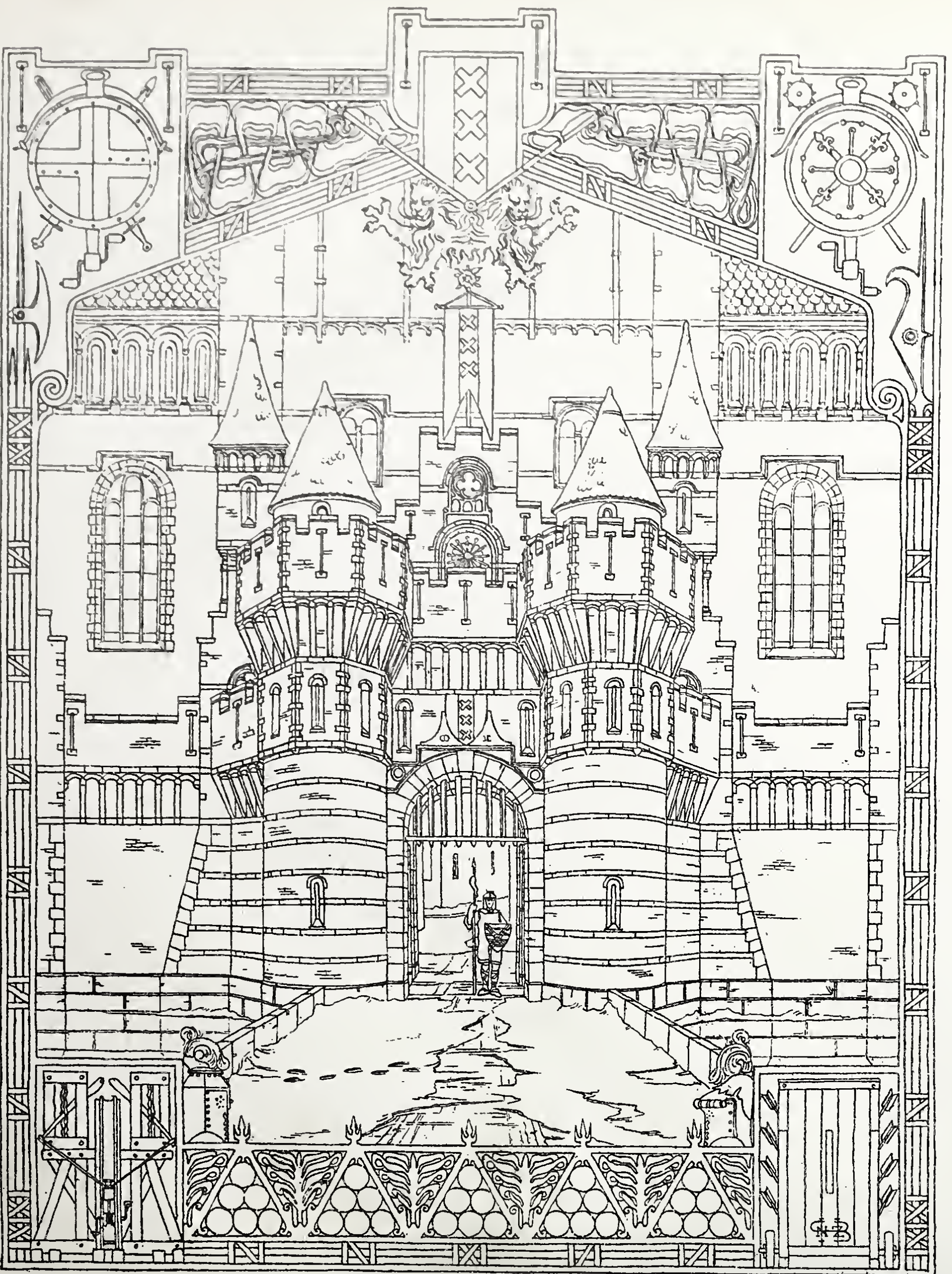
de adspirant-ingenieur A. R. van Loon, thans te 's-Gravenhage, toegevoegd aan den ingenieur in het 4e rivier-arrond. te Dordrecht;

de adspir.-ingen. F. Baucke, thans te Breda, toegevoegd aan den ingen. P. H. Kemper te Amsterdam.

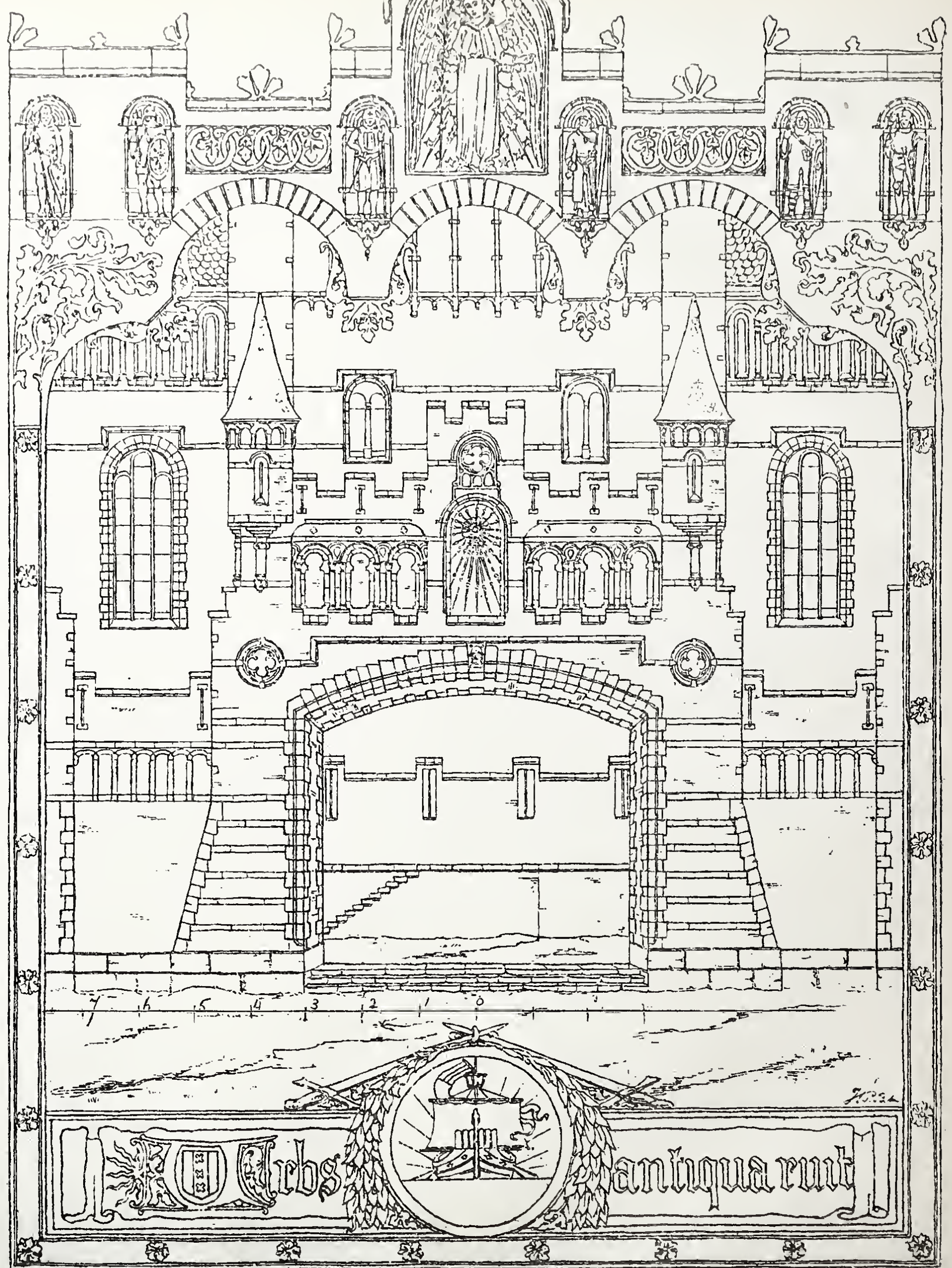
Tot buitengewoon opzichter bij den bouw van een pharmaceutisch laboratorium te Leiden, is benoemd de heer F. H. Arlaud, tot dusverre buitengewoon opzichter, belast met het toezicht op de uitbreiding van het physisch laboratorium te Leiden en de aanmaak en de plaatsing van het meubilair in het mineralogisch museum aldaar.

Tot buitengewoon opzichter bij den bouw van archieflokalen aan het Bleijenburg, te 's-Gravenhage, is benoemd de heer W. J. Brandts, thans te Amsterdam.

Wegens gebrek aan ruimte kunnen een paar verslagen van vergaderingen eerst in een volgend blad worden opgenomen.

Eerste Bedrijf.

Laatste Bedrijf.

DECORATIEF VAN HET TREURSPEL „GIJSBRECHT VAN AMSTEL"

volgens een nieuwere opvatting ontwikkeld in het prachtwerk „Gijsbrecht van Amstel"

bij de Erven Bohn te Haarlem uitgegeven.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

15de JAARGANG.
9 FEBRUARI 1895. No. 6.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. ƒ 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels ƒ 1.— eike regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.
BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

SCHOUWBURGEN.

Voordracht, gehouden door den heer H. P. Berlage Nz. in de vergadering van de Afdeeling Amsterdam der Maatsch. t. Bev. der Bouwkunst, den 12den Oct. 1894.

(Vervolg van bladz. 19. Slot.)

HET TEGENWOORDIGE TOONEEL.

Het schijnt, dat de tegenwoordige inrichting van het tooneel met coulissen, luchtcoulissen, zinkstukken enz., sedert eeuwen geen belangrijke veranderingen heeft ondergaan. Het Fransche tooneel gaf ten tijde van Louis XIV reeds alle tooneel-effecten waardoor onze hedendaagsche gemonteerde stukken uitblinken. In eene beschrijving van 1874 lezen wij het volgende.

„De landelijke danseressen die den God Pan zijn gevolgd, beginnen een feest, dat plotseling door een soort van nacht wordt onderbroken, die het tooneel verduistert en de deelnemers aan het feest onder angstgeschrei, waartusschen donder, doet ontvluchten. In deze duisternis komt de Nijd uit zijn hol te voorschijn, dat zich in het midden op het tooneel opent. De Nijd bezweert den draak Python, die in een moeras verschijnt, vuur verspreidend uit mond en oogen; het eenige licht dat het tooneel verlicht. Hij roept verder de winden, om zijn woede te ondersteunen. Vier daarvan, die in onderaardsche diepten zijn ingesloten, laat hij naar boven stijgen; bovendien vier andere, die onwêer voorstellen. Al deze stormen, nadat ze door de lucht zijn gegaan, groepeeren zich om den Nijd. Daar doorsnijden bliksemstralen de zware wolken, en storten zich op den draak Python, die, nadat hij eenigen tijd tegenstand heeft geboden, eindelijk in zijn moeras verzinkt. Een vuurregen die zich over het geheele tooneel verbreidt, dwingt den Nijd met de vier onderaardsche stormen zich in de diepte te storten; de vier andere ontvluchten. De wolken trekken op en het theater wordt hel verlicht."

Een dergelijk scenerie, wanneer deze slechts ten naastenbij een grootsche indruk zal maken, niet iets lachwekkends, kan niet anders dan met decoratiën en machineriën worden verkregen, zooals wij die heden ten dage nauwelijks beter hebben.

Van deze bovennatuurlijke alegoriën en spectakelstukken is men sedert meer en meer tot de juiste erkenning gekomen, dat aan al deze moeiten zekere grenzen zijn gesteld, wanneer ze niet, tegen de bedoeling in, een comisch effect willen maken. Onze tegenwoordige stukken zoeken zeer verstandig door fraaie groepeering, wisseling van massa's, door artistiek schoone decoraties, door schitterende lichteffecten te imponeeren. Nadat de electriciteit ons nieuwe middelen van ongekende kracht aan de hand heeft gedaan, is hier bijna niets meer onbereikbaar. De tooneelschrijvers en componisten zullen echter weldoen, wanneer ze het publiek meer door de schoonheid van oorspronkelijkheid van het stuk zelf, dan door gezochte kunststukjes trachten te boeien, waardoor de uitvoering in verhouding ontzettend veel geld

kost, zonder een hoogeren indruk dan dien van „iets bijzonders" te verschaffen. Zoo b. v. maakt het schip in de „Africaine", niettegenstaande alle moeiten en kosten, altijd een ellendig effect, omdat een zeilend schip, dat een half uur op dezelfde plaats blijft, een onding is.

Zoo is ook een onding de opgaande zon in de „Prophète", die met haar tegengestelde, van achter de tooneel-decoraties komende verlichting een carricatuur is, en den toeschouwer op de onaangenaamste manier verblindt. Een passende transparant-verlichting zou veel mooier zijn, omdat ze natuurlijker is, en bovendien veel goedkooper.

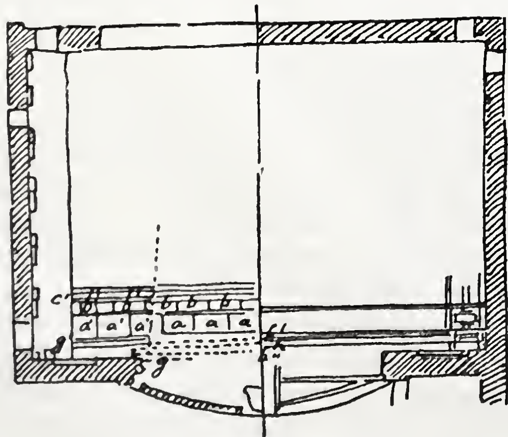
Den Franschen komt de eer toe op tooneelgebied zeer goede uitvindingen te hebben gedaan, en er ook de ware liefde voor te hebben.

Te Parijs is dan ook bij den bouw van de groote Opéra getracht om de tooneel-constructie te veranderen. Eene commissie, die behalve uit den architect Ch. Garnier, uit theaterdirecteuren, architecten, schilders en machinisten bestond, zou deze taak aanvaarden, en een rij van voorstellen dienaangaande onderzoeken. Deze commissie was langer dan zes jaren werkzaam, zonder tot een noemenswaardig resultaat te komen. Alles boven het tooneel-podium bleef zooals het vroeger was, en ook de andere machinerie werd, zooals Garnier verontschuldigend mededeelt, tengevolge van de na 1870 veranderde omstandigheden, slechts gedeeltelijk gewijzigd.

Uit deze vruchtelooze pogingen blijkt duidelijk, dat de bestaande tooneelinrichtingen, die tamelijk wel overal dezelfde zijn, voor het doel het passendst zijn, omdat ze gedurende eenige eeuwen dagelijks zijn beproefd. Het spreekt van zelf, dat elk stuk natuurlijk ondergeschikte veranderingen noodzakelijk maakt.

De tooneelruimte wordt ingedeeld in het eigenlijke tooneel, en de boven- en onder machineriën. Het eigenlijke tooneel omvat dat gedeelte, wat voor den toeschouwer zichtbaar is: het podium, de coulissen, luchtcoulissen, het achterdoek, de zetstukken en de verlichting. Het podium is de tooneelvloer, bestaande uit afzonderlijke vloergedeelten, waartoe, evenals voor alle houtconstructies van het tooneel, slechts uitstekend droog hout moet worden gebruikt.

De vloergedeelten *a a a* zijn beweeglijk en kunnen onder de vaste gedeelten *a' a' a'* naar links, en evenzoo

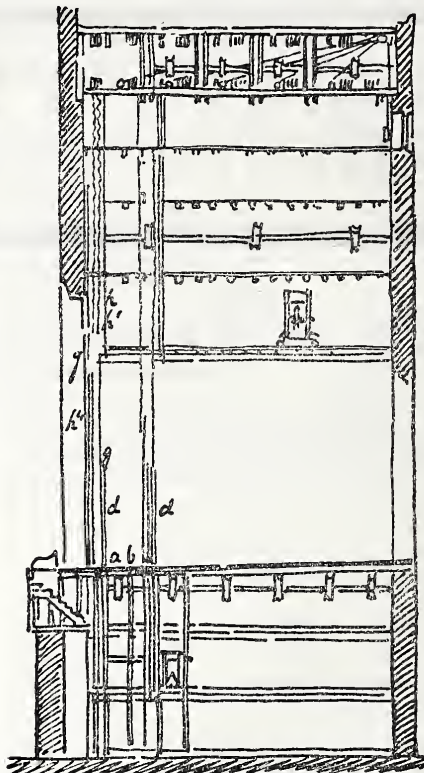

Plan van het tooneel.

voor de andere helft naar rechts naar beneden worden getrokken, zoodat eene opening in den vloer ontstaat van bijna de geheele tooneelbreedte.

Eveneens kunnen de tooneelkleppen *b b* naar beneden worden geslagen, om een smallere opening, bestemd voor het stijgen en dalen van staande decoraties, dienst te doen. Verzinkingen en kleppen liggen in de zoogenaamde coulissen-gangen. Dit zijn de vrije openingen tusschen de coulissen, en dienen voornamelijk voor gemakkelijk op- en afgaan der spelers. De coulissen vormen links en rechts de lijnen van het tooneel; zij zijn, om spoedig verwisseld te kunnen worden, in groepen van twee, drie en vier stuks, dicht achter elkaar gegroepeerd, waarvan de voorste natuurlijk alleen voor de toeschouwers zichtbaar is.

De coulissen zijn lichte, vierhoekige ramen van latten, waarop het beschilderd linnen wordt gespannen. Al naar de grootte van het tooneel hebben zij een breedte van 2 tot 3 M., en een hoogte van 6 tot 12 M. Zij worden op de coulissen-ladders *d* aan ijzeren haken bevestigd. Deze ladders rusten met twee ijzers die door een dwarsspleet in het podium loopen, in de coulissen-wagens, die op rollen over ijzeren rails in den eersten machinen-kelder loopen. Bij latere inrichtingen loopen die spleten over het geheele tooneel, en worden natuurlijk eventueel met een veer gesloten.

Lengtedoorsnede van het tooneel.

De overgang tusschen de eerste coulisse en de tooneelopening vormt den manteau d'arlequin, die uit een dubbelen mantel bestaat. Tusschen deze beide mantels beweegt zich het groote gordijn, en het gordijn van de entre-acte. Daar zit ook, in den massieven tooneelmuur in U-ijzers beweegbaar, het brandscherm. De dubbele manteau is eveneens beweegbaar, om de tooneelopening te kunnen verkleinen.

Tot completeering der scenerie behooren verder de luchtcoulissen, boogvormig uitgesneden linnen decoraties, die met de ondereinden op de boveneinden der coulissen rusten, en hun verbinding en afsluiting naar boven vormen. Zij komen schijnbaar in de plaats voor het plafond van het tooneel, en zijn bij architectonische decoraties als draperiën, cassetten, balken, architraven enz., bij landschappen als boomtakken, slingerplanten, en bij een open veld als wolken geschilderd.

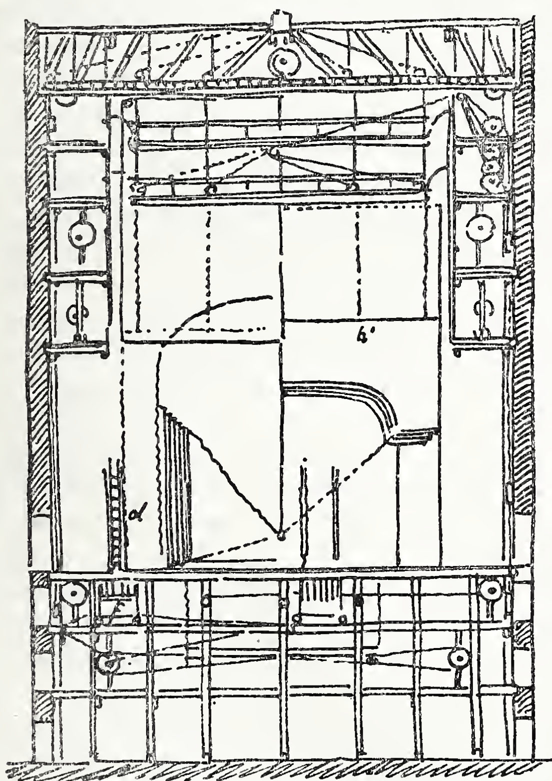
De laatste, de zoogenaamde luchtcoulissen, maken zelden een bevredigenden indruk, daar de onderste randen spoedig stuk gaan en vuil worden. Zelfs bij zorgvuldige halve verlichting, waarbij veel kan worden weggemoffeld, worden bij deze luchtcoulissen aan de verbeelding van den toeschouwer groote eischen gesteld. De decoratie-schilder zal altijd beter doen, voor de voorste luchtcoulissen iets anders te nemen, bv. draperiën, enz. De beweging der luchtcoulissen geschiedt zeer eenvoudig.

Elk coulissen-paar komt overeen met een naar boven afsluitende luchtcoulisse. Het lag nu voor de hand deze

drie stukken tot één geheel te vereenigen, om de leelijke verbinding te vermijden. Deze verandering is dan ook spoedig in alle theaters gevolgd.

De boven-machinerie bestaat uit vier of meer galerijen, aan beide zijden van het tooneel, en de daarboven gelegen rollenzolder; zij bezorgt de op de galerijen en den rollenzolder zich bevindenden rollen, het verschijnen en verdwijnen der verschillende stukken; zij bevat de inrichtingen voor donder, hagel, enz. De vloer der galerijen rust op twee onderslagen, waarvan de een op voorsprongen in den muur rust, de andere is opgehangen aan ijzers, die aan de dakspanten hangen. Op de onderste galerij loopt een beweegbare windas, op de andere galerijen zijn vaste windassen.

Op de rollenzolder zijn de gordijnen opgehangen, loopende over de rollen evenals de luchtcoulissen. De balken van den rollenzolder liggen op de onderste liggers van het dakspant; daarover komt een vloer van smalle delen.

Dwarsdoorsnede van het tooneel.

De bovenste galerijen zijn door lichte bruggen, die boven de luchtcoulissen aan de dakconstructie hangen, met elkaar verbonden. Deze bruggen zijn noodzakelijk om verwarring in de touwen enz. te herstellen. De vloer van den rollenzolder is, evenals die der bruggen, met tusschenruimten van 3 tot 5 cM. gelegd, om touwen door te kunnen laten. De overgang van de bruggen op de galerijen geschiedt met kleppen, wanneer zoogenaamde panorama-doeken worden gebruikt.

Voor ongeveer veertig jaren kwam men in Frankrijk op de gedachte om het tooneel, evenals op den achtergrond, ook op zijde met een doek te sluiten. De moeilijkheid om een goede aansluiting van achter- en zijdoek te krijgen, bleek echter niet goed voor oplossing vatbaar. De panorama-doeken hebben ook groote moeilijkheden en komen daarom zelden voor. Niet lang geleden heeft men het panorama-doek met de slot-decoratie, uit één stuk gemaakt, en over een koord zonder eind laten loopen, zoodat de decoratie op zijde schuift. Men noemt deze inrichting de zoogenaamde horizon- of wandel-decoratie. Deze zijdelingsche beweging is echter onnatuurlijk en maakt zenuwzwakke personen duizelig.

Overigens heeft de gesloten decoratie meer en meer toepassing gevonden, voornamelijk bij kamer-decoraties, met goed aangebrachte zolder-coulissen. Deze decoratie is evenwel alleen geschikt voor het blijspel, met beperkt aantal personen. Evenals de deelen van den wand eener gesloten decoratie, worden ook de zetstukken opgesteld, als schoorsteenen, meubels enz., boomen, rotsen enz.; dan ook afzonderlijke vensters en deuren in den stijl der bijbehoorende architectuur, meestal aangebracht in de eerste coulissengang; om den blik van uit de proscenium-loge in de eerste coulissen af te snijden. Hierbij behooren nog de zoogenaamde practicabels, bekleeding, houten stellages, om trappen, verhoogde vloeren enz. te maken.

Charles Garnier deed het voorstel om den geheelen tooneelvloer beweegbaar te maken; dit geldt de ondermachinerie, die in de ruimte onder het tooneel in verscheidene verdiepingen is aangebracht.

Behalve de coulissenwagen is de inrichting voor de verzinkingen een hoofddeel der ondermachinerie. In de vroeger reeds genoemde opening van den tooneelvloer past met juistheid de verzinkingstafel, die eveneens over rollen met tegenwichten loopt, en met ijzeren bouten wordt vastgezet.

Na het naar beneden laten van de tafel worden schuiven over de opening geschoven. Behalve deze verzinkingstafel komen nog afzonderlijke verzinkingen voor, die op verschillende plaatsen van het tooneel worden aangebracht. Grootere inrichtingen waarop vele personen zijn geplaatst, worden in den laatsten tijd hydraulisch bewogen en de opening in den vloer, om die niet te doen zien, door een zetstuk bedekt.

Het plan van Garnier voor de groote opera, om den geheelen vloer te kunnen doen bewegen, kwam in hoofdzaak hierop neder, den vloer in afzonderlijke vierkanten te verdeelen die elk langs vier geleiders loopen; onder het tooneel zou een raam van ijzer worden aangebracht dat hydraulisch aan de vier hoekpunten zou worden bewogen. De ontzettend hooge kosten, geraamd op 4 millioen francs, en de gebeurtenissen van 1870 hebben het plan verijdeld.

Verdere inrichtingen voor tooneel-effecten zijn de volgende:

1. Vliegende personen; door dubbele ijzeren rails waarop een loopkraan zich beweegt, waaraan de persoon hangt.

2. Het voortbrengen van wind, door een achthoekigen trommel van hout, waarvan de kanten over gespannen zijde schuren.

3. Het maken van regen, door holle cilinders gevuld met korrels hagel.

4. Het nabootsen van donder, door paukenslag.

5. Het inslaan van den bliksem, door plotseling hoog opdraaien van gasvlammen. De Meinigers hadden een soort van tooverlantaarn, en glas-photographiën bij onweder gemaakt, en daarna op een donker achterdoek nageteekend.

De tooneelverlichting. In Berlijn werd in 1810 het tooneel nog verlicht door talklicht en olielampjes, hetgeen een onverdraaglijken stank gaf. Daarna kwam de cylinderlamp met ronde branders. De gasverlichting is sedert een halve eeuw daarvoor in de plaats gekomen, en nu zal het electrische licht ook deze verdringen. Van welk voordeel die verhoogde lichtkracht is, behoeft niet nader te worden gezegd; de toeschouwers kunnen nu de gelaatsuitdrukkingen volkomen duidelijk zien.

De tooneelverlichting met gas bestaat uit de volgende onderdeelen.

1. Het voetlicht, aan den rand van het proscenium in een spleet van den tooneelvloer aangebracht, bestaande uit een gasbuis, waarop de verschillende Argand-branders op afstanden van 0.20 M. zijn aangebracht. Naar de zaalzijde is de vlam door een scherm bedekt. Avond- en morgenrood enz. worden met dit licht vertoond door gekleurde schermen er voor te schuiven.

2. Portaalverlichting, waardoor de tooneelopening aan den binnenkant, dus gewoonlijk achter den eersten mantel, rechts, links en boven wordt ingesloten. De coulissen worden met eenige boven elkander aangebrachte Argand-branders verlicht.

3. De verlichting der luchtcoulissen geschiedt door een gasbuis achter de coulissen, waarop zwaluwstaart branders op afstanden van 0.10 à 0. .12 M. zijn aangebracht, zoodat als één vlam ontstoken wordt, alle andere volgen. Bij latere inrichtingen geschiedt dit door middel eener electrische geleiding. Hoe volkomen echter gemaakt, toch leveren deze verlichtingen groot brandgevaar.

4. Transparant verlichting, verlichting voor zetstukken, vensters enz., worden evenals de andere verlichtingen verkregen, door een gasbuis met opgezette zwaluwstaartbranders, schermen en ijzergaas. Aan het einde der Rütli-Scène in Wilhelm Tell beginnen de sneeuwvelden in de zon te gloeien. Deze zijn namelijk op doorzichtige stof geschilderd, waarachter een scherm van rood zijdegaas, met transparant-verlichting. Tusschen het gordijn en het gaas wordt een ondoorzichtig gaas neergelaten, zoodra het gloeien begint, zoodat het roodgele licht eerst de spitsen treft, en dan zich langzaam naar onderen uitbreidt.

Daar het grootste gedeelte der tooneelverlichting beweeglijk moet blijven, wordt de verbinding met de vaste gasleiding gewoonlijk door aangeschroefde sterke guttapercha slangen, nog beter door gelede buizen verkregen. Het zwakste punt der verlichting van het tooneel is die van het proscenium en de eerste coulissengang, waar zich de spelers juist het meest bewegen. Men heeft tot heden niets beters dan het voetlicht gevonden, dat echter zeer leelijk verlicht.

De verlichting der luchtcoulissen, waarvoor soms 400 à 500 lampen noodig zijn, levert het grootste gevaar voor brand op. Daarom zijn voorzorgsmaatregelen noodzakelijk.

Voorzorgsmaatregelen. Deze bestaan uit:

1. De inrichting van luchtcoulissen en portaalverlichting door middel van electriciteit, die voor het overige gedeelte van het tooneel ook wel wenschelijk, doch niet zoo noodzakelijk is.

2. Alle decoratiën van linnen, latten en hout, van de onder- en bovenmachinerie moeten met een vuurvaste verf worden geschilderd, die van tijd tot tijd vernieuwd moet worden. Nog beter is het, om galerijen, bruggen, enz. van ijzer te maken.

3. Het aanbrengen van een waterleiding, waarvan slangen met spuit aangesloten moeten worden voor den aanvang der voorstelling.

4. Tot aanvulling nog een regen-apparaat boven het tooneel aan te brengen, zooals in sommige theaters ook werkelijk is geschied; dit heeft echter deze onpractische zijde, dat het eigenlijk beproefd zou moeten worden, en dit bezwaarlijk vóór elke voorstelling kan gebeuren.

5. Het aanbrengen van een luchtkoker boven het tooneel, om de gassen te doen ontwijken, die aanleiding geven tot verstikking.

6. Een noodverlichting.

7. Het ijzeren scherm in de tooneel-opening. Toch kan men niet beweren, dat de ervaringen die men tot nu toe met deze ijzeren schermen heeft opgedaan zeer gelukkig zijn; meestal weigeren zij den dienst. In Maagdeburg is een scherm gemaakt van een licht raamwerk van ijzer, 8 mM. zwaar, dat met asbest-vilt bespannen is. De eerste vaste horizontale stang ligt op 2,50 M. boven den tooneelvloer, om niemand te kunnen kwetsen en, daar het onderste gedeelte dus vrijhangt, aan de spelers de gelegenheid te geven, om zich, in geval van brand, naar de toeschouwersruimte te redden.

TOELICHTING TOT DE VERTOONING VAN „GYSBRECHT VAN AMSTEL."

De vertooning van Vondel's treurspel „Gijsbrecht van Amstel," is in den loop van 2½ eeuw voortgaand gewijzigd.

Aanvankelijk gespeeld op een vaststaand tooneel, zonder meer dan vage decoratieve aanduidingen, is het na de verbouwing van den Stadsschouwburg, in 1665, in de omlijsting van een werkelijkheids-nabootsing, historisch elementair, evenals de costumeering, en vormelijk classiek, naar de opvatting van het Fransch tooneel.

Met wijziging in de costumes, tekst en decoratie, heeft de vertooning, tot in deze eeuw, dit algemeen karakter behouden. Alleen werd na het versterven der klassieke school, het deftig evenredige meer en meer zielloos vormelijk, onder de onverschilligheid en het on-meegevoelige van acteurs en publiek. Voor ettelijke jaren bood de vertooning een zonderling mengelmoes van afgeleefde uiterlijkheden uit het klassieke tijdperk, en hinderlijke nuchterheden van moderne werkelijkheidszoekerij.

Bij de opvoering van het stuk in het Paleis voor Volksvlijt in Januari 1892, werd een streven openbaar om den geest van het oude treurspel te versmelten met de behoefte van het hedendaagsche publiek, aan tegemoetkoming der phantaisie, door uitbeeldend decoratief, en bovenal de deftige wijding van dit godsdienstig inwijdingsspel, weer voelbaar te maken voor de nieuwe aanschouwers. Het bleef hierbij evenwel bij eene poging die niet kon slagen, wijl de gelegenheid ontbrak om al het afgestorven oude weg te ruimen en een geheel nieuw gebouw op te trekken in den geest van het spel. Dit nu wordt beoogd in het ontworpen decoratief van de geïllustreerde uitgave der firma Bohn.

Geïnspireerd door de poging voor eenige jaren op aangeven van Rud. Genée door den hof-intendant van het Münchener Hof-theater, Freiherr von Perfall, met medewerking van den chef-machinist Lautenschläger ondernomen, om voor de vertooning van Shakespeare's stukken terug te keeren tot den eenvoud van het oud-Engelsch tooneel, hebben de heeren Simons en Berlage voor de Gijsbrecht van Amstel gezocht naar een vorm van decoratief, die, zonder al te zeer het publiek van heden te vervreemden door al te groote vraag van aanvullende verbeelding in de toeschouwers, zou helpen uitdrukken het statig-deftige, het vaststaand-rustige-in-de-beweging van dit treurspel.

Vondel heeft de Verwoesting van Amsterdam in zijn Gijsbrecht getoond, direct in de handelingen der personages op het tooneel, indirect als verbeelding in de beschrijving door de verhalers; en de altijd langzame en

statige beweeglijkheid dezer directe handelingen nog bovendien omlijnd door de strenge rust van zijn gedragen reien.

Blijvend voor onze oogen staat Amsterdam. En daarbuiten en daarbinnen vijanden en verdedigers; legerplaats, poort, klooster buiten; kapel, kasteel binnen.

Als symboliek van dit altijd blijvende Amsterdam en van de rust in de beweging der handeling wordt nu ter diepte van de 2e of 3e coulisse, opgebouwd een vaststaand massief stuk architectuur, met een groote ronde poortopening, die uitzicht laat op een tweede met eenige treden verhoogd tooneel, en dit omlijst.

Deze hoog-oprijzende en tot in de coulissen zich verbreidende vaststaande architectuur, veroorlooft het weglaten van alle hinderlijke zet- en zijstukken en luchtfriezen, bevordert aldus ook den geregelden gang der voorstelling, geeft aan het tooneelbeeld een groote statigheid en werkt eindelijk, de poort als middelpunt, kenmerkend en bepalend op de algeheele inrichting der mise-en-scène.

Ter tegemoetkoming aan de behoefte van een hedendaagsch publiek aan een decoratief, dat niet enkel is symboliek, maar tevens direct gevend een nabootsing van de werkelijkheid, waarin de handeling gedacht is, is nu allereerst dit stuk architectuur zelf in verband gekozen met het treurspel en stelt dus voor een stadspoort met wal, oud-Hollandsch van karakter en statig imposant. En de zij- en achter-afsluiting van het verhoogde midden-tooneel, het achterdoek vooral, geeft eene nabootsing van die realiteit der verbeelding.

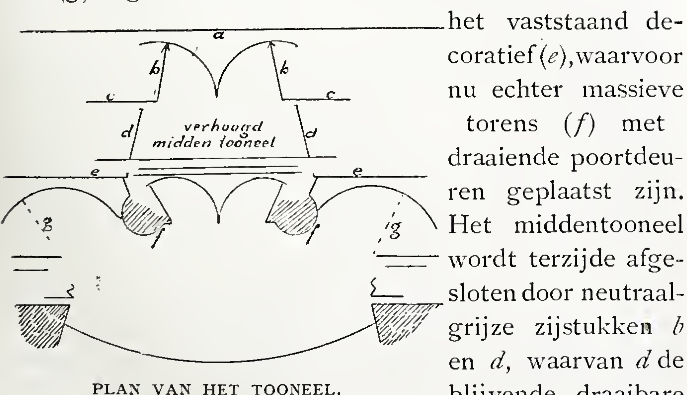
De zij-afsluiting van het voor-tooneel, voor zoover noodig, gebeurt door om een spil draaiende zijstukken, van een hoogst simpel decoratief karakter, meer gordijn dan werkelijkheid.

Als laatste algemeene opmerking nu nog, dat het verhoogde midden-tooneel dient voor alle handelingen binnenshuis; het voor-tooneel voor die daar buiten.

De volgende beschrijving van twee afzonderlijke tooneelen strekt voor het overige ter nadere verduidelijking, ook van de bij dit nummer van het Weekblad gevoegde plaat.

Eerste bedrijf. Verlaten kamp.

Het voortooneel is door het voetlicht en den manteau, terzijde met gordijnschermen en draaibare gordijndoeken (*g*) afgesloten. Dit alles blijft onveranderd, evenzoo het vaststaand decoratief (*e*), waarvoor nu echter massieve torens (*f*) met draaiende poortdeuren geplaatst zijn. Het middentooneel wordt terzijde afgesloten door neutraalgrijze zijstukken *b* en *d*, waarvan *d* de blijvende draaibare zijschermen zijn, en *b* de achterste poortdeuren voorstellen. Het achterdoek *a*, met binnenstadsgezicht (een straat) beschilderd, sluit het geheel af. Staan de voorste en achterste poortdeuren open, dan wordt aldus een blik gegeven in de stadspoort en de stad. Bij het einde van het bedrijf, de verschijning der rei van Amsterdamsche maagden, staan de krijgsknechten en burgers aan weerszijden van de poort geschaard, rechts Gijsbrecht, links Arend, terwijl de rei op het middentooneel en boven op den wal verschijnt.

PLAN VAN HET TOONEEL.

a. Achterdoek met stadsgezicht.
b. Binnenpoort-deuren (grijs neutraal).
c. Grijs achterdoek (neutraal).
d. Neutraal zijstuk.
e. Vaststaande muur.
f. Losse voorpoort.
g. Achteruitgeschoven neutrale zijstukken.

Laatste tafereel, vijfde bedrijf. Het slotplein.

Het slotplein wordt geschilderd op het achterdoek *a*, alwaar tegen den muur zich een trapje bevindt. De zijvleugels *b* en *d* zijn naar buiten geschoven. De engel Rafaël verschijnt in de nis boven de poort in den vaststaanden muur *c*.

PRIJSVRAGEN.

In den wedstrijd voor het ontwerp van een gedenkteeken ter eere van Thomas à Kempis te plaatsen in de St. Michaëlskerk te Zwolle zijn ingekomen 18 ontwerpen.

Zij dragen de volgende mottos:

1. Ave Maria.
2. A. B. C.
3. Fides.
4. Baat het niet het schaadt ook niet.
5. Johannes VIII : 12.
6. Wie die Alten sungen zwitschern die Jungen.
7. Ora et Labora.
8. St. Joseph II.
9. qui sequitur me non ambulat in tenebris.
10. Elck lant sijn trant.
11. Windesheim.
12. Ama nesciri.
13. Geloof.
14. Pax.
15. In een hoeksken met een boeksken.
16. 1895, Spes (in een wapenschild).
17. Drie elkander snijdende cirkels (figuur).
18. Studie.

Die ontwerpen worden opgesteld in de Militiezaal Singel 423 te Amsterdam, waar zij voor het publiek ter bezichtiging zullen zijn. Vermoedelijk tusschen 15 en 24 Februari zal die expositie plaats hebben.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling Leiden en Omstreken. 31 Januari. De Voorzitter opent op gebruikelijke wijze de eerste Vergadering in 1895, met de beste wenschen uit te spreken voor den bloei der Afdeeling en het welzijn harer leden. Het spijt hem te moeten kennis geven, dat de heer W. Kok, in de vorige Vergadering tot bestuurslid gekozen, om gezondheidsredenen heeft moeten bedanken.

Na het lezen en goedkeuren der notulen wordt medegedeeld, dat Voorzitter en Secretaris verhinderd waren de Vergadering te Arnhem bij te wonen en besloten vraag I, waarover reeds in de Novembervergadering van gedachte gewisseld was, ingevolge het besluit in de Vergadering van Voorzitters en Secretarissen genomen, nu niet te behandelen.

De heer Jesse brengt rapport uit over vraag III, wat in 't kort behelsde, dat bij nieuwen aanbouw aan oude kerkgebouwen, het wenschelijk is, dat gedeelte te bouwen in de stijl der kerk. De geestige renaissance aanbouwen bij die gebouwen hebben hun ontstaan te danken aan den tijd, toen men geen Gothiek en Romaansch kende en dat als barbaarsch beschouwde. Men bestudeerde enkel de antieken, doch met een geheel ander doel dan wij de historische stijlen. Door deze studie ontstond de nieuwe stijl. „de Renaissance." Mocht echter een renaissance aanbouw van een dergelijk gebouw gerestaureerd moeten worden, dan is het noodig die herstelling te doen plaats hebben in den geest van den aanbouw, en deze niet te vervangen door een aanbouw in den stijl van het gebouw.

Vervolgens worden de overige nog te behandelen vragen breedvoerig besproken, opdat uiterlijk in de volgende maand daarover, naar aanleiding dier besprekingen, rapporten zullen worden uitgebracht.

Tot bestuurslid werd benoemd de heer Ad. J. van Achterberg, zoodat het Bestuur thans is samengesteld: J. Roem Voorzitter, W. C. Mulder Vice-voorzitter, J. van Dam penningmeester, G. van Driel 1e Secretaris, Adr. J. v. Achterberg 2e Secretaris.

Door den Secretaris wordt het jaarverslag voorgelezen en goedgekeurd.

De heer Jesse verzocht, namens de commissie voor het opmaken eener inventaris van oude bestaande gebouwen in Leiden en omstreken, het Hoofdbestuur te vragen circulaires te laten drukken, voor toezending aan de verschillende omliggende gemeenten, inhoudende vragen betreffende oude gebouwen. Wanneer dergelijke circulaires aan de verschillende Afdeelingen werden toegezonden, zouden de vragen b. v., aan gemeente secretarissen gedaan, uniform zijn, en konden de verschillende commissiën naar aanleiding van de antwoorden op die vragen hun onderzoek hetzij schriftelijk of persoonlijk aanvangen. De Voorzitter vraagt den leden, of zij ook ondervinding hebben opgedaan bij het gebruik van carbolineum. Over het algemeen was de meening, dat het gebruik daarvan nog te kort heeft plaats gehad om met grond te kunnen aantoonen, dat het het beste middel is tegen houtbederf. Omtrent het gebruik zijn de meeningen gunstig. Een vereischte echter is, dat het hout droog

zij. Een indompeling in een bad gedurende p. m. 24 uur wordt zeer aanbevolen.

Na eenige huishoudelijke besprekingen wordt de vergadering gesloten.

Afdeeling Utrecht, 5 Februari 1895. Nadat de Voorzitter de vergadering geopend heeft en de notulen waren voorgelezen en goedgekeurd, werd mededeeling gedaan van eenige ingekomen stukken. Aan de orde was nu de behandeling van een gedeelte der rapporten, ingekomen op de door het Hoofdbestuur der Maatschappij gestelde vragen.

Behandeld werden achtereenvolgens de rapporten betreffende de vragen 3, 4 en 5, welke respectievelijk waren opgemaakt door den heer F. J. Nieuwenhuis, door de heeren J. T. Kok, H. Vermeer, en C. van Straaten en door de heeren W. A. G. Jansen en R. Diks.

Na eenige besprekingen en enkele geringe wijzigingen in deze rapporten werden zij in dank geaccepteerd, terwijl de Voorzitter in het algemeen dank betuigde aan heeren rapporteurs voor de door hen gedane moeite, en in het bijzonder aan den heer Nieuwenhuis voor zijn zoo uitvoerig en zaakrijk rapport omtrent vraag 3.

Het reeds in de vorige vergadering besproken conceptschrijven aan B. en W. der Gemeente Utrecht betreffende het ledigen van privaatputten werd thans vastgesteld als volgt:

Aan
Heeren Burgemeester en Wethouders
der Gemeente Utrecht.

De afdeeling Utrecht, der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, gezien hebbende de voorlaatste alinea van Art. 23 der Verordening op het bouwen en sloopen, waarbij is vastgesteld, dat „Geen privaat dat uitmondt in een put of vergaarbak tot watercloset mag worden ingericht, zonder schriftelijke vergunning van Burgemeester en Wethouders en dat deze vergunning alleen dan gegeven wordt, wanneer gebleken is, dat het afvoerriool naar den put of vergaarbak, en de put of vergaarbak zelf waterdicht zijn, heeft de eer zich tot U te wenden met verzoek wel te willen overwegen of niet het aanbrengen van een overstortbuis, onder nader door U vast te stellen voorwaarden, zoools o. a. in Rotterdam en te 's Hage plaats vindt, in de bovenbedoelde putten, voor het vervolg kan worden toegestaan.

Nu toch bij Uw besluit van 31 December 1891 is bepaald, dat de gewone putten kosteloos worden ontruimd, terwijl de kosten van ledigen der putten waarop waterclosets uitloopen ongeveer 12 à 15 gulden kunnen bedragen, zoodat, aannemende dat de putten 4 maal per jaar worden geledigd, daarvoor jaarlijks ± 48 à 60 gulden moet worden betaald, zal de betaling dezer hooge kosten allicht aanleiding geven tot mindere toepassing van closets terwijl toch de hygiënische belangen, door de plaatsing van closets zoo zeer worden gebaat.

Mochten echter bij U overwegende bezwaren zijn om toestemming te geven tot het aanbrengen ber bovenbedoelde overstortbuizen, dan verzoeken wij U het tarief van 31 Dec. 1891 voor de ruiming van beerputten te willen herzien, opdat ook het ledigen van beerputten waarop waterclosets uitmonden, zooaal niet kosteloos dan toch tegen een verminderd tarief zal geschieden.

Namens de Afdeeling bovengenoemd:
w. g. I. H. J. van Lunteren,
Voorzitter.
„ „ A. J. Vreeswijk,
Secretaris.

Door het vergevorderde uur moest de voorgenomen kunstbeschouwing, waartoe de heer Nijland de gelegenheid had aangeboden, worden uitgesteld en werd de vergadering door den Voorzitter gesloten.

Afdeeling Alkmaar. 2 Feb. 95. De Voorzitter opent de vergadering en verwelkomt den heer P. Doorn die heden avond als gast deze bijeenkomst bijwoont, doch waarvan hij hoopt dat hij een nuttig lid voor onze afdeeling zal worden.

De rekening en verantwoording over 1894 wordt door eene commissie, bestaande uit de heeren Bingers en Harms, onderzocht en in orde bevonden, en begrooting daarna goedgekeurd.

Onder de ingekomen stukken bevondt zich een gedrukt exemplaar betreffende het examen van bouwkundig opzichten; de voorzitter spoorde er de jonge leden toe aan, om zich voor dat examen te bekwamen.

Verder kwam een schrijven in van de timmerlieden vereeniging „Verbetering door Eendracht," die, zeer terecht, benieuwd is naar de resultaten die verkregen zijn omtrent de loonsverhooging. Na een opgewekte bespreking werd besloten die vereeniging te berichten, dat aan haar verzoek zal worden voldaan en over 14 dagen eene gecombineerde vergadering met de patroons en de timmerlieden-vereeniging door de Afdeeling zal worden uitgeschreven.

Ten slotte werden de prijsvraagteekeningen der Mij. met groote belangstelling bezien.

Het rapport werd door den secretaris voorgelezen en de beoordeeling van ieder plan nauwkeurig nagegaan.

Onder dankzegging aan de opgekomen sloot de Voorzitter de vergadering, nadat zijne lezing over „De lucht en hare betrekking tot de woning" wegens het late uur was uitgesteld.

Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam. 29 Januari 1895. In de vergadering van Dinsdag 29 Jan. trad als spreker op de heer Jos. Th. J. Cuijpers, Architect-Civiel Ingenieur te Amsterdam, met eene voordracht over *den R. K. Kerkbouw in Nederland.*

De ontwikkeling van den kerkbouw, aldus spreker, begint omstreeks 1852, in welk jaar in Nederland de kerkelijke hierarchie hersteld werd. Sedert dien tijd zijn in ons Nederland niet minder dan 500 kerken en kapellen door verschillende architecten gebouwd.

Door de vooroordeelen welke voor die herstelling tegen den katholieken eeredienst bestonden, en de belemmerende voorschriften, voor het bouwen van katholieken kerken, kon het niet anders, of de kerkbouwkunst moest daaronder lijden.

Allereerst gaf spreker eene beschrijving der zoogenaamde waterstaatskerken, die vroeger van wege de ingenieurs van den waterstaat gemaakt werden, en welke bouwwerken voorzeker zeer soliede gemetseld en gefundeerd, nochthans geen aanspraak kunnen maken op architectonische schoonheid, terwijl het type van bouw bovendien altijd het zelfde bleef.

De 1ste architect die hierin verandering bracht, was de heer Molkenboer (1840), die eenige kerken met spitsbogen bouwde, 't welk men Gothiek noemde, welke kerken in baksteen gebouwd, van binnen geheel gepleisterd werden. Van steenen gewelven was geen sprake.

In 1859 werd zelfs van wege 't Ministerie van eeredienst door den verantwoordelijken ingenieur aan Dr. P. J. H. Cuijpers verboden steenen gewelven te maken toen hij een plan indiende voor een kerkgebouw te Wijck (voorstad van Maastricht), en het koste den architect zeer veel moeite deze vergunning te verkrijgen, welke ook gegeven werd nadat de bevoegde autoriteit eerst eens een dergelijken bouw op de grens, van dien zelfden architect, in Duitschland waargenomen had

Een 2e „architect, die kerken (begin ontwikkeling Romantische periode) bouwde, was de heer van den Brink, bekend door den bouw van het Semenarie Rijsenburg, en de katholieke begraafplaats te Rotterdam.

Een der oudste kerkbouwmeesters is de heer Weber, geboren te Roermond in 1823, die meer dan iemand anders zijn eigen weg heeft gegaan, daarna sprekers vader Dr. P. J. H. Cuijpers, die van de Academie in Antwerpen komende, te Roermond getroffen werd door de schoonheid van de bekende Munsterkerk, en de Romaansch-Gotische periode ging bestudeeren, vervolgens naar Bonn en ging later naar Parijs, door het bestudeeren van Viollet-le-Duc eene gothische richting in zijne werken opende, gebaseerd op de studie der middeleeuwen.

De kerkbouwkunst vervolgens indeelende, noemde spreker hiervan 5 periodes.

1e richting (niet nationaal) onder invloed van de Fransche gothiek, voornamelijk vertegenwoordigd door den architect E. J. Margry, begin type de kerk van den H. Antonius te Rotterdam 1866.

2e richting oude Nederlandsche baksteenbouw, hoofdleiders de architecten A. Tepe te Utrecht en G. te Riele Wzn. te Deventer. 3e. richting, oud Noord Duitschen baksteenbouw, vertegenwoordigd door architect de Kayser te Venlo. 4e richting, invloed van de 12de eeuwsche Rijnsche gebouwen gereprésenteerd door de architecten Weber te Roermond en J. W. Boerbooms te Arnhem, welke richting minder leerlingen gehad heeft. 5e Eene beweging op modernen baksteenbouw met vrije vormen-ontwikkeling, welke vooral in de architecten Nic. Molenaar te 's-Hage en J. J. van Langelaar te Princenhage beoefenaars vinden.

Ten laatste is er nog eene uiting, namelijk die van den bouwmeester A. C. Bleijs te Amsterdam, die in zijne kerken de St. Nicolaas te Amsterdam en een kerk te Hoorn, enz. Renaissance vormen en motieven heeft toegepast; verder werd door spreker nog genoemd de architect W. B. van Liefland te te 's-Hage, die geheel volgens een modern program, het laatst de kerk aan de Hobbemastraat aldaar bouwde, een gebouw dat, van binnen gezien, een groote ruimte-ontwikkeling te zien geeft.

Alsnu tot de bespreking van de inrichting der kerken komende, stelde spreker eerst voor het verschil tusschen een middeneeuwsch en een hedendaagsch kerkganger, wat van zelf aanleiding gaf tot de uitlegging, waarom een hedendaagsch kerkgebouw aan andere eischen ook moet voldoen.

In onze vroegere kerken was het sacrifarium of heilige der heiligen, een afgesloten gedeelte, waarbij het publiek zeer dikwijls niet de heilige handelingen kon of mocht waarnemen, aangezien dat gedeelte door gordijn of hek was afgesloten van de volksplaats; het publiek zelf, levende in een bedaarde rustige omgeving, gevoelde zich in de sombere, mysterieuse middeneeuwsche kerken, vroom gestemd, en had niet zooals heden ten dage noodig, dat de verschillende diensten en ceremoniën moeten geschieden direkt onder de aandacht van het publiek, terwijl vooral heden in de katholieke kerk de preek een voorname plaats in den dienst inneemt, hetgeen vroeger niet zoo 't geval was. Onze zenuwachtige onrustige natuur voelt zich heden beter op haar plaats in onze moderne luchte kerken, waar elk onderdeel van die ceremoniën, geheel door den geest gevolgd en gezien kan worden, waardoor de aandacht op de plaats van uitvoering gehouden wordt.

Een gevolg van het preeken in onzen tijd geeft aanleiding tot maken van plans waarbij zooveel mogelijk moet gezien en gehoord kunnen worden, waarbij men, zoover men kan, ook op acoustiek moet letten.

Van 1850 tot 1873 gelijken de plannen op middeneeuwsche vormen; een latijnsche kruis met eén, twee en drie beuken met het koor in 't oosten, en dikwijls een toren aan de westzijde. Kerken met eene beuk noemt men kapellen, met twee beuken zijn zij dikwijls een gevolg van het bijbouwen van nog eene beuk.

De gewone verhouding is bij de drie beuken als 1 : 2. Daar waar de zijbeuk smaller is, wordt dit een gevolg der moderne opvatting,

die het publiek in de middenbeuk concentreert en de zijbeuken meer als gangen veronderstelt; een sterk voorbeeld hiervan is de St. Domenicus kerk te Amsterdam, welke buitenwerks 23 M. en waarvan het middenschip 16 M. breed is. Er bestaat nog éène verhouding, en dat is wanneer de drie beuken gelijk zijn; zulk eene kerk noemt men een Hallenkerk. Deze type, gebouwd onder Duitschen invloed, verrast binnen door groote ruimte, maar heeft ook een nadeel, dat de bespreking lastig is door den grooten kubieken inhoud. De heer Tepe heeft verschillende dezer typen gebouwd, waar o. a. de kerk van IJsselstein een mooi voorbeeld van is.

De meest economische overdekking van drie beuken geschiedt met eene kap, welke constructie natuurlijk met het oog op licht vele nadeelen heeft, zonder nog te spreken van de belemmering voor de ontwikkeling van de facades.

Het meest wordt de middenbeuk opgetrokken, waardoor ook boven lichtopeningen kunnen komen, en op welk gebied zoowel in interieur als aan de facades de meeste verscheidenheid is aan te brengen; hiertoe werden door spreker verschillende kerken besproken en op het interessante van welfbouw en constructie gewezen.

Als aanvulling van het type, waarvoor de St. Domenicus boven is aangehaald, noemt de spreker nog de St. Hypolitus kerk te Delft, welker plan nog bovendien door twee kruisspanten doorsneden is, waardoor eenige steunpunten komen te vervallen, en eene enorme ruimte verkregen wordt. Verschillende eigenaardige plans werden nog besproken, o. a. die van de H. Magdalena kerk te Amsterdam op een smal uitloopend terrein, en de H. Augustinus kerk te Nijmegen, beiden van Dr. P. J. H. Cuijpers.

Die centraalbouw besprekende, werd deze als het doelmatigste plan voor de moderne eischen voorgesteld, omdat eene menigte menschen hier kunnen plaats nemen en zien, met het nadeel echter van niet allen te kunnen hooren; zulk een bouw leent zich het best voor groote kerken, waarvan het plan meest bestaat uit een grieksch kruis.

Een voorbeeld noemde spreker in de dorpskerk van Lutjebroek, en in de kerk van 't H. Hart in de Vondelstraat te Amsterdam, een inspiratie op de Liebfrauen kirche te Trier. Deze kerk gaf den spreker aanleiding het constructieve deel van de kerk, namelijk den toren op den achthoek, in verband met de ontwikkeling der facades te bespreken, welke interessante causerie met aandacht werd gevolgd.

De centraalbouw is op de meest ruime schaal toegepast geworden door den architect Weber te Roermond, waarvan de kerk te Zevenbergschenhoek een der mooiste voorbeelden vertegenwoordigt.

Bij de doorsneden en proporties van kerken hechten velen geloof aan een stelsel van getallen of geometrische vormen, waarvoor de gelijkzijdige driehoek veel als passe-partout dienst doet, hetwelk spreker op eenige doorsneden liet zien.

Op het gebied der dorpskerken zijn de Nederlanders ten achter bij de Engelschen, die in hunne kleine kerkjes zoo juist het cachet weten te houden, hetwelk harmonieert met de omgeving, in tegenstelling van bij ons, waar men, langs dorpen sporende, kerken ziet verrijzen welke met hunne domineerende koepels beter in eene stad zouden tehuis behooren, dan in eene landelijke lage omgeving, waar de parochie klein is, en de kerk niet die afmeting behoeft te hebben welke elders vereischt wordt.

De Utrechtsche architecten hebben de verdienste, goede dorpskerken gebouwd te hebben.

Door gebrek aan tijd moest spreker zijne lezing eindigen; over doorsneden en verhoudingen, alsmede over de toepassing van materialen had hij gaarne nog veel gezegd. Hij besloot zijne lezing met eene aanmoediging voor de studie van deze kunst, daarbij den wensch uitsprekende, dat toch niemand zich moest wagen als kerkbouwmeester op te treden, zonder (behalve de noodige studie) niet eerst eenige jaren zich practisch geoefend te hebben, wat maar al te vaak is voorgekomen en waardoor kerken gebouwd zijn geworden door personen, die oppervlakkig gestudeerd, nimmer in praktijk eene kerk gebouwd hadden.

Eene groote collectie teekeningen van bijna alle kerkbouwmeesters luisterde deze voordracht op, welke met onverdeelde aandacht aangehoord, een warm applaus van de vergadering en een oprecht woord van dank van den voorzitter uitlokte.

HET NOODLOT.

Afdeeling Amsterdam. Hoewel het geen bepaalde feestavond was, noch een avond gewijd aan de herinnering van belangrijke gebeurtenissen, die het Bestuur van de Afdeeling Amsterdam aan de leden en genoodigden met hunne dames aanbood, toch was het Zaterdag 26 Januari l.l. voor alle bezoekers recht aangenaam.

Het was het Bestuur gelukt de beide artisten, Guiglielmo Bruckhomo, snelteekenaar aan het hof van Ramses III en Paolo di Rudini, Arabische nachtverteller van „Abrahamuko", gevolgd door een staf van medewerkers, waaronder een talentvol musicus, voor hare bijeenkomst in Amsterdam te winnen.

Dit illustre gezelschap vertoonde *en Blanc et Noir* het leven van Mejufvrouw Mimi Bekkers, aan de oevers van de buiten hare oevers getreden Nijl, in het land der Pharao's, wier geschiedenis nu nog als sage voortleeft en verteld wordt door de vaderen aan de kinderen, wanneer zij aan den avond van een warmen zomerdag nederliggen in het warme woestijnzand.

Het is niet wel mogelijk een goed verslag te geven van de afwisselende perioden uit het leven van Mimi Bekkers, haar sterven, haar heiligverklaring en haar tocht door het heelal, zonder de hulp van de meesterlijk geteekende silhouetten. Het leven van Mimi Bekkers leert ons duidelijk hoe men zich, niettegenstaande de ernstigste pogingen, van den duivel der conventie niet kan losmaken. Ook verwekte het belangstelling te zien hoezeer de jongere Egyptenaren de waarheid, voorgesteld door de fraaie vrouwelijke figuur van Mimi Bekkers, van alle kanten wenschten te aanschouwen.

De fraaie groepeering van den optocht van de Egyptenaren, met de in losse doorzichtige gewaden gekleede meisjes, waardoor hunne fraaie lichaamsvormen duidelijk zichtbaar waren, zoowel als de tocht van Cleopatra, de historisch bouwkundige revue, waarin onder meer ook voorkwamen le Roi Soleil, Napoleon met Madame Sans Gêne, enz., mochten aller lof inoogsten.

Op zeer onderhoudende wijze werd, met de sonore sympatieke stem van Paolo di Rudini, deze voorstelling op geestige en pikante wijze, met pathos en dikwijls verrassende wendingen verklaard.

Aan het einde van de voorstelling werden de auteurs, de heeren W. L. Bruckman en Paul du Rieu Fzn. ten tooneele geroepen en met luid applaus begroet.

Voor den aanvang der voorstelling hadden de bezoekers reeds gelegenheid gehad het talent van den heer Bruckman naar waarde te schatten, die eene fraaie collectie pastelteekeningen naar de natuur, en schetsen voor kunstindustrieele ontwerpen had geëxposeerd.

O. P.

PERSONALIA.

Bij Kon. besluit is aan den ingenieur van den Rijkswaterstaat 1e kl. J. J. Roelants de titulaire rang toegekend van hoofdingenieur der 2e kl., en hem, met 15 Februari, op zijn verzoek eervol ontslag uit 's Rijks dienst verleend; — zijn met genoemden datum bevorderd: tot ingenieur van den Rijkswaterstaat 2e kl. W. K. du Croix, thans ingenieur 3e kl., tot ingenieur 3e kl. H. L. van Hooff en Jhr. F. E. P. Sandberg, thans adspirant-ingenieurs, en benoemd tot adspirant-ingenieur van den Rijkswaterstaat A. Th. de Groot en W. G. C. Gelinck.

Bij Min. beschikking is bepaald, dat de na te noemen ambtenaren van den Rijkswaterstaat zullen dienst doen als volgt:

1°. met 15 Februari a. s. benoemde adspirant-ingenieur A. Th. de Groot, toegevoegd aan den inspecteur in de 2e inspectie te 's-Gravenhage; de adspirant-ingenieur W. G. C. Gelinck toegevoegd aan den arrondissements-ingenieur te Breda;

2°. met 1 Mei a. s. de ingenieur 1e kl. D. N. Labrijn, thans te Zutphen, als arrondissements-ingenieur te Almelo: — de ingenieur 1e kl. R. P. J. Tutein Noltenius, thans te 's-Hertogenbosch, als arrondissements-ingenieur te Zutphen. — de ingenieur 2e kl. W. K. Behrens, thans te Hoorn, als arrondissements-ingenieur bij het rivierbeheer, tevens belast met de tot beheer behoorende werken der Maasmondverlegging te 's-Hertogenbosch; — de ingenieur 3e kl. J. P. Wijtenhorst, thans te Zwolle, als arrondissements-ingenieur te Hoorn.

AGENDA.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST. AFDEELING AMSTERDAM.

527ste Vergadering, op *Dindag 12 Februari* 1895, des avonds ten 7½ ure, *in het Gebouw der Maatschappij*, Marnixstraat 402.

1. Mededeelingen van het bestuur.
2. Lezing van den heer Henri Evers, architect en Hoofdleeraar aan de Academie van B. K. en T. W. te Rotterdam.
   Onderwerp: „Iets over Bouwkunst en Samenleving," met expositie van schetsteekeningen.
3. Behandeling van de Vragen door het Hoofdbestuur der Maatschappij gesteld.
   Vraag I. In te leiden door den heer C. B. Posthumus Meijjes.
4. Ballotage van den heer H. A. Reus, voorgesteld door de heeren F. W. M. Poggenbeek en B. J. Ouëndag.

Namens het bestuur:
B. J. OUËNDAG, *Secretaris.*

AFBEELDINGEN VAN OUDE NEDERLANDSCHE GEBOUWEN.

verschenen in de verschillende werken uitgegeven door de Maatschappij tot Bev. der Bouwkunst, van 1842 *tot* 1895.

(VERVOLG VAN BLADZ. 21).

Nieuwer Sluis.			
1. Buitenplaats. „Vreedenhoff." Inrij-hek.	Bouwk. Weekblad. Plaat, bladz. 167.	Deel I. 1881.	
Nijmegen.			
1. Huis Hezelstraat. Gedeelte van den gevel. Detail.	Oude Best. Geb. Plaat 135. „ 136.	Afl. 26.	
2. Valkhof.	Bouwk. Bijdragen. Plaat 6 en 7.	Deel III.	
	Plaat 2, (zie ook blz. 193.)	Deel IV.	
Overblijfselen en details.	Bouwk. Weekblad. Plaat, bladz. 64.	Jaarg. 3. 1883	
3. Kerkpoort. Gevels.	Bouwk. Weekblad. Plaat, bladz, 178.	Jaarg. 3. 1883.	
„ Aanzichten, details, doorsnede.	Bouwk. Tijdschrift. Plaat 7, 8 en 9.		Gerestaur. 1885-1886.
4. Latijnsche school. Plattegrond, gevel enz.	Bouwk. Tijdschrift. Plaat 1 en 2, 3 tot 5.		Oorspr. toestand en restauratie teekening.
5. Gewanthuis (Lakenhal.) Overblijfselen.	Bouwk. Tijdschrift. Plaat 6.		
6. Raadhuis. Oude toestand voor- en zijgevel.	Bouwk. Tijdschrift. Plaat 10 tot 12	Deel IX.	
Detail schepenbank.	„ 13		
Wandvak en doorsn. „	„ 14		
Details „	„ 15		
Paneelen „	„ 16		
7. St. Stephanuskerk. Grafzerk.	Bouwk. Tijdschrift. Plaat 17.		
Grafzerk.	„ 18.		
Toren.	Bouwk. Weekblad. Plaat, bladz. 251.	Jaarg. 8. 1888.	
Oosterland.			
1. Kerk. Zuid- en Noordgevel. Plan.	Bouwk. Weekblad. Plaat, bladz. 25.	Jaarg. 6. 1886.	
Gevels. „	Bouwk. Weekblad. Plaat, bladz. 62.	Jaarg. 9. 1889.	Met restauratieteekeningen.
Overschie.			
1. Kerktoren.	Bouwk. Weekblad. Plaat, bladz. 274.	Jaarg. 6. 1886.	
Poeldijk.			
1. Landhuis Torenzicht. Gevels (2) en plattegrond.	Oude Best. Geb. Plaat 162.	Afl. 32.	
Rhenen.			
1. Toren der St. Cunerakerk. Plattegrond der kerk.	Oude Best. Geb. Plaat 49.	Afl. 12.	
Voorzijde van den toren.	„ 50.		
Details „ „ „	Plaat 51 tot 55.		
Rotterdam.			
1. Hoofdpoort. Aanzichten en plattegrond.	Oude Best. Geb. Plaat 153.	Afl. 30.	Gesloopt 1856.
2. Vleeschhal. Gevel en hoofdingang.	Oude Best. Geb. Plaat 154.	„ 30.	Gesloopt 1875.
3. Oude Stadhuis. Reproductie oude gravure.	Bouwk. Weekblad. Plaat, bladz. 201.	Jaarg. 12.	Verbouwd 1828.
4. Kast. Gemeente-Archief. Aanzicht en details.	Oude Best. Geb. Plaat 177—178.	Afl. 35.	Bedstede uit het jachtslot te Poortugaal.
Ter Apel.			
1. Klooster. Perspectief. Jubée.	Bouwk. Weekblad. Plaat, bladz. 118.	Jaarg. 8. 1888.	
Utrecht.			
1. St. Mariakerk. Plattegrond. Doorsneden. Zijgevel. Details. Kruisgang.	Oude Best. Geb. Plaat 157. Plaat 158, 159, 160. Plaat 161.	Afl. 31.	Restauratie-ontwerp.
„ „			
2. Klaaskerk. Detail.	Bouwk. Weekblad Plaat. bladz. 178.	Jaarg. 6. 1886.	
3. Pieterskerk. Grondplan, detail.			

4. Huis Voorstraat. no. 14. Gevel.	Oude Best. Geb. Plaat 175.		
5. Huis Oudkerkhof no. 39. Gevel.	Oude Best. Geb. Plaat 175.		
6. Voormalige Statenkamer. Ingang.	Oude Best. Geb. Plaat 176.	Afl. 35.	
7. Armenhuis Bruntenhof. Ingang.	Oude Best. Geb. Plaat 176.		
Veere.			
1. Schildhouwer. Leeuw.	Bouwk. Tijdschrift. Plaat 10 en 11.		
2. Oudheidkamer. Inscriptiesteen.	Bouwk. Tijdschrift Plaat 10 en 11.		
3. Huis op de Markt. Gevel.	Bouwk. Tijdschrift Plaat 12.	Deel V.	
4. Slotplaten en ankers.	Bouwk. Tijdschrift Plaat XIII.		
Venlo.			
1. Raadhuis. Gevel.	Oude Best. Geb. Plaat 144.	Afl. 27.	
Stookplaats.	Bouwk. Weekblad. Plaat, bladz. 76.	Jaarg. 4. 1884.	
Vlissingen.			
1. Huis. Cartouche.	Bouwk. Tijdschrift Plaat X en XI.		
2. Huis. Zijstuk-Gevel.	Bouwk. Tijdschrift Plaat XII.	Deel V.	
3. Draagsteen en jaartalankers.	Bouwk. Tijdschrift Plaat XIII.		
Werkhoven.			
1. Toren. Gevel en detail.	Bouwk. Weekblad Plaat, bladz. 178.		
Woudrichem.			
1. Verschillende geveltoppen.	Bouwk. Weekblad Plaat, bladz. 13.	Jaarg. 6. 1886.	
Wychen.			
1. Kasteel. Torentje.	Bouwk. Weekblad Plaat, bladz. 274.		
Wijk-bij-Duurstede.			
1. Groote kerk. Plan en perspectief.	Bouwk. Weekblad Plaat, bladz. 72.	Jaarg. 13. 1893.	
Zalt Bommel.			
1. Huis van Maarten van Rossum. Gevel-perspectief en detail.	Bouwk. Weekblad Plaat, bladz. 39.	Deel I. 1881.	
Zierikzee.			
1. Schoorsteenmantel. Details.			
2. Sleutelplaten en balluster.	Oude Best. Geb. Plaat 152.	Afl. 29.	
3. Poortje. Aanzicht.			
4. St. Lieven Munsterkerk. Torendeur.			
5. Huis „het Hert." Deur.	Oude Best. Geb. Plaat 164.	Afl. 32.	
6. Woonhuis. Ingang.			
7. Details; kalven, deurbeslagen enz.			Van verschillende huisjes in Zierikzee en Flakkée.
8. Gevelankers van oude huizen.	Bouwk Tijdschrift. Plaat XX.	Deel VI.	
Zutphen.			
1. Wijnhuis. Gevel en plattegronden.	Oude Best. Geb. Plaat 166.	Afl. 33.	

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

15de JAARGANG. 16 FEBRUARI 1895. No. 7.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. ƒ 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels ƒ 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.
BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

De antwoorden ingekomen op de prijsvraag voor een titel-vignet van het Bouwkundig Weekblad, worden van af Maandag 18 Februari tot en met Zaterdag 23 Februari a. s. tentoongesteld in het gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam.

De Maatschappij heeft voor hare boekerij de volgende geschenken ontvangen.

1⁰. Van de Commissie tot veredeling van het ambacht door proeven van bekwaamheid, het Verslag van die Commissie. 1894.

2⁰. Van den heer F. H. van Malsen, de verslagen van het Congres international des accidents du travail à Milan.

3⁰. Van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, te Batavia, *a.* Deel 46 (1891) van de Verhandelingen van genoemd Genootschap: Oudheden van Java. Lijst der voornaamste overblijfselen uit den Hindoetijd op Java, met eene oudheidkundige kaart door Dr. R. D. M. Verbeek.

b. Beschrijving der oudheden nabij de grens der Residenties Soerakarta en Djogdjokorto, door J. W. IJzerman. Met atlas.

5⁰. Van Messrs. Bullivant en Co. te London. Going to the isle of dogs, bij Lesser Columbus.

6⁰. Van den heer A. Le Comte. Het Goede Recht der Kunst aan de Polytechnische School. Afscheidswoord aan zijne leerlingen door A. Le Comte.

7⁰. Van den heer Henri Evers: Het Oriëntalisme in de Westersche kunst, door Henri Evers.

8⁰. Van den heer M. Mouton, het Haagsche Jaarboekje 1895.

9⁰. Van den heer G. E. V. L. Van Zuylen, Memoire d'avant-projet pour la jonction du Rhône à la Loire par le transport mécanique des bateaux.

10⁰. Van den heer C. T. J. Louis Rieber, Le Nouvel Institut des Sciences à Gand, par Ad. Pauli.

DE ONTWERPEN VOOR DE GEBOUWEN VAN DE WERELDTENTOONSTELLING TE PARIJS IN 'T JAAR 1900 TE PARIJS.

Het voorscherm tot sluiting van de eerste acte van de in 't jaar 1900 te Parijs te houden Wereldtentoonstelling is gevallen.

Sinds 't jaar 1855 noodigde la Grande Nation met tusschenpoozen van circa 11 jaar, de geheele wereld uit aan die World-fairs deel te nemen. Die welke nu in 't jaar 1900 weder zal moeten plaats vinden, zal echter in enkele opzichten weder met de vorigen verschillen, niet alleen omdat het ditmaal zal moeten zijn een „miroir du siècle qui va venir", maar omdat die, wat hare uitgebreidheid betreft, weder grooter afmetingen zal hebben dan de voorgaande.

Ieder hierinnert zich, welke buitengewoon groote oppervlakte reeds door die van 1889 was ingenomen, en ook dat daarbij reeds dadelijk in 't oog viel, dat hoe verder men zich van het Champ de Mars verwijderde, alle middelen in 't werk moesten worden gesteld om de overvloedige ruimte behoorlijk te vullen. De ondervinding, toen opgedaan, had er toe moeten lijden, die ruimte voor 't jaar 1900 te beperken.

Het tegenovergestelde is echter 't geval geweest, en zal men in 't jaar 1900 de Gloire de la Nation weder willen verhoogen, door daaraan zoo groote uitbreiding

te geven, dat ten dezen opzichte de wedergade daarvan niet te vinden zal zijn.

Toen bij decreet van 13 Juli 1892, bekend werd, dat in het jaar 1900 te Parijs een „Exposition Internationale et Universelle" zou gehouden worden, zocht ieder naar de oplossing van het vraagstuk, waar en op welke wijze de groote uitbreiding die men aan die Tentoonstelling wilde geven, zou gevonden worden. De verschillende belangen, daaraan verbonden voor de stadsgedeelten in welker nabijheid de Tentoonstellings-gebouwen en de toegang daarheen zouden verrijzen, leverden genoegzaam aanleiding tot somtijds hevige gedachtenwisseling. De keuze viel echter op de reeds van ouds bekende plaats met het Champ de Mars als middenpunt, waarbij nog eenige meerdere ruimte zou worden gevoegd.

Daarmede was het pleit beslecht, en op den 27 Juli 1894 stond het Parlement de noodige kredieten toe voor de voorloopige werkzaamheden, en was men van het stadium van overwegingen in dat van meer positieven arbeid overgegaan. Den 9 Augustus van datzelfde jaar werd bij ministerieel besluit een Prijsvraag tot verkrijging van de noodige plannen, voor de gebouwen en accessoirs vastgesteld, en met de bepaling, dat alleen Fransche architecten tot de mededinging werden uitgenoodigd, op den 13 Augustus d. a. v. openbaar gemaakt en uitgeschreven.

Het tentoonstellingsgebied zou omvatten: Het Champ de Mars, de Trocadero-heuvel en de Seine-oevers, de breede quai d'Orsay, de Esplanade des Invalides, de quai de la Conférence en de daarmede parallel loopende Allée de la Reine, het oude Palais de l'Industrie in de Champs Elysées en de om dit gebouw liggende driehoek grond, die eenerzijds door de Seine, tegen 't westen door de Avenu d'Antin en naar het noorden door de lengte-as van het Industrie-Paleis wordt begrensd, terwijl de spitse hoek zich naar de zijde van de Place de la Concorde richt.

In vergelijking met de Tentoonstelling van 't jaar 1889 is dus de oppervlakte uitgebreid met de quai de la Conférence en het Palais de l'Industrie, met zijne omgeving.

Dat deze uitbreiding plaats heeft gevonden naar het centrum van de stad is zeker een buitengewoon gelukkige gedachte, die zeer ten voordeele zal komen van de ontvangsten.

In de hoofdas van 't Hotel des Invalides zal over de Seine een groote brug worden gebouwd.

De gevraagde plannen voor de gebouwen bepaalden zich tot die benoodigd voor de Tentoonstellingszalen, het feestgebouw en dat voor de uitreiking der prijzen, een gebouw voor de aan de Tentoonstelling te verbinden congressen, een administratiegebouw, de noodige verbindingen tusschen de beide oevers van de Seine, enz. Voor den aanleg van de omgeving moesten ontwerpen geleverd worden van fonteinen en waterwerken, evenals voor de decoratieve afsluitingen van het terrein, terwijl tevens uitvoerige voorstellen moesten worden gedaan voor de regeling van het verkeer en de daarvoor te bezigen middelen.

Volledige vrijheid was den ontwerpers gelaten om gebruik te maken van de nog aanwezige gebouwen op 't Champ de Mars, die tot de vorige tentoonstelling hadden behoord, de Eiffeltoren daaronder mede begrepen.

Alleen voor het Trocadero was een uitzondering gemaakt; daaraan mochten geene veranderingen plaats vinden, — hoogstens mochten aanbouwen tot vergrooting naar de zijde van het Park plaats vinden. Verder waren de mededingers er op gewezen, dat het slechts gebouwen van tijdelijken aard moesten zijn, en de constructie daarop moest worden gebaseerd, en voorts, dat bij groote spaarzaamheid in 't materiaal het grootst mogelijk effect door de decoratie moest worden bereikt.

Hierop schijnt bij de beoordeeling van de ingezonden ontwerpen zeer bijzonder gelet te zijn. Voor de 18 het best gekeurde ontwerpen werden uitgeloofd 3 prijzen, elk van 6000 francs, 4 prijzen ieder van 4000 fr., 5 prijzen ieder van 2000 francs, en 6 ieder van 1000 frs.

In verhouding tot den gevorderden arbeid voor deze ontwerpen zijn de uitgeloofde prijzen zeker zeer gering te noemen, en deze meening wordt ook door de Fransche bladen gedeeld. De verslaggever van de Temps geeft na de bezichtiging van de ingekomen ontwerpen zijn indrukken als volgt weder: Als men de tentoonstelling van de ingekomen ontwerpen geheel heeft doorloopen, en men zich rekenschap geeft van het ongehoord bedrag dat niet alleen aan talent maar ook aan arbeid en de daarmede in verband staande uitgaven voor iederen inzender noodig is geweest, dan moet men tot de slotsom komen, dat waar de Staat zelfs, voor de in den eersten rang gestelde uitstekende ontwerpen, niet de geringste verplichting op zich heeft genomen, en hij zich het recht heeft voorbehouden tot het combineeren van de denkbeelden in ieder plan neergelegd, om daaruit een nieuw project zamen te stellen, dan bestaat er alleszins aanleiding om de uitgeloofde som van 50.000 francs *zeer mager* te vinden. De belooning staat in geen enkel opzicht in verband met den arbeid die gevraagd is geworden.

Daardoor en omdat de Staat zich de wijze van uitvoering heeft voorbehouden, is dan ook de mededinging, evenals de innerlijke waarde van de ingezonden plans, betrekkelijk zeer onbeduidend geweest. Ingekomen waren 94 ontwerpen, met namen, en 16 met een kenteeken, te zamen 110. Aan de jury werden 107 ontwerpen ter beoordeeling voorgelegd, zoodat er drie niet aan den voorgeschreven vorm hadden voldaan.

Daaronder kwamen voor als architecten de H.H. Boeswillwald, Daumet, Ch. Garnier, Guadet, Coquart, Pascal, Laloux, Moyaux, Loviot, P. Sédille, Mayeux, Vaudremer, Ginain enz. De drie eerste prijzen van 6000 fr. werden toegekend aan de H.H. Charles Girault, Hénard, en Paulin.

Er lieten zich voor de deelneming aan de prijsvraag 670 architecten inschrijven, waarvan slechts 108 plannen hebben ingeleverd; wel een bewijs van hoe grooten invloed de voorwaarden, aan de prijsvraag verbonden, zijn geweest.

Kenmerkend is, voor de kunstwaarde van de met de hoogste prijzen beloonde ontwerpen, dat zij allen als 't ware angstvallig hebben getracht om zooveel mogelijk aansluiting te zoeken met de bestaande gebouwen op het Champ de Mars; diezelfde eigenschappen hebben ook gegolden bij de conceptie van al de andere ingezonden ontwerpen, zoodat wanneer men daarvan het phantastische wegneemt, de uitslag van de prijsvraag over 't geheel geen pakkende nieuwe denkbeelden heeft gegeven, en het peil van de kunstwaarde niet hoog kan gesteld worden. Ontwerpen als die met hangende tuinen, een nabootsing van den Vesuvius, den aanleg van Lagunen enz. enz., zullen we stilzwijgend voorbijgaan.

Voegt men daarbij een rij van ontwerpen die grootsche denkbeelden hebben trachten te verwezenlijken, zonder eenige rekening te houden met de beschikbare middelen, dan blijft er een groot aantal over, waaronder ook de bekroonde ontwerpen moeten gerangschikt worden, die duidelijk blijk geven, dat men te vergeefsch angstvallig gezocht heeft om grootsche plannen te verwezenlijken,

maar niet geslaagd is om ontwerpen te leveren waaraan op kunstgebied hoog te stellen nieuwe 'denkbeelden ten grondslag zijn gelegd.

Wat nu de beste ontwerpen op zich zelf beschouwd betreft, kan worden gemeld, dat de drie met de hoogste prijzen bekroonde ontwerpen, allen den Eiffeltoren behouden en ook de overige gebouwen van het Champ de Mars, met daaraan deels toegevoegde aanbouwen voor nieuwe doeleinden, hebben gebezigd.

Hénard gebruikt het oude Palais de l'Industrie niet, en heeft een ontwerp geleverd van een groep gebouwen met grootsch perspectievisch effect, van af de Champs-Elysées naar de Esplanade des Invalides.

Ook Esquié, wiens ontwerp met een prijs van 2000 frs. werd bekroond, gebruikt het Palais de l'Industrie niet, maar wel alle bestaande gebouwen van het Champ de Mars. Op de plaats van den Eiffeltoren is een groote cascade aangelegd, waarachter met een zeer interessante façade een grootsch Industriepaleis is ontworpen; als middelpunt daarvan is een groote koepel gedacht.

Bonnier zet alles ter zijde, wat van 1889 over is, alsook het Palais de l'Industrie, en ontwerpt voor het Champ de Mars een grootsche Industriehal waarvan de hoofdgalerij in de lengteas van 't Champ de Mars is gedacht; langs de beide zijden zijn bij wijze van vischgraten zijgalerijen ontworpen. De hoofdgalerij wordt afgesloten door een machtigen boog, met in drie gedeelten verdeelde voorportalen. Op de Esplanade des Invalides zijn de feest- en crongreszalen geplaatst. Een monumentale brug is over de Seine gedacht, die de Esplanade verbind met een in de plaats van het Palais de l'Industrie te bouwen paleis voor schoone kunsten.

Een kunstvol opgevat ontwerp leverde Jacques Hermant. Hij behoudt de groote machinengalerij, den Eiffeltoren en het Palais de l'Industrie, neemt echter de paleizen voor de schoone en de vrije kunsten weg, en stelt in de plaats daarvan een grootsch opgevat gebouw met eene centraalgalerij van zeer belangrijke afmetingen.

Een schoon uitgevoerd denkbeeld is de bouw van de feestzaal, die bij de Pont des Invalides dwars over de Seine is gelegd; ter wederzijden daarvan zijn zuilengangen aangebracht in denzelfde geest als die van de St. Pieter te Rome. De feestzaal is bekroond met een machtigen koepel; daarvóór en tusschen de zuilengangen vormt de Seine een groot waterbekken.

Masson-Detourbet verandert het Champ de Mars in een groot bassin van 100 meter breedte en 200 M. lengte. om daarin nautische oefeningen en de maritime tentoonstelling te houden. Eiffeltoren en machinengalerij blijven behouden en daaraan een schooner aanzien gegeven; het Palais de l'Industrie in de Champ Elysées wordt ingebouwd door drie groote koepels.

Tropay-Bailly heeft getracht op geschikte wijze door een monumentaal opgevatte architectuur den Eiffeltoren te ombouwen en maakt op den Trocadero-heuvel twee kolossale ovaalvormige pleinen die met zuilengangen zijn omgeven, en de feestgebouwen van het ontwerp vertegenwoordigen.

Een even opmerkenswaardig als schoon ontwerp van een in buitengewone afmetingen gedacht koepelgebouw in ijzer geconstrueerd, is geleverd door A. de Baudot.

Deels opmerkenswaardige en anderdeels bijzondere détails zijn te vinden in de ontwerpen van Guillemonat, Phille, Roux en Guillemont, Morice, Leclerc, Boutron en Schoellkopf, enz. Het zou te wijdloopig worden om meer in détails te treden van de interessantste projecten als: hoogte, breedte, en diepte, oosten en westen, moderne opvattingen enz.; het is in alles de bedoeling van de medewerkers geweest iets nieuws en iets pakkends te vinden. Maar het is hun niet mogen gelukken.

De wereldtentoonstelling van 1889 heeft ons veel geleerd op 't gebied van de ijzerconstructie, toegepast op de architectuur, en stoute oplossingen geleverd voor de overdekking van groote ruimten. De Columbische wereldtentoonstelling in 1893 heeft deze denkbeelden deels meer beschaafd en de vrijheid in de constructie vergroot. Als echter het voortgebrachte niet wordt verbeterd en het den tentoonstellings-architect Bouvard niet gelukt het voornaamste deel van de werken voor de in 1900 te houden wereldtentoonstelling voor zich te behouden, dan zal deze niet den vooruitgang op kunstgebied toonen die men van eene tentoonstelling verwachten mag, die een grootsche eeuw afsluit en een nieuwe opent, en daartoe zal, naar het ons voorkomt, niet weinig hebben medegewerkt de minder gelukkige en angstvallige aanwijzingen, uitgegaan van de door de Jury genomen besluiten.

N.

PRIJSVRAGEN.

HET MONUMENT VOOR THOMAS à KEMPIS.

In de Militiezaal te Amsterdam zijn de ontwerpen te zien, ingezonden op de prijsvraag voor een gedenkteeken ter eere van Thomas à Kempis, te Zwolle op te richten in het zuidelijk schip der St. Michaëlskerk tegen den binnenmuur van den toren.

Het moet voor hen die over deze ontwerpen te oordeelen hadden, niet bijzonder moeilijk zijn geweest om eene keuze te doen, want het bekroonde ontwerp St Josef, van den Utrechtschen kunstenaar W. Mengelberg, munt in conceptie en in uitvoering der modellen duidelijk uit; onder zijne mededingers zijn klaarblijkelijk ook Duitschers, Belgen, een Engelschman en een Italiaan, met sommige zeer verdienstelijk ontwerpen, als o. a. Spes.

De heer Mengelberg heeft tot grondvorm van het monument gekozen het Epithaaf dat zich architectonisch uit den grond opbouwt, een vorm die met voorliefde vooral door de Nederlandsche kunstenaars der XVe eeuw werd gebruikt, en dien zij in vele landen van Europa, tot zelfs in Spanje, hebben gebruikt.

Het monument is alzoo opgegroeid uit vaderlandsche principes, speciaal die van het begin der XVe eeuw, toen Thomas à Kempis zijn Imitatio Christi schreef. Het is een betrekkelijk eenvoudige graftombe, in welker onderste gedeelte het te Zwolle berustende gebeente van den vromen Canonicus regularis der Augustijnen kan worden overgebracht; zinnebeeldig slaapt de beroemde man daar den slaap des rechtvaardigen, de ure der opstanding wachtend.

Boven het ossalium verrijst het in beeld voorgestelde visioen, waarop de geestelijke gedurende geheel zijn leven gestaard heeft, en dat hij, met helderen blik en begrip duidelijk néerschreef in zijn boek; het visioen: „De Meester is daar en roept u. De vrome Agnieter luistert en ziet. Verloochen u zelven en volg mij. Wie mij volgt, wandelt niet in de duisternis."

Dit visioen wordt voorgesteld door een groep, waarvan de kruisdragende Christus het beheerschende midden is; Maria, Maria Magdalena, de Hoofdman, Simon van Cyrene, en andere figuren groepeeren zich om den hoofdpersoon. Aan wêerszijden staan de heilige Thomas en Petrus. Op den voorgrond knielt de Kerk, de onverwelkbare bruid, met de koningskroon, en tegenover haar Thomas à Kempis, eerbiedig opziend, uit den mond van Christus zijn Imitatio opschrijvend.

Deze mooi gecomposeerde groep wordt bekroond door een baldakijn, waarvan de architectonische vormen en ontwikkeling zeer bijzonder de aandacht trekken.

De geboetseerde modellen en de teekeningen zijn zeer goed van uitvoering.

Het gedenkteeken is ontworpen voor eene uitvoering hoofdzakelijk in een fijne soort Pierre de Caen, met enkele onderdeelen van zwart gepolijst Belgisch graniet, gekleurd en zwart marmer, enkele gedeelten van dit laatste materiaal met ingelegde verguld bronzen versieringen.

Volgens een der bepalingen van het programma moesten de ontwerpers mededeelen voor welken prijs — niet hooger echter dan f 10.000; zij het monument ter plaatse wilden leveren. De heer Mengelberg geeft daarvoor op f 10.000; de polychromeering zou dan voor f 3000 bovendien kunnen worden uitgevoerd.

De tweede prijs is toegekend aan de heeren Uytvanck en Goffaerts te Leuven, voor hun ontwerp Fides. Tot grondvorm van dit ontwerp is een nisvorm gekozen.

De namen van de ontwerpers der overige monumenten zijn niet bekend.

Een bezoek aan deze tentoonstellingen, die van 10 tot 4 ure dagelijks geopend is tegen betaling van 25 cents, is ten zeerste aan te bevelen.

R.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling Leeuwarden 2 Februari. Is ingekomen een schrijven van het Bestuur van de Vereeniging Nijverheid te Leeuwarden, waarbij de afdeeling wordt uitgenoodigd het door haar aan Hare Majesteit de Koningin-Regentes gericht adres in zake de herplaatsing van de beelden op de Kanselarij, steun te willen verleenen. Besloten werd, om met een adres van adhaesie aan het verzoek te voldoen.

De heer W. C. de Groot deed eenige mededeelingen van de door hem bijgewoonde vergadering van het Hoofdbestuur der Maatschappij met de Voorzitters en de secretarissen der afdeelingen, gehouden te Arnhem.

Voorts werden bij monde van den heer W. C. de Groot lecture gegeven van het rapport der commissie, benoemd tot beantwoording van de door het Hoofdbestuur gestelde vraag: „Is het niet van het grootste belang voor de Maatschappij tot Bev. der Bouwkunst, dat de band tusschen haar en de afdeelingen zoo nauw mogelijk zij? Wat kan gedaan worden om deze hechter en beter te maken?" De verhouding tusschen de Maatsch. en de afdeelingen, in zonderheid in betrekking tot de afdeelingsleden, werd hierin uitvoerig uiteengezet, de bezwaren van verschillende zijden ten dien opzichte meermalen geopperd, toegelicht of weerlegd, waarbij de noodzakelijkheid werd uitgesproken, dat de band tusschen de Maatsch. en de afdeelingen zoo nauw mogelijk zij; dat deze onder de bestaande toestanden te wenschen overlaat; en voorts dat uitbreiding van het ledental is te verwachten uit verlaging van de contributie, en eene hechtere band moet worden gelegd tusschen de leden der Maatschappij en de afdeelingen, en door opheffing der afdeelingsleden of wel door deze in direct verband tot de Maatsch. te brengen, een beter organisch geheel te bevorderen.

Na een levendig debat werd deze conclussie aangenomen, evenwel met toevoeging, dat het wenschelijk en billijk wordt geacht, dat de contributie, te betalen door hen die in de onmiddelijke nabijheid van den zetel der Maatsch. woonachtig zijn, hooger zoude wezen dan van de verder afwonenden.

De heer Z. S. Feddema ontving daarna het woord tot inleiding van de door het Hoofdbestuur gestelde vraag: „Welke maatregelen worden met het oog op de toestanden in den zetel uwer afdeeling, door u doeltreffend geacht om eene wettelijke regeling van den arbeid voor te bereiden.

Spreker begon met er op te wijzen, dat deze kwestie aan de orde van den dag is. Hoog en laag geplaatsten, de werkgever zoowel als de werkman, bemoeien zich er mee en ook tot het Hoofdbestuur der Maatschappij tot bevordering der bouwkunst is de algemeen gevoelde drang doorgedrongen, om al of niet vermeende rechten van onze werkliedenbevolking te onderzoeken en aan de billijke eischen trachten te gemoet te komen. Spreker wijst voorts op het in 1892 door de Maatsch. gehouden Congres, waar afgevaardigden van verschillende werkliedenvereenigingen met den wetgever, den ingenieur en den architect van gedachten konden wisselen.

De heer Feddema stelde zich tot taak de volgende vragen te beantwoorden: Wat is wettelijke regeling van den arbeid; welke toestanden vragen hier om een wettelijke regeling; welke voorbereidende maatregelen kunnen wij hier als doeltreffend aanbevelen; welke worden reeds in onze omgeving genomen?

De ongunstige maatschappelijke toestanden, geholpen door onder de werklieden verkondigde theoriën van eene veel verbeterde maatschappelijke orde, hebben in dezen stand een zucht doen geboren worden om verbetering te zoeken door wettelijke doch soms ook niet wettelijke middelen.

De strooming wordt getracht in eene goede bedding te leiden, en om aan een groot verlangen te voldoen wordt naar eene wettelijke regeling gezocht omtrent arbeidsuur en arbeidsloon.

Een dergelijke wet zou dus bepalen hoe lang iemand mag werken en, consequent toegepast, verbieden den vrijen tijd aan arbeid te besteden. Spr. noemde dit een ingrijpen in, en beperking van de persoonlijke vrijheid, en acht zulk eene wettelijke regeling niet wenschelijk.

De werkeloosheid, om welke te beteugelen hoofdzakelijk de regeling bij de wet gevraagd wordt, is hier niet erger dan elders. In onze omgeving is op vele voorbeelden te wijzen, waarbij eene goede verhouding tusschen werkgever of patroon en werkman in het oog springt. Deze verhouding treedt het meest op den voorgrond, waar de arbeid die de werkman levert, het ruimste wordt beloond; waar de belooning goed is, daar vraagt de werkmam niet of hij 8,10 of meerdere uren moet werken; de energie, ook de hem aangeboren zucht om vooruit te komen, treedt veel eer op den voorgrond. Het solidariteitsgevoel zou niet in staat zijn om dien werkman vrede te doen hebben met eene wet, die hem belemmerde in zijn streven naar meerder inkomen.

Als voorbereidende maatregelen tot eene betere regeling (hetzij wettelijke of niet wettelijke) van den arbeid acht spr. doelmatig: bespreking van het onderwerp in kringen van verschillende belanghebbenden, om van daaruit datgene in praktijk te brengen, wat tot betere toestanden en verhoudingen kan leiden.

In zijne omgeving kan hij op weinig, wat in die richting gedaan is, wijzen en noemt dan ook slechts de verzekering van een pensioen voor de werklieden der Gemeente, en door vele patroons tegen ongelukken voor hunne werklieden.

Ten slotte wordt de vraag: „is eene wettelijke regeling van den arbeid wenschelijk", ontkennend beantwoord, doch de oprichting van kamers van arbeid geacht de aangewezen weg te zijn om tot eene goede regeling te komen. Deze zouden langs minnelijken weg tegemoet moeten komen aan de eischen van arbeidsloon en arbeidsuur, en een loonstandaard trachten te verkrijgen. Voorts zouden zij inlichtingen moeten verstrekken omtrent de hoedanigheid van vele werkgevers, die voor collega's en werklieden de markt bederven; het bewerken van de materialen op de werken of in de werkplaatsen trachten te bevorderen; bij de regeering kunnen aandringen op het belasten van buitenlandsch bewerkte in te voeren houtwerken, enz.

Na eene uitvoerige bespreking, waarbij bleek, dat de vergadering zich in hoofdzaak met de ontwikkelde ideeën van den inleider kon vereenigen, werd de volgende gewijzigde couclusie van den inleider aangenomen: „om eene wettelijke regeling voor te bereiden, wordt de oprichting van kamers van arbeid doelmatig geacht."

Onder dankbetuiging aan den heer Feddema voor zijne uitvoerige en zaakrijke inleiding, sloot de Voorzitter, de heer S. Baron, deze vergadering.

Afdeeling Amsterdam 12 Februari 1895. Na opening van de Vergadering en lezing van de notulen, verwelkomde de Voorzitter, de heer C. B. Posthumus Meyjes, den heer W. G. Eberson als lid van de Afdeeling, en beval hem de behartiging van de belangen der Afdeeling ten zeerste aan.

Hierna werd het woord verleend aan den heer Henri Evers, Architect, Hoofdleeraar aan de Academie voor Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam, tot het houden van zijne aangekondigde lezing „Iets over Bouwkunst en Samenleving," welke lezing door een 50 tal zeer goed geteekende schetsen, die in de zaal geëxposeerd waren, werd opgeluisterd.

Als uitgangspunt zijner beschouwing nam spreker aan een bezoek aan Amsterdam in het najaar van 1894, toen hij na afloop eener vergadering, een nieuw gebouw op het Rokin beschouwde, dat aller aandacht trok. Het gebouw was naar aller meening goed geslaagd, doch toen de kwestie van den stijl waarin het was gebouwd, besproken werd, waren de meeningen zeer verdeeld. Algemeen vond men echter het gebouw een typische uiting van onze eeuw, waarin het individualisme zoo sterk op den voorgrond treedt en nog veel te verwachten geeft. Daar de bouwkunst ten nauwste samenhangt met het politiek, sociaal en godsdienstig leven, kan de tegenwoordige strijd op allerlei gebied, niet nalaten zijn invloed te doen gelden op de architectuur; de verschillende richtingen, scholen, zelfs de onderscheidene coterieën zijn slechts een terugslag van de stroomingen en gisting op het gebied van het geestesleven, waaraan zich de artisten niet kunnen onttrekken, tenzij zij een soort van kaste zouden vormen, die afgesloten was van den invloed van de maatschappij.

Door een terugblik op de geschiedenis der bouwkunst toonde Spr. aan, dat de ontwikkeling der bouwkunst samenhangt met groote maatschappelijke gebeurtenissen. De bloei van de Grieksche kunst is na de groote nationale overwinningen, op de Perzen behaald, tot stand gekomen.

Merkwaardig in deze periode was de harmonische samenwerking van de verschillende bouworden. De Jonische-, Dorische en Corintische stijl treden naast elkaar in de architectuur op, zonder tot verwarring aanleiding te geven, omdat het nationale bewustzijn de stuurkracht was in de kunst.

De monumenten, door de Romeinen nagelaten, leggen eveneens getuigenis af van hun zucht naar grootheid en hun organisatievermogen. De karaktertrekken van het volk zijn in de architectuur terug te vinden.

De tijden der volksverhuizingen in West-Europa, tusschen de 5e en de 10e eeuw na Chr., zijn niet gunstig geweest voor de kunst. Het was een tijd van artistieke onmacht, waarin eerst in de 10e eeuw verbetering kwam.

De eeuwen van verwarring hadden een ontzenuwenden invloed op de bouwkunst gehad, welke invloed zich ook openbaarde in de Romaansche kunst, die, hoe belangrijk ook, slechts van korten duur was Op de Romaansche kunst volgde de Gothiesche kunst, waarin zich de godsdienstige ijver van die eeuwen zoo sterk uitsprak en de kunst een zuivere weerklank was van den geest des tijds. In het algemeen meende spreker, dat de architectuur niet door het materiaal wordt aangegeven, maar het karakter draagt van het volk. Ook in ons land vindt men de bewijzen, dat de bloei van de bouwkunst zijn oorsprong vindt in groote nationale gebeurtenissen. Na de roemrijke worsteling met Spanje en de daarmede samenvallende groote ontwikkeling van onze handel en scheepvaart, volgde een tijd waarin onze monumenten, als gilde- en raadhuizen, hallen, etc. verrezen.

Op den tegenwoordigen tijd komende, meende spreker, dat al is de verdeeldheid op het gebied van de bouwkunst groot, het toch blijken zal, wanneer de groote sociale vraagstukken zijn opgelost, dat de tijd van zoeken en worstelen vruchtbaar zal zijn geweest.

Velen beweren, dat de bouwkunst, wanneer het socialisme veld wint, op den achtergrond zal geraken, en voor deze voorspelling is veel te zeggen, nu de bouwkunst in toongevende kringen wordt onderschat en in alle landen de uitgaven voor bouwkunst steeds worden ingekrompen. Toch heeft spreker goede hoop op de toekomst, daar de menschheid te veel verplichtingen heeft aan de bouwkunst.

De Voorzitter bedankte den heer Evers voor zijne belangwekkende rede en voor de kunstbeschouwing van de fraaie schetsen die de heer Evers had vervaardigd, en die een juist overzicht gaven van vele monumenten uit de besproken perioden. Tevens wenschte hij hem toe, dat hij nog vele jaren aan de Academie te Rotterdam, de jongeren in zijne denkbeelden mocht onderwijzen, en verzocht hen de lezing, die velen belang zal inboezemen, af te staan voor opname in het Bouwkundig Weekblad, waartoe de heer Evers zich welwillend bereid verklaarde.

Daar de heer Evers nog naar Rotterdam moest, was er geen gelegenheid tot debat.

Na het vertrek van den heer Evers werd eene kleine pauze gehouden om de teekeningen te bezichtigen, waarna de onderwerpen op de agenda vermeld, verder werden behandeld.

Medegedeeld werd, dat de heer P. Doorn Wzn. wegens vertrek naar Alkmaar bedankt had als lid van de commissie voor de bevordering van het opmeten en in teekening brengen van merkwaardige oude gebouwen; besloten werd in de eerstvolgende vergadering een plaatsvervanger te benoemen.

Tot lid van de commissie van stemopneming voor de verkiezing van Hoofdbestuurders van de Maatschappij werd benoemd de heer A. van de Lee, en tot lid van de Afdeeling werd aangenomen de heer H. A. Reus.

De Voorzitter maakte verder de leden opmerkzaam op het aanvankelijk succes dat de Afdeeling mocht verwerven met het adres aan den Gemeenteraad van Amsterdam gezonden, naar aanleiding van de reorganisatie van de Afd. P. W.

Daarna leidde de Voorzitter. van de vragen door het Hoofdbestuur der Mij. gesteld, No 1. in.

Het eerste gedeelte van de vraag beantwoordde spreker toestemmend, doch wees er op, dat die samenwerking veel te wenschen overlaat. Aan het Hoofdbestuur is het gemis aan samenwerking niet te wijten, doch wel aan de leden in het algemeen, daar zij niet krachtig genoeg medewerkten om den bloei van de Mij. te bevorderen. Om den band tusschen de Mij. en de Afdeelingen te bevorderen meende Spr., dat door wijziging in de wet der Mij. het gewenschte doel is te bereiken en stelde daarom aan de orde de bespreking van de volgende stellingen:

1e Afschaffing bij wetswijziging, der rubriek afdeelingsleden.

2e Alle leden der Maatschappij zijn tevens lid van de Afdeeling in de plaats hunner inwoning.

3e. De som van f 15 voor het lidmaatschap van de Mij daartoe zoo mogelijk niet te verhoogen.

4e. In het Hoofdbestuur jaarlijksch zitting te doen nemen, drie afgevaardigden van drie afdeelingen, volgens rooster daartoe aan te wijzen.

Na eenige besprekingen over deze stellingen werden zij ten slotte alle aangenomen en zullen aan het Hoofdbestuur ter overweging worden gegeven.

Alvorens de Vergadering gesloten werd, vroeg de heer J. E. van der Pek het woord.

Spreker betreurde het, dat door het vertrek van den heer Evers hem de gelegenheid ontnomen was om met genoemden heer in debat te treden. Nu evenwel de pers vertegenwoordigd was, en de meeningen door den heer Evers geuit, spoedig publiek gemaakt zouden worden, meende hij een woord van protest niet achterwege te mogen laten, daar hij zich geenszins met de meeningen van den heer Evers kan vereenigen.

Spreker wilde openlijk verklaren, dat het gebouw op het Rokin, waarop de heer Evers doelde, doch niet genoemd had, z. i. niets met kunst te maken had en slechts eene uiting was van schijnkunst.De bouwmeester van dit gebouw wilde spr. niet te hard vallen, omdat het gebouw de uiting is van onzen tijd en wij allen opgevoed zijn in de ideeën van schijnkunst, waaraan slechts enkelen met groote inspanning zich kunnen onttrekken.

De geheele rede van den heer Evers is z. i. gebaseerd op schijnkunst, want nergens is daarin aangetoond de liefde van het volk voor de kunst, terwijl juist het gemis aan liefde bij het volk oorzaak is geweest, dat de Romeinen de eerste schijnkunst hebben gemaakt. Kunst mag nimmer logen zijn en is niets anders dan een uitvloeisel van groote maatschappelijke liefde van het volk, want zoodra in het volk een groote beweging ontstaat, die voorkomt uit het hart en het volk is in staat daarvan uiting te geven, dan eerst kunnen kunstwerken ontstaan.

Spreker ging hier kortelijk na de groote bewegingen bij de menschheid in de bloei-perioden van de Grieksche èn de Gothische kunst. Toen b. v. ten tijde van de kruistochten de lijfeigenen, die naar het Heilige land togen, als *vrije mannen* terugkeerden en heel het volk doortrokken was van de liefde voor het Christendom, was juist die liefde en dat samenwerken de oorzaak van de stichting van de grootsche monumenten.

Na de Gothiek, na de verdeeldheid in het catholicisme is er geen kunst meer geweest, doch wel een streven om de kunst te leeren kennen, waaruit echter nooit kunst geboren kan worden.

De Renaissance, de opbloei van de Romeinsche kunst, dat is dus van een schijnkunst, kon derhalve geene kunst zijn en hoewel er in dat tijdperk, b. v. in Italië, groote meesters geleefd hebben, zooals Ghiberti, Donatello, Michel Angelo en anderen, dan zegt dat nog niets voor de Renaissance, daar die meesters eigenlijk naar hunne werken als late Gothiekers moeten worden beschouwd.

Over kunst en samenleving heeft de heer Evers, naar sprekers meening, niets gezegd, want *kunst is samenleving* en daarbij moeten dan van zelf de groote sociale kwesties, waarmede de geheele wereld zich bezig houdt, worden besproken.

Wanneer die kwesties worden behandeld, dan is daarvan niet af te scheiden de verhouding van de architecten tot de werklieden en dan zal men moeten bekennen, dat de architecten allereerst geroepen zijn om verbetering te brengen in den toestand van den werkman. Het onderwerp „kunst en samenleving" zal daarom op een andere wijze besproken dienen te worden, dan naar sprekers meening is geschied.

De heeren Lammert Berghuis en J. H. de Groot betuigden hunne instemming met de woorden van den heer van der Pek.

De Voorzitter zegt, dat hij lijnrecht staat tegenover de meening van den heer van der Pek, en het absurd vindt om de bouwwerken der Renaissance geen kunst, maar schijnkunst te noemen. Producten van bouwkunst als de prachtige koorhekken, de Vleeschal te Haarlem en zoovele andere monumenten, geen kunst te noemen, geeft blijk dat de heer van der Pek niet doordrongen is in der geest der ontwerpen.

De heer van der Pek antwoordde, dat hij gaarne toegeeft, dat enkele werken uit de Renaissance werkelijk kunst zijn, maar de Renaissance in haar geheel is geen periode van kunst.

Nadat de Voorzitter en de heer van der Pek nogmaals de geschilpunten hadden besproken, en de heer H. P. Berlage Nzn. verklaard had, geheel de opinie van de heer van der Pek te kunnen deelen, gaf de Voorzitter in overweging deze besprekingen in eene latere vergadering te hervatten.

BERICHTEN.

In de dagbladen heeft het bericht de ronde gedaan, dat de brand die den 9en dezer in een gedeelte van het hotel „De twee Steden" te 's-Gravenhage gewoed heeft, zou zijn toe te schrijven aan de centrale verwarming en ontstaan is in den kelder waar de toestellen daarvoor staan.

Wij kunnen dit vermoeden met zekerheid tegenspreken. In den kelder is geen brand ontstaan, maar wel in de conversatiezaal op den beganegrond, en de centrale verwarming, trouwens geen warmelucht-verwarming, werkt op dit oogeblik nog in het behouden gebleven gedeelte van het gebouw. Veeleer kan worden aangenomen, dat de brand ontstaan is door de draden voor de electrische verlichting, waarvan de isoleering schijnt vernietigd te zijn geweest op een gedeelte, waar die draden onbeschermd in het bovengenoemde lokaal waren aangebracht.

Dat de brand zich zoo snel heeft voortgeplant door de houten ventilatie-kokers, is juist; maar dit is niet aan te merken als een gebrek van de inrichting der centrale verwarming. De opgedane ondervinding zal echter de aandacht op dergelijke kokers vestigen; zij zal er toe leiden, dat die geleidingen van onbrandbaar materiaal worden gemaakt, b. v. gebakken aarden buizen, en van kleppen voorzien worden, die in geval van brand terstond de openingen sluiten. De contructie daarvoor kan al zeer eenvoudig zijn.

De ontwerpen voor het Thomas à Kempes monument zullen voor het publiek tentoongesteld zijn in de Militie zaal, Singel 423, te Amsterdam, van Woensdag 13 tot en met Maandag 25 Febr., van 10 tot 4 uur, entrée 25 cents.

In de vergadering van den Amsterdamschen gemeenteraad, op 13 Februari jl. is de concept-verordening betreffende den dienst der Publieke Werken, de reorganisatie dier afdeeling dus, zonder belangrijke wijziging aangenomen.

Opmerkelijk daarbij is, dat door den raad niet de minste aandacht is geschonken aan de adressen tegen deze voordracht, ingediend door de Afdeeling Amsterdam der Maatsch. t. Bev. d. Bouwkunst, door genoemde Maatschappij zelve en door de Vereeniging Architectura et Amicitia; de adressen zijn op de groene tafel blijven liggen, niet tegenstaande het: „te behandelen bij de betreffende voordracht." Opmerkelijk, maar niet bevreemdend, want het is openlijk uitgesproken door een der adressanten vóór het besluit van den raad, dat de zegeltjes toch niets zouden uitwerken. De Amsterdammers kennen hun Pappenheimers door en door.

Bij de regeling van den tecnischen dienst zijn de tamenlijk zelfstandige bureaux van architect en ingenieur opgeheven.

De werkzaamheden van den technischen dienst zullen onder den directeur worden verdeeld over twee hoofdbureaux. Het eerste is belast met het projecteeren en uitvoeren van nieuwe werken, het bestudeeren van technische vraagpunten en het verrichten der werkzaamheden, noodig voor het algemeen toezicht op de belangen der gemeente; het tweede met het onderhoud der gemeentewerken en alles wat daarop betrekking heeft.

De leiding van het eerste bureau wordt opgedragen aan den gemeente-ingenieur, bijgestaan door een assistent-ingenieur en een assistent-architect; die van het tweede aan een assistent-ingenieur.

In de verordering wordt voorgesteld, om geleidelijk over te gaan tot een stelsel van onderhoud van gemeentewerken, als te Rotterdam wordt gevolgd, en waarbij voor de onderhoudswerken de stad in sectiën verdeeld is; een hoofdopzichter in elk sectie heeft dan voor alle onderhoudswerken in zijn stadsdeel te zorgen.

Het *zelfstandige* bureau voor de gebouwen is dus geschrapt uit de rij der noodzakelijkheden. De gemeentelijke bouwkunst is dns eenige sporten naar beneden geduwd. Waarom? Uit bezuiniging, of omdat het voorbeeld van andere groote steden zoo uitlokkend is?

We veronderstellen, maar weten het nog niet. Wel weten we, dat de hoofdstad des Rijks een ander voorbeeld had moeten geven.

Voor het examen tot het verkrijgen van het diploma van Bouwkundig Opzichter, ingesteld door de Maatschappij tot Bev. der Bouwkunst, hebben zich dit jaar aangegeven 19 kandidaten.

Het examen wordt afgenomen op 25, 26, 27 en 28 Februari a. s

Te Brussel is overleden de schilder Jean Portaels, sedert geruimen tijd directeur der Koninklijke Academie van Fraaie Kunsten aldaar.

Lijst van Fabrikanten, Leveranciers, enz.

Prijs per regel voor niet geabonneerden op advertentiën ƒ 5.— per jaar bij vooruitbetaling. Abonnés op advertentiën 1 regel gratis voor iedere advertentie.

Algem. Maatsch. van Levensverzek. en Lijfrente, Damrak 74, Amst.
Ameublementen. — H. F. JANSEN & ZOON, Amsterdam.
Badinrichtingen. — Th. A. DE KOSTER, Amsterdam.
„ — Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Amsterdam, 150 de Ruyterkade. Fillaal 36 Rokin.
Behangselpapieren- — H. & A. ROOSEBOOM. Den Haag en Amsterdam, Koningsplein 1.
Bouwstoffen. — MARTIN & Co.. Amsterdam.
Brandkasten. — Wed. P. A. SCHROOT & ZOON, den Haag.
„ (Amerik.) — FRED. STIELTJES & Co., Amsterdam.
Brandkluisdeuren. — Wed. P. A. SCHROOT & ZN. den Haag.
Carbolineum Avenarius. — GUST. BRIEGLEB. Amsterdam.
„ Cevenarius. — PELT & Co. Rotterdam.
Cement-IJzerwerken. — AMSTERD. FABRIEK. Amsterdam.
Dowson gas. — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam.
Electrische installatiën. — SIEMENS & HALSKE. den Haag.
„ „ — W. SMIT & Co., Slikkerveer.
Electrische Verlichting. — C. A. HUIJGEN. — Rotterdam.
Gasmotoren. (Crossley Otto) — G. BARGER, den Haag.
„ (Otto-Cycle.) — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam.
Gebrand Glas. — J. L. SCHOUTEN. Delft.
Gritzner Stoompompen. — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam.
Hardsteen, Zandsteen. — DE BEER & LEHREN, Amsterdam.
Hayward's Vloerlichten. — PECK & Co. Amsterdam.
Houthandel. — LINDNER & Co., Wittenburgerstraat 22—24, Amst.
„ — H. SCHMIDT & Zn., Nieuwmarkt No. 21, Amst
Houtbewerkingswerktuigen. — Fred. STIELTJES & Co., Amsterd.
„ — G. BARGER, den Haag.
Houtcement. — G. P. KORF, Amsterdam.
„ — J. G. KORSTEN, Amsterdam.
Houtcement enz. — A. G. AIKEMA en Co. Rotterdam.
Houten Riemschijven. — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam.
Huis- en Décoratieschilder. — Jos. AMIABEL, Luth. Burgwal 29, den Haag. Breedstraat 9, Utrecht.
Hydraul. Electr. en handliften. — Fred. STIELTJES & Co.. Amsterd.
Hydro Zandsteenwerken. — VAN DE POL & WICKOP, Utrecht.
Hypotheken. — Mij. v. HYPOTHECAIR CREDIET, den Haag.
Ingolin. — D. FRENI. Amsterdam.
Jalousiën. — S. BRUIGOM, Arnhem.
Josson-Cement. — A. E. BRAAT, Rotterdam en Amsterdam.
Levensverzekering-Maatschappij „KOSMOS", Den Haag.
Lichtdrukken. — RITSCHER & LANDSMAN. den Haag.
Liften. — JAN HAMER & Co.. Amsterdam.
„ — C. A. HUIJGEN, Rotterdam.
Loodwit. Chem. zuiver in verzegelde vaten. — Firma G. GREVE, Utrecht.
Marmer. — DE BEER & LEHREN, Amsterdam.
„ — G. & J. COOL. Amsterdam.
Onbrandbare Slakkenwol. — E. GOMPERSZ, Rotterdam
Ovens — W. A. V. DESMONS. Heer—Maastricht.
Overkappingen. — T. G. TISSOT. Jr. Amsterdam.
Parketvloeren. — Gebr. v. MALSEN, 's Gravenhage.
„ — DE BEER & LEHREN, Amsterdam.
Papierstüc. — BENNEWITZ & Co., Damrak 85, Amsterdam.
Photolithografie. — WEGNER & MOTTU, Amsterdam.
„ Steendrukkerij v/h AMAND, Warmoesstr. 147, Amst.
Proefstation Bouwmat. · KONING & BIENFAIT, Amsterdam.
Portland-Cement. — DYCKERHOFF & SöHNE, Amönebugr.
„ — DE BEER & LEHREN. Amsterdam.
„ — E. GOMPERTZ, Rotterdam.
„ — PELT & Co. Rotterdam.
„ — H. G. AIKEMA & Co., Rotterdam.
Rolluiken. — T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.
„ — W. H. M. SCHOLTE, Amsterdam.
Schoolborden. — J. M. KIPPEL. den Haag.
Stalen Balken. — H. E. OVING Jr. Rotterdam.
Staaldraadtouw. — HOOGERWERFF & Co., Kinderdijk.
Sgraffito. — G. H. BAUER & ZOON. den Haag.
Stalinrichtingen. — STAAL & HAALMEIJER, Amsterdam.
Stalinrichtingen. — D. M. S. KALKER. Amsterdam.
Steenhouwwerken. — D. J. BREEDVELD, Dordrecht.
Stoompompen. — LANDRÉ & GLINDERMAN, Amsterdam.
Stukadoors en Ornamentisten. — M. ELFRING & Zn., Z.O. Buitencingel 194—195, Den Haag.
Tegels in soorten. — A. N. DE LINT, den Haag-Delft.
„ — DE LINT & Co., Rotterdam.
Toeschuifbare hekken. — Fred. STIELTJES & Co., Amsterdam.
Tufsteen. — F. ENGERS. Amsterdam.
Verwarming en Ventilatie. — Fred. STIELTJES & Co., Amsterd.
„ „ „ — Th. A. DE KOSTER, Amst.
Verwarmingtoestellen. — D. S. M. KALKER, Amsterdam.
„ — W. J. STOKVIS, Arnhem.
Ventilators. — JAN HAMER & Co., Amsterdam.
„ — D. P. H. HASSELMAN, Amsterdam.
Verticale Mortel-Molens. — JULIUS LÜCHAU, Damrak 71, Amst.
Vuurvaste Steen. JOSTEN & Co. te **Königswinter a/Rh.** Fabrikanten van zeer vuurvaste **Chamotte-** en **Dinas-**steenen, vuurvaste Cement, Karolinklei enz.
Werkt. v. Stoomwascherijen. — Fred. STIELTJES & Co. Amsterd.
Worthington. Stoompompwerkt. — Fred. STIELTJES & Co. Amst.
IJzerwerken. — G. J. VINCENT & Co., Schiedam.
Zandsteen — VAN DE POLL & WICKOP, Utrecht.
Zinkwerken. — F. W. BRAAT, Delft.

ADVERTENTIEN.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT,

Sanitary Engineer,

150 de Ruyterkade. — AMSTERDAM. — Filiaal 36 Rokin.

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead.

SPECIALITEIT VOOR DE LEVERING VAN COMPLETE BADINRICHTINGEN.

PRIVAAT-INRICHTINGEN. — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen.

Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen.

Geijsers geheel van rood koper, van binnen vertind. Zij bederven het water niet, overtreffen al de tot nu toe bestaande en kosten niet meer. Attesten ter inzage.

CLOSETS, WASCHTAFELS, UNINOIRS enz. — **VERWARMING EN VENTILATIE.**

Agent voor de Chamberland filters, Systeem Pasteur.

Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

LICHTDRUKPAPIER

in rollen van **75** en **100 centimeter.** zoowel **negatief** als **positief** in gegarandeerde Kwaliteiten en tegen

CONCURREERENDE PRIJZEN.

WED. S. BENEDICTUS,

ROTTERDAM.

Handelsdrukkerij. - Fabriek van Kantoorboeken. - Magazijn van Papieren.

UTRECHTSCHE

HYDRO-ZANDSTEENWERKEN

VAN DE POL & WICKOP,

UTRECHT.

leveren **Hydraulische ZANDSTEEN**, volkomen gelijk aan natuursteen, **uitsluitend** door steenhouwers bewerkt, **geen vorm- of gietwerk.** Prijsopgave volgens teekening of schets.

Groot aantal werken in 't jaar 1893 in Nederland uitgevoerd.

Fabriek en Kantoor: KROEZELAAN—MERWEDEKANAAL.

Telegramadres: WICKOP Utrecht.

BOEK-, STEEN en PLAATDRUKKERIJ

MOUTON & Co.

HERDERSTRAAT 5.

'S-GRAVENHAGE.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

23 FEBRUARI 1895. 15de JAARGANG. No. 8.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Als leden van de Maatschappij zijn toegetreden de heeren :

N. M. Koning, technoloog.	Amsterdam.
Jan Springer, architect.	„
H. Visser.	„
O. A. Koorevaar.	Arnhem.
Nico C. Kloot, architect.	Cappelle bij Antwerpen.
G. Hulsebosch.	Haarlem.

J. J. F. Beijnes, fabriekant (K. L.) Haarlem.
J. van Reijendam Cz., leeraar ambachtsschool (K. L.) Haarlem.
W. C. Hofkamp, direct. gemeentewerken. Leeuwarden.

TEGENSTRIJDIGE RECHTSPRAAK.

Art. 687 B. W.: De mede-eigenaar des muurs, welke niet tot de verhooging heeft bijgedragen, kan den mede-eigendom dier verhooging verkrijgen, *mits* betalende de helft van de gemaakte onkosten enz.

In eene procedure gevoerd voor de Rechtbank te Amsterdam over de uitlegging en de beteekenis van het woordje „mits," in het aan den hoofde dezes genoemde artikel, en waarin vonnis werd gewezen 28 April 1885, vinden wij de volgende overwegingen :

„Overwegende dat tusschen partijen vaststaat, dat de „gedaagde den bovenbedoelden, *niet-gemeenen muur*, in „voege voormeld, in gebruik heeft genomen, zonder „daarvan den mede-eigendom te hebben verkregen, overeenkomstig de bepaling van artikel 687 Burgerlijk „Wetboek, of eenig aanbod aan den eischer te hebben „gedaan, ten einde den mede-eigendom daarvan te verkrijgen en zonder toestemming van den eigenaar; dat „daaruit volgt dat de gedaagde het recht van eigendom „des eischers op voormeld gedeelte muur, wederrechtelijk „heeft aangetast, derhalve heeft gepleegd een onrechtmatige daad, en de schade, daardoor teweeggebracht „moet vergoeden;

„Overwegende dat deze onrechtmatige daad van den „gedaagde niet ongedaan wordt gemaakt, en de gevolgen „van die daad dus ook niet worden opgeheven door „het aanbod, eerst in den loop dezer procedure van „gedaagde gedaan, om de helft van dat deel van den „muur waarvan de eischer uitsluitend eigenaar is, aan „den eischer te betalen; dat wel is waar de mede-eigendom „van dat gedeelte muur door den gedaagde kan worden „verkregen tegen vergoeding van de helft van de kosten „aan den opbouw besteed, doch dat zoolang deze vergoeding niet is betaald, althans aangeboden te betalen, „de voorwaarde ontbreekt van welker vervulling volgens „artikel 687 Burgerlijk Wetboek het verkrijgen van den „mede-eigendom afhangt; dat derhalve het aanbod, door „den gedaagde eerst in den loop van dat proces gedaan, „is tardief, immers dat daaraan, zelfs al werd het aannemelijk bevonden, geen terugwerkende kracht zou „kunnen worden toegekend; dat eischer zich dan ook „over dat aanbod niet had uit te laten en het overbodig „is te onderzoeken of het aangeboden bedrag voldoende „is; dat het aanbod dus moet worden gepasseerd."

Uit de overwegingen van dit vonnis blijkt, dat de Rechtbank het in dat artikel voorkomend woord „mits" aldus opvat: dat de betaling aan de in-gebruik-neming van de verhooging moet voorafgaan, of dat ten minste vóór die in-gebruik-neming een aanbod van betaling moet zijn geschied. Met andere woorden: volgens die

beslissing duidt het woord „mits" aan, dat om het recht van mede-eigendom op die verhooging geldig te kunnen uitoefenen, daaraan, van de zijde van den mede-eigenaar des muurs, welke niet tot de verhooging heeft bijgedragen, eene handeling moet voorafgaan, n.l. die van betaling, of eene die rechtens daarmede kan geacht worden gelijk te staan.

In October 1894 wees de Rechtbank vonnis in een gelijk geval.

De overwegingen van dat vonnis luiden:

„Overwegende, dat zooals tusschen partijen vaststaat, „door de eischeres op eigen kosten verhoogd is de aan „beide partijen gemeene muur in de dagvaarding nader „omschreven; dat gedaagde bij exploit van den 18[en] „April 1894 dus vóór de op den 4[en] Mei d. a. v. uitge- „brachte dagvaarding, aan de eischeres heeft aangezegd: „dat hij gebruik maakt van zijn recht om den bedoelden „muur gemeen te maken voor zoover die niet gemeen is, „en zich bereid verklaart aan eischeres te betalen de „helft van de onkosten voor het opbouwen van dien „muur gemaakt, volgens plaatselijk gebruik;

„dat nu de vraag moet worden beantwoord of ge- „daagde tengevolge van die aanzegging mede-eigenaar „der verhooging geworden is; dat volgens artikel 687 „Burgerlijk Wetboek, de mede-eigenaar die niet tot de „verhooging heeft bijgedragen, niettemin den mede- „eigendom daarvan kan verkrijgen, mits betalende de „helft van de gemaakte onkosten en van de waarde van „den grond, indien daarvan tot verbreeding is gebruik „gemaakt; dat dus aan het recht om den mede-eigendom „te verkrijgen, onafscheidelijk verbonden is de verplichting „om de bedoelde helft te betalen, doch uit de bewoor- „dingen van het artikel, in het bijzonder uit het daarin „voorkomende woordje „mits" geenszins voortvloeit, dat „de betaling zelve aan het verkrijgen van den mede- „eigendom zou moeten voorafgaan; dat gedaagde door „zijne bereidverklaring zijne verplichting om te betalen „heeft erkend, en eischeres, door opgave der kosten te „doen, den gedaagde in de gelegenheid had kunnen „stellen, desnoods sommeeren, om aan zijne verplichting „té voldoen; dat echter, nu van onwil om te betalen „van de zijde van gedaagde niet blijkt, diens bereid- „verklaring voldoende moet worden geacht, om den mede- „eigendom te verkrijgen."

Uitdrukkelijk wordt dus in de overwegingen van laatstgemeld vonnis gezegd, dat uit het in het artikel 687 B. W. voorkomende woord „mits" geenszins voortvloeit, dat de betaling zelve aan het verkrijgen van den mede-eigendom zou moeten voorafgaan, maar eischer's bereidverklaring voldoende moet worden geacht.

Eene vluchtige lezing der overwegingen van beide vonnissen zou den indruk kunnen maken, dat tusschen deze beide vonnissen geen verschil in beginsel, dat is, in het wezen der zaak bestaat. Daartoe zou vooral aanleiding kunnen geven de overweging in laatstgemeld vonnis, „dat gedaagdes bereidverklaring tot betaling „voldoende moet geacht worden". Want ook in het vonnis van 1885 komt deze overweging voor. Toch staan deze beslissingen tot elkander in lijnrechten strijd. Immers uit de feiten, zooals die uit beide procedures bekend zijn, staat vast, dat in beide gevallen het aanbod tot betaling was geschied na het in gebruik nemen van de verhooging. Uit het vonnis van 1885 volgt, dat met de bekende en de boven uiteengezette opvatting der Rechtbank over de beteekenis van het woord „mits" in dit artikel, het aanbod tot betaling gedaan *na* in-gebruikneming der verhooging werd beschouwd *te laat* te zijn gedaan; daarentegen huldigt de Rechtbank in het vonnis van 1894 de leer, dat eene bereidverklaring tot betaling *na* ingebruikneming van de verhooging, zoo die slechts geschiedt vóór de dagvaarding, waarin de verwijdering wordt gevorderd van hetgeen in die verhooging is gelegd, wordt geacht tijdig te zijn gedaan.

Ik houd de beslissing van 1885 voor juist, doch acht die van 1894 in strijd met de bewoordingen en den geest van artikel 687 B. W.

Deze opvatting wensch ik in 't kort te motiveeren:

Artikel 687 B. W. geeft aan den mede-eigenaar, die niet tot de verhooging heeft bijgedragen, een recht tot verkrijging van mede-eigendom, maar verbindt aan de verkrijging van dat recht eene voorwaarde. Hetzij men nu betaalt de verhooging, hetzij men de betaling daarvan aanbiedt, in beide gevallen zal dit moeten geschieden vóór de in-gebruik-neming der verhooging. Het zal toch moeielijk zijn te betwisten, dat juist de in-gebruik-neming in dat geval gelijk staat met het verkrijgen van den mede-eigendom, en zooals uit het artikel duidelijk volgt, heeft de wetgever gewild, dat de voorwaarde, n.l. de betaling, vóór de verkrijging van den mede-eigendom moet zijn vervuld.

Maar zelfs al zou het niet zoo duidelijk in het artikel, met name door het woord „mits", zijn uitgedrukt, dan volgt reeds uit de algemeene beginselen der Wet, ja uit de rede, dat een onder bepaalde voorwaarde verleend recht, niet anders dan na, of ten minste gelijktijdige, vervulling der aan dat verleende recht gestelde voorwaarde, kan worden uitgeoefend.

Ten slotte nog eene opmerking.

In de overwegingen van het vonnis van 1894 wordt gezegd, „dat eischer door opgaaf der kosten te doen, „den gedaagde in de gelegenheid had moeten stellen „om aan zijne verplichting te voldoen."

Deze overweging berust op de woorden „mits beta- „lende de helft van de gemaakte onkosten" in dit artikel voorkomende.

Doch ook die woorden staan aan het in het artikel neergelegde beginsel niet in den weg, en daaruit mag allerminst worden afgeleid, dat in-gebruik-neming, scil. verkrijging van den mede-eigendom der verhooging, kan geschieden zonder voorafgaande betaling, of althans zonder voorafgaand aanbod tot betaling van de helft der gemaakte onkosten. Zijn partijen het oneens over het cijfer, dat de helft der gemaakte onkosten moet geacht worden te zijn geweest, dan staan aan hem die den mede-eigendom in die verhooging wenscht te verkrijgen, langs den bij de Wet aangewezen weg de middelen open, om dat bedrag te doen bepalen.

Maar bij verschil van gevoelen over het te betalen bedrag vermag de mede-eigenaar zich toch niet eigenmachtig het recht tot dadelijke uitoefening van den mede-eigendom verschaffen. Dit is in strijd met de duidelijke bewoordingen van het artikel.

Voor de zaak waarop deze overweging is toegepast, komt dit nog duidelijker uit, daar zooals reeds werd gezegd, bij de bereidverklaring tot betaling, de in-gebruikneming reeds was geschied.

Hoewel ik reeds bij eene vroegere gelegenheid voor de bespreking van dit artikel van het Burgerlijk Wetboek eenige ruimte in uw blad verzocht en mij die welwillend werd toegestaan, waagde ik het andermaal voor het-

Behoorende bij het Bouwkundig Weekblad van 16 Februari 1895 No 7.

WOONHUIZEN AAN HET BEZUIDENHOUT, HOEK DAENDELSSTRAAT

TE 's-GRAVENHAGE.

Architect J. MUTTERS JR.

Behoorende bij het Bouwkundig Weekblad van 23 Februari 1895 No. 8

WOONHUIZEN

AAN HET BEZUIDENHOUT, HOEK DAENDELSSTRAAT TE 's-GRAVENHAGE.

TRAPPENHUIS.

Architect J. MUTTERS JR.

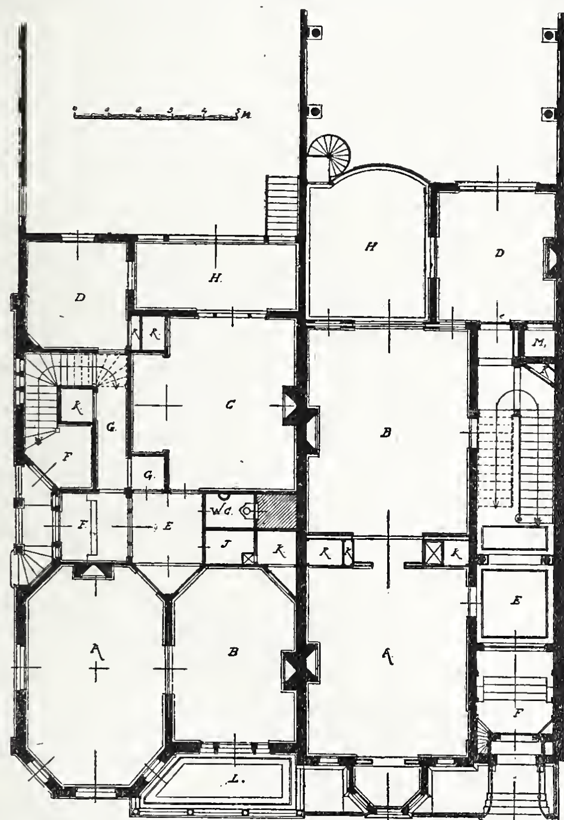
zelfde artikel nog eens uwe aandacht te vragen, maar thans voor eene geheel andere vraag als die, welke bij eene vorige gelegenheid werd besproken.

Daar bij verbouwing van bestaande huizen enz. het hier besproken geval herhaaldelijk voorkomt, heb ik gemeend een nuttig werk te doen de aandacht van hen, die geroepen zijn het artikel in de praktijk toe te passen, daarop te vestigen.

EGBERT J. C. GOSELING.

WOONHUIZEN AAN HET BEZUIDENHOUT TE 'S GRAVENHAGE.

De woonhuizen, waarvan de gevels en het trappenhuis op bijgaande platen van dit weekblad worden voorgesteld, en de planverdeeling van de voornaamste verdiepingen tusschen den tekst zijn afgedrukt, zijn gebouwd

WOONHUIZEN TE 'S-GRAVENHAGE
REZ-DE-CHAUSSÉE.

A. Salon.	G. Gang.
B. Woonkamer.	H. Serre.
C. Slaapkamer.	J. Provisie.
D. Kantoor.	K. Kast.
E. Vestibule.	L. Terras.
F. Entrée.	M. Kluis.

in het jaar 1892 aan het Bezuidenhout, hoek Daendelsstraat te 's Gravenhage, een gedeelte uitmakende van het uitbreidingsplan „Boschlust".

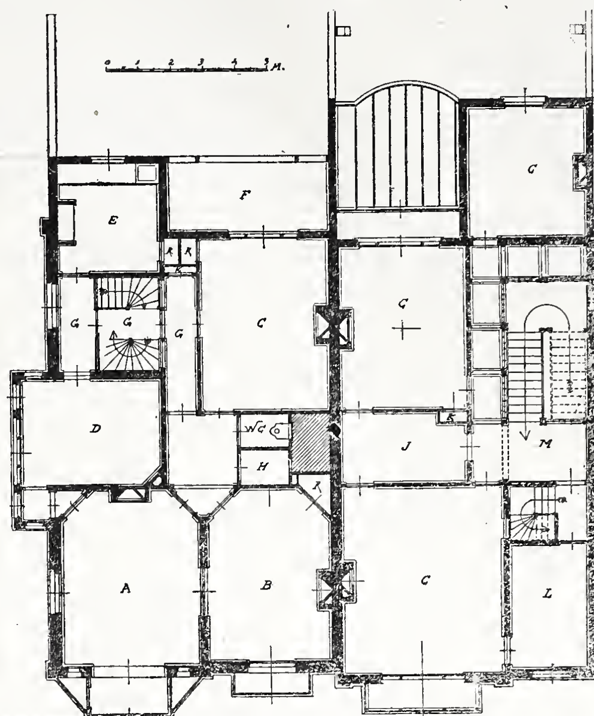
De hoekgevel is voor het sous-basement opgetrokken in roode siersteen met Escausijnsche steen afgewisseld, het overige in kleurig waalhardgrauw met spaarzame aanwending van halfharde Morley-steen.

De tweede gevel is opgetrokken van Rijn-keurrood, eveneens afgewisseld door dito Morley-steen.

Alle kozijnen, ramen, deuren, erkers, enz. zijn van Javateakhout vervaardigd, evenals de geheele binnenbetimmering van het trappenhuis, dit laatste in de was gezet, wat een zeer fraaie kleur heeft.

De beeldhouwwerken werden geleverd door den heer E. Bourgonjon alhier, die mede alle paneelvullingen en friezen boetseerde, door de firma Dericks en Geldens te Druten gebakken.

De waterdichte vloeren van het sousterrein, evenals alle kolken, riolen, brandkluis, en de meeste binnenmuren, van het tweede perceel, zijn van cement-ijzer vervaardigd door de Amst. fabriek van cement-ijzer werken, systeem Monier.

WOONHUIZEN TE 'S-GRAVENHAGE
EERSTE VERDIEPING.

A. Salon.	G. Gang.
B. Woonkamer.	H. Provisie.
C. Slaapkamer.	J. Badkamer.
D. Werkkamer.	K. Kast.
E. Keuken.	L. Kabinet.
F. Veranda.	M. Trappenhuis.

De fraaie tegelversieringen in de voorvestibule, cabinet en badkamer zijn uit de bekende fabriek „Rozenburg" alhier.

's-Gravenhage, Dec. 1894.

J. MUTTERS JR.
Architect.

DE CRITIEK EN CH. GARNIER.

Over smaak valt niet te twisten! Hoe menigmaal is dit spreekwoordelijk gezegde niet gebezigd, om daarachter de vooroordeelen of de onkunde van zoovele would-be deskundigen op kunstgebied te verbergen of daaraan een schijnbaar karakter te geven. Hoe dikwijls was het als 't ware niet de laatste redoute van den leek-beoordeelaar, wanneer hij door den geschoolden kunstkenner in de engte gedreven, onder de vleugelen van deze algemeenheid den aftocht blaast.

Hoeveel curiosa van opiniën heeft de schilder en de beeldhouwer niet te vernemen, wanneer hij zich in de tentoonstellingszalen tusschen het kunstminnend publiek beweegt, en wat zou de bouwmeester niet moeten aanhooren, wanneer hij zich alom kon vertegenwoordigen waar de staf wordt gebroken over zijn werk.

Hoeveel critiek dus en hoe weinig repliek daartegenover?

Zelden toch komt het ons voor, dat de beoefenaars der drie zusterkunsten zich vaardig maken om van hunne zijden tegen de dikwijls vinnige critiek, ook wel van de kunstbroeders uitgaande, de toegeworpen handschoen tot verdediging van hun werk op te nemen.

Als reden, dat men zich daarvan over 't algemeen

onthoudt, geldt zeker, en soms niet ten onrechte, de omstandigheid, dat om in eene wederlegging te treden van alles wat bescherming zocht onder de bovenvermelde uitdrukking, men wel weet waar men begint, maar niet waar 't einde zal zijn, en dit heeft ook de ondervinding wel geleerd, waar in openbare geschriften kunstcritiek werd weêrlegd.

Toch is deze redeneering aan ernstige bedenking onderhevig; vooral dan, wanneer, zooals tegenwoordig meermalen geschiedt in dagbladen en tijdschriften, de architectuur of de bouw, inrichting en plaatsing van openbare gebouwen wordt besproken.

Hoe dikwerf toch komt het voor, dat omstandigheden onafhankelijk van den wil en veeltijds geheel tegen de bedoeling van den bouwmeester in, aanleiding kunnen geven tot min of meer gegronde critiek, en zou de motiveering van de redenen, die daartoe hebben geleid, groote wijziging kunnen brengen in de algemeene opinie; en dit heeft ontegenzeglijk nog te meer de nuttige zijde, dat door nadere toelichting het voortbestaan van eene geheel verkeerde beoordeeling wordt voorkomen, die in het tegenovergestelde geval, als 't ware wortel schiet in de publieke opinie, en als eene onomstootelijke waarheid wordt aangenomen en met het werk van den bouwmeester voort blijft leven.

Het nut van zoodanige repliek op tal van vinnige aanvallen op zijn werk, heeft Charles Garnier, de bouwmeester van „le nouvel Opéra" te Parijs, begrepen, toen hij naar aanleiding van de in weinig woorden zooveel omvattende en voor het publiek zoo zeer begrijpelijke uitdrukking van M. Prudhomme — „ne pouvant la faire belle tu l'as faite riche" — tot uitgangspunt koos voor zijn repliek.

De wijze waarop hij dit te gelijk met de beschrijving van zijn geheel werk heeft gedaan in enkele fragmenten weêr te geven, is het doel van dit opstel.

„La façade est trop riche"! — Ziedaar, zegt Garnier, het verwijt dat men mij mede niet gespaard heeft, en ik vermeen met recht te kunnen vragen: waarom! Er zijn in Europa tal van monumenten aan te wijzen, waarvan de gevels veel rijker zijn dan die van de Opéra, en nimmer heeft men er aan gedacht de rijkdom daarvan overbodig te vinden: de gevel van St. Marcus te Venetië, die van het binnenplein van het Louvre, het portaal van St. Eustatius, de Chartreuse van Pavia, de Bibliotheek van de Piazetta, en hoeveel anderen meer! — Overal vind ik, in alle landen en door alle eeuwen heen, ontelbare gebouwen, die veel meer met beeldhouwwerken overladen en met de kostbaarste marmersoorten gesierd zijn dan die van de Opéra, — en iedereen bewondert de als kant bewerkte sculptuur en de kostbare materialen van deze bouwgewrochten. Stelde ik die heeren beoordeelaars de vraag, waarop hun zoo scherp gesteld oordeel gegrond is, dan geloof ik, dat zij mij een logisch antwoord schuldig zullen blijven. Ik vermoed, dat de beweging over dezen buitengewonen rijkdom zijn oorsprong gevonden heeft in de enkele mededeeling aan de Parijzenaars, dat ik marmer en goud zou gebruiken. Marmer en Goud als gevelversiering, waar wij niet anders gewoon zijn dan gewone steen te zien, dat is verkwisting; dien architect wil in ons midden de schatten van Golconde ten toon stellen.

Deze overdadige luxe moet openlijk aan de kaak worden gesteld. Neem een voorbeeld aan 't oude Théatre du Port St. Martin; dat is een eenvoudige gevel; bestudeer dien van de Opéra Comique, die een marquise heeft, die wij bij U missen; het theater van Mont Parnasse, en de Caveau des aveugles, dat zijn gevels van grooten eenvoud. Daar moet gij Uw voorbeeld zoeken en de overvloed paren met eenvoud en goeden smaak.

Ziedaar den spijker op den kop geslagen en mij wedervaart niets meer dan ik heb verdiend.

Doch ik had mij voorgesteld, dat een schouwburg een vroolijker aspect moet bieden dan dat van eene gevangenis, evenals eene jonge vrouw gedurende het bal een kittiger aanzien moet hebben dan eene oude tante die de vaten wascht.

Het schijnt echter, dat ik mij heb vergist, en dat men tegenwoordig de voorschermen van de avant-scéne moet uitdossen met het decoratief van een lijkwagen.

Maar, goede lieden, laat ons toch gezond redeneeren en logisch nagaan aan welke gebouwen strenge, en welke meer vroolijke uiterlijke vormen moeten worden gegeven.

Ik beging bij de sombersten: la morgue en de gevangenis. Vanzelf spreekt het, dat daar marmer en goud al zeer slecht geplaatst zouden zijn, en indien mij ooit de bouw van eene gevangenis wordt opgedragen, dan, verzeker ik U, zal ik den gevel zoo somber maken, dat men op 't gezicht er van liever binnen het gebouw dan er buiten zal verblijven.

Op de gevangenissen volgen de hospitalen, de kazernen en de seminariën. Ook hier is een vroolijk uiterlijk aanzien minder op zijne plaats. Volgen de gerechtshoven, die geen somberen indruk maar ernst en waardigheid moeten bezitten; daarop de bibliotheeken, waarvan de gevel reeds eenen glimlach mag vertoonen, — de stadhuizen die meer in gala, en museums, die reeds het aanzien van rijkdom reclameeren. Want het is de kunst die er zijn zetel heeft opgeslagen, en de kunst moet zich niet in preutsche vormen hullen; 't is echter eisch, dat de rijkdom hier tevens waardig zij, want indien de kunst een gavotte of menuet dansen, moet zij zich wachten voor den cancan. Na de museums volgt het paleis van den Souverein; dit vertegenwoordigt het land waar 't stadhuis de gemeente representeert, en waar het gala-kleed van de laatste slechts half toilet mag zijn, moet dat van den eerste blinken en schitteren.

Vervolgens het kerkgebouw, dat kan evengoed een schuur als een prachtige tempel zijn, niet in den zin dat die moet wedijveren met de schitterende voorstelling van de Hemel, maar omdat daaruit moet blijken, dat de geloovigen geene offeranden hebben gespaard om het gebouw, bestemd voor de vereering van wat hun 't heiligst is, te doen spreken in strenge en toch splendide vormen van hun eerbied en godsvrucht. Ik weet wel, dat uitgezonderd die van den Sacré Coeur, de kerken meer verrijzen bij decreet van den Profeet dan door de inschrijvingen der geloovigen, maar men kan ook het principe van de traditie volgen.

Waar echter de luxe zich 't meest moet openbaren, dat is bij de théaters; ik bedoel daarmede niet die van den tweeden rang, maar de groote monumentale schouwburgen zooals de opera-gebouwen in de hoofdsteden.

Het opera-gebouw is niet alleen de tempel van het genot, 't is ook en wel in de eerste plaats de tempel der Kunst, en wel bijzonderlijk van die kunst, die 't oog boeit, het gehoor streelt, tot het hart spreekt en de hartstochten in beweging brengt, in één woord, die den geheelen rijkdom van 't menschelijk organisme tot zich trekt.

Deze uitingen van 't gevoel, moeten zich ontwikkelen te midden van eene zich daaraan parende aangename omgeving, en de overvloed van gewaarwordingen door

het lyrische drama opgewekt, moet harmonisch samengaan met schoone en weelderige vormen in de architectuur.

Gij, Mijne Heeren, kleedt U in gala met zwarte rok en witte das, en Uwe dames bezoeken de Opera, met ontblootte schouders, de hals met diamanten gesierd, 't hoofdhaar met bloemen getooid, en in zijden stoffen gehuld, in één woord zij zijn schoon! En Gij zoudt er U mede kunnen vereenigen, Uwe bekoorlijkheid en de weelde van Uwe kleedij te brengen in eene omgeving die niet in feestdos is om U te ontvangen? Dat mist toch allen goeden zin. Waar de kleinste burger bij de ontvangst zijner gasten meer licht ontsteekt en zijne woning met bloemen siert, zou Parijs, zou Frankrijk, wanneer het de geheele wereld ontvangt in het Paleis, gewijd aan de meesterstukken van 't menschelijk genie, minder zijn dan die eenvoudige burgerman; dat wil zeggen, dat het gebouw waarin het ontvangt niet in overeenstemming was met den eisch voor een goede ontvangst der gasten, overal gesteld. De diamanten en parures van de laatste, eischen het marmer en het verguld van den anderen; en de architect die in dat geval geen gebruik weet te maken van de bronnen tot decoratie ter zijner beschikking gesteld, moet of een zeer onhandig of totaal onkundig bouwmeester zijn.

Wij moeten elkander echter wel verstaan; ik zeg rijkdom, zonder overvloed, — ik meen luxe zonder overlading. Eenige rozen sieren een jong meisje, een bos dahlias doet haar schoonheid geweld aan.

Overdaad is schadelijk, en men moet het doel niet voorbijstreven; maar met mij zult ge moeten toestemmen, dat indien de architectuur levendig en kleurrijk kan zijn, bij het Opéra-gebouw daartoe de gegevens aanwezig zijn.

(Wordt vervolgd.)

PRIJSVRAGEN.

Prijsvraag van de Afdeeling Leiden en Omstreken van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst. „Het ontwerpen der twee gevels voor een hoekhuis."

Door de jury, benoemd door de Afdeeling Haarlem en Omstreken, bestaande uit de heeren Jac. Leijh, J. van den Ban en J. Wolbers, is na ernstige overweging besloten den eersten prijs toe te kennen aan het ontwerp ingezonden onder motto „D," waarvan na opening van het naambriefje, vervaardigers bleken te zijn de heeren Joh. J. Gort en J. van Wijngaarden te Rotterdam, terwijl de beide ontwerpen onder de motto's, 19e eeuw en N in cirkel (geteekend), voor den velen arbeid en het goede teekenwerk, eervol worden vermeld.

De vervaardigers van die ontwerpen worden uitgenoodigd toestemming te geven, om hunne naambriefjes te openen.

De uitreiking der bekroning en de tentoonstelling der ingekomen antwoorden zal plaats hebben Donderdag 28 Februari a. s., des avonds te half acht in het Nutsgebouw aan het Steenschuur te Leiden.

INGEZONDEN.

„Bouwkunst en Samenleving."

Uit de verslagen van verschillende bladen over de vergadering der afdeeling Amsterdam, waarin bovenstaand onderwerp in groote trekken door mij werd besproken, zie ik, dat nà mijn vertrek een discussie is gevolgd.

Het doet mij genoegen, dat het onderwerp deze belangstelling heeft gewekt.

Daar evenwel de verslagen niet eensluidend zijn, en bijna nooit den juisten zin eener discussie weêrgeven, verzoek ik hen, die na plaatsing der lezing in dit blad, van meening mochten verschillen, om op collegiale wijze hun zienswijze te uiten, daar ook mijns inziens het onderwerp zeker een nadere bespreking waard is.

Zeer tegen mijn zin moet ik de plaatsing van het stuk tot in de volgende maand uitstellen.

HENRI EVERS.

Rotterdam, 20 Febr. '95.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afd. 's-Gravenhage 15 Febr. 1895. Na lezing van notulen stelt het Bestuur voor, om eene verzameling te vormen van teekeningen der leden, om daarvan eene kunstbeschouwing te houden, die wellicht later, zoo andere Afdeelingen in dien zin willen medewerken, kan gewisseld worden, tegen die aldaar bijeen gebracht.

Dit voorstel wordt aangenomen, waarna bij ballotage twee leden worden aangenomen, waardoor het ledental klimt tot 168.

De Voorzitter, de heer Peters, stelt nu opnieuw aan de orde vraag I (de Bondsvraag), en herinnert wat in verschillende vergaderingen daarover reeds gesproken is.

Na de korte inleiding ontspon zich eene geamineerde gedachtenwisseling, die deed uitkomen, dat men zich volstrekt niet met de voorstellen van de Commissie, in deze door het Hoofdbestuur benoemd, kon vereenigen, en in de aanneming van hare voorstellen den ondergang der afdeelingen voorzag. Algemeen werd de gestelde vraag beschouwd als middel om leden te werven, en hierdoor de Maatschappij in haren financiëelen toestand te hulp te komen.

Ten slotte werd na zeer vele discusien door den heer Jur. Kok het volgende voorstel gedaan, door den heer v. Nieukerken geamendeerd:

„In afwachting van nadere voorstellen die door de Commissie zullen worden gedaan, wordt door de Afd. 's-Gravenhage in antwoord op vraag I als wenschelijk uitgesproken, dat:

„De verschillende Afdeelingen moeten gezamenlijk uitmaken De Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst."

„Elk lid van eene Afdeeling is lid van de Maatschappij, krijgt al hare uitgaven kosteloos en betaalt hoogstens eene contributie van f 10.— per jaar. Zij die bij deze eventueele verandering Afdeelingsleden zijn en niet toetreden volgens de nieuwe wet, blijven in hunne oude rechten, doch hebben geen aanspraak op de nieuwe, welke uit eene eventueele wetswijziging voortvloeien.

Uit de Afdeelingen worden naar gelang van het aantal leden, gekozen de leden van het Hoofdbestuur.

De leden der Maatschappij moeten zich in eene Afdeeling aan ballotage onderwerpen".

Dit voorstel, in stemming gebracht, wordt aangenomen.

Een pauze gaf gelegenheid eene kunstbeschouwing van oude raadhuizen te genieten.

Na heropening der vergadering komt nu aan de orde het rapport der Commissie betreffende de maatschappelijke en financiëele positie van den bouwkundigen teekenaar, bij monde van den heer Bremmer uitgebracht.

Dit rapport zal aan de Redactie van het Bouwk. Weekblad worden opgezonden, met verzoek het in haar geheel op te nemen; andere vakbladen zullen gevraagd worden het daaruit over te nemen.

De heer Berden komt op tegen eene clausule in het rapport vervat, waarbij als zeer bekwame en practisch ervaren teekenaars worden gerangschikt de gediplomeerde leeraars M O en de bouwkundige ingenieurs der P S. Beide diploma's bieden volgens hem, niet alleen geen waarborg voor het voldoen aan genoemde eischen, doch sluiten deze veeleer uit. Hij verzoekt deze qualificatie van personen te doen vervallen.

De Commissie kan zich met de bemerking van den heer Berden vereenigen, doch aangezien eenige leden bezwaar maken, wordt op verzoek van den heer v. Malsen de zaak in stemming gebracht, waarvan de uitslag is, dat het voorstel Berden wordt aangenomen, met 15 tegen 5 stemmen, terwijl 2 leden buiten stemming bleven.

Op voorstel van den heer Wuijckhuise, ondersteund door den heer v. Malsen, wordt de Commissie verzocht alsnog de voorbereiding op zich te nemen om eene honorarium-tabel op te maken, waarnaar de salarissen der teekenaars zouden te regelen zijn, dit om te voorkomen, dat de beoordeeling der bekwaamheid van teekenaars uitsluitend aan de architecten verblijft.

Na dank, namens de Afdeeling, aan de Commissie voor haar omvangrijken arbeid, sluit de Voorzitter de vergadering.

Afdeeling Haarlem. 13 Februari. De Voorzitter, de heer Jacques Leijh, opent de vergadering, dankt de afgetreden bestuursleden voor de wijze waarop zij de belangen de Afdeeling behartigden, en beveelt den nieuwen leden deze belangen ten zeerste aan.

Na lezing en goedkeuring der notulen van de vorige vergadering wordt de heer J. J. F. Beijnes als nieuw lid welkom geheeten en meegedeeld, dat ook de heer van Reijendam als lid is toegetreden.

Verder deelt de Voorzitter nog een en ander mede over het verhandelde in de vergadering van Voorzitters en Secretarissen der Afdeelingen met het Hoofdbestuur, te Arnhem gehouden. Wij vernemen daaruit o. m., dat naar aanleiding der besprekingen in die vergadering nog meerdere bijeenkomsten plaats hadden of zullen hebben, met de Voorzitters der Afdeelingen, de financiëele Commissie en den Voorzitter en Secretaris van het Hoofdbestuur, ter nadere regeling van belangrijke voorstellen om den bloei der Maatschappij en der Afdeelingen te bevorderen.

Thans komen in behandeling de door de verschillende Commissies uitgebrachte antwoorden op de door het Hoofdbestuur gestelde vragen.

Het rapport door den heer van Lennep namens zijne Commissie uitgebracht over vraag I, wordt goedgekeurd en door de Afdeeling overgenomen.

Het antwoord op vraag II was nog niet ingekomen.

Het antwoord, namens de Commissie ter behandeling van vraag III, door den heer Michielse uitgebracht, wordt na eenige opmerkingen van de heeren Veth en van den Ban, en inlichtingen en ophelderingen van de heeren Geijl, Droste en den rapporteur, goedgekeurd en door de Afdeeling overgenomen.

Het antwoordt op vraag IV, opgemaakt door de heeren A. J. Stoel Jr. en Kleiweg Dyserinck. wordt na eenige discussie en eene kleine toevoeging van den heer Geijl en eene dito van den heer Malefijt. goedgekeurd en overgenomen.

Vraag VI wordt niet beantwoord.

Het antwoord op vraag VII, uitgebracht door den heer van Lennep, wordt goedgekeurd en overgenomen.

Het antwoord op vraag VIII wordt door den heer Salm uitgebracht en na eene opmerking van den heer Michielse goedgekeurd en overgenomen.

Het antwoord op vraag IX wordt door den heer Geijl uitgebracht en na eene opmerking van den heer Michielse goedgekeurd en overgenomen.

De voorstellen tot verandering of toevoeging aan vraag IV geven ten slotte nog tot eenige discussie aanleiding, die den Voorzitter aan de heeren Roog en van den Ban doet verzoeken in de volgende vergadering te willen uitleggen, hoe zij de door den heer Beccari bedoelde constructie hebben toegepast.

De Voorzitter uit den wensch, dat deze rapporten, die allen aan het Hoofdbestuur zullen worden opgezonden, aan de bedoeling mogen beantwoorden.

Er wordt besloten, dat de commissie ter herziening van het Reglement, in de volgende vergadering rapport zal uitbrengen.

Van de beide vragen die zich in de vragenbus bevinden, wordt de eerste in handen gesteld van de heeren Veth en Salm en de tweede, als niet tot de bevoegdheid der Vergadering behoorende, vernietigd.

De Voorzitter noodigt thans de leden uit, kennis te maken met de verschillende artikelen die de heeren Kerrebijn en Veth in de vergaderzaal hebben geëxposeerd, terwijl de heer Dyserinck nog wijst op de belangrijkheid der tentoonstelling in Kunstnijverheid. waarop de Voorzitter meedeelt, dat de leden der Afdeeling steeds vrijen toegang voor deze tentoonstelling hebben

Onder dankzegging aan de rapporteurs voor hunne beantwoording en aan de heeren Kerrebijn en Veth voor hunne belangrijke expositie, wordt de vergadering, die door achtien leden bezocht werd, door den Voorzitter gesloten.

BERICHTEN.

Aan het verslag van de werkzaamheden van den Arbeidsraad te 's-Gravenhage, over 1894, ontleenen wij het volgende:

Ten aanzien van het voornemen om nevens de loontabel een model tot indeeling van den arbeidsdag samen te stellen en de invoering daarvan bij patroons en werklieden te bevorderen, was de meerderheid van den Raad van meening, dat de loontabel zelve nog te veel tegenkanting ondervond, om nu reeds op een gunstige ontvangst van een normaal-dagverdeeling te mogen rekenen. De klachten van de werklieden over patroons die zich hoegenaamd niet storen aan de loontabel, waren nog zoo talrijk, dat de Raad besloot, deze met eene begeleidende circulaire, nogmaals aan alle patroons in 's-Gravenhage te zenden.

Het blijkt den Raad meer en meer, dat indien de werklieden en patroons niet meer belangstelling in de Raad toonen, hij weinig aan zijne roeping zal kunnen beantwoorden om bemiddelend tusschen patroon en werklieden op te treden.

Vermeld wordt nog de klacht van aannemers in 't algemeen over de weinige gegevens bij de aanbesteding van bouwwerken, in hoofdzaak met betrekking tot het ontbreken van details.

De Arbeidsraad, de gegrondheid dier klacht beamende, verzond circulaires aan alle architecten hier ter stede, met dringend verzoek mede te werken tot opheffing dier grieven.

De Arbeidsraad heeft gemeend zijn adhaesie niet te moeten schenken aan een verzoek tot medewerking aan de oprichting van een verzekeringsfonds tegen werkeloosheid.

Op initiatief van den Arbeidsraad te Amsterdam kwam een Vereeniging van Voorzitters van Arbeidsraden hier te lande tot stand, met het doel om de onderlinge belangen van de Arbeidsraden te bespreken, en te overwegen in welke gevallen de Raden gemeenschappelijk zouden kunnen optreden.

Op voorstel van den Haagschen verzonden die gecombineerde Arbeidsraden adressen aan de Ministers van Waterstaat en Oorlog, met verzoek om in de Algemeene Voorschriften eene bepaling op te nemen die vaststelling voorschrijft omtrent minimum-loon en maximum-werktijd in elk bestek van die Ministers uitgaande.

De verzekering van werklieden wordt meer algemeen, ofschoon er nog telkens gevallen zijn, waar die met groote zorgeloosheid is nagelaten. Om ook de bouw-ondernemers meer en meer aan de verzekering te gewennen, heeft de Arbeidsraad zich tot grond-exploitanten gewend met verzoek de verzekering bij verkoop van grond in de koopakte voor te schrijven, aan welk verzoek door verschillende heeren bereidwillig is voldaan.

Het besluit om meer Vereenigingen toe te laten tot het stellen van candidaten en het kiezen van leden voor den Arbeidsraad heeft nog geen aansluiting van meer vereenigingen ten gevolge gehad. Een schrijven is verzonden om de werkliedenvereenigingen tot deelneming op te wekken.

De functie van mr. Falkenburg als rechtskundig adviseur werd, daar deze haar voor een anderen werkkring moest nederleggen, welwillend door mr. v. Heukelom aanvaard.

In ons vorig nummer werd medegedeeld, dat de brand in het hotel de Twee Steden te 's-Gravenhage, op Zaterdag 9 Februari l.l., niet door de verwarmingsinrichting maar vermoedelijk door de electrische geleidingen veroorzaakt zou zijn.

Ter rectificatie kunnen wij nu vermelden, dat de commandant der Haagsche Brandweer, de heer G. de Wijs, die de blussching persoonlijk leidde, in de door hem gehouden lezing over brandgevaar, in de Vereeniging voor Handel, Nijverheid en Gemeentebelangen op Maandag 18 Februari. het volgende verklaarde:

Op grond van een nauwkeurig onderzoek was hem gebleken, dat de electrische draden na den brand volkomen in orde waren en dat zelfs het koperdraad in de verbrande vertrekken ongeschonden was gebleven. De heer de Wijs sprak daarom het vermoeden, als zoude het electrisch licht den brand veroorzaakt hebben, ten stelligste tegen. Volgens zijne overtuiging moet de brand reeds geruimen tijd achter de wanden en onder de plafonds hebben gesmeuld, waarbij de gevormde rook een uitweg door de ventilatie-kokers gevonden heeft.

Een der in Friesland nog bestaande oud-adelijke stinsen is, althans voorloopig voor ondergang behoed. De raad der gemeente Franekeradeel heeft namelijk besloten, behoudens goedkeurig van de Gedeputeerden, om het Martena-huis aan te koopen en te bestemmen tot gemeentehuis. Het huis, met grooten tuin behoort thans aan de familie Telting.

Het tegenwoordige gemeentehuis van Franekeradeel is gevestigd in het Dekama-huis, dat in 1826 aan het toemalige grietenijbestuur werd vermaakt door den eigenaar Jhr. E. M. van Beyma. Dit gebouw heeft echter veel van zijne waarde als historisch monument verloren, daar het in het midden der vorige eeuw in twee gedeelten is gescheiden en inwendig belangrijke veranderingen zijn gemaakt; het eene deel is als gemeentehuis in gebruik, in het andere is een winkel van meubels gevestigd.

Binnenkort zal bij den uitgever J. Waltman Jr. te Delft verschijnen een album „Herinnering aan de Polytechnische School." met 21 platen in lichtdruk, waarvan 6 met de portretten van de tegenwoordige hoogleeraren en leeraren en 15 met afbeeldingen van gebouwen, college-zalen, laboratoria, enz.

Wanneer dit album succes heeft, wordt een vervolg daarop uitgegeven, bevattende onder meer ook de portretten van alle vroegere hoogleeraren en leeraren.

De behandeling van de vaststelling van bepalingen omtrent minimum-loon en maximum-arbeidstijd door den gemeenteraad van Leiden, is verdaagd geworden, om niet binnen vier weken weder in behandeling te komen.

Uit het derde Verslag van het Museum van voorwerpen ter voorkoming van ongelukken en ziekten in fabrieken en werkplaatsen, te Amsterdam, blijkt, dat de belangstelling in deze inrichting steeds toeneemt, wat het bezoek betreft. Van particuliere zijde blijft krachtiger steun door giften en contributiën gewenscht.

Het aantal voorwerpen en modellen is belangrijk uitgebreid, dank zij binnen- en buitenlandsche fabrikanten.

Op uitnoodiging der Luxemburgsche Regeering nam het museum deel aan de in Luxemburg gehouden Exposition du Travail, en wekte daar veel belangstelling.

Zooals reeds vroeger in dit blad werd vermeld, is van af 1 Januari j.l. het museum ook toegankelijk op elken eersten en derden Zondag van de maanden, van 1 tot 4 uur 's middags.

Het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem heeft van het Haarlem's Dagblad ten geschenke ontvangen een eikenhouten lambriseering uit de eerste helft der 17e eeuw. Dit geschenk zal worden aangebracht tegen de rechterzijde van de witte kamer en als grondslag dienen voor een geheel, dat zal worden samengesteld uit oorspronkelijke meubelen en huisraad uit de 17e en 18e eeuw.

De Directie van genoemd Museum vleit zich, dat dit geheel een waardig vervolg zal worden van de Raadzaal, die voor het grootste gedeelte werd samengesteld met lambriseeringen, schoorsteenmeubelen en huisraad uit de 16e eeuw.

Zij hoopt, dat velen het goede voorbeeld van Haarlem's Dagblad zullen volgen en dat zij die nog in het bezit zijn van voorwerpen uit genoemde tijdperken, ze eveneens tot nut en voorbeeld onzer kunstambachten aan genoemd Museum ten geschenke zullen aanbieden, waardoor de schenkers toonen, dat de sympathie voor onze handwerksnijverheid hen hooger staat dan bekrompen financieele belangen — die nog zoo vaak den doorslag geven.

PERSONALIA.

Door den heer P. G. Lancol, hoofdopzichter der gemeentewerken te Leiden, is met 14 April eervol ontslag gevraagd. De Gemeenteraad heeft dit eervol ontslag verleend, en tevens de jaarwedde voor een nieuw te benoemen hoofdopzichter bepaald op f 1500, als maximum.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

2 MAART 1895. 15de JAARGANG. No. 9.

Redactie voor de verschillende groepen :
A. Le Comte. — Eduard Cuypers. — F. C. Dufour. — A. C. M. van Etten. — Henri Evers. — C. A. Huygen. — D. E. C. Knuttel. — Jurriaan Kok. — J. R. de Kruyff — F. H. van Malsen. — C. B. Posthumus Meijjes. — C. Muysken. — J. J. van Nieukerken. — R. P. J. Tutein Nolthenius. — B. J. Ouëndag. — C. H. Peters. — C. T. J. Louis Rieber. — P. du Rieu Fzn. — J. Verheul Dzn.
BUREAU REDACTIE: Marnixstraat 402, Amsterdam.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. *f* 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels *f* 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-Gravenhage.
BUREAU van ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Het Hoofdbestuur der Maatschappij vergadert op Donderdag 7 Maart a.s.

Voor hen, die het Diploma van Bouwkundig opzichter, ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, volgens besluit der Algemeene Vergadering van 28 Mei 1891, wenschen te verkrijgen, heeft dit jaar het examen plaats gehad van 25 tot en met 28 Februari j.l. in het gebouw der Maatschappij.

Voor het deelnemen aan het examen hebben zich aangemeld 19 kandidaten; één van deze heeft zich vóór het examen teruggetrokken en één is niet opgekomen.

Van de 17 kandidaten die aan het examen hebben deelgenomen, kon het diploma worden uitgereikt aan de heeren :

J. H. Breijer Jr.	te Arnhem.
M. W. J. Heesterman	„ Arkel.
H. van Lingen	„ Arnhem.
G. J. Middeldorp	„ Utrecht.
W. A. J. Roelofsen	„ Tiel.
G. Versteeg	„ Delft.
B. Visser	„ Buiksloot.
J. van der Wiel	„ Leiden.
G. Ypes	„ Groningen.

Aan
het Bestuur der Afdeeling 's-Gravenhage
van de Maatschappij tot Bevordering
der Bouwkunst.

De ondergeteekenden, leden der daartoe door U benoemde Commissie, hebben de eer onderstaand rapport uit te brengen, als antwoord op de vraag:

„Is de maatschappelijke en financiëele positie van „den bouwkundigen teekenaar (die geacht mag „worden als zoodanig bekwaam te zijn), even-„redig aan de diensten, die hij der maatschappij „en den architect bewijst?"

„Zoo neen, waar ligt de schuld, en welke zijn „de aan te wenden middelen tot de meest „spoedige verbetering dier positie?"

„Welk loon komt zulk een teekenaar toe en hoe „is dit te bereiken?"

In het besef van de zeer ernstige strekking der vraag, die de positie betreft van een aantal bouwkundigen, aan wie een belangrijk deel zoowel van den artistieken als van den technischen arbeid van den architect moet kunnen worden toevertrouwd, zijn, bij de beantwoording, eenige met de gestelde vraag in verband staande punten behandeld, ten einde een juist overzicht te verkrijgen van de positie van den bouwkundigen teekenaar in de maatschappij, en daardoor te kunnen beoordeelen of de, in de vraag klaarblijkelijk bedoelde, verbetering dier positie noodig is en eventueel te bereiken zal zijn.

Allereerst is daarbij door ons de vraag gesteld: „Aan welke eischen van bekwaamheid moet de teekenaar voldoen?"

Die eischen zijn, naar onze meening, niet gering. *Een volkomen bekwaam te achten teekenaar* moet in staat zijn tot het zelfstandig uitwerken van schets-ontwerpen, het maken van bestekken, begrootingen en detailteeke-

ningen, en bovendien behoorlijk op de hoogte van uitvoering der bouwwerken zijn; kortom, niet alleen theoretische maar ook practische kennis bezitten.

Wij wenschen er uitdrukkelijk op te wijzen, dat wij, bij de beantwoording van de oorspronkelijke vraag, uitsluitend in het oog hebben gehouden die teekenaars welke, zooals in de vraag is te kennen gegeven, geacht mogen worden als zoodanig bekwaam te zijn.

Teekenaars wier opleiding nog niet voltooid is, hebben wij buiten beschouwing gelaten, hoezeer ook van hunne diensten, op het bureau van den architect, dikwijls met succes gebruik wordt gemaakt.

Het aan hen toe te vertrouwen werk, en de hun daarvoor naar billijkheid toekomende bezoldiging, hangen geheel af van hunne meer of mindere bekwaamheid; de beoordeeling daarvan moet dus geheel worden overgelaten aan den architect in wiens dienst zij werkzaam zijn.

De volkomen zaakkundige teekenaar zal dan ook tevens in staat moeten zijn, het werk der minder ontwikkelden te leiden; hij moet dus voor zijne rekening kunnen nemen een groot deel van het bureau-werk van den architect, wien daartoe veelal de tijd ontbreekt, ten gevolge van de bemoeiingen bij de uitvoering, besprekingen, vergaderingen en andere besognes.

Is hiermede aangetoond aan welke *eischen* de teekenaar moet voldoen, dan dient, ten einde zijne maatschappelijke en financiëele positie zuiver te kunnen beoordeelen, nog te worden uitgemaakt of de positie van den teekenaar moet worden beschouwd als *laatste studieperiode* vóór zijn vestiging als architect, dan wel als een *blijvende* maatschappelijke positie.

Hierbij houde men in het oog, dat hoezeer ook de meeste teekenaars zich ten doel zullen stellen eenmaal als architect op te treden en hunne positie ook *eigenlijk* beschouwd moet worden als overgang tot die van architect, het zeker zeer velen niet zal gelukken dit doel te bereiken. De maatschappelijke positie van den teekenaar moet daarom *feitelijk* worden beschouwd als van *blijvenden aard* te zijn, en in verband daarmede dient zijn bezoldiging zoodanig te worden geregeld, dat hij in staat worde gesteld op gelijken voet te leven als in andere betrekkingen werkende, met hem in ontwikkeling en dienstvervulling gelijkstaande, leden der maatschappij.

Ten aanzien van de diensten, die de teekenaar aan de maatschappij en aan den architect bewijst, mag worden erkend, dat zijne maatschappelijke positie daaraan niet evenredig is; hij is in de maatschappij toch een nog vrij wel onbekende figuur, wat intusschen voor een groot deel moet worden toegeschreven aan de weinige ontwikkeling van het publiek op het gebied der bouwkunst.

De financiëele positie van den teekenaar is evenmin evenredig aan de door hem bewezen wordende diensten, en wel in voor hem ongunstigen zin; zijn bezoldiging toch bedraagt — wellicht met eenige uitzonderingen — niet meer dan f 1000.— à f 1200.— per jaar; welk bedrag dikwijls nog niet ten volle wordt bereikt ten gevolge van tijdelijk gebrek aan werk bij den architect, die, gesteund door de ruime keuze in aspiranten, zijn personeel in den regel niet langer in dienst houdt dan voor den duur van eenig werk strikt noodig is.

Is met het bovenstaande het eerste gedeelte van de vraag in beslist onkennenden zin beantwoord en gaat men over tot het onderzoek naar de oorzaak van den bestaanden toestand, dan komt het ons voor, dat die vrijwel voor de hand ligt.

Reeds hebben wij door het noemen van het groote aantal aspiranten er op gewezen, dat ook hier de verhouding tusschen vraag en aanbod van invloed is. Overproductie van werkkracht is oorzaak, dat zeer bruikbare teekenaars zich aanbieden om tegen weinig of geen honorarium dienst te doen.

Hiervan wordt door een aantal architecten dankbaar gebruik gemaakt, waarschijnlijk omdat zij de bezoldiging der teekenaars zelf moeten bekostigen. Het honorarium der opzichters, dat bij de uitvoering van bouwwerken voor rekening van den bouwheer komt, is in den regel hooger dan dat der teekenaars, niettegenstaande de laatsten zich voor hunne studie grooter financiëele offers hebben moeten getroosten.

Welke middelen kunnen nu worden aangewend om tot de meest spoedige verbetering te geraken?

Wij meenen, de volgende:

1°. Het bevorderen van eensgezindheid onder de teekenaars, hetzij door oprichting van een bond of van een andere algemeene vereeniging, die zich ten doel stelt tot lotsverbetering der teekenaars te geraken.

2°. Het opmaken van een honorarium-tabel, evenals dit voor de architecten is geschied, en het zoowel mogelijk publiek maken daarvan.

3°. Te trachten de medewerking te verkrijgen van Maatschappijen en Vereenigingen op bouwkundig gebied, om gezamenlijk bij Rijks, Provinciale en Gemeentelijke besturen adressen in te dienen, waarin de bestaande toestand wordt uiteengezet en op verbetering wordt aangedrongen; door het nemen van initiatief van Regeeringswege in zake betere bezoldiging van teekenaars.

Het initiatief tot verbetering, als gevolg van het besef eener zedelijke verplichting, mag met recht van Rijks, Provinciale en Gemeentelijke Besturen verwacht worden. Indien deze lichamen er een begin mede maakten om de in hun eigen boezem wel eens, 't zij direct of indirect, voorkomende misbruiken uit te roeien, lijdt het geen twijfel, dat vele particuliere architecten en bouwkundigen het gegeven voorbeeld zullen navolgen.

Het slot van de vraag: „Welk loon komt zulk een teekenaar toe en hoe is dit te bereiken?" heeft ons er toe geleid, na vergelijking met de honoraria voor betrekkingen van overeenkomstige maatschappelijke waarde, een jaarlijksche bezoldiging van f 1500.— als billijk aan te geven. Ook hebben wij daarvoor nog inlichtingen aangaande de bezoldiging van teekenaars in Duitschland, ingewonnen. Uit deze inlichtingen, die als bijlage aan dit rapport zijn toegevoegd, blijkt, dat het aangegeven cijfer zeker niet te hoog is aangenomen.

Nog is hierbij in het oog gehouden, dat voor den teekenaar de werkdag op niet langer dan acht uren moet worden gesteld, ten einde hem gelegenheid te geven nog eenigen tijd beschikbaar te houden voor particulier werk, studie, als anderszins.

Wordt in dringende gevallen meer dan acht uur werkens per dag verlangd, dan dient dit als overwerk aangemerkt en berekend te worden per uur, naar den maatstaf van f 1500.— per jaar (300 werkdagen van 8 uur), vermeerderd met 20 %.

Ook voor tijdelijke werkzaamheden (b.v. korter dan een maand durende), zal toepassing van het met 20 % verhoogde tarief billijk zijn.

Eene andere wijze van bezoldigen, waarbij verband wordt gebracht in de wederzijdsche belangen van architect en teekenaar en die ook reeds door sommige architecten is toegepast, bestaat in het toekennen van een vast salaris, vermeerderd met een zeker percentage van het honorarium dat de architect ontvangt voor het werk waarvoor hij zich van de hulp van den teekenaar heeft verzekerd. Ook hierbij dient de genoemde maatstaf in het oog te worden gehouden.

In het belang van architect en teekenaar beiden, achten wij schriftelijke overeenkomst tusschen hen, tot vaststelling van hunne wederzijdsche verplichtingen, zeer aanbevelenswaardig. Op deze wijze zou het verkrijgen van de gewenschte bezoldiging kunnen worden bereikt.

Hiermede vermeenen wij de gestelde vraag, in algemeene trekken te hebben beantwoord.

Overtuigd als wij zijn, dat de toestand van den bouwkundigen teekenaar, èn op maatschappelijk èn op financiëel gebied, dringend verbetering behoeft, spreken wij ten slotte den wensch uit, dat dit rapport eenigszins moge bijdragen tot het verkrijgen van die verbetering.

Wordt onze overtuiging gedeeld en achten lichamen als de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst en hare Afdeelingen het noodig op die verbetering aan te dringen, dan zal zeker een groote schrede voorwaarts worden gedaan om het door den steller van de vraag beoogde doel te bereiken.

's-Gravenhage 21 December 1894.

H. J. MONDT.
J. MIALARET.
F. J. BREMMER HZ.
V. BROUWER.

BIJLAGE *bij het rapport ter beantwoording van de vraag betreffende de maatschappelijke en financiëele positie van den bouwkundigen teekenaar, uitgebracht aan het Bestuur der Afdeeling 's-Gravenhage van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, den 21en December* 1894.

Cassel, 13 Juni 1894.

. . . .

Uwe vragen zijn niet nauwkeurig te beantwoorden, want er is *veel* verschil in de betaling. S..... bij H....., ontvangt, geloof ik, 3600 Mark per jaar, dus 300 Mark per maand.

De werktijd bij H..... is van 8½ tot 1 en van 3 tot 7 uur.

Neen, een bureaubeambte krijgt geen procenten.

Een geschikt opzichter wordt ook zeer verschillend betaald, van 100 tot 250 Mark en meer. Een jonge man die als opzichter op een werk wordt gesteld, ontvangt in den regel meer dan voor bureaudienst. Een „levende teekenmachine" ontvangt, al naar verdienste, 60 tot 150 Mark. Ik heb drie teekenaars; de beste verdient 150 Mark, hij gaat thans naar Hannover om nog een jaar den 4en curcus bij te wonen; de tweede verdient 100 Mark, hij gaat eerstdaags nog een half jaar naar de Bouwambachtsschool; de derde is een 15-jarig jongmensch, die 3 Mark per week ontvangt. Deze tractementen worden elk halfjaar verhoogd, en wel van de beide eersten met 5 Mark en van den derden met 50 Penningen. . . . .

. . . .

(get.) DR. SCHÖNERMARK.

Berlijn, 25 Juni 1894.

. . . .

Als minimum voor een bouwkundige, die een goede studie heeft doorloopen maar nog niet veel presteeren kan, mag wel 75 Mark per maand worden gesteld, welk cijfer naarmate van de vorderingen spoedig kan worden verhoogd. 150 Mark is een goed normaalcijfer voor een teekenaar, doch de betaling op de bureaux is zeer verschillend. Wij hebben hier groote architectenfirma's die zeer slecht betalen. Desniettemin is er veel aanbod, omdat men veel leert; dikwijls ontvangt de beste slechts 120 Mark salaris. Ook zijn er veel volontairs te krijgen.

Bij andere, meer „anständige" firma's, kan een bekwaam teekenaar voor dezelfde diensten 180, 200 tot 250 Mark verdienen. Kan hij het tot bureauchef brengen, dan wordt hij met 300, ook 350 tot 400 Mark betaald. Natuurlijk zijn zulke gevallen zeldzaam. Somtijds is hierbij een tantième van het honorarium van den architect inbegrepen.

Een opzichter wordt betaald met 150 à 180 of 200 à 250 Mark, naarmate van zijn bekwaamheid en van den omvang van het werk.

Zooals gij ziet, zijn de grenzen zeer ruim. Als een goed gemiddelde mag voor bekwame teekenaars 150 tot 200 Mark worden aangenomen.

De bureautijd is meestal 7, soms ook 8 uren, in de bureaux der Gemeente 6 uren, wat ook door sommige particuliere architecten is overgenomen . . . .

(get.) E. MAELLER.

Andere vakbladen worden uitgenoodigd dit Rapport over te nemen.

TITELVIGNETTEN VOOR HET BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

In November 1894 werd door de redactie van het Bouwkundig Weekblad een prijsvraag uitgeschreven voor een hoofd- of titelvignet voor dat blad. Voor het beste ontwerp, waardig gekeurd om voor het doel te worden gebruikt, werd een prijs uitgeloofd van f 40; voor de twee beste daarop volgende ontwerpen konden premiën worden toegekend, een van f 20 en een van f 10.

In het programma voor de prijsvraag werd nog de bepaling gemaakt, dat de verdienstelijkste en daartoe geschikt geoordeelde ontwerpen op een plaat in het Bouwkundig Weekblad zouden worden gereproduceerd.

Op den bepaalden tijd waren 45 ontwerpen ingezonden.

Het bekroonde ontwerp, dat van den heer W. L. Bruckman te 'sGravenhage, is reeds in gebruik genomen.

Op de bij dit nummer van het Weekblad behoorende plaat is het ontwerp gereproduceerd van den heer K. de Bazel te Amsterdam, het onderste op de plaat voorkomende, waaraan de eerste premie werd toegekend; verder, het middelste, dat van den heer H. Ellens te Amsterdam, waaraan de tweede premie is toegekend; het bovenste ontwerp op de plaat werd onder het motto Dibbs 2 ingezonden door den heer R. W. P. de Vries Jr., en is het eenigste der niet bekroonde ontwerpen, dat voor eene reproductie op deze wijze geschikt geoordeeld werd.

DE CRITIEK EN CH. GARNIER.

(Slot.)

Laten wij nu de façade van het nieuwe theater eens nader beschouwen, en geven wij ons eerlijk rekenschap van die zoogenaamde overdreven luxe; dan kan dit heel kort zijn en tevens gemakkelijk, omdat wij vergelijkingen kunnen maken; de voorstelling wordt voor den oningewijde daardoor gemakkelijker.

Het is de Garde Meuble, of de Colonnade van 't Louvre, die voor het publiek de meeste overeenkomst heeft met den gevel van de Opera. Ter vereenvoudiging denk ik van den Operagevel het attiek weg, wijl dit bij de anderen niet voorkomt, ik neem verder de tusschen de colonnade op zuilen aangebrachte bogen met de daarin geplaatste bustes — zoogenaamde Claustra — weg. Wilt ge nu ook wegdenken de beelden en de beeldengroepen van het sousbasement, wat blijft er dan over?

Een colonnade, evenzoo eenvoudig als die van 't Louvre, een sousbasement eenvoudiger dan dat van de Garde Meuble. In het fries blijft dan nog wat rood marmer en een georneerde lijst over. Verder vinden we niet anders dan kolommen, kapiteelen, arcaden en frontons, niets meer en ook niets minder georneerd dan die van de monumenten, waarmede wij de vergelijking hebben getroffen en die steeds hebben gegolden als zeer streng van compositie.

Hetgeen ik daar zeg, is positief, niet waar? en het is dus niet van deze zijde, dat men de overdreven luxe vinden moet.

Die soi-disant overdreven Rijkdom van den gevel bepaalt zich dus alleen en hoofdzakelijk tot de beneden groepen en de ordonnantie tusschen de groote kolonnen.

Ik sta niet lang stil bij de beeldengroepen. Want die zijn er wel tienmaal meer te vinden in het Louvre en de Ecole des beaux-Arts, en bij de colonnade van 't Louvre zouden er zeker evenveel zijn, indien men ze slechts plaatste op de piédestals die er jarenlang op wachten. Buitendien, dit heeft de oogen niet verblind; 't is alleen 't marmer van het entre-colonnement, en 't verguldsel van de busten en kapiteelen, en dan wijs ik er op, dat vooral de 1e etage sprekend moest zijn en de compositie domineeren; om tot dit effect te geraken moesten niet alleen de afmetingen belangrijk maar ook van de polychromie moest of liever kon nuttig gebruik worden gemaakt.

En dit heeft ook plaats gevonden, en het principe, dat mij toe heeft geleid, is dunkt me reeds genoegzaam om absolutie te erlangen; maar er is meer, een ander denkbeeld heeft mij tot de Claustra geleid, dat ik geloof meer typisch en nieuwer is. Ik heb deze groote portieken, die door hunne hoogte en ledige tusschenruimte veelal minder aangename verhoudingen vertoonen, willen bekleeden, en daarna als 't ware gordijnen (in figuurlijken zin) in den vorm van entre-colonnementen aangebracht, om eerstens de loggia eenigszins tegen regen en wind te beveiligen, maar hoofdzakelijk omdat in dat denkbeeld van drapeering met gordijnen den gevel een meer voltooid aanzien te geven als van een huis dat bewoond is.

Het zijn deze Claustra, deze groote portières à jour, die leven en beweging in de gevelordonnantie brengen.

In plaats van eene groote perystile, meer pompeus dan rationeel, heb ik mij beschutte en bekleede portieken gedacht, die een warmer aanzien hebben en, ik herhaal, figuratif dienst doen als groote gordijnen voor monumentale vensters. Om dit denkbeeld te completeeren, dat evenzoo praktisch als origineel is, was het noodig dat deze geconstrueerde gordijnen een geheel ander aspect hadden dan 't gebouw zelf. Ze moesten in kleur eer eenigszins fijner bearbeid zijn om beter te doen uitkomen, dat ze geen integreerend deel van de gevel ordonnantie uitmaken, maar alleen zijn aangebracht als eene élégante en souple vulling. Het is daarom, dat ik verschillende kleuren van marmer bezigde, hier en daar bezaaid met enkele vergulde gedeelten; ik heb aldus als 't ware den gevel getapisseerd met deze marmerachtige deelen, evenals men groote en kleurige tapijten hangt.

En dit is alles; de rijkdom van den gevel bepaalt zich dan ook tot dit origineele aanhangsel, en het is, omdat ik alzoo op geheel logischen grond kleur en goud heb gebezigd, que l'on a crié presque au scandale.

Ik ga niet verder; dat de goedgezinden mij beoordeelen, ik heb zelf op dit punt mij zelf beoordeeld zonder vonnis tot executie; en als de gelegenheid zich weder voordoet om een groot operagebouw in 't leven te moeten roepen, zult gij in mij een recidivist vinden.

Gaan we nu tot de wederlegging van het niet minder scherpe verwijt, mij gedaan, dat is saamgevat in de woorden „La coloration polychrome est une hérésie à Paris." Hier is het niet alleen eene kwestie van smaak, maar ook van tijd, en het was mij niet moeilijk de critici te bekeeren, indien ik den tijd tot bondgenoot nam in de wederlegging van deze niet alleen tegen mij, maar tegen een architectonisch kunstbegrip ingebrachte beschuldiging.

De tijd toch heeft de scherpte van de kleuren, in den gevel van de Opéra gebracht, reeds belangrijk gewijzigd en de stemming van mijne beoordeelaars reeds vrij wat gecalmeerd.

Maar van dit voordeel aan mijne zijde, waarop ik trouwens gerekend had, zal ik geen gebruik maken, want dat zou den schijn hebben, dat ik verzachtende omstandigheden in mijn pleidooi wil gebruiken en met beschroomdheid de verdediging van marmer en goud op mij neem, terwijl het in tegendeel mijne bedoeling is ze te verheerlijken.

Ik wil en ik hoop er in te slagen, mijne overtuiging als 't ware over te planten in den geest van anderen en hun toonen, dat Parijs niet minder recht heeft op kleurrijke marmers dan Athene en Venetië; en dan dwingt zich onmiddelijk de vraag bij mij op:

Waarom zijn de menschen toch zoo onbegrijpelijk inconsequent? Dezelfde bedillers toch, die dag in dag uit leven te midden van eene kleurrijke omgeving in 't interieur van hunne woonhuizen, zijn onwillig om daarin ook hunne monumenten en hunne kleedij te doen deelen.

Ontegenzeglijk is 't waar, dat de toepassing van kleur niet moet leiden tot eene onsamenhangende en bonte massa, en niet de hoofdrol moet spelen in de décoratie van het uiterlijk aanzien van onze gebouwen, en dat in den regel zacht gelijkkleurig materiaal verkieselijk is, opdat het silhouet zich scherp tegen het fond van de lucht kan afteekenen; maar zal 't aan 't geheel niet ten goede komen, wanneer enkele deelen daarvan door schitterende en warme kleurschakeering in die geheele massa afwisseling brengen, die opvroolijke en daaraan een levendiger aanzien geve, evenals de kleur van van 't hoofdhaar, die van de lippen en de oogen dit doen bij de physionomie van den mensch.

Het ligt niet in mijne bedoeling een cursus te geven in Polychromie, maar ik aarzel toch niet om er op te

wijzen, dat de Assyriërs en de Egyptenaren kleur in hunne monumenten hebben gebracht, en onder de barbaren kan men hen toch niet rangschikken; de Grieken hebben kleur toegepast in de meest artistieke uitingen van hunne kunst; hunne smaak was op kunstgebied toch zeker even delicaat als die der Franschen. De Romeinen hebben in overvloed marmer en graniet gebruikt, en de Italianen, Florentijnen, Venetianen en Lombarden hebben die traditie voortgezet, en tot in de 16e eeuw hunne monumenten met kleurrijk marmer en schilderwerk getooid. In Frankrijk zelf, onder Hendrik IV en Lodewijk XIII, heeft men geofferd op 't altaar van de kleur, en werd de baksteen gracieuselijk saamgeweven met de bergsteen; eindelijk in den loop der eeuwen, in de meest schitterende tijdperken van grootheid en kunstontwikkeling, hebben de grootste artisten van de kleur een ruim en krachtig gebruik gemaakt.

Welke is dan toch de kwade geest die plotseling de oogen van de Westerlingen heeft verduisterd, en daarbij ook, het moet worden gezegd, hunne harten en hunne neigingen als met een ijskorst omgeven? Intusschen, is 't eigenaardig, dat deze vreemdsoortige ziekte, die men „Chromatophobie" zou kunnen noemen, zich uitsluitend openbaart bij gevels van onze gebouwen.

Daarbinnen omringt iedereen zich met kleurrijke gordijnen en tapijten, de meubelen hebben soms schrikkelijke kleuren, men heeft de bloemen en de schilderijen lief, niet minder dan de tintellende kleur van den wijn; de dichters bezingen de rozenroode lippen, de blauwe oogen en ravenzwarte haren. Alles, alles, in één woord leeft door zijn kleur en vorm, en dit kunstgevoel houdt plotseling op bij den dorpel van onze huizen en paleizen, dat wil zeggen bij alles wat tot de samenstelling van eene stad behoort, en ons gevoel wordt als 't ware verstijfd, voor den eentoonigen en kouden aanblik van de lange reeks van grijze hardsteen, afgewisseld door witte steenkleur à la queue leu leu gerangschikt in de rechte lange straten; een gewaarwording om een vroolijken polichinel te doen veranderen in een lijkbezorger.

Maar, vreemd verschijnsel, diezelfde Parijzenaars, diezelfde Franschen, door schrik bevangen, wanneer zij in hun land slechts een enkel gebouw zien dat van die eentonigheid door kleurrijk marmer, in de gevel gesteld, afwijkt, staan in diepe bewondering, wanneer ze in Italië zijn, over de soms al te kleurige monumenten, als Sainte Marie des Fleurs, de klokkentoren van het Giotto, of St. Marcus van Venetië, en kunnen ze geen woorden genoeg vinden om lucht te geven aan hun enthousiasme.

Wat is wel de oorzaak van dit vreemd verschijnsel? 't Is, geloof ik, in tweeën te plitsen; eerstens zijn die monumenten antiek, in al wat tegenwoordig als zoodanig kan worden gequalificeerd, heeft 't voorrecht magnifique te zijn; en in de tweede plaats zijn de steden van Italië rijker aan kleur, en de straten er minder rechtlijnig en eentonig dan in Parijs, zoodat, en dit is de gelukkige zijde, het pittoresque er boeit en den indruk verhoogt, wijl marmer en mozaïk een intigreerend deel van 't geheel uitmaken.

Hier zijn de straten koud, de huizen treurig in hunne regelmatigheid, en mag 't u gelukken een enkel klein gedeelte te ontdekken, dat kleurig, los en vroolijk is, dan maakt dit 't zelfde effect als een trompet-solo in een ziekenkamer.

Maar is dit de schuld van dit kleine kleurrijk gedeelte? Neen, 't is veel eer te wijten aan de grijskleurige gebouwen; en in plaats van den architect te beschimpen die er naar heeft gestreefd een weinig meer gloed en leven te brengen in de kunst, die grootsch moet zijn, maar die daarom zonder aan die grootscheid afbreuk te doen een aangenamen toon kan hebben, moest men hem veeleer aanmoedigen, zijn voorbeeld navolgen en in onze stad wat meer gloed en leven brengen, door eene oordeelkundige toepassing van kleur in de détails van de eentonige huizenreeksen; de gemoedsstemming wordt daardoor opgewekt en de geest verfrischt, op gelijke wijze als de zuivere zuurstofhoudende lucht de kracht en den eetlust van den mensch bevorderd.

Laat dan de frische geest van uit die vervlogen eeuwen wederkeeren, opdat uw oog zich verlustige in gouden stralen, uw gemoedsstemming verhoogd worde door tintelende kleuren, en gij, volk van Frankrijk, evenaart de Grieken in hunnen smaak. Zijt Latijnen in uw hart, waar gij Galliers zijt door 't bloed, herneemt de erfenis der Grieken, Romeinen en Franken; dat wil zeggen, kweekt liefde voor de azuur-rose en blaauwe tinten van 't uitspansel, het enthousiasme van den hartstocht en de zorgeloosheid van de vroolijkheid, dat is kleur, zelfvertrouwen en stoutmoedigheid in de kunst.

Dan zullen uwe gebouwen minder doodsch zijn, uwe paleizen meer schitteren.

Heb ik u overtuigd? — Neen, ge had gelijk als wij in Italië waren, maar ongelijk als gij te Parijs bouwt; want men beweert, dat de marmers hier verbleeken, het goud vervuilt en de steen zwart wordt, terwijl zij in de meer mildere temperatuur van Italië ongeschonden blijven.

Daarin ligt veel waarheid, maar er is meer in dat onwaar is. Waarheid is, dat de steen en het wit marmer door den zuidelijken zonnegloed een warme en gouden tint verkrijgen, 't geen wij hier missen; maar de gekleurde marmersoorten conserveeren zich evenmin te Palermo als te Parijs. Dit hangt geheel af van het materiaal, dat wordt gebezigd, en het speciale klimaat van de steden. Te Venetië, waar 't geheele jaar een met zoutdeelen bezwangerde vochtige lucht heerscht, lost de steen zich slechts weinig op, maar de zoute luchtdeeltjes zijn oorzaak, dat de kleur hare gelijkmatigheid verliest; te Rome wordt het marmer grijs, te Florence verbleekt het, te Athene wordt het geel; dat hangt af, zooals ik zei, van het klimaat, maar bovenal van de natuur van 't marmer dat gebruikt is.

Het antieke groen, de Afrikaansche marmers, de porta santa, houden zich vrij goed, evenals 't graniet en het porphier, terwijl de violette breuksteen, de brocatelles, en de griottes, een groot deel van hun glans verliezen.

Het is geheel 't zelfde te Parijs, de rose granietsoorten bieden grooten weerstand aan dit klimaat, getuige de twee groote kolommen van Aberdeens graniet, die bij den glooienden opgang van 't opéragebouw geplaatst zijn.

Het roode marmer van Sampan, het Zweedsch groen, en meer andere, behouden hunne primitive kleur, anderen daarentegen als het Sarrancolin, of de harde steen van Echaillon en de Jura verbleeken snel en krijgen een doodsche tint. Hier, zoowel als elders, zijn er weerstandbiedende materialen en andere minder krachtige.

Men moet dus kiezen, en marmersoorten zoeken die deugdzaam zijn, en dit is eene zaak van praktijk.

Aan de Opéra hebben slechts enkelen geleden, anderen hebben integendeel hunne zachte en harmonische kleur behouden die ik had gezocht, en deze vooral moest worden gebruikt. Merkwaardig is het, dat bijna alle marmersoorten, die zich hebben geconserveerd, uit koudere luchtstreken komen dan het klimaat van Parijs.

De Jura, Schotland, Zweden, België en Finland, hebben goed weerstand biedende materialen geleverd. Welnu, wij hebben slechts deze te kiezen; het ontbreekt niet aan carrières in 't noorden van Europa, en indien wij willen dat onze monumenten hunne kleur blijven behouden, dan hebben wij ons slechts te voorzien uit goede streken. Stellen wij dus de valsche beschouwing, dat marmersoorten alleen in het mildere klimaat gebruikt kunnen worden, geheel ter zijde, en erkennen we, dat men ze overal gebruiken kan onder voorwaarde, dat de keuze met oordeel geschiede.

Indien de zon bij ons den steen grijs maakt en aan onze gebouwen minder warme tinten geeft dan aan die, blootgesteld aan de zonnestralen uit 't Zuiden, dan is er toch harmonie, en wel op de fijnste en meest délicate wijze, wel minder warm in toon dan die van Sicilië, maar een meer dan voldoende aantrekkelijkheid en levendigheid blijft behouden. Dat iedereen dus zoeke naar die marmers, dat mozaïk; dat iedereen zich rekenschap geve van de uitwerkselen van den tijd op 't materiaal en, door de lessen van de ondervinding wijzer geworden, zullen we aan de nakomelingschap een palet van kleurige marmersoorten kunnen nalaten, die te Parijs zonder schroom gebruikt worden.

De natuurlijke polychromie, dat wil zeggen, die, bestaande uit natuurlijke steen, is dus in ons klimaat zeer goed mogelijk en is het werk van den artist, haar het burgerrecht te doen verkrijgen.

Ik heb gezocht, laat anderen ook zoeken; dat onze jeugdige ambtgenooten den smaak van het publiek beschaven, en waarschijnlijk zal men binnen een kwart eeuw, Parijs hier en daar verrijkt vinden met marmer en mozaïk, die onze sombere lucht en onze triestige straten aanmerkelijk zullen hebben verlevendigd, en de kunst zal bij deze transformatie niets verliezen. De polychromie heeft dus recht om in Parijs hare intrede te doen, en indien enkele onverbeterlijke klassiekers, ontstemd zijn geweest bij 't zien van de marmers aan de opéra, dan hebben zij 't voorbeeld nagevolgd van die goede lieden, die zich er niet mede konden vereenigen, dat het gas de kaars verving en de spoorwagen in de plaats van de omnibus werd gesteld.

Deze beide fragmenten uit het pleidooi op kunstgebied, door Ch. Garnier gevoerd, tot wederlegging van de weinige critiek op zijn werk, hebben hoofdzakelijk de strekking van de gunstige, onderhoudende en toch zoo praktische wijze in 't licht te stellen waarop die bouwmeester met zijne tegenstanders in 't krijt is getreden.

Nog meerdere, als die van 't hem gedaan verwijt, saâmgevat in de woorden: „Trop d'or, Trop d'or"; „Le sousbasement est trop bas" enz., zijn even interessant, maar de reeds gegevene zijn voldoende, en is zijn wensch, ten minste wat onze tegenwoordige bouwkunst betreft, zeker ten opzichte van kleur toegepast in de gevels der gebouwen, binnen 't kwart eener eeuw verwezenlijkt, en zou hij bij de uitbreiding die deze vorm van decoratie genomen heeft, er mogelijk nu toe kunnen komen, de bouwmeesters toe te roepen: „pas trop de couleurs"! „Gare au bariolage incohérant"! en in dien zin is zijn pleidooi ten dezen opzichte niet meer actueel. Het werd ook niet met dit doel gesteld, en heeft alleen de strekking om de wijze waarop Garnier de algemeene critiek tegemoet trad, te doen uitkomen, in verband met den aanhef van dit artikel.

N.

INGEZONDEN.

HET VOORSTEL VAN DE AFDEELING 'S-GRAVENHAGE.

Mijnheer de Redacteur.

Het Weekblad van 23 Febr. resumeert in de rubriek „Verslagen van Vergaderingen" het verhandelde in de Afd. 's-Gravenhage op 15 Februari j.l.

Onder meer wordt daar medegedeeld, dat het volgende voorstel door de afdeeling is aangenomen:

„De verschillende Afdeelingen moeten gezamenlijk uitmaken De Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst."

„Elk lid van eene Afdeeling is lid van de Maatschappij, krijgt al hare uitgaven kosteloos en betaalt hoogstens eene contributie van f 10.— per jaar. Zij die bij deze eventueele verandering Afdeelingsleden zijn en niet toetreden volgens de nieuwe wet, blijven in hunne oude rechten, doch hebben geen aanspraak op de nieuwe, welke uit eene eventueele wetswijziging voortvloeien.

Uit de Afdeelingen worden naar gelang van het aantal leden, gekozen de leden van het Hoofdbestuur.

De leden enz. enz."

Het wil mij voorkomen, dat de duidelijkheid der redactie van de voorlaatste zinsnede volstrekt niet in verhouding is tot de verstrekkende beteekenis dier twee regels schrift.

Moet, in verband met het voorafgaande, de zinsnede aldus zijn te lezen:

„Uit de Afdeelingen worden naar gelang van het aantal volgens de nieuwe wet toegetreden leden gekozen de leden van het Hoofdbestuur;" of beteekent het, dat de niet-toegetredene Afdeelingsleden door hun aantal, stem in het kapittel krijgen en invloed kunnen uitoefenen op de keus der leden van het Hoofdbestuur?

Het laatste schijnt mij een gevaar voor de Maatschappij.

Met achting

J. K. M. LINTHOUT.

's-Gravenhage, 26 Febr. '95.

BERICHTEN.

Nog in de volle kracht van het leven is den 24sten j. l. te Amsterdam overleden de heer J. D. P. Haalmeijer, lid der hier en elders als zoo uitstekend bekend staande aannemers-firma Staal en Haalmeijer.

Om zijn degelijkheid, zijn zaakkennis en zijn edel karakter was de overledene algemeen geacht.

Een oud-Hollandsch kunstwerk, van groote historische waarde, zal van aanstaanden Zondag af tot en met Woensdag te zien zijn in het Kunstnijverheidmuseum te 's-Gravenhage.

Het is de zilveren schotel met schenkkan, van den Admiraal Tromp, welke volgens de overlevering hem door de Staten van Holland werd vereerd na de overwinning bij Duins in 1639. Het is vermoedelijk gedreven door Adam van Vianen, en prijkt met een aantal uitmuntend uitgevoerde figuren.

De namen der voor de Koninklijke subsidiën aan jonge Nederlandsche kunstschilders aangewezen personen zijn:

Theodoor van Doormaal, te Standdaarbuiten; — M. Schildt, te Rotterdam; — I. Zon, tijdelijk te Antwerpen; — Fl. Arntzenius, te 's-Gravenhage; — H. M. Krabbé, te Amsterdam; — Jac. de Jong, te Amsterdam; — Mejuffr. I. Koster, tijdelijk te Brussel; — I. Linze Jr., te Rotterdam; — en H. van Steenwijk, te 's-Gravenhage.

Van de hand van den burgemeester van Haarlem, Jhr. Mr. Boreel, is bij den raad der gemeente een zeer belangrijke missive over het vraagstuk van maximum arbeidstijd en minimum loon ingekomen. De schrijver is daartoe gekomen, omdat hij zich geenszins kan vereeningen met eenige raadsbesluiten, waarbij op verschillende verzoekschriften, door eene commissie onderzocht, geantwoord is, dat: „op de door die adressanten vastgestelde wijze het *menschlievend doel* niet zou worden bereikt, maar dat de door hen verlangde *dwang*maatregelen niet zouden zijn in het belang van de arbeiders in het algemeen, noch in dat der gemeente."

Met dat oordeel is de heer Boreel het volstrekt niet eens; van een *menschlievend doel* mag hier geen sprake zijn.

Het betreft hier niet een philanthropischen maatregel die aan enkelen ten goede komt, geen bedeeling of uitreiking uit de gemeentekas.

Neen; het doel moet hier zijn, dat de gemeente omtrent minimum loon en maximum arbeidstijd het voorbeeld geve, omdat het is in het algemeen belang en dus ook in dat der gemeente, dat de arbeiders beter dan vroeger gelegenheid zullen hebben zich geestelijk te ontwikkelen, en hun huiselijk leven te veraangenamen. Daardoor zal de ontevredenheid onder de arbeidende klasse verminderen, omdat zij alles beter zullen leeren begrijpen wat hun nu nog onduidelijk is.

De oplossing van de sociale kwestie zal een belangrijke schrede voorwaarts gaan, als een kortere en geheel met des menschen physieke en intellectueele krachten overeenkomende werktijd is ingevoerd.

Dit als algemeene beschouwing latende voorafgaan, vestigt de heer Boreel de aandacht op de nadeelen, voortvloeiende uit de thans ingevoerde stelsels van aanneming, waarbij de aan-

nemer geheel vrij wordt gelaten in de regeling van den duur en de belooning van den arbeid. De ondervinding heeft hem geleerd dat, waar bij aannemingen soms een belangrijk verschil bestond tusschen den hoogsten en laagsten inschrijver, waar voor beiden de materialen even duur zijn, het verschil moet worden verhaald op den arbeider, die daardoor minder loon bekomt. Dat in zulke omstandigheden, die ook de arbeider kent, bij dezen geen liefde voor zijn werk is, oordeelt de heer Boreel zeer begrijpelijk en nog begrijpelijker komt hem dit voor, waar de werkman ziet, dat door den werkgever wordt gespeculeerd op de bestaande werkeloosheid.

De gemeente behoort voor te gaan in het voorschrijven van bepalingen omtrent minimum loon en maximum arbeidsduur, omdat zij in de eerste plaats goed werk moet en mag verwachten; tweedehandswerk mag door haar niet worden geaccepteerd en haar ambtenaren zijn er om te zorgen, dat de gemaakte bepalingen worden nagekomen. De tegenwoordige toestand der financiën behoeft de gemeente niet te weerhouden, want:

a. de kosten van het werk zullen niet, of althans niet noemenswaard worden verhoogd.

Te 's-Gravenhage 1 pCt. Te Amsterdam 2.17 pCt.

b. de hoedanigheid van het werk zal verbeteren;

c. door de invoering van een korteren werktijd stijgt de productie.

Terwijl de bovenstaande alleen belangen voor de gemeente zijn, zijn er ook voor den arbeider groote belangen verbonden aan den gereglementeerden arbeidsduur, en wel:

a. van moreelen aard.

De mensch leeft nu eenmaal niet uitsluitend om te werken, te eten en te slapen, doch is voor iets hoogers geschapen. Maar als de strijd om het bestaan al zijn tijd in beslag neemt, kan hij aan die roeping niet voldoen.

b. Van physieken aard.

Door de reglementeering van den arbeid zal de algemeene gezondheidstoestand der arbeiders verbeteren en zullen ziekten minder voorkomen.

c. Vermindering der heerschende ontevredenheid.

Dat deze bestaat en steeds toeneemt is een feit. Gemis aan samenwerking van patroon en arbeider is er de oorzaak van. Deze zal verdwijnen door het overleg tusschen beide partijen, als de kortere arbeidsdag wordt ingevoerd.

d. Meerder vlijt en liefde voor den arbeid.

Eerst dan als de arbeider het vooruitzicht heeft na gedanen arbeid eenige afwisseling te kunnen genieten, mag men van hem vorderen, dat hij zich met hart en ziel op zijn werk zal toeleggen en daarvoor liefde zal gevoelen

e. Vermindering van het misbruik van sterken drank.

De heer B is geenszins de meening toegedaan van hen, die oordeelen, dat de arbeider zijn meerderen vrijen tijd in de kroeg zal gaan doorbrengen. De praktijk, men leze het werk van Mr. G. M. den Tex, leert dat anders.

De vraag zou kunnen rijzen: waarom, als de voordeelen van een korteren arbeidsdag zoo groot zijn, de gang naar de invoering daarvan dan niet aan hen zelve overgelaten? Waarom moet dat juist van de overheid uitgaan?

Als redenen voor de laatste vraag geeft de heer Boreel op:

1°. Gemis eener krachtige organisatie onder de werklieden,

2°. Onbekendheid met de aan een verkorten arbeidsduur verbonden voordeelen.

Dit laatste niet aan het adres van alle Nederlandsche arbeiders.

Eindelijk wederlegt de heer Boreel in zijn ijverige missive eenige bezwaren door de raadscommissie aangevoerd tegen de invoering door de gemeente van een stelregel van minimum loon en maximum arbeidsduur.

Dwang, waarvoor de commissie vreest, wordt ook thans reeds, wel is waar indirect, uitgeoefend door de wetten van 24 Sept. 1874 en 5 Mei 1889.

Dat slechts een gering getal werklieden door den maatregel zal worden gebaat, en dat die maatregel personen van buiten naar hier zal lokken, wordt tegengesproken.

Eveneens tracht de heer Boreel aan te toonen, dat de commissie faalt als zij zegt, dat in zeer vele gevallen onvermijdelijk van de verplichte beperking van den werktijd zal moeten worden afgewekken; dat geen aankomelingen op de werken zullen kunnen geplaatst worden, en dus de aannemer, meer dan thans reeds zal hebben te letten op het gehalte der werklieden.

Dit stuk zal bij het behandelen van het rapport, omtrent de verzoeken van den arbeidsraad, wel overwogen worden.

In een buitengewone vergadering van den Particullieren Arbeidersraad te Haarlem is behandeld een schrijven van het comité in zake loonsbeweging, samengesteld uit de timmerlieden, aldaar.

In dit schrijven werd de medewerking van den Arbeidsraad ingeroepen bij de uitvoering van eene motie, waarbij was besloten heeren patroons en den Gemeenteraad te verzoeken met 1 April a. s. een arbeidsdag vast te stellen des zomers van 11 uur en des winters van 10 uur, bij een minimum-loon van 23 cts. per uur.

De Arbeidsraad besloot een afwachtende houding aan te nemen, totdat door de Gemeenteraad een beslissing zal zijn genomen op zijn adres betreffende het bepalen van een maximum-werktijd in de bestekken van gemeentewerken.

PERSONALIA.

Voor de betrekking van directeur der Ambachtsschool te Haarlem hebben zich 40 sollicitanten aangemeld.

De heer G. D. Wijndels de Jong, Hoofd-opzichter der Landsgebouwen te Amsterdam, heeft met 1 Mei a. s, eervol ontslag uit 's Lands dienst aangevraagd.

ADVERTENTIEN.

TH. VAN HEEMSTEDE OBELT,

Sanitary Engineer,

150 de Ruyterkade. — AMSTERDAM. — Filiaal 36 Rokin.

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead.

SPECIALITEIT VOOR DE LEVERING VAN **COMPLETE BADINRICHTINGEN.**

PRIVAAT-INRICHTINGEN. — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen.

Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen.

Geijsers geheel van rood koper, van binnen vertind. Zij bederven het water niet, overtreffen al de tot nu toe-bestaande en kosten niet meer. Attesten ter inzage.

CLOSETS, WASCHTAFELS, UNINOIRS enz. — **VERWARMING EN VENTILATIE.**

Agent voor de Chamberland filters, Systeem Pasteur.

Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

Algemeene Maatschappij van Levensverzekering en Lijfrente,

gevestigd te AMSTERDAM, Damrak 74.

Goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 1 November 1880, No. 28.

DIRECTEUREN:

Dr. S. R. J. v. Schevichaven, E. W. Scott en J. F. L. Blankenberg.

Volteekend Maatschappelijk Kapitaal . f 1.000.000.—

Verzekerd bedrag ruim . . . . - 47.000.000.—

Jaarlijksche Ontvangsten ruim . . . . . - 2.020.000.—

Reserve op 31 December 1893 . . . . . - 4.726.934.57

Ouderdom.	JAARLIJKSCHE premie voor f 1000.— bij Overlijden uit te keeren.		na 20 jaren (of dadelijk bij overlijden uit te keeren)		na 15 jaren (of dadelijk bij overlijden uit te keeren)		Ouderdom.	Dadelijk ingaande Jaarlijksche lijfrente voor f 100 gestort kapitaal. voor mannen.		voor vrouwen	
25	f 18	—	f 41	10	f 57	30	45	f 6	83	f 6	65
30	- 20	30	- 41	60	- 57	30	50	- 7	54	- 7	24
35	- 23	80	- 42	40	- 58	10	55	- 8	39	- 7	99
40	- 28	20	- 43	90	- 59	20	60	- 9	57	- 9	10
45	- 34	40	- 46	70	- 61	40	65	- 11	18	- 10	72
50	- 42	60	- 51	—	- 64	80	70	- 13	51	- 13	03

MARTIN & Co.,

Achter Oosteinde 2—4, bij het Paleis voor Volksvlijt.

AMSTERDAM.

Groothandel in Bouwstoffen.

MARMEREN SCHOORSTEENMANTELS.

Vraag Album en Prijzen.

G. & J. COOL, Bloemgracht 77,

Fabrikanten van **MARMEREN SCHOORSTEENMANTELS,**

ZEER GROOTE MAGAZIJNEN. — Ruime sorteering. — Concurreerende prijzen.

Specialiteiten in GRAFZERKEN en MONUMENTEN

in Escaussijnsche, Fransche en Duitsche Bergsteen etc. — Exemplaren aanwezig in de Magazijnen. — **Handel in VLOER-, WANDTEGELS.**

Bloemgracht 77. AMSTERDAM. Leeuwenstraat 14. ROTTERDAM.

Bekroond op de Wereld-Tentoonstellingen te PARIJS, PHILADELPHIA, AMSTERDAM, etc.

DE LINT & Co.

Nieuwehaven No. 39 N.Z., Rotterdam.

MOZAIEK-,

VLOER- en WANDTEGELS.

Terrazzo- en Houtparketvloeren.

Nieuwe dessins. ruime keuze.

Depôt **Villeroi & Bech.**

„ **Minton Hollins & Co.**

Jos. Amiabel,

HUIS- EN DECORATIESCHILDER.

Ontwerpt Plafond- en muurschilderingen, wapens, vaandels enz.

Transparante gordijnen

en **RECLAMEBORDEN in alle stijlen.**

Verdoeken en Restaureeren

VAN SCHILDERIJEN.

Luth. Burgwal 29. - Den Haag.

BREEDSTRAAT 9. - UTRECHT.

1a Bouw-Tufsteen.

uit de beste groeven van Weibern **verweert niet, wordt niet zwart. GOEDKOOPSTE** van alle goede natuurlijke bouwsteenen.

Uitstekende getuigschriften van voorname Nederlandsche bouwmeesters.

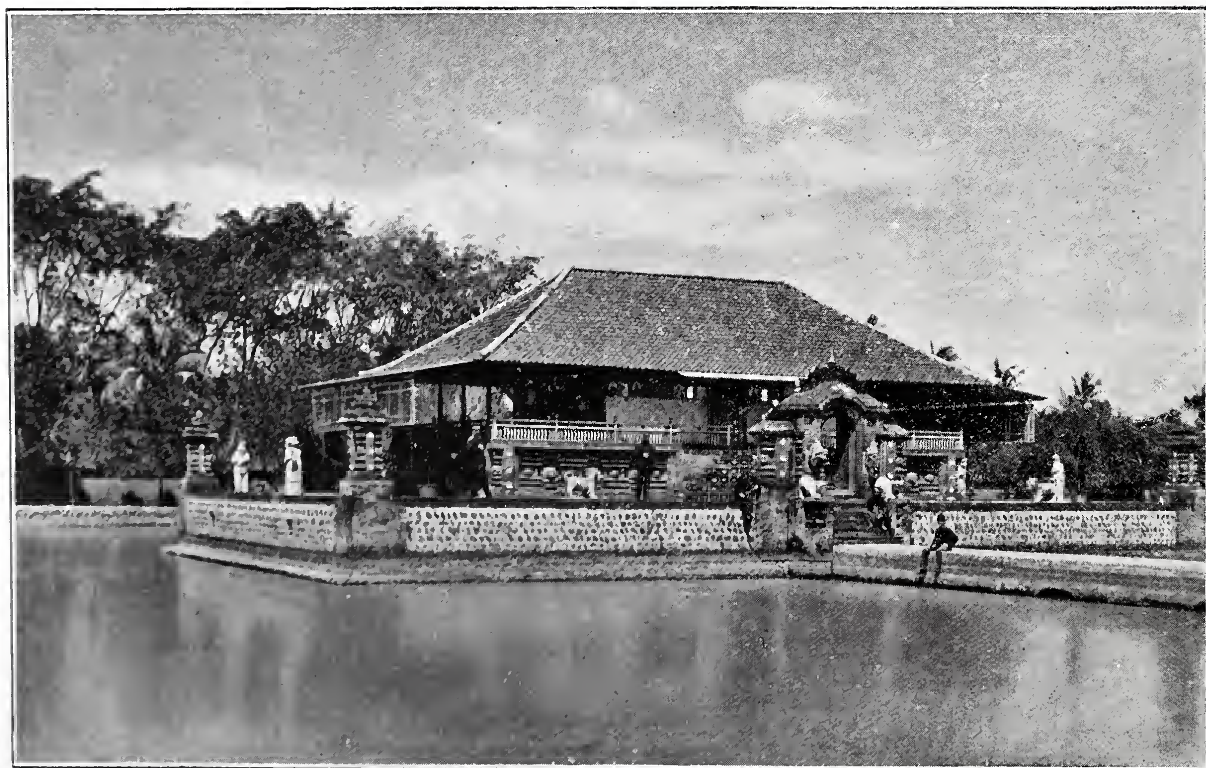
C. Grod. BROHL.

Vertegenwoordigd door **Ferd. ENGERS**

AMSTERDAM.

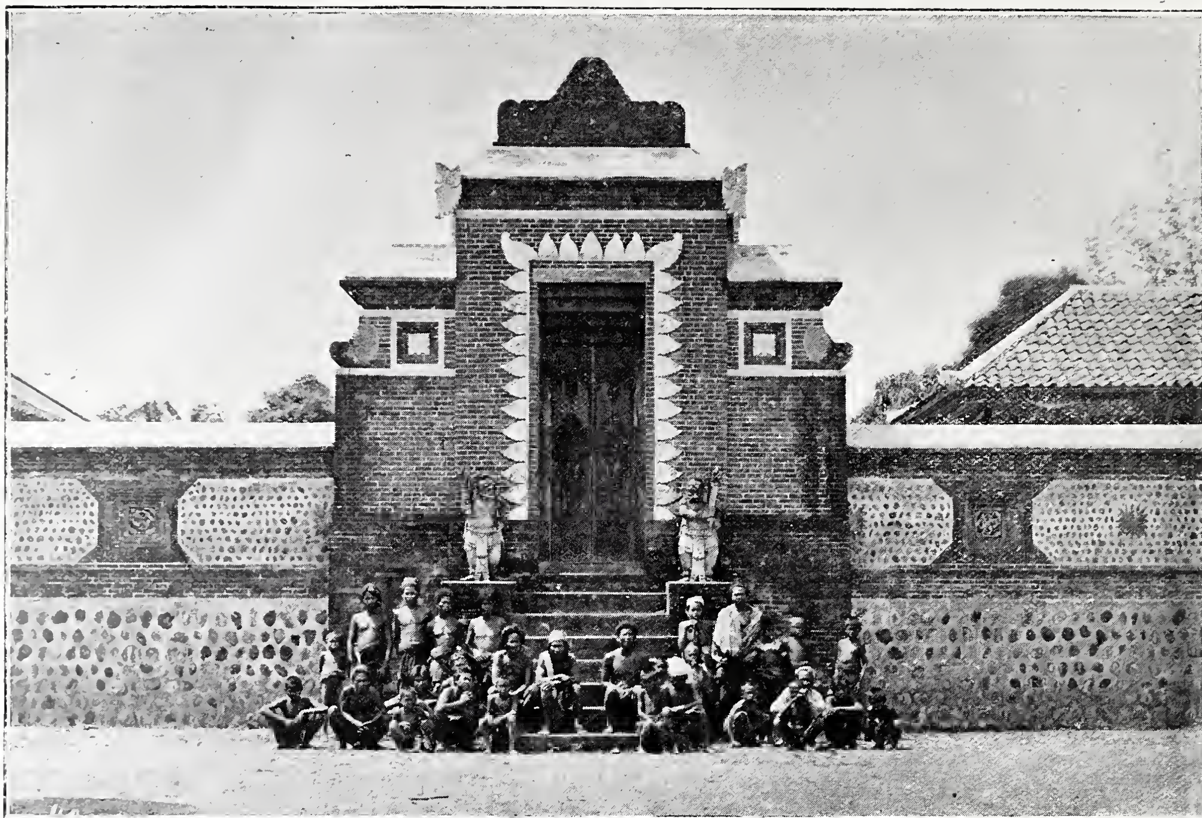

POORT VAN DEN VIJVER VAN HET VORSTENVERBLIJF
TE TJAKRA NEGARA.

Behoorende bij het Bouwkundig Weekblad van 9. Maart 1895 No. 10.

GEZICHT OP DEN VIJVER VAN HET VORSTENVERBLIJF TE TJAKRA NEGARA.

POORT VAN DEN DEWA-TEMPEL TE LINGSAR.

Behoorende bij het Bouwkundig Weekblad van 9 Maart 1895 No 10.

BRAHMA-TEMPEL TER ZIJDE VAN DEN GROOTEN WEG VAN TJAKRA NAAR MATARAM.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

9 MAART 1895. | 15de JAARGANG. | No. 10.

Redactie voor de verschillende groepen :
A. Le Comte. — Eduard Cuypers. — F. C. Dufour. — A. C. M. van Etten. — Henri Evers. — C. A. Huygen. — D. E. C. Knuttel. — Jurriaan Kok. — J. R. de Kruyff — F. H. van Malsen. — C. B. Posthumus Meijjes. — C. Muysken. — J. J. van Nieukerken. — R. P. J. Tutein Nolthenius. — B. J. Ouëndag. — C. H. Peters. — C. T. J. Louis Rieber. — P. du Rieu Fzn. — J. Verheul Dzn.
BUREAU REDACTIE: Marnixstraat 402, Amsterdam.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. ƒ 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels ƒ 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-Gravenhage.
BUREAU van ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

HET HINDOEÏSME IN NEDERLANDSCH-INDIË.

Met gevoelens van vreugde en trots is in Nederland de schitterende afloop vernomen van de expeditie naar het eiland Lombok, en hoewel het krasse vernielingswerk en het in ballingschap wegzenden van de leden van het vorstenhuis allerwege als noodzakelijk zijn erkend, toch stemmen deze maatregelen ook eenigszins weemoedig. Daargelaten, dat bij zeer velen een gevoel van medelijden met den onttroonden vorst is opgeweld, sterk afstekende bij den spot, gedreven in enkele prenten van een paar periodieken, is uit een geschiedkundig oogpunt, nauw aan kunstgeschiedenis verbonden, de val van het Balische vorstenhuis eene gebeurtenis van beteekenis, omdat daarmede weder eenige sprekende uitingen van eene voormalige grootsche beschaving worden weggevaagd. Daaraan mag ook in dit blad wel even herinnerd worden.

Door de welwillendheid van den heer H. D. Tjeenk Willink, uitgever van *Eigen Haard*, daartoe in staat gesteld, kan die herinnering vergezeld gaan van een viertal afbeeldingen naar bouwwerken op Lombok, ontleend aan de interessante artikelen over den oorlog op dat eiland, verschenen in *Eigen Haard*, en daarna verzameld tot een afzonderlijk verkrijgbaar geheel, getiteld Eigen Haard-Lombok.

Het valt niet te loochenen, dat het Oosten in een staat van rustig dommelen schijnt te verkeeren, wanneer men daarbij het snelle voorwaarts streven der westersche volken vergelijkt. Vasthoudendheid aan bestaande zeden, gebruiken en instellingen, en wat „adat" (gewoonterecht) heet, hebben tegengehouden wat voor ons vooruitgang en ontwikkeling is. Vele der hedendaagsche toestanden zijn daardoor, ten bate der geschiedenis, thans nog een afspiegeling van een lang vervlogen verleden. Wel is het tegenwoordige Java volstrekt niet meer het vroegere, en geen door en door Hindoeschen Bôrô-Boedoer, aan Java thans reeds geheel vreemd geworden, zal er ooit meer verrijzen; toch staat het vast, dat de Javaan nimmer, zoo min als eenige andere Polynesiër, geheel en al onder den invloed der westersche beschaving zal komen. De adat, d. w. z. de ongeschreven wetten waaruit de eerbied voor de traditiën van het voorgeslacht zoo duidelijk spreekt, zullen blijven heerschen.

Java stond eenmaal op een zelfde, of weinig daarboven verheven trap van ontwikkeling zooals die nog gevonden wordt op enkele eilanden, voor beschavende invloeden gesloten.

Een steeds aangroeiend verkeer met het vasteland bracht langzaam een ommekeer te weeg; godsdienst en beschaving uit die streken begonnen den strijd tegen oude Polynesische begrippen.

Door het toenemen der kolonisten werd de grondslag van een nieuw tijdperk gelegd. Kunsten en wetenschappen, zeden en gewoonten van Achter-Indië drongen door tot het binnenste van Java, zich daar veelal wijzigend naar de begrippen van de verschillende volksstammen. De onderscheiden vormen van het Brahmisme, vooral de dienst van Visjnoe en die van Siva, de laatste echter ontdaan van zijn geweldig en bloeddorstig karakter, werden de bijna algemeen beleide richtingen.

Weer nieuwere wijzigingen op godsdienstig gebied deden zich vrij spoedig gelden. De vredelievende gezindheid van het zachtzinnige deel der bevolking luisterde immers gewillig naar de Boeddhistische zending,

en waar de gezuiverde leer van den grooten hervormer niet bij machte was den ouderen godsdienst te verdringen, daar stonden de beide richtingen, het Brahmisme en het Boeddhisme, in vrede naast elkaar, met eigen kunst.

Wat de gebeeldhouwde tafereelen van Bôrô-Boedoer, dus uit de IXe of VIIIe eeuw onzer jaartelling, ons doen zien, is alreeds zuiver Boeddhistische kunst, zonder bijmengsel van Brahmaanschen aard; het zijn uitingen der hooge beschaving van het machtige rijk der Hindoes, wier kunst eenige eeuwen lang op Java bloeide, getuige de vele overblijfselen daarvan. Maar verschillende monumenten of beeldhouwwerken zijn ook voorbeelden van de ineensmelting van de begrippen der twee godsdiensten, waarbij meestal aan het Boeddhisme het overwicht wordt toegekend; zij zijn te beschouwen als tempels, welks binnenvertrek aan Boeddha-vereering was gewijd, en waarbij de Brahmaansche godenbeelden den ondergeschikten rang vervullen van versiering van den buitenwand.

Na die laatste periode kwam weer een tijd waarin het Boeddhisme allengs zijn belijders verloor en de Sivadienst de overhand verkreeg, in meer verbasterde en woestere vormen dan vroeger, zich afteekenend in bouwwerken met gedrochtelijke beelden versierd. Daarmede begon een tijdperk van verval voor het Hindoeïsme met zijn veelgodendom en zijn beeldendienst, en zijn kunst.

Het tijdperk van langzamen teruggang duurt voort, op Java althans, totdat de dweepzieke belijders van den Islam, over Voor- en Achter-Indië heen, tot de Soenda-eilanden zijn doorgedrongen en de leer van den eenigen God en zijn Profeet deden eerbiedigen. Zij maakten zich eindelijk geheel van het gezag meester, en onder een ontaard Islamisme gingen bijna alle sporen van voormaligen bloei en grootheid op geestesgebied geheel te loor; alleen in afgelegen hoeken kon nog een enkele overlevering verborgen blijven. De Arabische taal was die der priesters geworden.

De voortbrengselen der Arabische letterkunde hadden de bron voor eene nieuwe beschaving van Java kunnen worden, wanneer die niet zoo gebrekkig had gevloeid, en tevens van onbelangrijken invloed ware gebleken.

Moslimsche wetten, zeden, gebruiken en gewoonten kwamen in plaats van of smolten samen met Hindoesche; hun invloed had grooter kunnen zijn op het gemoed van het volk, ware dit niet reeds in een toestand van achteruitgang en verval geraakt, en ware het ook niet, dat de overheersching der Arabieren betrekkelijk spoedig werd opgevolgd door de komst der westersche zeevaarders, wier beschaving van lieverlede haar invloed deed gelden.

Het volgen van den Islam heeft de beoefening doen ophouden van het Sanskrit en het Kawi, de heilige talen; ook daardoor heeft het krachtig medegewerkt om eene oudere kunst van groote beteekenis gedeeltelijk te doen vergeten.

De nieuwe godsdienst heeft geen van die grootsche steenen tempels als Bôrô-Boedoer, met beeld- en lofwerk kunstvol versierd, meer doen bouwen; hij had geen fraaie heilige vaten, noch rijk bewerkt offergereedschap meer noodig; hij heeft ook zelfs den zin voor kunst in het huiselijk leven doen verzwakken, zooals uit het huisraad van den inlander kan worden aangetoond.

Zij die met de leerstellingen van den Islam niet wilden meegaan, en dan ook niet als dwergen-kinderen van reuzen-ouders zijn geworden, vertrokken meerendeels van Java; velen gingen naar Bali, en hunne afstammelingen handhaven daar nog gedeeltelijk hun voorvaderlijk geloof, dat echter ontdaan is van den luister, die rijkdom en macht der vorstenhuizen er vroeger aan konden geven. Volgens de nieuwere nasporingen, o. a. steunende op inscripties in Kawi-Balineesch, door Dr. van der Tuuk en Dr. Brandes op Bali gevonden, zouden de Hindoe-Javanen, na den val van het machtige rijk van Modjopahit, juist naar Bali zijn gevlucht, omdat zij wisten, daar onder geloofsgenooten te komen. Het schijnt namelijk, dat Bali reeds eeuwen te voren door Hindoes was bezocht, die er ook een of meer rijkjes hebben gesticht. De gewone voorstelling, als zouden de immigranten van Java in een geheel vreemd land zijn gekomen, waar zij hunne beschaving overbrachten, moet hiermede dus vervallen.

De groote menigte der Balineezen belijdt nog heden het geloof van Brahma en behoort tot de secte van Siva. De Boeddhisten zijn er slechts gering in aantal. Een klein deel van Bali staat onder het rechtstreeksch bestuur van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement. Het overige deel is in een aantal kleine staatjes verdeeld, gedurende langen tijd onderling strijdende, waar de ruwe gebruiken van den ouden Brahma-dienst door den tijd zijn getemperd, voor een deel wellicht onder den indirecten invloed van „de Companie"; het kastenstelsel is er niet zoo scherp meer afgeteekend, het krissen is reeds niet meer gebruikelijk, het verbranden van weduwen is niet meer geoorloofd, enz.

Gedeeltelijk van Bali is het Hindoeïsme naar Lombok overgeplant, en bleef daar onder een oud en machtig vorstenhuis, waarvoor het volk, ook om zijn rijkdom en luister, eerbied had, tot aan den ondergang daarvan, nog in zijn meest onvervalschten toestand bestaan, met behoud van de meeste der strenge leerstellingen en wreede gebruiken van den dienst van Brahma, die op Bali reeds hebben afgedaan. Dit was mogelijk, omdat de heerschzuchtige Baliërs op Lombok lang buiten den dagelijkschen invloed der westersche beschaving bleven, omdat zij het zedelijk overwicht kregen over de, hoewel ongeveer twaalfmaal talrijker, Sasaks, die den Islam belijden, en omdat zij zich ten koste van deze verrijkten.

Thans evenwel, nu op Lombok het rechtstreeksch Nederlandsch-Indisch gezag zal worden ingevoerd, zal ook daar het Hindoeïsme, de zoo in-Oostersche godsdienst, veel van zijn laatsten luister moeten verliezen, wijl met den val van het vorstenhuis van Mataram een versnippering van het Balineesch gezag moet volgen, waarbij althans de uitvoering van reusachtige bouwwerken als de Dewah-tempels, de lusthoven gelijk die van Goenoeng Sari en Lingsar, de prachtige vijver van Tjakra Negara, de terrassen van Narmada en dergelijke, voor goed tot de onmogelijkheden behoort. Alleen onder het éénhoofdig, despotisch gezag van den oppermachtigen Hindoe-radja konden duizenden verdrukte Sasaks in heerendienstplichtigheid tot zulken arbeid worden gedwongen.

Ons Gouvernement zal nu hier, evenals op Bali, de godsdienstige instellingen eerbiedigen en de bevolking onder hare eigen hoofden besturen, maar wat door de puntgranaten der artillerie en den patjol (schop) der kettinggangers is vernield, zal wel niet meer worden opgebouwd.

De wetten van westerschen geest zullen het Hindoeïsme langzaam doordringen, en al zullen de macht der traditie en de eerbied voor het geloof der voorouders sterk

genoeg blijken om den Hindoe-Baliër nog eeuwen lang te doen vasthouden aan zijn godenleer én zijn gebruiken — zooals de Moslim-Javaan thans, na vijf eeuwen, niet anders is dan een onbewust Boeddhist —, toch is met de gevangenneming van den vorst een der krachtigste uitingen van het Hindoeïsme in den Indischen Archipel voorgoed verlamd, en werd daarmede het laatste schijnsel gedoofd van een grootsch tijdperk, een wazig licht nog, dat in enkele trekken weergaf het Java van de XIVe eeuw, met zijn toenmalige zeden en zijn uitingen van hoog ontwikkelde kunst.

Moge de Indische Regeering er voor waken, dat de monumenten op Lombok zullen worden in stand gehouden en verzorgd met den eerbied, welke den overwinnaar in vredestijd past, tegenover de laatste rudimenten van deze eeuwenheugende kunst.

C. T. J. LOUIS RIEBER.

RAPPORT *van de Commissie benoemd tot het beantwoorden van eenige punten in zake besteks-wijzingen en voorwaarden bij publieke bestedingen, gesteld door de Vereeniging „Handwerksbloei" te Arnhem.*

In de Afdeelingsvergadering van 28 Dec. 1894 benoemd tot eene commissie over eenige, door de Vereeniging „Handwerksbloei" te Arnhem, gestelde punten, hebben ondergeteekenden de eer het volgende hierover mede te deelen:

De onder punt 3, 5 en 6 gestelde stellingen vormen eigenlijk een onderdeel van de reeds meermalen geopperde hoofdvraag: Zijn publieke bestedingen — vooral met het oog op de wijze waarop die in den tegenwoordigen tijd worden gehouden, — de aangewezen wegen om aannemer en bouwliefhebber tot elkaar te brengen? Het feit, dat tegenwoordig in de meeste gevallen bij een publieke besteding het werk aan den laagsten inschrijver wordt gegund, zonder te letten op de vakkennis, de moraliteit en, last not least, het financiëel draagvermogen van dien aannemer of laagsten inschrijver, heeft, ook in verband met de ontzaglijke uitbreiding die het corps aannemers heeft ondergaan, van de meeste publieke bestedingen eigenlijk een wedren zonder hindernissen gemaakt, met alleen dit verschil, dat de winner veelal de verliezende partij uitmaakt. Wie het meest waagt en het minst te verliezen heeft, durft de stoutste sprongen te ondernemen en de voorbeelden zijn te over van dergelijke aannemers, die jaren lang door dik en dun allerlei werken hebben aangenomen en eindelijk de vlag moeten strijken, een breeden stroom van leveranciers achter zich latende, die te vergeefs op betaling wachten.

Het stelsel van publieke aanbesteding is een kind van onze eeuw, en bezit ook „les défauts de ses qualités."

De besteding bij uitnoodiging heeft voor particuliere werken veel voor, hoewel wij niet met het door sommigen voorgestane denkbeeld medegaan, dat het financiëel den werkman ten goede zou komen. Wel zou het ambacht er door winnen en zeer zeker zou de markt binnen niet al te langen tijd gezuiverd worden van een zekere categorie van aannemers, hierboven in enkele trekken genoemd.

De gestelde punten geven ons het vermoeden, dat over dit groote vraagpunt geene gedachtenwisseling wordt gevraagd, en heeft uwe commissie zich alzoo na deze korte inleiding tot de gestelde punten bepaald.

Punt 3. „Indien het bekend is, dat een patroon, als hij een werk heeft aangenomen, den stedelijken loonstandaard aan zijn werklieden niet heeft betaald, door te profiteeren van de overvloedige aanbiedingen van werkkrachten, te bewerken dat bij de eerstvolgende aannemingen hem het werk niet worde gegund, maar wel aan hem die de loonen naar behooren uitkeert."

Uwe commissie stelt op den voorgrond, dat zij de handelingen van zulk een aannemer op zijn zachtst uitgedrukt, immoreel verklaart, maar men moet niet uit het oog verliezen, dat de aanbesteding is, het maken van een zuiver koopmans-contract, beheerscht door vraag en aanbod, en het dus, wanneer hierover contractueel niets is voorgeschreven, niet aangaat den betrokken aannemer te weren.

De reeds op vele plaatsen voorgeschreven bepalingen omtrent minimum loon en maximum arbeidstijd, heffen echter dit euvel geheel op en geven der directie het wapen in de hand, de overtreders te beboeten.

Daarbij hebben de werklieden met hunne meer en meer veld winnende solidariteit een krachtigen factor om die patroons met werkstakingen te dwingen. Daarbij beheerscht de geldkwestie elke publieke aanbesteding en de beslissing berust in de meeste gevallen bij den werkgever. De moreele invloed van den architect kan op die gunning veelal sterk werken, doch het weren van den aannemer alleen daarom, is zeer moeijelijk, vooral als men de weinige kieskeurigheid ziet, waarmede in onze dagen die gunningen dikwijls plaats hebben.

In de aannemerswereld zelve is het weigeren van een aannemer, een brevet uitreiken van financiëele machteloosheid en men kan, om iemand voor die verdenking te sparen, toch moeielijk per advertentie in de bladen de redenen eener weigering bekend maken.

Punt 5. „Heeren architecten en verschillende directiën te verzoeken, zooveel mogelijk in de bestekken het machinale timmerwerk te weren," is onder dezelfde rubriek te rangschikken.

Algemeen kan men het machinale timmerwerk niet ten doode doemen. Voor enkele gevallen kan men handenarbeid voorschrijven, doch de concurrentie is niet te weren, vooral daar in vele gevallen het resultaat gunstig is. Ook hier beslist veelal het geld.

Wat aangaat *punt* 6. „Heeren architecten te verzoeken in hunne bestekken voor werken van particulieren, in plaats van alleen „borgstelling door den aannemer", „wederzijdsche borgstelling" te schrijven, en

2°. bij eventueel bedanken van de aanbesteding, den minsten inschrijver procentsgewijze voor zijne moeite te vergoeden."

3°. „Eveneens van directiën en architecten zien gedaan te krijgen, dat in geval van geschil de uitspraak opgedragen wordt aan een arbitrage en de aannemer niet meer zijn recht behoeft te zoeken voor de rechtbank."

Boven is reeds aangehaald, dat een publieke besteding een zuiver koopmans-contract is, en het inschrijven dus een vrijwillige daad van den aannemer.

Meent men dus, dat de bouwheer niet solvabel genoeg is, dan staat het alle inschrijvers vrij in dat contract, hier het inschrijvings-biljet, de vereischte voorwaarden te stellen en alzoo aan te houden op borgstelling, doch unaniem dit in de bestekken voor te schrijven, is niet doenlijk, daar vele bouwheeren zich daarbij niet zouden neerleggen. Het komt dan ook meer voor, dat aannemers in gebreke blijven aan hunne verplichtingen te voldoen, dan dat bouwheeren de eventueele certificaten niet honoreeren.

Hier ook hangt veel af van den architect, welke eigenlijk moreel verantwoordelijk is voor het betalen der bedragen.

Zeer billijk acht uwe commissie het in sub 2 van punt 6 behandelde. Zeer dikwijls toch worden bestedingen gehouden, waar van de werken door den betrokken architect geene of een slechte raming is gemaakt, en dient de besteding om die raming nauwkeurig te bekomen.

Om echter dit punt ingang te doen vinden, acht uwe commissie het raadzaam, dat de afdeeling zich wenden moet tot het bestuur van de Mij tot Bev. der Bouwkunst, om langs dien weg den maatregel voor het geheele land verplichtend te maken.

Plaatselijk ziet uwe commissie daarin geen heil, en hoe zou men dit ook verplichtend willen stellen? Sommige bouwheeren zullen dit voorstel goedkeuren; velen echter ook niet.

Evenzoo is het met het voorstel in sub 3 van punt 6, waarvan de billijkheid en eenvoudigheid geheel door uwe commissie wordt beaamd. Met veel minder kosten en op veel snellere wijze wordt hier recht verschaft en de voorbeelden zijn velen, dat de beste resultaten hiermede worden verkregen.

Ook over dit punt acht uwe commissie de medewerking van de Mij tot Bevordering der Bouwkunst den weg om hiertoe te geraken.

De rapporteur Uwer commissie heeft reeds sedert vele jaren in zijne bestekken daaromtrent het volgende opgenomen:

„Bij eventueele geschillen tusschen architect en aannemer over de uitvoering van het werk of de uitlegging van het bestek, zal de beslissing worden opgedragen aan een arbitrage van drie personen, waarvan door beide partijen een aan te wijzen en de derde te benoemen in gemeen overleg van die beiden of, bij verschil van hen, door den heer kantonrechter van het kantongerecht, waaronder de gemeente valt. Aan de uitspraak van deze arbitrage, welke met bekwamen spoed de geschillen onderzoekt en het rapport in duplo aan de betrokken personen moet inzenden, zullen zich partijen onvoorwaardelijk onderwerpen en zullen nimmer deze geschillen voor eene rechtbank kunnen worden gebracht.

De kosten op deze arbitrage vallende, worden door de verliezende partij in rechten gedragen."

Uwe commissie meent hiermede aan hare opdracht te hebben voldaan.

ARNHEM, Februari 1895. *De Rapporteur,*

A. R. FREEM.

Leden:

W. A. LENSING.

J. PERSIJN JR.

CURIEUS BEGRIP OVER PRIJSVRAGEN IN DUITSCHLAND.

In ons vaderland wordt de klacht meermalen gehoord, dat Besturen. Vereenigingen of Kerkgenootschappen prijsvragen uitschrijven, waarbij niet alleen van groote onkunde blijk wordt gegeven, maar de eischen zoodanig gesteld zijn, dat architecten die van de waarde van hun ambt doordrongen zijn, zich van medewerking onthouden. Onze vakbladen haasten zich dan ook steeds, niet alleen vakgenooten op de leemten van die prijsvragen te wijzen, maar alle deelneming te ontraden. Een bewijs, dat dit in Duitschland, het land der prijsvragen bij uitnemendheid, ook nog voorvalt, levert weder de volgende mededeeling, voorkomende in de Bauzeitung van 23 Februari j.l.

Voor de mededinging naar een prijsvraag voor ontwerpen voor een Bismarck's Toren aan het Starnbergermeer heeft het Bestuur van den in München bestaanden Bismarck-Verein zooeven eene uitnoodiging aan alle Beijersche en in Beijeren wonende kunstenaars rond gezonden.

Deze uitnoodiging verdient inderdaad nadere beschouwing, daar er uit blijkt wat men in Duitschland door prijsvragen wel van de kunstenaars durft eischen.

In de eerste plaats ontbreekt de opgaaf voor de schaal, waarop de ontwerpen moeten geteekend worden; hoe en op welke wijze, 't zij met een spreuk of onder den naam des ontwerpers, zij ingezonden moeten worden, is niet kenbaar gemaakt.

Verder wordt op de „offervaardige inspiratie" van de kunstenaars een beroep gedaan, en geen prijs uitgeloofd.

Alle ontwerpen worden, zonder meer, het geestelijk en lichamelijk eigendom van den Verein.

Merkwaardig is daarentegen, dat het plan van de plaats en omgeving voor het gedenkteeken bestemd, tegen toezending van 1 Mark te verkrijgen is, een natuurlijke, overeenkomstig den voorgestelden prijs, gedachtengang, om over eens anders geestelijk eigendom, ten voordeele van eigen beurs, te beschikken. Maar de slotbepaling overtreft alles, wat hierboven is vermeld.

De ontwerpen moeten op 15 Maart 1895—niet 1896—ingezonden zijn. De uitnoodiging draagt het poststempel van 16 Februari 1895. Dat in de beoordeelings-commissie, tevens het bestuur van den Verein, slechts één halve vakman zitting heeft (de schilder prof. Franz v. Lenbach) en de overige vier leeken zijn, is mede ter vermelding waardig.

Wij kunnen onze Beijersche en in Beijeren wonende vakgenooten dan ook niet dringend genoeg waarschuwen, om zich in te laten met een zoodanig van voor den Zondvloed uitgeschreven prijsvraag, en den prijsuitschrijvers geven wij den welgemeenden raad, om zoo spoedig als eenigszins mogelijk is, hunne uitnoodiging terug te nemen, en een lesje te gaan nemen bij een bekend architect uit München, om te leeren hoe men dergelijke programma's moet inrichten.

N.

INGEZONDEN.

HET VOORSTEL VAN DE AFDEELING 's-GRAVENHAGE.

„Een gevaar voor de Maatschappij".

Bovengenoemd voorstel, omschrijvende en aangevende in groote lijnen de meening dezer Afdeeling, betreffende eene eventueele reorganisatie der Maatschappij, geeft den heer Lindhout te 's-Gravenhage aanleiding er op te wijzen, dat in de redactie van dit voorstel voor de Mij „een gevaar" schuilt.

En welk gevaar zoude dat zijn? —

„Dat volgens de heer L., de niet toegetreden afdeelingsleden, „bij de eventueele wetswijziging, door hun aantal stem krijgen „in het kapittel en invloed kunnen uitoefenen op de keus der „leden van het Hoofdbestuur.

Van het „gevaar" dat hierin schuilt, heb ik nog niet het rechte begrip, want werd het voorstel uitgevoerd volgens de opvatting van den heer Linthout, dan zou dit mijns inziens onbillijk zijn en niet strooken met de belangen der Maatschappij, die medebrengen, dat alle afdeelingsleden tot de nieuwe regeling toetreden; — maar van gevaar is dan toch geen sprake.

En is op dit punt het voorstel dan niet duidelijk, waar er staat: „Zij die bij deze eventueele verandering Afd. leden zijn en „niet toetreden volgens de nieuwe wet, blijven in hunne oude „rechten, doch *hebben geen aanspraak op de nieuwe, welke uit „een eventueele wetswijziging voortvloeien."*

Het spreekt dus immers van zelf, dat alleen zij als stemhebbende leden van de Afdeeling gerekend worden, die toetreden volgens de nieuwe wet, en dat naar gelang van hun aantal de leden worden gekozen van het Hoofdbestuur.

Wanneer dit voorstel van de Afdeeling in hoofdzaak wordt aangenomen, dan is het te hopen, dat geen enkel afdeelingslid zich zal onthouden om toe te treden volgens de eventueele nieuwe wet.

JURRIAAN KOK.

's-GRAVENHAGE, 5 Maart '95.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling Groningen, 22 Februari 1895. Na lezing en goedkeuring van de notulen der vorige vergadering gaf de Voorzitter het woord aan den heer Alons, die een lezing houdt over ornament.

Alles, zoo begon spr., is aan verandering onderhevig en niet 't minst de ornamentiek, die door alle tijden heen al vrijwat verandering heeft ondergaan. Het is spr. een genoegen te kunnen constateeren, dat er tegenwoordig een zoo ijverig streven bestaat naar iets nieuws, iets oorspronkelijks op het gebied van ornamentiek. Hij verheugt zich erover, dat de studie der ornamentiek niet meer zoodals voor eenigen tijd bestaat, in het bestudeeren van vroegere stijlvormen, dikwijls met het doel ze gecopieerd op alle mogelijke

wijzen en plaatsen toe te passen, maar dat er een streven bestaat om te bouwen op de basis waarop alle ware kunst gegrondvest moest zijn, op de natuur, en bij voorkeur op de natuur onzer omgeving.

Verrassende resultaten heeft spr. als teekenonderwijzer verkregen, door bij de leer der ornamentiek uit te gaan van vormen uit onze inheemsche flora; het blad of de bloem wordt naar de natuur geteekend en daarna gestyleerd, waardoor een schat van motieven verkregen worden, die zich bij beredeneerde toepassing op uitnemende wijze leenen tot allerlei ornament. Bij de geëxposeerde teekeningen van leerlingen van spr. waren daarvan werkelijk fraaie voorbeelden aan te wijzen. Het is treffend hoe gunstig deze wijze van ornamenteeren werkt op de ontwikkeling van het gevoel voor het schoone in onze natuur, bij de leerlingen.

Jammer is het, dat van het ontwikkelen van dat schoonheidsgevoel, dat zoo belangrijk is voor den bloei der kunst, niet meer werk wordt gemaakt, want niet alleen is het aesthetisch gevoel voor den kunstenaar zoowel als voor den werkman een onmisbare factor, het groote publiek, de afnemers, moesten ook het schoone van het niet schoone kunnen onderscheiden en zich niet langer afhankelijk stellen van de vaak zoo invloedrijke mode. Het zou veel gewonnen zijn, wanneer aan inrichtingen van onderwijs voor meer gegoeden, b.v. gymnasia, waar dat deel der bevolking wordt opgeleid, waarvan mag verwacht worden dat zij later tot de afnemers zullen behooren, door oordeelkundig toegepast teekenonderwijs het kunstgevoel wat meer werd opgewekt.

Na een welgemeend applaus der aanwezigen dankte de Voorzitter den heer Alons namens allen voor zijne boeiende en interessante bijdrage.

Daar geen der leden gelegenheid had gehad de door het Hoofdbestuur gestelde vragen te bestudeeren, moest men besluiten ze dit jaar onbeantwoord te laten.

Als varia werden nog eenige besprekingen gehouden over vraag 7 van het progamma van het Nationaal Congres omtrent vakopleiding enz. Al kwam men niet tot eene bepaalde conclusie, zoo waren het de aanwezigen eens, dat alle drie stelsels van opleiding bij goede toepassing gunstige resultaten kunnen opleveren.

Wegens het vergevorderde uur was de Voorzitter genoodzaakt de vergadering te sluiten.

De kunstbeschouwing bestond uit eene fraaie collectie „Allegoriën und Emblemen" uit de bibliotheek van den heer J. Gosschalk, architect te Amsterdam, daartoe welwillend afgestaan.

Afdeeling Utrecht, 5 Maart 1895. Na opening der Vergadering, door den Voorzitter, en voorlezing van de notulen, werd mededeeling gedaan van eenige ingekomen stukken, waarna door den Secretaris het verslag der Afdeeling over 1894 werd voorgelezen en onveranderd goedgekeurd, welk verslag aan het Hoofdbestuur der Maatschappij zal worden opgezonden.

Overgegaan werd tot benoeming van twee afgevaardigden voor de dit jaar te houden algemeene vergaderingen; na stemming werden daartoe gekozen de heeren A. Nijland en A. J. Vreeswijk, welke heeren zich bereid verklaarden hunne benoeming te aanvaarden.

Vervolgens had plaats de behandeling van de rapporten op de uitgeschreven vragen van het Hoofdbestuur, waarvan een gedeelte reeds in de Februari-vergadering was afgedaan. Vraag 6 werd beantwoord door de heeren L. Wickop en W. de Jong en vraag 7 door de heeren J. N. Breebaart en I. H. J. van Lunteren.

Na eenige besprekingen werden deze rapporten onveranderd goedgekeurd en werd door den Voorzitter aan heeren rapporteurs een woord van dank gebracht.

Ten slotte werd, na eenige bespreking over de dit jaar te houden kunstreis, overgegaan tot de kunstbeschouwing, waarvoor door den heer A. Nijland verschillende plaatwerken waren beschikbaar gesteld. Na een woord van dank gebracht te hebben aan genoemden heer werd de vergadering door den Voorzitter gesloten.

Afdeeling Arnhem, 27 Februari 1895. Na goedkeuring der notulen van de vorige vergadering, worden door den Voorzitter de voorloopige plannen van de reorganisatie van de Mij. medegedeeld, en met een krachtig woord de Afd.-leden, welke geen leden van de Mij. zijn, aangespoord om zich bereid te verklaren, tegen de in de gezonden circulaire genoemde contributie van f 12.50 per jaar, lid van de Maatschappij te worden. Hij doet de voordeelen uitkomen die aan het lidmaatschap zullen verbonden zijn, en wijst er op, dat hier zeker het spreekwoord „Eendracht maakt Macht" van toepassing is.

Na deze inleiding werd over bedoelde reorganisatie door de leden uitvoerig van gedachten gewisseld, en ten slotte de volgende punten met algemeene stemmen aangenomen:

1°. De Afdeelingen vormen de Maatschappij tot Bev. der Bouwkunst.

2°. De leden en buitengewone leden van de Mij. zijn leden en buitengewone leden van die Afdeeling, in wier rayon zij woonachtig zijn.

3°. Het ontzet van het lidmaatschap der Maatschappij is mogelijk op aanvrage der Afdeeling.

4°. De zetel der Maatschappij is te Amsterdam. De Secretaris en een zeker aantal leden van het Hoofdbestuur moeten te Amsterdam wonen. De overige leden van het Hoofdbestuur worden volgens rooster uit de Afdeelingen gekozen.

5°. Het Maatschappelijk gebouw te Amsterdam moet in stand blijven.

6°. Afschaffing van den kalender. Daarentegen uitgave van een degelijk weekblad, voorzien, zooveel mogelijk, van goede vertalingen uit buitenlandsche vakbladen.

7°. De contributie zal bedragen f 12.50 per jaar. Hiervoor zal men treden in al de rechten van de Maatschappij. De Afdeelingen krijgen zoodanige vergoeding, dat de reorganisate geen nadeelige financieele gevolgen oplevert.

8°. Er zal een waarborgfonds worden opgericht uit entrées, verlotingen en schenkingen.

Besloten wordt, deze punten met een opwekkend schrijven aan de niet tegenwoordig zijnde leden mede te deelen, terwijl eenige der aanwezige leden, staande de vergadering, de hun gezonden circulaire onderteekenen.

Tot lid in de stemcommissie voor het Hoofdbestuur wordt aangewezen de heer A. R. Freem, die zich die benoeming laat welgevallen.

Daarna komt in behandeling het rapport van de commissie, bestaande uit de heeren A. R. Freem, W. A. Lensink en J. Persijn Jr., over de door de vereeniging „Handwerksbloei" te dezer stede gestelde vragen.

Na eenige bespreking wordt het rapport door de vergadering onveranderd met algemeene stemmen goedgekeurd en besloten het aan de commissie van „Handwerksbloei" te zenden.

De Onder-Voorzitter die na het vertrek van den voorzitter diens zetel heeft ingenomen, zegt de commissie dank voor haren arbeid.

Het rapport van den heer Tellegen over de door het Hoofdbestuur gestelde vraag 8, moest wegens het vergevorderde uur tot de volgende vergadering worden verdaagd.

Afdeeling Leiden, 28 Februari 1895. Door vele leden en belangstellenden werden de in de vergaderzaal tentoongestelde antwoorden op de prijsvragen, uitgeschreven door de Maatschappij in 1893, en die op de prijsvraag in 1894 door de Afdeeling uitgeschreven, vóór den aanvang der vergadering bezichtigd.

Na het goedkeuren der notulen houdt de heer Verster zijne bespreking „Over boekverluchting", en begint met er op te wijzen, dat vooral tegenwoordig veel op 't gebied der boekverluchting geschiedt, maar te weinig om het blijvend voor het nageslacht te houden, zooals oudtijds, toen men altijd in het oog gehouden heeft om de kunst voor de toekomst te bewaren, door het werken op perkament en het gebruiken van onvergankelijke procédé's.

In de eerste tijden waren de schrijvers der handschriften ook de verlichters of illumineerders (illustreerders of teekenaars). Zoolang de arbeid in handen der monnikken bleef, werd deze niet verdeeld. Toen de verluchtingskunst zich echter meer ontwikkelde en meer en meer een actieve arbeid werd, is het werk tusschen schrijver en teekenaar verdeeld. Spreker wees op de fijne reproducties enz. van den Angel-Saksischen stijl; vervolgens op de beoefenaars der illumineerkunst in Frankrijk, waar in Parijs naar hen eene straat rue des Enlumineurs werd genoemd, omdat in deze straat perkament-bereiders, teekenaars, schrijvers en boekhandelaren, een vereeniging dus der verschillende bedrijven in dat vak, aanwezig waren.

De heer Verster ging voort met de illumineerkunst in de verschillende tijdperken te bespreken, het opbrengen der kleuren en het bereiden daarvan — enkele kunstenaars bereidden zelven in hunne werkplaatsen de verf — om ten slotte nog een en ander mede te deelen over de prijzen dier uit de hand geillumineerde boeken. Deze varieerden zeer in verband met de zorg aan de teekening besteed; o. a. heeft een der misboeken van den Hertog van Berry, door Jaquemart De Hesdin bewerkt, 4000 livres gekost, terwijl één van die boeken door een tegenwoordig bezitter voor 25000 franken gekocht is, en er nog anderen zijn, die gaarne het twintigvoud daarvoor willen betalen.

Spreker lichtte vervolgens deze besprekingen toe met het door hem tentoongestelde plaatwerk „The illuminated books of the Middle Ages by Henry Noel Humphreys", en andere platen. Ook waren eenige oude en nieuwe boekwerken in verband met dat onderwerp ter bezichtiging gesteld. Onder de oude boekwerken was onder meer een oude Bijbel met keurig geïllumineerde bladen en platen, uitgegeven te Wittenberg, naar de vertaling van Maarten Luther, welke vooral de aandacht trok. Deze oude boekwerken waren door de heeren Burgersdijk en Niermans voor dezen avond welwillend afgestaan.

Na eene korte voorlezing over het goed recht der decoratieve kunst uit „Kunst en Samenleving" van Walter Crane, eindigde spreker zijne belangrijke bijdrage, onder applaus der vergadering en hartelijke dankzegging van den Voorzitter.

De secretaris las het rapport voor, uitgebracht door de Jury, over de ingekomen antwoorden op de prijsvraag der Afdeeling.

De uitreiking der bekroning kon niet plaats hebben door afwezigheid der bekroonden. Als vervaardigers van de eervol vermelde antwoorden 19de eeuw en N. in cirkel (geteekend), hebben zich bekend gemaakt, de heeren W. Coepijn te Kralingen en Buskens te Rotterdam. Er was echter een vierde antwoord tentoongesteld onder motto A., dat door te late inzending buiten mededinging moest blijven.

Het Bestuur en de aanwezige leden betreurden dit zeer, daar het ontwerp zooveel verdiensten had, dat het ongetwijfeld, als het op tijd ingekomen was, een geduchte concurrent voor den eersten prijs was geweest. Besloten werd, op voorstel van den heer W. C. Mulder, wanneer de maker van het plan zich bekend wilde maken, in een schrijven van het Bestuur het leedwezen der vergadering uit te drukken over de te late inzending, wegens de bijzondere verdienste van het ontwerp.

Na onderzoek van den secretaris is gebleken, dat de ontwerper van het antwoord motto B. is, de heer M. H. M. van Noort, bouwkundige alhier.

De Voorzitter, de heer J. Roem, deelt vervolgens het een en ander mede, naar aanleiding der vergadering van Voorzitters der Afdeelingen met de financieele commissie en Voorzitter en Secretaris der Maatschappij. Hij spoort de afdeelingsleden aan de rondgezonden circulaire te teekenen.

Over de besluiten in die vergadering genomen ontstonden vele discussiën tusschen de heeren Mulder, van Achterberg, Jesse en den Voorzitter, als lid der Commissie. Over het algemeen was men het eens, dat, wil de Maatschappij niet te gronde gaan, zij hare weelderige huishouding moet prijsgeven, en zooals de heer Mulder terecht aanmerkte, het Maatschappelijk gebouw van de hand doen of liever, zooals destijds het programma der prijsvraag van het gebouw luidde, "het gebouw moet geschikt zijn om tot drie woonhuizen te worden vermaakt" (wel een bewijs, dat men toen reeds vermoedde, dat het een gewaagde onderneming was). Over te gaan er drie woonhuizen van te maken en deze te verhuren of verkoopen, wat zeker niet onvoordeelig zou zijn, daar dat gedeelte van de Marnixstraat zeer gezocht is. Ook konden er twee huizen voor dat doel worden afgetrokken, om het derde deel bevattende ingang, trap, bibliotheek, bestuurskamer enz. tot zetel der Maatschappij in te richten.

Voor de Algemeene Vergadering eens of hoogstens twee malen per jaar, kan voordeeliger een lokaal worden gehuurd, zooals vroeger werd gedaan, toen ook voor veel minder contributie den leden meer boek- en plaatwerken werden gegeven, terwijl, nu de reproductie veel goedkooper is, veel minder wordt gegeven en hooger contributie wordt geëischt.

Deze toestand kan niet lang meer voortduren; wordt er echter tot eenvoudiger inrichting van de huishouding der Maatschappij besloten, dan zal natuurlijk de financieele druk verminderen en kan de band tusschen Maatschappij en Afdeelingen door meerdere aansluiting van leden tegen lagere contributie, versterkt worden.

De heer Roem werd opgedragen de gevoelens van de leden in dien geest in de volgende vergadering ter sprake te brengen.

Door de vele discussiën over dat onderwerp, eindigde de vergadering te elf uren. De ingekomen rapporten op de vragen bleven dus onbesproken.

BERICHTEN.

Op Dinsdag 16 April 1895, des voormiddags ten 10 ure, zal de 15e Algemeene Vergadering der Ned. Vereeniging voor Teekenonderwijs gehouden worden in de Oefenschool der Rijks-Normaalschool voor Teekenonderwijzers te Amsterdam.

Behalve de huishoudelijke werkzaamheden worden op de Agenda vermeld:

Bespreking van het Maandblad.

Mededeelingen van het Bestuur met betrekking tot hetgeen de Vereeniging doen kan, ten einde verbetering te verkrijgen in de financiëele positie van teekenonderwijzers. Overzicht van hetgeen door het Bestuur overwogen werd en van hetgeen het voornemens is te doen.

Voorstel van het Bestuur tot het benoemen van corresponderende leden in Duitschland.

Bespreking der volgende punten:

a. Het teekenonderwijs op de lagere school, in te leiden door den heer M. Kramer.

b. Een normaal-program voor het teekenonderwijs aan hoogere burgerscholen, in te leiden door den heer H. J. Horn.

Kerk te Schermerhorn. Het Nieuws v. d. Dag meldt, dat de Kerkvoogden der Ned. Herv. Gemeente te Schermerhorn met ongeduld het antwoord van den Minister van Binnenlandsche Zaken wachten op hun schrijven, waarvan zij — onder mededeeling dat de overige benoodigde fondsen aanwezig zijn — met kracht hebben aangedrongen om de aangevraagde Rijkssubsidie voor de herstellingen van het Kerkgebouw aldaar te verleenen.

Zoodra de subidie wordt toegekend, zal tot de aanbesteding worden overgegaan.

Wij brengen hierbij in herinnering, dat in de zitting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal een post van f 3000 voor de restauratie op de Staatsbegrooting van 1895 werd toegestaan. Een som van f 4000 is door de Synode toegestaan, terwijl een Amerikaan, wiens voorouders uit Schermerhorn geboortig zijn, eene bijdrage heeft toegezegd, mits het Rijk de nog ontbrekende f 3000 verstrekte. Dit laatste is alzoo geschied.

Het wachten schijnt nu te zijn op de overeenstemming met den Minister over de wijze van restauratie.

Pensioneering van Werklieden. In eene te 's-Gravenhage gehouden vergadering van het Alg. Ned. Werkliedenverbond, de Ned. Werkliedenvereeniging Patrimonium, en den R. K. Volksbond, uitgeschreven ter ondersteuning van de motie—Heldt, is na eene inleiding van den heer Kater en beschouwingen van de heeren N. J. Appelman en Dr. J. Th. Mouton, van 's-Gravenhage, H. Overstege, A. Post, en W. J. Smit, van Amsterdam, en H. v. d. Velde van Rotterdam, met algemeene instemming de volgende motie aangenomen:

„De vergadering, uitgeschreven door het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond, het Nederlandsch Werkliedenverbond „Patrinonium" en den Nederlandschen Roomsch-Katholieken Volksbond op 5 Maart 1892, in het gebouw „De Vereeniging", Willemstraat, te 's Gravenhage.

„Overwegende,

„dat verzekering van het lot van den ouden en door ouderdom invalide geworden werkman een dringende behoefte is:

„dat het vooruitzicht, om, oud wordende, geheel afhankelijk te zijn en armlastig, reeds als de middelbare leeftijd aanbreekt, een pijnlijk gevoel is voor den werkman, dat menigmaal zijn levenslust verslapt en derhalve zijn arbeidsvermogen doet verminderen;

„dat de geldelijke last, die voor een verzekering gevorderd wordt, voor den werkman alleen te zwaar is en om verschillende redenen ook niet uitsluitend op hem mag drukken;

„dat, blijkens de gedurende eenige jaren verkregen ervaringen, het getal ondernemers, die uit eigen vrije beweging hun werklieden verzekeren of hen in zulke verzekering te gemoet komen, uiterst gering blijft;

„dat echter van de zijde van ondernemers in verschillende bedrijven meermalen stemmen zijn opgegaan tot verplichte verzekering, omdat de voorwaarden alsdan voor allen gelijk zouden worden;

„dat in de kringen der werklieden reeds gedurende een aantal jaren op verplichte verzekering is aangedrongen; —

„is van oordeel:

„dat de gelegenheid, welke de Regeering voor de arbeiders wil openen, om zich door het Rijk gewaarborgde lijfrente te verzekeren, aan de gewenschte algemeene verzekering van der werklieden ouden dag niet kan voldoen;

„dat de meeningen omtrent de meest gewenschte regeling eener verplichte verzekering hier te lande in de nijverheidskringen lang niet gelijk loopen;

„dringt er met den haar passenden eerbied en bescheidenheid

„1⁰. bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal op aan, dat zij haar stem geve aan de bij haar aanhangige motie betreffende het hier besproken onderwerp;

„2⁰. bij de Regeering op aan, aan de eventueel aan te nemen motie een zoodanige uitvoering te geven, dat in de gewenschte Staatscommissie zitting zullen erlangen patroons of ondernemers, hoofden of bestuurders der voornaamste patroons- en nijverheidsvereenigingen, benevens werklieden, hoofden, of leiders der voornaamste werkliedenverbonden.

„De vergadering machtigt het bureau van deze motie een afschrift te zenden aan H. M. de Koningin-Weduwe-Regentes, en aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal."

Ter voldoening aan art. 5 van de wet van 6 Dec. 1894 is den 28sten Februari j.l. de vereeniging tot stand gekomen van de gemeenten Rotterdam, Kralingen en Charlois, en hield de nieuwe gemeenteraad van Rotterdam dien dag zijne eerste zitting.

De nieuwe gemeente Rotterdam heeft een grondgebied van ruim 5500 Hect. land en water, met eene bevolking van ongeveer 267.500 inwoners

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN.

Aflevering 1, 1895. van „De Natuur": Onze kanarievogels, door Dr H. J. Calkoen. De chronofotografie voor iederen, door Dr. J. E. Lombouts. De transatlantische telefonie, door E. Windmolens in verband met elektriciteit, door L. U. Walter. Het studie-aquarium op middelbare scholen, kweekscholen enz., door Dr. van Riemsdijk. De menschelijke stem en het spreken, door Dr. J. D. Boeke. De Dadap-ziekte op Java, door J. C. Costerus. Enkele opgaven betreffende Europa's nieuwste bewapening, door F. H. van der Kop. Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door E. F. van de de Sande Bakhuijzen. Correspondentie.

AGENDA.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.
AFDEELING AMSTERDAM.

528ste Vergadering, op *Vrijdag* 15 *Maart* 1895, des avonds ten 8 ure, *in het Gebouw der Maatschappij*, Marnixstraat 402.

1. Mededeelingen van het bestuur.
2. Behandeling van No. 9, van de vragen door het Hoofdbestuur der Maatschappij gesteld, luidende:
   „Welke maatregelen worden, met het oog op de toestanden in den zetel uwer Afdeeling, door U doeltreffend geacht om eene wettelijke regeling van den arbeid voor te bereiden?"
   „Wat is in dit opzicht wellicht reeds ten uwent verricht?"
   „(Zie: motie, Congres voor Bouwkunst 1892)."
   Inleider: de heer Mr C. A. Elias, Advocaat te Amsterdam.
3. Ballottage van den heer H. Visser, voorgesteld door de heeren C. B. Posthumus Meijjes en B. J. Ouëndag en van de heeren J. H. P. Janse en D. J. van Wijngaarden, voorgesteld door de heeren F. W. Poggenbeek en B. J. Ouëndag.

Met het oog op de belangrijke besprekingen waartoe de behandeling van vraag No. 9. ook door de toegezegde aanwezigheid van eenige met het vraagstuk bekende personen, leiden kan, heeft het Bestuur geene andere zaken op de Agenda gebracht, en noodigt het de leden dringend uit tot bijwoning van deze Vergadering.

Namens het bestuur:
B. J. OUËNDAG, *Secretaris.*

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

16 MAART 1895. **15de JAARGANG.** **No. 11.**

Redactie voor de verschillende groepen:
A. LE COMTE. — EDUARD CUYPERS. — F. C. DUFOUR. — A. C. M. VAN ETTEN. — HENRI EVERS. — C. A. HUYGEN. — D. E. C. KNUTTEL. — JURRIAAN KOK. — J. R. DE KRUYFF — F. H. VAN MALSEN. — C. B. POSTHUMUS MEIJJES. — C. MUYSKEN. — J. J. VAN NIEUKERKEN. — R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS. — B. J. OUËNDAG. — C. H. PETERS. — C. T. J. LOUIS RIEBER. — P. DU RIEU FZN. — J. VERHEUL DZN.
BUREAU REDACTIE: Marnixstraat 402, Amsterdam.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. *f* 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels *f* 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.
BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

TENTOONSTELLING VAN BOUWKUNST IN 1895.

Het Hoofdbestuur der Maatschappij vestigt de aandacht van alle belanghebbenden, zoowel leden als niet-leden der Maatschappij, op de aanstaande TENTOONSTELLING VAN BOUWKUNST, waarvan het reglement hieronder wordt openbaar gemaakt.

1⁰. De Tentoonstelling zal geopend worden op Woensdag 22 Mei, en gesloten worden op Zaterdag 15 Juni 1895, des namiddags ten 4 ure.

De kunstwerken moeten, vergezeld van eene duidelijke omschrijving, *vrachtvrij* ingezonden worden vóór 7 Mei a. s., aan het bureau der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, te Amsterdam, gelijk mede alle brieven de tentoonstelling betreffende.

De naam des vervaardigers en het onderwerp der inzending moeten op de keerzijde van elke inzending worden vermeld.

2⁰. Het Hoofdbestuur der Maatschappij benoemt vóór de tentoonstelling een Commissie van toelating, welke besluit omtrent het al of niet toelaten der inzendingen.

Geene werken zullen geplaatst worden zonder schriftelijke toestemming van de vervaardigers.

3⁰. Tot de tentoonstelling worden toegelaten, ontwerpen voor gebouwen, uitgevoerd binnen de laatste tien jaren, of ontwerpen voor onuitgevoerde gebouwen, waarvan de plannen zijn vervaardigd binnen de laatste zes jaren, onderdeelen daarvan, ontwerpen voor monumenten, voor voorwerpen op het gebied van kunstindustrie en decoratief schilderwerk, schetsen of opmetingen van oude of nieuwe belangrijke bouwwerken, studiën op het gebied van teeken-, schilder- en boetseerkunst, en, zoo de plaatsruimte het toelaat, uitgevoerd beeldhouwwerk, en wat het Hoofdbestuur verder ter opluistering geschikt oordeelt.

4⁰. De teekeningen van een *uitgevoerd* ontwerp, zoowel van bouwkundigen als van kunst-industrieelen aard, moeten zoo mogelijk vergezeld zijn van een photographische afbeelding, genomen naar het uitgevoerde werk.

Afzonderlijke photographische afbeeldingen van uitgevoerde bouwwerken moeten van plattegronden, op kleine schaal geteekend, vergezeld zijn.

5⁰. Teekeningen, enz. mogen niet *opgerold* voor de tentoonstelling worden ingezonden; teekeningen die niet op zwaar papier zijn uitgevoerd, moeten op carton geplakt worden ingezonden. Photographiën moeten van een lijst of passe-partout voorzien zijn.

6⁰. Ieder inzender heeft het recht meer dan één ontwerp in te zenden.

Het Hoofdbestuur behoudt zich echter het recht voor, om in overleg met de Commissie van toelating, en bij mogelijke toezending van een grooter aantal kunstwerken dan waarvoor plaatsruimte beschikbaar is, eene keuze uit de inzendingen te doen.

7⁰. Die werken, welke in het belang der tentoonstelling niet genoegzaam geschikt worden geacht, zullen niet worden geplaatst en onder geheimhouding aan de opgegeven adressen worden teruggezonden.

8⁰. Geplaatste werken zullen niet vóór de sluiting der tentoonstelling worden teruggezonden; het Hoofdbestuur heeft echter het recht in bijzondere gevallen van deze bepaling af te wijken.

9⁰. Het Hoofdbestuur looft twee zilveren medailles uit, geslagen op den stempel der Maatschappij, een voor het beste en daartoe waardig gekeurde ontwerp van een *uitgevoerd* bouwwerk, en een voor het beste en daartoe waardig gekeurde ontwerp van een *onuitgevoerd* bouwwerk, voorts eene bronzen medaille voor de beste en daartoe waardig gekeurde teekening van een bestaand oud Nederlandsch gebouw, en een medaille voor het beste en daartoe waardig gekeurde ontwerp op het gebied der kunstnijverheid.

Van mededinging naar de medailles kunnen worden uitgesloten, ontwerpen voor onuitgevoerde bouwwerken, vervaardigd naar aanleiding van prijsvragen, uitgeschreven in de twee aan deze tentoonstelling voorafgaande jaren.

10⁰. De inzendingen van leden der Maatschappij worden kosteloos teruggezonden aan de opgegeven adressen binnenslands, en tot aan de grenzen voor buitenslands wonende leden.

Namens het Bestuur:
C. MUYSKEN, *Voorzitter*.
C. T. J. LOUIS RIEBER, *Secretaris*.

HET BUITENGESTICHT VAN HET St. JORIS GASTHUIS TE DELFT.

In de vergadering van Prov. Staten van Zuid-Holland van 29 Aug. 1891 werd besloten om, wanneer de Gemeente Delft in de bij dat besluit gestelde voorwaarden wilde treden:

1. voor de verbetering, welke in geen geval uitbreiding mag worden, van het krankzinnigengesticht (het St. Joris' Gasthuis) een subsidie van 50% in de kosten te verleenen;

2. aan de Gemeente Delft een subsidie te verleenen van ten hoogste 1 ton in de kosten van oprichting van het paviljoensysteem, voor 150 krankzinnigen.

Bij besluit van 29 Januari 1892 besloot daarna de Gemeenteraad van Delft tot aanneming van de door de Staten gestelde voorwaarden, en daarmede was besloten tot den bouw van een buitengesticht en de verbouwing en verbetering van het binnengesticht.

De verbouwing en verbetering van het binnengesticht is in vollen gang; de werken daartoe vingen aan 1 April 1894 en zullen worden afgeleverd 1 November 1895.

Het buitengesticht is thans gereed.

Het terrein voor den bouw daarvan aangewezen, was een stuk weiland, zich uitstrekkende achter den moestuin van het gesticht, welke tuin gelegen is aan den weg langs de nieuwe vaart, ten N.O. van de stad. Dit terrein heeft een breedte van 92 Meter en hoewel in de diepte genoeg land beschikbaar was, maakte de aard van den grond het niet wenschelijk om veel achterwaarts te bouwen, wilde men niet in grootere kosten van fundeeringwerken komen.

In Maart en April 1892 werd door 2 regenten, den geneesheer-directeur en den ondergeteekende een uitstapje gemaakt ter bezichtiging van gestichten, uitgevoerd in paviljoensysteem en werden bezocht de fraaie gestichten te Dalldorf en te Landsend bij Berlijn, te Halle, te Leipzig (Alt Scherbitz) te Saargemund en te Straatsburg. Daarna werd met spoed aan het werk gegaan en konden reeds in Juni de plannen (plattegronden) aan de Regeering ter goedkeuring worden ingezonden. Eerst in December van dat jaar kwamen de plannen zonder bemerkingen terug. Het maken van de uitgewerkte teekeningen met het bestek vorderde toen nog een vijftal maanden, zoodat in Mei 1893 de besteding van de gebouwen plaats had en de heer M. A. J. Taverne te 's Gravenhage aannemer werd voor f 168318. Den 28 October 1893 had de eerste steenlegging van het hoofdgebouw plaats; er waren toen reeds 3 paviljoens onder dak. Den 15 Augustus 1894 konden de eerste patienten worden opgenomen, nadat den 8 Augustus de Minister van Binnenl. Zaken, het bestuur van Provincie en Gemeente, de inspecteurs van het Rijkstoezicht op het krankzinnigenwezen en andere autoriteiten, het werk hadden in oogenschouw genomen. Den eersten December j.l kwamen ook het hoofdgebouw en geneesheerswoning gereed en daarmede is het geheele werk voltooid.

De indeeling blijkt genoegzaam uit de teekeningen; zij wordt door het beschikbare terrein geheel beheerscht. Een klinkerweg midden door den moestuin geeft toegang tot het gesticht, links is de villa van den geneesheer, rechts een portierswoing.

Op het voorplein van het hoofdgebouw is links het lijkenhuis, dat later door plantsoen aan het oog zal worden onttrokken.

Het hoofdgebouw bevat de kamers voor den geneesheer, bezoekkamers, kantoor voor den huismeester, een vriendelijk kerkzaaltje waar, door de ramen met gekleurd en geschilderd glas van den heer Schouten, een zeer aangenaam licht wordt verkregen, en op de verdieping een woning voor den huismeester.

Aan weerszijden van dit hoofdgebouw liggen de ziekenpaviljoens voor 8 mannen en 8 vrouwen.

Tusschen de ziekenpaviljoens en het hoofdgebouw zijn overdekte doorgangen, die toegang verschaffen tot het achterterrein. Rechts zijn de mannen-, links de vrouwenpaviljoens, in deze volgorde: één paviljoen voor 26 rustigen, één voor 26 halfrustigen, één voor 25 onrustigen.

De paviljoens staan in het midden van tuinen, omgeven door hooge of lage houten afrasteringen; alleen de tuinen der onrustigen zijn aan de buitenzijde door muren omgeven. Hierdoor heeft men willen bereiken, dat de patienten zoo min mogelijk gevoelen dat zij hunne vrijheid missen. Zoo zijn ook nergens, behalve in de cellen — en daar weinig in het oog springend — tralies voor de vensters aangebracht; van alle buitenmuren en deuren zijn echter de raamroeden van zink met ijzeren kern.

De hoogte der vertrekken, zoowel ter beganegrond als op de verdieping, bedraagt 4.20 M. Op den beganegrond komen voor de dagverblijven, op de verdieping de nachtverblijven; elk paviljoen heeft verder, behalve verplegerskamers en andere dienstvertrekken, een badkamer en 2 isoleerkamers tot tijdelijke opsluiting van patienten. De paviljoens voor onrustigen bevatten elk 6 cellen of isooleerkamers.

Langs de dagverblijven zijn over het geheele front der paviljoens marquises aangebracht, die geen steunpunten hebben en dus geen gevaar voor inklimming geven.

Sousterreins komen niet voor.

De verwarming geschiedt met kachels. Het aanbrengen van centrale verwarming, hetzij voor het geheele gesticht uit een centraal punt, hetzij voor elk paviljoen afzonderlijk, zou met het oog op de beschikbare bouwsom te duur zijn gekomen. De kachelverwarming voldoet echter tot nu toe goed en is geleverd door het Eisenwerk Kaiserlautern (vertegenwoordiger de heer Huijgen te Rotterdam). De slaapzalen worden niet verwarmd; alle paviljoens zijn echter gebouwd met spouwmuren, de buitenmuren van klinkers, en de ramen der slaapzalen met schuifblinden gesloten.

De verlichting geschiedt met gas en al de paviljoens zijn van waterleiding voorzien. De gebouwen hebben uiterlijk het aanzien van landelijke gebouwen met overstekende daken en topgeveltjes.

Oorspronkelijk was ook een keuken en waschgebouw in het plan opgenomen, maar dit is moeten achterwege blijven om de kosten; het voedsel wordt aangevoerd van het gesticht in de stad, ongeveer 10 minuten van het buitengesticht verwijderd. Het wordt vervoerd in gesloten bussen met dubbele wanden, welke met asbest zijn opgevuld. De voedingswijze heeft nog geen aanleiding tot klachten gegeven en is ook op het gebied van huishouding een groote bezuiniging. (*)

De uitvoering van het geheele werk geschiedde onder de leiding van den heer Br. Groenewegen, die zich op loffelijke wijze van zijn taak gekweten heeft; een woord van lof aan den aannemer, den heer Taverne, voor zijn degelijk werk is eveneens hier op zijn plaats..

Het geheele werk, met inbegrip van gas- en waterleiding, verwarming, badtoestellen, plantsoen, meubilair,

(*) Ook gedurende den afgeloopen strengen winter heeft de voedingbezorging steeks ongestoord kunnen plaats vinden.

Renvooi

A Administratiegebouw en kerk
B Ziekenafdeelingen
C Paviljoens voor 20 rustigen
D Paviljoens voor 20 halfrustigen
E Paviljoens voor 25 onrustigen
F Portierswoning
G Bergplaats en Brandspuit
H Geneesheerswoning
K Lijkenhuis

Renvooi

1 Salon
2 Woonkamer
3 Spreekkamer
4 Vestibule
5 Gang
6 Provisie
7 Keuken
8 Privaat
9 Veranda
10 Kerk
11 Portierskamer
12 Bezoekkamer
13 Operatiekamer
14 Geneesheerskamer
15 Spreekkamer
16 Toiletkamer
17 Doorgang
18 Kleedkamer

Renvooi

19 Teringlijder
20 Isoleerkamer
21 Spoelkeuken
22 Badkamer
23 Ziekenzaal
24 Observatiekwartier
25 Waakkamer
26 Portaal
27 Slaapkamer
28 Logeerkamer
29 Balkon
30 Wachtkamer
31 Lijkenkamer
32 Sectiekamer
33 Microscopeerkamer
34 Kast

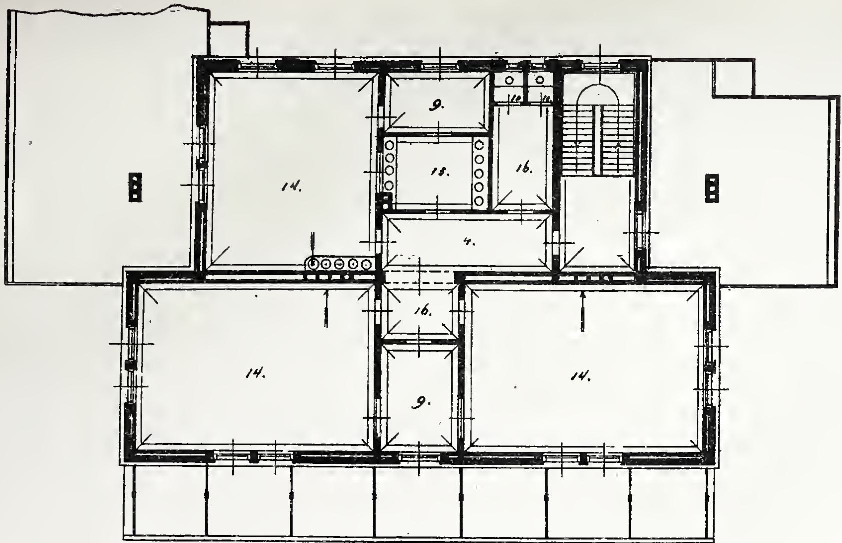
Schaal

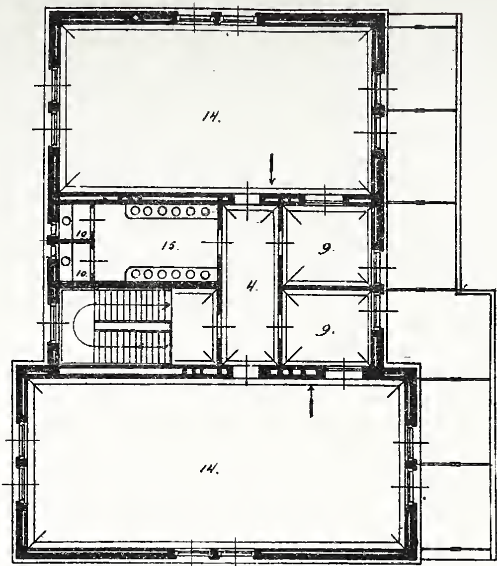
Krankzinnigengesticht te Delft.

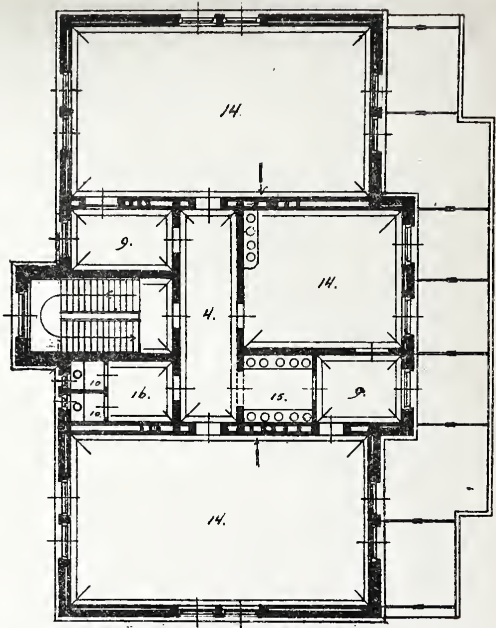
Buitengesticht.

Photo-Lith Wegner & Mottu Amst

Behoorende bij het Bouwkundig Weekblad van 16 Maart 1895 No 11.

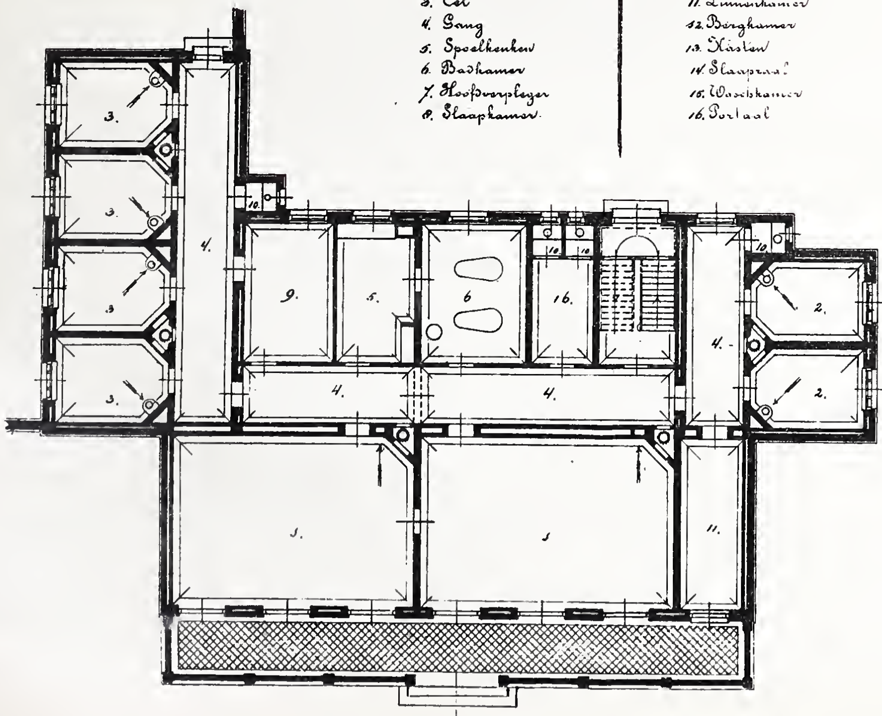

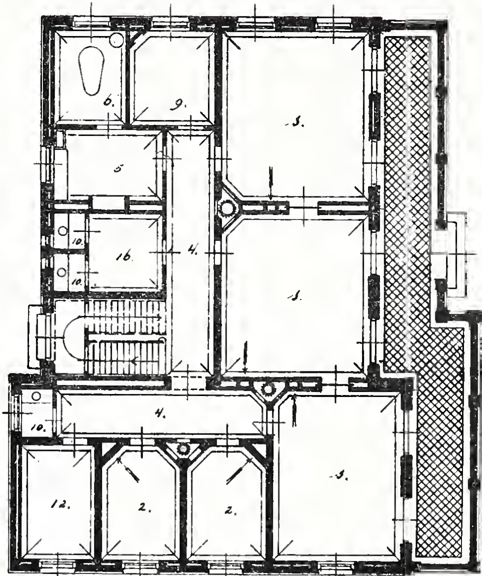

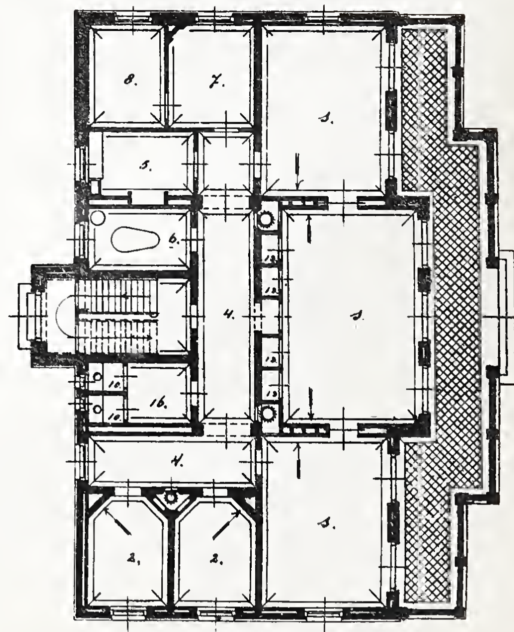

Renvooi

1. Dagverblijf
2. Isoleerkamer
3. Cel
4. Gang
5. Spoelkeuken
6. Badkamer
7. Hoofdverpleger
8. Slaapkamer
9. Verplegerskamer
10. Privaten
11. Linnenkamer
12. Bergkamer
13. Kasten
14. Slaapzaal
15. Waschkamer
16. Portaal

KRANKZINNIGENGESTICHT TE DELFT.

Buitengesticht.

PHOTO-LITH WEGNER & MOTTU AMST

BEHOORENDE BIJ HET BOUWKUNDIG WEEKBLAD VAN 16 MAART 1895 No 11.

KRANKZINNIGEN-GESTICHT TE DELFT.

BUITENGESTICHT.

Behoorende bij het Bouwkundig Weekblad van 16 Maart 1895 No. 11.

nachtleger, kleeding enz., echter zonder den aankoop van grond, komt te staan op ± f 215.000, dat is, gerekend tegen 170 patienten, f 1250. per patient. Men moet daarbij in het oog houden, dat kostbare werken als keuken en waschgebouw, met daarbij behoorenden inventaris, achterwege zijn gebleven.

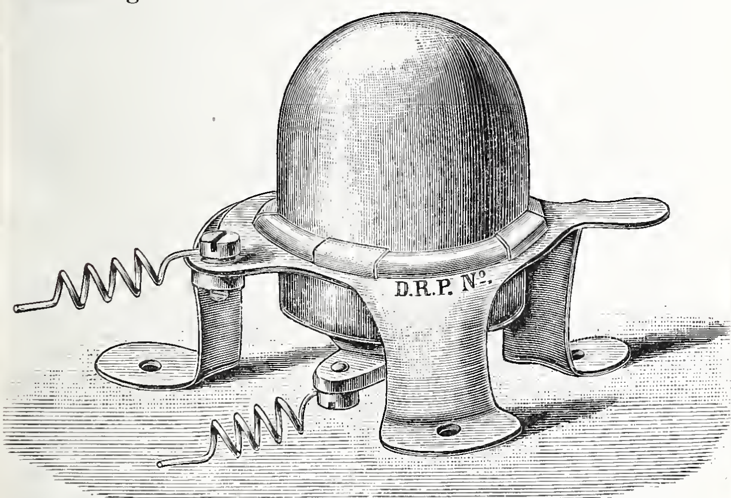
Delft, 31 December 1894.

M. A. C. HARTMAN,
Gemeente-Architect.

ELECTRISCHE TEMPERATUUR-VERKLIKKER.

In alle gevallen, waarin iemand belast is met regeling van de temperatuur, of waarin iemand belang heeft bij kennis van de temperatuur in lokalen, waarin hij niet verblijft, is een toestel gewenscht, welke hem bepaalde, te voren vastgestelde, temperatuurgrenzen op afstand verklikt.

Die gevallen komen voor bij alle centrale verwarmingen, waarbij de regeling der temperatuur niet in de te verwarmen lokalen zelf, maar in de machinekamer geschiedt, zooals in schouwburgen, concertgebouwen, vergaderzalen. Zij komen voor bij alle verwarmingen, waarbij de toestellen over dag en 's nachts aan zich zelf worden overgelaten, zooals drooginrichtingen, eesten, serres en verzamelingen van allerlei aard. Zij komen voor bij niet verwarmde bergplaatsen van wijn, van aan broeiïng onderhevige stoffen enz.

Vele toestellen zijn uitgedacht om het aangegeven doel te bereiken en, daar het hier seinen op afstand geldt, is toepassing van electriciteit als aangewezen. Het meerendeel der uitgedachte toestellen staat zijne ruime toepassing zelf in den weg door betrekkelijk hoogen prijs. Zal het doel werkelijk bereikt worden, zoo zal de constructie zóó eenvoudig en zóó weinig kostbaar moeten zijn, dat men zelfs in een zelfde lokaal meerdere toestellen zal kunnen plaatsen zonder dat eenigszins belangrijke uitgaven worden gevorderd Eene beschrijving van een toestel, die aan deze eischen voldoet en niet meer aanlegkosten vraagt dan een gewone electrische schel, kan dus hier van nut zijn.

De electrische temperatuur-verklikker van Gebrueder Naglo te Berlijn is hiernaast op ware grootte voorgesteld.

De constructie bestaat in een gesloten klokvormig metalen busje, dat door een buigzaam membraan in twee afdeelingen van verschillende grootte is verdeeld. De twee afdeelingen zijn gevuld met twee gassen, waarvan de uitzettings-coefficiënten verschillen.

Aan de eene zijde van het membraan bevindt zich een contact-schroef en op het membraan zelf, tegenover die schroef, is een stroomsluitstuk bevestigd, dat met de eene klemschroef van het toestel verbonden is, terwijl de contact-schroef zich met de tweede klemschroef in aanraking bevindt.

Rijst of daalt de temperatuur, dan verandert het volumen der twee ingesloten gassoorten op verschillende wijze; dientengevolge wordt het membraan bij dalende temperatuur naar de eene en bij rijzende temperatuur naar de andere zijde gedrukt. In het laatste geval raakt het hierboven genoemde stroomsluitstuk ten slotte de tegenoverliggende contactschroef, waardoor de stroom gesloten wordt van eene leiding, waarin eene electrische schel is ingeschakeld.

Het toestelletje is uiterst gevoelig en volkomen onafhankelijk van den atmosferischen luchtdruk; beademing of aanraking met de hand, gedurende een oogenblik, van het klokvormig busje is voldoende om de electrische schel te doen aanslaan.

De verklikkers kunnen op alle, zoowel maximum als minimum temperaturen, die men aangemeld wil hebben, worden ingericht, en door de Physikalisch-Technische Reichsanstalt te Berlijn kan men ze doen ijken.

C. A HUIJGEN.

Rotterdam Maart 1895.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling Groningen, 9 Maart 1895. (Buitengewone vergadering.) Na lezing en goedkeuring der notulen opent de Voorzitter de besprekingen omtrent de voorloopige plannen van reorganisatie der Mij.

De heer Eisses vreest, dat de voorgestelde reorganisatie, ontbinding der Afdeeling tengevolge zal hebben. De contributie van f 12.50 is veel te hoog, en zal het onmogelijk maken, de concurrentie tegen de alhier bestaande Vereeniging ter Bevordering der Bouwkunst, waar de contributie slechts f 5. — bedraagt, vol te houden.

Spreker wijst op de wenschelijkheid om ook bij eventueele reorganisatie, ieder die lid der Mij. wil worden, door eene afdeeling te doen balloteeren, om onaangename verwikkelingen als waarin onze Afdeeling eens door zeker lid werd gebracht, te kunnen voorkomen.

De heer Alons meent, dat bij het ontwerpen van het reorganisatie-plan meer gedacht is aan de financieele, dan aan de moreele belangen der Mij.

Na levendige bespreking stelt de heer Eisses de volgende motie voor, die met algemeene stemmen wordt aangenomen.

„De Afdeeling Groningen, in aanmerking genomen den eigenaardigen toestand waarin zij verkeert, is van oordeel, dat indien de reorganisatie in voorgestelden zin tot stand komt, het getal harer leden zoodanig zal afnemen, dat haar bestaan in de waagschaal wordt gesteld en dat het vooruitzicht bestaat, dat op de gestelde voorwaarden geen nieuwe leden tot de Maatschappij zullen toetreden, tenzij de contributie op f 7.50 worde bepaald.

Voor 't geval een besluit in dezen zin mocht worden genomen, komt het de vergadering voor, dat het volgende is in acht te nemen.

De afdeelingen vormen gezamenlijk de Mij. Ieder die lid wenscht te worden van de Mij, moet door eene afdeeling daarvoor worden voorgedragen, na eerst bij haar geballoteerd te zijn en is bij aanneming krachtens dit lidmaatschap ook lid van *die* afdeeling. De afdeelingen hebben het recht, leden die daartoe reden geven den toegang tot hare vergaderingen en de deelname aan het behandelen van hare zaken te ontzeggen; een en ander volgens regelen in de huishoudelijke reglementen vast te stellen.

De zetel der Mij. is te Amsterdam, de secretaris en een zeker aantal leden van het Hoofdbestuur moeten te Amsterdam wonen. Leden niet aldaar woonachtig, ontvangen vergoeding voor reis- en verblijfkosten zoo vaak en voor zoolang als hunne tegenwoordigheid voor het behandelen van zaken, de Mij. betreffende, vereischt."

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de voorzitter de vergadering.

Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap, 5 Maart 1895. De notulen gelezen en onveranderd goedgekeurd zijnde, worden allereerst twee nieuwe leden geïnstalleerd.

Vervolgens geeft de Voorzitter het woord aan den heer J. A. van der Kloes, leeraar aan de Polytechnische school te Delft, die dezen avond als spreker zou optreden.

Hoewel, zeide spr., er misschien op het gebied van kunst eene groote vooruitgang te bespeuren valt, in de laatste jaren, zoo is dit toch zeker niet het geval met de practische kennis der bouwmaterialen; ja, is zelfs hierin achteruitgang te bespeuren. Er heerschen omtrent verscheiden materialen totaal verkeerde begrippen, ontstaan uit z.g.n. practische ervaring, welke ervaring wel is waar zal bestaan, doch dan opgedaan uit andere oorzaken, dan waaraan zij wordt toegeschreven.

Zoo bijv. het algemeen verspreide denkbeeld, dat trasmortel spoedig zou bevriezen; zeer zeker kan dit gebeuren, zeide spr., doch dit komt niet voort uit de geaardheid der tras, doch daaruit, dat er te veel kalk in de specie wordt gemengd. Deze kalk toch houdt het water te lang vast en dit zal dan spoedig bevriezen.

Zoo ook het krimpen der tras-specie. Spr. haalde een voorbeeld aan van een muur, gemetseld in ruwe bazaltsteen, waarbij de specie, ditmaal waarschijnlijk wegens te klein zandgehalte, totaal van de bazalt was losgewerkt, zoodat groote stukken versteende specie er tusschenuit vielen.

Een groote oorzaak van sommige begrippen is ook, dat de bouwmeester niet genoegzaam op de hoogte is van het materiaal, dat hij moet verwerken. In zulk een geval zal hij het overlaten aan z.g.n. *specialiteiten* of *mannen van ervaring*, die, zich schamende om te zeggen „we weten het niet", of, afgaande op onoordeelkundige waarnemingen of proeven, een materiaal zullen goed- of afkeuren, als misschien het omgekeerde had moeten plaats grijpen.

Vervolgens behandelde spr. nog eenige punten, vragen, hem gedaan of bij hem zelven opgekomen.

Zoo toonde hij aan, dat, hoewel meestentijds wordt beweerd, dat het verschil tusschen vuren- en dennenhout bijna niet te zien is, dit verschil integendeel zóó groot is, dat, zoo men éénmaal dennenhout heeft gezien, men zich onmogelijk er mede kan vergissen.

Zoo toonde spr. ook aan, dat men van den overgrooten weerstand tegen trekkracht van cement weinig nut heeft, daar de aanhechting aan de metselsteen veel geringer is.

Ook de mortels, gebruikelijk bij het metselen, achtte spr. meestal te vet; een grooter gehalte zand zou alle mortels beter en alle huizen droger maken, daar dan, tengevolge van de poreusheid der specie, de lucht, die eerste vereischte voor het versteenen van den mortel, beter zal kunnen toetreden. Daarenboven zullen zich dan de zouten, welke vrijkomen, niet op de oppervlakten der steenen afzetten en deze aantasten en aan spoedige verweering blootstellen, doch zich in 't inwendige van den mortel afzetten.

Zoo ook in den raapgrond voor stucadoorswerk zoude spr. meer zand en ook wat gips willen zien, daar de gewoonlijk gebruikelijke specie te vet en te dicht is en derhalve wel verdroogt, maar nooit versteent.

Over 't algemeen, zeide spr., gebruikt men in alle speciën te weinig zand. Waarschijnlijk komt dit, doordien, nog niet heel lang geleden, de schelpkalk zóó onzuiver gebrand was, dat ze vanzelf schraler was, en men niet bedenkt, dat, nu die branding zóóveel beter geschiedt en nu men ook zooveel vette steenkalk gebruikt, het zandgehalte naar verhouding moet vergroot worden en men maar niet, voortbouwende op de gewoonten van onze voorouders, steeds dezelfde verhoudingen moet gebruiken.

Tot het verkrijgen van werkelijk proefhoudend bevonden speciën verwees spr. naar zijn onlangs uitgegeven, zeer interessante Algemeene Voorschriften.

Aan 't slot zijner rede gaf spr. welwillend gelegenheid tot discussie over 't gehoorde, waarvan ook, na een woord van dank door den Voorzitter, door verscheidene leden een druk gebruik werd gemaakt.

Hierna deed de Voorzitter mededeeling, dat de prijsvragen voor dit jaar zullen bestaan in: 1°. een gebouw voor een ijsclub, en 2°. een titelvignet voor de convocatiebiljetten onzer Vereeniging.

Afdeeling Alkmaar en Omstreken. Vergadering van 2 Maart. De vice-Voorzitter opent de vergadering en deelt mede, dat de heer Looman wegens ziekte verhindert is deze vergadering te leiden. De notulen worden gelezen en goedgekeurd.

De heeren K. Bakker Dz. en H. J. de Vries werden benoemd als lid eener commissie, die de regeling van het loon der timmerlieden op zich zal nemen.

Omtrent de „zeer vertrouwelijke" circulaire van eene commissie uit de Mij. kan weinig worden medegedeeld. Van de zijde van het bestuur werden de voorstellen van die commissie krachtig gesteund, slechts een lid verklaarde zich bereid voor toetreding. De overige leden der Afdeeling zullen in de gelegenheid worden gesteld van de circulaire kennis te nemen.

De heer K. Bakker Dzn. besprak daarna de vraag: „Zal de toekomst voor ambachtsonderwijs zijn in de school of in de werkplaats?"

Spreker gaf een zeer onjuist overzicht van de burgeravondscholen en liet zich kennen als iemand die het vakteekenonderwijs voor den ambachtsman niet strikt noodzakelijk achtte.

Omtrent de ambachtsscholen kwam spreker tot de conclusie, dat zij meer werkplaatsen moesten zijn; bij de uiteenzetting omtrent de werking en het doel dezer scholen en de opvatting van het onderwijs bleek de heer Bakker niet al te best op de hoogte te zijn.

De heeren van Vuren, de Vries, Schuylenburg, Krens, Zaager, Doorn en de Groot verschilden — de een meer de ander minder — met den spreker, die verder geen lust gevoelde de verschillende sprekers te beantwoorden en verder van het woord afzag.

Niets meer aan de orde, sloot de Vice-Voorzitter onder dankzegging de vergadering.

BERICHTEN.

In de zitting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, op 6 Maart j.l., werd aan de orde gesteld de motie van den heer C. V. Gerritsen luidende:

„De Tweede Kamer der Staten-Generaal,

„van oordeel, dat het wenschelijk is bij de uitvoering der bouwwerken van Rijkswege in gemeenten, waar het gebruikelijk is bijzondere bepalingen omtrent loon en arbeidsduur in bestekken op te nemen, met dat gebruik rekening te houden,

„gaat over tot de orde van den dag."

Uit de toelichting van den voorsteller bleek, dat de motie aanvankelijk, in December j.l., alleen zag op Amsterdam, en de aanbesteding voor den bouw van het nieuwe postkantoor, maar middelerwijl meer algemeen was geworden, nu ook te Zwolle in de gemeentelijke bestekken bepalingen omtrent loon en arbeid voorkomen, en te Haarlem, Leiden, Utrecht, Middelburg, enz. dezelfde zaak in overweging wordt genomen.

De motie was, volgens den voorsteller, een bescheiden stap op den weg, dien de Regeering allengs zou moeten inslaan; zij deed geen beroep op den wetgever, noch vroeg algemeene bepalingen, maar enkel voorschriften voor Rijks werken, daar waar dergelijke reeds door gemeenten voor hare werken worden gegeven. De motie vroeg ook niets nieuws; de Regeering eischt bij hare werken reeds verzekering van werklieden tegen ongelukken; enkele departementen gaven al voorschriften nopens arbeidsduur, en de Minister Sprenger van Eijk verdedigde het beginsel met kracht in den gemeenteraad van 's-Gravenhage.

Met de elders opgedane ondervinding voor oogen, betoogde de voorsteller, dat bij korter arbeidsduur en behoorlijk loon, de uitvoering der werken niet noemenswaardig duurder zou zijn; te Amsterdam was dit 2,17 pCt., elders 3 à 5 1 pCt. of wel niets.

Practische moeielijkheden zouden zich niet voordoen; zeer goed konden de minimum-loonen bepaald worden met en naast den arbeidsduur; den laatste alleen te beperken, zou nadeelig voor den werkman blijken te zijn.

Het was te verwachten, dat deze motie een langdurig debat zou ontlokken, maar dat dit drie dagen zou duren, is niet te voorzien geweest; het heeft echter dit nut gehad, dat de belangrijke zaak eens van alle kanten is bezien, en dat zeer zeker geen overijlde beslissing is genomen.

De motie, in den loop van het debat een weinig gewijzigd, is in de zitting van 8 Maart met 38 tegen 36 stemmen verworpen.

Omtrent dat debat zij hier in 't kort het volgende aangeteekend, voldoende om op de hoogte te komen van de verschillende inzichten.

De heer Michiels van Verduynen wilde liever een proef nemen in andere vakken, waarover echter in de motie niet gesproken wordt; deze wil alleen protectie voor de bouwvakken, waar echter de arbeid niet het langst is. Hij voorzag ook werkeloosheid door opdrijving van de loonen en beperking van arbeid van particulieren.

Afdoende bezwaren voor spreker waren: noodelooze inmenning van den Staat, partieel in toestanden ingrijpen zonder voldoend en volledig onderzoek; hij noemde de motie zelfs roekeloos, nadat in de Kamer gebleken was, dat zij inderdaad een verdere strekking had.

De heer Bouwman meende, dat de Staat de gemeenten moest volgen, als namelijk ook de particulieren de bepalingen maken; in zulk geval is het gebruik als algemeen te beschouwen. Hij kon de motie echter niet steunen als ze slechts zag op enkele vakken en gemeenten; hij wilde geen ongerechtvaardigde protectie van enkelen, en was er tegen, dat de Staat door de gemeentebesturen kon worden gebonden.

Ook de heer Bastert was tegen de motie, die een geheel nieuw terrein betrad, zooals door 't volgen van het Amsterdamsche stelsel, dat den werklieden de controle geeft over den patroon en geen verschil maakt in loon tusschen bekwame en onbekwame werklieden. De maatregel werkte nadeelig, want om het hooger loon krijgen de werklieden eerder gedaan dan vroeger, en de werkeloosheid neemt er door toe. Liever dan de adviezen van aannemers en van den raad van Amsterdam te volgen, hield spreker aan de beproefde regelen van staathuishoudkunde vast, dat de loonen zich regelen moeten naar de wet van vraag en aanbod.

Onder de bestrijders schaarde zich ook de heer Hintzen, die in hooger loon van overheidswege groote schade voor de kleine bazen zag, en het ontstaan van werkstakingen. Hij betoogde, dat de prijs van 23 cents ongemotiveerd is; dat de raad van Amsterdam zonder industrieele kennis handelde; dat de werklieden uit andere onbeschermde vakken zullen overgaan naar de beschermde; dat men werklieden zal samenpakken in enkele plaatsen. Dus was de motie onaannemelijk om hare gevolgen.

Ook de heer Karnebeek bestreed de motie, wijl deze geen natuurlijke toestanden zou doen ontstaan; de loonkwestie toch moest volgens de beginselen van oeconomische vrijheid — en niet anders — worden opgelost. De motie beoogde eigenlijk, dat de Kamer voor hare verantwoordelijkheid zou nemen de Amsterdamsche verordening, die de bevolking aldaar tegen concurrentie van buiten beschermt.

De heer Rutgers, aanvankelijk niet tegen de motie, was door de voorstanders tot inkeer gekomen; door de vaststelling van een minimum-loon voorzag hij het aannemen slechts van bekwame werklieden, terwijl de minder bekwame, half- en heel-versletenen, armlastig zullen worden, zoodat men een leger van werkloozen zal krijgen door de royaliteit der gemeente-besturen ten koste van de belastingschuldigen alleen; want particulieren kan men niet dwingen om meer te laten werken. Bedenkelijk was ook de motie, omdat zij stukwerk verbiedt, als het loon te laag is; volgens spr. drijft de geheele Nederlandsche industrie op stukwerk. Ook het verbod van invoer van onderdeelen en grondstoffen van elders achtte hij een te groot beletsel voor den arbeid, en verbetering van positie, verhooging van den loonstandaard voor den werkman waren niet door inmenging van den wetgever te bereiken. De motie was zijns inziens onnoodig en zelfs onaannemelijk, als reactionnair en middeleeuwsch.

De heer Van Alphen stelde eene gewijzigde motie voor, de wenschelijkheid uitsprekende, dat bij bouwwerken van Rijkswege, die bij aanneming en binnen de grenzen van eene gemeente zijn uit te voeren, bijaldien het in zoodanige gemeente gebruikelijk is, bijzondere bepalingen omtrent loon en arbeidsduur in de bestekken op te nemen, met dat gebruik rekening worde gehouden.

Ook de heer Pijnappel bestreed de motie, wegens haar onzekere bedoelingen; daarna de heer Lohman, op gelijke gronden en omdat de Staat alleen zedelijke maatregelen bij aannemingen kan voorstellen, maar geen loon bepalen.

De Minister van Waterstaat verklaarde, dat het hem was gebleken, dat in de laatste 40 jaren de loonen met 50% zijn gestegen, en ook nu nog stijgende zijn, maar met zeer groote verschillen. Voor de Rijkswerven is de loonstandaard iets hooger dan gewoonlijk. De proef met kunstmatige loonsverhooging te Amsterdam, geeft hoegenaamd geen zekerheid en zal wellicht er toe leiden om op dien weg voort te gaan, hetgeen wel kan leiden tot loonsverhooging, maar ook tot vermindering van den arbeid, welke naar fabrieken in het buitenland wordt gedreven en de werkloosheid kan vermeerderen.

De Regeering kon echter niet toezeggen zich te houden aan maatregelen van gemeentebesturen, waarop zij geen invloed kan oefenen; zij houdt het oog op alles wat op het bedoelde gebied voorvalt, en zij zal ook niet aarzelen de noodige voorschriften, bij gebreken of misbruiken in aannemingscontracten, te doen opnemen of desnoods het geheele stelsel van aanneming te wijzigen. Voor Rijks bouwwerken, echter geen waterstaatswerken, kon de Reegering een werktijd van elf uren voorschrijven, en de Minister hoopte, dat de heer Gerritsen daarmede tevreden zou zijn.

De voorsteller, die inmiddels de redactie van de motie door den heer Van Alphen gegeven, had overgenomen, was daar geenszins mede ingenomen.

Thans zullen wij in 't kort weergegeven wat hoofdzakelijk vóór de motie werd gezegd.

Zoo verdedigde de heer Drucker haar omdat de overheid, als werkgever optredende, ook doen moest wat een goed patroon verplicht is te doen. Het loon zal verhoogd worden, maar tevens het misbruik voorkomen, dat goedkoop wordt aangenomen ten koste van het arbeidsloon. Het werk zal niet duurder worden, omdat bij korter werktijd de productiviteit van den werkman toeneemt. De motie was een bescheiden stap tot sociale verbetering, die echter verijdeld wordt als de Staat zich niet stoort aan overeenkomsten van patroons.

De heer Heldt wees er voornamelijk op, dat de regelen van vraag en aanbod niet enkel de loonregeling kunnen beheerschen, en dat de werkloosheid door de voorgestelde maatregelen niet zal worden bevorderd. De werkstakingen in Amsterdam hadden andere oorzaken dan in de Kamer waren genoemd. De maatregelen waren te verdedigen, omdat een fabrieksarbeider gewoonlijk gedurende het geheele jaar werk heeft, de werkman in de bouwvakken niet. Hij ontkende, dat bekwame en onbekwame werklieden (te Amsterdam) in loon worden gelijk gesteld, en dat werklieden van het eene ambacht naar een meer bevoorrecht zouden overloopen. Het eenige gevolg der regeling te Amsterdam was, dat er minder werd overgewerkt, waardoor juist werkloosheid werd tegengegaan.

Onder de voorstanders was ook de heer Heemskerk, die er op wees, dat in de praktijk de regeling te Amsterdam zeer spoedig aanvaard en op verzoek der werkgevers bestendigd was. Het volk werd gehouden waar het was; dus geen verhuizingen. De bepalingen waren noodig als correctief tegen de loonsverlagingen bij de openbare aanbestedingen.

De heer Pijttersen verdedigde de motie als noodig tot wering van misbruiken, en ten laatste de heer Gerritsen zelve, die protesteerde tegen het voornemen van den Minister om alleen te bepalen een arbeidsduur van elf uur zonder minimum-loon; hij wilde dan liever den bestaanden toestand behouden zien, daar anders het geld zou komen in den zak der aannemers, in plaats van aan de werklieden.

Zooals gezegd is, hebben de voorsteller en zij die het met hem eens waren, hun pleit niet kunnen winnen; zij verloren het echter met een zeer geringe minderheid.

De 8sten Maart j.l. is te Amsterdam in den ouderdom van bijna 66 jaren overleden de heer G. D. Wijndels de Jongh, Hoofdopzichter der Landsgebouwen, eene betrekking waarin hij lange jaren met groote ijver en toewijding is werkzaam geweest.

De heer J. A. Schuurman, Directeur der Afdeeling Publieke Werken te Amsterdam, heeft om gezondheidsredenen ontslag uit deze betrekking gevraagd.

Den 13en dezer werd te Amsterdam, op het bouwterrein aan de Eerste Parkstraat, de eerste heipaal, tevens proefpaal, geslagen voor den bouw van het gasthuis der R. C. Ziekenverpleging volgens het bekroonde plan van den heer A. C. Bleys. Dit inheien ging met eenige plechtigheid gepaard, in tegenwoordigheid van de regenten, den bouwmeester en eenige genoodigden; deze dag was daartoe gekozen, omdat daarop het 5½e eeuwfeest werd gevierd van het Groot Mirakel van Amsterdam.

De eigenlijke werken voor den bouw zullen eerst later aanvangen, nadat de binnen kort te verwachten aanbesteding daarvoor zal hebben plaats gehad.

De Burcht te Leiden. In Februari 1891 besloot de gemeenteraad van Leiden tot benoeming van eene Commissie om een onderzoek in te stellen naar den oorsprong van den Burcht, waarvoor f 300 beschikbaar werd gesteld. De samenstelling der commissie werd opgedragen aan de heeren Dr. C. Leemans en Dr. W. Pleyte, en bepaald, dat ook de Stads-architect, de heer D. E. C. Knuttel daarin eene plaats zou innemen.

De heer Dr. C. Leemans overleed in October 1893; het verslag, aan den gemeenteraad van Leiden is dan ook uitgebracht door de heeren Dr. W. Pleyte en D. E. C. Knuttel, en Dr. W. N. du Rieu, die op voordracht der eerste Commissie deel van haar uitmaakte.

Aan het verslag omtrent de uitkomsten van het onderzoek van den Burcht-heuvel ontleenen wij het volgende, waarop wij in een volgend blad uitvoeriger zullen terugkomen.

Veel bijzonders heeft dat onderzoek niet opgeleverd. Er is binnen de ringmuren een put gegraven van 12 meter diepte, en vervolgens een tunnel op ongeveer 6 meter diepte, ter lengte van 9 meter. Wat daarin gevonden is, heeft nog weinig bijgedragen om den tijd te bepalen, waarin de burchtheuvel is onderworpen en bewoond.

Toch is het onderzoek niet geheel vruchteloos geweest. In de eerste plaats is bewezen, dat het terrein aanvankelijk even laag was als de omgeving; de eerste ophooging is vermoedelijk geschied tot eene hoogte van ongeveer 7 M.; later is de ophooging voortgezet.

Moeilijk is te bepalen de tijd der ophoogingen; alleen meenen de heeren, dat de aanvankelijke meening, als zou de burchtheuvel uit den tijd der Romeinen dagteekenen, verzwakt is. Immers, zoo zeggen zij, waar deze een natuurlijke of kunstmatig verkregene terp benuttigden, was het om daarop een wachthuis te bouwen; deze gebouwen waren gewoonlijk met pannen gedekt; brokstukken van dergelijke pannen bewijzen vaak, in gezelschap van scherven vaatwerk, munten enz., de plaats van een Romeinschen wachtpost aan. Op den Burcht niets van dit alles, en zouden daaruit in het algemeen geen slotsommen zijn te trekken voor den Burchtheuvel. Wel, dat die wachtpost zou moeten gestaan hebben op de blauwe klei en de overblijfselen later zouden bedekt geworden zijn door ongeveer 5 M. grond, dus veilig bewaard.

Er is reden om te gelooven, dat de heuvel dagteekent uit de 9e eeuw, toen in deze landen aan de mondingen der rivieren vele rijke houten wachttorens op terpen werden gebouwd.

Toen later, vermoedelijk in de 12e eeuw, het eerste steenen kasteel op de terp werd gesticht, in navolging van het Normandische chateau à motte, heeft men vermoedelijk den heuvel eerst verhoogd met gele klei.

De ontgravingen hebben omtrent het kasteel zelf niets geleerd.

De drie bovengenoemde heeren achten het wenschelijk de stukken betreffende dit onderzoek, met de daarbij gevoegde teekeningen, in het gemeente-archief te bewaren, in de hoop, dat nog eenmaal meer licht over de geschiedenis van dit oude monument zal mogen opgaan.

De Kanselarij te Leeuwarden. Het bestuur der vereeniging „Nijverheid" te Leeuwarden heeft, naar aanleiding van zijn adres aan de Koningin-Regentes (in zijn geheel opgenomen in het Bouwk. Weekbl. van 26 Januari 1895) — waarbij verzocht werd de beelden, welke tijdens de herstelling van de Kanselarij zijn weggenomen, weder op den trapgevel van dat gebouw te doen plaatsen — van den Minister van Binnenlandsche Zaken een schrijven ontvangen, waarin bericht wordt, dat de bedoelde beelden slechts tijdelijk van het gebouw zijn verwijderd geworden, in verband met de daaraan verrichte herstelling.

Een inmiddels ingesteld onderzoek naar de vraag of de gevel der Kanselarij geacht kon worden oorspronkelijk met de beelden versierd geweest te zijn, heeft geleerd, dat die beelden van eenigszins jongere dagteekening zijn en niet in overeenstemming met de decoratieve behandeling van den gevel, doch dat, bij de onzekerheid welke andere voltooiing de oorspronkelijke architect voor die decoratie kan bedoeld hebben, besloten is de beelden te behouden op de plaats daardoor ingenomen, zoodat dan ook reeds ten vorigen jare de helft der beelden is gerestaureerd en de herstelling van de overige in den loop van dit jaar zal volgen.

BOEKAANKONDIGING.

De algemeene toepassing, die de electrotechniek in het sociaal leven vindt — telegraphie, telephonie, electrische verlichting, krachtsoverdraging, signaalwezen, enz. — en de dagelijksche vooruitgang, waardoor zich juist deze wetenschap bij uitstek kenmerkt, wettigen naar het voorbeeld van het buitenland en zonder nadere motiveering de oprichting van een electrotechnisch vakschrift in eigen taal.

Aldus zegt de redactie van „Electra. Tijdschrift voor Electrotechniek", in de eerste aflevering die onlangs verscheen.

Dit maandschrift is eene uitgave van Scheltema en Holkema's boekhandel te Amsterdam, en G. C. T. Van Dorp en Co. te Semarang; het staat onder redactie van den heer G. C. J. Verkerk, met vaste medewerking van 19 anderen, en kost f 7.50 per jaar, voor Nederland.

Het eerste nummer bevat artikelen van technischen aard, oeconomische beschouwingen, uittreksels uit buitenlandsche tijdschriften, kleinere mededeelingen, enz.

Van de redactie zal waarlijk veel gevergd worden om in eigen taal de technici hier te lande voldoende op de hoogte te houden van eene techniek, waarin nog voortdurend gezocht wordt naar verbetering en nieuwe toepassingen, en die dus steeds vooruitgaande is.

Dat, van een andere zijde bezien, een en ander oorzaak kan zijn van het toevloeien van veel stof, bewijst reeds de eerste aflevering, en meer bepaald het daarin voorkomende artikel over het systeem Monier; de schrijver daarvan is van oordeel dat ook in de electrotechniek ongetwijfeld nog vele wegen voor dat systeem openliggen, die de praktijk zelve zal moeten aanwijzen. De inhoud van het tijdschrift zoo ruim opgevat, wordt de taak der redactie minder bezwaarlijk. R.

Lijst van Fabrikanten. Leveranciers, enz.

Prijs per regel voor niet geabonneerden op advertentiën f 5.— per jaar bij vooruitbetaling. Abonnés op advertentiën 1 regel gratis voor iedere advertentie.

Algem. Maatsch. van Levensverzek. en Lijfrente, Damrak 74, Amst.
Ameublementen. — H. F. JANSEN & ZOON, Amsterdam.
Badinrichtingen. — TH. A. DE KOSTER, Amsterdam.
" — TH. VAN HEEMSTEDE OBELT, Amsterdam, 150 de Ruyterkade. Fillaal 36 Rokin.
Behangselpapieren- — H. & A. ROOSEBOOM. Den Haag en Amsterdam, Koningsplein 1.
Bouwstoffen. — MARTIN & Co.. Amsterdam.
Brandkasten. — Wed. P. A. SCHROOT & ZOON, den Haag.
" (Amerik.) — FRED. STIELTJES & Co., Amsterdam.
Brandkluisdeuren. — Wed. P. A. SCHROOT & ZN. den Haag.
Carbolineum Avenarius. — GUST. BRIEGLEB. Amsterdam.
" Cevenarius. — PELT & Co. Rotterdam.
Cement-IJzerwerken. — AMSTERD. FABRIEK. Amsterdam.
Dowson gas. — HERCKENRATH & VAN RADEN. Nieuwe Haven 120, Rotterdam.
Electrische installatiën. — SIEMENS & HALSKE. den Haag.
" " — W. SMIT & Co., Slikkerveer.
Electrische Verlichting. — C. A. HUIJGEN. — Rotterdam.
Gasmotoren. (Crossley Otto) — G. BARGER. den Haag.
" (Otto-Cycle.) — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam.
Gebrand Glas. — J. L. SCHOUTEN. Delft.
Gegoten Geëmailleerd IJzeren Waschtafels. — PECK & Co. Amst.
Gritzner Stoompompen. — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam.
Hardsteen, Zandsteen. — DE BEER & LEHREN. Amsterdam.
Houthandel. — LINDNER & Co., Wittenburgerstraat 22—24, Amst.
" — H. SCHMIDT & Zn., Nieuwmarkt No. 21, Amst
Houtbewerkingswerktuigen. — FRED. STIELTJES & Co., Amsterd.
" — G. BARGER. den Haag.
Houtcement. — G. P. KORF, Amsterdam.
" — J. G. KORSTEN, Amsterdam.
Houtcement enz. — A. G. AIKEMA en Co. Rotterdam.
Houten Riemschijven. — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam:
Huis- en Décoratieschilder. — Jos. AMIABEL. Luth. Burgwal 29, den Haag. Breedstraat 9, Utrecht.
Hydraul. Electr. en handliften. — FRED STIELTJES & Co.. Amsterd.
Hydro Zandsteenwerken. — VAN DE POL & WICKOP. Utrecht.
Hypotheken. — Mij. v. HYPOTHECAIR CREDIET, den Haag.
Ingolin. — D. FRENI. Amsterdam.
Jalousiën. — S. BRUIGOM. Arnhem.
Josson-Cement. — A. E. BRAAT, Rotterdam en Amsterdam.
Levensverzekering-Maatschappij „KOSMOS", Den Haag.
Lichtdrukken. — RITSCHER & LANDSMAN. den Haag.
Liften. — JAN HAMER & Co.. Amsterdam.
" — C. A. HUIJGEN, Rotterdam.
Loodwit. Chem. zuiver in verzegelde vaten. — Firma G. GREVE, Utrecht.
Marmer. — DE BEER & LEHREN, Amsterdam.
" — G. & J. COOL. Amsterdam.
Ovens — W. A. V. DESMONS. Heer—Maastricht.
Overkappingen. — T. G. TISSOT. Jr. Amsterdam.
Parketvloeren. — GEBR. v. MALSEN, 's Gravenhage.
" — DE BEER & LEHREN, Amsterdam.
Papierstûc. — BENNEWITZ & Co., Damrak 85, Amsterdam.
Photolithografie. — WEGNER & MOTTU, Amsterdam.
" Steendrukkerij v/h AMAND, Warmoesstr. 147, Amst.
Proefstation Bouwmat. - KONING & BIENFAIT, Amsterdam.
Portland-Cement. — DE BEER & LEHREN. Amsterdam.
" — PELT & Co. Rotterdam.
" — H. G. AIKEMA & Co., Rotterdam.
" — DYCKERHOFF & SöHNE, Amöneburg.
Rolluiken. — T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.
Schoolborden. — J. M. KIPPEL. den Haag.
Stalen Balken. — H. E. OVING Jr. Rotterdam.
Staaldraadtouw. — HOOGERWERFF & Co., Kinderdijk.
Sgraffito. — G. H. BAUER & ZOON. den Haag.
Sier- en Gevelsteen. — K. G. TELENGA, Leeuwarden.
Stalinrichtingen. — STAAL & HAALMEIJER, Amsterdam.
Stalinrichtingen. — D. S. M. KALKER. Amsterdam.
Stukadoors en Ornamentisten. — M. ELFRING & Zn., Z.O. Buitencingel 194—195, Den Haag.
Tegels in soorten. — DE LINT & Co., Rotterdam.
Toeschuifbare hekken. — FRED. STIELTJES & Co., Amsterdam.
Tufsteen. — F. ENGERS. Amsterdam.
Venetiaansche Vloertegels. — E. K. OSINGA, Apeldoorn.
Verwarming en Ventilatie. — FRED. STIELTJES & Co., Amsterd.
" " " — TH. A. DE KOSTER, Amst.
Verwarmingtoestellen. — D. S. M. KALKER, Amsterdam.
" — W. J. STOKVIS, Arnhem.
Ventilators. — JAN HAMER & Co., Amsterdam.
" — D. P. H. HASSELMAN, Amsterdam.
Verticale Mortel-Molens. — JULIUS LÜCHAU, Damrak 71, Amst.
Vuurvaste Steen. JOSTEN & Co. te **Königswinter a/Rh.** Fabrikanten van zeer vuurvaste **Chamotte-** en **Dinas-**steenen, vuurvaste Cement, Karolinklei enz.
Werkt. v. Stoomwascherijen. — FRED. STIELTJES & Co. Amsterd.
Worthington. Stoompompwerkt. — FRED. STIELTJES & Co. Amst
IJzerwerken. — G. J. VINCENT & Co.. Schiedam.
Zandsteen — VAN DE POLL & WICKOP, Utrecht.
Zinkwerken. — F. W. BRAAT, Delft.

ADVERTENTIEN.

AAN DE

Ambachtsschool te Alkmaar

WORDEN GEVRAAGD:

1o. Een **leeraar** in het **lijn-** en **vakteekenen**, voornamelijk ten behoeve van smeden en machinebankwerkers,

tevens bekwaam om onderwijs te geven in de **werktuigkunde,** gezamenlijke jaarwedde f 1400. met vooruitzicht op benoeming tot leeraar in het teekenen aan de gemeentelijke burgeravondsschool, jaarwedde ten minste f 400;

2o. Een **onderwijzer** in het **timmeren,** jaarwedde f 750;

3o. Een **onderwijzer** in het **smeden,** *zoo mogelijk ervaren in het hoefbeslag,* jaarwedde f 750.

Inzending van stukken vóór 25 Maart e. k. aan den Directeur van beide scholen A. J. DE GROOT, die bereid is nadere inlichtingen te geven.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

23 MAART 1895. **15de JAARGANG.** **No. 12.**

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. *f* 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels *f* 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.
BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

De eerstvolgende vergadering van het Hoofdbestuur der Maatschappij heeft plaats op Donderdag 28 Maart a. s.

Het Hoofdbestuur heeft van Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken een exemplaar ontvangen van het reglement en alle bescheiden ten behoeve van de inzenders, betreffende de jaarlijksche internationale tentoonstelling van Schoone Kunsten te München, in het Koninklijke „Glaspalast."

Deze in 1895 te houden tentoonstelling zal op 1 Juni worden geopend, en duurt tot het einde van October. De termijn van aanmelding tot deelneming eindigt op 15 April; de inzending van kunstwerken zal kunnen geschieden van 10 April tot 1 Mei.

De bescheiden betreffende deze tentoonstelling liggen voor belangstellenden ter inzage in het gebouw der Maatschappij.

DE HAMEI VAN DE MUIDERPOORT TE AMSTERDAM.

Door B. en W. van Amsterdam is onlangs bij den gemeenteraad een voordracht ingediend, strekkende tot slooping — om redenen van verkeer — van het monumentale hek voor de brug behoorende bij de Muiderpoort. (1)

Dat zulk een voordracht bij zeer velen verzet zou ondervinden, was zoo klaar als de dag; al spoedig werd dan ook door de heeren C. GUSTAAF SCHRÖDER c. s., allen bewoners van de wijk buiten de Muiderpoort, in casu voor het groote meerendeel kunstenaars en kunstliefhebbers, een adres bij den gemeenteraad ingediend, om niet over te gaan tot de voorgestelde amotie.

Dit adres, ondersteund door de Maatschappij Arti et Amicitiae, het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en het Bestuur van de Afdeeling Amsterdam dier Maatschappij, is van den volgenden inhoud:

Aan den Raad der Gemeente Amsterdam,

Ondergeteekenden, bewoners van de wijk buiten de Muiderpoort, geven met verschuldigden eerbied te kennen:

dat zij met leedwezen hebben vernomen het voorstel van Burgemeester en Wethouders om het hek voor de brug naar de Muiderpoort te amoveeren, en veroorloven zich naar aanleiding van genoemd voorstel er op te wijzen, dat

1°. bedoeld monumentaal hek, het poortgebouw en de brug completeert en dus uit een schoonheidsoogpunt behoort te blijven bestaan;

2°. door het, zonder noodzaak, sloopen van monumentale historische gebouwen reeds te veel van het eigenaardig schoon onzer stad voor immer is verloren gegaan, hetgeen in den laatsten tijd meer en meer betreurd wordt;

3°. zij meerendeels dagelijks door bedoeld hek gaande,

(1) Eene afbeelding, op zes groote platen, van de Muiderpoort. waarbij ook de hamei, komt voor in de 23ste aflevering van de „Afbeeldingen van Oude Bestaande Gebouwen, uitgegeven door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst. f 4.—

aldaar nooit verkeersbelemmeringen van eenige beteekenis hebben waargenomen;

4⁰. in geval de meerderheid van Uwen Raad nochthans onverhoopt verandering van den bestaanden toestand absoluut noodig mocht oordeelen, de kwestie zou kunnen worden opgelost door het verder uit elkaar plaatsen der monamentale hek-opstanden;

redenen waarom adressanten dringend verzoeken niet tot amoveering van bedoeld hek over te gaan.

Zoowel om der schoonheidswille als uit een geschiedkundig oogpunt zou het een betreurenswaardige daad zijn, om het ensemble dat de Muiderpoort nu nog aanbiedt, nog meer te verstoren; want eertijds leverde die poort een nog schilderachtiger aanblik op door de twee wipbruggen die zich tusschen het poorthuis binnen en de buitenpoort of „hameye", het ijzeren hek, bevonden, en door de aanwezigheid van een zoogenaamd verloren wachthuis, die het geheel nog meer karakter gaven. Ook in de eertijds boomenrijke omgeving is duchtig huisgehouden, en nog zeer onlangs is daaraan haast de laatste hand geslagen.

Het zou eene afkeurenswaardige daad zijn, om nog meer aan het volledige karakter van het gebouw te ontnemen; het is wel gemakkelijk daaraan iets af te breken, maar later onmogelijk het weer te herstellen. Het geldt hier immers de allerlaatst overgebleven van de vijf poorten, de Leidsche-, de Wetering-, de Utrechtsche-, de Weesper- en de Muiderpoort, die gebouwd werden bij de belangrijke vierde uitlegging der stad, die van 1658 tot 1664 plaats had, en waarbij haar grondgebied in eens van 431 tot 726 bunders werd uitgebreid.

De tegenwoordige Muiderpoort is niet de oorspronkelijke, tijdens de voorbereidingswerken van de genoemde uitbreiding gebouwd; zij draagt het jaartal 1770 en was in April 1771 voltooid, op de plaats harer voorgangster, die tengevolge van verzakking in den nacht van 29 op 30 Januari 1769 instortte, en die geheel gelijk was aan de Weesper- en aan de in denzelfden tijd gebouwde Utrechtsche poort. De nog bestaande poort werd op den 1en Mei 1771 voor 't eerst officieel opengesteld, met vliegende vaandels, onder het roeren van de trom en met de muziek der fluiten.

De plannen van het Muider poorthuis en van de hamei of buitenpoort zijn te danken aan CORNELIS RAUWS, algemeen opzichter der stadswerken, die ook den bouw geleid heeft. In de hamei aan het einde der poortbrug leest men „anno 1770"; dat is het jaartal waarin de bouw, die tengevolge van den strengen winter van 1769 op 1770 nog al vertraging had ondervonden, voor het grootste gedeelte tot stand kwam.

Het poorthuis bestaat nu nog in zijn oorspronkelijken toestand, evenals de buitenpoort, die, volgens den nieuwen atlas der stad Amsterdam, in de vorige eeuw bij Maaskamp aldaar verschenen, „alle andere in pracht overtreft en met een fraai gewerkt ijzeren hek wordt gesloten."

En in 1895 wil men die buitenpoort sloopen?

Het is te hopen, dat de vertegenwoordigers der burgerij hunne toestemming voor dat vernielerswerk niet verleenen.

C. T. J. LOUIS RIEBER.

DE LEIDSCHE BURCHTHEUVEL.

Toen enkele jaren geleden de overblijfselen van de Leidsche Burcht voor verder verval werden behoed en het bestaande hersteld, werd met veel zorg nagegaan wat daarbij te leeren viel ter zake de geschiedenis van dit monument; van een en ander werd door mij in het Bouwkundig Tijdschrift verslag gegeven. Het lag voor de hand, dat men zich door de bestudeering der muren opgewekt gevoelde verder te gaan en te onderzoeken wat de heuvel zelf mogelijk voor belangrijke gegevens in zijn schoot kon verbergen. De gemeenteraad voteerde een krediet en Dr. W. Pleyte, Dr. Leemans en de ondergeteekende werden uitgenoodigd zich met die taak te belasten; de plaatst van Dr. Leemans werd later door Dr. W. N. du Rieu ingenomen.

Het onderzoek had zorgvuldig plaats; de hulp van Prof. v. Bemmelen, die o. a. het onderzoek der klei op zich nam, zij daarbij dankbaar vermeld. De resultaten vielen echter tegen, en waren hoofdzakelijk van negatieven aard. Het rapport dat wij hierover aan Leidens gemeenteraad inzonden, moge hier een plaatst vinden, in de hoop, dat dit niet het laatste woord zij, over de oudste geschiedenis van de eerwaardige sterkte geschreven.

Leiden, Den Haag, } 22/24 Januari 1895.

Door verschillende omstandigheden bleven wij tot heden nalatig, om U eenige mededeelingen te doen omtrent de onderzoekingen van den Burchtheuvel. Trouwens op de geschiedenis van dit belangrijk plekje gronds, is door het onderzoek niet veel licht gevallen, zoodat ons stilzwijgen de wetenschap geen nadeel zal hebben berokkend. Ons onderzoek werd aangevangen, met het graven van een diepe put binnen de ringmuren. Uit de bijgevoegde teekeningen zal U de juiste plaats der ingraving blijken, terwijl daarop mede zijn aangegeven de verschillende aardlagen en de, zij het ook bescheiden vondsten door ons gedaan.

Het zij ons vergund U eerst een overzicht van onze bevindingen te geven, om daarna mede te deelen, wat naar onze meening daaruit is te besluiten.

De bovenste laag, ter dikte van ± 60 cM., bestaat uit tuinaarde, vermengd met puin van reuzenmoppen en kleinere steenen. Daarop volgen duidelijk zichtbaar van elkander te onderkennen, lagen van gele klei (dik 1.30 M.) donkerbruine klei (dik 1 M.) donkergele klei (dik 2 M.) en blauwe klei; deze laatste begint op 5 M. diepte en bleef dezelfde tot op het diepste punt der ontgraving, nl. 12,50 M. — oppervlakte.

Op 1.75 tot 2 M. diepte troffen wij aan verschillende stukken graniet, tufsteen, grauwacken zandsteen en reuzenmoppen.

Op 2.10 M. tot 2.25 M. (in de donkerbruine klei) vonden wij een boschje takken van 1.50 M. omtrek en groot 2.40 M.; een boomstammetje, voor zoover nog te herkennen, naar onze meening van een berk.

Op 4 M. diepte troffen wij behalve verschillende steensoorten nog aan bewerkt hout en schaapsbeenderen.

Op 5 M. wederom graniet, grauwacken, tuf-, blauwe- en gebakken steen en bewerkt hout.

Op 7 M. een boschje takken, nog van bladeren voorzien.

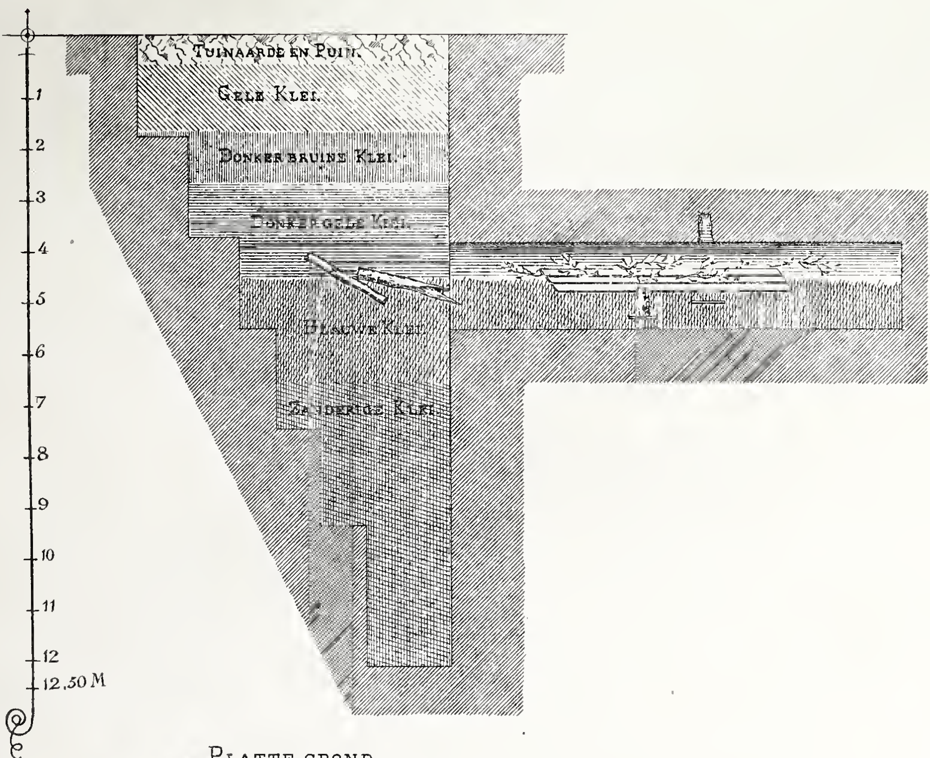
Op 8 M. onbewerkt balkhout en eenige takken.

Op 10 M. eenige dunne boomstammen, waartusschen steengruis.

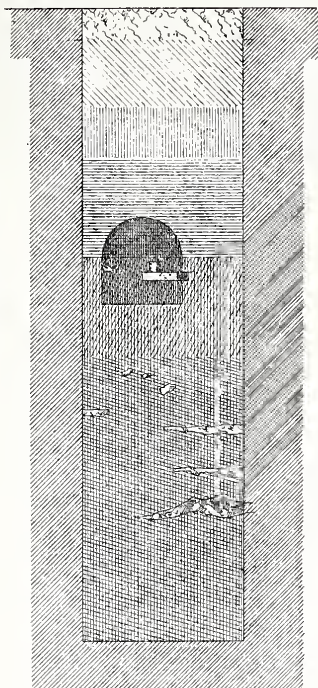
Op 12 M. een duig van eikenhout.

Onderzoek Leidsche Burchtheuvel.

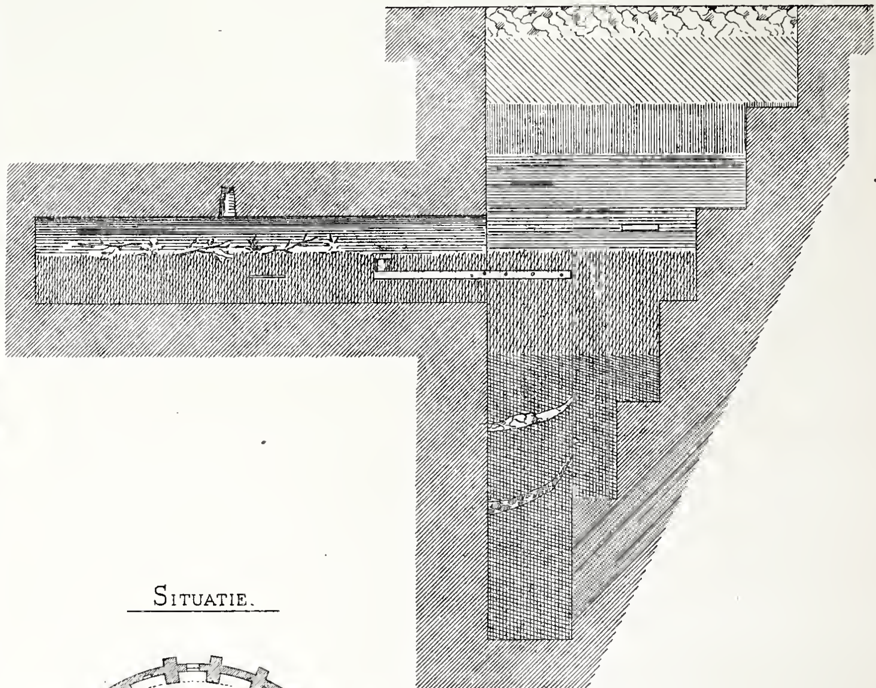
Doorsnede A-B.

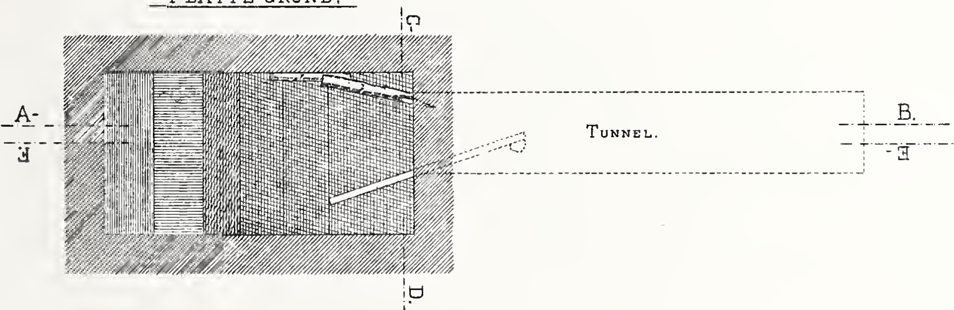
Doorsnede C-D.

Doorsnede E-F.

Platte-grond.

Situatie.

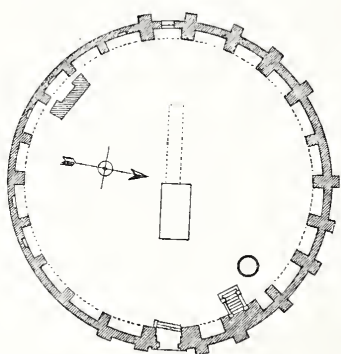

Photo-lith Wegner & Mottu Amst.

Behoorende bij het Bouwkundig Weekblad van 23 Maart 1895 No 12.

Was bovengenoemde ontgraving geschied in 1891, in het volgend jaar, werd het onderzoek voortgezet, door het graven van een tunnel op ongeveer 6 M. diepte (de grens van blauwe en gele klei) ter lengte van 9 M., gaande in noordwestelijke richting, evenwijdig aan den zijwand der groote ontgraving.

In deze tunnel troffen wij aan een houten vlonder, waarop eenige boomstammen en verder eenige palen, waarvan er één op een plankje stond. De grootte, hoeveelheid en juiste ligging van een en ander blijkt uit de bijgevoegde teekeningen.

In de tunnel werden verder ook stukken graniet en tufsteen aangetroffen, benevens enkele brokjes gebakken steen.

In de laatste 2 M. van de tunnel werd niets van belang gevonden en het werk verder gestaakt.

De uitkomsten van het onderzoek zijn zeker niet zoo overvloedig als wij gehoopt hadden en het totale gemis aan overblijfselen van vaatwerk, gereedschappen of wapenen, maken het uiterst moeielijk iets te bepalen, omtrent den tijd waarin de burchtheuvel is opgeworpen en bewoond.

Toch was het onderzoek niet geheel vruchteloos. In de eerste plaats toch leeren wij er uit, dat het terrein aanvankelijk even laag was als de omgeving, de eiken duig op 12 M. en de boomstammen op 10 M. gevonden, duiden aan, dat ongeveer op dit peil de ophooging is aangevangen, waarbij het weinig afdoet, of men wil aannemen, dat de genoemde voorwerpen zijn aangespoeld, dan wel op boomgroei en bewoning wijzen.

Die eerste ophooging is vermoedelijk geschied tot eene hoogte van ongeveer 7 M. Immers niet alleen is tot daar de klei van één soort blauw en zanderig, doch ook op die hoogte vonden wij duidelijk overblijfselen van bouwwerken in het bewerkte hout.

Dit hout is ten deele met zorg, hoewel eenvoudig bearbeid; vooral een balk, met groef bewerkt en van gaten voor houten pennen voorzien, waarop een stijl bevestigd was, is als een gedeelte van een houten gebouwtje te beschouwen.

Ook de schaapsbeenderen geven aanleiding te gelooven, dat op deze hoogte tijdelijk de ophooging is gestaakt. Later is die ophooging voortgezet met klei van een andere plaats, waarmede ook allerlei puin vermengd was.

Dat in de blauwe klei nog een boschje takken en eenig onbewerkt balkhout werd aangetroffen, is niet in strijd met onze veronderstelling; beide kunnen tijdens de werkzaamheden daar zijn gebracht, het eerste b. v. als brandstof, het balkhout ten dienste der werkzaamheden.

Om eenigszins den tijd der ophoogingen te bepalen, is uiterst moeielijk; wij kunnen slechts mededeelen, dat onze aanvankelijke meening, als zou de burchtheuvel uit den tijd der Romeinen dagteekenen, verzwakt is.

Immers waar deze een natuurlijke of kunstmatig verkregene terp benuttigden, was het om daarop een wachthuis te bouwen; deze gebouwen waren gewoonlijk met pannen gedekt: brokstukken van dergelijke pannen wijzen vaak, in gezelschap van scherven, vaatwerk, munten enz., de plaats van een Romeinsche wachtpost aan; op den Burcht niets van dit alles, en zoude daaruit in het algemeen geen conclusies zijn te trekken, voor den burchtheuvel, naar onze meening wel, daar die wachtpost zou moeten gestaan hebben op de blauwe klei en de overblijfselen later zouden bedekt geworden zijn, door ongeveer 5 M. grond, dus veilig bewaard.

Eerder zijn wij geneigd te gelooven, dat de heuvel dagteekent uit de 9e eeuw, toen in deze landen aan de mondingen der rivieren talrijke houten wachttorens op terpen werden gebouwd.

Toen later, vermoedelijk in de 12e eeuw, het eerste steenen kasteel op de terp werd gesticht, in navolging van het Normandische chateau à motte (zie de bijdragen over den Burcht te Leiden in het Bouwkundig Tijdschrift van 1890 van den 3en ondergeteekende) heeft men vermoedelijk den heuvel eerst verhoogd met de gele klei.

Omtrent het kasteel zelf hebben de ontgravingen, helaas, niets geleerd. De oude fundeeringen zijn vermoedelijk opgeruimd bij het maken der waterkelders en men kan het slechts betreuren, dat toenmaals daaraan niet meer aandacht is geschonken.

Ten slotte meenen wij Uwe aandacht te moeten vestigen op de wenschelijkheid, de bijvoegde teekenningen met die welke tijdens de herstelling van de burchtmuren werden gemaakt, een veilige plaats aan te wijzen in het gemeente-archief, in de hoop, dat nog eenmaal meer licht over de geschiedenis van dit oude monument moge opgaan.

Aan den Raad	W. Pleyte.
der gemeente Leiden.	W. N. Du Rieu.
	D. E. C. Knuttel.

Van de ontgravingen zijn groote teekeningen in kleuren gemaakt. Zoover het op kleinere schaal en zonder kleuren doenlijk was, heb ik getracht, bij dit blad een voldoend duidelijke reproductie daarvan te geven.

Het gevonden hout, eenmaal aan de lucht gebracht, zal wel vergaan en kan dus slechts in effigie bewaard blijven.

D. E. C. K.

KLEINE WENKEN OP HET GEBIED VAN VERWARMING EN LUCHTVERVERSCHING.

I.

Bij vroegere gelegenheden heb ik meermalen gewezen op de noodzakelijkheid van samenwerking tusschen architect en ingenieur op het gebied van verwarming en luchtverversching.

De samenwerking laat dikwijls veel te wenschen over: de architect beschouwt verwarming en luchtverversching soms als een noodzakelijk kwaad, en de ingenieur ontziet soms de architectuur niet bij het maken van den aanleg.

Als de architect zijn gebouw ontwerpt zonder overleg met den ingenieur, en eerst als zijn ontwerp gereed of in uitvoering is zijn aandacht aan de verwarming gaat wijden, dan moet de ingenieur het ontwerp voor de verwarming in het project voor den bouw wringen, en het gevolg is, dat het gewenschte niet meer bereikt *kan* worden. Van daar te kleine en onpractisch gelegen lokalen voor de plaatsing der verwarmingstoestellen; van daar toepassing van systemen, die niet op hunne plaats zijn, maar waarop de keuze *moest* vallen, omdat het niet anders meer mogelijk was; van daar klachten over moeielijkheden bij de bediening, en ten slotte verdriet voor den architect, verdriet voor den ingenieur en verdriet voor den bouwheer.

Geen ontwerp voor den bouw dus vastgesteld, alvorens beslissing omtrent verwarming en luchtverversching genomen is!

De ingenieur moet den architect en de architect den ingenieur begrijpen, daarom moet de ingenieur verstand hebben van bouwkunst en de architect de grondbeginselen verstaan, waarop het werk van den ingenieur berust. Niet technisch ontwikkelde tusschenpersonen kunnen dan ook, in het algemeen gesproken, geen samenwerking tot stand brengen; zij kunnen den architect niet begrijpen

en den fabrikant niet overbrengen aan welke eischen het werk moet voldoen.

Het komt mij nuttig voor in het Bouwkundig Weekblad van tijd tot tijd over verwarming en ventilatie te lezen, maar ik acht bepaalde verhandelingen over de theoretische zijde van dat gebied daarin niet op hare plaats. Daarom wil ik onder den titel: „kleine wenken op het gebied van verwarming en ventilatie" nu en dan iets schrijven, dat, steunend op opgedane ondervinding, aanleiding kan geven tot eene gewenschte samenwerking van architect en ingenieur.

Over de noodzakelijke grootte van VRIJE *doorsneden van kanalen en roosters voor uitstrooming van warme en voor terugkeer van afgekoelde lucht.*

Bij toepassing van warmwater- of stooomverwarming worden veelal de warmwater- of stoomkachels in de vertrekken zelf geplaatst en de afgifte der warmte daar ter plaatse geregeld.

In Duitschland, waar de gewoonte niet zoo algemeen als hier te lande bestaat, dat ieder zijn eigen huis bewoont, maar waar etage-woningen groote vertrekken toelaten, vindt niemand het leelijk de kachels in groote, zware mantels te hullen van majolica of metaal; het schijnt, dat het oog aan die monumentale meubels is gewend.

Hier te lande vinden die groote meubels geen genade, maar is men gehecht aan den schoorsteenmantel van veelal bescheiden, meestal door de gewoonte bepaalde, vaste afmetingen.

Onder die schoorsteenmantels ziet men dan ook gaarne de warmwater- of stoomkachels geborgen, en als daarvoor geen ruimte genoeg is, dan plaatst men een gedeelte dier verwarmingstoestellen bovendien achter de lambriseering in wandnissen of in wandkasten.

Voor de verwarming nu is het noodzakelijk, dat de lucht van het vertrek onder die kachels stroomt, zich daaraan verwarmt en boven wederom in het vertrek terugkeert. Roosters bedekken gewoonlijk deze doorstroomingsopeningen en moeten, om de verwarming mogelijk te maken, *bepaalde vrije doorsneden* hebben, daar anders niet genoeg lucht kan doorstroomen om de warmte op te nemen en in het vertrek te brengen.

Ontwerpt de architect het dessin van die roosters, dan moet hij de openingen zoo groot kiezen, dat zij verband houden met het verwarmend oppervlak van het verwarmingstoestel

Eene goede verhouding is:

voor warmwaterverwarming 120 vierk. centimeter per vierk. Meter verwarmend oppervlak van kraagbuizenkachels;

voor heetwaterverwarming 300 vierk. centimeter per vierk. Meter verwarmend oppervl. van gladde verwarmingspijpen;

voor lage-drukstoomverwarming 150 vierk. centimeter per vierk. Meter verwarmend oppervl. van kraagbuizenkachels;

voor middeldrukstoomverwarming 200 vierk. centimeter per vierk. Meter verwarmend oppervl. van kraagbuizenkachels.

Door deze verhouding niet in acht te nemen, werd reeds menigmaal de ontwerper van de verwarming van tekortkoming beticht, moest de architect na wijziging der roosters ongelijk bekennen, en liep het ten slotte mis met de goede verhouding tusschen ingenieur, architect en bouwheer.

Rotterdam, Maart 1895 C. A. HUIJGEN.

DE VERWARMING EN VENTILATIE-INRICHTING VAN HET REICHSHAUS TE BERLIJN.

De verwarmings- en ventilatie-inrichting van het Reichshaus te Berlijn is geheel aangelegd naar de grondslagen van het, in 't jaar 1884, met den eersten prijs bekroonde ontwerp van de firma David Grove aldaar. De daarbij voorgestelde aanleg van de groote toe- en afvoerkanalen is, over 't algemeen, geheel behouden, alleen zijn enkele afwijkingen noodig geweest, tengevolge van de tijdens den bouw van 't Huis, aangebrachte wijzigingen.

In afwachting van de door genoemde firma uit te geven gedétailleerde beschrijving van al de onderdeelen, wordt hier alleen een algemeen overzicht met schematische voorstelling van het geheele stelsel gegeven.

De warmte-massa, benoodigd voor de geheele inrichting, wordt ontwikkeld in een daartoe geheel afzonderlijk geplaatst ketelhuis tegenover het Reichshaus in de Sommerstrasse gelegen.

Daarin zijn geplaatst acht stoomketels, met een verwarmingsoppervlak van 760 M^2. of 600 I. P. K.

De ketels met dubbele Galloway vlampijpen en rookvrije vuren, volgens Donneleys patent, worden door zelfwerkende apparaten, systeem Cohnfeld, gevoed; tot reserve dienen twee Worthington stoompompen.

Terzijde van het ketelhuis is, op 't zelfde terrein, het machinegebouw geplaatst, waarin de voedingspompen en die voor het in beweging brengen van de langs hydraulischen weg verplaatsbare wagens, zijn opgesteld.

Daarboven bevinden zich twee woningen voor de bedienende beambten. De overige ruimte is voor de berging van brandstof onderkelderd, evenals die onder de vuren van de ketels. Om gemakkelijke verwijdering van de asch en verdere verbrandingsproducten te bevorderen, dienen de bovenvermelde hydraulische wagens, en staan die met het ketellokaal in verbinding.

Een van de reeds genoemde acht ketels wordt steeds als reserve gebruikt, terwijl de 7 anderen naar gelang van de buiten-temperatuur in gebruik worden genomen; al de zeven ketels zullen gezamenlijk slechts dan noodig zijn, als de buiten-temperatuur 20 graden Celsius bedraagt. De totale warmte-ontwikkeling bedraagt hoogstens per uur 6 millioen caloriën.

De in de ketels ontwikkelde stoom wordt door 2 buizen van 200 m.M. doorsnede door een onder de Sommerstrasse aangelegde tunnel, die eene lengte heeft van 110 meter, naar het Reichshaus geleid. Een daarvan dient tot reserve. De tunnel is begaanbaar en electrisch verlicht, zoodat tusschen het ketelhuis en de centrale werkplaats in het gebouw zelf, direct verkeer plaats vinden kan. Bovendien bestaat er telephonische gemeenschap tusschen beiden werkplaatsen.

De ontwikkelde stoom wordt onder hoogen druk, van 3—3.5 Atm., geleid naar het hoofdventil-apparaat, dat geplaatst is in de centrale werkplaats onder de oostelijken vestibule van het Huis; daarin wordt de stoom gesplitst om over te gaan in het onmiddelijk daarachter geplaatste verdeelingstoestel, van waar zij, op 1 Atm. gereduceert, naar de daarvoor bestemde plaatsen wordt geleid.

De stelsels voor de verwarming zijn:

Stoomverwarming voor de aangevoerde versche lucht in 't algemeen.

Stoom-luchtverwarming voor de wandelhalle, de cor-

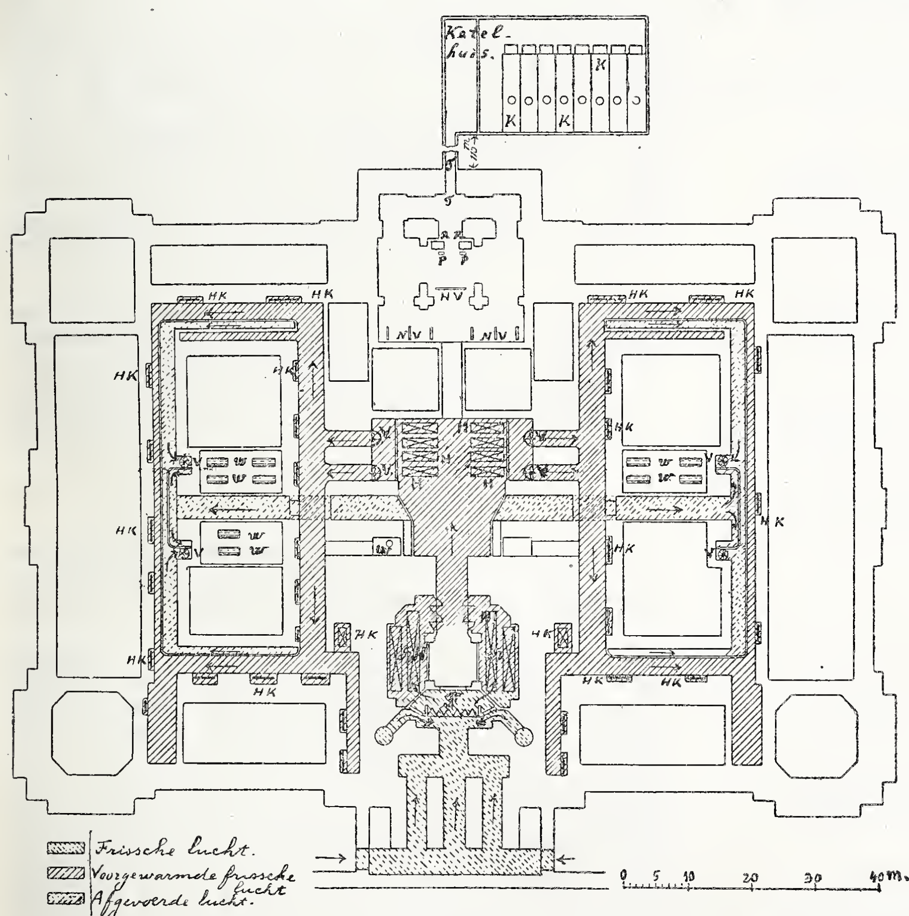
ridors en de vergaderzalen (deze hebben bovendien nog heetwater-verwarming in de vensternissen).

Stoom-heetwaterverwarming voor de gezamenlijke bureaux, de bibliotheek, de woningen, en de closets.

Stoom-heetwater-luchtverwarming voor de groote zittingzaal, en onmiddelijke stoomverwarming voor de bovenlichten en de regenwaterafvoerbuizen.

Deze hoofdgroepen worden van uit een nader te beschrijven centraal bureau af, er ingeschakeld, waar zich ook het condensatiewater van de verschillende stelsels verzameld.

Door 36 op duidelijk zichtbare wijze in drie groepen verdeelde verzamel-apparaten wordt de afvoer daarvan door ventilen geregeld, en naar twee gegoten ijzeren verzamel-reservoirs geleid. Daaraan zijn twee stoompompen verbonden, zoodanig ingericht, dat zoodra het water de bestemde hoogte in de reservoirs overschrijdt, de pomp zelfwerkend in beweging wordt gesteld, en het condensatiewater door de tunnel naar het ketelhuis wordt gedrukt; daar komt het in een boven den ketel

KELDER.

K. Stoomketels.
W. Heetwaterketels.
F. Filter-aanleg.
H.V. Ventil apparaat voor hooge druk, 3—3,5 atm.
N.V. Ventil apparaat voor lage druk, 1 atm.
V. Ventilatoren.
T. Tunnel.
R. Reservoirs-condensatiewater.
P. Pompen voor afvoer van het condensatie water v. h. ketelhuis.
H. Verhittingskamers.
H.K. Verwarmingstoestellen.

geplaatst reservoir, en wordt teruggevoerd naar de zelfwerkende voedingspompen.

De afgewerkte stoom van de eerstgenoemde stoompompen wordt in 't Gebouw zelf gecondenseerd en met de daaruit zich ontwikkelde warmte frissche lucht door twee aspiratie-kanalen aangevoerd, en tot ventilatie van de centrale werkplaats verwarmd.

De stoomverwarming, die zooals hierboven reeds is gezegd, slechts dient voor de vóórwarming van de toegevoerde frissche lucht, is bij de luchtaanvoeropening onder den koepel van de wandelhalle aan de westzijde van 't gebouw opgesteld; in een ruim acht meter hoog vertrek, serpentin-vormig gemonteerd, en verdeeld in drie afzonderlijke deelen, boven elkander, op gemakkelijke wijze te overzien en bereikbaar, zijn verwarmingsbuizen gesteld. De gezamenlijke lengte daarvan is ± 14000 M., het verwarmingsoppervlak is 2650 M^2. De beide benedenste dienen voor de verwarming van de lucht voor de linker en rechter helft van het geheele gebouw.

Het bovenste gedeelte is alleen voor de groote zittingzaal bestemd. De diverse verwarmingskamers zijn zoodanig gesteld, dat in het midden eene groote vrije ruimte overblijft voor de bediening, waarin mede de ventilapparaten zijn aangebracht voor de afsluiting van afzonderlijke groepen.

Bij zachte buitentemperatuur worden slechts weinige, bij lage thermometerstand beduidend meerdere deelen in werking gesteld.

De stoom-luchtverwarming, bestemd voor de reeds bovengenoemde gedeelten van het gebouw, heeft hare kamers met de noodige verwarmings-oppervlakten, evenzoo in de kelderruimte, en deze zijn zoo gesteld, dat de toevoeropeningen van het kanaal voor den aanvoer van frissche lucht, onmiddelijk bereikbaar zijn.

Ieder opgaand verwarmingskanaal heeft zijn bijzondere kamer, en is voorzien van mengkleppen, die van uit het contrôle-lokaal, waarop nader wordt terruggekomen, kunnen geregeld worden, en zoo ingericht dat onmiddelijk de temperatuur van de opstijgende lucht verhoogd of verlaagd kan worden.

De stoom-warmwaterverwarming is verdeeld in vijf enkele stelsels, waarvan de ketels in de kelders onder de groote binnenplaatsen gelegen, zijn opgesteld.

De westzijde heeft twee stelsels, de oostzijde heeft er drie noodig wegens den grooten inhoud van de Bibliotheekzalen. Om in de morgenuren de warmtegraad snel op te voeren, dienen snelverwarmers met weinig waterinhoud, terwijl tot verhooging van den warmtegraad in den namiddag en des nachts, grootere stoom-heetwaterketels zijn aangebracht ten getale van tien stuks ter gezamenlijke inhoud van 10.000 liters, die in- en uitgeschakeld kunnen worden.

Door deze inrichting is een grootere zekerheid en gestadige werking verkregen.

Van deze stelsels gaan de hoofdleidingen naar den zoldervloer, verdeelen zich daar in diverse vertakkingen naar de valbuizen, om onderweg de deels in de vensternissen, en deels tegen de middenwanden opgestelde warmwater-verwarmingstoestellen te voeden.

Deze toestellen bestaan uit registers met dubbele buizen, serpentinbuizen, en cylinders. De laatstgenoemden zijn slechts in enkele vertrekken, op den begane grond aangebracht.

De verwarmingstoestellen voor ieder vertrek zijn, wat hunne verhouding tot de te verwarmen inhoud betreft, zoodanig geconstrueerd, dat het verwarmings-oppervlak

$^1/_3$ en $^2/_3$ bedraagt; in verband daarmede zijn ook de afvoerende leidingen geregeld. Daardoor ontstaan twee leidingen, eene met $^1/_3$ en eene met $^2/_3$ van de aangesloten verwarmingsoppervlakte, die in den kelder, voor dat ze in 't verzamelapparaat treden, weder afzonderlijk geregeld kunnen worden.

Deze inrichting heeft ten doel, om rekening te kunnen houden met de verschillende verhoudingen van de noord- en zuidzijde van het gebouw, dat is, met andere woorden: men kan, zoo haast de zon op een deel van 't gebouw schijnt, onmiddelijk het daarmede verband houdende deel van de verwarmingsoppervlakte uitschakelen, en eveneens, zoodra een scherpe wind op de oppervlakte van het gebouw inwerkt, de aangewezen verwarmingsoppervlakten in volle werking stellen.

(Wordt vervolgd.)

BERICHTEN.

De Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid heeft aan den Voorzitter der Tweede Kamer ter inzage voor de leden doen toekomen de teekeningen voor het nieuwe post- en telegraafgebouw te Amsterdam, en daarbij medegedeeld, dat een aanneemkantoor der pakketpost zal worden gevestigd in een daartoe te stichten gebouw op een terrein aan de Raadhuisstraat, de Spuistraat en den Singel.

Het Reglement van Orde voor het examen aan de Rijks-Academie van Beeldende Kunsten, te Amsterdam, bedoeld in art. 11 der wet van 26 Mei 1870, en den daarna te houden wedstrijd in de schilderkunst in 1895, is opgenomen in de *St.-Ct.* No. 67.

In het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem is den 20en Maart j. l. eene tentoonstelling geopend van kunst-industrieele ontwerpen, schetsen en teekeningen, alsook van ceramieke producten, vervaardigd en geschilderd door den heer A. le Comte, oud-leeraar der Polytechnische school te Delft.

De Maatschappij Arti et Amicitia te Amsterdam heeft ten behoeve van haar weduwen- en weezenfonds de „Historische Galerij" verkocht aan een Londensch kunstkooper.

Zoools men weet bestond deze Galerij uit een reeks schilderijen ter versiering van de kunstzaal, ongeveer een kwart eeuw geleden gemaakt door de toongevers der toenmalige schilderschool.

Deze daad wordt door enkele dagbladen streng veroordeeld.

Naar aanleiding van verscheidene branden in woonhuizen te Amsterdam, waarbij verschillende personen het leven hebben gelaten, is door de volkskiesvereeniging „de Unie" aldaar eene oproeping voor eene vergadering gericht tot de besturen van alle vak- en politieke vereenigingen of bonden te Amsterdam. Zij deed dit, omdat zij het meer dan tijd vond met elkander de vraag te bespreken in hoever het de taak van den Amsterdamschen gemeenteraad is, den bouwers en eigenaren van huizen voor te schrijven, welke maatregelen zij, ter bescherming van lijf en leven der bewoners, in hunne huizen behooren te nemen.

Deze vergadering heeft j.l. Donderdag plaats gehad, en ongeveer 20 vereenigingen waren daarin vertegenwoordigd.

De voorzitter der vergadering constateerde o.a., dat in de Potgieterstraat enz. op initiatief der bouwers maatregelen tegen brandgevaar waren genomen; de huizen stonden daar met elkaar allen in verband. Spreker geloofde, dat wel degelijk iets te doen was. Maar, wat?

Een der aanwezigen, de heer Schreuder, had inlichtingen ingewonnen bij de brandweer-autoriteiten, en daaruit bleek het volgende.

Belemmerend was het eigendomsrecht, waardoor o. a. op verschilllende plaatsen geen brandkranen konden aangebracht worden.

Brandgangen waren ondoelmatig. Zij werken als tochtgangen en verspreiden het vuur snel. Bovendien worden zij in de praktijk vaak volgestopt met manden enz. Beter was het b. v. om de platten, veelal achter aan de huizen aanwezig, door bruggetjes te verbinden.

Een ander middel was verbouwing der trappen, die nu vaak als schoorsteenen werken.

Ook de houten kokers om de pijpen van het Liernurstelsel zijn gevaarlijk en verplaatsen het vuur soms van beneden naar den zolder.

Met het oog op het feit, dat de meeste slachtoffers gestikt zijn, moesten in elke kamer ventilators aangebracht worden. (?)

Voor oude huizen was aan te bevelen het maken van leuningen langs de dakgoot, waarop men door een trapje gemakkelijk moest kunnen komen. Een bezwaar was echter, dat de meeste dakgoten zóó slecht waren, dat men er zijn leven niet in waagde.

Op dit alles moest nauwkeurig toezicht gehouden worden.

De voorzitter wees bovendien op het levensgevaar, dat de brandweer zelf telkenmale liep, als zij uit woningen, zonder eenig redmiddel, menschen moest redden.

Tijdens de discussie hierover werden nog andere middelen opgenoemd als: het maken van een deur op gemeenschappelijke portalen, waarvan de bewoners ieder voor zich een sleutel hebben.

Een der aanwezigen, de heer Beets, liet een teekening zien, door hem in 1889 aan den gemeenteraad ingediend — waarop hij echter nooit antwoord had ontvangen. Zijn voorstel kwam daarop neer, om over alle daken een ijzeren brug met leuning te bouwen, die met ijzeren trappen van elk huis toegankelijk was. De deuren zouden alleen van binnen uit geopend moeten kunnen worden, zoodat er voor inbraak geen kans was.

Bovendien werd aangeraden, dat ieder een brandladder in zijn woning zou hebben, en hem aangeraden zou worden steeds naar de voorkamer (?) te loopen enz. Dat de menschen te weinig op lijfsbehoud bedacht waren, was wel 't grootste gevaar.

De voorzitter stelde na nog eenige discussie voor een commissie te benoemen, die een zeer uitvoerig adres zou opstellen, om daarin te wijzen op 't geen in de verordeningen zou kunnen veranderd worden, en die tevens een overzicht gaf van de middelen, die bij brandgevaar ontkoming mogelijk konden maken. Zulk een adres, door zooveel mogelijk vereenigingen besproken en als vlugschriftje verspreid, zou zijn nut kunnen hebben.

Daar het een algemeen belang gold, moest de commissie zeer gemengd zijn. Dit werd dan ook in aanmerking genomen bij de samenstelling der commissie, die het advies van technici zal inwinnen.

De gevels van het raadhuis te Leuven, het meesterwerk van Mathieu de Layens en het merkwaardigste van al de raadhuizen die in het midden der XVe eeuw in noordelijk Europa werden gebouwd, zijn tengevolge van de slechte kwaliteit der steensoort, gebruikt bij gelegenheid van eene restauratie in de eerste jaren van het nieuwe Koninkrijk België, in een zoodanigen staat van verval geraakt, dat zeer onlangs een ernstig ongeluk had kunnen ontstaan door het nêerstorten van een gedeelte van een pinacle die een der torentjes bekroont.

De gemeenteraad heeft thans besloten tot een nieuwe restauratie van dit als een zilversmidswerk geciseleerde gebouw, waarmede dezer dagen zal worden aangevangen.

In de afgeloopen week is een vergadering gehouden van den raad van directeuren der wereldtentoonstelling te Parijs in 1900, onder voorzitterschap van den heer Alfred Picard.

De raad heeft in deze bijeenkomst het plan van den heer Bouvard, betreffende de plaats van de tentoonstelling, voor vast aangenomen.

PERSONALIA.

In de zitting van den Amsterdamschen gemeenteraad op 20 Maart j. l. is aan den heer J. R. Schuurman, op verzoek, wegens gezondheidsredenen een eervol ontslag verleend uit zijne betrekking als Directeur der Publieke Werken.

Door de Exploitatie-Maatschappij zijn benoemd: Tot adjunct-ingenieurs 1e kl., de heeren: J. van der Vegt, G. W. van Heukelom, P. Joosting en C. Hubers, thans adjunct-ingenieurs 2e kl.

Tot technisch ambtenaar 1e kl., de heeren: J. Jaring, P. v. d. Weyden en G. W. F. Routs, thans technische ambtenaren 2e kl.

Bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken, van 8 Maart, is, met ingang van 1 April 1895 aan den heer F. I. Vaes, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als assistent voor de natuurkunde aan de Polytechnische school te Delft, en is met ingang van den dag waarop hij zijne betrekking zal aanvaarden, tot en met 31 Augustus 1895, benoemd tot assistent voor de waterbouwkunde aan de Polytechnische School te Delft, de heer J. H. van Seters, civiel-ingenieur te Kiel.

AGENDA.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.
AFDEELING AMSTERDAM.

528ste Vergadering, op *Vrijdag* 29 *Maart* 1895, des avonds ten 8 ure, *in het Gebouw der Maatschappij*, Marnixstraat 402.

1. Mededeelingen van het bestuur.
2. Behandeling van No. 9, van de vragen door het Hoofdbestuur der Maatschappij gesteld, luidende:
   „Welke maatregelen worden, met het oog op de toestanden in den zetel uwer Afdeeling, door U doeltreffend geacht om eene wettelijke regeling van den arbeid voor te bereiden?"
   „Wat is in dit opzicht wellicht reeds ten uwent verricht?"
   „(Zie: motie, Congres voor Bouwkunst 1892)."
   Inleider: de heer Mr C. A. Elias, Advocaat te Amsterdam.
3. Ballotage van den heer H. Visser, voorgesteld door de heeren C. B. Posthumus Meijjes en B. J. Ouëndag en van de heeren J. H. P. Janse en D. J. van Wijngaarden, voorgesteld door de heeren F. W. M. Poggenbeek en B. J. Ouëndag.

Met het oog op de belangrijke besprekingen waartoe de behandeling van vraag No. 9, ook door de toegezegde aanwezigheid van eenige met het vraagstuk bekende personen leiden kan, noodigt het Bestuur de leden met den meesten aandrang uit deze vergadering bij te wonen.

Namens het bestuur:
B. J. OUËNDAG, *Secretaris.*

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

30 MAART 1895. **15de JAARGANG.** **No. 13.**

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. *f* 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels *f* 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.
BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

MR. H. SMEENGE OVER HET AMBACHTSONDERWIJS.

Door het Hoofdbestuur van het Nut worden sedert een paar jaren verschillende sprekers uitgezonden naar de Departementen, ten einde eene spreekbeurt te vervullen over eenig onderwerp van socialen aard. Een dezer, het bekende kamerlid Mr. H. Smeenge, had zich behalve over andere onderwerpen, bereid verklaard over het ambachtsonderwijs te lezen, en het is van deze lezing, eenige dagen geleden in het Departement 's-Hertogenbosch gehouden, dat ik den lezers van dit weekblad een kort verslag wil doen.

Behalve enkele aanhalingen in het begin der rede uit een onlangs verschenen proefschrift van den heer Mr. C. A. Elias over het leerlingwezen, bepaalde de Heer Smeenge zich tot zijne eigen ondervinding als Voorzitter van de Drentsche Vereeniging tot bevordering van het ambachtsonderwijs. Wij kunnen er hem slechts te dankbaarder voor zijn! Er is niets zoo zenuwtergend, dan nu eens een voorbeeld uit Engeland, een oogenblik later een voorbeeld uit Frankrijk en daarna een Duitscher als exempel te hooren voordragen, alsof niet al die verschillende naties zulke hemelsbreed verschillende behoeften en eigenaardigheden hadden, dat zoodoende een volkomen onpractisch, en niet levensvatbaar geheel wordt gebrouwen! „Mon verre n'est pas grand, mais je bois dans mon verre", was op den spreker toepasselijk, en het is hem gelukt voor Drente ook nog eene andere belangstelling op te wekken, dan die voor hare hunnebedden bestaat.

Spreker begon met er op te wijzen, dat het lager onderwijs te weinig punten van aanraking heeft met de praktijk, dat het middelbaar onderwijs evenmin het ambacht ten goede komt (al had ook Thorbecke zulks bedoeld), en dat de ambachtsscholen in de groote steden, wèl de stedelijke bevolking kunnen helpen, maar voor het platteland weinig baat geven. Want wie eenmaal aan het stadsleven gewoon is, wil van het leven in een dorp niets meer weten. En wel beschouwd, helpen zelfs de ambachtsscholen de kleinere steden niet. Want wie dáár leert uit te munten, wil hoogerop; hij kan beter loon voor zijn arbeid vinden, dan in de kleine stad gegeven wordt, en zoodoende geeft men zich eigenlijk moeite voor niets. Men smaakt enkel de voldoening te kunnen zeggen, dat de bekende X. in het kleine plaatsje Z. is geboren, maar bevindt zich overigens in de teleurstellende positie van de hen uit de fabel van Andersén, die een zwanenei uitbroedde, en ten slotte alleen aan den walkant bleef staan.

Neen, de kleine steden en het platteland moeten op andere wijze geholpen worden. Het doel moet niet zijn met weinig geld enkelen zeer bekwamen te vormen, doch met het weinig beschikbare zooveel mogelijk allen te helpen.

Een jongen komt van de lagere school. Kiest hij dan het ambacht, waarin hij het meeste lust heeft? Neen, hij kiest dat waarin op dat oogenblik het meeste te verdienen valt. Want al moge het niet veel zijn, een paar kwartjes zijn in vaders huishouden niet te versmaden. Ziedaar dus de jongen bij een baas. Zorgt deze, dat hij het ambacht goed leert? Integendeel, zijn eenig doel (de goeden niet te nagesproken) is: uit den arbeid van den jongen het equivalent van de twee kwartjes te halen, desnoods door hem aardappelen te laten rooien, of andere in het geheel niet met het vak in verband staande werkzaamheden te laten verrichten. Maar hem het vak te

leeren, dat is zijn laatste zorg! Vooral op kleine plaatsen is het zelfs gevaarlijk voor den baas den leerling al te knap te maken, want zoodoende vormt hij zich een concurrent!

Maar wat zoude het den baas ook baten, flinke leerlingen te vormen? Zoodra zij zoover zouden zijn, dat zij wat meer konden verdienen, zouden zij immers een anderen baas zoeken! Aan beide zijden dus wantrouwen, en hoe kan daaruit iets goeds geboren worden?

De Drentsche Vereeniging ter bevordering van het ambachtsonderwijs, waarvan de Heer Smeenge voorzitter is, heeft daarom gemeend een hechteren band tusschen meester en leerling te moeten scheppen. Drie jaren *moet* de jongen dienen bij den meester, welke zij aanwijst. Daarentegen verbindt de meester zich den jongen het vak in den *geheelen* omvang te leeren.

Maar aangezien de Vereeniging begrijpt, dat als de jongens geen loon kregen, geen leerlingen zich zouden aanmelden (want daartoe is de nood in de meeste gezinnen te groot), keert zij de jongens het zelfde bedrag uit, dat deze op de vrije markt zouden kunnen bedingen. In het eerste leerjaar f 0,50, in het tweede f 0,80, en in het derde f 1,00. Doch ook de meester, die nu niet meer den jongen voor alles gebruiken kan, dient eenige vergoeding te genieten, welke kleiner kan worden, naarmate de leerling meer dienst kan bewijzen. In het eerste jaar wordt f 35 toegekend, in het tweede f 22.50, en in het derde slechts f 15.

Doch niet enkel voor de practische vorming is te zorgen. Herhalingsonderwijs, avondschool, en niet het minst de teekenschool, ziedaar wat de leerling, zoo er de gelegenheid voor bestaat, *verplicht* is te bezoeken. Waar geen herhalings- en teekenschool is, tracht de Vereeniging op andere wijze, door een beroep te doen op onderwijzers, waterstaats opzichters en andere deskundigen, hulp te verschaffen.

Het spreekt van zelf, dat zal de jongen van dat onderwijs genieten, het lichaam niet afgemat mag zijn. De Vereeniging verplicht dus den baas den leerjongen zooveel vrij af te geven als tot ontspanning, enz, noodig is. Men moet toch niet vergeten, dat het geen volwassen menschen zijn, maar kinderen, die evengoed als andere kinderen recht op spel en vrijheid hebben. De vrije tijd regelt zich naar plaatselijke gewoonten, gewoonlijk wordt om 4 uur vrijaf gegeven.

Doch ook in ander opzicht is niet te vergeten, dat het kinderen zijn. Kinderen werken met meer ijver, als er kans bestaat een prijsje te verdienen. Ook moeten zij overtuigd zijn, dat op hun al dan niet vorderen wordt gelet. Daarom moet elke knaap elk jaar een proefstuk maken. En om zeker te zijn, dat baas noch meesterknecht er de hand in heeft, moet het proefstuk op door de Vereeniging aan te geven plaats onder toezicht van het bestuur vervaardigd worden. De aldus vervaardigde stukken worden gezamenlijk ten toon gesteld, en dit is niet enkel een spoorslag voor de jongens, doch ook voor de bazen. De eene baas ziet, hoeveel meer de andere uit den leerling heeft weten te halen, en dat prikkelt zijn ijver. Prijzen van 15, 10 en 5 gulden waarde worden toegekend, niet in geld, doch in gereedschappen.

Ook kunnen kinderen zich vergissen in de keuze van het beroep. Daarom stelt de Vereeniging hen in de gelegenheid na het eerste jaar van ambacht te veranderen, indien daartoe reden is.

Ziedaar de wijze waarop de Drentsche Vereeniging met weinig hulpmiddelen veel nut sticht. Het komt mij voor, dat haar streven niet enkel waardeering, doch ook navolging verdient. De kosten zijn betrekkelijk niet groot, althans veel geringer dan scholen zouden kosten, die daarenboven de breede schare geen baat geven.

Zal de spreker echter op deze wijze zijn ideaal bereiken: dat niemand meer buiten de plaats zijner inwoning zijne benoodigdheden betrekt, en dat de knappe werkman huisvast wordt? Ik voor mij vrees, dat toch steeds de grootere plaats meer dan de kleine de draagster van kunst en wetenschap zal zijn, en dat op het licht hetwelk van de grootere plaats uitgaat, evenals motten en vliegjes, de bewoners der kleine plaatsen zullen blijven toesnellen, dikwijls met even treurig gevolg. Doch hoe dit zij, meer dan de Drentsche Vereeniging doet, kan men in deze richting niet doen; ook niet beter. De macht, welke van de „kennis" uitgaat, wordt op deze wijze den ambachtsman gegeven; hem macht over zich zelven te geven, de macht der zelfkennis, welke tot beperking en zoodoende tot tevredenheid leidt, ligt niet op den weg der Drentsche Vereeniging, al zal ook eerst wanneer deze den werkman — en niet alleen den werkman, doch ons allen — is gegeven, het spook van de Revolutie, hetwelk de redenaar ons voorhield, voor goed bezworen zijn.

R. T. N.

DE VERWARMING EN VENTILATIE-INRICHTING VAN HET REICHSHAUS TE BERLIJN.

(Slot.)

Eene bijzondere inrichting is bij het aanbrengen der verwarmingstoestellen bij de vensters getroffen.

Men heeft daar, om de koude luchtstroomingen van de groote vensteroppervlakten weg te nemen, niet alleen toestellen aangebracht in de borstwering, maar die ook ter halver hoogte van de vensters in de middelste stijlen opgesteld. De temperatuur van het water tijdens de verwarming wordt door afstandsthermometers in het contrôle-bureau aangewezen.

Het systeem van de stoom-, heetwater- en luchtverwarming, dient slechts voor de verwarming van de naar de groote zittingszaal toegevoerde versche lucht en voor de verwarming van die zaal zelf; men heeft de lage temperatuur en het vermogen om de warmte snel op te kunnen voeren van de heetwaterverwarming gekozen, om te gemoet te komen aan de snelle wisseling van temperatuur in de zaal zelf, bij het verlaten en het weder terugkomen van de talrijke aldaar verzamelde personen, en die in cijfers uitgedrukt $\pm$ 50.000 caloriën bedraagt.

Omtrent de verwarming met stoom van de bovenlichten is slechts te vermelden, dat de buizen zoodanig zijn aangelegd, dat zij niet zichtbaar zijn, en daarbij de uitgestraalde warmte onmiddelijk aan de glasoppervlakte wordt medegedeeld, waardoor het beslaan en het nat worden van het glas wordt voorkomen.

Dit zijn in groote trekken de grondbeginselen van de verwarming, waaraan nog moet worden toegevoegd, dat de gezamenlijke vertrekken, behalve de vestibules waarvoor + 10° Celsius noodig is, allen op + 20° Celsius verwarmd worden, en dat voor de verwarming van het gebouw noodig zijn geweest:

2275 M^2. gladde gesmeed ijzeren heetwaterverwarmingsoppervlakte;

1618 M^2. gladde gesmeed ijzeren heeteluchtverwarmingsoppervlakte;

2650 M². gladde gesmeed ijzeren oppervlakte voor de verwarming van de aangevoerde frissche lucht.

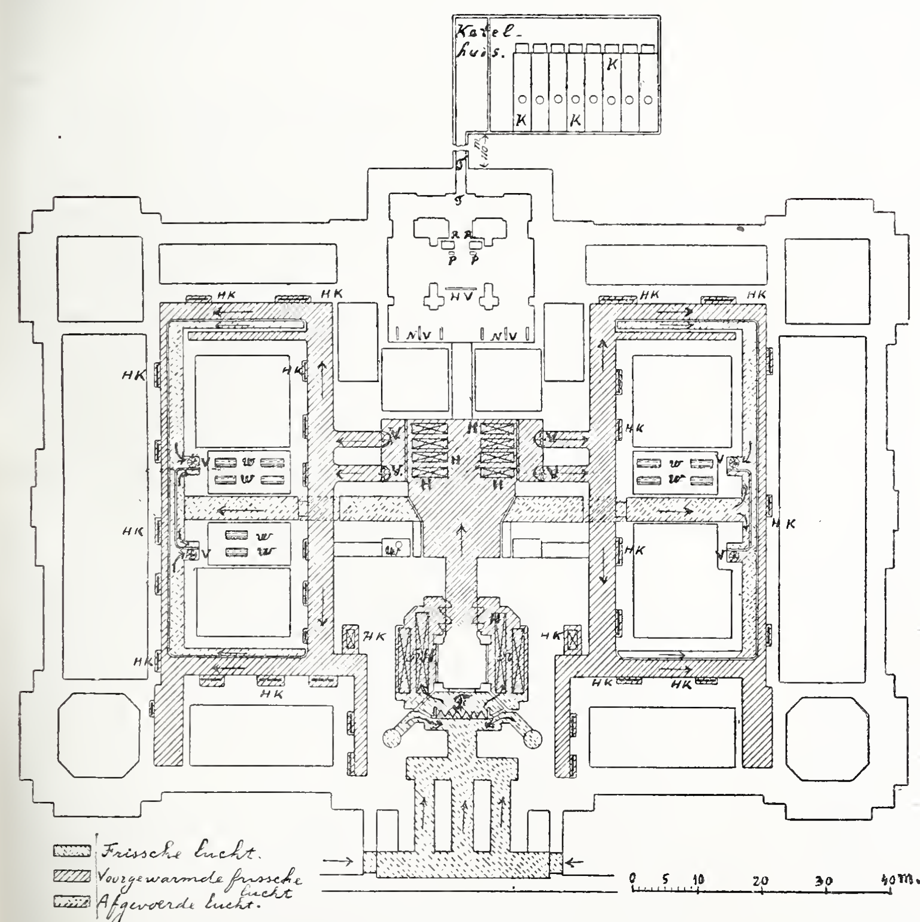
Voor de montage van den geheelen aanleg waren ± 26000 M. buizen noodig.

Beginnen wij met de korte beschrijving van de ventilatie-inrichting bij den toevoer van de frissche lucht aan de westzijde van het gebouw.

De frissche lucht wordt, in de gewone omstandigheden, bovendaks bij de twee hoektorens van den westelijken gevel op eene hoogte van 35 M. genomen.

Men kan aannemen, dat zij op die hoogte zoo rein en stofvrij mogelijk in het gebouw wordt gevoerd.

Toch heeft men als voorzorgsmaatregelen, voor het geval dat op sommige tijden de lucht op die hoogte met onreine deelen bezwangerd kon zijn, haar uit dieper gelegen bron genomen en daarvoor eene plaats gekozen onder de borstwering aan den westelijken gevel; in het oorspronkelijk projekt was voorgesteld om de lucht te betrekken uit de groote Fontein op den Königsplatz.

KELDER.

K. Stoomketels.
W. Heetwaterketels.
F. Filter-aanleg.
H.V. Ventil apparaat voor hooge druk, 3—3,5 atm.
N.V. Ventil apparaat voor lage druk, 1 atm.
V. Ventilatoren.
T. Tunnel.
R. Reservoirs-condensatiewater.
P. Pompen voor afvoer van het condensatie water v. h. ketelhuis.
H. Verhittingskamers.
H.K. Verwarmingstoestellen.

Bij volle werking van den ventilatie-aanleg is per uur ± 200.000 M³. lucht noodig. Daarvan alleen is voor de groote vergaderzaal 45.000 M³. bestemd, waardoor 5 maal luchtwisseling plaats vindt; in de overige zittingszalen, de restauratie en de leeszaal wordt de lucht tweemaal, in de closets en garderobe 2—3 maal, en in de overige vertrekken eenmaal verfrischt.

De boven de hoektorens en onder de borstwering van den westelijken gevel aangevoerde lucht wordt daarna in een groote ruimte gevoerd, om dan door aangebrachte filters de noodig geachte reiniging te ondergaan. De filters bestaan uit Grove's patent filters met daarachter liggende doekfilters. Het ruwharige flanel is voor dit doel afzonderlijk vervaardigd. In 't geheel is 950 M². filtervlak tot reiniging van de lucht voorhanden.

Nadat de lucht gereinigd is, treedt zij in de reeds bij de stoomluchtverwarming beschreven vóórwarmingskamers, en wordt daar op + 10 tot 12° Celsius verwarmd, dan op 90 tot 95% van geheele verzadiging bevochtigd, en in meer terugliggende verwarmingskamers op + 20° Celsius met een vochtigheidsgehalte van 45 tot 50% naar de verschillende vertrekken gevoerd, of waar die vertrekken door heete lucht verwarmd worden, eerst naar de reeds vroeger beschreven verwarmingskamers, naar gelang van de behoefte, tot hoogeren warmtegraad gebracht.

De beweging van de luchtmengsels vindt voor de hoofddeelen van het gebouw, rechts en links, plaats door 4 ventilatoren, elk van 2.1 meter diameter, die achter de na-verwarmingskamers zijn gesteld, en de lucht uit de daarbij behoorende controle-kamers zuigen, en die in het hoofdkanalennet voor de verdeeling van de verwarmde frische lucht drijven, van waaruit zij in de verdeelingskanalen treedt die op de verdiepingen op eene hoogte van 2.2—4.5 meter boven den vloer in de verschillende vertrekken uitmonden.

De ligging van het hoofdkanaal in den kelder is geregeld naar die van de corridors op de verdiepingen, zoodat de scheidingswanden tusschen de corridors en de vertrekken zeer geschikt zijn voor het bergen van de loodrechte kanalen en op deze wijze zoowel de kanalen voor de versche als voor de af te voeren lucht onmiddelijk aan de verzamelkanalen kunnen aansluiten.

Het verzamelkanaal voor de af te voeren lucht ligt in den kelder, naast dat voor de aan te voeren frissche lucht. De verontreinigde lucht wordt dus in 't algemeen eveneens van de verschillende vertrekken naar den kelder teruggevoerd, daar verzameld, en naar de 4 groote in de binnenplaatsen aangebrachte kanalen voor de afgevoerde lucht geleid, die bovendaks met de beide hoektorens aan den oostelijken gevel in verbinding zijn gebracht, en waar zij weder in de vrije lucht treedt.

De beweging van de af te voeren lucht geschiedt eveneens door 4 ventilatoren elk van 1.67 M. diameter; zij worden, evenals die voor de aangevoerde frissche lucht, door electromotoren gedreven.

De afvoeropeningen voor de verbruikte lucht bevinden zich in de lokalen, dicht boven den vloer, en dicht onder het plafond.

De regeling van de kleppen geschiedt in de lokalen zelf, door eene daarvoor bijzondere mechanische inrichting, die de gewenschte doorsnede voor ieder kanaal mogelijk maken. De schuiven voor deze regeling zijn van brons met bronzen handvatten, en hunne bestemming is daarop gegraveerd; zij zijn op de paneelen bevestigd. Kettingen enz., als tot dus verre gebruikelijk, zijn geheel weggelaten.

In afwijking met de zooeven beschreven inrichting van den luchtafvoer, is die voor de corridors en closets onmiddelijk boven de dakbedekking aangebracht en met koperen deflectoren voorzien.

De closets zelf hebben geen onmiddelijken toevoer van versche lucht, wijl daarin lager druk overheerschend zal zijn, waardoor de lucht uit de omliggende ruimten aangewezen is om naar de closets te trekken en een omgekeerde luchtstroom dus niet kan plaats vinden. Om dit nog meer te voorkomen, is de afvoer van de verbruikte lucht door het aanbrengen van water-ventilatoren versterkt. Deze zijn zoodanig in de doorspoelleiding van de pissoir- en closetruimte gesteld, dat de afvoer alleen dan in functie treedt als de ventilator werkt, terwijl het verbruikte water voor de doorspoeling dient.

Eveneens als de verwarming van de groote zittingszaal, zooals reeds is besehreven, speciaal voor die zaal is ingericht, is het ook met den luchtaanvoer gesteld. Tot beweging van de lucht in de toe- en afvoerkanalen dienen 4 ventilatoren elk van 1.22 M. diameter; 2 daarvan zijn voor den toevoer en twee voor den afvoer bestemd.

Uit het reeds bij de omschrijving der verwarming van de zaal vermelde derde gedeelte van de hoofdverwarmingsruimte der lucht, wordt deze, na tot op + 12° Celsius verwarmd te zijn, door twee ventilatoren naar de heetwaterlucht verwarmingstoestellen van de zittingzaal gedrukt. Hier wordt ze naar gelang der behoefte op eene temperatuur, liggende tusschen 17 en 25° Celsius verwarmd, volgt dan twee naar boven voerende kanalen, die naar een groot begaanbaar rondgaand kanaal voeren, dat boven de gewelfde boog van het plafond ter zijde van het groote bovenlicht is aangelegd.

Van hieruit treedt de frissche lucht door een aantal openingen die van beneden af niet zichtbaar zijn, horizontaal onder de glasvlakte de zaal binnen.

Die openingen worden door kleppen geregeld, en is het doorstroomingsprofiel door middel van anemometers een voor allen zoo ingericht, dat eene gelijkmatige snelheid in de toe te voeren lucht rondom het gewelf plaats vindt.

Het wegzuigen van de bedorven lucht geschiedt, zoowel voor de zaal als voor de tribunen, onder de zitplaatsen door kleine met roosters voorziene openingen, waarachter schuiven zijn aangebracht die, om eene gelijkmatige snelheid in den afvoer te verkrijgen, eveneens door middel van anemometers, een voor allen zijn vastgesteld.

Onder den vloer van de groote zittingszaal is een begaanbare holle ruimte voor de opname van deze afgevoerde lucht ingericht, evenals onder de zitplaatsen der tribune. Van de holle ruimte onder de bevloering van de zaal voeren 4 kanalen, elk van 1.5 M^2, de lucht naar het verzamelruim in den kelder, en evenzoo zijn 6 kanalen, elk van 0.4 M^2, voor den luchtafvoer, van onder de tribunen daarheen geleid. Deze verzamelruimte, tevens voor den afvoer van verbruikte lucht, is met de reeds genoemde ventilatoren voorzien, die de bedorven lucht door een afzonderlijke leiding naar de kanalen voor den afvoer van verbruikte lucht drukken, alwaar die zich, achter de ventilatoren, bij de afgevoerde lucht, van de overige deelen van het gebouw aansluit.

De zooeven beschreven wijze van de luchtverversching van de zittingszaal, van boven naar beneden, was destijds door het collegie der prijsrechters voor de uitvoering voorgeschreven.

In het vastgestelde ontwerp was echter niet alleen deze weg, maar ook de weg ter luchtverversching in omgekeerde richting aangegeven, en aan dit plan is ook bij de uitvoering vastgehouden.

Men kan door het eenvoudig omzetten van eene klep de aangevoerde lucht naar de zaal zoo leiden, dat die van de controle-kamers uit, onmiddelijk in de reeds beschrevene verzamelruimte voor de afgevoerde lucht onder de zitplaatsen komt, waardoor zij, door daaronder aangebrachte openingen, onmiddelijk in de zaal treedt.

Door de opening van een tweede klep in het toevoerkanaal voor de warme lucht, dat boven de welving van het plafond ligt, wordt dit in onmiddelijke verbinding gebracht met een afvoerkanaal, op het dak aangebracht, en op deze wijze kan de ventilatie ook in omgekeerde richting plaats vinden.

Bij de belangrijke luchtverplaatsing van 45000 M^3. per uur kan, zooals van zelf spreekt, het gevaar niet bestaan, dat de lucht-afvoerkanalen tijdelijk als luchttoevoerkanalen worden gebruikt, omdat beide kanalen, wat hare inrichting betreft, op dezelfde wijze zijn uitgevoerd en ook steeds gelijkmatig schoon gehouden moeten worden.

De mogelijkheid van deze omkeering der luchtwisseling heeft echter wezenlijke voordeelen. De weg van onder naar boven kan gebruikt worden, zoodra zich geene personen meer in de zaal bevinden, en men soms minder aangename geuren op de snelste wijze verdrijven wil, omdat deze zeer moeilijk naar beneden af te voeren zijn. Evenzoo kan deze weg moeten gekozen worden, om bij warme dagen in de morgenuren koude frissche lucht in de zaal te brengen, en om deze op zooveel mogelijk lage temperatuur te houden.

Het indertijd voorgenomen plan van inrichting voor de verkoeling van de temperatuur door middel van ijsmachines, is voorloopig nog niet tot uitvoering gekomen; toch is in het machinegebouw er op gerekend, om een dergelijke machine ten allen tijde op te kunnen stellen.

Welke methode van luchtaanvoer tijdens de zittingen in de praktijk de gunstigste resultaten zal opleveren, moet de ervaring leeren; in ieder geval is hier met de voorhanden middelen op de eenvoudigste wijze de mogelijkheid gegeven, om deze vraag afdoende tot oplossing te brengen.

De kracht benoodigd om de ventilatoren voor de luchttoe- en afvoerkanalen in werking te stellen, bedraagt te zamen 72 I. P. K., en het zal wel de eerste maal zijn, dat de electriciteit in zoo belangrijke mate tot het in werking stellen van ventilatoren is aangewend. De grootste randsnelheid der ventilatoren bedraagt slechts 25 M., en noch van deze, noch van de electromotoren wordt eenig hinderlijk gedruisch waargenomen. De 12 ventilatoren worden van uit een in den kelder daarvoor ingericht vertrek, waarin een schelbord is, in en buiten werking gesteld.

Het aantal toeren kan van daaruit, in 10 intervallen, tot op de helft van het maximaal aantal worden gereduceerd. De overige controle en regelingsinrichtingen voor de wijziging in de te produceeren warmtegraden, het stellen van de kleppen enz., vervullen mede een gewichtige rol in den zoo omvangrijken aanleg; zonder deze zou de dienst belangrijk worden verzwaard. In het sousterrein is daarvoor een centraal controle-vertrek, waarin zich, gedurende den tijd dat alles in werking is, een technisch beambte bevindt. Op een enkel groot tableau worden de gezamenlijke minimaal en maximaal temperaturen van ieder vertrek zelfwerkend

aangegeven; indien in een der lokaliteiten de temperatuur 17—20° Celsius overschrijdt, valt een rood klepje open, zoodat de warmtegraad van ieder lokaal den ambtenaar steeds bekend is, zonder dat deze zich, om een en ander te controleeren, behoeft te verplaatsen. Deze inrichting door centralisatie van den maximaal- en minimaal-thermometer is geheel nieuw, en voor de eerste maal bij dit gebouw toegepast.

De roteerende contactschijven die daarvoor noodig zijn, worden door water-turbinen in beweging gebracht; overigens is de constructie van den maximaal- en minimaal-thermometer genoegzaam bekend om daarover niet verder uit te wijden.

Buiten en behalve dit thermometerstelsel is nog een ander in gebruik genomen, 't zoogenaamde systeem Monch, dat uitsluitend voor de groote zittingzaal dient en zoodanig is ingericht, dat iedere wijziging in den warmtegraad telephonisch wordt kenbaar gemaakt. Door dit systeem is de beambte in staat gesteld, speciaal voor de groote vergaderzaal zich onmiddelijk van de temperatuur te overtuigen; te meer is dit noodig, omdat hier de omstandigheid, dat het verlaten en weder binnen treden van zoo talrijke personen, snelle wijzigingen in den warmtegraad kan brengen, dat onmiddelijk daartegen maatregelen moeten genomen kunnen worden.

Voor het tableau, met deze telephonische inrichting in verband staande, is een tafel gesteld, waarop de apparaten tot het op afstand regelen van de mengkleppen van de zittingzaal zijn aangebracht. Deze regeling vindt door eene hydraulische inrichting, systeem Grove, plaats. Twee gelijke cylindrische buizen, met vaste kolven voorzien, zijn door middel van twee leidingen aan elkander verbonden en met water gevuld. De kolfstang van de eene buis is met den hevel van de te regelen mengklep verbonden, terwijl die van de tweede buis, met een handrad voorzien, aan de tafel is vastgeschroefd; wordt laatstgenoemde kolfstang in beweging gebracht, dan moet zich de kolf die met de mengklep verbonden is, ook in beweging stellen, waardoor deze geopend of afgesloten wordt; om de zekerheid te erlangen dat deze beweging werkelijk heeft plaats gehad, is een pneumatische controle-leiding aangebracht, waardoor de beweging van de kleppen of der schuiven den beambte op 't controle tableau door eene kleine met gekleurd rood water gevulde buis wordt aangegeven. Voor het verstellen van de afvoerkleppen van de groote vergaderzaal, die niet zoo dikwijls verandering behoeven, is eene inrichting getroffen, op kleinere schaal overeenkomende met het bloksysteem voor het omzetten van wissels bij de spoorwegen; daarvoor zijn 4 centraalstations ingesteld, van waaruit de kleppen afzonderlijk door middel van eene excentrische beweging, die eveneens op duidelijk zichtbare wijze op een tableau zijn aangegeven, in en buiten werking gesteld kunnen worden.

Voor de controle van de snelheid der luchtverplaatsing zijn in de verdeelingskanalen stationaire anemometers aangebracht en evenzoo in de controlekamers, vochtigheidsmeters, om den graad van vochtigheid van de lucht te kunnen nagaan. De stoomspanning is op vele plaatsen door manometers waar te nemen. De temperatuur van de stoom-heetwaterketels wordt ook voor afstands-thermometers in het reeds genoemde controle vertrek aangegeven.

De regeling dus van den geheelen aanleg, vindt in den kelder van uit het controle vertrek plaats. Hier heeft de beambte het in zijne macht, zoodra de afstands-thermometer te lage temperatuur aanwijst, hetzij bij de stoom-luchtverwarming de kleppen voor den aanvoer van verhitte lucht verder open te stellen, of de heetwaterverwarming in sterkere of mindere mate werkzaam te doen zijn.

Dit laatste echter moet door een bediende geschieden, die naar de stoom-heetwaterketels moet worden gezonden.

Tot het bevorderen van deze en andere bezigheden beschikt hij voor elke helft van het gebouw over twee man, die met alle regelings-inrichtingen vertrouwd zijn, en tevens worden gebruikt voor de reiniging en het onderhoud van de apparaten. Buiten dit personeel zijn nog 4 man voor de bediening van de stoomketels en het machinale gedeelte bestemd. Deze lieden staan onmiddelijk onder een machinist, en het geheele personeel onder den daarvoor aangewezen ingenieur.

Deze laatste heeft de leiding van het geheel, en is verantwoordelijk voor de uitvoering en de controle; hij geeft op, hoeveel stoomketels in werking moeten gesteld worden, welke en hoeveel vertilatoren gebezigd moeten worden, en de hoegrootheid van het warmte-oppervlak, dat voor de verwarming noodig is. Daarvoor moet hij, zooals trouwens van zelf spreekt, in het gebouw volkomen georiënteerd zijn en is hem een afzonderlijk bureau aangewezen.

De economische zijde van den geheelen aanleg, bijzonder het kolenverbruik dat hier veel gewicht in de schaal legt, zal geheel afhangen van de meer of mindere geschiktheid van het geheele systeem; en daarover, evenals over het systeem zelve, zal eerst na eenigen tijd een bepaald oordeel kunnen gevestigd worden.

N.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling Arnhem, 27 Maart '95. Na lezing en goedkeuring der notulen werd mededeeling gedaan, dat van de Afdeeling 's Gravenhage het jaarverslag is ingekomen, hetwelk den leden ter kennisneming zal worden rondgezonden. Voorts deelde de Voorzitter mede, dat de reorganisatie van de Maatsch., zooals die door de commissie was voorgesteld, wel geen doorgang zal hebben, als zijnde de circulaire niet genoegzaam onderteekend. Dat men evenwel vermoedelijk zal trachten nog naar andere middelen uit te zien, om de Maatsch. en hare Afdeelingen nader tot elkaar te brengen.

De commissie van beoordeeling der door deze Afdeeling uitgeschreven prijsvraag bracht haar rapport uit (*). Ingekomen waren 14 ontwerpen. Daar evenwel niemand der inzenders een voldoende oplossing gevonden heeft, n.l. een plan heeft geleverd voor arbeiderswoningen en bloc te bouwen elk voor ± f 900, stelt de commissie voor, den eersten prijs niet toe te kennen; den tweede prijs ad f 25, met getuigschrift, aan het ontwerp met het motto „Geduld," en in afwijking met het programma, om de verdiensten, aan de ontwerpers van de plannen „Excelsior" en „Mijn Ideaal," aan den eersten een premie van f 15, en aan den laatsten een van f 10 te moeten geven. Bij opening der naambriefjes bleken de ontwerpers te zijn respectievelijk H. Liefting, J. Beek en F. B. Fresen, allen te Arnhem.

Daarna kwam in behandeling het jaarverslag door den Secretaris opgemaakt, hetwelk na korte bespreking werd goedgekeurd.

De antwoorden op de door de het Hoofdbestuur gestelde vragen 7, 8 en 9 werden, daar de rapporteur, de heer J. W. C. Tellegen, niet ter vergadering aanwezig was, voorgelezen en besloten die alsnog aan het Hoofdbestuur op te zenden.

Korteiings werd van gedachten gewisseld over de te houden zomer-excursie, en het lid J. G. van den Berg uitgenoodigd een plan voor te bereiden voor een twee-daagsche excursie naar Hoorn, Enkhuizen en Medenblik en dit op de volgende vergadering ter tafel te brengen.

Ten slotte beantwoordde de Voorzitter de op een der vorige vergaderingen in de vragenbus gevonden vraag, omtrent het snoeien der boomen op den Janssingel, en zeide, dat dit noodwendig moest geschieden om de boomen uit den ziekelijken toestand, waarin zij verkeerden, te redden en in het leven te houden. Eenige jaren geleden werd eene dergelijke snoeiing met het grootste succes toegepast op boomen van dezelfde houtsoort op een der stadsgrachten te Leiden; de beste verwachtingen worden dus gekoesterd, dat binnen een paar jaren, ook de boomen hier, hun vroegeren bladerdos weder zullen hebben herkregen.

(*) Dit rapport zal in het volgende Weekblad worden opgenomen.

BERICHTEN.

State Herweij. Geen jaar gaat er haast voorbij, waarin niet een of meerdere der nog slechts weinige overgebleven oud adellijke stinzen in Friesland aan den slooper worden overgegeven. Nu weder zal binnenkort de state Herweij, bij Ternaard in de gemeente Westdongeradeel, verdwijnen. Het gebouw werd waarschijnlijk gesticht door Uffa thoe Herweij, omstreeks 1425 grietman der gemeente. Hij vestigde er ook zijn verblijf.

Thans is er behalve genoemde state nog een in deze gemeente, de state Tjessens, bij Holwerd; deze verkeert echter in zoodanigen staat, dat het gebouw weldra niet meer dan een bouwval zal zijn.

Aan de firma van Dieze en Kerrebijn te Haarlem werd eenige dagen geleden de opdracht gedaan, om het groote geschilderde venster uit de Luthersche Kerk te Zaandam gedeeltelijk te restaureeren, gedeeltelijk nieuw bij te maken, en er tevens de familie-wapens in te brengen van hen die het geld voor deze restauratie beschikbaar stelden.

In de ateliers der zelfde firma zijn in bewerking de geschilderde gebrande glazen voor de kerk te Bloemendaal, naar bestaande fragmenten uit het raadhuis te Haarlem, het Museum voor Kunstnijverheid aldaar en het slot Heeswijk bij 's-Hertogenbosch. Voor dit werk leverde de firma eerst een proefstuk dat door de heeren Mr. A. J. Enschedé, C. J. Gonnet en Jhr. B. W. F. van Riemsdijk werd goedgekeurd.

Verder is nog in bewerking een venster met de voorstelling van eene Christusfiguur voor het gymnasium te Megen in Noord-Brabant.

De vervaardiging van geschilderd gebrand glas is eene tak van industrie die door deze firma eerst sedert een paar jaren wordt beoefend.

De Arbeidsraad voor de bouw- en aanverwante vakken te Leiden, heeft zich dezen winter — gelijk reeds vroeger is geschied door de Arbeidsraden in andere steden — beziggehouden met het opstellen van een Loontabel voor de verschillende bouwvakken. Tot voorbereiding daarvan werden in eene reeks van zittingen, besprekingen gevoerd, eerst met de patroons, daarna met de werklieden in de verschillende vakken, eindelijk met commissiën uit de patroons en werklieden te zamen. Over het algemeen werd met groote bereidwilligheid gevolg gegeven aan de uitnoodiging van den Arbeidsraad om deze voor te lichten. Na afloop van deze voorbereiding en na beraadslaging in eigen boezem heeft de Arbeidsraad eenstemmig besloten, vast te stellen de volgende loontabel:

Het minimum-loon per uur werkens voor een volwassen werkman van gewone bekwaamheid wordt bepaald, voor: een timmerman op 18, metselaar 18, opperman 14, steenhouwer 20, stukadoor 18, witter 16, huissmid 17, loodgieter 17, verver 17 en een behanger 16 cent; met dien verstande, dat waar het loon naar tarief wordt berekend (stukwerk), door den werkman ten minste het genoemde uurloon worde verdiend.

Naar wij vernemen zal in eene op dit oogenblik bestaande behoefte worden voorzien door het uitgeven van een handboek voor het bouwen in onze Overzeesche Gewesten. Het werk zal worden samengesteld door de heeren J. A. van der Kloes, leeraar aan de Potytechnische School te Delft, en W. de Bloeme, gepensioneerd Majoor der Genie van het O.-I. leger.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

6 APRIL 1895. 15de JAARGANG. No. 14.

Redactie voor de verschillende groepen: A. LE COMTE. — EDUARD CUYPERS. — F. C. DUFOUR. — A. C. M. VAN ETTEN. — HENRI EVERS. — C. A. HUYGEN. — D. E. C. KNUTTEL. — JURRIAAN KOK. — J. R. DE KRUYFF — F. H. VAN MALSEN. — C. B. POSTHUMUS MEIJJES. — C. MUYSKEN. — J. J. VAN NIEUKERKEN. — R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS. — B. J. OUËNDAG. — C. H. PETERS. — C. T. J. LOUIS RIEBER. — P. DU RIEU FZN. — J. VERHEUL DZN.

BUREAU REDACTIE: Marnixstraat 402, Amsterdam.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. *f* 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels *f* 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie $^{3}/_{2}$ maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.

Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.

BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

De Honorarium-tabel voor Bouwkundige Werkzaamheden.

In de Algemeene Vergadering van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst gehouden op 31 Mei 1888 werd eene honorarium-tabel voor bouwkundige werkzaamheden vastgesteld, die spoedig vrij algemeen in gebruik kwam, daar zij aan eene sedert lang gevoelde behoefte voldoet.

Dat bij het gebruik dezer tabel allicht leemten daarin zouden zijn aan te wijzen, kan geen verwondering wekken; verschillende malen werd het Hoofdbestuur verzocht adviezen te geven omtrent uitlegging of toepassing van enkele artikelen der toelichting van de tabel, die steeds werden opgevolgd. Eerst na een vijftal jaren vond het Hoofdbestuur aanleiding eene herziening van de tabel in overweging te nemen, en deze op te dragen aan eene commissie; in Maart 1893 werden de heeren Ed. Cuypers, P. J. Houtzagers en Th. G. Schill daarin benoemd, en namen bereidwillig de opdracht aan.

Hoewel het Hoofdbestuur gehoopt had, dat de herziene tabel in de Mei-vergadering van 1894 in behandeling kon komen, was dit door verschillende omstandigheden niet mogelijk. Door middel van het Bouwkundig Weekblad werden op verzoek der commissie verschillende malen alle belanghebbenden door het Hoofdbestuur uitgenoodigd, om op te geven welke veranderingen zij in de tabel van 1888 wenschten, en voorstellen tot wijziging te doen naar aanleiding van opgedane ondervindingen.

Bovendien hebben leden der commissie de wenschelijke wijzigingen persoonlijk besproken en overwogen met verschillende architecten, van wie bekend was, dat zij bezwaren tegen enkele cijfers of bepalingen der in gebruik zijnde tabel hadden. Ook van enkele afdeelingen der Maatschappij werden adviezen ontvangen, die allen aan de commissie voor de herziening ter overweging werden gezonden.

Uit den aard der zaak was voor dit alles geruimen tijd noodig; daarentegen kunnen het voorloopig onderzoek en de daaruit voortgevloeide voorstellen als des te nauwkeuriger worden beschouwd.

In Augustus 1894 ontving het Hoofdbestuur een concept van de herziene honorarium-tabel, door de genoemde commissie opgemaakt, dat door ieder afzonderlijk werd overwogen, en daarna bestemd om in eene Algemeene Vergadering te worden besproken en vastgesteld.

Dit concept is in dit N^{0}. afgedrukt, en zal in de aanstaande Mei-vergadering in behandeling komen.

PRIJSVRAGEN.

RAPPORT *van de Commissie ter beoordeeling van de Prijsvraag, uitgeschreven door de Afdeeling Arnhem van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.*

M. H. De commissie door U benoemd ter beoordeeling van de prijsvraag door U uitgeschreven op 1 Dec. 1864, en luidende: „De Afdeeling Arnhem van de Maatschappij tot Bev. der Bouwkunst schrijft eene prijsvraag uit voor het beste plan eener arbeiderswoning",

heeft de eer U hierbij het volgend rapport uit te brengen:

Op 1 Maart 1825 waren ingezonden 14 ontwerpen onder de volgende motto's:

1. Geduld.
2. Excelsior.
3. Mijn Ideaal en Arbeid Adelt.
4. In vrije tijd.

5. I. H.
6. Praktijk.
7. (Een ster) met 2 verschillende opvattingen.
8. A. S.
9. Baat het niet; het schaadt niet.
10. Denk en werk.
11. Hoop op navolging.
12. Openbaar Belang.
13. Tijdverdrijf.
14. Gelderland.

Wat het aantal inzendingen betreft, kan deze prijsvraag dus zeker als zeer geslaagd beschouwd worden.

Tot haar leedwezen is de commissie echter tot het resultaat gekomen, dat niemand der inzenders eene voldoende oplossing gevonden heeft. Niemand heeft het plan geleverd voor arbeiderswoningen en bloc te bouwen, elk voor ± f 900.—

Wel is ongeveer bij allen de ingeleverde begrooting beneden het genoemde cijfer, doch geen enkele begrooting is goed en waar. Deze nam veel te kleine hoeveelheden, gene gebruikte onbestaanbare lage eenheidsprijzen, anderen lieten geheele muur- of timmerwerken weg, enkelen gebruikten slechte of te zwakke materialen. allen met het doel om de begrootingssom tot f 900.— te doen naderen.

En toch is de commissie van oordeel, dat voor de gestelde f 900.— eene arbeiderswoning kan gebouwd worden; maar dan moet het eene éénkamerswoning zijn met eene kleine aangrenzende wasch- of werkplaats en voldoende afgeschoten zolder, welke als slaapvertrek voor meerdere kinderen in te richten is.

Niemand van de ontwerpers is dezen weg ingeslagen; allen hebben willen leveren tweekamerswoningen. Een arbeiderswoning met 2 kamers is nu eenmaal niet de eenvoudigste woning en het wordt door deze prijsvraag wederom bevestigd, dat een dergelijke betere soort, maar in dit programma niet gevraagde woning, solide uitgevoerd, voor f 900.— niet te bouwen is.

De commissie heeft gemeend geen eersten prijs te mogen toekennen, omdat geen enkele der ontwerpers voldaan heeft aan art. 2 der prijsvraag.

De afzonderlijke opmerkingen der beoordeelaars over de verschillende ontwerpen, zijn als volgt:

I. *Geduld*. De plattegrond is practisch en eenvoudig en, hoewel niet de gevraagde arbeiderswoning vertegenwoordigend, voor eene betere onmiddelijk daaropvolgende soort, eene goede oplossing met hare voorkamer groot 4 × 4 M. en achterliggende keuken groot 3 × 3 M. Aan gangen, portalen en trapruimte is zoo weinig mogelijk opgeofferd.

De ligging der beide bedsteden tegen den binnenmuur is doeltreffend. De woning heeft overvloed van ruime kasten. Indien het privaat G van buiten toegankelijk ware. zoude F eene flinke kast kunnen zijn, en zoo men den kelderingang dan bij H nam, ware de kelder goedkooper te construeeren geweest. De ingangsruimte bleef dan toch een ruime trapkast. Glazen achterdeuren zijn niet wenschelijk; beter ware een apart deur- en raamkozijn. De scheidingsmuren waren van ½ steen voldoende. De details zijn goed, doch soms wat omslachtig. De kap is goed. De gevels eenvoudig en net, evenals het teekenwerk, dat bij de gevels echter wat peuterig en druk is. Door gemetselde kasten en losse kribben te nemen in plaats van bedsteden, geraakte de ontwerper tot een minimum betimmering. De eenheidsprijzen zijn veel te laag genomen.

II. *Excelsior*, is lang geen onverdienstelijk plan. De centrale ligging der schoorsteenen is zeer goed, terwijl voor trapruimte en gang slechts 2.56 M.², verbruikt is („Geduld" gebruikte nog minder, n. l 2.26 M².).

Het uitgebouwde privaat met afzonderlijk portaal was eene goede gedachte, hoewel vrij duur. Indien echter ingang en privaat aan de andere zijde waren aangebracht, ware het nu onnutte gedeelte van het vertrek, beter als een flinke kast in te richten geweest. De prijzen door „Excelsior" gebezigd, zijn veel te laag. Gevels en teekenwerk zijn eenvoudig en voldoende, doch vlakke strekken boven vensters en deuren niet te verkiezen. De constructie der kap vooral, met haar onmogelijk hooge kiossen, laat veel te wenschen over. Details zijn goed, doch de trap te smal. De zolder-afscheidingen der perceelen door schotten is niet aan te bevelen. „Excelsior" geeft eene voorkamer van 3.70 × 3.54 M. en eene achterkamer van 3.75 × 3.54 M.

III. „*Mijn Ideaal*" en „*arbeid adelt*."

Ontwerper heeft getracht goedkoop werk te leveren, doch ook het doel niet bereikt. De indeeling is goed, hoewel de beide kamers te klein zijn, n. l. een voorkamer 3 × 3.15 M. en een keuken of achterkamer groot 3 × 3.70 M. De tusschenmuur ware gemakkelijk een weinig naar voren te brengen, waardoor tenminste voor de keuken meer ruimte verkregen werd.

Aan gangen en trapruimte is opgeofferd 4.37 M.² tegen 2.26 M.² bij „Geduld", en 2.56 M.² bij „Excelsior." Sommige bouwmaterialen bij „Mijn ideaal" zijn niet wat men bij toepassing daarvan, goed en solied werk zoude noemen; bovendien heeft ontwerper, hoewel boven de begrooting, een zeer kleine woning wat betreft de kamerruimte geleverd. In vele opzichten zijn hier nog de beste eenheidsprijzen gebruikt. De teekening en details zijn eenvoudig en voldoende, evenals de gevel. De kap is goed. Het ontwerp „*arbeid adelt*" is in vele opzichten minder en heeft beneden slechts eene bedstede, terwijl veel te veel aan den gang is opgeofferd.

IV. „*In vrije tijd*." Inzender heeft van de prijsvraag veel werk gemaakt. 't Geheel is keurig uitgevoerd. Bij een vrij groote voorkamer en nog aardige achterkamer, is het alles in een betrekkelijk klein bestek bijeengebracht, hoewel te veel gangruimte gebruikt is. Jammer, dat het kleine bestek in hoofdzaak te danken is aan slechts ééne bedstede beneden en bijna totale afwezigheid van de zoo hoog noodige kasten; beide, groote fouten, waardoor het project niet aanbevelenswaardig en onpractisch is. De opgegeven hoeveelheden zijn bijna overal veel te laag. 't Geheele plan is veel te duur. De gegeven details zijn goed. Het teekenwerk uitstekend.

V. I. H. Aardige plattegrond, doch te veel versnipperd. De vertrekken zijn te klein, terwijl in de alcoof slechts plaats voor ééne kribbe is. De kap is te zwak; de details zijn bewerkelijk en soms niet goed mogelijk. Gevel en teekenwerk zijn eenvoudig en net.

VI. *Praktijk*. Heeft twee opvattingen, waarvan *a* de beste is. 't Geheel is echter veel te duur en de begrooting onwaarschijnlijk. De gevels en binnenbetimmeringen zijn te weelderig en te kostbaar. Details goed, teekenwerk net.

VII. (*Ster*.) Het geheel is geen arbeiderswoning, te kostbaar en weinig practisch. De zoldertrap is te smal. De goot heeft te veel voorsprong. De gevels zijn, met de minder fraaie attique en pilasters, duur en veel onderhoud vereischend. Begrooting, veel te hoog. Teekenwerk net en goed.

VIII: *A. S.* Plattegrond, gezocht en onpractisch; er is veel te veel gangruimte. De ramen in den voorgevel zijn te groot en koud. De goot-constructie is minder goed, evenals het niet gebruik maken van steensponningen bij de kozijnen. Gevels, net maar duur. Teekenwerk, zeer goed.

IX. „*Baat het niet; het schaadt niet*". Vrij aardige plattegrond, doch veel verloren ruimte en te duur ten opzichte van het terrein. De constructie der kap is voldoende, doch geeft te weinig zolderruimte. Details en opgekloste kozijnen, niet fraai. Gevels, matig; teekenwerk, goed.

X. „*Denk en werk*". Vrij goede plattegrond. De zware en dure kap is veel te hoog. De dakramen zijn onpractisch en duur, vooral ook met het oog op onderhoud. Opgekloste kozijnen. IJzeren gooten, niet aanbevelenswaardig. Jalousiën, niet noodig. Gevels en teekenwerk, vrij net.

„XI. *Hoop op navolging*". Onnoodige versnippering der vertrekken, waardoor de plattegrond veel te groot wordt. Details, behalve de kozijnen, vrij goed. Gevels en teekenwerk, dito.

XII. „*Openbaar Belang*". Veel verloren ruimte en niet eenvoudig. Duur metselwerk; kap, duur en onpractisch. De details, dikwijls gezocht. Binnenbetimmering te weelderig. Teekenwerk matig.

XIII. *Tijdverdrijf*." Veel te groot en te veel verloren gangruimte. Kap met zakgooten en zonder beschieting. Gevels, niet fraai; Teekening, matig. Weinig en onvoldoende details.

XIV. „*Gelderland*." Tamelijke plattegrond; ondoelmatige, onvrije bedsteden; details, niet fraai, soms met onnoodige dure constructie; slechte bekapping; gevels en teekenwerk hoogst middelmatig.

De commissie heeft aanvankelijk de zeven eerstgenoemden ontwerpen afgezonderd, deze daarna nog eens nauwkeurig nagegaan, en daaruit wederom volgens de bovenstaande ranglijst een viertal opgemaakt. „*In vrije tijd*" viel daarna af, omdat het ontwerp bij te weinig kastruimte, slechts ééne bedstede beneden geeft.

De commissie meent het ontwerp „*Geduld*", als volgens haar oordeel het beste der aanwezige, den tweeden prijs, zijnde f 25 met getuigschrift te moeten toekennen, en in afwijking met het programma, om de verdiensten van „*Excelsior*" en „*Mijn Ideaal*", aan Excelsior een 1e premie van f 15.— en aan Mijn Ideaal een premie van f 10.— te moeten geven.

Arnhem 16 Maart 1895.

De commissie,
V. G. A. Bosch, *Rapporteur.*
J. W. C. Tellegen. } *Leden.*
D. A. Roskam. }

Op de prijsvragen door de Afdeeling Amsterdam uitgeschreven, zijn de navolgende antwoorden ingekomen:

I. Prijsvraag. Notenhouten salonkast.

Motto:	RAPAEHKOV	4 teekeningen.
„	A	3 „
„	Lotos	4 „

op de IIe en IIIe prijsvraag geen antwoorden.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling 's-Gravenhage, 29 Maart 1895. De oud-Voorzitter en bestuurslid, de heer Mondt, neemt bij afwezigheid van den heer Peters, door treurige familie-omstandigheden verhinderd, en van den Vice-voorzitter, het presidium waar.

Besloten werd uit naam der vergaderde leden den heer Peters een schrijven van deelneming toe te zenden, waarna de ballotage van één lid plaats vond.

Punt 1 der convocatie, de lezing van den heer Peters over „het Symbolisme" naar aanleiding van Vraag II, moest uit den aard der omstandigheden vervallen.

Achtereenvolgens werden nu de ingekomen rapporten op de vragen III, IV en V behandeld, waarvan het eerste tot eenige gedachtenwisseling leidde en besloten werd dit met begeleidende nota, betreffende het gevoelen der verschillende sprekers, aan het Hoofdbestuur op te zenden.

Vraag IV en V lokten geen nadere besprekingen onder de aanwezige leden uit. Alleen dient vermeld, dat den heer Mialaret, rapporteur van vraag V, een onverdeeld applaus ten deel viel na lezing van zijn rapport, hetgeen den heer v. Malsen aanleiding gaf voor te stellen, om bij opzending van het rapport hiervan melding te maken.

Eene hoogst interessante kunstbeschouwing, van cartons geteekend door den Nederlandsche Plafondschilder Terwesten, en van de ingekomen antwoorden op de prijsvragen in 1893 door de Maatschappij uitgeschreven, besloot de Vergadering.

Afdeeling Groningen, 29 Maart 1895. Na lezing en goedkeuring der notulen wordt mededeeling gedaan van de ingekomen stukken, zijnde eenige gedrukte inleidingen van sprekers op het nationaal congres voor vakopleiding enz., een lijst van opgemeten oude gebouwen en een verslag over 1894 van de afdeeling 's-Gravenhage, welke in den leescirkel zullen circuleeren:

De Voorzitter deelt mede, dat het bekende reorganisatieplan der Maatschappij nog tot geen bepaald resultaat geleid heeft.

Hierna is het woord aan den heer Joh. G. Kramer, photograaf alhier, over „photopraphie".

Spr. toont door talrijke typische voorbeelden aan, dat de photographie niet, zooals men zou verwachten, een getrouw beeld van de werkelijkheid geeft. Vele invloeden van verschillenden aard veroorzaken belangrijke afwijkingen, en het is de kunst van den photograaf om die invloeden zooveel mogelijk te kunnen afwenden: daartoe wordt dikwijls zeer veel oefening en routine vereischt. Doch niet alleen dát; de photograaf dient ook te zijn een man van smaak, wat helaas bij velen wel eens te wenschen overlaat; ziet uw portretalbum maar na: hier staat iemand op een fragment van een zandsteenen ballustrade geleund, midden in een salon, daar een schaatsenrijder op een vloerkleed enz. enz.

De photographie is nog maar een kind, pas in 1839 geboren, maar een kind, dat zich zeer welig ontwikkelt en dat onmisbaar is geworden voor alle takken van kunst en wetenschap. Maar bij de kolossale uitbreiding van de photographie in den laatsten tijd en de toepassing op zoo velerlei gebied, is het onmogelijk, dat dezelfde photograaf tegelijk aan alle eischen, die hem gesteld worden, kan voldoen De architect, de archeoloog, de sterrenkundige, de medicus, de scheikundige, de rechter, enz., — allen stellen den photograaf hun bijzondere eischen en het behoeft wel geen betoog, dat om in iederen tak als photograaf behoorlijke diensten te kunnen bewijzen een niet geringe hoeveelheid speciale kennis vereisch wordt.

Eene fraaie collectie photographiëen, door Spr. vervaardigd, versierden het lokaal. Het waren meest afbeeldingen van gebouwen en details in Nederland en Oost-Friesland, die ten duidelijkste deden zien, dat ieder vak zijn speciaal-photograaf behoeft, en dat de heer Kramer als speciaal architectuur-photograaf een ongeëvenaard hoog standpunt heeft bereikt. Dank zij zijn architectonische kennis, is de heer Kramer er in geslaagd, juist die punten waarop het voor den architect het meest aankomt, op het best te doen uitkomen.

Met een woord van welverdienden lof dankte de Voorzitter, stellig namens alle aanwezigen, den heer Kramer voor zijne interessante bijdragen en tevens voor de schenking van eene collectie photographiën.

Vervolgens werd besloten in den loop van den aanstaanden zomer een gezelschapsreisje te maken, waaraan nagenoeg alle aanwezige leden wenschten deel te nemen.

De collectie photographieën, door den heer Kramer tentoongesteld, werd door hem welwillend afgestaan voor de publieke kunstbeschouwing op Zondag 31 Maart.

Afdeeling Amsterdam, 27 Maart 1895 des avonds ten 8 uur in het gebouw der Maatschappij.

De president opende de vergadering. De notulen werden na lezing goedgekeurd. De secretaris was door ongesteldheid verhinderd de vergadering bij te wonen. Volgens ingekomen schrijven waren ook verhinderd te komen de heeren Tours, Staal, Bleys en van Wijngaarden.

De vergadering was goed bezet; onder de introducé's bevonden zich ook de wethouder van publieke werken en een lid van den gemeenteraad.

Een schrijven van de heer Treub werd den vergadering medegedeeld. Ter kennis werd gebracht, dat de afdeeling vertegenwoordigd zal worden bij het nationaal Congres omtrent het vakonderwijs en de vakopleiding van toekomstige werklieden in Nederland, door den heer Poggenbeek, echter zonder mandaat.

Hierna neemt de president het woord om te berichten, dat de heer Mr. C. A. Elias wederom door ziekte verhinderd is als inleider van vraag 9 van het Hoofdbestuur in deze vergadering op te treden, en hij zich dus gedwongen ziet het ontvangen manuscript voor te lezen.

Vraag 9 luidt als volgt:

Welke maatregelen worden met het oog op de toestanden in den zetel uwer afdeeling, door U doeltreffend geacht om een wettelijke regeling van de arbeid voor te bereiden?

Wat is in dit opzicht wellicht reeds ten uwent verricht?

Men moet, zegt Mr. Elias, van het standpunt uitgaan, dat een wettelijke regeling wenschelijk is. Dat dit het geval is, bewijst wel de afgeloopen winter, die niet gunstig is geweest door de ongeregelde wijze waarop de werklieden, o. a. de timmerlieden, zijn te werk gegaan. Met genoegen had Mr. Elias de tijding vernomen, dat een wetsontwerp betreffende kamers van arbeid zal worden ingediend. Voorts achtte hij het wenschelijk, in de fabrieken commissies uit de werklieden te kiezen die, in geval van grieven, met de patroons kunnen onderhandelen.

Zulke commissies bestaan in de fabrieken te Delft van den heer van Marken en te Hengeloo van den heer Stork.

Statistieke gegevens te verzamelen en de inspectie in de fabrieken wat meer uit te breiden, zou zeer aanbevelingswaard zijn, terwijl opneming in de bestekken van bepalingen omtrent loon en arbeidsduur benevens van verzekering tegen ongelukken zeer gewenscht zou zijn.

De voorzitter betreurde het dat de inleider niet tot een eigenlijke conclusie gekomen was en vroeg het oordeel der aanwezigen.

De heer Dorlas zag geen heil in de particuliere arbeidsraden, verlangde wijziging van het burgerlijk wetboek, en daarna wettelijk geregelde kamers van arbeid.

De heeren Koster, Laarman, van Os en Poggenbeek waren tegen de toepassing van de voorschriften tot regeling van arbeidsuur en loon, zooals die in de bestekken der gemeente Amsterdam thans bindend zijn gesteld. Nadat de heer Poggenbeek had medegedeeld, dat hij zich verheugd had, dat het rijk voorloopig geen voorschriften geven zou, zooals die thans door de gemeente Amsterdam zijn aangenomen, die hij voorloopig niet in zijn bestekken zal opnemen, verklaarde de voorzitter de bepalingen, die de regeling van den arbeidsduur betreffen, ook niet in zijn bestekken te zullen toepassen.

De heer de Koster zeide voor geen bouwwerken der gemeente Amsterdam te zullen inschrijven, zoolang de tegenwoordige bepalingen niet zullen zijn gewijzigd.

De heeren Berlage, Gosschalk en van de Pek verklaarden zich warme voorstanders van deze gemeente-bepalingen.

In verband met de gehouden besprekingen toonde de heer Jansen aan, dat kamers van arbeid zeer gunstig zullen werken. De werkeloosheid zal ook verminderen als de arbeid geregeld is. De heer Treub had van den heer Koster met genoegen vernomen, dat het zijne ondervinding was geweest, dat de arbeiders per dag van $11\frac{1}{2}$ uur hetzelfde verricht hadden als vroeger in 13 uur.

De heer Gosschalk stelt voor het onderwerp van heden avond nogmaals te behandelen, en dan met den heer Elias; het vraagstuk was zoo in den geest des tijds, dus der moeite over waard.

De voorzitter beloofde zich dienaangaande met den inleider te verstaan.

De heer Treub hield zich aanbevolen, raadgevingen, wenken, opmerkingen enz. omtrent het vraagstuk van minimum-loon en maximum-arbeidsuur te ontvangen.

De heer Gosschalk gaf de afdeeling in overweging het vraagstuk brandgevaar te bespreken, daar hij meende dat het geheel op haren weg lag.

De heer Berghuis brengt ter kennis van de vergadering, dat hij protest aanteekent tegen een artikel in zeker weekblak over de jongst gehouden vergadering der afdeeling. Dit artikel, den president ook bekend, kan ook diens sympathie geenszins wegdragen.

In de zaal waren onder meer teekeningen tentoongesteld der fraaie Muiderpoort te dezer stede, waarvan men vreest, dat door de gemeente een deel zal worden gesloopt, tot groot leedwezen van velen, wie oud Amsterdam dubbel lief is, nadat zij zagen wat van nieuw Amsterdam werd, waar dergelijke fraaie monumenten helaas zeldzaam zijn.

Ook de fraaie iepenboomen daarachter worden, volgens den heer van der Pek, met totalen ondergang bedreigd, dank zij de ophooging waarmede men bezig is.

De voorzitter deelt ten slotte mede, dat hij bij de begrafenis van den heer Staalmeijer de afdeeling vertegenwoodigd heeft.

Nadat de heeren J. M. P. Janse, M. Visser en D. J. van Wijngaarden als nieuwe leden zijn aangenomen, werd de vergadering gesloten.

(CONCEPT.) HONORARIUM-TABEL VOOR BOUWKUNDIGE WERKZAAMHEDEN.

(Vastgesteld in de Algemeene Vergadering van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, gehouden te Amsterdam op 31 Mei 1888, herzien in de Algemeene Vergadering van Mei 1895.)

Algemeene omschrijving der verschillende klassen waarin de werken, naar gelang van den persoonlijken arbeid welke zij van den architect vorderen, verdeeld worden.	Omschrijving der verrichte werkzaamheden.	Bedrag van het honorarium in procenten over het gemiddeld bedrag van de begrooting en de aanneemsom.								
		1200 3000 incl.	3000 6000 incl.	6000 12000 incl.	12000 24000 incl.	24000 36000 incl.	36000 60000 incl.	60000 150000 incl.	150000 300000 incl.	boven 300000
Ie Klasse. Gewone eenvoudige bouwwerken voor welker uitvoering weinig uitgebreide teekeningen en in 't algemeen gewone bouwdetails vereischt worden.	Voorloopig ontwerp en globale raming van kosten	1.1	0.9	0.7	0.6	0.5	0.4	0.4	0.3	0.2
	Ontwerp en begrooting.	1.2	1.2	1.1	1.0	0.9	0.8	0.7	0.7	0.6
	Bestek.	0.7	0.6	0.6	0.5	0.5	0.4	0.35	0.3	0.25
	Detail-teekeningen . .	1.4	1.4	1.3	1.2	1.1	1.0	0.9	0.9	0.8
	Toezicht en afrekening.	2.1	1.9	1.8	1.7	1.5	1.4	1.25	1.1	1.1
	Te zamen: . . .	6.5	6.0	5.5	5.0	4.5	4.0	3.6	3.3	3.0
IIe Klasse. Bouwwerken welke veel persoonlijken arbeid van den architect vereischen, tengevolge van noodzakelijke voorbereidende studiën, uitgebreide berekeningen, vele decoratieve onderdeelen, ingewikkelde constructieve details of anderszins.	Voorloopig ontwerp en globale raming van kosten	1.4	1.1	0.8	0.7	0.6	0.5	0.4	0.4	0.3
	Ontwerp en begrooting.	1.4	1.4	1.3	1.2	1.1	1.0	0.9	0.85	0.8
	Bestek.	0.7	0.6	0.6	0.5	0.5	0.4	0.4	0.3	0.25
	Detail-teekeningen. . .	2.0	1.9	1.8	1.7	1.6	1.5	1.4	1.4	1.3
	Toezicht en afrekening.	2.5	2.2	2.0	1.9	1.7	1.6	1.5	1.35	1.35
	Te zamen: . . .	8.	7.2	6.5	6.0	5.5	5.0	4.6	4.3	4.0
IIIe Klasse. Buitengewone bouwwerken. Gedenkteekenen, fonteinen, enz.	Voorloopig ontwerp en globale raming van kosten	1.7	1.4	1.2	1.0	0.8	0.6	0.5	0.5	0.4
	Ontwerp en begrooting.	1.6	1.6	1.5	1.4	1.3	1.2	1.1	1.0	0-9
	Bestek.	0.7	0.6	0.6	0.5	0.5	0.4	0.4	0.3	0.3
	Detail-teekeningen . .	2.9	2.9	2.8	2.7	2.6	2.5	2.3	2.1	1.9
	Toezicht en afrekening.	2.6	2.4	2.2	2.1	1.9	1.8	1.7	1.6	1.5
	Te zamen: . . .	9.5	8.9	8.3	7.7	7.1	6.5	6.0	5.5	5.0
IVe Klasse. Decoratieve werken, restauratie van monumenten, meubileering en stoffeering van gebouwen.	Schetsen en raming van kosten	4.4	4.08	3.8	3.6	3.4	3.4	3.4	3.4	3.4
	Details en toezicht op de uitvoering . . .	6.6	6.12	5.6	5.4	5.1	5.1	5.1	5.1	5.1
	Te zamen: . . .	11	10.2	9.4	9.0	8.5	8.5	8.5	8.5	8.5

Het honorarium voor **verbouwingen** of **herstellingen** van gebouwen wordt berekend volgens het tarief van de opvolgende hoogere klasse dan die waarin de gebouwen zelve behooren.

Indien bij een nieuw bouwwerk gebruik gemaakt wordt van **materialen die het eigendom zijn van den lastgever** dan wordt voor de berekening van het honorarium het gemiddeld bedrag van begrooting en aanneemsom vermeerderd met de waarde dier materialen.

Reis-, verblijfkosten, alsmede het honorarium voor conferentiën, onderhandelingen, de voor het ontwerp gevorderde opnemingen en onderzoekingen, voor het omwerken van het ontwerp tengevolge van wijzigingen in de eischen van den werkgever, worden afzonderlijk in rekening gebracht.

Voor werken waarvan de bouwkosten minder dan f 1200.— bedragen of die niet volgens de bouwsom kunnen berekend worden, is het honorarium:

1°. voor conferentiën, adviezen, enz. zonder uitvoering van werken:

a. op het bureau, per uur . . . . f 2.50

b. buitenshuis maar in de woonplaats, per uur. - 3.00

Onderdeelen van uren worden voor volle uren in rekening gebracht.

2°. voor het zich verplaatsen binnenslands, (reiskosten niet medegerekend), zonder uitvoering van werk:

a. voor een dag of gedeelten van een dag, zonder overnachten . . . . f 25.—

b. voor een dag of gedeelte van een dag, met overnachten . . . . f 35.—

In het honorarium zijn niet begrepen de kosten van het dagelijksch toezicht op de uitvoering van het bouwwerk. Deze kosten moeten door den eigenaar van het bouwwerk of den lastgever worden voldaan.

Toelichtingen van de berekening en de betaling van het honorarium van architecten.

Art. 1. Het honorarium van den architect is de belooning voor zijne werkzaamheden in zijn beroep geleverd; de kunstwaarde van het werk oefent op deze belooning geen invloed uit.

Art. 2. De belooning voor de werkzaamheden van den architect is hem verschuldigd door den persoon van wien hij de opdracht verkregen heeft tot uitvoering dier werkzaamheden.

Art. 3. Het honorarium wordt den architect betaald als volgt:

50% van het totale honorarium bij den aanvang der uitvoering van het werk.

40% van het totale honorarium bij de eerste oplevering van het voltooide werk.

10% van het totale honorarium bij de laatste oplevering van het werk na den termijn van het onderhoud.

Art. 4. Indien in een gebouw of op een bouwplaats, gezamenlijk of afzonderlijk werken worden uitgevoerd, die tot verschillende klassen behooren, worden de honoraria voor elk dezer werken afzonderlijk berekend volgens de klassen waartoe zij behooren.

Art. 5. In geval dat tijdens de uitvoering van een werk meerder werk noodig blijkt te zijn of wordt opgegeven, of installatiën (z. a. centraalverwarming-aanleg, gas-, water-, electrische leidingen, enz.) worden uitgevoerd die niet in de aanbesteding van den bouw begrepen waren, dan wordt het honorarium voor elk dezer werken berekend tegen het volle honorarium dat van het aanbestede werk genoten wordt, ongerekend of voor die bijkomende werken juist datgene wordt opgemaakt, wat op de namen van voorloopig ontwerp, bestek, details, enz. aanspraak maken kan.

Art. 6. Indien een aan den architect opgedragen werk niet wordt uitgevoerd, is hij die de opdracht heeft gedaan, verplicht uiterlijk binnen 6 maanden na het indienen van zijn werk een honorarium aan den architekt te voldoen voor diens reeds verrichte werkzaamheden, berekend volgens de klasse waartoe het werk behoort. Wordt echter de uitvoering aan een ander opgedragen, dan is de lastgever verplicht het volle honorarium aan eerstbedoelden architect te voldoen.

Art. 7. Bij overlijden van den architect, vóór de voleindiging van het werk, moet aan zijne erfgenamen of rechtverkrijgende, het nog onvervallen gedeelte van het honorarium worden uitbetaald, berekend volgens den stand van het werk en met inachtneming van de reeds geleverde werkzaamheden, ter beoordeeling van een door den rechtverkrijgende van den overledene aan te wijzen deskundige.

Art. 8. De oorspronkelijke teekeningen, het bestek en de begrooting blijven het eigendom van den architect.

BERICHTEN.

Stadhuis te 's-Gravenhage. Omtrent de gebrande geschilderde ruiten, die onlangs in de ramen van de vestibule in het stadhuis te 's-Gravenhage zijn geplaatst, schijnen in de plaatselijke bladen aldaar onjuiste mededeelingen te zijn gedaan. Eene rectificatie daarvan vinden wij in N⁰. 4 van het Maandblad van het genealogisch-heraldiek genootschap „De Nederlandsche Leeuw" als volgt.

Met groote ingenomenheid kunnen wij mededeelen, dat de herstellingen van de voorhal van het stadhuis te 's-Gravenhage langzamerhand hare voltooiing nadert. Er is nl. thans gevolg gegeven aan het lang geleden besproken plan, om in de in lood gevatte ruiten van de vestibule de wapens aan te brengen van de eerste burgemeesters der Hofstad. Door den gemeente-archivaris werden deze soms lastig vast te stellen blazoenen, voor 't meerendeel uit de verzameling schepenzegels van het oud-archief opgediept. Voor een paar werd de raad ingeroepen van Jhr. Mr. Victor de Stuers. Als proef zijn thans in de ramen rechts van de schouw. in gebrand glas, de wapens aangebracht van: Heyman Kiggelaer, 1597, en van Evert Quirynsz van der Maes, 1598.

Blijkbaar zijn deze modellen van verschillende werkplaatsen herkomstig. Wat de uitvoering betreft, dient aan 't wapen van Kiggelaer de voorrang te worden gegeven.

Toren te Brielle. De heer Jos. Th. J. Cuypers is door den gemeenteraad van Brielle benoemd tot architect voor de restauratie van den toren. Ook werd eene commissie van toezicht op dat werk benoemd, bestaande uit de heeren Roozeboom, Jh. Been, A. Hermans en M. L. Veerenbos; door het Rijk zal een vijfde lid aan deze commissie worden toegevoegd.

Het Rijk heeft voor de herstellingswerken eene subsidie toegestaan van hoogstens f 78.000, in zes jaren te besteden.

Het Kon. Instituut van Ingenieurs vergadert op 9 April a. s. ten tien en drie kwart uur in het lokaal Diligentia te 's-Gravenhage.

Volgens den oproepingsbrief zullen de beraadslagingen worden voortgezet over de voordracht van den heer R. H. Gockinga, over de oorzaken van de hooge waterstanden op de Vecht te Utrecht en de middelen tot voorkoming daarvan; vervolgens zullen voordrachten gehouden worden. 1⁰. door der heer H. J. E. Wenckebach, over het roesten van ijzeren bruggen en de middelen tot bestrijding daarvan; 2⁰. door den heer R. P. J. Tutein Nolthenius, omtrent met Monier-platen genomen belastingsproeven.

In de zitting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal op 28 Maart j. l. lichtte de heer Heldt zijne motie van orde toe, aldus luidende:

„De Kamer, van oordeel,

dat eene algemeene voorziening van den ouden dag der werklieden wenschelijk is,

dat de gelegenheid tot het verzekeren van lijfrenten, die de Regeering zich voorstelt te openen, in die behoefte niet kan voorzien,

noodigt de Regeering uit eene Staatscommissie te benoemen om te onderzoeken, op welke grondslagen en naar welke regelen eene algemeene voorziening behoort te worden ingericht,

en gaat over tot de orde van den dag."

Naar aanleiding van het debat daarover wijzigde de voorsteller zijne motie als volgt:

„De Kamer, van oordeel, dat verzekering van het lot van oude werklieden door een pensioenstelsel wenschelijk is, verzoekt de Regeering te doen onderzoeken op welke grondslagen en op welke wijze die verzekering zal kunnen en behooren te worden geregeld."

Deze motie werd in de zitting van 29 Maart met 63 tegen 5 stemmen aangenomen.

Bij de door den Architect-Ingenieur Jacob F. Klinkhamer op 4 April 1895 gehouden publieke aanbesteding voor den herbouw van de stoom meel- en broodfabriek „Holland" te Amsterdam, waren ingekomen 17 biljetten; het laagst was ingeschreven door Cerlijn & de Haan te Amsterdam voor de som van f 125.980; hoogste inschrijving f 146.500. Begrooting f 145.500.

PERSONALIA.

Tot directeur der ambachtsschool te Haarlem is benoemd geworden de heer J. Temme, leeraar aan de eerste ambachtsschool te Amsterdam.

Bij Min. beschikking is tot en met 31 Augustus benoemd tot assistent voor de natuurkunde aan de Polytechnische School te Delft J. M. G. Scheffer, werktuigkundig-ingenieur te Rotterdam.

Door den Gemeenteraad van Amsterdam is besloten, om voor de vacante betrekking van Directeur der Openbare Werken, geen openbare oproeping van sollicitanten te doen.

Op de voordracht tot benoeming van een tijdelijk inspecteur bij het bouwen te Rotterdam zijn door B. en W. geplaatst de heeren R. P. Stuivinga, gemeente-architect te Maassluis, D. Rakker en Jac. Beijderwellen, beiden te Rotterdam.

Lijst van Fabrikanten, Leveranciers, enz

Prijs per regel voor niet geabonneerden op advertentiën f 5.— per jaar bij vooruitbetaling. Abonnés op advertentiën 1 regel gratis voor iedere advertentie.

Algem. Maatsch. van Levensverzek. en Lijfrente, Damrak 74, Amst.
Badinrichtingen. — Th. A. DE KOSTER, Amsterdam.
„ — Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Amsterdam, 150 de Ruyterkade. Fillaal 36 Rokin.
Behangselpapieren- — H. & A. ROOSEBOOM. Den Haag en Amsterdam, Koningsplein 1.
Bouwmaterialen. — NIC. BROERS, Amsterdam.
Bouwstoffen. — MARTIN & Co., Amsterdam.
Brandkasten. — Wed. P. A. SCHROOT & ZOON, den Haag.
„ (Amerik.) — FRED. STIELTJES & Co., Amsterdam.
Brandkluisdeuren. — Wed. P. A. SCHROOT & ZN. den Haag.
Carbolineum Avenarius. — GUST. BRIEGLEB. Amsterdam.
Cement-IJzerwerken. — AMSTERD. FABRIEK. Amsterdam.
Dowson gas. — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam.
Electrische installatiën. — SIEMENS & HALSKE, den Haag.
„ „ — W. SMIT & Co., Slikkerveer.
Electrische Verlichting. — C. A. HUIJGEN. — Rotterdam.
Gasmotoren. (Crossley Otto) — G. BARGER. den Haag.
„ (Otto-Cycle.) — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam.
Gegoten Geëmailleerd IJzeren Waschtafels. — PECK & Co. Amst.
Gritzner Stoompompen. — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam.
Hardsteen, Zandsteen. — DE BEER & LEHREN, Amsterdam.
Houthandel. — LINDNER & Co., Wittenburgerstraat 22—24, Amst.
„ — H. SCHMIDT & Zn., Nieuwmarkt No. 21, Amst
Houtbewerkingswerktuigen. — Fred. STIELTJES & Co., Amsterd.
„ — G. BARGER. den Haag.
Houtcement. — J. A. SMITS, Ruyschstraat 5, Amsterdam.
Houtcement enz. — A. G. AIKEMA en Co. Rotterdam.
Houten Riemschijven. — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam:
Huis- en Décoratieschilder. — Jos. AMIABEL, Luth. Burgwal 29, den Haag. Breedstraat 9, Utrecht.
Hydraul. Electr. en handliften. — Fred. STIELTJES & Co., Amsterd.
Ingolin. — D. FRENI. Amsterdam.
Jalousiën. — S. BRUIGOM, Arnhem.
Josson-Cement. — A. E. BRAAT, Rotterdam en Amsterdam.
Levensverzekering-Maatschappij „KOSMOS", Den Haag.
Lichtdrukken. — RITSCHER & LANDSMAN. den Haag.
Liften. — JAN HAMER & Co., Amsterdam.
„ — C. A. HUIJGEN, Rotterdam.
Loodwit. Chem. zuiver in verzegelde vaten. — Firma G. GREVE, Utrecht.
Marmer. — DE BEER & LEHREN, Amsterdam.
„ — G. & J. COOL. Amsterdam.
Morleysteen. — ARMAND VAN WYLICK, Rue Linnée 42, Brussel.
Ovens — W. A. V. DESMONS. Heer—Maastricht.
Overkappingen. — T. G. TISSOT. Jr. Amsterdam.
Parketvloeren. — Gebr. v. MALSEN, 's Gravenhage.
„ — DE BEER & LEHREN, Amsterdam.
Papierstûc. — BENNEWITZ & Co., Damrak 85, Amsterdam.
Photolithografie. — WEGNER & MOTTU, Amsterdam.
„ Steendrukkerij v/h AMAND, Warmoesstr. 147, Amst.
Proefstation Bouwmat. - KONING & BIENFAIT, Amsterdam.
Portland-Cement. — DE BEER & LEHREN. Amsterdam.
„ — H. G. AIKEMA & Co., Rotterdam.
„ — DYCKERHOFF & SöHNE, Amöneburg.
Rolluiken. — T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.
Schoolborden. — J. M. KIPPEL. den Haag.
Stalen Balken. — H. E. OVING Jr. Rotterdam.
Staaldraadtouw. — HOOGERWERFF & Co., Kinderdijk.
Sgraffito. — G. H. BAUER & ZOON. den Haag.
Sier- en Gevelsteen. — K. G. TELENGA, Leeuwarden.
Stalinrichtingen. — STAAL & HAALMEIJER, Amsterdam.
Stalinrichtingen. — D. S. M. KALKER. Amsterdam.
Tegels in soorten. — DE LINT & Co., Rotterdam.
Toeschuifbare hekken. — Fred. STIELTJES & Co., Amsterdam.
Tufsteen. — F. ENGERS. Amsterdam.
Venetiaansche Vloertegels. — E. K. OSINGA, Apeldoorn.
Verwarming en Ventilatie. — Fred. STIELTJES & Co., Amsterd.
„ „ „ — Th. A. DE KOSTER, Amst.
Verwarmingtoestellen. — D. S. M. KALKER, Amsterdam.
„ — W. J. STOKVIS, Arnhem.
Ventilators. — JAN HAMER & Co., Amsterdam.
„ — D. P. H. HASSELMAN, Amsterdam.
Verticale Mortel-Molens. — JULIUS LÜCHAU, Damrak 71, Amst.
Vuurvaste Steen. JOSTEN & Co. te **Königswinter a/Rh.** Fabrikanten van zeer vuurvaste **Chamotte-** en **Dinas-**steenen, vuurvaste Cement, Karolinklei enz.
Werkt. v. Stoomwascherijen. — Fred. STIELTJES & Co. Amsterd.
Worthington. Stoompompwerkt. — Fred. STIELTJES & Co. Amst
Zinkwerken. — F. W. BRAAT, Delft.

ADVERTENTIEN.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

13 APRIL 1895. **15de JAARGANG.** **No. 15.**

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

De Commissie voor het overwegen van reorganisatieplannen van de Maatschappij heeft in hare vergadering van 5 April j.l. met algemeene stemmen besloten, de volgende voorstellen tot wetswijziging aan de Algemeene Vergadering in Mei 1895 voor te leggen, welke voorstellen door het Hoofdbestuur zijn overgenomen.

I. Uit art. 5 van de Wet te schrappen de laatste alinea, luidende:

De afdeelingsleden ontvangen den Kalender. Hun contributie bedraagt f 1 per jaar.

In verband hiermede te doen vervallen:

1°. de laatste alinea van art. 6 luidende:

De afdeelingsleden hebben alleen toegang tot die Algemeene Vergadering, welke gehouden wordt in de plaats waar hun afdeeling is gevestigd. Zij brengen evenwel geen stem uit.

2°. uit de eerste alinea van art. 48 het woord „afdeelingsleden," zoodat die alinea luiden zal:

De afdeelingen kunnen slechts tot leden aannemen de gewone, buitengewone en kunstlievende leden der Maatschappij.

II. Art. 11, eerste alinea, te wijzigen als volgt:

Het Bestuur bestaat uit negen leden, waarvan er vier zitting hebben in hunne kwaliteit als Bestuurslid eener Afdeeling. De keuze uit de Besturen der Afdeelingen heeft volgens rooster plaats.

Elke Afdeeling die niet in het Bestuur vertegenwoordigd is, heeft het recht een harer Bestuursleden als adviseerend lid af te vaardigen naar de vergaderingen van het Bestuur der Maatschappij.

In verband hiermede de tweede alinea van art. 12 te wijzigen als volgt:

Voor het bijwonen van bestuursvergaderingen ontvangen de *Bestuurs*leden, gevestigd buiten de plaats alwaar deze gehouden worden. vergoeding van reiskosten en eene toelage voor verblijfkosten.

TOELICHTING.

De sub. I voorgestelde wijziging is het gevolg van het aannemen van een voorstel van den heer J. Roem, Voorzitter van de Afdeeling Leiden, luidende als volgt:

„Afdeelingsleden *(zij die f 1 contributie aan de Maat„schappij betalen)* worden niet meer aangenomen.

„Zij die thans afdeelingsleden der Maatschappij zijn, „kunnen dit gedurende 10 jaren blijven op de thans „vigeerende voorwaarden.

„Zij kunnen het Bouwkundig Weekblad alsdan bo„vendien ontvangen tegen betaling van f 5 per jaar. „(De Maatschappij is echter niet verplicht dien maat„regel verder uit te strekken dan het beschikbare aan„tal exemplaren toelaat.)"

Evenals de wijziging sub 1, is ook die sub II een gevolg van het voornemen, om een nauweren band te verkrijgen tusschen de Maatschappij en hare Afdeelingen.

In herinnering wordt gebracht, dat de Commissie die deze wijzigingen voorstelt, benoemd werd door het Hoofdbestuur, ingevolge opdracht gedaan in de vergadering van Voorzitters der Afdeelingen met het Hoofdbestuur, op 23 Januari j.l. te Arnhem gehouden, naar aanleiding van de door den heer C. H. Peters ingeleide, den leden bekende onderwerpen en de daarover gevoerde besprekingen.

De Commissie was samengesteld uit de Voorzitters der Afdeelingen, twee leden van de Financieele Commissie, en den Voorzitter en Secretaris van de Maatschappij.

Voorloopig is besloten de Algemeene Mei-vergadering te doen plaats hebben op Vrijdag 31 Mei a.s.

Sedert de laatste opgave zijn als Gewoon lid der Maatschappij toegetreden, de heeren:

W. A. E. Van Geuns, civiel-ingenieur, te Amsterdam;

J. P. Stok Wz., architect, te Rotterdam;

F. H. baron Van Verschuer, gepensd. zee-officier, te Arnhem;

en als Buitengewoon lid, de heer

M. Brinkman, architect, te Rotterdam.

Het Hoofdbestuur maakt bekend:

1⁰. dat het Album met 42 platen in lichtdruk naar bouwwerken, uitgevoerd door leden der Maatschappij, uitgegeven bij gelegenheid van het vijftigjarig jubileum der Maatsch. t. Bev. d. Bouwkunst, van nu af voor de leden verkrijgbaar is aan het bureau Marnixstraat 402 te Amsterdam, tegen betaling van f 5 per exemplaar:

2⁰. dat allen, die van nu af als Gewoon lid der Maatschappij toetreden, een exemplaar van dit album ten geschenke ontvangen.

Zie opgave van den inhoud van dit Album, in dit nummer van het Weekblad.

In de afgeloopen week is aan de Gewone Leden van de Maatschappij een stembiljet gezonden voor de verkiezing van *twee* Bestuursleden der Maatschappij, in de plaats van de heeren F. H. van Malsen en J. Verheul Dzn., die beiden niet herkiesbaar zijn.

N.B. In de aan het stembiljet toegevoegde toelichting is een fout geslopen. Sub 4 worden de leden uitgenoodigd het stembiljet in te vullen met *drie* namen van Gewone Leden; dit moet zijn *twee* namen, waarvoor het stembiljet zelve dan ook is ingericht.

OVER SCHOONHEID EN SMAAK, door J. J. Weve.

Het is nu omtrent een jaar geleden dat een der Redacteurs van het Bouwkundig Weekblad, de Heer J. R. de Kruyff, in dat blad een studie begon onder den titel: Wat is mooi. wat is leelijk?".

Nadat twee gedeelten van die studie kort na elkander waren opgenomen, verscheen een enkel vervolg nog in Juni l.l. Daarna kregen de lezers van het Bouwkundig Weekblad omtrent deze studie niets meer te hooren en konden zij, die in spanning verkeerden welke nu toch eigenlijk de blijvende schoonheidsfactoren zijn mochten, zich tevreden stellen met de hoop misschien in een volgenden jaargang hun nieuwsgierigheid bevredigd te zien. Welke redenen den Heer de Kruyff er toe gebracht hebben, om zijn studie onvoltooid te laten, is ons onbekend. Het wil ons evenwel toeschijnen dat de opzet meer geschied is onder de pressie van belofte tot medewerking aan het blad, dan onder inspiratie van het „feu sacré" dat zoo menig andermaal 's schrijvers pen bezielde.

Hoe dit ook zij, het reeds geleverde biedt menig punt, dat voor weerlegging vatbaar is. Reeds kort na de verschijning gaven sommigen aan hun gevoelens lucht, onder lang niet ongeveinsde kenteekenen van bittere ergernis. Hun opmerkingen bleven geheel onbeantwoord. Het terrein waarop het strijdperk gevoerd werd is dan ook zoo bizonder glad, dat het begrijpelijk is dat men er liever toe komt om uit te wijken dan te pareeren.

Dit mag evenwel geen reden zijn om van verderen aanval af te zien, en ik wil dezen beproeven door een korte studie over schoonheid en smaak, waarbij ik de gelegenheid zal vinden tegenover de meeningen in het opstel van den heer de Kruyff neergelegd, andere te stellen, die meermalen tot conclusies zullen leiden, geheel met de zijne in strijd.

Wat dan toch eigenlijk de Schoonheid is?

Ziedaar een vraag wier beantwoording reeds zooveel hoofdbrekens heeft gekost, dat het schier belachelijk schijnt, nog eenmaal aan hare oplossing te willen tornen.

Maar, is het inderdaad waar dat die vraag nimmer goed is opgelost? Is er buiten het gehaspel over de Schoonheid, zooals dit, gelijktijdig met het vaststellen der esthetica als een wetenschap, begonnen is, geen geldige uitspraak bekend, die thans nog van waarde zou kunnen zijn, al ligt het begrip der schoonheid, zonder noodige voorbereidende kennis, ook niet terstond binnen het bereik van een ieder.

Boven allen twijfel is wel verheven dat het resultaat van den arbeid der moderne philosofen op het gebied der schoonheid zeer gering is gebleven.

Ondanks al hetgeen door Baumgarten, Winkelmann, Kant, Lessing, Schelling, Hegel, Schiller, e. a. geschreven is, hoopen zich de duistere vragen op. Jongere philosofen brengen al evenmin licht, en voorzeker pleit het niet voor de waarde van hun systeem, dat een vraag van zulk ingrijpenden aard, elk bevredigend antwoord blijft ontberen.

Waarheen dan de blik gewend, wanneer de nieuwere en nieuwste tijden onmachtig blijken om het licht te verschaffen dat wij zoeken, wanneer de laatste uitspraken der wetenschap voortdurend met elkander in tegenspraak blijken te zijn?

Zou het dan niet geraden kunnen zijn den blik achterwaarts te slaan, en te zien, of vroegere tijden het antwoord hebben gegeven, waarnaar wij verlangen?

Niet daarin toch zetelt de waarde der uitspraken van het menschelijk vernuft, dat die uitspraken plaats vinden in een tijd zoo na mogelijk aan den onzen verwant.

Niet daardoor staat het menschelijk denkvermogen hooger omdat het, door een vergevorderde empirie geholpen, schijnbaar meer materiaal te verwerken heeft dan ooit te voren.

Want bij de schier oneindige vragenreeks waarmede zoowel vroeger als nu de denkkracht der menschelijke wijsheid zich heeft bezig gehouden, is elke vermeerdering van het vragental slechts gering.

Maar in de scherpte van het doorzicht, in de alles omvattende ruimte van den blik, in de helderheid der methode, en boven alles in het bevredigende eener strenge logica is de meerderheid te zoeken, waar het geldt een keuze te doen tusschen de oudere en nieuwere philosofen.

Alsof derhalve voor onzen tijd niets meer te doen ware overgebleven, alsof elke verdere ontwikkeling ware buitengesloten?

Dit zij verre. Doch waarheden, die op grond van de menschelijke rede zijn vastgesteld, als daarmede in algeheele overeenstemming, veranderen niet en derhalve verouderen zij ook niet.

De menschelijke rede van voor drie en meer duizend jaren, is de zelfde als thans.

De geschiedenis en letteren zijn daar om het te bewijzen.

De kennis van bizonderheden, vooral op het gebied der natuurkrachten, is evenwel toegenomen.

Hierdoor zijn wel de hulpmiddelen tot oordeelen vermeerderd, maar is het oordeel dikwijls juist van de groote zaken afgeleid om onderdeelen als hoofdzaak te gaan beschouwen.

In het algemeen is sedert de middeneeuwen het denkvermogen der individuën achteruitgegaan en het zal den eerstvolgenden tijd zijn weggelegd om dat denkvermogen *voor zich* wederom te ontwikkelen door

oefening en studie, evenals men tegenwoordig de lichaamsoefeningen in eere houdt.

Want de overlading der hersenen met tallooze studiën, die voor zich geen vormende waarde hebben, heeft met gezonde verstandsoefening en ontwikkeling van het zuivere denkvermogen niets gemeen.

Bijgevolg zal de ongestaafde getuigenis van mannen van vroeger dagen ons richtsnoer moeten zijn?

Dit wordt niet geëischt. Philosophische waarheden worden niet door getuigenissen gehandhaafd, maar door bewijsvoeringen. Voor hen evenwel, die, door welke blijvende of toevallige omstandigheden ook, de bewijsvoeringen niet kunnen volgen, zal de getuigenis van groote mannen altijd hare waarde behouden.

De levenswandel van hen, die zulke mannen ernstig bestudeerd hebben en hunne leerstellingen verspreiden, mag en moet hun een waarborg zijn.

Welke is nu de getuigenis der oudheid en die der middeneeuwen omtrent de schoonheid?

Vooreerst deze, dat het begrip der schoonheid niet uitsluitend van een subjectief standpunt uit kan worden vastgesteld, zooals dit het eerst is geschied door Kant en sedert door tal van philosofen der moderne duitsche school.

Trouwens Kant geraakt met zich zelven in tegenspraak (en dit kon wel niet uitblijven) wanneer hij na eenmaal het schoonheidsbegrip als iets geheel subjectiefs te hebben vastgesteld, een andermaal de schoonheid verklaart als zijnde „de vorm der doelmatigheid van eenig voorwerp." een verklaring, die het ingenomen standpunt ten eenenmale weder verlaat. Maar Kant geeft daarenboven toe, dat het aesthetisch genot niet aan de beschouwing van *alle* maar slechts aan die van *enkele* voorwerpen is verbonden, in welk geval het zich met noodzakelijkheid aan ons opdringt. Wie kan bij zulk een opmerking de tegenwerping onderdrukken dat juist datgene wat het onderscheid te voorschijn roept, het eigenlijke wezen der schoonheid moet uitmaken en bijgevolg de schoonheid juist op diën grond iets objectiefs zijn *moet*.

Maar de objectiviteit der schoonheid staat ook vast, wanneer wij dat begrip niet eenvoudig willen loochenen, en als algemeen geldend blijven beschouwen.

Is de schoonheid slechts aan subjectieve gewaarwordingen gebonden, zoo ontbreekt van zelf elke norm te harer beoordeeling, en leidt de stelling tot het ongerijmde beweren, dat ieder evenveel recht heeft om over de schoonheid te oordeelen, zonder dat aan een ander het recht kan toekomen om te trachten dat oordeel te verbeteren. Wie gevoelt hier niet het onhoudbare der stelling?

Is de schoonheid derhalve een objectieve eigenschap der zaken, nog meer is zij eigenschap van *transcendente, bovenzinnelijke* natuur.

Hier bestrijdt mij het geheele moderne leger van sensualisten, materialisten e tutti quanti.

Bijgevolg zal ik moeten bewijzen.

Eerstens neem ik door de zinnen wel is waar schoone zaken waar, maar daarom nog geenszins de schoonheid dier zaken. De rede moet in werking treden om door middel van den zinnelijken indruk, de eigenschap der schoonheid te scheiden van het schoone. Een dier kan bijgevolg de schoonheid als zoodanig niet genieten.

Ten andere geniet ik de schoonheid eener schilderij, die ik met de oogen waarneem, zoo goed als die eener symphonie die door middel van de ooren tot mij doordringt. Aan beide schoone zaken is dus de schoonheid gemeen, en ik erken die als zoodanig. Het is nu evenwel duidelijk, dat noch het oor, noch het oog mij de schoonheid heeft doen genieten. In dat geval toch zou ik de schoonheid eener schilderij moeten kunnen hooren, en die eener symfonie tevens moeten kunnen zien. Iets gemeenschappelijks kunnen wij blijkbaar alleen door een gemeenschappelijke kracht ontdekken, in ons geval een kracht, die boven de beide genoemde zinnen staat, en door beide weet te onderscheiden. Deze kracht, dit vermogen is de *rede*, en deze alleen erkent de schoonheid, zoodat deze van bovenzinnelijken aard zijn *moet*.

Maar nog meer, wanneer de schoonheid iets bloot zinnelijks ware, zou ons schoonheidsoordeel tot den zinnelijken indruk beperkt blijven. Ieder ontwikkelde weet dat hij anders oordeelt niet alleen, maar zelfs dat het van een gemis aan esthetisch oordeel getuigt, zoo vaak iemand zich tot den zinnelijken indruk beperkt als hij over een schoone verschijning zijn meening wenscht uit te spreken.

Het staat derhalve voor ons vast dat de schoonheid een objectieve, transcendente eigenschap is der voorwerpen of verschijningen waaraan zij toekomt.

In zooverre zij nu een trancendente eigenschap is, moeten wij voor de verklaring van het begrip uitgaan van het objectieve standpunt.

Objectief nu kan alleen datgene schoon zijn wat *volmaakt*, wat in zijn soort *volkomen* is. Hoe grooter die volmaaktheid is, des te schooner doet zich het voorwerp aan ons voor. Omgekeerd, naar mate het voorwerp onvolmaakter is, des te geringer is zijn schoonheid. Objectief valt dus het begrip der schoonheid met dat der volmaaktheid samen, en rest thans slechts de vraag in hoe ver, of in welk opzicht het volmaakte dan als schoon moet bestempeld worden.

Deze vraag laat zich alleen van een subjectief standpunt uit oplossen, wel te weten in zooverre wij de objectieve volmaaktheid in betrekking kunnen stellen met onze subjectiviteit.

Het volmaakte verwekt bij aanschouwing, in ons het gevoel van behaaglijkheid, om der volmaaktheidswille. Deze behaaglijkheid is oorzaak dat het Volmaakte ons een *geestelijk genot* bereidt. Het gemoed namelijk gevoelt zich bij de aanschouwing van het volmaakte bevredigd en verheugd.

Juist in zooverre nu het volmaakte ons om zich zelve bij aanschouwing behaagt, en aldus een geestelijk genot bereidt, noemen wij dit schoon, en kunnen wij de schoonheid definiëeren als *datgene wat op zich zelf volmaakt is, door die volkomenheid ons, bij de aanschouwing, behaagt en ons daardoor een geestelijk genot aanbiedt.*

Alvorens nader op deze définitie in te gaan, en haar verder toe te lichten, willen wij nagaan welk aandeel daaraan de oudheid heeft en welke de uitspraak is der middeleeuwsche wijsbegeerte.

Zooals bekend is, heeft reeds Plato (427—347 v. Chr.) beschouwingen over de schoonheid in zijn philosophie opgenomen, en wel voornamelijk in vier zijner dialogen.

De meest bekende definitie door Plato van de schoonheid gegeven is deze, dat zij „de schittering der waarheid is." In het algemeen is bij hem alle schoonheid de uitdrukking eener goddelijke idee, en de hoogste schoonheid de Godheid zelve. Deze opvatting behelst in den grond grootendeels datgene, wat in de hierboven door ons

ontwikkelde definitie eenigszins uitvoeriger is neergelegd.

De transcendente begrippen van waarheid, goedheid en volmaaktheid toch, zijn objectief genomen volkomen aan elkander gelijk. Zij verschillen slechts relatief van elkander. Al wat waar, d. i. in overeenstemming met het eeuwige en oorspronkelijke (Goddelijke) Verstand is, moet eo ipso tevens in overeenstemming zijn met den ongeschapen (Goddelijken) wil, evengoed als het alles bezitten *moet* wat voor zijn volmaaktheid noodig is. Bijgevolg is het begrip der goedheid, zoomin van dat der waarheid te scheiden als het begrip der volmaaktheid van de begrippen waarheid en goedheid te zamen. Wanneer nu het begrip der schoonheid objectief met dat der volmaaktheid te zamen valt, dan is het ook onafscheidelijk verbonden aan de begrippen waarheid en goedheid.

Het ware en goede is bijgevolg tevens het schoone, en eindelijk: alleen dat wat waar en goed is, kan schoon zijn.

Plato's definitie is dus wezenlijk niet verschillend van de uitdrukking: „de Schittering der Volmaaktheid." Daar de schittering niet gedacht kan worden zonder een wezen dat deze als zoodanig waarneemt, is in de definitie van den wijsgeer uit Athene mede begrepen dat de schoonheid eerst door de aanschouwing wordt in het leven geroepen. Dat deze aanschouwing geen bloot zinnelijke zijn kan, en dat het *genot* door de (geestelijke) aanschouwing te voorschijn geroepen, een voorwaarde is voor het ontstaan der schoonheid, is evenwel daarin niet uitgedrukt. Wij merken echter tevens op dat deze momenten evenmin door de definitie worden tegengesproken. Dat de schoonheid door Plato als iets bovenzinnelijks beschouwd werd (en ook na hem werd deze meening in *alle* scholen van Griekenland gehuldigd, daar zij op dit punt met Plato allen de opvatting van Socrates deelden), blijkt genoeg uit zoovele andere plaatsen in zijn geschriften dat elke twijfel daarover is buitengesloten.

Aan de denkbeelden van Plato heeft zich de H. Augustinus aangesloten. Zijne meeningen, met die van Aristoteles vereenigd, beheerschten de denkbeelden der middeneeuwen. Wat nu Aristoteles (388—322 v. Chr.) betreft, deze wijsgeer heeft niet zulk een ideale opvatting gehad van de schoonheid en de kunst als Plato. De denker van Stageira, huldigde een meer naturalistische richting. Intusschen heeft hij zich in zijn geschriften slechts tot een deel van het gebied der schoonheid en kunst beperkt; en met name het Epos en het Drama, als twee onderdeelen der Poesie, aan een philosophisch onderzoek onderworpen.

De H. Augustinus doorschrijdt met voorliefde het gebied van schoonheid en kunst. Bekend is de veelvuldig maar verkeerdelijk aan hem toegeschreven definitie, „de schoonheid is de eenheid in de veelheid en verscheidenheid." Vooreerst is deze definitie niet van St. Augustinus daar reeds Plotinius haar als de algemeen geldende opvatting noemt en bestrijdt.

Maar ten andere beroept men zich geheel verkeerd op een uitspraak van den H. Kerkvader waar hij het bepalend beginsel van alle schoonheid de eenheid noemt. Nimmer werd door deze woorden een definitie der schoonheid bedoeld. St. Augustinus merkt nml. op dat hoe volmaakter de eenheid heerscht in het Zijn van eenig wezen, des te verrukkelijker zijn schoonheid is. Maar, voegt hij er aan toe, des te rijker is tevens zijn Goedheid, des te voller het licht zijner Waarheid, en des te grooter de volheid zijns Zijns.

Bijgevolg zou even waar zijn de stelling: het bepalend beginsel van alle goedheid, of van alle Waarheid is de Eenheid.

Is de eenheid dan ook als ontologischen grond der schoonheid aan te merken, nimmer drukt zij daarvan het wezen uit.

De schoonheid toch is wezenlijk een *relatief* attribuut, dat aan de zaken die het toekomt, slechts eigen is op grond van de betrekking waarin zij treden tot een bepaalde werking van den redelijken geest. Elke definitie, die de schoonheid als een absolute eigenschap wil doen kennen, moet derhalve reeds daarom onjuist zijn.

Geheel hiermede overeenkomstig, is de uitspraak van den grootsten wijsgeer der middeleeuwen, ja misschien van alle tijden, den H. Thomas van Aquino († 1274.)

Zijn korte maar alles in zich sluitende definitie van de schoonheid is wellicht niet zoo bekend als die van Plato, maar zeker van meer waarde, en moeielijk te verbeteren, ofschoon het noodig schijnt haar toe te lichten en uit te breiden voor hen, die daarmede, als met iets op zich zelf staande, kennis maken.

„Pulchra sunt, quae visa placent." d. i. Schoon is datgene wat aanschouwd, behaagt.

Deze uitspraak, ofschoon geen essentiëele definitie, omvat in waarheid alles wat wij hierboven hebben opgenoemd als tot het wezen der schoonheid te behooren.

Maar „aanschouwen" moet niet worden opgevat in beperkten, nog minder in stoffelijken zin. St. Thomas heeft op het oog onze hoogere zielsvermogens die o. m. door de zintuigen in handeling worden gebracht. De natuurlijke aanleg van onze zielsvermogens is uit den aard der zaak zoodanig, dat wij met noodzakelijkheid beminnen moeten wat daarmede in overeenstemming is. Deze zielsvermogens nu zijn tweeërlei: kennen en willen of streven.

Ons streefvermogen verwekt in ons de liefde, die niet anders is dan een neiging van den wil tot hetgeen met het streefvermogen overeenstemt d. i. het goede.

Wanneer wij dus beminnen geschiedt dit door een werking van het streefvermogen.

Daar in het algemeen een genot ontstaat door de onverhinderde, met de natuur van eenig vermogen overeenstemmende bedrijvigheid, is het genot voor het strevend wezen gelegen in het ongestoord bezit van het voorwerp zijner liefde. Is derhalve *elk geestelijk genot* verbonden aan het streefvermogen (de rust der werking) niet minder wordt voor het bereiken van dat genot de min of meer heldere kennis van het nastrevenswaardige gevorderd. Het is inderdaad dan ook alleen op grond van die kennis, dat het streefvermogen het goede tracht te bereiken, en dat bereikt hebbende, het genot smaakt dat een voorwaarde is voor het bestaan der schoonheid.

De H. Thomas herhaalt dan ook meermalen dat de goedheid en schoonheid naar haar concreet „zijn" en beschouwd in de zaak waaraan zij behooren, volmaakt dezelfde zijn maar alleen *naar het begrip* van elkander verschillen.

De volledige kenbaarheid, de innerlijke overeenstemming, en alle andere elementen der schoonheid, zijn toch ook tevens elementen der goedheid. In het begrip, schoonheid is het begrip „goedheid" besloten, doch zoodanig dat aan dit laatste begrip nog een wezenlijk kenteeken wordt toegevoegd en dat is: de betrekking van het voorwerp waaraan de schoonheid toekomt, tot een vermogen dat in staat is de goedheid als zoodanig te erkennen.

Een valsche redeneering is zij, die de schoonheid tracht vast te stellen als alleen met ons kenvermogen in betrekking staande.

Zeer zeker is de waarheid schoon, maar wanneer het streefvermogen niet bestond, zou er evenmin van schoonheid sprake kunnen zijn, aangezien het genot dat uit de bevrediging van het streefvermogen voortvloeit een onafwijsbare voorwaarde is voor de vaststelling van het begrip der schoonheid.

Wanneer wij in het bovenverhandelde de goedheid noemen als de oorzaak der liefde, aan de vervulling van welker verlangens het genot is verbonden, dat op zijn beurt het moment is waarvan de schoonheid afhankelijk is, zoo moeten wij daaraan nog een opmerking toevoegen van hoog gewicht.

In tweeërlei opzicht kan iets voor ons goed zijn.

In de eerste plaats om de zaak zelve, en ten tweede om eenig voordeel of genot, dat door die zaak kan verkregen worden.

In het eerste geval spreken wij van de absolute of innerlijke goedheid, in het andere van relatieve of uiterlijke goedheid. Tusschen deze beide is een zeer groot verschil, te grooter daar zij inderdaad geheel verschillende vermogens zijn die in het eene of in het andere geval bij ons tot werkzaamheid worden gedreven.

In het algemeen is de goedheid der dingen, hun overeenstemming met een ander wezen, in zooverre zij zich daardoor eigenen voor dat wezen een voorwerp des strevens te zijn.

Van natuur uit bemint nu ieder met noodzakelijkheid, wat hem gelijkt. Dit is een uitvloeisel van de ingeschapen liefde, die iedereen voor zich zelf heeft, zijnde deze de laatste grond van al zijn streven.

Zoowel persoonlijke als onpersoonlijke zaken kunnen in werkelijke overeenstemming verkeeren met den kennenden geest, en beide kunnen dus voor ons goed zijn om zich zelve. Dit is het, wat wij de innerlijke goedheid noemen, waaraan dus als voorwaarde is verbonden dat zij in overeenstemming is met den *redelijken geest*. Elke andere goedheid treffen wij aan onder het opzicht van het *aangename* of het *nuttige*. Zoo dikwijls ons streven zich richt naar iets aangenaams of nuttigs is dit niet *zelf* het voorwerp van dat streven, maar is het de werking die wij er van verwachten. Zoo bewaren en verzorgen wij bijvoorbeeld den wijn in onze kelders niet om den wijn zelven, maar om de opwekking en het genot, die het gebruik daarvan medebrengt. Deze goedheid wordt aangeduid met den naam van uiterlijke goedheid.

Geheel in overeenstemming met deze onderscheiding is die van zuivere of eigenlijke en oneigelijke liefde.

De eerste heeft tot voorwerp het „om zich zelf goede" dat zijn alle zaken die zich door innerlijke goedheid onderscheiden.

Strikt genomen, is het denkbeeld liefde wezenlijk aan het *innerlijk* goede geboden, maar het spraakgebruik past het zelfde woord toe, waar het begeerde voorwerp met betrekking tot iets anders, goed is. Men zegt toch dat de speler de kaarten liefheeft en zoo komt men tot de benaming van eigenlijke liefde voor dat werkdadig streven dat niet tot einddoel heeft het voorwerp zelf, waarnaar het zich richt, maar een of andere werking, die door dat voorwerp verkregen wordt.

(Wordt veeoolgd.)

PRIJSVRAGEN.

Aan de volgende ontwerpen, ingezonden op de prijsvraag voor een nieuw Museum te Caïro, zijn de daarbij vermelde belooningen toegekend.

De eerste prijs is niet toegekend.

Prijzen van 225 Egypt. ponden, aan de ontwerpen:

No. 38. Kaffir. J. Breasson te Parijs.
„ 46. Ibis. Loviot en Gassieu-Bernard te Parijs.
„ 48. (zonder motto). Guilhem en Gillet te Parijs.
„ 49. Eureka. Marcel Dourgnon te Parijs.

Een prijs van 100 E. P. aan het ontwerp:

No. 62. Phta. Guillaume Trochet en Adrien bey te Parijs.

Eervolle vermeldingen aan de ontwerpen:

No. 8. Isis. Ontwerper onbekend.
„ 28. (zonder motto). Jacques Drevet en D. Arnaud te Parijs.
„ 33. Z. N. ontwerper onbekend.
„ 71. (zonder motto). Henri Schmit te Parijs.

Het is wel opmerkelijk, dat al de bekroonde ontwerpers, de nog onbekende niet medegerekend, Parijzenaars zijn.

Ruim een jaar geleden maakten wij in dit Weekblad melding van het voornemen, in België gerijpt, om nationale prijsvragen uit te schrijven voor al dergelijke zaken, die in de openbare straten, parken, op pleinen enz. aangebracht, deze moesten versieren, maar veelal. door wanstaltige vormen, een ergernis zijn voor velen. Het is een „Clercle de l'Art appliqué à la rue," die het initiatief tot deze belangwekkende wedstrijden heeft genomen.

Thans is een voorloopig programma voor de verschillende nationale wedstrijden verschenen, en wij achten het nuttig daarover reeds nu iets mede te deelen.

Het doel dezer wedstrijden is:

een wedijver onder kunstenaars op te wekken, door hen een practischen weg te wijzen waar zij hunne talenten dienstbaar kunnen maken aan de algemeene belangstelling;

een artistieken vorm te geven aan al hetgeen de vooruitgang ten nutte van het hedendaagsche openbare leven heeft daargesteld;

de straat te vervormen tot een schilderachtig museum, bevattende een reeks van zaken die tot de opleiding van het volk dienstig kunnen zijn;

aan de kunst hare sociale zending van voorheen terug te geven, door haar te verbinden aan de hedendaagsche idée op het geheele openbare gebied.

Dit is het doel van het werk.

Men hoopt, dat het geheele land zich bij deze beweging zal aansluiten.

De verwezenlijking van het uitgebreide programma moet tot veredeling strekken van al hetgeen het genie van deze eeuw als iets blijvends heeft voortgebracht.

Een begin moet er zijn, en daarom heeft men zich bepaald tot eenige onderwerpen, in het vertrouwen, dat de aard daarvan aan het initiatief den steun zal verleenen van de openbare machten en de burgers, die belangstellen in den intellectueelen vooruitgang van het land.

Bij de onderteekenaars van het programma merken wij namen op van mannen van grooten naam; en van dat comité is eerevoorzitter de heer Charles Buls, burgemeester van Brussel, die reeds meer dan eens getoond heeft welk een groote liefde hij heeft voor het mooie van zijn stad, en hoezeer hij smaak en wansmaak weet te schiften. Ook de Société Centrale d'Architecture de Belgique is in dit comité vertegenwoordigd, en wel door den heer E. de Vigne.

Het programma van de prijsvraag omvat 8 afdeelingen, als volgt.

A. Door de stad Brussel worden 7 prijzen, van 5.000 fr. tot 1000 fr., uitgeloofd voor de beste gevels van huizen die aan een der nieuwe straten worden gebouwd.

B. Acht prijzen, van 1.500 fr. tot 100 fr. zijn uitgeloofd voor de beste uithangteekens in aangewezen straten.

C. Versiering van een der met name genoemde rond-points te Brussel.

D. Model van een candelabre, lantaarnpaal, of dergelijken, bestemd voor de verlichting van: 1°. een openbaar plein of een hoofdstraat, 2°. van den openbaren weg. Wat de laatsten betreft mogen de kosten niet hooger zijn dan van de te Brussel gebruikelijke lantaarnpalen. In het algemeen zal bijzonder rekening worden gehouden met den prijs, en met den aard van het materiaal.

E. Modellen van: 1°. een drinkfontein, 2°. een grenspaal, 3°. een kiosk voor dagbladen.

F. De keuze is overgelaten aan den ontwerper, mits het

voorwerp van openbaar nut zij, als b. v. telephoonpalen, zitbanken, kiosken, advertentie-kolommen, automatische uitdeelers, enz.

G. Modellen voor postzegels van 1, 2, 5, 10 en 25 centimen.

H. Relief-modellen voor een nikkel-munt van 10 centimen waarde.

Voor elk der 6 laatste afdeelingen worden uitgeloofd een eerste en een tweede prijs, en eervolle vermeldingen, met toelagen in geld.

De openbare machten die deze prijsvragen steunen met minstens 1000 frs. hebben het recht gebruik te maken van de bekroonde antwoorden, onder voorwaarde van erkenning van het recht van artistieken eigendom.

Wij meenen, al is het slechts zeer in het kort, melding van deze prijsvragen te moeten maken, omdat hetgeen daarmede beoogd wordt alle aanbeveling verdient, ook voor ons land.

R.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling „Alkmaar en Omstreken." 6 April 1895. De Voorzitter opent de vergadering, notulen worden gelezen en goed gekeurd en de vragen door de Mij. gesteld in behandeling genomen.

De vragen waarover schriftelijk gerapporteerd is zullen aan het hoofdbestuur worden opgezonden; het zijn vraag 5, vraag 7 en vraag 8.

De overige vragen werden besproken; na de mededeelingen van den Voorzitter omtrent vraag I en de plannen die er ten opzichte over de afdeelingsleden bestaan, werd die vraag als afgehandeld beschouwd.

Vraag VII lokte nog al eenige bespreking uit; de Voorzitter herinnerde er aan, dat die vraag een geschiedenis heeft en dat hij niet de meening onderschreef van Jhr. Victor de Steurs, die den heer Posthuma Meijes er een verwijt van maakte, de beschermende huid gevormd van de steen — door het opkappen — verwijderd te hebben.

Verschillende gebouwen werden opgenoemd, onder meer ook het waaggebouw en stadhuis te Alkmaar, die doen zien, dat na het opkappen er zich weer een „beschermende huid" vormt.

Ten slotte gaf de heer P. Doorn een zeer interessante kunstbeschouwing, bestaande in een ontwerp voor een station te Bucarest door den heer Bonda en hem ontwerpen. De lijdensgeschiedenis van die prijsvraag, alsmede het geheele plan, werd door den heer Doorn besproken. Hij ontving den dank van de vergadering bij monde van den Voorzitter, die daarbij den wensch uitsprak, dat de heer Doorn voortdurend de belangen van de Afdeeling zou helpen te bevorderen.

Koninkl. Instituut van Ingenieurs. 9 April 1895. In de vorige vergadering, op 12 Febr. jl. werden door den ingenieur R. A. Gockinga de oorzaken besproken van de hooge waterstanden op de Vecht: De discussiën, daarover die groote afmetingen aannamen, werden toen uitgesteld, tot na het in druk verschijnen van de voordracht. De nu voortgezette bespreking van de belangrijke zaak kenmerkte zich door degelijkheid.

Utrecht en Noord-Holland bekommeren zich niet om den toestand, hoewel dringend verbetering eischend, zooals uit de mededeelingen van den ingenieur D. J. van Lennep en den oud-minister Bastert bleek. Beiden achtten het instellen van een waterschap voor de Vechtstreek noodzakelijk, waarop in de vorige vergadering reeds de aandacht was gevestigd door den heer G. van Diesen; ook de heer Martini Buys kwam tot deze conclusie, er bij voegende, dat de keuze der middelen tot verbetering op den weg der belanghebbenden ligt. Door 't instellen van een waterschap zal dan ook de nu ontbrekende eenheid van bestuur verkregen worden.

Uit verschillende mededeelingen bleek, dat men er in voorvaderlijke tijden reeds meermalen op bedacht is geweest om een beteren toestand in het leven te roepen, zoo o. a. in den tijd, van af 1401, toen de streek onder deputaten stond. Voorts werd er al in 1326 een contract opgemaakt om een dam te maken en een sluis in de Vecht, welke werken echter niet werden uitgevoerd; uit nog ouderen stukken bleek dat in 1322 reeds een afdamming bestond; in 't laatst der voorafgaande eeuw schijnen dan ook voorzieningswerken te zijn uitgevoerd.

De heer Gockinga, de sprekers beantwoordende, wees er op dat bijna iedereen, behalve de bewoners van de Vechtstreek, aan de noodzakelijkheid van verbetering twijfelt; met een aantal gegevens en cijfers toonde hij echter aan, dat wel degelijk redenen bestaan om afdoende voorzieningen te nemen, zooals ook gewenscht werd door de reeds genoemde sprekers en den hoofdingenieur Blom. Hoe dit mijns inziens kon geschieden verklaarde hij met een door hem ontworpen schetsplan.

Na deze voordracht volgde die van den heer H. J. E. Wenckebach, over het roesten van ijzeren bruggen en de middelen tot bestrijding; zij werd met aandacht gevolgd, zoowel wegens het nieuwe van de stof als de smakelijke toebereiding daarvan. En, er lag ook een groote geruststelling in de mededeelingen, waaruit bleek met hoeveel zorg de ijzeren spoorwegbruggen hier te lande worden onderhouden tot in de kleinste onderdeelen, en hoe steeds wordt nagegaan of de constructie-deelen wel behoorlijk zijn beschermd tegen de invloeden der bij ons zoo afwisselende weersgesteldheden, zoodat men niet bevreesd behoefd te zijn, dat onze bruggen na 35 à 40 jaren gebruik, zooals vroeger algemeen werd geloofd, hernieuwd moesten worden. Een goede beschermende laag verf is het behoud van het ijzer; daarop zijn de ingenieurs altoos bedacht geweest, zoodat onze spoorwegbruggen uit de jaren 1860—65 niet noemenswaardig van roest geleden hebben.

Gelukkig dat de schoonmaak, onze nationale liefhebberij, ook zoo degelijk op onze bruggen wordt toegepast, die een kapitaaltje van zoo ongeveer 40 millioen gulden vertegenwoordigen. In andere landen, maar vooral in Engeland, laat dit wel eens veel te wenschen over; zoo zijn enkele bruggen in Londen in een bijna jammerlijken toestand.

Door den heer Wenckebach werd vooral aangeprezen, de constructie der bruggen zoo eenvoudig mogelijk te doen zijn, zoodanig, dat er geen deelen zijn waar men niet bij kan komen. Daardoor wordt het onderhoud goedkooper.

Na deze beide voordrachten ontbrak de tijd voor de derde, die van den heer R. P. J. Tutein Nolthenius omtrent de met Monierplaten genomen belastingproeven. Met goedvinden van den bewerker dezer voordracht, zal zij worden opgenomen in de eerstvolgende aflevering van het Tijdschrift van het Instituut.

BERICHTEN.

Karolingische Kapel te Nijmegen. In het Bouwk. Weekblad van 3 Nov. 1894 komt een bericht voor omtrent de onder leiding van Dr. Konrath Plath in gang zijnde opgravingen in en om de Karolingische Kapel op het Valkhof te Nijmegen, de voornaamste der nog overgebleven Karolingische bouwwerken.

Naar aanleiding van het dezer dagen door den gemeenteraad van Nijmegen genomen besluit, tot het doen van nadere opgravingen, als een gevolg van het rapport van Dr. Plath, deelt de N. Rott. Courant van 9 April jl. nog het volgende uit dat rapport mede.

In de kapel zal opgegraven worden hetgeen nog aanwezig is boven het niveau van de diepstgelegene der blootgelegde bevloeringen.

Beneden dit niveau is nooit eene bevloering geweest, terwijl de hooger gelegen vloeren blijkbaar van betrekkelijk jongen datum zijn. Is het waarschijnlijk, dat de diepst liggende vloer tevens het niveau aangeeft van de bevloering uit het stichtingstijdperk, zeker was die vloer aanwezig in den laat gothischen tijd. Hiervoor getuigen de afschuiningen der pijlerkanten, welke tot dien vloer doorloopen, en eerst in dien tijd bij een gedeelte pijlers werden aangebracht.

Afgraving tot het aangeduide niveau herstelt de inwendige verhoudingen van het monument, waardoor dit een reiziger en waardiger voorkomen verkrijgt. Het verschil in hoogte tusschen de diepstliggende en den jongsten vloer en bijgevolg de diepte der voorgenomen ontgraving bedraagt ongeveer 60 centimeter. Het behoud van eenige gedeelten der jongere vloeren heeft geen waarde, daar die vloeren met de bouwgeschiedenis van het monument in geen betrekking staan. Wat de ontgraving buiten de kapel aangaat, wordt in het rapport o. m. gelezen: In den loop der tijden en vermoedelijk voor het grootste deel tijdens de slooping van den Burcht is het terrein rondom de kapel aanzienlijk opgehoogd. Dientengevolge heeft het gebouw ook in zijne uitwendige verhoudingen schade geleden en is het geraden door ontgraving ook dit uitwendige beter te doen voorkomen. Daarbij zal het noodig zijn het omliggende terrein geleidelijk af te graven.

De afgraving om de kapel komt nagenoeg in diepte overeen met de ontgraving in het gebouw.

Verder meldt het rapport wat moet worden gedaan tot ver-

zekering van eene goede afwatering, terwijl het eindigt met de mededeeling, dat omtrent de wijzigingen die overigens nog aan de kapel kunnen worden aangebracht, ten einde met eerbiediging van alle historische gedeelten het voorkomen meer in overeenstemming te brengen met hare waardigheid, een nader schriftelijk rapport zal worden ingediend.

De deelneming aan het aanstaande Nationale Congres voor vakonderwijs enz. overtreft de stoutste verwachtingen. De ledenlijst bevat thans een totaal van 424 deelnemers, nl. 5 eereleden, 141 vereenigingen en corporatiën, en 278 individueele leden.

Welke ook de besluiten van het Congres mogen zijn, in geen geval zal men, merkt „De Nijverheid" op, daaraan de waarde kunnen ontzeggen, dat zij genomen zijn in een congres, dat nagenoeg alle categorieën van belanghebbenden heeft weten te vereenigen.

Behalve de reeds genoegzaam bekende vraagpunten zullen ook nog de volgende aan de orde komen:

Welke is de meest gewenschte wettelijke regeling van het vakonderwijs voor toekomstige werklieden in Nederland? Hoe kan daarin o. a. rekening worden gehouden met de verschillende behoeften en de draagkracht van groote en kleine gemeenten? (Inleider: de heer mr. H. Smeenge.)

Moet onder den boerenstand op de lagere school handenarbeid onderwezen worden? (Gesteld en toegelicht door den heer v. d. Linden v. Kenenburgh.)

Is het aantal en het gehalte der leerboeken ten dienste van het onderwijs en de beoefening onzer ambachten voldoende? Zoo neen, wat kan gedaan worden om dit aantal en gehalte te vemeerderen en te verbeteren? (Gesteld en toegelicht door den heer H. L. Boersma.)

De verbouwing en vergrooting van de Ambachtsschool te Alkmaar vordert reeds goed.

De nieuwe leerlingen zullen evenwel niet voor 1 Mei tot de school kunnen worden toegelaten.

Het toelatingsexamen, waaraan door 52 leerlingen werd deelgenomen, is door 42 met vrucht afgelegd, die allen als leerling der school zijn aangenomen.

De nieuwe cursus zal voor dit jaar in plaats van 1 April, nu 1 Mei, met 138 leerlingen, aanvangen, een cijfer dat voor een stadje als Alkmaar met zijn omgeving, vergeleken bij andere steden, zeer gunstig mag genoemd worden.

Voor de betrekking van leeraar in het werktuigkundig teekenen hebben zich 24, voor onderwijzer in het smeden 46, en voor onderwijzer in het timmeren 98 sollicitanten aangemeld.

Zij die op de voordracht worden geplaatst voor de twee laatstgenoemde betrekkingen, zullen eenige proeven van bekwaamheid moeten afleggen.

AGENDA.

PERMANENTE TENTOONSTELLING VAN BOUWARTIKELEN in het gebouw van de Maatsch. t. Bev. d. Bouwkunst. Marnixstraat 402, te Amsterdam. Dagelijks geopend van 10 tot 4 uur. Toegang vrij.

MAATSCH. T. BEV. D. BOUWKUNST. 71ste Alg. Vergadering op 31 Mei a. s. in het Maatsch.-Gebouw te Amsterdam.

MUSEUM VAN VOORWERPEN TER VOORKOMING VAN ONGELUKKEN EN ZIEKTEN IN FABRIEKEN EN WERKPLAATSEN, Groeneburgwal 44, Amsterdam. Geopend Maandag, Dinsdag, Woensdag en Donderdag van 10 tot 4 uur. Toegang vrij.

NEDERL. VEREEN. V. TEEKENONDERWIJS. 16 April. des voormiddags ten 10 ure, in de Oefenschool der R. Norm. School v. Teekenonderwijzers.

NATIONAAL CONGRES OMTRENT HET VAKONDERWIJS EN DE VAKOPLEIDING VOOR TOEKOMSTIGE WERKLIEDEN IN NEDERLAND. 17 April. des voormiddags ten half 10 ure in Maison Stroucken te Amsterdam, 18 April, des voormiddags ten 10 ure, voortzetting der sectievergaderingen die op 17 April niet zijn afgeloopen.

VIJFDE NEDERLANDSCH NATUUR- EN GENEESKUNDIG CONGRES. 19 April, des voormiddags ten 10 ure, opening in het gebouw van het Kon. Zoöl. Genootschap Natura Artis Magistra, te Amsterdam. 20 April voortzetting.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Onder Bescherming van Hare Majesteit de Koningin-Regentes.

BOUWWERKEN *uitgevoerd door leden der Maatschappij. Bijeenverzameld en uitgegeven bij gelegenheid van het vijftigjarig jubileum der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.*

Aan Hare Majesteit de Koningin-Regentes Eerbiedig opgedragen door het Bestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

INHOUD.

PLATEN:

1. Kantoorgebouw der firma Kerkhoven & Co. te Amsterdam. Architekt H. P. Berlage Nz.
2. St. Elisabeth gesticht te Amsterdam. Architekt A. C. Bleys.
3. Winkelgebouw te Amsterdam. Architekt E. Breman.
4. Woonhuis van mevrouw Teixeira de Mattos te Amsterdam. Architekt Eduard Cuypers.
5. Woning van den Hoofd-Directeur der Rijks Museum-gebouwen te Amsterdam. Architekt Dr. P. J. H. Cuypers.
6. Gebouw der Industrieschool voor Vrouwelijke Jeugd te Amsterdam. Architekt A. L. van Gendt.
7. Panoramagebouw te Amsterdam. Architekt I. Gosschalk.
8. Sarphatimonument te Amsterdam. Architekt J. R. de Kruyff.
9. Winkelgebouw van den heer Allert de Lange te Amsterdam. Architekt J. van Looy.
10. Kantoorgebouw der firma Labouchère Oyens & Co. te Amsterdam. Architekt F. W. M. Poggenbeek.
11. Maatschappelijk Gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst. Architekten Th. G. Schill & D. H. Haverkamp.
12. Woonhuizen te Amsterdam. Architekt J. C. Spakler Jr.
13. Woonhuis op het landgoed Uytenbosch te Baarn, van den heer J. L. Pierson, Architekt C. Muysken.
14. Huize Oostbroek te de Bilt, van den heer Mr. W. J. Royaards van den Ham. Architekt I. H. J. van Lunteren.
15. Villa Kennemerheuvel te Bloemendaal bij Haarlem, van den heer L. H. Prætorius. Architekt L. Ritter.
16. Kantoor- en Winkelgebouw in het Agnetapark te Delft. Architekt F. M. L. Kerkhoff.
17. Gebouw der Studentensocieteit Phoenix te Delft. Archit. F. J. Niewenhuis.
18. Stationsgebouw der Holl. IJz. Spoorweg Maatschappij, te Delft. Architekt C. B. Posthumus Meijjes.
19. Arbeiderswoningen te 's Gravenhage. Architekt W. B. van Liefland.
20. Villa in het Prinsen Vinkenpark te 's Gravenhage, Architekt J. P. J. Lorrie.
21. R. K. Parochiekerk, Pastorie enz., van den H. Joseph, te 's Gravenhage. Architekt E. J. Margry.
22. Winkelgebouw te 's Gravenhage. Architekt J. H. A. Mialaret.
23. Winkelgebouw der Vereeniging Eigen Hulp te 's Gravenhage Architekt H. J. Mondt.
24. Gebouw der industrieschool voor Vrouwelijke Jeugd te 's Gravenhage J. J. van Nieukerken.
25. Villa aan de Laan van Meerdervoort te 's Gravenhage. Architekt P. du Rieu Fzn.
26. Physisch Laboratorium der Rijks Universteit te Groningen Architekt J. van Lokhorst.
27. Hypotheek- en Kadastergebouw te Groningen. Architekt C. H. Peters.
28. Woonhuis te Haarlem. Architekten S. Roog & Jb. van den Ban Pzn.
29. Kerk der Hervormde Gemeente te Katwijk aan Zee. Architekt H. J. Jesse.
30. Villa Laanzicht te Leeuwarden. Architekt H. H. Kramer.
31. Gebouw der Studenten Societeit te Leiden. Architekt. Prof. E. Gugel.
32. Stads Gehoorzaal te Leiden. Architekt D. E. C. Knuttel.
33. Oudeliedenhuis te Leiden. W. C. Mulder.
34. Huize de Cloeze van den heer Mr. C. J. Sickesz, nabij Lochem. Architekt Nics. Molenaar.
35. R. K. Kerk en Pastorie te Nes en Zwaluwenbuurt. Architekt. Jos. Th. J. Cuypers.
36. Winkelgebouw der firma Bahlman & Co. te Nijmegen. Architekt D. Semmelink.
37. Winkelgebouw te Nijmegen. Architekt J. J. Weve.
38. Woonhuis te Rotterdam. Architekt D. Verheul Jr.
39. Schouwburg te Rotterdam. Architekt J. Verheul Dzn.
40. Hotel Wittebrug te Scheveningen. Architekt Joh. Mutters Jr.
41. Gebouw der Sociëteit Sic Semper te Utrecht. Architekt P. J. Houtzagers.
42. Woonhuis van den heer Dirk Laan te Wormerveer. Architect Jacob F. Klinkhamer.

N.B. De plattegronden van deze gebouwen zijn voorgesteld op twee dubbele platen.

De 42 in dit werk voorkomende platen, groot 50 bij 35 cM., zijn lichtdrukken naar photografische opnamen, beiden van de firma Emrik & Binger te Haarlem.

Deze verzameling platen, in portefeuille, is aan het Bureau der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst verkrijgbaar, voor de Leden der Maatschappij, à f 5.— per exemplaar.

Lijst van Fabrikanten, Leveranciers, enz.

Prijs per regel voor niet geabonneerden op advertentiën *f* 5.— per jaar bij vooruitbetaling. Abonnés op advertentiën 1 regel gratis voor iedere advertentie.

Algem. Maatsch. van Levensverzek. en Lijfrente, Damrak 74, Amst.
Badinrichtingen. — Th. A. DE KOSTER, Amsterdam.
" — Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Amsterdam, 150 de Ruyterkade. Filiaal 36 Rokin.
Behangselpapieren- — H. & A. ROOSEBOOM. Den Haag en Amsterdam, Koningsplein 1.
Bouwmaterialen. — NIC. BROERS, Amsterdam.
Bouwstoffen. — MARTIN & Co., Amsterdam.
Brandkasten. — Wed. P. A. SCHROOT & ZOON, den Haag.
" (Amerik.) — FRED. STIELTJES & Co., Amsterdam.
Brandkluisdeuren. — Wed. P. A. SCHROOT & ZN. den Haag.
Carbolineum Avenarius. — GUST. BRIEGLEB, Amsterdam.
Cement-IJzerwerken. — AMSTERD. FABRIEK, Amsterdam.
Dowson gas. — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam.
Electrische installatiën. — SIEMENS & HALSKE, den Haag.
" " — W. SMIT & Co., Slikkerveer.
Electrische Verlichting. — C. A. HUIJGEN. — Rotterdam.
Gasmotoren. (Crossley Otto) — G. BARGER, den Haag.
" (Otto-Cycle.) — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam.
Gegoten Geëmailleerd IJzeren Waschtafels. — PECK & Co. Amst.
Gritzner Stoompompen. — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam.
Hardsteen, Zandsteen. — DE BEER & LEHREN, Amsterdam.
Houthandel. — LINDNER & Co., Wittenburgerstraat 22—24, Amst.
" — H. SCHMIDT & Zn., Nieuwmarkt No. 21, Amst
Houtbewerkingswerktuigen. — Fred. STIELTJES & Co., Amsterd.
" — G. BARGER, den Haag.
Houtcement. — J. A. SMITS, Ruyschstraat 5, Amsterdam.
Houtcement enz. — A. G. AIKEMA en Co. Rotterdam.
Houten Riemschijven. — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam:
Huis- en Décoratieschilder. — Jos. AMIABEL, Luth. Burgwal 29, den Haag. Breedstraat 9, Utrecht.
Hydraul. Electr. en handliften. — Fred. STIELTJES & Co., Amsterd.
Ingolin. — D. FRENI. Amsterdam.
Jalousiën. — S. BRUIGOM, Arnhem.
Josson-Cement. — A. E. BRAAT, Rotterdam en Amsterdam.
Levensverzekering-Maatschappij „KOSMOS", Den Haag.
Lichtdrukken. — RITSCHER & LANDSMAN, den Haag.
Liften. — JAN HAMER & Co., Amsterdam.
" — C. A. HUIJGEN, Rotterdam.
Loodwit. Chem. zuiver in verzegelde vaten. — Firma G. GREVE, Utrecht.
Marmer. — DE BEER & LEHREN, Amsterdam.
" — G. & J. COOL. Amsterdam.
Morleysteen. — ARMAND VAN WYLICK, Rue Linnée 42, Brussel.
Ovens — W. A. V. DESMONS, Heer—Maastricht.
Overkappingen. — T. G. TISSOT, Jr. Amsterdam.
Parketvloeren. — Gebr. v. MALSEN, 's Gravenhage.
" — DE BEER & LEHREN, Amsterdam.
Papierstûc. — BENNEWITZ & Co., Damrak 85, Amsterdam.
Photolithografie. — WEGNER & MOTTU, Amsterdam.
" Steendrukkerij v/h AMAND, Warmoesstr. 147, Amst.
Proefstation Bouwmat. — KONING & BIENFAIT, Amsterdam.
Portland-Cement. — DE BEER & LEHREN, Amsterdam.
" — H. G. AIKEMA & Co., Rotterdam.
" — DYCKERHOFF & SöHNE, Amöneburg.
Rolluiken. — T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.
Schoolborden. — J. M. KIPPEL, den Haag.
Stalen Balken. — H. E. OVING Jr. Rotterdam.
Staaldraadtouw. — HOOGERWERFF & Co., Kinderdijk.
Sgraffito. — G. H. BAUER & ZOON, den Haag.
Sier- en Gevelsteen. — K. G. TELENGA, Leeuwarden.
Stalinrichtingen. — STAAL & HAALMEIJER, Amsterdam.
Stalinrichtingen. — D. S. M. KALKER, Amsterdam.
Tegels in soorten. — DE LINT & Co., Rotterdam.
Toeschuifbare hekken. — Fred. STIELTJES & Co., Amsterdam.
Tufsteen. — F. ENGERS. Amsterdam.
Venetiaansche Vloertegels. — E. K. OSINGA, Apeldoorn.
Verwarming en Ventilatie. — Fred. STIELTJES & Co., Amsterd.
" " " — Th. A. DE KOSTER, Amst.
Verwarmingtoestellen. — D. S. M. KALKER, Amsterdam.
" — W. J. STOKVIS, Arnhem.
Ventilators. — JAN HAMER & Co., Amsterdam.
" — D. P. H. HASSELMAN, Amsterdam.
Verticale Mortel-Molens. — JULIUS LÜCHAU, Damrak 71, Amst.
Vuurvaste Steen. JOSTEN & Co. te **Königswinter a/Rh.** Fabrikanten van zeer vuurvaste **Chamotte-** en **Dinas**-steenen, vuurvaste Cement, Karolinklei enz.
Werkt. v. Stoomwascherijen. — Fred. STIELTJES & Co. Amsterd.
Worthington. Stoompompwerkt. — Fred. STIELTJES & Co. Amst
Zinkwerken. — F. W. BRAAT, Delft.

ADVERTENTIEN.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

20 APRIL 1895. **15de JAARGANG.** **No. 16.**

OVER SCHOONHEID EN SMAAK,

door J. J. Weve.

(Slot.)

Genoeg is het bekend dat de oneigenlijke liefde doorgaans sterker is dan de eigenlijke, en deze laatste zelfs dikwijls geheel schijnt te verdringen, ofschoon inderdaad met den redelijken geest noodzakelijk ook de liefde voor het innerlijk goede (als zijnde het natuurlijke gevolg van diens oorspronkelijken aanleg) aanwezig *moet* zijn. Het is hier niet de plaats om uit te weiden over de oorzaken, waarom die liefde niet altijd tot daden spoort.

Het is nu een kenmerk der schoonheid dat zij volgens haar natuur, het voorwerp en de grond is der *eigenlijke, onbaatzuchtige* liefde.

Die liefde toch volgt, zooals wij gezien hebben, noodzakelijk, waar feitelijke overeenstemming bestaat met den redelijken geest. In zooverre twee wezens eene eigenschap gemeen hebben, zijn zij in zekeren zin, en in dat opzicht één, zoo bijvoorbeeld twee menschen ten opzichte hunner menschelijke natuur. Deze soort van overeenstemming nu, wekt eigenlijke liefde, want in zoover de een met den anderen één schijnt, *moet* hij dien anderen wenschen wat hem zelf goed is. Des te volmaakter de overeenkomst is, des te sterker zal de liefde zijn.

Zoowel geestelijke wezens als lichamelijke zaken, nu zijn, voor zoo ver zij schoon zijn, in feitelijke overeenstemming met den redelijken geest.

Zoowel de ethische als intellectueele eigenschappen der ziel zijn inderdaad toch niet anders dan de concreete openbaring der in elken redelijken geest neergelegde normen van zedelijken handel en intellectueele werking. Zij zijn de levendige uitdrukking der wetten, waarin de verstandelijkheid zelve bestaat, de glans, die van den Schepper uitgaande, het verstand verlicht. Ieder weet en gevoelt dat de deugd tevens verstandig, de ondeugd met het verstand in strijd is. Er is dan ook algeheele overeenstemming tusschen de schoonheid der geestelijke wezens en de wezenlijke hoedanigheden van den verstandelijken geest.

Tevens zijn in overstemming met onzen geest alle *lichamelijke* zaken die de wezenlijke normen van het natuurlijke Zijn uitdrukken, waaruit doelmatigheid, regelmatigheid, orde, symetrie, volledigheid, eenheid, enz. spreken.

Wat eindelijk de eenheid betreft van stof en geest, de mensch, ook diens schoonheid is objectief genomen niet anders dan de feitelijke overeenstemming van haren drager met den redelijken geest. Maar deze schoonheid is, even als het menschelijk wezen zelf, samengesteld. Zij omvat niet alleen de eigenaardige schoonheid der beide samenstellende deelen, maar daarenboven het licht der hoogere zieleschoonheid, dat nimmer ontbreekt waar de beide andere aanwezig zijn. Daarentegen kan het genot dat aan de oneigenlijke liefde gebonden is, nimmer het moment zijn waaraan de schoonheid zich hecht.

Het genot door oneigenlijke liefde is drieërlei, nml. intellectueel, zinnelijk en vegetatief genot. Het eerste ontstaat, wanneer het verstand met daaraan beantwoordende gemakkelijkheid en helderheid een waarheid erkent. Ten opzichte van het hooger kenvermogen toch is de

goedheid der dingen niet anders dan hunne waarheid. De beide andere genietingen zijn aan ons lager kenvermogen verbonden, en bij vele aandoeningen ten nauwste aan elkander verwant.

Vooral het zinnelijk aangename wordt veelvuldig met het schoone verward. In den dienst van het sensualisme heeft zelfs de schoonheid allen adel van haar koninklijke afkomst zien vertreden, om vaak met de laagste gemeenheid te worden gelijkgesteld.

Maar tot welk ander resultaat kon een wijsbegeerte leiden, die het bestaan loochent, of minstens niet erkent van geestelijke wezens, in wier sfeer de schoonheid, meer dan elders, behoort en schittert.

Welke uitslag is er te verwachten van beschouwingen, die het begrip der schoonheid trachten af te leiden uit datgene, wat slechts haar schaduwbeeld vertegenwoordigt, van het stoffelijke en onbezielde?

Wie toch zal trachten een wezen grondig te leeren kennen, alleen uit diens spiegelbeeld, wanneer hem onmiddellijke gegevens voor die kennis ten dienste staan.

Ook in dergelijk opzicht heeft onze tijd te leeren van de oudheid, waarin bij veel duisternis, waarheden schitterden, die elk onbevangen gemoed doordringen *moesten*.

Waarheden wier getuigenis te helder schittert, om anders dan met de kracht van het wreedste geweld verdoofd te kunnen worden.

Maar daarom is die verdooving dan ook zoo machtig en de moeielijkheid om haar te bemeesteren, schijnt slechts het geweld te evenaren, dat aan de natuur werd gepleegd.

Keeren wij terug, tot onze uiteenzetting van het wezen der schoonheid.

De elementen der schoonheid, zoo hebben wij gezien, zijn die der eigenlijke liefde. Maar deze, op hun beurt, zijn die der innerlijke goedheid!

Alles wat in feitelijke overeenstemming staat met den redelijken geest, in zooverre het daardoor een voorwerp van zijn streven kan zijn, is innerlijk goed.

Er blijft ons dus nog over den redelijken geest nader te beschouwen, en te zien waarin die overeenstemming met den geest bestaan kan, om een nog dieper blik te hebben geworpen in het eigenlijke wezen der schoonheid.

Onze ziel is een levende, werkende substantie, die uit zich zelf, zich zelf en ons lichaam vrij beweegt.

Zij is onvergankelijk.

Zij is intelligibel en intelligent, dat wil zeggen zij is geestelijk waarneembaar en kan iets anders geestelijk waarnemen of nog anders zij is uit zich zelf licht, en tevens verlichtend.

Eindelijk, en dit is het hoofdkenmerk, dat alle vorige in zich sluit, zij is een *redelijke* substantie. Dit laatste moge nader worden toegelicht.

Van nature, zijn wij naar het beeld des Scheppers zoodanig geschapen, dat zich gelijktijdig met onze rede enkele fondamenteele begrippen en stellingen ontwikkelen, die door die rede als van zelf voortgebracht tegelijkertijd de uitdrukking zijn van haar meest innerlijk wezen, en de onafwijsbare voorwaarden vormen van haar bestaan. Die begrippen zijn: die van Zijn, Eenheid, Waarheid en Goedheid. De stellingen: dat niets met zich zelf in tegenspraak kan zijn, die van uitsluiting van derden, en eindelijk deze, dat voor alles een voldoende oorzaak moet bestaan.

Door en met behulp van deze grondwaarheden, kennen wij alle overige. Daaruit ontwikkelen zich bijv. de begrippen van overeenkomst en verschil, die van gevolg en oorzaak, van doel en middel, van doelmatigheid, orde, proportie, symetrie, harmonie, voltooiing, zoowel als de kennis van het Hoogste Wezen. Maar evenzeer ontwikkelen zich daaruit de begrippen van zedelijke goedheid, deugd, plicht, recht, enz. Zoo in de physische als in de zedelijke orde zijn de genoemde grondwaarheden de normen die de grondregels vormen, voor al het werkelijk zijnde, en bevatten zij de grondstellingen der geheele schepping.

Het huldigen dier grondwaarheden is even noodzakelijk als de liefde tot zich zelven.

De natuurlijke aanleg tot het goede en volmaakte is ieder dientengevolge aangeboren.

Zoowel de intellectueele als de ethische deugden zijn bijgevolg als in den wortel, in elk onzer aanwezig. Door oefening komen zij tot ontwikkeling, zelfs tot volmaaktheid. Deze tweezijdige ons aangeboren eigenschap is ten slotte, wederom niet anders dan onze rede.

Gelijk zij nu ontwikkeld kan worden, kan zij ook worden verduisterd. Vernietigd wordt zij nooit, zelfs dan niet waar van het streven naar het zedelijk goede, niets schijnt blijk te geven.

Hebben wij onzen redelijken geest nu leeren kennen in zijn innerlijkst wezen, dan valt het niet moeielijk om nategaan welke eigenschappen de zaken moeten bezitten om met dien geest in feitelijke overeenstemming te zijn. Die overeenstemming bestaat ten opzichte van alles waarin zich: leven, bedrijvigheid, beweging en vrijheid uitspreekt, wat door stof, gedaante of inrichting, den stempel draagt van duurzaamheid en onvergankelijkheid, wat licht, helder, verlicht en verlichtend optreedt, en eindelijk van aldatgene waarin de wezenlijke normen van het natuurlijke zijn, of de zedelijke wetten van vrije handeling zijn uitgedrukt.

Passen wij dezen maatstaf toe op persoonlijke wezens, zoo verschijnen voor ons als innerlijk goed en dus als schoon, alle eigenschappen der verstandelijke en bizonder die der zedelijke orde.

Op lichamelijke wezens toegepast, vinden wij de schoonheid in eigenschappen die bestendigheid, duurzaamheid, leven, beweging, licht, regelmatigheid, doelmatigheid, orde, symetrie, harmonie, volledigheid, eenheid, enz. uitdrukken.

Dat de schoonheid, die tot de zedelijke orde behoort, verre verheven is boven die welke op andere gronden rust, merkten wij reeds herhaaldelijk op. Maar ook het spraakgebruik is hier in overeenstemming met de waarheid. Niemand wordt „goed" genoemd om groote verstandelijke gaven, maar uitsluitend om zijn „deugd".

Volgt uit al het bovenstaande dat de verstandelijke ontwikkeling van den mensch van den grootsten invloed moet zijn op de waarde van zijn esthetisch oordeel, zoo kan het geen verwondering baren, als die oordeelvellingen bij de verschillende individuen hemelsbreed van elkander schijnen af te wijken.

Wij betreden hier een speciaal gebied en wel dat van den smaak.

Naar zijn wezen is de smaak niet anders dan het verstand en wel het verstand beschouwd in zijn ontwikkeling op esthetisch gebied, d. i. geleid door juiste wetenschappelijke theorieën en door passende oefeningen gevormd. Het woord „smaak" is bij analogie gekozen om het geestelijk genot, dat de schoonheid verschaft, terwijl in de vulgaire beteekenis daarmede het genot wordt bedoeld dat bloot van sensitieven of vegetatieven aard

is. Die analogie is volkomen gerechtigd, en drukt zeer juist de bedoeling uit.

Ieder heeft van nature aanleg tot waardeering van het schoone, dat is wat wij den natuurlijken smaak noemen. Dit blijkt duidelijk, wanneer wij nagaan dat ieder met het verstand ook het vermogen bezit om de schoonheid te onderscheiden.

Waar het verstand evenwel niet op goede wijs ontwikkeld is, blijft de natuurlijke smaak meerendeels op zeer lage trap. Die ontwikkeling zelve regelt niet alleen de quantiteit maar ook de qualiteit van het esthetisch oordeel. Ontelbare invloeden, die bij de ontwikkeling van het esthetisch oordeel van beteekenis kunnen zijn, zijn even zooveel redenen, dat dat oordeel tot in het oneindige gewijzigd, wordt aangetroffen. Die invloeden zijn zoowel innerlijk als uiterlijk. In hooge mate speelt de lichamelijke organisatie daarin een rol. Zij kan van dien aard zijn dat het esthetisch oordeel voor elke ontwikkeling van beteekenis onvatbaar blijkt. Maar behalve geboorte, aanleg en andere innerlijke invloeden zijn vooral voor de vorming van het esthetisch oordeel van kracht: omgeving, opvoeding, gewoonte, leefwijze, beroep, lectuur, zedelijke gewoonten en verkeerdheden enz.

Vooral moet niet worden vergeten, de neiging van het hart d. i. van ons gemoed. Wat met onze neigingen overeenkomt, schijnt zoo gemakkelijk zonder gebreken. Niet ten onrechte zegt het spreekwoord „de liefde is blind."

De algemeen bekende uitspraak „de gustibus non est disputandum" schijnt dus alle recht van bestaan te hebben.

Toch is hierop niet onvoorwaardelijk met ja! te antwoorden.

Integendeel is men volkomen gerechtigd, om het oordeel van den smaak geheel objectief te beschouwen, in zooverre namelijk als het de uitspraak geldt of in een gegeven geval de esthetische waarde van een kunstproduct, al of niet met het eigenlijke *doel* van de betrokken kunst rekening heeft gehouden.

De natuur der schoonheid en die der overige elementen van esthetische waarde, zijn toch, evenmin als ons verstand, het werk van onzen eindigen geest. De een en de ander bestonden voor een eindig verstand hen kenden, voor buiten den eenen, grooten en oorspronkelijken Geest, de schoonheid werd genoten

De beginselen die den smaak regelen zijn derhalve op onveranderlijke en eeuwige wetten gegrond.

Maar velen, die over de schoonheid en de kunst oordeelen, volgen slechts hunne neigingen, en deze houden zich met geen beginselen op.

Zooals zich de toestanden feitelijk voordoen, is dus over den smaak niet te twisten, maar waar een grondige vorming aan het esthetisch oordeel voorafgaat, laten zich waarde en gebreken van kunstwerken even goed vaststellen als er antwoorden kunnen worden gegeven op zedelijk gebied.

Waar niet mede valt te twisten, is bijgevolg niet zoo zeer de smaak, dan wel de smakeloosheid.

Hebben wij in het bovenstaande in eenige breede trekken trachten aan te toonen, waarin het wezen van schoonheid en smaak gelegen is, de laatste door ons gemaakte opmerkingen voeren ons tot het uitgangspunt, het opstel van den heer J. R. de Kruijff „Wat is mooi, wat is leelijk?" terug.

Wel is waar is door ons het „leelijke" nog niet besproken en het begrip daarvan door ons niet voorgesteld, maar waar het opstel zelve „Wat is mooi, wat is leelijk?" de eerste helft van die vraag nog niet eens tot oplossing heeft gebracht, zal niemand het in ons wraken wanneer wij naar aanleiding van dat opstel schrijvende, uitsluitend het schoone bespreken.

Hoe nu tracht de heer de Kruyff tot het wezen der schoonheid door te dringen?

Hij ontleedt daartoe de schoonheid in samenstellende factoren.

Maar juist hierin, ligt een methodische fout, die tot dwaling leiden *moet*.

Eerst als het wezen eener zaak is vastgesteld, zal een verdeeling in factoren, waar deze mogelijk is, kunnen volgen.

Elke verdeeling toch onderstelt het wezen bekend, maar leidt als zoodanig nimmer tot diens kennis.

De elementen van blijvenden en tijdelijken aard, die de heer de Kruijff ons voorhoudt, berusten inderdaad dan ook op niets anders dan op zijn persoonlijke, bijgevolg op een zuiver subjectieve opvatting.

Zij worden ons niet voorgesteld als het noodzakelijk uitvloeisel van de eenvoudigste wetten van ons denken, wetten waarmede zoowel dat denken als ons innigste zijn, staat of valt.

Welk recht heeft dan de heer de Kruijff om vast te stellen, waarover wél waarover niet te twisten valt, waar hij geen enkelen grond aanvoert, waarop dat beweren steunt?

Heeft deze methode ooit den naam van wetenschappelijk verdiend? en is het niet veeleer met de wetenschap spotten als men dien naam durft schenken, waar het niets anders geldt dan een apodictisch oordeel, zonder grond of recht.

Dat de heer de Kruijff de bizondere, en tot in het oneindige afwisselende vormen van den individueelen smaak, neemt vóor het wezen der schoonheid, volgt uit al hetgeen hierboven over schoonheid en smaak gezegd is, als van zelf.

Ware deze vergissing niet door hem begaan, dan zoude menige opmerking op hare ware plaats zijn terecht gekomen, ja dan zoude veel zelfs kunnen toegegeven worden, dat waarschijnlijk veel beter bedoeld werd, dan gezegd.

De loochening van elk geestelijk verband speelt echter den schrijver leelijke parten.

De werkelijkheid, zoo heet het, bracht hier of daar in de zenuwcentra van de hersenen een sympathische trilling te weeg, en het beeld dat hiertoe aanleiding gaf, noemde men *schoon*.

En iets hooger: Het schoone is iets zuiver menschelijks, het is uit ons zelf ontsproten.

Deze verklaringen zijn zeker bij uitstek sensualistisch. Aan geen hooger moment dan een zinnelijk genot is het schoone verbonden, maar, mag men vragen, waarom brengen niet alle „sympatische trillingen der hersenzenuwcentra" (de uitdrukking is van den heer d. K.) den indruk van het schoone te weeg?

Wie gevoelt niet, dat deze zoogenaamde verklaring nog niets hoegenaamd verklaart, maar juist het gevraagde, onbesproken laat.

Zoowel professor Göller als Mantegazza (de beide autoriteiten door den heer d. K. aangehaald) gevoelen dat de schoonheid een relatieve eigenschap is der zaken waaraan zij toekomt, maar daar hun kennis blijkbaar beperkt blijft bij die van de stof, komt in hen de gedachte niet op, dat de schoonheid reeds dáár was eer die stof bestond.

Van daar dat zij *den oorsprong* der schoonheid in den mensch zoeken, en inderdaad in tegenspraak met zich zelve, als laatsten grond aannemen, het zich als schoon vertoonende voorwerp zelf.

De schoonheid als zoodanig erkennen, hetgeen in en door den mensch geschiedt, *eischt* een objectieve schoonheid die erkenbaar, en als zoodanig te onderscheiden is.

Die objectieve schoonheid heeft zijn bron in Hem, die is, was en wezen zal, de schoonheid zelf, waaruit elke geschapen schoonheid stamt, zonder welke geen schoonheid denkbaar is.

Het vermogen om de schoonheid te kennen, danken wij aan Hem, naar wiens beeld en gelijkenis wij geschapen zijn, en krachtens deze deelname van ons hooger leven aan zijn onmetelijk Zijn.

Neen, het schoone is om de zelfde redenen buiten ons te vinden als de waarheid en de goedheid.

Zonder eenig recht, zonder eenig afdoend bewijs, beweert de heer d. K. dat de waarheid *buiten* ons ligt, de schoonheid *in* ons ontspringt. Maar de begrippen: waarheid en schoonheid dekken elkander volkomen, zoodra men zich daarvan een heldere voorstelling maakt. De schoonheid valt objectief te zamen met de volmaaktheid van eenig zijn; alleen wat waar en goed is kan volmaakt wezen, bijgevolg kan alleen datgene wat waar (en goed) is, schoon zijn.

Maar daaruit volgt tevens dat het ware, ook schoon zijn *moet*.

Bijgevolg is niet volgens Mantegazza de schoonheid gelijk aan de waarheid + een onbekende X, maar gelijk aan de waarheid, goedheid of volmaaktheid *onder een bepaald opzicht*. Dit opzicht voegt aan de waarheid, goedheid of volkomenheid niets toe, noch neemt iets daarvan af.

Het is alleen de betrekking, waarin deze eigenschappen zich voordoen met verhouding tot een redelijken geest, zooals wij in de gelegenheid waren, breedvoerig aan te toonen.

Ook zal het nu duidelijk zijn dat de uitdrukking „illuzie" der waarheid geen verbetering kan genoemd worden van Plato's definitie.

Een illuzie toch sluit de werkelijkheid buiten; en waar de schoonheid objectief en werkelijk is, kan het woord illuzie nimmer op zijn plaats zijn. De „schittering" waarvan Plato spreekt duidt zoowel op een werking van de schoonheid als op medewerking van een anderen agens, die de schittering kan erkennen. Zij is bijgevolg veel juister.

Wij willen den heer d. K. niet volgen in zijn beschouwingen over, wat hij noemt schoonheidsfactoren van tijdelijken aard.

Wij weten nu genoegzaam, dat hij daarbij het gebied bewandelt van den smaak, d. i. van de menschelijke rede, meer of minder ontwikkeld, met betrekking tot de vorming van een zuiver esthetisch oordeel.

Daar er geen volmaakte menschen worden aangetroffen, zal ook dat oordeel steeds van de volmaaktheid afwijken.

Alleen de bron van alle volmaaktheid, waarvan de menschelijke rede, zelfs in haar hoogste ontwikkeling, een uiterst zwakke afspiegeling is, *kan* weten en *weet* volkomen wat de schoonheid is.

Is het dan wonder, dat er eindelooze strijdvragen op dit gebied ontbranden, dat theorie en praktijk voortdurend dreigen met elkander in botsing te komen en dat geen geschreven verhandeling ooit het onderwerp heeft kunnen uitputten, noch het naderen van een beslissenden kamp in het vooruitzicht heeft gesteld.

Vooral waar het voornaamste gebied der schoonheid, de wereld der geestelijke wezens en de zedelijkheidswet geloochend en miskend worden, zal de strijd wanhopig blijken.

En daar de smaak (niet de schoonheid) werkelijk subjectief optreedt, in zooverre de in den kiem aanwezige aanleg bij ieder individu zijn eigen ontwikkeling volgt, zal zelfs onder hen die de zelfde grondbeginselen aanhangen, voortdurend verschil van neiging en opvatting blijven bestaan, wel is waar niet omtrent de eigenlijke bestemming der schoone kunsten, maar dan toch wat betreft den vorm, waarin hieraan het best wordt beantwoord. Het is feitelijk niet anders dan deze waarheid die Göller en anderen hebben bewogen, om te trachten eenheid te brengen in de verschillende meeningen. Waar Göller een schoonheid aanneemt van den vorm, hoofdzakelijk gebaseerd op het genoegen, dat de herinnering aan vroeger waargenomen verwante vormen medebrengt, gelijktijdig met de bevrediging van het ons eigen scheppingsvermogen, om aan die herinnering getrouw te blijven, treedt hij eigenlijk op psycholochisch gebied, en gaat zijn beweren dan ook niet verder dan te trachten een verklaring te geven van de richting en wijzigingen van onzen smaak. Vruchtbaar voor het vervolg kan zulk een verklaring wel niet zijn, want een eigenlijk beginsel ontbreekt daaraan geheel, en bijgevolg moet ook de wetenschappelijke waarde gering zijn.

De ons aan het einde van het afgebroken opstel van den heer de Kruyff medegedeelde stellingen van prof. Göller, welke *het bloote welbehagen, in den vorm, op zich zelf beschouwd*, onder wetten brengen, en daarmede de objectieve schoonheidselementen moeten uitdrukken, dwingen ons weinig eerbied af. Dat sommige vormen en elke harmonie (in het citaat van den heer d. Kr. onder de beperkte verschijning van reeksen) elementen van objectieve schoonheid zijn, hebben wij reeds voldoende aangetoond. Maar verre van die reeks uit te putten, noemden wij nog vele andere eigenschappen, zooals voornamelijk die der ethische orde; en ten andere die welke bestendigheid, duurzaamheid, leven, beweging, licht, regelmatigheid, doelmatigheid, orde, symetrie, volledigheid, enz. uitdrukken. Vele van deze vallen onder de rubriek „vormen" en alleen als zoodanig spreekt de vorm dan ook mede. De waarde als schoonheidselement zetelt in de overeenstemming met onzen redelijken geest, waardoor bij voldoende kennis, het genot door eigenlijke liefde mogelijk wordt.

Dit genot alleen is het psychologisch moment, waaraan de schoonheid verbonden is.

Maar Göller kent alleen een sensitief, hoogstens een intellectueel genot, en daarom zal zijn verklaring nimmer op juistheid kunnen aanspraak maken.

Het onderwerp „schoonheid en smaak" is met het hierboven gezegde verre van uitgeput. Ook zijn de meeste beschouwingen slechts in breede trekken behandeld, ten einde in een verhandeling als deze, het overzicht niet te belemmeren. Het is duidelijk dat de meeste der aangevoerde stellingen een uitvoerig bewijs behoeven, dat onmogelijk in een klein bestek te geven is. Maar het leveren van alle bewijzen lag ook niet op onzen weg, waar wij een artikel bespreken dat zich in het geheel niet om bewijzen bekommert.

Hetzij genoeg aan de lezers van het weekblad een

BRONGEBOUW TE HAARLEM.

ARCHITECTEN J. A. G. VAN DER STEUR EN D. E. L. VAN DEN AREND.

tegenwicht geboden te hebben, naast beschouwingen die, met of zonder voordacht, elk hooger beginsel dan het bloote stoffelijke, loochenen.

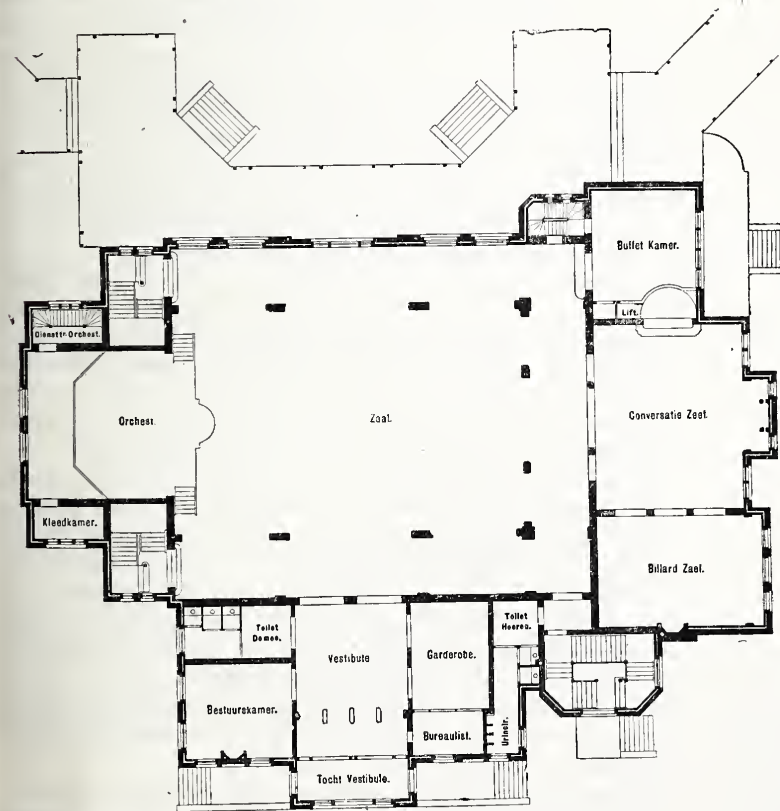
Aan de bestrijders van het opstel „Wat is mooi, wat is leelijk" moge het, zoo noodig, een dieperen blik hebben doen slaan in de gronden, waarop hun rechtmatige verontwaardiging steunde.

Voor hen, die zich aan de beweringen van den heer de Kruyff niet hebben gestooten, mogen deze beschouwingen eene aansporing zijn om in de zaak dieper door te dringen en een zelfstandige beslissing te vellen, welk betoog op de hechtste gronden rust.

Ons allen zij het een spoorslag om de kunst, die wij dienen, hooger te schatten, en de voornaamste bron van haar bestaan, de schoonheid, de eer te geven, die zij zich eischt.

HET BRONGEBOUW TE HAARLEM.

Het „brongebouw" te Haarlem, dat bestemd is om de verzamelplaats te worden van de bezoekers van het Staalbad Haarlem, ligt in het Frederikspark, de aloude Koekamp, ter zijde van het begin van den Dreef, den grooten toegangsweg tot den Haarlemmerhout.

BRONGEBOUW TE HAARLEM.

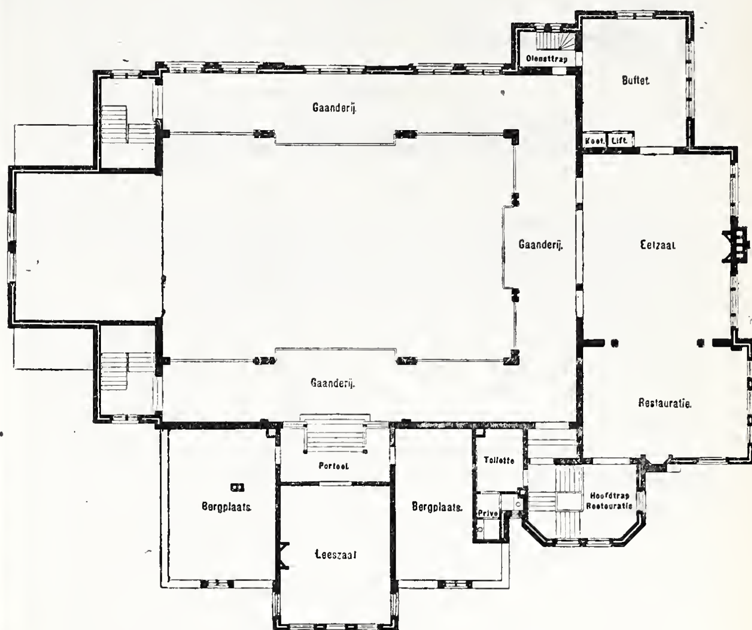
Gelijkstraats.

Het gebouw bevat gelijkstraats eene ruime vestibule met vestiaire, kamer voor een bureaulist, welke kamer ook een loket heeft aan den buitengevel, bestuurskamer, en toilet en privaten voor dames. De vestibule geeft onmiddelijk toegang tot een concertzaal, die met hare gaanderijen plaats aanbiedt voor circa 900 bezoekers. Het plafond dier zaal is geheel in hout geconstrueerd.

Een conversatiezaal en biljardzaal staan in onmiddelijk verband met de concertzaal en zijn daarmede verbonden door open wanden van circa 5 M. opening.

Van de concertzaal bereikt men door een portaal, waarin zich toiletten, privaten en urinoirs voor heeren bevinden, een afzonderlijk trapportaal, dat, ook van buiten toegankelijk, toegang geeft tot een op de verdieping gelegen restauratie- en eetzaal. Van deze laatste zaal, ongeveer 1.50 M. hooger gelegen dan de gaanderij der concertzaal, heeft men door eene opening van 5 M. breedte gezicht op zaal en orchest.

Een dames salon vindt men boven de vestibule, toegankelijk van de gaanderij der zaal.

BRONGEBOUW TE HAARLEM.

Verdieping.

Ruime veranda's ter gezamenlijke oppervlakte van ongeveer 400 M^2. maken het mogelijk in ons afwisselend klimaat ook buiten van de muziek te genieten.

In het sousterrain vindt men ruime kelders en bergplaatsen, woning van den kastelein, kamer van de administratie, keukens enz., terwijl deze laatsten door een lift in verbinding staan met twee boven elkander gelegen buffetkamers, waarvan die gelijkstraats, zoodanig is geprojecteerd, dat eene gemakkelijke bediening zoo voor buiten als binnen is verzekerd.

Het gebouw is den 14 Sept. 1894 aanbesteed aan den heer M. van Ommeren voor f 102.692, en zal na ongeveer drie weken geheel voltooid zijn.

J. A. G. VAN DER STEUR.

D. E. L VAN DEN AREND.

12 April 1895.

PRIJSVRAGEN.

Door het Gemeentebestuur der stad Temesvár is een prijsvraag uitgeschreven voor een ontwerp tot algemeene kanaliseering der stad Temesvár. De plannen moeten worden ingeleverd voor 1 November a. s.; voor de drie beste ontwerpen worden uitgeloofd prijzen van 8000, 4000 en 2000 Kronen, de ontwerper van het met den eersten prijs bekroonde plan ontvangt, wanneer zijn ontwerp wordt uitgevoerd, bovendien een honorarium van 2000 Kronen.

De verdere voorwaarden, plannen, enz. zijn te bekomen bij het genoemd Gemeentebestuur, tegen betaling van 10 Kronen. (Zie achterstaande advertentie.)

Op de prijsvraag voor den bouw van de zevende Kerk voor de Ned. Herv. Gemeente te 's-Gravenhage, zijn de antwoorden van de uitgenoodigde mededingers ingekomen onder de motto's:

1. Westerkerk.
2. die Haghe.
3. Zeven.
4. Z—Z^B en Z^C.
5. Tempel.
6. Maart.
7. de Regentesse-kerk.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling Leiden. 11 April 1895. De tentoonstelling der platen uit de jaargangen 1892, 1893 en 1894 van het fraaie bouwkundige Tijdschrift l'Emulation, afgestaan door den heer W. Fontein, werd met belangstelling bezichtigd.

Na het lezen en goedkeuren der notulen hield de heer H. J. Jesse zijne bijdrage, getiteld: „De lustrumfeesten in 1895." (*)

De Voorzitter deelde, na den heer Jesse in hartelijke woorden te hebben dank gezegd voor eene dergelijke onverwachtte bijdrage als gevolg van en plotseling optreden, in de plaats van den heer Kromhout, die door ziekte verhinderd was, het een en ander mede van de laatstgehouden commissie-vergadering te Amsterdam, wat weder tot verschillende discussiën aanleiding gaf. Ook werd door hem medegedeeld dat nu gebleken was, dat de rekening met een tekort van f 600 sluit. Met twee stemmen meerderheid werd op voorstel van den Voorzitter besloten de f 14 toelage van de maatschappij aan de afdeeling voor 14 gewone leden dit jaar niet te aanvaarden, maar te bestemmen voor vermindering van dat tekort. Ook zal men trachten door vrijwillige bijdragen van gewone leden dat bedrag grooter te maken.

Als afgevaardigde naar de Mei-vergadering werd benoemd de heer J. Roem, tot plaatsvervanger de heer H. J. Jesse; naar de September-vergadering de heer G. Van Driel, en tot plaatsvervanger de heer W. C. Mulder.

Door den heer H. J. Jesse werden nog eenige discussiën uitgelokt in verband met het aanstaande congres voor vakonderwijs te Amsterdam, opdat de afgevaardigde, de heer J. Van Dam, in deze eenigszins den geest der afdeeling leere kennen. Door eenige leden werd het leerlingstelsel naast de Ambachtsschool verdedigd; — het leerlingsstelsel echter voor het platteland en voor die vakken, welke niet aan eene Ambachtsschool onderwezen kunnen worden. Over het algemeen was dit het gevoelen van de meesten der aanwezige leden.

Nadat de heer Verster nog, met het oog op de aanst. feestdagen, de aandacht heeft gevestigd op de fraaie en belangrijke tentoonstelling in de Lakenhal, van de collectie Van Gijn, uit Dordrecht, en eene collectie photographiën van Japansche architectuur, werd deze laatste wintervergadering door den Voorzitter met eenige toepassselijke woorden gesloten.

De **Afdeeling Leeuwarden** van de Maatsch. tot Bev. der Bouwkunst, hield Dinsdag ll. hare laatste vergadering voor dit seizoen onder presidium van den heer J. R. Nijdam.

De heer H. v. d. Hey vervulde eene spreekbeurt en bepaalde daarbij de aandacht der vergadering op eene zeer uitvoerige beschrijving van Constantinopel. Spreker schetste achtereenvolgens de ligging en inrichting dezer stad, meermalen genoemd de Koningin der steden of wel de parel van het Oosten, en stond daarna geruimen tijd stil bij de voornaamste gebouwen en monumenten, toegelicht door een uitgebreide collectie platen. Met onverdeelde aandacht werd spr. door de zeer goed bezochte vergadering gevolgd en oogstte tot dank een luid applaus als bevestiging op de woorden van waardeering en dank door den Voorzitter hem toegesproken. Vervolgens werden de rapporten uitgebracht op de vragen 4, 5, en 7 van de door het Hoofdbestuur van de Maatsch. aan de afdeelingen ter beantwoording gezonden vragen, en deze na eenige bespreking goedgekeurd. In de zaal waren tentoongesteld de acht ontwerpen ingezonden op de door de Afdeeling uitgeschreven prijsvraag voor een stalgebouw met koetsierswoning. De jury bestaande uit de heeren V. G. A. Bosch, A. R. Freem en W. G. Lensink te Arnhem, had den prijs toegekend aan het ontwerp „ eenvoud", de premie aan dat onder het motto. S. F. beide met het diploma der Afdeeling, terwijl het bestuur bovendien aan het ontwerp „geteekende paardekop in een cirkel" een diploma toekende.—

De ontwerpers dezer plannen bleken te zijn den Heer S. Bakker, Opzichter van den Prov. waterstaat te Harlingen, D. Jensma te Ried en A. F. Hoekstra te Boxum.—

In de pauze werden de tentoongestelde teekeningen bezichtigd, waarbij algemeen de indruk was, dat ook deze prijsvraag als goed geslaagd beschouwd kon worden. Verraadden sommigen plannen de onbedrevenheid van den teekenaar of wel de onbevoegdheid van den ontwerper, anderen gaven blijken van vaardigheid en ernstige studie. Inzonderheid trok het ontwerp van den heer Bakker de aandacht, dat het karakter draagt van goed bestudeerd te zijn, smaakvol uitgevoerd, terwijl het detail volledig en duidelijk is uitgewerkt.

Na de pauze werden de premie's en diploma's door den Voorzitter met een toepasselijk woord uitgereikt, waarna hij deze vergadering sloot met een woord van dank aan allen voor medewerking en belangstelling, in het afgeloopen vergaderseizoen betoond, en inzonderheid aan hen, die spreekbeurten hebben vervuld of op andere wijze hebben meegewerkt de bijeenkomsten nuttig en gezellig te maken.

BERICHTEN.

Aan het Nationaal Congres voor vakonderwijs enz. dat op 17 en 18 April jl. te Amsterdam werd gehouden, is een groote belangstelling ten deel gevallen. De opkomst was groot, en bijna geen der dames en heeren, die erkende belangstellenden zijn in goed vakonderwijs en degelijke vakopleiding voor den toekomstigen Nederlandschen werkman, ontbrak.

Den 17en, des morgens ten 9 ure, opende de heer J. F. W. Conrad, als Congres-Voorzitter, de eerste algemeene zitting met een rede, waarin hij het doel van dit Congres uiteenzette, op den voorgrond stellende, dat men niet bedoeld had een onderwijs-congres maar meer een sociaal congres. In deze dagen moet het onderwijs niet als doel maar als middel worden beschouwd. Spr. bracht dank aan hen die voor eene inleiding der verschillende vraagpunten hadden gezorgd, en bracht in herinnering, dat voorloopig nog geene besluiten zullen worden genomen, maar dat in eene nieuwe samenkomst op 4 Juni de conclusiën der sectiën in stemming zullen worden gebracht.

Hierna werd overgegaan tot de samenstelling van de bureaux der secties, waarna de algemeene vergadering werd gesloten.

Het Voorzitterschap der eerste sectie werd opgedragen aan den heer Mr. Goeman Borgesius, het Vice-voorzitterschap aan den heer H. A. van Beuningen. Voor de tweede sectie koos men den heer C. Muysken als Voorzitter, den heer W. F. Leemans als Vice-voorzitter; voor de derde sectie den heer Smeenge als Voorzitter, den heer Heldt als Vice-voorzitter.

Tot Secretarissen werden benoemd de heeren Th. M. Ketelaar, J. A. Wormser, G. H. Ligthart, N. van Harpen, Mr. Z. W. Straatman, H. Wertheim en P. van Vliet.

De tweede sectie werd, wegens het groote aantal vraagpunten, in twee afdeelingen gesplitst, *a*. met den heer W. F. Leemans als Voorzitter, en *b*. met den heer C. Muysken als Voorzitter. De laatste sectie assumeerde zich nog als Secretaris den heer C. T. J. Louis Rieber.

Het is ons gebleken een hoogst moeielijke taak te zijn, om een juist overzicht in kort bestek te geven van al het gesprokene in deze vier afdeelingen; het is daarom beter het officieele verslag van de Secretarissen af te wachten.

Even bezwaarlijk is het, om reeds nu de conclusiën mede te deelen, waartoe men na de soms zeer uitvoerige toelichtingen en besprekingen van de vraagpunten is gekomen. Zij zijn niet met juistheid woordelijk weer te geven, en waar dit onmogelijk is, zou allicht misverstand kunnen volgen. Trouwens deze conclusiën zullen in de Algemeene Vergadering van 4 Juni a. s., in stemming komen, en het is volstrekt niet onvoorwaardelijk — dit is door een der Voorzitters met nadruk gezegd — dat zij daar woordelijk zullen worden gebracht, zooals zij in de sectiën werden genomen.

(*) In een volgend blad zal een uitvoering verslag van deze bijdrage worden gegeven.

In de N. R. C. van 14 April jl. kwam het volgende bericht voor: „De inwendige restauratie van de St. Joriskerk te Amersfoort is opgedragen aan den heer L. Couvée te Delft, die met zijn ontwerp tevens den eersten prijs verwierf bij het daarvoor gehouden concours."

Dit bericht kwam ons vreemd voor, daar er niets bekend was, noch van een zoo belangrijk werk als de bedoelde restauratie, noch van een prijsvraag. Na ingewonnen inlichtingen vernemen wij dan ook, dat hetgeen in de N. R. C. werd medegedeeld, buitengewoon overdreven is. Immers, aan het inwendige van het Kerkgebouw wordt niets veranderd; alleen zullen eenige der oude banken en stoelen door nieuwe vervangen worden, waartoe de Kerkvoogdij door een legaat, daarvoor expresselijk vermaakt, in staat is gesteld. De Kerkvoogden hebben aan drie heeren een plan en begrooting gevraagd, waarop de aanbieding van den heer Couvée is aangenomen. Van een prijsvraag of concours is dus eigenlijk geen sprake geweest.

Aan de Bataviasche Ambachtsschool is voor het jaar 1895 als subsidie toegekend een som van f 9000 in eens, zoomede, gerekend van de maand Januari van dit jaar, een bedrag van f 1000 's maands.

De prijsuitdeeling aan de exposanten die op de Antwerpsche Tentoonstelling in 1894 werden bekroond, zal plaats hebben te Amsterdam, den 27en April a. s.

Plaats en tijd zal aan de belanghebbenden worden medegedeeld.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN.

Aflevering 3 van „De Natuur." De natuurkundige verklaring van het ontstaan der spraakklanken, door Dr. J. D. Boeke. Onze honigbij (slot), door J. C. Bosch. Nog iets over „onze kanarievogels," door Dr. H. J. Calkoen. Een en ander over zwammen, door Dr. H. J. Calkoen. Iets over de beteekenis der klieren bij planten (slot), door Dr. J. Kamminga v. d. Meer. Wolkenfotografie, door Dr. J. E. Rombouts. Over Argon, het nieuw ontdekte bestanddeel van den dampkring, door Dr. J. W. Doyer Jzn. Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Dr. E. F. van de Sande Bakhuijzen. Correspondentie.

Aflevering 4 van „De Natuur." De nieuwere toepassingen van den elektrischen smeltoven (slot), door Dr. L. Bleekrode. De elektrische windmolen van Brush, door H. Lombok, door A. D. H. Het kweeken en gebruik van den pisang of banaan in Amerika, door Dr. H. J. Calkoen. Over Argon, het nieuw ontdekte bestanddeel van den dampkring (slot), door Dr. J. W. Doyer Jzn. Nieuwe studiën van Marey betreffende de voortbeweging der dieren, door Dr. J. E. Rombouts. Wondbehandeling voorheen en thans, door Dr. R. G. Rijkens. Iets over het aquarium, door J. C. Bosch. Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Dr. E. F. van de Sande Bakhuijzen. Correspondentie.

VERZAMELING VAN BOUWKUNDIGE ONTWERPEN.

Bekroond en uitgegeven door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

De Afleveringen 1 tot en met 5 (uitgegeven van 1844—1851 zijn niet meer voorhanden.

Afl. 6. (1853). Ontwerp: voor een Schouwburg en voor een gevel van een Winkelhuis, 5 platen: *f* 0.70.

Afl. 7. (Niet meer voorhanden).

Afl. 8. (1856). Postkantoor in een groote Stad, en Bewaarschool voor 200 Kinderen, 5 pl; *f* 0.70.

Afl. 9 (1857). Militair Wachthuis in een Residentie, en Glazen tochtpui in een vestibule, 4 pl.; *f* 0.60.

Afl. 10. (1858). Boerderij voor zuivelbereiding, veeteelt of graanverbouwing, met woning, 4 pl.; *f* 0.60.

Afl. 11. (1859). Kavallerie-Kazerne met stallingen, overdekte rijschool en fourage-magazijnen, 3 pl.; *f* 0.80.

Afl. 12. 1e gedeelte (1860). Porte-cochèoe, 2 pl.; *f* 0.30.

2e ged. (1862). Beweegbaar houten Tuinhek, 2 ontwerpen, 4 pl.; *f* 0.30.

Afl. 13. (1863). Woonhuis, 1e ontw., 4 pl.; 2e ontw. 3 pl: *f* 1.50

Afl. 14. (1864). Gebouw voor 't tentoonstellen van werken van Schilder-, Bouw-, Beeldbouw- en andere kunsten, 3 pl.; *f* 0.75.

Afl. 15. 1e ged. (1865). Marmeren Schoorsteenmantel met betimmerden boezem en haard. 2 pl.; *f* 0.30.

2e ged. (1866). Dorpskerk voor R. K. Eeredienst. 3 pl.; Overdekte zitplaats in een tuin (2 ontwerpen). 3 pl.; *f* 0.50.

Afl. 16. (1867). Dorpskerk voor Prot. Eeredienst, met toren, 4 pl.; Hoofd-ingang voor een Stadhuis, (2 ontw.), 4 pl.; *f* 0.75.

Afl. 17. 1e ged. (1869). Monument voor de Ned. Bouwmeesters, H. de Keijzer en J. van Campen, pl.; *f* 0.60.

2e ged. (1870). Voorgevel van een Winkelgebouw, (2 ontw.), 2 pl.; *f* 0.50.

Afl. 18. (1871). Kunstkast, 2 pl.; *f* 0.50.

Afl. 19. (1872). Kazerne voor een bataljon Infanterie, 3 pl.; Buiten-Societeit, 3 pl.; *f* 1.25.

Afl. 20. (1876). Vast Circus, 8 pl.; Grafsteen, 2 pl., *f* 1.50.

Afl. 21. (1876). Station voor omnibussen, 3 pl.; *f* 1.00.

Afl. 22. (1878). Candelaber, 2 pl.; *f* 0.30.

Afl. 23. (1878). Abattoir voor een Provinciestad, 6 pl. Afsluiting van een Wandelplaats, 2 pl.; *f* 1.25.

Na deze aflevering is de *afzonderlijke* uitgave der bekroonde prijsvragen gestaakt.

Rapport over de Intern. Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling te Amsterdam in 1883, met 60 platen; *f* 10.—

De vijf bekroonde ontwerpen voor een nieuwe beurs te Amsterdam met 14 dubbele platen; *f* 6.—

AGENDA.

Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen in het gebouw van de Maatsch. t. Bev. d. Bouwkunst, Marnixstraat 402, te Amsterdam. Dagelijks geopend van 10 tot 4 uur. Toegang vrij.

Maatsch. t. Bev. d. Bouwkunst. 71ste Alg. Vergadering op 31 Mei a. s. in het Maatsch.-Gebouw te Amsterdam.

Museum van voorwerpen ter voorkoming van Ongelukken en Ziekten in fabrieken en werkplaatsen, Groeneburgwal 44, Amsterdam. Geopend Maandag, Dinsdag, Woensdag en Donderdag van 10 tot 4 uur. Toegang vrij.

Lijst van Fabrikanten, Leveranciers, enz.

Prijs per regel voor niet geabonneerden op advertentiën *f* 5.— per jaar bij vooruitbetaling. Abonnés op advertentiën 1 regel gratis voor iedere advertentie.

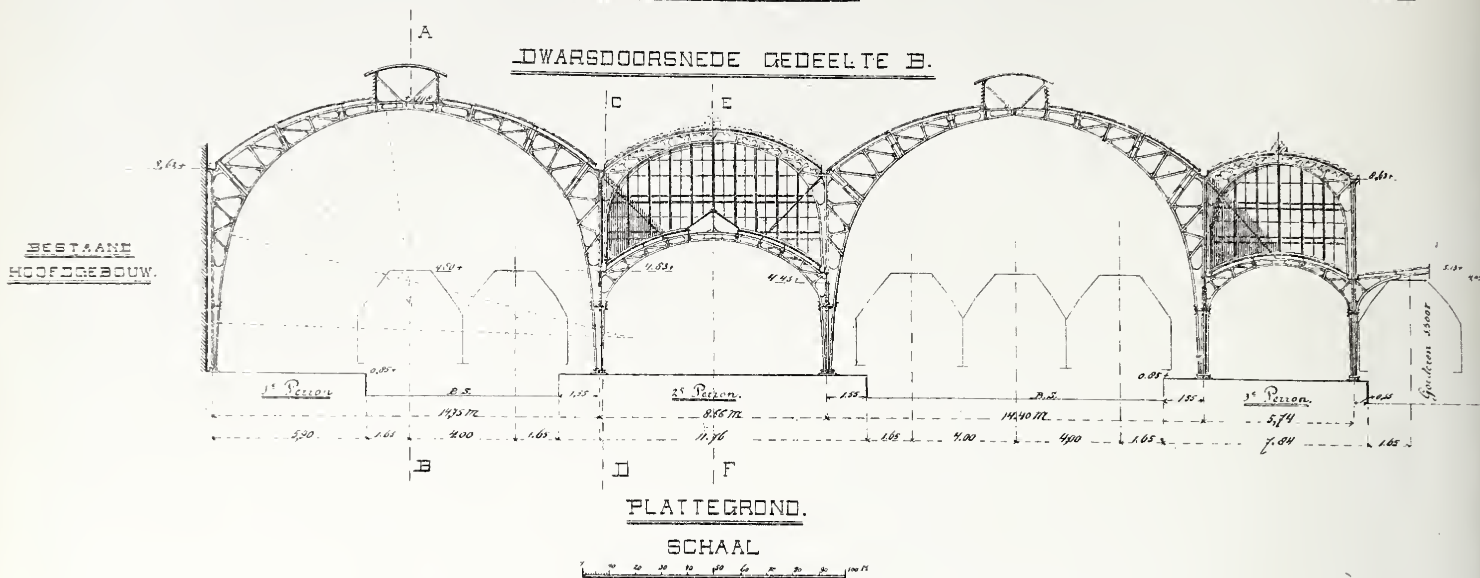
Algem. Maatsch. van Levensverzek. en Lijfrente, Damrak 74, Amst.
Badinrichtingen. — Th. A. DE KOSTER, Amsterdam.
„ — Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Amsterdam, 150 de Ruyterkade. Filiaal 36 Rokin.
Behangselpapieren- — H. & A. ROOSEBOOM. Den Haag en Amsterdam, Koningsplein 1.
Bouwmaterialen. — NIC. BROERS, Amsterdam.
Bouwstoffen. — MARTIN & Co.. Amsterdam.
Brandkasten. — Wed. P. A. SCHROOT & ZOON, den Haag.
„ (Amerik.) — FRED. STIELTJES & Co., Amsterdam.
Brandkluisdeuren. — Wed. P. A. SCHROOT & ZN. den Haag.
Carbolineum Avenarius. — GUST. BRIEGLEB. Amsterdam.
Cement-IJzerwerken. — AMSTERD. FABRIEK. Amsterdam.
Dowson gas. — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam.
Electrische installatiën. — SIEMENS & HALSKE. den Haag.
„ „ — W. SMIT & Co., Slikkerveer.
Electrische Verlichting. — C. A. HUIJGEN. — Rotterdam.
Gasmotoren. (Crossley Otto) — G. BARGER. den Haag.
„ (Otto-Cycle.) — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam.
Gegoten Geëmailleerd IJzeren Waschtafels. — PECK & Co. Amst.
Gritzner Stoompompen. — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam.
Hardsteen, Zandsteen. — DE BEER & LEHREN, Amsterdam.
Houthandel. — LINDNER & Co., Wittenburgerstraat 22—24, Amst.
„ — H. SCHMIDT & Zn., Nieuwmarkt No. 21, Amst
Houtbewerkingswerktuigen. — Fred. STIELTJES & Co., Amsterd.
„ — G. BARGER. den Haag.
Houtcement. — J. A. SMITS, Ruyschstraat 5, Amsterdam.
Houtcement enz. — A. G. AIKEMA en Co. Rotterdam.
Houten Riemschijven. — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam:
Huis- en Décoratieschilder. — Jos. AMIABEL. Luth. Burgwal 29, den Haag. Breedstraat 9, Utrecht.
Hydraul. Electr. en handliften. — Fred. STIELTJES & Co.. Amsterd.
Ingolin. — D. FRENI. Amsterdam.
Jalousiën. — S. BRUIGOM, Arnhem.
Josson-Cement. — A. E. BRAAT, Rotterdam en Amsterdam.
Levensverzekering-Maatschappij „KOSMOS", Den Haag.
Lichtdrukken. — RITSCHER & LANDSMAN, den Haag.
Liften. — JAN HAMER & Co.. Amsterdam.
„ — C. A. HUIJGEN, Rotterdam.
Loodwit. Chem. zuiver in verzegelde vaten. — Firma G. GREVE, Utrecht.
Marmer. — DE BEER & LEHREN, Amsterdam.
„ — G. & J. COOL. Amsterdam.
Morleysteen. — ARMAND VAN WYLICK, Rue Linnée 42, Brussel.
Ovens — W. A. V. DESMONS. Heer—Maastricht.
Overkappingen. — T. G. TISSOT. Jr. Amsterdam.
Parketvloeren. — Gebr. v. MALSEN, 's Gravenhage.
„ — DE BEER & LEHREN, Amsterdam.
Papierstüc. — BENNEWITZ & Co., Damrak 85, Amsterdam.
Photolithografie. — WEGNER & MOTTU, Amsterdam.
„ Steendrukkerij v/h AMAND, Warmoesstr. 147, Amst.
Proefstation Bouwmat. - KONING & BIENFAIT, Amsterdam.
Portland-Cement. — DE BEER & LEHREN. Amsterdam.
„ — H. G. AIKEMA & Co., Rotterdam.
„ — DYCKERHOFF & SöHNE, Amöneburg.
Rolluiken. — T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.
Schoolborden. — J. M. KIPPEL. den Haag.
Stalen Balken. — H. E. OVING Jr. Rotterdam.
Staaldraadtouw. — HOOGERWERFF & Co., Kinderdijk.
Sgraffito. — G. H. BAUER & ZOON, den Haag.
Sier- en Gevelsteen. — K. G. TELENGA, Leeuwarden.
Stalinrichtingen. — STAAL & HAALMEIJER, Amsterdam.
Stalinrichtingen. — D. S. M. KALKER. Amsterdam.
Tegels in soorten. — DE LINT & Co., Rotterdam.
Toeschuifbare hekken. — Fred. STIELTJES & Co., Amsterdam.
Tufsteen. — F. ENGERS. Amsterdam.
Venetiaansche Vloertegels. — E. K. OSINGA, Apeldoorn.
Verwarming en Ventilatie. — Fred. STIELTJES & Co., Amsterd.
„ „ „ — Th. A. DE KOSTER, Amst.
Verwarmingtoestellen. — D. S. M. KALKER, Amsterdam.
„ — W. J. STOKVIS, Arnhem.
Ventilators. — JAN HAMER & Co., Amsterdam.
„ — D. P. H. HASSELMAN, Amsterdam.
Verticale Mortel-Molens. — JULIUS LÜCHAU, Damrak 71, Amst.
Vuurvaste Steen. JOSTEN & Co. te **Königswinter a/Rh.** Fabrikanten van zeer vuurvaste **Chamotte-** en **Dinas**-steenen, vuurvaste Cement, Karolinklei enz.
Werkt. v. Stoomwascherijen. — Fred. STIELTJES & Co. Amsterd.
Worthington, Stoompompwerkt. — Fred. STIELTJES & Co. Amst
Zinkwerken. — F. W. BRAAT, Delft.

PERRONOVERKAPPING
STATION UTRECHT.

Mt E v S S.

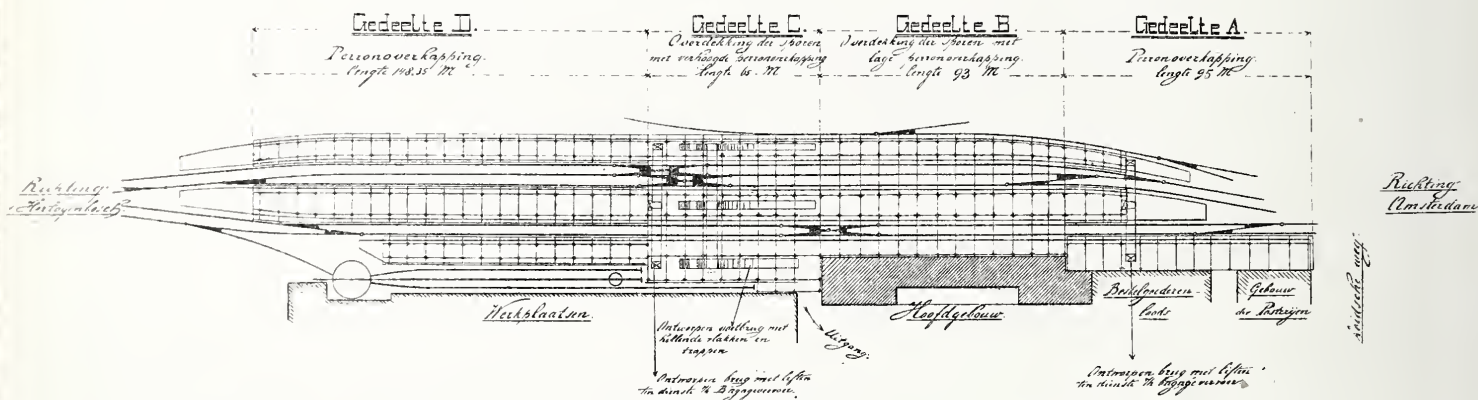
BLAD I.

DWARSDOORSNEDE GEDEELTE B.

PLATTEGROND.

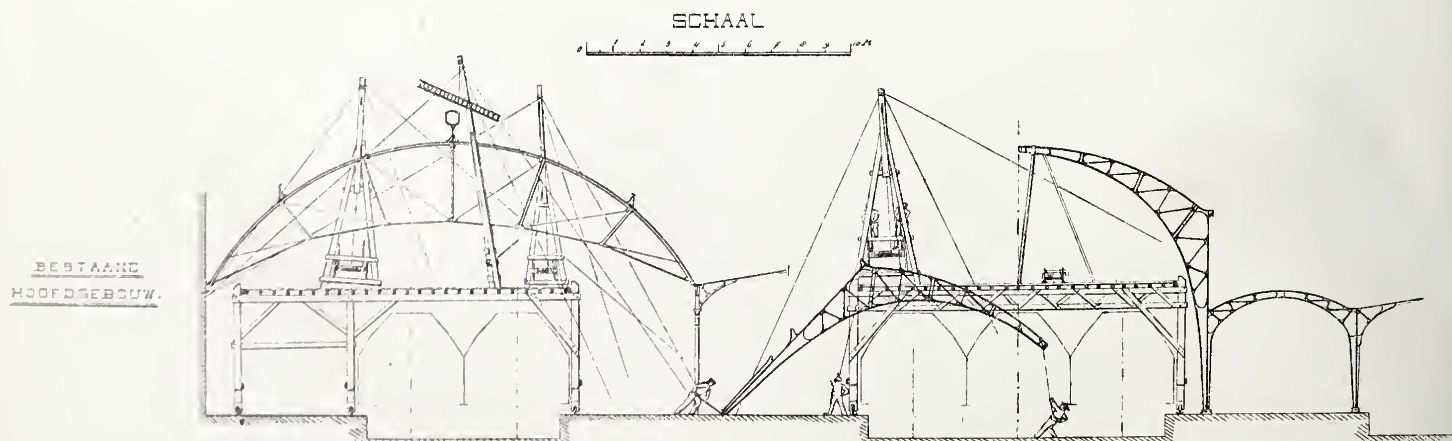
SCHAAL

AFBRAAK DER OUDE OVERKAPPING.

HET STELLEN DER NIEUWE OVERKAPPING.

SCHAAL

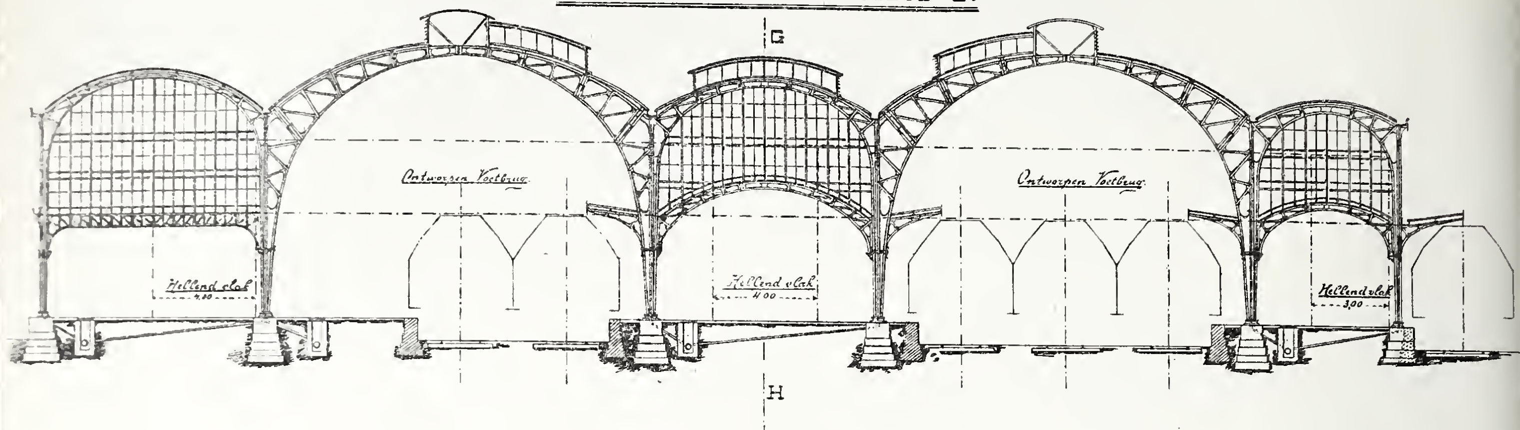
1894

M.t.E.v.S.S.

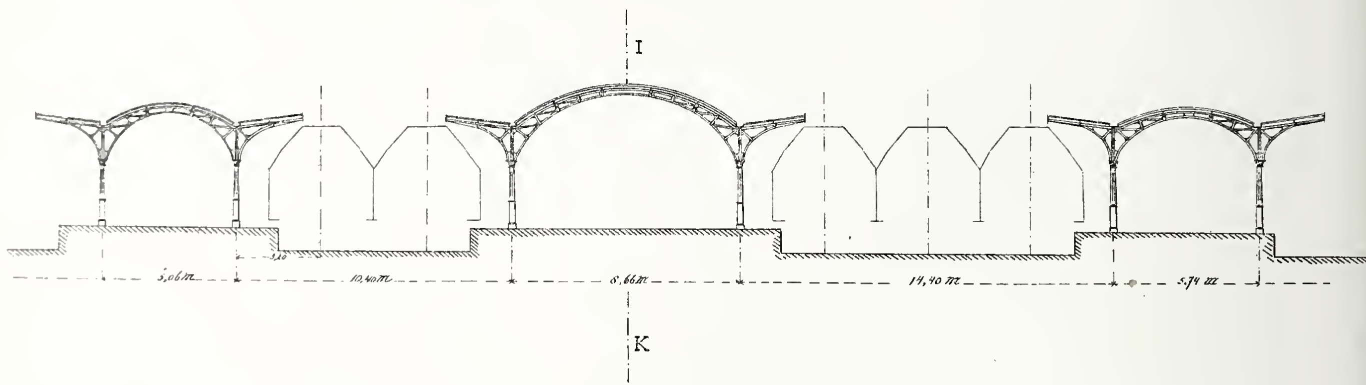
PERRONOVERKAPPING.
STATION UTRECHT.

BLAD II.

DWARSDOORSNEDE GEDEELTE C.

DWARSDOORSNEDE GEDEELTE D.

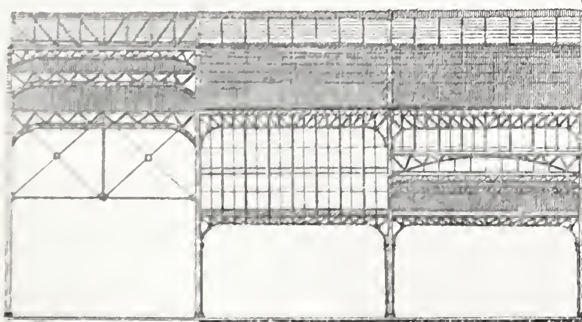

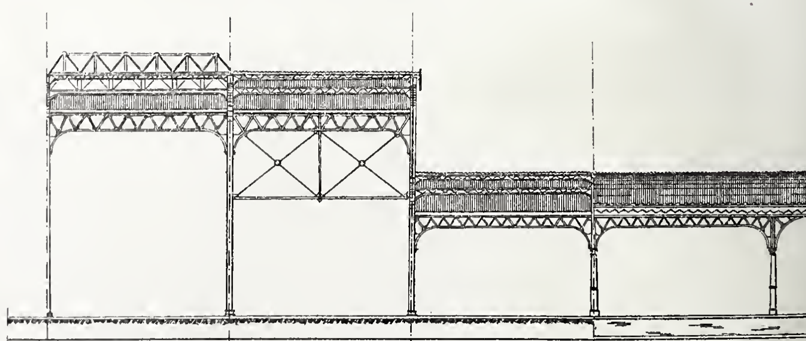
LANGSDOORSNEDEN

GEDEELTE B. — VOLGENS AB — VOLGENS CD. — VOLGENS EF.

GEDEELTE C. — VOLGENS GH.

GEDEELTE D. — VOLGENS IK.

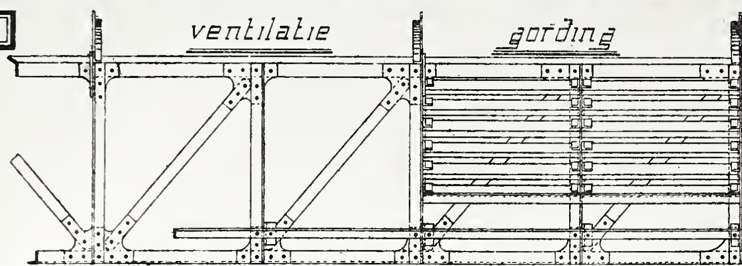
SCHAAL.

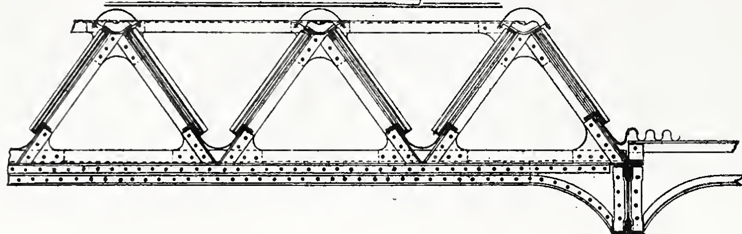

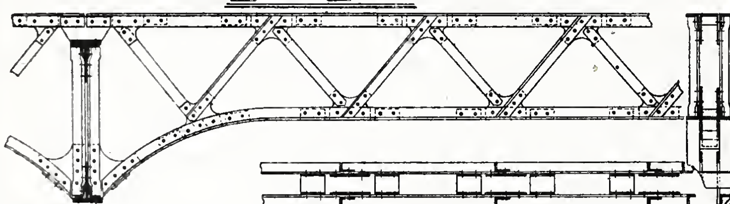
1894.
G.W. van Heukelom

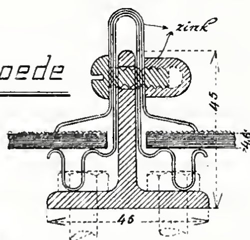
PERRON-OVERKAPPI[NG]
STATION UTRECHT.

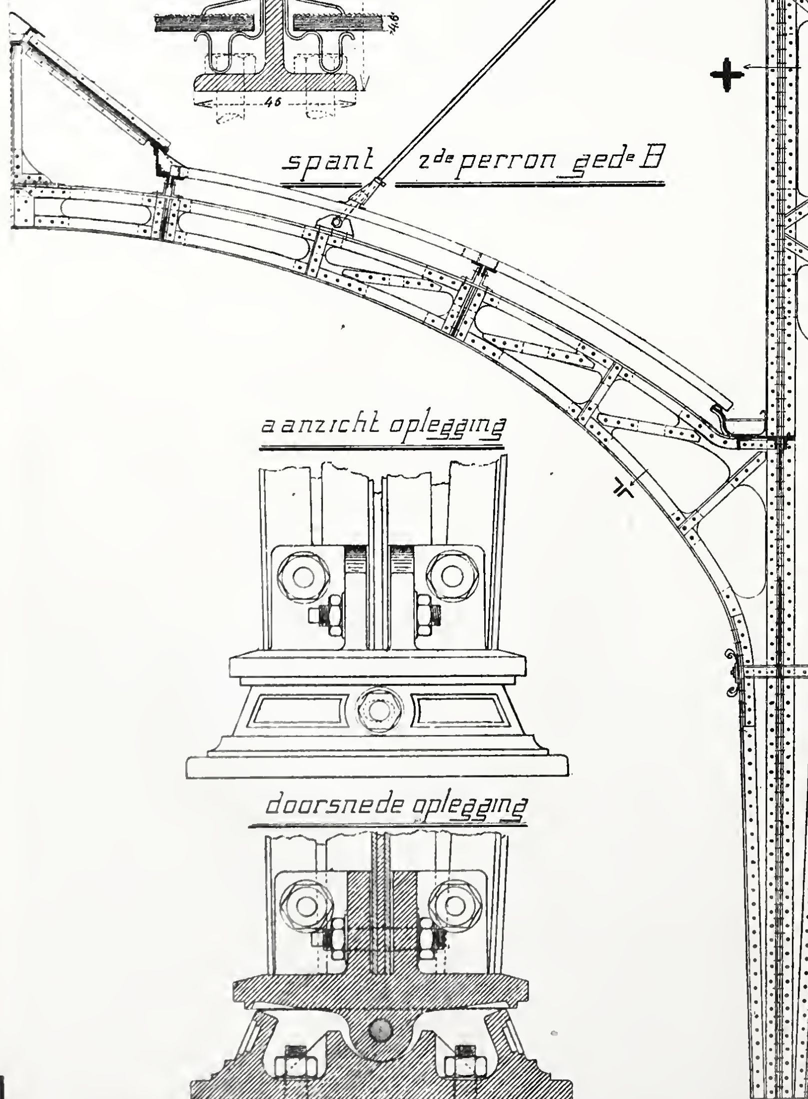
spant 2de–3de perron

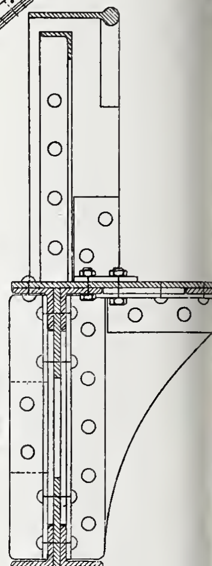

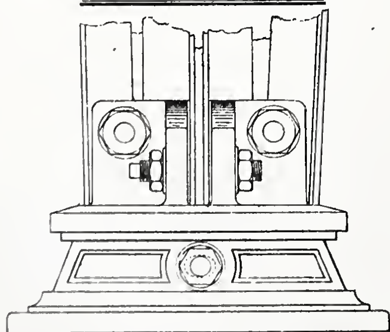

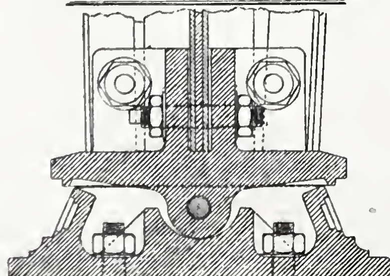

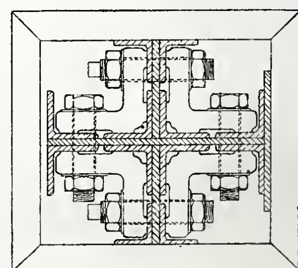

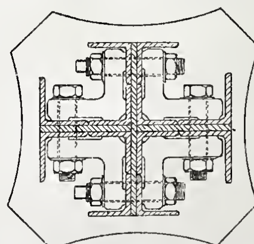
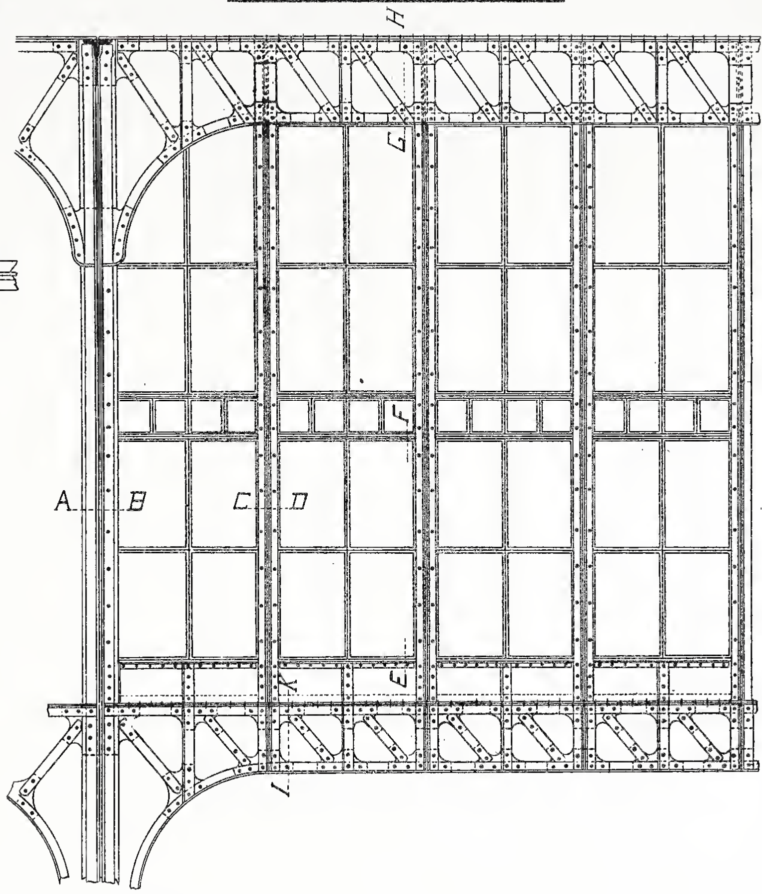

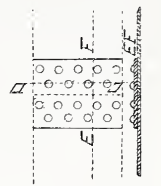
PHOTO-LITH WEGNER & MOTTU AMST

Mt.E.v.S.S.

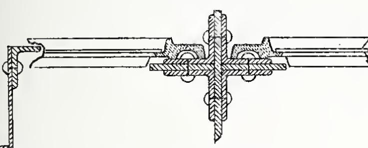
BLAD III.

vertikale glasramen

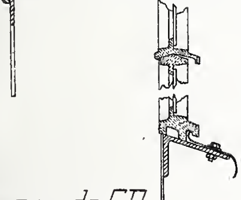

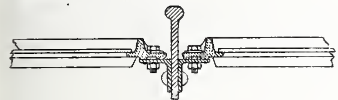
doorsnede AB

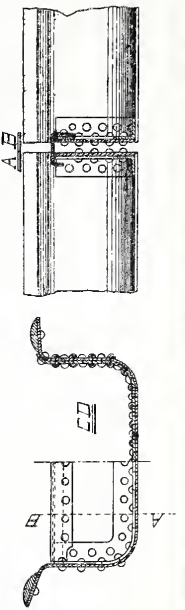

doorsnede EF

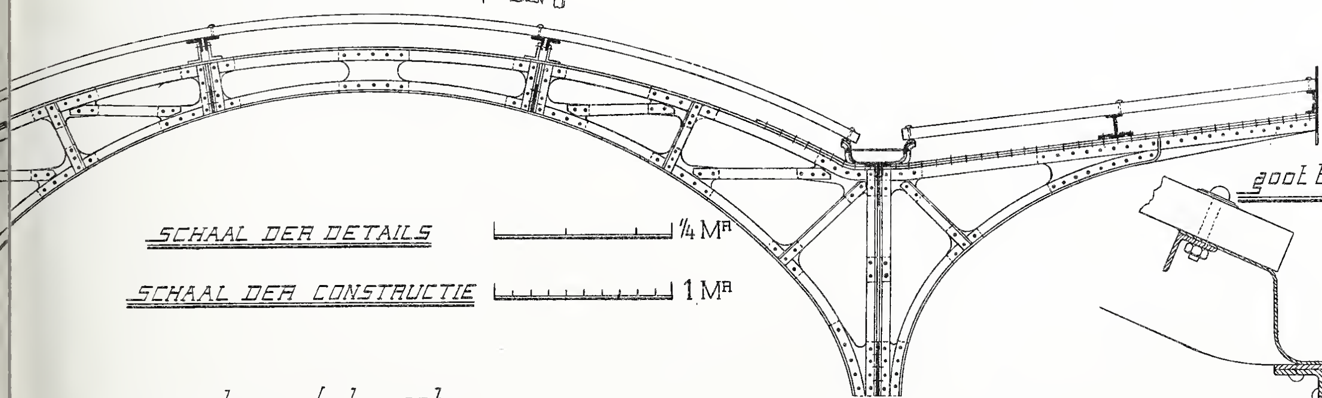

doorsnede CD

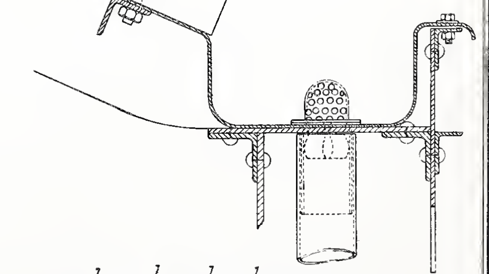

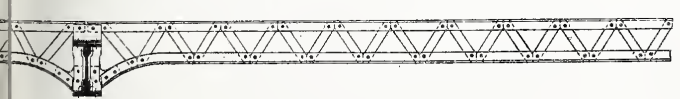
spant 3de perron gede D

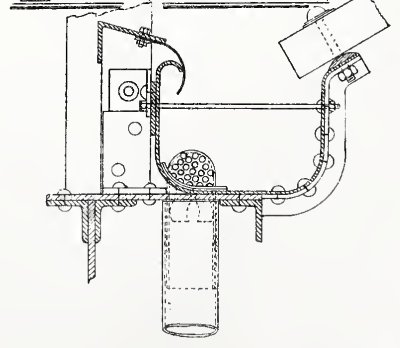
goot boven de glasramen

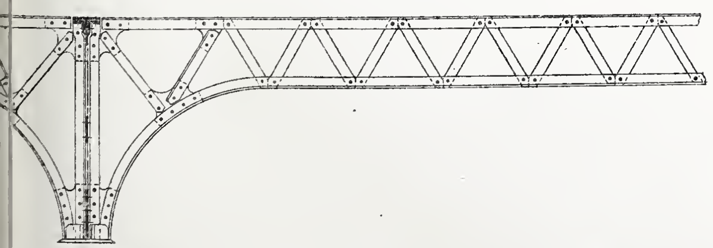
gording in het spant

goot onder de glasramen

gording onder de goot

PERRON-OVERKAPPING
OP HET STATION UTRECHT DER MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

27 APRIL 1895. 15de JAARGANG. No. 17.

Redactie voor de verschillende groepen:
A. LE COMTE. — EDUARD CUYPERS. — F. C. DUFOUR. — A. C. M. VAN ETTEN. — HENRI EVERS. — C. A. HUYGEN. — D. E. C. KNUTTEL. — JURRIAAN KOK. — J. R. DE KRUYFF — F. H. VAN MALSEN. — C. B. POSTHUMUS MEIJJES. — C. MUYSKEN. — J. J. VAN NIEUKERKEN. — R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS. — B. J. OUËNDAG. — C. H. PETERS. — C. T. J. LOUIS RIEBER. — P. DU RIEU FZN. — J. VERHEUL DZN.
BUREAU REDACTIE: Marnixstraat 402, Amsterdam.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. ƒ 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels ƒ 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.
BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

PERRON-OVERKAPPING OP HET STATION UTRECHT DER MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

DOOR G. W. VAN HEUKELOM,
Adj.-Ingenieur van de Maatsch. t. Expl. van S.S.

In de laatste jaren heeft het station van de Maatsch. tot Expl. van Staatsspoorwegen groote veranderingen ondergaan.

Toen na de overname van de Ned. Rhijn-Spoorweg-Maatsch., de exploitatie van dit belangrijke station — een centrum van het reizigersverkeer en goederenvervoer — in handen van de Maatsch. tot Expl. van Staatsspoorwegen was gekomen, bleek het, dat noch het emplacement, noch het eigenlijke station, ruimte der perrons en overkapping, aan de te stellen eischen voldeden.

Langzamerhand werden groote wijzigingen en verbeteringen aangebracht.

Het tweede perron werd aanzienlijk verbreed en een derde perron gebouwd.

Dat de verbouw van het groote emplacement, waarvan ongeveer alle belangrijke sporen verlegd en vele nieuwe sporen geschapen werden, met groote moeielijkheden gepaard ging, behoeft geen nader betoog.

In 1892 was men met de verandering der perrons en sporen gereed.

De bestaande overkapping, niet meer dan het eerste perron, de helft van het tweede perron en de tusschengelegen sporen overspannende, en in de lengte slechts over de halve lengte der nieuwe perrons zich uitstrekkende, bood onvoldoende beschutting; tot het overdekken der buiten de overkapping gelegen perrons moest dus worden overgegaan.

Zuinigheidshalve werd toen door de Maatsch. tot Expl. van Staatsspoorwegen aan de Regeering voorgesteld om de bestaande overkapping — wier ouderdom en constructie zulks wettigden — te slopen, en te vervangen door eene eenvoudige perronoverkapping over de volle lengte der drie perrons, evenwel zonder overdekking der sporen.

Dit voorstel mocht geen ingang vinden. Hoewel geen bezwaar bestond om aan de ter weerszijden van het bestaande hoofdgebouw uitstekende perroneinden de ontworpen perronoverkapping te geven, achtte de Regeering het wenschelijk om aan het centraal verkeer op het station, tegenover het hoofdgebouw en ook nog tot ongeveer 65 M. ten Zuiden daarvan, eene overdekking met overkapping der sporen te verleenen.

De ontworpen perronoverkappingen op den plattegrond (zie blad I.) aangegeven door de gedeelten A. en D. als goedgekeurd aangenomen zijnde, rees dus het vraagstuk, om tusschen en in aansluiting met deze perronoverkapping een nieuw gedeelte overkapping met overdekking der sporen te maken.

Ofschoon een voorstel der Regeering, aangevende behoud van de bestaande overkapping en nevenplaatsing van een tweede overspanning van overeenkomstige constructie langen tijd een punt van overweging bleef, werd ten slotte een nieuw ontwerp van de Maatsch. tot Expl. van Staatsspoorwegen — sloping van de bestaande kap insluitende — als de beste oplossing beschouwd en goedgekeurd. De onvoldoende verlichtingswijze en de gedeeltelijk constructief-onjuiste samenstelling van de bestaande overkapping, waardoor belangrijke wijzigingen en verzwaringen vereischt werden, maakten het mogelijk, dat de kosten van het ontwerp der Maatsch. tot Expl.

van Staatsspoorwegen de kosten van het Regeeringsvoorstel niet overschreden.

Aan het goedgekeurde ontwerp werd spoedig uitvoering gegeven.

In Mei 1893 werd het werk aanbesteed.

Laagste inschrijfster was de Société Anonyme des Ateliers de Construction de Malines — aan wie het werk gegund werd (inschrijving f 269,000). In September 1893 werd met den arbeid op de fabriek aangevangen.

In Januari 1894 werd een begin gemaakt met het stellen der eerste perron-overkappingen aan de zuidzijde van het station.

Einde Januari 1895 mocht het werk zoo goed als geëindigd beschouwd worden.

Algemeene Beschrijving. De plattegrond der overkapping is duidelijkheidshalve in vier gedeelten A. B. C. en D. verdeeld.

Het gedeelte A aan de noordzijde van het station, zich bepalende tot eenvoudige perron-overkapping, strekt zich uit van den overweg bij den Leidschen Rijn tot aan het stationsgebouw.

Het gedeelte B, lage perron-overkapping met overdekking der sporen, strekt zich uit over de volle lengte van het hoofdgebouw.

Het gedeelte C. hooge perron-overkapping, ontworpen met het oog op een later te maken overbrugging der sporen ten dienste van het reizigersverkeer, en met overdekking der sporen, strekt zich uit tot 65 M. zuidwaarts van het hoofdgebouw.

Het gedeelte D — uit lage perron-overkappingen bestaande — overdekt het overblijvende deel der perrons ten zuiden van het gedeelte C.

De op bijgaande teekeningen blad I en II aangegeven doorsneden dienen tot nadere verklaring van het ontwerp.

Om tot eene ongezochte aansluiting met de perron-overkappingen van de gedeelten A en D te geraken, werden de steunpunten der groote overspanningen (gedeelte B. en C.) in de verlengden der kolommenrijen geplaatst.

De perron-overkappingen van het gedeelte B volgen volkomen den vorm der overkappingen van de gedeelten A en D.

De hoogte der perron-overkapping in gedeelte C is aanmerkelijk grooter; de goot-hoogte dezer overkapping komt overeen met die der groote sporen-overspanningen.

De onderlinge afstand der spanten in de gedeelten D en C is regelmatig 7 M. In de gedeelten A en B was een dergelijke regelmaat, met het oog op de bestaande ramen en deuren der aangrenzende gebouwen, niet te vinden en verschiet de spantafstand daardoor van ongeveer 6,60—7,30 M., terwijl het veld van gedeelte C, grenzende aan gedeelte B, een lengte van 9 M. heeft.

De spanten in de gedeelten A en D worden ondersteund door gegoten ijzeren kolommen, welke rusten op blokken van cement-beton.

De spanten in de gedeelten B en C worden daarentegen ondersteund door getrokken ijzeren stijlen, die met de spantconstructie één geheel vormen. Deze stijlen zijn geplaatst op gegoten ijzeren opleggingen, welke rusten op groote teerlingen van metselwerk van klinkers in portland-cementmortel.

In de zijwanden der sporen-overkappingen van gedeelte B, 2e en 3e perron, in de zijwanden der perron-overkappingen van gedeelte C, 1e en 3^e perron en in de overgangsspanten der hooge in de lage perron-overkappingen, zijn vertikale glasramen aangebracht.

Plaatselijk treft men in de dakbedekking van gedeelte C hellende lichtramen aan.

Afmetingen. De spanwijdten der perron-overkappingen bedragen:

gedeelte A	1^e perron	9.75 M.		
„ D	1^e „	5.06 „		gemeten tusschen de kolommen.
„	2^e „	8.66 „		
„	3^e „	5.74 „		

De breedte der luifels bedraagt 2.5 M.

De spanwijdten der sporen-overkappingen bedragen:
overkapping van het 1^e naar het 2^e perron . 14.75 M.
„ „ „ 2^e „ „ 3^e „ . 14.40 „

Hoogten. Neemt men bovenkant spoorstaaf als peil (B.S.) aan, dan zijn de verschillende hoogten:

Onderkant teerlingen der getrokken ijzeren stijlen . . . . 0.80 M. ÷ B. S.

Onderkant teerlingen der gegoten ijzeren kolommen. . . . . 0.50 M. ÷ B. S.

Bouwkant van het kapiteel der kolommen 3.53 M. +

Onderkant van den bodem der doorgaande benedengoot . . . . 4.83 M. +

Bovenkant van de lage kapspanten in het midden bij de perron-overkappingen:

op het 1^e perron	gedeelte A	6.43 M. +	
	„ D	5.52 M. +	
2^e perron	„ A. B. D.	6.27 M. +	
3^e „	„ „	5.52 M. +	

Onderkant van den bodem der doorgaande bovengoten . . . . 8.63 M. +

Bovenkant van de spanten der sporen-overkappingen in het midden . . . 11.18 M. +

Bovenkant van de spanten der verhoogde perron-overkappingen in het midden:

op het 1^e perron	gedeelte A . . .	10.23 M. +
	„ C . .	10.07 M. +
2e „	„ „ . .	10.07 M. +
3e „	„ „ . .	9.32 M. +

Bovenkant van het spant aan het uiteinde der doorgaande luifels . . 5.13 M. +

Yzerconstructie. Voor het constructie-materiaal (plaat-, hoek-, balk- en ander proefielijzer) werd gekozen het zoogenaamde vloei-ijzer (Fluss-eisen, fer homogène, acier doux), zacht staal.

Voorgeschreven was o. a.:

trekvastheid in alle richtingen 37—44 KG. per mM^2.

Product van vastheid en uitrekking, de eerste uitgedrukt in KG. per mM^2, de laatste in procenten van de lengte tusschen de merkteekens van de proefstaaf, minstens 900.

De proefstaven, met afgevijlde ronde kanten moeten in kouden toestand zich laten buigen tot de beide beenen evenwijdig en op eenen onderlingen afstand gelijk aan de halve ijzerdikte gebracht zijn, zonder scheuren te vertoonen. — Zie verder: Voorschriften uitgegeven door het Ministerie van Koloniën.

Voor het ijzer der klink- en schroefbouten was voorgeschreven wel-ijzer, minimum vastheid 38 KG. per mM^2. Minimum uitrekking 20 %. Minimum samentrekking der doorsnede op de breuk 40 %. Buigproef als boven. Vereischte, lange en fijndradige vezel. De buigproeven werden meestal genomen op de vervaardigde bouten.

Het hoek- en balkijzer, hoofdzakelijk geleverd door de Burbacher Hütte te Burbach bij Saarbrücken, voldeed zeer goed aan de gestelde proeven.

De trekvastheid bepaalde zich tusschen zeer enge grenzen, 39.5 tot 42,— KG. Het staal onderscheidde zich door bijzondere taaiheid.

Het plaatijzer — uit België afkomstig — vertoonde meerdere hardheid (42—45 KG. per mM^2.) Aan de gestelde eischen van verlenging en buigzaamheid werd echter voldaan.

Tijdens de bewerking werden zelden gebreken gevonden. Het schoone homogene Duitsche vloei-ijzer bewees, dat het als materiaal voor gebogen constructielijnen of voor omgekropte deelen zeer gemakkelijk te bewerken valt.

Het ponsen der gaten was verboden.

Ten einde het ijzer roestvrij te maken, werd het vóór de samenklinking in zuur-, kalk- en warmwaterbaden behandeld en daarna nog warm zijnde met lijnolie bestreken.

Onderdeelen der constructie. Spanten. De constructie der verschillende spanten komt in hoofdzaak met elkander overeen. Zoowel bij de kleine perron-overkappingen, als bij de grootere sporen-overspanningen bestaan de spanten uit vakwerk-constructies. Bij de gedeelten A en D rust de vakwerk-constructie op gegoten ijzeren kolommen; bij de gedeelten B en C maken de stijlen één geheel uit met het vakwerk van het spant. De boven- en onderranden bestaan uit 2 hoekijzers; bij de grootere spanten door een of meerdere strippen versterkt. De diagonalen van het vakwerk bestaan uit vereenigde hoekijzers of platte banden. De knooppunten worden gevormd met sierlijk uitgesneden hoekplaten.

De spanten der groote sporen-overkappingen bestaan uit twee helften, welke op gegoten ijzeren scharnieropleggingen steunen. In den top van het spant zijn de twee spanthelften zoodanig vereenigd, dat eenige verandering in de grootte van den tophoek mogelijk is gebleven. In de uiteinden der spanthelften is de vakwerkconstructie door een volle plaat vervangen.

De kleinere spanten der perron-overkappingen vormen boog-constructies die zoodanig berekend zijn, dat zij geen zijdelingschen druk op de koppen der kolommen uitoefenen.

Kruisvormig geplaatste ruggen op de gegoten ijzeren opleggingen en kolommen omsluiten den voet der spanten.

Opleggingen. De opleggingen der groote overspanningen bestaan uit een boven- en benedenhelft. De bovenheft rust met een half cylindervormig oppervlak, draaibaar op de onderhelft. Vier zware schroefbouten met hoefijzer-ankers in de fundeering ingemetseld, bevestigen de onderhelft der oplegging op de uit klinkers gemetselde teerlingen. Aan de opleggingen is een zoodanige vorm gegeven, dat het uitwendig aanzien het bestaan van een scharnier-gewricht niet zou doen vermoeden. Ter wille van de onbeduidendheid der kapafmetingen werd het wenschelijk geacht om deze constructie-eigenaardigheid — die niet alleen uit een theoretisch standpunt te verdedigen zou zijn, maar ook bij de opstelling hare voordeelen bood — niet in den vorm van de oplegging uit te spreken.

Gordingen. De gordingen, met uitzondering der balkijzers en versieringsplaten op de luifels, zijn samengesteld uit vakwerk.

Zij zijn niet *op*, maar *tusschen* de spanten aangebracht en volgen de richting, normaal op het dakvlak.

De bovenranden der gordingen zijn door middel van korte hoekijzers op de spanten bevestigd.

De uiteinden van de onderranden der gordingen buigen zich neer op de onderranden der spanten.

Bij de gordingen tusschen de grootere overspanningen heeft dit neerbuigen een bepaald doel. De berekening toont aan, dat in den onderrand der spanten drukspanningen heerschen.

De onderrand der spanten zal dus onderhevig zijn aan eene neiging tot zijdelingsch plooien, hetwelk voorkomen kan worden door het verbreeden van den onderrand. Daar een zeer breede onderrand schaden zou aan het lichte uiterlijk der spant-constructie, was het meer verkieslijk om den onderrand te steunen door de neergebogen onderranden der gordingen. De hooge gording A (blad III) heeft aan deze overwegingen haar bestaan te danken. Het gewicht der dakbedekking had even goed op de nabijgelegen goot, ondersteund door de gording tusschen de vertikale stijlen, overgebracht kunnen worden.

De boven- en onderranden der gordingen worden gevormd door hoekijzers, de diagonalen bij de lage gordingen door platijzers, de diagonalen der hoogere gordingen door hoekijzers of platte banden op hoekplaten geklonken.

De hoekijzers van de boven- en onderranden der gordingen tusschen de groote overspanningen zijn van elkander gescheiden, door op korte afstanden aangebrachte U-ijzers. Deze gordingen winnen daardoor belangrijk in stijfheid, zoodat zijdelingsch doorbuigen der hellende gordingen voorkomen wordt.

Om uitzettingen bij temperatuurs-wisselingen mogelijk te maken en om onnauwkeurigheden der bewerking tegemoet te komen, zijn in de hoekplaten, die de gordingen aan de spanten bevestigen, ellipsvormige gaten gemaakt.

De bevestiging geschiedt met schroefbouten, die alle, na het aandraaien, in den draad met den beitel ingezet zijn.

(Wordt vervolgd.)

IETS OVER (BOUW) KUNST.

't Is al lang geleden, dat ik op eene vergadering van een der Afdeelingen verkondigde, dat men niet geheel kon indringen in het ontstaan der kunstvormen uit vroeger tijdperken. Toen vond die meening weinig bijval. Later werd dat in enkele artikelen over Bouwkunst voorgestaan. En onder een schoon vaan met opschrift „Liefde" werd het nog eens verdedigd in de „Afdeeling Amsterdam" door den heer van der Pek. Het devies is zoo schoon, dat ik gaarne onder zulk vaandel zou strijden, ik heb alleen iets daartegen. Liefde dient onbewust aanwezig te zijn. Iemand, die nu hoort, dat liefde een voorwaarde is, om wat te maken, die dient dan al te weten, dat en wat hij lief heeft, en moet zich niet eens een liefdetje gaan aanschaffen. Iets dient gemaakt te worden als gevolg van gevoeld kunnen, met drang: 't moet er uit, want: ik voel, ik ben, ik kan. „Waar zoo de liefde viel", daar werd gezocht, gekeken en overdacht, tot rijpheid gedragen. Daar zal 't komen en verluchten, daar wordt soms kunst geboren

Nu zie ik niet altijd den drang die tot maken voerde. Zie ik dien, dan waardeer ik reeds daarom alleen 't werk. Doch afgescheiden hiervan, oordeel ik meestal naar den verkregen vorm en neem niet liefde als maatstaf, want

ik zie die niet altijd, „omdat die niet mijn liefde was."

De een zocht kunst hier, de ander daar. Kunst zal komen na een Maatschappelijken omkeer, zeggen sommigen. Voor dezen heeft een omkeer geen dieper grond dan 't jagen naar kunst. Voorwaar een dure prijs. Voor kunst ben ik niet bang, dat ze komt of er niet is; ik ben bang voor de Maatschappij.

Een kunstenaar wordt niet geboren of gemaakt, en ook niet opgeleid; die wordt het door omstandigheden. Er zijn meer kunstenaars onder de niet-kunstenaars dan onder degenen die zich zoo noemen.

Een kunstenaar is letterlijk: iemand die iets kan. Iemand die geeft wat iets zegt en schoon is, — dat is rein, dat is ontdaan van alles hinderlijks, dien noem ik kunstenaar.

Kunst in onze opvatting is relatief. De een noemt kunst wat het niet is voor den ander. Wat heden voor ons dien naam verdient, is het een volgend jaar niet meer wellicht. Kunst noemen wij: datgene wat *wij* kunnen en datgene wat we beseffen nog niet te kunnen. Het peil verplaatst zich dus met ons streven en kunst moest absoluut zijn.

— Kunst is niet van één dag. —

Als wij bij onze jacht er naar, bij ons easthetisch gefilosofeer, bij ons geharrewar en getwist er over, spreken van onze (relatieve) kunst, dan trachten we die meestal te verheffen of te doen voorkomen als absoluut.

We moesten eigenlijk eens beneden ons achten kunst te willen geven, en alleen als richtsnoer nemen: Wij zullen trachten ons werk goed en zoo harmonisch mogelijk te maken. Dan zouden we elkander wellicht meer waardeeren en minder uitschelden, en gelooven, dat ook anderen dikwijls „liefde" hadden, ofschoon wij 't niet begrijpen.

Soms heb ik behoefte aan kunst, niet altijd. Ik heb behoefte aan 't volle rijke leven, aan gezondheid en geluk. Praat me dan niet over kunst, dat alles gaat nu er boven. Soms is kunst mijn geluk; als 't daartoe dient en als gij 't zoo beschouwt dan ga ik mee.

J. H. d. G.

PRIJSVRAGEN.

CONCOURS VOOR DE FRAAISTE GEBOUWEN
op de terreinen van de Maatschappij tot Exploitatie van Bouwterreinen „Duinaue", gelegen te Scheveningen.

Voor de uitwendig fraaiste gebouwen op de terreinen van bovengenoemde Maatschappij te stichten, worden door de Maatschappij *„Duinaue"* de 3 onderstaande prijzen uitgeloofd, als:

1e. Een prijs van vijfduizend Gulden (*f* 5000).

2e. Een prijs van tweeduizend vijfhonderd Gulden (*f* 2500).

3e. Een prijs van eenduizend gulden (*f* 1000).

Deze prijzen zullen worden toegekend als volgt:

De *eerste* prijs van f 5000, aan den ontwerper van het — door de Jury aangewezen — fraaiste gebouw;

De *tweede* prijs van f 2500, aan den ontwerper van het — door de Jury in de *tweede* plaats aangewezen gebouw;

De *derde* prijs van f 1000, aan den ontwerper van het — door de Jury in de *derde* plaats aangewezen gebouw.

De mededingers leveren eene in lijnen of kleur opgewerkte teekening van alle gevels in, ten kantore van den Directeur der Maatschappij, Prinses Mariestraat n^{0}. 9, te *'s-Gravenhage.*

De beoordeeling der gebouwen en de uitreiking der prijzen zal plaats hebben, zoodra 12 gebouwen van mededingers naar de prijzen, op de terreinen van de Maatschappij zullen zijn voltooid.

Door een gebouw wordt verstaan eene enkele- of dubbele villa, of wel een blok woonhuizen onder één dak, alsmede andere gebouwen, zoo voor den bouw der 2 laatste categoriën door het Gemeentebestuur eventueel vergunning mocht worden gegeven.

De beoordeeling der gebouwen zal geschieden door eene Jury bestaande uit 3 Leden, waarvan één Lid zal worden aangewezen door het Bestuur der Maatschappij *„Duinaue"*; één Lid door de betrokken ontwerpers der gebouwen en mededingers naar de prijzen, terwijl het derde Lid der Jury door de 2 bovengenoemde Juryleden zal worden gekozen.

De beoordeeling heeft uitsluitend betrekking op de artistieke eigenschappen van het uitwendige der gebouwen en de wijze van uitvoering daarvan.

Op gemotiveerde gronden kan de Jury een voorstel doen tot splitsing van de bovengenoemde prijzen.

Het Bestuur van de Maatschappij „Duinaue" voornoemd:
Commissarissen: De Directeur:
B. JANSE JOHZ. H. WESSTRA JR.
J. W. F. RIDDER HUYSSEN VAN KATTENDIJKE.
J. VAN VORSTENBERG.

De heer J. Verheul Dzn. te Rotterdam is met algemeene stemmen van de leden der Jury bekroond geworden voor zijn ontwerp, ingediend als antwoord op de prijsvraag voor den bouw der zevende Kerk voor de Ned. Herv. Gemeente te 's-Gravenhage.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling Leiden 11 April 1895. Omtrent de bijdrage van den heer H. J. Jesse, getiteld: „De lustrumfeesten in 1895," wordt thans het volgende verslag geplaatst, waarvoor in het vorige Weekblad geen ruimte beschikbaar was.

De heer Jesse begon met de gewone vijfjaarlijksche feestviering in herinnering te roepen, de kunstlooze getimmerten op de stoepen, met den wijdschen naam van tribunes bestempeld, ruwe planken tegen de ramen, gekalkte sterren voor illuminatiën, enz. Gelukkig wordt aan dat een en ander minder de aandacht geschonken, maar meer aan hetgeen die ruwe getimmerten omvatten, de vroolijke, schoone en levenslustige maagdenrij. Spreker wenscht echter dien kostbaren schat in een waardiger foedraal te zien.

Stel u voor om in het tijdelijk karakter te blijven, dat alles kwistig met kleurige tapijten en slingers van groen en bloemen was bekleed, sommige daarvan overhuift en met vlaggen en wimpels versierd, welk een rijkdom zou zulks aan de straten verleenen! Daarbij behoefde men alles weer zoo haastig niet af te breken en zou dit aan de voortzetting der feesten eenigen luister bijzetten.

Alvorens echter hiermede voort te gaan, sloeg spreker eerst een blik in het verleden, om later op dit onderwerp terug te komen. Allereerst werden achtereenvolgens de feesten, optochten en versieringen bij de Egyptenaren, Grieken en Romeinen besproken, om daarna een geheel tijdperk over te slaan, ten einde ons in het Bourgondische tijdvak de schitterende toernooispelen en maaltijden te beschrijven. Uit het dagboek van Albrecht Dürer is ons eene nauwkeurige beschrijving bekend van den schitterenden intocht van Karel V in 1520 te Antwerpen. Hij schrijft dat er ongeveer 400 triomfpoorten met allegorische voorstellingen waren; daarna beschrijft hij den prachtigen optocht, waarbij schoone maagden als figuranten dienst deden. Spreker verwees naar de bekende schilderij van Makart.

Na de feesten der edelen en vorsten komen de feesten der rederijkers in zwang. Spr. noemde enkelen daarvan.

Na deze opsomming van schitterende feesten en optochten, waarbij spreker weinig over de eigenlijke versiering van straten had gesproken, merkte hij echter op, dat de versiering gelijken tred met de feesten hield, waarop zij betrekking had. De eerste schilders en kunstenaars verleenden daarbij hun hulp. Zoo wordt o. a. te Antwerpen nog de oorspronkelijke schets bewaard van Rubens voor eene prachtige triomfpoort bij gelegenheid van den intocht van den prins kardinaal Ferdinand in 1638. Dit is slechts een van de vele door hem en andere kunstenaars ontworpen versieringen.

Geen land echter waar de feesten meer tot hun recht komen dan Italië; spr. noemde o. a. de bloemen-corso's. Doch ook ons land is niet achtergebleven wanneer het op schitterende feesten aankwam. Bij vorstelijke intochten werden dan ook dikwijls rijke versieringen aangebracht. Spreker noemde de vele eerepoorten, te Amsterdam opgericht den 18den Maart 1587 bij den intocht van den graaf van Leicester, fraai beschilderd door beroemde kunstenaars, en de illuminatie van den Oudekerkstoren bij die gelegenheid, met papieren lantaars.

Vervolgens den intocht van prins Maurits in Amsterdam in 1594 na de overwinning van Groningen: schitterende versieringen, eerebogen en illuminatiën; den luisterrijken intocht van Maria de Medicis. koningen-weduwe van Frankrijk, in 1638 te Amsterdam. Bij die gelegenheid had men op een drijvend eilandje, uit het veen aangevoerd, een tempel gebouwd met eene voorstelling van het huwelijk van François de Medicis en Johanna van Oostenrijk en aan de andere zijde in vijf tafereelen den ellendigen toestand van Frankrijk onder Hendrik III en bloeiende onder Hendrik IV.

Maar niet enkel in Amsterdam, ook in Den Haag, Leiden, Groningen, Nijmegen en andere plaatsen hadden schitterende intochten plaatst, waarbij passende versieringen en eerebogen waren opgesteld. Vele platen en teekeningen, door spreker getoond, gaven daarvan een overzicht.

Doch genoeg daarvan! Keeren wij tot het eigenlijke onderwerp terug: *De versiering van Leiden in Juni a. s.*

Vooraf werd door spr. opgemerkt, dat men rekening moet houden met de eigenaardige situatie der stad.

Een rechte straat, die dus een perspectief vormt, zal men 't best versieren met eene doorloopende decoratie, om als het ware de perspectief te verhoogen. Daartoe zou zich bijv. de Papengracht leenen, hoewel de perspectievische lijn niet erg lang is.

De smalle straten en stegen, uitkomende op de Breestraat, zullen met hunne aardige inkijkjes het best tot hun recht komen door plafond-versiering en verlichting, waardoor de perspectief weer op eene andere wijze tot haar recht komt.

De versiering van kromme straten, zooals de Breestraat, hoe mooi ook in haar dagelijksch kleed, is zeker een van de moeielijkste vraagstukken. Eene doorloopende decoratie en vooral verlichting is niet op hare plaats, omdat allicht een verwarde indruk verkregen wordt. Eene afwisselende versiering zal daar wel het meest voldoen en daartoe leent zich de Breestraat juist bijzonder wel.

Tot bewijs wat spr. hier mede bedoelde, herinnerde hij aan de tijdelijke Wittepoort, enkele jaren geleden door den heer Van Dam geschilderd en die toen uitstekend effect maakte Welnu, al is het waar, dat men bij eene decoratie niet te veel natuurlijken steen moet nabootsen, laat die poort in 1895 maar weer verrijzen.

Dan plaatse men op de Noordeindsbrug zuilen met Cupido's, zooals in Oud-Antwerpen, die elkaar kleurige linten toewerpen. Dan moet de gaping in de Breestraat, door de Papengracht veroorzaakt, worden aangevuld door een kolossale eerepoort van groen in aansluiting van de perspectievische versiering daarvan, zooeven genoemd.

De groote gebouwen leenen zich veelal uitstekend tot afzonderlijken versiering. Langs de Breestraat zijn er een vrij groot aantal te vinden. Zij behooren in al haar architectonische lijnen versierd en verlicht te worden. Dan heeft men punten genoeg bij de reeds genoemde nauwe stegen om de Breestraat in haar eigenaardig schoon uitstekend te versieren. De stadhuistoren bij avond met lampions behangen.

Tot slot een troonhemel aan de brug bij de Hoogewoerd, als decoratief stuk behandeld. Aldus zou er van de Breestraat met hare tribunes en drukte nog wel wat te maken zijn.

Het deftigen Rapenburg blijft zelfs in feestdos een geleerd aanzien houden. Door de mindere drukte aldaar springt de schraalheid der versiering veelal des te meer in het oog.

Denke men daarbij slechts aan de verlichting en versiering bij den stoet van 't Edelsteen, verleden nazomer in September in Brussel gehouden! Met welk een kwistigheid werd 't daar toen verlicht!

Wanneer men hier eens meer partij van het water trok, zooals te Amsterdam op enkele punten zoo goed voldaan heeft in 1887?

Door de illuminatie niet langs de boomenrij, maar vlak langs den waterkant, bijwijze van voetlicht, aan te brengen, krijgt men een dubbele, zeer rijke illuminatie wegens de weerkaatsing van het water.

Wanneer dan tevens de echt ouderwetsche bruggen daarin opgenomen worden, door langs den bovenkant de lichten door te laten loopen en ook de welflijnen aan te geven, kan op deze wijze voor 't Rapenburg eene passende versiering verkregen worden.

Het van-der-Werfpark behoeft niet veel versiering. Wanneer dit zijn vroolijke bevolking herbergt, is het vanzelf in feestdos.

Alleen bij avond vraagt het vele gekleurde ballons, in de boomen opgehangen.

De tent maakt bij avond uit den aard der zaak een goeden indruk, alweder geholpen door hare bevallige bevolking en het kwistige licht.

Spreker zou echter bij avond den geheelen voorwand weg willen nemen, wanneer het weer zulks toeliet.

Men zou zich dan zeker geen schitterender achtergrond voor het feestterrein kunnen denken en het volk, dat niet tot dat heiligdom wordt toegelaten, kon zich gratis aan een schoon schouwspel verlustigen.

Van de Botermarkt valt hetzelfde te zeggen als van het Rapenburg. Toch zou men hier niet met eene enkele verlichting langs den waterkant kunnen volstaan en zal ook voor eene verlichting langs de huizenrij moeten worden zorg gedragen.

De Korenbeursbrug met hare strenge bovenlijnen zou eene dankbare versiering opleveren. Overdag de gootlijst rijk met bloemen bezet, de kolommen met groen gedrapeerd, daarbij masten met wimpels, uit het water oprijzende, zouden de noodige vroolijkheid aan het geheel verleenen.

Des avonds de architectonische lijnen te verlichten, zou, zooals bij ondervinding reeds gebleken is, de beste decoratie zijn.

Nog wil de heer Jesse de Borstelbrug met groene koepels overwelven, om er eene gezellige laan van te maken, en op 't Galgewater een schitterend vuurwerk doen afsteken, hopende dat ook de Kweekschool voor Zeevaart haar vaartuig met ballons wil verlichten en vele vaartuigen niet zullen achterblijven.

De verdere versiering liet hij aan de verbeelding der toehoorders over. 't Is den heer Jesse niet te doen geweest een lesje in het versieren te geven, maar hij wilde de stadgenooten opwekken, wanneer zij tot versiering worden geroepen, eendrachtig samen te werken. Hij twijfelt dan niet, als zwermen vreemdelingen eerstdaags Leiden zullen bezoeken, bewust de stad der wetenschap te betreden, dat zij ook zullen te weten komen dat tevens kunstzin ons lief is.

De Voorzitter noodigde de leden uit over dat onderwerp nog even van gedachten te wisselen, waarbij alleen in overweging werd gegeven, dat ook bij eene illuminatie van het Rapenburg, als door den heer Jesse aangegeven, voor licht op de straat ook de illuminatie langs de huizen noodig was, wat insgelijks de heer J. toestemde. Ook werd gewezen op het prachtige effect van illumineeren voor de ramen binnenshuis, hetgeen ook dit voordeel had, dat het niet van het weer afhankelijk was.

Den heer Jesse werd in hartelijke woorden door den Voorzitter dank gezegd.

Afdeeling Haarlem 28 Maart 1895. De laatst gehouden vergadering van de Afd. Haarlem en Omstreken, Voorzitter de heer Jacques Leyh, werd bezocht door een veertigtal leden en geïntroduceerden, die allen waren opgekomen uit belangstelling in het door den heer Michielse te behandelen onderwerp.

Nadat de Voorzitter de vergadering had meegedeeld, dat de Afdeeling den 19 Febr. j. l. $12^1/_2$ jaar heeft bestaan, verkrijgt de heer Michielse het woord.

Na eene welsprekende inleiding, waarin spreker zijne hooge ingenomenheid met de burgerlijke bouwkunde betuigde en er op wees, dat zij om begrijpelijke redenen in de Afdeeling het meest op den voorgrond treedt en besproken wordt, vraagt spreker de aandacht voor een onderwerp dat meer tot de waterbouwkunde behoort, en betoogt het goede recht om ook dergelijke onderwerpen hier eens te behandelen. De heer Michielse had zijn onderwerp in 3 onderdeelen ingedeeld en behandelt achtereenvolgens:

1^0. de geologische gesteldheid van ons land;

2^0. de bedijkingen en de droogmaking van meren en plassen in het algemeen;

3^0. de bedijkingen en de droogmaking van het Haarlemmermeer in het bijzonder.

Toegelicht door teekeningen en op groote schaal vervaardigde kaarten, wordt door spreker het ontstaan van den tegenwoordigen toestand van ons land, de vorming van meren en de loop der rivieren duidelijk uiteengezet; daarna deelt spreker tal van bijzonderheden mede over de bedijkingen en de normaliseering der rivieren, om meer uitvoerig stil te staan bij de droogmaking van verschillende meren en plassen in den loop der eeuwen en in 't bijzonder bij de droogmaking van het Haarlemmermeer. Spreker behandelt nu van de dijking en droogmaking daarvan achtervolgens de verschillende plannen, die er in den loop der tijden voor gemaakt en ontworpen waren, het plan waarnaar de droogmaking plaats had, de bedijkingen en de moeielijkheden aan het daarstellen daarvan verbonden, de werktuigen en de inrichting der stoomgemalen, alles toege-

licht door teekeningen, welke daartoe door spreker vervaardigd waren.

Na een daverend applaus zegt de Voorzitter in welgekozen bewoordingen den heer Michielse namens de vergadering dank voor zijne interessante voordracht, die ruim 3 uur achtereen duurde en met zooveel aandacht werd gevolgd, dat velen den heer Michielse verzochten om over datzelfde onderwerp bij een volgende gelegenheid nog meer bijzonderheden te mogen vernemen.

De heer Michielse beloofde aan dat verzoek gehoor te zullen geven, alsmede aan dat van den Voorzitter, om zijne lezing desverlangd geschikt te maken ter opname in het Weekblad, daar het niet mogelijk is alles in een verslag op te nemen.

BERICHTEN.

Kerk te Hippolytushoef. Volgens het „N.-H. Volksblad" heeft de heer P. W. Janssen, directeur der Deli-maatschappij, door tusschenkomst van den burgemeester van Wieringen aan de Ned. Herv. gemeente te Hippolytushoef f 12.000 ten geschenke aangeboden voor den bouw eener nieuwe kerk.

De heer Janssen zou aan deze milde gift eenige voorwaarden hebben verbonden, o. a. deze, dat het gebouw in den oorspronkelijken stijl wordt opgetrokken.

Uit een en ander blijkt, dat het hier geldt de restauratie van de aloude kerk, thans in zoo jammerlijk vervallen toestand, waarvan koor en toren hoofdzakelijk van tufsteen waren gebouwd. Juist ongeveer een jaar geleden stortte het dak boven het koor in.

Uit advertentiën in dagbladen van April 1893, waarin bijdragen voor de restauratie werden gevraagd, werd medegedeeld, dat de herstellingswerken waren begroot op f 11.325. In Nov. 1893 was nog slechts ruim f 700 aan giften ingekomen.

Op Zondag 28 en Maandag 29 April, van 1 tot 5 uur, wordt in het gebouw van de Maatschappij voor den Werkende Stand, Kloveniers-Burgwal 87 te Amsterdam, eene tentoonstelling gehouden van de werken der leerlingen van de Dagteekenschool voor Jonge Dames, Directrice Mej. J. M. E. Kerlen.

Een bezoek aan deze tentoonstelling kunnen wij zeer aanbevelen; de toegang is kosteloos.

De commissie, belast met het afnemen van de examens B, aan de Polytechnische School te Delft, volgens de artt. 61—65 der wet op het Middelbaar Onderwijs, zal voor het jaar 1895 zitting houden te Delft.

Benoemd zijn:

tot lid en voorzitter dier commissie, de heer J. M. Telders, hoogleeraar, aan de Polytechnische School;

tot leden de heeren J. C. Kluyver, hoogl. te Leiden, Dr. H. Haga en Dr. P. H. Schoute, hoogleeraren te Groningen; — Dr. H. Behrens, J. Cardinaal, H. Cop, J. A. Snijders C.Jzn. en Dr. P. Zeeman Gz., hoogleeraren aan de Polytechnische School; — Dr. L. Aronstein, A. F. Gips, J. A. van der Kloes, G. J. Morre, Dr. R. Sissingh en Dr. J. de Vries, leeraren aan de Polytechnische School; — Dr. G. J. W. Bremer, leeraar aan de H. B. S. met 5-j. cursus te Rotterdam, en Dr. G. Schouten, id. id. met 5-j. cursus te Amsterdam.

Zij zullen zich te Delft vereenigen op zoodanigen tijd als hun nader door den Voorzitter zal worden medegedeeld.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

4 MEI 1895. **15de JAARGANG.** **No. 18.**

Redactie voor de verschillende groepen:
A. LE COMTE. — EDUARD CUYPERS. — F. C. DUFOUR. — A. C. M. VAN ETTEN. — HENRI EVERS. — C. A. HUYGEN. — D. E. C. KNUTTEL. — JURRIAAN KOK. — J. R. DE KRUYFF — F. H. VAN MALSEN. — C. B. POSTHUMUS MEIJJES. — C. MUYSKEN. — J. J. VAN NIEUKERKEN. — R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS. — B. J. OUËNDAG. — C. H. PETERS. — C. T. J. LOUIS RIEBER. — P. DU RIEU FZN. — J. VERHEUL DZN.
BUREAU REDACTIE: Marnixstraat 402, Amsterdam.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. *f* 15.— 'sjaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels *f* 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.
BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

71e Algemeene Vergadering der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

De 71ste Algemeene Vergadering zal gehouden worden op Vrijdag 31 Mei 1895, des morgens ten elf ure precies, in het Maatschappelijk Gebouw, Marnixstraat 402 te Amsterdam.

Agenda der vergadering.

1. Opening van de vergadering.
2. Verslag van het Bestuur over het afgeloopen maatschappelijk jaar enz. (Dit verslag wordt vóór de vergadering in het Weekblad opgenomen)
3. Verslag van de Commissie van Financiën.
4. Rapport van de Commissie voor het nazien der rekening en verantwoording van de Commissie van Financiën. over 1894. Uitloting van 5 aandeelen in de geldleening groot f 65.000.
5. Mededeeling van den uitslag der verkiezing van Bestuursleden.
6. Benoeming, door den Voorzitter, van drie leden eener Commissie van stemopneming.
7. Verkiezing van een Voorzitter.
8. Mededeeling der conclusiën van het rapport van beoordeelaars der Prijsvragen.
9. Uitreiking der bekroningen voor de prijsvragen.
10. Behandeling der begrooting voor 1896.
11. Bepaling van de plaats der Algemeene September-vergadering.
12. Behandeling van voorgestelde wijzigingen in de Wet. (Zie Bouwkundig Weekblad No. 15, van 13 April 1895.)
13. Behandeling van voorgestelde wijzigingen in de Honorariumtabel voor bouwkundige werkzaamheden. (Zie Bouwkundig Weekblad No. 14 van 6 April 1895.)
14. Behandeling van de antwoorden op de vragen in 1894 door het Hoofdbestuur gesteld.
15. Discussie over vragen of voorstellen, door Leden of het Hoofdbestuur in de vergadering gedaan, en die tot geen stemming aanleiding geven.

Des namiddags ten 6 ure zal gelegenheid bestaan tot het deelnemen aan een gemeenschappelijken maaltijd tegen betaling van *f* 2 per persoon (zonder wijn).

Heeren Leden die aan dezen maaltijd wenschen deel te nemen, worden *zeer dringend* verzocht, dit vóór den 28sten Mei a. s. aan den Secretaris der Maatschappij te melden.

Volgens art. 19 der Wet moeten de Gewone leden der Maatschappij hun stembiljet minstens één week vóór de Algemeene Vergadering inzenden.

Daar die Vergadering plaats heeft op 31 Mei a. s., worden nog stembiljetten aangenomen uiterlijk tot en met 23 Mei a. s.

In de Buitengewone Bestuursvergadering gehouden op 23 Januari j.l. te Arnhem, werden de Afdeelingen Alkmaar, Amsterdam, Arnhem, Rotterdam en Utrecht aangewezen elk een lid te benoemen in de Commissie van stemopneming voor de verkiezing van Besuursleden.

De vier laatstgenoemde Afdeelingen hebben reeds tot leden dezer Commissie benoemd de heeren:

A. van der Lee, te Amsterdam.
A. R. Freem, te Arnhem.
H. Cramer, te Rotterdam.
A. Nijland, te Utrecht.

In de Buitengewone Bestuursvergadering van 5 April j.l. werden de Afdeelingen Groningen, Haarlem en Rotterdam volgens rooster aangewezen om elk een harer leden af te vaardigen als lid der Commissie voor het nazien der rekening en verantwoording van de Commissie van Financiën.

Deze Commissie zal bijeenkomen op Donderdag 30 Mei, des namiddags ten één ure in het Maatschappelijk Gebouw.

Het Hoofdbestuur der Maatschappij vestigt de aandacht van belanghebbenden op de aanstaande Tentoonstelling van Bouwkunst, waarvan het reglement is opgenomen in het Bouwkundig Weekblad N°. 11 van 16 Maart j.l.

Inzendingen worden nog ingewacht tot en met 20 Mei a. s.

CONCEPT-BEGROOTING VAN ONTVANGSTEN EN UITGAVEN voor de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, over het jaar 1896; opgemaakt en voorloopig vastgesteld in de vergadering van Voorzitters en Secretarissen der Afdeelingen en het Hoofdbestuur, op 5 April 1895. (†)

Vermoedelijke Ontvangsten.

	1895	1896
Contributie van 554 Gewone Leden à *f* 15 . .	*f* 8925.00	*f* 8310.00
„ „ 14 Buitengewone Leden à *f* 7.50	„ 187.50	„ 105.00
„ „ 56 Kunstlievende „ „ *f* 5.00	„ 295.00	„ 280.00
„ „ 250 Afdeelings „ „ *f* 1.00	„ 237.00	„ 250.00
Renten	„ 20.00	„ 20.00
Verkoop van druk- en plaatwerken	50.00	„ 50.00
Opbrengst der doorloopende tentoonstelling, verhuring van lokalen enz.	„ 1886.00	„ 1600.00
Lokaalhuur der Afdeeling Amsterdam	„ 100.00	„ 100.00
Advertentiën in het Bouwkundig Weekblad . .	„ 500.00	„ 2000.00
Onvoorziene baten	„ 150.00	„ 150.00
		f 12865.00

Vermoedelijke Uitgaven.

		1895	1896
Bouwkundig Weekblad en Afbeeldingen van Oude Bestaande Gebouwen		*f* 4000.00	*f* 3500.00
Redactie-kosten			„ 1600.00
Ter beschikking van garanten (*)			„ 145.00
Prijsvragen		„ 68.00	„ 70.00
Toelage aan de Afdeelingen voor Gewone leden.		„ 267.00	„ 250.00
Onderwijs		„ 35.00	„ 10.00
Bibliotheek		„ 120.00	„ 100.00
Reiskosten voor Bestuursleden enz.		„ 228.00	„ 225.00
Tractementen		„ 2600.00	„ 2600.00
Drukwerken, vrachten, enz		„ 100.00	„ 100.00
Gebouw: onderhoud	*f* 150.—		
„ belasting	„ 466.—		
„ vuur, licht en water	„ 242.—		
„ assurantie	„ 93.50		
„ schoonhouden	„ 200.00		
„ grondlasten	„ 248.50 . . .	„ 1397.65	„ 1400.00
Tentoonstelling, toezicht		„ 324.00	„ 300.00
Rente 4% van *f* 64.500		„ 2600.00	„ 2580.00
Aflossing der leening.		„ 500.00	„ 500.00
Tentoonstelling van Bouwkunst		„ 20.00	„ 20.00
Onvoorziene uitgaven		„ 90.85	„ 65.00
			f 13465.00

(†) Deze begrooting is opgemaakt naar den toestand van het oogenblik op 5 April 1895.

(*) Het meerendeel der garanten heeft afstand gedaan van hunne aanspraken op de overwinst der advertentiën.

S. E. et O.

De Commissie van Financiën.
J. R. de Kruyff.
I. H. J. van Lunteren.
F. H. van Lunteren.

TOELICHTING DER BEGROOTING VOOR 1896.

Het Hoofdbestuur verkeert op dit oogenblik in de treurige noodzakelijkheid eene begrooting voor 1896 in te dienen die, niettegenstaande de meest ernstige overwegingen, bleek niet sluitend te kunnen zijn.

Het tekort van *f* 600 is voornamelijk ontstaan door vermindering van het aantal leden, zooals de bedragen voor de contributiën duidelijk doen zien, maar ook door de geleidelijke afneming van de inkomsten der tentoonstelling van bouwartikelen; verschijnselen die zeer zeker voor een deel in de algemeene malaise, ook in de bouwvakken, hun oorzaak hebben.

Het is dus moeielijk, meer nog dan in vorige jaren, om reeds in de Algemeene Vergadering van Mei a. s. eene eenigszins juiste raming van inkomsten en uitgaven voor 1896 vast te stellen, dus 7 maanden vóór het tijdstip waarop zij van kracht moet worden.

Het Hoofdbestuur acht het daarom, zooals in de vergadering van Voorzitters en Secretarissen der Afdeelingen met het Hoofdbestuur is uitgesproken, wenschelijker om eene begrooting als de hierboven opgemaakte, in de aanstaande Mei-vergadering slechts te bespreken, teneinde deze begrooting dan eerst definitief vast te stellen in de September-vergadering of, zoo noodig, in eene buitengewone Algemeene Vergadering in het laatst van het jaar. In dien tusschentijd kunnen verschillende pogingen in het werk worden gesteld om het vermoedelijk tekort der begrooting, dat ook op den loopenden dienst is te verwachten, te dekken.

Als eerste afdoende middel beschouwt het Hoofdbestuur het vergrooten van het ledental. Sedert 1888, het tijdstip van instelling der Afdeelings-leden, is het getal der Gewone leden, die *f* 15 betalen, steeds afnemende, terwijl dat der Afdeelingsleden, die *f* 1 betalen, voortdurend toenemende is. Zooals reeds in een vorig blad werd vermeld, ontvangen de thans als Gewoon lid toetredenden het Album van 42 platen in lichtdruk naar uitgevoerde bouwwerken van leden der Maatschappij, in 1892 verschenen, ten geschenke. Het Hoofdbestuur hoopt, dat deze maatregel doel zal treffen.

PRIJSVRAGEN *uitgeschreven in het jaar 1895 door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.*

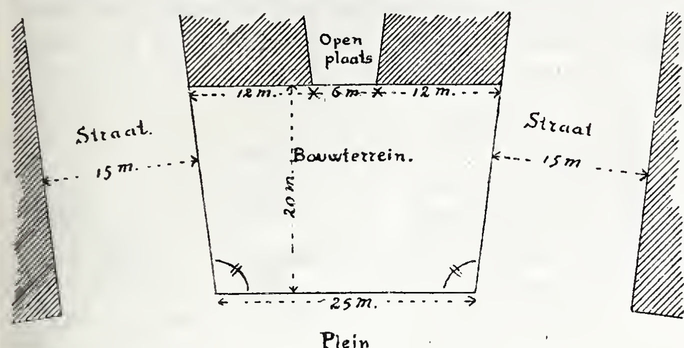
I. Het ontwerp voor een Volkshuis.

Het gebouw is hoofdzakelijk bestemd voor den ongehuwden werkman, wien daarin een behoorlijk tehuis zal worden verschaft.

Daartoe bevat het een slaapverblijf, een gaarkeuken, een koffiehuis, een bibliotheek en een zaal voor lezingen of voordrachten.

Behalve het slaapverblijf is de inrichting in het algemeen voor iedereen toegankelijk.

Het gebouw wordt, volgens veronderstelling, gebouwd in een volksbuurt van een voorname Nederlandsche stad. Het bouwterrein is, volgens bijgaande schets, aan twee zijden begrensd door straten van 15 M. breedte, die op een plein uitkomen, waaraan de hoofdgevel van het gebouw moet liggen; aan de achterzijde is het terrein gedeeltelijk bebouwd.

Het gebouw moet bevatten, gelijkstraats:

a. Een hoofdingang met tochtvrije vestibule en ruime garde-robe.

b. Een koffiehuiszaal groot ± 170 M²., op bepaalde uren van den dag als eetzaal te gebruiken, met een buffet, een dienkamer en een servieskamer, samen groot ± 30 M².

c. Een keuken groot ± 40 M². met inbegrip van kasten, en een spoelkeuken groot 20 M². De keuken, en eventueel de binnenplaats, moeten direct toegankelijk zijn van de straat.

d. Een provisiekelder groot ± 20 M²., in verbinding met een aardappelkelder en bergplaatsen voor dranken, enz.

e. Twee privaten voor mannen, met urinoirs, en twee privaten voor vrouwen.

f. Een woning van den directeur, bevattende een woon- en een slaapkamer, te samen ± 45 M². De woning kan ook op de eerste verdieping gelegen zijn.

g. Een bergplaats voor stoelen, enz.

h. Een ruime brandvrije trap naar de eerste verdieping, en van daar één of meer trappen naar de tweede verdieping.

i. Van af den beganegrond moet een diensttrap met lift alle verdiepingen onderling verbinden.

De vloer van de verdieping gelijkstraats moet 0.35 M. gelegen zijn boven de hoogte van den trottoirband.

Eerste verdieping.

k. Een zaal groot ± 170 M.², die zoo noodig voor eetzaal en koffiehuiszaal moet worden gebruikt, of ook voor het houden van vergaderingen; aan deze zaal moet grenzen een buffetkamer, die in verbinding staat door middel van een lift of trapje, met de dienkamer op den beganegrond.

l. Een bestuurskamer groot 25 M.² met inbegrip van kasten.

m. Een volksbibliotheek, tevens leeszaal, groot ± 80 M.²

n. Een vergaderkamer groot ± 40 M.²

o. Twee privaten en urinoirs.

Tweede en derde verdieping.

Behalve de hieronder nog te vermelden vertrekken zal de beschikbare ruimte op deze verdiepingen geheel voor slaapplaatsen worden ingericht, zoodanig dat elke slaapplaats een grootte zal hebben van 2 bij 2.50 M. Deze slaapplaatsen, tot rijen of groepen vereenigd, waartusschen gangpaden van minstens 1.10 M. breedte, zijn niet overdekt, en door houten schotten onderling gescheiden. Elke slaapplaats moet bevatten een vast bed, een vaste kast, en een plaats voor een lavabo; zij moet door een schuifdeur gesloten kunnen worden.

Op beide verdiepingen moeten de noodige bergplaatsen voor linnengoed, en twee privaten worden aangebracht.

Op de tweede verdieping zal een badgelegenheid voor drie baden aanwezig moeten zijn, en de noodige bergplaatsen enz.

Op de tweede of derde verdieping moeten 4 à 6 slaapvertrekjes voor het dienstpersoneel aanwezig zijn.

Bij de indeeling moet gelet worden op de vereischte eener doelmatige ontruiming van de bovenverdiepingen, waartoe rondgaande balkons zoowel aan de straatzijde als aan de mogelijk te ontwerpen binnenplaats moeten worden aangebracht.

In het sousterrein moet gelegenheid bestaan tot plaatsing eener inrichting voor centrale verwarming.

Verlangd worden de teekeningen van:
de plattegronden, twee gevels en éene doorsnede, op $1/_{100}$, en van een uitwendig detail op $1/_{20}$.

Alle teekeningen moeten in inktlijnen zijn uitgevoerd; de verdere afwerking wordt vrijgelaten.

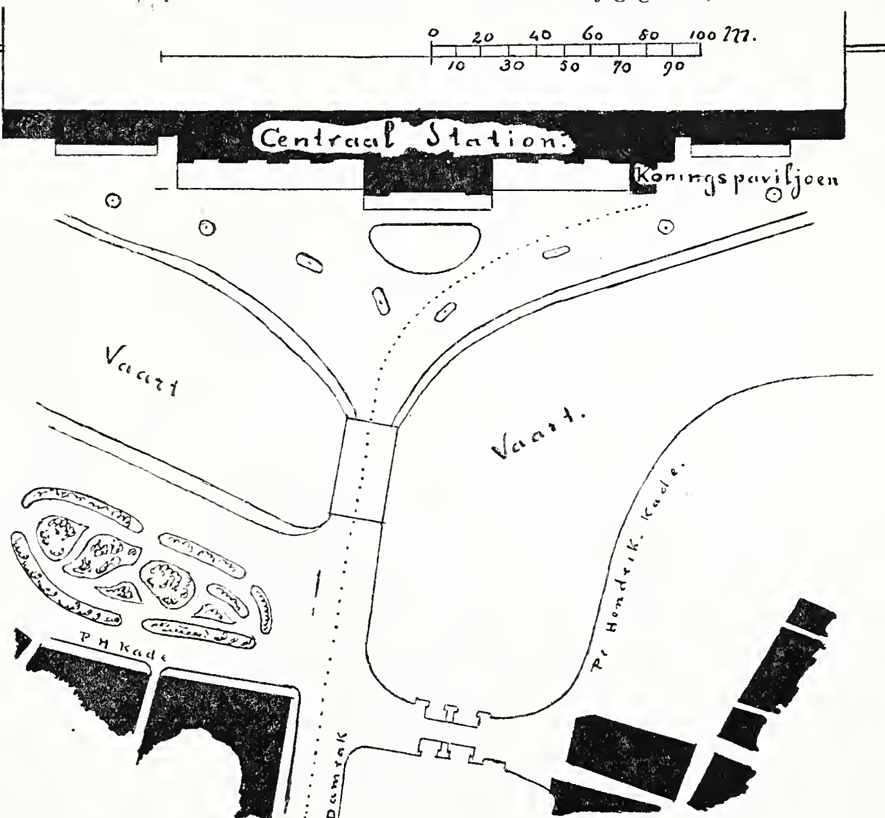
Voor de ter bekroning waardig gekeurde ontwerpen worden uitgeloofd: als 1e prijs de verguld zilveren medaille en het getuigschrift der Maatschappij; als 2e prijs de zilveren medaille en het getuigschrift der Maatschappij; als 3e prijs de bronzen medaille en het getuigschrift der Maatschappij.

Ter mededinging worden alle Nederlanders uitgenoodigd.

II. Het ontwerp voor een eereboog.

De eereboog is bestemd om te worden opgericht bij gelegenheid van de kroning van H. M. de Koningin in de hoofdstad des Rijks, en wordt, voor den intocht van H. M. aan den hoofdtoegang tot de stad geplaatst, tegenover de hoofdtoegangen van het Centraal-Station.

De keuze van de plaats wordt vrijgelaten; de standplaats moet op eene situatie worden aangegeven. (De situatie van het terrein wordt daartoe in schets hierbij gegeven.)

De eereboog moet zoodanig ontworpen worden, dat het middengedeelte bestemd is voor het ongehinderd verkeer van rijtuigen, en aan weerszijden daarvan een afzonderlijk gedeelte voor voetgangers.

Het ontwerp moet van eene duidelijke beschrijving, vooral van het decoratief, vergezeld zijn.

Verlangd worden de teekeningen van:
de buitenzijde, en de binnen- of stadszijde van den boog, op $1/_{20}$, waarvan één teekening in kleur moet zijn opgewerkt; naar keuze, een zij-aanzicht op $1/_{20}$ of eene schets van de perspectief;

een teekening op $1/_{20}$ voor de avond-verlichting van de stadszijde van den boog.

Voor de ter bekroning waardig gekeurde ontwerpen worden uitgeloofd, als 1e prijs de zilveren medaille en het getuigschrift der Maatschappij, als 2e prijs de bronzen medaille en het getuigschrift der Maatschappij.

Ter mededinging worden alle Nederlanders uitgenoodigd.

III. Het ontwerp voor een staldeur.

De deur is bestemd voor een stal- en koetshuis, en moet ontworpen worden zonder kozijn, en in blank grenenhout.

De deuropening in den dag van het metselwerk is 2.80 M. breed, is halfcirkelvormig afgesloten, en is tot onder den top van dien boog 3.50 M. hoog.

Verlangd worden de teekeningen van de buiten- en de bin-

nenzijde van de deur, en van de horizontale doorsnede, op 1/10; details van het hangwerk op 1/2.

Voor het beste en ter bekroning waardig gekeurd ontwerp wordt uitgeloofd de bronzen medaille en het getuigschrift der Maatschappij.

Ter mededinging worden uitgenoodigd, alleen de leden der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

Art. 1. Alle stukken ter beantwoording van deze prijsvragen worden vóór of op 28 December 1895 des middags ten 12 ure, vrachtvrij ingewacht aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402 te Amsterdam.

Art. 2. De in te zenden stukken moeten gemerkt zijn met een motto, en met een herkenningsteeken aan de achterzijde; zij moeten vergezeld zijn van: 1°. een gesloten naambrief, waarop aan de buitenzijde dat motto is herhaald, en van binnen bevattende de vermelding van naam, betrekking en woonplaats van den inzender; 2°. van een open brief, waarin een adres, om zoo noodig met den inzender te correspondeeren zonder den naambrief te openen.

Art. 3. De teekeningen mogen niet op houten ramen ingeleverd worden.

Het schrift op de teekeningen moet van eene andere hand dan die des vervaardigers zijn.

De ontwerper mag zijn naam niet bekend maken vóór de uitspraak der Jury.

Worden de beide laatste bepalingen niet behoorlijk nagekomen door een inzender, dan blijft zijn ontwerp buiten mededinging.

Art. 4. De ingezonden ontwerpen worden in handen gesteld van eene commissie van beoordeeling, bestaande uit 5 leden, zijnde de heeren: Eduard Cuypers, Henri Evers, Bestuursleden; H. P. Berlage Nz., J. A. Mulock Houwer, W. B. van Liefland.

Art. 5. De Jury heeft het recht, wanneer geen antwoord ter bekroning kan worden voorgedragen, aan het Hoofdbestuur voor te stellen eene andere onderscheiding toe te kennen aan zulke antwoorden, die zij meent dat daarop aanspraak hebben.

Art. 6. De bekroonde ontwerpen blijven het eigendom der Maatschappij.

Art. 7. De uitslag der beoordeeling zal terstond na de uitspraak der Jury worden bekend gemaakt, en de ingekomen plannen zullen worden tentoongesteld tijdens de Algemeene Vergadering in Mei 1896, waarin de bekroningen zullen worden uitgereikt.

Art. 8. De niet bekroonde ontwerpen kunnen in April 1897 worden afgehaald aan het bureau der Maatschappij te Amsterdam, op vertoon van het in art. 2 vermelde herkenningsteeken. De stukken der inzenders, buiten Amsterdam woonachtig, worden na genoemd tijdsbestek en tegen overlegging van het herkenningsteeken, aan een op te geven adres teruggezonden.

In bijzondere gevallen, ter beoordeeling van het Hoofdbestuur, kunnen op uitdrukkelijk verlangen der inzenders, teekeningen binnen dit tijdsbestek worden teruggeven.

Het Hoofdbestuur der Maatschappij.
C. Muysken, *Voorzitter*,
C. T. J. Louis Rieber, *Secretaris*.

Amsterdam, April 1895.

PERRON-OVERKAPPING OP HET STATION UTRECHT DER MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN

door G. W. van Heukelom,
Adj.-Ingenieur van de Maatsch. t. Expl. van S.S.

(Vervolg van bladz. 106. — Slot.)

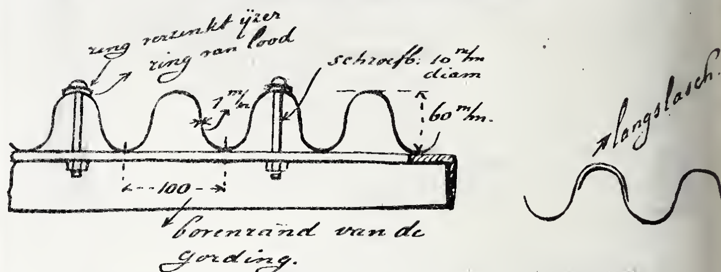
Dakbedekking. Als materiaal voor de dakbedekking werd gekozen gegalvaniseerd gegolfd plaatijzer.

Het gegolfd plaatijzer werd geleverd door de „Actiëngesellschaft für Verzinkerei und Eisenconstruction, vorm. Jacob Hilgers te Rheinbrohl.

De golven van het plaatijzer zijn breed 100 mM. en hoog 60 mM. De ijzerdikte bedraagt 1 mM. Onverzinkt weegt de gegolfde plaat per M². 14,25 Kg.

Voorgeschreven was een minimum gewicht aan zink van 0,5 KG. per M²., ontwikkeld oppervlak, op elke zijde van de gegalvaniseerde plaat. Later werd van dit voorschrift afgeweken en het zinkgewicht op 0.35 KG. per M² ontwikkeld oppervlak gebracht. (*)

De bevestiging van het gegalvaniseerd gegolfd plaatijzer op de gordingen geschiedt door gegalvaniseerde schroefboutjes (diam: 10 m.M.), die om de andere golf in den top van de hooge golf zijn aangebracht. (Zie schets).

De schroefbout doorboort het hoekijzer van den bovenrand der gording. Onder den ronden kop van de schroefbout bevinden zich ringen van lood en gegalvaniseerd ijzer, om de boutgaten waterdicht te sluiten. Ten einde het terugdraaien der moeren te beletten, worden alle schroefbouten met den beitel in den draad ingezet.

De dwarslasschen van het gegolfd plaatijzer liggen boven de gordingen. De overlassching der platen bedraagt 20 c.M.

De plaatlengte is verschillend; de grootste lengte is ongeveer 3.400 M. De breedte der platen bedraagt 60 c.M. Iedere normale plaat is dus met zes schroefbouten bevestigd. Daar de bevestiging met schroefbouten zoowel de onderlinge verplaatsing als de verplaatsing der platen ten opzichte der gordingen onmogelijk maakte, werd tijdens de uitvoering van het werk het voorgeschreven klinken der dakbedekking in de gedeelten A, B en C nagelaten. (**)

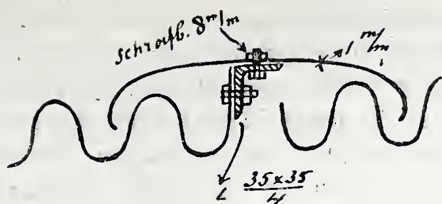
Waar de dakbedekking geklonken werd, hebben de verzinkte klinknagels (diam: 5 m.M.) onder den geklonken kop dunne ringen van zink.

Boven ieder spant zijn gegalvaniseerd ijzeren banden, die de uitzetting van het gegolfd plaatijzer mogelijk maken, maar die hoofdzakelijk dienen om kleine onnauwkeurigheden in de uitvoering — bv. het niet geheel juist overeenkomen der schroefboutgaten in de gordingen met de golven van het plaatijzer — te gemoet te komen.

De opeenhooping van fouten wordt door die banden voorkomen. Begint men n.l. met de bevestigingschroefbout in het midden eener gording juist vertikaal te stellen, dan kan de fout door onnauwkeurigheden verkregen ten hoogste bedragen de som der onnauwkeurigheden van de boutgaten over eene halve gording.

(*) In het algemeen heeft het verzinken der platen plaats door indooping van het ijzer in het zinkbad. De plaatdeelen welke het eerst met het zink in aanraking komen, verlaten het bad ook weer het laatst. Deze deelen zullen dus een dikkere zinklaag vertoonen dan die deelen, welke het laatst in het bad kwamen. De laag zink wordt dus ongelijk van dikte. De methode, gevolgd door de fabriek te Rheinbrohl, wijkt van bovenvermelde methode af. De platen worden langs walsen in het zinkbad gebracht, duiken onder en komen weer boven. De eerst ingedompelde plaatdeelen verlaten ook weer het eerst het bad. Alle plaatdeelen blijven evenlang in het zink. De zinklaag is zeer gelijk, dun en derhalve buigzaam. Het gewicht aan zink kan daarom geringer zijn dan bij de platen verzinkt volgens de eerst vermelde methode.

(**) Het klinken van gegalvaniseerd gegolfd plaatijzer is niet bevorderlijk voor de dichtheid der bedekking. De zinklaag wordt door het ponsen der gaten beschadigd. Ondichte klinknagels — ongevulde boutgaten — veroorzaken lekken.

Band boven de spanten.

De goten en waterafvoer. De goten bestaan uit gegalvaniseerd plaatijzer dik 3 m.M. Enkele goten, die ondersteund door liggers het gewicht van de dakbedekking dragen, zijn plaatselijk door hoekijzers versterkt. De vormen zijn zeer verschillend. De goten zijn verdeeld in bakken, afgesloten door plaatijzeren schotten. (Zie blad III.)

De lengte der gootbakken bedraagt ongeveer 14 M. Iedere gootbak van de perron-overkappingen A en D heeft één afvoerbuis, wijd buitenwerks 70 m.M; de gootbakken der gedeelten B en C hebben 2 afvoerbuizen, wijd buitenwerks 85 m.M.

De goten vereischten zeer veel zorg, vooral bij het klinken der plaatlasschen.

De lengte der gootplaten bedraagt ongeveer 2.80 M. Nadat alle onderdeelen gebogen, geboord en pasklaar gemaakt waren, werden de verschillende onderdeelen verzinkt en daarna koud ineengeklonken met verzinkte klinknagels van 7 mM. diameter. De naden der lasschen en schotten werden gesoldeerd.

De afwatering der goten heeft plaats door getrokken ijzeren afvoerpijpen, die in gemetselde zinkputten uitmonden. De zinkputten staan in onderling verband onder de perrons door Engelsche kannenbuizen, onder de sporen door gegoten ijzeren buizen.

Verlichting. Gedeelte B. De lage perron-overkappingen van het gedeelte B boden eene schoone gelegenheid om de groote overspanningen door vertikale lichtramen te verlichten. Deze lichtramen zijn aangebracht loodrecht boven de steunpunten der groote overspanningen op het 2e en 3e perron. De voordeelen van deze wijze van verlichting zijn vele.

Aan eene verlichting door ramen in de dakbedekking zijn daarentegen vele bezwaren verbonden. Ramen in de dakbedekking worden spoedig vuil, zijn moeilijk rein te houden, sluiten bij sneeuwval alle licht af, geven veelal aanleiding tot ondichtheid en lekkage en eischen sterkere kapconstructie, omdat zij eene aanzienlijke belasting veroorzaken. De toegepaste verlichting mist deze bezwaren.

De vertikale ramen zijn weinig aan den rook blootgesteld en zijn zeer gemakkelijk te bereiken om schoon te houden. Bovendien wordt de eigenlijke kapconstructie volstrekt niet door deze boven de steunpunten gelegen ramen belast.

De hellende glasramen in de dakbedekking der overkapping op het tweede perron zijn eerst tijdens de uitvoering van het werk aangebracht. Terecht vreesde men, dat de verlichting van dit perron-gedeelte zonder lantaarns in de dakbedekking onvoldoende zou wezen.

Gedeelte C. De hooge perron-overkappingen verhinderden de in gedeelte B toegepaste verlichtingswijze te volgen. Slechts de buitenomtrek van dit gedeelte kon van vertikale glaswanden voorzien worden. Plaatselijk bestaan hellende lichtramen in de dakbedeking; boven het tweede perron over drie veldlengten, in de sporenoverkappingen over één veldlengte.

Constructie der vertikale glaswanden. Het glas is gevat in gegoten ijzeren glasramen, die bevestigd zijn tegen vertikale stijlen, geconstrueerd uit profielijzer.

De onderlinge afstand dezer stijlen bedraagt ongeveer 90 cM. Onder en boven de glaswanden zijn zware vakwerkgordingen, die met horizontale windliggers één geheel vormen.

De vertikale raamstijlen zijn aan deze gordingen bevestigd. (Zie blad III).

Het glas is van dubbele dikte. Een horizontale band van zacht geel glas in het midden der wanden breekt de eentonigheid der hooge glasramen.

In elk spantveld van den glaswand is een draaibaar venster aangebracht, waardoor bij groote sneeuwophooping of bij verontreiniging en verstopping der zakgoten, overtollige sneeuw of vuil weggeworpen kan worden.

Hellende glasramen. Gedeelte C. Het gebezigde glas is geribd glas van 4.6 m.M. dikte, gevat is een bijzonder soort zinken roeden, welke op T-ijzers door middel van zinken schroeven bevestigd zijn. (zie blad III.)

De hellende lichtramen worden, behalve door de gewone gordingen, gedragen door hooge gordingen op de eerstgenoemde aangebracht. De diagonalen dezer hooge gordingen volgen hetzelfde hellende beloop der zadeldaken.

De nok der zadeldaken wordt gevormd door verzinkt ijzeren kappen die, op eenigen afstand van de ruiten verwijderd, aan rook en stoom gelegenheid tot ontwijken geven. De hellende ramen loozen sneeuw of regen in rond gebogen gegalvaniseerde ijzeren goten die, geconstrueerd uit platen van 8 m.M dikte, den boog van den bovenrand van het spant volgen — en het water verder op de plaatijzeren dakbedekking afvoeren.

Ter voorkoming van ongelukken, bij een mogelijk breken der zware ruiten, is onder alle hellende lichtramen een netwerk van verzinkt ijzerdraad aangebracht.

Windverband. Tusschen de stijlen der sporen-overkappingen gedeelte C, en tusschen de stijlen der sporenoverkapping gedeelte B (eerste perron), zijn om het andere spant windkruizen aangebracht. Paarsgewijze worden genoemde stijlen daardoor zijdelings belangrijk verstrekt. Eenig windkruis in het dakvlak bestaat er niet. De zware gordingen tusschen de spanten en de wijze van bevestiging der dakbedekking met door den bovenrand der gordingen geplaatste schroefbouten, maken het gegolfd plaatijzer a. h. w. zelf tot windverband en andere verstijving overbodig. Ook de doorgaande glaswanden met de sterke boven- en ondergordingen dragen veel bij tot de groote stijfheid der constructie in de langsrichting der overkapping.

Berekening. Van de algemeene berekening zij in het kort het volgende vermeld.

Voor de berekening der groote overspanningen (gedeelte B) werd beschouwd een kapgedeelte, bevattende 2 groote spanthelften met aansluitende halve perron-overkappingen. (Zie schets.)

Aangenomen werden scharnierpunten in de hoekpunten a, b en c.

De overkapping kan in haar eenvoudigsten vorm voorgesteld worden door den driehoek abc, waarvan de basis onveranderlijk in lengte en de hoeken en opstaande zijden onder de werking der uit- en inwendige krachten veranderlijk zijn. De scharnieren in de hoekpunten a, b en c veroorlooven hoekvervormingen zonder extra-spanningen in de spantbeenen in het leven te roepen. Onder de werking van vertikale krachten — wind en sneeuwdruk en eigen gewichtbelasting worden de opstaande zijden ac en bc samengedrukt. Onder de werking van zijdelingsche krachten, zijdelingschen winddruk, kan het voorkomen, dat cb gerekt, ac samengedrukt zal worden.

Door den gebogen vorm der spanthelften, met tusschenliggend vakwerk, door het ophangen der perron-overkappingen, en door het in rekening brengen van het eigengewicht der constructie, werd de uit te voeren berekening meer ingewikkeld.

Voor het vaststellen van de doorsneden der onderdeelen werden de maximum spanningen genomen, veroorzaakt door combinatie van drie toestanden:

1e Spanningen in spanthelften onder maximum vertikale belasting. (Wind, sneeuw, eigengewicht).

2e Spanningen in spanthelften onder maximum zijdelingsche belasting in de door den wind getroffen helft, + spanningen door eigen gewicht.

3e. Spanningen in spanthelften onder maximum zijdelingsche belasting in de *niet* door den wind getroffen helft, + spanningen door eigen gewicht.

Per cM². werd in het staal eene maximum spanning van 800—1000 KG. toegelaten. Als maximum winddruk werd aangenomen 150 KG. per M² in eene richting onder 10° daling.

Als maximum sneeuwbelasting werd aangenomen 40 KG. per M² horizontale projectie.

In het algemeen en vooral bij de gordingen was het moeilijk de toegelaten maximum spanning in alle deelen consequent door te voeren.

Schoonheidsgevoel en practische constructie-eischen deden rechten gelden, waarvoor te strenge theoretische beschouwingen wijken moesten.

Opstellen der nieuwe overkapping en afbraak der oude overkapping.

Bij het opstellen der groote overspanningen werd gebruik gemaakt van twee verrolbare houten stellingen. Op blad II. zijn beide stellingen aangegeven.

De stelling gebezigd voor de afbraak der oude overkapping deed tevens dienst voor de opstelling der nieuwe overkapping over de sporen tusschen het eerste en tweede perron. De stellingen bestonden uit een doorgaanden vloer, rustende op houten balken, gedragen door drie gebinten.

De stelling van het eerste naar het tweede perron rustte op negen stijlen, die van het tweede naar het derde perron op zes stijlen. Deze stijlen waren door zware schoren aan de horizontale binten en ook onderling gekoppeld. Voor het schranken waren onder de vloeren zware kruizen aangebracht.

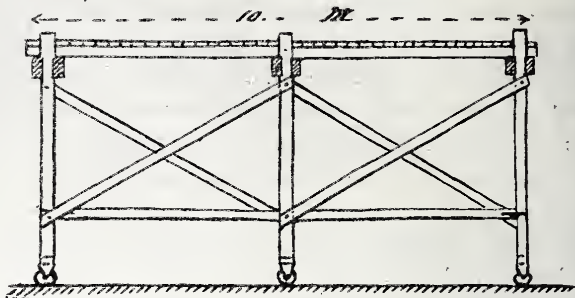
Nevenstaande schets geeft de stelling van ter zijde gezien.

De afmetingen der vloeren bedroegen ongeveer 13×10 M. De stijlen waren aan de onderzijde voorzien van gegoten ijzeren rollen, die het verplaatsen der stellingen gemakkelijk maakten. Op de stellingen worden geplaatst de bokken, die bij de opstelling noodig waren.

De schetsen op blad I geven aan, de wijze van afbraak der oude, en de opstelling der nieuwe overkapping.

Eene groote overspanning der nieuwe overkapping werd in twee helften gesteld. Ineen geklonken op de perrons en in de nabijheid der stelling gevoerd, kon eene spanthelft met behulp van één bok en 4 à 5 werklieden in 10 à 12 minuten op hare plaats gebracht worden.

Met enkele tuien en schoren werd deze spanthelft bevestigd, totdat de tweede spanthelft, eveneens gesteld, met de eerste evenwicht kon vormen.

Nadat aldus twee spanten (onderlinge afstand ± 7 M.) boven de stelling gemonteerd waren, werden de gordingen door middel der aangegeven bokken opgeheschen en tusschen de spanten ingelaten. De zijdelingsche beweeglijkheid der spanten maakte dit inbrengen der gordingen mogelijk. Om in den geregelden stationsdienst geene storingen te veroorzaken, geschiedde het stellen der spanten in de korte tijdruimten, dat de benoodigde sporen van treinen vrij waren.

Het klinken van enkele klinknagels in de ventilatiegordingen en schoren geschiedde op hangende steigers. Ook bij de montage van het gegolfd plaatijzer werd gebruik gemaakt van vliegende steigers, die aan de gordingen opgehangen waren.

Daar het drukke reizigersverkeer op het eerste perron het klinken van de lasschen in de halfspanten op het perron niet toeliet, moest dit op de stelling geschieden en dus het halfspant in plaats van opgehaald, van de stelling in het kapsteunpunt neergelaten worden.

Bij de afbraak der oude overkapping werd, nadat het gegolfd plaatijzer en de gordingen verwijderd waren, het spant op twee plaatsen aangegrepen en met behulp van twee bokken uit de steunpunten opgelicht, vervolgens plat op den vloer der stelling neergestreken, en daarna verder gesloopt.

Tot begrip van den omvang van het werk dienen nog de volgende cijfers:

Verwerkt werd: aan getrokken ijzer (spanten gordingen, enz.)	± 900000	KG.
idem aan afvoerbuizen	± 20000	„
idem aan gegalv. ijzeren goten	± 66000	„
gesmeed ijzer aan ankers, bouten, enz.	± 21000	„
gegoten ijzer aan kolommen, enz.	± 98000	„
idem aan glasramen	± 45000	„
gegalvaniseerd ijzeren dakbedekking	± 14600	M².

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling Groningen. 26 April 1895. Na lezing en goedkeuring der notulen geschiedde mededeeling van het inkomen van eenige gedrukte circulaires betreffende het nationaal congres omtrent vakopleiding enz., en van een schrijven van het Hoofdbestuur der Mij., waarin wordt medegedeeld, dat het in 1892 uitgekomen album met 2 lichtdrukken thans voor de leden tegen f 5.—, voor nieuwe leden gratis te bekomen is.

De heer Riepma bood aan, de afdeeling op het congres voor vakopleiding enz. in de a. s. Juni-vergadering te vertegenwoordigen, wat de afdeeling zeer gewenscht vond.

De heer Huizinga stelde ter bezichtiging een model van Hasselman's patent ventilators en luchtinjectors, die om hun eenvoudige, rationeele inrichting de beste resultaten deden veronderstellen.

Ook had de heer Huizinga eenige gegolfd stalen houtverbinders (te 's Hage bij A. Vas Dias) medegebracht en de aanwending van die houtverbinders door voorbeelden opgehelderd. Zij zijn gemakkelijk met een hamer in het hout te slaan en zullen in vele gevallen ter vervanging van lijm, draadnagels en andere verbindingsmiddelen, met vrucht gebruikt kunnen worden.

Deze vergadering werd niet afgewisseld door de gebruikelijke lezing, doch het overige gedeelte van den avond werd geheel gewijd aan een nauwkeurig bezien van de kunstbeschouwing waarmede het vergaderlokaal versierd was.

De heer H. P. Berlage Nz. Architect te Amsterdam had n.l. op verzoek van de afdeeling, de welwillendheid gehad zijne collectie teekeningen en details, indertijd geexposeerd in het kunstnijverheidsmuseum te Haarlem, voor deze kunstbeschouwing af te staan.

Wij zullen niet trachten een resumé te geven van de vele en velerlei opmerkingen, die bij deze „rundschäu" werden gemaakt, 't is evenwel zeker, dat de collectie van het begin tot het einde de belangstelling der leden levendig hield.

De heer Berlage heeft door het afstaan dezer verzameling de afdeeling Groningen ten zeerste aan zich verplicht.

Zondag 28 April was de collectie van 11 tot 3 uur voor het publiek ter bezichtiging gesteld. Zij wekte toen, het moet gezegd, meer bewondering dan bezoekers.

Afdeeling Arnhem. 24 April 1895. Na lezing en goedkeuring der notulen werd mededeeling gedaan van een schrijven van de Afd: Leeuwarden, waarbij dank wordt gezegd voor het benoemen der jury uit de Afd: Arnhem voor de beoordeeling van eene door hare Afd: uitgeschreven prijsvraag en voor het zeer uitvoerig rapport daarover uitgebracht. Tevens wordt bericht, dat het bestuur zich algemeen met de conclusie van de jury kon vereenigen, doch gemeend heeft bovendien aan den inzender van het ontwerp „Paardekop in een cirkel", als aanmoediging, het diploma der Afdeeling te moeten aanbieden.

Van de woningvereeniging „Openbaar Belang" alhier was het eerste jaarverslag ingekomen, dat de leden ter kennisneming zal worden rondgezonden.

Daarna bracht de Voorzitter een kort verslag uit van de op 5 April te Amsterdam gehouden vergadering van het Hoofdbestuur met de Voorzitters en Secretarissen der Afdeelingen. De nieuwe voorstellen tot reorganisatie der Maatij. werden door hem uitvoerig uiteengezet en de leden der Maatij. aanbevolen zooveel mogelijk de a. s. Mei-vergadering te bezoeken, waarop dit onderwerp zal worden behandeld. Bij eene bespreking over het Bouwkundig Weekblad was men vrij algemeen van oordeel dat dit blad meer actueel moest zijn bijv. door het geven van goede tijdige verslagen van den uitslag van aanbestedingen.

De Voorzitter merkte echter op, dat hieraan belangrijke kosten verbonden zijn, die wellicht de financieele krachten van de Maatij. te boven gaan; doch spoorde de leden aan tot bereiking van dat doel mede te werken en zooveel mogelijk aan het blad steun te verleenen door het plaatsen van advertentiën.

De heer J. G. van den Berg bracht hierna verslag uit over de voorgenomen excursie naar Hoorn, Enkhuizen en Monnikendam, en gaf eenige afbeeldingen van het meest bezienswaardige ter bezichtiging. Besloten werd, bij genoegzame deelneming, die excursie te houden op 5 en 6 Juni a.s.

Hetzelfde lid gaf vervolgens eene kunstbeschouwing van het werk „Tours et Tourelles historiques de Belgique" par Jean Baes.

Daarna werd bezichtigd het album uitgegeven door de Mij. bij gelegenheid van haar vijftigjarig jubileum, hetwelk voortaan aan nieuwe leden der Mij. ten geschenke zal worden gegeven.

De heer J. W. Boerbooms vertoonde een stuk beton, vervaardigd van ijzerslakken, en deelde eenige belangrijke bijzonderheden mede omtrent eene kerk te Wehl bij Deutichem, die onder zijne leiding wordt gerestaureerd.

De toren dateerende uit de XII eeuw, bestond uit een spouwmuur van tufsteen die was opgevuld met bovenbedoelde beton wel een bewijs, dat toen ter tijde de ijzer-industrie in die streken reeds bloeide.

Ten slotte gaf de heer J. A. H. Crollaer eenige photografiën te zien van de onlangs ingestorte cementbrug die op de Antwerpsche tentoonstelling de tuin der expositie met de Congoafdeeling verbond, en die met een boog van 18 Meter eene straat overspande.

Nadat door den Voorzitter de verschillende sprekers bedankt waren voor hunne bijdragen, werd deze laatste bijeenkomst in dit seizoen, gesloten.

Afdeeling 's-Gravenhage. 26 April 1895. Kennis wordt gegeven van een schrijven, waarbij de heer Van Zuijlen, afgevaardigde der Afdeeling, zich bereid verklaarde, op een der a. s. vergaderingen mededeelingen te doen van het gehouden vóór-congres omtrent vakonderwijs, enz.

Hierna wordt kennis gegeven van de voorstellen tot reorganisatie der Maatschappij, die op de a. s. Mei-vergadering zullen behandeld worden en van het voornemen de a. s. vergadering van het Hoofdbestuur met Voorzitters en Secretarissen, in September alhier te houden. De vergadering machtigt het bestuur tot de uitgaven noodig voor deze vergadering. Als lid werd de heer Tempelaar geballoteerd en aangenomen.

De heer Peters kwam nu aan 't woord om zijne toegezegde lezing te houden over „het Symbolisme" naar aanleiding van vraag II.

Na eene verklaring omtrent kunst te hebben gegeven, wordt de symboliek (de taal der zinnebeelden) der oud-christelijke en de midden-eeuwsche kunst besproken.

De symboliek der renaissance werd hierna behandeld, en aangetoond hoe deze zich gedeeltelijk losmaakte van de christelijke voorbeelden, om zich te inspireeren op de heidensche mythologie. De waarde van het symbolisme, ook voor onzen tijd, stelde de geachte spreker in 't licht en besloot met eene opwekking om haar in de hedendaagsche kunstwerken meer toe te passen.

Bij monde van den Vice-voorzitter, den heer du Rieu, werd den heer Peters den dank der vergadering gebracht, waarna de gelegenheid werd opengesteld de zeldzame collectie Japansche voorwerpen, bijeengebracht door de heeren Lindo en Rouwenhorst Mulder, benevens aquarellen van ontwerpen der Haagsche Plateelbakkerij van den heer Jurr. Kok te bezichtigen.

De kunstgevers ontvingen den dank der vergaderden.

De voorlezing van het „Rapport over het onderwijs tot opleiding van Bouwkundig Ingenieur (architect) aan de Polytechnische School te Delft, ingediend aan de Afdeeling 's-Gravenhage van de Mij. t. bev. d. Bouwkunst," moest om het late uur achterwege blijven.

De Voorzitter zeide, dat het de bedoeling van het bestuur was geweest het Hoofdbestuur der Maatschappij te verzoeken onder haar naam dit rapport, gelijk het door de Commissie was ingezonden, aan de betrokken autoriteiten en lichamen te verzenden.

Daar evenwel het Hoofdbestuur te kennen gaf, weinig voor deze zaak te voelen, werd voorgesteld en aangenomen, dat de Afdeeling zelf het zal doen. (*)

De commissie bestaande uit de heeren Kok, Mialaret, du Rieu en van Wadenoyen, die met den heer W. K. M. Vrolijk als Voorzitter, het rapport hadden uitgebracht, ontvingen onder applaus den dank voor hunnen omvangrijken arbeid. De heer Vrolijk, daartoe uitgenoodigd, verklaarde zich volgaarne bereid bij latere behandeling van het rapport de noodige voorlichting te willen geven.

Eene commissie om ontwerpen van leden bijeen te brengen tot tijdelijke expositie, werd even als die, voor de jaarlijksche kunstreis naar 't Muiderslot en omstreken te maken, benoemd.

De laatste vergadering in dit seizoen werd hierna gesloten.

BERICHTEN.

Op 23 April j.l. werd te Alkmaar geopend de Tentoonstelling van voorwerpen, vervaardigd voor den wedstrijd van handwerkslieden voor Alkmaar en omstreken. Deze tentoonstelling, die een bezoek zeer waard is, blijft nog geopend tot en met Zondag 5 dezer.

Onder de bekroningen door de hoofdcommissie uitgereikt, verdienen vooral vermelding:

Zilveren medaille van H. M. de Koningin, aan mejuffr. J. Aykma te Alkmaar, die bovendien voor hare ingezonden dameshandwerken den 1en prijs, een zilveren medaille en *f* 20, verwierf.

Zilveren medaille van H. M. de Koningin-Regentes, aan den heer S. Wagner te Alkmaar, die bovendien voor de door hem ingezonden ganglantaarn, den 1sten prijs, een zilveren medaille en *f* 20, bekwam.

Zilveren medaille der maatschappij tot bevordering van bouwkunst aan den heer K. Nierop te Schermerhorn, die bovendien den 1en prijs, een zilveren medaille, verkreeg voor eenen door hem ingezonden completen miniatuur-windmolen.

Zilveren medaille als bestuursprijs aan den heer V. Voskamp te Alkmaar voor een spiegellijst.

Zilveren medaille als bestuursprijs aan den heer J. Chrispijn te Alkmaar voor eene verzameling photographieën.

Diploma als bestuursprijs aan de Schager huishoudschool.

Zilveren medaille aan de ter opluistering ingezonden locomobiel, vervaardigd en gegoten door den heer H. Strating, chefmachinist bij de meelfabriek te Alkmaar.

Aan het werk van den heer Nierop werd bovendien toegekend het eere-diploma der Centrale Commissie voor wedstrijden; het is met groote zorg en nauwkeurigheid uitgevoerd en heeft algemeenen lof verwekt.

Bovendien trekken vooral de aandacht, eene inzending aardig kerfsnijwerk, en niet onverdienstelijk timmei koperwerk.

Maandag 6 Mei, des avonds ten 7¾ ure, zal vanwege de Vereeniging „Arti et Industriae" te 's Gravenhage, een vergadering worden gehouden in 't Gebouw voor K. en W., uitsluitend gewijd aan de bespreking van het op 17 en 18 April jl. gehouden Nationaal Congres voor Vakopleiding enz.; de bespreking zal worden voorgezeten door den heer G. E. V. L. van Zuijlen en zal worden ingeleid door den heer Mr. H. J. A. Mulder, in hunne kwaliteiten, onderscheidenlijk van Voorzitter en Secretaris der plaatselijke commissie, belast geweest met een onderzoek naar den toestand der vakopleiding te 's Gravenhage.

Vermoedelijk — zegt de circulaire voor deze vergadering — zullen bij die bespreking de op voormeld Congres behandelde vraagpunten betreffende de vakopleiding voor de ambachten in de School en in de Werkplaats op den voorgrond treden, zooals dit ook op het Congres heeft plaats gehad; doch is het niet de bedoeling de andere vraagpunten ongerept te laten, vooral niet waar de behandeling van deze mede kan bijdragen tot verduidelijking en beantwoording van de hoofdvraag naar verbetering van de Vakopleiding.

Wij verzoeken de aandacht van de lezers voor de in dit blad voorkomende advertentie betreffende de Berlijnsche Dakpikfabriek, en vooral voor de bijgevoegde circulaire met een uittreksel uit de Deutsche Bauzeitung No 53 van 4 Juli 1894, waarin zich de Regeerings-bouwmeester M. Seeman te Berlijn, door de ondervinding geleid, zeer gunstig over deze dakpik uitlaat.

Hij noemt het een zeer voortreffelijk behoedmiddel voor zinken daken, en is overtuigd, dat het ook op daken van asphaltpapier zal voldoen.

(*) Deze mededeeling berust op een misverstand, daar het Hoofdbestuur niet in de gelegenheid is gesteld, daarover zijn meening uit te spreken. C. T. J. LOUIS RIEBER.

Lijst van Fabrikanten, Leveranciers, enz.

Prijs per regel voor niet geabonneerden op advertentiën ƒ 5.— per jaar bij vooruitbetaling. Abonnés op advertentiën 1 regel gratis voor iedere advertentie.

Algem. Maatsch. van Levensverzek. en Lijfrente, Damrak 74, Amst.
Badinrichtingen. — Th. A. DE KOSTER, Amsterdam.
" — Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Amsterdam, 150 de Ruyterkade. Fillaal 36 Rokin.
Behangselpapieren- — H. & A. ROOSEBOOM. Den Haag en Amsterdam, Koningsplein 1.
Bouwmaterialen. — NIC. BROERS, Amsterdam.
Bouwstoffen. — MARTIN & Co.. Amsterdam.
Brandkasten. — Wed. P. A. SCHROOT & ZOON, den Haag.
" (Amerik.) — FRED. STIELTJES & Co., Amsterdam.
Brandkluisdeuren. — Wed. P. A. SCHROOT & ZN. den Haag.
Carbolineum Avenarius. — GUST. BRIEGLEB. Amsterdam.
Dowson gas. — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam.
Electrische installatiën. — SIEMENS & HALSKE. den Haag.
" " — W. SMIT & Co., Slikkerveer.
Electrische Verlichting. — C. A. HUIJGEN. — Rotterdam.
Gasmotoren. (Crossley Otto) — G. BARGER. den Haag.
" (Otto-Cycle.) — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam.
Gegoten Geëmailleerd IJzeren Waschtafels. — PECK & Co. Amst.
Gritzner Stoompompen. — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam.
Hardsteen, Zandsteen. — DE BEER & LEHREN, Amsterdam.
Houthandel. — LINDNER & Co., Wittenburgerstraat 22—24, Amst.
" — H. SCHMIDT & Zn., Nieuwmarkt No. 21, Amst
Houtbewerkingswerktuigen. — Fred. STIELTJES & Co., Amsterd.
" — G. BARGER. den Haag.
Houtcement. — J. A. SMITS, Ruyschstraat 5, Amsterdam.
Houtcement enz. — A. G. AIKEMA en Co. Rotterdam.
Houten Riemschijven. — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam:
Huis- en Décoratieschilder. — Jos. AMIABEL. Luth. Burgwal 29, den Haag. Breedstraat 9, Utrecht.
Hydraul. Electr. en handliften. — Fred. STIELTJES & Co., Amsterd.
Ingolin. — D. FRENI. Amsterdam.
Jalousiën. — S. BRUIGOM, Arnhem.
Josson-Cement. — A. E. BRAAT, Rotterdam en Amsterdam.
Lichtdrukken. — RITSCHER & LANDSMAN. den Haag.
Liften. — JAN HAMER & Co.. Amsterdam.
" — C. A. HUIJGEN, Rotterdam.
Loodwit. Chem. zuiver in verzegelde vaten. — Firma G. GREVE, Utrecht.
Marmer. — DE BEER & LEHREN, Amsterdam.
Morleysteen. — ARMAND VAN WYLICK, Rue Linnée 42, Brussel.
Ovens — W. A. V. DESMONS. Heer—Maastricht.
Overkappingen. — T. G. TISSOT. Jr. Amsterdam.
Parketvloeren. — Gebr. v. MALSEN, 's Gravenhage.
" — DE BEER & LEHREN, Amsterdam.
Papierstûc. — BENNEWITZ & Co., Damrak 85, Amsterdam.
Photolithografie. — WEGNER & MOTTU, Amsterdam.
" Steendrukkerij v/h AMAND, Warmoesstr. 147, Amst.
Proefstation Bouwmat. — KONING & BIENFAIT, Amsterdam.
Portland-Cement. — DE BEER & LEHREN. Amsterdam.
" — H. G. AIKEMA & Co., Rotterdam.
" — DYCKERHOFF & SöHNE, Amöneburg.
Rolluiken. — T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.
Schoolborden. — J. M. KIPPEL. den Haag.
Stalen Balken. — H. E. OVING Jr. Rotterdam.
Staaldraadtouw. — HOOGERWERFF & Co., Kinderdijk.
Sgraffito. — G. H. BAUER & ZOON. den Haag.
Sier- en Gevelsteen. — K. G. TELENGA, Leeuwarden.
Stalinrichtingen. — STAAL & HAALMEIJER, Amsterdam.
Stalinrichtingen. — D. S. M. KALKER. Amsterdam.
Tegels in soorten. — DE LINT & Co., Rotterdam.
Toeschuifbare hekken. — Fred. STIELTJES & Co., Amsterdam
Verwarming en Ventilatie. — Fred. STIELTJES & Co., Amsterd.
" " " — Th. A. DE KOSTER, Amst.
Verwarmingtoestellen. — D. S. M. KALKER, Amsterdam.
" — W. J. STOKVIS, Arnhem.
Ventilators. — JAN HAMER & Co., Amsterdam.
" — D. P. H. HASSELMAN, Amsterdam.
Verticale Mortel-Molens. — JULIUS LÜCHAU, Damrak 71, Amst.
Vuurvaste Steen. JOSTEN & Co. te **Königswinter a/Rh.** Fabrikanten van zeer vuurvaste **Chamotte-** en **Dinas-**steenen, vuurvaste Cement, Karolinklei enz.
Werkt. v. Stoomwascherijen. — Fred. STIELTJES & Co. Amsterd.
Worthington. Stoompompwerkt. — Fred. STIELTJES & Co. Amst.
Zinkwerken. — F. W. BRAAT, Delft.

ADVERTENTIEN.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

11 MEI 1895. 15de JAARGANG. No. 19.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. *f* 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels *f* 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.
BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

De heer C. B. Posthumus Meijjes heeft verzocht te willen mededeelen, dat hij wegens zeer drukke bezigheden niet wenscht in aanmerking te komen voor eene keuze tot lid van het Hoofdbestuur der Maatschappij.

De eerstvolgende vergadering van het Hoofdbestuur wordt gehouden Donderdag 16 Mei.

W. SPRINGER.

1815—1895.

Het was Woendag j.l., den 8sten Mei, een dag van beteekenis voor den heer W. Springer; hij vierde toen zijn 80sten verjaardag.

Weinigen zijn er die, zooals hij, kunnen terugzien op een zoo welbesteed leven, op een zoo langdurige werkzaamheid en veelzijdigen werkkring, waarvan zoo vele openbare en particuliere gebouwen te Amsterdam de sprekende getuigen zijn; weinigen kunnen, zelfs op zoo gevorderden leeftijd, wijzen op zoo veel belangrijke, degelijke en schoone bouwwerken, als onder zijne leiding, hetzij als ambtenaar van de Gemeente, hetzij als particulier architect, zijn tot stand gekomen.

Willem Springer trad al op jeugdigen leeftijd het practische leven in; in 1829, dus veertien jaren oud, was hij reeds werkzaam bij den bouw van het Paleis van Justitie op de Prinsengracht te Amsterdam, en tien jaren later, in 1839, bij de werken van het Entrepôtdok. In 1841 was hij werkzaam bij den bouw van de Nieuwe-Beurs, en 't heeft waarlijk niet veel gescheeld of nog geen vijftig jaren daarna was die zelfde beurs onder zijne leiding afgebroken om er een nieuwere voor in de plaats te stellen.

Na dit werk kwam een tijd, waarin Springer zich meer bepaald op waterbouwkundig gebied bewoog. In 1845 namelijk was hij onder van der Leeuw werkzaam voor den Anna Paulowna-Polder, en in 1847 geplaatst bij 's Rijks-Waterstaat te Groningen. Het was daar, dat zijn oudste zoon, Jan Springer, in 1850 het levenslicht aanschouwde. In 1853 was hij onder den bekenden ingenieur Fijnje van Salverda werkzaam te Brielle.

Aan die omzwervingen kwam eindelijk een einde, toen de heer Springer in 1858 benoemd werd tot Assistent-Architect bij de Gemeentewerken te Amsterdam, eene betrekking, voortdurend in belangrijkheid toenemende, die hij met lust en ijver is blijven waarnemen tot in 1891, toen hij gepensionneerd werd met den titel van Adviseur bij de Afdeeling Publieke werken, een waardigheid van beteekenis, vooral wanneer men bedenkt, dat men bij de onlangs plaats gehad hebbende reorganisatie dezer afdeeling, de betrekking van zelfstandig architect niet meer noodzakelijk heeft geacht.

In die periode van 1858 tot 1891, een tijdvak van 33 jaren, ligt natuurlijk den tijd zijner grootste werkzaamheid op bouwkundig gebied. Tal van bouwwerken van de meest uiteenloopende bestemming zijn in dien tijd onder zijne leiding tot stand gekomen; de meeste der sierlijke en karaktervolle schoolgebouwen, 60 nieuwe en 38 verbouwingen, tot een gezamenlijk bedrag van *f* 4.125.000; de ombouwing en vergrooting van den Stadsschouwburg, door den brand op 20 Februari 1890 vernield; de flinke gebouwen voor de brandweer; het Gymnasium, en zoovele andere stedelijke gebouwen.

Van zijne particuliere bouwwerken zij slechts gewezen op het huis [van den heer Coninck Westenberg in de

Plantage, en de Kweekschool voor Zeevaart op de Prins Hendrikkade te Amsterdam; bij dit laatste gebouw was zijn oudste zoon zijn medewerker. Samen met den heer Jacob F. Klinkhamer bouwde hij de nieuwe kruitfabriek nabij Muiden, ter plaatse van dergelijke inrichting die in 1893 door ontploffing vernield werd.

Na die nog slechts onvolledige opsomming is het waarlijk niet te veel gezegd, dat het leven van dezen bouwmeester buitengewoon welbesteed is geweest, en dat hij daarop met welgevallen kan terugzien, in de overtuiging, dat zijn tijdgenooten en de jongeren het vele goede van zijn talent en zijn goeden smaak, die uit zijn werken spreken, waardeeren.

Tijdens zijn ambtenaarsleven te Amsterdam was de heer Springer ook geruimen tijd, van 1867 tot 1876, lid van het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, en maakte hij eenigen tijd deel uit van het Bestuur der Maatschappij Arti et Amicitia.

Dat de dag van 8 Mei niet onopgemerkt zou voorbijgaan, dat was wel te voorzien; oudere en jongere vakgenooten en oud-leerlingen stelden er prijs op den waardigen jubilaris te toonen, dat hij in Amsterdam niet is vergeten. Met zijn ruim zeventigjarigen vakbroeder en vriend, den heer A. N. Godefroy, daarbij, vervoegde zich in den ochtend van den herdenkdag eene commissie uit hun midden bij den heer Springer, om uiting te geven aan hun gevoelens van waardeering.

Deze commissie, bestaande uit de heeren C. Muysken, A. N. Godefroy, H. P. Berlage Nzn., Jos. Th. J. Cuypers, I. Gosschalk, Jonas Ingenohl, Jacob F. Klinkhamer, W. Kromhout Czn., Karel Muller en C. T. J. Louis Rieber, werd in den familiekring ontvangen. De heer Muysken sprak den heer Springer in hartelijke woorden toe, om hem geluk te wenschen met dezen dag, en hem — na aan zijn werkzaam leven te hebben herinnerd — de overtuiging te schenken, dat hij bij zijn vakgenooten niet vergeten is maar nog steeds gewaardeerd wordt, en voortleeft in zijn werken en zijne vele leerlingen, waaronder ook zijn zoons.

En, opdat dit bezoek, namens velen gebracht, ook eenige herinnering zoude achterlaten, bood de heer Muysken den jubilaris, namens de Amsterdamsche vakgenooten, een geschenk aan, bestaande uit een schilderij van J. Wijsmuller, voorstellende een gezicht bij avond in den omtrek van Amsterdam; in de hoop, dat dit in de woning van den heer Springer eene plaats zou mogen vinden, en het als een hulde op zijn 80sten verjaardag, hem gebracht door zijn vakbroeders, zou worden aanvaard.

De heer Springer dankte allen voor deze hulde, die hem zeer trof, en nam daarop kennis van de namen van hen, die tot dit geschenk hadden medegewerkt, en die daarbij ongetwijfeld in stilte hun beste wenschen voor den 80-jarigen hebben gevoegd.

C. T. J. LOUIS RIEBER.

DUITSCHLANDS ARCHITECTEN EN INGENIEURS AAN VORST BISMARCK.

Het Verband Deutscher Architecten und Ingenieur-Vereine heeft zich in aansluiting aan 't geheele Duitsche volk vaardig gemaakt, om aan Vorst Bismarck, ter gedachtenis aan zijn 80sten geboortedag, een even kunstvol als passend geschenk aan te bieden. Het zal bestaan in een artistiek uitgevoerd album, bevattende de aanzichten van het Reichshaus te Berlijn, de kasteelen van de regeerende Vorsten, en de Raadhuizen van de vrije steden.

De verzameling van de photographische afbeeldingen en de daarbij tot de geschiedenis van den bouw behoorende opgaven, zijn bijeengebracht door de afdeelingen in wier gebied de opgenomen bouwwerken liggen.

Voor de kleinere residentie-steden, waar die afdeelingen niet bestonden, is dit bevorderd door het Hoofdbestuur, die den photograaf H. Rückwardt, te Berlijn, daarmede heeft belast; de bijbehoorende bijzonderheden, over den bouwheer, den tijd waarin den bouw heeft plaats gevonden, en den bouwmeester, zijn bijeengebracht door den Leipziger Architecten Verein. De Beijersche architecten und Ingenieur Verein heeft de vervaardiging van de oirkonde bevorderd.

De Würtembergsche Verein zorgde voor het Titelblad, en de Dresdener Architecten Verein voor het eindblad, bestaande uit zeer artistiek uitgevoerde origineele teekeningen.

Eene zeer schoone penteekening van de hand van den architect Paul Pfann, te München, vormt de opdracht: „Seiner Dürchlaucht dem Fürsten Bismarck, zu seinen „80 Geburtstage am 1 April 1895 ehrfurchtsvoll gewid- „met vom Verbande deutscher Architecten und Ingenieur „Vereine."

Het Titelblad, ontworpen door de architecten Lambert en Stahl, en door den schilder P. Schnorr te Stuttgart in zachte kleuren bewerkt, geeft door het opschrift:

„Das Reichstagshaus, die Residenz-schlösser der regie- „renden Fürsten, und die Rathhaüser der freien Städte „im Deutschen Kaiserreich".

den inhoud van het album aan.

„Het eindblad, ontworpen door den architect Bruno „Seitler, in Dresden, en op meesterlijke wijze met de pen „geteekend, geeft in den vorm van een eikenboom de vertakkingen van het Verband in de verschillende afdeelingen (Vereine) harmonisch weder, — met de wapens van de steden waar die gevestigd zijn, doorweven met figuurlijke voorstellingen die, in heraldische en ornamentale vormen, op zinnebeeldige wijze het leven en werken van den ouden Rijkskanselier kenschetsen.

Het album, waarin de teekeningen en photographiën zijn gesloten, is door de zorgen van de Vereeniging van Berlijnsche Architecten saamgesteld, en hun medelid, de heer H. Seeling, heeft daarvoor een geheel nieuw en van origineele opvatting getuigend ontwerp geleverd, dat in leder is uitgevoerd door de firma George Hulbe in Hamburg.

Het geheel geeft den indruk van eene met zeer veel zorg bijeengebrachte verzameling van Duitschlands belangrijkste bouwwerken uit verschillende tijdperken, en levert het bewijs van den goeden geest en de samenwerking die tusschen de diverse vereenigingen bestaat, waardoor alleen een zoo kunstvol en eigenaardig geschenk, geheel den tachtigjarigen vorst waardig, in 't leven geroepen kon worden.

N.

PRIJSVRAGEN.

RAPPORT VAN DE JURY *tot beoordeeling van de ingekomen ontwerpen op de besloten Prijsvraag voor een Kerkgebouw met Kosterswoning voor de Nederduitsch-Hervormde Gemeente te 's-Gravenhage.*

Ingekomen waren 8 ontwerpen van 7 inzenders; de heer F. A. van Seters toch, had blijkens zijn schrijven aan den heer

Mr. J. C. de Marez Oijens aan de uitnoodiging tot deelneming aan deze prijsvraag geen gevolg gegeven.

De ingezonden ontwerpen hebben het volgende gemeen:

1°. dat bij allen de hoofd-as van het kerkgebouw zamen valt met de as-lijn welke het voor den bouw bestemde terrein van noordelijke naar zuidelijke, dat is in de lengte-richting door midden deelt, hetgeen voor dit goed gekozen terrein inderdaad aan het kerkgebouw de gunstigste plaatsing verzekert.

2°. dat bij allen de hoofdingang in de as op het zuiden is gelegen en zich alzoo bevindt op den afgesnoten hoek van het terrein, aan die zijde zoo ruim mogelijk gehouden en met plantsoen bezet gedacht.

3°. dat, uitgezonderd bij ontwerp motto *„Zeven"*, bij allen die hoofdingang tevens is aangewezen als afzonderlijke overdekte toegang tot de aan die zijde geplaatste Koninklijke Loge.

4°. dat bij allen voor het plan de Centraal- of Grieksche kruisvorm is gekozen en de bestuursvertrekken en de kosterij zijn geplaatst óf geheel symmetrisch om de lengte-as aan de achter- of noord-zijde van het Kerkgebouw, óf meer noordoostelijk ter betere afsluiting van het achteruit der nog te bouwen huizen in de Weimarstraat.

5°. dat bij allen in meerdere of mindere mate de kapruimte is benut ten dienste van het plafond of van het welf der kerk, welke daardoor eene grootere binnenhoogte kon verkrijgen, doch tevens, uit hoofde vooral van de groote breedte der kruisarmen, bij betrekkelijk lage muren vrij hooge bekappingen verkreeg, in sommige ontwerpen zelfs van eene onevenredige hoogte voor eene kerk aldaar geplaatst en later door hooge huizen omsloten, als deze.

6°. dat bij allen het meerendeel der tochtportalen én te klein van afmeting én niet tochtvrij zijn ingericht (bij een tochtvrij portaal toch zijn althans drie niet in dezelfde as gelegen deuren noodig); vele ontwerpen ook geven *te veel* toegangen, hetgeen voor dit vrijliggend en vooral aan zuid-westewinden blootgesteld gebouw meer hinder dan voordeel aanbiedt.

Bij geen der zij-ingangen is er op gerekend om gemakkelijk te kunnen voorrijden en gedekt door eene marquise te kunnen uit- of in-stappen, hetgeen wel niet geëischt maar toch wenschelijk is.

7°. dat bij allen werkelijk rekening is gehouden met de beschikbaar gestelde bouwsom en alles eenvoudig is opgevat, zoo zelfs, dat enkele ontwerpen bijna wel wat al te sober van behandeling zijn.

Eene overwelving der kerkruimte in steen komt dan ook bij geen der ontwerpen voor, en zij die eenen van uit den grond opgaanden toren aangaven, de ontwerpen met de motto's *„Tempel"* en *„Zeven,"* zij deden dit ten koste van het kerkgebouw.

8°. dat bij allen met de in het program der prijsvraag gestelde eischen rekening is gehouden en alles getuigt van eene ernstige en zorgvolle studie, terwijl slechts bij een enkel ontwerp, dat onder motto: *„die Haghe,"* een der details ontbreekt bij Art. 5 sub C. gevraagd.

De overgelegde begrootingen sluiten allen juist met of even onder de bij Artikel 5 Sub E. gestelde bouwsom van 68 mille, alleen bij het ontwerp, *Z*, is dat bedrag overschreden.

Na deze algemeene beschouwing, waardoor in de afzonderlijke beoordeelingen herhalingen voorkomen worden, meent de Jury zich daarbij echter te moeten bepalen tot datgene, wat op haar oordeel ten aanzien van 't ontwerp van directen invloed was; de volgorde is die, waarin de ontwerpen toevallig geplaatst waren.

Ontwerp: motto *„Tempel"*. Het plan met kruisarmen van 16.60 M. breedte en van ongelijke lengte is ontworpen met eenen toren boven den hoofdingang, welke uitsluitend voor de Hofloge dient.

De groepeering en verbinding der Kosterij en bestuursvertrekken is minder doelmatig en kost te veel ruimte.

Twee kleine spiltrappen geven toegang tot *elk* der beide gaanderijen, een trapvorm die vooral bij kleine afmetingen en bij gemis aan bordessen, gelijk hier, geen aanbeveling verdient.

Het vlakke, deels schuin opgaande, deels horizontaal gelegen plafond is niet gelukkig van vorm, ontwikkelt zich niet architectonisch uit het muurwerk en is in allen deele te sober.

De verlichting der kerk, hoezeer ruim voldoende, kan, wijl de eindgevels der kruisarmen ter breedte van ongeveer 10.50 M. in hun midden massif zijn gehouden, behoudens 2 kleine boven-roosvensters in de zijarmen, niet gunstig genoemd worden.

Het muurwerk der kerk is, in verband met de aangegeven kapconstructie, vrij zuinig in dikte behandeld en de uitwendige architectuur, niettegenstaande de groote hoeveelheid gehouwen steen daarin verbruikt, toch vrij sober.

Ontwerp: motto *„Zeven"*. Het plan, mede met kruisarmen van ongelijke lengte, onderscheidt zich door de zwaarte van het muurwerk, welke met inbegrip eener spouwruimte 88 cM. is.

De plaatsing der Hofloge en der Regeeringsbanken is zeer goed gekozen, ofschoon de daarvoor bestemde ruimten te veel van de kerk zelve zijn afgesloten.

De zitplaatsen zijn doelmatig, doch de beide gaanderijtrappen, hoezeer goed van vorm, hebben te gedrukte bordessen, terwijl de trapafsluiting de voorgevelramen te veel dekt.

Eene mindere diepte der gaanderij ware beter; de ligging der bergplaatsjes ter weerszijden van den zuidelijken kruisarm is voor den uitwendigen welstand ongewenscht.

De aansluiting van de kosterij met de bestuursvertrekken en ook de indeeling der kosterij zelve is minder doelmatig.

De overdekking der kerk met een half rond houten schinkelgewelf is eenvoudig en goed, doch de wijze waarop dat gewelf door kraagstukken en lijstwerk wordt gedragen, wel wat heel sober opgevat.

De kapconstructie is bij de hooge ligging der hanebalken vrij zwak, en de plaatsing van drie, op ongelijke hoogte zich bevindende lichtramen in de 17.60 M. breede gevels der zijarmen, vrij onrustig.

De gevels, die uiterst sober behandeld zijn, missen, vooral in verband beschouwd met de uitbouwingen, eenheid en overeenstemming in detailleering, en de kleine afschuining van de vierzijdige torenspits zal zonder bate voor het effect, groote moeielijkheden bij de zamenstelling opleveren.

Ontwerp: motto *„Westerkerk"*. Het plan is zeer eenvoudig, met ruime vestibule bestemd als toegang tot de Koninklijke loge, die echter niet voldoende geïsoleerd en begrepen is.

De segmentvormige overdekte ruimte achter den preekstoel is niet gewenscht, de indeeling der bestuursvertrekken en der kosterij is doelmatig, doch de groote trap naar de orgelgaanderij had door een kleiner trapje, doorgaande tot in de bekapping, vervangen kunnen worden, waardoor de insprongen op die gaanderij vermeden waren en deze kleiner van afmeting had kunnen zijn.

De zitplaatsen zijn niet amphitheatersgewijze geplaatst, hetgeen toch wenschelijk is.

Het vlakke houten plafond zal het kerkgebouw een te gedrukt aanzien geven en is ook te sober behandeld; ook op de variant-doorsnede is dit gebrek niet voldoende weggenomen.

De verlichting is goed en alles uitwendig hoogst bescheiden en rustig behandeld, het ver voorspringende plat afgedekte portaal met voorrit komt den voorgevel evenwel niet ten goede.

De details zijn flink en duidelijk geteekend en geven de voornaamste samenstellingen ten volle aan.

Ontwerp: motto *„Die Haghe."* Het plan is dat eener kruiskerk met gelijke armen van 16 M. breedte bij 29.20 M. lengte; die kruisvorm is ook in den opstand volledig aangegeven en vindt zijn bekroning in het voor het uurwerk bestemde midden-torentje; het niet als topgevel optrekken van den achter- of noordelijken kruisgevel stoort eenigszins die eenheid.

De toegang tot de Koninklijke loge door eene weinig verlichte vestibule is niet gelukkig, evenmin als de plaatsing der beide andere toegangen ten opzichte dier loge, waarom en waarlangs zich de passage concentreert.

De verdeeling der zitplaatsen en de ligging der paden is niet doelmatig en de tegen de eindgevels der zijarmen aansluitende rei zitplaatsen van wege de tocht vrij wel onbruikbaar.

De plaatsing der gaanderij boven de loge verdient geen aanbeveling en evenmin de groote diepte dier gaanderij.

Ontwerper heeft door het aanbrengen van contreforten op de binnenkruishoeken de breedte der gangpaden op die plaatsen versmald tot 0.70 M. en zich bovendien niet gehouden aan de bepaling van Art. 4, waarbij *om* den preekstoel eene vrije ruimte ter breedte van 5 M. verlangd wordt.

De keuze van spiltrappen als toegang tot de gaanderij is niet doelmatig, en de beide kleine trapjes met hun zijgangen ten

koste van den noordelijken kruisarm, alleen tot toegang naar het orgel dienende, niet voldoende gemotiveerd.

Daarentegen is de plaatsing en indeeling der bestuursvertrekken en kosterij zeer gunstig, vooral daar zij het kerkgebouw bijna geheel vrijlaten.

De gewelfvormige overdekking der kerk is in de kruisarmen half-koepelvormig bedoeld, doch niet duidelijk aangegeven, althans de doorsnede en de perspectief-teekening stemmen, wat dit betreft, niet overeen; eene overwelving van een kerkgebouw als dit, in bepleisterd lat- en schinkelwerk, verdient bovendien weinig aanbeveling.

De dakconstructie is niet eenvoudig opgelost, want in hoofdzaak op de twee houten diagonaalspanten van 22.61 M. spanning, wordt de last van het grootste gedeelte der bekapping en tevens dien van den kruistoren overgebracht.

De verlichting is goed en zou door verdeeling der orgelkast in tweeën en door ook in den noordelijken kruisgevel een groot lichtraam te plaatsen, nog in effect kunnen winnen.

De gevels zijn niet onverdienstelijk en geven een aangenamen indruk, hoezeer in enkele onderdeelen eenheid van stijl en van karakter gemist wordt.

De beide perspectiven zijn pittoresk en het gevel-detail flink geteekend; de doorsnede der binnen-travée evenwel ontbreekt, hetgeen daarom vooral te betreuren is, daar in de totaaldoorsneden de kapconstructie niet is aangegeven, welke bij den gekozen overkappingsvorm juist eigenaardige moeielijkheden zal opleveren.

Ontwerp: „*Motto Z.*" Eene ruime, weinig verlichte vestibule, die tevens tot toegang tot de gaanderijtrappen en verder tot de kerk moet dienen, vormt de entrée tot de Koninklijke loge, welke 27.56 M. uit de as van den preekstoel ligt, aan de voorzijde met gewone zitplaatsen omzet is, en door hare ligging onder de gaanderij in allen deele ongunstig geplaatst en onvoldoende verlicht is.

De groepeering en indeeling van het bijgebouw met een klein binnenplaatsje van 3 bij 4 M. is niet doelmatig. De gekozen plafond-vorm is zoowel in zich als in detailleering niet gelukkig.

Het gebouw is rijk verlicht, doch het groote roosvenster in den voorgevel, in den dag 6.25 M. breed, zou bij stormen uit het zuid-westen zwak genoeg kunnen blijken, tenzij het 15 c.M. breede stijl- en maaswerk eene groote diepte heeft, hetgeen uit het detail niet blijkt.

De gekozen dakvorm laat de plaatsing van een 18 M. hoogen klokketoren niet toe, althans de aangegeven constructie, waarbij de last van dien toren in hoofdzaak op de naastbij gelegen hanebalken rust, is aan ernstige bedenking onderhevig.

De gevels geven een goed geheel en enkele karakteristieke oplossingen; de perspectief-teekening vooral maakt een aangenamen en pittoresken indruk, hoezeer het nut der vele boventopgevel-ramen vrij dubieus is.

Het cachet dat in de gevelteekeningen ligt, wordt in het detail der binnen-travée geheel gemist.

De gevel-variant Z-B, met eenen toren beoosten den zuidelijken kruisarm, in plaats van den kruistoren, kan niet als eene in allen deele gelukkige verbetering van het ontwerp beschouwd worden.

Ontwerp: „*Z. C.*" Het plan is in vele opzichten gunstiger dan plan Z, hoezeer de bezwaren ten aanzien der Koninklijke loge, en van den bijbouw ook hier evenzeer bestaan; spiltrappen geven toegang tot de gaanderij.

De overwelfde plafond-vorm is veel gunstiger dan bij Z, de verlichting mede goed, doch de kapconstructie, voor zooveel deze uit de enkele doorsnede en uit het plan der gaanderij kan worden afgeleid, zal voor de plaatsing van den kruistoren groote bezwaren opleveren, en is bij gemis aan trekstangen gevaarlijk te achten.

Ontwerp: Motto „*Regentesse-Kerk.*" Het plan is vooral aan de zuid- of voorzijde te hoekig en gezocht van vorm en rijkelijk voorzien van contreforten; de toegang tot de Hofloge is, hoe typisch de overdekte voorrit ook moge zijn, onvoldoende, en met de vereischten waaraan eene zóódanige loge moet beantwoorden, niet voldoende rekening gehouden.

De insluiting der Loge door zitplaatsen, alsook de verdeeling der zitplaatsen, is niet gelukkig, en die welke zich in de zijarmen onder de gaanderijen bevinden, zijn onvoldoende verlicht.

De kosterij mist, hoezeer aansluitend tegen de bestuursvertrekken, daarmede directe communicatie; ter wille der symmetrie is hier aan de doelmatigheid te kort gedaan.

De veelzijdig gebroken plafond-vorm is uit een esthetisch oogpunt verre van gelukkig en mist in detailleering, karakter.

De gevels en het typische kruistorentje zijn eenvoudig doch zeer verdienstelijk geteekend; de perspectief-teekening doet het eigenaardige gebouw in zijn volle waarde uitkomen, doch toont tevens, dat het hooge goed geconstrueerde dak, te veel domineert.

Ontwerp: motto „*Maart*". In het plan, een kruisvorm met armen breed 16.20 M., van ongelijke lengte en vorm, is de Koninklijke loge goed geplaatst.

De afzonderlijke toegangen tot de gaanderijen kunnen tevens tot algemeenen toegang dienen, in welk geval echter de deuren bezijden de loge uitkomende, gesloten dienen te blijven.

De zitplaatsen zijn goed verdeeld, doch niet amphitheatersgewijze gezet, hetgeen de voorkeur verdient, te meer daar alsdan ook de Koninklijke loge iets hooger zou komen te staan.

De ligging en vooral ook de onderlinge verbinding der beide gaanderijen zijn doelmatig; de kolommen welke die gaanderijen steunen, zijn in den plattegrond niet aangegeven, alwaar zij in de 1.30 M. breede tusschenpaden komen te staan en enkele zitplaatsen in het vrije uitzicht op den preekstoel iets zullen hinderen, een bezwaar dat eenigermate wordt opgewogen door het aantal *over*-plaatsen, welke dit ontwerp aanbiedt.

De kosterij is afzonderlijk geplaatst en de bestuursvertrekken s uiten goed achter tegen het kerkgebouw aan.

De overdekking met een half rond houten schinkelgewelf, dat 5 M. in de bekapping opgaat, is smaakvol en doelmatig en mooi versneden door 't inwerken der ramen met steken.

De verlichting is goed, doch zou, evenals het binnen-effect, nog winnen, zoo de scheidingsmuur der verbindingsgalerij geheel werd geopend en de orgelgaanderij, door splitsing van het orgel in twee gedeelten, met een groot raam in den noordelijken eindmuur werd voorzien.

De beide zij-gaanderijen, met een muurpad breed 2.40 M., zouden ten bate van het binnen-effect zeer goed met eenige mindere diepte kunnen volstaan.

De bekapping is eenvoudig en solide geconstrueerd en voorzien met trekstangen, terwijl de binnenkruishoeken van het muurwerk, doordacht zijn versterkt.

De gevels vormen een goed geheel en teekenen in hun raamgroepeering en afmeting den binnenbouw; de verbinding der trappen met de gaanderijen bezijden, is karakteristiek opgelost.

De overdekte voorrit met zijn zadeldak schaadt den voorgevel, een lessenaarsdak ware hier gewenscht; ook het onbeduidende 3.10 M. breede voorgeveltorentje is minder gelukkig en niet in overeenstemming met het overige; een kruistorentje ter vervanging hiervan, zou wellicht het ontwerp ten goede komen, dat overigens eenvoudig behandeld, met zorg bestudeerd en in allen deele doordacht is opgevat en uitgewerkt.

De bijgevoegde gevelteekening in kleur opgewerkt, als ook de perspectief-teekening verraden eene zwakkere hand en geven het ontwerp niet naar waarde terug.

Na nauwgezette overweging zijn eerst-ondergeteekenden van oordeel, dat het ontwerp ingezonden onder het motto: „Maart", als het *meest geslaagde* is te beschouwen.

De begrooting is volledig uitgewerkt en daardoor blijkt, dat er enkele posten in voorkomen die te laag geraamd zijn, tegenover andere posten waarbij hoogere eenheidsprijzen zijn berekend dan het programma bepaalt, zoodat in verband ook met de uitgetrokken posten voor hulpmaterieel, onvoorzienen enz., en met den te ruim begrooten predikstoel en loge, het te laag berekende geacht mag worden door het te ruim berekende gecompenseerd te worden.

Na controleering der begrooting meenen zij dan ook, dat er geen termen bestaan, om dit plan op grond der voorlaatste alinea van art. 5 ter zijde te leggen en waren zij eenstemmig van oordeel, dat dit ontwerp moest worden bekroond.

Aldus vastgesteld en geteekend te 's-Gravenhage den 23sten April 1895.

(Was geteekend) C. MUYSKEN.
id. F. J. NIEUWENHUIS.
id. C. H. PETERS.

Na mededeeling van bovenstaande beoordeeling der verschillende ontwerpen te hebben ontvangen, en deze nader met boven-ondergeteekenden te hebben besproken en met de ontwerpen zelve te hebben vergeleken, verklaarden de mede-ondergeteekenden als adviseerende Jury-leden zich met het oordeel

van Heeren Architecten uit de Jury geheel te kunnen vereenigen. Daarna in volle Jury overgaande tot de opening van het naambriefje, bleek inzender van het bekroonde ontwerp te zijn: de heer J. Verheul Dzn. te Rotterdam.

'sGravenhage, 23 April 1895.

De Adviseerende Juryleden.

(Was geteekend) J. SCHIMMELPENNINCK v. D. OIJE.
„ O. J. A. REPELAER VAN DRIEL.
„ J. C. DE MAREZ OIJENS.

Door de Jury van beoordeeling over de prijsvragen uitgeschreven door de Afdeeling Amsterdam in het jaar 1894 zijn toegekend: „Voor het ontwerp van eene notenhouten kast voor een salon" de 1e prijs, zijnde het getuigschrift der Afdeeling en f 30 aan het ontwerp ingezonden onder het motto „Lotos" en de 2e prijs, zijnde het getuigschrift der Afdeeling en f 10 aan het ontwerp ingezonden onder het motto „RAPAEKOV."

Bij opening van de naambriefjes bleek het ontwerp motto „Lotos" ingezonden te zijn door den heer E. Verschuijl te Amsterdam en het ontwerp motto „Rapaekov" door den heer C. L. Stal te Amsterdam.

Het Jury-rapport zal in het volgende nummer worden opgenomen.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Uit een schrijven van den Voorzitter der Afdeeling 's Gravenhage, den heer C. H. Peters, aan den heer C. Muysken, Voorzitter der Maatschappij t. Bev. der Bouwkunst, blijkt, dat de mededeeling, voorkomende in het verslag der Vergadering van de Afdeeling 's Gravenhage, gehouden 26 April j.l., in zake het rapport over het onderwijs tot opleiding van Bouwkundig Ingenieur aan de Polytechnische School te Delft, ingediend aan de Afd. 's Gravenhage, — mededeeling luidende:

„De Voorzitter (der Afd. 's Gravenhage) zeide, dat het de „bedoeling van het bestuur (der Afd. 's Gravenhage) was geweest „het Hoofdbestuur der Maatschappij te verzoeken onder haar „naam dit rapport, gelijk het door de Commissie was ingezonden „aan de betrokken autoriteiten en lichamen te verzenden."

„Daar evenwel het Hoofdbestuur te kennen gaf, weinig voor „deze zaak te voelen, werd voorgesteld en aangenomen, dat de „Afdeeling zelf het zal doen,"

en voorkomende in „De Opmerker" en in het „Bouwkundig Weekblad," beiden van 4 Mei j.l., b e z ij d e n d e w a a r h e i d i s.

VRAAGBAAK.

Vraag 127. Bestaan er afbeeldingen van haardstellen die in de middeleeuwen in deftige vertrekken werden toegepast?

In welke werken zijn deze te vinden?

Vraag 128. In de Gemälde-Galerie te Kassel bevindt zich een door Rembrandt in 1656 geschilderd portret (kniestuk) van een (Amsterdamsch architect?) tijdgenoot van Jacob van Campen. Het beeld is geplaatst in zittende houding, ernstig nadenkende; op een tafel liggen eenige vellen papier; in de rechterhand een ganzenpen, en in de linker een teekenhaak.

Wie was deze bouwmeester?

BERICHTEN.

Den 22sten Mei a. s. zal door het Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid worden aanbesteed, de uitbreiding van het Departement van Koloniën te 's-Gravenhage.

Naar aanleiding van de discussiën over deze uitbreiding in de Tweede Kamer deelen wij mede, dat de uitbreiding zal bestaan uit een aanbouw aan elke der hoeken van de achterzijde van het gebouw, aan de zijgevels even breed als de voorspringende gedeelten van die zijgevels op de hoeken van den voorgevel.

Door deze aanbouwen zal geen misstand geboren worden, en zullen ook de omliggende gebouwen niet worden geschaad.

In het bestek voor de uitbreiding van het Departement van Koloniën vinden wij de eerste schrede van het Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid, onder welks beheer het werk wordt uitgevoerd, wat betreft bepalingen omtrent den werktijd en het uitbetalen van het loon aan werklieden.

Wij vinden namelijk in het bestek vermeld:

§ 34. *Werktijd.* Er mag niet langer gewerkt worden dan 11 uren per etmaal, de schafturen niet als werkuren mederekenende.

In zeer bijzondere gevallen kan door de directie in het belang van het werk gedurende hoogstens 15 achtereenvolgende dagen, langer werktijd worden toegestaan en geëischt.

§ 35. *Uitbetaling van werklieden.* Met aanvulling van § 14 alin. 1 der Administratieve Bepalingen, vastgesteld 3 September 1892, wordt bepaald, dat de betaling der werklieden moet plaats hebben in bijzijn van den opzichthebbende.

De commissie, belast met het afnemen der examens B. en C der Polytechnische school zal dit jaar zitting houden te Delft. Benoemd zijn:

Tot lid en voorzitter dier commissie G. van Diesen, oud hoofdinspecteur van den waterstaat te 's-Gravenhage; tot leden: Dr. H. Behrens, P. van der Burg, J. Cardinaal, H. Cop, E. Gugel, N. H. Henket, Dr. S. Hoogewerff, Mr. B. H. Pekelharing, H. A. Ravenek, Dr. C. A. Scheltema, Dr. Ch. M. Schols, J. A. Snijders C.Jzn., J. M. Telders en Dr. P. Zeeman Gzn., hoogleeraren aan de Polytechnische school; Dr. L. Aronstein, A. Huet, G. J. Morre, Dr. R. Sissingh, T. K. L. Sluyterman en Dr. J. de Vries, leeraren aan de Polytechnische school; J. F. van Beek, ingenieur 1e kl. der marine te Willemsoord; J. H. L. van Deinse, inspecteur der Nederlandsche Vereeniging van assuradeuren te Amsterdam; J. D. Evers, oud-eerstaanwezend ingenieur bij de Staatsspoorwegen te 's-Gravenhage; R. Fennema, hoofdingenieur bij het mijnwezen in Ned.-Indië, te Sneek; B. Hoogeboom, hoofdingenieur van den waterstaat te 's-Hertogenbosch; Dr. N. P. Kapteyn, leeraar aan de 1e Hoogere Burgerschool met 3-jarigen cursus te Amsterdam; F. J. Nieuwenhuis, gemeente-architect te Utrecht

Het voorstel van B. en W. van Leiden in zake minimum-loon en maximum-arbeidstijd, waarvan de behandeling was uitgesteld, opdat men eerst eens zou zien, wat elders besloten werd, is nu Donderdag-middag door den Gemeenteraad van Leiden behandeld geworden.

Na een debat van 2½ uur werd de considerans verworpen met 15 tegen 12 stemmen, waarna het voorstel niet ter afdoening in behandeling werd genomen.

De plaat, bij dit nummer van het Weekblad verzonden, behoort bij No. 17 van 27 April 1895 van het blad.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Amsterdam, 26 April. De architekten A. L. van Gendt en G. van Gendt ALzn., voor rekening van de firma T. Korff & Co. te Delft, het bouwen van een cacaofabriek aan den Ringdijk te Watergraafsmeer. Van 27 inschrijvingen, de laagste van H. Hof & Zn. en J. Gelens Czn. voor f 33.320.—.

Bemmel, 1 Mei. Het R. K. Kerkbestuur van den H. Donatus, het bouwen van vier schoollokalen aan het St. Josefs-gesticht. Van 5 inschrijvingen, de laagste van J. C. Verweijen en J. Janssen voor f 14.200.—. Gegund.

Rotterdam, 3 Mei. Het Gemeentebestuur, het bouwen van een exercitieloods aan den Crooswijkschen weg. Van 23 inschrijvingen, de laagste van W. Monnee voor f 19.479.—.

Arnhem, 1 Mei. De architect W. G. Welsing, voor rekening van de firma Peek en Cloppenburg; de bouw van een groot magazijn en een afzonderlijk winkelhuis, hoek Velperplein en Roggestraat te Arnhem. Van 22 inschrijvingen, de laagste van B. Bolder voor f 42.260. Gegund.

Amsterdam. De architect G. W. Vixseboxse; de bouw van twee huizen met bovenwoningen, Overtoom 17 te Nieuwer-Amstel. Van 18 inschrijvingen, de laagste van Breukeman en Koopmans voor f 19.800; gegund aan F. Raaymakers voor f 23 980.

Rotterdam. De architect E. G. A. Fol; (ondershands) het afbreken en wederopbouwen van een winkelhuis met waterdichten kelder, werkplaats, magazijn en bovenhuis aan de Hoogstraat No. 242 te Rotterdam; 9 inschrijvingen, hoogste f 15550; laagste f 13400. Gegund.

Enkhuizen, 4 Mei. De architect C. B. Posthumus Meijjes. het bouwen van een opzichterswoning en van vijftig arbeiderswoningen in het Snouck van Loosen-park. Gegund aan de Nederl. Aanneming Maatschappij voor f 310.000.—

PERSONALIA.

Naar de dagbladen melden. zullen B. en W. van Amsterdam voor de betrekking van directeur der afdeeling Publieke Werken aan den Raad voordragen den heer C. L. M. Lambrechtsen, ingenieur bij den Provincialen Waterstaatsdienst te Goes.

Lijst van Fabrikanten, Leveranciers, enz.

Prijs per regel voor niet geabonneerden op advertentiën *f* 5.— per jaar bij vooruitbetaling. Abonnés op advertentiën 1 regel gratis voor iedere advertentie.

Algem. Maatsch. van Levensverzek. en Lijfrente, Damrak 74, Amst.
Badinrichtingen. — Th. A. DE KOSTER, Amsterdam.
„ — Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Amsterdam, 150 de Ruyterkade. Filiaal 36 Rokin.
Behangselpapieren- — H. & A. ROOSEBOOM. Den Haag en Amsterdam, Koningsplein 1.
Bouwmaterialen. — NIC. BROERS, Amsterdam.
Bouwstoffen. — MARTIN & Co.. Amsterdam.
Brandkasten. — Wed. P. A. SCHROOT & ZOON, den Haag.
„ (Amerik.) — FRED. STIELTJES & Co., Amsterdam.
Brandkluisdeuren. — Wed. P. A. SCHROOT & ZN. den Haag.
Carbolineum Avenarius. — GUST. BRIEGLEB. Amsterdam.
Dowson gas. — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam.
Electrische installatiën. — SIEMENS & HALSKE, den Haag.
„ „ — W. SMIT & Co., Slikkerveer.
Electrische Verlichting. — C. A. HUIJGEN. — Rotterdam.
Gasmotoren. (Crossley Otto) — G. BARGER. den Haag.
„ (Otto-Cycle.) — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam.
Gegoten Geëmailleerd IJzeren Waschtafels. — PECK & Co. Amst.
Gritzner Stoompompen. — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam.
Hardsteen, Zandsteen. — DE BEER & LEHREN. Amsterdam.
Houthandel. — LINDNER & Co., Wittenburgerstraat 22—24, Amst.
„ — H. SCHMIDT & Zn., Nieuwmarkt No. 21, Amst
Houtbewerkingswerktuigen. — Fred. STIELTJES & Co., Amsterd.
„ — G. BARGER. den Haag.
Houtcement. — J. A. SMITS, Ruyschstraat 5, Amsterdam.
Houtcement enz. — A. G. AIKEMA en Co. Rotterdam.
Houten Riemschijven. — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam:
Huis- en Décoratieschilder. — Jos. AMIABEL. Luth. Burgwal 29, den Haag. Breedstraat 9, Utrecht.
Hydraul. Electr. en handliften. — Fred. STIELTJES & Co., Amsterd.
Ingolin. — D. FRENI. Amsterdam.
Jalousiën. — S. BRUIGOM, Arnhem.
Josson-Cement. — A. E. BRAAT, Rotterdam en Amsterdam.
Lichtdrukken. — RITSCHER & LANDSMAN. den Haag.
Liften. — JAN HAMER & Co.. Amsterdam.
„ — C. A. HUIJGEN, Rotterdam.
Loodwit. Chem. zuiver in verzegelde vaten. — Firma G. GREVE, Utrecht.
Marmer. — DE BEER & LEHREN, Amsterdam.
Morleysteen. — ARMAND VAN WYLICK, Rue Linnée 42, Brussel.
Ovens — W. A. V. DESMONS. Heer—Maastricht.
Overkappingen. — T. G. TISSOT. Jr. Amsterdam.
Parketvloeren. — Gebr. v. MALSEN, 's Gravenhage.
„ — DE BEER & LEHREN, Amsterdam.
Papierstûc. — BENNEWITZ & Co., Damrak 85, Amsterdam.
Photolithografie. — WEGNER & MOTTU, Amsterdam.
„ Steendrukkerij v/h AMAND, Warmoesstr. 147, Amst.
Proefstation Bouwmat. — KONING & BIENFAIT, Amsterdam.
Portland-Cement. — DE BEER & LEHREN. Amsterdam.
„ — H. G. AIKEMA & Co., Rotterdam.
„ — DYCKERHOFF & SöHNE, Amöneburg.
Rolluiken. — T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.
Schoolborden. — J. M. KIPPEL. den Haag.
Stalen Balken. — H. E. OVING Jr. Rotterdam.
Staaldraadtouw. — HOOGERWERFF & Co., Kinderdijk.
Sgraffito. — G. H. BAUER & ZOON. den Haag.
Sier- en Gevelsteen. — K. G. TELENGA, Leeuwarden.
Stalinrichtingen. — STAAL & HAALMEIJER, Amsterdam.
Stalinrichtingen. — D. S. M. KALKER. Amsterdam.
Tegels in soorten. — DE LINT & Co., Rotterdam.
Toeschuifbare hekken. — Fred. STIELTJES & Co., Amsterdam
Verwarming en Ventilatie. — Fred. STIELTJES & Co., Amsterd.
„ „ „ — Th. A. DE KOSTER, Amst.
Verwarmingtoestellen. — D. S. M. KALKER, Amsterdam.
„ — W. J. STOKVIS, Arnhem.
Ventilators. — JAN HAMER & Co., Amsterdam.
„ — D. P. H. HASSELMAN, Amsterdam.
Verticale Mortel-Molens. — JULIUS LÜCHAU, Damrak 71, Amst.
Vuurvaste Steen. JOSTEN & Co. te **Königswinter a/Rh.** Fabrikanten van zeer vuurvaste **Chamotte-** en **Dinas**-steenen, vuurvaste Cement, Karolinklei enz.
Werkt. v. Stoomwascherijen. — Fred. STIELTJES & Co. Amsterd.
Worthington. Stoompompwerkt. — Fred. STIELTJES & Co. Amst.
Zinkwerken. — F. W. BRAAT, Delft.

ADVERTENTIEN.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT,

Sanitary Engineer,

150 de Ruyterkade. — AMSTERDAM. — Filiaal 36 Rokin.

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co., te Barrhead.

SPECIALITEIT VOOR DE LEVERING VAN **COMPLETE BADINRICHTINGEN.**

PRIVAAT-INRICHTINGEN. — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen.

Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen.

Geijsers geheel van rood koper, van binnen vertind. Zij bederven het water niet, overtreffen al de tot nu toe bestaande en kosten niet meer. Attesten ter inzage.

CLOSETS, WASCHTAFELS, UNINOIRS enz. — **VERWARMING EN VENTILATIE.**

Agent voor de Chamberland filters, Systeem Pasteur.

Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

Algemeene Maatschappij van Levensverzekering en Lijfrente,

gevestigd te AMSTERDAM, Damrak 74.

Goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 1 November 1880. No. 28.

DIRECTEUREN:

Dr. S. R. J. v. Schevichaven, E. W. Scott en J. F. L. Blankenberg.

Volteekend Maatschappelijk Kapitaal . *f* 1.000.000.—
Verzekerd bedrag ruim . . . . - 47.000.000.—
Jaarlijksche Ontvangsten ruim . . . . . - 2.020.000.—
Reserve op 31 December 1893 . . . . . - 4.726.934.57

Ouderdom.	JAARLIJKSCHE premie voor *f* 1000.— bij Overlijden uit te keeren.		na 20 jaren (of dadelijk bij overlijden uit te keeren.)		na 15 jaren (of dadelijk bij overlijden uit te keeren.)		Ouderdom.	Dadelijk ingaande Jaarlijksche lijfrente voor *f* 100 gestort kapitaal. voor mannen.		voor vrouwen	
25	*f* 18	—	*f* 41	10	*f* 57	30	45	*f* 6	83	*f* 6	65
30	-20	30	-41	60	-57	30	50	- 7	54	- 7	24
35	-23	80	-42	40	-58	10	55	- 8	39	- 7	99
40	-28	20	-43	90	-59	20	60	- 9	57	- 9	10
45	-34	40	-46	70	-61	40	65	-11	18	-10	72
50	-42	60	-51	—	-64	80	70	-13	51	-13	03

VIe Internationaal Congres

van Binnenscheepvaart.

In een tijdsverloop van slechts eenige weken werden door ons geleverd **alle Photolitographische Kaarten** en **Platen** ten dienste der Rapporten enz. voor het **VIe Internat. Congres van Binnenscheepvaart.** Het aantal geleverde teekeningen bedroeg ruim **200.000** exemplaren van 145 verschillende teekeningen, waarvan een groot deel in meerdere kleuren werd gedrukt.

Het totaal bedrukt oppervlak bedroeg **27000** vierk. Meters.

Bovenstaande strekke tot bewijs van de **snelle** en **billijke levering,** waartoe onze inrichting in staat is.

STEENDRUKKERIJ v/h AMAND.

AMSTERDAM, Warmoesstraat 147.

De KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van WERKEN in Zink en andere Metalen te Delft, beveelt zich aan voor de leveringen van alle mogelijke ORNAMENTEN in Lood, Zink, Koper en vooral ook voor KUNSTSMEEDWERKEN naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden:

1e Catalogus van Ornamenten in lood en zink.
2e „ voor gesmeed ijzeren Trapbalusters en Balusters met zinken Ornament.
3e „ voor Jalousiekappen.

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden deze twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

18 MEI 1895. **15de JAARGANG.** **No. 20.**

Redactie voor de verschillende groepen:
A. Le Comte. — Eduard Cuypers. — F. C. Dufour. — A. C. M. van Etten. — Henri Evers. — C. A. Huygen. — D. E. C. Knuttel. — Jurriaan Kok. — J. R. de Kruyff — F. H. van Malsen. — C. B. Posthumus Meijjes. — C. Muysken. — J. J. van Nieukerken. — R. P. J. Tutein Nolthenius. — B. J. Ouëndag. — C. H. Peters. — C. T. J. Louis Rieber. — P. du Rieu Fzn. — J. Verheul Dzn.
BUREAU REDACTIE: Marnixstraat 402, Amsterdam.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. *f* 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels *f* 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-Gravenhage.
BUREAU van ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

JAARVERSLAG 1894—1895.

Aan
de Leden van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Het Hoofdbestuur der Maatschappij heeft de eer U het volgende verslag te zenden over den toestand en de werkzaamheden van de Maatschappij gedurende het tijdvak Mei 1894—1895.

Leden. Het ledental was op 1 April jl. als volgt: 554 gewone, 14 buitengewone, 56 kunstlievende en 250 afdeelingsleden.

Het aantal leden, aan het einde van het jaar 1894 bedroeg 581 gewone, 16 buitengewone, 56 kunstlievende en 239 afdeelingsleden.

Het jaar 1895 wijst alzoo weder op een teruggang van het ledental; dat ook de tijdsomstandigheden daartoe veel bijdragen, mag wel als zeker worden aangenomen.

De Maatschappij verloor ook eenige leden door den dood, als de heeren: J. Paijens, te Nijmegen, in Augustus 1894, en J. D. P. Haalmeijer op 24 Februari 1895, te Amsterdam.

Hoofdbestuur. Na de Mei-vergadering van 1894 waren aan de beurt van aftreding de heeren I. H. J. van Lunteren, en A. A. Bekaar, beiden herkiesbaar; de heer Bekaar stelde zich evenwel wegens vertrek naar Middelburg niet herkiesbaar. Tevens werd door den heer J. F. Klinkhamer wegens gezondheidsredenen als lid van het Hoofdbestuur bedankt.

De verkiezing voor drie Bestuurders had voor het eerst plaats volgens de nieuwe bepalingen der wet, en ook voor het eerst werden in advertentiën in het Bouwkundig Weekblad verschillende kandidaten door eenige Afdeelingen aanbevolen. Het gevolg hiervan was een vrij geanimeerde stemming; er waren namelijk 162 geldige stembiljetten ingekomen.

Het resultaat was, dat herkozen werd de heer I. H. J. van Lunteren, en gekozen de heeren H. Evers te Rotterdam en C. H. Peters te 's-Gravenhage.

De Commissie van Financiën had als lid verloren den heer Bekaar, in wiens plaats door het Hoofdbestuur werd benoemd de heer I. H. J. Van Lunteren.

Correspondenten. Door den heer J. W. Blijenburg werd als correspondent te Maastricht bedankt, wegens vertrek naar elders.

Overigens kwamen geen mutatiën voor.

Boek- en Plaatwerken. Het Bouwkundig Weekblad, in zijn nieuwen vorm, samengesmolten met het Bouwkundig Tijdschrift, verscheen geregeld, en dank zij de goede zorgen van de uitgevers, de heeren Mouton & Co. te 's Gravenhage, werden de vele kostbare te Berlijn vervaardigde clichés, met zooveel zorg afgedrukt, dat zij kunnen wedijveren met het allerbest drukwerk van dien aard.

Het zal evenwel nog moeten blijken, of het meerendeel der leden ingenomen blijft met de afschaffing van het Tijdschrift.

In Januari 1895 werd de Redactie van het Weekblad door het Hoofdbestuur herbenoemd, behalve de heer Prof. E. Gugel, die als redacteur bedankt had. De heeren A. Le Comte te Delft en B. J. Ouëndag te Amsterdam werden door het Hoofdbestuur, op voorstel van de Redactie, tot redacteurs benoemd, en namen met welwillendheid deze benoeming aan.

De redactie zelve heeft, in den aanvang van 1895, haar reglement weder herzien; het gevolg daarvan is, dat minder vergaderingen noodig zijn, en deze niet door alle leden behoeven te worden bijgewoond.

De aflevering van de Afbeeldingen van Oude Bestaande Gebouwen verscheen in December 1894.

Eene volledige inventaris van de oude Nederlandsche gebouwen, waarvan afbeeldingen voorkomen in de verschillende uitgaven van de Maatschappij, werd in het Bouwkundig Weekblad afgedrukt; zij telt ruim 180 nummers, een cijfer, dat zeker niet onbelangrijk mag genoemd worden.

Bijeenkomsten. Den 30sten Mei werd te Amsterdam de 69ste Algemeene Vergadering gehouden. Den dag daarna werd door een groot aantal leden een bezoek gebracht aan de in aanbouw zijnde sluiswerken te IJmuiden.

De 70ste Algemeene Vergadering werd op den 18en September

te Middelburg gehouden, waarna vele leden op den volgenden dag, onder het zeer gewaardeerd geleide van den heer J. A. Frederiks, een bezoek brachten aan Vlissingen, en een rijtoer door Walcheren maakten.

In de Buitengewone Bestuursvergadering van den 5den April 1894 werd besloten om een proef te nemen met het houden van meerdere dergelijke vergaderingen, en zoo had dan ook op 23 Januari 1895 eene tweede bijeenkomst plaats van de Voorzitters en Secretarissen der Afdeelingen met het Hoofdbestuur, en wel te Arnhem. Deze proef kan als zeer geslaagd worden beschouwd, en wordt dan ook herhaald.

De volgens de wet vastgestelde Buitengewone Bestuursvergadering heeft plaats gehad op 5 April 1895 te Amsterdam.

Van al deze vergaderingen werden de meer of minder uitgebreide verslagen in het Bouwkundig Weekblad opgenomen.

Prijsvragen. In het jaar 1894 werden prijsvragen uitgeschreven voor het ontwerpen van:

I. Een crematorium.
II. Een getuigschrift.
III. Een teekentafel.

Door de redactie van het Bouwkundig Weekblad werd een prijsvraag uitgeschreven voor een hoofd- of titelvignet van dat blad.

Handelingen der Maatschappij. De Commissie die door het Hoofdbestuur werd benoemd om de Honorarium-tabel voor bouwkundige werkzaamheden, sedert 1888 in gebruik, aan eene herziening te onderwerpen, kwam met haar werk gereed, zoodat de eenigszins gewijzigde tabel in de aanstaande Mei-vergadering kan behandeld worden.

Op initiatief van het Hoofdbestuur kwam eene collectieve inzending voor eene afdeeling Bouwkunst op de Wereldtentoonstelling te Antwerpen tot stand. Het Hoofdbestuur had zich daartoe ook de medewerking verzekerd van het Genootschap „Architectura et Amicitia" te Amsterdam, dat door de heeren H. G. Jansen, zijn Voorzitter, in de Commissie voor die afdeeling werd vertegenwoordigd. De heer C. Muysken vertegenwoordigde de Maatschappij in die Commissie, waarvan de heeren Jos. Th. J. Cuypers en C. T. J. Louis Rieber de overige leden waren, en zitting hadden in het Hoofd-Comité van de Nederlandsche Afdeeling dezer Tentoonstelling. Laatstgenoemde had op zich genomen, zorg te dragen voor de plaatsing enz. der ingekomen kunstwerken.

Hoewel niet groot. heeft de inzending, ook wegens de collectieviteit daarvan. een goeden indruk gemaakt. Behalve de toegekende onderscheidingen aan verschillende inzenders, werd aan de Maatschappij de Gouden Medaille toegekend, en aan haren Secretaris. als haar medewerker, de Zilveren.

Het verzoek, in April 1894 in overeenstemming met den wensch van de Afdeeling 's-Gravenhage door het Hoofdbestuur gericht tot Z.Exc. den Minister van Koloniën, om te bevorderen, dat door het in teekening brengen en beschrijven van oude monumenten in Nederlandsch-Indië de gegevens zouden worden verkregen voor de samenstelling van een zoo volledig mogelijk beschrijvende geschiedenis der oude kunst in die streken, — dit verzoek werd door den Minister beantwoord met eene opsomming van 't geen alreeds in het belang van de bedoelde monumenten was gedaan. Hierna vroeg het Hoofdbestuur de verschenen boekwerken aan. waarvan de meeste door den Minister aan de bibliotheek der Maatschappij ten geschenke werden gezonden. Tengevolge van deze zaak werd ook verkregen, dat de Maatschappij thans hare uitgaven ruilt met de werken die door het Bataviaansch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen worden uitgegeven.

Het Hoofdbestuur, wenschende eene inventaris op te maken van de hier te lande nog aanwezige oude monumenten van Bouwkunst. ontstaan van af de vroegste tijden tot aan het einde der vorige eeuw, richtte zich met een verzoek tot de Afdeelingen, om daarin behulpzaam te zijn. en de noodige opgaven te verstrekken omtrent de plaatsen waar die Afdeelingen haar zetel hebben, en de omgeving daarvan. Door de meeste Afdeelingen werd medewerking toegezegd.

Door de Commissie voor wedstrijden voor handwerklieden, in 1895 te Alkmaar te houden, werd eene aanvrage om subsidie tot het Hoofdbestuur gericht. Tot zijn leedwezen kon dit niet worden ingewilligd, daar er geen gelden daarvoor beschikbaar waren; het Hoofdbestuur stelde daarentegen een zilveren en een bronzen medaille der Maatschappij ter beschikking. zooals dit vroeger voor een dergelijk doel te Leiden was gedaan.

Het examen tot verkrijging van het Diploma als Bouwkundig Opzichter, ingesteld bij besluit van de Algemeene Vergadering der Maatschappij van 28 Mei 1891, werd dit jaar gehouden op 25 Februari 1895 en drie volgende dagen. Er gaven zich 19 kandidaten op, waarvan 17 aan het examen deelnamen; het diploma kon aan 9 van hen worden uitgereikt. Omtrent het examen dat in 1894 werd afgenomen, is een uitvoerig rapport verschenen in het Bouwkundig Weekblad; het werd ook afzonderlijk verkrijgbaar gesteld.

In Januari 1895 werd door het Hoofdbestuur een adres gericht tot den Gemeenteraad van Amsterdam, waarin ernstig bezwaar werd gemaakt tegen eene ontwerp-verordening van B. en W. op den dienst der Publieke Werken. Het Hoofdbestuur gaf daarin te kennen, het zoowel in het belang der bouwkunst als in dat der stad te achten, dat, zoo men er, niet door verkeerde bezuiniging gedreven, toe besluiten mocht de betrekking van Stadsarchitect te doen vervallen, bij het aannemen der voordracht van B. en W. door den Gemeenteraad duidelijk worde uitgesproken op welke wijze in 't vervolg belangrijke gemeentelijke bouwwerken, plannen tot uitbreiding der stad of, in het kort, zaken der kunst betreffende, door het Gemeentebestuur zulleu worden voorbereid en behandeld. De voordracht van B. en W. werd evenwel zonder wijziging door den Gemeenteraad aangenomen.

In Maart 1895 steunde het Hoofdbestuur een adres van eenige bewoners uit de wijken in den omtrek der Muider-Poort te Amsterdam, waarin aan den Gemeenteraad verzocht werd geen besluit te nemen dat leiden zoude tot het afbreken van de buitenpoort of hamei van de Muider-Poort, waartoe door B. en W. een voordracht was ingediend. Toen dit verslag in druk verscheen, was nog geen beslissing in den Raad genomen.

Vertegenwoordiging der Maatschappij. Waar het Hoofdbestuur zulks nuttig achtte of daartoe uitgenoodigd werd, heeft het de Maatschappij vertegenwoordigd.

In October 1894 heeft de heer F. W. Westerouën van Meeteren geheel belangeloos de Maatschappij vertegenwoordigd op het te Milaan gehouden Congres voor ongelukken bij den arbeid en sociale verzekering. De heer F. H. van Malsen vereerde aan de Maatschappij het lidmaatschap voor dit Congres.

In het Comité van Bescherming van het in den zomer van 1894 te 's-Gravenhage gehouden Congres voor Binnen-scheepvaart werd de heer C. Muysken als Voorzitter der Maatschappij benoemd. Het Hoofdbestuur benoemde daarna den Secretaris der Maatschappij, die als lid tot het Congres was toegetreden, als haar gedelegeerde op dat congres. Een en ander veroorzaakte geene kosten voor de Maatschappij.

In November 1894 ontving de Maatschappij eene uitnoodiging van de Commissie van voorbereiding van het Nationaal Congres voor Vakopleiding enz., om lid van dat Congres te worden, en om eene afgevaardigde te benoemen in het Congres Comité. Het Hoofdbestuur voldeed gaarne aan dit verzoek, benoemde den Voorzitter, den heer C. Muysken tot afgevaardigde, en spoorde ook de Afdeelingen aan om lid te worden, en om meerdere leden in haren kring te werven. Dit Congres werd gehouden te Amsterdam, op 17 en 18 April 1895, en wordt den 4den Juni voortgezet; de vertegenwoordiger der Maatschappij werd gekozen tot Voorzitter van de IIe Sectie B., en bovendien de heer C. T. J. Louis Rieber, tot Secretaris dier Sectie.

Het Hoofdbestuur heeft de verschillende op dit Congres behandelde vragen vooraf nauwkeurig overwogen, zoodat aan den vertegenwoordiger der Maatschappij een mandaat kon worden gegeven.

Nog werd de Voorzitter der Maatschappij benoemd in het Comité voor de in 1895 te Amsterdam te houden driejaarlijksche tentoonstelling van schilder- en andere kunsten.

Gebouw. Omtrent het gebouw vallen geen bijzonderheden mede te deelen.

Bibliotheek. Evenals gedurende het vorige jaar werd van de bibliotheek een vrij druk gebruik gemaakt, zoowel door bezoeken daaraan van leden en niet-leden, als door het ter leen verstrekken van boek- en plaatwerken.

Meer dan andere jaren werd deze instelling verrijkt door geschenken, waaronder zeer kostbare en nuttige, die geregeld alle in het Weekblad werden vermeld.

Door ruiling met het Bouwkundig Weekblad ontvangt zij vele periodieken, waarvoor vroeger het budget der Maatschappij bezwaard moest worden.

Tentoonstellingen. De Permanente Tentoonstelling is op dezelfde hoogte gebleven als ten vorigen jare, en het bezoek daaraan is in den laatsten tijd eer toe- dan afgenomen. Tegenover het verlies van enkele inzenders, weegt de aanwinst van nieuwe op.

Een Tentoonstelling van Bouwkunst werd in 1894 niet gehouden, met het oog op de Wereldtentoonstelling te Antwerpen, waarheen een collectieve inzending werd gezonden.

Speciale tentoonstellingen van de Maatschappij uitgaande, werden er weinige gehouden, hoofdzakelijk omdat de gewenschte medewerking daartoe ontbrak; niettemin werd de vergaderzaal enkele malen voor particuliere tentoonstellingen verhuurd.

Een zeer druk bezoek had de tentoonstelling van de plannen, ingekomen in antwoord op de prijsvraag voor een te bouwen gasthuis der R. K. Ziekenverpleging te Amsterdam.

Onderwijs. Op het gebied van het vakonderwijs heeft het Hoofdbestuur in 1894 een vraag aan de Afdeelingen gericht, waarvan de beantwoording nog zal moeten uitmaken of zij het gewenschte doel heeft gehad, dat is een overzicht te verkrijgen van wat in de steden waar Afdeelingen zijn gevestigd, in het belang van het vakonderwijs wordt gedaan.

Het Utrechtsche Museum voor Kunstnijverheid werd sedert een tiental jaren door de Maatschappij gesteund met eene bijdrage van *f* 25. Het Hoofdbestuur heeft gemeend, ook met het oog op gewenschte bezuiniging, dien steun niet verder te mogen verleenen.

Afdeelingen. Door 7 van de 10 Afdeelingen werden, voldoende aan art. 46 der Wet, hare jaarverslagen aan het Hoofdbestuur gezonden. Intusschen is uit de verslagen der in het winterseizoen gehouden afdeelingsvergaderingen, die min of meer uitgebreid in het Weekblad werden opgenomen. voldoende kunnen blijken, dat alle Afdeelingen zoo nuttig mogelijk voor hare leden zijn opgetreden; slechts van de Afdeeling Rotterdam, waarvan geenerlei verslagen inkwamen, kan dit om deze reden niet worden gezegd.

Aan de ingekomen jaarverslagen wordt het volgende ontleend:

Afdeeling Amsterdam. Het ledental op 1 Januari 1895, zijnde 119, was hetzelfde als een jaar geleden; het bestond uit 5 honoraire, 75 gewone, 13 buitengewone en 26 afdeelingsleden. De afdeeling telt dus een eerelid meer dan verleden jaar; het was de heer Jacob F. Klinkhamer, die gedurende een reeks van jaren zeer veel heeft gedaan voor den bloei van de Afdeeling en laatstelijk haar Voorzitter was, die als zoodanig werd benoemd, toen hij om gezondheidsredenen zijn ontslag uit het Bestuur nam.

Er werden 9 vergaderingen gehouden, benevens 2 buitengewone bijeenkomsten, waarvan een in het Museum van Voorwerpen ter voorkoming van ongelukken en ziekten in fabrieken en werkplaatsen, te Amsterdam, en waarvan de andere gewijd was aan een bezoek aan den Nieuwen Stadsschouwburg, daartoe in de gelegenheid gesteld door den heer H. Gompertz, lid van den Raad van Beheer van de Kon. Vereeniging Het Nederlandsch Tooneel.

Behalve de gewone Bestuursvergaderingen werd op 17 Januari 1894 eene buitengewone gehouden, waartoe vele Amsterdamsche architecten, leden en niet-leden van de Afdeeling waren uitgenoodigd, en die uitsluitend belegd was om de Honorarium-tabel voor bouwkundige werkzaamheden te bespreken, en de door het Hoofdbestuur der Maatschappij daartoe afgestane rapporten omtrent de herziening dezer tabel. De wijzigingen door deze vergadering voorgesteld, werden in overweging gegeven aan het Hoofdbestuur, dat ze daarop ter kennismaking zond aan de Commissie uit de Maatschappij, voor de herziening der Honorarium-tabel.

In de laatste dagen van 1894 werden wederom drie prijsvragen uitgeschreven.

Aan het einde van het uitvoerige verslag der Afdeeling, hoopt het Bestuur, hoewel niet onvoldaan over de verrichte werkzaamheden, op grootere belangstelling van de leden in de vergaderingen; immers alleen door onderlinge samenwerking, ook in het belang van het vak zoo hoogst noodig, is het mogelijk de Afdeeling te maken tot een ernstige Bouwkundige Vereeniging.

Arnhem. In deze Afdeeling heerschte in de laatste jaren een opgewekt leven. Zij hield in het tijdperk 1894—95 zeven vergaderingen, waarin de opkomst bevredigend mocht genoemd worden; een dezer werd gehouden op 23 Januari 1895, na de buitengewone Bestuursvergadering van Voorzitters en Secretarissen der Afdeelingen met het Hoofdbestuur, op dienzelfden dag; de heer Charles Roskam hield daarin een voordacht over „de Symboliek in de Kunst."

In de meeste dezer Vergaderingen werden bovendien Kunstbeschouwingen gehouden.

Op 8 en 9 Juni werd door een aantal leden deelgenomen aan eene excursie naar Maastricht en Luik, tot een bezoek aan de merkwaardigheden dezer steden.

Op de ten vorigen jare uitgeschreven prijsvraag voor een ijzeren afsluithek enz. kwamen drie antwoorden in; aan een daarvan werd den tweeden prijs, en aan een ander eene geldelijke belooning ter aanmoediging toegekend.

Vermelding verdient, dat de sub-commissie tot veredeling van het ambacht, gesteund door de vrijwillige jaarlijksche bijdragen in geld van particulieren, in het aanstaande najaar een cursus hoopt te openen, waarin onderwijs zal worden gegeven aan ambachtslieden, tot ontwikkeling van smaak en gevoel voor schoone vormen.

Het aantal leden der Afdeelingen is op dit oogenblik 28, tegen 27 in het vorige jaar.

's-Gravenhage. Op 1⁰. Januari 1895 bedroeg het getal leden 161; van deze zijn 53 tevens gewoon of kunstlievend lid der Maatschappij, terwijl er 108 afdeelingslid zijn. Op 1 Januari 1893 telde de Afdeeling 139 leden, zoodat hieruit een vermeerdering met 22 leden blijkt.

Gedurende de jaren 1893 en 1894 werden 14 vergaderingen gehouden, gemiddeld bezocht door 32 leden. Bovendien werd op 19 Januari 1894 eene openbare historisch architectonische tentoonstelling gehouden, bestaande uit teekeningen, prenten en photo's van Nederlandsche bouwwerken uit de 13e eeuw, en op 1 Mei 1894 een gemeenschappelijk bezoek gebracht aan de Haagsche Plateelbakkerij Rozenburg. Bovendien werd nog op den 27sten Juni een kunstreis ondernomen naar het kasteel „de Haer," de R. C. Kerk te Vleuten en het nieuwe Universiteitsgebouw te Utrecht.

De Afdeeling nam het initiatief, 1⁰. om een verzoek te richten tot den Minister van Koloniën, om te willen bevorderen het opnemen, in teekening brengen, beschrijven en doen photographeeren van de oude monumenten en van de overblijfselen van vroegere monumenten in Nederlandsch Indië nog aanwezig; 2⁰. tot een onderzoek der regeling en van de resultaten van het onderwijs tot opleiding voor Bouwkundig Ingenieur aan de Polytechnische school te Delft; 3⁰. tot onderzoek der maatschappelijke en financieele positie van den bouwkundigen teekenaar.

Het gedrukte verslag over de jaren 1893 en 1894 eindigt met de opmerking, dat deze Afdeeling zich bij voortduring in toenemenden bloei mag verheugen; en uit de uitvoerige mededeelingen omtrent het verhandelde in de vergaderingen gedurende die jaren, in dat verslag opgenomen, blijkt, dat vele belangrijke onderwerpen op bouwkundig gebied ter sprake kwamen en tevens elken vergader-avond een interessante kunstbeschouwing werd gegeven. Vermelding verdient o. a., dat in de vergadering van 9 Februari 1894 de bouwkundige leden der Afdeeling werden uitgenoodigd om op een daarbij bepaald tijdstip te willen inleveren eene beredeneerde studie, toegelicht met schetsen, details of photographiën, hetzij van het oudste gedeelte van het Raadhuis te 's-Gravenhage, hetzij van het Huis ten Bosch. Het door eene jury als het beste geoordeelde antwoord zou dan in het Bouwkundig Weekblad worden opgenomen.

Groningen. Mocht in de laatste jaren het niet verblijvend verschijnsel zijn waargenomen. dat het ledental langzaam verminderde, thans kan worden medegedeeld, dat het eenigszins is toegenomen; want op 1 Januari 1894 telde de Afdeeling 22 leden en bij den aanvang van 1895, 24 leden, waarvan 8 gewone-, en 13 kunstlievende leden zijn der Maatschappij; van de overige zijn er 2 afdeelings- en 1 buitengewoon lid.

Behalve de gewone maandelijksche Vergaderingen werd nog een buitengewone Vergadering gehouden. De getrouwe opkomst der leden aldaar getuigde van waardeering voor de bijdragen die er ten beste werden gegeven, en voor de kunstbeschouwingen die in elke vergadering werden gehouden. Deze maandelijksche kunstbeschouwingen, die des zondags na elke vergadering voor het publiek kosteloos toegankelijk waren, mochten ook van die zijde waardeering ondervinden, getuige het talrijke bezoek daaraan.

Haarlem. Het ledental dezer Afdeeling is 31, dus even groot gebleven als in het afgeloopen jaar.

Behalve de zeven vergaderingen die in 1894 werden gehouden, werden 4 malen gezamenlijk bezoeken gebracht aan ten-

toonstellingen of in aanbouw zijnde bouwwerken, en werd bovendien door een aantal leden deelgenomen aan twee excursies, de eene naar de gebouwen en inrichtingen der Maatschappij Electra aan den Haarlemmerweg bij Amsterdam, de andere naar de fabriek der heeren J. M. van Kempen en Zoon te Voorschoten. Een en ander getuigt wel van een opgewekt leven in deze Afdeeling.

In de gewone vergaderingen werden meestal ook belangrijke kunstbeschouwingen gehouden.

De Afdeeling verleende haar steun en medewerking aan de oprichting van den Particulieren Arbeidsraad voor de bouw- en aanverwante vakken te Haarlem, door toe te treden als contribueerende vereeniging en door een belangrijke bijdrage in de oprichtingskosten.

Leiden. Ook deze afdeeling hield geregeld hare wintervergaderingen, 8 in getal, die als naar gewoonte werden voorafgegaan door kunstbeschouwingen, zoowel van plaatwerken als kunst-industrieele voorwerpen, terwijl ook dikwerf bouwmaterialen werden ingezonden en toegelicht

Op de uitgeschreven prijsvraag voor de beide gevels van een hoekhuis mochten drie antwoorden inkomen.

De Afdeeling telt thans 71 leden, waaronder 56 afdeelingsleden, aantallen ongeveer 't zelfde als ten vorigen jare.

Utrecht. Het ledental bedraagt 42, dus is hetzelfde gebleven als een jaar te voren.

De Afdeeling hield 6 bijeenkomsten, waarin de bespreking plaats had van verschillende bouwkundige onderwerpen, maar ook eenige kunstbeschouwingen werden gehouden.

De kas liet ook in het afgeloopen jaar toe, bijdragen te verstrekken aan de ambachtsschool en aan het museum voor kunstnijverheid; bovendien kon daaruit een bijdrage worden afgezonderd voor een in den aanstaanden zomer te houden excursie. Een dergelijk uitstapje werd in 1894 ondernomen naar Alkmaar en omstreken, waaraan door ongeveer de helft van het aantal leden werd deelgenomen.

Uit de ingekomen jaarverslagen der bovengenoemde Afdeelingen blijkt voorts, voor zooverre er daarvan mededeeling wordt gedaan, dat de toestand der kas meestal vrij gunstig is te noemen; de min of meer uitvoerige verslagen der vergaderingen die in het Bouwkundig Weekblad werden opgenomen, kunnen er van getuigen, dat in het afgeloopen tijdvak in alle Afdeelingen belangrijke onderwerpen werden behandeld en vele plaatselijke toestanden met vrucht werden besproken, en dat ook wederom de door het Hoofdbestuur gestelde vragen tot belangrijke gedachtenwisseling aanleiding gaven; ongetwijfeld zal menig zaakrijk rapport over deze vragen in het orgaan der Maatschappij onder de oogen der leden worden gebracht.

Van de Afdeelingen Alkmaar, Leeuwarden en Rotterdam kwamen geen jaarverslagen in.

Wetswijziging. Onder de vragen die door het Hoofdbestuur aan de Afdeelingen werden gesteld, was de eerste als volgt:

„Is het niet van het grootste belang voor de Maatschappij tot „Bevordering der Bouwkunst, dat de band tusschen haar en de „Afdeelingen zoo nauw mogelijk zij?"

„Wat kan gedaan worden om dien hechter en beter te maken?"

Die vraag werd niet gesteld omdat de bedoelde band slecht was. Elke vereeniging streeft naar onderlinge en eensgezinde samenwerking harer deelen; zoo ook streeft de Maatschappij naar een hecht verband tusschen hare Afdeelingen en haar zelve, naar een eensgezindheid in streven en werken, die eene grootere macht kan vertegenwoordigen dan waar ieder slechts op en voor zich zelve zou werken. De vraag had dan ook ten doel, om van verschillende zijden, hier de deelen der Maatschappij, de voorwaarden te leeren kennen waardoor de samenwerking, voortvloeiende uit den bestaanden onderlingen band, nog grooter dan tot nu toe kon worden.

De vraag is in den gewenschten zin in verschillende Afdeelingen grondig besproken, en heeft den heer C. H. Peters aanleiding gegeven, om in de Buitengewone Bestuursvergadering van Voorzitters en Secretarissen der Afdeelingen met het Hoofdbestuur, op 23 Januari 1895 te Arnhem gehouden, eenige stellingen te ontwikkelen, die er toe geleid hebben om eenige wijzigingen in den wettelijken toestand der Maatschappij te bespreken in eenige daaruit voortgevloeide vergaderingen eener Commissie samengesteld uit de Voorzitters der Afdeelingen, twee leden der Financieele Commissie, den Voorzitter en den Secretaris van het Hoofdbestuur.

Die Commissie nu heeft in hare laatste vergadering op 5 April 1895, met algemeene stemmen besloten een voorstel tot wetswijziging aan de Algemeene Vergadering in Mei 1895 in te dienen, welke voorstellen door het Hoofdbestuur zijn overgenomen en in het Bouwkundig Weekblad No. 15 van 13 April aan de leden zijn bekend gemaakt.

RAPPORT DER JURY *over de ingekomen Antwoorden op de prijsvragen door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst uitgeschreven voor het jaar 1894.*

Op de eerste prijsvraag: „Het ontwerp van een crematorium." zijn 3 ontwerpen ingekomen:

1. Motto: „*Ex Effectu Creato.*" (6 teekeningen.)
2. Motto: „*Suum Cuique.*" (7 teekeningen.)
3. Motto: „*Ondergaande Zon*" (geteekend). (6 teekeningen)

Op de tweede prijsvraag: „Het ontwerp voor een getuigschrift, ten dienste der Afdeelingen van de Maatschappij om te worden uitgereikt aan de bekroonden wegens prijsvragen, door de Afdeelingen uit te schrijven," zijn 6 ontwerpen ingekomen.

1. Motto: „*Perkament.*"
2. „ „*Vacantie.*"
3. „ „*Rust roest.*"
4. „ „*Apelles.*"
5. „ „*Roode cirkel*" (geteekend.)
6. „ „*Roode driehoek.*" „

Op de prijsvraag: „Het ontwerp voor een teekentafel," is geen antwoord ingekomen.

EERSTE PRIJSVRAAG:

(„Het ontwerp voor een crematorium.")

1. Motto: „*Ex Effectu Creato.*" Plan. De hoofdingang is niet ruim genoeg en door het groot aantal pijlers te veel verdeeld.

De ruimte rondom de katafalk is te gering. Overigens is de plattegrond niet slecht geconcipieerd. De gevels vertoonen weinig fraais, de kroonlijst is buitengewoon grof opgevat, het ornamentwerk zeer slecht aangegeven.

Het geheel is zeer nuchter en vertoont geen fraai silhouet. Het teekenwerk der gevelteekeningen is zeer slordig uitgevoerd.

2. Motto: „*Suum Cuique.*" Den ontwerper is het niet duidelijk geweest wat de voorzijde van het terrein was, terwijl toch duidelijk de maten van de lengte en diepte van het terrein in het programma zijn aangegeven, zoodat bij de plaatsing van het gebouw volgens plan B, zooals het programma dit bedoelt, het voor- en achtergedeelte van het terrein geheel gescheiden wordt. Bij eventueele bebouwing der aangrenzende terreinen zouden dus de pavillons het licht uitsluitend uit de columbaria moeten ontvangen.

Plan. De doorrit, afgesloten aan drie zijden door deuren, is niet gelukkig. Deze deuren zijn niet gelijktijdig te openen, tenzij allen naar buiten draaiend worden aangebracht.

De wachtkamers zijn niet onmiddelijk uit de vestibule toegankelijk.

De trappen rechts en links van de katafalk eindigen tegen blinde muren.

Veel ruimte ging door den radialen aanleg, ongunstig aan hoeken verloren. De privaten zijn slechts bereikbaar van uit de crematiezaal.

De schoorsteen werd op het plan niet aangegeven.

Gevels. De gevels zijn niet onverdienstelijk en is een en hetzelfde karakter daarin goed doorgevoerd.

De torens rechts en links van den ingang zijn niet fraai, en is in het bijzonder de bekroning daarvan niet gelukkig. Ook vraagt men zich af, waartoe moeten beide torens van een klokkenspel worden voorzien. Is dit ter wille der symmetrie?

Het middengedeelte der façade maakt een onrustigen indruk en mist allen eenvoud. De oprit werd niet aangegeven. De bekapping is zeer ingewikkeld. De zijgevel heeft ook een onrustig aanzien en is niet aangenaam van lijnen. De schoorsteen oplossing is ook niet geslaagd. De stoep en de oprit werden niet aangegeven.

De doorsnede geeft de zeer hooge crematie zaal te zien, waarvan de koepel, van beneden beschouwd, zich te gedrukt zal vertoonen. En is niet aangegeven hoe de ruimte boven den koepel kan worden bereikt.

De columbaria zijn goed aangebracht en flink verlicht. De detailteekening geeft in betrekking tot den omvang van het gebouw weinig te zien. Het ontwerp in zijn geheel beschouwd, is niet onverdienstelijk en het teekenwerk flink uitgevoerd.

3. Motto: *„Ondergaande zon"* (geteekend). De plattegrond maakt een goeden indruk. Voor latere uitbreiding is op flinke wijze zorg gedragen. Met het oog op den symmetrischen aanleg van het plan is de distributie van den toren ten opzichte van het gebouw niet gelukkig.

De corridors om de crematiezaal zijn goed, eveneens de ligging der privaten.

De voorgevel is verdienstelijk en draagt een karakter overeenkomstig de bestemming van het gebouw. De toren zal een weinig gunstig effect maken tegenover de bekapping van de crematiezaal.

De zijgevel en het zij-aanzicht der columbaria zijn aangenaam van lijn, de zware steunberen maken een gunstig effect. De aansluiting van doorrit en vestibule tegen de crematiezaal is minder fraai.

De doorsnede geeft een flink opgevatte binnendecoratie te zien. De ruimte bij het orgel is wel van zeer geringe hoogte: verbetering hierin is echter gemakkelijk te brengen.

Het detail is goed, de gebruikte vormen zijn flink opgevat en maakt het geheel een monumentalen en stabielen indruk. De bekroning der bekapping is echter niet zeer fraai.

Het geheele ontwerp maakt een gunstigen indruk en is goed geteekend.

TWEEDE PRIJSVRAAG.
(Het ontwerp voor een getuigschrift, enz.)

1. Motto: *„Perkament"*. De Jury is algemeen van oordeel, dat dit ontwerp, van de ingezonden ontwerpen het artistiekst aanzien heeft. Het fraaie perkamentachtige fond, waartegen letters in randversieringen zeer gunstig uitkomen, werd voor een dergelijk document zeer gelukkig gekozen geacht.

De bandversiering, onmiddelijk onder het hoofd geplaatst, draagt naar het oordeel van de Jury een te kerkelijk karakter.

Zeer betreurt de Jury het, dat dit ontwerp echter niet voldoet aan de eischen door het programma gesteld, waarin duidelijk vermeld is, dat de teekening moet worden uitgevoerd in inktlijnen en voor photolithographische reproductie geschikt moet zijn. De verschillende kleuren van het fond zijn daarvoor niet geschikt.

2. Motto: *„Vacantie"*. Dit ontwerp behoort tot de besten der volgenden inzendingen, is goed van indeeling, en de inschriften zijn flink en duidelijk. Het geheel heeft een aangenaam aanzien, hoewel het geen buitengewone talenten verraadt noch als conceptie, noch als teekenwerk.

3. Motto: *„Rust roest"* Dit ontwerp werd door de Jury, wat de artistieke waarde betreft, op een lijn gesteld met het vorige, hoewel de opvatting er van zeer verschilt.

De randversiering is fraai van conceptie.

Het penteekenwerk is zeer goed met vaste hand uitgevoerd.

Het aanzien van het geheel, alsook dat der letters, is eenigszins saai.

4. Motto: *„Apelles."*

Dit ontwerp, hoewel niet onverdienstelijk geteekend, werd niet fraai, noch van conceptie, noch van aanzien bevonden.

De inschriften zijn weinig artistiek uitgevoerd en veronduidelijkt door de vrouwenfiguren van het fond.

5. Motto: *„Roode cirkel."* (geteekend.)

Dit ontwerp heeft een stijf en onartistiek aanzien; slechts het wapen van St. Lucas, met de daaronder in rood aangebrachte vullingen, zijn niet onverdienstelijk.

De letters en de letterverdeeling is zeer middelmatig.

6. Motto: *„Roode driehoek."* (geteekend.)

Dit ontwerp werd door de Jury van geringe waarde geacht. Zoowel het aanzien van het geheel, als de letters, de letterverdeeling, als ook de verdeeling van het ornament werden ongunstig beoordeeld.

Conclusie: Iste Prijsvraag. De jury stelt voor om het ontwerp voor een crematorium ingezonden onder het Motto: *„ondergaande zon"* (geteekend) toe te kennen de eerste prijs, bestaande in de verguld zilveren medaille en het getuigschrift der Maatschappij, en aan het ontwerp ingezonden onder het Motto: *„Suum cuique"* toe te kennen de derde prijs, bestaande in de bronzen medaille en het getuigschrift der Maatschappij.

IIde Prijsvraag. De Jury is eenparig van oordeel, dat aan geen der ontwerpen voor een getuigschrift, ten dienste der Afdeelingen van de Maatschappij, een volledige bekroning kan worden toegekend.

Zij stelt echter voor ter aanmoediging en erkenning der verdiensten een som van f 30 beschikbaar te stellen van den ontwerper van de inzending onder het Motto: *„Perkament"*, en twee sommen elk van f 20 respectievelijk van de ontwerpers van de inzendingen onder de Motto's: *„Vacantie"* en *„Rust roest."*

De Jury.
J. R. DE KRUYFF.
J. VERHEUL Dz.
G. VAN ARKEL.
J. J. VAN NIEUKERKEN.
F. W. M. POGGENBEEK.

PRIJSVRAGEN.

Aan het Bestuur van de Afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

De ondergeteekenden, door U uitgenoodigd om een oordeel te vellen over de antwoorden, ingekomen op de prijsvragen door de Afdeeling Amsterdam uitgeschreven voor:

1⁰. eene notenhouten kast voor een salon;
2⁰. een petroleum hanglamp boven een tafel;
3⁰. een eikenhouten mantel van een hangklok, tevens wandétagère; hebben de eer U het volgende mede te deelen over de drie antwoorden op de 1e prijsvraag:

I Lotos;
II A;
III RAPAEKOV;

die, als de eenige ingekomen antwoorden, in hunne handen zijn gesteld.

N⁰. I. Met de bepalingen uit het programma van de prijsvraag in de hand, kan men niet anders verklaren, dan dat de ontwerper van „Lotos" zich het meest heeft gehouden aan den letter van het programma; hij heeft een kast voor boek- en plaatwerken ontworpen, die tevens geschikt is tot berging en te pronk stellen van kunstindustrieele voorwerpen.

De kast is goed, wat de groote verhoudingen betreft, maar overigens samengesteld met behulp van traditioneele en bekende vormen; het is een kast om niets van te zeggen, maar die bruikbaar is.

De details zijn minder goed dan de groote verhoudingen. In de teekeningen der doorsnede en van eenige details worden eenigszins onverklaarbare voorstellingen opgemerkt, die echter niet als fouten zijn aangerekend.

Niettegenstaande de weinige geest die uit het ontwerp spreekt, maar omdat naar onze meening strikt op de gedane vraag is geantwoord, in dien zin beter dan door de beide andere ontwerpers, stellen wij voor, om aan den ontwerper van „Lotos" den eersten prijs toe te kennen, zijnde het Getuigschrift der Afdeeling en f 30.

N⁰. III. Uit de teekeningen zou men eerder opmaken, dat de ontwerper een decoratie-schilder dan een bouwkundige is, en allerminst een constructeur.

Ware een geschilderd meubel van eene meer grove houtsoort dan notenhout gevraagd, zeer zeker zou de ontwerper wegens het origineele van de oplossing en het artistieke van de kleur voor eene eerste bekroning in aanmerking zijn gekomen.

Het zwaartepunt der gedachte oplossing ligt voor een groot deel in de beschildering. Het detail, van de meesterlijke paneeldecoratie, geeft dan ook duidelijk door het beschilderen van de lijsten aan, dat deze eigenlijk over de geheele kast gekleurd hadden moeten zijn, iets wat uit de opstandteekening niet voldoende blijkt. Een meubel echter in dezen geest, maar dan van gebeitst grenenhout waardoor ook de ontworpen profileeringen meer gemotiveerd worden, is zeker goed en ook origineel gedacht (*).

(*) Met deze beoordeeling kan ik mij niet vereenigen. Een kast als deze, van ongepolijst notenhout, kan zeer goed hier en daar geschilderd zijn, bijv. de paneelen en de lijsten, zonder daarom de geheele kast te schilderen. A. C. BLEIJS.

De teekeningen der doorsneden komen met die der plattegronden en opstanden niet overeen; zelfs kloppen de plattegronden niet met het daarbij behoorende renvooi. Al wat de constructie betreft, is even slordig voorgesteld, nog afgezien van de afmetingen.

Tengevolge van de vele fouten in de teekeningen en de constructie zelve, en het niet volkomen aanpassen van des ontwerpers gedachte aan de gestelde vraag, mogen wij alleen voorstellen, om den tweeden prijs voor dit ontwerp beschikbaar te stellen, zijnde het Getuigschrift der Afdeeling en f 10.

N⁰. II. Het ontwerp „A" stelt een meubel voor, dat meer buffet is dan kast.

De ontwerper heeft vele goede motieven te pas gebracht, maar is niet tot de oplossing gekomen in den geest zooals die blijkbaar bedoeld is.

Het nuchtere en eenvoudige ondergedeelte der kast is te armoedig van opvatting tegenover het bovengedeelte. Van dit laatste is de kap veel te zwaar en de doorbroken bekroningslijst mislukt. Het geheel zou er bij gewonnen hebben, indien de twee consoles met uilen weder eene dekkende bekroningslijst hadden gehad.

De toepassing van het gekleurde glas is bij dergelijke kast zeer misplaatst.

Het geheel is geen oplossing voor de gestelde vraag.

Amsterdam April 1895.

A. C. BLEIJS, *Comm.*
JACOB F. KLINKHAMER.
C. T. J. LOUIS RIEBER.
Rapporteur.

INGEZONDEN.

WETSWIJZIGING DER MAATSCHAPPIJ.

In de algemeene vergadering op 31 Mei a.s. te houden, zal eene beslissing worden genomen over de voorstellen tot wetsverandering, voorgesteld door het Hoofdbestuur, en gepubliceerd in het Bouwk. Weekblad van 13 April j.l.

Deze beslissing is van ongewoon belang.

Door de aanneming dezer voorstellen hoopt het Hoofdbestuur, blijkens de toelichting daarbij verstrekt: *„een nauweren band te verkrijgen tusschen de Maatschappij en hare Afdeelingen"*; terwijl inderdaad deze voorstellen, veeleer, beogen de Afdeelingen van de Maatschappij te vervreemden.

Eenvoudig, omdat door de aanneming van die voorstellen, de belangen der Afdeelingen als plaatselijke vakvereenigingen in hooge mate worden geschaad, zonder dat die der Maatschappij evenredig zullen worden gebaat.

Immers: wanneer het voorgestelde tot wet zal zijn aangenomen, kunnen de Afdeelingen geen nieuwe leden meer aannemen, tenzij deze tevens een lidmaatschap der Maatschappij van minstens f 5.—, liefst f 15.— contributie (*) willen aanvaarden; zoodat iemand, die van eene Afdeeling als plaatselijke bouwkundige vereeniging lid wenscht te worden, alsdan tegelijkertijd verplicht wordt, tot zoodanig lidmaatschap der Maatschappij, waartoe wel niemand te bewegen zal zijn; hij toch, die thans geen gewoon lid der Maatschappij wil zijn, uithoofde harer hooge contributie of welke andere reden ook zal zeker dit lidmaatschap niet alleen aanvaarden en bekostigen, enkel en alleen, om zich hierdoor de mogelijkheid te openen, Afdeelingslid te kunnen worden.

Daartegenover zal de Maatschappij na aanneming der voorstellen, even als thans het geval is, *wel* nieuwe leden kunnen aannemen, zonder dat deze verplicht worden lid eener Afdeeling te moeten zijn.

De billijkheid zou hier vorderen dat ook de Maatschappij voor hare nieuwe leden wederkeerig het lidmaatschap eener Afdeeling verplichtend stelde.

Doch dit hier buiten quaestie latende; de toetreding tot lid der Maatschappij blijft zooals die ook nu het geval is, dat wil zeggen, uit een financieel oogpunt even bezwaarlijk en uit een moreel oogpunt even waardeloos. Zij zal er niets bij winnen.

Door de voorgestelde wetsverandering zal dus een toestand geboren worden, even nadeelig als onbillijk voor de Afdeelingen, die hierdoor tot eene onaannemelijke verklaring, en zelfstandig optreden, zullen worden geprikkeld; terwijl deze toestand der Maatschappij geen enkel voordeel kan bezorgen.

(*) De gewone leden betalen f 15.— de kunstlievende f 5.— De laatste ontvangen geen weekblad.

De voorgestelde verandering komt dan ook feitelijk hier op neer: *de toetreding tot het lidmaatschap der Afdeelingen bemoeielijken, zonder meer.*

En nu stelt men zulks vóór tot versterking van den band tusschen de Afdeelingen en de Maatschappij.

Wil men werkelijke verbeteringen aanbrengen, dan dient mijns inziens eene reorganisatie te worden bewerkt, waarbij:

a, elke Afdeeling als plaatselijke vakvereeniging onbelemmerd en vrij zich moet kunnen ontwikkelen;

b, de belangen der Maatschappij zoowel als die der Afdeelingen wederkeerig, onafscheidelijk en gelijkelijk worden bevorderd en niet tegengewerkt.

Voorstellen tot bereiking van dit doel, gaf ik eenmaal aan; zij zijn voldoende bekend; ik kan ze thans laten rusten. Maar, de voorstellen nu, ter algemeene vergadering aan de orde gesteld, nemen geen bestaande gebreken in de verhouding tusschen de Maatschappij en hare Afdeelingen weg; zij voegen er nieuwe aan toe. Daarom kunnen deze voorstellen alleen nut stichten, wanneer ze worden verworpen.

Of is het de bedoeling van het Hoofdbestuur, de meer bloeiende Afdeelingen van de Maatschappij af te stooten?

Niet; dan zij hier, nu, in tijds, de aandacht op gevestigd, opdat, na afloop der Meivergadering, zij, die de aanneming dezer voorstellen doorzetten, daarna, ook niet mogen aarzelen de verantwoordelijkheid te dragen voor de gevolgen die eene afscheiding der voornaamste Afdeelingen van de Maatschappij zullen veroorzaken.

's Hage, 14 Mei '95. J. W. H. B.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Tegen het bericht, onder bovenstaanden titel voorkomende in het Bouwkundig Weekblad van 11 Mei jl., als zou van de 's Gravenhaagsche Afdeelingsvergadering van 26 April eene mededeeling van den Voorzitter, betreffende de publiciteit te geven aan het rapport over de Delftsche architecten opleiding, in het verslag dier vergadering *bezijden de waarheid* zijn weergegeven, is het plicht te protesteeren.

Bij dit protest zullen alle, die ter bedoelde vergadering aanwezig waren, en goed van gehoor zijn, noodwendig zich moeten aansluiten.

Naar ik duidelijk heb gehoord werd door den Voorzitter ongeveer woordelijk het volgende gezegd:

„De Heer Muysken, voorzitter van het Hoofdbestuur, heb ik „hierover gesproken; hij heeft mij medegedeeld weinig voor dit „rapport, dat zoo eigenaardig geheel buiten het Hoofdbestuur om „is tot stand gekomen, te gevoelen; en de heer Muysken, hij verwacht dat zijn gevoelen ook door het Hoofdbestuur worde gedeeld. „Dit rapport in handen te stellen van het Hoofdbestuur, het zou „nu zijn de zaak verschuiven ad calendas graecas. Daarom, „Mijne Heeren, stel ik u voor dat de Afdeeling, dat zij zelf voor „de verzending zal zorg dragen."

Welk voorstel aangenomen werd.

Wanneer men deze woorden gehoord heeft en men leest wat het verslag hiervan weergeeft, zal men moeten erkennen dat de beteekenis volkomen getrouw aan de waarheid is. Alleen in zooverre zou aanmerking kunnen worden gemaakt, dat voor „het Hoofdbestuur" de verslaggever had behooren te schrijven „de Voorzitter van het Hoofdbestuur." Evenwel naar aanleiding hiervan *het misverstand* (welk misverstand?) te wreken aan een in zijn ijver te goedertrouwen verslaggever, komt mij minstens genomen gezocht voor. Veeleer schijnt mij toe, dit misverstand, (zoo er een bestaat) te schuilen tusschen de beide Heeren Voorzitters, die om hunne principieele en anticritische ongelijksoortigheid elkander wel meermalen zullen misverstaan.

Een oor-getuige.
B.

Naar aanleiding van bovenstaand ingezonden schrijven is de redactie in de gelegenheid gesteld den volgende brief openbaar te maken.

's GRAVENHAGE, 8 Mei 1895.

Den Heer Secretaris der Maatsch. t. B. der Bouwkunst.

WelEdel Gestrenge Heer,

In antwoord op het schrijven van den Heer Voorzitter der Maatschappij in zake de clausule voorkomende in ons Afdeelingsverslag van de vergadering van 26 April jl., wat betreft het Rapport uitgebracht over de Polytechnische School, heb ik de eer mede te deelen, dat inderdaad de clausule het gesprokene niet teruggeeft en wellicht uit een streven tot bekorting onjuist is geworden.

Medegedeeld is, dat omtrent die zaak ('t verzoek) toevallig was geraadpleegd met den Voorzitter der Maatschappij, die verklaarde, dat daartegen allicht bij het Hoofdbestuur bezwaren zouden bestaan en dit in elk geval daartoe eerst een opdracht van de Algemeene Vergadering diende te ontvangen.

Het is naar aanleiding van het in onze Afdeelings-bestuursvergadering daaromtrent besprokene, dat 't zij de Secretaris, 't zij ik, dit ter uwer kennis zou brengen.

Hoogachtend

Uw dw. dr.,
C. H. Peters.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling Amsterdam. Vergadering van Donderdag 9 Mei 1895. Na lezing en goedkeuring van de notulen werd door den Voorzitter, den heer C. B. Posthumus Meijjes, medegedeeld dat vermoedelijk in de volgende maand, in eene buitengewone vergadering, door een deskundige zullen besproken worden de middelen ter vermindering van brandgevaar.

Het rapport van de Jury over de door de Afdeeling in het vorige jaar uitgeschreven prijsvragen werd daarna voorgelezen. Bij opening van de naambrieven bleken bekroond te zijn de heeren E. Verschuijl en C. L. Stal, resp. met den eersten en tweeden prijs. Door den Voorzitter werden met eenige toepasselijke woorden aan den heer Verschuijl de geldelijke belooning uitgereikt.

Tot afgevaardigden naar de Mei- en September-vergaderingen der Maatschappij werden benoemd de heeren W. J. de Groot en A. van der Lee en tot lid van de commissie voor het opmeten van merkwaardige oude bestaande gebouwen de heer H. A. Reus, thans te Dordrecht.

Daarna werd besproken de verkiezing van leden voor het Hoofdbestuur der Maatschappij, en na eenige discussie als candidaten van de Afdeeling gesteld de heeren J. J. Weve, gemeente-architect van Nijmegen en V. G. A. Bosch, bouwkundig ingenieur, Voorzitter van de Afdeeling Arnhem, en verder op voorstel van den heer Arn. A. M. Bruning besloten, alle leden van de Maatschappij per circulaire uit te noodigen deze candidaten te willen steunen. De heer C. B. Posthumus Meijjes had uitdrukkelijk verklaard eene eventueele benoeming niet te kunnen aanvaarden.

Hierna werden de voorstellen tot wetswijzing der Maatschappij door den Voorzitter ter bespreking ingeleid.

Na uitvoerige besprekingen, waaraan werd deelgenomen door de heeren J. H. Leliman, A. C. Bleijs, Arn. A. M. Bruning, W. J. de Groot, F. W. M. Poggenbeek en den Voorzitter werd besloten, om op de a.s. Mei-vergadering voorstellen te doen om den termijn van 10 jaren, die nu gesteld is, dat afdeelingsleden mogen blijven bestaan, verminderd wordt tot ten hoogste 2 jaar.

Het concept van de honorariumtabel voor bouwkundige werkzaamheden werd vervolgens besproken en behoudens eenige kleine wijzigingen goedgekeurd.

De heer Poggenbeek deed daarna mededeeling, dat op verzoek der steenhouwers gezellen-vereeniging „Eendracht maakt Macht", een bepaling werd gehandhaafd in het bestek van een bouwwerk onder zijn beheer, waarbij was vastgesteld, dat al de benoodigde gehouwen steen hier ter stede moest worden bewerkt. Niettegenstaande deze bepaling eenig financieel nadeel voor de besteders opleverde, meenden deze ter wille der hier gevestigde werklieden, dat verzoek te moeten inwilligen.

Desniettemin werd ook hier dezer dagen door de steenhouwers het werk gestaakt, waardoor de ingebruikneming van het gebouw, zeer ten nadeele van de werkgevers, werd vertraagd.

Naar aanleiding van deze mededeeling wenschte de heer E. M. Rood gaarne de opinie te vernemen der vergadering in zake een nieuw bouwwerk, waarbij eveneens in het bestek de bepaling is opgenomen, het steenhouwwerk hier ter stede te doen vervaardigen. Wanneer deze besteksbepaling gehandhaafd zal worden, is vertraging bij de uitvoering van het bouwwerk tijdens de tegenwoordige werkstaking onvermijdelijk; wordt echter aan het verzoek van den aannemer voldaan, het steenhouwwerk elders te doen vervaardigen, dan is dit nadeel voorkomen.

De vergadering was van oordeel, dat wanneer de hier ter stede gevestigde werklieden weigeren werk te verrichten, men volkomen gerechtigd is dit elders te doen uitvoeren.

Een zeer fraaie collectie Japansche platen was bereidwillig ter bezichtiging afgestaan door den heer Gerard Muller, terwijl verder de ingekomen antwoorde op de uitgeschreven prijsvragen in de zaal geexposeerd waren.

BERICHTEN.

Het aantal ontwerpen voor een nieuwe Koopmansbeurs is wederom met een vermeerderd; de architect G. Emmingmann te Amsterdam heeft namelijk aan de Kamer van Koophandel een nieuw Beurs- en Boulevardplan ter overweging aangeboden, dat ook zonder onteigening zou kunnen uitgevoerd worden.

In dit plan is het gebouw ontworpen op het nog aan te plempen gedeelte van het Damrak, overeenkomstig het vroegere plan-Prins. De breedte van het Damrak is teruggebracht op 55 tot 58 M. met een aanleg van gazons. De Beurs komt dus tusschen de Oudebrugsteeg en de Nieuwebrug, aan de achterzijde van de huizen van het Damrak gescheiden door een straat van 11 M. breedte. De hoofdgevel is ontworpen langs de Damrak-avenue, de noordelijke gevel ligt vrij tegenover het station, de zuidelijke aan een plein van 40 bij 120 M. Voor den bouw van de Beurs behoeft het verdere gedeelte van het Damrak niet gedempt te worden. Men heeft slechts een dam te leggen ter verlenging van het groote riool. Onder het gebouw kunnen hierdoor kelders worden aangebracht tot café's, deels tot geldkelders.

De beurs voor den effectenhandel ligt aan de zijde van den Dam en is 1100 M^2. groot; in het midden ligt de goederenbeurs, groot 1250 M^2.; aan de zijde van het Station is de korenbeurs, groot 1210 M^2., met inbegrip van een terras, ontworpen, met een café groot 180 M^2., een monsterzaal met entresol groot 366 M^2.

Op de eerste verdieping heeft men toegang tot galerijen, die uitzicht geven in de verschillende beurszalen, en toegang naar de kantoorlokalen die aan de zijde van de Warmoesstraat liggen; ook zijn daar vertrekken voor de Kamer van Koophandel, de beurscommissarissen enz.

De bouwsom schat de ontwerper op f 1.300.000 à f 1.500.000

De heer Emmingmann is bij het opvatten van zijn denkbeelden geleid geworden door de vrees, dat men er werkelijk toe zal overgaan de tegenwoordige Beurs te verbouwen volgens een plan waarmede de verschillende takken van den handel zich reeds vereenigd hebben; die verbouwing, tonnen gouds kostende, zou zijns inziens slechts een weinig bevredigend resultaat geven en geen verbetering brengen in den onhoudbaren toestand, tusschen het Centraal station en den Dam.

De heer D. Franken Dz., te le Vésinet, bij Parijs, heeft ten behoeve van het Rijk door tusschenkomst van de vereeniging „Rembrandt" aangekocht een monumentalen schoorsteen, afkomstig van het huis te Amsterdam, Singel 548, laatstelijk bewoond door den heer E. J. Asser. Deze schoorsteen, gebouwd door Philips Vingboons, in 1639, is 4.35 M. hoog en 3.10 M. breed en prijkt met een schilderstuk uit de school van Govert Flinck, voorstellende Ulysses, die de hulp van Nausica inroept.

Aan den heer D. Francken Dz., die meermalen van zijne belangstelling in 's Rijks verzamelingen door belangrijke schenkingen blijk heeft gegeven, is de dank der regeering betuigd.

Bij Kon. besluit van 5 April j.l. is aan de Nijverheids-vereeniging voor goud- en zilverwerken te Schoonhoven, ten behoeve van de aldaar bestaande teekenschool, eene jaarlijksche subsidie van het Rijk, groot f 1400, tot wederopzeggens verleend, en ingaande met 1 Januari 1895.

Wie op de hoogte is van de sinds honderden jaren in Schoonhoven bloeiende industrie, zal zich in dit besluit verheugen.

In het Museum van Kunstnijverheid, te Haarlem, zal weldra eene tentoonstelling worden gehouden op het gebied der textiele kunst, oude en moderne werken, die door schoonheid van teekening en kleur, alsook van bewerking, uitmunten.

De tentoonstelling zal omvatten kunstwerken, borduursels en andere werken, tot het kunstnaaldwerk behoorende, weefsels van verschillende grondstoffen, enz., enz., terwijl, bij genoegzame deelneming, het plan bestaat eene speciale afdeeling voor Indische en Oostersche werken te vormen.

Het Bestuur van den Haagschen Kunstkring is voornemens in Juli en Augustus a.s. eene buitengewone tentoonstelling te houden van schilderijen, beeldhouwwerken, bouwkunst en kunstnijverheid, in de zalen van de Teeken-academie.

Eenige binnen- en buitenlandsche artisten worden uitgenoodigd één of twee hunner werken in te zenden.

Voorzitter van het regelings-comité is de heer Mr. N. G. Pierson.

De leerlingen en oud-leerlingen van den heer Dr. P. J. H. Cuypers hebben j.l. Zondag 12 Mei hun vroegeren leermeester op plechtige wijze in de groote voorhal van het Rijks-Museum een oorkonde aangeboden. Het zangkoor Arti et Religione verleende daarbij zijne medewerking.

De aangeboden oorkonde bestaat uit een penteekening op perkament in kleuren, ontworpen en uitgevoerd door den heer Lauweriks; de koker waarin dit stuk geborgen is, werd in gesneden leder uitgevoerd door den heer Merckelbach, te Utrecht.

PERSONALIA.

De heer L. C. Hezenmans, architect te 's-Hertogenbosch, is door H. M. de Koningin benoemd geworden tot Ridder in de Oranje Nassau-orde.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Delft, 10 Mei. De verbouwing van het gasthuis is opgedragen aan de firma J. M. van Ditmars & Zoon te Middelburg, voor f 31998.

Kampen. 11 Mei. De Coöperatieve bouwvereeniging „Eigen Haard" het bouwen van dertien burgerwoningen. Van 7 inschrijvingen, de laagste van J. S. van de Werf voor f 29225.

Valkenswaard, 11 Mei. Het bouwen van een liefdegesticht met oude mannen- en vrouwenhuis. Van 9 inschrijvingen, de laagste van Vermeeren voor f 32086.

Hattum. 13 Mei. De herstelling van de Nederl. Herv. Kerk is opgedragen aan A. Rouwenhorst voor f 30140.

Amsterdam. 17 Mei. Door de Maatschappij van bad- en overdekte zweminrichtingen, het bouwen van een bad-inrichting met overdekt zwembassin, aan den Heiligenweg te Amsterdam, onder directie van de architecten Karel Muller en Jonas Ingenohl. 16 inschrijvingen; laagste van J. Koster en Zonen te Amsterdam, voor f 79,443.

71e Algemeene Vergadering.

De 71e Algemeene Vergadering wordt gehouden op Vrijdag 31 Mei 1895, des morgens ten elf ure, in het Maatschappelijk Gebouw te Amsterdam.

(De Agenda der vergadering is opgenomen in het Bouwkundig Weekblad No. 18 *van* 4 *Mei* 1895.*)*

Na afloop der vergadering zal een bezoek worden gebracht aan de Wereldtentoonstelling.

Des namiddags ten 6 ure zal gelegenheid bestaan tot het deelnemen aan een gemeenschappelijken maaltijd, te houden op de „Mailboot", op het terrein der tentoonstelling, tegen betaling van f 2 per persoon (zonder wijn).

Heeren Leden die aan dezen maaltijd wenschen deel te nemen, worden *dringend* uitgenoodigd dit vóór den 28sten Mei a. s. te melden aan den Secretaris der Maatschappij.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

25 MEI 1895. 15de JAARGANG. No. 21.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. *f* 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels *f* 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.

Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.
BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Prijsvragen 1894.

Ie. Prijsvraag. Ontwerp voor een Crematorium.

De eerste prijs, bestaande uit de verguld zilveren medaille en het Getuigschrift der Maatschappij, is toegekend aan het ontwerp met het (geteekende) motto „ondergaande zon", ontwerper de heer Willem van Boven, architect te Groningen.

De derde prijs, de bronzen medaille en het Getuigschrift der Maatschappij, is toegekend aan het ontwerp met het motto „Suum cuique," ontwerper de heer P. Doorn Wzn., architect te Alkmaar.

IIe. Prijsvraag. Ontwerp voor een Getuigschrift.

Volledige bekroning werd niet toegekend; ter aanmoediging en erkenning der verdiensten werden toegekend:
een som van f 30, aan het ontwerp met het motto „Perkament."
een som van f 20, aan elk der ontwerpen met de motto's „Vacantie" en „Rust Roest."

71e Algemeene Vergadering.

De vergadering zal gehouden worden op Vrijdag a. s. 31 Mei, des morgens ten elf ure precies, in het Maatschappelijk Gebouw, Marnixstraat 402 te Amsterdam

Agenda der Vergadering.

1. Opening van de vergadering.
2. Verslag van het Bestuur over het afgeloopen maatschappelijk jaar enz. (Dit verslag is in het Weekblad van 18 Mei j.l. opgenomen.)
3. Verslag van de Commissie van Financiën.
4. Rapport van de Commissie voor het nazien der rekening en verantwoording van de Commissie van Financiën, over 1894.
   Uitloting van 5 aandeelen in de geldleening groot f 65.000.
5. Mededeeling van den uitslag der verkiezing van Bestuursleden.
6. Benoeming, door den Voorzitter, van drie leden eener Commissie van stemopneming.
7. Verkiezing van een Voorzitter.
8. Mededeeling der conclusiën van het rapport van beoordeelaars der Prijsvragen.
9. Uitreiking der bekroningen voor de prijsvragen.
10. Behandeling der begrooting voor 1896.
11. Bepaling van de plaats der Algemeene Septembervergadering.
12. Behandeling van voorgestelde wijzigingen in de Wet. (Zie Bouwkundig Weekblad No. 15, van 13 April 1895.)
13. Behandeling van voorgestelde wijzigingen in de Honorariumtabel voor bouwkundige werkzaamheden. (Zie Bouwkundig Weekblad No. 14, van 6 April 1895.)
14. Behandeling van de antwoorden op de vragen in 1894 door het Hoofdbestuur gesteld.
15. Discussie over vragen of voorstellen, door Leden of het Hoofdbestuur in de vergadering gedaan, en die tot geen stemming aanleiding geven.

Na afloop der vergadering zal een bezoek worden gebracht aan de Wereldtentoonstelling.

Des namiddags ten 6 ure zal gelegenheid bestaan tot het deelnemen aan een gemeenschappelijken maaltijd op de „Mailboot", liggende op het terrein der Tentoonstelling, tegen betaling van f 2.— per persoon (zonder wijn).

Heeren Leden die aan dezen maaltijd wenschen deel te nemen, *moeten zich vóór den 28sten Mei a. s.* daartoe hebben aangemeld bij den Secretaris der Maatschappij.

De vragen, sub 14 der agenda genoemd, zijn de volgende:

1. Is het niet van het grootste belang voor de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, dat de band tusschen haar en de Afdeelingen zoo nauw mogelijk zij?

Wat kan gedaan worden om dien hechter en beter te maken? *(N.B. Het antwoord op deze vraag is neergelegd in de voorstellen tot wetswijziging, ingediend door de Commissie voor het overwegen van reorganisatieplannen van de Maatschappij, welke voorstellen door het Hoofdbestuur zijn overgenomen, en in de toelichting tot die voorstellen.)*

2. Welke waarde heeft het symbolisme voor de moderne bouwkunst?

3. Indien aan een oud kerkgebouw, opgetrokken in Romaanschen of Gothischen stijl, een nieuw gedeelte moet worden aangebouwd, is het dan wenschelijk dit in dienzelfden stijl te bouwen, of is de bouwmeester vrij om het nieuwe gedeelte te bouwen in de vormen die hij wenscht?

Zouden, indien het een bepaald vereischte is om het nieuwe gedeelte op te trekken in de stijlvormen van het bestaande, ooit de geestige Renaissance aanbouwen zijn ontstaan, die nu zoo menig kerkgebouw uit vorige eeuwen sieren?

4. Wanneer moet bij burgerlijke bouwkunde tras, en wanneer cement gebruikt worden?

5. Wat is er bekend over het gebruik van geglazuurde steenen en tegels aan buitengevels, en wat zijn de voor- en nadeelen er van?

6. Is de meening juist, dat zandsteen aan oude gebouwen niet mag worden opgehakt, daar deze steen dan spoediger zal vergaan door het verwijderen van een opperhuid van gekristalliseerd groefwater?

Is het bestaan van een den zandsteen beschermende huid van gekristalliseerd groefwater niet een illusie?

7. Wat wordt er in den kring Uwer Afdeeling gedaan voor het ambachtsonderwijs?

8. Welke maatregelen worden in den zetel uwer Afdeeling genomen in het belang van den bouw van arbeiderswoningen die aan de eischen der hygiëne voldoen?

Bestaat er ten uwent eene commissie tot behartiging van de hygiënische belangen, en wat werd door haar in hoofdzaak reeds verricht op het gebied van bestaande en den bouw van nieuwe arbeiderswoningen?

9. Welke maatregelen worden, met het oog op de toestanden in den zetel uwer Afdeeling, door U doeltreffende geacht om eene wettelijke regeling van den arbeid voor te bereiden?

Wat is in dit opzicht wellicht reeds ten uwent verricht?

(Zie: Motie, Congres voor Bouwkunst 1892).

DE PERMANENTE TENTOONSTELLING.

In de zalen voor de Permanente Tentoonstelling van bouw-artikelen, in het gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, hebben de heeren Jan Hamer en Co. te Amsterdam eenige details van constructiën van het „Eisenwerk Joly Wittenberg" ten toon gesteld; details die zeer waard zijn in oogenschouw te worden genomen, daar zij ook getuigen van fraaie en zorgvuldige afwerking. Het zijn onderdeelen van Joly's gepatenteerde brandvrije trappen, ijzeren liggers voor balklagen, verplaatsbare bruggen voor militaire doeleinden, voor ijzeren overkappingen, bordessen en balkons.

Deze ijzeren trappen zijn eenvoudig van constructie. De boomen zijn samengesteld uit gesmeed ijzeren staven en diagonalen; de staven loopen in de richting van de boomen, en de diagonalen eindigen in de werkelijke dragers der traptreden. Kokers of bussen van ijzer houden deze staven en diagonalen op den gewenschten afstand, terwijl stangen die in deze bussen worden opgesloten, boven en onder door moerkappen, tusschen alle deelen van het eenvoudige samenstel een stevig onderling verband daarstellen. De ronde boomen voor wenteltrappen zijn op dezelfde wijze ingericht.

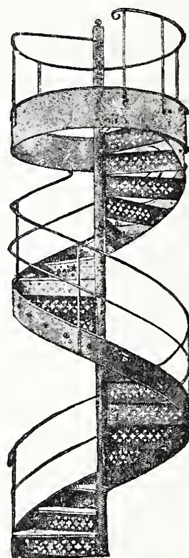
De stootborden worden van gegoten ijzer met ornamentwerk, of van geperforeerd ijzer gemaakt.

De treden liggen aan de zijden op de verlenging der bovengenoemde diagonalen en zijn aan de voorzijde bevestigd aan de stootborden; zij bestaan uit plaatijzer met daarop geschroefde bekleeding van hout, of uit steen, als: graniet, marmer-terrazzo, marmer, platen van gebakken aarde, enz.

De leuning kan uit verschillend daartoe geschikt materiaal worden vervaardigd; de balusters worden zijdelings tegen den boom of ook wel op de treden bevestigd. Zooals uit de geëxposeerde details blijkt, levert de fabriek ook zeer rijk bewerkte leuningen.

De constructie der liggers van de bruggen voor militaire en andere doeleinden berust op een zelfde systeem als die van de beschreven trapboomen.

De heeren Jan Hamer en Co. stellen voorts een geheel ijzeren wenteltrapje ten toon, zooals in de figuur hiernaast is afgebeeld, en dat afkomstig is uit de fabriek van O. Wilk te Eisenach. De boom bestaat uit plaatijzer, en daarin zijn de stootborden met schroeven bevestigd. De treden zijn van hout, maar worden, zoo noodig, tegen brandgevaar aan de onderzijde met plaatijzer, bekleed. De trapleuning bestaat uit rondijzer, waarop een houten handlijst wordt geschroefd.

Deze keurig afgewerkte, zeer nette trappen worden geheel in elkaar gezet verzonden, maar zijn, wanneer dit voor het opstellen noodig is, gemakkelijk uit elkaar te nemen. De gesmeed ijzeren hebben dit voor op gegoten ijzeren, die ook geleverd kunnen worden, dat zij aanmerkelijk lichter zijn, en ook geen breuken kunnen voorkomen.

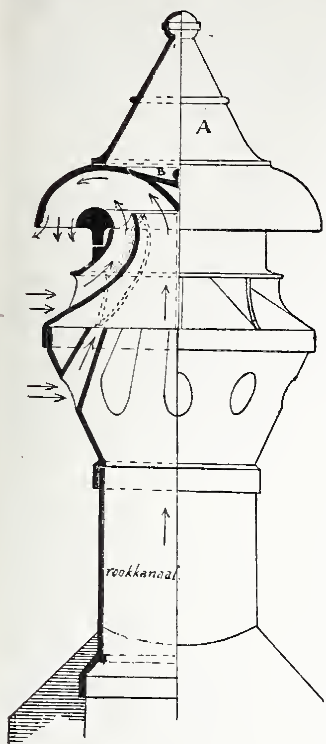
Smeedijzeren trappen als de tentoongestelde, die in honderde gevallen dienst kunnen doen, worden geleverd in afmetingen van 1 tot 2.20 M. buitenwerks. De prijzen der eenvoudige trappen verschillen naar gelang dier afmetingen en van het aanwenden van open, dichte of geperforeerde stootborden, en van dekstukken uit eikenhout zonder of met ijzeren onderlaag, of van ijzeren geperforeerde of geribte voetplaten. Die prijzen kunnen daarbij niet anders dan billijk genoemd worden.

Eene andere nieuwe inzending is die van de Deventer ijzeraarden buizen en terra-cottafabriek van den heer I. C. F. Laurillard te Deventer, en bestaat uit kappen van gebakken aarde voor verbeterde rookafvoer en ventilatie. Hierbij zij opgemerkt, dat de zeer lange aarden buizen, voor zich zelf goed geslaagde producten, zijn gemaakt, om de kappen eenigszins hoog te kunnen opstellen; kappen op gemetselde schoorsteenen, steken natuurlijk slechts weinig boven deze uit.

De toenemende vraag naar kappen voor slecht trekkende schoorsteenen heeft den heer Laurillard doen besluiten, om in eenige afzonderlijke afdeeling zijner fabriek dergelijke toestellen te doen vervaardigen van gebakken aarde, omdat deze kenmerkende voordeelen opleveren, o. a. deze, dat zij goedkooper zijn dan kappen van ander materiaal, dat zij geen onderhoud behoeven, dat zij geheel uit elkaar kunnen genomen worden en zoo zijn geconstrueerd, dat de schoorsteenen gereinigd kunnen worden zonder de kap er af te nemen.

Er zijn toestellen van verschillende typen ter bezichtiging gesteld, waarvan een hier in schets wordt afgebeeld.

Dit is de bijzonder sterk zuigende kap, „Cycloon" genoemd, die gebruikt wordt bij slecht trekkende schoorsteenen, of voor het opzuigen van bedorven lucht, stof, waterdamp, enz. De teekening toont duidelijk aan, dat de zuigende werking berust op luchtverdunning door den wind veroorzaakt, eene werking, gelijk te stellen aan die van den stoom in een injecteur. Het schoonmaken van deze kappen is zeer eenvoudig; de kegelvormige bekroning A en het zich daaronder bevindende dekseltje B behoeven dan slechts tijdelijk verwijderd te worden. Zulke kappen kosten, naar gelang van de grootte, van f 20 tot f 50.

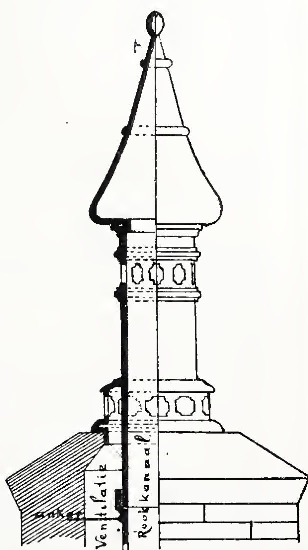

Indien minder sterke werking wordt vereischt, kan met een kleinere kap van eenigszins andere constructie worden volstaan, en voor gevallen waar alleen ventilatie noodig is, levert de fabriek zuigkapjes, waarvan de constructie niet ongelijk is aan die van de bekende Boyle's ventilatoren.

Behalve van laatstgenoemde zijn ook voorbeelden ten toon gesteld van kappen die gebruikt worden daar, waar slechte trekking ontstaat door valwinden, of alleen bij één bepaalde windrichting.

Al deze kappen zijn zeer net afgewerkt, en verdienen de aandacht als voortbrengselen van de Nederlandsche aardewerk-industrie; de ondervinding heeft bovendien reeds ruimschoots hare goede werking aangetoond.

Bovendien levert de fabriek eene eigenaardige kap die dienst doet als schoorsteen en tevens als ventilator; zij is hiernaast afgebeeld. Men moet hierbij in aanmerking nemen, dat het rookkanaal bestaat uit op elkander staande aarden buizen, die om de andere met ijzeren ankers in het metselwerk van den schoorsteen worden bevestigd, het anker bestaande uit eenen de buis omvattenden ring waaraan twee rechte staven, die ingemetseld worden. De om deze rookleiding overblijvende ruimte van het gemetselde kalaan wordt gebruikt voor afvoer van bedorven lucht, dus tot het verkrijgen van eene ventilatie, die zeer bevorderd wordt wanneer het ventilatie-kanaal verwarmd wordt door de rookleiding.

Zulke kappen, bestaande uit nauwkeurig op elkaar passende deelen, kosten onverglaasd f 6. Zij zijn ook verkrijgbaar voor een dubbel of meervoudig rookkanaal; die voor een dubbel kanaal kosten dan onverglaasd f 25, verglaasd f 30.

Op hetzelfde gebied, dat der kleiwaren-industrie, trekt eene andere nieuwe inzending de aandacht; het is die der stoomfabriek van dakpannen en grès-buizen van de heeren Houben en Steegh, te Tegelen en te Belfeld in Limburg.

Deze provincie is van oudsher een streek waar de pottenbakker een uitmuntend materiaal vond; overblijfselen van Gallischen, Romeinschen en Frankischen oorsprong zijn in groot aantal de getuigen daarvan. Vooral in den omtrek van Venloo, bij Tegelen, wordt puike potklei gevonden, en verwerkt voor alle soorten van gewoon aardewerk (fayence, dakpannen, metselsteenen, terra-cotta). Reeds de Romeinen bakten daar hun pannen, tegulae, waarvan de naam Tegelen afkomstig is; deze tegulae waren plat, en zeer groot, 40 à 50 c.M. hoog, en 30 à 35 c.M. breed.

De gewenschte kleilaag, die 1 à 2 M. dik is, wordt op een diepte van 6 tot 10 M, onder zand bedolven, gevonden. Zij moet dus wel van zulk een bijzonder goede kwaliteit zijn, dat de zeer beduidende arbeid en onkosten niet alleen van het blootleggen der lagen, maar ook van het opvoeren en verder bewerken der klei, behoorlijk wordt beloond door de uitmuntende hoedanigheden der producten van den bakoven. Vele Limburgsche fabriekanten hebben in de laatste jaren ook niet stil gezeten, maar met volharding en groote kosten naar volmaking gestreefd, die hunne waren thans op ééne lijn doet staan met producten waaraan de hoogste eischen worden gesteld.

De tentoongestelde pannen, roode en zilvergrijze kruispannen, en de ijzeraarden buizen bewijzen genoegzaam dat de fabrieken der heeren Houben en Steegh nu geheel op de hoogte van den tijd zijn.

De pannen zijn zeer hard gebakken, getuige de metaalklank daarvan, scherp gevormd, en regelmatig van breuk; er gaan 21 op de M^2. die te samen 36 Kgr. wegen. Na 24 uren indompeling in water, zullen zij slechts *hoogstens* 4% aan gewicht gewonnen hebben. Bijbehoorende vorstpannen en vorstversieringen (kammen), gevelplaten en frontonstukken, alsook juist passende dakvensters worden van hetzelfde baksel, in zilvergrijze of roode kleur, geleverd.

In de fabrieken worden ook vervaardigd platte Fransche pannen in zilverkleurig blauwe of roode kleur, gewone holle pannen van Limburgsche en van Utrechtsch model, blauw of rood, en pannen volgens het systeem Müller, in zilverblauwe en roode kleur.

Zeer in het bijzonder verlangen ook de grès- of steengoedbuizen de aandacht: zij zijn even hard als de Engelsche buizen en hebben alle goede eigenschappen van deze. Het glazuur, mooi van kleur, is niet kunstmatig er op gebracht, maar door de enorm hooge temperatuur verkregen, die voor het tot steengoed bakken noodig is. De breuk dezer buizen is zeer regelmatig en doet zien hoe goed de stof doorbakken is. Een bewijs daarvoor is tevens, dat de buizen volstrekt geen water opnemen.

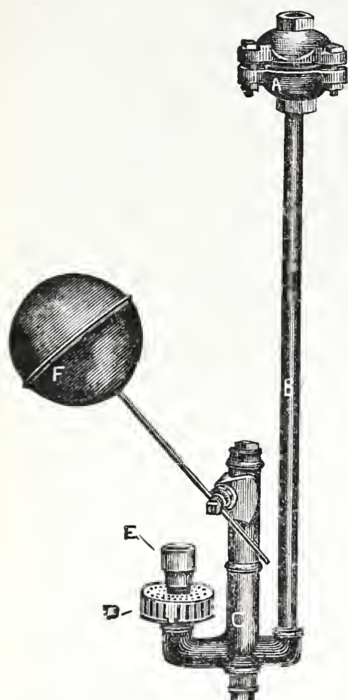
Zij worden gemaakt met een binnenwerksche wijdte van $7\frac{1}{2}$ cM. tot 1 M. De rechte buizen met kraag hebben eene lengte van 66 cM werkende maat; zij kunnen echter ook tot 1 M. bouwlengte vervaardigd worden. De fabrieken leveren insgelijks alle gewenschte bochtstukken, kniestukken, verbindingsbuizen, syphons, trechters enz., die bij een bouwwerk kunnen voorkomen.

Ook op dit Nederlandsche steengoed-fabrikaat, mag met gerustheid de bijzondere aandacht van den bouwmeester worden gevestigd.

Tijdens de aanstaande vergadering der leden van de Maatsch. tot Bev. der Bouwkunst zal in de lokalen van

de tentoonstelling in werking te zien zijn, de „Climax Cellar drainer" van Clarence M. Kemp te Baltimore, een toestelletje dat geheel antomatisch het water uit kelders kan wegvoeren. Het werkt eerst dan, wanneer er water moet opgevoerd worden; zoodra dit niet meer noodig is wordt het werkeloos.

In den kelder moet een kleine, natuurlijk waterdichte, vergaarput gemaakt worden, waarheen al het kelder-water vloeit. en in dien put wordt het hiernaast afgebeelde toestelletje geplaatst. De buis B is in verbinding met een waterleiding; bij E wordt de buis aangeschroefd, die het kelderwater uit den vergaarput moet afvoeren, dat door D, voorzien van een zeef, in die buis kan treden. Schroeft men de schijf E af, dan ziet men in de aflaatbuis aldaar een soort injecteur, die het water uit de waterleiding met een fijn straaltje in de afvoerbuis perst, waardoor de zuigende werking ontstaat die het water uit den vergaarput opvoert.

Het al of niet toetreden van water uit de waterleiding wordt geregeld door den drijver F; komt deze op eene bepaalde hoogte, door den stand van het in den put verzamelde water, dan maakt de stang waaraan de drijver zit, de toetreding van leiding-water naar den injecteur in E mogelijk; daalt de drijver, met het niveau van het verzamelde kelderwater, dan sluit die stang de toetreding weder af, en wordt dus ook geen water meer uit den zinkput verwijderd. R.

WERELDTENTOONSTELLING TE PARIJS IN 1900.

Onder hoofdleiding van den Tentoonstellings-architect Bouvard, en met medewerking van de architecten Hénard, Sortais, Varcollier-fils, en Tronchet, wier ingezonden ontwerpen op de voor de tentoonstellingsgebouwen uitgeschreven prijsvraag, prijzen erlangden, is thans een algemeen plan vastgesteld voor de in 't jaar 1900 te houden Wereldtentoonstelling, dat eenvoud aan grootschheid paart en bij een prachtigen aanleg tevens practisch is saamgesteld, en dienstbaar gemaakt aan verbeteringen in den bestaanden omliggenden aanleg noodig geworden.

Voor de voorbereiding dezer plannen werd door de Wetgevende macht een crediet van 200.000 frs. ter beschikking gesteld.

Het van 't jaar 1855 nog bestaande Palais de l'Industrie in de Champs-Elysées zal worden geamoveerd, en in plaats daarvan een voor hetzelfde doeleinde, meer aan de eischen des tijds beantwoordend gebouw worden gesteld. Van af de Champs-Elysées tot aan de Esplanade des Invalides zal een groote verkeersweg worden aangelegd, met een monumentale brug over de Seine. Van deze avenue zal men tegelijkertijd uitzicht hebben op den koepel van den Invaliden-dom, den Triomfboog, de Place de la Concorde en de Louvre; door de verwezenlijking van dit denkbeeld hoopt men tevens van de Esplanade des Invalides een groot plein te verkrijgen, waardoor tegemoet gekomen wordt in de bestaande moeilijkheid, aan de ligging daarvan verbonden, voor het maken van een spoorwegstation te dier plaatse, noodzakelijk geworden voor de bevordering van 't verkeer.

De hoofdingang van de tentoonstelling zal aan de Place de la Concorde gelegd worden, en op de daarnaast gelegen terreinen, de Cour de la Reine en de Invaliden-Esplanade, zal plaats worden ingeruimd voor alles, wat met de decoratieve kunsten in betrekking staat. Op de Invaliden-Esplanade wordt het Paleis voor de electriciteit opgericht; het zal door zijn lichttorens den bezoekers reeds van verre zijn aangeduid.

De beide oevers van de Seine worden door rijk gedecoreerde façaden ingesloten. Om den Eiffeltoren zullen de bijzondere tentoonstellingen gerangschikt worden, o. a. die voor landbouwkundige werktuigen enz. De groote machine-galerij blijft behouden; het middenfront zal echter door een koepelvormig gebouw van groote afmetingen, een indrukwekkender aanzien verkrijgen; ook zullen de gevels wijziging ondergaan. De beide gebouwen van de Schoone- en Vrije kunsten van de vorige tentoonstelling zullen worden weggenomen, en tusschen de machinengalerij en de Seine een groot open terrein gelaten worden voor avondfeesten, waarop 6 à 700.000 menschen zich zullen kunnen bewegen. Voor de machinegalerij zullen groote fonteinen met bassins worden aangebracht. Tusschen het Trocadeco-paleis en de machine-galerij blijft alleen de Eiffeltoren zich verheffen; daaraan zal voorshands geen wijziging worden aangebracht, tenzij de Maatschappij die de exploitatie daarvan in handen heeft, besluiten moge: „de l'habiller et de la décorer". Alle machinale inrichtingen zullen door electrische kracht worden gedreven; de electriciteit zal alzoo des daags de algemeene krachtvoortbrengster en des avonds de algemeene lichtbron zijn.

Eene langs de grenzen van het tentoonstellingsterrein aan te leggen luchtspoorweg zal dienstig zijn voor de bevordering van het verkeer.

Deze grootsche opvatting van den geheelen aanleg brengt echter geen buitengewone verrassingen in den zin als door velen werd verwacht; intusschen kan de detailbewerking van de verscheidene nieuw op te richten of bij te bouwen werken van zoodanige kunstwaarde en zulk een massieven indruk zijn, dat aan bijzondere verrassingen zich de behoefte niet zal doen gevoelen; sur cela, qui verra, verra. N.

NATIONAAL CONGRES VOOR VAKONDERWIJS ENZ.

In het Bouwkundig Weekblad van 20 April j.l. gaven wij een kort bericht over het gehouden Nationaal Congres voor Vakonderwijs enz. Wij gaven geen verslag, omdat het opmaken daarvan hoogst bezwaarlijk was. Hoofdzaak zijn voorloopig de genomen conclusiën, die in de Algemeene Congres-vergadering op 4 Juni zullen behandeld worden; de uitgebreide verslagen van het gesprokene zullen aan de congresleden worden gezonden.

Thans zijn wij in staat, de *juiste* conclusiën, in de sectiën genomen, te publiceeren; zij zijn *juist*, afgezien van een enkele wijziging in de redactie.

Sectie I. Lager Onderwijs.
(Gewoon en voortgezet lager onderwijs).

Vraag 1 en 2. Beantwoordt het lager onderwijs (de Volksschool) aan de eischen eener voorbereiding voor den aanstaande werkkring van leerlingen die geen andere school meer zullen bezoeken? Zoo neen, welke wijzigingen zijn noodig ten aanzien

der verschillende leervakken en de wijze waarop zij behandeld worden?

Is de invoering van handenarbeid als opvoedingsmiddel op de lagere school wenschelijk?

De tweeledige *conclusie* op deze vragen, die in verband met elkander behandeld werden, luidt:

a. Het tegenwoordig L. O. beantwoordt niet aan de eischen eener voorbereiding voor den aanstaanden werkkring der leerlingen die geen andere school bezoeken.

De hedendaagsche school is te veel gericht op het aanbrengen van kundigheden, die zelfs voor een deel ontaard zijn in totaal overbodige kennis, terwijl door de wijze waarop die kennis wordt aangebracht, tengevolge van eene niet algemeene toepassing van het beginsel van „zelf doen" door de leerlingen, hunne geestelijke vermogens niet voldoende worden geoefend, en — als noodzakelijk gevolg daarvan — de oefening van oog en hand, in één woord van alle lichamelijke vermogens in bedenkelijke mate wordt verwaarloosd.

b. Tot die algemeene toepassing van het beginsel van zelt doen door de leerlingen is de invoering van handenarbeid onontbeerlijk, maar dan als opvoedingsmiddel, niet als afzonderlijk leervak.

Vraag 3. Zijn avondscholen de meest gewenschte instellingen voor de voorbereidende opleiding van den ambachtsman? Zoo ja, welk programma voldoet daaraan het best?

Op deze vraag werd een *conclusie* genomen van den volgenden inhoud:

De burgeravondscholen dienen te worden gereorganiseerd, zoodat zij aan de behoeften voldoen van de in art. 13 der wet op het M. O. genoemde aanstaande ambachtslieden.

Vraag 4a en 5. Is het wenschelijk, dat op ambachtsscholen herhalings-onderwijs en voortgezet lager onderwijs wordt gegeven? Zoo ja, hoe moet dit onderwijs worden ingericht?

Tot hoever moet het voortgezet lager- en middelbaar onderwijs voor alle leerlingen gelijk zijn, en waar moet het verschillend worden voor afzonderlijke ambachten, vakken en bedrijven?

Beide vragen werden in verband met elkaar behandeld.

Conclusie. a. Het is in het belang van het lager-onderwijs en van het ambachtsonderwijs niet gewenscht, dat herhalings-onderwijs en voortgezet lageronderwijs op ambachtsscholen gegeven wordt, hetgeen niet aansluit, dat de vakken der lagere school toegepast worden op de aan de ambachtsschool onderwezen vakken.

De vergadering, de wenschelijkheid inziende, dat vele jongelieden uit den ambachtsstand eene vreemde taal kennen, is van oordeel, dat aan de ambachtsscholen, behalve de vakken, direct noodig voor het ambacht, ook onderwijs moet gegeven worden in moderne talen, dat evenwel het deelnemen aan de in die talen facultatief moet worden gesteld.

Sectie II. Vakonderwijs.

IIa. Inrichting van het vakonderwijs; IIb. Regeling van het vakonderwijs.

Sectie IIa.

Vraag 4b. Indien het wenschelijk is, dat op de ambachtsscholen herhalingsonderwijs en voortgezet onderwijs gegeven wordt, hoe moet dit onderwijs, onder meer met het oog op teekenen, worden, ingericht.

Conclusie. I. Het teekenonderwijs op de lagere school kan, in 't belang der aanstaande handwerkslieden, beter voorbereiden voor het onderwijs op de ambachtsscholen.

II. Het teekenonderwijs op de ambachtsschool — cursus voor elementair vakonderwijs — moet uitsluitend geregeld worden naar de behoeften der gewone handwerkslieden en daarom tot het noodzakelijkste beperkt blijven en in strekking en uitvoering eenvoudig maar degelijk zijn.

b. Voortgezet vakteekenen, decoratief en kunstindustriëel teekenen dienen op een cursus voor voortgezet vakonderwijs te worden onderwezen.

Vraag 5. Tot hoever moet het voortgezet lager onderwijs en het middelbaar onderwijs voor alle leerlingen gelijk zijn en waar moet het verschillend worden voor afzonderlijke vakken en beroepen?

Conclusie. Het congres spreekt de wenschelijkheid uit, dat het ambachtsschool-lager-onderwijs aan de inrichtingen van onderwijs voor handwerkslieden tot een minimum van uren en eischen worde beperkt.

Vraag 6, 6a en 6b. Op welke wijze kan het best voorzien worden in het onderwijs voor die beroepen en ambachten, welke thans niet op de ambachtsscholen onderwezen worden.

Conclusies. a. Het is gewenscht, dat zoo spoedig mogelijk van Rijkswege een tuinbouwschool worde opgericht, zich aansluitend aan de H. B. S. met 3-jarigen cursus, en dat die inrichting geheel zelfstandig zij.

b. Het is gewenscht, dat de Staat zorge voor cursussen voor lager tuinbouw-onderwijs, in streken die als middelpunten van tuinbouw bekend zijn, of het subsidieeren van lagere tuinbouwscholen

c. Elke tuinbouwschool moet onder gelijke bepalingen voor meisjes zoowel als voor jongens toegankelijk zijn.

Een inleiding op dezelfde vraag, maar met betrekking tot het schoenmaken, leidde tot de volgende

Conclusie: De sectie is van oordeel dat het onderwijs in het schoenmakersbedrijf zoo moet worden geregeld, dat de theorie op cursussen, de praktijk in werkplaatsen worde onderwezen, met wettelijke regeling van het leerling-contract als einddoel.

Vraag 8. Waar moet de grens getrokken worden tusschen het onderwijs en de opleiding voor het gewone en kunstambacht?

Conclusie. Het is wenschelijk, dat het onderwijs en de opleiding voor het kunstambacht met het gewone ambacht beginne en dat het eene uit het andere voortvloeie.

Sectie IIb.

Vraag 6c. Op welke wijze kan het best voorzien worden in het onderwijs voor die beroepen en ambachten, welke thans niet op de ambachtsscholen onderwezen worden?

(*c.*) Voor vrouwelijke werklieden.

Conclusie. De opleiding van vrouwelijke werklieden is in Nederland zeer onbevredigend, en verdient de meeste belangstelling en steun van regeering, gemeente en particuliere vereenigingen.

Vraag 4c. Behoort op ambachtsscholen onderwijs gegeven te worden in de kennis en het gebruik van werktuigen, ook met het oog op voorkoming van ongelukken?

De behandeling dezer vraag werd uitgesteld, omdat de inleider niet aanwezig was.

Vraag 4d. Is het aantal en gehalte der leerboeken ten dienste van het onderwijs en de beoefening onzer ambachten voldoende? Zoo neen, wat kan dan gedaan worden om dit aantal en gehalte te vermeerderen en te verbeteren?

Conclusie. Men moedige schrijvers en uitgevers aan tot het creëeren of herscheppen van oorspronkelijke Nederlandsche handleidingen voor het onderwijs en de beoefening van ambachten, en men doe dit niet alleen door zedelijken maar ook door geldelijken steun. Men schrijve in dien zin prijsvragen uit, of drage aan erkend bekwame vakmannen de zamenstelling van zulke handleidingen op.

Vraag 12. In hoeverre kan het afleggen van proeven van bekwaamheid strekken tot veredeling van het ambacht? Welke waarde moet in de praktijk aan de daaruit voortvloeiende diploma's en titels worden toegekend?

Conclusie. De vergadering, gehoord de inleiding en daarbij gevoerde debatten, spreekt de wenschelijkheid uit, dat de aangevangen poging tot veredeling van het ambacht door proeven van bekwaamheid worde voortgezet en uitgebreid tot alle ambachten die in ons land van beteekenis zijn en daarvoor vatbaar blijken; dat hiervoor gelegenheid moet worden verschaft in alle voorname centra van handwerksnijverheid in ons land; dat daarvoor de hulp moet worden verkregen: 1° van alle vereenigingen, welke zich de bevordering der handwerksnijverheid ten doel stellen, incl. de instellingen voor vakopleiding en vakonderwijs, 2° de hulp van Rijks-, Provinciale- en Gemeentelijke besturen; laatstgenoemde, omdat het van algemeen belang is, dat die aangevangen proeven worden voortgezet, opdat omtrent de werking daarvan voldoende ervaring worde verkregen.

Vraag 12. Op welke wijze moeten tentoonstellingen en wedstrijden van leerlingen worden ingericht om tevens aan de veredeling van het ambacht ten goede te komen?

Deze vraag is niet in behandeling gekomen.

Sectie III. Vakopleiding.

Vraag 7. Verdient in het algemeen de opleiding in de werkplaats of die in de ambachtsschool de voorkeur? Voor welke ambachten is het eene of het andere stelsel het meest aanbevelenswaardig? Is combinatie van beide stelsels mogelijk en wenschelijk?

Conclusies. a. Conclusie-VAN MALSEN. De opleiding van ambachtslieden behoort te geschieden in de school en in de werkplaats. Beide moeten elkaar aanvullen en in gemeen overleg werkzaam zijn.

De arbeidstijd in de werkplaats behoort zoodanig voor de leerlingen verdeeld te worden, dat het onderwijs op de school kan waargenomen worden.

De school behoort onderwijs te geven, zoo noodig in enkele vakken van lager onderwijs, het teekenonderwijs als voertuig van de gedachte, en vooral de theorie van de vakken, de kennis van de grondstoffen, de gereedschappen, de eigenschappen en de bearbeiding van het materiaal.

b. Conclusie-Mouton. De ambachtsschool moet zijn ingericht met het oog op de behoeften van den werkman in de eerste plaats.

Zij moet in het belang van het algemeen haar onderwijs zoo inrichten, dat de leerlingen voor het grootst mogelijk aantal vakken dáár hunne opleiding kunnen vinden.

Zij trachte niet meer te geven dan de voorbereiding voor de praktijk.

Waar de ambachtsschool ontbreekt, trede de avondschool in hare plaats, gepaard met de opleiding in de werkplaats onder bescherming van een wet op het leerlingwezen.

c. Conclusie-Schmidt. Het is wenschelijk dat minstens 2 aanteekeningen van patroons (na twee-jarigen werktijd) het diploma der ambachtsschool zullen versterken.

Vraag 10. Zijn de bezwaren van de steeds toenemende verdeeling van den arbeid in de fabrieksnijverheid voor den toekomstigen werkman door betere vakopleiding te beperken? Hoe dient in het algemeen de vakopleiding voor de fabriek te zijn?

Conclusie. In het algemeen kan de opleiding van leerlingen voor de groot-industrie alleen in de fabriek geschieden. De leerlingen moeten aangenomen worden door den patroon zelf en hun vak leeren onder toezicht van bekwame en geschikte werklieden. De ijver van den leerling moet geprikkeld worden door geleidelijke stijging van zijn loon, in verband met zijn stijgende productiviteit. De leermeester moet zoo mogelijk werken in gemeenschap met zijn leerlingen en een rechtmatig deel genieten in de opbrengst van hun gezamenlijken arbeid. De werktijd van den leerling moet zoo kort mogelijk zijn en zijn loon voldoende. De opleiding kan worden aangevuld door voortgezet en herhalingsonderwijs op de dagschool en vakonderwijs op de avondschool.

Vraag 13 en 9. Het leerlingwezen; de rol van het particulier initiatief en van den wetgever.

Inleider de heer B. H. Heldt (vr. 13).

Welke is de meest gewenschte wettelijke regeling van het vakonderwijs voor toekomstige werklieden in Nederland? Hoe kan daarin o. a. rekening worden gehouden met de verschillende behoeften en de draagkracht van groote en kleine gemeenten?

De beide punten werden te gelijk behandeld.

Conclusie. Leerlingcontracten, schriftelijk gesloten tusschen den werkbaas en den vader, de moeder of een voogd van den leerling, door dezen laatsten mede onderteekend, zijn in het belang der vakopleiding voor den aanstaanden werkman.

Commissiën ontstaan uit particulier initiatief, in den geest der Drentsche commissiën, zich ten taak stellende: het aanmoedigen, ontwikkelen, regelen en controleeren van het leerlingstelsel, verdienen aanbeveling als eerste schrede op het gebied van het in Nederland tamelijk onontgonnen gebied van het contractuëele leerlingwezen. Zoolang de resultaten van dit particulier initiatief nog niet voor beoordeeling vatbaar zijn, onthoude de Staat zich van regeling dezer materie.

Het congres noodigt de Nederlandsche vak- en nijverheidsvereenigingen uit zich omtrent het tot stand brengen dezer commissiën ten spoedigste te verstaan.

BOEKAANKONDIGING.

De practische timmerman.

Er bestond in de vaklitteratuur hier te lande een werk: „De practische timmerman," naar een Duitsch boek bewerkt door den heer M. E. C. Plemp, dat gedurende vele jaren een goed debiet had, en dus ook in eene behoefte scheen te voorzien. Het had echter het nadeel van te weinig omgewerkt te zijn voor Nederlandsche toestanden. Niettemin scheen een tweede druk thans noodig te zijn geworden. Daartoe is het echter niet gekomen, want de heer G. A. Scholten, architect en leeraar M. O. te Tiel, die door den uitgever werd uitgenoodigd dien herdruk te bezorgen, vond, loffelijker wijze, daarin bezwaar, liever de niet geringe taak op zich nemende om een geheel nieuw werk samen te stellen, nu eens niet van Duitschen geest doortrokken, zooals zoo menig ander handboek hier te lande, — een nieuw werk te bezorgen, ook ontdaan van de erkende gebreken van het vorige.

Dit nieuwe boek, waarbij een afzonderlijke atlas van 46 *bij elkander gebonden platen* is gevoegd, is nu onlangs verschenen met den naam „De practische timmerman, Handboek voor timmerlieden, onderbazen, opzichters en aanstaande architecten," door G. A. Scholten. Het is uitgegeven door de Gebroeders Van Cleef te 's-Gravenhage.

De behandelde stof is in drie afdeelingen en elk dezer in hoofdstukken verdeeld als volgt: *Eerste Afdeeling.* Algemeen gedeelte. I. Het timmerhout. II. Over den weerstand van bouwstoffen. III. Over de samenstelling der fondeeringen. *Tweede Afdeeling* Burgerlijke Bouwkunde. I. Houtverbindingen en houtconstructies. II. Balklagen, vloeren en zolderingen. III. Houten wanden. IV. Deuren en toebehooren. V. Lichtkozijnen en ramen. VI. Daken en bekappingen. VII. Trappen. VIII. Binnenbetimmeringen. IX. Formeelen en verdere hulpmiddelen. *Derde Afdeeling.* Waterbouwkunde. I. Duikers. II. Beschoeiingen. III. Bruggen. IV. Sluizen.

L. R.

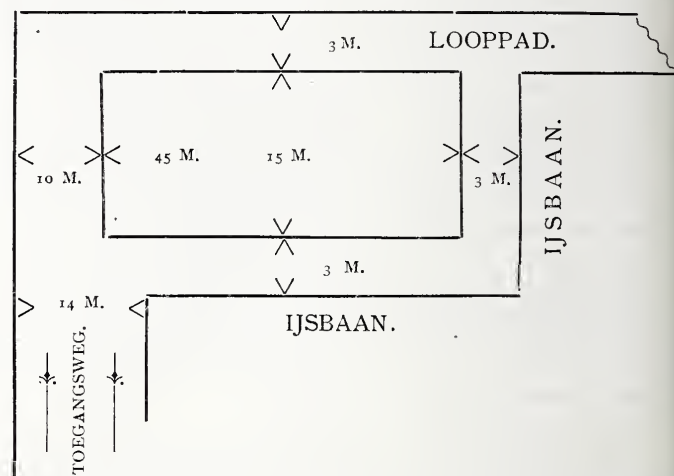
PRIJSVRAGEN.

PRIJSVRAGEN door de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam uitgeschreven in 1895.

EERSTE PRIJSVRAAG:

Een Ontwerp voor een Ververschingsgebouw, ten dienste van een IJsclub.

De afmetingen van het te ontwerpen gebouw, mogen niet grooter zijn dan 45 M. lengte en 15 M. diepte.

Verondersteld wordt, dat het gebouw op ± 3. M. afstand, met eene lengte- en breedtezijde aan de ijsbaan ligt. De verbinding van het gebouw met de ijsbaan, te maken door middel van houten bruggen. De ruimte om het gebouw (waarin de maten geschreven zijn) wordt beschouwd toegangsweg en looppad te zijn.

Het gebouw zal moeten bevatten, een afzonderlijken ingang voor het publiek van af den toegangsweg en verder de navolgende localiteiten:

a. Een groote zaal (zoo groot mogelijk) voor het publiek, aan een of twee zijden van de ijsbaan ter hoogte van ± 2.8 M. uit den vloer zooveel mogelijk open te houden, en zoodanig in te richten, dat tusschen de aan te brengen steunpunten, gemakkelijk sluitbare vakken kunnen aangebracht worden wanneer het gebouw buiten gebruik is.

In deze zaal moet een flinke buffetinrichting zijn, met een toonbank van ± 12 M. lengte.

b. Een afgesloten zaal voor de toeschouwers, met uitzicht op de baan, ook te gebruiken als restauratiezaal, groot + 90 M². en in gemakkelijke verbinding met zaal *a.*

c. Een flinke keuken, met gelegenheid tot het plaatsen van een vrijstaand fornuis (groot ± 2 × 1.3 M.); hierbij eene groote spoelkeuken met flinke annrechtbanken, kasten, glazen- en bordrekken enz.

De keuken zal een afzonderlijken ingang moeten hebben achter het gebouw.

d. Een provisiekamer, voorzien van diverse inrichtingen, voor het bewaren van eet- en drinkwaren.

e. Eene garderobe ± 40 M². voorzien van een toonbank, ter breedte van ± 5 M. en van diverse inrichtingen tot het ophangen van goederen.

f. Eene toilet-inrichting voor dames met privaten.

Eene toilet-inrichting voor heeren met urinoirs en privaten.

g. Een Bestuurskamer ± 30 M²., voorzien van een aantal smalle kasten welke moeten dienen voor garderobes en expositie van medailles.

h. Een vertrek voor den terreinchef ± 10 M². met kasten.

i. Een vertrek voor bergplaats en andere doeleinden ± 12 M². met kasten.

De vertrekken genoemd onder *b*, *c*, *g* en *h* moeten van stookplaatsen voorzien zijn.

De hoogte van den vloer van het gebouw ligt ± 0.20 M. boven het terrein.

De oppervlakte van de ijsbaan wordt geacht te liggen op ± 0.4 M. onder het terrein.

De hoogte van het gebouw moet van bescheiden afmetingen zijn, terwijl den ontwerper vrijgelaten wordt, ter vorming van een gunstig silhouet, geringe voorsprongen aan te brengen, desverkiezende met paviljoens enz, af te sluiten.

Het gebouw moet ontworpen worden voor uitvoering in hout. Alleen de fundeeringmuren van steen te nemen. De dakbedekking moet zijn asphalt of dergelijke materialen, met uitsluiting van pannen en leien.

Het geheel moet voorzien zijn van een aantal vlaggestokken, schilden enz., en moet een feestelijk aanzien hebben, zonder in al te veel uitvoerige détails of omslachtige tijdelijke versieringen te vervallen, terwijl bovendien duidelijk zichtbaar, van af de ijsbaan, een klok zal moeten aangebracht worden.

Verlangd worden:

1e. De plattegrond met situatie, op een schaal van 1 à 100.
2e. Een voor- en zijaanzicht . . „ „ „ „ 1 „ 100.
3e. Eene lengte-doorsnede . . . „ „ „ „ 1 „ 100.
4e. Eene breedte-doorsnede. . . „ „ „ „ 1 „ 100.
5e. Eene volledige breedte-doorsnede op een schaal van 1 à 20, hoofdzakelijk gevraagd om de constructie van het gebouw te doen uitkomen.
6e. Een détail van een gedeelte buitenaanzicht op een schaal van 1 à 20.

De teekeningen moeten allen in inktlijnen geteekend zijn, de verdere afwerking wordt vrijgelaten.

Voor de drie beste en ter bekroning voorgedragen ontwerpen worden uitgeloofd:

Als 1ste prijs: de Zilveren médaille en het getuigschrift der Vereeniging + *f* 75.

Als 2de prijs: de Bronzen médaille en het getuigschrift der Vereeniging + *f* 50.

Als 3de prijs: het getuigschrift der Vereeniging.

Ter mededinging worden uitgenoodigd alle Nederlanders.

2de PRIJSVRAAG:

Een Ontwerp van een versierd hoofd voor het Convocatiebiljet der Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap."

Het convocatiebiljet heeft eene grootte van 0.20^5 M. hoog bij 0.13^5 M. breed. De grootste afmetingen van het te ontwerpen versierd hoofd kunnen zijn breed 0.13 M. hoog 0.07 M.

Het opschrift, op dit hoofd te plaatsen, moet zijn:

Vereeniging
„Bouwkunst en Vriendschap"
te
Rotterdam.

De teekening moet op carton en alleen in zwarte inktlijnen geteekend zijn.

De geheele behandeling moet zoo zijn, dat zij voor Photolithographische reproductie geschikt is.

Geen gewasschen tinten, noch gekleurde letters, mogen aangebracht worden.

De teekening van het te ontwerpen hoofd zal op 2 maal grootere schaal geteekend moeten worden, dus 0.26 M. breed en 0.14 M. hoog.

Voor de twee beste ter bekroning waardig gekeurde ontwerpen worden uitgeloofd, als:

1e. prijs de Bronzen Médaille en f 25,— met getuigschrift der Vereeniging, en als 2e. prijs het getuigschrift der Vereeniging.

Ter mededinging aan deze Prijsvraag worden uitgenoodigd, *alleen de leden van Bouwkunst en Vriendschap,* die op den datum van uitschrijving dezer Prijsvraag, lid van de Vereeniging zijn.

ALGEMEENE BEPALINGEN

Alle stukken ter beantwoording dezer prijsvragen worden vóór of op den 15den September 1895 vrachtvrij ingewacht aan het adres van den 1sten Secretaris, Scheepmakershaven 69.

Ontwerpen na dien datum ingezonden blijven buiten beoordeeling.

De mededinging aan de 2de prijsvraag, is alleen voor leden van Bouwkunst en Vriendschap, die van de 1ste prijsvraag voor alle Nederlanders.

De teekeningen en stukken moeten met een motto gemerkt en verder vergezeld zijn van een gesloten naambrief en een correspondentie-adres waarop het motto herhaald is.

Het schrift van toelichting der teekeningen, alsmede het letterschrift op de teekeningen moeten door een andere hand, dan die des vervaardigers, geschreven zijn. De ontwerper mag zijn naam niet bekend maken vóó de uitspraak der Jury.

De ingezonden ontwerpen worden in handen gesteld van eene commissie van beoordeeling, bestaande uit de Heeren:

voor de 1ste Prijsvraag. de heeren:	*voor de 2de Prijsvraag.* de heeren:
G. VAN ARKEL, te Amsterdam.	HENRI EVERS, te Rotterdam.
H. P. BERLAGE Nzn. „	A. A. J. MARGRIJ, „
Jos. Th. J. CUIJPERS. „	A. SPOON, „
JAC. VAN GILS, } Bestuursleden	
J. VERHEUL Dzn. } van B. & Vr.	

De Jury heeft het recht, wanneer geen antwoord ter bekroning kan worden voorgedragen, aan het Bestuur voor te stellen, eene andere onderscheiding toe te kennen aan zulke antwoorden die zij meent, dat daarop aanspraak hebben.

De Vereeniging behoudt zich het recht voor, gedurende 3 maanden na den uitslag der beoordeeling, alle antwoorden ter expositie af te staan aan andere Vereenigingen in ons land; gedurende dien tijd kan geen der ontwerpen gereproduceerd worden zonder toestemming van het Bestuur van Bouwkunst en Vriendschap.

De niet bekroonde ontwerpen kunnen na dien tijd aan het adres van den 1sten Secretaris worden afgehaald, terwijl de ontwerpen van inzenders buiten Rotterdam woonachtig, franco geretourneerd zullen worden.

De uitslag der bekroningen zal op een der eerstvolgende Wintervergaderingen van Bouwkunst en Vriendschap bekend gemaakt, en de ingekomen ontwerpen, aldaar voor het eerst geëxposeerd worden. Het rapport der Jury zal daar ter inzage liggen, en tevens in de voornaamste Bouwkundige bladen verschijnen.

De uitreiking der bekroningen geschiedt in de Algemeene Vergadering in Januari 1896 te houden, waarvan den bekroonden tijdig kennis wordt gegeven.

Namens het Bestuur.
HENRI EVERS, Voorzitter.
B. Th. KRAAYVANGER, 1e Secretaris.

Rotterdam, 25 Mei 1895.

BERICHTEN.

Den 22sten dezer vergaderde de Kamer van Koophandel te Amsterdam ter bespreking van het avant-projet voor de verbouwing van de bestaande Koopmansbeurs, dat haar 12 April j.l. door B. en W. was toegezonden.

Eene commissie uit de Kamer had hierover een praeadvies uitgebracht; hoewel ernstige bezwaren tegen het plan bestonden, wil de commissie toch niet adviseeren het plan onvoorwaardelijk af te keuren. Vooreerst omdat de beursbelasting bij den tegenwoordigen financieelen toestand noodig blijft, en bovendien omdat elke verbetering van de beurs, partieel of tijdelijk, dan, met den dag dringender noodig is.

De Kamer heeft nu besloten aan B. en W. te antwoorden, onder overlegging van het advies der commissie en met verzoek om nadere inlichtingen wat het financieele gedeelte van het plan betreft, — dat zij zich kan vereenigen met de indeeling, zonder zich echter in het minst te begeven in verdere beoordeeling.

De leden der Vereeniging Arti et Industriae hebben jl. Dinsdag eene excursie gemaakt naar Delft, om een bezoek te brengen aan de plateelbakkerij „de Porceleyne Flesch," het atelier voor gebrand glas van den heer Schouten, en het huis van den heer Van Meerten.

Uit een afschrift van verkregen uitkomsten, in het Proefstation voor Bouwmaterialen van de heeren Koning en Bienfait te Amsterdam, omtrent eene beproeving van Portland-cement, merk Josson, van den heer A. E. Braat te Rotterdam, blijken de volgende weerstanden der mortels (1 cement, 3 normaalzand, 8.3 en 8,1 pCt. water) te zijn geconstateerd:

Trekproef,	na	90	dagen in water,	22,1	K.G. per c.M².	
	„	180	„ „ „	23,8	„ „ „	
	„	360	„ „ „	29,2	„ „ „	
Drukproef	„	90	„ „ „	250,0	„ „ „	
	„	180	„ „ „	295,5	„ „ „	
	„	360	„ „ „	359,0	„ „ „	

Hieruit blijkt, dat nog eene belangrijke toename in draagkracht heeft plaats gevonden na het 2e halfjaar verharding. Ook is gebleken, dat de uitzetting van een staafje cement, onder water, na 360 dagen, niet grooter is geweest dan bij dezen termijn kan worden toegelaten.

Den 9den 10den en 11den September a.s. zal te Zürich het 5e Internationale Congres tot verkrijging van eenheid in de methoden van onderzoek der bouwmaterialen worden gehouden. De handelingen van dit Congres geschieden in het openbaar; een ieder die in de te behandelen onderwerpen belang stelt, wordt uitgenoodigd het Congres bij te wonen.

Op den eersten dag zullen in redevoeringen herdacht worden de overleden heeren: Prof. Bauschinger en Dr. Delbrück. Des namiddags, tocht naar den Uetliberg.

Den 10den September zullen rapporten behandeld worden over: 1⁰. de methoden van onderzoek van papier, geweven stoffen en andere fabriekmatige stoffen. 2⁰. de uitkomsten der tot nu, toe genomen proeven met gegoten ijzer in zeer lage temperatuur. 3⁰. de uitkomsten der onderzoekingen, tot nu toe gedaan, betreffende het verschijnsel van afwezigheid van soliditeit bij gegoten ijzer.

Des namiddags wederom een tocht.

Den 11de September zullen rapporten behandeld worden over: 1⁰. de uitkomsten der onderzoekingen omtrent den invloed van het zeewater op hydraulische mortels. 2⁰. de verkregen resultaten betreffende de eenheid van methoden van chemisch-analytische onderzoekingen van het ijzer. 3⁰. den stand der onderzoekingen omtrent smeer-oliën.

Na eenige meer huishoudelijke werkzaamheden zal het Congres met een gemeenschappelijken maaltijd besloten worden. Den 12en daarna kan men nog deelnemen aan een excursie op het meer van Lucern, en naar den St. Gotthard, Pilatus, Stanserhorn en Rigi.

Het Congres zal zijne zittingen houden in de Polytechnische-School, onder voorzitterschap van Prof. L. von Tetmajer.

Het nationaal Congres voor Vakonderwijs enz., zal opnieuw vergaderen op 4 en zoo noodig 5 Juni a. s., ditmaal in het Gebouw van de Maatschappij voor den Werkenden Stand te Amsterdam. Alsdan zullen in stemming gebracht worden de op het in April gehouden Congres genomen concluziën

---

In de zitting van den gemeenteraad van Amsterdam, 22 Mei j. l. gehouden, werd o. a. medegedeeld, dat aan het Raadsbesluit, waarbij B. en W. gemachtigd werden om onderhandelingen met de Duinwatermaatschappij aan te knoopen, gevolg gegeven is, en dat aan de Maatschappij bericht is, dat de gemeente bereid is al hare bezittingen voor de som van f 10,000,000 over te nemen.

Hierbij zij opgemerkt, dat de Maatschappij ruim f 15.000.000 gevraagd heeft, en de gemeente f 8,000,000 geboden had.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Groningen, 10 Mei. De architect J. P. Hazeu, voor rekening van den heer Jhr. R. A. Quintus, het bouwen van een villa. Van 16 inschrijvingen, de laagste van R. Smidt & Ibelings voor f 33680. Gegund.

Utrecht, 11 Mei. De architect J. van Kesteren, voor rekening van de Eerw. Broeders van Barmhartigheid Joh. de Deo, het bouwen van een gesticht met kapel enz. Van 15 inschrijvingen, gegund aan G. van Rassel voor f 80867.

Vlijmen, 13 Mei. Het R. K. Kerkbestuur van Vlijmen, het bouwen van een oud-mannen en vrouwengesticht. Van 3 inschrijvingen, de laagste van F. van Bokhoven voor f 19479. Gegund.

Oudecarspel, 16 Mei. De architekt J. van Zalige, voor rekening van den heer P. Verburg, het bouwen van een zuurkoolfabriek. Van 14 inschrijvingen de laagste van C. Kale voor f 14145. Gegund.

Haarlem, 14 Mei. De heer A. Slegers Gzn. het bouwen van een winkelhuis. Van 15 inschrijvingen, de laagste van Doub & Kannen voor f 13290.

Rotterdam, 14 Mei. Het Gemeentebestuur, het bouwen van een bewaarschool. Van 10 inschrijvingen de laagste van P. G. Winters voor f 21759.

Huinen, 22 Mei De architekt W. J. Prins, het bouwen van een openbare lagere school voor 28 leerlingen. Van 7 inschrijvingen, de laagste van A. Gaasbeek voor f 11638. voor het gebouw, en van E. van de Poll Jr. voor f 1640 voor meubelen. Beiden gegund.

Haarlem, 22 Mei. Onderhands, het bouwen van het presbyterium, de pastorie en sacristy voor de nieuwe R. K. Cathedraal, te stichten aan de Leidsche Vaart aldaar.

Laagste inschrijving van H. R. Hendriks te Nieuwer-Amstel, voor f 384.700.

Over de vergunning wordt later beslist.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

1 JUNI 1895. **15de JAARGANG.** **No. 22.**

Redactie voor de verschillende groepen :
A. LE COMTE. — EDUARD CUYPERS. — F. C. DUFOUR. — A. C. M. VAN ETTEN. — HENRI EVERS. — C. A. HUYGEN. — D. E. C. KNUTTEL. — JURRIAAN KOK. — J. R. DE KRUYFF — F. H. VAN MALSEN. — C. B. POSTHUMUS MEIJJES. — C. MUYSKEN. — J. J. VAN NIEUKERKEN. — R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS. — B. J. OUËNDAG. — C. H. PETERS. — C. T. J. LOUIS RIEBER. — P. DU RIEU FZN. — J. VERHEUL DZN.
BUREAU REDACTIE: Marnixstraat 402, Amsterdam.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. *f* 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels *f* 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.

Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.
BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

INHOUD. — Mededeelingen betreffende de Maatschappij. — Inzendingen op de Tentoonstelling van Bouwkunst. — De Bouwkunst in de Vereenigde Staten van Amerika. — Bij de plaat. — Berichten. — Personalia. — Lijst van Fabriekanten, Leveranciers, enz. — Advertentiën. (Met één plaat.)

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, wordt tot en met 15 Juni a.s. gehouden, de JAARLIJKSCHE TENTOONSTELLING VAN BOUWKUNST.

Tevens zijn daar tentoongesteld, tot en met 12 Juni a.s. de acht antwoorden, ingekomen op de besloten prijsvraag voor een

KERKGEBOUW MET KOSTERSWONING VOOR DE NEDERDUITSCH HERVORMDE GEMEENTE TE 'S-GRAVENHAGE.

INZENDINGEN OP DE TENTOONSTELLING VAN BOUWKUNST.

ACADEMIE VAN B. K. EN T. W. TE ROTTERDAM.
W. Bruinzeel.
1. Ontwerp voor een heerenhuis.
2. „ „ „ raadhuis.
3. „ „ „ villa-groep.
4. „ „ „ station.
5. „ „ „ schilderswoning.

J. van der Valk.
6. Ontwerp voor een villagroep.
7. „ „ „ schilderswoning.

J. van Wijngaarden.
8. Ontwerp voor een villa-groep.
9. „ „ „ schilderswoning.
10. „ „ „ spaarbank.
11. „ „ „ café.

Mej. D. J. MARIE VAN DEN AREND. Haarlem.
12. Kapitein Johan Schatter; figuur uit een groep officieren der Cloveniers Doelen. (Afgetreden in 1633.) Copie naar Fransch Hals. (Boven den schoorsteenmantel.)

K. P. C. DE BAZEL. Amsterdam.
13. Ontwerp voor een lichtraam van gebrand geschilderd glas.
14. Teekeningen naar voorwerpen in het Britsch Museum te Londen.

H. P. BERLAGE Nz. Amsterdam.
15. Kantoorgebouw met winkel der Algemeene Maatsch. van Levensverzekering en Lijfrente, Damrak, te Amsterdam. (Gevel, traphal. interieurs, details van beeldhouwwerken enz.)
16. Gebouw der Maatschappij tegen brandschade, Sofiaplein, te Amsterdam.
17. Gebouw der Maatschappij Arti et Amicitia, te Amsterdam. Interieurs.
18. Huis van Prof. G. Heijmans, te Groningen.
19. Oorkonde van het 25-jarig bestaan der Stoomvaart-Maatschappij Nederland.

E. BREMAN. Amsterdam.
20. Ontwerpen voor gebouwen in Oud-Holland op de Tentoonstelling te Amsterdam.

ARN. A. M. BRUNING. Amsterdam.
21. Ontwerp voor een Ziekenhuis voor de R. Kath. Ziekenverpleging, te Amsterdam.

A. LE COMTE en J. L. SCHOUTEN. Delft.
22. Huis Van Meerten, te Delft. Gevels en interieurs.

H. J. JESSE. Leiden.
23. Spaarbankgebouw, te Oudshoorn.
24. Woonhuis, te Leiden.
25. Poort van de Leidsche Stoombierbrouwerij „de Posthoorn," te Leiden.

H. J. JESSE en J. ROEM. Leiden.
26. Heerenhuis, te Leiden.

J. F. KLINKHAMER. Amsterdam.
27. Centraalbureau der Maatsch. tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, te Utrecht.
28. Villa Heideveld, te Hilversum.
29. Villa, te Bussum.
30. Woonhuis, te Wormerveer.
31. Silo, te Delft.
32. Villa, te Dubbeldam.

ROELOF KUIPERS. Amsterdam.
33. Kerkgebouw der Ned. Herv. Gemeente te Scheveningen. Gevels, interieurs enz.

T. E. KUIPERS. Amsterdam.
34. Woonhuizen „de Zeven Landen," te Amsterdam.

J. M. LAUWERIKS. Roermond.

35. Teekeningen naar voorwerpen in het Britsch Museum, te Londen.

JOHS. MUTTERS Jr. 's Gravenhage.

36. Woonhuis. Daendelstraat te 's-Gravenhage.
37. Woonhuis, Bezuidenhout „ „
38. Winkelhuis, Spui „ „
39. Winkelhuis, Plaats „ „
40. Villa Duinoord „ „
41. Villa Boschoord „ „

S. H. DE ROOS. Amsterdam.

42. Penteekeningen. (Spijslijsten, versierde letters enz.), aquarellen.

ANTON VAN DE SANDT. Rotterdam.

43. Schetsen naar details van het kasteel te Blois.

J. A. VAN STRAATEN. Utrecht.

44. Cathedraal te Rouen.

J. E. C. DE WIJS. 's-Gravenhage.

45. Villa Dorothea, in het Scheveningsche Park.
46. KERKGEBOUW MET KOSTERSWONING voor de Nederduitsch Hervormde Gemeente te 's-Gravenhage. Acht antwoorden ingekomen, op de besloten prijsvraag daarvoor.
47. MAATSCH. T. BEV. D. BOUWKUNST. Antwoorden ingekomen op de prijsvragen in 1894 uitgeschreven. Ontwerpen voor een Crematorium, en voor een Getuigschrift.
48. AFDEELING AMSTERDAM DER MAATSCH. T. BEV. D. BOUWKUNST. Antwoorden ingekomen op de prijsvraag voor een Salon-kast.

JOH. G. KRAMER. Groningen.

49. Photographiën naar oude Nederlandsche bouwwerken, enz.

Als vervaardigers der drie ontwerpen voor een Getuigschrift, ingezonden op de 2e prijsvraag in 1894 door de Maatschappij uitgeschreven, en waaraan onderscheidingen zijn toegekend, hebben zich bekend gemaakt, de heeren:

Louis Koch, te Zwolle; ontwerp motto „Perkament," waaraan is toegekend f 30;

H. J. van Dijk, te Amsterdam; ontwerp motto „Vacantie," waaraan is toegekend f 20;

J. P. van den Berg, te Haarlem; ontwerp motto „Rust Roest" waaraan is toegekend f 20.

Tot leden van het Hoofdbestuur van de Maatschappij zijn gekozen de heeren:

V. G. A. Bosch, te Arnhem en L. C. Hezenmans, te 's Hertogenbosch, in de plaats van de heeren F. H. van Malsen en J. Verheul Dzn., die volgens rooster moesten aftreden en niet herkiesbaar waren.

DE BOUWKUNST IN DE VEREENIGDE STATEN VAN AMERIKA.

AMERIKAANSCHE BOUWKUNST.

(LEZING *gehouden door Adolphe Bocage, afgevaardigde van de Hoofdmaatschappij van de Fransche bouwmeesters voor het Internationaal congres der architecten te Chicago.*)

De moderne woning en de stand van de bouwmeesters in Amerika.

Verwacht van mij niet een grondige studie van den Amerikaanschen bouw; dat is een taak die ik boven mijne krachten rekende.

Alleen wil ik slechts eenige opmerkingen mededeelen, die ik heb kunnen maken, terwijl ik het aan U overlaat zelf een oordeel er over te vellen. Een algemeene blik werpende op de Amerikaansche bouwwerken, scheen het mij toe, dat de Fransche bouwkunst, die de ingeefster (bezielster) is geweest van de eerste Amerikaansche meesters, nog heden de meest gewaardeerde in Amerika is. Vooral de Lodew. XVIe stijl is er ingevoerd, echter met meer verhevene verhoudingen, waarvan men de toepassing terugvindt in de oudste Amerik. werken, als in het stadhuis te Boston, het verblijf van den dichter Longfellow, te Cambridge, en het Witte-Huis, te Washington.

Deze bouwkunst nam een hooge vlucht toen Amerika nog eene Engelsche kolonie was, en droeg den naam van kolonialen stijl.

De Fransche invloed openbaart zich niet alleen in den vorm van een gekoloniseerden Lodew. XVIe stijl, maar ook in de Renaissance vormen, niet lang geleden in toepassing en te New-York en te Boston zeer verspreid door Richard M. Hunt, correspondeerend lid van de Maatschij., oud laureat van onze school van schoone kunsten, die men noemt als de man die de Fransche Renaissance in Amerika heeft ingevoerd. Hij heeft dien stijl dan ook met veel talent toegepast in vorstelijke verblijven, gebouwd voor Vanderbilt en Astor.

Een andere school, die den eigenlijken Amerikaanschen stijl gevormd heeft, heeft als hoofd den heer Richardson, die het romaansch als type nam, en er de eigenaardige vormen aan ontleende, die zoo volkomen aan den wensch van den Amerikaan beantwoorden: n.m. anders te willen, iets nieuws en grootsch te maken.

Mijn doel is niet u het artistiek gevoel van de Amerikanen bloot te leggen, waar veeleer hun industrieël en ondernemend karakter, waarvan de hooge handelshuizen, van meer dan twee- en twintig verdiepinghoogte en zich honderd meters in de lucht verheffend, een sprekend voorbeeld geven; alles op de meest practische en confortabele wijze ingericht, beter nog dan onze moderne woning.

Te Chicago vond ik de beste gelegenheid deze van nabij te bestudeeren; daar zijn die huizen ook het hoogst en onder bijzondere omstandigheden gebouwd, op een slappen grond, daar Chicago vroeger een moeras was. Zij dragen den naam van sky-scrapers, dat woordelijk vertaald: hemelkrabbers beteekent. Zoo noemden die bewoners van Chicago hen, die niet zonder vrees deze reusachtige hotels zagen uit den grond verrijzen, lucht en licht benemende van de straten in het centrum der stad, en zich thans verheugen in het bestaan van een reglement, dat de hoogte van toekomstige dergelijke bouwwerken aanmerkelijk heeft doen verminderen.

Men moet dan weten, dat deze sky-scrapers in het centrum der stad geplaatst, over dag door handelslieden voor de zaken in het algemeen worden gebruikt, terwijl de woningen en appartementen buiten de stad gelegen zijn, in zonrijke straten en met boomen beplante lanen.

Deze avenues vormen een groote tegenstelling met de straten en boulevards in het centrum, zwart van de machines, die in ieder van deze sky-scrapers in de kelderruimten zijn aangebracht, om de geheele inrichting te voorzien van water, warmte, licht en lucht.

Als men nagaat dat deze gebouwen soms vier tot vijf verschillende bureaux bevatten, magazijnen van de eerste tot de drie en twintigste verdieping, dan vraagt men zich af, hoe de praktische en zuinige (overleggende) Amerikaan, een dergelijk genre van bouwen voor zijne zaken heeft kunnen toepassen, waarvan de verdiepingen zich in de wolken verliezen. De lift heeft alle bezwaren overwonnen, en men behoeft bij een bezoek aan deze bouwwerken gelukkig geen gebruik te maken van ijzeren en marmeren trappen, waarvan de muren met onyx zijn

bekleed; hydraulische en electrische liften, bij dozijnen in een groote hall geplaatst, geven op de verschillende verdiepingen toegang.

Treedt een bezoeker de hall van een dezer gebouwen binnen, dan zoekt hij op de lange lijst naast de lift geplaatst, den naam van den persoon, dien hij spreken wil, en noteert het cijfer achter den naam geschreven, dat hem de verdieping aanwijst waar hij moet stilhouden.

Moet hij op de 15e verdieping zijn, zoo zal hij de snellift nemen, die op de benedenverdiepingen niet stilhoudt, want er zijn boemel- en sneltreinen. Daarbij is er onder aan de lift een speciale lijst aangebracht, een soort manometer, die men raadplegen kan, en in de gelegenheid stelt, die lift te kiezen, die het vlugst naar de door het nummer aangewezen verdieping voert.

Een zeer breede lange gang, op alle verdiepingen dezelfde, geeft toegang tot de genummerde bureaux. Men treft er niets dan verstrooide menschen aan. De brieven worden vluchtig door kleine bedienden in een bus, op elke verdieping aanwezig, geworpen, die op den beganegrond in handen komen van een hoofdontvanger, waar ze door bestellers worden opgehaald. In andere bussen komen de brieven en drukwerken terecht, die door pneumatische buizen naar boven geblazen worden.

Door de deuren ziet men jonge meisjes bezig met brieven schrijven met behulp van de schrijfmachine, die door den chef zijn opgesteld; laatstgenoemde bedient zich tevens van de electrische schellen in de nabijheid van zijne voeten en handen aangebracht, onmisbare onderdeelen van zijn zeer eenvoudige en zware schrijftafel, evenals de andere meubelen, die de lange werkkamer vullen, bij honderden naast elkaar geplaatst en die allen van de zijde der straat verlicht worden.

Er komt een bezoeker; de patroon groet terwijl hij zijn hoed achter op zijn hoofd werpt; en vóór nog de bezoeker tijd heeft gehad zijn hoofd te ontbloten en te gaan zitten, is een zaak beklonken; een handdruk, „All ryght", en het contract is geteekend.

Geen ijdele beleefdheidsvormen, alles wat de zaken betreft.

Het is of alles door electriciteit wordt bewogen.

Naar aanleiding hiervan heb ik iemand hooren zeggen, dat een zeer volhandig mensch immer een opschrift op den rug van zijnen stoel heeft hangen met de woorden: „Ik heb van morgen al de nieuwsbladen gelezen? Ik heb baro- en thermometer bij mij; spreekt mij over zaken en verspil geen tijd."

Deze eigenaardige karaktertrek van den Amerikaan vindt men eveneens terug in de samenstelling van zijne huizen en zijne inrichtingen.

* * *

Een ander gelijkvormig huis van dit genre is de maçonnieke tempel te Chicago, met 22 verdiepingen, voorzien van 14 liften, die 4000 personen per uur (heen en terug: 3 minuten) kunnen vervoeren.

In de kelderruimten bevinden zich de inrichting voor zeven stoompompen, die het water naar de verschillende verdiepingen opvoert, de pompen, die het water naar de riolen afvoeren, de dynamo's, de calorifères, enz.

De eerste verdiepingen worden door magazijnen ingenomen, waarheen men toegang heeft op breede balcons, rondom de binnenplaats aangebracht. Deze balcons, met marmer bevloerd, zijn afgesloten door gedreven bronzen leuningen, van beneden tot boven van eenzelfde teekening, waardoor het geheel een zeer vreemd effect verkrijgt.

Vanaf de 11e tot de 10e verdieping, vindt men niets dan bureelen; de 17e, de 18e en 19e worden door de maçonnieke loges ingenomen. De 19e verdieping bevat bovendien nog een groote kapperswinkel en toiletkamer, waaraan een 64-tal kamertjes grenzen voor het publiek, en die onze kleine cabinets inodores vervangen, door de Amerikanen niet geduld, om reden zij „shocking" zijn. En eindelijk op de 22e verdieping, op de vliering, wordt nog een concertzaal met wintertuin aangetroffen, met een inrichting als die van de eerste gaanderij op den Eiffeltoren.

Een ander sky-scraper (auditorium), die een ruimte beslaat van 60,000 M^2 is negentig meter hoog en kostte 25 millioen francs. Het bevat behalve 140 verschillende bureelen, nog een hotel met 400 kamers, een eetzaal en keuken op de negende verdieping en concertzaal voor 800 personen, benevens een schouwburgzaal waarin plaatsing voor 4200 personen, welk aantal bij gelegenheid van politieke meetings of andere vereenigingen kan verdubbeld worden.

In hunne schouwburgen, en in die van het auditorium in 't bijzonder kan ieder toeschouwer, welke plaats hij ook neemt, het tooneel overzien. De loges over twee verdiepingen verdeeld, zijn allen langs de zijden van het parterre aanwezig. De beneden-verdieping is een aaneenschakeling van half cikelvormige bogen, rustende op fijne lichte kolommetjes; boven elk van deze arkaden bevindt zich een sterk voorspringend balkon, zoodat de 1e rang volkomen vrij, onbedekt rondloopt.

Deze loges zijn van elkaar gescheiden door lage schotten; die van beneden gelijken meer op balconplaatsen, zes bij zes verdeeld door dezelfde lage scheidingen.

Geen ontvangkamer; de bezoekers worden in de loges toegelaten of in een galerij voor de huurders van de loges gereserveerd, die niet in gemeenschap staat met den hoofdfoyer, en met zetels is voorzien. De accoustiek is er, ondanks den grooten omvang der zaal, uitnemend.

Aan de verwarming en ventilatie heeft men veel nog besteed; in het auditorium o. a., dringt de frissche lucht, die in den nok van het gebouw, door middel van een schroef, wordt opgenomen, door verschillende mondingen in de zaal, na vooraf door een buis als een kunstmatige regen gezuiverd te zijn van alle vuile bestanddeelen. 's Zomers wordt die regen door ijs bekoeld, evenals de lucht, die 's winters door stoom wordt verwarmd.

De bedorven lucht wordt door drie mechanische ventilators van alle plaatsen der zaal opgevangen.

De schouwburgen zijn meest allen in een groot gemeenschapshuis of sky-scraper gebouwd; de eigenaars leiden er minder risico mede. Geen enkele schouwburg is belast.

* * *

In het algemeen verschillen de sky-scrapers weinig van elkaar; allen zijn ze van een Amerik. romaansch karakter.

De twee of drie benedenverdiepingen, in graniet, zijn als soubassement behandeld, in blokken met kussens. De 15 of twintig overige, in metselsteen, allen even hoog, zijn voorzien van vierkante vensteropeningen, dikwerf gekoppeld, om gelijke arkaden te vormen van 16 verdiepingen hoogte.

Deze arkades dragen de attiek verdieping als fries met kleinere vensteropeningen, niet zelden kleine arkades

met kolonetten, waarboven een reusachtig sterk voorspringende kroonlijst.

De granietblokken, die voor het oog de basis van het monument uitmaken, zijn van platen samengesteld; het metselwerk als vulling behandeld, terwijl de versieringen, lijstwerken, kolonnetten en kroonlijsten, in holle gebakken aarde zijn uitgevoerd.

Het stalen geraamte dat het eigenlijke gebouw draagt, is aan het oog onttrokken; deze soort werken mogen met recht Amerikaansch genoemd worden zoowel in opvatting als in nuttigen zin. Het is een stijl die uit de behoeften is voortgesproten.

En eindelijk, na een stijven hals opgedaan te hebben, door het in zijn geheel aanschouwen van deze monumenten, komt men tot de slotsom, dat zij door hunne hoogte en uitgestrektheid wel het type van een handelshuis vertoonen.

Thans eenige bizonderheden aangaande de samenstelling van deze bouwwerken, te beginnen met de fundeering.

De goede grond wordt te Chicago op 20 M. diepte gevonden, nadat men verschillende lagen doorboord heeft, n.m. een laag teelaarde, vochtig zand (drijfzand), en een blauwe kleilaag, ter gezamenlijke dikte van 5 à 6 meters, en eindelijk een 15 M. dikke natte kleilaag vermengd met zand.

Deze slappe grond vormt een soort beweegbare modder, redenen waarom men van het fundeeren met betonputten heeft afgezien, dat het boren groote moeilijkheden opleverde. In den beginne werd de paalfundeering algemeen toegepast; men ging voor lichte bouwwerken tot de diepte van de blauwe kleilaag, rekening houdende met de zijdelingsche drukking, en voor de grootere belangrijkere samenstellingen tot op den vasten grond.

Thans maakt men algemeen gebruik van het fundeeringsysteem door middel van pyramides van staal en beton. Deze pyramides dragen op de eerste vaste, maar dunne lagen, die men in het midden van de natte klei aantreft, en een drijvend vlot vormen.

Om deze fundeeringen te versterken, plaatst men een eersten vloer, uit stalen staven samengesteld met betonvullingen, die als basis dient van de pyramide; vervolgens daarboven andere kleinere staven, loodrecht op de eerste, en zoo voort tot op de vloerhoogte der kelders. Op de fundeering verheffen zich die honderd meter hooge huizen, die wij zoo even bespraken; sinds de 15 jaren dat men ze bouwt, heeft er geen ongeluk mede plaats gevonden.

Op deze pyramides rust een stalen plaat, als sokkel voor het steunpunt of ijzeren kolom. Die kolommen, drie of vier verdiepingen hoog, zijn meestal uit vier Z-platen samengesteld, waartegen dunne metalen platen worden vastgeklonken. De ijzeren vloerbalken, 30 à 40 c.M. hoog, worden op een afstand van 1.80-2.10 M. gelegd, waartusschen trogwelfjes in holle gebakken aarde. Een betonlaag wordt daarna er overheen gespreid, waarop de ribben gelegd worden. Uit een bezuinigingsoogpunt heeft het staal het ijzer vervangen; het staal is in Amerika veel minder kostbaar, maar de Amerikanen weten bij ondervinding, dat een vloer uit staal samengesteld, veel zwaarder kan belast worden dan eenzelfde van ijzer, en met eenzelfde weerstandsvermogen, veel minder weegt. Al deze balken en kolommen zijn omringd door gebakken aarde, in het vuur gehard, teneinde ze in geval van brand voor gloeiing te vrijwaren. De tusschenmuren worden in holle steen opgetrokken met stalen stijlen voorzien. De reusachtige kroonlijsten die deze hooge gebouwen bekronen, zijn van gebakken aarde, soms ook wel van geslagen plaatijzer. De daken zijn geheel verschillend van de onze. In het algemeen worden de zichtbare bekappingen als een versiering beschouwd, en zijn de hooge handelshuizen en woonhuizen met terrassen afgedekt onder eene flauwe helling. Deze terrassen worden door T-ijzers gedragen, balken en sporen, gedekt met platte pannen of met een betonlaag, bestreken met geteerd vilt en zand.

Deze bedekkingen voldoen schijnt het, zeer goed, ondanks de afwisselende weersgesteldheid.

Zijn eenmaal de eerste verdiepingen van het geraamte van deze sky-scrapers opgesteld, dan begint men de beneden-verdiepingen met steen en graniet te bekleeden, tot aan de vierde verdieping; het overige wordt in terracotta uitgevoerd. Alles gaat verdieping voor verdieping, zoodat het niet zelden voorvalt, dat de kroonlijst van de bekroning tegelijkertijd een plaats vindt met de granietbekleeding.

De Amerikaansche bouwmeesters geven zich volkomen rekenschap van de groote verantwoordelijkheid die op hen rust; zoo wordt elk materiaal op de meest nauwkeurige wijze onderzocht. Het staal wordt in de fabrieken door aangewezen inspecteurs gekeurd, die met het onderzoek van elk stuk belast zijn, dat eerst na grondige waarneming wordt goedgekeurd. Met een bewonderenswaardige snelheid worden deze gebouwen opgetrokken; de reusachtige geraamten worden in de werkplaatsen gereed gemaakt, om ze op de plaats zelve op te stellen. Men behoeft er niet te wachten, zooals bij ons, totdat de mortel der muren genoegzaam versteend is, om deze verder te belasten. De opstapeling op den grond vindt tijdens den opbouw plaats. Liften voor de werklieden en hijschwerktuigen bevorderen de uitvoering der werken.

BIJ DE PLAAT.

De bij dit Weekblad behoorende plaat is eene reproductie van de gevelteekening van het ontwerp voor een woonhuis, als antwoord onder het motto „Lucifer," ingezonden op de laatste door de Vereeniging „Architectura" te 's-Gravenhage uitgeschreven prijsvraag.

Dit ontwerp, vervaardigd door den heer A. J. Sanders te 's-Gravenhage, werd met den eersten prijs bekroond.

BERICHTEN.

De Muiderpoort te Amsterdam. Eindelijk is in de zitting van den gemeenteraad van Amsterdam, op 29 dezer gehouden, andermaal behandeld de voordracht van B. en W., om de hamei of buitenpoort van de Muiderpoort weg te ruimen. De voordracht dateert reeds van Maart, werd toen behandeld, maar eene beslissing verdaagd.

Met 21 tegen 10 stemmen heeft de raad nu den 29sten beslist, dat het onderdeel der poort — in den raad schijnt steeds van hekkepoortje gesproken te zijn — behouden blijft.

Het is de heer Van Eeghen geweest, die deze voordracht flink bestreden heeft. Hij toonde aan, dat het poortje bij de groote poort behoorde, en behouden dient te blijven zoolang deze blijft bestaan. Men heeft hier bovendien eene historische merkwaardigheid, waaraan de Amsterdammers hechten; strikte noodzakelijkheid om het poortje te verwijderen, meende spreker, was er niet. De Vereeniging „Muiderpoort en omstreken" heeft alleen in zeer algemeene termen verklaard, dat wegruiming in het belang van het verkeer zou zijn; doch daartegenover staan verklaringen van andere bewoners uit de buurt, dat dit verkeer niet wordt geschaad door het laten voortbestaan van de hamei.

De vrees voor belemmering van het verkeer bleek in Amsterdam reeds dikwijls denkbeeldig te zijn geweest; zoo b. v. vreesde

ONTWERP VOOR EEN WOONHUIS-GEVEL.

Door A. J. SANDERS, Architect.

nen, dat het laten bestaan van de Nieuwmarkt als dagmarkt, en het dempen van den N.Z. Voorburgwal, het verkeer zou schaden, en de vrees is gebleken in bijde gevallen ijdel te zijn geweest.

Een ander raadslid wenschte ook het poortje te behouden, evenwel om deze reden, en die is diepzinnig, dat de brug vóór de poort eindelijk eens vernieuwd zal moeten worden; en daarom was hij er voor, den toestand voorloopig aldaar onveranderd te laten, om niet doelloos uitgaven te doen.

Wij meenden, dat B. en W. verklaard hadden, op de vraag van een der bezuinigende raadsleden, dat de afbraak geen geld zou kosten.

In ons blad van 23 Maart j.l., durfden wij de hoop koesteren dat de vertegenwoordigers der burgerij hunne toestemming niet zouden verleenen voor het vernielerswerk; dat was de afbraak. Het meerendeel van den raad heeft die hoop niet beschaamd.

Maar thans blijft nog een andere wensch over, dien wij voorzichtigheidshalve nog niet kenbaar maakten. Van de hamei bestaan alleen nog slechts de hek-opstanden; het hek is reeds sinds jaren verdwenen. Zou er nu niet een kleinigheid op de aanstaande begrooting kunnen gevonden worden om die hekken wederom, volgens de oorspronkelijke vormen te herstellen? Dan wordt het oude „habyt" wat meer af.

De Wethouder van publieken werken heeft verklaard, dat de voordracht alleen was gedaan, om een ruimeren toegang tot de stad te verkrijgen; en nu zal het aanbrengen van die hekken den bestaanden toegang met ± twee palmen kunnen versmallen. Goed beschouwd echter, kan dat geen bezwaar zijn. R.

In het Weekblad van 23 Maart j.l., deelden wij mede, dat naar aanleiding van verschillende branden in woonhuizen te Amsterdam, waarbij verschillende personen het leven lieten, door de volkskiesvereeniging „de Unie," eene vergadering was belegd, om te bespreken in hoever het de taak van den gemeenteraad was, den bewoners en eigenaren van huizen voor te schrijven, welke maatregelen deze, ter bescherming van lijf en leden der bewoners, in hunne huizen behooren te nemen.

Er werd toen eene commissie benoemd om een uitvoerig adres aan den gemeenteraad op te stellen.

Dit adres nu werd dezer dagen ingediend; op zeer breedvoerig ontwikkelde gronden vragen adressanten:

1°. dat krachtens art. 302 bepaalde voorschriften komen met aanwijzing van bepaalde middelen zoowel ten aanzien van het te gebruiken materiaal, als van de wegen, om bij brandgevaar te kunnen ontkomen;

2°. dat er in den geest van art. 325 ook bepalingen worden toegevoegd aan bovengenoemd art. 302, waarbij B. en W. de bevoegdheid erlangen, eigenaren te dwingen tot het aanbrengen in bestaande huizen van inrichtingen ter ontkoming bij brandgevaar;

3°. dat art. 320 zoodanig worde gewijzigd, dat een zoo uitnemend middel als doorloopende balkons kunnen aangebracht worden ook in smalle straten, wanneer andere middelen niet wel toe te passen zijn:

4°. dat in de verordening op de brandweer al die maatregelen worden voorgeschreven, die het reddingwerk kunnen bespoedigen inzonderheid die, welke betrekking hebben op de plaatsing der brandschellen en der reddingladders;

5°. dat al die maatregelen van politie werden ingevoerd, waardoor 1°. groote zekerheid werde verkregen omtrent de naleving der voorschriften, 2°. verboden werd, alles wat het vluchten of redden onmogelijk of moeilijk maakt en 3°. het publiek zooveel mogelijk op de hoogte zou worden gesteld van alle te nemen voorzorgen en maatregelen.

Adressanten verhelen zich geenszins, dat aan de vervulling dier wenschen nog grootere moeilijkheden in den weg kunnen staan, doch met de groote waarschijnlijkheid eener herhaling van rampen, als die hebben plaats gevonden, gelooven zij, dat de overheid het als haar plicht zal moeten beschouwen, niets, koste wat het kost, te verzuimen, om zulke dreigende gevaren te voorkomen.

De aangehaalde artikelen in dit adres zijn die der Algemeene Politie-verordening.

Daar de afdeeling 's-Gravenhage van de Maatschappij t. Bev. d. Bouwkunst werd op 4 Maart 1894 eene Commissie samengesteld, bestaande uit de heeren W. K. M. Vrolik, Voorzitter, Jurriaan Kok, J. H. A. Mialaret, P. du Rieu Fzn.. en M. A. van Wadenoyen, met de opdracht eene beredeneerde beantwoording in te dienen van de navolgende vragen:

A. Hoe is de regeling van het onderwijs tot opleiding van bouwkundig ingenieur (architect) aan de Polytechnische School te Delft sedert hare oprichting tot op den huidigen dag?

B. Welk is het leerplan en welke zijn de hulp- en leermiddelen bij dit onderwijs, wat betreft de modellen, voorbeelden, lokaliteiten, enz.?

C. Tot welke resultaten heeft dit onderwijs geleid?

D. Voldoet genoemde School aan de eischen die men heden ten dage aan de opleiding van den architect kan stellen?

De Commissie bracht haar rapport gedateerd 31 Maart 1895, uit over deze vragen, en eindigt met de volgende wenschen, waarop zij in het belang van de opleiding tot architect de aandacht meent te mogen vestigen.

a. De verschillende examens, af te leggen om het diploma als architect te verkrijgen, moeten worden geregeld onafhankelijk van die voor de andere ingenieurs-diploma's.

b. De opleiding tot architect aan de Polytechnische School geschiede volgens een programma en rooster der lessen onafhankelijk van die voor de studie van technoloog, civiel-, werktuigkundig-, scheepsbouwkundig- of mijnen-ingenieur.

c. Het leerplan is te ontwerpen door de gezamenlijke docenten die bijdragen tot de opleiding tot architect.

d. Voor het onderwijs in de wis- en natuurkundige vakken en theoretische mechanica worde het aantal uren verminderd, voor dat van de eigenlijke bouwvakken, technisch en aesthetisch, uitgebreid.

e. Toevoeging van één jaar aan den cursus, een jaar dat geheel ten bate kome aan de studie van het eigenlijke architectuurvak en het ontwerpen, uitwerken en détailleeren van bouwwerken van meerderen omvang.

f. Belangrijke vermeerdering van het aantal docenten in de architectonische vakken. Het onderwijs en de leiding bij het ontwerpen in klassieke stijlen en renaissance behoort niet aan denzelfden persoon te zijn opgedragen bij wien die leiding berust bij het ontwerpen in middeleeuwschen stijl. Het spreekt als het ware van zelf, dat niet door één hoogleeraar het geheele onderwijs in bouwkundig ontwerpen, enz. kan worden gegeven. Personen, verschillend in kunstrichting en voorkeur, maar krachtig van uiting in het gedeelte van het vak dat zij speciaal beoefenen, moeten invloed uitoefenen op den aanstaanden architect gedurende zijn ontwikkelingsperiode.

g. Boetseeren zij een verplicht vak waarin examen wordt afgenomen.

h. Meer beteekenis is te leggen op de studie van de vaderlandsche bouwkunst. De geschiedenis van de Nederlandsche bouwkunst en de studie van oud-Nederlandsche monumenten mag niet worden verwaarloosd of door gebrek aan tijd slechts ter loops behandeld.

i. Het rooster der lessen geve geen verschillende colleges of teekenoefeningen aan op eenzelfde uur.

j. Den aanstaanden architect worde gelegenheid gegeven opmetingen te doen van oude bouwwerken en die opmetingen in teekening te brengen.

k. in het bijzonder trede constructie en het maken van uitvoerige details op groote schaal meer op den voorgrond.

l. Een college in algemeene kunstgeschiedenis moet worden ingevoerd, en dat in de geschiedenis der kunstnijverheid uitgebreid.

m. Een cursus worde gewijd aan constructieleer voor Nederlandsch-Indië.

Met bescheidenheid, maar zich vleiende daarmede een voor de opleiding tot architect in Nederland nuttig werk te verrichten, bood de Commissie haar rapport aan de Haagsche afd. v. d. M. t. Bev. d. B.

Het is te wenschen, zoo eindigt zij, dat het bestuur der Pol. School, de wetgevende macht en de hooge Regeering niet zullen terugdeinzen om binnen een niet al te lang tijdsbestek de zoo hoog noodige hervormingen tot stand te brengen aan eene inrichting, die een onzer eerste instellingen voor de opleiding tot architect hier te lande moet wezen.

De firma Van den Berg en Co., Prins Hendrikkade te Amsterdam, heeft een zeer netten prijscourant verspreid, met 17 fraaie

platen in lichtdruk waarop afbeeldingen van kronen, bracketten, pendanten enz., allen ingericht voor electrisch licht, en bij genoemde firma, als uitsluitende vertegenwooordigers van de General Electric Co. Ld., verkrijgbaar. Als zoodanig belast zij zich niet met het aanleggen der draadleidingen, maar verklaart zij zich bereid tot het geven van alle gewenschte inlichtingen.

Op de monsterkamer der firma kan men een zeer uitgebreide collectie ornamenten enz. voor electrische verlichting vinden, terwijl daar ook in werking te zien zijn eenige hoogst ingenieuse toepassingen op het gebied der huis-telefonie.

In de vorige week vergaderde de subcomsie voor congressen en voordrachten op de Tentoonstelling te Amsterdam met een aantal directeuren van electro-technische inrichtingen, ingenieurs, hoogleeraren en andere personen, die zich op bijzonderen wijze met de electro-technische wetenschap bezighouden. Allen waren bijeen gekomen naar aanleiding van een oproeping, uitgegaan van Dr. Kerbert, voorzitter dezer sub-commissie.

Het presidium der vergadering werd aanvaard door Prof. J. A. Snijders C.Jzn., Hoogleeraar aan de Polytechnische School te Delft, terwijl diens ambtgenoot, Prof. H. A. Ravenek, als secretaris optrad.

Uit de besprekingen bleek, dat alle aanwezigen met het plan tot het houden van een nationaal electro-technisch congres instemden, terwijl van nog andere specialeiten, die verhinderd waren tegenwoordig te zijn, schriftelijke betuigingen van adhaesie ontvangen waren. Bijzonder werd het houden van zoodanig congres een wenschelijk middel geacht, om te komen tot stichting van een vereeniging voor electro-techniek, gelijk reeds in de meeste Europeesche landen bestaat, doch bij ons tot dusver gemist wordt.

Door het bestuur, dat gemachtigd werd zichzelf door de keuze van zeven leden aan te vullen, zullen sprekers tot het houden van voordrachten worden uitgenoodigd, terwijl gedurende het congres waarschijnlijk gelegenheid zal gegeven worden tot het bezoeken van electro-technische instellingen en andere bezienswaardigheden op de electro-techniek betrekking hebbende.

Dit congres zal in September bijeen komen.

Daar de heer Vosmaer is afgetreden als directeur der plateelbakkerij Rozenburg te 's-Gravenhage, is de heer Jurriaan Kock, tot nu toe tweede directeur, in zijne plaats benoemd.

PERSONALIA.

De heer C. Lambrechtsen, ingenieur van den Provincialen Waterstaat in Zeeland, is door den Gemeenteraad van Amsterdam met algemeene stemmen benoemd geworden tot Directeur van Publieke werken aldaar.

Bij den dienst van den waterstaat en de burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië kunnen eenige adspirant-ingenieurs geplaatst worden.

Aangifte voor 1 Augustus e. k. bij gezegeld adres aan het Departement van Koloniën.

Aan de uitzending is verbonden:

a. overtocht voor gouvernementsrekening als passagier der 1ste klasse, c. q. ook voor het wettig gezin;

b. eene gratificatie voor uitrusting, ten bedrage van f 1500;

c. eene voorloopige bezoldiging van f 150 's maands, ingaande met den dag van inscheping naar Nederlandsch-Indië.

De bezoldiging van een adspirant-ingenieur bedraagt f 250 's maands. Men zie verder *St. Ct.* no. 124.

Bij besluit van den Minister van Binnenlandsche Zaken, dato 18 Mei, zijn met ingang van 1 Juli 1895, voor den tijd van twee maanden tot opzichters-teekenaars, ten behoeve van de opmeting van gedenkteekenen voor Vaderlandsche Kunst, benoemd de heeren, A. W. C. Dwars en W. F. C. Schaap Jzn., beiden Candidaat bouwkundig Ingenieur te Delft.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

8 JUNI 1895. **15de JAARGANG.** **No. 23.**

Redactie voor de verschillende groepen :
A. LE COMTE. — EDUARD CUYPERS. — F. C. DUFOUR. — A. C. M. VAN ETTEN. — HENRI EVERS. — C. A. HUYGEN. — D. E. C. KNUTTEL. — JURRIAAN KOK. — J. R. DE KRUYFF — F. H. VAN MALSEN. — C. B. POSTHUMUS MEIJJES. — C. MUYSKEN. — J. J. VAN NIEUKERKEN. — R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS. — B. J. OUËNDAG. — C. H. PETERS. — C. T. J. LOUIS RIEBER. — P. DU RIEU FZN. — J. VERHEUL DZN.
BUREAU REDACTIE: Marnixstraat 402, Amsterdam.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. *f* 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN : van 1—5 regels *f* 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.
BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst wordt tot en met 15 Juni a.s. gehouden de *Jaarlijksche Tentoonstelling van Bouwkunst.*

Tevens zijn daar tentoongesteld, tot en met 12 Juni a.s. de acht antwoorden, ingekomen op de besloten prijsvraag voor een
Kerkgebouw met kosterswoning voor de Ned. Herv. Gemeente te 's Gravenhage.

RAPPORT *over het onderwijs tot opleiding van bouwkundig Ingenieur (Architect) aan de Polytechnische School te Delft, ingediend aan de afdeeling 's-Gravenhage van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.*

Door de afdeeling 's-Gravenhage van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst werd eene commissie samengesteld bestaande uit de onderteekenaars van dit rapport, met de opdracht eene beredeneerde beantwoording in te dienen van de navolgende vragen:

a. Hoe is de regeling van het onderwijs tot opleiding van bouwkundig ingenieur (architect) aan de Polytechnische School te Delft sedert hare oprichting tot op den huidigen dag?

b. Welk is het leerplan en welke zijn de hulp- en leermiddelen bij dit onderwijs, wat betreft de modellen, voorbeelden, lokaliteiten, enz.?

c. Tot welke resultaten heeft dit onderwijs geleid?

d. Voldoet genoemde School aan de eischen die men heden ten dage aan de opleiding van den architect kan stellen?

De Commissie kan niet ontkennen, dat groote moeielijkheden aan de beantwoording van deze vragen verbonden zouden zijn indien zij zich geroepen achtte alle gegevens te verzamelen, die eene beschouwing van elk dezer vragen in al haar uitgebreidheid mogelijk zoude maken.

Zij acht het, zonder van hare opdracht af te wijken, van beteekenis voor de nuttige uitwerking welke dit rapport kan hebben voor het onderwijs aan den aanstaanden architect te geven, om bizondere aandacht te schenken aan de vraag gesteld sub *d* en tevens daarbij de wijzigingen aan te geven die zij, als gevolg van hare onderzoekingen, meent dat voor de opleiding van den architect aan de Pol. School te Delft, gunstige resultaten zouden opleveren.

Intusschen kwamen door hare onderzoekingen onwillekeurig andere punten van overweging bij haar op, welke in zoo nauw verband staan met het onderhavige en van zoo groot belang zijn, dat de commissie zonder nadere toelichting of bespreking ze toch hier wil mededeelen:

Welk stelsel van opleiding tot architect verdient in 't algemeen de voorkeur?

Is het 1⁰ eene polytechnische school, academie of andere inrichting van onderwijs?

2⁰. het atelier van den architect met de onder zijne leiding staande werkplaatsen, en vrije studie?

of 3⁰. eene combinatie van practische opleiding bij een architect des daags, aangevuld met theoretisch onderricht aan eene onderwijsinrichting des avonds?

Zij heeft deze vragen gesteld om het gewicht er van

te doen uitkomen, maar acht zich niet geroepen om bij het haar verstrekte mandaat verder daarop in te gaan.

Zij moet zich bepalen tot het onder 1°. genoemde stelsel en ook hier zijn er reeds aanstonds andere vragen, die het voldoende is aan te stippen; zoo:

In welke mate, alvorens een diploma te verleenen, bewijzen moeten worden geëischt van practische kennis, welke hoofdzakelijk eerst na de schoolperiode kan worden verworven?

Moet het geheel en al aan de prudentie van rijks-, gemeente-, kerk- en andere besturen en van particulieren worden overgelaten om te oordeelen of een gediplomeerd architect (bouwkundig ingenieur) in staat is om ook aan de eischen der praktijk te beantwoorden?

Voorts of uitsluitend het goed afgelegd eindexamen van de H. B. S. toegang moet geven tot de zalen waar de examens voor bouwkundig ingenieur worden afgenomen?

Ter beantwoording van vraag *a* het navolgende:

De wet van den 2den Mei 1863 Stb. 50 riep de Polytechnische School in het leven en overeenkomstig de overgangsbepalingen van art. 93 werden de lessen binnen een jaar tijd na het in werking treden der wet geopend.

In art. 94 werden bepalingen getroffen om, zoolang geen voldoend aantal Hoogere Burgerscholen in werking was, aan de Pol. School zelve, onderwijs te geven voorbereidende tot het eerste examen A (art. 59 W. M. O.) Die voorbereidende cursus werd opgeheven bij Kon. Besl. van 31 Mei 1865, Stb. N. 57.

Art. 40 van de wet op het Middelbaar Onderwijs omschrijft de verschillende vakken waarin aan de Pol. School onderwijs wordt gegeven. Wanneer men dit artikel in verband beschouwt met art. 62 blijkt duidelijk, welke lessen door den aanstaanden architect moeten worden gevolgd om de examens af te leggen.

De regeling van het *aantal* lesuren aan de Pol. School in elk dezer vakken te verstrekken, wordt, zoo voor het theoretische onderwijs als voor de practische oefeningen, vastgesteld door den raad van bestuur, welke bestaat uit de aan de Pol. School verbonden hoogleeraren onder voorzitterschap van den directeur, benoemd bij Koninklijk Besluit. Bepaalt de wet dus al in welke vakken onderwijs wordt gegeven, de uitgebreidheid aan elk dezer vakken toegekend, hangt af van den raad van bestuur en grootendeels van de opvatting der docenten.

Nadere omschrijving van het onderwijs kan men vinden in de programma's der lessen en de roosters der lesuren aan de Pol. School verkrijgbaar.

Een overzicht te geven van de verschillende meer of minder belangrijke wijzigingen in die programma's en roosters gebracht, acht de commissie voor de haar gedane opdracht zonder belang.

Het onderwijs in de eigenlijke bouwvakken, omvattende de bouwconstructie, onderdeelen van gebouwen en ontwerpen van gebouwen, de kennis van bouwmaterialen, de decoratieve bouwkunst, het ornament- en handteekenen werd aanvankelijk gegeven door 1 hoogleeraar en 2 leeraren. Een van deze laatsten was speciaal belast met het onderwijs in het handteekenen. Sedert de oprichting van de Pol. School werd daarbij nog benoemd (1878) één leeraar belast met het onderwijs in de decoratieve bouwkunst en het ornament, (1882) één leeraar in de kennis der bouwmaterialen, en twee assistenten. Gedurende al den tijd van het bestaan der Polytechnische School werden de hoofdvakken voor den aanstaanden architect, te weten: ontwerpen van gebouwen, de geschiedenis der bouwkunst, de studie en het ontwerpen in historische kunststijlen, onderwezen door 1 hoogleeraar, den eenige die de eigenlijke architectuurvakken ook vertegenwoordigde in den raad van bestuur. Het is der commissie uit onderzoekingen en besprekingen bekend, dat door genoemden hoogleeraar bij herhaling bij den raad van bestuur werd aangedrongen om de studie van de technische en aesthetische vakken voor den architect meer op den voorgrond te brengen en den tijd daarvoor beschikbaar uit te breiden.

Mocht er bij den raad van bestuur al plan hebben bestaan om deze inzichten te volgen, het leerplan, dat de colleges, aan civiel-ingenieurs en architecten te geven, voor een groot deel dezelfde maakte, stond het tot stand komen van wenschelijke veranderingen steeds in den weg. Hierover later bij het ontvouwen van wijzigingen in het architectuuronderwijs, die de commissie noodzakelijk meent, uitvoeriger.

Het leerplan, waar vraag *b* op doelt, vindt men nader omschreven in de verschillende programma's van onderwijs, die sedert de inrichting van de Pol. School zijn in het licht gegeven.

De tabellen zijn samenengesteld naar het leerrooster van 1894—95 en geven de colleges en oefeningen door degenen te volgen, die zich voor de examens b en c. voor bouwk. ing. of architect wenschen voor te bereiden.

Een overzicht te maken van de hulp- en leermiddelen bij het onderwijs wat betreft de modellen, voorbeelden, lokaliteiten, enz., acht de commissie onmogelijk. Geen harer leden kon door overmaat van tijd of door het besef een nuttig werk te verrichten, zich laten verleiden tot het maken van een inventaris en alphabetisch register van het gevraagde. Zij gelooft te mogen volstaan en aan de bedoeling van de gestelde vraag niet te kort te doen met hierover slechts in algemeene beschouwingen te treden.

Dat de lokalen in vele opzichten aan doelmatigheid te wenschen overlaten, is verklaarbaar, als men weet dat het gebouw der Pol. School (zooals vele rijksgebouwen in ons land) bestaat uit de samenvoeging van een aantal particuliere woonhuizen, gedeeltelijk verbouwd, en dat door achtereenvolgende uitbreidingen in telkens nieuwe behoeften zoo goed mogelijk was te voorzien.

Een drietal oude vertrekken, vervormd tot de zaal waarin het onderwijs in de decoratieve bouwkunst gegeven wordt, ontleenen aan de schoone kunstnijverheidverzameling, welke daarin op smaakvolle wijze is opgesteld, een aantrekkelijk voorkomen, hetgeen echter niet goed maakt dat door de lage vensters aan de voorzijde op de achterste teekentafels weinig licht valt, terwijl aan de achterzijde door met linnen bespannen draairamen, met min of meer geluk tegen de hinderlijke zonnestralen moet worden gekampt.

De zaal bestemd voor het handteekenen laat veel te wenschen over. De werkkamer van den hoogleeraar in de bouwkunst is onvoldoende; voor de assistent bestaat er geen.

Bij toename van het aantal studenten in de bouwkunst zouden omvangrijke uitbreiding en verbouwing van de lokalen noodzakelijk zijn.

De modellen en plaatwerken, in de zalen van den hoogleeraar in de bouwkunst en in die van de leeraren in decoratieve bouwkunst, bouwconstructie, kennis van bouwmaterialen, ornament- en handteekenen en boetseeren te vinden, namen jaarlijks in aantal toe en vormen

zoo al geen overvloedige, dan toch vrij volledige verzamelingen. Vooral in de latere jaren vermeerderen de collectien modellen ten dienste van het onderwijs in decoratieve bouwkunst en kennis van bouwmaterialen belangrijk.

Wat de verzamenling gipsmodellen betreft, zou eene grootere volledigheid, vooral ten opzichte van middeleeuwschen stijl en bouwornamentiek, gewenscht zijn.

Telken jare klom door de zorgen van den leeraar het aantal autographiën ten gebruike bij het onderwijs in de samenstelling van onderdeelen van gebouwen.

Bijzondere vermelding verdient de smaakvolle verzameling voorwerpen van kunstnijverheid, vooral met het oog op de studie der decoratieve kunst bij elkaar gebracht, en in de voor deze studie aangewezen lokalen tentoongesteld.

De algemeene bibliotheek van de Polytechnische School (in de middag- en avonduren geopend) bevat een uitgelezen verzamenling werken over architectuur en aanverwante vakken, die door weinig bibliotheken, wellicht door geen enkele in ons land, wordt geëvenaard en die beter tegen brandgevaar moest zijn beveiligd. Dat vele bouwkundige boek- en plaatwerken voor geruimen tijd in de bibliotheken der afdeelingen worden overgeplaatst, is belemmerend voor de vrije studie; wel zijn van een aantal werken, die veelvuldig gebruikt worden, dubbel exemplaren aanwezig, één opgenomen in de algemeene bibliotheek en één behoorende tot de inventaris van de afdeeling waaronder het ressorteert, maar dit aantal diende belangrijk te worden uitgebreid; bij het aanwezig zijn van slechts één exemplaar moet dit in de algemeene bibliotheek der school blijven berusten; over de wijze van inbinden ware te overleggen door den bibliothecaris met de docenten.

(Wordt vervolgd.)

NATIONAAL CONGRES VOOR VAKONDERWIJS ENZ.

De Algemeene Vergadering van het Nationaal Congres voor Vakonderwijs werd gehouden op 4 en 5 Juni jl. te Amsterdam.

De conclusiën die daar werden aangenomen, luiden als volgt.

Vraag 1.

Beantwoordt het lager onderwijs (de Volksschool) aan de eischen eener voorbereiding voor den aanstaanden werkkring van leerlingen, die geen andere school meer zullen bezoeken? Zoo neen, welke wijzigingen zijn noodig ten aanzien der verschillende leervakken en de wijze waarop zij behandeld worden?

Het tegenwoordig Lager Onderwijs beantwoordt niet aan de eischen eener voorbereiding voor den aanstaanden werkkring van de leerlingen, en dus in 't bijzonder ook niet van hen, die geene andere school zullen bezoeken.

De hedendaagsche school is te veel gericht op het *aan*brengen van „kundigheden", vaak van totaal overbodige „kennis", terwijl door de wijze, waarop die kennis wordt aangebracht, (als gevolg eener niet algemeene toepassing van het beginsel van „zelf-doen" door de leerlingen,) de geestelijke vermogens der leerlingen niet voldoende worden geoefend, en — als noodzakelijk algemeen gevolg daarvan — de oefening van oog en hand, in één woord, van alle lichamelijke vermogens, in bedenkelijke mate wordt verwaarloosd.

Vraag 2.

Is de invoering van handenarbeid, als opvoedingsmiddel, op de lagere school wenschelijk?

Tot de algemeene toepassing van het beginsel van „zelf-doen" door de leerlingen is de invoering van handenarbeid onontbeerlijk en wel in de allereerste plaats als opvoedingsmiddel.

Vraag 3.

Zijn burgeravondscholen de meest gewenschte instellingen voor de voorbereidende opleiding van den ambachtsman? Zoo ja, welk programma voldoet daarvoor het best?

De burgeravondscholen dienen te worden gereorganiseerd, zoodat zij aan de behoefte voldoen van de, in art. 13 der Wet op 't middelbaar onderwijs genoemde, aanstaande werklieden.

Vraag 4*a*.

Is het wenschelijk dat op de ambachtsscholen herhalingsonderwijs en voortgezet lager onderwijs gegeven wordt?

Zoo ja, hoe moet dit onderwijs worden ingericht?

Omtrent deze vraag werd de volgende motie aangenomen:

De vergadering, van oordeel, dat voortgezet lager onderwijs op de ambachtsscholen onmisbaar is, laat de andere vragen rusten en gaat over tot de orde van den dag.

Vraag 4*b*.

Indien het wenschelijk is, dat op de ambachtsscholen herhalingsonderwijs en voortgezet onderwijs gegeven wordt, hoe moet dit onderwijs, onder meer, met het oog op het teekenen, worden ingericht?

1o. Het teekenonderwijs op de ambachtsscholen — cursus voor elementair vakonderwijs — moet uitsluitend geregeld worden naar de behoeften der *gewone* handwerkslieden; het moet daarom tot het noodzakelijkste beperkt blijven en in strekking en uitvoering eenvoudig, maar degelijk zijn.

2o. Voortgezet vakteekenen, decoratief- en kunst-industrieel teekenen moeten op eenen cursus voor voortgezet vakonderwijs worden onderwezen.

Vraag 4*c*.

Behoort op ambachtsscholen onderwijs gegeven te worden in de kennis en het gebruik van werktuigen, ook met het oog op de voorkoming van ongelukken?

Het is van belang, dat het onderwijs in de kennis en het gebruik van werktuigen, ook met het oog op de voorkoming van ongelukken, worde opgenomen in het programma van elke ambachtsschool, in het bijzonder van die waar bankwerk, met of zonder onderwijs in het eigenlijke machinewerk, onderwezen wordt.

Vraag 4*d*.

Is het aantal en het gehalte der leerboeken ten dienste van het onderwijs en de beoefening onzer ambachten voldoende? Zoo neen, wat kan gedaan worden om dit aantal en gehalte te vermeerderen en te verbeteren?

Men moedige schrijvers en uitgevers aan tot het creëren of herscheppen van oorspronkelijke Nederlandsche handboeken voor het onderwijs in- en de beoefening van ambachten, en men doe dit, niet alleen door zedelijken, maar ook door geldelijken steun. Men schrijve in dien zin prijsvragen uit, of drage aan erkend bekwame vakmannen de samenstellingen van zulke handleidingen op.

Het Congres noodigt de Ned. Maatsch. ter bev. v. Nijverheid uit, daartoe het initiatief te nemen, en zich daartoe zoo noodig in verbinding te stellen met andere Maatschappijen en Vereenigingen, welke daarvoor zijn aangewezen.

Vraag 5.

Tot hoever moet het voortgezet lager onderwijs en het middelbaar onderwijs voor alle leerlingen gelijk zijn? en waar moet het verschillend worden voor afzonderlijke ambachten, vakken en beroepen?

Aan de Burgeravondschool met tweejarigen cursus, volgens de wet, moet het onderwijs zijn voorbereidend voor de practijk. In 't eerste leerjaar kan het voor alle leerlingen gelijk zijn; in 't tweede dient rekening gehouden te worden met het door de leerlingen gekozen vak.

Vraag 6.

Op welke wijze kan het best voorzien worden in het onderwijs voor die beroepen en ambachten, welke thans niet op de ambachtsscholen onderwezen worden?

a. Voor den tuinbouw.

I. Het is gewenscht, dat zoo spoedig mogelijk van Rijkswege eene Tuinbouwschool worde opgericht.

II. Het is gewenscht, dat de Staat zorge voor cursussen voor

Lager Tuinbouwonderwijs, in streken, die als middelpunten van Tuinbouw bekend zijn, of voor het subsidieeren van Lagere Tuinbouwscholen.

III. Elke Tuinbouwschool moet onder gelijke bepalingen toegankelijk zijn voor meisjes, zoowel als voor jongens.

b. Voor het schoenmaken.

Het Congres is van oordeel, dat het onderwijs in het schoenmakersvak zóó moet worden ingericht, dat het theoretisch gedeelte wordt onderwezen aan eene speciale inrichting en het practisch gedeelte op de werkplaats, met wettelijke regeling van het leerlingcontract. als einddoel.

c. Voor vrouwelijke werklieden.

De opleiding van vrouwelijke werklieden is in Nederland zeer onbevredigend, en verdient de meeste belangstelling en steun van Regeering, gemeente en particuliere instellingen.

Vraag 7.

Verdient in het algemeen de opleiding in de werkplaats of die in de ambachtsschool de voorkeur?

Voor welke ambachten in het bijzonder is het eene of het andere stelsel het meest aanbevelenswaardig?

Is combinatie van beide stelsels mogelijk en wenschelijk?

1⁰. De eerste opleiding van de ambachtsleerlingen in de school verdient de voorkeur boven eene eerste opleiding deels in de school, deels in de werkplaats.

2⁰. De ambachtsschool moet zijn ingericht met het oog op de behoeften van den werkman in de eerste plaats.

3⁰. Zij moet in het belang van het algemeen dat onderwijs zoo inrichten, dat leerlingen voor het grootst mogelijk aantal vakken daar hunne eerste opleiding kunnen vinden.

4⁰. Deze opleiding besta in theoretisch en practisch onderricht.

5⁰. Voor plaatsen en vakken, waarin blijkbaar de ambachtsschool niet kan voorzien, trede in de plaats een op het leerlingwezen gebaseerde opleiding.

Vraag 8.

Waar moet de grens getrokken worden tusschen het onderwijs en de opleiding voor het gewone en voor het kunstambacht?

Het is wenschelijk, dat het onderwijs en de opleiding voor het gewone en het kunstambacht met het gewone ambacht beginne en het eene uit het andere voortvloeie.

Vraag 9.

Deze vraag wordt met vraag 13 behandeld.

Vraag 10.

Zijn de bezwaren van de steeds toenemende verdeeling van arbeid in de fabrieksnijverheid voor den toekomstigen werkman door betere vakopleiding te beperken?

Hoe dient in het algemeen de vakopleiding voor de fabriek te zijn?

1⁰. In het algemeen kan de practische opleiding van leerlingen voor de groot-industrie alleen geschieden in de fabriek.

2⁰. De leerlingen moeten aangenomen worden door de patroons zelf, en hun vak leeren onder toezicht van bekwame en geschikte werklieden.

3⁰. De ijver van den leerling moet geprikkeld worden door eene geleidelijke stijging van zijn loon, in verband met zijne stijgende productiviteit.

De leermeester moet zoo mogelijk in gemeenschap met zijne leerlingen werken en een rechtmatig deel verkrijgen in de opbrengst van hun gezamenlijken arbeid, waarbij de werktijd voor den leerling zoo kort mogelijk en zijn loon voldoende zij.

4⁰. De practische opleiding van de leerlingen moet aangevuld worden door voortgezet onderwijs op dagscholen en vakonderwijs op avondscholen.

Vraag 11

was niet in de sectiën behandeld geworden.

Vraag 12.

In hoeverre kan het afleggen van proeven van bekwaamheid strekken tot veredeling van het ambacht?

Het congres spreekt de noodzakelijkheid uit. dat de aangevangen poging tot veredeling van het ambacht door proeven van bekwaamheid worde voortgezet en uitgebreid tot alle ambachten. die in ons land van beteekenis en daarvoor vatbaar zijn; dat hiervoor gelegenheid worde verschaft in alle voorname centra van handwerksnijverheid in ons land; dat daarvoor de hulp worde verkregen:

1⁰. van alle vereenigingen, die zich de bevordering der handwerksnijverheid ten doel stellen, inclusief de instellingen van vakopleiding en vakonderwijs.

2⁰. van Rijks-, Provinciale- en Gemeentelijke besturen;

laatsgenoemde, omdat het van algemeen belang is, dat die aangevangen poging worde voortgezet opdat omtrent de werking van het afleggen dezer proeven van bekwaamheid voldoende ervaring worde verkregen.

Vraag 13.

Het leerlingwezen; de rol van het particulier initiatief en van den wetgever.

Vraag 9 *(Zie boven.)*

Welke is de meest gewenschte wettelijke regeling van het vakonderwijs voor toekomstige werklieden in Nederland?

Hoe kan daarbij o. a. rekening worden gehouden met de verschillende behoeften en de draagkracht van groote en kleine gemeenten?

I. Leercontracten, schriftelijk gesloten tusschen den werkbaas of den leermeester (de school) en den vader, de moeder of den voogd van den leerling, door dezen laatsten mede onderteekend, zijn in het belang der vakopleiding van den aanstaauden werkman.

II. Commissiën ontstaan uit het particulier initiatief, zich ten taak stellende het aanmoedigen, ontwikkelen, regelen en controleeren van het leerlingstelsel verdienen aanbeveling, als eerste schrede op het in Nederland tamelijk onontgonnen gebied van het contractueele leerlingwezen.

Het Congres geeft in overweging hierbij zooveel mogelijk aansluiting te zoeken bij het ambachtsonderwijs.

Zoolang de resultaten van dit particulier initiatief nog niet voor beoordeeling vatbaar zijn, onthoude de Staat zich van regeling dezer materie.

Het Congres noodigt de Nederlandsche Vak- en Nijverheidsvereenigingen uit, zich omtrent het tot stand brengen van zulke commissiën ten spoedigste te verstaan.

III. Het congres spreekt ten slotte als zijne meening uit, dat de oprichting van ambachts- en vakscholen voor jongens en meisjes door particulieren en van overheidswege dient te worden bevorderd.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

71e Algemeene Vergadering op 31 Mei 1895 in het Maatschappelijk Gebouw.

Alvorens het meer uitgebreide en door het Hoofdbestuur vastgestelde verslag dezer vergadering een plaats vinde in dit blad, volgt hier eene korte mededeeling omtrent het verhandelde in de bijeenkomst, in hoofdzaak om aan de leden die niet tegenwoordig konden zijn, een overzicht te geven van de besluiten die genomen werden.

De vergadering, die druk was bezocht, werd met eenige hartelijke woorden door den Voorzitter, den heer C. Muysken geopend, waarna het verslag over 1894, dat reeds in het Weekblad was verschenen, werd goedgekeurd.

De Commissie voor het nazien der rekening en verantwoording deelde mede, dat de administratie in goede orde was bevonden, waarna de Commissie van Financien werd gedechargeerd onder dankbetuiging voor haar beheer.

Vervolgens werden 5 aandeelen van de leening groot f 65.000 uitgeloot; het zijn de nummers: 447, 490, 539, 611 en 637.

Uit het proces-verbaal van de Commissie van stemopneming bleek, dat ingekomen waren 111 stembiljetten; daarvan was van onwaarde een biljet, en waren twee voorzien van slechts één naam. De volgende leden verkregen het achter hunne namen vermelde aantal stemmen: V. G. A. Bosch 58; L. C. Hezenmans 40; J. A. Frederiks 39; J. J. Weve 38; C. B. Posthumus Meijjes 31; J. A. Mulock Houwer 3; A. Le Comte, P. du Rieu Fzn., J. Mutters Jr., J. van den Ban, Jacques Leijh, J. J. van Nieukerken, W. Hamer, B. J. Ouëndag en H. P. Berlage Nz., ieder één stem; zoodat de beide eerstgenoemde heeren gekozen zijn tot lid van het Hoofdbestuur.

De heer V. G. A. Bosch, Voorzitter der Afdeeling Arnhem, was ter vergadering aanwezig en verklaarde zijne benoeming

gaarne te aanvaarden. Aan den heer L. C. Hezenmans, te 's-Hertogenbosch, was reeds per telegram bericht gezonden van zijn benoeming, en even nadat de vergadering ten ruim half 5 ure was gesloten, werd bericht ontvangen, dat ook hij de benoeming tot lid van het Hoofdbestuur gaarne aannam.

Beide heeren waren gekozen in de plaats van de heeren F. H. van Malsen en J. Verheul Dzn., die aan de beurt van aftreding en niet herkiesbaar waren. In hartelijke bewoordingen sprak de Voorzitter hen toe, om hen te bedanken voor al hetgeen zij voor de Maatschappij gedaan hadden, en, wetende dat de Maatschappij in hen vrienden behoudt, riep hij hen een „tot weerzien" toe.

Deze woorden werden met luide teekenen van bijval begroet, evenals de herkiezing tot Voorzitter van den heer C. Muysken, met 39 van de 43 stemmen.

De heer Muysken verklaarde zeer gevoelig te zijn voor deze herbenoeming, die hij andermaal gaarne wilde aannemen; hij meende er echter op te moeten wijzen, dat de leden bijtijds eens naar zijn opvolger moesten omzien, en dat hij deze herbenoeming aanvaardde onder minder gunstige omstandigheden, zooals uit de begrooting was gebleken. De Voorzitter zeide echter te vertrouwen, dat de leden de middelen zullen weten te vinden om het tekort op die begrooting te kunnen dekken.

Van de bekroonden voor de prijsvragen in 1894 uitgeschreven, was de inzender van het met den eersten prijs bekroonde ontwerp in antwoord op de eerste prijsvraag, de heer Willem van Boven, uit Groningen, ter vergadering aanwezig, die dan ook, met een gelukwensch, de verguld zilveren medaille uit handen van den Voorzitter in ontvangst nam. De namen der overige bekroonden werden reeds in het Weekblad vermeld.

Hierna kwam de begrooting voor 1896 aan de orde; de Voorzitter kon al dadelijk mededeelen, dat de Afdeeling Leiden reeds afstand heeft gedaan van haar aandeel in de toelage à f 1, die de Maatschappij verstrekt aan de Afdeelingen, voor die leden der Afdeeling, die tevens gewoon-, buitengewoon- of kunstlievend lid der Maatschappij zijn.

Den Voorzitter dezer Afdeeling, de heer J. Roem, werd daarvoor door den Voorzitter der Maatschappij dank betuigd, waarna de heer Bosch mededeelde, dat door de Afdeeling Arnhem hetzelfde werd gedaan, waarvoor ook aan haren Voorzitter erkentelijkheid betuigd werd.

Eene reeks van denkbeelden werd nu aan de hand gedaan om de begrooting, die eerst in de Septembervergadering zal worden vastgesteld, sluitende te maken. Na een langdurige bespreking, die volgens den Voorzitter het bewijs had geleverd, dat er een goeden geest heerschte om te helpen, werd aan het Hoofdbestuur door de vergadering de machtiging verleend, om al die stappen te doen tot dekking van het tekort, die in den geest zijn van de wenken door verschillende leden gegeven. Naar aanleiding der discussiën en een voorstel van den heer J. Gosschalk, meende de Voorzitter ook namens het Hoofdbestuur de vrijheid te mogen nemen, om eene lijst te laten circuleeren, om daarop voor bijdragen tot dekking van het tekort te teekenen, hetgeen geschiedde.

Na eenige bespreking omtrent de plaats waar de algemeene vergadering in September a. s. zal gehouden worden, werd het voorstel van het Hoofdbestuur om, met het oog op de wereldtentoonstelling, wederom te Amsterdam te vergaderen, aangenomen.

Na een pauze kwam de wijziging van eenige artikelen in de wet aan de orde. Ook dit punt van de agenda lokte velerlei beschouwingen uit, en tal van raadgevingen; het voorstel van het Hoofdbestuur werd echter aangenomen, nadat besloten was, dat de bestaande afdeelingsleden der Maatschappij — dus leden die f 1 contributie aan de Maatschappij betalen, daar zij zonder lid dier Maatschappij te zijn geen lid der Afdeeling kunnen zijn — niet „nog 10 jaren" maar slechts „5 jaren" afdeelingslid kunnen blijven. Zij die dus thans lid eener Afdeeling wenschen te worden, maar geen gewoon of buitengewoon lid der Maatschappij zijn of wenschen te worden, moeten alzoo kunstlievend lid der Maatschappij worden, tegen een contributie van f 5 voor de Maatschappij. Het Hoofdbestuur opende evenwel het uitzicht, dat het als maatregel van inwendig bestuur, voor degelijke leden aan retributie van f 2 in plaats van f 1, aan de Afdeelingen zou afstaan.

De Voorzitters en Secretarissen der Afdeelingen die deel hadden uitgemaakt van de Commissie die het voorstel tot wetswijziging in het leven hadden geroepen, hebben zich veel moeiten getroost en tijd ten offer gebracht; daarvoor ontvingen zij dan ook den rechtmatigen dank der vergadering bij monde van den Voorzitter.

Nu nog de Honorarium-tabel; reeds vóór de behandeling van het vorige punt der agenda had de Voorzitter medegedeeld, dat men zich niet behoefde te haasten om de geheele agenda af te werken, daar het Hoofdbestuur, met goedvinden natuurlijk van de leden, de behandeling der prae-adviezen zou uitstellen: deze, en de beste afzonderlijke antwoorden, zullen dan in het Weekblad worden gepubliceerd.

Ook die Honorarium-tabel lokte eene degelijke bespreking uit, niettegenstaande de drukkende temperatuur en — waarschijnlijk — den wensch van vele leden om naar de Tentoonstelling te gaan. Behoudens enkele kleine veranderingen werd de gewijzigde tabel aangenomen, en het Hoofdbestuur verzocht een meer officieel karakter aan deze te geven, door haar van zijne onderteekening te voorzien.

Aangezien nu geen der leden voorstellen had te doen of wenschen te kennen had te geven, sloot de Voorzitter ten ongeveer 5 uren de vergadering. De leden begaven zich daarna naar de Tentoonstelling, waar zij opgewacht werden door den heer E. Breman, de architect der Tentoonstelling, die de beleefdheid had gehad te zorgen voor kosteloozen toegang. Vooral — en natuurlijk — trok Oud-Holland de zeer bijzondere aandacht der leden en werd daar vertoefd tot men aan tafel zoude gaan. Ten 6 ure vereenigden zich ongeveer 40 leden aan een gemeenschappelijken maaltijd op de mailboot, die tot aller genoegen eindigde, omdat op de vaste en vloeibare spijs en lafenis geenerlei aanmerking noodig was, en een gezellige toon heerschte.

Thans vallen nog twee zaken te vermelden. De Tentoonstelling van Bouwkunst trekt dit jaar door verscheidenheid en degelijkheid van inzendingen zeer bijzonder de aandacht; de zaal waarin vergaderd werd, zag er door haar toedoen, smakelijk en gezellig uit. Door de beleefdheid van den heer Breman kon aan een aantal der leden, No. 21 van de Nieuwstydinghe die dagelijks in Oud-Hollandt verschijnt, worden uitgereikt; in dit met talent en geest geredigeerde blad konden zij eene mededeeling lezen die hen wel met trots zal vervuld hebben, daar van de komst van de luyden die bij de 71e groote bijeenkomst der illustre Vereenigingh, die de Bouwkonste in de hant werkt, assisteerden, als betaamt, door de Overheden en Regeerders van Oud-Hollandt gracieuselyck, sonder dat daarop kosten syn gheweest, aan de Borgheren der Stede cond wert ghedaan als volgt.

IN OUD-HOLLANDT.

Heden wordt in de Stadt Amstelredam eene groote byeenkomst ghehouden daer of wy gisteren reeds geschreven hebben, van leeden der Vereenigingh, die de Boukonste in de hant werkt en sullen hierby assisteeren, naer men segt wel 60 leeden, uyt verscheydene Steden van ons Landt. Dese byeenkoomst is al de 71e tsedert de Vereenigingh is opgericht; dit was in dusent acht hondert twee-en-veertig. Overmits daer thans in Amstelredam eene groote Te Pronck Stellinghe ghehouden wert, segt men sal oock de 72e in September deses Jaers daer ghehouden werden. Hooftmannen van dese Vereenigingh sijn C. Muysken, J. R. de Kruyff, F. H. van Malsen, I. H. J. van Lunteren, C. H. Peters, D. E. C. Knuttel, J. Verheul Dzn., Henri Evers, Ed. Cuypers en C. T. J. L. Rieber.

Ten 5 uren in den nanoen sal het illustre College een besoeck brenghen aen onse Stadt en sal onse treffelycke Stadsboumeester E. Breman het geselschap rondleyden. Men segt dat de Leeden door het Stadts-Bestuur feestelyck sullen worden ingehaald.

Afdeeling Haarlem, 21 Mei 1895. De laatste vergadering, gehouden den 21sten Mei, werd door vijftien leden bezocht.

Na lezing der notulen en mededeeling van eenige ingekomen stukken werd door de heeren Salm en Veth rapport uitgebracht over de in een der vorige vergaderingen in de vragenbus gevonden vraag, of het inwendige der arbeiderswoningen, in het bijzonder het ameublement, niet voor verbetering vatbaar was.

Het rapport, dat die vraag bevestigend beantwoordde, gaf den heer Geijl aanleiding om voor te stellen, dat de Afdeeling voor een dergelijk ameublement een prijsvraag zou uitschrijven.

Dit voorstel werd aangenomen.

Het denkbeeld, om als de prijsvraag slaagt, het maken van dit ameublement aan de Ambachtsschool te doen plaats hebben, vond eveneens instemming. Nadat de Voorzitter en de Secretaris

daarvoor bedankten, werden tot afgevaardigden ter bijwoning der Mei-vergadering te Amsterdam benoemd de heeren Wolbers en Geijl, en tot plaatsvervangers de heeren Roog en Droste.

De in de vragenbus gevonden vraag betreffende het wenschelijke om niet juist te beschrijven onderdeelen van een gebouw uit een bestek weg te laten, werd in handen gesteld van de heeren Roog, Kleiweg Dyserinck en De Waal Malefijt, met verzoek haar in een volgende vergadering te beantwoorden.

De door den heer Leijh aangeboden kunstbeschouwing bestond uit een 170-tal photographiën, betrekking hebbende op de reizen van Overste Joekes. Nadat een groot aantal met de meeste belangstellidg was bezichtigd, werd, niets meer aan de orde zijnde, deze laatste Vergadering van dit seizoen door den Voorzitter gesloten.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Dordrecht, 21 Mei. Het bouwen van een heerenhuis onder beheer van den architect-ingenieur P. du Rieu Fzn. te 's-Gravenhage. Van 16 inschrijvingen de laagste van C. J. Seijffert voor f 36,700.—. Gegund.

Leeuwarden, 24 Mei. Het bestuur van het Dr. H. Popta-Gasthuis te Marssum, het afbreken van een boerenhuis en het bouwen van een stelphuizinge en twee woningen op een vrij terrein te Marssum. Van 16 inschrijvingen, de laagste van J. H. Bos voor f 14123.— Gegund.

Arnhem, 25 Mei. De architekten Van Gendt & Nieraad, het bouwen van een pakhuis op een terrein aan de Weststraat met het verbouwen van het daarachter liggende pakhuis voor rekening van de firma Frowein & Co. Van 5 inschrijvingen de laagste van W. Lensink & Zn. voor f 12988.— Gegund.

Amersfoort, 27 Mei. De architekt Herm. Kroes, het bouwen van een R. K. meisjesschool. Van 10 inschrijvingen, de laagste van H. T. Eijsvogel voor f 26693.—

Amsterdam. Het verbouwen der perceelen aan het Sophiaplein hoek Kalverstraat en hoek Rokin onder beheer van den architekt H. P. Berlage Nz. is opgedragen aan de firma D. Cerlijn & Zn. & A. J. de Haan.

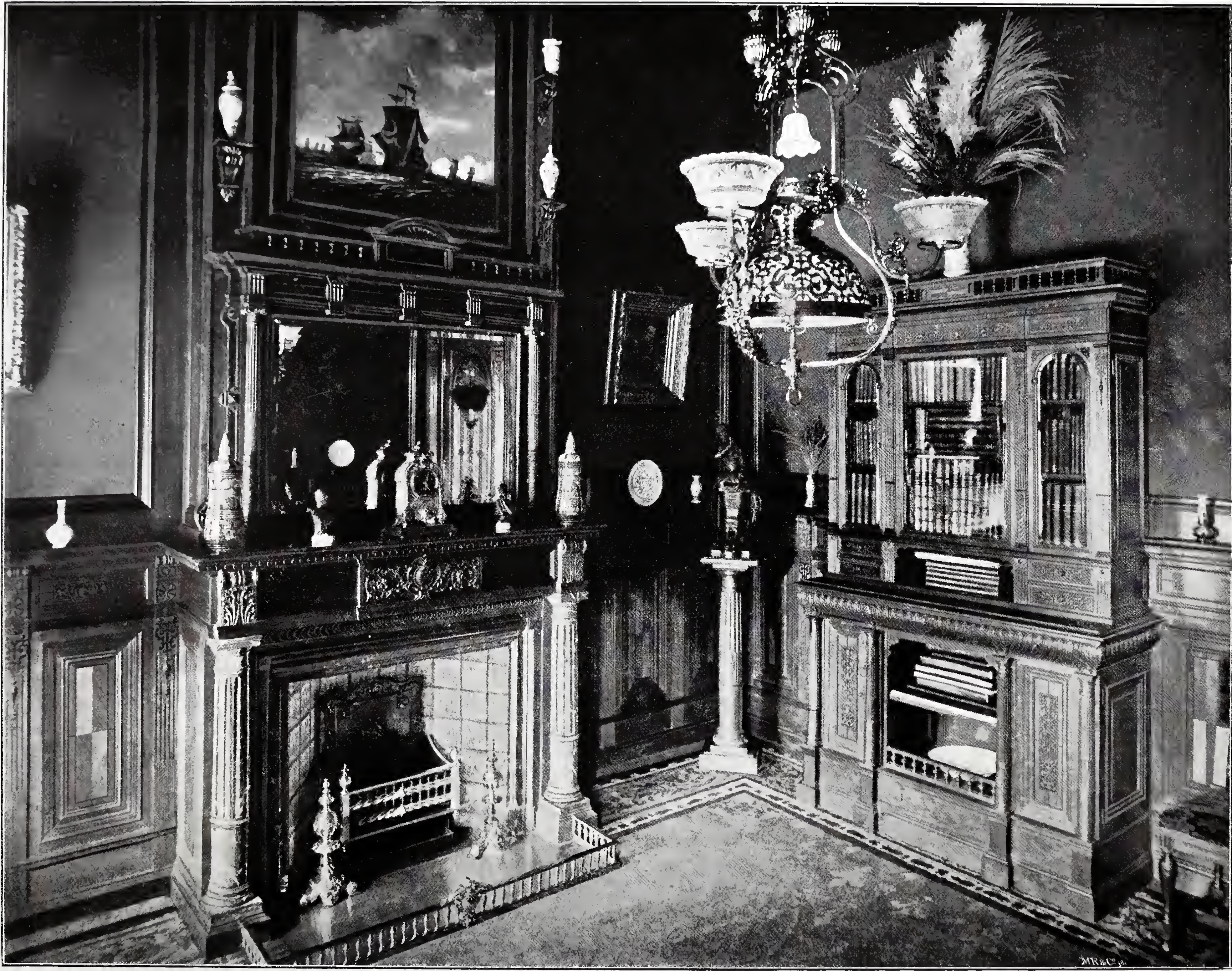
's-Gravenhage, 29 Mei. De architekt Z. Hoek, het bouwen van vier woonhuizen op een terrein gelegen aan de Koningin Emmakade hoek Groot-Hertoginnelaan en nieuwen weg achter Zorgvliet. Van 15 inschrijvingen, de laagste van A. de Haan voor f 32789.—

Leiden, 30 Mei. De architekt W. F. van der Heijden, het afbreken van de perceelen aan de Oude Singel No. 174, 176 en 178 en het maken van een wollendeken-magazijn met kantoren en daarmede in verband staande werken ten behoeve van de firma Jan Zuurdeeg & Zn. Van 5 inschrijvingen, de laagste van J. van den Berg voor f 10700.—

s'-Gravenhage, 31 Mei. H. H. Regenten van het Luthersche Weeshuis, het bouwen van een nieuw weeshuis in de Lange Lombardstraat, onder beheer van de architecten Ehnle & Brouwer. Van 11 inschrijvingen, de laagste van A. C. Paardekooper voor f 114500.

Amsterdam, Juni. De architect J. H. Gabriel, ondershands, het verbouwen van perceel 73 Keizersgracht. Gegund aan A. H. Hartkamp voor f 10.780.—

Amsterdam, Juni. De architecten Van Rossem en Vuyk, ondershands, het bouwen van een Kantoor met woning te Wormerveer; 4 inschrijvers. Laagste, V. P. Braun te Beverwijk voor f 13.490.

Behoorende bij het Bouwkundig Weekblad van 15 Juni 1895 No. 24.

KAMERBETIMMERING.

WOONHUIS DIERGAARDELAAN 32 TE ROTTERDAM.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

15 JUNI 1895. **15de JAARGANG.** **No. 24.**

Redactie voor de verschillende groepen:
A. LE COMTE. — EDUARD CUYPERS. — F. C. DUFOUR. — A. C. M. VAN ETTEN. — HENRI EVERS. — C. A. HUYGEN. — D. E. C. KNUTTEL. — JURRIAAN KOK. — J. R. DE KRUYFF — F. H. VAN MALSEN. — C. B. POSTHUMUS MEIJJES. — C. MUYSKEN. — J. J. VAN NIEUKERKEN. — R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS. — B. J. OUËNDAG. — C. H. PETERS. — C. T. J. LOUIS RIEBER. — P. DU RIEU FZN. — J. VERHEUL DZN.
BUREAU REDACTIE: Marnixstraat 402, Amsterdam.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. *f* 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels *f* 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.

Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.
BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Na de laatste opgaaf zijn tot het lidmaatschap van de Maatschappij toegetreden, als Gewoon lid, de heeren:

Houben en Steegh, te Tegelen bij Venloo,
E. M. Vaillant, „ 's Gravenhage,
F. A. van Seters, „ „
J. L. E. I. Kleijnenberg, „ Haarlem,
George Peck, „ Amsterdam,
J. D. Looyen, „ „
A. Vlietstra, „ „

Als Kunstlievend lid, de heer:
J. H. W. Leliman, te Amsterdam.

BIJ DE PLAAT.

De bij dit nummer van het Weekblad behoorende plaat geeft eene afbeelding van eene kamerbetimmering en meubels, ontworpen door den heer J. Verheul Dzn., architect te Rotterdam, en uitgevoerd door de firma Mutters en Zn. te 's-Gravenhage.

De kamer, die niet grooter is dan 4.5 M. bij 5.5 M. is een onderdeel van het woonhuis No. 32 in de Diergaardelaan te Rotterdam.

Het hout is Amerikaansch notenhout, ingelegd met palmhout.

De uitvoering tot in de kleinste onderdeelen, mag terecht uitstekend genoemd worden.

RAPPORT *over het onderwijs tot opleiding van bouwkundig Ingenieur (Architect) aan de Polytechnische School te Delft, ingediend aan de afdeeling 's-Gravenhage van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.*

(Vervolg van bladz. 146.)

Waarschijnlijk zal de regeering er wel toe te bewegen zijn van de collectie opgemeten en in teekening gebrachte oud-vaderlandsche monumenten en bouwwerken, afbeeldingen aan de Pol. School af te staan. Dergelijke teekeningen, voor het onderwijs en vooral voor eigen studie onontbeerlijk, bezit de Pol. School nog lang niet in voldoende hoeveelheid.

Kan men op dit oogenblik met de hulp- en leermiddelen bij het onderwijs volstaan, dit sluite hunne systematische aanvulling niet uit, daar zij de bronnen zijn voor eigen studie, welke aan eene Pol. School, die naar de meening van velen als een inrichting voor hooger technisch onderwijs moet worden beschouwd en ingericht, een eerste plaats inneemt.

C vraagt een onderzoek naar de resultaten waartoe het onderwijs aan de Pol. School heeft geleid.

Hier zou dus moeten worden nagegaan:

a. het aantal dergenen die van de daar het rijk gestichte onderwijs-inrichting gebruik gemaakt hebbende, met goed gevolg het diploma-examen afleggen;

b. in hoeverre de gediplomeerden of zij die in vrije studie (*) de lessen aan de P. S. bijwoonden zich in de maatschappij hebben onderscheiden; en

(*) Het dient vermeld te worden, dat velen, afgeschrikt door de overdreven uitgebreide, in de practijk niet te pas komende wiskundige en wetenschappelijke kennis, bij het examen geëischt, er van afzagen het diploma te verwerven en er de voorkeur aan gaven een vrijen cursus in bouwkunst te volgen.

c. in welke mate zij tot de ontwikkeling der bouwkunst in ons land hebben bijgedragen.

Wat het punt *a* aangaat, onderwierpen zich sedert de oprichting van de Pol. School 38 candidaten met goed gevolg aan het examen.

Wat de punten *b* en *c* betreft, deinst de commissie terug voor critiek over werk van tijdgenooten. Zij is daarvoor niet aangewezen noch berekend. Zij meent in het algemeen te mogen besluiten, dat met andere krachtige invloeden, het onderwijs aan de Pol. School heeft medegewerkt om de kennis van architectuur te verspreiden en de nederlandsche beoefenaren tot nieuw leven op te wekken, en terwijl zij ten volle overtuigd is dat de bouwwerken, die in onze dagen tot stand komen, slechts bij hooge uitzondering eene vergelijking met de momumenten van het artistiek verleden kunnen doorstaan, ziet zij in hetgeen thans gemaakt wordt vooruitgang, vergeleken bij wat 20 jaar geleden werd gebouwd, en acht een voortduren van dien vooruitgang niet onzeker.

Juist met het oog op de toekomst en de verwachtingen, die van de herleving der bouwkunst mogen worden gekoesterd, vindt de commissie vraag *D* van groot belang en eene grondige beschouwing over waard. Naar hare meening voldoet de inrichting van het onderwijs voor aanstaande architecten aan de Pol. School niet aan de eischen, die men heden ten dagen aan hun opleiding kan stellen. De redenen, die haar tot dit oordeel brachten, hoopt zij toe te lichten door in achtervolgende beschouwingen de wijzigingen aan te geven, die zij meent, dat in onzen tijd in dat onderwijs wenschelijk, ja zelfs dringend noodzakelijk zijn, wil de Pol. School een plaats zijn waar de architect met vrucht zich kan bekwamen voor de uitoefening van zijn beroep.

Bedoelde wijzigingen, in dat onderwijs en in de examens ter verkrijging van het diploma art. 62 van de wet M. O., zooals die thans aan de Polytechnische School worden afgenomen, kunnen worden onderscheiden in:

a. Zoodanige die kunnen worden in het leven geroepen met behoud van de wet van 2 Mei 1863 Stbld: 50 enz.

b. die een voorafgaande omwerking van genoemde wet noodzakelijk maken.

Het komt der commissie in de eerste plaats noodig voor, dat het programma van onderwijs voor den aanstaanden architect en de examens ter verkrijging van het diploma van architect of bouwkundig-ingenieur worden bepaald onafhankelijk van de regeling voor de studie en examens van technoloog, civiel-ingenieur, scheepsbouwkundig-ingenieur, werktuigkundig-ingenieur of mijnen-ingenieur. Dit is bij de thans heerschende regeling niet het geval.

De commissie, in het midden latende of de wetgever, het examen B voor architect in art. 62 omschrijvende, als hetzelfde examen B in art. 61 bepaald, reeds toen wel heeft bedoeld dat dezelfde *eischen* in verschillende vakken aan den aanstaanden civiel-ingenieur als aan den aanstaanden architect zouden worden gesteld, meent dat de wet in elk geval toelaat, ook met behoud van de omschrijving in art. 61 en 62 van de examens voor civiel-ingenieur en architect, dat die eischen verschillend worden gesteld voor de twee diploma's.

Is deze zienswijze juist, dan kan ook het programma van onderwijs voor civiel-ingenieur en dat voor architect afzonderlijk worden opgesteld. Zoo niet, dan dringt naar het eenparig oordeel der commissie de noodzakelijkheid eener wetsherziening zich op. De colleges in de verschillende vakken aan den aanstaanden architect gegeven, moeten niet dezelfde zijn als die voor den civiel-ingenieur.

Door eene afzonderlijke regeling van de lessen voor civiel-ingenieur en architect kan worden tegemoetgekomen aan een van de voornaamste bezwaren, thans met recht tegen de opleiding van architect aan de Polytechnische School in te brengen. Dit beteekenend bezwaar is, dat de aanstaande bouwmeester verplicht is een te groot gedeelte van zijn tijd af te zonderen voor de studie van de exacte wetenschappen en dat daarvan geen voldoend gedeelte overblijft voor de technische en aesthetische vakken. Dit tekort in tijd is voor de commissie van zoo ingrijpende beteekenis dat zij, ook al werd in de verhouding van de lesuren in exacte wetenschappen tot die in technische en aesthetische vakken wijziging gebracht, den studietijd met één jaar zou willen verlengd zien, waardoor de aanstaande architect in het laatste jaar van zijn verblijf te Delft, zich uitsluitend kan wijden aan het maken van ontwerpen op het gebied van bouwkunst en decoratieve kunst en het geheel uitwerken en détailleeren van de bedoelde ontwerpen.

Wordt in het wiskundig en wetenschappelijk onderwijs voor den architect eene geheel zelfstandige regeling getroffen, dan zal dit eene aanmerkelijke bekorting van den thans daaraan besteden tijd ten gevolge hebben.

Bij het vaststellen van een afzonderlijk programma van onderwijs voor den aanstaanden architect zal naar het oordeel van de commissie, er toch in de eerste plaats naar worden gestreefd, voor hem het aantal uren, in de vakken a tot en met f (examen B in art. 61 wet M. O.); te verminderen. (*)

Het bleek door bestudeering en onderlinge vergelijking van programma's van verschillende Polytechnische Scholen, dat de uitbreiding te Delft aan de toegepaste natuurkunde gegeven, voor de opleiding tot architect onnoodig en tijdroovend kan worden geacht. Een college van enkele uren, gegeven als complement van de natuurkunde op de Hoogere Burgerschool gedoceerd en vooral van het toegepaste gedeelte der physica, zooals b. v. verwarming en verlichting, kwam der commissie voldoende voor. In mindere mate kan ook het aantal uren der vakken a tot en met d (wiskunde), inkrimpen door juister af te bakenen welke gedeelten van die vakken noodig zijn voor den aanstaanden architect, het verschil in beteekenis van de genoemde vakken voor civiel-ingenieur en architect na te gaan en als grondslag voor de vaststelling van de roosters van lesuren voor de beide categoriën van studeerenden aan te nemen.

Voor den aanstaanden architect en den civiel-ingenieur zullen als gevolg van de ontwikkelde wijziging de colleges in de vakken a tot en met f (art. 61 W. M. O) te scheiden zijn. Misschien zal daardoor het college geven in de genoemde vakken een grooter aantal docenten eischen. De commissie acht echter die scheiding van te

(*) Uit de in het lesrooster van 1894-95 samengestelde tabellen van lesuren blijkt, dat de regeling daarvan verre van volmaakt is, zoo b. v. vallen de lesuren aangewezen voor het *boetseeren* (voor het examen niet geeischt) steeds samen met uren waarop onderwijs wordt gegeven of oefening wordt gehouden in vakken die voor het examen verplichtend zijn gesteld; reden waarom de lessen in het boetseeren slechts bij hooge uitzondering door a. s. architecten bezocht worden.

Zoo vallen oefeningsuren voor het waterpassen samen met uren bestemd voor de waterbouwkunde, voor de leer der architectonische stijlvormen en voor decoratieve bouwkunst; deze laatste weer met uren aangewezen voor het ontwerpen van gebouwen, enz.!

Dit getuigt van *overlading*.

overwegende beteekenis dan dat een daardoor noodige vermeerdering van het aantal docenten, de verwezelijking daarvan in den weg zou mogen staan.

De commissie is overtuigd, dat het hiervolgende aantal wekelijksche college-uren en oefeningsuren onder leiding voldoende zou zijn.

I. Theoretische mechanica en graphostatica	3 uren theorie,	2 uren oefening,	thans 4	2 (I en II samen)
II. Berekening van bouwconstructiën	2 „ „	2 „ „	„ 5	
III. Hoogere wiskunde noodig voor I en II	5 „ „	„ „	„ 13	
IV. Beschr. meetk. en persp.	3 uren theorie.	4 uren oefening,	thans 4	4
V. Landmeten en waterpassen	2 „ „	2 „ „	„ 2	2
VI. Scheikunde der bouwmaterialen	1 „ „	2 „ „	„ 1	2
VII. Toegepaste natuurkunde	2 „ „	„ „	„ 8	6
VIII. Leer der werktuigen	2 „ „	„ „	„ 4	
IX. Ingenieurs wetenschap	3 „ „	4 „ „	„ 6	6
	23	16	47	22

Door inkrimping van de uren thans aan de wis- en natuurkundige vakken gegeven, komt tijd ter beschikking waarin op ruimer grondslag de onderdeelen van gebouwen, de kennis der bouwmaterialen, het ornament- en handteekenen kunnen worden bestudeerd en beoefend. In het programma van de eerste twee jaren aan de Pol. School doorgebracht, kan dan worden opgenomen het teekenen van oude bouwwerken en détails, gecombineerd met opmetingen dier bouwwerken door de studenten.

Een dergelijk begrip van constructie van onderdeelen van gebouwen en hunne samenstelling moet aan de studenten in die eerste twee jaren worden gegeven. Daarbij moet worden gezorgd, dat van af de eerste lessen in het bouwkundig teekenen, alle aandacht wordt geschonken dat profileeringen en andere détails voldoen aan de eischen der aesthetiek.

Alsdan kan de studie in bouwkunst zoodanig vorderen, dat reeds in de laatste maanden van het tweede studiejaar enkele kleine gebouwtjes, als baanwachterswoningen, haltegebouwtjes, werkmanswoningen, enz. worden ontworpen.

In het programma van den cursus, dien de commissie op reeds aangegeven gronden gaarne over vijf jaren verdeeld zag, behoorde eene zoodanige regeling te worden getroffen, dat de aanstaande architect zich in het laatste jaar hoofdzakelijk zou kunnen wijden aan stijlleer, kunstgeschiedenis, ontwerpen, uitwerken van ontwerpen van grootere bouwwerken en teekenen.

Binnen de grenzen van de wet is, samengaande met de bovengeschetste omwerking van het leerplan, evenzeer in de examens wijziging te brengen. Trouwens de splitsing van het examen B is reeds een antecedent, dat in dien geest bepalingen en maatregelen in het leven kunnen worden geroepen, want sedert eenige jaren mogen de studenten het examen *B* in twee gedeelten B^1 en B^2 afleggen.

De commissie hecht het meest aan de uitbreiding van het onderwijs in de bouwkunst. De omvangrijke studiën door den aanstaanden architect van zijn eigenlijk vak te maken, kunnen niet geleid worden door één hoogleeraar.

Om onderwijs te geven in al wat tot het bouwkundig vak behoort, moeten verschillende krachten samenwerken. Hoe rijker en veelzijdiger hun talenten zijn, hoe meer de aandacht van den aanstaanden bouwmeester zal gevestigd worden op de verschillende tijdperken waaruit de bouwkunst van onze dagen is opgegroeid, en eerst dan kan met vrucht een bepaald gedeelte van de bouwkunst het onderwerp uitmaken van speciale studie.

Het is dan ook minstens noodig, en de regeling aan polytechnische scholen in het buitenland geeft dit eveneens aan, dat over 3 hoogleeraren in bouwkunst het onderwijs worde verdeeld. (*)

De splitsing van het bouwkundig ontwerpen, kennis van historische stijlperioden en het maken van ontwerpen en restauratiewerken in bepaalden stijl zou als volgt kunnen worden getroffen:

Aan één hoogleeraar wordt opgedragen het onderwijs in de klassieke bouwstijlen en de renaissance, omvattende de geschiedenis van de bouwkunst, het ontwerpen en teekenen van gebouwen in grieksch, romeinsch en renaissance-stijl, het copieëren van onderdeelen van gebouwen in die stijlen en het maken van gebouwen bestemd voor onzen tegenwoordigen tijd in den geest van de historische stijlen waarin door den bedoelden hoogleeraar onderwijs wordt gegeven.

Aan den tweeden hoogleeraar worden dezelfde onderdeelen van het bouwkundig onderwijs toevertrouwd maar betrekking hebbende op de middeleeuwsche bouwkunst. Het spreekt van zelf dat laatstgenoemde hoogleeraar bij zijn studenten de begrippen omtrent rationalisme in de bouwkunst, omtrent constructie en versiering in verband en met behoud van het spreken van het constructief beginsel zal moeten ontwikkelen.

Voor rekening van den derden hoogleeraar zou het ontwerpen van kleine gebouwen, woonhuizen enz., benevens de geschiedenis van de nederlandsche bouwkunst van de XIIe tot de XVIIIe eeuw, in het bijzonder de gothische profaanbouw en hollandsche renaissance kunnen komen.

Genoemde hoogleeraar zou tevens belast kunnen worden met het onderwijs aan de ingenieurs en de leiding bij het ontwerpen van spoorweggebouwen, enz.

Als overgangsmaatregel zouden misschien de bedoelde leerstoelen niet dadelijk door drie hoogleeraren behoeven bezet te worden — wel moeten de drie docenten dien titel en die positie kunnen verkrijgen.

Voor de regeling en de eenheid van het onderwijs, voor de samenwerking van de verschillende docenten, eene samenwerking die in hooge mate in het belang is van de studeerende, komt het der commissie dus nuttig voor, dat die drie docenten den titel en de rechten van hoogleeraar kunnen krijgen, maar tevens in 't algemeen, dat de personen geroepen om onderwijs te geven aan de Polytechnische School worden gekozen uit mannen die door talent en ondervinding aanspraak mogen maken op den titel van hoogleeraar.

Het kwam der commissie bij het door haar ingestelde onderzoek voor, dat bij de thans heerschende regeling van het onderwijs samenwerking moest uitblijven, of geheel niet bestaat, al werd daarvan door verschillende docenten de wenschelijkheid betoogd.

De gezamenlijke docenten, die onderwijs aan den aanstaanden architect geven, zouden een groep moeten vormen, belast met het regelen en het doen van voorstellen omtrent de opleiding tot architect. De professoren

(*) In de navolgende pol. scholen wordt aan de architecten bouwkundig onderwijs gegeven door:

in München	7	archit:	waarvan 6	prof:
„ Stuttgart	4	„	„ 4	„
„ Darmstadt	3	„	„ 3	„
„ Karlsruhe	5	„	„ 4	„
„ Hannover	4	„	„ 4	„
„ Aken	6	„	„ 3	„

buitendien wordt nog onderwijs gegeven door assistenten en privaatdocenten.

in hun midden zouden de aangewezen woordvoerders zijn van dien groep in den raad van bestuur der Pol. School.

De Pol. School wordt toch, zooals boven reeds is medegedeeld, beheerd door een raad van bestuur (raad van hoogleeraren) waarin thans de bouwkunst slechts één vertegenwoordiger heeft. Door het daarin toegang verleenen van de drie door de commissie beoogde hoogleeraren, zouden de belangen van het bouwkunstig onderwijs meer verzekerd zijn.

Slechts noode zou de commissie willen aandringen op de instelling van een buiten het doceerend personeel staand college — een raad van curatoren als bij de universiteiten of eene commissie van toezicht als bij de hoogere burgerscholen.

Terwijl de commissie rekent op uitbreiding van het onderwijs in kunstindustrie, vooral voor die onderdeelen welke tot het gebied van den architect behooren, als meubels, metaalwerken, enz. niet het minst wat het teekenen betreft, schijnt het haar daarbij dringend noodzakelijk toe, dat colleges in de algemeene kunstgeschiedenis en de geschiedenis van de kunstnijverheid in het programma der lessen worden opgenomen, en evenzeer, dat het boetseeren worde gesteld onder de verplichte vakken waarin bij het laatste examen de candidaten worden beproefd. Een architect is toch geroepen meer dan de beginselen te kennen van een kunst, die een integreerend deel uitmaakt van zijn werken.

Zooals in het begin van dit rapport reeds is medegedeeld, zal de commissie niet overwegen in welke mate practische kennis vereischt zou moeten worden om het diploma als architect te verkrijgen. Het afnemen van het eindexamen gaat toch niet uit van de Pol. School maar van de regeering. (*) Bovendien moet de practische kennis noodzakelijk buiten de Pol. School worden verworven en kan deze inrichting de leiding en de verantwoordelijkheid daarvoor niet aanvaarden.

Wel verklaart de commissie het voor het bouwkundig onderwijs noodig, dat de studenten zooveel mogelijk onder leiding hunner leeraren, belangrijke in uitvoering zijnde bouwwerken bezoeken en bovendien het grootst mogelijk gedeelte van hun vacantietijd bij in uitvoering zijnde bouwwerken doorbrengen.

Het diploma thans uitgereikt volgens de bepalingen van art. 62 W. M. O. zou zoo moeten worden geredigeerd, dat duidelijk uitkwam, dat het uitsluitend verkregen wordt krachtens *theoretische* examens.

Voor jonge lieden geroepen om naderhand in Ned.-Indië werkzaam te zijn, is het van belang, dat een speciale cursus in constructie en toepassing der inlandsche materialen aan de Pol. School worde opgericht.

Resumeerende komt de commissie tot de navolgende wenschen waarop zij in het belang van de opleiding tot architect de aandacht meent te mogen vestigen:

a. De verschillende examens, af te leggen om het diploma als architect te verkrijgen, moeten worden geregeld onafhankelijk van die voor de andere ingenieursdiploma's.

b. De opleiding tot architect aan de Polytechnische School geschiede volgens een programma en een rooster der lessen onafhankelijk van die voor de studie van technoloog, civiel-, werktuigkundig-, scheepsbouwkundig- of mijnen-ingenieur.

c. Het leerplan is te ontwerpen door de gezamenlijke docenten die bijdragen tot de opleiding tot architect.

d. Voor het onderwijs in de wis- en natuurkundige vakken en theoretische mechanica worde het aantal uren verminderd, voor dat van de eigenlijke bouwvakken, technisch en aesthetisch, uitgebreid.

e. Toevoeging van één jaar aan den cursus, een jaar dat geheel ten bate kome aan de studie van het eigenlijke architectuurvak en het ontwerpen, uitwerken en détailleeren van bouwwerken van meerderen omvang.

f. Belangrijke vermeerdering van het aantal docenten in de architectonische vakken. Het onderwijs en de leiding bij het ontwerpen in klassieke stijlen en renaissance behoort niet aan denzelfden persoon te zijn opgedragen bij wien die leiding berust bij het ontwerpen in middeleeuwschen stijl. Het spreekt als het ware van zelf, dat niet door één hoogleeraar het geheele onderwijs in bouwkundig ontwerpen, enz. kan worden gegeven. Personen, verschillend in kunstrichting en voorkeur, maar krachtig van uiting in het gedeelte van het vak dat zij speciaal beoefenen, moeten invloed uitoefenen op den aanstaanden architect gedurende zijn ontwikkelingsperiode.

g. Boetseeren zij een verplicht vak waarin examen wordt afgenomen.

h. Meer beteekenis is te leggen op de studie van de vaderlandsche bouwkunst. De geschiedenis van de nederlandsche bouwkunst en de studie van oud-nederlandsche monumenten mag niet worden verwaarloosd of door gebrek aan tijd slechts ter loops behandeld.

i. Het rooster der lessen geve geen verschillende colleges of teekenoefeningen aan op eenzelfde uur.

j. Den aanstaanden architect worde gelegenheid gegeven opmetingen te doen van oude bouwwerken en die opmetingen in teekening te brengen.

k. In het bijzonder treden constructie en het maken van uitvoerige details op groote schaal meer op den voorgrond.

l. Een college in algemeene kunstgeschiedenis moet worden ingevoerd, en dat in de geschiedenis der kunstnijverheid uitgebreid.

m. Een cursus worde gewijd aan constructieleer voor Nederlandsch-Indië.

De commissie meent hier haar rapport te mogen sluiten en aan de haar door de afdeeling 's-Gravenhage van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst gedane opdracht te hebben voldaan.

Zij betuigt dank aan docenten van de Pol. School en anderen die haar taak hebben verlicht door welwillend gegeven inlichtingen.

Met belangstelling nam zij kennis van wat zij tot het vervullen van haar taak noodig achtte te onderzoeken.

Met bescheidenheid, maar zich vleiende daarmede een voor de opleiding tot architect in Nederland nuttig werk te verrichten, biedt zij der Haagsche afd. v/d M. t. Bv. d. B. het resultaat van haar onderzoek aan.

Het is te wenschen dat het bestuur der Pol. School, de wetgevende macht en de hooge regeering niet zullen terugdeinzen om binnen een niet al te lang tijds-

(*) Dat de examencommissies voornamelijk bestaan uit hoogleeraren en leeraren der Pol. School. berust niet op wettelijke bepalingen.

bestek de zoo hoog noodige hervormingen tot stand te brengen aan een inrichting, die een onzer eerste instellingen voor de opleiding tot architect hier te lande moet wezen.

's-Gravenhage. 31 Maart 1895.

De commissie:

W. K. M. VROLIK, *voorzitter.*
JURRIAAN KOK.
J. H. A. MIALARET.
P DU RIEU FZN.
M. A. VAN WADENOIJEN.

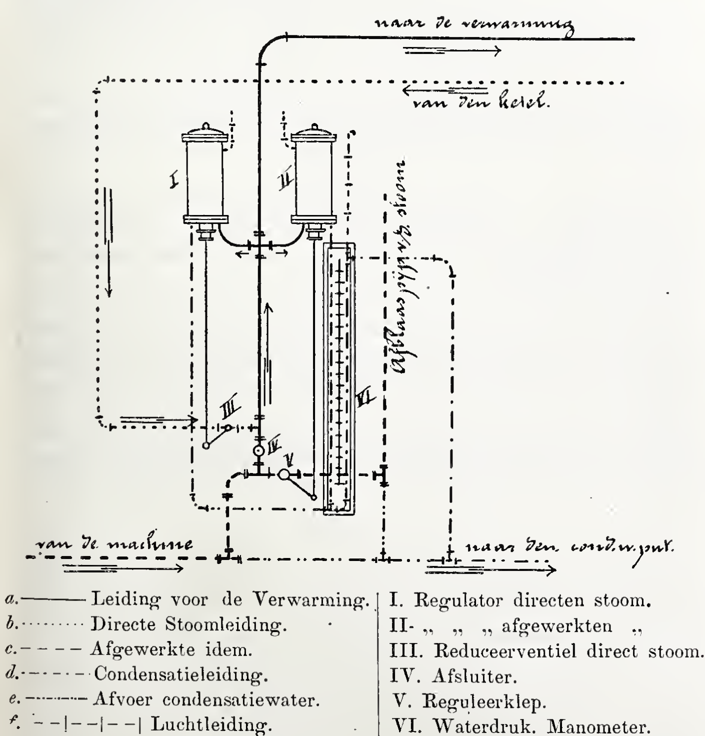
BESCHRIJVING VAN EEN DUBBELEN STOOMDRUK-REGULATOR VOOR AFGEWERKTEN EN VOOR DIRECTEN STOOM TEN DIENSTE VAN STOOMVERWARMING.

Het doel van dezen toestel is, daar waar voor industrieele doeleinden of voor electrische verlichting een hooge drukstoomketel en eene stoommachine in een gebouw noodig zijn, de centrale verwarming in datzelfde of in aangrenzende gebouwen te kunnen voeden, hetzij met directen stoom uit den ketel, hetzij met den afgewerkten stoom der machine, hetzij gedeeltelijk met directen en gedeeltelijk met afgewerkten stoom, en wel zoo, dat in alle drie deze gevallen de spanning van den stoom in de leidingen der verwarming langs automatischen weg gehouden wordt op 0.2 atm. overdruk.

De toestel kan dus werken op drie verschillende wijzen.

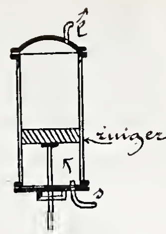
Ten eerste enkel met directen stoom, wanneer de machine niet loopt, en er dus geen afgewerkte stoom in voorraad is.

In dit geval komt de stoom direct van den ketel door de leiding *b* (zie de figuur) en den afsluiter III in de verticale leiding *a*, die naar de verwarming voert. Langs twee zijarmen van deze leiding treedt de stoom vervolgens de regulators I en II binnen.

Deze regulators bestaan eenvoudig uit een metalen cilinder, waarin zich een zuiger op en neer bewegen kan. (Zie doorsnede van den zuiger.)

Aan elken zuiger hangt een stang, die door middel van een hefboom de afsluiters III en V regelen.

Doorsnede van den zuiger.

Als nu de directe stoom door den afsluiter III in de verwarmingsleidingen komt, zal langzamerhand de spanning in deze leidingen rijzen. Daar de stoom echter ook, door den linker zijarm, onder den zuiger van regulator I komt en dien bijgevolg opheft, rijst daarmede ook de zuigerstang en de daaraan bevestigde hefboom van afsluiter III, zoodat deze afsluiter zich langzamerhand meer sluit, d. w. z. dat de doorstroomingsopening, waarlangs de directe stoom in de verwarmingsleiding komt, kleiner wordt.

Nu is deze afsluiter in verhouding tot den zuiger van regulator I zoo ingericht, dat, wanneer in de leidingen der verwarming de stoom de verlangde spanning van $^1/_5$ atmosfeer overdruk heeft bereikt, de doorstroomingsopening van afsluiter III juist is teruggebracht tot de grootte, welke zij hebben moet om voortdurend stoom van $^1/_5$ atmosfeer overdruk door te laten. Is eenmaal deze stand bereikt dan kan de stoomspanning in den verwarmingsaanleg onmogelijk hooger worden. Want, aangenomen dat een deel der kachels van de verwarming wordt afgesloten waardoor het stoomverbruik van de verwarming natuurlijk vermindert, dan zal door de hoogere spanning, welke zich aanvankelijk in de toevoerleiding der verwarming, en dus ook onder den zuiger van regulator I, doet gevoelen, de zuiger in dezen regulator rijzen en daardoor de doorstroomingsopening van afsluiter III zooveel verkleind worden, dat zij weder met een spanning van $^1/_5$ atm. overdruk in de verwarming overeenkomt.

De stoom, die ook onder den zuiger van regulator II binnentreedt, doet dezen natuurlijk, even goed als dien in regulator I, rijzen. De met dezen zuiger verbonden afsluiter V, die de toegang vormt tot de afvoerbuis van den stoom, is zoo ingericht, dat hij zich eerst opent, wanneer de stoomspanning in de verwarming meer dan $^1/_5$ atm. overdruk bedraagt. Zoolang dus de spanning $^1/_5$ is of minder, blijft deze afsluiter gesloten en belet zoodoende den stoom langs dien weg naar buiten te ontsnappen.

In het *tweede geval*, dat zich bij dezen toestel kan voordoen, wordt er gewerkt enkel met afgewerkten stoom.

Zooals bij het eerste geval beschreven is, neemt de afsluiter III, zoodra in de verwarmingsleidingen $^1/_5$ atm. overdruk bereikt is, een zoodanigen stand aan, dat de doorstroomingsopening met deze spanning in overeenstemming is. Dit zal natuurlijk ook gebeuren, wanneer wordt gewerkt met afgewerkten stoom. Wanneer de afsluiter dezen stand bereikt heeft, zou er dus van de directe-stoomleiding uit, slechts stoom van $^1/_5$ atm. overdruk naar de verwarming kunnen stroomen. Daar de verwarmingsleidingen echter voortdurend door de leiding voor afgewerkten stoom gevoed worden met stoom van $^1/_5$ atm. overdruk, is er aan beide zijden van den afsluiter evenwicht, en kan er dus geen directe stoom in de verwarmingsleidingen stroomen.

Bedraagt de spanning van den afgewerkten stoom meer dan $^1/_5$ atm. overdruk, dan opent zich eindelijk de afsluiter V zooveel, dat de overtollige stoom daarlangs naar buiten kan ontsnappen.

Het *derde geval* doet zich voor, wanneer er niet genoeg afgewerkte stoom voorhanden is om de verwarming voortdurend met stoom van $^1/_5$ atm. overdruk te voeden.

De afsluiter V blijft, zooals gezegd, gesloten zoolang

de spanning in de verwarmingsleidingen minder dan $^1/_5$ atm. overdruk bedraagt. Zoodra echter de spanning in de verwarmingsleidingen minder bedraagt, heeft de directe stoom, die door den afsluiter III wil stroomen met eene spanning van $^1/_5$ atm. overdruk meer kracht dan de stoom in de verwarmingsleidingen, waarvan de spanning minder dan $^1/_5$ atm. bedraagt, en dientengevolge stroomt nu ook directe stoom in de verwarming, waardoor wordt aangevuld, wat de afgewerkte stoom tekort komt.

Wanneer deze stoomdruk-regulator in werking is, ziet men de zuigers voortdurend langzaam op en neer gaan, trachtende de spanning in de verwarmingsleidingen steeds op de vastgestelde hoogte te houden. De manometer wijst aan, dat zulks nauwkeurig geschiedt.

Aangezien de afgewerkte stoom steeds oliehoudend is tengevolge van het smeren der machine, is het bij toepassing van dezen stoomdruk-regulator noodig het condensatiewater van den afgewerkten stoom, dat weer tot voeding van den ketel moet dienen, eerst van olie te zuiveren, daar deze nadeelig zou werken op den ketel.

Hiervoor zijn verschillende toestellen uitgedacht en toegepast, die in de praktijk zeer goed voldoen.

C. A. HUIJGEN.

Rotterdam, Juni 1895.

INGEZONDEN.

Aan de Redactie
v. d. Maatschappij tot Bev. d. Bouwkunst.

Mijne Heeren.

Het zien van den uitslag en het jury-rapport van de Prijsvraag voor een getuigschrift ten dienste der Afdeelingen, op de door de Maatschappij te houden tentoonstelling, heeft mij zeer bevreemd.

In het programma van die prijsvraag staat, dat het ontwerp in inktlijnen moet zijn uitgevoerd, hetwelk de jury evenzeer aanhaalt, en nu wordt hier, hoewel niet bekroond, toch een geldelijke belooning toegezegd aan een ontwerp dat hoegenaamd niet beantwoordt aan 't programma. Waarvoor dient dan het maken van een programma indien hier toch niet naar gewerkt wordt.

Mijns inziens moest bij prijsvragen in 't bijzonder de jury zich aan 't programma houden en vooral bij prijsvragen van de Maatschappij, welke zelf voorschrijft hoe men prijsvragen behandelen en uitschrijven moet.

Hopende dat mijn geschrijf niet zonder vrucht zal zijn,
Teeken ik met de meeste hoogachting

Uw dienstw. Dienaar
ALEXANDER BLEIJS.

BERICHTEN.

De eind-examens der Rijks-Normaalschool voor teekenonderwijzers en de Rijksschool voor Kunstnijverheid zullen in het openbaar worden afgenomen in het Rijks-Museumgebouw te Amsterdam, op 28 Juni e. k. en volgende dagen.

Bij Min. beschikking zijn bij die eind-examens aangewezen als deskundige jhr. B. W. F. van Riemsdijk, onder-directeur van het Nederlandsch museum, en tot plaatsvervangend deskundige N. van der Waay hoogleeraar aan de Rijks-academie van Beeldende Kunsten te Amsterdam.

Den 8sten dezer is te Delft op 62 jarigen leeftijd overleden de heer Dr. A. C. Oudemans, Hoogleeraar-directeur van de Polytechnische School, Ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw, Officier in de Oranje-Nassau-orde, lid der Koninklijke Academie van Wetenschappen.

Den 12en is het lijk van den beminden Directeur naar Gotha vervoerd. Tot aan het station te Delft van de Hollandsche Spoor werd het plechtig uitgeleid door allen die — in welke betrekking ook — aan de Polytechnische School verbonden zijn, en door een groot gedeelte van de studenten.

Door het Hoofdbestuur der Maatschappij is op de Tentoonstelling van Bouwkunst 1895, de zilveren medaille voor reeds uitgevoerde bouwwerken toegekend aan den heer Jacob F. Klinkhamer, te Amsterdam.

De *Tentoonstelling van Bouwkunst* blijft nog geopend, tot en met Zaterdag 22 Juni a.s.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Egmond, 30 Mei. Het Gemeentebestuur, het vergrooten van de openbare lagere school. Van 11 inschrijvingen, de laagste van L. Renzes voor f 11200.—

Amsterdam, 1 Juni. De heer Justus van Maurik Jr., het bouwen van een sigarenfabriek met kantoren, droogkamers, enz, onder beheer van den architect H. Moen G.Pzn. Van de 26 inschrijvingen, de laagste van Th. Ligthart voor f 47230.—

Kampen, 1 Juni. De architect H. de Graaf, het bouwen van een sigarenfabriek en het verbouwen van twee woonhuizen, voor rekening van de firma Schinkel & Dingler. Van 13 inschrijvingen, de laagste van J. van Oene & H. Steenbergen, voor f 10579.— Gegund.

Arnhem, 4 Juni. De architecten van Gendt & Nieraad, het afbreken en weder opbouwen van een koffiehuis met slijterij, afzonderlijke distelleerderij en bovenwoningen. Van 8 inschrijvingen, de laagste van D. A. Roskam, voor f 15991.—

Hillegom, 4 Juni. De architect J. van der Heijden te Leiden, het bouwen van een dokterswoning. Van 16 inschrijvingen, de laagste J. C. van Vendelo voor f 9130.—.

Amersfoort, 5 Juni. De architect H. Kroes, het bouwen van een zeeppoeder- en vetloogmeelfabriek met kantoor en woonhuis. Van 13 inschrijvingen, de laagste van Ph. van Karsbergen voor f 16999.— Gegund.

Amsterdam, 5 Juni. De architect H. H. Baanders, het verbouwen van een perceel in de Reguliersbreestraat. Van 16 inschrijvingen, de laagste van Van der Eijk & de Waal voor f 9999.—

Haarlem, 8 Juni. Het bouwen van een gedeelte der R K. Cathedraal onder beheer van den architect-ingenieur Jos. Th. J. Cuypers te Amsterdam, is gegund aan G. Hulsebos voor f 397000.—

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

22 JUNI 1895. 15de JAARGANG. No. 25.

Redactie voor de verschillende groepen :
A. LE COMTE. — EDUARD CUYPERS. — F. C. DUFOUR. — A. C. M. VAN ETTEN. — HENRI EVERS. — C. A. HUYGEN. — D. E. C. KNUTTEL. — JURRIAAN KOK. — J. R. DE KRUYFF — F. H. VAN MALSEN. — C. B. POSTHUMUS MEIJJES. — C. MUYSKEN. — J. J. VAN NIEUKERKEN. — R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS. — B. J. OUËNDAG. — C. H. PETERS. — C. T. J. LOUIS RIEBER. — P. DU RIEU FZN. — J. VERHEUL DZN.
BUREAU REDACTIE: Marnixstraat 402, Amsterdam.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. *f* 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels *f* 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.

Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.
BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

DE BOUWKUNST IN DE VEREENIGDE STATEN VAN AMERIKA.

AMERIKAANSCHE BOUWKUNST.

(LEZING *gehouden door Adolphe Bocage, afgevaardigde van de Hoofdmaatschappij van de Fransche bouwmeesters voor het Internationaal congres der architecten te Chicago.*)

(Vervolg van bladz. 139)

De snelheid der uitvoering is eene noodzakelijke voorwaarde in Amerika. Soms worden ongelukken, uit onvoorzichtigheid voortgesproten, berispt; de Amerikanen laten zich niet door zoo'n kleinigheid afschrikken; behept met de eigenschap voor niets terug te deinzen, vreezen zij niet werken uit te voeren, waarvan het denkbeeld bij ons zelfs niet opkomt ze te willen ondernemen.

***

In het eerst gewoon om houten huizen te verplaatsen, ten einde deze een andere ligging te geven of op een minder kostbaar terrein over te brengen, waagden zij het later evenzoo te doen met gemetselde, en van steen opgetrokken huizen.

De houten huizen met twee à drie verdiepinghoogten worden daar gemakkelijk op houten rollen door de straten vervoerd, gelijk men hier de steenen ziet verplaatsen.

Deze in voertuigen veranderde huizen worden door een paard getrokken door middel van een spil met verticale as, in het midden van de straat geplaatst op een afstand als door de gemeentebepalingen wordt toegestaan.

Gedurende de werking van zoo'n spil plaatst men verderop dergelijke, ten einde zonder oponthoud voort te kunnen gaan. Alleen 's Zondags, de rustdag voor iederen Amerikaan, wordt er niet gewerkt. De huurders reizen dan niet en genieten den geheelen dag van het nieuwe schouwspel dat zich aan hunne oogen voordoet, zonder zich te bekommeren om de ergernis van de buren, voor welker villa's men deze voertuigen heeft opgesteld.

Bij de steenen- en de gemetselde huizen, schuift men een tijdelijken vloer onder de woning, na deze vooraf van hare grondvesten ontdaan te hebben. Gewoonlijk is zulk een vloer van hout of ijzer.

Op zoodanige wijze zijn groote hôtels van 5 à 6 verdiepingen verplaatst geworden, ten einde een straat te verbreeden.

De beweging geschiedt dan door middel van hydraulische schroeven.

Stout genoeg om hunne woningen in horizontalen zin te verplaatsen, vreesden zij niet deze ook in verticale richting te bewegen. Zoo lag o. a. in Chicago, dertig jaar geleden, de grond ongeveer gelijk met de oppervlakte van het meer, zoodat de kelders onderliepen en verschrikkelijke koorts-epidemiën uitbraken, hetgeen ten gevolge had, dat de geheele stad opgehoogd werd, en de huizen daardoor gedeeltelijk werden begraven.

Een groot aantal der bewoners verkozen tegelijk met deze verhooging hunne woningen eveneens in de hoogte te brengen, waarvoor een dergelijk systeem werd toegepast als het hierboven beschrevene. Op deze wijze werden verschillende groote huizen, in steen opgetrokken, uit het water opgehaald, waaronder het Hôtel Trémont, met zijne drie- à vierhonderd kamers. Nieuwe fundeeringen

werden op de eerste aangebracht, zoodat een groote bezuiniging plaats vond, doordat de bewoners niet genoodzaakt waren hunne huizen te verlaten.

*
* *

In Amerika worden de Hôtels niet door reizigers betrokken; meestal door families, die zich er inrichten om zich van de lasten van het dienstpersoneel te ontdoen en ten einde zich eene verplaatsing gemakkelijker te maken.

Wat de appartementen aangaat, hebben deze niet die vlucht genomen gelijk in Frankrijk. Nog niet lang worden zij door den gegoeden stand ingenomen; echter tot nu toe waren zij uit een bezuinigingsoogpunt zeer gezocht. Het eigenaardige in deze huizen zijn de restaurants ten gerieve van de bewoners, met een groote feestzaal eveneens ten behoeve en ter beschikking van hen gesteld. Meestentijds zijn de gewone woningen en de familiehôtels niet zoo hoog als de handelshuizen, en hebben in bouw veel overeenkomst met de in metselsteen uitgevoerde woningen in Noord-Frankrijk.

*
* *

Om een blik te werpen in zulk een privé woning moeten wij den Amerikaan volgen, van af zijn bureau tot aan het Meer Michigan, waar zich de aardigste woningen bevinden. Het is vijf uur, en de zaken zijn afgedaan; de liften in de handelshuizen, waar niemand 's nachts vertoeft, staan stil. Een afzonderlijke waker, door de belanghebbenden aangesteld, bewaakt de schatten in deze groote herbergen opgeborgen. Na tien of vijftien minuten, die onze handelsman noodig heeft gehad om zich te verplaatsen, met een vervoermiddel dat sneller bewogen wordt dan die bij ons, bereikt hij zijne stille en kalme wijk.

Het huis, de home, is voor de vrouw gebouwd, die er als vorstin heerscht, en alles beveelt; de wijze waarop de meubels en kunstvoorwerpen geplaatst zijn, verraadt den smaak en de beschaving van de meesteres; de man heeft er niets te zeggen. Een groote hall is als vestibule ingericht, waarheen men door een trap van tien à vijftien treden toegang heeft, naar gelang de hoogte van de benedenverdieping, waar zich de keukens en aanhoorigheden bevinden, alsook een zomereetzaal.

De halfcirkelvormige of zeshoekige bow-window is zeer veelvuldig toegepast; opschuiframen zijn hermetisch sluitend gemaakt, en bovendien zijn er meestal metalen platen aangebracht om zich tegen de muskieten te beveiligen. Het klimaat te Chicago is zeer gezond, maar in den zomer en winter kan de temperatuur uiterst warm en koud zijn, waardoor deze sluitingen noodzakelijk zijn.

De trap die reeds in de hall begint, leidt naar de kamers en badkamers van de 1ste en 2de verdieping, en dikwerf naar een bal- en een billardzaal, op de derde verdieping aanwezig onder het dak, en die de geheele ruimte beslaan.

Hoe klein een huis ook zij, nooit zal de badkamer ontbreken, zeer doelmatig ingericht met douches, beweegbare zittingen, waschtafels met beweegbare kommen, en alles electrisch verlicht.

Ik heb het voorrecht gehad een ontwerp te zien voor een rijken Amerikaan, die behalve zijne andere gemakken zich een badkamer wenschte in het nokje van zijne woning aangebracht, een waardig zwembassin aan de zonnestralen blootgesteld.

Een liftkoker ter breedte van zijn bed bevindt zich bezijden, en eene speciale inrichting moet, door een eenvoudigen druk op een electrischen knop, den bewoner met zijn bed omhoog brengen, iederen zomermorgen om van zijne zweminrichting te kunnen gebruik maken, en er hem later evenzoo mede doen dalen.

Dat is wel het toppunt van alle gemakken.

Het dienstpersoneel is evenmin vergeten, en is een afzonderlijke badkamer in de kelderverdieping aanwezig, ter hunner beschikking gesteld.

Meestal dient een doorgang, achter het huis en evenwijdig aan de straat, voor den dienst. De rijtuigen kunnen er voorrijden en de tuin is door een scheidingsmuur van dezen doorgang afgescheiden.

De scheidingen van de eigendommen worden aangewezen door een eenvoudige zerk in den voorgevel of door een muurtje op het trottoir geplaatst, dat van deze zijde begrensd wordt door een tuin of grasbed.

Het plan van de Amerikaansche woning is het werk van den eigenaar zelf; zijn eenige doel is iets anders te maken dan zijn buurman, en het zoeken naar gemakken en onevenredigheid.

Een van de meest gebezigde materialen voor den bouw van deze huizen is het graniet. Al deze steensoorten verschillen van kleur, waardoor het aanzien van enkele straten in het noordelijk deel van de stad, dat door de aristocratie bewoond wordt, een zeer schilderachtig karakter verkrijgt.

Deze huizen, allen verschillend van vorm, met hunne grillige silhouetten, in rood, groen of grijs graniet, onderling gescheiden door hoog geboomte, vormen een heerlijk tafreel met het Meer Michigan dat zich er achter uitstrekt.

De meer eenvoudige woningen worden in gebakken steen opgetrokken, met hunne bow-windows in metaal of hout; de witte steen die men in den omtrek aantreft, is niet tegen het klimaat bestand en schilfert af.

Het is mijn doel niet een van de vorstelijke verblijven te beschrijven in de groote Amerikaansche steden, voornamelijk die in het Oosten, waar de Europeesche stijlen, vooral de Fransche Renaissance, de bouwmeesters hebben bezield.

De bovengenoemde beschrijving geldt voor de huizen, die het meest in Amerika worden aangetroffen.

De bouwstijl van deze woningen schijnt een uitvloeisel van het Romaansch, door Richardson gewijzigd, die er, zooals reeds in het begin gezegd werd, het Amerikaansche cachet aan gaf, met de eigenaardige vormen. Evenwel blijkt uit de latere bouwwerken, dat dit persoonlijk karakter verdwijnt, nu de bouwmeesters van de nieuwere richting tot de overtuiging zijn gekomen, dat het zoeken naar iets nieuws hen van den weg der oorspronkelijkheid afbrengt.

*
* *

Het hedendaagsche onderwijs noodzaakt hen dan ook deze nieuwe vormen prijs te geven, en zich meer de Europeesche stijlen eigen te maken die, na langdurige studiën, hen de gelegenheid geven om in korten tijd wat voort te brengen.

Moet men hieruit opmaken, dat de Amerikaansche bouwmeesters, langer aan hen zelf overgelaten, geheel en al van het oude Europa afgescheiden, terwijl zij hunne vroegerige vrijheden behielden, deze nieuwe kunst zouden in het leven geroepen hebben, die nu iedereen toejuicht?

De tijd heeft het ons niet kunnen bewijzen, terwijl bovendien door de hoe meer en meer gemakkelijker wordende verbindingen tusschen de beide werelddeelen, aan onze

kunst het voordeel van de onderzoeking zal benomen worden, die men slechts van die zijde kon verwachten.

En dan bestaat er alle kans dat die nieuwe kunst door de aristocratische wereld niet zal geduld worden, die haar beschouwt, wat ook de waarde er van zij, — als een soort gelukskind? Dit mag met grond verondersteld worden, als men nagaat wat er in de oude Amerikaansche steden plaats vindt, waar de sociale toestand meer en meer de aristocratische vormen aanneemt, en waar de bewoners voor hunne woningen den middeneeuwschen stijl verkiezen, als beter beantwoordende aan hun smaak, boven deze nieuwe producten, die geheel nieuw zijn en zonder verleden.

* * *

Het bouwkundig onderwijs in Amerika ondergaat den invloed van onze school van schoone kunsten. De voornaamste scholen voor de bouwkundigen zijn het College Columbia te New-York, met professor Ware aan 't hoofd, leerling van Hunt, en de Technologische school te Boston, waar de heer Desprudelles, lauraat van de „Ecole," onlangs tot professor benoemd werd. Voor ieder dezer scholen worden vier zeer volledige studiejaren vereischt voor het wetenschappelijk gedeelte en de kunstgeschiedenis. Het spreekt van zelf, dat het aantal ontwerpen, in dien korten tijd uitgewerkt, zeer beperkt moet zijn.

De leerling, die een dezer scholen verlaat, vervolgt zijne studies in Europa, meestal aan onze Ecole, mits hij niet dadelijk op een architectenbureau werkzaam wil zijn. Echter is dit het geval bij het kleinste aantal, daar voor de studie op genoemde Ecole, veel tijd vereischt wordt; en meestal zullen de kameraden, van den leerling die dadelijk in de practijk zijn gegaan, bij zijne terugkeer uit Europa, zich reeds eene onafhankelijke positie gemaakt hebben.

Er behoort dus veel wilskracht toe, om zich verscheidene jaren langer voor zijn kunst te bekwamen, en van een andere zijde verdiept hij zich in zijn werk met de gedachte, dat de snelheid, waarmede hij zijn fortuin zal maken, in de oogen van zijne medeburgers de maatstaf van zijn talent zal geven. Alleen het publiek maakt in Amerika den naam.

Er bestaat in Amerika, gelijk in de andere Europeesche landen, geen staatsinrichting, die de verdiensten van den artiest beloont en hem in de publieke achting aanbeveelt. Ook meestal zal een jong bouwkunstenaar, bij het verlaten van het College, zich ten spoedigste de methoden van de practische uitvoeringen eigen maken, in afwachting, die bij gelegenheid voor eigen rekening te kunnen toepassen; en het zal niet lang duren of hij bezit de vereischte hoedanigheden van een man van zaken.

Aan den anderen kant beginnen de jongeren dikwijls als compagnon van een ouderen architect, wiens werken over verscheidene punten van Amerika verspreid zijn, en die door een bekwaam plaatsvervanger moeten geleid worden, bij afwezigheid van den bouwmeester, waarvan het bureau 6 of 8 mijlen ver van een belangrijk werk verwijderd ligt.

De verbindingen, die in Amerika veelvuldig voorkomen, dragen den naam van *firm* en bevatten soms vier associés, waarvan de een directeur is, de anderen architecten en ingenieurs. Een merkwaardig feit in Amerika is de vereeniging van meerdere architecten-bureelen onafhankelijk het eene van andere, in een zelfde huis gevestigd, op dezelfde verdieping en soms aan elkander grenzend, met een verbindingsdeur, die de verschillende patroons in de gelegenheid stellen, zich van dezelfde teekenaars te bedienen.

De Amerikaansche bouwmeesters vreezen geen concurrentie. De overvloed van werk is hiervan de eerste oorzaak; vervolgens, doordien de bouwheer telkens wenscht iets anders te hebben, zorgt hij, dat hij zich niet altijd aan denzelfden bouwmeester houdt. Evenmin weet men daar van onderhoudswerken; deze worden door den bouwheer met den aannemers verhandeld; ook kent men geen eenheidsprijzen; alles gaat bij aanbesteding.

De architect treedt in het reglement van deze werken op als scheidsrechter, bij verschil van meening. Met het oog hierop deel ik een enkel woord mede over een gelijkluidend contract, sinds eenigen tijd algemeen aangenomen, en dat al de voorwaarden inhoudt, ter vermijding van moeielijkheden. Sinds de aanneming daarvan, zijn er weinig gevallen voor het gerecht geweest, van hen die zich stipt aan al de voorwaarden gehouden hebben, vooral aan diegene, welke volkomen vrijheid aan den architect geven. Dit contract werd door de Vereeniging van het Instituut der Amerikaansche bouwmeesters en de Nationale Vereeniging van aannemers opgemaakt.

* * *

Het bijzondere recht van voordracht vervangt in Amerika de administratieve leiding. De architectenassociaties en de syndicaten van aannemers houden zich ijverig bezig met het algemeen belang, zoowel met nationale als lokale zaken; zij hebben de leiding van een interessante beweging op zich genomen, door zelf de reglementen vast te stellen voor hunne bouwwerken en hun eigen onderling verband, en door het verkrijgen van de legalisatie van hunne besluiten, door de Commissie, die met het toezicht over de bouwwerken belast is.

Door deze middelen zijn werkelijk heden de snelste vorderingen verkregen in alle takken van kunstwetenschap in Amerika.

De nationale vereenigingen nemen een besluit, terwijl de lokale vereenigingen het ten uitvoer brengen, en het publiek het aanneemt.

Het Instituut van de Amerikaansche bouwmeesters, dat in 1857 werd opgericht, strekt zich over geheel de Amerikaansche staten uit. Eerst telde het slechts enkele staten; maar sedert hebben de lokale vereenigingen zich er bij aangesloten, en in 1889 verzamelde deze Vereeniging, onder dezelfde wetten, alle bouwmeesters die in het land hun praktijk uitoefenen.

Deze Vereeniging is de belangrijkste factor geweest voor den vooruitgang van de bouwkunst in Amerika, gedurende de laatste twintig jaren, en haar invloed heeft gunstig gewerkt in het belang van het publiek en voor het welzijn van de zaak in het algemeen.

Over de statuten en gebruiken van de Vereeniging wil ik verder niet uitwijden; alleen wil ik terloops doen opmerken, dat de algemeene vergaderingen niet achtereenvolgens in dezelfde stad mogen gehouden worden. De laatste welke ik de eer had bij te wonen, werd in Chicago gehouden en gepresideerd door Mr. Hendall uit New-York. Wie zal de gelukkige wezen, die het woord zal voeren in San-Francisco? Komt hij uit New-York, dan zal hij 5000 K.M. moeten afleggen, zonder den ijver te verliezen voor het belang van zijne betrekking.

Alvorens te eindigen, nog een enkel woord over eene instelling, n.m. over eene tentoonstelling van bouwmaterialen te Chicago. Deze stichting is in het leven geroepen met het doel, gegevens te verzamelen in verband

met de bouwkundige samenstellingen, en om eene doorloopende tentoonstelling te openen voor het publiek, van alle materialen en nieuwe uitvindingen van een ornementaal of praktisch karakter. Architecten van naam, en ook vereenigingen hebben deze onderneming zeer gesteund en hebben het denkbeeld geopperd om speciale zalen te openen voor vergaderingen van de verschillende architecten-vereenigingen en aannemers, ten einde deze stichting het centrum te doen worden van alles wat maar betrekking heeft op den huisbouw.

Mei, 1895.

EXCURSIE VAN DE AFDEELING „ARNHEM."

Op den 5 Juni vereenigden zich slechts een zestal leden aan het station Arnhem, om de voorgenomen excursie naar Hoorn en Enkhuizen te maken. Onder aangenamen kout was weldra Amsterdam bereikt en vervolgde het gezelschap de reis naar Hoorn, waar de heer G. J. Hennink, gemeente-architect, de welwillendheid had ons rond te voeren en het meest bezienswaardige te toonen. Na in het hôtel „Doelen" ons een weinig te hebben opgefrischt, begon de tocht door dit echt-Hollandsch stedeke, dat helaas als zoovele andere, door de verbinding met den spoorweg langzamerhand veel van het oorspronkelijke karakter heeft verloren. Veel wat nog over was van de bloeiperiode der Hollandsche kunst is vernietigd en door moderne wanproducten vervangen; wat wij althans van de nieuwere bouwwerken zagen, gaf ons geen hoogen dunk van den smaak die daar heerscht.

Op het St. Pietershofje werd ons de regentenkamer getoond met het goudlederen behang, de schoone wandspiegeltjes en het aardige ameublement in Louis XIV en XV.

Jammer, dat het schoone schilderwerk in het plafond ten deele is vernield door een moderne gaspijp; maar bovendien doet de hitte van de lampen ook de verf afspringen. Het ware te wenschen, dat de Regenten besloten om bij hunne avondberaadslagingen het gaslicht te bannen.

Vervolgens werd het raadhuis bezocht, dateerende van 1613, waarvan een der topgevels op zeer verdienstelijke wijze door onzen leidsman is gerestaureerd. Merkwaardig is ook hier weder, dat de vensters van den beganegrond in verhouding veel rijziger zijn dan die van de verdieping, wat men bij alle woonhuizen uit deze periode aantreft, maar dat het karakter van een openbaar gebouw niet weergeeft. De topgevels zijn zeer fijn geprofileerd en de volute-vullingen der trapjes geven het geheel een zeer aantrekkelijk aanzien. De gevelrooilijn vormt een overstompen hoek en de oplossing daarvan met twee groote en een kleinen topgevel is zeer gelukkig. De schoone raadzaal met hare schilderingen, sierlijke kronen en wandspiegels, de smaakvolle stoelen met hunne geornementeerde bekleedingen, alles uit het laatst der XVIII eeuw werden algemeen bewonderd. De bekende schilderij en de beker van Bossu werden niet vergeten.

Na nog verschillende oude geveltopjes en fragmenten te hebben bezichtigd, begon de maag hare rechten te doen gelden en vereenigden wij ons aan een dejeuner in den „Doelen".

Niet lang werd echter getoefd, daar ons nog veel te bezichtigen over bleef. Allereerst werden bezocht de nieuwe Protestantsche en dito Katholieke kerk, respectievelijk van de bouwmeesters Muysken en Bleys. De eerste beviel ons van binnen beter dan uitwendig; terwijl de laatste aller bewondering opwekte. De schoone verlichting, de gelukkige oplossing van het scheeve terrein, de koepel, flink van verhouding als bekroning van het middenschip, alles werkte mede tot de bekoring van het geheel.

Bij het bezoeken van de oude kerken moest ons de verzuchting van het hart, hoe het mogelijk was om deze buiten dienst te stellen, daar men bij eene restauratie zelfs met bescheiden middelen had kunnen volstaan.

De Oosterkerk, omstreeks 1450 gesticht, is eene kruiskerk zonder zijbeuken en met een absis aan de oostzijde. De westelijke gevel, aan de straat gelegen, is uit de XVIIe eeuw. Boven het kruis bevindt zich een kleine toren. Slechts een der ramen bezit nog, hoewel erg beschadigd, de oorspronkelijke oude glazen in lood. Fragmenten van koorbanken en een zeer karakteristieke spiltrap, leidende naar het dak, geven het geheel een eigenaardig aanzien. Wat de gemeente er toe heeft geleid deze kerk niet meer te gebruiken, was ons een raadsel.

De Noorderkerk, in beter staat dan de voorgaande, is eene kerk met drie beuken van gelijke hoogte, zonder kruisbeuk, en een absis aan de oostzijde van den middenbeuk. Evenals de voorgaande heeft zij houten gewelven en steunbalken met karbeels tusschen de pijlers en zuilen. Beide kerken doen denken aan de Westerkerk te Amsterdam; vooral de motieven van de Oosterkerk.

De beide bekende poortjes van het Oude Vrouwenhuis (1610) van het Gasthuis (1585) trokken zeer de aandacht.

Van hier ging het naar den hoofdtoren met zijn schilderachtige bovenbouw en spits, en na een oogenblik toevens op het havenhoofd, waar wij genoten van de frissche koelte die ons van uit zee tegenwoei, voerde onze geleider ons naar het Waaggebouw en vervolgens naar het West-Friesch Museum. De merkwaardigheden op Hoorn en zijne geschiedenis betrekking hebbende en velerlei oudheden, waaronder zeer fraaie wandbetimmeringen uit het begin der XVIIe eeuw, zijn hier opgesteld. Onder de menigte portretten zijn zeer verdienstelijke stukken en het is zeer loonend hier een bezoek te brengen, al zouden de verschillende voorwerpen doeltreffender geplaatst kunnen worden. Ook hier was een en ander door den heer Hennink ingericht en werden wij versterkt in onze meening, dat Hoorn zeer veel verplicht is aan den tegenwoordigen architect, die paal en perk gesteld heeft aan het heerschende wandalisme. Het Museum is ingericht in het voormalige Paleis van Justitie, welks gevel dateert uit de laat-Renaisance-periode en geheel in natuurlijken steen is uitgevoerd.

De hooge temperatuur en de vele bespiegelingen, die natuurlijk onder het bezichtigen van al die overblijfselen uit het bloeitijdperk onzer kunst waren gehouden, hadden de kelen dorstig gemaakt, en onder het genot van den gebruikelijken borrel prepareerden wij ons voor het in den „Doelen" bestelde diner, waaraan onze geleider als gast mede aanzat. Hier heerschte een opgewekte toon, en onder het genot van een glas parelenden wijn werd aan het dessert een dronk gewijd aan onzen voorzitter, die onlangs in het Hoofdbestuur van de Maatschappij gekozen werd.

Na het diner werd een zeer aardige tocht per rijtuig gemaakt door de dorpen Zwaag enz., waarbij ons de traditioneele manier om huizen, boomen en zelfs klinkerpaden blauw te verven, het meest trof. De geheele streek geeft een indruk van welvaart. In het hôtel teruggekeerd, werd onder gezelligen kout de avond gesleten.

Reeds vroeg vertrokken wij den volgenden dag naar Enkhuizen, waar de heer J. C. de Groot, hoofdopzichter van de Snouck—van Loosen stichting, ons opwachtte. Voor verfrissching werd eerst een tochtje ondernomen naar Stavoren en terug. De zee was kalm en de weinige schommeling der boot deed slechts een enkelen onzer den wensch slaken, dat we spoedig weer vasten wal onder de voeten zouden hebben. Gedurende een kwartier werd Stavoren bezichtigd en natuurlijk de bekende sage van het vrouwtje van Stavoren in herinnering gebracht, die hare in zee geworpen ring eerder terugkreeg dan zij had kunnen vermoeden. Weinig is er over van de vroegere weelde.

Geheel anders dan te Hoorn is de gevel-indeeling in Enkhuizen, welke blijkbaar onder den invloed van de Amsterdamsche bouwwijze geboren is. De verdiepingen zijn in de gevels door blinde arkaden aangegeven, waarbinnen de vensters met platte omlijsting zijn geplaatst. De Dorische dubbelpilaster sluit de arkaden af. Veel natuurlijke steen aan banden en sluitsteenen geven aan de eenvoudige gevels toch een rijk karakter. De tympans onder de bogen der ramen zijn meestal met zuivere cartouche-vormen voorzien.

Over het algemeen levert Enkhuizen meer bezienswaardigs op dan Hoorn, en de betrekkelijk korten tijd, dien wij daar doorbrachten, werd door de goede zorgen van den heer de Groot, wien hier nogmaals daarvoor dank betuigd wordt, op de beste wijze besteed.

Buitenom, langs tal van aardige fragmenten, gingen we naar het stadhuis, een schepping uit het laatst der XVII eeuw. Allereerst werd op de verdieping de zoogenaamde Witte Zaal bezichtigd en daarna de raadzaal in Louis XIV, met haar fraai velours d'Utrecht en de bekende plafondschilderingen; vervolgens de Kamer van B. en W. met een schilderstuk van Ferdinand Bol in het plafond, en de muurschilderingen met voorstellingen uit de Romeinsche geschiedenis, welke schilderingen blijkbaar uit een ander huis afkomstig zijn en hier later zijn geplaatst. De trouwzaal met het fraaie plafond was in gereed-

heid gebracht voor een trouwplechtigheid, doch de tijd ontbrak ons om dit heilige verbond te zien sluiten. Van hier ging het naar de Weezenkamer met hare schitterende gobelins en den schoorsteen in Louis XIV, met eene allegorische voorstelling van de weezenverzorging. Natuurlijk teekenden wij allen onze namen in het hiervoor bestemde boek.

Op de bovenlokalen werden nog de oudheden bezichtigd, eenige folterwerktuigen en het daar aanwezige zwaard van Bossu, welk laatste ons de overtuiging gaf, dat het voorgeslacht sterker gebouwd was dan het hedendaagsche. Van hier bezichtigden wij de door IJsendycke gereproduceerde gevels van het Weeshuis of armenhuis (1615), het voormalige Muntgebouw (1611), en het voormalig (West-Indische huis 1630), alle uitmuntende door een aangenaam silhouet.

In het Weeshuis werden de bestuurskamers met hare rijke goudleeren behangsels en hooge schouwen bezichtigd; zeer merkwaardig is de vloer van een dezer kamers, met wit zand ter dikte van 1 c.M. gedekt, naar onze geleidster ons mededeelde voor de koude voeten in den winter.

Welk een deftig karakter hebben deze vertrekken met hunne schitterende wandbekleeding, de hooge vensters, de schouwen met schilderwerk daarboven, en de breede vleugeldeuren. Zij geven ons een denkbeeld van de weelde onzer voorvaderen; welk een verschil wanneer men daarbij een kamer in een onzer tegenwoordige woningen vergelijkt!

De St. Pancraskerk met hare twee beuken door slanke zuilen gescheiden, welke ieder in een absis eindigen en door houten gewelven gedekt zijn, werd nu bezocht. Hier werd een vluchtig kijkje genomen, omdat ieder wenschte wat langer te vertoeven in de St. Gommaruskerk (1417) met de bekende koorhekken.

Deze kerk heeft drie beuken, allen van gelijke hoogte, en geen kruisbeuk. De middenbeuk eindigt rechthoekig, doch de zijbeuken zijn schuin afgesloten. Aan de Oostzijde bevinden zich twee traptorens en een portaal uit de XVII eeuw, waarvan de baksteen geverfd en met een akelige nauwkeurigheid met het penseel gevoegd is. Wat een slecht begrip van het in eere houden van oude overblijfselen!

Het langst werd natuurlijk verwijld bij het beroemde koorhek (1572). Welk een rijkdom van ornament is hier voortgebracht. De oorspronkelijke koperen balusters zijn in 1573 tot geschut vergoten.

Na nog een vluchtig bezoek aan het oude en vergroote woonhuis van de Snouck-van Loosenstichting gebracht, en den door den bouwmeester Posthumus Meijjes gerestaureerden gevel in Louis XIV, XV en XVI, als ook de schoone vestibule en zalen bewonderd te hebben, gingen wij dankbaar voor het genotene doch ten halve voldaan, omdat wij nog zooveel moesten ongezien laten, naar het station, om volgens afspraak naar Amsterdam te stoomen en daar op de wereldkermis te dineeren.

Ons programma getrouw, getroostten wij ons, aldaar komende, de dubbele entrée die het comité meende te moeten heffen, omdat eenige van Lombok teruggekeerde soldaten in optocht het terrein zouden bezoeken. Allen waren het eens, dat Oud-Holland de clou van de geheele onderneming is.

Ten slotte werd gezellig op den Mailsteemer gedineerd, en te $8\frac{1}{2}$ uur de terugtocht ondernomen met de overtuiging „que les absents avaient tort".

38ste OPENBARE TENTOONSTELLING VAN KUNSTWERKEN VAN LEVENDE MEESTERS.

Burgemeester en Wethouders van Amsterdam hebben besloten, in het najaar de 38ste Openbare Tentoonstelling van kunstwerken van levende meesters daar ter stede, te doen plaats hebben, en eene Commissie voor die tentoonstelling samengesteld.

Deze Commissie verheugt zich, dat de tentoonstelling gehouden zal worden in het nieuw gestichte Stedelijk Museum, dat bij deze gelegenheid geopend zal worden en dat er geheel en al op ingericht is om de kunstwerken onder de gunstigste omstandigheden tot hunne volle waarde te doen komen.

Aan de „bepalingen" omtrent deze tentoonstelling ontleenen wij het volgende:

De tentoonstelling, die den 14en September 1895 geopend en den 17den October daaraanvolgende gesloten wordt, omvat kunstwerken op het gebied van schilder-, teeken-, bouw-, beeldhouw- en graveerkunst en lithographie, vervaardigd zoowel door binnen- als door buitenlandsche levende kunstenaars.

De inzenders moeten de kunstwerken, welke worden ingewacht tusschen 14 en 20 Augustus 1895, adresseeren: „aan de Commissie voor de Tentoonstelling van Kunstwerken van levende Meesters in 1895 te Amsterdam, Stedelijk Museum." Alles wat na middernacht tusschen 20 en 21 Augustus mocht inkomen wordt afgewezen.

De inzendingen behoeven niet vrachtvrij te geschieden. Na afloop der tentoonstelling worden de werken aan den inzender op diens kosten, die de Commissie zal trachten zoo gering mogelijk te doen zijn, teruggezonden.

Schilderijen, teekeningen en prenten moeten van lijsten voorzien zijn; desverkiezende echter kunnen teekeningen opgezet en achter glas zonder lijst worden ingezonden. Van ronde of ovale omlijstingen moet de buitenrand der lijst een rechthoekigen vorm hebben.

De Commissie behoudt zich het recht voor om stukken, die haar ongeschikt voorkomen of reeds op vorige stedelijke Tentoonstellingen alhier zijn geplaatst geweest, af te wijzen.

Door het Gemeentebestuur worden zes Gouden medailles, ieder ter waarde van 100 Gulden, beschikbaar gesteld, ter bekroning van zulke ingezonden kunstwerken, welke van uitnemend talent getuigen. Men kan zich ook buiten mededinging stellen.

Deze bekroning zal geschieden door een Jury van zeven leden, waarvan drie door het Stedelijk Bestuur en vier door de inzenders zullen benoemd worden, die daartoe bij hunne inzending vier namen opgeven.

Het reglement ligt ter inzage in het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

BERICHTEN.

St. Catharina Toren te Brielle. Met de restauratie van den St. Catharina Toren te Brielle zal binnen kort een aanvang worden gemaakt. Den 27sten dezer maand namelijk, zal door B. en W. van Brielle worden aanbesteed het leveren, samenstellen en oprichten van de steigerwerken voor de herstellingswerken, het afbreken van den op den toren gebouwden koepel, het afdekken van den toren, en de verdere daarbij behoorende werken.

In de vergadering van het Kon. Instituut van Ingenieurs, gehouden op 13 Juni j.l., traden als raadsleden af de heeren M. J. Van Bosse, W. F. Leemans en J. M. Telders, van wie alleen eerstgemelde herkiesbaar was.

Als nieuwe raadsleden werden gekozen de heeren M. J. Van Bosse, Dr. E. F. van Dissel en Prof. J. A. Snijders G.Jzn.

Voor de examens B, overgangs-examens der Rijks Polytechnische school te Delft, hebben zich aangemeld voor het *eerste gedeelte* 83 candidaten. Hiervan trokken zich 16 vóór of gedurende het examen terug.

Voor het *tweede gedeelte*, gelijk aan het geheele examen, en voor dit geheele examen melden zich aan 84 candidaten. Hiervan trokken zich 3 terug.

Geslaagd zijn voor het eerste gedeelte:

de heeren R. P. van Alphen, P. M. van Bemmel, J. E. R. Feith, G. de Gelder, G. Gerlach, J. C. van Haersolte, A. G. van Hattum, A. M. Heuff, R. G. Hoeffelman, D. Huender Wzn., H. C. de Jongh, W. C. van Manen, H. G. Mos, S. M. S. Philipse, R. le Poole, B. J. W. Reuser, C. L. Schuller tot Peursum, P. Bakker Schut, A. M. Valkenburg, H. Varkevisser, J. E. de Vogel, F. A. Ypes, M. A. Cornelissen, J. W. van Dijk, H. Goedkoop, A. Hamer, F. H. von Lindern, H. K. A. Bakker, J. T. Bierman, G. Brouwer, M. H. Damme, E. B. van Doesburgh, C. A. H. W. G. Eyken, M. G. van Heel, G. Kalff, J. H. Kremer, S. Lindeman, H. C. Meerburg, M. E. A. Mohr, C. Muller, F. Nobel, S. Piek, F. P. Pietermaat, A. Ravenek, F. W. Rühle von Liliënstern ter Meulen, J. van Hettenga Tromp, D. A. Vreedenberg, J. van der Kloes, H. J. Stigter.

Voor het tweede gedeelte of het geheele examen zijn geslaagd:

de heeren A. G. Allart, W. H. H. M. Berentzen, J. A. Blok, W. M. de Brauw, G. H. Broekman, J. W. de Bruyn Kops, Ph. van der Kaaden, N. M. de Kanter, J. M. H. R. Kersemaekers, J. C. de Koning, A. A. Meyers, B. J. Haitsma Mulier, R. L. R. de Muralt, J. R. van Musschenbroek, C. E. W. van Panhuys, J. van Poelgeest, M. A. F. H. de Ranitz, J. A. Roukens, H. C.

C. v. Rijsbergen, A. C. Sanches, A. K. J. Schill, F. C. van Sillovoldt, H. Sloet van Oltruitenborgh, F. J. C. van de Steen van Ommeren, W. van der Tak, G. Tienhoven van de Boogaard, E. A. Tissot van Patot, F. A. Varkevisser, W. van Veen, R. J. Verwijs, H. Veth, A. T. Zandstra, A. K. Zweede, F. W. Bolk, Ph. M. Bosscher, A. L. de Gelder, W. C. J. de Graaff, U. J. F. Groenier, J. G. van Ham, C. A. S. Hamelink, A. G. P. Harting, F. H. C. W. Hoek, D. M. Hol, L. F. E. van Hoogenhuijze, W. Kamp, F. Kloos, J. A. Romkes, J. W. Scherrer, F. Visser, J. C. Vliegenhart, F. F. M. Wirtz, F. A. Ypes, B. S. van Zanten, L. Houwink, P. J. Jansen, P. van Tiel.

Op Maandag 8 Juli e. k., des namiddags ten 3 ure, zal in de aula der Gemeente-universiteit van Amsterdam eene Buitengewone Algemeene Vergadering plaats hebben van de Vereeniging „Het Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres," ter herdenking van den 200-jarigen sterfdag van Christiaan Huygens.

Bij die gelegenheid zal een redevoering worden uitgesproken door Prof. Dr. J. Bosscha, ter herdenking van Christiaan Huygens.

In dezelfde vergadering zal de verkiezing plaats hebben van een lid van het Bestuur van het Congres, te Delft te houden in 1897, in de plaats van Prof. Dr. A. C. Oudemans Jr. Hoogleeraar Directeur der Polytechnische School, overleden op 7 Juni j.l.

Het Brongebouw te Haarlem, gebouwd volgens de plannen van de architecten J. A. G. Van der Steur en D. E. L. Van den Arend, en waarvan de plannen en de voorgevel, met beschrijving, zijn opgenomen in het Bouwkundig Weekblad van 20 April j.l., is den 20sten Juni op feestelijke wijze geopend, o. a. met een feestrede van den heer Fr. Lieftinck.

De Haagsche Kunstkring zal een invitatie-tentoonstelling geven in de zalen der Academie aan den Boschkant aldaar, die den 25 Juli, des namiddags ten 2 ure zal geopend worden.

Een aantal schilders, beeldhouwers en architecten van naam, waaronder ook uit het buitenland, hebben reeds inzendingen toegezegd.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Haarlem, 8 Juni. De architect J. H. Welsenaar, het bouwen van elf woningen. Van 8 inschrijvingen, de laagste van G. van Abs, voor f 15,890.

Nijmegen, 8 Juni. De architect D. Semmelink, het bouwen van een dubbel heerenhuis. Van 9 inschrijvingen, de laagste van J. van der Peppel, voor f 21,470.

Amsterdam, 11 Juni. De architect J. W. Bakker, het sloopen van twee loodsen en het bouwen van een molengebouw, enz. voor rekening der Stoommeelfabriek de Weichsel. Van 35 inschrijvingen, de laagste van W. de Vlucht & B. Damhof voor f 29,650. Gegund.

Arnhem, 11 Juni. De architect J. W. Boerbooms, het afbreken en weder opbouwen van het voorgedeelte van een winkelhuis, voor rekening van de firma van Dijk & Witte. Van 9 inschrijvingen, de laagste van Weijers & Knoops voor f 12,980. Gegund.

Assen, 11 Juni. De architect T. Boonstra, het bouwen van vijf woningen. Van 7 inschrijvingen, de laagste van C. Roels voor f 12.300. Gegund.

Amsterdam, 14 Juni. De architecten A. Jacot & W. Oldewelt, het bouwen van twee winkelhuizen. Van 15 inschrijvingen de laagste van G. Lotgering voor f 23,585.

Utrecht, 14 Juni. De architect W. J. van Vogelpoel, het vergrooten der R. K. bijzondere school te Abstede. Van 10 inschrijvingen, de laagste J. van Aken voor f 11,275.

Amsterdam, 15 Juni. De architekt Roelof Kuipers, het bouwen van een fabrieksgebouw voor rekening van den heer N. Disselkoen. Van 15 inschrijvingen, de laagste van D. W. Venemans voor f 9,874. Gegund.

Rotterdam, 15 Juni. De Rotterdamsche Tram-Maatschappij, het bouwen van eene remise en werkplaatsen. Van 21 inschrijvingen, de laagste van C. D. de Wilde, voor f 37,100.

Amsterdam, 20 Juni. De bouwkundige P. F. Meijer, het bouwen van een woonhuis aan de Weesperzijde. Van 16 inschrijvingen, de laagste van A. D. Breukerman, te Amsterdam, voor bestek A f 19.480, en voor bestek B f 17.580.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

29 JUNI 1895. **15de JAARGANG.** **No. 26.**

Redactie voor de verschillende groepen:
A. LE COMTE. — EDUARD CUYPERS. — F. C. DUFOUR. — A. C. M. VAN ETTEN. — HENRI EVERS. — C. A. HUYGEN. — D. E. C. KNUTTEL. — JURRIAAN KOK. — J. R. DE KRUYFF — F. H. VAN MALSEN. — C. B. POSTHUMUS MEIJJES. — C. MUYSKEN. — J. J. VAN NIEUKERKEN. — R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS. — B. J. OUËNDAG. — C. H. PETERS. — C. T. J. LOUIS RIEBER. — P. DU RIEU FZN. — J. VERHEUL DZN.
BUREAU REDACTIE: Marnixstraat 402, Amsterdam.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. ƒ 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels ƒ 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.
BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

De eerstvolgende Vergadering van het Hoofdbestuur der Maatschappij zal plaats hebben op Donderdag 4 Juli a.s., des morgens ten 11 ure.

HANS VREDEMAN DE VRIESE.

„Il fut appelé dans son pays le „Roi des architectes, et l'on peut „dire de lui qu'il fut le *Ducerceau* „de la Hollande."

D. Guilmard. Les Maîtres Ornemanistes.

VOORWOORD.

Den 18en September 1873 werd door de Koninklijke Academie voor Schoone Kunsten te Antwerpen bekroond een „*Mémoire*", geschreven door *Auguste Schoy*, Architecte et Professeur d'Architecture comparée aan die academie, een Mémoire getiteld: „Histoire de l'Influence Italienne sur l'Architecture dans les Pays-Bas", eene hoogst interessante studie, hoezeer af en toe in eene ietwat te gezwollen taal geschreven, welke studie eerst in 1879 werd opgenomen in de série „Mémoires, couronnés, et „publiés par l'Académie," en wel in Tome XXXIX, Seconde Partie.

In die alstoen verschenen Mémoire nu, wordt van af bladzijde 170 tot en met 204, vrij uitvoerig behandeld de Nederlandsche Kunstenaar, *Hans Vredeman*, bijgenaamd *de Vriese*, wiens naam aan het hoofd van dit stuk staat.

Schoy had intusschen het over *de Vriese* handelende gedeelte zijner studie reeds ten jare 1876 woordelijk geplaatst in het Journal des Beaux Arts (édité à Anvers chez Tessaro), en wel in de nummers 10, 11, 12, 13, 14, 15 en 18, welke van 31 Mei tot 30 September dat jaar verschenen, en zulks onder den titel: „*Les Grands Architectes de la Renaissance aux Pays-Bas.* N⁰. I: *Hans Vredeman de Vries*", waarvan terzelfder tijd en onder denzelfden titel bij F. Hayez te Brussel, eene afzonderlijke uitgave verscheen.

Het was deze laatste uitgave, welke, na ten jare door den heer *H. L. Boersma* vrij vertaald, met enkele korte aanteekeningen en een naschrift te zijn voorzien, in 1881 werd opgenomen in deel XXVI der Bouwkundige Bijdragen, bladz. 23—47.

Daarmede, en dit was de niet geringe verdienste van den heer Boersma, werd de persoon van Hans Vredeman ten onzent in ruimeren kring bekend, terwijl zijne plaatwerken, waarvan sedert 1870 door G. A. van Trigt, te Brussel enkele photolithographische herdrukken [1]) in den handel gebracht werden, hem reeds als bekwaam artist hadden doen kennen.

[1]) Deze herdrukken zijn alle zeer slecht uitgevoerd, zóó zelfs, dat men haast geneigd is om te zeggen, dat het werk van de Vriese er in vermoord is: alle kleur, alle cachet mist men er in.

Door *Schoy's* Mémoire bovengenoemd meer in 't bizonder met den persoon en met den tijd van *de Vriese* bekend geworden, was het mij eene hoogst aangename verrassing bij toeval in de stedelijke Bibliotheek te Leeuwarden, verschillende oorspronkelijke uitgaven van Vredeman's werken aan te treffen, welke mij alle, door tusschenkomst van den archivaris dier gemeente, den heer *J. C. Singels*, op 't welwillendst ter studie geruimen tijd werden afgestaan.

De heer *J. A. Frederiks*, architect te Middelburg, had de goedheid, mij uit zijne rijke prenten-verzameling, al de *De Vriese's* mede voor langen tijd ter beschikking te stellen, en eindelijk opende de heer *A. N. Godefroy*, architect te Amsterdam, mij voor verder onderzoek niet alleen zijn rijke kunstboeken-schat, maar tevens zijn zeldzaam memorie, mij volgaarne mededeelende de indrukken en opmerkingen, door hem verkregen of gemaakt bij de studie van *de Vriese's* werken.

Hierdoor werd het mij mogelijk om een vrij volledig inen overzicht te erlangen over het werk door onzen *Hans Vredeman* tot stand gebracht en nagelaten, mogelijk ook, om in het vorig winter zoowel in de vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam, alsook in de afdeeling *'s-Gravenhage* van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, eene kunstbeschouwing ontleend aan die oorspronkelijke uitgaven, alsmede eene voordracht daarover te geven, waaruit na verdere studie, zich nu deze kleine bijdrage heeft ontwikkeld.

Meer toch dan eene bijdrage om onzen *Hans Vredeman de Vriese* beter nog te doen kennen en te waardeeren, is het niet, want om hem volledig te doen kennen en te kunnen doen waardeeren ware een veel grooter aantal platen noodig, dan hierbij, noode nog, zijn opgenomen en diende uit elk zijner verschillende werken, minstens althans ééne plaat te zijn gegeven.

Wel verklaarde het Bestuur van de vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam zich bereid, om het tot stand komen van een degelijk plaatwerk over *de Vriese* financieel te steunen, doch zonder steun uit tal van kunstkringen kan aan eene zoodanige uitgave, althans ten onzen, niet gedacht worden, en zonder stuitend gebedel is zoodanigen steun hier niet te erlangen; van daar, dat ik dit denkbeeld heb laten varen, „Bouwkunst en Vriendschap" hulde brengend, dat *zij* althans er iets voor over had, om uit ons rijk kunstverleden, kon 't zijn, eens één blijvend werk tot stand te brengen, en niet aftewachten of een Belg of Duitscher of Franschman dat ook op kosten en ten bate van zijn land zou willen doen.

Deze bijdrage, zij is dus slechts eene inleiding, waarbij behalve de studie van *A. Schoy* [1]), benut is het ten jare 1604 tot Alcmaer bij Jacob de Meester ghedruckte Boeck, geschreven door *Carel van Mander* [2]), schilder van Meulebeke, getiteld: „Het Leven der Doorluchtighe Nederlandsche en Hooghduytsche Schilders," en voorts de plaat- en boekwerken door Hans Vredeman zaamgesteld en in het bezit van de Gemeente Leeuwarden en van de heeren Godefroy en Frederiks. Zij het dan niet op initiatief van een onzer vele Bouwkundige, Historische of Oudheidkundige Vereenigingen, dan hoop ik, dat te eeniger tijd nog een rijke suiker- of tabaks-lord, het voor hem luttele sommetje van een *f* 2500.— ad *f* 3000.— ter beschikking wil stellen, voor het tot stand brengen van een studiewerk in platen over de Vriese, onzen grootsten ornementist, en daarmede een blijvende hoeksteen wil leggen in het nog op te trekken gebouw der Nederlandsche kunstgeschiedenis.

Studye, ey soo men di wil laecken,
Segg' dat si yet beters maecken —
Laecken ende maecken is groet verscil
Dye nyet en can maecken magh swigen still.

Het was in het jaar des Heeren MDXXVII, dat den conastabel ofte Busschieter van den krijgh-overste *Jerrich Schenck*, stadhouder van Keizer Karel V over Overijsel, Friesland en Drenthe, dat dien constabel *Vredeman* geheeten, eenen zoon werd geboren, die *Johannes* werd gedoopt, doch kortweg maar *Hans* werd genoemd [1]).

Vredeman, die op en top een krijgsman was, wilde zijn zoon *Hans* ook tot krijgsman opleiden, doch zijn generaal, wiens Hans' teeken-aanleg niet ontgaan was, ontried hem zulks, en zoo kwam het, dat hij op 14jarigen leeftijd in de leer werd gedaan of, „op de Const werd „ghestelt, te Leuwaerden bij een' schilder van Amsterdam, „*Reijer Gerritsen* ghenaemt, ende meende te worden een „Glas-Scriver."

Op grond van zijn leerlings-contract bleef hij bij dezen vijf jaer. Toen zijn tijt daer omme was, quam hij te Campé (Kampen) bij den stadts-schilder, volgens *van Mander* „een slecht geselle, daer hij niet con toenemen." Te Kampen woonde en werkte destijds de schilder *Ernst Maeler*, die o. a. in 1540 voor de stad het portret schilderde van den toen pas overleden, bovengenoemden stadhouder George (of Jurriaan) Schenck van Tautenburg, voor welk portret hij 8 heeren ponden ontving.

Maeler was tot in het jaar 1558 bij herhaling medebestuurder van het St. Lucas-gilde aldaar, en hield tevens eene herberg, althans de pelgrims van Jerusalem, die jaarlijks op Sacramentsdag de processie om de stad mede maakten, kwamen dan met de gedeputeerden uit den raad ten zijnen huize teren. [2]).

Het is mogelijk, dat die tevens tot herberg dienende schilderswerkplaats van niet gunstigen invloed op Hans Vredeman was, hoezeer *van Mander* Maeler de schuld geeft, althans hij is na twee jaeren getrocken „in Bra„bant tot *Mechelen*, daer hij veel tyt siec was, veel „wesende gewent op water-werve."

Zoo kwam *Hans Vredeman*, toen 21 jaar oud, in 1548 te *Mechelen*, destijds eene der voornaamste steden van Brabant „met so veel Edeldoms als in eenige stad der gantscher Provinciën", de residentie tijdens de Land-

---

[1]) Onder verwijzing voorts naar het stuk van den Heer H. L. Boersma, in Deel XXVI der Bouwkundige Bijdragen.

[2]) *van Mander*, geboren in 1548, overleden te Amsterdam in 1606, was een tijdgenoot van *de Vriese*, en stond met de schilders en ornementisten dier dagen in veelvuldige relatie. Van zijn Schilder-Boeck verscheen ten jare 1884 te Parijs eene fransche uitgave met tal van aanteekeningen en illustratiën voorzien, bewerkt door den heer *Henri Hijmans*, den Conservator der Koninklijke Bibliotheek te Brussel.

Over *van Mander*, vindt men voorts in de Revue des Deux Mondes, jrg. 1886, Deel IV, bladz. 863 eene uitvoerige studie van *Emile Michel*.

[1]) Hij teekende later zijn werk meest met de letters: *H. V. V.* of *Hans Vredeman Vriese* soms ook in plaats van *Hans* als „*Johannes* of *Jean* en een enkele keer als: *Joan Fridmanus Frisius*," of wel „*Jehan Vredeman dict de Vriese.*"

[2]) Zie daaromtrent in deel XI, jrg. 1875 van de Bijdragen tot de Geschiedenis van Overijsel, de mededeelingen van den Heer Mr. J. Nanninga Uitterdijk, archivaris der Gemeente Kampen.

voogdes Margaretha, en de zetel van den Hoogen Raad van Appel (zie M. L. Guicciardijn. Beschrijving der Nederlanden), en daar kwam hij in contact met *Pieter Coeck van Aelst,* den schilder van Sijne Keyserlijcke Majesteyt *Caroli Quinti* en tevens Bouwmeester, en was voor dezen met andere artisten in 1549 bezig aan de Triumph-bogen en aan deTriumph-wagens voor de stad *Antwerpen,* bij gelegenheid der „blijde incomste" van Karel V met zijnen zoon Philips en met zijne beide zusters, de Koningin Eleonore van Frankrijk en de Koningin Maria van Hongarije.

Hieraan goed geld verdiend hebbende, gaat hij, die nog niet aan de zuidelijke lucht kon wennen en daardoor dikwijls ongesteld was, 't zij reeds in datzelfde jaar 1549, 't zij eerst in 't volgend jaar na den dood van *Coeck,* naar Friesland terug en wel naar het dorpje *Kollum,* „daar hij „schilderende een Taefel in „oly-verve, (een schilder-„stuk) vondt een kist-maec-„ker oft wel schrijn-wercker, „die hadde de Boecke van „Serlio oft Vitruvii, uytghe-„geven door Pieter Coeck — „dese screef Vries nacht en „dagh „vlijtigh uyt, so den „groete als den cleene."

Dat was inderdaad eene ware vondst, daar in dat stille dorpje *die* boeken te vinden, die een te dieperen indruk op hem moesten maken, daar hij den toen beroemden *Pieter Coeck,* diens bouwwerken en decoratief schilderwerk en ook tal van diens leerlingen had leeren kennen, en daardoor reeds eenigermate ingewijd was in dien toen nieuwen stijl *de Renaissance* — en mede in de richting of school door *Coeck* [1]) gevormd, van welke school *Antwerpen* tijdens de XVIe en de XVIIe eeuw het centrum, de zetel was.

Geheel onbekend met dien nieuwen stijl, de *Renaissance,* kan *Vredeman* evenwel toen hij te *Mechelen* kwam, echter niet geweest zijn, want de stad *Kampen,* alwaar hij van 1546—1548 in de leer was, had, nadat haar omstreeks 1344 gebouwd raadhuis, op Zondag 4 Februari van het jaar 1543 grootendeels was uitgebrand, dit onmiddelijk herbouwd, en toen o. a. „aen Mr. Colijn van Camerick aanbestaedt to maecke opte Raedtcamer den nijen schorsteen" zijnde de aldaar nog bestaande prachtvolle zandsteenen Renaissance schoorsteenmantel. [1])

Tijdens zijn verblijf te Mechelen echter, maakte hij, betrokken als hij werd bij de uitvoering van de schilderwerken voor de feesten te *Antwerpen,* voor 't eerst evenwel zakelijk kennis met dien stijl en tevens met de voornaamste artisten der Nederlanden in dien stijl.

Pieter Coeck, die langen tijd in Italie en vooral in Rome was geweest, had zich aldaar de Italiaansche taal eigen gemaakt, en benutte die taalkennis, door te Antwerpen in 1539 een boekwerk uit te geven, getiteld: „Die inventie der Colommen met haren coronementen „ende maten ut Vitruvio ende andere diversche auctoren, „opt cortste vergadert voer Schilders, Beeldsniders, „Steenhouders, etc. ter begheerten van goeden vrienden „uitgegheven door Peeter „Coecke van Aelst."

IOANNES VREDEMANNUS FRISIUS. LEOVARDIENSIS.
Pictorum summus, celebrat quos Optica virtus,
Friso: probant artem Regia tecta tuam.
Cum tua sint Opera hac varii subnixa Columnis
Spectabit longo tempore posteritas

Het was een kort uittreksel uit Vitruvius, en het z. g. n. „cleene boeck" dat *Vredeman* te Kollum vond.

Het „groete boeck" echter, het was eene sedert 1546 door Coeck begonnen vertaling in de Nederlandsche spraeck van de vijf boeken van *Sebastiaen Serlij* „over de Architectuur"; handelende, het eerste boek over „de Geometrye"; het tweede boek over: „de Perspective, dat is: het insien deur 't vercorten"; het derde boek over: „de anticque Aedificiën van Rome"; het vierde boek over: „de Re-„gelen der Metselrijen ofte „vijve manieren van „Aedi-„ficiën te maken, te weten: „Tusca, Dorica, Jonica, „Corinthia en Composite" — terwijl het vijfde of laatste boek, dat eerst na Coecke's dood, sijn weduwe „Mayken Verhulst in 1553 „ut dede gaen, tracteerde „diversche formen van tem-„pelennaede Maniere van de „Antycken ende oock die-„nende voor de Kerstenen" „(christenen). Dus (zoo zegt van Mander), is door Pieter „Coeck's arbeydt in onse Nederlanden het licht ghebracht „en op den rechten wech geholpen de verdwaelde const „van Metselrije, ende is hier de rechte wijse van bouwen „opghecomen, en de moderne afgegaen, dan 't is moeijlijck, „(jammer) datter weder een nieuw vuyl moderne op zijn „Hoogduytsch in ghebruyck is ghecomen, die wij qualijck „los sullen worden, doch in Italiën nemmeer aengenomen „sal wesen." ([2])

[1]) *Pieter Coeck,* in 1502 te *Aalst* geboren, stierf den 16n December 1550 te *Brussel.* In 1527 werd hij te Antwerpen als meester in de liggeren van het St. Lucas-gilde ingeschreven, waarvan hij in 1537 Deken was; hij is bekend als schilder, beeldhouwer, architect en graveur. In *A. Schoy's* „Mémoire" kan men tal van bizonderheden omtrent hem vermeld vinden, en in *J. J. van IJsendijck's* „Documents de l'art dans les Pays Bas" zijn portret (Litt. V. fol. 11) en vele platen ontleend aan zijn werken.

([1]) Zie in de Bijdragen tot de Geschiedenis van Overijsel, Deel VIII (jrg. 1886) blz. 39. Aanteekeningen betreffende het oude Raadhuis te Kampen, door Mr. J. Nanninga Uitterdijk.

([2]) *van Mander,* noemt hier de Gothiek „de vuile moderne Hoogduitsche Kunst", in tegenstelling met de Renaissance, welke hij „de ware antieke kunst noemt."

Deze boeken van *Serlio* nu, voor zooveel zij bereids verschenen en in *Kollum* aanwezig waren, schreef *Vredeman* niet alleen geheel uit, maar hij bestudeerde ze tevens; vooral dat over „de Perspectieve" trok hem bijzonder aan, en wel zóó, dat het zijn lievelingsvak werd, en hij besloot architectuur- of perspectief-schilder te worden, en werkelijk de eerste meester in dat hier te lande toen nog weinig bekende genre is geworden, en eerst in 1599 en vervolgens in 1605 een studiewerk over de perspectief in 't licht gaf, dat, na door Samuel Marolois te zijn „oversien ende verbetert" en in 1619 te Amsterdam bij Jan van Arnhem en in 1629 bij Jan Janssen op nieuw te zijn uitgegeven, voor het duidelijkste, beknopste en beste van zijnen tijd over deze „Hoogh-gheroemde Conste" gold. —

Door zijn verblijf in Mechelen en zijne studie in Serlio's Architectuur daartoe opgewekt, besluit hij Italië te gaan zien, en begeeft zich daartoe van *Kollum* naar *Utrecht*, alwaar destijds Frederik Schenck, een zoon van bovengenoemden stadhouder bisschop was.

Tot dezen nu wendde hij zich, die hem aanbeval aan den Graaf *van Mansveld* en aan kardinaal *de Granvelle*, welke laatste hem in staat stelde tot zijne Italiaansche reis; een tiental jaren bleef hij op reis, en kwam over Duitschland, via *Praag* en *Frankfort* in de Nederlanden terug en vestigde zich nu eerst in *Mechelen* en vervolgens in 1563 in *Antwerpen*. [1])

Over zijn reis door en zijn verblijf in Italië zwijgt *van Mander* en spreekt alleen *Schoij*, maar ook al had *Schoij*, die niet zegt, aan welke bron hij deze zijne mededeeling ontleent, zulks niet meegedeeld, zoo komt men toch bij het bezien van *de Vriese's* zoo rijk gestoffeerde en zoo gevarieerde plaatwerken, inzonderheid zijner beide aan Kardinaal *de Granvelle* opgedragen en achtereenvolgens in 1560 en in 1563 verschenen „Scenografiae sive Perspectivae", tot de overtuiging, dat de man, die dit alles teekende, Italië en met name de steden Florence, Genua, Rome en Venetië moet hebben gezien niet alleen, maar daar zelfs met het schetsboek voor zich, op de pleinen en binnen de paleizen, en in dezer galerijen en lusthoven of wel in eene gondel op Venetië's kanalen moet hebben gezeten, om, zoo naar het leven en zoo vol leven en zoo vol licht en vol kleur, met altijd weder wisselende verschieten dat alles te hebben *kunnen* teekenen. In Mechelen of in Antwerpen wonende, is het niet mogelijk, dat zelfs een Vredeman de Vriese, zonder Italië gezien te hebben, een zoodanige rijke Italiaansche uit- en inwendige paleis-bouw, en zoodanige Italiaansche stadsgezichten bij seriën van twintigtallen en meer, kon teekenen, zóó ongezocht, zóó gevarieerd, zóó eigenaardig gekozen, zóó breed en zóó karakteristiek als deze allen geteekend zijn; hij moge eene rijke imaginatie gehad hebben, maar het fond zijner imaginatie berustte ten dezen, zulks is onmiskenbaar, op waarneming, op het in Italië zelf geziene en het aldaar geschetste en het van daar meêgebrachte. Ware *de Vriese* niet in Italië geweest, hetgeen o. a. de Heer Godefroij betwijfeld omdat van Mander daarvan niets mededeelt, kende hij Italië niet uit eigen aanschouwing en had hij in haar steden en paleizen zijn schetsboeken niet gevuld, dan zou hij in zijn zoo talrijke stads- en paleisgezichten onwillekeurig de Vlaamsche steden en paleizen dier dagen hebben teruggegeven, en juist deze ontbreken bij hem bijna geheel; hij beschikte blijkbaar over een zoodanigen rijkdom van stof, dat hij ze kon missen, en zijn tijdgenooten bij voortduring iets nieuws kon blijven leveren. Trouwens hij zegt zelf in een zijner werken: „d'avoir travaillé ardemment toute sa „vie, pour propager aux Pays-Bas, *la manière d'Antique* „*Italienne* et la practique de leur architecture et bastis„sage."

Ook uit zijn plaatwerk „Grottesco in diverse manieren" blijkt, dat hij Raphael's ter plaatse heeft bestudeerd, en uit zijn „Vazen" dat hij, 't zij de oorspronkelijke teekeningen van *Caravaggio* [1]), 't zij het werk van *Vico* moet hebben gekend, of, wat waarschijnlijker is, de in de prachtige tuinen van Rome aanwezige vazen, zelf tot voorbeeld heeft gekozen. Ook mag men vooral niet vergeten, dat de trek naar Italië destijds elk artist bezielde, en inzonderheid de leerlingen en kunstgenooten van Pieter Coeck, in wier kring hij, 21 jaar oud, 't zij toevallig, 't zij op aanbeveling was gekomen, en alwaar hij zeer zeker reeds spoedig tot het inzicht kwam èn van zijn te kort als artiste, èn dat men, om de nieuwe kunst te *kunnen* beoefenen, deze eerst in haar vaderland en in haar eigen omgeving behoorde te gaan zien en te gaan bestudeeren.

Ten jare 1563 alzoo, in de volle kracht van zijn werkzaam leven, 36 jaar oud, vinden wij hem in Antwerpen, toen de eerste, de welvarendste en de rijkste stad, de Vorstin der steden in de 17 Nederlanden.

Antwerpen was toen het Nederlandsche *Florence*, de toongeefster en de beschermster der kunsten, de stad alwaar alleen meer artisten woonden, dan wellicht in al de andere provinciën te zamen. „En — zoo zegt de Florentijn „Ludovico Guicciardijn, een tijdgenoot van de Vriese, — „die groote meesters in consten en vonden de Schilders, „Glasschrijvers, Bouwmeesters, en Uitstekers, sijn bijcants „alle in Italië geweest, sommige om te leeren, ende „dingen van ouder tijden te sien, ende de treffelijcke „meesters van heur conste te kennen: sommige om „aventueren te soecken, ende hen selve bekent te maken, „ende als sij heur begeerte volbracht hebben, comen „meestendeels wederom in heur Vaderlandt, met ver„varentheyt, goet en de eere. Voorts worde de meesters en „constenaers van hier verbreyt in Engelant, Duytslant „ende besonderlijc in Denemarc, Sweden, Noorwegen, „Polen, en andere Noordsche landen, tot in Moscovien „toe; sonder hier te verhalen deghene die in Vrancrijc, „Spangiën, ende in Portugael comen, derwaerts meesten„deels ontboden met groote loonen ende giften van „Princen, Gemeynte ende andere Potentaten, welc voor„waer seer wonderlijck ende oock eerlijck is." — ([2]).

Welnu, in dat Antwerpen met zijn schitterende ommegangen en talrijke kunstenaars-feesten, waarvan *Albert Dürer*, in het Dagboek zijner Nederlandsche reis ten jare 1520, zoo veel wist mede te deelen, in dat Antwerpen werd onze Hans Vredeman, sedert *de Vriese*, *Frisius* of *Friso* bijgenaamd, opgenomen in den grooten kring der aldaar aanwezige artisten.

Daar vond hij een *Pieter Breughel*, den schilder, om

[1]) Zie *Auguste Schoy*. Les Grands Architectes de la Renaissance. „Hans Vredeman de Vriese." pag. 4.

[1]) *Polidore de Caldara*, genaamd *Caravaggio*, was schilder en teekenaar en stierf te Messina in 1543. Zijn plaatwerk „Vasa a Polydoro Caravagnino Pictore" verscheen te Rome eerst in 1582. Van *Enée Vico* geboren te Parma in 1520, aldaar gestorven in 1563, verscheen in 1543 te Rome een plaatwerk: *Vazen*.

([2]) Zie *M. L. Guicciardijn*. Beschrijvinghe der gantscher Nederlanden. anderssins ghenoemt Nederduytslandt, verschenen in 1566 en daarvan de uitgave van 1648, bladz. 82.

zijn jolige kermisstukken *Pier den Drol* bijgenaamd, en die getrouwd was met de dochter van den veel te vroeg gestorven *Peter Coecke van Aelst*. Daar vond hij mede een *Willem Keij* van Breda, „een man van „treffelicke aansien, puntig ende heerlijck in sijn cleedingh, „ghelijckende in gelaet meer een raetsheer als constenaer." *Keij* was de voornaamste portretschilder destijds in Antwerpen, „hij conterfeytte den Cardinaal *Grandvelles* „in sijn Cardinaelsche cleeren, waarvoor hij hem gaf „ongheijscht veertigh Rijcks-daelders. — Naer dat hij „veel wercken en conterfeijtselen binnen zijnen tijdt „hadde ghedaan, heeft hij eijndlijck gheconterfeyt *Duck* „*D'Alba:* hier over doende, also hij hem gheliet geen „vreemde spraeck te verstaen, hoorde hij en verstondt „door eenighe redenen tusschen *Duck D'Alba* en yemandt „van den Bloedt-raedt, dat het vonnis van den Graef „van Egmondt en ander Heeren was besloten, datse „mosten sterve; 't welck hij als een beminder des „Edeldoms soo heel ter herten soude hebben ghenomen, „dat hij 't huys comende is sieck gheworden, ende ghe- „storven op denselven dagh dat den Graef van Egmondt „en Hooren sijn gestorven in 't Jaer 1568 den vijfden „Junij, op den Pincxster avondt." — (1)

Behalve *Breughel* en *Keij* vond *Vredeman* hier ook de vermaarde vier gebroeders *Floris* (hun eigenlijke naam is *de Vriendt*, doch hun bijnaam *Floris* heeft dien in verloop van tijd vervangen). (2)

Frans Floris, de Vlaemsche Raphael van Urbijn, was schilder en tevens kopersnijder en als zoodanig o. m. vermaard door zijn prachtvolle, 't zij in relief bewerkte 't zij slechts in contour-lijnen gegraveerde koperen graf-platen; in zijne prachtige woning te Antwerpen, door zijnen broeder ontworpen en gebouwd, hield hij open huis en open tafel voor zijne kunstbroeders en voor tal van kunstvrienden, waaronder waren niet weinige „schuyf- „tafelen ofte opsnappers, die 't hem hielpen doorbrengen „ende als suypghesinde Bacchus-dienaeren geern bij hem waren."

Zijn broeder *Corneille Floris*, was bouwmeester en sedert 1561 bezig met den bouw van het nieuwe raadhuis voor de stad Antwerpen, dat in 1564 voltooid, door de tijdgenooten als een Coninclijck Paleys werd geroemd.

Jean Floris was een so vermaerd Gleijs-Potbacker dat noijt in de Nederlanden sijns ghelijck ende was, en die om sijn const wille werd genomen in Spaengien in dienst van Co-Philips.

Jacques Floris eindelijk, was glasschrijver en schilder en teekende vele ornamentprenten, die in druk werden uitgegeven en wier motieven met die van *Pieter Coeck* van grooten invloed zijn geweest op het ornamentwerk van *de Vriese*, hetgeen door vergelijking b. v. b. hunner cartels, panopliën, enz. met de zijnen op 't duidelijkste blijkt, zoo zelfs, dat *de Vriese* vele zijner motieven aan hen heeft ontleend, hoezeer niet zonder verandering en verbetering, want zijn werk is in allen deele stiller, rustiger, het barokke, dat reeds in *hun* werk optreedt, nam hij niet over, en daardoor staat *zijn* werk dan ook hooger dan het hunne.

Verder vond hij in de schilders-bent te Antwerpen, een *Marten de Vos*, een *Pieter Aertsen*, de *Collaert's*, vader en zoon, en tal van andere bekwame kunstmannen, en in contact met die allen, ontwikkelde zich zijn veelzijdig talent en vormde hij zich tot den schepper der *Architectuur-Schilderkunst* als afzonderlijk kunstvak, middelerwijl te Antwerpen tal van plaat- of ornamentwerken uitgevende, waaraan hij voornamelijk zijn naam en ook zijn invloed te danken heeft.

Tot de beroemde uitgevers dier dagen behooren in de eerste plaats, *Jeronimus Cock* 1), de landschapschilder, „die echter de conste verliet ende hem begaf om „daarmee Coopmanschap te drijven, liet nu schilderen, „cocht olij- en water-verwe doecken, liet plaetsnijden „ende etsen ende etste zelf oock ende is rijck ghe- „worden, 't coopende 't eene huys bij den ander."

Op zijne uitgaven vindt men veelal 't opschrift: „Houdt den Cock in Eeren," of wel, „Laet de Cock Koken om 't Volckx wille."

Behalve *Cock* waren daar voorts in Antwerpen nog de uitgevers *Gerardus de Jode*, *Philips Galle* 2) van Haarlem, zelf ook meester Plaetsnider, en *Petrus Baltens* 3) de Schilder, die allen, de plaatwerken door *de Vriese* ontworpen en in teekening gebracht, door den druk verspreidden, en, nu eens met eenen Nederlandschen, dan weer met eene Latijnschen of Franschen of Duitschen tekst, tal van herdrukken daarvan uitgaven, herdrukken soms zelfs van elkanders uitgaven, doch alsdan onder andere titels en met een grooter of kleiner aantal platen, en soms ook ten deele met andere platen of wel met andere seriën vereend. Dit juist, maakt het zoo verbazend moeielijk, om, zoolang men niet *alles*, wat op naam van Hans Vredeman is uitgegeven, volledig bijeen en ter beschikking heeft, en wel zóó, dat men al die uitgaven en al de daarin voorkomende platen onderling kan vergelijken, een volkomen betrouwbaar en werkelijk compleet chronologisch in- en overzicht te erlangen en te kunnen geven over de verschillende werken door hem geïnventeerd en in teekening gebracht, wier aantal volgens *Schoij* niet minder dan een 34-tal bedraagt.

In het jaar 1570, „doe 's Keziers dochter van Spaen- „gien treckende, quam binnen Antwerpen, lieten de „Hoogduytschen hem (de Vriese) maecken eenen Arc „Triomphael ende most in vijf daghen veerdigh wesen, „'t welck hij met grooter vlijt te weghe bracht: hier „voor gaff hem de Natie 60 Rijcxdaelders." 4)

Ofschoon Duc d'Alba datzelfde jaar 1570, namens den Koning het „Groot Pardoen" deed aflezen „voor alle berouwhebbende ketters," zoo meende de Vriese, die de Hervorming was en bleef toegedaan, zich daaronder toch niet te mogen rangschikken, althans hij trok om zijn „Vrijheyt" wille „met sijn gesin nae Aecken „daer wonende meer als twee jaer, van daer te Luyck „één jaer en een half; van daer, als men weder van „vrede sprack, trock weder nae Antwerpen en creegh „stracx te Brussel te schilderen, voor den Tresorier „*Aert Molckeman*, een somerhuys in Perspectijf, daer

(1) Zie *C. van Mander*. Het leven van Willem Keij, Schilder van Breda. fol. 232, verso.

(2) Zie *C. van Mander*. Het leven van Frans Floris, uytnemende Schilder van Antwerpen. fol. 238, verso.

1) *Jérome Cock*, peintre, graveur, imprimeur et marchand d'estampes à Anvers, né en 1510, mort en 1570. (Zie D. *Guilmard*. „Les Maîtres Ornemanistes" p. 479).

2) *Philippe Galle*, habile dessinateur et graveur, né á Harlem en 1537, mort à Anvers en 1612. (Zie als boven *Guilmard* p. 490.)

3) *Peter Baltens*, peintre et éditeur, né à Anvers en 1540, mort en 1579. (Zie als boven *Guilmard* p. 486.)

4) Il s'agit de la jeune Anne d'Autriche, fille de Maximilien II, fiancée de Philippe II. Elle arriva à Anvers le 26 Août 1570. Bien qu'il y eût en ce moment à Anvers de terribles exécutions ordonnées par le duc d'Albe, on offrit des fêtes magnifiques à l'Archiduchesse et un cadeau de noces de deux cent mille florins. Aldus *H. Hymans*. Le Livre des Peintres de Carel van Mander. II. p. 102.

„versierende onder ander een open deur, waer in, in 't „afwesen van *Vries* Pieter Breughel, vindende hier de „reetschap, hadde ghemaeckt eenen Boer met een be„seghelt hemde vast doende met een Boerinne, waer„om seer ghelacchen, en den Heer seer aenghenaem was, „die 't om groot gelt niet hadde laten uytdoen. Mid„delertijt raeckten door Mons de Bours de Spaengiaer„den 't Antwerpen van 't Casteel, en werdt de Borgherije „in handen ghegheven: doe werdt *Vries* aengheno„men in Stadtsdienst over alle Fortificatien, en was hier „tot de belegheringe door *Parma*, en den overgang tot „'t Jaer 1586. [1]) —

„Doe vertrock hij met sijn gesin, met Recommandatie, „door Francfoort nae Bruynswijck bij den Hertogh: „hier was hij tot 't Jaer 1589, dat Hertogh *Julius* over„leet. Dus *Vries* van 't Hertoghs Hof Wolvenbuttel „vertrock, en quâ in de stadt Brunyswijck daer makende „een Tafel tot een begraefnis. A⁰. 1591 quam hij te Ham„burgh, daer hij onder ander heeft gheschildert in St. „Pieters Kerck in een Capelle, voor een Juwelier *Jacob* „*Moor*, sijn begraefnis, een groot Perspectijf, daer Christus, Duyvel, Doot en Helle heeft onder voeten. „Onder comen twee half open staende deuren, daer veel „om wort verwedt: want men sieter of men saegh door „een Portael op eenen trap. Onder ander eenen Pool„schen Wewode, oft Hertogh, opperste Hofmeester des „Conings, souder wel duysent Poolsche gulden om ver„wedt hebben, dat het een natuerlijcke open deure was, „ander verwedden een gelach biers, een ton boter en „dergheliјcke: wenschende de verliesers, dat des Schilders „handen mochte bedreckt wesen. — In dees selve Capelle, „op dit selve stuck op doek gedaen, hadde hij gemaeckt „onder een overstekende Cornice, die met twee termen „was onderhoude, welcke men van hout gesneden soude „meenen, hadde hij ghemaekct een hanghende Lampe, van „onder op te sien: en alsoo 't vast hoogh is, meent 't „volck datter natuerlijck een brandende Lampe hangt: „waerom veel verliesende wedders hem quamen ghelijck „beschelden, dat hij hun hadde doen verliesen, 't welck „hij versaeckte, seggende: waerom sij ghewedt hadden."

Van Hamburg ging Vredeman naar *Dantzig* en „quam daer in Stadts dienst en op 't Hof [2]) sijn „van hem geschildert bij *Orpheum* alle de partijdige „Dieren bij malcander; want dat is een drinckplaets „daer men vrede moet houden, ende droncke beesten „niet mogen vechten. En op de nieuw Raedt-camer sijn „van hem acht stucken Perspecten met Historie vâ de „Regeringe. Eerst, *Justitia* en *Injustitia*-; Tweedst, „*Consilium*; Derdst, *Pietas*, in eenen Moderné Tempel; „Vierdst, *Concordia;* Vijfst, *Libertas;* Sest, *Constantia;* „Sevenst, het *Oordeel;* Achst, een stuck, dat men des „somers stelt in de schoorsteen, met een Perspect van „een boogh: hier in sit op trappen de Reden en eene „Hondt nae 't leven voor de Trouwe. Deze houden hier „binnen gevange *Discordiam*, *Seditionem*, *Traditionem*, „*Columniam falsam*, *Insidiam* en alle quaet gespoock.—

„Van Dantzick te Hamborgh weder gecomen, maeckte „voor d'Heer Hans Lomel een Galerijken in eenen hof, „met een doorsien van groenicheyt; recht teghen over „de Galerije in 't self Hof een houten schutsel, een „Prospect van een opstaende deur, toonende eenen Vijver „met Swanen, en onder gheschildert de Boomstammen, „welcker toppen natuerlijck men boven 't schutsel siet, „wort van velen met verwonderen gesien. Voor den sel„ven Heer, in een Camer teghen eenen platten solder „sijn van hem op eenen doeck te sien in 't vercorten „verscheyde Pijlers oft Balusters, rustende rontom op de „lijsten en draghen een hooghen viercante solderinghe met „viercantighe percken Grotissen, in 't midden noch „hebbende een verdiepinghe opwaerts te sien. — Van „Hamborgh quam *Vries* te Praga, alwaer zijn soon *Pauwels* „([1]) oock in deze Const een uytnemende Meester wesende, „maeckte voor den Keyser eenen platten solder op „doeck, tweehondert voeten lang, en tachtigh breedt, „verhoogende 't verwelfsel met vercortende Pijlers, ver„cierende 't welfsel met Grotissen, in 't midden brengende „een groot ope rondt al op zijn steke. — Noch in een „ander Salette, eenen platten solder, alles op den punct „(d. w. z. perspectivisch) heeft *Vries* gheordineert ver„scheyden Fonteynen voor zijn Majesteyt, en Camers „waarin hij mocht stelle sijn schilderijen in orden, en „te maken dat hij mocht gaen overal in sijnen Hof „bedeckt, sonder te connen sijn gesien." — Aldus schrijft *van Mander*.

Van Praag ging Vredeman via Hamburg naar Amsterdam, zijn schilderstuk „de Toren van Babel," meênemende, een zoo uitvoerig en in details bewerkt stuk, dat dit schilderende, zijn oogen erg hadden geleden. Deze schilderij kwam aldaar in 't bezit van Pieter Overlanden en schijnt verdwenen te zijn. Van Amsterdam trok de Vries naar 's Gravenhage, vanwaar hij dato 8 Februari 1604, hoezeer te vergeefsch, Prins Maurits verzoekt, om te mogen worden aangesteld tot Professor in de Architectuur en in de Perspectief aan de ten jare 1609 door hem, Prins Maurits, aan de Academie te Leiden verbonden krijgs-ingenieurs-school, ([2]) dien „Doorluchtigen ende Hooch-gheboren Vorst" tevens zijn werk over de „Perspectieve" opdragende. —

Niet lang evenwel bleef hij te 's-Gravenhage, hij vertrok weder naar Hamburg en moet aldaar in of omstreeks het jaar 1606 op een leeftijd van ongeveer 79 jaar overleden zijn. Iets zekers omtrent deze zijne allerlaatste levensjaren, bezitten wij niet, wijl het boek van Karel van Mander, de voornaamste bron omtrent het leven onzer schilders uit dien tijd, reeds in 1604 werd uitgegeven, en dus hoogstens tot dat jaar loopt.

Nevensgaand portret van *Joan Vredeman Vriese*, hem op 77 jarigen leeftijd voorstellende en door H. Hondius gegraveerd ([3]), is dat van eenen nog krachtvollen zich

---

[1]) In dien tijd ontwierp hij de sterckten „fortressen, ofte wel Bolwercen" en ook de diversche soorten van vesting-poorten en van steenen brugghen, die in zijn werk Architectura van 1577 onder de afdeeling „Tuschana" voorkomen, alsmede die afgebeeld in zijn in 1578 verschenen uitgave „De oorden Tuschana."

[2]) Deze beschildering in het Artus Hof aldaar, is nog aanwezig en draagt het jaarcijfer 1596.

([1]) In 1567 te Antwerpen geboren, in 1601 te Amsterdam getrouwd en aldaar den 14en Februari 1604 als burger ingeschreven is *Pauwels* volgens *Hijmans* waarschijnlijk in 1630 overleden.— Il travaillait (zegt Hijmans) avec ardeur dans le même genre d'architecture et de perspective que son père, peignant à l'huile de beaux temples et des églises à l'antique et à la moderne. enfin, tous les genres de construction.— L'autre fils de Vredeman, *Salomon*, était aussi un bon maître, il est mort à La Haye en 1604.

([2]) Zie daaromtrent in deel XXVI der Bouwkundige Bijdragen blz. 47 de uitvoerige mededeelingen van den Heer *H. L. Boersma*.

([3]) Dit portret bevindt zich in zijn eerste boek over de Perspectieve, dat te Leiden uitgegeven, aan Prins Maurits werd opgedragen met onderstaand, juist niet zeer vloeiend geschreven vers:

zelfbewusten grijsaard, wiens hoog gewelfd voorhoofd getuigt van een denker, van den man, die een welbesteed leven en een groot arbeidsveld achter zich heeft.

In zijn laatste levensjaren had hij, zoo 't schijnt, nergens rust meer, en vinden wij hem steeds verhuizende, altijd op reis, van 1596 tot 1604, afwisselend verblijf houdende te Dantzig, Hamburg, Praag, Amsterdam en 's-Gravenhage. Op 77jarigen leeftijd in laatstgenoemde stad gekomen, hoopt hij, voor wien „te leven werken was," door tusschenkomst van Prins Maurits als Professor aan de Academie te Leiden, zijn laatste levensjaren te mogen eindigen, doch in die hoop teleurgesteld, verlaat hij den Haag weder en gaat opnieuw naar Hamburg en sterft, men weet niet precies *waar*, noch *wanneer*, noch *hoe;* geen grafteeken, niets, dat daaromtrent tot heden eenig licht heeft gegeven. Had hij als Professor te Leiden zijne taak mogen beeindigen, wellicht dat hij dan nog menig waardevol studiewerk zou hebben toegevoegd aan de vele, die hij reeds had uitgegeven, wellicht ook, dat hij dan eerst op nog hoogeren leeftijd die taak zou hebben beeindigd en zeer zeker, dat hij dan niet verdrietig en teleurgesteld, als een onbekende bijna in den vreemde ware gestorven.

Van hem zegt *Guilmard*, hetgeen aan het hoofd van dit stuk staat, en van zijn werk getuigt *Hijmans:*

„Les recueils de planches décoratives et ornamentales „du savant architecte frison se classent aujourd'hui „parmi les ensembles les plus recherchés du genre, et „peu d'oeuvres de l'espèce attestent une imagination plus „riche et un sens plus réel du pittoresque. Nous ne dirons „pas que toutes les créations de lui soient marquées au coin „d'une très grande délicatesse de goût, mais on voudra bien „ne pas oublier qu'à l'époque, où elles voyaient le jour, „l'Italie elle-même ne créait plus des oeuvres d'une „bien grande pureté et que, chez elle comme ailleurs, „nous constatons un singulier abus de la ligne ondoyante." *Schoij* zegt: „Il traite les genres qui se rapportent à l'ar„chitecture et à l'ornementation et quoiqu'il s'appliquat „à imiter les Italiens, il réussit dans tous à être original. „Sa manière élégante, parfois surchargée de détails, est „le plus souvent plantureuse et étoffée sans pour cela „tomber dans le lourdeur de Crispin de Pas, ou dans „le maigreur exagérée de quelques compositions de Floris."

Dat het onzen Vredeman, tijdens zijn leven, ook al niet aan benijders en zelfs niet aan bekladders heeft ontbroken, blijkt bij herhaling uit de Voorrede zijner werken, vooral uit de zgn. „Ballade" waarmede de tekst van het tweede

„Ick heb mijnen tijdt in deze conste door-ghebrocht,
„Over veertich jaren daer in moeten studeeren,
„Hoe meerder moeyte, hoe meer ick hebbe ghesocht;
„Aensiende tijdt noch arbeyt int wel doceren,
„Niet nae opinie sulcke const te tracteren,
„Noch yemants goedt-duncken seggen, maer alleen bestaet
„Eens ooghe-sichts-punt, welcx grondt de reden proberen,
„Sulcx der ooghen-natuere, reghelende moet,
„Uyt welcke bewijsinghe der *Perspectiven* daet
„Rechten grondts linien werden bewesen,
„En in veelderley figuren hem sulcx sien laet,
„D'welck nut gheen cleyn moeyte ghedaen in desen,
„Een ijegelijck lief-hebber deser consten ghepresen
„Mach hier in studeren tot meerder victorie,
„Alleen d'mijn om een beter te sien en te lesen,
„Niet dan dees Nederlanden eer, en t'mijnder memorie,
„Niet ons Heere, dan u alleen sij de glorie."

deel zijner „Perspectieve," die van het jaar 1605, eindigt. [1])

„Als ick mij tot dit werck, bevlijtichde met luste
„Soo quam mij dickmaels voor, 't geen ick noch had onthouwen,
„Ghelesen in mijn jeucht, d'welck mij gantsch in onruste,
„Steide dach en nacht, ick moetet hier ontfouwen,
„Van den Man sonder Vaer, wilt mijn reden door knouwen,
„*Momus* gheheeten, die, van den Nacht is gheboren,
„Vader van Berispers, en diese weet te stouwen,
„Tot het eynd' van tweedracht, als sijn Kinders vercoren,
„En dees, soo and'r in deucht, seer noij haer Vader storen,
„Scheppen groote vreuchde, in ijemandts werck te laecken.
„T'ghene dees Const alhier, in mij schier hadd' doen smoren,
„Overpeysende wel, dat ick oock soude maecken,
„Tot Vijandt 't groot gheslacht, die 't al *winnen metter Kaecken,*
„Maer de Liefhebbers reyn, die 't wel nemen int goede,
„Verbliesen dit ghedrocht, deden, dat zij nu smaecken,
„Mijn studie hier gheheel, daer met veertich Jaer moede,
„Ick mij hebbe ghemaeckt, op dàt hem elck een voede."

J. Vredeman Vriese.

Hoe onvoldoende deze korte levens-schets ook zij, en hoezeer men van een man als de Vriese, die ontegenzeggelijk een onzer eerste en beste ornementisten uit dien tijd was, liever meerdere en ook zakelijkere mededeelingen had en tevens, kon 't zijn, gaarne een dieperen blik zou willen slaan in zijn ontwikkelingsgeschiedenis en op de inwerking van zijn omgeving en van de kunstboeken dier dagen op zijn werk, toch dient men bij gemis aan meerdere gegevens, met dit weinige, voorloopig althans, wel genoegen te nemen.

(Wordt vervolgd.)

UIT DE SLEUTELSTAD.

Het was in de laatste vergadering der Leidsche Afdeeling, dat de heer Jesse een plan aangaf om de hoofdstraten van Leiden bij de Lustrumfeesten aardig in feestdosch te tooien. Het verslag dier bijdrage werd met belangstelling gelezen; dat het evenwel eenige gevolgen zou hebben, werd door niemand verwacht.

De verwachtingen van de feesten waren niet hoog gespannen; het was toch algemeen bekend, dat zich voor den optocht der gecostumeerden veel te weinig deelnemers hadden opgegeven en deze alleen, dank zij de vrijgevigheid van den hoofdpersoon, zou doorgaan.

De maskeradefeesten zijn echter onder begunstiging van fraai weder luisterrijk gevierd, en alhoewel de illuminatiën niets buitengewoons te zien gaven, maakten de aangebrachte versieringen, over het algemeen, een zeer gunstigen indruk; vooral waren daarbij de vele aangebrachte wapenschilden, in vergelijking bij vroeger, zeer fraai uitgevoerd, en kon men tevens opmerken, dat de wenken des heeren Jesse, al was het dan ook maar door enkelen, waren opgevolgd. Van de houten staketsels en tribunes toch, die bij deze gelegenheid onze straten ontsieren, waren enkelen voor het eerste met draperiën en sparrengroen bekleed, goede voorbeelden die zeker navolging verdienen.

De maskerade-commissie zelf heeft eer ingelegd met den gehouden gecostumeerden optocht. Groot was de stoet niet, maar de uitvoering fijn; bij de groote pracht der verschillende costumes muntten in het bijzonder uit het keurig uitgevoerde koperen harnas van prins Maurits, de hoofdpersoon in den stoet. Jammer dat zulke costumes

[1]) Hoezeer deze „Ballade" ook voorkomt in de door den Heer Boersma vertaalde studie van Schoy, alzoo in deel XXVI der Bouwk. Bijdragen, zoo meende ik toch volledigheidshalve haar hier te moeten opnemen.

niet voor een meer gedetailleerde beschouwing tentoongesteld worden. Jammer ook, dat de lof, den costumier toegezwaaid, geen Nederlander ten goede komt, daar, naar ik verneem, alles in Antwerpen gemaakt is.

Het glanspunt van al die feestvieringen is wel het van der Werf-park. Moeielijk zal men zich prachtiger feestterrein kunnen denken. Dat fraai aangelegde park, dat van jaar tot jaar mooier wordt, leent zich daartoe bij uitstek. Aan den aanleg zelf behoeft niets veranderd te worden; met opoffering van enkele boomen is aan den kant der Raamsteeg de feesttent opgeslagen. Zij is dit jaar ongeveer als voor vijf jaar, wat indeeling betreft, onder leiding van den heer P. G. Lancel alhier daargesteld.

Op het terrein is een nieuwe wijze van versieren in toepassing gebracht, die zeer aardig zou zijn als, — doch laat ik daarvan eerst eene beschrijving geven. In het midden van het park wappert aan een lange mast, ter hoogte van 32 Meter, de Nederl. vlag; van af die mast onder deze standaardvlag loopen naar alle richtingen van het terrein schuinafloopende lijnen naar paaltjes, die rondom in het Park geslagen zijn.

Aan elk dier lijnen zijn vlaggen gehangen. van allerlei natiën, steden enz., zoodat men daardoor over het terrein een veelkleurig wapperend gewelf krijgt, dat een zeer feestelijk aanzien zou geven, als al die vlaggen bleven uithangen; maar in een oogwenk hangen ze bijna allen om de lijn gedraaid, en dan is ook natuurlijk het aardige gezicht weg. Toch is het aan te bevelen die proef te herhalen, maar dan het einde dier vlaggen zoodanig te bezwaren, dat zij bij gewone windvlagen blijven uithangen. Op die wijze kan verbetering worden aangebracht, voor een versiering die door haar vrolijk aanzicht aanbeveling verdient.

Het voorfront van de feesttent ziet er een beetje meer afgewerkt uit dan de vorige keer; die uitgezaagde versieringen doen goed, evenals zoo'n lijntje waarmede de kanten zijn afgezet.

Van binnen is de decoratie minder fraai dan in 1890; toen kreeg men dadelijk den indruk, dat men een feestzaal betrad waar vorsten en ridders verwacht worden. Nu zijn alleen de wapenschilden vertegenwoordigers der te verwachten hooge gasten. De versiering is onbeteekenend, zij maakt niet den minsten indruk; niet dat schreeuwende kleuren hinderen, het is te overhaast afgewerkt en niet genoeg overdacht.

Tegenover den ingang op eene estrade is de troon geplaatst, die bij avond met zijn electrische lampjes in den troonhemel, met den daaronder zetelenden rijk gecostumeerden hoofdpersoon, omringd door zijn pages en gevolg, een schitterend effect maakt.

Boven den ingang prijkt, te midden van een vlaggentrophee die nog al scherp afsteekt door de harde kleur der vlaggen, een zeer kleine buste van Koningin Wilhelmina; 't is of men voor deze gelegenheid daarvoor de onmogelijkste opgezocht heeft die er te vinden is. Het zelfde kan gezegd worden van een Minerva-beeld, voor de faculteits kleuren aangebracht, tegen den linkerwand van de zaal.

Heb ik reeds met een enkel woord gewezen op fraai uitgevoerde wapenschilden, die zoowel in de stad als in de feesttent aangebracht waren, dat men van dat goede ook te veel kan hebben, bleek wel uit den grooten zwarten heraldischen leeuw, aan den linkerzijwand op den achterwand van het buffet aangebracht. Dat was toch zeker de bedoelde plaats niet.

Tent en feestterrein zijn electrisch verlicht. Voor het terrein zou naar mijn inzien een verlichting met lampions en Chineesche ballons veel fantastischer effect te weeg brengen tusschen al die schitterende costumes en elegante toiletten, dan de koude toon van electrisch licht. Alleen brengt een electrisch zoeklicht, boven den hoofdingang aangebracht, daarin nog al verandering, door telkens verschillende deelen van het feestterrein in een helder schitterend licht te plaatsen.

Bij de contrapartij van de burgerij aan de studenten zal het feestterrein met lampions verlicht worden, terwijl ook binnen de tent verrassingen worden bereid welke, als ik mij niet vergis, waarschijnlijk wel van decoratieven aard zullen zijn.

Moge men bij een volgende gelegenheid met meer waardeering van de decoratie der feesttent kunnen spreken. Het komt zoo zelden voor en 't is zoo'n dankbaar werk voor een decorateur.

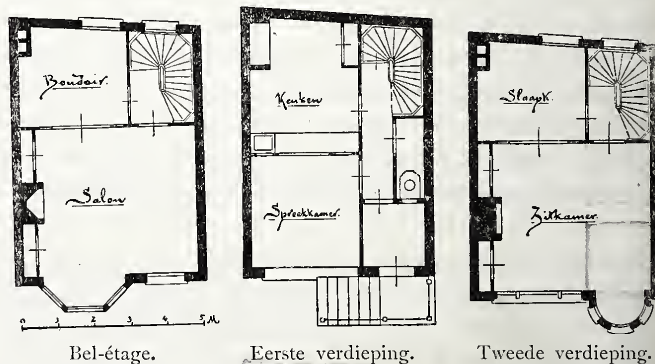
Leiden, 24 Juni '95. V. D.

BIJ DE PLAAT.

Op de bij dit nummer van het Weekblad gevoegde plaat zijn afgebeeld de gevel van een huis, gelegen aan de Keizersgracht n⁰. 776 bij de Utrechtsche straat te Amsterdam, gebouwd volgens de plannen van den architect G. van Arkel aldaar, en de gevel van een winkelhuis aan de Diezerstraat te Zwolle, gebouwd volgens het ontwerp van den architect S. J. H. Trooster B.Hzn., aldaar.

De gevelbreedte van het eerstgenoemde huis is slechts iets meer dan 5 M., terwijl de grootste diepte van het bouwterrein weinig meer dan 7 M. is.

Op welke wijze van dit geringe oppervlak nog partij getrokken is, kan men nagaan uit de onderstaande plattegronden.

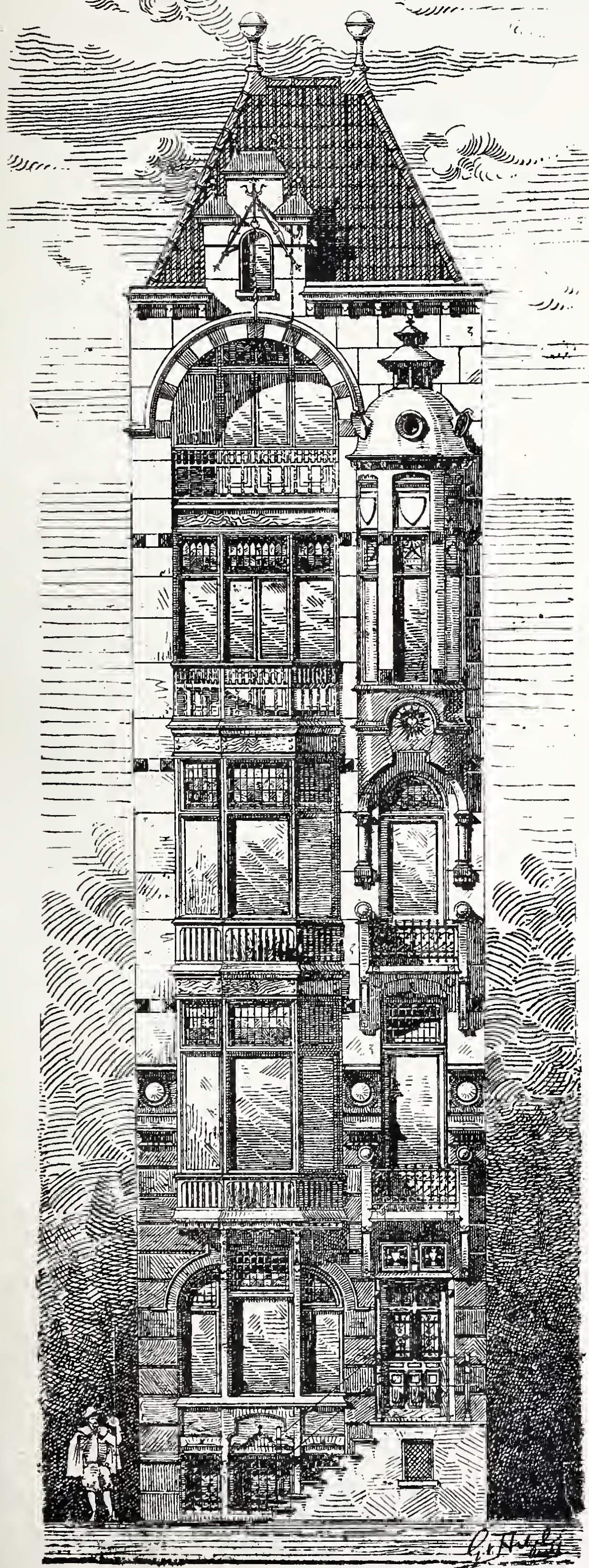
Bel-étage. Eerste verdieping. Tweede verdieping.

De gevels zijn opgetrokken van baksteen en hardsteen; de baksteen is echter wit bepleisterd.

In 't jaar 1843 vestigde zich als meubelmaker te Zwolle de heer F. J. Schoemaker, wiens zaak sedert voortdurend in omvang en bloei toenam, en thans nog bekend staat onder de firma F. J. Schoemaker en Zonen.

De tegenwoordige firmanten, in 't jaar 1893 het 50-jarig bestaan van de door hunnen vader opgerichte zaak willende gedenken, besloten dit te doen door verbouwing van het meubel-magazijn. Het voornaamste onderdeel van deze verbouwing is de in de tweede plaats op bijgaande plaat voorgestelde gevel.

De winkelpui is geheel van blauwe hardsteen, met uitzondering van de vlakke gedeelten der pilasters, waarvoor gepolijst lichtbruin Schotsch graniet, en van de ornamentvullingen in 't fries van de kroonlijst, waarvoor

WINKELHUIS IN DE DIESERSTRAAT TE ZWOLLE

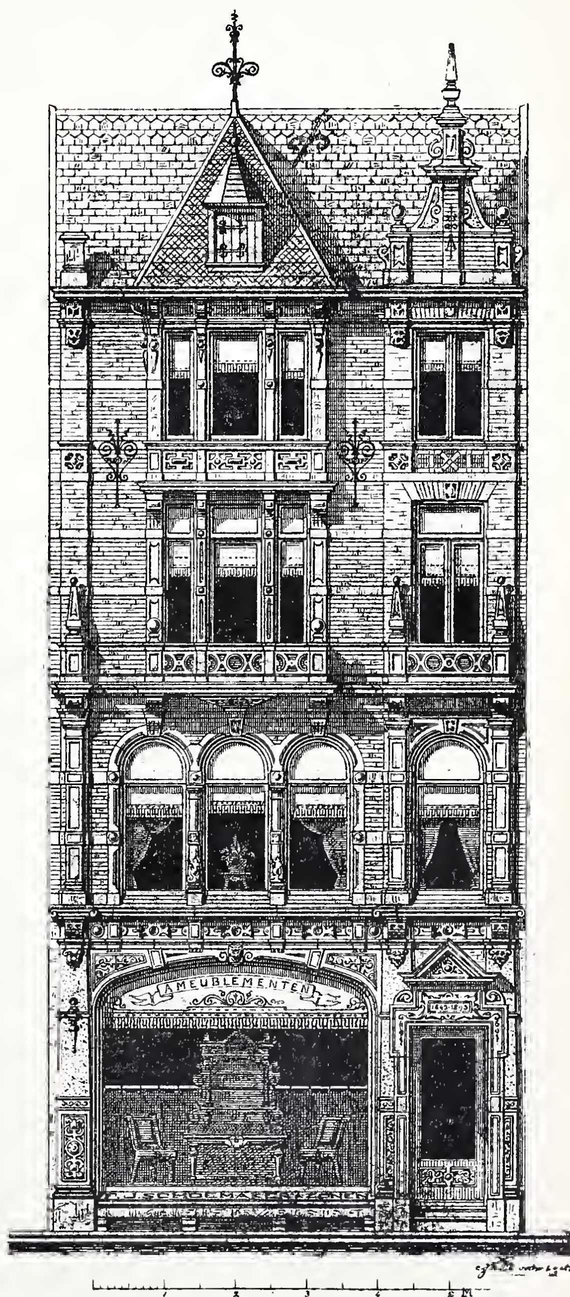

PHOTO-LITH. WEGNER & MOTTU AMST

Savonnière-steen is gebezigd. Verder zijn de banden in de pilasters en de koppen onder de consolen boven deze pilasters, evenals de naam van de firma op den vensterdorpel van gepolijst brons.

Boven den ingang is in de cartouche een zwarte marmerglas-plaat aangebracht met de verguide jaarcijfers 1843—1893.

De kozijnen zijn van eiken-, de ramen en deuren van teakhout, terwijl het plafond van het circa 2 M. diepe ingangsportaal rijk is betimmerd in Amerikaansch greenenhout.

Deze ingang is wederzijds afgesloten met een glasraam, waarvan 't eene gelegenheid geeft om de étalage van ter zijde te overzien, en 't andere bezet is met een gefoelieden spiegel.

Het bordes en de traptreden in dezen ingang zijn van wit marmer.

Van den bovengevel zijn de zuilen tusschen het drielicht, boven het winkelvenster, van blauwe hardsteen, terwijl alle lijstwerken, banden en verdere architectuurvormen zijn uitgevoerd in half-harde Morley-steen. Voorts zijn van den bovengevel de vlakke velden in roode, en de eene hoekpilaster, alsmede het avant-corps boven den ingang, van bruin-gele verblend-steen opgetrokken. De roode steen is met witte, de bruin-gele met zwarte specie gevoegd.

De kap is met leien bekleed.

Het effect met de verschillende kleuren van materiaal verkregen, mag gelukkig genoemd worden, en is eer bevorderlijk dan hinderlijk voor den samenhang en de rust van 't geheel.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling Utrecht, 25 Juni 1895. Nadat door den Voorzitter de vergadering was geopend, de notulen voorgelezen en goedgekeurd waren, werd mededeeling gedaan van eenige ingekomen stukken. Daarna had bespreking plaats betreffende de te houden kunstreis. De Voorzitter deelde mede, dat tot zijn leedwezen de pogingen van het bestuur waren mislukt om het kasteel „de Haar" te kunnen bezichtigen; alsnu werd besloten een excursie te maken naar Gouda en die te doen plaats hebben op 9 Juli. Betreffende de verschillende te bezichtigen merkwaardigheden gaf de Voorzitter de noodige toelichting, daartoe in staat gesteld door de bereidwilligheid van den heer Burgersdijk, architect te Gouda, die zich bereid verklaard had dien dag onze gids te zijn.

Niets meer aan de orde zijnde werd de vergadering daarna gesloten.

BERICHTEN.

Door de Gedeputeerde Staten wordt aan de Provinciale Staten van Limburg voorgesteld toestemming te verleenen o. a. tot de navolgende subsidiën: aan het Oudheidkundig Genootschap in Limburg f 400; aan de R. K. Kerkbesturen te Maastricht, Susteren en Rolduc, voor de restauratie van kerken f 4000.

Er is weer een plan voor een koopmansbeurs te Amsterdam verschenen, nu van den heer W. Kromhout Czn. Deze heeft daarvoor gebruik gemaakt van een oud denkbeeld, om namelijk het Paleis voor Volksvlijt tot Beurs in te richten.

Bij de brochure die het denkbeeld toelicht, zijn de plattegronden der ontworpen inrichting gevoegd, waaruit men kan zien, dat deze aan de eischen kan voldoen, gesteld in het programma van de prijsvraag voor een Beursgebouw te Amsterdam door de gemeente uitgegeven op 1 Juli 1884. Alzoo: elf jaren geleden!

Op eene l.l. 15 Juni te 's-Gravenhage gehouden vergadering van opzichters en teekenaars, werkzaam in de burgerlijke bouwkunde, de waterbouwkunde, de metaal industrie en de kunstnijverheid, is na gehouden besprekingen besloten, te trachten op te richten eene *nationale vakvereeniging van opzichters en teekenaars*, met afdeelingen en vakgroepen in verschillende plaatsen van ons land.

Aanvankelijk traden 49 opzichters en teekenaars, in bovengenoemde vakken werkzaam, toe, waarvan 40 in den Haag woonachtig, die aldus reeds vormen eene afdeeling den Haag van genoemde Nationale Vakvereeniging.

Een voorloopig bestuur werd aangewezen en tevens werd door de vergadering, behalve het gewone programma en het bevorderen van algemeene en bijzondere belangen, het in de eerste plaats noodig geacht, dat de Nationale Vakvereeniging ter hand zou nemen, het stichten van een *fonds tegen tijdelijke werkeloosheid.*

Nog werd de wenschelijkheid uitgesproken de contributie over het 1e jaar te bepalen tot een maximum van f 5, te betalen in vier driemaandelijksche termijnen.

Als beginsel is aangenomen, dat leden kunnen worden opzichters en teekenaars in bovengenoemde vakken werkzaam, die den leeftijd van 21 jaar hebben bereikt en 3 jaren in het vak werkzaam zijn, benevens de gediplomeerden voor opzichter. Tevens kunnen worden aangenomen belangstellenden en jongere leden.

PERSONALIA.

Bij Min. beschikking zijn de navolgende studenten der Polytechnische School te Delft, gedurende het tijdvak van 1 Juli tot en met 31 Augustus a. s. benoemd tot buitengewoon opzichter, als:

H. C. van Rijsbergen, bij den bouw van het nieuwe post- en telegraafkantoor te 's-Hertogenbosch;

B. J. W. Swaters, bij het gedeeltelijk afbreken van het heerenhuis op het langoed Koelenberg, onder de Bildt bij Utrecht, en den bouw van een observatorium met trappenhuis en bibliotheek;

A. G. Allart, bij eene uitbreiding van het Departement van Koloniën, te 's-Gravenhage;

M. C. H. E. Bongaarts en H. van Berckel, bij de verbetering van de Maas, in het noordelijk arrondissement van Limburg;

W. M. de Blauw en L. C. Westhoff, bij de werken tot voltooiing van den aanleg van een visschershaven te IJmuiden;

L. O. Teixeira de Mattos, bij het voltooien van de beide toeleidingskanalen aan weerszijden van de in aanbouw zijnde schuitsluis te IJmuiden:

L. P. van der Bilt, bij de werken van het kanaal door Walcheren;

A.K. Zweede, bij de werken van het kanaal door Zuid-Beveland;

F. Denninghoff Stelling, bij de uitvoering van werken in Neder-Rijn en Lek;

M. B. N. Bolderman, bij de uitvoering van werken op den IJsel;

F. van Randwijk, bij de uitvoering van bagger- en kribwerk op de Boven-Merwede;

C. G. J. W. Koopman, bij de uitvoering van afsluitingswerken in de Maas, bij Andel:

F. de Vos en H. L. Blanken, bij de werken tot verbetering van den Rotterdamschen Waterweg;

H. E. Verschoor en J. Wouters, bij de werken van den brugbouw over de nieuwe rivier, bij Heusden.

F. C. van Sillevolt, bij de werken van de Zuid-Willemsvaart, in Noord-brabant.

Tot directeur der Utrechtsche en Arnhemsche waterleidingmaatschappijen is benoemd de heer P. E. Rijk, thans ingenieur dier maatschappijen.

Tot hoogleeraar aan de Polytechnische School te Delft is met 1 Juli benoemd Dr. M. W. Beijerinck, aldaar.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Baarn. Juni. De architect W. G. Welsing, het bouwen van eene R. K. school met onderwijzerswoning (onderhands). Gegund aan C. Corijnse voor f 14700.—

Haarlem. Juni. Het wederopbouwen van een afgebrand perceel is gegund aan Giebels en van Servellen voor f 16400.—

Westervoort, Juni. De aannemer J. Hillen, het maken van een directiekeet. Van 4 inschrijvingen, de laagste van A. W. Rutten voor f 10000.—

Deventer, 15 Juni. De architect G. te Riele Wzn.; het af breken van bestaande gebouwen en wederopbouwen van bewaar- en taalscholen, enz. voor rekening van het R. K. Paroch. Kerkbestuur, is gegund aan H. Beltman Gzn. voor f 14989.—

Groningen, 15 Juni. De architect K. Hoekzema, het bouwen van een heerenbehuizing. Van 21 inschrijvingen, de laagste van A. Schreuder voor f 12836.—

Uft. 17 Juni. De firma Diepenbroek en Reigers, het bouwen eener gieterij, machinekamer, gedeelte ketelhuis, smederij, slijperij, enz. Van 5 inschrijvingen, de laagste van A. Gerritsen voor f 11111.11.

Groningen, 18 Juni. De architect J. P. Hazeu, het bouwen van een heerenhuizing. Van 20 inschrijvingen, de laagste van A. Schreuder voor f 12836.—

Utrecht, 18 Juni. De Mij. t. Expl. v. SSpw, het wijzigen van de overdekte goederenbewaarplaats in werkloods en het verplaatsen daarvan van het station Rotterdam—Feijenoord naar het station Utrecht. Begrooting f 13000.—. Van 16 inschrijvingen, de laagste van J. Monster voor f 12616.—.

Zutphen, 19 Juni. De architect J. Uiterwijk Wzn., het verbouwen van 2 perceelen. Laagste inschrijving in massa van J. B. Buijssink voor f 10002.—.

Kampen, 20 Juni. De architect H. de Graaf, het bouwen van het eerste gedeelte van een nieuw gasthuis, bestaande uit 52 kostgeverswoningen, voor rekening van H. H. Regenten der Gast- en Proveniershuizen. Laagste inschrijvers: voor de oplevering met P⁰. December 1895: J. S. van der Werf voor f 24370.—, voor de oplevering met 15 Februari 1896: J. H. Tiel & N. Reuijl W. E. zn. voor f 23690.—.

Nieuwer-Amstel, 20 Juni. De architect P. F. Meijer, het bouwen van een woonhuis. Van 15 inschrijvingen, de laagste van A. D. Breukerman, bestek A voor f 19480.— en bestek B voor f 17580.—.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

6 JULI 1895. 15de JAARGANG. No. 27.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Den 2en Augustus a. s. zal te 's Gravenhage eene vergadering worden gehouden van Voorzitters en Secretarissen der Afdeelingen met het Hoofdbestuur der Maatschappij.

De Voorzitter der Maatschappij is benoemd geworden tot lid van het internationale Comité voor het in Augustus te Amsterdam te houden internationale Congres voor brandweerwezen, en heeft die benoeming aanvaard.

De heer V. G. A. Bosch, lid van het Hoofdbestuur der Maatschappij, is in de plaats van den heer F. A. Van Malsen, afgetreden lid van het Hoofdbestuur, benoemd tot lid der Financieele Commissie.

In dit blad is opgenomen de Honorarium-Tabel voor bouwkundige werkzaamheden, zooals die is vastgesteld in de Algemeene Vergadering van 31 Mei 1895.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Verslag der 71e Algemeene Vergadering.

Gehouden op 31 Mei 1895 in het Maatschappelijk Gebouw te Amsterdam.

Tegenwoordig waren de heeren:

Bestuursleden: C. Muysken, Voorzitter; J. R. de Kruyff, Vice-Voorzitter; F. H. van Malsen, C. H. Peters, J. Verheul Dzn., Henri Evers, I. H. J. van Lunteren en C. T. J. Louis Rieber, Secretaris;

de eereleden: J. H. Leliman en J. F. Metzelaar;

de leden: H. P. van den Aardweg, G. van Arkel, G. H. Bauer Jr., Lammert Berghuis, H. P. Berlage Nz., V. G. A. Bosch, A. E. Braat, F. J. Bremmer Hzn., Arn. A. M. Bruning, A. le Comte, H. Cramer, P. Kleiweg Dyserinck, W. G. Eberson, A. R. Freem, F. W. van Gendt J.Gzn., H. J. Geijl J.Czn., I. Gosschalk, H. J. de Groot, J. H. de Groot, W. C. de Groot, Jan Hamer, D. H. Haverkamp, C. A. Huijgen, E. Jelsma, J. H. Jesse, W. de Jong, F. M. L. Kerkhoff, Ant. Kip, J. F. Klinkhamer, Roelof Kuipers, T. E. Kuipers, A. van der Lee, G. J. van Lennep, Jacques Leijh, C. B. Posthumes Meijjes, J. G. Michielse, H. Moen G.Pzn., W. C. Mulder, J. Mutters Jr., Alb. Nijland, M. F. Oortgijsen, F. W. M. Poggenbeek, Proefstation voor Bouwmaterialen, J. Roem, E. M. Rood, P. du Rieu Fzn., A. Salm G.Bzn., Jan Springer, K. Swagerman Pzn., P. Tirion, G. Uiterwijk, E. Verschuijl, H. Wakkie, J. Wolbers en H. J. Wolter.

De Voorzitter, de heer C. Muysken, opende des morgens ten 11 ure de vergadering en zeide daarbij ongeveer het volgende:

Zeer geachte medeleden! Namens het Hoofdbestuur der Maatschappij heet ik u welkom op deze 71e Algemeene Vergadering. Zooals u uit de agenda bekend zal zijn, zullen er verschillende gewichtige zaken door ons behandeld moeten worden. Wel zullen wij het daarbij over alles niet eens zijn, maar dit is ook niet noodzakelijk. Intusschen hoop ik, dat de discussiën, die natuurlijk zullen volgen, het karakter mogen dragen van onderlinge waardeering en van welwillendheid tegenover elkander; ik hoop ook, dat moge blijken, dat we allen bezield zijn met den wil om het goede te behartigen en het werk onzer voorgangers te bestendigen en zoo mogelijk te verbeteren. Ik open deze vergadering met den wensch, dat de besprekingen mogen leiden niet alleen tot bevordering der bouwkunst in het algemeen, maar ook tot bevordering van den bloei onzer vereeniging en van het welzijn harer leden.

De Voorzitter bracht vervolgens in behandeling het verslag van het Hoofdbestuur over het afgeloopen maatschappelijk jaar. Daar niemand hierover het woord verlangde, werd het onder dankzegging aan den Secretaris goedgekeurd.

Daarna was aan de orde het verslag van de Commissie van Financiën; aangezien echter de heer F. H. van Malsen, lid dezer Commissie, het verlangen te kennen gaf om dit verslag tegelijk met punt 10 der agenda, begrooting over 1896, te behandelen, werd overgegaan tot punt 4, rapport der Commissie

voor het nazien der rekening en verantwoording van de Commissie van Financiën, over 1894.

Deze verificatie-commissie, bestaande uit de heeren P. Kleiweg Dyserinck, M. F. Oortgijsen en H. Cramer, gekozen onderscheidenlijk door de Afdeelingen Haarlem, Groningen en Rotterdam volgens daarvoor bestaanden rooster, bracht bij monde van eerstgenoemden verslag uit, met de mededeeling, dat de administratie in de juiste orde was bevonden en de boeken accoord gingen. Het onderzoek der administratieve bescheiden had den vorigen avond plaats gehad.

De Voorzitter bedankte de Commissie voor deze mededeeling, en tevens voor den door haar verrichten arbeid; de Commissie van Financiën werd daarna onder dankbetuiging gedechargeerd voor haar gehouden beheer.

De heeren J. H. Leliman, J. Roem en H. J. de Groot werden daarna door den Voorzitter uitgenoodigd om 5 aandeelen van de leening groot f 65.000 uit te loten.

Uit de bus werden getrokken de nummers 447, 490, 539, 611 en 637, en nadat deze weder verzegeld was, werden de heeren die zich met de uitloting belast hadden, door den Voorzitter dank gezegd voor hunne bemoeiing.

Uit de mededeeling van den uitslag der verkiezing van twee Bestuursleden bleek, dat ingekomen waren 111 stembiljetten; daarvan waren van onwaarde een biljet, en twee voorzien van slechts één naam; de volgende leden hebben het achter hunne namen vermelde aantal stemmen verkregen: V. G. A. Bosch 58; L. C. Hezenmans 40; J. A. Frederiks 39; J. J. Weve 38; C. B. Posthumus Meijjes 31; J. A. Mulock Houwer 3; A. Le Comte, P. du Rieu Fzn., J. Mutters Jr., J. van den Ban, Jacques Leyh, J. J. van Nieukerken, W. Hamer, B. J. Ouëndag en H. P. Berlage Nzn. ieder één stem.

Hieruit bleek, dat gekozen waren de heeren V. G. A. Bosch en L. C. Hezenmans.

De Voorzitter vroeg den heer Bosch, die ter vergadering aanwezig was, of hij de benoeming aannam, en nadat deze vraag bevestigend was beantwoord, wenschte de Voorzitter, namens de vergadering, het nieuw gekozen bestuurslid hartelijk geluk met zijne benoeming. Spreker zeide, dat deze benoeming door het Hoofdbestuur met genoegen was vernomen, daar dit overtuigd was in den heer Bosch een ijverig Bestuurslid te zullen hebben, — overtuigd, omdat de gekozene daarvoor reeds in verschillende gevallen de bewijzen had geleverd; dit was dan ook de reden, dat de heer Bosch gaarne aan de groene tafel werd gezien.

De heer Hezenmans was niet ter vergadering aanwezig; de Voorzitter deelde echter mede, dat hem per telegram met betaald antwoord van zijne benoeming was kennis gegeven, en gehoopt werd een gunstig antwoord nog voor het einde der vergadering te ontvangen.

De Voorzitter wees er op, dat tegelijk met de benoeming van deze twee nieuwe bestuursleden, de heeren F. H. van Malsen en J. Verheul Dzn. waren afgetreden; hij was overtuigd de tolk van de vergaderde leden en van het Hoofdbestuur te zijn, wanneer hij beiden mededeelde, dat de leden hen met groot leedwezen zien vertrekken. Zij moesten echter wijken voor de onverbiddelijke bepalingen in de wet. Mij persoonlijk, zeide ongeveer de Voorzitter, doet dit vertrek vooral leed. De heer van Malsen nam in het Hoofdbestuur eene eigenaardige positie in; hij is geen architect, maar een bekwaam uitvoerder; en nu is het juist van de zeer veelzijdige kennis van den heer van Malsen in dit opzicht, dat wij veel geprofiteerd hebben. Maar ook in andere opzichten is de Maatschappij verplichting aan hem schuldig, want hij heeft voortdurend getoond een bij uitstek ijverig Bestuurlid te zijn. Namens het Hoofdbestuur breng ik u dan ook mijne warme hulde voor al hetgeen door u in ons midden is gedaan. Als we u zien heengaan, dan weten wij, gelukkig, dat dit is als goed vriend, als een vriend dien wij weten dat wij behouden. Wij zeggen u dan ook niet vaarwel, maar roepen u een „tot weerzien" toe.

Den heer Verheul kan ik hetzelfde toevoegen; maar wij hebben hier te doen met den architect, — met een architect van beteekenis en, zooals wij zeer onlangs wederom gezien hebben toen hij den prijs behaalde in den wedstrijd voor den bouw van een Protestantsche kerk te 's-Gravenhage, met een man van talent. Ook hem verliest het Hoofdbestuur; maar ook Verheul roepen wij toe: blijf ons een warm hart toedragen, wij hopen u wederom in ons midden terug te zien.

Nadat de vergadering door een luid applaus hare instemming met deze woorden had betuigd, benoemde de Voorzitter de heeren C. B. Posthumus Meijjes, P. du Rieu Fzn. en H. Cramer tot Commissie van stemopneming voor de keuze van een Voorzitter.

Uit de nu gevolgde stemming bleek, dat uitgebracht waren 44 stemmen, waarvan 39 op den heer C. Muysken, 4 op den heer C. H. Peters en 1 in blanco. Deze uitslag werd met luide teekenen van bijval begroet.

De heer Muysken nam hierop het woord en zeide, dat hij wederom zeer gevoelig was voor zijne herbenoeming, die hij zeer op prijs stelde. Deze benoeming, zeide spreker ongeveer, wil ik andermaal gaarne aanvaarden, maar meen daarbij den raad te mogen geven, reeds eens aan een opvolger te denken. Ook voor mij komt de tijd, dat ik zal moeten buigen voor de wet, en ik hoop, dat u bij tijds uwe gedachten over de keuze van een Voorzitter zult laten gaan. Maar ik moet ook onder uwe aandacht brengen, dat ik de benoeming aanvaard onder minder gunstige en eigenaardige omstandigheden, met eene begrooting voor ons, waarop een tekort voorkomt. Nu heb ik wel een goed vertrouwen in de leden en hoop, dat dit tekort zal worden gedekt, — maar dat alles neemt niet weg, dat het Hoofdbestuur toch voor die moeilijkheid staat, en er onder deze omstandigheden niet valt te regeeren. Het Hoofdbestuur vertrouwt dan ook, dat de leden de middelen zullen weten te vinden om het bestaande tekort te dekken.

Nadat de Voorzitter, namens de vergadering, zijn dank had betuigd aan de Commissie van stemopneming, werd mededeeling gedaan van de volgende conclusiën van het rapport van beoordeelaars voor de prijsvragen, in 1894 door de Maatschappij uitgeschreven.

Ie Prijsvraag. De jury stelt voor om het ontwerp voor een crematorium ingezonden onder het motto: „ondergaande zon" (geteekend) toe te kennen de eerste prijs, bestaande in de verguld zilveren medaille en het getuigschrift der Maatschappij, en aan het ontwerp ingezonden onder het motto: „Suum cuique" toe te kennen de derde prijs, bestaande in de bronzen medaille en het getuigschrift der Maatschappij.

IIe Prijsvraag. De Jury is eenparig van oordeel, dat aan geen der ontwerpen voor een getuigschrift ten dienste van de Afdeelingen der Maatschappij, eene volledige bekroning kan worden toegekend.

Zij stelt echter voor ter aanmoediging en erkenning der verdiensten een som van f 30 beschikbaar te stellen van den ontwerper van de inzending onder het motto „Perkament", en twee sommen elk van f 20 respectievelijk aan de ontwerpers van de inzendingen onder de motto's „Vacantie" en „Rust Roest."

De inzender van het met den eersten prijs bekroonde ontwerp voor een Crematorium was ter vergadering aanwezig; het was de heer Willem van Boven, thans te Groningen. Deze nam de verguld zilveren medaille in ontvangst uit handen van den Voorzitter, die den prijswinner in hartelijke woorden geluk wenschte en daarbij de hoop uitsprak, dat het eeremetaal hem geluk-aanbrengend mocht zijn; hij stond immers aan den aanvang van zijn loopbaan, en het mocht wel een zeer gelukkig oogenblik genoemd worden juist nu zulk eene onderscheiding te behalen. De Voorzitter wenschte hem ook namens de vergadering geluk, en hoopte, dat zijne overwinning hem een spoorslag mocht zijn om op den ingeslagen weg voort te gaan.

De inzender van het ontwerp „Suum Cuique" was niet aanwezig, maar had den heer H. J. de Groot verzocht de bronzen medaille voor hem in ontvangst te nemen. De Voorzitter overhandigde die dan ook aan de heer de Groot, met het verzoek den bekroonde, den heer P. Doorn Wzn., architect te Alkmaar, geluk te wenschen met zijn onderscheiding.

Hierna werd medegedeeld, dat zich als vervaardigers der ontwerpen ingezonden op de IIe prijsvraag, waaraan geldelijke belooningen waren toegekend, hadden bekend gemaakt de heeren:

Louis Koch, te Zwolle, van het ontwerp „Perkament";
H. J. van Dijk, te Amsterdam, van het ontwerp „Vacantie,"
en J. P. van den Berg, te Haarlem, van het ontwerp „Rust Roest."

Door den Voorzitter werd vervolgens in behandeling gebracht punt 10 der agenda: de begrooting voor 1896, en las, alvorens deze nader zou worden besproken, de toelichting nog eens voor, die bij de concept-begrooting in het Weekblad gevoegd was. Deze luidde als volgt:

„Het Hoofdbestuur verkeert op dit oogenblik in de treurige noodzakelijkheid eene begrooting voor 1896 ,in te dienen die, niettegenstaande de meest ernstige overwegingen, bleek niet sluitend te kunnen zijn.

Het tekort van f 600 is voornamelijk ontstaan door vermindering van het aantal leden, zooals de bedragen voor de contributiën duidelijk doen zien, maar ook door de geleidelijke afneming van de inkomsten der tentoonstelling van bouwartikelen; verschijnselen die zeer zeker voor een deel in de algemeene malaise, ook in de bouwvakken, hun oorzaak hebben.

Het is dus moeielijk, meer nog dan in vorige jaren, om reeds in de Algemeene Vergadering van Mei a. s. eene eenigszins juiste raming van inkomsten en uitgaven voor 1896 vast te stellen, dus 7 maanden vóór het tijdstip waarop zij van kracht moet worden.

Het Hoofdbestuur acht het daarom, zooals in de vergadering van Voorzitters en Secretarissen der Afdeelingen met het Hoofdbestuur is uitgesproken, wenschelijker om eene begrooting als de hierboven opgemaakte, in de aanstaande Mei-vergadering slechts te bespreken, teneinde deze begrooting dan eerst definitief vast te stellen in de September-vergadering of, zoo noodig, in eene buitengewone Algemeene Vergadering in het laatst van het jaar. In dien tusschentijd kunnen verschillende pogingen in het werk worden gesteld om het vermoedelijk tekort der begrooting, dat ook op den loopenden dienst is te verwachten, te dekken.

Als eerste afdoende middel beschouwt het Hoofdbestuur het vergrooten van het ledental. Sedert 1887, het tijdstip van instelling der Afdeelings-leden, is het getal der Gewone leden, die f 15 betalen, steeds afnemende, terwijl dat der Afdeelingsleden, die f 1 betalen, voortdurend toenemende is. Zooals reeds in ons vorig blad werd vermeld, ontvangen de thans als Gewoon lid toetredenden het Album van 42 platen in lichtdruk naar uitgevoerde bouwwerken van leden der Maatschappij, in 1892 verschenen, ten geschenke. Het Hoofdbestuur hoopt, dat deze maatregel doel zal treffen."

In aansluiting hiermede deelde de Voorzitter mede, dat de Afdeeling Leiden reeds afstand heeft gedaan van haar aandeel in de toelage á f 1, die de Maatschappij verstrekt voor de leden der Afdeelingen, die tevens gewoon-, buitengewoon-, of kunstlievend lid zijn van de Maatschappij.

De Voorzitter betuigde den heer J. Roem, Voorzitter der Afdeeling Leiden, zijne erkentelijkheid voor dit bewijs van medewerking.

De heer V. G. A. Bosch, Voorzitter der Afdeeling Arnhem, deelde namens de Afdeeling hetzelfde mede, waarvoor ook dezen dank werd betuigd door den Voorzitter der Maatschappij.

De heer Van Malsen wilde de begrooting met enkele woorden nog wel nader toelichten, maar geloofde ook, dat het beter was haar vast te stellen in September, en haar nu alleen te bespreken. Indien er door leden inlichtingen gevraagd werden, zouden deze intusschen gaarne worden verstrekt.

Nadat de heer Leliman er aan herinnerd had, dat door hem in de Maatschappij het werken naar begrootingen was ingevoerd, gaf hij zijn spijt te kennen, dat deze begrooting voor 1896 niet sluitend kon zijn, en tevens, dat men zich niet bijtijds had gewend tot de leden; wanneer die ieder één gulden hadden bijgedragen, was het geld voor het tekort gevonden. Maar er waren nog andere middelen om het geld te vinden. Tot nu toe was de contributie van het lidmaatschap f 15; dit bedrag kon verhoogd worden tot f 20, zooals de contributie voor het Instituut van Ingenieurs is. Men moest daarbij bedenken, dat het eene eer moet zijn, lid van de Maatschappij te zijn. Ook herinnerde de spreker er aan, dat volgens de traditie, theorie en praktijk in deze vereeniging samen moesten blijven gaan; de hulp van de mannen van de praktijk, die thans onderling vereenigingen stichten, moest niet verloren gaan; daarom betreurde hij het vertrek van den heer Van Malsen uit het Hoofdbestuur. Vooral het hooge cijfer van f 5100 voor de uitgave van het Weekblad, had den heer Leliman getroffen. Ook f 1600 redactie-kosten was een zeer hoog bedrag; zoo dit tot f 1000 kon worden ingekrompen, was de begrooting sluitend.

De Voorzitter vroeg of de heer Leliman een voorstel er van maakte om de aangegeven middelen toe te passen.

Na het bevestigend antwoord van den heer Leliman herhaalde de heer Van Malsen de beide gevallen: 1⁰. verhooging van contributie, 2⁰. verlaging van den post van f 1600. Het eerste middel was reeds meermalen in het Hoofdbestuur besproken geworden, en ook in de vergaderingen met de Voorzitters en Secretarissen der Afdeelingen; maar telkenmale was men tot de erkentenis moeten komen, dat dit middel zeer gevaarlijk was, en toepassing daarvan tot verlies van leden aanleiding zou geven.

Als aanvulling daarop deelde de heer de Kruyff mede, dat in die f 1600 niet alleen begrepen waren de honoraria voor geleverde bijdragen in het Weekblad, maar ook de reiskosten der redacteurs, de soms noodzakelijk zijnde meerdere bladzijden druks, enz.

De Voorzitter deelde insgelijks mede, dat door het Hoofdbestuur wel overwogen was geworden, om aan de leden f 1 te verzoeken, maar dat het uitdrukkelijk gemeend had, dit niet te moeten doen, omdat het geen afdoende maatregel zou zijn. De toestand moest nu eens goed onder de oogen worden gezien; maar wat de middelen betreft om daarin verbetering te brengen, meende het Hoofdbestuur, alvorens stappen te doen, allereerst daarover de meening van de leden te moeten hooren. Intusschen, dit heeft zelve ook voorstellen; als er nu geen uit de vergadering komen, dan zijn zij van het Hoofdbestuur te wachten. Andermaal wees de Voorzitter er hier op, dat de achteruitgang der geldmiddelen in hoofdzaak is te wijten aan het afnemen van het aantal leden, een verschijnsel dat zijn aanvang neemt sedert 1888 na de instelling van de rubriek Afdeelingsleden, dat zijn leden die f 1 contributie aan de Maatschappij betalen om lid te kunnen worden van eene Afdeeling.

Na deze mededeelingen zeide de heer Leliman, dat hij zijne voorstellen slechts in den boezem van het Hoofdbestuur wenschte neder te leggen.

De heer Van Malsen zou gaarne de discussie afwachten over de gedane voorstellen, en ook de mogelijkheid, dat de heeren Leliman en de Kruyff onder één vlag konden zeilen.

Naar aanleiding van de beschouwingen van den heer Leliman over de kosten der uitgave, meende de Secretaris er op te moeten wijzen, dat wel is waar het Bouwkundig Tijdschrift niet meer werd uitgegeven, maar dat het Weekblad meerdere platen dan vroeger bevat, en daaronder zeer mooie, en zoo goed afgedrukt, dat dergelijke, moeielijk elders en zeker niet in eenig Nederlandsch tijdschrift te vinden waren. Ook had de heer Leliman vergeten, dat onder de aangehaalde kosten ook die begrepen waren van de jaarlijksche aflevering van Oude Gebouwen en het honorarium voor de platen die daarin voorkomen.

De heer Leliman gaf ook den wensch te kennen, om het oog meer te vestigen op de advertentiën in het Weekblad; hij zou gaarne zien, dat b. v. een onderling verbond tusschen de verschillende couranten werd gesloten, om die advertentien op prijs te houden; zij kunnen een belangrijke bron van inkomsten zijn.

De heer Van Malsen wees er nu op, dat, bij vroeger, vooruitgang was te bespeuren wat deze annonces, betrof; op een vorige begrooting was de post van f 500 slechts een greep in 't duister. Na de eerste negen maanden exploitatie van het Weekblad bleek, dat het aandeel der inkomsten van de advertentiën op f 2000 kon worden gebracht. Intusschen gaf de heer Van Malsen de verzekering, dat het Hoofdbestuur, ook wat dit betreft, zijn best doet.

De Voorzitter voegde hieraan toe, dat gaarne gebruik zal worden gemaakt van de gegeven wenken.

De heer Jacob F. Klinkhamer toonde aan, dat men zelve zeer veel kan bijdragen om de advertentiën te doen toenemen. Merkwaardig noemde spreker het echter, dat men er zoo weinig van de collega's in het Weekblad aantrof; haast geen. De leden moesten meer samenwerking toonen, waardoor zoo veel goeds te verkrijgen was; zij moesten zelve zorgen, dat de rubriek advertentiën werd uitgebreid. Ook wees spreker op de Permanente Tentoonstelling, die als een show-room moest worden beschouwd; in het gebouw waar deze was, moesten alle aanbestedingen worden gehouden, daarbij konden op de galerij de teekeningen worden geëxposeerd. Dat was eene plaats om aanbestedingen te houden, die als het ware daarvoor was aangewezen.

De heer P. du Rieu Fzn. vroeg inlichtingen omtrent den post „ter beschikking van garanten", op de begrooting voorkomende. Spreker — hoewel tot de garanten behoorende — begreep dien post niet.

De heer Van Malsen antwoordde, dat aan eenige der garanten gevraagd was geworden of zij ten behoeve van de Maatschappij afstand wilden doen van de overwinst op de advertentiën gemaakt, en dit was door hen toegezegd. Zulk een vraag kon voor 1895 niet gedaan worden, daar de begrooting van dat jaar in 1894 werd vastgesteld, toen men nog niet kon nagaan

wat de opbrengst der advertentën zou zijn. Wat nu „ter beschikking” is gesteld, is het bedrag dat aan die der garanten ten goede komt, die van de overwinst der advertentiën geen afstand zullen doen ten behoeve der Maatschappelijke kas.

De heer du Rieu verklaarde daarop, nooit iets van een cadeau van de garanten gehoord te hebben.

Op de vraag van den heer Leliman, wat bedoelde garanten zijn, antwoordde de Voorzitter, dat, toen het Weekblad in zijn nieuwen vorm zou worden uitgegeven, en daarbij gerekend werd op een inkomen aan advertentiën, er een risico voor de Maatschappij bestond, die zij volgens het Hoofdbestuur niet mocht dragen; want die raming van inkomsten was een greep in het duister. Toen hebben eenige leden de welwillendheid gehad die risico op zich te nemen, voor zooverre betrof de uitgaven van f 1600 voor redactiekosten, terwijl de Maatschappij in die risico deelde voor f 500, die volgens het Hoofdbestuur niet als risico behoefde te worden beschouwd. Tegenover de mogelijkheid van verlies stond voor de garanten ook een mogelijke winst, zooals nu werkelijk het geval is, waarop zij dan ook aanspraak hebben. Eenige der garanten willen van die winst afstand doen voor de Maatschappij, de andere wenschen die winst af te staan alleen ten bate van het Weekblad. Daarbij werd uitdrukkelijk vermeld, dat geen der garanten die winst ten eigen bate wenscht. Nu is het aandeel van de opbrengst der advertentiën, waarop het blad recht heeft, voor 1896 op f 2000 geraamd (een zelfde bedrag komt volgens contract den uitgever toe), en is het gebleken, dat de advertentiën voldoende opleveren om de redactiekosten te dekken; daarom meende de Voorzitter, dat het tijd werd de vraag te doen, of de garanten genegen waren de risico over te dragen op de Maatschappij. Willen deze leden dat niet, dan blijft de Maatschappij nog gedurende 4 jaren aan hen gebonden.

De heer I. Gosschalk verklaarde daarop, dat de Voorzitter zijns inziens de juiste snaar had aangeraakt. Van diens wensch om wenken te vernemen, wilde hij gaarne gebruik maken. Spreker vond, na al het gehoorde, den toestand précair, maar hoopt, dat de Maatschappij in stand zal kunnen blijven. De begrooting analyseerende, wees de heer Gosschalk er op, dat de begrooting een post van f 5100 aanwijst voor de uitgaven, zijnde 40 % van het totale begrootingscijfer; de rest der inkomsten gaat heen aan andere zaken, waaraan een gedeelte der leden, zij die buiten Amsterdam wonen, niets hebben. Vervolgens is het gebouw een aanzienlijke post. Dat alles nauwgezet overwegende, wenschte spreker tot een beteren toestand te komen. Het Weekblad, zooals dit thans bestond, was een misgreep; vroeger was de toestand beter, toen men naast een Weekblad een Tijdschrift had, waarin dikwerf goede artikelen en platen verschenen; thans ontvangt men alleen verkreukelde platen. Nu het blijkt, dat de nieuwe regeling niet goed is, moet tot de oude worden teruggekeerd. Dan nog wenschte spreker een scheiding tusschen het gebouw en de Maatschappij; de vrees was toch gerechtigd, dat de inkomsten van dat gebouw zouden verminderen, waarom naar eene andere exploitatie moest worden omgezien. Spreker legde, resumeerende, de volgende wenschen in den boezem van het Hoofdbestuur neder: 1°. teruggaan naar den vroegeren toestand van de uitgaven; 2°. scheiding van de financiën van het Maatschappelijk Gebouw en van de Maatschappij.

De heer H. J. Jesse opperde het denkbeeld om de rente ad 4% van de leening groot f 65 000. te verminderen tot 3½%, meer overeenkomende met den hedendaagschen rentestandaard.

Dit laatste, zeide de Voorzitter, is al reeds meermalen besproken geworden; de leening is pas onlangs geconverteerd en de rente van 5 % op 4 % teruggebracht. Om nu een jaar daarna andermaal te converteeren, zou groote bezwaren en gevaren met zich brengen.

Nadat de heer Roem nog eens gewezen had op de wenschelijkheid om de extra-uitgaven te overwegen, en naar aanleiding van de vragen van verschillende zijden gedaan over de wijziging van het bedrag der inkomsten van de advertentiën, dat van f 500 in 1895 gebracht was op f 2000 in 1896, verklaarde de Voorzitter die wijziging andermaal, er op wijzende dat het begrootingscijfer van f 500 in 1895, slechts een greep in het duister was geweest.

De heer de Kruyff legde daarop nog uit, hoe het kwam, dat de onkosten voor de uit te geven werken der Maatschappij thans grooter waren dan voorheen. Vroeger kostten de bijdragen in het Weekblad minder geld, omdat de Secretaris zijn honorarium daarvoor niet in rekening bracht. Sinds echter dat de leden meer aan het blad medewerken, zijn de uitgaven grooter geworden, daar het toch billijk is, dat zij die werk leveren ook daarvoor gehonoreerd worden. Thans kan men dus niet meer voortwerken op dezelfde bazis als vroeger.

De heer Van Malsen wees bovendien er op, dat de kosten voor de uitgaven hooger geraamd zijn, maar dat daartegenover ook hoogere inkomsten, uit het Weekblad voortvloeiende, gesteld zijn. (*)

De heer Leliman, even terug wenschende te komen op de wenken van den heer Gosschalk, protesteerde uitdrukkelijk tegen eene afscheiding van de financiën van het Gebouw en van de Maatschappij. Dit was onverantwoordelijk tegenover de aandeelhouders. Spreker stelde voor, om de begrooting, zooals die door het Hoofdbestuur was ingediend, goed te keuren.

De Voorzitter verklaarde echter, niet op dit voorstel te kunnen ingaan. Met een begrooting waarop een deficit voorkomt, kon niet gewerkt worden; eerst moest dit tekort worden aangezuiverd, en om daartoe te geraken had het Hoofdbestuur om wenken gevraagd. Men heeft van den heer Gosschalk kunnen hooren, wat zijns inziens aanleiding heeft gegeven tot het ontstaan van het tekort; de heer Gosschalk toonde daarbij zeer pessimistisch gestemd te zijn, maar dit was spreker van hem gewoon. Ook had de heer Gosschalk zijn grieven over het gebouw herhaald. Die zaak was menigmaal tot vervelens toe op de vergaderingen met de Voorzitters en Secretarissen der Afdeelingen besproken geworden, maar had daarna de meening, dat het Gebouw een strop zou zijn voor de Maatschappij, voor een andere plaats gemaakt. De heer Gosschalk verkeert nog in die meening, — dit evenwel naar aanleiding van oppervlakkige beschouwingen. Men moet in elk geval toch bedenken, dat als men het Gebouw verlaat, de Maatschappij onder dak moet worden gebracht. Men zou toch niet terug wenschen te keeren tot den ouden toestand, toen men gehuisvest was in een gebouw waar men zich niet roeren kon, terwijl men voor elke vergadering, bijeenkomst, tentoonstelling enz. lokaliteit moest huren, waarvoor de uitgaven belangrijk waren. Waar zou men bovendien de bibliotheek moeten onderbrengen? Op een zolder, zooals vroeger? Nu heeft men dat alles vrij. Wanneer men eene berekening maakt, en dit heeft spreker gedaan, dan zal men zien, dat dit gebouw geen strop genoemd mag worden. Het Hoofdbestuur heeft de overtuiging, dat de Maatschappij niet zoo duur uit is als men wel meent. Veel wat vroeger geld kostte, geschiedt nu gratis in het Gebouw. Het is naar aanleiding hiervan, dat al die grieven tegen het gebouw den spreker begonnen te vervelen en heelemaal geen indruk meer op hem konden maken.

De heer Bosch was de meening toegedaan, dat het geld voor de leening niet was gegeven als geldbelegging; als men de aandeelhouders daarom een offer vroeg, zouden zij dit waarschijnlijk wel willen brengen. Spreker vroeg of het daarom geen overweging verdiende hen te verzoeken om een jaar lang afstand van rente te doen.

Dit denkbeeld kon den heer Klinkhamer, oppervlakkig beschouwd wel toelachen. Maar als hij naging, dat het grootste gedeelte der aandeelhouders geen leden der Maatschappij waren, dan moest hij er zich ten sterkste tegen verklaren. Die aandeelhouders hadden ons steun verleend, en het zou geenszins fair zijn, de rente thans te gaan verminderen of eenig ander offer, welk ook, van hen te vragen.

Dat offer moesten we ook niet willen aannemen, zeide de heer J. H. de Groot. We moeten zelve de handen in elkaar slaan. Laten we daarom op de kosten van redactie f 600 bezuinigen. Het aantal platen kan worden verminderd en ook daardoor bezuinigd worden. Spreker stelde voor aan Hoofdbestuur en Redactie carte blanche te geven om af te schaffen wat noodig mocht zijn.

Dit was, zeide de heer Leliman, geheel in zijnen geest; ook hij wilde de f 1600 op f 1000 zien teruggebracht.

De heer de Kruyff merkte daartegen op, dat het volgens hem ook niet aanging, geen honorarium te geven voor medewerkers aan het Weekblad.

De heer Gosschalk verklaarde nu, dat hij geloofde verkeerd begrepen te zijn; als men dacht, dat hij onjuist was, dan wenschte hij nog eens zijn inzichten aan de leden mede te deelen. Spreker zeide geen raad te hebben willen geven tegen eer en fatsoen toen hij sprak van scheiding van de financiën van Gebouw en

(*) Uitgaven minus inkomsten voor 1895 zijn: f 4000 — f 500 = f 3500.
» » » » 1896 zijn: f 3500 + f 1600 + f 145 — f 2000 = f 3245.

van Maatschappij, maar slechts een denkbeeld, om namelijk de exploitatie van het Gebouw in handen te geven van een Commissie, die deze zaak uitsluitend kon behartigen. De Maatschappij zou dan voor haar woning huur betalen. Wat was overigens later eenvoudiger dan om eenige leden te vragen iets bij te dragen om een te kort, als dit zich voordeed, aan te zuiveren. Spreker zou zich dan gaarne op de eerste lijn scharen.

Den Voorzitter deed het genoegen deze nadere toelichting van den heer Gosschalk te vernemen. De volmacht, door den heer de Groot gewenscht, achtte spreker niet de breede weg om tot de oplossing te komen, en ook de voorgestelde besnoeiing op de redactie-kosten kon het Hoofdbestuur niet aanvaarden. De weg door den heer Gosschalk aangegeven was de eenige om tot een voorloopige oplossing te komen; want, hiervan was spreker overtuigd, wanneer de Maatschappij in ongelegenheid zat, zouden er zich velen opdoen om te helpen. Thans was tijdelijke hulp noodig, omdat geen begrooting was uit te voeren waarop een tekort voorkomt. Een middel om blijvende verbetering tot stand te brengen, was toetreding van meerdere leden. De oorzaak van den teruggang is het verlies van leden. Met 40 nieuwe is de Maatschappij geholpen.

De heer Leliman stond op, en verzocht het Hoofdbestuur om zijn zoon als lid te willen inschrijven, voor welk blijk van belangstelling de Voorzitter zijn dank betuigde, en de vergadering hem daarin volgde.

De heer A. R. Freem steunde de raadgeving van den heer Gosschalk. Als er in de Afdeeling Arnhem bijdragen voor eenig doel noodig zijn, dan circuleerde er, steeds met goed gevolg, een lijst daarvoor; spreker gaf den raad hier een zelfden maatregel te nemen.

De heer Klinkhamer vereenigde zich met de denkbeelden van de heeren Gosschalk en Freem, en gaf ook nog in overweging, dat de leden der Maatschappij afstand van hun honorarium zouden doen, voor bijdragen in het Weekblad. Spreker bleef bij zijn meening, vroeger reeds geuit, dat de te verleenen steun van de leden moet uitgaan, dus in den boezem der Maatschappij, moet gevonden worden.

De Voorzitter verklaarde zich geheel en al eens van gevoelen met den heer Klinkhamer, en tot de aangename ontdekking te zijn gekomen, dat er een goede geest heerscht om te helpen. Nu dit gebleken was, en daaraan had hij niet getwijfeld, meende spreker voor het Hoofdbestuur de machtiging te mogen vragen, om al die stappen tot dekking van het te kort te doen, die in den geest zijn van de gegeven wenken.

Ook door flinke exploitatie van het Gebouw, voegde de heer Leliman hieraan toe.

Dit was, zeide de Voorzitter, ook de bedoeling.

De gevraagde machtiging werd door de vergadering verleend, waarna de Voorzitter de hoop uitsprak, in de September-vergadering te kunnen mededeelen, dat het te kort gedekt was.

De heer Gosschalk verzocht daarop schriftelijk antwoord te mogen ontvangen op de twee door hem gegeven wenken, hetgeen hem gaarne door den Voorzitter werd toegezegd.

Tevens zeide de Voorzitter, dat naar aanleiding van de gevoerde discussiën en het voorstel van den heer Gosschalk, het Hoofdbestuur de vrijheid zal nemen eene lijst te laten circuleeren, om daarop voor bijdragen tot dekking van het tekort te teekenen.

(Wordt vervolgd.)

INTERNATIONAAL CONGRES VOOR HET BRANDWEER-WEZEN.

Op initiatief van het Uitvoerend Comité der Internationale Tentoonstelling te Amsterdam zal, bij gelegenheid van deze tentoonstelling, op 26 tot en met 31 Augustus, te Amsterdam een Congres worden gehouden, waarop belangrijke vraagstukken van het brandweer-wezen zullen behandeld worden, terwijl terzelfder tijd een kleine tentoonstelling zal worden gehouden van alles wat betreft dezen tak van dienst.

Het is zeker niet noodig aan te toonen, dat in de laatste tijden vele vraagstukken, de brandweer betreffende, ter sprake zijn gekomen, die het zelfs dringend wenschelijk maken, dat wetenschappelijke en practische mannen bijeenkomen om tot een afdoende oplossing daarvoor te komen. Het voorloopige programma voor dit Congres is reeds in staat te doen oordeelen over het gewicht van deze vraagpunten.

Opdat het Congres vruchten drage en tot het doel leide, dat is, dat de beraadslagingen waarlijk ten algemeenen nutte zullen strekken, is de medewerking noodig van alle bevoegden op het gebied van brandweer, van verzekering tegen brandschade, van bouwkunst, enz.

Wij vestigen met nadruk de aandacht van onze lezers op dit congres, overtuigd, dat de beraadslagingen van veel nut voor den architect kunnen zijn.

Het Internationaal Comité voor het Congres is als volgt samengesteld:

J. Meier, Commandant van de brandweer te Amsterdam. *Voorzitter.*

Sir Eyre M. Shaw K. C. B., president van de nationale vereeniging van brandweercorpsen in Engeland.

J. Sexton Simonds, Commandant van de Metrop. brandweer, London.

Giersberg, Kon. Directeur der Brandweer, Berlijn.

Edwin O. Sachs F. S. S. architect, London.

G. de Wijs, commandant van de Brandweer te 's Gravenhage.

G. Witteveen, oud-Commandant van de Brandweer, lid van den Gemeenteraad te Utrecht.

J. F. Rebel, civ. Ingenieur, Inspecteur en Expert van de Maatschappijen tot verzekering tegen brandschade, Amsterdam.

F. W. Westerouen van Meeteren, technoloog, technisch directeur van de Nederlandsche Maatschappij tot voorkoming van ongelukken in fabrieken en werkplaatsen.

C. Muysken, Voorzitter van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

C. B. Posthumus Meijjes, Voorzitter van de afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

J. A. Nieuwenhuis, officier van de Brandweer te Amsterdam.

Dr. W. J. A. De Witt Huberts, Amsterdam. *Secretaris.*

Het uitvoerend Comité van het Congres bestaat uit den Voorzitter en den Secretaris.

Volgens het voorloopige programma is het Congres samengesteld uit drie sectiën, waarin de volgende vraagpunten zullen worden behandeld.

Eerste Sectie. *Maatregelen tot voorkoming van brand.*

Opslag van zeer brandbare goederen. Constructie van stookplaatsen, ovens, schoorsteenen, enz.

Zelfontbranding en middelen om deze te voorkomen. Graad van ontbranding van petroleum. Constructie van petroleumlampen en toestellen. Plaatsing van electrische geleidingen. Bliksemafleiders.

Tweede Sectie. *Blussching en redding.*

Inrichting van de brandweer en systeemen tot aankondiging van brand in groote, middelmatig groote, en kleine steden, en in dorpen. Gebruik van waterleidingen voor blussching. Constructie van brandspuiten (hand- en stoomspuiten) en van kleine toestellen voor blussching. Inwendige inrichting van stations voor manschappen der brandweer. Middelen om waterschade te verminderen. Inrichting van vrijwllige of bezoldigde redding-corpsen Reddingtoestellen ten gebruike van het brandweer-corps en van particulieren. Inrichting van de brandweer in belegerde plaatsen.

Derde Sectie. *Constructie en inwendige inrichting van gebouwen met het oog op brandgevaar.*

Onbrandbare materialen en constructiën. Constructie en inwendige inrichting van huizen; aantal en plaatsing van trappen; uitgangen in geval van brand, balcons, enz. Constructie en inwendige inrichting van schouwburgen, vergaderzalen, hospitalen, fabrieken en werkplaatsen. Constructie van magazijnen, bestemd voor opslag van licht-ontvlambare goederen.

Het Comité stelt zich voor eenige rapporteurs uit te noodigen ter behandeling van deze vraagpunten.

Een korte zaakinhoud der rapporten, evenals de conclusiën, zullen voor de opening van het Congres aan de leden daarvan worden gezonden, omstreeks 10 Aug. a.s., met het vastgestelde programma, de juiste redactie der te behandelen onderwerpen, de namen der rapporteurs enz.

Om lid te worden van het Congres moet men zich vóór 1° Augustus a. s. aan den Secretaris van het Congres opgeven. De leden betalen 5 gulden, en ontvangen daarvoor gratis de gedrukte verslagen van het Congres. Zij ontvangen een kaart voor vrijen toegang tot de Internationale Tentoonstelling.

BERICHTEN.

Den 30sten Juni jl. is te 's-Gravenhage, in den ouderdom van 45 jaren, overleden de heer **L. E. ASSER,** Civiel-Ingenieur, oud-Chef van Weg en Werken aan de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij, Secretaris van de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs.

Talrijk is het aantal van hen, die thans het heengaan van een waren en hulpvaardigen vriend betreuren; de maatschappij in het algemeen verliest in hem een talentvol en werkzaam ingenieur, die voor vak en vakgenooten met de grootste bereidvaardigheid zijn tijd ten offer bracht, — een braaf en edel man, op wiens eenmaal toegezegden steun met vastheid was te rekenen.

Nauwelijks een jaar geleden onderscheidde de heer Asser zich nog op zeer buitengewone wijze als Secretaris van het Internationaal Congres voor Binnenscheepvaart, te 's-Gravenhage gehouden, waarvoor hem het Ridderkruis van de orde van Oranje-Nassau ten deel viel.

In de vergadering van het Kon. Instituut van Ingenieurs van 13 Juni j. l. werden tot raadslid gekozen de heeren M. J. van Bosse (herkozen), Dr. E. F. van Dissel en J. A. Snijders C.Jzn.

In de vergadering van den Raad van Bestuur van 2 Juli j. l. zijn verkozen, de raadsleden J. F. W. Conrad, tot Voorzitter; Dr. E. F. van Dissel, tot Vice-Voorzitter; M. J. van Bosse, tot Penningmeester.

Hervormde Kerk te Aalten. Er schijnen plannen te bestaan om dit kerkgebouw, althans inwendig, in zijn oorspronkelijken toestand te herstellen, dat is: de muren, pijlers en bogen van de kalk te ontdoen, zoodat de natuurlijke steen weer zichtbaar wordt. Bij de opname en onderzoekingen daartoe, van Regeeringswege gedaan, zijn eenige muurschilderingen ontdekt, waarvan omvang en waarde echter nog niet met juistheid zijn te bepalen.

Groote Kerk te Winterswijk. Onlangs werden in dit kerkgebouw oude muurschilderingen ontdekt. De Zutphensche Courant deelt daaromtrent de volgende bijzonderheden mede.

Het schilderstuk, waarvan de kleuren en lijnen geleden hebben, aan den noorderwand van het koor ontdekt, dagteekent uit den tijd van omstreeks 1500 en heeft eene afmeting van ongeveer 48 M²., grooter alzoo dan de muurbeschilderingen, vóór een tiental jaren te Middelstum en Kollum gevonden. Door het schilderwerk wordt het volgende voorgesteld:

Christus op den regenboog, den wereldbol aan zijne voeten, de menschen op den laatsten dag oordeelende. Iets lager twee figuren, Christus aanbiddende. Hieromheen engelen, op eene bazuin blazende en de dooden oproepende, van wie men enkelen de planken hunner kisten ziet afwerpen en uit den grond oprijzen. Hieronder, aan beide zijde, Heiligen, personen, die alreeds tot de verheerlijking van Christus werden toegelaten. Het middengedeelte wordt ingenomen door een figuur, die St. Michaël voorstelt, gekleed in een donker okerkleurig harnas, met de rechterhand eene speer vasthoudende en den draak, in den vorm van een duivel, aan zijne voeten in bedwang houdende; in de linkerhand houdt de aartsengel eene weegschaal, waarin de zielen, door figuren voorgesteld, gewogen worden. Het is opmerkelijk te zien hoe zich de duivelen alle moeite geven om de schaal naar hunne zijde te doen overhellen.

Het benedengedeelte van het schilderstuk stelt den hemel en de hel voor, waarbij Petrus aan de hemelpoort staat, die langs eenige trappen is te bereiken. Door eenige engelen, naast Petrus, worden personen, die bij de weging waardig zijn bevonden, de hemelpoort binnengeroepen, terwijl enkele onwaardigen eveneens nog moeite doen den hemel te bereiken; zij worden echter door de duivelen met geweld teruggehaald. De hemel is hierbij door een kasteel, de hel door den opengespalkten muil van een monster voorgesteld.

Vleeschhal te Haarlem. In het Nieuws van den Dag van 1 Juli j l. kwam een kort bericht voor, waarin gewezen werd op den verwaarloosden toestand waarin zich de Vleeschhal te Haarlem bevindt.

Naar aanleiding van dit bericht werd aan hetzelfde blad het onderstaande geschreven, opgenomen in het nummer van 3 Juli jl.

„De correspondentie uit Haarlem moet, om volkomen aan de „waarheid getrouw te zijn, eenigszins anders luiden, en wel aldus:

„Sedert het Rijk de Vleeschhal van de Gemeente heeft gehuurd „en ook het onderhoud voor zijne rekening heeft, is het schoone, „monumentale gebouw op de Groote Markt zóó verwaarloosd, „dat stadgenoot en vreemdeling er schande van spreken."

Dit bericht zal een indruk teweegbrengen die bezorgdheid zal wekken; uit door ons ingewonnen inlichtingen blijkt daartoe echter geen aanleiding te bestaan.

Men zal zich immers herinneren, dat — zooals vroeger hier ter plaatse werd gemeld — de Vleeschhal door het Rijk van de Gemeente Haarlem werd gehuurd, en wel voor den tijd van 25 jaren, om er het archief te vestigen, onder den archivaris Gonnet. Dat het Rijk dit, juist dit gebouw zou verwaarloozen, kon niet worden verwacht, — en blijkt ook onjuist.

Integendeel; de Vleeschhal schijnt een goede beurt te krijgen. De mooie, overwelfde kelder, onder het geheele gebouw doorloopende, is al geheel hersteld, en van een nieuwe bevloering voorzien, in den trant van de oorspronkelijke.

Thans is men bezig de binnenruimte van de verflaag te verlossen, en daarna worden de gevels ter hand genomen. Dan zullen ook wel de ruiten die de lieve jeugd heeft ingegooid, en die misschien gedeeltelijk aanleiding gaven tot het sensatieberichtje, door nieuwe vervangen worden.

Binnen kort hopen wij op nog eene verbetering aan het gebouw te kunnen wijzen.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Amsterdam, 22 Juni. De Genie, het leveren en stellen van vijf ijzeren loodsen. Van 11 inschrijvingen, de laagste van de firma Fr. Andriessen & H. A. Hillen, te Utrecht, voor f 21475.—

Arnhem, 22 Juni. De architect J. H. Hendriks Jr., het bouwen van vijf woonhuizen. Van 7 inschrijvingen, de laagste van H. W. Oldenhove Jr., te Oosterbeek, voor f 26890.—

Vriezenveen, 22 Juni. De architect C. B. Posthumus Meijjes, het vergrooten van een fabriek en het herbouwen van een kantoor, voor rekening der firma Jansen & Tilanus. Van 3 inschrijvingen, de laagste van C. Eckhardt te Almelo voor f 27715.— Gegund.

Helder, 24 Juni. Het Bestuur der Coöperatieve Bouwvereeniging het bouwen van 31 woningen. Van 4 inschrijvingen, de laagste van K. Zeeman voor f 33990.—

Amsterdam, 25 Juni. De Genie, het bouwen van een patroonfabriek, enz. Begrooting f 175000.— Van 16 inschrijvingen, de laagste van H. R. Hendriks te Nieuwer-Amstel, voor f164900.—

Haarlem, 27 Juni. De architect J. H. Welsenaar, het bouwen van vijftien burger woonhuizen. Van 9 inschrijvingen, de laagste van J. Verkoren te Soeterwoude voor A f 64337.—, voor B f 66393.— en voor C f 61393.—

Haarlem, 27 Juni. De architect-ingenieur F. G. N. Haitsma Mulier, het maken van een gebouw voor kantoren van de Haarlemsche Bankvereeniging (onderhands). Van 8 inschrijvingen de laagste van de firma Martens & Zn. voor f 27930.—

Rotterdam 27 Juni. De heer P. J. C. van Cokart, het bouwen van een pakhuispand. Van 20 inschrijvingen, de laagste van J. J. van Hattem voor f 12390.

Haarlem, 28 Juni. De architekten Roog & van der Ban, het bouwen van een tentoonstellingslokaal voor bloemen en planten met woonhuis te Heemstede. Van 11 inschrijvingen, de laagste van A. F. Capteijn, te Haarlem voor f 18987.— Gegund.

Nieuwer-Amstel, 2 Juli 1895. De Gemeente, de aanleg, rioleering en bestrating van een straat, ter verbinding van de Hoedenmakers- en Rustenburgerstraat, enz. Minste inschrijving Begrooting f 11,000.— C. de Loos, N.-Amstel, f 9,200.— Hoogste inschrijving f 14,294.—

Nieuwer-Amstel. 2 Juli 1895. De Gemeente, het bouwen van een openbare school voor Lager Onderwijs met 12 lokalen en lokaal voor vrije- en ordeoefeningen, aan de Verl. Jacob van Lennepstraat.

Begrooting: school f 69270, meubelen f 7600. Minste inschrijving van L. de Neef Nzn. te N. Amstel: school f 56900 met bepalingen max. arbeidstijd en min. loon, f 56800 zonder die bepalingen: meubelen f 6000 met —, f 5950 zonder die bepalingen.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Beschermvrouw: H. M. de Koningin-Regentes.

HONORARIUM-TABEL VOOR BOUWKUNDIGE WERKZAAMHEDEN.

(Vastgesteld in de Algemeene Vergadering van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst. gehouden te Amsterdam op 31 Mei 1888, herzien in de Algemeene Vergadering van 31 Mei 1895.)

Algemeene omschrijving der verschillende klassen waarin de werken, naar gelang van den persoonlijken arbeid welke zij van den architect vorderen, verdeeld worden.	Omschrijving der verrichte werkzaamheden.	Bedrag van het honorarium in procenten van de aanneminngssom.								
		1200 3000 incl.	3000 6000 incl.	6000 12000 incl.	12000 24000 incl.	24000 36000 incl.	36000 60000 incl.	60000 150000 incl.	150000 300000 incl.	boven 300000
Ie Klasse. Gewone eenvoudige bouwwerken voor welker uitvoering weinig uitgebreide teekeningen en in 't algemeen gewone bouwdetails vereischt worden.	Voorloopig ontwerp en globale raming van kosten	1.1	0.9	0.7	0.6	0.5	0.4	0.4	0.3	0.2
	Ontwerp en begrooting.	1.2	1.2	1.1	1.0	0.9	0.8	0.7	0.7	0.6
	Bestek.	0.7	0.6	0.6	0.5	0.5	0.4	0.35	0.3	0.25
	Detail-teekeningen . .	1.4	1.4	1.3	1.2	1.1	1.0	0.9	0.9	0.8
	Toezicht en afrekening.	2.1	1.9	1.8	1.7	1.5	1.4	1.25	1.1	1.1
	Te zamen: . . .	6.5	6.0	5.5	5.0	4.5	4.0	3.6	3.3	3.0
IIe Klasse. Bouwwerken welke veel persoonlijken arbeid van den architect vereischen, of noodzakelijke voorbereidende studiën, uitgebreide berekeningen, vele decoratieve onderdeelen, ingewikkelde constructieve details of anderszins.	Voorloopig ontwerp en globale raming van kosten	1.4	1.1	0.8	0.7	0.6	0.5	0.4	0.4	0.3
	Ontwerp en begrooting.	1.4	1.4	1.3	1.2	1.1	1.0	0.9	0.85	0.8
	Bestek	0.7	0.6	0.6	0.5	0.5	0.4	0.4	0.3	0.25
	Detail-teekeningen. . .	2.0	1.9	1.8	1.7	1.6	1.5	1.4	1.4	1.3
	Toezicht en afrekening.	2.5	2.2	2.0	1.9	1.7	1.6	1.5	1.35	1.35
	Te zamen: . . .	8.	7.2	6.5	6.0	5.5	5.0	4.6	4.3	4.0
IIIe Klasse. Buitengewone bouwwerken. Gedenkteekenen, fonteinen, enz.	Voorloopig ontwerp en globale raming van kosten	1.7	1.4	1.2	1.0	0.8	0.6	0.5	0.5	0.4
	Ontwerp en begrooting.	1.6	1.6	1.5	1.4	1.3	1.2	1.1	1.0	0-9
	Bestek.	0.7	0.6	0.6	0.5	0.5	6.4	0.4	0.3	0.3
	Detail-teekeningen . .	2.9	2.9	2.8	2.7	2.6	2.5	2.3	2.1	1.9
	Toezicht en afrekening.	2.6	2.4	2.2	2.1	1.9	1.8	1.7	1.6	1.5
	Te zamen: . . .	9.5	8.9	8.3	7.7	7.1	6.5	6.0	5.5	5.0
IVe Klasse. Decoratieve werken. restauratie van monumenten, meubileering en stoffeering van gebouwen.	Schetsen en raming van kosten	4.4	4.08	3.8	3.6	3.4	3.4	3.4	3.4	3 4
	Details en toezicht op de uitvoering . . .	6.6	6.12	5.6	5.4	5.1	5.1	5.1	5.1	5.1
	Te zamen: . . .	11	10.2	9.4	9.0	8.5	8.5	8.5	8.5	8.5

Het honorarium voor **verbouwingen** of **herstellingen** van gebouwen wordt berekend volgens het tarief van de opvolgende hoogere klasse dan die waarin de gebouwen zelve behooren.

Indien bij een nieuw bouwwerk gebruik gemaakt wordt van **materialen die het eigendom zijn van den lastgever,** dan wordt voor de berekening van het honorarium het bedrag van de aannemingssom vermeerderd met de waarde dier materialen.

In het honorarium zijn niet begrepen de kosten van dagelijksche bouwleiding op de bouwplaats (opzichters). Deze kosten moeten door den eigenaar van het bouwwerk of den lastgever worden voldaan.

Reis-, verblijfkosten, alsmede het honorarium voor conferentiën, onderhandelingen, de voor het ontwerp gevorderde opnemingen en onderzoekingen, voor het omwerken van het ontwerp tengevolge van wijzigingen in de eischen van den werkgever, worden afzonderlijk in rekening gebracht.

Voor werken waarvan de bouwkosten minder dan f 1200.— bedragen, of voor werken waarvan het honorarium niet in procenten van de aannemingssom kan worden uitgedrukt, is het honorarium:

voor conferentiën, adviezen, enz.

a. op het bureau, per uur. . . . . f 2.50
b. buitenshuis, per uur . . . . - 3.00
c. voor een dag of gedeelte van een dag. . - 25.00

Onderdeelen van uren worden voor volle uren in rekening gebracht.

Toelichtingen van de berekening en de betaling van het honorarium van architecten.

Art. 1. Het honorarium van den architect is de belooning voor zijne werkzaamheden in zijn beroep geleverd; de kunstwaarde van het werk oefent op deze belooning geen invloed uit.

Art. 2. De belooning voor de werkzaamheden van den architect is hem verschuldigd door den persoon van wien hij de opdracht verkregen heeft tot uitvoering dier werkzaamheden.

Art. 3. Het honorarium wordt den architect betaald als volgt:

50 % van het totale honorarium bij den aanvang der uitvoering van het werk.

40 % van het totale honorarium bij de eerste oplevering van het voltooide werk.

10 % van het totale honorarium bij de laatste oplevering van het werk na den termijn van het onderhoud.

Art. 4. Indien in een gebouw of op een bouwplaats, gezamenlijk of afzonderlijk werken worden uitgevoerd, die tot verschillende klassen behooren, worden de honoraria voor elk dezer werken afzonderlijk berekend volgens de klassen waartoe zij behooren.

Art. 5. In geval dat tijdens de uitvoering van een werk meerder werk noodig blijkt te zijn of wordt opgegeven, of installatiën (z. a. centraalverwarming-aanleg, gas-, water-, electrische leidingen, enz.) worden uitgevoerd die niet in de aanbesteding van den bouw begrepen waren, dan wordt het honorarium voor elk dezer werken berekend tegen het volle honorarium dat van het aanbestede werk genoten wordt, ongerekend of voor die bijkomende werken juist datgene wordt opgemaakt, wat op de namen van voorloopig ontwerp, bestek, details, enz. aanspraak maken kan.

Art. 6. Indien een aan den architect opgedragen werk niet wordt uitgevoerd, is hij die de opdracht heeft gedaan, verplicht uiterlijk binnen 6 maanden na het indienen van zijn werk een honorarium aan den architekt te voldoen voor diens reeds verrichte werkzaamheden, berekend volgens de klasse waartoe het werk behoort. Wordt echter de uitvoering aan een ander opgedragen, dan is de lastgever verplicht het volle honorarium aan eerstbedoelden architect te voldoen.

Art. 7. Bij overlijden van den architect, vóór de voleindiging van het werk, moet aan zijne erfgenamen of rechtverkrijgende, het nog onvervallen gedeelte van het honorarium worden uitbetaald, berekend volgens den stand van het werk en met inachtneming van de reeds geleverde werkzaamheden, ter beoordeeling van een door den rechtverkrijgende van den overledene en een door den werkgever aan te wijzen deskundig arbiter, welke laatsten te zamen een derden arbiter benoemen.

Art. 8. De oorspronkelijke teekeningen, het bestek en de begrooting blijven het eigendom van den architect, terwijl eene kopie met aanwijzing van de ligging der putten, leidingen enz., met de eventueel aangebrachte wijzigingen aan den werkgever worden verstrekt.

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,

C. MUYSKEN, *Voorzitter.*

C. T. J. LOUIS RIEBER, *Secretaris.*

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

13 JULI 1895. | 15de JAARGANG. | No. 28.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

De Maatschappij heeft voor hare boekerij de volgende geschenken ontvangen:

1. Van den heer J. H. Leliman: Travaux de femmes Russes à l'exposition d'Anvers, par Théophile Fumière.

2. Van den heer G. A. Scholten: De practische Timmerman, Handboek voor timmerlieden, onderbazen, opzichters en aanstaande architecten, met atlas, door G. A. Scholten, architect en leeraar M. O. te Tiel.

3. Van den heer G. Emmingmann: Toelichting bij het Beurs- en boulevardplan door G. Emmingmann, architect te Amsterdam.

4. Van den heer W. Kromhout Czn.: Paleis voor Volksvlijt: Beurs, door W. Kromhout Czn., architect te Amsterdam.

5. Van Mr. C. P. D. Pape, te 's Gravenhage: De St. Janskerk te 's Hertogenbosch, uitgegeven door het Noord-Brabandsch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen.

6. Van de Directie der Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij: Gedenkboek, uitgegeven ter gelegenheid der feestelijke opening van den Delagoa-Baai Spoorweg.

7. Van de Commissie, ingesteld op uitnoodiging van de „Vereeniging voor Handel, Nijverheid en Gemeentebelangen" te 's Gravenhage ten einde te overwegen langs welken weg het visschersbedrijf te Scheveningen voor geheelen ondergang is te behoeden: het Verslag van hare werkzaamheden.

8. Van den heer K. Dumon, te Amsterdam: Open brief aan Jhr. Dr. J. Six, Hoogleeraar aan de Rijks-Akademie van B. K. te Amsterdam, door K. Dumon.

9. Van de Nieuwe Rotterd. Courant: De restauratie der Karolingsche Kapel op het Valkhof te Nijmegen, door Dr. Conrad Plath.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Verslag der 71e Algemeene Vergadering.

Gehouden op 31 Mei 1895 in het Maatschappelijk Gebouw te Amsterdam.

(Vervolg van blz. 176.)

Het volgende punt van de agenda in behandeling brengende, gaf de Voorzitter in overweging om, met het oog op de tentoonstelling te Amsterdam, in September wederom aldaar te vergaderen.

De heer Leliman zeide daarop, dat reeds meermalen het voorstel was gedaan om ook eens in Delft te vergaderen. Eertijds bestond daar eene afdeeling met 53 leden. Zijns inziens zou het geen moeite kosten, in de plaats waar zich de voortreffelijke Polytechnische School bevond, de te gronde gegane afdeeling weder op te richten. De Maatschappij zal ook aan haar doel beantwoorden, door steun te verleenen aan die Pol. School; zij moet zich niet van die nuttige inrichting vervreemden. De afdeeling te Delft ging te niet, omdat er ook een in 's-Gravenhage was en de leden uit Delft zich daar deden inschrijven. Maar er kon wel eens een tijd komen, dat men misschien minder gaarne naar den Haag ging. De spreker meende, dat het niet veel moeite zou behoeven te kosten, om een afdeeling der Maatschappij te stichten, waar men een Pol. School met haar vele professoren en ruim 300 tal studiosi heeft.

De heer A. Le Comte deelde mede, dat het aantal der studenten wel wat door den heer Leliman vergroot werd. Er zou dit jaar één student examen doen voor bouwkundig ingenieur. Er is ook maar een professor voor de bouwkundigen. Als Delftenaar zou het spreker natuurlijk zeer aangenaam zijn indien er eene afdeeling der Maatschappij bestond, maar in de tegenwoordige omstandigheden was er weinig kans, dat deze zou komen.

De heer Leliman verklaarde den vorigen spreker niet te zullen antwoorden, als deze een parodie op de School wilde leveren. Er waren meer studenten dan de heer Le Comte beweerde, en ook meer personen die onderwijs geven in de vakken, de bouwkunst rakende.

De Voorzitter zeide, dat het hem speet, den heer Le Comte hier

wat al te eenzijdige inlichtingen te hooren verstrekken, waar toch hij juist zulke goede had kunnen geven. Er waren wel weinig jongelui die het eind-examen deden, maar dit was omdat de inrichting eene voor vrije studie was. Nog onlangs verscheen een rapport over de Pol. School, opgemaakt door eene Commissie uit de Afdeeling 's-Gravenhage, en daaruit kon men zien, dat vele jongelui er voor architect hadden gestudeerd, om kennis op te doen voor hun vak, en niet juist om het diploma van bouwkundig ingenieur machtig te worden. In den loop der jaren hadden opvolgende Besturen der Maatschappij verschillende pogingen gedaan om een afdeeling te Delft te stichten, maar steeds was daarop het antwoord, dat de leden der Maatschappij in Delft lid waren van de Afdeeling 's-Gravenhage. Spreker was van meening, dat men thans te Delft geen algemeene vergadering kon houden.

De heer Le Comte releveerde nog, dat er op het oogenblik te Delft maar twee jongelui waren die bouwkundige studiën maakten, een aantal dat te weinig was om steun aan eene afdeeling te verleenen. De andere studenten zijn lid van het Kon. Instituut van Ingenieurs, en wonen de vergaderingen daarvan bij.

De Voorzitter vroeg daarop, of het voorstel van den heer Leliman werd ondersteund; daar dit evenwel niet het geval was, werd het voorstel van het Hoofdbestuur om in September te Amsterdam te vergaderen, aangenomen.

Na eene pauze bracht de Voorzitter het 12e punt der agenda in behandeling, zijnde de wijziging van eenige artikelen in de wet, en deelde daarbij mede, dat indien de tijd te kort schoot, de antwoorden op de vragen niet zouden behandeld worden, om de discussie over de wetswijziging niet te bekorten. De Voorzitter herinnerde verder aan het ontstaan der voorstellen tot wetswijziging. Het Hoofdbestuur had een vraag gedaan omtrent een nauweren band tusschen de Maatschappij en hare afdeelingen, en deze had den heer C. H. Peters aanleiding gegeven om in eene vergadering van Voorzitters en Secretarissen der afdeelingen met het Hoofdbestuur eenige stellingen te ontwikkelen, die vervolgens door het Hoofdbestuur ter overweging in handen waren gesteld van eene commissie, bestaande uit de Voorzitters der Afdeelingen, twee leden der Financieele Commissie, en Voorzitter en Secretaris der Maatschappij. Deze Commissie was verschillende malen bijeen geweest, en hare voorstellen tot wijziging van eenige wetsartikelen, door het Hoofdbestuur overgenomen en den leden bekend, zouden nu in behandeling komen. Daarover opende de Voorzitter thans de algemeene beschouwingen, om ze vervolgens artikelsgewijze te behandelen.

De heer du Rieu verklaarde zich tegen de afschaffing van de Afdeelingsleden. Dit was ook de meening van de Afdeeling 's-Gravenhage, die door den maatregel een gevoeligen slag zou krijgen. Er zijn een groot aantal personen die over te weinig geldmiddelen beschikken om als Gewoon lid der Maatschappij toe te treden en daardoor tevens lid der Afdeeling te kunnen worden. Dergelijke personen zullen zich, als de wetswijziging wordt aangenomen, niet meer als lid voor de Afdeeling aanmelden, er zullen dus geen opzichters en teekenaars meer in hare vergaderingen komen. Dit is een overwegend bezwaar, want ook de inkomsten der Afdeelingen zullen er onder lijden. Daar die afdeelingsleden geen geld aan de Maatschappij kosten, vroeg spreker welke bezwaren er bestonden om die rubriek van leden te behouden.

Door den heer H. J. Geijl werd medegedeeld, dat de Afdeeling Haarlem met de voorstellen tot wetswijziging wenschte mede te gaan, maar zich toch ernstig had afgevraagd of daardoor afdoende aan de bezwaren werd tegemoet gekomen, en het niet beter ware tot een algeheele reorganisatie der Maatschappij over te gaan. Het was een bezwaar, dat de contributie te hoog was; men moest in aanmerking nemen, dat zaken die men voor billijken prijs kon verkrijgen, grooten afzet hadden, terwijl voor dure zaken geen debiet was. Om die redenen zou het wellicht wenschelijk zijn nog eens over eene wijziging na te denken. De leden der Afdeeling Haarlem meenden, dat eene inrichting der Maatschappij in den geest van „Nijverheid" en „Het Nut" aanbeveling verdiende. In die maatschappijen waren de afdeelingen de hoofdzaak, in de onze juist omgekeerd; daar worden de leden door de afdeelingen aangenomen, die als kleine rivieren werken en de hoofdrivier voeden. Zoo iets, meende men, kon ook voor onze vereeniging ingevoerd worden; in de afdeelingen kon naar omstandigheden een contributie geheven worden, tusschen een maximum en een minimum gelegen, waarvan door de afdeelingen een zeker bedrag, b.v. $^2/_3$, aan de Maatschappij kon worden afgedragen. Elk lid zou zich bij een afdeeling moeten aansluiten. Hieruit zouden weer andere wijzigingen moeten voortvloeien. Zoo zou afdeelingsgewijze moeten gestemd worden; daar groote afdeelingen meer invloed kunnen uitoefenen dan kleine, zouden de kleine daarin een prikkel hebben om zich uit te breiden. De voorstellen zouden van het Hoofdbestuur moeten uitgaan en in de afdeelingen moeten behandeld worden. Men meent, dat de voorgestelde wijziging een soort lapmiddel is, maar dat een hervorming, als bedoeld wordt, meer leden zou aanbrengen, ja, het tegenwoordige aantal zou doen verdubbelen.

De heer Leliman herinnerde aan de traditie dezer Maatschappij en de stichting der eerste afdeeling te Rotterdam. In 1849 kwam vader Rose met een voorstel daartoe bij het Bestuur, dat die nieuwigheid prachtig vond. Na dien tijd zijn meerdere afdeelingen gesticht om, op het voorbeeld van de eerste, de lokale belangen te behartigen. Dat is tot 1880 zoo gebleven. Spreker wenschte geen stelsel, dat tot grondslag had „het leven van elkaar." De afdeelingen moesten, zooals eertijds, zich beperken tot het behartigen van de lokale belangen en tot het steunen van de Maatschappij. In den laatsten tijd was dit wel eens anders, en zag men hier en daar de afdeelingen opboomen tegen de Maatschappij; daarmede moest men niet doorgaan. Waren de afdeelingen ijverig geweest, dan zouden wel genoeg leden zijn toegetreden. Vroeger was het verhoogen der contributie een précaire stap geweest; er waren echter nog leden genoeg door de afdeelingen te werven. Thans werken de afdeelingen anders dan vroeger, maar het gevolg daarvan mag geenszins zijn, dat zij armlastig worden van de Maatschappij. De heer Leliman verklaarde mede te gaan met de voorstellen van het Hoofdbestuur.

De heer Geijl antwoordde den heer Leliman, dat deze hem waarschijnlijk niet goed begrepen had; zijns inziens stonden hun beider bedoelingen zeer nabij elkaar. De leden der Afdeeling Haarlem hadden geen anderen wensch, dan een hechter band te verkrijgen tusschen de afdeelingen en de Maatschappij.

Den heer Van Malsen verwonderde het, dat men steeds sprak van eene contributie van f 15, daar zij wien dit bedrag te hoog was, voor f 5 lid kunnen worden van de Maatschappij, om tevens lid van eene afdeeling te zijn.

Nadat de heer Leliman had aangedrongen op eene spoedige oplossing, verklaarde de Voorzitter de wijziging thans artikelsgewijze in stemming te zullen brengen. Spreker resumeerde naar aanleiding der algemeene beschouwingen, dat de heer du Rieu het ingediende voorstel nadeelig achtte; dat de Afdeeling Haarlem er wel mede kon instemmen, maar ook eene algeheele reorganisatie wenschte. Deze laatste kon hier nu niet besproken worden, daar een voorstel daartoe niet tijdig was ingekomen. Waren echter eenmaal de Afdeelingsleden afgeschaft, dan zou men misschien weer tot andere voorstellen komen. De Voorzitter herinnerde er ten slotte nog eens aan, dat de thans in behandeling zijnde voorstellen niet van het Hoofdbestuur waren, maar van eene Commissie, en het resultaat van een viertal vergaderingen; zij zijn ten slotte met algemeene stemmen door de Commissie aangenomen, waarna ze door het Hoofdbestuur zijn overgenomen.

Op de vraag van den heer du Rieu, of geen ander voorstel kon worden gedaan, antwoordde de Voorzitter, dat alleen amendementen waren toegelaten.

De heer du Rieu stelde daarop het volgende voor:

„De Maatschappij bestaat uit Gewone en Kunstlievende leden.

Het Hoofdbestuur deelt de leden van de Maatschappij in Afdeelingen in.

De Gewone leden betalen eene contributie van f 19, waarvan f 4 voor ieder lid aan het betrokken Afdeelingsbestuur wordt uitgekeerd.

De Kunstlievende leden betalen eene contributie van f 5, waarvan f 2 wordt uitgekeerd aan het betrokken Afdeelingsbestuur.

Nadat de Maatschappij in Afdeelingen is ingedeeld wordt ieder nieuw lid geballoteerd in de betrokken afdeeling."

De heer Bosch wenschte een zelfden maatregel. Indien alle leden der Maatschappij lid eener afdeeling moesten worden, zouden de inkomsten der afdeelingen daardoor vermeerderen.

De heer C. B. Posthumus Meijjes deelde mede, dat de hier door het Hoofdbestuur in behandeling gebrachte voorstellen uitvoerig besproken waren in eene vergadering der Afdeeling Amsterdam, en daaruit gebleken was, dat men er zich principieel mede kon vereenigen. Men achtte de Afdeelingsleden

nadeelig voor de Maatschappij, en wenschte ze dus af te schaffen. Dat ze nog 10 jaren lid konden blijven, vond men te vrijgevig; of dit 2 of wel 5 jaren moest zijn, was nog eene vraag. Spreker voegde hieraan toe, dat de Afdeeling met het gevoelen van den heer du Rieu wel konde medegaan.

Door den heer H. J. de Groot (Alkmaar) werd opgemerkt, dat het voorstel niet in het belang der kleine afdeelingen was, omdat de contributie verhoogd zou worden, iets wat voor velen een bezwaar is.

Andermaal wees de heer van Malsen er op, dat de Afdeelingen leden konden aannemen die — als Kunstlievend lid der Maatschappij — f 5 betaalden.

De heer Leliman, na gevraagd te hebben of de Maatschappij zoo maar in eens kon zeggen, dat er geen Afdeelingsleden meer zijn, kon niet goedkeuren, dat de Afdeelingen armlastig van de Maatschappij werden; ze moesten haar eigen beheer hebben.

De heer Klinkhamer was van oordeel, dat men tot eene goede oplossing zoude komen, als het voorstel zoo geredigeerd werd, dat aan twee kanten — van de Maatschappij en van de afdeelingen — iets kon worden toegegeven.

De heer W. C. de Groot deelde mede, dat hij, handelende in den geest der Afdeeling Leeuwarden, tegen het voorstel moest stemmen. De leden dezer Afdeeling hebben bezwaar tegen de f 15; zij willen gaarne de rechten hebben der Gewone leden maar het is te duur deze te verkrijgen; vooral voor de verafgelegen afdeelingen, die niet van alles wat het Maatschappelijk gebouw aanbiedt, kunnen profiteeren.

De heer Geijl was ook van meening, dat het denkbeeld van den heer du Rieu eenigszins aanbeveling verdiende; maar daar tegenover stond, dat de contributie zou worden verhoogd. Het denkbeeld in de Afdeeling Haarlem ontwikkeld, zou echter aan alle bezwaren tegemoet komen. In Amsterdam zouden de leden misschien — ook met het oog op 't geen het Maatschappelijk gebouw aanbiedt — f 15 contributie kunnen blijven betalen; voor elders moest de contributie echter verlaagd worden. Wanneer er één contributie was voor de Maatschappij en Afdeeling tegelijk, zouden veel meer leden toetreden.

De heer Leliman verklaarde wel iets te voelen voor het denkbeeld van den heer du Rieu, onder één voorwaarde echter, dat zonder uitzondering alle afdeelingsleden in 's Gravenhage gewoon lid der Maatschappij werden. In elk geval kon dit voorstel niet in aanmerking komen, dan nadat door telling gebleken was hoevelen wilden toetreden.

De Voorzitter was van oordeel — gesteld een voorstel als van den heer du Rieu werd aangenomen —, dat men nog niet zoo schroomvallig behoefde te zijn om de Afdeelingsleden af te schaffen; men zou dan zelfs kunnen bepalen, dat ze niet 10, maar b.v. nog 2 jaren Afdeelingslid konden blijven. Spreker meende echter, dat men besluiten moest nemen met de meest mogelijke voorzichtigheid, dat men stap voor stap moest vooruitgaan; daarom was tot 10 jaren besloten. Spreker voelde de bezwaren, door de Afdeelingen Leeuwarden en Alkmaar bij monde van de heeren W. C. de Groot en H. J. de Groot geopperd, maar achtte zich verplicht met nadruk te verklaren, dat het allerminst de bedoeling was om het voortbestaan van de afdeelingen onmogelijk te maken; integendeel. Maar wat men wenschte, was de opheffing van de Afdeelingsleden, een soort van leden die eigenlijk niets met de Maatschappij te maken hebben maar in de afdeelingen soms het hoogste woord voeren over zaken, die Maatschappij betreffende.

Door den heer J. Roem, Voorzitter der Afdeeling Leiden, werd vervolgens medegedeeld, dat de leden dezer Afdeeling niet met zijne inzichten konden medegaan. Hij zou daarom gaarne zien, dat een résumé werd kenbaar gemaakt van het verhandelde in de vergadering der Commissie die de voorstellen heeft gedaan. Na in korte trekken daaraan herinnerd te hebben, zeide spreker het wenschelijk te achten, dat alle leden der Maatschappij ook lid van eene afdeeling waren; maar alvorens dit besluit te nemen, moest eerst nauwkeurig geconstateerd worden of de Maatschappij door dien maatregel vele leden zoude verliezen. Ook moest uitgemaakt worden, waar de afscheidingen waren van districten, waarin de leden zouden worden ingedeeld.

In antwoord hierop deelde de Voorzitter mede, dat de notulen der vergaderingen van de bedoelde Commissie konden worden ingezien.

De heer Roem constateerde, dat er geen nieuwe gezichtspunten dan door de Commissie besproken waren, in deze vergadering gehoord werden.

De Voorzitter las vervolgens de in het Weekblad gepubliceerde toelichting tot de wetswijziging en ook deze nog eens voor, als volgt.

I. Uit art. 5 van de Wet te schrappen de laatste alinea, luidende:

De afdeelingsleden ontvangen den kalender. Hun contributie bedraagt f 1 per jaar.

In verband hiermede te doen vervallen:

1⁰. de laatste alinea van art. 6 luidende:

De afdeelingsleden hebben alleen toegang tot die Algemeene Vergadering, welke gehouden wordt in de plaats waar hun afdeeling is gevestigd. Zij brengen evenwel geen stem uit.

2⁰. uit de eerste alinea van art. 48 het woord „afdeelingsleden," zoodat die alinea luiden zal:

De afdeelingen kunnen slechts tot leden aannemen de gewone, buitengewone en kunstlievende leden der Maatschappij.

II. Art. 11, eerste alinea, te wijzigen als volgt:

Het Bestuur bestaat uit negen leden, waarvan er vier zitting hebben in hunne kwaliteit als Bestuurslid eener afdeeling. De keuze uit de besturen der Afdeelingen heeft volgens rooster plaats.

Elke Afdeeling die niet in het Bestuur vertegenwoordigd is, heeft het recht een harer Bestuursleden als adviseerend lid af te vaardigen naar de vergaderingen van het Bestuur der Maatschappij.

In verband hiermede de tweede alinea van art. 12 te wijzigen als volgt:

Voor het bijwonen van bestuursvergaderingen ontvangen de *Bestuurs*leden, gevestigd buiten de plaats alwaar deze gehouden worden, vergoeding van reiskosten en eene toelage voor verblijfkosten.

De sub. I voorgestelde wijziging is het gevolg van het aannemen van een voorstel van den heer J. Roem, Voorzitter van de Afdeeling Leiden, luidende als volgt:

„Afdeelingsleden *(zij die f 1 contributie aan de Maatschappij „betalen)* worden niet meer aangenomen.

„Zij die thans afdeelingsleden der Maatschappij zijn, kunnen „dit gedurende 10 jaren blijven op de thans vigeerende voor- „waarden.

„Zij kunnen het Bouwkundig Weekblad alsdan bovendien „ontvangen tegen betaling van f 5 per jaar. (De Maatschappij „is echter niet verplicht dien maatregel verder uit te strekken „dan het beschikbare aantal exemplaren toelaat.)"

Evenals de wijziging sub I, is ook die sub II een gevolg van het voornemen, om een nauweren band te verkrijgen tusschen de Maatschappij en hare Afdeelingen.

In herinnering wordt gebracht, dat de Commissie die deze wijzigingen voorstelt, benoemd werd door het Hoofdbestuur, ingevolge opdracht gedaan in de vergadering van Voorzitters der Afdeelingen met het Hoofdbestuur, op 23 Januari j. l. te Arnhem gehouden, naar aanleiding van de door den heer C. H. Peters ingeleide, den leden bekende onderwerpen en de daarover gevoerde besprekingen.

De Commissie was samengesteld uit de Voorzitters der Afdeelingen, twee leden van de Financieele Commissie, en den Voorzitter en Secretaris van de Maatschappij."

De Secretaris gaf hierna te kennen, dat het hem eenigszins getroffen had, dat de middelen die in deze vergadering aan de hand werden gedaan, meer de bedoeling hadden uitsluitend in het voordeel der Afdeelingen te werken, dan tot verbetering van den toestand der Maatschappij te worden aanbevolen; en toch, men was voor dit laatste bijeen gekomen.

Tegen het voorstel van den heer du Rieu waren, zijns inziens vele bezwaren in te brengen; de dwang om lid eener afdeeling te worden, zou vele leden nopen tot bedanken, daar velen alleen lid zijn der Maatschappij om deze te steunen en niet wenschten lid te zijn van een afdeeling; zoodra zij nu genoodzaakt werden hoogere contributie te betalen voor een vereeniging waar zij niets aan hebben, waar zij niet komen en waarvoor zij ook weinig voelen, wordt die dwang allicht een motief om zich af te scheiden, zonder dat het iemand bevreemden kan. De indeeling der leden in districten achtte spreker aan zeer groote bezwaren onderhevig; zij kon zelfs een twistappel worden tusschen naburige afdeelingen. Hoe voorts de leden in te deelen die verre verwijderd wonen van den zetel eener afdeeling? Als dergelijke leden worden ingedeeld, misschien bij een afdeeling van welker vergaderingen zij niet of zeer bezwaarlijk kunnen

genieten, en zij toch genoodzaakt worden daarvoor hoogere contributie te betalen, zal dit natuurlijk rechtmatige ontevredenheid bij hen wekken, met het gevolg, dat ook zij zullen bedanken voor hun lidmaatschap. Om die redenen ontraadt spreker eene inrichting, als door den heer du Rieu bedoeld is. Diens voorstel was ook geen amendement, maar een nieuw voorstel, dat hier niet in behandeling kon komen.

Ook de heer I. H. J. van Lunteren wees er op, dat bij aanneming van het voorstel van den heer du Rieu, alle leden genoodzaakt werden meerdere contributie te betalen, hetgeen ongewenscht was. Wat Utrecht betrof, wees de spreker er op, dat de leden der Afdeeling aldaar slechts f 15 aan de Maatschappij betaalden. benevens een zeer gering bedrag voor de Afdeeling.

De heer H. Wakkie verzocht, dat men, na al het gehoorde, niet verder zou ingaan op het voorstel.

Door den heer C. H. Peters werd er op gewezen, dat de heer du Rieu een tusschen-formule had beoogd. Het bleek noodzakelijk, dat iets gedaan moest worden; daarom stelde spreker voor, om te besluiten, dat de afdeelingen in het vervolg — behalve Gewone en Buitengewone leden — alleen Kunstlievende leden mogen aannemen, en dat in de wet bepaald worde, dat de Maatschappij voor deze leden eene retributie van f 2 aan de afdeelingen uitkeert.

De heer de Kruyff bleek van oordeel te zijn, dat ook het voorstel van den heer Peters alleen het heil der afdeelingen ten doel had; de Maatschappij zou ook daardoor achteruit gaan, omdat velen, tot nu toe gewoon lid, Kunstlievend lid zouden worden.

De heer Leliman verklaarde zich, met het oog op het voorstel van den heer du Rieu, niet voor nieuwe voorstellen.

De Voorzitter verklaarde in 't eerst den indruk te hebben verkregen als ware door den heer du Rieu een amendement ingediend; het bleek echter nu, dat het een nieuw voorstel was. Indien de daarbij bedoelde regeling werd ingevoerd, zou dit zeer schaden aan de financiën der Maatschappij. Het was toch een feit, dat er ook veel leden waren, die niets met de afdeelingen te maken hadden; en nu zouden die allen gedwongen worden zich bij de afdeelingen aan te sluiten? Spreker meende, dat dit den ondergang van de Maatschappij en van de afdeelingen tengevolge zou kunnen hebben. Om nu uit te maken of hetgeen de heer du Rieu wenschte voor te stellen een amendement of een nieuw voorstel was, waarover men het niet eens scheen te zijn, bracht de Voorzitter die vraag in stemming.

Uit de hoofdelijke stemming bleek, dat de vergadering met algemeene stemmen op één na van de zienswijze was, dat de heer du Rieu een nieuw voorstel had gedaan, hetwelk hier niet in behandeling kon komen.

De Voorzitter wees er den heer du Rieu nog op, dat hij natuurlijk een geheel nieuw voorstel kon indienen, maar dat dit dan tijdig vóór een algemeene vergadering moest zijn ingekomen.

Door den heer Peters wordt nu een amendement op het voorstel van het Hoofdbestuur ingediend, in den zin als even te voren door hem was voorgesteld.

Volgens den Secretaris was het echter onnoodig een dergelijk amendement voor te stellen, omdat in de wet bepaald wordt, dat de afdeelingen eene geldelijke toelage ontvangen uit de kas der Maatschappij voor elk lid der afdeeling, dat tevens Gewoon, Buitengewoon, of Kunstlievend lid der Maatschappij is; bij maatregel van inwendig bestuur, en rekening houdende met de notulen dezer algemeene vergadering, kon nu immers door het Hoofdbestuur worden bepaald, dat voor de Afdeelingsleden die Kunstlievende leden werden, en voor later toetredende Kunstlievende leden, de toelage f 2 werd; die voor de andere leden was door het Hoofdbestuur, sedert 1881 reeds, gesteld op f 1 per lid.

Door den heer H. Moen G.Pzn. werd nu nog den wensch uitgedrukt, dat, bij aldien het mocht blijken, dat de Maatschappij schade leed door den nieuwen maatregel, de afdeelingen de ondervonden schade zouden bijpassen.

De Voorzitter verklaarde de zienswijze der beide vorige sprekers te kunnen deelen. Het Hoofdbestuur was, zijns inziens, moreel gebonden door de goedkeuring der vergadering wat betreft de uitkeering van f 2 bij maatregel van inwendig bestuur, maar als deze bleek nadeelig te werken, dan zou het daarvan mededeeling doen in een algemeene vergadering, waar dan andere maatregelen moesten beraamd worden.

Punt I, 1°, van de wetswijziging aangenomen zijnde, resumeerde de Voorzitter, dat dus geen Afdeelingsleden meer konden worden aangenomen; dat de bestaande, Kunstlievend lid konden worden, en dan voor hen f 2 toelage aan de afdeeling waartoe zij behooren, zal worden uitgekeerd; dat de thans bestaande Afdeelingsleden, als maatregel van overgang, tegen betaling van f 5 het Weekblad kunnen ontvangen, zoolang de voorraad dit toelaat.

Hierna bracht de Voorzitter punt I, 2°, van de wetswijziging in stemming, dat met 7 stemmen tegen werd aangenomen, en vroeg daarna welk het gevoelen der vergadering was over het aantal jaren, dat de bestaande Afdeelingsleden nog als zoodanig lid konden blijven.

Met 2 stemmen tegen werd door de vergadering besloten, dat dit niet 10 jaren — zooals voorgesteld was — maar 5 jaren zoude zijn.

Punt II der wetswijziging werd daarna insgelijks aangenomen; en hierna betuigde de Voorzitter, namens het Hoofdbestuur, zijn hartelijken dank aan de Commissie voor de wetswijziging, maar voornamelijk aan de Voorzitters der Afdeelingen, die zich zoo veel moeiten getroost hadden.

Door den Voorzitter werd thans de herziening van de „Honorarium-tabel voor bouwkundige werkzaamheden" aan de orde gesteld.

De heer F. M. L. Kerkhoff meende, dat er weinig regelmaat was te vinden in de opklimming van de cijfers der tabel, en wenschte eenige inlichtingen te vernemen omtrent de volgorde der sommen.

Het speet den Voorzitter, dat geen van de leden der Commissie die de herziening had tot stand gebracht, ter nadere toelichting in de vergadering aanwezig was. De heer Kerkhoff toonde bezwaren te hebben, ook het Hoofdbestuur had er eenige; het had echter gemeend het werk van de Commissie voor de herziening te moeten in behandeling brengen zooals het dit ontvangen had.

De Secretaris deelde daarop mede, dat in de herziene tabel dezelfde cijfers voorkwamen als in de eerste tabel, die in 1888 was vastgesteld. Tot die cijfers was men gekomen, door vergelijking van verschillende tabellen, uit Duitschland, Oostenrijk, Denemarken, Frankrijk, en de voorstellen van eene commissie die ongeveer 20 jaren geleden het vraagstuk eener tabel in den boezem der Maatschappij had behandeld, maar welke arbeid toen tot geen resulaat had geleid. Dat deze cijfers, die een soort gemiddelde waren uit gegevens van elders, en waarbij op Nederlandsche toestanden acht was geslagen, nog zoo slecht niet waren, bewees onder meer het feit, dat zij zonder eenige wijziging zijn overgenomen in de tabel voor honorarium, door de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs een paar jaren geleden vastgesteld. Spreker had, niet het minst met het oog op een honorarium-tabel voor Nederland, in 1884 het Congres van ingenieurs en architecten te Nizza bijgewoond, waar dit onderwerp behandeld werd, maar tot geen resultaat leidde. Ook daar wees men op de mogelijkheid van het maken eener tabel van graphische lijnen, waarop men met een passer zou kunnen uitmeten hoeveel het honorarium moest bedragen. Men is het evenwel niet eens kunnen worden over het beloop van die lijnen. Een volmaakte nauwkeurigheid was niet te bereiken; maar daar de nu in behandeling zijnde tabel tot geen aanmerkingen, wat de cijfers der percenten betreft, aanleiding had gegeven, meende spreker, dat men die dan ook onaangeroerd moest laten.

In de eerste plaats volgde thans de behandeling van de wijziging door de commissie voor de herziening der tabel voorgesteld, namelijk, dat het bedrag van het honorarium moet worden uitgedrukt in procenten over het gemiddelde bedrag van de begrooting en de aannemingssom.

Na eene vrij uitvoerige discussie hierover werd echter besloten, de bepaling uit de bestaande tabel te handhaven, namelijk, dat het bedrag van het honorarium moet worden uitgedrukt in procenten der bouwkosten, dus der aannemingssom.

De heer du Rieu was van gevoelen, dat de herziene tabel nog niet goed bekeken was, en zou gaarne de behandeling er van uitstellen.

De Secretaris sprak dit tegen; als het beweren van den heer du Rieu waar was, aan wie dan de schuld? Het Hoofdbestuur had herhaaldelijk in het Weekblad verzocht, de bezwaren van de leden tegen de bestaande tabel te mogen vernemen; aan alle afdeelingen waren brieven geschreven met het verzoek de tabel te behandelen en het resultaat der besprekingen mede te deelen. Maar, niettegenstaande de zaak van groot gewicht kon geacht worden, had slechts één lid — de heer Moen — zijne

bezwaren uitvoerig schriftelijk medegedeeld, en slechts één van de tien Afdeelingen, die te Amsterdam, gemotiveerde voorstellen tot wijziging ingezonden; de Afdeeling Alkmaar had mede eenige gewenschte veranderingen in overweging gegeven. Wanneer de zaak dan niet goed voorbereid was, lag de schuld zeer zeker niet bij het Hoofdbestuur, dat bovendien alle voorgestelde wijzigingen ernstig overwogen had.

De heer Klinkhamer zeide daarop, deze woorden ten volle te kunnen onderschrijven. Het was hem ook opgevallen, dat er niet veel in de nieuwe tabel was veranderd; zij was echter in zooverre verbeterd, dat de architect er sterker mede was tegenover zijn lastgever, en dat was een voordeel. Maar toch waren er nog eenige gebreken in; o. a. waren de reis- en verblijfkosten tot een maximum opgevoerd.

Door den heer Leliman werd in herinnering gebracht wat de Maatschappij sedert 1867 in zake een honorarium-tabel had verricht; ten slotte gaf spreker den raad de herziene tabel goed te keuren en deze dan allen te onderteekenen.

De heer Pothumus Meijjes was het in zooverre eens met den heer Leliman, dat hij het wenschelijk vond een meer officieel karakter aan de tabel te geven door de onderteekening van Voorzitter en Secretaris van het Hoofdbestuur, — aan welken wensch het Hoofdbestuur verklaarde te zullen voldoen. Spreker had echter nog een bezwaar tegen art. 3 van de toelichting der tabel; hij wenschte de 10 % van het totale honorarium te betalen bij de laatste oplevering, te voegen bij de 40 % te betalen bij de eerste oplevering. Het was niet noodig een bedrag van 10 % in te houden, want ieder architect zal er toch wel aansprakelijk voor blijven, dat het onderhoud vóór den laatsten termijn goed geschiedde.

Dit gezegde lokte een protest uit van den heer Geijl, die zeide daaruit te moeten opmaken, dat de architect dus als eerlijk, de aannemer niet als eerlijk werd beschouwd.

De heer Klinkhamer gaf echter te kennen, dat dit de bedoeling niet kon zijn; hij kon met de door den heer Posthumus Meijjes voorgestelde regeling medegaan omdat, wanneer er over eenig werk processen ontstaan, soms van langdurigen tijd, de laatste termijn van betaling aan den aannemer wordt ingehouden, en volgens de regeling van de tabel dan ook de laatste termijn aan den architect zou moeten ingehouden worden. Dat was onbillijk, waar de architect soms niets met die processen te maken heeft.

Door den heer Gosschalk werd medegedeeld, dat hij slechts eenmaal de vorige tabel had gebruikt; zij was te uitgebreid; er lag gevaar in, zoo zelfs, dat spreker er de nadeelige gevolgen van ondervonden had, hetgeen hij aantoonde. Ook de nieuwe tabel gaat zich, volgens spreker, te buiten aan omschrijvingen en algemeenheden. Het halveeren van de betalingstermijnen achtte spreker niet juist, en zou de deur open zetten voor onregelmatigheden. De betaling moest worden geregeld naar omstandigheden, bij den aanvang van het werk. Vroeger had men al eens eenheid van betaling willen invoeren, maar, het moge vreemd schijnen, de poging had geen goedkeuring kunnen verwerven. De herziene tabel zou niets dan moeielijkheden opleveren; spreker stelde daarom voor de behandeling er van uit te stellen.

De Voorzitter achtte het daarentegen zeer gewenscht de tabel te behandelen, daar hij overtuigd was, dat dit door velen werd gewenscht, en herhaalde malen door verschillende leden naar het bespreken der wijzigingen was gevraagd geworden. Omdat er nu enkele zaken in voorkwamen die men anders wenschte, was dit nog geen reden de tabel niet te behandelen. Spreker zeide het intusschen eens te zijn met den heer Gosschalk wat betrof de 10 %, en dus tegen het voorstel van den heer Posthumus Meijjes om twee gelijke betalingstermijnen vast te stellen. De patroon had in dat geval geen verhaal op een mogelijk nalatig architect.

De heer Klinkhamer achtte de vergadering, in tegenstelling met den heer Gosschalk, wel degelijk competent om de tabel te behandelen, en antwoordde den Voorzitter, dat deze tabel werd opgemaakt ter wille van de architecten zelve, en zij al reeds veel nut gesticht heeft. Spreker bleef zich verklaren voor het voorstel van den heer Posthumus Meijjes en verklaarde niet te kunnen begrijpen, dat de heer Gosschalk niet wat meer met de herziene tabel kon medegaan.

De Voorzitter bracht daarna het voorstel om twee termijnen van betaling vast te stellen, elk van 50 pCt. van het honorarium, in stemming.

De telling van deze stemming, die door opstaan en blijven zitten plaats had, achtte de heer Klinkhamer niet zuiver, omdat niet kon worden nagegaan hoeveel leden buiten stemming bleven. Spreker meende, dat daarvoor enkele der aanwezigen in de termen vielen.

De heer G. H. Bauer Jr. gaf toe, dat hij o. a. buiten de zaak stond; toch voelde hij er iets voor, waar omtrent eene kwestie of de architect al dan niet de lijdende partij zou zijn, uitspraak moest gedaan worden.

Na eenige discussie over dit incident, waarbij de heer Van Malsen het goede recht van allen, om hun stem uit te brengen, bepleitte, omdat de tabel in den boezem der Maatschappij ter sprake was gebracht, werd door den heer Berlage weder voorgesteld om de behandeling uit te stellen.

Dit ging, volgens den heer H. Moen G.Pzn. niet aan; de herziening der tabel was voldoende voorbereid om een beslissing te nemen, en uitstel van het invoeren van wijzigingen in de oude tabel was ongewenscht.

Het voorstel van den heer Posthumus Meijjes, in stemming gebracht zijnde, werd verworpen; er waren 8 stemmen voor, 22 tegen en 13 der aanwezigen hielden zich buiten stemming. De oude redactie van het artikel der toelichting bleef alzoo behouden.

Nadat ook in het tarief van de reis- en verblijfkosten eene wijziging was gebracht, wees de heer Van Malsen nog op eene onbillijkheid, die er zijns inziens bestond in de bepaling van Art. 7 der toelichting.

De heer F. W. M. Poggenbeek wees op de omschrijving der bouwwerken die in de IIe klasse waren gerangschikt: „bouwwerken welke veel persoonlijken arbeid van den architect vereischen, tengevolge van noodzakelijke voorbereidende studiën, uitgebreide berekeningen, vele decoratieve onderdeelen, ingewikkelde constructieve details of anderszins." Spreker was van oordeel, dat deze omschrijving moeielijkheden kon doen ontstaan tegenover de lastgevers van den architect.

De heer Klinkhamer zag in die omschrijving weinig bezwaar evenmin als de Voorzitter, die er op wees, dat men voor den aanvang van zijn werkzaamheden toch op de voorwaarden waaronder men wilde werken, moest wijzen; men behoefde daarom geen vrees te hebben voor de bedoelde omschrijving.

Hierna kwam de heer Van Malsen terug op zijn bezwaar omtrent Art. 7 luidende: „Bij overlijden van den architect, vóór de voleindiging van het werk, moet aan zijne erfgenamen of rechtverkrijgende, het nog onvervallen gedeelte van het honorarium worden uitbetaald, berekend volgens den stand van het werk en met inachtneming van de reeds geleverde werkzaamheden, ter beoordeeling van een door den rechtverkrijgende van den overledene aan te wijzen deskundige." Spreker achtte deze bepaling eenzijdig, vond arbitrage beter, en stelde voor te lezen: ter beoordeeling van door partijen aan te wijzen deskundigen.

Na eenige bespreking werd besloten het artikel in den geest van den heer Van Malsen te wijzigen.

De heer van Malsen maakte daarop een ander bezwaar kenbaar, namelijk, dat bij art. 8 in de toelichting der tabel bepaald was, dat de oorspronkelijke teekeningen, het bestek en de begrooting het eigendom van den architect blijven. De patroon had toch immers recht op teekeningen, die b. v. de ligging van riolen en buisleidingen enz. aangeven.

De heer A. R. Freem antwoordde hierop, dat ieder architect een volledig stel teekeningen, als bedoeld wordt, om den patroon op de hoogte te stellen, bij het einde van een werk verstrekt.

De Voorzitter bracht daarna de herziene tabel, gewijzigd volgens de gehouden bespreking, in stemming; zij werd aangenomen met 3 stemmen tegen. De nadere redactie werd aan het Hoofdbestuur overgelaten.

De heer Gosschalk verzocht te dezer plaatse te willen vermelden, dat hij *tegen* de aanneming had gestemd.

Nadat op de vraag van den Voorzitter, of een der leden vragen of voorstellen had te doen, niemand het woord verlangde, deelde de Voorzitter mede, dat het Hoofdbestuur van den heer N. M. Koning een prospectus heeft ontvangen van het in September te Zürich te houden 5de Internationale Congres tot het verkrijgen van eenheid in de methoden van onderzoek der bouwmaterialen. Onder dankbetuiging aan den heer Koning hiervoor, beval de Voorzitter de werkzaamheden van dit Congres — waarvan reeds melding was gemaakt in het Bouwkundig Weekblad — in de belangstelling der leden aan.

Ten slotte verkreeg de heer Leliman het woord. In de eerste plaats richtte hij eenige van vriendschap en waardeering getuigende woorden tot den 77-jarigen heer J. F. Metzelaar, Eerelid

der Maatschappij, wiens tegenwoordigheid in de vergadering getuigde van onverflauwde belangstelling in de Maatschappij. Vervolgens bedankte hij het Hoofdbestuur en — bij hun vertrek — vooral ook de heeren Van Malsen en Verheul voor al wat zij voor de Maatschappij hadden gedaan; hij betreurde het, dat door het weggaan van eerstgenoemde, theorie en praktijk gescheiden werden. Intusschen hoopte de heer Leliman, dat de gekozen nieuwe bestuursleden, goede opvolgers van waardige voorgangers zouden blijken te zijn, en tevens, dat het Hoofdbestuur een goed succes op al zijn pogen zou hebben, tot heil van de Maatschappij.

De Voorzitter zeide den heer Leliman dank voor deze woorden, hoopte hem nog dikwijls ter vergadering te zullen zien, en sloot daarop de 71e Algemeene Vergadering onder dankbetuiging aan de leden voor de betoonde belangstelling.

De Secretaris van de Maatschappij
tot Bevordering der Bouwkunst

C. T. J. Louis Rieber.

IN MEMORIAM.

In den avond van 4 Juli jl. overleed plotseling in den ouderdom van 51 jaar de Heer J. H. Nivel, in leven secretaris en plaatsvervangend Directeur-Generaal bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, ridder van de „Nederlandsche Leeuw", van de „Eikenkroon" en van de „Pruissische Kroonorde."

De overledene was een zeer kundig ingenieur, bekwaam administrateur en een man van een helder doorzicht.

Geboren den 15den December 1843 te Meerssen (Limburg) begon hij zijn loopbaan in 1862 als opzichter bij den aanleg der lijn Maastricht-Venlo. Tijdens zijne werkzaamheden aldaar schreef hij zijn eerste brochure „Iets over wissels"

Van den aanleg overgegaan in dienst der exploitatie van S. S. werd hij, na eenigen tijd daar werkzaam geweest te zijn, benoemd tot Ingenieur der „Noord-Brabandsch-Duitsche Spoorweg-maatschappij."

Nog voor de voltooiing van dien spoorweg, nam hij de hem aangeboden betrekking aan, van Ingenieur der gemeente Maastricht, waaraan tevens de betrekking van Directeur der gasfabriek was verbonden.

Na ruim twee jaar die betrekking te hebben vervuld, werd hij achtereenvolgens benoemd tot Ingenieur-Directeur van de „Nederlandsche Westfaalsche Spoorweg", tot Ingenieur in algemeenen dienst bij de „Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen", tot Directeur van de Geldersche lokaalspoorwegen, in exploitatie bij de „Hollandsche IJzeren Spoorweg-maatschappij."

Kort na het optreden in 1890 van den Heer J. L. Cluijsenaer als Directeur-Generaal bij de „Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, werd de Heer Nivel benoemd tot Secretaris en plaatsvervangend Directeur-Generaal bij die Maatschappij.

Behalve laatstgenoemde betrekking was hij tevens commissaris der „Zuid-Nederlandsche Spoorweg-Maatschappij", en mede-consessionaris der thans reeds, bij de Oostenrijk-Hongaarsche Staatsspoorwegen, in exploitatie zijnde lijn Warasdin-Golubovec.

Jongstleden Maandag werd zijn stoffelijk overschot te Utrecht aan de aarde toevertrouwd.

Een zeer groot aantal kranzen, als zoo vele stille getuigen van vereering en belangstelling, zoowel van hier als van elders, bedekten de lijkbaar.

Bij de geopende groeve werden, in bijzijn van zeer vele vrienden van den overledene en belangstellenden, in de eerste plaats het woord gevoerd door den Heer J. L. Cluijsenaer, die in den overledene, zoowel een trouw vriend als een ijverig medehelper verloor. De indruk, die na 't gesprokene, alle aanwezigen bezielde, is hier moeilijk weêr te geven.

Nog werd de overledene in gevoelvolle woorden herdacht door de Heeren baron van Nagel tot Ampsen en Sarolea, respectievelijk als vertegenwoordigers van de Ned. Westfaalsche en Geldersche-Overijselsche lokaalspoorwegen, en van de Ned. Zuiderspoorweg en de Maatschappij tot Exploitatie van Nederlandsche steenkolenmijnen.

De heer W. Nivel, Ingenieur der Nederl. Zuider Spoorweg-Maatschappij, broeder van den overledene, bedankte hierna allen voor de eer den overledene bewezen.

Is het verlies groot voor zijne familiebetrekkingen, de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen verliest in den overledene een harer bekwaamste ambtenaren; de ambtenaren in hem een Chef, in wiens handen hunne belangen het bèst waren toevertrouwd.

Een groot man is met den overledene ten grave gedaald.

Utrecht, Juli 1895. V.

PRIJSVRAGEN.

Arbeidsvermogen door windkracht. Door de Ned. Maatschappij tot bevordering van Nijverheid werd het vorige jaar een prijsvraag uitgeschreven, waarin werden verzocht aanwijzingen van de middelen, die konden dienen om arbeidsvermogen, door windkracht te verkrijgen, langs electrischen weg op te zamelen, over te brengen of vervoerbaar te maken, en daarbij een antwoord te geven op de volgende vragen:

1⁰. Hoeveel arbeidsvermogen kan een gewone windmolen, in vereeniging met een electrischen accumulator, gemiddeld per etmaal leveren; welke motorische inrichting is hierbij noodig en hoeveel kost in dat geval een paardenkrachtuur?

2⁰. Kunnen de nieuwe windmotoren uit een economisch oogpunt op uitgebreide schaal tot het accumuleeren en tot het benutten van de bewegingsenergie van den wind worden toegepast? Zoo ja, welke inrichtingen zijn hiertoe noodig?

Als prijs was uitgeloofd de gouden medaille der Maatschappij en f 350.

Ingekomen zijn 12 antwoorden, welke onderzocht zijn door de heeren H. Figee, J. Bosscha en C. Prins Sz., allen te Haarlem, L. Dufour, te 's-Gravenhage, en als rapporteur de Heer A. Nolen.

Als haar meening geeft de commissie te kennen, dat het doel, met de uitschrijving van de prijsvraag beoogd, niet is bereikt. Dat doel toch was: het meer productief maken van de talrijke windmolens in ons land en het op de voordeeligste wijze verzamelen van windkracht.

Een kracht te gebruiken, zóó goedkoop verkrijgbaar, doch waarvan het vermogen wordt overschat, zou zeker tot het opzamelen langs electrischen weg aanbeveling verdienen, als regelmatig over die kracht kon worden beschikt, doch dit is juist niet het geval. De langdurige windstilten, die door de beantwoorders der vraag over het hoofd zijn gezien — de meesten hadden òf niet òf slechts op hoogstens twee dagen windstilte gerekend — maken het noodzakelijk, die beweegkracht te accumuleeren juist die dagen, waarop over die kracht kan worden beschikt. Wil men kunnen beschikken over een voldoende hoeveelheid arbeidsvermogen, dan zal een groot aantal accumulatoren moeten worden gebruikt, en bij den tegenwoordigen stand der wetenschap zijn die zeer prijzig.

Werd nu een middel gevonden om op minder kostbare wijze arbeidsvermogen langs electrischen weg op te zamelen, om die geaccumuleerde kracht tijdens windstilte te kunnen benutten, dan zou de oplossing der gestelde vraag ons een eind verder hebben gebracht.

Dit is niet geschied, en uit de ingekomen antwoorden is het bewijs te putten, dat, als steeds een voldoende hoeveelheid arbeidsvermogen aanwezig moet zijn, de daarvoor benoodigde electrische installatie te kostbaar wordt en het gebruik van een stoomwerktuig, dat dadelijk de kracht levert, voordeeliger is.

Is dus het antwoord op de vraag niet geleverd, toch oordeelt de commissie het onder het motto „Meer licht" ingezondene zóó goed, dat zij voorstelt den uitgeloofden prijs aan den schrijver van dit stuk toe.te kennen.

Nader is gebleken, dat het bekroonde ontwerp „Meer licht" werd ingezonden door den heer J. van Heurn, civiel-ingenieur te 's-Gravenhage, hetgeen bekend werd gemaakt in de vergadering der Maatschappij die in deze week te Zierikzee gehouden werd.

BERICHTEN.

In den loop der maand September a. s. zal voor de vervulling van de betrekking van adspirant-ingenieur van 's Rijks Waterstaat, een vergelijkend onderzoek gehouden worden.

Tot dit onderzoek worden toegelaten Nederlanders, die een voldoend examen als civiel-ingenieur hebben afgelegd aan de Polytechnische school te Delft, mits zij op 1 Januari e. k. niet ouder zijn dan 28 jaar.

Zij, die zich aan het vergelijkend onderzoek wenschen te onderwerpen, moeten *vóór 1 September* a. s. zich daartoe aanmelden aan het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid, bij op zegel geschreven adres, bevattende opgave van naam, voornaam en woonplaats. Daarbij moeten worden overgelegd de stukken, aangeduid in de *St.-Ct.* No. 160, waarin tevens de vereischten voor het examen worden vermeld.

In de vergadering van den Amsterdamschen Gemeenteraad, op 10 Juli j. l. gehouden, is de voordracht van B. en W. aangenomen, om over te gaan tot den bouw van een centraalbureau voor den gemeentelijken Telephoondienst, aan de Raadhuisstraat tegenover het te bouwen postkantoor, waartoe een crediet van f 110.000 is verleend geworden.

Het voorgestelde plan heeft gelijkstraats twee winkels. De eerste verdieping is ingericht voor kantoorlokalen, waarvan de gezamenlijke huur wordt berekend op f 6000. De tweede en derde verdieping zijn ingericht voor den telephoondienst. Het gebouw is berekend op ten minste 6000 abonné's.

Kerk te Westergeest. In de Hervormde kerk te Westergeest in Friesland, is met toestemming van kerkvoogden een onderzoek ingesteld naar muurschilderingen, en met succes. Toen de kalklaag van een boogrond werd weggenomen, kwam eene schildering te voorschijn, voorstellende „Het Paradijs". Het onderzoek zal nu worden voortgezet.

Zooals bekend is, zal bij gelegenheid van het bezoek der Koninginnen aan Drenthe een voorstelling van een Germaansche rechtspleging in den „Ballerkuil" gegeven worden. De teekeningen van Germaansche kleederdrachten zijn daartoe vervaardigd door den heer A. Reijding, Bouwkundig Ingenieur te Amsterdam.

Alles wat de Commissie te Assen tot voorbereiding van deze belangrijke voorstelling doet, getuigt van ernst.

Het door den Particulieren Arbeidsraad, door de bouwvakken te Amsterdam opgericht, aan den Gemeenteraad aldaar ingediende schrijven, in zake loonsverhooging voor grondwerkers te Amsterdam, luidde als volgt:

Aan den Gemeenteraad van Amsterdam.

Door de grondwerkersvereeniging St.Leonardus, onderafdeeling der afdeeling Amsterdam van den Ned. R. K. Volksbond, werd tot onzen Raad het verzoek gericht, het onlangs door haar en hare zustervereeniging, onderafdeeling van het Nederlandsche Werkliedenverbond Patrimonium, aan Uw college gericht request in zake loonsverhooging te steunen.

Na ernstige overweging meent onze Raad aan dit verzoek te moeten voldoen en bij u op inwilliging daarvan met klem aan te dringen, hetgeen z. i. zou kunnen geschieden door eene wijziging te brengen in de bepalingen omtrent minimum-loon en maximum-werktijd, geldende voor bestekken van werken ten behoeve der Gemeente.

Bij de thans door uw college vastgestelde bepalingen is geen afzonderlijk minimum-loon voor grondwerkers voorgeschreven, doch worden dezen ten onrechte o. i. begrepen onder de sjouweren opperlieden, waarvoor een minimum-loon van 18 cent per uur wordt voorgeschreven. Het grondwerken is toch een afzonderlijk vak, waartoe volstrekt niet elke sjouwer- of opperman kan gebezigd worden; bovendien moeten de grondwerkers zelve een paar waterlaarzen en een eigen spade op het werk medebrengen, welke uitgaven de gewone sjouwer- en opperlieden niet hebben, en die een hooger loon, dan laatstgenoemden genieten, o. i. wettigen.

„Wij hebben derhalve de eer in overweging te geven, in de bestekken ten behoeve der Gemeente eene bepaling op te nemen, waarbij het minimum-loon voor grondwerkers op 20 cent per uur wordt gesteld.

Ook door het meerendeel der particuliere patroons hier ter stede wordt, gelijk ons uit bovengenoemd request en uit nader ontvangen mededeelingen is gebleken, erkend, dat een loonsverhooging tot 20 cent per uur voor deze werklieden om de bovengenoemde redenen is billijk te achten. Teneinde echter deze verhooging te kunnen invoeren, is het noodig, dat ook vooral door de groote werkgevers, de Gemeente en het Rijk, wordt medegewerkt. Wanneer dit niet geschiedt, dan zal het toch voor de hier gevestigde patroons onmogelijk zijn een hooger loon uit te keeren, daar zij daardoor bij de belangrijkste aanbestedingen van grondwerken niet meer met vrucht zouden kunnen concurreeren tegen patroons van elders, die niet voor den arbeid in deze Gemeente een hooger loon dan 18 cent per uur zouden behoeven uit te keeren.

Ter voorkoming van misverstand meent onzen Raad er op te moeten wijzen, dat wel is waar op de door hem ten vorigen jare gepubliceerde loontabel het loon voor grondwerken op 18 cent per uur is bepaald, doch dat die loontabel slechts ten doel had vastheid en eenheid in de loonen te brengen door het normale loon aan te geven, dat in de Gemeente betaald werd en geenszins, zooals in de toelichting ook nadrukkelijk is vermeld, mede werd erkend, dat verhooging van dit normale loon voor geen enkel vak billijk en wenschelijk zou zijn te achten.

De Part. Arbeidsraad,
(w. g.) C. Muijsken, *Voorzitter.*
(„) Elias, *Secretaris.*

Gaarne voldeden wij aan het verzoek van den Raad, om door de opname van dit schrijven ook de particuliere patroons en de architecten daarmede in kennis te stellen, met de uitnoodiging tot de gewenschte loonsverhooging te willen medewerken.

Gisteren is aan de leden der Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs verzonden het Verslag der Commissie in zake het Technisch Onderwijs, benoemd ingevolge het besluit van de Algemeene Vergadering der genoemde Vereeniging op 18 Juli 1891 te 's Gravenhage gehouden.

Dit verslag, waarop wij nader terugkomen, vormt een lijvig boekdeel van 234 bladzijden druks, compact gezet, formaat van „de Ingenieur."

Te Maastricht is eene tentoonstelling van decoratieve kunst geopend, op bescheiden schaal, maar voor een eerste proef toch als welgeslaagd te beschouwen.

De ingezonden voorwerpen zijn uitsluitend ter plaatse vervaardigd; men vindt er op het gebied van houtsnij, en glasschilderkunst, porcelein en aardewerk, schilder- en meubelwerk, kunstnaaldwerk enz.

Volgens eene overeenkomst met de gemeente Utrecht is de Amalia-stichting van het Roode Kruis aldaar in gebruik geweest voor lijders aan cholera aziatica. Deze overeenkomst loopt ten einde, nu aan het stedelijke ziekenhuis barakken zijn gebouwd voor lijders aan besmettelijke ziekten. De lokalen die gedurende het vorige najaar in genoemde stichting voor cholera-lijders in gebruik waren, zijn nu van gemeentewege nog eens ontsmet geworden, op een zoo zorgvuldige wijze, dat de aandacht daarop mag gevestigd worden ter navolging. De ontsmetting geschiedde als volgt, onder toezicht van den Directeur der Gemeentereiniging.

Alle verplaatsbare voorwerpen welke in de bedoelde lokalen aanwezig zijn, werden buiten de barakken opgesteld. De dekens, kussens en matrassen en al de geweven goederen werden in den gemeentelijken ontsmettingsoven gedurende een halfuur blootgesteld aan de werking van verzadigden stoom van 110° Celsius. De ijzeren kribben, de bedschermen, de wasdoeken, de stoelen, het glaswerk, de badkuip, enz., werden in de buitenlucht met eene emulsie van creoline en leidingswater van 3 pCt. afgeboend. De aldus geheel ontruimde barakken werden op gelijke manier ontsmet, zóo dat de vloerkleeden en de staande wanden van ieder lokaal ongeveer 5 minuten werden vochtig gehouden; voor zoo verre die staande wanden uit metselwerk bestaan, werden zij gewit. Een etmaal na die bewerking, waarop geen afdrogen geschiedde, werd het afboenen en witten herhaald, weer zonder afdrogen, en eerst den daaropvolgenden dag werd nog eene

gewone schoonmaak verricht, waarop sterke ventilatie volgde. In het rechter zijgebouw, waar drie lokalen ingericht zijn geweest voor het behandelen van lijders in heete lucht en waar voor dit doel de zolder ongeveer 1 meter was verlaagd, is vóór de ontsmetting de verlaagde zoldering weggenomen.

PERSONALIA.

Voor de eind-examens en de Technologen-examens eerste en tweede gedeelte der Rijks Polytechnische school te Delft, hebben zich 69 candidaten aangemeld, en wel voor het diploma van civiel ingenieur 18: voor dat van bouwkundig ingenieur één, voor dat van scheepsbouwk. ingenieur 3; voor dat van werktuigk. ingenieur 10; voor dat van mijnen-ingenieur 2; en voor dat van technoloog 5; voor het tweede gedeelte van technoloog 12 en voor het eerste gedeelte van technoloog 18. Gedurende het examen trok zich één candidaat voor civiel-ingenieur en één candidaat voor het technologen-examen eerste gedeelte terug.

Het diploma verwierven de heeren:

Civiel ingenieurs: W. J. de Bordes, J. van der Breggen, D. C. Buurman, Jhr. G. de Graeff, A. Holmberg de Beckfelt, H. van 't Hoogerhuijs, J. H. Hulshoff, F. James, J. J. S. van Leeuwen, J. W. Meutter, M. A. van Oort, J. G. Ravenek, J. G. van Vlissingen, J. C. van Zuijlen.

Bouwkundige Ingenieurs: J. J. L. Bourdrez.

Scheepsbouwkundig Ingenieur: J. J. W. Bijvoet.

Wertuigkundig Ingenieur: J. J. Beijnes, J. P. Huchshorn, J. B. Krantz, H. Lohr, F. A. Pannekoek, Jhr. M. Rappard, H. Suijver, P. van Braam van Vloten, A. van Driel van Wageningen.

Mijnen-Ingenieur: H. J. Buijsman.

Technoloog: A. van Delden, L. J. van Erp Taalman Kip, J. J. Klompe, H. ter Meulen, W. J. Sluijterman van Loo.

Technoloog 2e Gedeelte: D. Bisschop; F. A. Eijdman Jr.; J. S. Gallay; R. van Hasselt: H. Tijdens; J. P. de Vocys; W. H. Idzerda.

Technoloog 1e gedeelte, H. de Jong Cleijndert, J. D. Ferman, W. H. Idzerda, W. Jansen, G. B. van Kampen, C. F. Loke, W. H. K. van Manen, A. S. van Nierop, J. Pohlmann, C. M. van der Willigen.

Bij Kon. besluit is de Oost-Indische ambtenaar met verlof D. Crok, laatstelijk ingenieur 1e kl. bij den Waterstaat en 's lands burgelijke openbare werken in Nederlandsch-Indië, op zijn verzoek, gerekend van 30 Juni j.l., eervol uit 's land dienst ontslagen, met toekenning van pensioen.

De Hoofdopzichter, Ingenieur van den Provincialen Waterstaat in Gelderland, de heer H. Hendriks, is bevorderd van de 2e tot de 1e klasse.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Arnhem, 1 Juli. De architect J. W. Boerbooms, het afbreken van woningen en alsdan bouwen van een graanpakhuis voor de firma Gebrs. Reijers. Van 13 inschrijvingen, de laagste van J. A. Koenders voor f 10049.—.

Edam, 2 Juli. De architect A. H. D. Rubs, het inrichten van een terrein voor den houthandel voor de Maatschappij de Eikenhouthandel te Sloten. Van 12 inschrijvingen, de laagste van W. Greve te Amsterdam voor f 12749.—.

Nieuwer-Amstel, 2 Juli. Het Gemeentebestuur, het bouwen van een openbare school voor lager onderwijs met 12 lokalen en 1 lokaal voor vrije- en ordeoefeningen. Begrooting: school f 69270.— en meubelen f 7600.— Van 15 inschrijvingen, de laagste voor de school van L. de Neef Lzn. te Nieuwer-Amstel voor f 56900.— met bepaling van maximum arbeidstijd en minimum loon, en f 56800.— zonder deze bepalingen; de laagste voor de meubelen van R. Cruijff te Amsterdam voor f 5860.—, met of zonder de bovenstaande bepalingen.

Rotterdam, 8 Juli. De architect Ed. G. A. Fol, het bouwen van twee winkel- en twee bovenhuizen. Van 8 inschrijvingen, de laagste van J. Mirande voor f 35736.—. Gegund.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

20 JULI 1895. 15de JAARGANG. No. 29.

HET HOOGER TECHNISCH ONDERWIJS HIER TE LANDE.

De bedenkingen tegen de bestaande regeling van het hooger technisch onderwijs hier te lande heeft aan de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs — dat is de Vereeniging van hen die een diploma verwierven aan de Polytechnische school te Delft of met goed gevolg hunne studiën eindigden aan de vroegere Delftsche academie — aanleiding gegeven de eerste maal in 1874, daarna in 1882 zich over dat onderwijs in adressen aan de Regeering te wenden. In laatstgenoemd jaar werd eene Commissie benoemd uit de Vereeniging om haar voor te lichten voor het geval, dat eene wijziging in de wet op het middelbaar onderwijs aanhangig mocht worden gemaakt, maar, na jaren lang naar zulk een wetsvoordracht te hebben uitgezien, heeft die Commissie in 1891 gemeend haar mandaat te moeten nederleggen.

Het schrijven waarin bedoelde Commissie voor de haar opgedragen taak bedankte, kwam in de zomervergadering der Vereeniging, in 1891, in behandeling, gelijktijdig met een schrijven van de Commissie — uit de studeerenden te Delft — tot behartiging van de studiebelangen aldaar, waarin verzocht werd om een door haar aan den Minister van Binnenlandsche Zaken gericht adres te willen ondersteunen. In die vergadering werd toen besloten om — onafhankelijk van genoemd adres — eene Commissie te benoemen om verslag uit te brengen over het geheele onderwijs aan de Polytechnische School

De heeren R. A. J. Snethlage, A. Huet, J. de Koning, H. H. Stieltjes, allen civiel-ingenieur, en F. M. L. Kerkhoff, civiel- en bouwkundig ingenieur, werden bereid bevonden de zeer omvangrijke taak op zich te nemen; eerstgenoemde werd Voorzitter, laatstgenoemde Secretaris der Commissie.

Dat het der Vereeniging ernst was, kon andermaal voldoende blijken uit het besluit der algemeene vergadering van 3 September 1892, die een crediet van ƒ 2000 aan de Commissie opende, om haar in de gelegenheid te stellen ook eenige buitenlandsche technische hoogescholen te bezoeken. Een der leden, die uitdrukkelijk bedong dat zijn naam niet mocht worden genoemd, deed daarna van zijne belangstelling blijken, door genoemd bedrag aan de Vereeniging te schenken.

De Commissie wenschte in de eerste plaats kennis te nemen van de ook door andere leden der Vereeniging wenschelijk of noodig geachte wijzigingen in het onderwijs aan de Polytechnische School, en zond aan allen een lijst van vragen omtrent dat onderwijs, met uitnoodiging tot beantwoording daarvan. Door 15 leden werd aan dat verzoek voldaan.

Het lijvige rapport der Commissie, in groote hoofdzaak uitgebracht naar aanleiding van haar eigen onderzoek, is thans in druk aan de leden der Vereeniging gezonden.

Men behoeft slechts die bladzijden uit het boekdeel op te slaan, waarnaar men, met voorliefde voor eigen gekozen beroep, het meest nieuwsgierig is, om de overtuiging te verkrijgen van den ernst waarmede vele en belangrijke gegevens zijn verzameld, en de degelijkheid waarmede voorstellen van wijde strekking zijn gedaan.

In September a. s. zal de algemeene vergadering over dit rapport hebben te beslissen; wij houden ons overtuigd, dat zij daarmede volledige instemming zal betuigen en een woord van warme hulde voor het reuzen-

werk der Commissie zal over hebben. Dat kan haast niet anders.

En, dan zal het rapport worden aangeboden aan H. M. de Koningin-Regentes, de Ministers, de leden der Staten-Generaal enz.; dan zal ook wel de wensch, reeds zóó lang — al 21 jaren — gekoesterd, tot vervulling komen, namelijk wijziging, verbetering van het onderwijs. Dat kan zeker niet anders.

Het verslag der Commissie bestaat uit de volgende onderdeelen: I. Begeleidende missive van het Bestuur der Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs; II. Nota van toelichting; III. Nota van den heer Huet, en IV. Ontwerpen voor een wet tot regeling van het Technisch Hooger Onderwijs en van een Algemeen Reglement voor de Technische Hoogeschool.

Daarbij behooren de volgende bijlagen: 1. Vraagpunten van algemeene en van bijzondere strekking; 2. Ingekomen antwoorden op de vragen sub 1 bedoeld; 3. De Technische Hoogeschool te Berlijn; 4. De Technische Hoogeschool te Karlsruhe; 5. De opleiding van Ingenieurs in Frankrijk; 6. Het Hooger Technisch Onderwijs in Oostenrijk; 7. De Polytechnische School te Zürich; 8. De Polytechnische School te Delft.

Wat over deze laatste inrichting geschreven wordt, wekt bij ons de meeste belangstelling, omdat het als de vrucht is te beschouwen van de bestudeering der overige onderdeelen van het verslag. Wanneer men let op de samenstelling der Commissie die speciaal rapporteerde over de Polytechnische School te Delft en bestond uit de heeren Kerkhoff, Snethlage en Stieltjes, dan is het niet vreemd, dat in het verslag de studie voor de civiel-ingenieurs en die voor de bouwkundige ingenieurs op den voorgrond trad.

De Commissie toch, kon slechts uit eigen ervaring verslag geven. Zij meent daarbij met grond te mogen aannemen, dat verschillende harer opmerkingen niet nieuw zijn, en dat vele der door haar voorgestelde verbeteringen reeds lang een onderwerp van overweging hebben uitgemaakt bij den Raad van Bestuur der Polytechnische School of zelfs door dezen al aan de Regeering werden voorgesteld. De bezwaren aan een wetswijziging verbonden, maar ook die van financieelen aard, zullen dan ook wel in de eerste plaats de zoo lang gewenschte herziening van het onderwijs aan de Polytechnische School in den weg hebben gestaan.

Hetgeen in het verslag over de Delftsche school omtrent „de studie voor Bouwkundig Ingenieur" wordt gezegd, en dat de belangstelling der lezers van dit blad meer in 't bijzonder zal opwekken, laten wij hier volgen.

De Studie voor Bouwkundig-Ingenieur.

De studie voor de bouwkundige ingenieur is in de beide eerste jaren dezelfde als voor de civiel-ingenieurs, in overeenstemming met de wetsbepalingen op het examen B der beide ingenieurs-categoriën.

Het gevolg hiervan is, dat een groot aantal studeerenden zich in die jaren laten inschrijven zoowel voor civiel- als voor bouwkundig ingenieur. De gelegenheid voor *handteekenen*, dat voor den a. s. architect van veel grooter belang is dan voor den civiel-ingenieur, werd vroeger grootendeels 's avonds gegeven. Voor het jaar 1894/95 bestaat die gelegenheid gedurende 12 uren per week overdag en 4 uren 's weeks des avonds. Bovendien zijn 3 daguren beschikbaar gesteld voor oefeningen in het wasschen. Van deze uren vallen echter in B_1 8 uren samen met de oefeningen in het natuurkundig laboratorium, 2 uren met de oefeningen in burgerlijke bouwkunde, en in B_2 2 uren met oefeningen in het natuurkundig laboratorium en 8 uren met colleges en oefeningen in waterbouwkunde en beschrijvende meetkunde en colleges in natuurkunde en kennis van bouwstoffen. De oefeningen in wasschen vallen eveneens steeds samen met onmisbare colleges. Ook al worden nu de oefeningsuren in het natuurkundig laboratorium gedeeltelijk besteed aan handteekenen, dan blijft er toch overdag niet veel tijd voor dat vak over en bepaaldelijk slechts enkele uren in de week in B_2. Evenzoo valt de gelegenheid tot *boetseeren* (6 uren in de week) samen met noodzakelijke colleges en oefeningen. Daar verder de avonduren in den regel voor eigen studie zullen moeten worden gebezigd, leveren de oefeningen in handteeken en boetseeren niet het gewenschte resultaat op.

Zooals uit de bijlagen blijkt, is de overeenstemming van de studie der bouwkundige ingenieurs met die der civiel-ingenieurs ook in de beide laatste studiejaren nog zeer groot.

De colleges in de *theoretische* en *toegepaste mechanica*, in *kennis van werktuigen*, in *rioleering, water- en gasleidingen*, in de *geschiedenis der bouwkunst*, in den *bruggenbouw* en in *bestekken* en *begrootingen* komen volkomen, die in *landmeten* en *waterpassen* en in *administratief recht* grootendeels (d. w. z. voor zooverre den algemeenen cursus in deze vakken betreft) overeen met die der civiel-ingenieurs. In *waterbouwkunde* en *wegen en spoorwegbouw* volgen verder de bouwkundige ingenieurs de eerste gedeelten van den cursus voor civiel-ingenieurs: sluizen (algemeene beschrijving der verschillende soorten en samenstelling der onderdeelen); gewone wegen en bovenbouw van spoorwegen.

Ook het onderwijs in *projecteeren* (Burg. bouwkunde) is voor een gedeelte voor beide ingenieurscategoriën hetzelfde, maar het wordt voor de bouwkundige ingenieurs langer voortgezet, door behandeling van verschillende soorten van gebouwen met oefeningen in het ontwerpen daarvan.

Naast de genoemde vakken ontvangen de bouwkundige ingenieurs C_1 en C_2 onderricht in *bouwkundig teekenen* (oefeningen in architectonische stijlvormen), in *decoratieve bouwkunst* (teekenoefeningen) en in de *leer van het ornament*.

Gelegenheid voor *ornamentteekenen* wordt gedurende 7 dag- en 6 avonduren per week (1) gegeven; maar van de daguren geldt evenals voor die welke voor het handteekenen, het wasschen en het boetseeren beschikbaar zijn, dat zij gedeeltelijk samenvallen met andere noodzakelijke colleges of teekenoefeningen.

Het *speciale* onderwijs voor de bouwkundige ingenieurs in projecteeren, decoratieve bouwkunst en in de leer van het ornament beslaat echter in het geheel slechts in C_1 $1^2/_3$ en in C_2 $2^2/_3$ uren voordracht, daartegen resp. $10^2/_3$ en 11 uren oefeningen. Het belangrijk getal uren, waarin den a. s. bouwkundigen ingenieur gelegenheid wordt gegeven zich te oefenen op het gebied dat meer bepaald door hem zal worden betreden, is zeker van niet te miskennen beteekenis. Toch neemt dit niet weg, dat men onwillekeurig de vraag stelt of wel het verschil in opleiding dat door het programma van onderwijs wordt

(1) Verder 5 daguren voor oefeningen in decoratieve bouwkunst.

uitgedrukt, in behoorlijke evenredigheid is met het verschil tusschen de werkkringen van beide ingenieurs-categoriën.

Het is niet zonder nut een vergelijkend overzicht op te maken van den omvang der lessen incl. oefeningen, speciaal voor den bouwkundigen ingenieur van belang, die zoowel te Delft als elders worden gegeven. De hier volgende staat verstrekt daartoe de noodige gegevens.

NAMEN DER STUDIEVAKKEN.	Techn. Hoogesch. Weenen.	Techn. Hoogesch. Berlijn.	Polytechnicum. Zürich.	Techn. Hoogesch. Karlsruhe.	Techn. Hoogesch. Aken.	Techn. Hoogesch. München.	Techn. Hoogesch. Stuttgart.	Polyt. School Delft.
Schets en figuurteekenen, (Anatomie in Proportieleer)	8	10	12	23	14	6	14	12
Landschapteekenen	(1)	8	4	4½	4	—	4	4
Ornamentteekenen, ornament compositiën, decoratieve bouwk.	22	24	14	15½	8	10	10	**22**
Boetseeren	8	12	4	16	6	8	4	(1)
Kunstgeschiedenis	3½	17½	4	(1)	5	4½	4½	—
Geschiedenis der bouwkunst.	4	8				4½	4	2
Vormleer der bouwkunst	7	6½	7½	4	8	3	2	2½
„ „ „ (oefeningen)	26	12	12	8	14	15	20	4
Constructieleer der Burg. Bouwkunde	4	4	6	9	5	4½	6	4
„ „ „ „ (oefeningen)	12	9	15	10	10	11½	12	12
Ventilatie, verwarming, verlichting, bliksemafleiders, enz.	½	5	1	2½	1½	1½	—	½
Ontwerpen van gebouwen (Gebouwen-leer)	5	4	4	6	7	4	4	1½
„ „ „ (oefeningen).	42	58	15	24	18	30	24	16
Hygiëne	(1)	2½	(1)	(1)	(1)	2½	(1)	—
Perspectief, speciaal toegepast op de bouwkunst	1	1	1	½	(1)	2	—	—
„ „ „ „ „ „ (oefeningen)	2	4	2	2	(1)	5	3	—
Totaal aantal uren voordracht in de genoemde vakken	25	48½	23½	22½	26½	26½	20½	**10½**
„ „ „ oefening „ „ „ „	109½	137	78	103½	74	85½	91½	**70**
Totaal aantal uren	134½	185½	101½	125	100½	112	111½	**80½**
Totaal aantal uren oefening in de bouwkundige vakken	71½	83	44	44½	42	61½	59½	**32**
„ „ „ „ „ hand- en ornamentteekenen en boetseeren	38	54	34	59	32	24	32	**38**
Aantal jaren waarop de duur van den cursus is bepaald	5	4	3½	4	4	4	3½	**4**

Uit de tabel blijkt, dat zoowel het aantal uren voor de oefeningen bestemd (speciaal voor de oefeningen in de bouwkundige vakken), als het aantal uren voordracht op bouwkundig en aanverwant gebied gehouden, te Delft kleiner is dan in den vreemde.

Het belangrijkst is zeker het verschil, dat aangetroffen wordt bij de uren voordracht, wier getal, wanneer men de school te Berlijn (alwaar de leerstof buitengewoon omvangrijk is) buiten rekening laat, elders per jaar studie, dooreengenomen bijna 2½ maal zoo groot is als te Delft.

Aan dat aantal uren voordracht is dan ook het aantal der voordragende docenten, die in de betrokken vakken onderwijs geven, evenredig. Het bedraagt:

	Voordragende docenten.	Niet voordragende docenten.	Te zamen.
Te Weenen	7	3	10
„ Berlijn	14	7	21
„ Zürich	5	1	6
„ Karlsruhe	6	3	9
„ Aken	6	2	8
„ München	5	2	7
„ Stuttgart	5	2	7
„ *Delft*	**3**	**1**	**4**

De docenten in de vakken in den vorigen staat met (1) aangeduid, zijn hierbij niet vermeld.

Uit het bovenstaande mag gevoegelijk worden afgeleid, dat de Polytechnische School te Delft, wat betreft den *omvang* van het onderwijs op het gebied der architectuur bij andere scholen van soortgelijken aard belangrijk ten achter staat. De betrokken docenten, die toch nog met den hun toegemeten tijd moeten woekeren, geven dit volmondig toe.

Het programma voor de studie der bouwkundige ingenieurs te Delft geeft buitendien aanleiding tot de volgende opmerkingen.

a. Het *kunstonderwijs* is, behoudens „een weinig" onderricht in handteekenen, slechts verdeeld over de beide laatste studiejaren. Elders wordt daarmede reeds in het eerste studiejaar aangevangen.

b. Het onderwijs in de *bouwkundige constructieleer* loopt behoudens eenige herhaling tijdens de oefeningen in het projecteeren, in het tweede studiejaar ten einde, d. w. z. op een tijdstip waarop de studie der mechanica nog niet is aangevangen. Elders wordt de behandeling van de meer ingewikkelde constructiën en van het afwerken der gebouwen tot in de hoogere studiejaren verschoven.

c. Met het behandelen en ontwerpen van *grondplans van gebouwen* wordt tot het derde studiejaar gewacht. Elders begint men reeds in het tweede jaar met kleinere bouwwerken te schetsen.

d. In de kennis van de *bouwkundige vormen* wordt niet vóór het derde jaar onderricht gegeven; evenmin in het teekenen van architectuurdeelen met het oog op den schoonen vorm. In het buitenland worden reeds in het eerste studiejaar eenige uren per week aan genoemd onderwijs besteed.

e. Wel wordt de ontwikkeling van de bouwkunst geschiedkundig behandeld, maar met de zusterkunsten is dit niet het geval. Daarentegen ontbreken in het buitenland colleges over *algemeene kunstgeschiedenis*, hetzij als verplicht of als vrij vak, nergens.

f. Onderwijs in het *boetseeren* wordt wel verstrekt, doch zooals reeds vroeger werd opgemerkt is er geen tijd om daarvan gebruik te maken. Boetseeren vormt dan ook geen examenvak gelijk elders algemeen.

g. De beoefening van het *figuurteekenen* wordt niet ondersteund door eene voordracht over anatomie en proportieleer.

Behoudens de algemeene opmerkingen welke in het vroegere gedeelte van dit verslag werden gemaakt en

(1) Deze vakken behooren niet tot den geregelden cursus.

voor alle ingenieurscategoriën gelden, kan nog omtrent het onderwijs in de hoogere wiskunde, de toegepaste natuurkunde en de mechanica, voor zoover dit den bouwkundigen ingenieur betreft, het volgende in het midden worden gebracht.

h. De behandeling van de *hoogere wiskunde* houdt gelijken tred met die der theoretische mechanica en is voor de bouwkundige ingenieurs geheel gelijk aan die voor de overige ingenieurs, terwijl elders zonder uitzondering eene regeling wordt aangetroffen, waarbij het onderwijs voor de architecten, dat daarom niet minder wetenschappelijk behoeft te zijn, zich niet over zoovele onderdeelen uitstrekt.

Daarentegen beperkt zich de cursus in beschrijvende meetkunde tot een algemeenen, en gaat wat perspectief-, schaduw- en verlichtingsleer en steensnede betreft niet zoover als voor architecten soms gevorderd kan worden. In het buitenland worden de studeerenden in de gelegenheid gesteld zich hierin door speciale lessen te ontwikkelen, waarbij ook meer bijzonder op de bewerking der teekeningen acht wordt gegeven.

i. Het onderwijs in de *theoretische mechancia* strekt zich voor de bouwkundige ingenieurs behalve over de statica ook uit over de dynamica, ook der vloeistoffen. In het buitenland ontwikkelt men van de dynamica hoogstens eenige grondstellingen.

Ter verdediging van eene dergelijke regeling kan men aanvoeren, dat de toestand van rust in de burgerlijke bouwkunde zoozeer die van beweging overheerscht, dat bij gebrek aan veel tijd volstaan kan worden met slechts de statica uitvoerig te behandelen. Men zal zich te eerder op dit standpunt stellen als men overweegt, dat de tijd welke in de eerste studiejaren gevonden moet worden voor de behandeling van algemeene kunstgeschiedenis, enz. in geen geval mag worden verkregen door den duur der bouwkundige lessen te verminderen.

Dat het laatste gedeelte der toegepaste mechanica, de zoogen. bouwmechanica te laat wordt gegeven en daardoor de studeerenden eerst aan het einde van den studietijd in staat zijn zich in de toepassingen op de bouwkundige constructiën te oefenen, werd reeds in 't algemeen voor alle ingenieurs als een gebrek aangemerkt.

k. Een uitgebreid college speciaal gewijd aan de *toepassingen van de natuurkunde op den huizenbouw* (verwarming, luchtverversching, bliksemafleiders, electrische uurwerken, enz.), zooals dit elders voorkomt, wordt te Delft niet gegeven. Evenmin worden de grondbegrippen der *hygiëne* en die van *beplanting* onderwezen.

De tijd ontbreekt om de eischen van den *stedenbouw* en den *aanleg van straten en parken* te behandelen; terwijl uitbreiding van het gedoceerde over *rioleering, af- en aanvoer van water* en *verlichting* zeer wenschelijk mag geacht worden.

Verder ontbreken *technische mineralogie, geologie* en *plantkunde* (het laatste vak met 't oog op beplantingen en tuinaanleg) op het programma der lessen voor den bouwkundigen ingenieur.

Uit de bovenstaande opmerkingen blijkt, dat er een belangrijk verschil tusschen de Polytechnische School en dergelijke scholen elders bestaat, ook wat de studieplannen der architecten betreft.

De subcommissie vraagt zich af of in de bovengeschetste afwijkende regeling van het onderwijs te Delft niet de grond moet gelegen zijn van het feit, dat de Delftsche school voor de opleiding van architecten minder gezocht is dan dergelijke scholen in het buitenland. Dáár komt het aantal studeerenden in de burgerlijke bouwkunst nabij aan dat voor de waterbouwkunde, hetgeen ook meer in overeenstemming is met de daadwerkelijke behoefte aan architecten, terwijl toch moeilijk kan worden beweerd dat aan de Nederlandsche architecten minder hooge eischen behoeven gesteld te worden dan aan de architecten in den vreemde.

Te Delft is het aantal studenten, dat zich voor den geheelen cursus der bouwkundige ingenieurs laat inschrijven, buitengewoon klein (voor het jaar 1894/5 slecht 2, terwijl in 1894 zich geen enkele candidaat voor een diploma opdeed). Bij de vervulling van openbare betrekkingen wordt nam. door het publiek slechts in weinige gevallen waarde aan het diploma toegekend, en dit is natuurlijk niet zonder invloed op het bezoek der betrokken studieafdeeling. Daarentegen zijn (en waren) er steeds een aantal die zich voor enkele bouwkundige vakken laten inschrijven, wat zoowel het bewijs levert van de uitstekende wijze waarop de colleges daarin worden gegeven, als eene aanwijzing is dat de regeling van het onderwijs voor den architect in zijn geheel onvoldoende is.

Immers men hoort dikwijls den bouwkundige die bijv. verschillende jaren aan eene academie voor beeldende kunsten doorbracht en daarna een paar jaren zijne studiën aan de Polytechnische School voortzette, prijzen boven de geëxamineerden bouwkundigen ingenieur; de wensch ligt daarom voor de hand, dat ook de laatste, die geheel door de school wordt gevormd, meer „bedrevenheid" op verschillend gebied verkrijge, dan binnen de grenzen van den officieelen studietijd thans mogelijk is, nu hij met zijne vakstudie eerst in het derde jaar een aanvang maakt.

Is dit inzicht werkelijk juist, dan zal verbetering slechts kunnen worden bereikt door aan de vakstudie op het onderwijzersprogramma eene véél grootere plaats toe te kennen en die veel vroeger te doen beginnen, waarbij dan b.v. van de volgende beginselen zou kunnen worden uitgegaan.

De hoogere wiskunde worde in het eerste jaar wetenschappelijk, maar in niet onnoodig uitgebreide wijze bestudeerd en daarna geëxamineerd.

De historische en bedrijfswetenschappen, het handteekenen en het boetseeren (voor zoover niet onmiddelijk toegepast op de decoratie) worden afdoende in het eerste gedeelte van den cursus behandeld. In diezelfde jaren worden de mechanica en natuurkundige wetenschappen (voor zoover zij niet direct van toepassing zijn op de techniek), zoomede de algemeene begrippen omtrent bouwkunde, in verband met materiaalkennis, de constructie en de werktuigen gedoceerd. Tevens worden den leerling algemeene denkbeelden op het gebied zoowel van de bouwkunst als van de andere beeldende kunsten en kunstnijverheid bijgebracht en worde hem de gelegenheid gegeven zich in het bouwkundig teekenen grondig te oefenen.

Na een tweede examen, worde dan in het tweede gedeelte van den cursus al het in het eerste deel geleerde als hulpwetenschap toegepast bij het eigenlijke doel der studie: het doelmatig projecteeren, indeelen, construeeren, ordonneeren, decoreeren, detailleeren van gebouwen. Het verkrijgen van zekere routine op dit gebied moet zooveel mogelijk worden nagestreefd, waartoe door de overbrenging van de voorbereidende studie naar de eerste studiejaren de gelegenheid kan bestaan.

De subcommissie meent te mogen onderstellen, dat omtrent de hoofdbeginselen van eene dergelijke regeling:

theoretische vakken vooraf, uitsluitende vakstudie aan het einde, vroeger beginnen met kunst, verder voortzetten van constructieleer, uitbreiding der oefeningen op het gebied van handteekenen, ornamentteekenen, enz., decoratieve bouwkunst en stijlleer, geen verschil van gevoelen bestaat met de betreffende docenten te Delft.

Zij beweert verder niet, dat een voldoend uitgebreid studieprogramma, waarvan vooral de voorbereidende cursus omvangrijk wordt, in 4 jaren kan worden ten einde gebracht. Integendeel gelooft zij dat eene verlenging van den studietijd wel onvermijdelijk noodig zal blijken, maar zij acht deze verlenging voor den aanstaanden architect minder bezwarend dan eene onvoldoende mate voorbereiding bij het verlaten der school, die zich later toch weder in tijd en in geld wreekt. *R.*

JACOB ERNST VAN DEN AREND.

Met leedwezen vernamen wij, dat de heer J. E. Van den Arend, oud Gemeente-architect, den 15en j.l. op 75-jarigen leeftijd te Haarlem is overleden.

Menigeen had den schijnbaar nog zoo krachtigen man, een langer leven in welverdiende rust toegedacht, en ook toegewenscht.

De heer Van den Arend is zijn loopbaan begonnen bij het corps van den Waterstaat; hij trad 1 April 1853 in dienst der Gemeente Haarlem als opzichter over de stedelijke werken en gebouwen, en werd later benoemd tot Gemeente-architect, eene betrekking die hij steeds met ijver heeft waargenomen tot 1 Januari 1881, toen hem op zijn daartoe gedaan verzoek een eervol ontslag met pensioen verleend werd. *R.*

AFDEELING UTRECHT.
KUNSTREIS NAAR GOUDA.

Op den 9den Juli 1895 vereenigden zich 17 leden van de Afdeeling Utrecht des morgens ten 9 uur, op het station Utrecht S.S. tot het ondernemen van een kunstreis naar Gouda.

Bij aankomst aldaar wachtte ons de heer Burgersdijk, gemeente-architect, die zich bereid had verklaard dien dag onze gids te zijn.

Allereerst toog men, na een kort bezoek te hebben gebracht aan een kaaspakhuis, naar de gasfabriek, ten einde den nieuw gebouwden gashouder te bezichtigen, eene welke op geheel andere wijze dan gewoonlijk was samengesteld. Is namelijk in gewone gevallen de gashouder in den grond, hier was deze geheel boven den grond; de onderzijde der gaskuip, rustende op een zwaar onderheiden, gemetselden ringmuur, was ± 2 á 2,50 M. boven den beganegrond. Ten einde eene groote hoeveelheid water te besparen, was de bodem van den gashouder bolvormig gemaakt, zoodat in het midden van den houder het minste water stond. Bovendien verkreeg men door een dergelijke plaatsing, onder den gashouder eene uitstekend ingerichte werkplaats of bergplaats met koepeldak.

De heer Burgersdijk, onder wiens leiding een en ander was uitgevoerd, deelde nog mede, dat houder en klok in twee maanden tijds waren opgesteld.

Na bezichtiging van nog eenige inrichtingen der fabriek, werd een bezoek gebracht aan de pijpen- en pottenfabriek van de heeren P. Goedewagen & Zoon.

Door een der heeren werden wij door de geheele fabrieksinrichting rondgeleid en werd alles op de meest gedétailleerde wijze in oogenschouw genomen, en door onzen leidsman toegelicht; een der bazen van de fabriek gaf ons verschillende bewijzen hoever men het aldaar in de pottenfabriekage gebracht heeft. Begiftigd met een aantal pijpen, ons welwillend door de directie aangeboden, verlieten wij hoogst voldaan deze inrichting, en richtten wij onze schreden naar het raadhuis. Dit gebouw, geheel vrij gelegen op het schoone marktplein, maakte op allen den indruk van een schoon geheel. De heer Burgersdijk had de welwillendheid ons de verschillende teekeningen voor te leggen, zoowel van vóór als van na de restauratie. In het gebouw werd de raadzaal bezichtigd, waarbij vooral de gobelins ten zeerste de aandacht trokken. Uit het raadhuis komende werd thans gedacht aan den eisch der maag, en ging men naar het op den markt gelegen hotel „de Zalm," alwaar ons een lunch wachtte, welke in de ruimste mate aller tevredenheid wegdroeg.

Na dus versterkt te zijn, was het eerst aan de beurt het museum van oudheden.

In het bijzonder trok hier de aandacht de prachtige gouden kelk van Jacoba van Beieren, welke op een practische wijze in een ijzeren brandkast bewaard wordt. Vervolgens toog men naar de St. Johannes kerk tot het in oogenschouw nemen van de prachtige, beschilderde kerkglazen; na eerst eenige oogenblikken de kerk in 't algemeen in oogenschouw te hebben genomen, werden wij vergast op een prachtige orgelbespeling van den organist den heer J. H. Spaanderman. Na afloop van dit werkelijk schoone spel werd een aanvang gemaakt met het bezichtigen der verschillende geschilderde kerkramen; een flink bespraakte koster, die dezen omgang zeker al heel wat malen heeft gedaan, maakte ons op verschillende zaken, de ramen betreffende, heel aardig attent, zaken, waarvan sommige zekerlijk zonder hem onze aandacht zouden zijn ontgaan. Ieder was vol bewondering, niet alleen door de schoone kleurschakeeringen en het goede arrangement, doch vooral door de prachtige lichteffecten van het meerendeel der ramen; als schilders dezer ramen werden ons genoemd de Gebroeders Crabeth, Willem Tybout en de Utrechtsche van Zeyl; na het bezichtigen der ramen werden wij nog verrast door de schoone collectie tentoongestelde teekeningen van de ramen.

Het was de heer Nederhorst, architect en aannemer, die ons op deze laatste tochten tot leidsman was geweest.

Noode scheidde men uit deze statige omgeving; doch de tijd dwong, want op de door onze gidsen vastgestelde agenda stond nog een bezoek aan de kaarsenfabriek. De Directeur, de heer Dr. IJssel de Schepper, had de goedheid zelf ons de geheele fabriek rond te leiden. Niemand had zich voorgesteld hier zulk een grootschen en, zulk een in alle deelen degelijke inrichting te zullen aantreffen. Met de meeste bereidwilligheid stelde genoemde Directeur ons op de hoogte, wat de grondstoffen, zoowel als wat de fabrikatie zelve betroffen en was de voorzitter de tolk van allen toen hij den heer IJssel dank bracht voor het genotene.

Nadat eenige leden nog een rijtoertje gemaakt hadden door de omstreken van Gouda, vereenigde men zich in het hotel „de Zalm" aan eenen gemeenschappelijken maaltijd.

Na een vermoeienden doch genotvollen tocht, heerschte aan tafel de aangenaamste toon, wat in het bijzonder ook was toe te schrijven aan het keurige diner en aan de nette en prompte bediening, die hier niet door kelners met zwarte rokken doch door een allervoorkoments zusterpaar plaats had.

Een woord van lof mogen wij den eigenaar van dit hotel niet onthouden.

De voorzitter bracht namens allen hartelijk dank aan de heeren Burgersdijk en Nederhorst voor hunne bemoeiingen op dezen dag. Ten ongeveer half elf verliet men Gouda om weder naar het „Sticht" terug te keeren, ten hoogste voldaan over het nuttige en aangename dat deze dag had opgeleverd. V.

BERICHTEN.

In den morgen van Zondag 14 Juli jl. waren in een der zalen van het Raadhuis te Amsterdam vele Gemeente-ambtenaren bijeen, om afscheid te nemen van den heer J. A. Schuurman, afgetreden Directeur van Publieke Werken, wiens opvolger den volgenden dag in dienst zou treden. Zij vereerden hem bij die gelegenheid een aandenken, bestaande in een bronzen beeld, voorstellende „La Science guidant l'Industrie."

Namens de technische ambtenaren sprak de stads-ingenieur, de heer J. G. van Niftrik, eenige hartelijke woorden, drukte daarbij aller leedwezen uit over het heengaan van den Directeur, en sprak den wensch uit, dat de heer Schuurman ook na zijn vertrek de ambtenaren nog — waar noodig — met goeden raad zou blijven bijstaan.

Namens de niet-technische ambtenaren sprak de heer A. van der Elst Azn., waarnemend Secretaris; hij deed vooral uitkomen, dat ook die ambtenaren, waar zij met den heer Schuurman in aanraking kwamen, in hem altijd een bereidwillig en aangenaam chef vonden.

De heer Schuurman bedankte beide heeren voor hunne waardeerende woorden en bracht met erkentelijkheid den grooten

steun in herinnering dien hij steeds bij den heer Van Niftrik had gevonden, en ook de sympathie waarvan de heer Van der Elst steeds blijk had gegeven, een waardeering die, zoo verklaarde spreker, wederkeerig was geweest.

In een toespraak tot de ambtenaren dankte de heer Schuurman hen voor hunne toewijding en vriendschappelijke gezindheid, waarvan zij ook thans weder blijk gaven.

Het is niet te verwonderen, dat de ambtenaren dezen sympathieken chef met leedwezen zien vertrekken.

Grafplaten te Nijmegen. Tot voor kort geleden bevonden zich in den vloer van het koor der Groote- of St. Stevenskerk een paar koperen grafplaten.

De eene bevat de afbeelding van een kanunnik van St. Stephan in zijn misgewaad; daaromheen de volgende aanduiding:

„De HoogEerwaarde heer en meester Thomas Buys, dezer kerk deken en kanunnik, stierf in het jaar ons Heeren 1570, op den 7en dag van October. De Heere erbarme zich zijner ziele."

De andere plaat lag op het graf van de echtelieden Jacob Leeuwens en Sybilla van der Lynden. Leeuwens was in 1652 en 1660 tweede burgemeester, en in 1665 eerste. Deze plaat werd in koper gesneden door P. van Call, een zoon van den vermaarden werktuigkundige die in 1646 de merkwaardige klok in de vierschaar van het Raadhuis herstelde.

Deze beide koperen platen zijn thans, om ze voor verdere afslijting te bewaren, in den muur van het koor der kerk geplaatst, de eerste aan de noordzijde, de laatste aan de zuidzijde.

Aan 's Rijksschool voor Kunstnijverheid (gevestigd in het Rijks-Museum te Amsterdam), is met gunstig gevolg afgelegd het eindexamen van den vierjarigen cursus door de hh.: F. Engel Jbz., decor.-schilder, van Koog a/d Zaan, en J. B. Heukelom, decor.-schilder, van Amsterdam.

Eens in de vijf jaren wordt door het bestuur der Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels uit de renten van het Thieme-fonds een premie uitgeloofd voor een uitnemend werkstuk op het gebied van fabrieks-, handwerks- of kunstnijverheid. Tot dat doel wordt ditmaal verlangd een stuk gedreven zilverwerk in oud-Nederlandschen stijl, in te zenden vóór 15 Juli 1896, en waarvoor aan de beste inzending een premie van f 200 zal worden toegekend.

De inzendingen, die het eigendom blijven van den maker, worden ingewacht bij den secretaris der bovengenoemde Vereeniging, den heer J. H. van Heteren, Hartenstraat 26, te Amsterdam.

PERSONALIA.

Tot Hoogleeraar aan de Polytechnische School te Delft is met ingang van 1 September a. s. benoemd de heer Dr. L. Aronstein, thans leeraar aan die inrichting.

Met 1 Augustus a. s. zijn bij de Staatsspoorw.-Maatschappij benoemd tot adspirant adjunct-ingenieur de heeren, P. Braam van Vloten, te Dordrecht, en J. P. Huchshorn, te Alkmaar.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

den Helder, 3 Juli. Het Bestuur der Coöperatieve Bouw-Vereeniging, het bouwen van 31 woningen, in perceelen en in massa, zeven inschrijvingen. Laagste inschrijvers, voor perceel 1: Gebr. van Pelt, voor f 11700.—, voor perceel 2: A. Krijnen voor f 12500.—, voor perceel 3: J. de Vries voor f 8300.—, en voor de massa: H. Wijker voor f 33000.—

Dordrecht, 6 Juli. De architekt W. Stok Jr., het amoveeren van een pand en het ter plaatse bouwen van een heerenhuis. Van 12 inschrijvingen, de laagste van A. Schouten voor f 12926.—

Zutphen, 6 Juli. De architect J. Uiterwijk Wz. het bouwen van een villa voor de firma B. A. Albers & Co. Begrooting f 11600.—, gedetaileerde uitbesteding. De laagste inschrijvers te samen voor f 11250.—.

Amsterdam, 8 Juli. Het Gemeentebestuur, het bouwen van een brug. Van 11 inschrijvingen, de laagste van W. H. Elsinga voor f 35444.—

Amsterdam, 8 Juli. De architect W. Langhout Gzn. het afbreken en weder opbouwen van een perceel. Van 11 inschrijvingen, de laagste van Gebrs. Snoek voor f 14955.—

Amsterdam, 8 Juli. De architect J. L. Neumeijer Jr. voor rekening van de Maatschappij Parkzicht, het maken van een fundeering voor een café-restaurant. Van 12 inschrijvingen, de laagste van P. S. Rijnierse voor f 39650.—. Gegund.

Amsterdam, 8 Juli. De Directie der Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij, het maken van den onderbouw voor de overbrugging van de Rotte met bijbehoorende werken. Begrooting f 23900.—. Van 16 inschrijvingen, de laagste van A. Korteweg te 's-Gravenhage voor f 20440.—

Amsterdam, 8 Juli. De Directie der Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij, het bouwen van twee goederenloodsen het leggen en verleggen van sporen en wissels, het leggen van bestratingen met bijbehoorende werken, te Oldenzaal. Begrooting f 64200.— Van 15 inschrijvingen, de laagste van Th. Verhoeven voor f 56400.—

Tilburg, 8 Juli. De firma J. A. A. Kerstens, het bouwen van een fabriek. Laagste inschrijving van de firma Wed. F. van der Schoot, voor f 25984.—

Amsterdam, 10 Juli. De architect M. H. Ligthart, voor rekening der Javasche Bosch-Exploitatie-Maatschappij, het bouwen van een fabriek ingericht voor stoom zaag- en schaverij met ketelhuis, machinekamer, fabrieksschoorsteen, 2 arbeiderswoningen en verdere werken. Van 17 inschrijvingen, de laagste van J. P. Rieken voor f 39690.—

Leiden, 10 Juli. De architect W. C. Mulder, voor rekening van de Koninklijke Nederlandsche Grofsmederij, het bouwen van een magazijn-gebouw, enz. Van 5 inschrijvingen, de laagste van I. van der Kamp voor f 29989.—

Alkmaar, 11 Juli. Het Bestuur van de Coöperatieve Alkmaarsche Bouwvereeniging. Van 10 inschrijvingen de laagste van J. T. v.d. Idserd voor f 16854.— zonder voorwaarden en van C. van 't Hullenaar voor f 16440.— met voorwaarden van maximum tijd en minimum loon.

Amsterdam, 12 Juli. De architect G. van Arkel, het verbouwen van een perceel. Van 13 inschrijvingen, de laagste van H. E. Rademaker voor f 9990.—

Assen, 12 Juli. De Bouwvereeniging „Assen," het bouwen van 10 woningen voor onderofficieren. Gegund is aan A. J. Diehlman voor f 5587.— vier woningen, aan D. Neisingh voor f 3211.— twee woningen en aan H. Smallenbroek voor f 5588.— vier woningen. De Commissie levert voor het bouwen 100000 stuks steen.

AGENDA.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.
AFDEELING AMSTERDAM.

Buitengewone Bijeenkomst op Vrijdag 26 *Juli* 1895, des avonds te 8½ ure, *in het Gebouw der Maatschappij*, Marnixstraat 402.

Agenda:

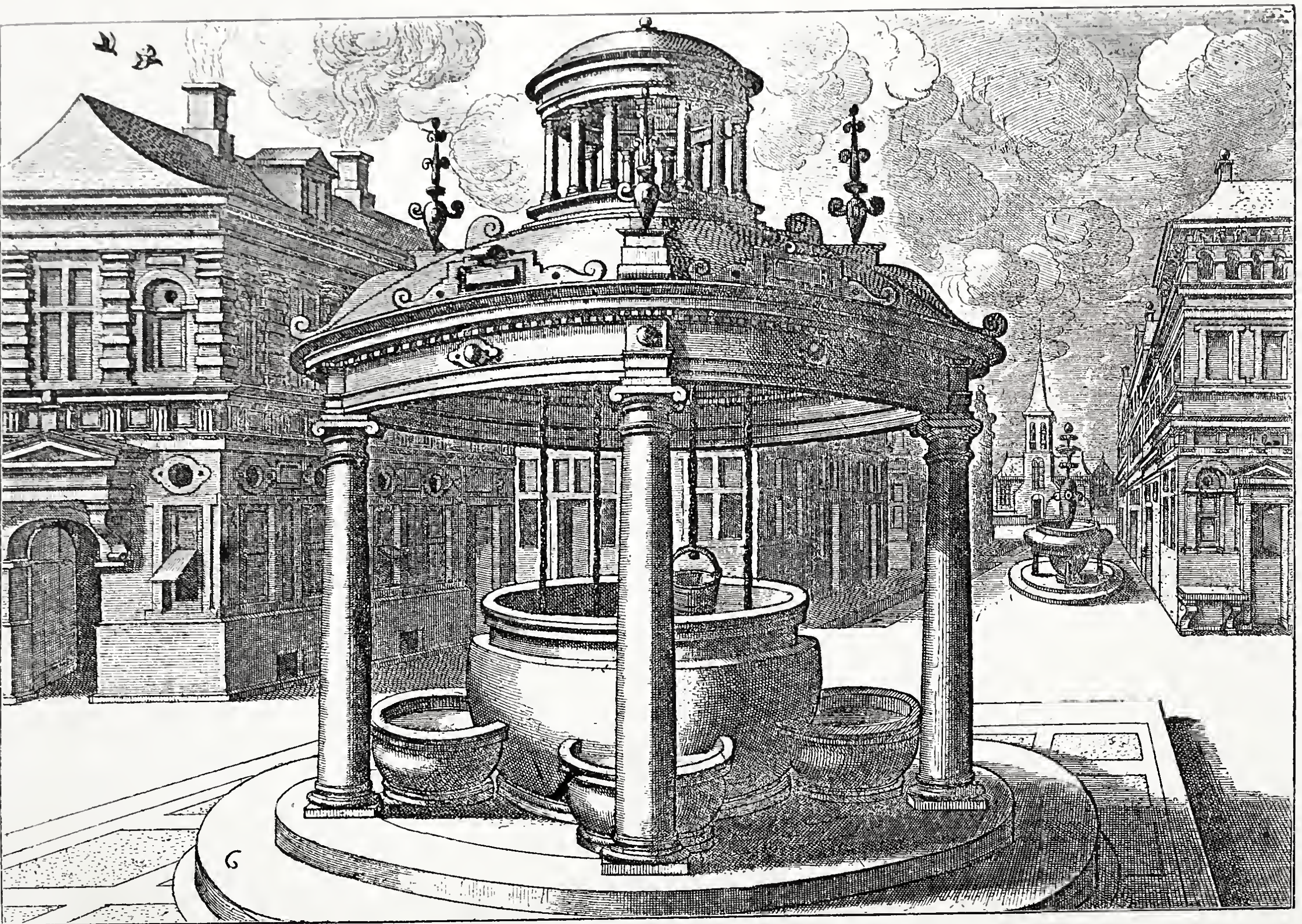
1. Mededeelingen van het bestuur.
2. Behandeling van het vraagstuk betreffende de constructie en inrichting van woningen met het oog op veiligheid bij brand.
   Inleider: de Heer J. Meier, Commandant van de Brandweer van Amsterdam.

Namens het Bestuur:
B. J. OUËNDAG, *Secretaris.*

VERBETERING.

In het Bouwk. Weekblad No. 28 van 13 Juli j.l., bladz. 181, eerste kolom, regel 16 van boven, staat in het Verslag der 71ste Algemeene Vergadering: „De heer Le Comte releveerde nog, dat er op dit oogenblik te Delft maar twee jongelui waren die bouwkundige studiën maakten, enz."

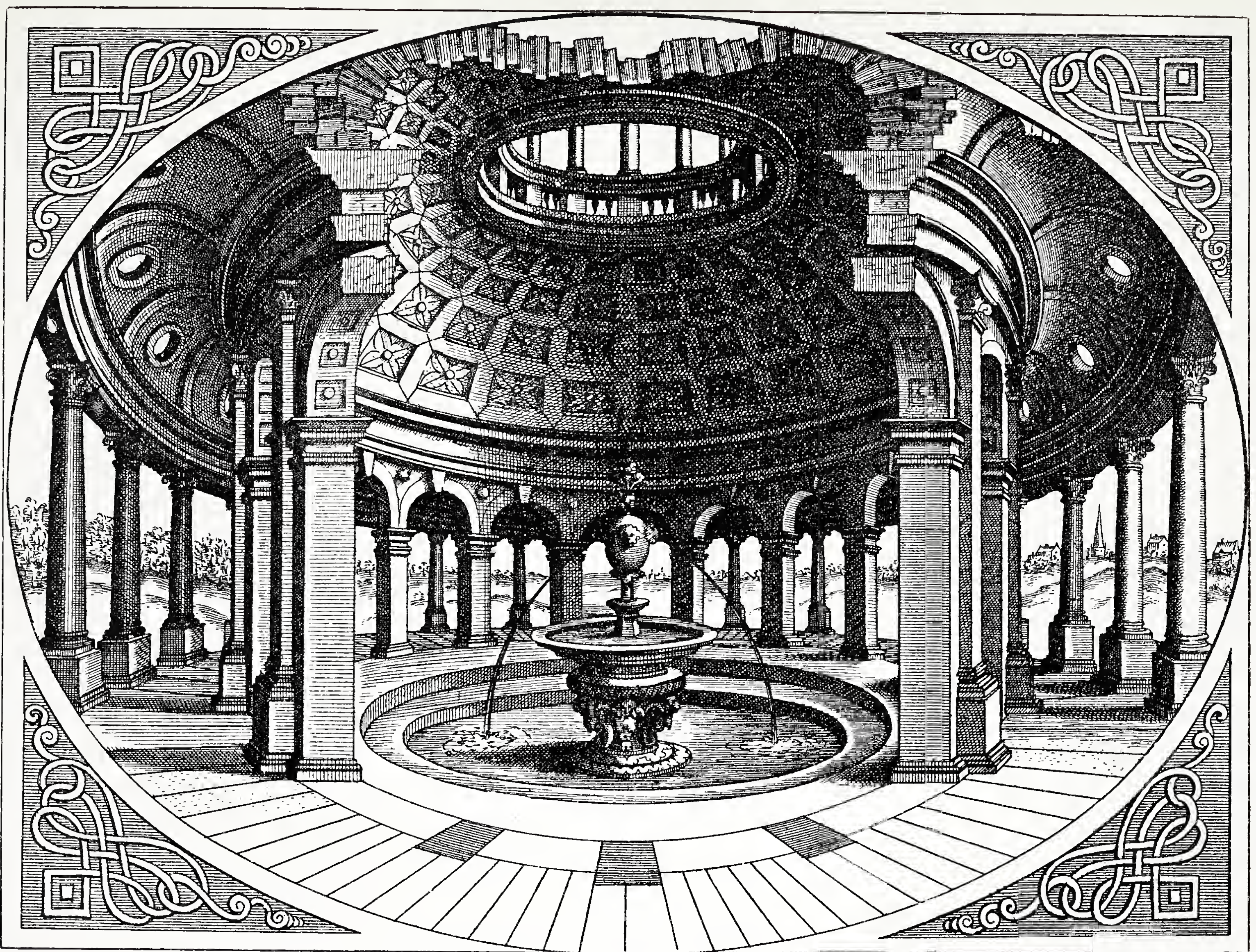
De heer Le Comte verzoekt ons mede te deelen — en wij voldoen gaarne aan zijn wensch — dat hij in zijn antwoord aan den Voorzitter releveerde, dat er op het oogenblik te Delft maar twee jongelui *woonachtig* zijn, die speciaal bouwkundige studien maken; dat de overigen te Rotterdam of 's-Gravenhage verblijf hielden, en dus bezwaarlijk eene Delftsche Afdeeling zouden kunnen helpen oprichten.

PLAAT I.

Ontleend aan de VRIESE'S plaatwerk III: «Artis perspectivae .... multigenis *fontibus*.»

BEHOORENDE BIJ HET BOUWKUNDIG WEEKBLAD VAN 27 JULI 1895 No. 30.

PLAAT II.

Ontleend aan de VRIESE's plaatwerk IV: «Scenographiae sive Perspectivae.»

BEHOORENDE BIJ HET BOUWKUNDIG WEEKBLAD VAN 27 JULI 1895 No. 30.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

27 JULI 1895. 15de JAARGANG. No. 30.

HANS VREDEMAN DE VRIESE.

(Vervolg van blz. 168.)

Meer dan het leven van dezen Meester is evenwel zijn werk bekend, en al moge men ook niet eens zeker weten, wanneer of waar hij ter ziele is gegaan, zijn werk, de talrijke plaat-werken door hem in teekening gebracht en uitgegeven, zij zijn gebleven, en zij kunnen namens en voor hem getuigen, wie hij was, en wat hij heeft gedaan, en zij stellen ons tevens in staat om den invloed na te gaan, welke zijn werk gehad heeft op zijn tijdgenooten in 't algemeen en op onze kunst in 't bizonder.

Volbloed kunstenaar als hij was, zag hij met verachting bijna neêr op hen, „*botte Kneuckels*" zoo als hij ze noemt, „die niet ende sien, dat *soeckers der consten* „*vinders der brootsacken sijn* — en dat menighe, ver„standighe, gheleerde Bou-meesters hedens daechs tot „soo schoonen wel-varen ghecomen sijn, sonder den „onsterffelicken loff, die sij daer door vercrijghen, eenen „loff, die seer veel meerder ende onsterfelicker is, als derghenen, die het op haeren coste lieten maecken."

Het is goed, dat *de Vriese* thans niet leeft, want het oude spreekwoord „Kunst *geeft* brood" is meer dan ooit zoek geraakt, en wordt door tal van kortzichtigen thans begrepen, als stondt er „Kunst *eet* brood," m. a. w. van de waarheid, dat Kunst nieuwe bronnen van volksbestaan opent, en de bestaande vermeerdert, is men in onze hoogere en lagere regeerings-kringen, en bij ons in 't algemeen trouwens, minder dan ooit overtuigd, en velen, zij meenen werkelijk zelfs, dat elk dood dubbeltje, dat op de Kunst door hen, niet bespaard maar beknibbeld wordt, een heusche schat vertegenwoordigt.

„Botte Kneuckels" zou de Vriese, als hij leefde, op zijn kernachtige manier tot dezen zeggen, „laet u tog opberghen int Kneeckelhuys."

Uit de gegeven levensbeschrijving en uit zijn nagelaten werken blijkt, dat onze *Vredeman*, al moge Guilmard, hem ook noemen „le *Roi* des *Architectes* dans son Pays," inderdaad weinig of niet als bouwmeester heeft uitgevoerd; geen enkel bouwwerk toch, wordt hem, zelfs niet door *van Mander*, die zoo gaarne zijn trompe d'oeil's beschrijft, toegeschreven en behalve het opzicht hem opgedragen over de fortificatiën van Antwerpen en het ontwerpen van enkele vertrekken en gangen voor het Keizerlijk paleis te Praag, vinden wij hem nergens als bouwmeester vermeld. De Heer *Hijmans*, wien ik daaromtrent nog per brief raadpleegde, antwoordde: „Je ne „pense pas qu'il existe aucun monument, que l'on „puisse avec certitude attribuer à *de Vriese*. Moi même, „je me suis préoccupé de cette questien et j'ai écrit de „divers côtès, au temps ou je m'occupais de mon *van* „*Mander*, pour m'éclairer la dessus, mais sans aucun „résultat."

Ook uit zijn plaatwerken blijkt, behalve uit het aan den Grave tot Mansfelt, opgedragen en in 1577 te Antwerpen bij Gerardus de Jode verschenen werkje „Architectura", dat eenige plattegronden, verschillende gevelopstanden en schoorsteenmantels bevat, nergens den architect, maar wel, den met de vormen der Architectuur volkomen vertrouwden ornementist en bovenal den Architectuur- of Perspectief-schilder.

Inderdaad, zijn hoofdarbeid blijkt te zijn geweest het ontwerpen en uitvoeren van perspectivische architectuurschilderingen, en in dat, hier toen nog vrij wel nieuwe genre, schijnt hij werkelijk een groot meester, bijna eenig te zijn geweest, te oordeelen althans naar de vele verhalen

en anecdotes daaromtrent bewaard, zijn tusschen-tijd bestedende met het maken van verschillende seriën teekeningen, die met graagte en met succes te Antwerpen en elders werden uitgegeven.

Waarschijnlijk heeft zijn studie te Kollum in *Serlio's* [1]) Architectuur, in hoofdzaak zijn loopbaan bepaald en hem perspectief-schilder doen worden. In het IVde Boek, het XIde Capittel van den door Pieter Coeck vertaalden en uitgegeven Serlio, een capittel handelende:

„Van de Ornamenten der picturen *binnen* ende *buyten* „de aedificiên," toch men leest:

„Noch mach men in de mueren der logien rontomme „de hoven met goeder redenen vercieren eenige open- „heyt, en van coleuren maken lucht, lantschap, huysen, „figuren, gedierten, oft dat men wilt. Desgelijcx heeft „men cameren, salen, ofte ander plaetsen ontrent de „eerden van binnen te cieren, so wordt den schilder „toegelaten op de mueren in manieren van Architec- „turen eenighe openheyt te maken ende deur te sien „na dat de plaetse is, want boven 't gesichte en mach „men niet dan lucht, oft welfsels, hooge bergen, en „d'opperste van huysingen sien. Set men oock figuren, „bovent gesichte, die moet men van onder sien, ende „niet den grondt, daer zij op staen."

Ook de platen met straat-inzichten welke in Serlio's IIde boek, tracteerende van Perspectieven, voorkomen, doen denken aan *de Vriese's* vele plein- en straat- en gracht-gezichten — doch hoe 't zij, al dan niet daartoe geïnspireerd door *Serlio*, onze *Vredeman* werd architectuur-schilder, en is blijkbaar op zijn Italiaansche reis, door het zien van de werken van Peruzzi, Raphael en van andere meesters, daarin tot volle ontwikkeling gekomen.

In Italië toch was het reeds *Bramante* (geb 1444, gest. 1514), die, alvorens hij te Rome op grond zijner ijverige opmetingen van oud-Romeinsche bouwwerken de opmerkzaamheid van kardinaal Olivier Caraffa trok en als architect optrad, fresco-schilder was en architectuur-schilderingen ontwierp (o. a. 't architectonisch gedeelte in Rafael's „School van Athene" werd door hem ontworpen. Zie *Vasari*.); in Italië was vooral door *Baltassarre Peruzzi* (geb. 1481, gest. 1536) de architectuurschildering in gebruik en in eere gekomen.

Zoowel schilder als architect was *Peruzzi* [2]) door zijn, toen vooral zeldzame perspectivische kennis en vaardigheid, in staat die beide kunsten te vereenen tot eene wel niet nieuwe, maar toch nimmer met zooveel succes en zoo treffend geslaagde kunst, *de architectuur-schildering*, die hij vooral voor theater-decoratiën in toepassing bracht, en dit met zulk verrassend effect, dat men zijn doeken menigmaal voor heusche paleizen, of galerijen of tuinen aanzag, en daaromtrent nog steeds tal van anecdoten in omloop zijn.

Het was deze architectur- of deze Prospect-malerei, zooals J. Burckhardt ze noemt, of wel deze „Perspective Curieuse" die, volgens *Semper* [3]) (zie zijn werk: „Der Stil" D. I. bl. 66) reeds in den Babylonischen kunsttijd in toepassing moet zijn geweest, welke *de Vriese* tot navolging inspireerde, en wel zoo, dat hij daarin Peruzzi schijnt geëvenaard te hebben. Op de muren van de binnenplaats van het woonhuis van Willem Keij te Antwerpen schilderde hij o. a. in perspectief eene galerij, met doorzicht op een grooten tuin met vijver, en dit zóó frappant, zóó 't oog-bedriegend, dat tal van bezoekers en onder dezen ook de Prins van Oranje (onzen de Zwijger), toen Burggraaf van Antwerpen, niet wilden gelooven, dat het maar schilderwerk was, en er eene werkelijke galerij en een werkelijken tuin in meenden te zien, en eerst, als de apostel Thomas, door betasting van het doek te overtuigen waren.

Dit alles evenwel is verdwenen, zoo mede het schilderwerk, hetwelk hij ten jare 1580 op het kasteel te Antwerpen in de woonvertrekken van den Prins van Oranje op diens last heeft uitgevoerd.

Ook in geen zijner plaatwerken heeft hij, althans voor zooveel mij bekend, eenige zijner veelbesproken, eigenaardige binnenplaats-, koepel- en plafond-beschilderingen afgebeeld, zoodat, aangezien behalve in het Artus-Hof te Dantzig, die schilderingen thans alle verdwenen zijn, men zich wel moet vergenoegen met de beschrijvingen van *van Mander*. Wie echter eenigermate een denkbeeld wil erlangen omtrent zijne in kleur uitgevoerde architectuur-schilderingen, dien verwijs ik naar de terecht beroemde geschilderde glazen in de St. Jans-kerk te Gouda, inzonderheid naar raam No. V, Salomo en de koningin van Scheba voorstellende, in 1561 door Dirck Crabeth geschilderd, en alwaar men door eene Dorische colonnade een Italiaansch stads-inzicht ziet, voorts naar raam No. IX, de offerhande van Zacharias in een rijken met open koepelgewelven gedekten tempel voorstellende, in 1501 door Dirck Cornelisz. van Oudewater geschilderd, en verder naar de glazen No. XXII, XXIII en XXIV.

Ter beoordeeling van de Vriese's talent, resten ons dus behalve enkele zijner oorspronkelijke teekeningen, slechts zijn plaatwerken, en hoezeer daaruit zijn talent als architectuur-schilder ten volle blijkt, zoo zijn die plaatwerken toch in hoofdzaak van ornementalen aard, en doen zij hem kennen in de eerste plaats als hoogst begaafd, talent- en smaakvol *ornementist;* wel wordt hij soms ook graveur of plaet-snider genoemd, doch het is voldoende bewezen, dat hij, hij moge de graveer-kunst al gekend hebben, haar toch niet beoefend heeft, en al zijn platen door anderen liet snijden.

Het eerste plaatwerk, dat zonder bijvoeging van een enkel woord tekst van Hans Vredeman de Vriese, ter wereld verscheen, of beter gezegd, in druk verspreid werd (I), was in het jaar 1555 het plaatwerk: *Cartels,* [1])

---

[1]) *Sebastiano Serlio* werd geboren in 1475 en stierf in 1552, volgens sommigen echter eerst in 1560.

[2]) Over *B. Peruzzi's* talent in dit genre verwijs ik naar: „L'histoire de la vie et des ouvrages des plus célèbres architectes" 1830, par Quatremère de Quincy.

[3]) *Semper* zegt betreffende de perspectivische gewelfschildering: „Der Ausgangspunkt jener verwickelten Kunst, die die „schwierigsten architektonischen Kombinationen, verbunden mit „reichen Figurengruppen, auf jeglicher Deckenfläche kunstge- „recht und naturgetreu darzustellen weiss, ist, dass man sich „den Plafond oder die gewölbte Decke als eine durchsichtige „Glastafel denken muss, hinter welcher die Mauer, die in der „Phantasie jede gewollte Höhe erreichen mögen, sichtbar bleiben. „Was nun auf dieser idealen senkrechten Wandfläche jenseit des „Plafonds aufrecht stehend gemalt ist, muss auch so erscheinen, „wenn däfür nur seine Projektion auf der (ursprünglich durch- „sichtig gedachten) Plafond-fläche an die Stelle tritt." Zie § 18. Textile Kunst. Die Decke.

[1]) De *Cartel, Cartouche, Kartusche, Cartoccio, Cuir*, of het *sierschild*, schijnt zijn oorsprong te danken aan de met verschillende sierlijk uitgeknipte en op- en omgerolde kanten voorziene perkamenten- schilden, welke men in Italië bij feesten tot versiering aanbracht.

Oorspronkelijk dus behoorende tot de leder-ornementiek, werd de cartouche al spoedig benut in de ornementiek van het geslagen metaal, om sedert, ten onrechte, ook toegepast te worden bij hout- en steen-versieringen.

Met den beroemden triomphwagen van keizer Maximiliaan door Albert Dürer ten jare 1515 voor de stad Neurenberg ontworpen en uitgevoerd, deed de cartel voor goed zijn entrée in Duitschland.

op den titelblad-cartel omschreven, als: „Multarum variarumque protractionum (*Compartimenta* vulgus pictorum vocat) libellus utilissimus, iam recens delineatus par Johannem Vreedmannum Frisium."

Het is eene ongenummerde suite van 12 platen en eene titelplaat, uitgegeven door Gerardus de Jode te Antwerpen [1]), waarop zijn afgebeeld 24 *Cartouches*, blijkbaar geïnspireerd zoowel door de motieven, welke Pieter Coeck van Aelst voor zijn triomphwagens en eerepoorten had ontworpen, als door de compartimenten of cartels ontworpen door zijn tijdgenooten, waarvan wij nog enkele terugvinden in de werken van de gebroeders *Floris* [2]), van een *Corneille Bos* [3]), een *Maarten* van *Heemskerck* [4]) en anderen.

De Vriese's cartels zijn echter rustiger en smaakvoller dan vele dezer, en allen ingevuld met latijnsche teksten, ontleend aan het Oude of aan het Nieuwe Testament; om en aan den rand der, 't zij vierkante, rechthoekige, cirkel-, ovaal-, ster- of hart-vormige binnenruimte zijn met rozetten, nagels, ringen, saterkoppen en doorgestoken krullen, enz. een of meer achtervlakken verbonden, die op tal van spelende wijzen zijn uitgewerkt en om en dooreen gekruld, terwijl aan de koppen, ringen en krullen hier en daar doek- of vrucht-guirlandes op 't elegantst zijn aangebracht.

Reeds in 1557 verscheen (II) eene vervolg-serie, mede te Antwerpen apud Gerardum Judaeum, bestaande uit eene suite van 12 ongenummerde platen met een titelblad, welks cartel tot opschrift heeft: „Variarum protrac-„tionum (vulgo *Compartimenta* vocant) cum pictoribus „omnibus propter venustatem, tum studiosis propter „Autorum sententias ubique insertas, libellus apprimé „utilis atque copiosus." [5]) De cartels zijn in denzelfden geest als de eerst verschenen, doch hun latijnsche opschriften zijn nu ontleend aan gezegden van Plato, Cicero, Aristoteles en anderen. Beter nog dan in deze plaatwerken, komt de rijke compositie van de cartels van dien tijd uit in de reeds bovengenoemde geschilderde kerkglazen van Gouda, o. m. in de vier cartels van raam IV, voorstellende de wapens van de Hoogh-Heemraden van Rhijnlandt en in 1594 door Adriaen de Vrije van Gouda geschilderd, zoomede in den grooten cartel van raam VII, Salomo's Inwijding van den tempel te Jerusalem voorstellende, een raam door Koning Philips II van Spanje, der kerk tot verciersel gegeven en in 1577 door Dirck Crabeth geschilderd; ook de in sommige onzer kerken nog aanwezige uitgezaagde en beschilderde oude opschrift- of gilde-borden doen zien welk eene plaats en beteekenis de cartel als versieringsmotief destijds heeft ingenomen.

[1]) In de stedelijke kunstverzameling te *Leeuwarden* is onder N⁰. A 659ᵃ deze serie aanwezig. De collectie *Godefroy* bevat de herdruk van Van Trigt.

[2]) Van *Corneille Floris* verscheen in 1557 eene serie van tien platen en een titelblad met het opschrift:

„Veelderley nieuwe inventiën van antycksche sepultueren die „men nou zeere ghebruykende is met noch zeer fraeije grotissen „en compertimenten zeer bequame over beeltsniders, antyck-„sniders, schilders en alle constenaers, ghedruckt bij mij Jerony-„mus Cock," waarvan in 1557 een mede door Cock gegraveerd „Libro secundo" verscheen in 10 platen en een titelblad.

[3]) Van *Corneille Bos* bestaan reeds van 1540, 3 stuks „Grotesken" en verscheen tusschen 1550—1554 eene serie van 16 stuks platen, met: „Trophées, Armures et Paneaux Grotesques."

[4]) Van *Maarten van Heemskerck* verscheen in 1557 bij Cock eene serie van 16 platen, waarvan vier met cartels in 't genre van Floris.

[5]) In de collectie *Frederiks* bevindt zich zoowel deze serie, als ook dezelfde serie genummerd, zonder titelblad en zonder opschriften.

Blijkbaar hebben zoowel deze beide seriën, almede de Vriese's *Grottesken* tot navolging gediend aan *Clemente Perette* van Brussel, welke in 1569 te Antwerpen bij Plantin uitgaf een plaatwerk met een 35 genummerde prachtvolle cartels, getiteld: „Excertitatio alphabetica nova et utilissima" gegraveerd door Cornelis de Hooghe [1]) en voorzien, niet met opschriften, maar met letter-vormen en schrijf-voorbeelden.

Deze cartels (in de collectie Frederiks voorhanden) staan, rijk, smaakvol en hoogst elegant als zij zijn ontworpen, in kunstwaarde nog verre boven die van *de Vriese*, en Guilmard getuigt daarvan dan ook: „c'est ce que „nous avons vu de mieux dans ce genre."

In het jaar 1560 verscheen (III) een nieuw plaatwerk van *de Vriese*, getiteld: „Artis perspectivae plurium ge-„nerum.... multigenis fontibus, etc. Excubedat Antverpiae, „Gerardus de Jode." Dit werk bestaande uit eene suite van 30 genummerde platen bevat een 50-tal deels eenvoudig, deels rijk behandelde en sommige zelfs met beelden versierde steenen zuig-pompen en ophaal-putten, vele dezer voorzien met een koepelgewelf of met eene andere afdekking, rustende op kolommen of pilasters; enkele dier putten, o.a. die genummerd 14 en 15, zijn voorzien met groote tand- en draai-werken en met overstort-bakken, en bijna alle zijn zij geplaatst, 't zij op een in perspectief geteekend stads-plein, 't zij op den hoek van een paar schilderachtige straten, 't zij op de binnenplaats van een paleis. [2]) Nevenstaande plaat I., zijnde No. 5 dezer serie, stelt eene der eenvoudigste, overdekte putten voor. In 1573 schijnt van dit plaatwerk te Antwerpen bij P. Galle een herdruk (IIIa) met 24 platen te zijn verschenen [3]), dat werd opgedragen aan: „Magnifico Melchiori Lorichio pictori", althans, dit leid ik af uit hetgeen Dr. Jessen in zijn in 1894 verschenen Catalog der Ornamentstich-sammlung des Kunstgewerbe-Museums in Berlin, onder No. 1467 daarvan mededeelt.

In dat zelfde jaar 1560 verscheen (IV) van *de Vriese* zijn: „Scenographiae sive perspectivae (utt Aedificia, hoc „modo ad opticam excitata, Pictorum vulgus vocat) pul-„cherrimae viginti selectissimarum fabricarum à Joanne „Vreedmanno Frisio, ingeniosissime excogitatae et de-„signatae et à Hieronijmo Cock aeditae, etc., aux Quatre „Vens avec privilège du Roij, pour six ans."

Het is eene suite van 20 ongenummerde platen en een titelblad, waarbij de uitgave wordt opgedragen aan den Graaf van Mansvelt, met wiens wapenschild dat blad versierd is.

Uit deze serie vooral, welke binnen geëncadreerde ovalen met ornementale hoekvullingen, eene reeks charmante inzichten binnen galerijen, op pleinen, in paleizen en vestibules, en op binnenplaatsen met of zonder waterpartijen bevat, uit deze serie vooral, getuige de daaraan ontleende nevenstaande plaat II, spreekt Italië; had *de Vriese*, zooals ik reeds vroeger zei, Italië en haar steden, paleizen en villa's *niet* gezien, dan zou hij onmogelijk dit alles zóó en zóó verscheiden hebben kunnen geven; daar ligt in dit plaatwerk een rijkdom van vormen, eene variëteit en eene wisseling van opvolgende doorzichten, daar spreekt uit eene imaginatie, eene zekerheid en eene élégance, als alleen Italië's Architectuur destijds bezat en als een man als de Vriese, die schilder maar

[1]) *Cornelis de Hooghe* was een Hagenaar van geboorte en werd in 1583 wegens landverraad onthoofd. Zie *Kramm*.

[2]) De Collectie *Frederiks* bevat van deze serie 23 platen.

[3]) In de collectie *Godefroy* is deze serie compleet aanwezig, doch zonder titelblad.

In de collectie *Frederiks* is deze suite compleet aanwezig.

geen architect was, en ook al ware hij archtitect geweest, niet had *kunnen* ontwerpen.

Niet, dat ik het: „H. Vriese Invent:" betwijfel, dat op vele dier platen staat, maar ik beweer alleen, dat 't geen hij zóó artistiek en zóó schilderachtig tevens wist terug te geven en zeer zeker ook grootendeels wist te groepeeren, dat hij dat alles, in hoofdzaak althans, ter plaatse moet hebben gezien, en naar het leven moet hebben geteekend.

Ten jare 1562 verscheen hierop eene vervolg-serie (V) met 30 andere platen, deels met stadsgezichten, deels met kasteelen en villa's in vogelvlucht gezien en deze laatste met hun tuinen en waterpartijen en veelal door een bergachtig landschap omgeven. Deze platen zijn niet ovaal omlijst, doch met tal van figuren en groepen gestoffeerd, figuren en groepen welke de eerste serie ten eenenmale mist; ook deze platen verplaatsen ons meerendeels in Italië, en zijn geteekend met het: „Vriese Inventor" en alle ruimer en breeder opgevat dan die der eerste serie. De oorspronkelijke uitgave heb ik niet kunnen raadplegen, en daardoor is mij ook de titel waaronder deze uitgave verscheen, onbekend. Aan Dr. *Jessen's* bovengenoemde Catalog heb ik het jaar der uitgave ontleend.

In het jaar 1601 werden deze beide seriën (IV en V) te Antwerpen opnieuw uitgegeven onder den titel: „Variae Architecturae Formae: A. Joanne Vredemann: „Vriesio, Magno Artis Huius Studiosorum Commodo, „Inventae. Antverpiae. Excudebat Theodorus Gallaeus, „CIↃ.IↃCI." [1])

Het was deze dubbele serie, welke *Adrouet Du Cerceau* o. m. copieerde, in kleiner formaat overbracht en met zijn handteekening voorzien als eigen werk uitgaf, met dit onderscheid alleen, dat op zijn copiën het licht en de schaduw zich aan de tegengestelde zijde bevinden. Wel hebben Fransche schrijvers, in hun blinde ingenomenheid met *Du Cerceau*, met behulp van *l'Art pour Tous* zelfs, al hun best gedaan om *Vredeman de Vriese* tot een copiïst en navolger van Androuet te verklaren, doch de architect *Destailleurs* heeft in zijn „Notices sur quelques „artistes français du XVIe au XVIIe siècle" en *A. Schoij* na hem, duidelijk aangetoond, dat het *Du Cerceau* was: „qui emprunta constamment à *de Vriese* non-seulement „les idées de ses Compositions, mais encore les détails „matériels de publication et les errements familiers des „éditeurs anversois."

(Wordt vervolgd).

AANBESTEDINGEN IN KOFFIEHUIZEN.

Bij herhaling wordt in advertentiën voor aanbestedingen bekend gemaakt, dat „bestek en teekeningen ter inzage liggen in een Café," waar dan ook later de aanbesteding zal worden gehouden.

Het is tegen die gewoonte dat veel is aan te voeren.

Terwijl in den laatsten tijd allerlei maatregelen worden genomen, om allen die op een bouwterrein werkzaam zijn, verre te houden van het maken van verteringen in koffiehuizen, van welken aard dan ook, wordt door het aanbesteden in die inrichtingen weer in de hand gewerkt wat men tracht tegen te gaan.

Waarom hebben die aanbestedingen er plaats? Meestal ouder gewoonte en omdat de kastelein zijn lokaal veelal gaarne om niet geeft, met de speculatieve gedachte aan winst op hetgeen er verteerd zal worden.

Indien men nu nagaat, wie zoo al de aanbestedingen bijwonen, of het bestek en de teekeningen komen inzien en bestudeeren — waaronder ook ondergeschikten van aannemers, leveranciers, enz. — en daardoor in de verleiding komen of voor hun fatsoen het noodig achten verteringen te maken, dan is het meer dan gewenscht, dat aan die gewoonte een einde kome. Men behoeft, om dit toe te geven, nog geen puritein te wezen.

Er is iets zeer onnatuurlijks in, dat hij die bouwen laat, alleen om de geringe onkosten van huur van een lokaal te ontloopen, bij den kastelein te land komt, die hem een dienst bewijst, ter wille van door derden te maken verteringen. Het is echter ook duidelijk, dat de zaak nog niet van die zijde is beschouwd; immers, ware dit het geval, dan zou het gebruik al reeds lang hebben opgehouden te bestaan, en zou liever een lokaal gehuurd worden, waar de bezoeker vrij is en niet op zijn uitgaven gevlast wordt.

Toegegeven, dat het in kleine steden moeielijk is elders dan in koffiehuizen onder te komen, in groote plaatsen bestaat dat bezwaar niet, en voornamelijk in Amsterdam behoeft het gewraakte gebruik geen oogenblik langer te duren; daar heeft men het gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, waar ten allen tijde tegen een geringe vergoeding de gelegenheid kan worden verschaft, om aanbestedingen te houden, het bestek ter inzage te leggen, en teekeningen al of niet aan wanden tijdelijk ter bezichtiging te stellen, desverlangd alleen voor gegadigden: . . . laat het gebruik maken van die gelegenheid, gewoonte worden.

Enkele Amsterdamsche bouw-patroons hebben reeds daarvan gebruik gemaakt, zoo ook het Rijk, dat eenige jaren geleden daarin zelfs is voorgegaan. Het ware wenschelijk, dat alle anderen, op advies van hunne architecten, dit goede voorbeeld wilden volgen, al is het ten koste van eene geringe opoffering; want zij die aanbesteden, zullen moeten inzien, dat het kosteloos verstrekken van een lokaal in een koffiehuis een gunst is, die verhaald wordt op personen, waaronder er zijn die daarvoor allerminst in aanmerking moeten komen.

R.

EEN GEDENKBOEK.

Bij gelegenheid van de feestelijke opening van den Spoorweg van Lourenço Marques (Delagoa-Baai) naar Pretoria is een „Gedenkboek" verschenen, waarvan een beperkt aantal exemplaren is gedrukt om aan verschillende instellingen en particulieren aan te bieden. Dit boekwerk, dat ook ten geschenke is ontvangen door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, wekt reeds dadelijk de belangstelling, omdat de genoemde spoorweg door Nederlanders is tot stand gebracht, door de Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg Maatschappij die 21 Juni 1887 werd opgericht; omdat de namen van zoo vele Nederlandsche technici verbonden zijn aan het werk, waarvan de dienst op 1 Januari 1895 definitief werd geopend, met een personeel — daaruit is zoo ongeveer de omvang op te maken — van behalve 1237 blanken, nog bovendien meer dan 3300 kleurlingen. Maar ook de *uitvoering* van dit Gedenkboek wekt onze bijzondere aandacht en ontlokt aanstonds een woord van waardeering en lof. Zelden toch komt een boek uit, met zooveel zorg uitgevoerd, en waarin men duidelijk één leidende hand waarneemt.

Het boek is namelijk geïllustreerd, het heeft een versierd titelblad, georneerde beginletters en aan het einde van elk hoofdstuk een cul-de-lampe, allen met toepasselijke vormen en in houtsnede uitgevoerd, — verder omlijstingen van de inge-

[1]) In de stedelijke kunstverzameling van *Leeuwarden* berust van deze uitgave onder N⁰. A. 655 de eerste serie in haar geheel en van de tweede een 27 platen met eerstgenoemde in één band gebonden.

In de collectie *Godefroy* bevindt zich de herdruk van A⁰ 1601 van serie IV en dit in één band met de 24 platen van den herdruk van A⁰ 1573 van de Vriese's plaatwerk III. Zie Noot [2]) sub III[a].)

voegde kaarten, teekeningen en portretgroepen; alles, ook de stempelband, is in één geest. Die karaktervolle boekverluchtingen zijn van den heer H. P. Berlage Nz.

Papier, letter en druk zijn zeer mooi, en werken mede om aan het boek een cachet te geven, waarop weinig of liever geen boeken uit onzen tijd aanspraak kunnen maken. Een woord van lof, waar dit er is voor den heer Berlage, verdient dan ook de drukker, de heer J. H. de Bussy te Amsterdam, voor zijn aandeel in de uitvoering.

Eén opmerking mag ik niet terughouden; 't is echter allerminst een aanmerking, maar veeleer slechts een luchtgeven aan een vermoeden; namelijk, ik geloof: dat het beter ware geweest om weg te laten de figuurtjes die de plaats innemen van het wit aan het begin van elken nieuwen, en ook gedrukt zijn aan het einde van den daaraan voorafgaanden regel die niet geheel vol gezet is kunnen worden. Daardoor, en door het met dergelijke figuurtjes, zoo hoog als het corps der letters, opvullen van de laatste regels op die bladzijden die nog wit overlieten, is het drukwerk streng omlijst en heeft het een gansch niet te ontkennen cachet gekregen. Maar ook gewoon goed zetwerk is, zonder die toevoegingen, eigenaardig mooi.

Wellicht hadden die figuurtjes in wat grijzer toon gedrukt kunnen worden om minder in het oog te vallen; zoo ook de streepjes waartusschen de cijfers der bladzijden, die daardoor wat erg op den voorgrond komen.

Ik geloof, dat dit beter ware geweest, hoewel erkennende, dat in de opvatting van den heer Berlage een te waardeeren streven ligt.

Dat de witte regels vervangen zijn door georneerde banden, is een versiering die goed doet.

Het geheel kan tot voorbeeld strekken.

C. T. J. LOUIS RIEBER.

TENTOONSTELLINGEN.

Van Mei tot October 1896 zal te Berlijn de nijverheids-tentoonstelling plaats hebben, die reeds sedert eenige jaren in voorbereiding is. Zij staat onder protectoraat van prins Friedrich Leopold van Pruissen, onder het Eere-Voorzitterschap van den Minister voor Handel, Freih. Von Berlepsch, en wordt gehouden ter viering van het jubileum van Berlijn als hoofdstad des Rijks.

Zij zal omvatten 24 groepen: 1. Geweven stoffen; 2. Kleedingstukken; 3. Bouw- en Ingenieurwezen; 4. Hout-industrie; 5. Porcelein-, chamotte- en glasindustrie; 6. Galanteriën; 7. Metaal-industrie; 8. Graphische- en decoratieve kunsten, drukkunst; 9. Chemische industrie; 10. Voedings- en genotmiddelen; 11. Instrumenten; 12. Muziek-instrumenten; 13. Werktuig- en scheepsbouw, transportmiddelen; 14. Electrotechniek; 15. Leder en caoutchouc-industrie; 16. Papier-industrie; 17. Photographie; 18. Hygiëne; 19. Onderwijs en opvoeding; 20. Visscherij, scheepvaart en daartoe behoorende sport; 21. Sport op elk gebied; 22. Tuinbouw; 23. Duitsche Koloniale tentoonstelling; 24. Hotel- en restauratie-wezen.

De Berlijnsche Nijverheids-tentoonstelling stelt zich voornamelijk ten doel, een volledig beeld te geven van de Berlijnsche nijverheid in haar veelzijdigheid en degelijkheid, en daarbij de beteekenis der stad op het gebied van nijverheid en handel aan te toonen. Aan de Kunstnijverheid zal daarbij eene eerste plaats worden ingeruimd; voor hare beste producten wordt een eerezaal ingericht. Het stedelijk bestuur zal in een eigen pavillioen een beeld geven van de ontwikkeling van Berlijn op elk gebied.

De tentoonstelling zal gehouden worden in het Treptower Park en omgeving, op een ruimte groot 1 millioen M², gelegen aan de breede Oberspree, uitmuntend geschikt voor de watersport. Het hoofdgebouw beslaat een ruimte van 53.000 M². Bijgebouwen worden opgericht voor elk der groepen 9, 10, 11, 17, 18, 19, 20 en 21, en een groote hal voor groep 3. Al de gebouwen worden des avonds electrisch verlicht.

Op eene ruimte groot 45.000 M². zal „Oud-Berlijn" worden opgericht. Een afzonderlijk „Theater Alt-Berlin" zal met behulp van de middelen der meest volmaakte nijverheid, de geschiedkundige ontwikkeling van Berlijn, van af visschersdorp tot wereldstad, aanschouwelijk maken.

Reeds 1 Oct. a. s. zullen alle gebouwen geheel voltooid zijn; er werken thans ruim 2000 man aan.

Onder de Oberspree wordt een tunnel aangelegd, waarvoor de voorbereidende werkzaamheden reeds gereed zijn.

BERICHTEN.

KERK TE WESTERGEEST. Omtrent de muurschilderingen in de kerk te Westergeest gevonden, waaromtrent reeds sprake was in ons blad van 13 Juli j.l., kunnen wij thans nader mededeelen, dat zij na een meer nauwkeurig onderzoek van zeer veel belang blijken te zijn.

Zij dagteekenen waarschijnlijk uit het midden van de 14e eeuw; er ontbreken echter te veel gedeelten, om met juistheid te bepalen wat zij moeten voorstellen. Het gevondene, waaromtrent men met eenige zekerheid mededeelingen kan doen, bevindt zich in den koepel op enkele meters boven den vloer. Daar is een band geschilderd, zich herhalende op onderlinge afstanden van ongeveer een meter, zoodat er drie strooken zijn. In de eerste strook vertoonen zich voorstellingen van de kruisiging. In de tweede in den rechter hoek eenige duidelijke figuren, waarvan evenwel de juiste beteekenis niet kan aangegeven worden; in den linker hoek zijn eenige naakte gestalten zichtbaar. De laatste strook, waarin boven den rand een opschrift voorkomt, is met staande figuren gevuld, die wel waarschijnlijk de apostelen moeten verbeelden.

De Remonstrantsche Broederschap zal weldra geen andere dan nieuwe kerkgebouwen bezitten.

De nieuwe gemeenten te Groningen, Meppel, Lochem en Hoogeveen hebben reeds nieuwe kerken; de oude gemeenten te Gouda, Amersfoort, Utrecht en Haarlem hebben in de laatste jaren nieuwe bedehuizen gekregen. Een drietal weken geleden werd de eerste steen gelegd van een nieuwe kerk te 's-Gravenhage.

Te Rotterdam is thans besloten tot den bouw van een nieuw Remonstrantsch Kerkgebouw volgens plannen van den heer Henri Evers. De fundeering zal wellicht nog vóór den winter gereed kunnen zijn.

Te Delft is het oude kerkje verlaten en zal een nieuwe tempel worden gesticht, van welks bouw de heer A. Le Comte de leiding op zich heeft genomen.

De leden van de Vereeniging „Arti et Industriæ" te 's-Gravenhage zullen op 7 Augustus a. s. hun jaarlijksche zomerexcursie maken, ditmaal naar de Tentoonstelling te Amsterdam.

Het bestuur der „Nationale Vakvereeniging voor opzichters en teekenaars," afdeeling 's Gravenhage, hield Woensdag 24 Juli eene vergadering in Maison Pinksen, waartoe belangstellende uit Amsterdam waren uitgenoodigd. Het doel dier vergadering, namelijk om te trachten voor genoemde Vereeniging eene Amsterdamsche afdeeling te stichten, is volkomen bereikt. Alle aanwezigen lieten zich als lid inschrijven, terwijl een viertal zich tot een voorloopig uitvoerend Comité vormde.

Eerstdaags kan men eene meer uitgebreide vergadering tegemoet zien, waarop men zal trachten om het geheel een meer vasten vorm te geven.

De heer Veenstra, 2e von Swindenstraat 19, Amsterdam, tot wien alle correspondentie kan gericht worden, heeft het voorloopig secretariaat op zich genomen.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Gronau, 13 Juli. De architect G. Beltman A.Gzn. te Enschede, het bouwen van een spinnerij, enz., voor de firma M. van Delden en Co. te Gronau. Van 16 inschrijvingen, de laagste van D. J. van Riemsdijk te Sliedrecht, voor f 125000.—. Gegund.

Zaandam, 13 Juli. Het Gemeentebestuur, het bouwen van eene openbare lagere school en daarmede in verband staande werken. Begrooting f 39300.—. Van 20 inschrijvingen, de laagste van J. den Bakker te Amsterdam, voor f 34985.—. Het leveren en stellen der meubelen voor genoemde school. Begrooting f 6100.—. Van 20 inschrijvingen, de laagste van G. Baas & Co. te Hilversum, voor f 5555.—.

Amsterdam, 15 Juli. Het bouwen van een vaste brug. Van 14 inschrijvingen, de laagste van A. van Wensveen te 's Gravenhage voor 27200.—.

Enkhuizen, 16 Juli. De architect C. van Foreest te Beverwijk, het bouwen van 6 woonhuizen. Van 4 inschrijvingen, de laagste van J. van West voor f 29294.—. Niet gegund, wordt herbesteed.

Amsterdam, 18 Juli. De architect J. van Looij, het amoveeren van den schouwburg Tivoli met aangrenzende percelen en het daar ter plaatse bouwen van monsterzalen, kantoorlokalen en concierge woning. Van 18 inschrijvingen, de laagste van Th. Ligthart voor f 39514.—.

Amsterdam, 18 Juli. De architect W. Langhout Gzn., het afbreken en weder opbouwen van een perceel is gegund aan W. Greve voor f 17180.—.

Winschoten, 18 Juli. Het Gemeentebestuur, het bouwen van een nieuw raadhuis. Van 11 inschrijvingen, de laagste van J. IJzer voor f 20900.— zonder voorwaarden en voor f 21945.—. met voorwaarden van maximum arbeidstijd en minimum loon.

Rotterdam, 20 Juli. De architecten J. F. Roovers & Zn. & Buskens, het bouwen van een fabriek voor vruchten- en groentenbereiding met ketelhuis en bijbehoorende werken. Van 17 inschrijvingen, de laagste van J. van Bovenen voor f 31017.—.

Amsterdam, 22 Juli. Door B. en W van Amsterdam, 1° het leveren en stellen van 3 reservoirs en 14 bezinkingsbakken met leidingen, enz., aan het centraal pompstation van het Liernurstelsel, Kostverloren vaart, gemeente Sloten. Van 5 inschr., de laagste van C. B. v. Malden, voor f 16,216.

2°. het bouwen van twee houten loodsen, ten behoeve van eene inrichting tot het bezinken van faecaliën op het Belt-terrein aan de Kostverloren vaart. Van 21 inschr., de laagste van P. Duinker, voor f 10,800.

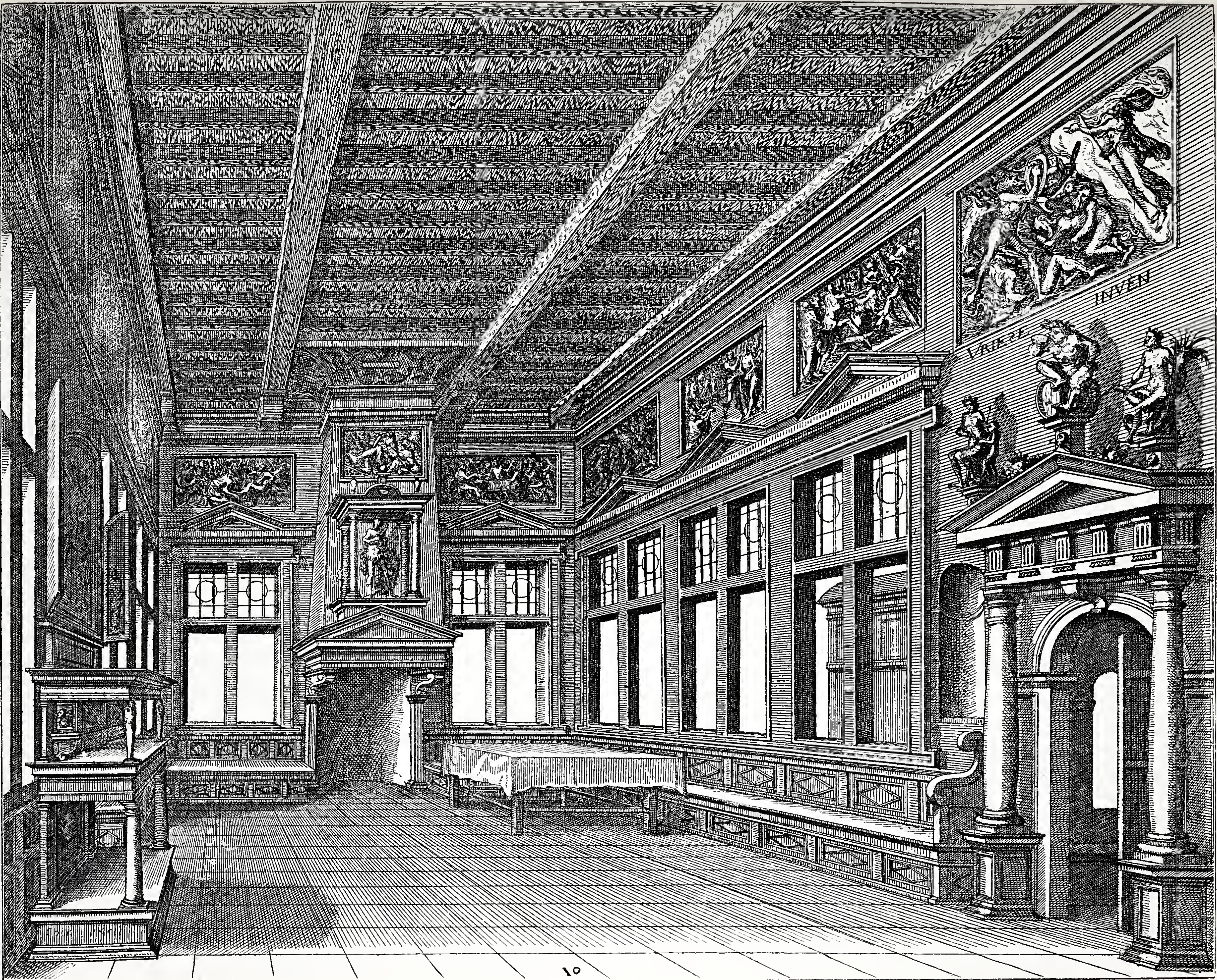
Amsterdam, 22 Juli. De architect W. Hamer (ondershands). het bouwen van 3 pakhuizen, Houtmankade hoek Roggeveenstraat aldaar, voor rekening van den Heer P. W. Janssen. Van 7 inschr., de laagste van P. A Warners alhier, f 80,960. Gegund.

Lijst van Fabrikanten, Leveranciers, enz.

Prijs per regel voor niet geabonneerden op advertentiën *f* 5.— per jaar bij vooruitbetaling. Abonnés op advertentiën 1 regel gratis voor iedere advertentie.

Algem. Maatsch. van Levensverzek. en Lijfrente, Damrak 74, Amst.
Badinrichtingen. — TH. VAN HEEMSTEDE OBELT, Amsterdam.
„ — TH. A. DE KOSTER, Amsterdam.
Behangselpapieren- — H. & A. ROOSEBOOM. Den Haag en Amsterdam, Koningsplein 1.
Bouwmaterialen. — NIC. BROERS, Amsterdam.
Bouwstoffen. — MARTIN & Co.. Amsterdam.
Brandkasten. — Wed. P. A. SCHROOT & ZOON, den Haag.
„ (Amerik.) — FRED. STIELTJES & Co., Amsterdam.
Brandkluisdeuren. — Wed. P. A. SCHROOT & ZN. den Haag.
Cement- en Kunstzandsteenfabriek. — L. H. KURPERSHOEK, Zwaanshals 20, Rotterdam.
Closets. — TH. VAN HEEMSTEDE OBELT, Amsterdam.
Dowson gas. — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam.
Electrische installatiën. — SIEMENS & HALSKE. den Haag.
„ „ — W. SMIT & Co., Slikkerveer.
Electrische Verlichting. — C. A. HUIJGEN. — Rotterdam.
Gaskachels (nieuwste condensing). — TH. VAN HEEMSTEDE OBELT. Amsterdam, 150 de Ruyterkade. Filiaal: 36 Rokin.
Gasmotoren. (Crossley Otto) — G. BARGER. den Haag.
„ (Otto-Cycle.) — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam.
Gegoten geëmailleerd ijzeren waschtafels. — TH. VAN HEEMSTEDE OBELT, Amsterdam, 150 de Ruyterkade. Filiaal: 36 Rokin.
Gegoten Geëmailleerd IJzeren Waschtafels. — PECK & Co. Amst.
Gritzner Stoompompen. — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam.
Hardsteen, Zandsteen. — DE BEER & LEHREN. Amsterdam.
Houthandel. — LINDNER & Co., Wittenburgerstraat 22—24, Amst.
„ — H. SCHMIDT & Zn., Nieuwmarkt No. 21, Amst.
Houtbewerkingswerktuigen. — FRED. STIELTJES & Co., Amsterd.
„ — G. BARGER. den Haag.
Haeuslersche Houtcementen Dakbedekking. — J. A. SMITS, Ruyschstraat 5, Amsterdam.
Houten Riemschijven. — HERCKENRATH & VAN RADEN, Nieuwe Haven 120, Rotterdam:
Huis- en Décoratieschilder. — Jos. AMIABEL, Luth. Burgwal 29, den Haag. Breedstraat 9, Utrecht.
Hydraul. Electr. en handliften. — FRED. STIELTJES & Co.. Amsterd.
Ingolin. — D. FRENI. Amsterdam.
Jalousiën. — S. BRUIGOM, Arnhem.
„ — J. F. KRÖNER & ZONEN, St. Luciensteeg 4, Amst.
Josson-Cement. — A. E. BRAAT, Rotterdam en Amsterdam.
Lichtdrukken. — RITSCHER & LANDSMAN. den Haag.
Liften. — JAN HAMER & Co.. Amsterdam.
„ — C. A. HUIJGEN, Rotterdam.
Loodwit. Chem. zuiver in verzegelde vaten. — Firma G. GREVE, Utrecht.
Marmer. — DE BEER & LEHREN, Amsterdam.
„ — G. & J. COOL, Amsterdam, Bloemgracht 77, en Rotterdam, Delftschestraat 61.
Morleysteen. — ARMAND VAN WYLICK, RueLinnée 42, Brussel.
Ovens — W. A. V. DESMONS. Heer—Maastricht.
Overkappingen. — T. G. TISSOT. Jr. Amsterdam.
Parketvloeren. — GEBR. v. MALSEN, 's Gravenhage.
„ — DE BEER & LEHREN, Amsterdam.
Papierstüc. — BENNEWITZ & Co., Damrak 85, Amsterdam.
Photolithografie. — WEGNER & MOTTU, Amsterdam.
„ Steendrukkerij v/h AMAND, Warmoesstr. 147, Amst.
Proefstation Bouwmat. — KONING & BIENFAIT, Amsterdam.
Portland-Cement. — DE BEER & LEHREN. Amsterdam.
„ — DYCKERHOFF & SöHNE, Amöneburg.
„ HÖNTER-GODELHEIM A. G. — GEBROEDERS STOLLE, Oldenzaal.
Raamsluiters voor bovenlichten.—TH. VAN HEEMSTEDE OBELT.
Rolluiken. — T. G. TISSOT Jr., Amsterdam.
Schoolborden. — J. M. KIPPEL. den Haag.
Stalen Balken. — H. E. OVING Jr. Rotterdam.
Sgraffito. — G. H. BAUER & ZOON. den Haag.
Sier- en Gevelsteen. — K. G. TELENGA, Leeuwarden.
Stalinrichtingen. — STAAL & HAALMEIJER, Amsterdam.
Stalinrichtingen. — D. S. M. KALKER. Amsterdam.
Tegels in soorten. — DE LINT & Co., Rotterdam.
Teekenbenoodigdheden. J. MEEUSSEN & ZN., K. Poten 32, den Haag
Toeschuifbare hekken. — FRED. STIELTJES & Co., Amsterdam.
Verwarming en Ventilatie. — FRED. STIELTJES & Co., Amsterd.
„ „ „ — TH. A. DE KOSTER, Amst.
„ „ „ —TH. VAN HEEMSTEDE OBELT; Amst.
Verwarmingtoestellen. — D. S. M. KALKER, Amsterdam.
„ — W. J. STOKVIS, Arnhem.
Ventilators. — JAN HAMER & Co., Amsterdam.
„ — D. P. H. HASSELMAN, Amsterdam.
„ — TH. VAN HEEMSTEDE OBELT, Amsterdam.
Verticale Mortel-Molens. — JULIUS LÜCHAU, Damrak 71, Amst.
Vuurvaste Steen. JOSTEN & Co. te **Königswinter a/Rh.** Fabrikanten van zeer vuurvaste **Chamotte-** en **Dinas-**steenen. vuurvaste Cement, Karolinklei enz.
Werkt. v. Stoomwascherijen. — FRED. STIELTJES & Co. Amsterd.
Worthington. Stoompompwerkt. — FRED. STIELTJES & Co. Amst.
Zinkwerken. — F. W. BRAAT, Delft.

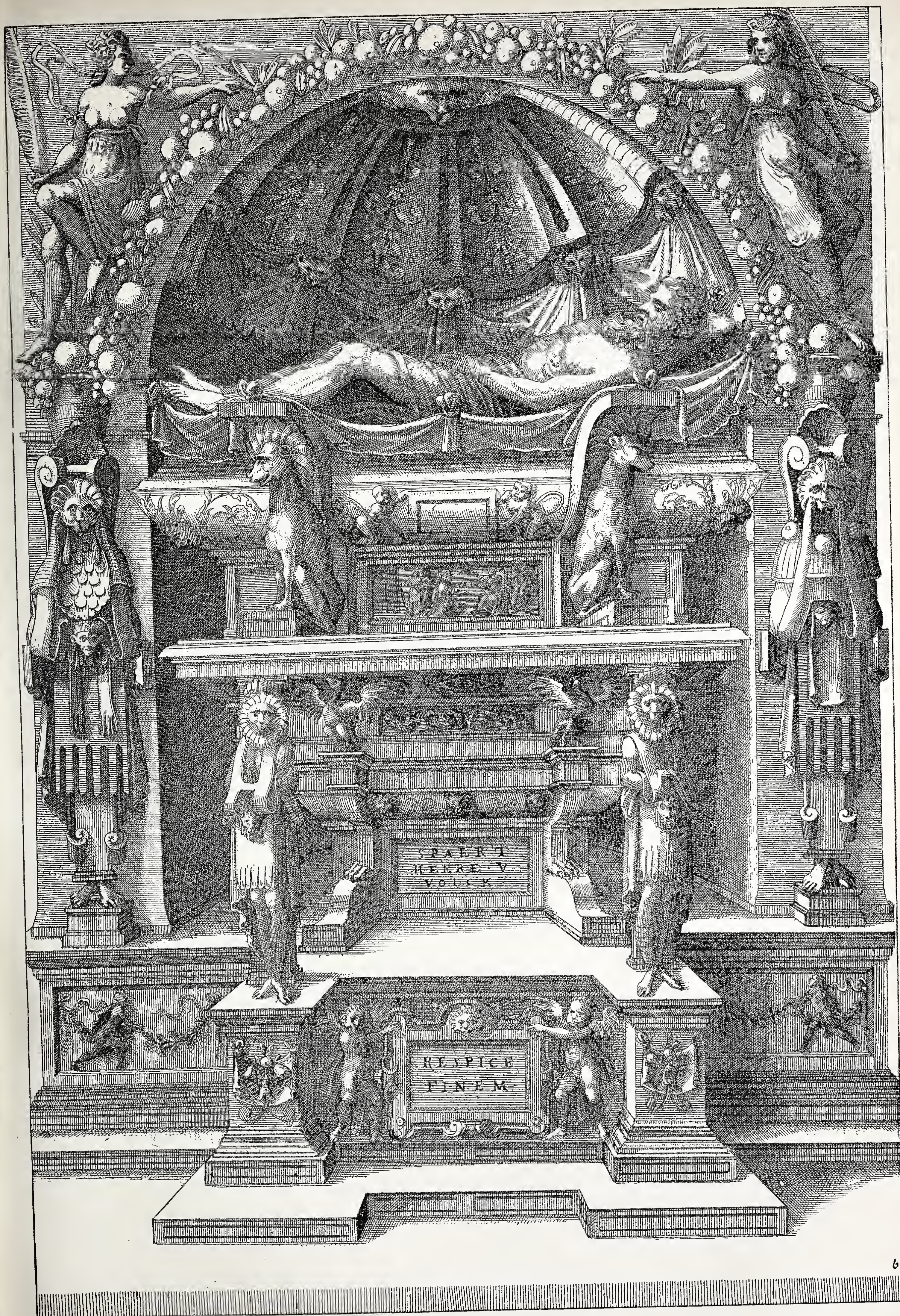
A D V E R T E N T I E N.

PLAAT III.

Ontleend aan de VRIESE's plaatwerk «Scenographiae sive Perspectivae.» (VI).

BEHOORENDE BIJ HET BOUWKUNDIG WEEKBLAD VAN 3 AUGUSTUS 1895 No. 31

PLAAT IV.

Ontleend aan de VRIESE's plaatwerk «Varias Coenotaphiorum» (VIII).

BEHOORENDE BIJ HET BOUWKUNDIG WEEKBLAD VAN 3 AUGUSTUS 1895 No. 31.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

3 AUGUSTUS 1895. 15de JAARGANG. No. 31.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. ƒ 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels ƒ 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-Gravenhage.
BUREAU van ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

HANS VREDEMAN DE VRIESE.

(Vervolg van blz. 197.)

Het jaar 1563 was een der vruchtbaarste in het leven van *de Vriese;* in dat jaar toch verschenen meerdere werken van hem, waaronder: eene serie, (VI) getiteld: „*Scenographiae sive Perspectivae,* (utt aedificia, hoc modo „ad opticam excitata, Pictorum vulgus vocat) pulcherrimae „viginti selectissimarum fabricarum, à *pictore* Joanne Vreed-„manno Frisio ingeniosissimi excogitatae et designatae „et à Hieronijmo Cock in gratiam pictorum aliorum'que „huius modi rebus se oblectanium his venustissimis typis „in lucem aeditae, non sine Regio Privilegio, ne quis in „omnib. suae Majestatis regionibus has tabellas imprimere „aut alibi impressas vendere aut aliquo modo distrahere „audeat."

„Imprimé à Anvers auprès la bourse nueuve au Quatre „vens en la maison d'Hieronymus Cock, avec Privilège du „Roy, pour six ans. 1563."

Op het tweede titelblad, in cartel geteekend, is dit werk opgedragen aan den kardinaal de Granvelle: „Magno ac „Venerabili Heroi. D. D. Antonio Perrenoto, Atrebaten-„sium Episcopo: Philippi Hisp. Regis. Consiliario primo; „omnium bonarum artium mecoenati: Hieronijmus Cock, „pictor, Devotissime dedicabat" — en staat Granvelle's lijfspreuk: „Durate." [1])

Het is eene suite van 20 genummerde platen, bijna allen geteekend: „Vriese Inven" en „Cock Excud," platen, welke meerendeels galerijen, binnenvertrekken of binnenhoven voorstellen en van grooter formaat zijn dan de seriën IV en V verschenen in de jaren 1560 en 1562.

[1]) De collectie *Frederiks* bevat van deze serie 19 platen. In de collectie *Godefroy* is deze serie compleet aanwezig.

Op de eerste plaat, een straat-inzicht, stelt het hoekhuis rechts op den voorgrond de woning en den winkel van den uitgever *Cock* voor, met het uithangbord „de vier winden", en daarboven een windvaantje met het wapen van het St. Lucas-gilde, „de drie goudstukken." Cock zelf, staat in de geopende voordeur en zijne vrouw in den winkel achter de toonbank. Het: „Laet de Cock coken om 't „volckx wille" staat op den trottoirband.

De platen genummerd 5, 7 en 10 stellen blijkbaar Vlaamsche binnenvertrekken voor, en geven zoowel een blik in de gebouwen dier dagen, alsook over hun ameublement en zolderbeschilderingen — de eigenaardige gemarmerde beschildering der moer- en kinder-balken toch, op nevensgaande plaat III, zijnde n⁰. 10 dezer serie, is door de Vriese niet bij wijze van teeken-effect aangebracht, maar was destijds gebruikelijk; in het woonhuis van den architect J. A. Frederiks te Middelburg werd eene zoodanig gemarmerde zolder-beschildering een paar jaar geleden bij een verbouw nog toevallig gevonden.

Mede verscheen in 1563 het plaatwerk: *Grafmonumenten* [1]): (VII). De met doodshoofden, doodsbeenderen en lijkkisten omgeven cartel van het titelblad heeft tot opschrift: „Pictores, Statuarii, Architecti, La-„tomi et Quicunque Principum Magnificorumque virorum „memoriae aeternae inseruitis, adeste: et hunc libellum „*Varias Coenotaphiorum* tumulorum et mortuorum mo-„numentorum formas typis elegantississmis in aere exa-„ratas comprehendentem inspicitote, emite. utimini et „ingeniosae manui Joanni Vredemanni Frisii, quae „has excogitavit et liberalitati Hieronimi Cock, cuius „impensis haec vobis exhibentur. Bene facete. Valete „1563." Het is eene suite van 28 genummerde platen (met

[1]) De collectie *Godefroy* bevat van deze uitgave 26 platen. In de collectie *Frederiks* is deze suite compleet aanwezig.

inbegrip van het titelblad) alle ter grootte van 16 bij 21 cm. en met latijnsche onderschriften voorzien, zijnde eene rijke verscheidenheid, deels vrijstaande, deels tegen een muur gedachte ontwerpen voor of schetsen van bestaande graf-monumenten. (Tot de ontwerpen behoort ook eene graftombe voor keizer *Karel V*, plaat 6.) Meerendeels zijn het sarcophagen, die, 't zij direct op den grond rusten of door zittende leeuwen of andere dieren gedragen worden; op de sarcophaag zelf ligt veelal, in biddende houding uitgestrekt of geknield, het beeld van den overledene, dat, bij de vrijstaande monumenten, meestal gedekt is met een op kolommen, op caryatiden, of op wapenschilden rustende zoldering of wel met een koepeldak. Vele der tegen eenen muur geplaatste monumenten hebben eenen opbouw met kolommen, kroonlijst, frontons en beelden, dienend, ter omsluiting eener halfrond gesloten nis, waarin de overledene in volle wapenrusting of in gala-costuum in geknielde houding biddend is voorgesteld. Het onrustige en overladene, dat den Vlaamschen stijl van dien tijd reeds in hooge mate eigen was, ontbreekt hier; integendeel, alles is stemmig en gepast behandeld.

Guilmard zegt van *de Vriese's* grafmonumenten: „Ces „pièces représentent des Monuments Funèbres d'une „grande richesse, décorés d'ornements dans le goût de „l'époque."

Behalve *deze* schijnen er later meerdere seriën grafmonumenten van *de Vriese* te zijn verschenen, (VIII en IX) ofschoon *Guilmard*, en ook *Schoy*, (welke laatste trouwens in zijne verhandeling de plaatwerken van de Vriese wel wat al te vluchtig en niet in chronologische volgorde behandelt,) daarover zwijgen. Ik kom tot die veronderstelling, omdat zich in de door denHeer *Frederiks* bijeengebrachte platen van de Vriese, buiten en behalve genoemde serie (VII), nog bevinden meerdere platen met graf-monumenten, en wel 5 stuks behoorende tot eene ongenummerde serie groot 21 bij 30 cm. (VIII) en 6 stuks behoorende tot eene ongenummerde serie groot 14 bij 21 cm. (IX). Deze platen met latijnsche opschriften voorzien, missen wel is waar het „Vriese Invent.", dat trouwens, ook op geen der platen der eerste serie staat, doch zij verraden in allen deele *de Vriese's* hand, en stellen, de kleinere platen, rijk omlijste herdenkingssteenen voor, zooals het koor der Groote Kerk te Breda er nog enkele van de jaren 1535 ad 1540 bezit.

Nevensgaande plaat (IV) is eene reproductie van een van de Vriese's ontwerpen uit serie (VIII), en blijkbaar geïnspireerd door het in 1542 in de Groote kerk te *Emden* voor Graaf Enno II opgerichte nog bestaande graf-monument; althans de vreemdsoortige caryatiden door de Vriese hier geteekend, zij zijn zoo goed als identiek met die van het prachtige monument in het koor van genoemde kerk.

In hetzelfde jaar 1563 verscheen een derde plaatwerk van *de Vriese*, dat zijner *Vazen* (X) door Guilmard beschreven: „Une suite de douze pièces représentant des „*Vases* de toutes formes pour les orfèvres. On lit en bas: „Heronimus Cock, excudebat, 1563." Deze uitgave heb ik niet kunnen raadplegen, zij schijnt zeer zeldzaam te zijn geworden; het Gewerbe-Museum te Berlijn bezit daarvan slechts 6 platen.

In de collectie *Frederiks* is ééne vaas-teekening, No. 6, zijnde eene *Hydria*, geteekend „Phls Galle ex", en „Published according to act of Parliament by M. Ashley „in Great QueenStreet." Of deze plaat door den Hr. Fr. terecht tot het werk van de Vriese is gerekend te behooren, durf ik dit niet te beslissen, te minder, daar mij geen enkel Engelsche herdruk van een zijner werken bekend is.

J. J. van IJsendijck geeft in zijn: „Documents classés de l'art dans les Pays-Bas op *Vases* (litt. V, plaat 2), twee prachtvazen van de Vriese, en wel, één *Gutturnium*, met Bacchus-figuren en ranken, en eene *Hydria*, die rustiger behandeld is; beide vazen munten uit door haren sierlijken hoofdvorm en rijke en elegante handvaten en herinneren aan de kostbare vazen, welke toen ter tijde de tuinen van Italië's paleizen versierden.

Tot de verdere uitgaven van dit jaar brengt *Guilmard* het plaatwerk, getiteld: „*Grottesco* [1]) in diversche manieren „Zeer Chierlijck bequaem en oirboorlijc voor Schilders, „Glaesschrijvers, Beeldsnijders. En al die de Chierlijcke „ornamenten der Antiquen beminnen, ghemackt bij „Johans Vredeman Vriese, uith ghegheven: deur Geraert „de Jeude," (XI) — het is eene ongenummerde suite van 15 platen, behalve het in cartel behandelde voorblad met bovenstaanden titel. [2]) In dit plaatwerk, dat vooral doet denken aan de muurschilderingen van Pompeji, komt de zeldzame rijkdom van *de Vriese* aan elegante en ongezochte motieven eerst ten vollen uit. Die kleine slechts 16 bij 21 cm. groote, rechthoekige plaatjes toch, zij bevatten, zooals uit nevenstaande plaat V [3]) kan blijken, elk voor zich een schat van ornamenten, waarvoor zoowel de phantasie als ook de planten- en de dieren-wereld, de vormen hebben geleverd, vormen, op 't sierlijkst en op 't spelendst gecombineerd, en die voor muur- of plafondschilderingen in goed gekozen kleuren uitgevoerd bijna de grotesken van *Raphael Sanzio* kunnen evenaren. Hun overeenkomst toch met die van Raphael is zóó treffend, dat de veronderstelling voor de hand ligt, dat *de Vriese* diens schilderingen in het Vaticaan te Rome moet hebben gezien, geteekend en bestudeerd, hetgeen vooral duidelijk blijkt, zoo men de teekeningen van de Vriese vergelijkt met die voorkomende in de „Recueil des „Grotesques de Raphael Urbin, peintes dans les Loges „du Vatican à Rome, dessigneés et gravées par F. de „la Guertière, Peintre du Roy," [4]) met 17 genummerde platen, een recueil, welke omstreeks 1660, Cum privilegio Regis, verscheen te Parijs, chez le Blond, Rue St. Jacques à la Cloche d'Argent. Ook van du Cerceau verschenen enkele seriën Grottesken. *Guilmard* vermeldt van hem o.m.: „une suite de 36 pièces, Panneaux grotesques, appelés „improprement *Grandes Arabesques*, en zegt er van: „Ils sont composés de figures d'animaux, de fruits, de „fleurs, avec un mélange d'ornements et de rinceaux de „feuillage, précédés d'un titre fort rare, et d'une dédicace: „Livre de Grotesques de Jacques Androuet dict du Cer-

[1]) Het woord Grotesque, Grottesco, Grotteske komt van *Grotesca*, een naam door de Italianen gegeven aan de muur- en gewelf-schilderingen, welke men te Rome tegen het laatst der vijftiende eeuw had ontdekt in de grotten van de Thermen van Titus, in de ruïnen van de badvertrekken van Livia, de dochter van keizer Augustus, en in de Villa Hadriana door Keizer Hadrianus bij Tivoli gebouwd. De schilder Jan van Urbino was een der eersten, die in het begin der XVI$_e$ eeuw deze schilderingen navolgde en weder algemeen in toepassing bracht. Zie *M. Ponce*, „Arabesques des Bains de Livia et de la Ville Adrienne, Paris 1789."

[2]) In de collectie *Frederiks* is deze serie compleet aanwezig. De collectie *Godefroy* bezit de in 1877 door G. A. van Trigt te Brussel gegeven herdruk, in 12 platen.

[3]) Plaat volgt.

[4]) De collectie *Frederiks* bevat zoowel het genoemde plaatwerk (XI) van de Vriese, als dat van de la Guertière en van Du Cerceau.

„ceau. A Paris, de l'imprimerie d'André Wechel. 1566." Aan deze serie met platen, groot 16⁵ bij 24 cm., was reeds in 1550 eene suite van 50 platen, groot 8 bij 12 cm. voorafgegaan, getiteld: „Petits panneaux grotesques appelés aussi improprement *Petites Arabesques*." In hoeverre nu *de Vriese* dit laatstgenoemde werk van *du Cerceau* heeft benut of wel deze, voor zijn tweede plaatwerk, dat van de Vriese, valt moeielijk te beslissen, daar beiden dezelfde hoofdmotieven gebruikten. *Schoij* echter acht het werk van *de Vriese* „l'oeuvre originale, ou il se montre „si vraiment supérieur à *du Cerceau* comme imagination „et entente de silhouettes décoratieves." Bovendien *de Vriese* had niet wat Destailleurs van *du Cerceau* verklaart: „un intérêt matériel à satisfaire", hij had geen graveer-fabriek, die voortdurend werk *moest* hebben, zooals du Cerceau, die, zelf een hoogst bekwaam graveur, in 1549 te Orleans een *Atelier de Gravure* had opgericht, alwaar zijn talrijke plaatwerken gegraveerd werden.

Volgens *Hijmans* moet ook de uitgave van *de Vriese's* plaat-werk (XII) „*Caryatiden*" tot het jaar 1563 gebracht worden; het is met inbegrip van het voorblad, eene suite van 16 genummerde platen. Het rijk omlijste paneel van het titelblad heeft tot opschrift: „*Caryatidum* (vulgus „*Termas* vocat) sive Athlantidum multiformium ad quem-„libet Architecturae ordinem accommodatarum centuria „prima in usum huius artis candidatorum artificiose exco-„gitata. Veelderley diverse Termen op de V Ordene der „Edificiën, tot behoef van alle Beelt- ende Steenhouwers, „Scrinwerkers, Glaesscrivers ende alle constelicke hant-„werkers oft alle die de Antieckse Compertementsche „Cieraet beminnen. Geinventeert duer JohannesVreedman „Vriese. Gerardus de Jode. Excud."

Elke plaat geeft een zestal geheel of ten deele tot kolommen of tot pilasters verwerkte mannen- of vrouwenfiguren, staande op een basement of op een laag piedestal en met het hoofd, 't zij een kapiteel, 't zij een bij wijze van kapiteel behandeld stuk kroonlijst dragend; de eerste figuur op elke plaat is echter minder eene caryatide dan wel eene, in navolging van Pieter Coeck, overladen en tusschen cartels besloten vrouwe-figuur; op enkele platen zijn een tweetal caryatiden elegant tot één dragend motief vereend en dan met doek- of blad- of vrucht-guirlandes versierd. [1]) *Schoy* getuigt:

„Le recueil de Cidipes, Caryatides ou Thermes, est „très ingénieux et très original, les types font songer „aussitôt à l'Architecture du Palatinat et de la vallée „du Rhin, née de l'école d'Anvers, à la quelle on doit „l'hôtel de ville de Cologne et les châteaux de Heidelberg „et de Stuttgard.

„Les Cidipes de Vredeman, en dépit de leurs pétulan-„tes désinvoltures, conservent une valeur artistique réelle „et ne descendent jamais jusqu'aux fantaisies „animalisées" „de Joseph Boillot (1604.)" Ten slotte verscheen in 1563 van *de Vriese*, althans blijkens *J. J. van IJsendijck's* „Documents de l'art" een „*Recueil d'Ustensiles* (XIII) en douze planches." IJsendijck ontleent daaraan onder Litt. S. *Salières* op plaat 1 een drietal voor goud- of zilver-smeden ontworpen zoutvaatjes, waarvan twee in vaas- en de derde in obelisk-vorm eindigen. Noch bij *Guilmard*, *Hijmans*, Dr. *Jessen* of *Schoij* wordt dit werk overigens genoemd.

Op deze zes, alle in 1563 uitgegeven werken, volgen twee jaren later, de zeker vrij algemeen bekende, Orde-boeken van de Vriese

Het eerste orde-boek dat verscheen (XIV) is getiteld: „Den eersten boeck ghemaeckt op de Colommen *Dorica en* „*de Jonica* en durch Johans Friedman Friese aussgan-„gen bei Hieronijmo Cock. 1565." Het is eene suite van 22 platen met de volgletters *a* tot *w* gemerkt en sommige voorzien met een: „Vriese invent. Cock excud. 1563." Zij bevatten eene rijke collectie en eene groote verscheidenheid flink geteekende en goed versierde, krachtig behandelde *Dorische* en *Ionische* piedestals, kolom-basementen, onder-gedeelten van kolomschaften, kapiteelen, kroonlijsten, dakvensters, kraagstukken, rozetten voor gewelf-sluitsteenen, enz. en toonen, zoowel in de gelukkige profil-keuze als in de smaakvolle en goed gekozen versiering der verschillende geledingen, en in de flinke, zekere, nergens weifelende behandeling, hoe *de Vriese* het karakter dier beide kolom-orden heeft begrepen en teruggegeven en over welk een zeldzamen rijkdom van gegevens hij als ornementiste beschikte.

Enkele zijner versierde Ionische kolomschaften, doen met hare tusschen cartels besloten vrouwen- en saterfiguren denken aan Pieter Coeck van Aelst. [1])

Schoy getuigt: „Ici se présente déjà la plantureuse „flore imaginative, et se montrent les vraies créations „originales de l'art architectural indigène. Les décors „riches et compliqués des gables; les lucarnes de pignons, „aux volutes étalées sur le rampant comme les vertuga-„dins des Infantes, offrent les types qui donneront si „longtemps aux villes des Pays-Bas ce cachet pittoresque, „coloré et vivant dont le mauvais goût des constructeurs „de la première moitié de notre siècle poursuivit avec „tant d'acharnement la destruction systématique."

Zijn tweede orde-boek, welke in datzelfde jaar verscheen, is getiteld: „Das ander Buech gemacht auff die Zway „Colonnen, *Corinthia* und *Composita*, und durch Johans „Friedmans Friese aussgangen bei Hieronymo Cock. 1565," Dit werk (XV) bestaat uit eene serie van 22 genummerde platen; op plaat No. I staat binnen een cartel op een Corintische piedestal: „Vriese Inventor. H. Cock excudebat 1563." Deze serie bevat tal van *Corintische* en *Compositische* piedestals, basementen, versierde kolom- en pilastergedeelten, kapiteelen, kroonlijsten met rijk gesculpteerde friesen, dakvensters, spelende topgevel- zij- en sluitstukken, eigenaardige kraagstukken, alsook motieven voor encadreering of omsluiting van opschrift-borden, enz. Meer nog dan in de vorige, komt vooral in deze serie 't figuur voor, en is ook de invloed van Coeck en van de Gebroeders Floris kenbaar. [2])

Schoy getuigt: „On peut apprécier ici toute la valeur du „maître; les détails d'ornementation architecturale y „ruissellent avec une prodigalité désespérante. Le Pignon „historié y trône en suserain. Il faudrait un volume pour „les analyser dignement", — en werkelijk, Schoy zegt ditmaal niet te veel.

Volgens *Hijmans* zou van elk dezer seriën in 1578 een afzonderlijke herdruk (XIVa en XVa) in een 30-tal platen verschenen zijn, terwijl zij in latere herdrukken bijeen zijn uitgegeven.

In 1568 verscheen te Nijmegen eene serie van 20 ongenummerde platen (het titelblad is hierbij inbegrepen) welke door Gerardus de Jode te Antwerpen gegraveerd,

---

[1]) De collectie *Frederiks* bevat, behalve plaat 16, de geheele serie. De collectieën *Godefroy* en *Leeuwarden* bevatte alleen den slechten herdruk van G. A. van Trigt.

[1]) De collectie *Frederiks* bevat van deze serie een 14-tal platen. In de collectie *Godefroy* is deze serie compleet voorhanden.

[2]) De collectie *Frederiks* bevat van deze serie veertien platen, in de collectie *Godefroy* is zij compleet aanwezig.

volgens het opschrift op den rijk versierden cartel voorstellen: „*Artis Perspectivae.... Formulae...* „Vilerley kunstliche stuck der edlen Perspective, sampt mehrerley Wasserbrunnen und etlichen Lustgarten ganz „wercklich gesiert. Allen kunstlichen werckleuten und „liebhabern der Architectur und Baumeysterey fast „nutzlich — Vor nie intruck, auszgangen. Newlich er„dacht und ordonnirt durch Hans Friedmann Friess— „Neomagensis: Ao. 1568" (XVI) [1] — Het is eene charmante collectie monumentale fonteinen, geplaatst, 't zij tegen of op den hoek van een openbaar gebouw of paleis, 't zij op perspectivisch voorgestelde pleinen door grootsche gebouwen omsloten, 't zij op het binnenhof van een paleis of binnen eenen lusttuin. Onze architectuur-schilder [2], hij komt hier weder in volle kracht uit, en al moge de wijze waarop sommige dier fonteinen water geven, wel wat al te vrij gezocht schijnen, zoo blijkt daaruit meer de naar effect zoekende schilder, d.n wel de voor eene praktische oplossing zorgende architect, hetgeen, evenals zijn overige plaatwerken de overtuiging bevestigt, dat Vredeman deVriese, hij moge eene volledige kennis van Italiaansche architectuur-vormen en inzonderheid van de toepassing der bouw-orden gehad hebben, toch geen bouwwerken uitvoerend architect, geen man der praktijk is geweest, maar een zeldzaam begaafd en met een onuitputtelijk voorstellings-vermogen voorzien architectuurschilder en gebouwen-groepeerder. In den „*le Roi des Architectes,*" zooals Guilmard hem noemt en in den „*un des Grands Architectes,*" waaronder Schoy hem rangschikt, moeten wij het woord architect dan ook niet in zijn volle, niet in zijn werkelijke en breede beteekenis opvatten, maar in dien van ontwerper en van schilder van pracht- en smaakvolle architectuur-groepen, van rijke stads-gezichten en van treffende paleis- en galerij- en lusthof- in- en doorzichten; trouwens in den titel zijner Scenographiae (VI) noemt hij zich zelf *pictor* of schilder en nergens noemt hij zich of wordt hij in de titels zijner werken, die soms lofsprakig genoeg zijn, *architect* genoemd.

(Wordt vervolgd.)

HET KASTEEL DER GRAVEN VAN VLAANDEREN TE GENT.

Een der meest belangrijke restauratie-werken die op dit oogenblik in België worden uitgevoerd, is de herstelling van het kasteel der Graven van Vlaanderen te Gent. Het is eigenlijk iets meer dan een gewone restauratie; de toestand toch van hetgeen van het bouwwerk was overgebleven, geeft aanleiding hier te spreken van een — althans gedeeltelijke — herbouwing.

[1] De collectie *Frederiks* bevat van deze serie 18 platen.

[2] *Pierre Larousse* zegt in zijn: „Grand Rictionnaire Universelle du XIXe siècle" (1866) op „Peintres d'architecture" het volgende: „La peinture architecturale se développa de bonne „heure en Flandre. Hans Fredeman de Vries, né à Leeuwarden „en 1527, acquite dans cette branche de l'art une supériorité „peu commune. Les figures de ses avant-plans, dit ub. Waagen, „fournissent les titres de ses tableaux, quoique la riche archi„tecture qui les entours, et dans la quelle les lois de la pers„pective aérienne et linéaire sont fidèlement observées, forme le „sujet principal. Le ton de ses formes architecturales est géné„ralement transparent et délicat, mais frois. *Hendrick van Steen„wick,* le vieux, son élève, perfectionna le genre; il peignit sur„tout des intérieurs d'églises gothiques, et fut le premier à rendre „l'effet des torches et des cierges sur les détails de l'architecture. „Son fils, *Hendrick van Steenwick,* le jeune, dont le Louvre posè „de plunieurs intérieurs d'église, le dépasse par la finesse de „l'exécution."

De Gentsche architect J. de Waele houdt zich sedert het jaar 1884 reeds met de bestudeering van de overblijfselen van dezen ouden burcht bezig; in 1885 stelde hij voor het eerst op den Gentschen „Salon" eenige teekeningen en schetsen ten toon, voldoende om aan het publiek en de regeeringsmannen te bewijzen, dat zich achter de als parasieten om het oude „Steen" geleidelijk verrezen gebouwen, nog voldoende overblijfselen van het oude kasteel bevonden, om dit in den oorspronkelijken toestand te kunnen herstellen, met groote zekerheid daarbij niet mis te zullen tasten. Die studie, maar vooral die teekeningen zijn de aanleidende oorzaak geweest van de werken, die thans in vollen gang zijn. De jury der Antwerpsche Tentoonstelling in 1894 kende aan zijn meer volledige teekeningen eene der hoogste onderscheidingen toe.

De openbare machten, de Staat, de Provincie en de Stad zijn alras tot overeenstemming gekomen om de algeheele vernietiging te verhoeden van de hoogst belangrijke bouwvallen; zij werden, met de omliggende aanbouwen, van de laatste eigenaars aangekocht, en geheel blootgelegd. De oude muren werden echter in een zoo slechten toestand gevonden, dat zij bijna geheel herbouwd moesten worden.

Uit den stand van het werk op dit oogenblik kan men reeds de overtuiging krijgen, dat het eenmaal herstelde historische monument een grootsch effect zal maken.

De oude residentie der Graven van Vlaanderen bestaat uit een donjon of slottoren, welks oorsprong zeer waarschijnlijk opklimt tot de negende eeuw. Uit het inschrift op een gedenksteen boven den toegang blijkt, dat Philips van Elzas in 1180 dezen ouden donjon gebruikte als de grondslag voor den bouw van een hoogeren slottoren.

Deze Philips deed den nieuwen gebouwden toren met een aarden verdedigingswal omgeven, die gedeeltelijk een sousterrain of gemetselde kelders bevatte. Het geheel deed hij daarna met een ringmuur omgeven, voorzien van een versterkte poortopening; hiermede was een versterkt kasteel ontstaan.

Is het oudste gedeelte van deze verdedigbare nederzetting reeds een zeer kostbaar document van bouwkunst uit den ouden tijd waaruit het afstamt, — de werken door genoemden Graaf Philips uitgevoerd zijn van zeker niet minder belang, omdat zij wederom nadere opheldering geven omtrent de militaire bouwkunst in Vlaanderen, waarvan overigens nog vele brokstukken elders aanwezig zijn, — omtrent een versterkingskunst die haar invloed later in Frankrijk heeft doen gelden, onder meer bij de verdedigingswerken van het vermaarde kasteel van Gaillard.

De oude burcht der Graven van Vlaanderen was eertijds omgeven van een Grafelijke stad, begrensd door de riviertjes de Lys en de Liève, en een diepe gracht, genaamd torrent du Châtelain. R.

OUD-HOLLANDT IN VOGELVLUCHT.

Bij de firma N. J. Boon, in Oud-Hollandt op de wereldtentoonstelling in Amsterdam gevestigd, is een plaat verschenen, die een overzicht in vogelvlucht geeft van het geheele oude stadskwartier, en afbeeldingen van belangrijke gedeelten daarvan. Zij is een welgeslaagde herinnering aan dit attractie-punt, verschuldigd aan den heer W. Kromhout Czn. die de teekeningen vervaardigde waarnaar de reproductie in photolithographie werd geleverd door de steendrukkerij voorheen Amand, te Amsterdam.

Op deze groote plaat, ongeveer 1 M. bij 70 c.M. ziet men de vermaerde Marckt ende Graft genaemt Oudt-Hollandt met al

jn Straten, Huysen, Torens, Poorten ende Mueren, gemaeckt ·r eeren van alle liefhebberen der Oude konste geconterfeyt bij Villem Corneliszoon, en ghedateert van den Jare duysent achtonderd-vijf-en-negentigh.

De heer Kromhout heeft deze prent opgevat in navolging an de bekende kaarten, in vogelvlucht-perspectief, die van ud-Amsterdam verschenen zijn, o. a. die van Cornelisz Anthoisz, 1536, waarvan het origineel nog op het Stads-archief aanezig is, die van Balthazar Floriszoon, welke in 1625 na den ersten uitleg, en die van Stalpaert, welke in 1664 na de daarop evolgde vergrooting van Amsterdam het licht zag. Zijne navoling mag als eene welgeslaagde beschouwd worden.

Deze kaart geeft ook eenige inlichtingen betreffende de heromst der huisjes, en de tegenwoordige bewoners in Oud-Hollandt.

Zij is verkrijgbaar, in vijf kleuren gedrukt à 60 cts., naar laatsen buiten Amsterdam verzonden à 80 cts.; luxe-exemplaren p geschept papier kosten f 2.50.

INTERNATIONAAL CONGRES VOOR BRANDWEZEN.

Reeds eenigen tijd geleden werd in dit blad melding gemaakt an een te Amsterdam te houden Congres voor Brandwezen.

Wegens ziekte van den Secretaris van het Comité en de vele oorbereidende maatregelen werd dit Congres uitgesteld, en zal u gehouden worden van 24 tot 28 September a.s. Ook het Comité elve is belangrijk uitgebreid.

Het voorloopig programma geeft de vraagpunten aan, die in e sectiën zullen behandeld worden. Wij ontleenen daaraan het olgende:

Eerste sectie. Maatregelen tot voorkoming van brand. 1. Opslag n berging van zeer brandbare goederen. 2. Constructie van ookplaatsen, ovens, schoorsteenen enz. 3. Zelfontbranding en iddelen tot voorkoming daarvan. 4. Ontvlammingstemperatuur an petroleum. 5. Constructie van petroleumlampen en toestel-n. 6. Aanleg van electrische geleidingen. 7. Bliksemafleiders.

Tweede sectie. Blussching en redding. 1. Inrichting van de randweer en het stelsel van brandmelding voor groote, middelare en kleine steden en het platteland. 2. Gebruik van watereidingen voor blussching. 3. Constructie van brandspuiten (handn stoomspuiten) en van kleine bluschmiddelen. 4. Inwendige richting van brandweerposten. 5. Middelen tot beperking der vaterschade. 6. Samenstelling van vrijwillige of bezoldigde eddingkorpsen. 7. Reddingtoestellen ten gebruike van de brandveer of van particulieren. 8. Inrichting van de brandweer in beleerde plaatsen.

Derde sectie. Constructie en inwendige inrichting van gebouwen net het oog op brandgevaar. 1. Onbrandbare materialen n constructiën. 2. Constructie en inwendige inrichting van uizen; aantal en plaatsing der trappen, branduitgangen, balkons, nz. 3. Constructie en inwendige inrichting van schouwburgen, ergaderzalen, gasthuizen, fabrieken en werkplaatsen. 4. Constructie van pakhuizen en magazijnen voor licht brandbare toffen.

Het comité zal inleiders uitnoodigen ter behandeling van deze vraagpunten. De juiste redactie van elk vraagpunt wordt vastgesteld door den inleider, onder goedkeuring van het comité.

De officiëele taal is Fransch. De leden zullen echter ook gebruik kunnen maken van Nederlandsch Engelsch, of Duitsch.

Uit deze opsomming ziet men, dat de derde Sectie zeer belangrijk is voor architecten; het Comité vertrouwt dan ook, lat vele bouwkundigen als lid tot het Congres zullen toetreden.

De kosten van dit Lidmaatschap bedragen f 5; hiervoor ntvangt men de gedrukte verslagen van het Congres, en een kaart die op de dagen van het Congres vrijen toegang geeft tot le Wereldtentoonstelling te Amsterdam.

Gedurende het Congres zal daar een belangrijke tijdelijke entoonstelling van het brandwezen gehouden worden, en een etrospectieve tentoonstelling op brandweer betrekking hebbende, lie insgelijks van belang belooft te zijn.

Het Comité van het Congres bestaat uit de heeren: Eere-voorzitter Mr. S. A. Vening Meinesz, burgemeester. Eere-leden: Mr. S. van Houten, Min. van Binnenl. Zaken; Ph. W. van der Sleijden, Min. van Waterstaat; Jhr. Mr. J. W. M. Schorer, commissaris der Koningin in Noord-Holland.

Leden: J. Meier, commandant der brandweer te Amsterdam, *voorzitter*; Sir Eyre M. Shaw K. C. B., voorzitter der Nationale Ver. van Brandweerkorpsen in Engeland; J. Sexton Simonds, commandant der brandweer te London; Giersberg, commandant der brandweer te Berlijn; G. de Wijs, commandant der brandweer te 's-Gravenhage; G. Witteveen, oud-commandant der brandweer, lid van den Gemeenteraad van Utrecht; J. A. Nieuwenhuis, officier der brandweer te Amsterdam; G. van der Aa, assuradeur, Amsterdam; J. F. Rebel, civiel ingenieur en expert der assurantie-maatschappijen tegen brandschade, Amsterdam; J. F. W. Conrad, oud-hoofdinspecteur van den Waterstaat, Voorzitter van het Kon. Inst. van Ingenieurs, 's-Gravenhage; P. Kleijnhens, Kapitein-ingenieur, Amersfoort; F. W. Westerouen van Meeteren, technoloog, techn. dir der Ned. Ver. tot voork. van ongel. in fabr. en werkpl., Amsterdam; C. Muysken, architect, ingenieur, Voorzitter van de Maatsch. tot bevordering der Bouwkunst, Amsterdam; C. B. Posthumus Meijjes, architect, Voorzitter der afd. Amsterdam van de Maatsch. tot bev. der Bouwkunst, Amsterdam; Edwin O. Sachs, F. S. S. architect, London, eere-secretaris voor het buitenland der Nat. Ver. van Brandweerkorpsen in Engeland; dr. W. J. A. de Witt Huberts, Amsterdam; Th. G. Schill, civiel- en bouwkundig ingenieur, Amsterdam, *penningmeester*; C. T. J. Louis Rieber, bouwkundig ingenieur, Amsterdam, *secretaris*.

Voor het Lidmaatschap kan men zich opgeven aan den Voorzitter of den Secretaris van het Congres, waarvan het bureau gevestigd is te Amsterdam, Achterburgwal 176.

MINIMUM-LOON EN MAXIMUM-ARBEIDSTIJD.

In de algemeene vergadering der „Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en Statistiek" zal o.a. de vraag in behandeling komen:

„Is het wenschelijk, dat bepalingen worden gemaakt betreffende minimum-loon en maximum-arbeidsduur van de arbeiders, werkzaam in dienst van openbare besturen of bij de uitvoering van bestekken, door die besturen vastgesteld?"

Zooals in dergelijke gevallen gebruikelijk is, zijn eenige deskundigen uitgenoodigd om over deze vraag een prae-advies uit te brengen; dit zijn de heeren Mr. N. G. Pierson, Mr. M. W. F. Treub, Prof. Mr. W. A. Reiger en den Civ. en Bouwk.-Ingenieur D. E. C. Knuttel. Deze heeren hebben vrij omvangrijke rapporten over het vraagstuk ingediend.

De Haagsche correspondent der Zutphensche Courant schijnt die rapporten gelezen te hebben en schrijft naar aanleiding daarvan het volgende, dat wel der moeite waard is om onder de oogen van *onze* lezers te brengen.

„Welnu, die vier prae-adviezen zijn door het bestuur saamgevoegd in een lijvig boekdeel, dat zeker zeer de aandacht zal trekken, vooreerst omdat het behandelde onderwerp van zeer actueel belang is, en in de tweede plaats, omdat het hoofdbestuur in de keuze der prae-adviseurs gelukkig is geweest en alle vier zeker wel bevoegd zijn om in dezen een oordeel uit te spreken.

Dat is althans mijne meening, maar dat men er ook anders over kan denken, bleek mij, toen ik een mijner vrienden, die in sociale quaesties veel belang stelt, de lezing dezer studiën meende te moeten aanbevelen. Om de waarheid te zeggen, gaf hij mij ten antwoord, is mijne nieuwsgierigheid niet groot, want zonder nog de rapporten gelezen te hebben, kan ik, op de namen afgaande, wel precies raden tot welke conclusiën zij zullen gekomen zijn.

Welnu, zeide ik, laat ons de proef op de som nemen.

En mijn vriend begon: Treub is natuurlijk warm voor dergelijke bepalingen.

Dat is bekend.

En Prof. Reiger?

Die is doctrinair en conservatief en is er natuurlijk tegen.

Juist geraden.

En de oud Minister Pierson?

Mijn vriend aarzelde een oogenblik en zeide toen:

Dat zal zoo wat in en uit zijn; hij gevoelt wel iets van de sociale ideeën, maar is er toch bang voor.

Tegen bepalingen betreffende maximum-arbeidstijd heeft hij zeker geen bezwaar, maar van bepalingen omtrent minimum-loon wil hij stellig niets weten.

Gij hebt goed geraden. En nu de Heer Knuttel?

Ja was het antwoord, hier ben ik minder zeker van mijn zaak. Knuttel is een practicus, hij is bouwkundige en weet dus precies wat er bij bouwzaken omgaat — wat van de anderen, hoe geleerd zij ook zijn, niet kan gezegd worden; zijn prae-advies wil ik gaarne eens lezen.

Mijn antwoord was: in elk geval is dat ook het kortste en zakelijkste. Zijne conclusiën zal ik u maar terstond eens voorlezen; ze luiden aldus: „Van mijn standpunt als architect meen ik te moeten besluiten:

„1. Het is in het belang van het werk, dat de werklieden behoorlijk worden bezoldigd en niet te lang arbeiden.

„2. Het is daarom in het belang der werkgevers hiertoe maatregelen te nemen.

„3. Bij het systeem van openbare aanbesteding is daartoe de meest gewenschte weg, bepalingen in de bestekken op te nemen, regelende loon en arbeidstijd.

„4. Door die bepalingen zullen uit de openbare aanbesteding eenige, de belangen der werklieden schadende misbruiken ver-

dwijnen, en zal het karakter der openbare aanbesteding beter tot zijn recht komen.

„5. De minimum loonen, door openbare besturen in de bestekken te bepalen, behooren in den regel niet hooger te zijn dan die, welke in de plaats, waar het werk wordt uitgevoerd, als normaal voor volslagen, hun werk verstaande werklieden kunnen aangenomen worden."

BERICHTEN.

In een bericht, voorkomende in het voorgaande blad, wordt medegedeeld. dat te Rotterdam besloten is tot den bouw van een nieuw Remonstransch Kerkgebouw, volgens de plannen van den heer Henri Evers.

Deze mededeeling behoeft een kleine verbetering; de bouw dezer kerk is namelijk opgedragen aan de heeren Henri Evers en J. P. Stok Wzn.

In datzelfde bericht wordt gemeld, dat het oude Remonstransche kerkje te Delft thans verlaten is en eene nieuwe tempel zal worden gesticht, van welks bouw de heer A. Le Comte de leiding op zich genomen heeft.

Ook dit bericht behoeft eenige nadere toelichting; want zooals wij nader vernemen, is de bouw van de Remonstrantsche Kerk te Delft opgedragen aan de heer Couveé, architect aldaar, terwijl de heer Le Comte alleen advies gaf omtrent enkele details.

Muurschilderingen te Winterswijk. Volgens het Nieuws van den Dag hebben Kerkvoogden der Ned. Herv. gemeente te Winterswijk, het volgende schrijven ontvangen van Z.Exc den Minister van Binnenlandsche Zaken.

„De muurschildering, in het koor der Ned. Herv. kerk te Winterswijk ontdekt, is gebleken eene voorstelling te zijn van „Het laatste oordeel", en in menig opzicht merkwaardig: Het is de omvangrijkste muurschildering, welke tot dusverre in Nederland aan het licht gekomen is, want zij beslaat eene oppervlakte van ongeveer 50 M². Zij dagteekend uit het laatst der XVe of het begin der XVIe eeuw, en is voor de kennis onzer vroegere schilderkunst, waarvan uiterst weinig voorbeelden tot ons gekomen zijn, zeer belangrijk. Het is daarom zeer wenschelijk, dit tafereel als een document voor de nationale kunst-historie te behouden, en ik heb mitsdien de eer Uw college in overweging te geven, daartoe te besluiten, en het niet te doen overwitten.

De Minister van Binnenlandsche Zaken
(get.) Van Houten.

Het is zeker veler wensch, dat van deze muurschilderingen, degegelijke afbeeldingen worden gemaakt en de reproducties daarvan verkrijgbaar worden gesteld.

PERSONALIA.

Met 1 Augustus is aan den ingenieur van den Rijkswaterstaat 1e kl. den heer D. N. Labrijn, op zijn verzoek, wegens ziekte, eervol ontslag als zoodanig verleend; — en zijn bevo[rderd]: tot ingenieur van den Rijkswaterstaat 1e kl. de hee[r] H. F. Beijerman, thans ingenieur 2e kl.; tot ingenieur van de[n] Rijkswaterstaat 2e kl. de heeren H. M. Henket en Jhr. F. I. Ortt, thans ingenieurs 3e kl. en tot ingenieurs van den Rijk[s]waterstaat 3e kl. de heeren F. Baucke en E. van Konijnenbur[g], thans adspirant-ingenieurs.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Leiden, 19 Juli. De architect W. F. van der Heijden, het bouwe[n] van een volksbierhuis. Gegund aan W. A. van Lith voor f 1356[.]

Giethoorn, 20 Juli. Het Gemeentebestuur, het bouwen van ee[n] school met onderwijzerswoning te Dwarsgracht. Van 25 i[n]schrijvingen, de laagste van C. de Boer te Lippenhuizen voor f 1228[.]

Nieuw-Pekela, 20 Juli. Het Gemeentebestuur, het bouwen va[n] een kazerne voor de marechaussee. Van 23 inschrijvingen, de laags[te] van G. Hensema te Oude-Pekela, voor f 14523. Gegund.

Delft, 22 Juli. De Commissie van bijstand in het beheer d[er] Gemeente-gasfabriek, het bouwen van een machine-gebouw e[n] een zuiverhuis. Van 7 inschrijvingen, de laagste van D. Huurma[n] voor f 27262.

Venlo, 22 Juli. De architect W. Molenbroek te Rotterdam, h[et] bouwen van een café met kasteleinswoning. Van 3 inschrijvinge[n], de laagste van J. Limburg voor f 14869.

Kampen, 23 Juli. De architect H. J van Werven, het bouwe[n] van tien woningen. Van 8 inschrijvingen, de laagste van G. Veldkamp voor f 10518. Gegund.

Enschedé. 24 Juli. De architect H. E. Zeggelink namens h[et] R. K. Kerkbestuur, het bouwen van een schoolgebouw van ac[ht] lokalen. Van 12 inschrijvingen, de laagste van H. ten Cate vo[or] f 18006.

Apeldoorn, 25 Juli. Het Gemeentebestuur, het bouwen van ee[n] schoolgebouw. Van 11 inschrijvingen, de laagste van G. Weger voor f 10490, met bepalingen omtrent maximun arbeidsduur e[n] minimum loon; zonder deze bepalingen de laagste van P. Bakke[r] voor f 9788.

Delft, 25 Juli. De architect L. Couvée, het bouwen van ee[n] nieuwe Remonstrantsche kerk. Van 7 inschrijvingen, de laagst[e] van A. Schalei voor f 12774.

Enkhuizen, Juli. De architect C. van Foreest te Beverwij[k], het bouwen van 6 woonhuizen aanbesteed op 16 Juli, is onde[r]hands gegund aan J. West voor f 26500, zonder het schilde[r-], glas- en behangwerk.

's-Gravenhage, 25 Juli. Het gemeentebestuur, het afbreken va[n] een perceel en het uitbreiden van het Gebouw der Hooge[re] Burgerschool met 3-jarigen cursus. Van 9 inschrijvingen, d[e] laagsten van M. A. J. Taverne voor f 20412 en f 20900.

's-Gravenhage, 26 Juli. De genie, het bouwen van woninge[n] voor gehuwden. Begrooting f 58000. Van 7 inschrijvingen, d[e] laagste van A. P. K. Hardeman voor f 56100.

Haarlem, 26 Juli, De architect D. E. L. van den Arend, h[et] bouwen van een winkelhuis, zetterij. c. a. Van 8 inschrijvinge[n], de laagste van B. Hagen voor f 16480.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

10 AUGUSTUS 1895. **15de JAARGANG.** **No. 32.**

Redactie voor de verschillende groepen:
A. LE COMTE. — EDUARD CUYPERS. — F. C. DUFOUR. — A. C. M. VAN ETTEN. — HENRI EVERS. — C. A. HUYGEN. — D. E. C. KNUTTEL. — JURRIAAN KOK. — J. R. DE KRUYFF — F. H. VAN MALSEN. — C. B. POSTHUMUS MEIJJES. — C. MUYSKEN. — J. J. VAN NIEUKERKEN. — R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS. — B. J. OUËNDAG. — C. H. PETERS. — C. T. J. LOUIS RIEBER. — P. DU RIEU FZN. — J. VERHEUL DZN.
BUREAU REDACTIE: Marnixstraat 402, Amsterdam.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. *f* 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels *f* 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.

Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.
BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Bij het Hoofdbestuur der Maatschappij is het volgende schrijven ingekomen.

BOLSWARD 20 JULI 1895.

Aan
het Hoofdbestuur van de Maatschappij
tot Bevordering der Bouwkunst
te Amsterdam.

De Gemeenteraad heeft ons opgedragen U en der Maatschappij die Gij vertegenwoordigt zijn hartelijken dank te betuigen voor den krachtigen steun die is verleend aan de herstelling van het raadhuis dezer Gemeente. Uwe degelijke adviezen, de medewerking die Gij bij herhaling hebt verleend aan de pogingen van het Gemeentebestuur ter verkrijging van Rijks hulp — pogingen die vruchteloos zijn gebleven — de bereidwilligheid en de zaakkennis waarmede eene Commissie uit Uw midden het werk heeft voorbereid en de toewijding die deze Commissie, geheel belangeloos en alleen gedreven door liefde tot de vaderlandsche kunst, aan de uitvoering van het werk heeft betoond, dit alles, mijne heeren, stemt de Gemeenteraad en ons tot groote dankbaarheid.

Het resultaat van Uwen arbeid heeft de verwachting van Gemeentebestuur en burgerij overtroffen, óók wat de financieele uitkomsten betreft.

Het mag zeker als een merkwaardig feit worden geboekstaafd, dat de kosten van het zeer omvangrijke werk, de door uwe Commissie opgemaakte begrooting niet hebben overschreden.

Het nu in eer herstelde monument van vaderlandsche bouwkunst zal voortaan ook zijn een gedenkteeken van Uwe Maatschappij.

De Gemeenteraad heeft ons opgedragen U te verzoeken als een gering blijk van groote erkentelijkheid ten behoeve van Uwe Maatschappij te willen aannemen, eene som van vijfhonderd gulden.

Het is voorts ons voornemen van het belangrijk feit der restauratie eene oorkonde te doen opmaken en een exemplaar daarvan voor Uw archief aan te bieden.

Burgemeester en Wethouders van Bolsward,
P. PEEREBOOM.

De Secretaris,
K. H. LAAGLAND.

De Algemeene Vergadering van de leden der Maatschappij in September te houden, is bepaald op den 19en dier maand.

De bijeenkomst zal plaats hebben te Amsterdam.

PRÆADVIEZEN

van het Hoofdbestuur der Maatschappij, over de antwoorden der Afdeelingen op de in 1894 *gestelde vragen.*

Het Hoofdbestuur, kennis genomen hebbende van de antwoorden door de verschillende Afdeelingen van de Maatschappij ingezonden op de vragen, in 1894 gesteld, heeft daarover de volgende præadviezen uitgebracht, uitgezonderd over de eerste vraag. De beantwoording toch van deze vraag ligt opgesloten in het voorstel tot wijziging van eenige artikelen der wet van de Maatschappij, en de toelichting daarvan, welk voorstel reeds is aangenomen in de Algemeene Vergadering van 31 Mei jl.

VRAAG 2.

„Welke waarde heeft het symbolisme voor de moderne bouwkunst ?”

PRÆADVIES.

Het was in de vergadering van 23 Januari van dit jaar, te Arnhem, in de bijeenkomst der Afdeeling aldaar met het Hoofdbestuur en met de Voorzitters en Secretarissen, dat de heer Charles Roskam eene voordracht hield over „de symboliek in de kunst,” en in zijne poëtische rede aantoonde, „hoe het *onstoffelijk* schoon zich huwt aan 't *zinlijk*,” en hoe *oudtijds* vooral de symboliek werd opgevat, gevoeld, en zich in *alles wist te uiten*, poëzie leggend in de werken der kunst en deze zoodoende een *hoogere* waarde gevend.

Hoezeer die lezing niet werd ingezonden als antwoord op de gestelde vraag, zoo was zij toch een gevolg dier vraag en dus, zij het al niet een direct, dan toch een indirect antwoord daarop.

Van de Afdeeling Amsterdam kwam voorts een antwoord in van den heer H. P. Berlage Nz., die echter de vraag zelve eerst aan eene vraag onderwierp, en het dus verkregen eigen distillaat, niet voor een beantwoording vatbaar verklaarde.

Daarmede die vraag afgedaan zijnde, verklaart Z.Ed., 1^{0}. dat de symboliek *altijd* bestaan heeft, doch steeds slechts *in zooverre* als tijdgenoot of nageslacht ze heeft *willen* zien, zoodat zij is *enkel* eene impressie van persoonlijken aard, voor bespreking ongeschikt; 2^{0}. dat de symboliek een zuiver *willekeurig* iets is, dat als het ware met het gebouw zelve groeit en ook uit *dien* hoofde ongeschikt is voor alle discussie.

Ergo: in plaats van een positief antwoord, dat het Hoofdbestuur juist van den heer Berlage zoo graag gehad had, kreeg het slechts deze mededeeling.

In de Afdeeling 's Gravenhage, hield den 26sten April jl., de heer Peters eene lezing over „het symbolisme,” daarin aantoonend de groote beteekenis die de symboliek ten allen tijde, zoo in de kerkelijke als in de burgerlijke architectuur had gehad, en aantoonend *waarom* zij in het belang dier kunst zelve, *die* plaats van weleer behoorde te hernemen.

De kunst, in 't algemeen genomen, zoo zei spreker, is het belichamen van gedachten, doch in geen der kunsten is *dit* moeielijker dan juist in de bouwkunst, die daarom dan ook lang niet zoo begrepen en gewaardeerd wordt, lang niet de sympathie ondervindt, als de schilder- en beeldhouwkunst, die dichter bij de natuur staan, en zoodoende ook sneller en meer verstaanbaarder tot het publiek spreken.

Welnu, door behulp der symboliek vooral, de geschiedenis onzer kunst, zij toont het, kan de bouwkunst weder een tot *velen*, misschien zelfs weder eene tot *allen sprekende* kunst worden, en van daar, dat het noodig is de symboliek, die gedachten door zinnebeelden weet te vertolken, niet af te wijzen, maar meer dan tot heden weder in onze kunst op te nemen. Schoone vormen *alleen*, zij zijn niet genoeg; de gekozen vorm moet ook eene taak, moet ook iets te zeggen hebben, dat waard is om gezegd te worden, zij moet in zich beteekenis, gepasten symbolischen *zin* hebben. P.

VRAAG 3.

Indien aan een oud kerkgebouw, opgetrokken in Romaanschen of Gothischen stijl, een nieuw gedeelte moet worden aangebouwd, is het dan wenschelijk dit in dien zelfden stijl te bouwen, of is de bouwmeester vrij om het nieuwe gedeelte te bouwen in de vormen die hij wenscht?

Zouden, indien het een bepaald vereischte is om het nieuwe gedeelte op te trekken in de stijlvormen van het bestaande, ooit de geestige Renaissance aanbouwen zijn ontstaan, die zoo menig kerkgebouw uit vorige eeuwen sieren?

PRÆADVIES.

Op deze vraag zijn antwoorden ingekomen van de afdeelingen: Amsterdam, 's Gravenhage, Haarlem, Leiden en Utrecht.

In 't kort genomen luiden de meeningen aldus:

Amsterdam. Na eenige beschouwingen over de strekking van de vraag wordt eene definitie van het woord *stijl* gegeven: Aangemerkt wordt verder:

„dat de bouwmeester heeft uitdrukking te geven aan „de gedachte die ten grondslag ligt aan het bouwwerk. „Hij moet gehoorzamen aan den bezielenden geest die „daarin leeft . . .”

Naar aanleiding van het 2e gedeelte der vraag wordt nagegaan, hoe bij de restauratie van verschillende bouwwerken in Nederland is gehandeld, — bouwwerken in verschillende perioden opgericht, om ten slotte tot de conclusie te komen, dat:

„de bouwmeester niet absoluut vrij is in de keuze „der vormen van den aanbouw, maar hij zal rekening „hebben te houden met het stijlkarakter en de historie „van het monument.

's Gravenhage. Vanwege deze Afdeeling wordt omtrent het 1e gedeelte der vraag door den rapporteur de meening geuit dat:

„de bouwmeester niet vrij is in zijn vormenkeus, en „ter wille der harmonie moet voortwerken in den „bestaanden stijl.

Evenwel gelden als uitzondering op dezen regel het geval dat:

„nieuwe constructies en ruimere eischen ter bereiking „van het doel waarvoor de aanbouw geschiedt een vereischte zijn, zooals bij Gothische aanbouwen aan „Romaansche Kerken.” Verder:

„Bij den aanbouw van ijzer-constructiën die de hedendaagsche stijlvormen van het ijzer moeten vertoonen.

„Deze uitzondering geldt niet voor Renaissance aanbouwen aan andere kerkgebouwen — zoo wordt verder gemeend — omdat deze niet aan een nieuwen constructieven „eisch voldaan hebben en slechts een vormwijziging „vertoonen.”

Uit een begeleidend schrijven tot het rapport blijkt, dat eenige leden der Afdeeling het gevoelen voorstaan om bij nieuwe aanbouwen, deze *niet* te maken in den stijl van het bestaande bouwwerk, maar in den geest zooals de tijd het meebrengt.

Haarlem. Volgens het rapport dezer Afdeeling wordt „in de meeste gevallen de bouwmeester niet vrij geacht „bij den aanbouw van bestaande bouwwerken, vooral „dáár waar het een *zakelijk* deel van de kerk geldt. „De oorspronkelijke stijl dient dan te worden gevolgd.”

Door het woord „zakelijk” wordt verstaan o.a.: „de „vergrooting van de kerkruimte.”

„Is echter de aanbouw een op zichzelf staand deel, „zooals een catechisatie-kamer, een afzonderlijke kapel, „enz., dan mag van de bestaande vormen worden afgeweken, evenwel zonder *al* te groote tegenstelling, en

„zonder de harmonie te schaden, en beantwoordend aan „het doel waarvoor die aanbouw is opgericht.

„Afkeuring zou het verdienen aan een Gothieke kerk „een Italiaanschen aanbouw te plaatsen, enz.

(Wordt vervolgd.)

PENSIOEN VERZEKERING.

De vraag naar verzekering van werklieden tegen invaliditeit door den ouderdom, dringt zich in den laatsten tijd meer en meer aan ons op, en vraagt onze aandacht in bijna even sterke mate als de verzekering tegen de geldelijke gevolgen van ongelukken die reeds burgerrecht heeft verkregen.

Deze verzekeringen, die toch hetzelfde beginsel ten grondslag hebben als die tegen ziekte- en begrafenisonkosten, onderscheiden zich echter daarvan, doordat zij niet zonder hulp, ja misschien niet zonder dwang, schijnen tot stand te kunnen komen.

Ik zal mij niet bezig houden met het onderzoek naar de oorzaken van dat verschijnsel; voor deze beschouwing is het voldoende dat feit te constateeren.

De wenschelijkheid, dat ieder die door zijnen arbeid in zijne behoeften voorziet ook in staat moet zijn om zich voor armoede te vrijwaren als de kracht tot werken hem ontzinkt, zal nu wel door niemand meer worden tegengesproken.

Het komt er dus op aan om het middel te vinden om dat doel te bereiken; bij de belangstelling die het vraagstuk ondervindt, is het natuurlijk, dat allerlei middelen worden aanbevolen. Behalve dat de verschillende wijzen van verzekering, met andere woorden de praktische of technische wijze van uitvoering, besproken worden, is er bovenal verschil bij de vraag: Staatsverzekering of niet; en het is te begrijpen, dat de voorstanders van de verzekering die vraag eerst moeten uitmaken voor dat zij gezamenlijk kunnen strijden voor de verzekering zelve.

Al wat in die vraag licht verschaffen kan, is dus het ware middel om tot een juist inzicht en gemeenschappelijk handelen te brengen.

Daarom meen ik goed te doen met enkele opmerkingen ten beste te geven, om opmerkingen of tegenspraak uit te lokken.

Men zou geneigd zijn te zeggen, niets is eenvoudiger en gemakkelijker dan verzekering van staatswege; de Staat betaalt aan ieder die niet meer in de mogelijkheid is om in zijne behoeften te voorzien een pensioen — en vindt dat dood eenvoudig uit de opbrengst van de belastingen. Iemand die zich niet helpen kan, wordt anders toch armlastig; het komt dus in beginsel op hetzelfde neer — en zooveel zullen de kosten niet meer bedragen of de Staat zal dat wel kunnen opbrengen.

Het is echter niet zóó eenvoudig en zeker veel duurder dan het zoo lijkt, en er zijn nog wel enkele vragen te doen waarop het antwoord nu niet zoo gemakkelijk is.

Zal het pensioen aan allen zonder onderscheid gegeven worden, dus ook aan meer gegoeden? Zal het voor allen op denzelfden leeftijd aanvangen? Zal iemand die moedwillig zijn vermogen of zijne werkkracht heeft vernietigd toch gepensionneerd worden, of zal het pensioen alleen aan de „braven" gegeven worden?

Als iemand zijn pensioen beleent of verkoopt, of op andere wijze schulden maakt en daardoor armlastig wordt, wordt die dan aan zijn lot overgelaten?

Deze vragen zijn waarlijk niet gemakkelijk te beantwoorden en in de praktijk zullen er zich nog veel meer voordoen.

Al *die* vragen vervallen van zelf bij het denkbeeld aan eigen verzekering zonder Staatshulp; dan is eenvoudig ieder verzekerd naar gelang van zijnen inleg en hij heeft zelf te bepalen wanneer zijn pensioen zal ingaan; hier vervalt alle twijfel aan recht en billijkheid, de taak wordt even eenvoudig als alle verzekeringen.

Dat zij die behoefte hebben aan de pensionneering, niet in staat schijnen de uitkeering te betalen, zal dan ook wel de voorname reden zijn die velen naar Staatshulp doet omzien. Het wordt hoe langer hoe meer de gewoonte om alles waartoe we zelf geen kans zien, aan den Staat op te dragen.

Zij die het minst van allen met eene krachtige regeering dweepen, zijn de eersten om al wat lastig of moeielijk is aan de regeering over te doen.

Ik zou meenen, dat de verzekering moet tot stand komen zonder financieele hulp van den Staat.

Al wat de werkman behoeft en al wat hij zich verschaft, *moet door zijn bedrijf betaald worden,* dus ook zijn pensioen; Staatshulp is armlastigheid onder een anderen vorm.

Mijn ideaal zou zijn het navolgende: aan ieder werkman wordt, door stortingen die zonder korting van zijn loon gedaan worden en die een gedeelte van zijne verdiensten uitmaken, door hem in wiens dienst hij arbeidt, een pensioen verzekerd, bijvoorbeeld van $^1/_3$ van zijn loon, ingaande bijv. op zijn 65e jaar; die gelden worden gestort bij eene rijks-instelling met afzonderlijk beheer in de manier van de rijks-postspaarbank; ieder werkman heeft zijn eigen pensioenboekje en bij het uitbetalen van de loonen wordt door den fabrikant of werkbaas in ieder boekje de betaalde inleg bijgeschreven.

Bovendien kan de werkman ten allen tijde zoo veel of zoo weinig hij missen kan, laten bijschrijven om zijn pensioen te vergrooten of vroeger te doen ingaan.

't Spreekt van zelf, dat er nog veel aan dat denkbeeld te verbeteren en te regelen zou vallen, maar dat zijn détail-kwesties; o. a. dat een werkman zijn verkregen rechten niet mag verliezen als hij zijn patroon- of als zijn patroon hem bedankt, of als hij werkeloos wordt en ophoudt met storten, en zoo meer; dat alles komt wel terecht en beduidt veel minder dan de bezwaren die zich voordoen bij Staatsverzekering.

De wijze waarop de verzekering tegen ongelukken heeft ingang gevonden, in welke beweging de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst een der eerste voorstanders geweest is, en waaraan zij met veel succes heeft meegewerkt, moge ons en anderen een spoorslag zijn om ook deze gewichtige kwestie te helpen voorbereiden.

Naar mijne overtuiging is de pensionneering van ieder die in dienst van een ander arbeidt, een redelijke eisch van onzen tijd.

's-Gravenhage, Aug. 1895.

F. H. van Malsen.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling Amsterdam. In eene buitengewone bijeenkomst gehouden op Vrijdag 26 Juli, trad de Heer J. Meier, Commandant der Brandweer van Amsterdam, als spreker op, om het vraagstuk in te leiden betreffende de constructie van woningen met het oog op de veiligheid bij brand.

De heer Meier wenschte zich niet te verdiepen in idealen; want wanneer er niet gelet behoefde te worden op de kosten, dan kon men gemakkelijk veiligheidsmaatregelen aanbrengen.

Spreker zou daarom alleen het oog vestigen op woningen met meerdere étages, die elk door één of meer gezinnen bewoond worden, en bij die bespreking vooral aangeven hoe die met eene geringe vermeerdering van kosten konden voldoen aan billijke veiligheidsmaatregelen.

Het verlies van menschen bij brand werd steeds diep gevoeld, omdat in den regel de slachtoffers geen schuld hadden aan het ongeluk. Nu kon het aantal rampen beperkt worden door de branden te doen verminderen; een moeilijk onderwerp echter, dat spreker niet zou behandelen, doch alleen de vraag bespreken op welke wijze de veiligheid bevorderd werd, opdat wanneer er eenmaal brand is uitgebroken men het gebouw langs den gewonen weg kan verlaten.

Dit doel kan men bereiken: 1ste door den voortgang van het vuur tegen te gaan en de trappen zoo lang mogelijk toegankelijk te houden, en 2de door het maken van vluchtuitgangen.

De snelle verspreiding van den brand is afhankelijk van de aanleiding (waarbij petroleum een hoogst ongunstige factor is, daar gedurende de laatste jaren er 40% der branden door ontstaan zijn) en van het voedsel, dat de brand vindt. Dit voedsel is behalve de goederen en inboedel die aanwezig zijn, het omhulsel van de vertrekken.

Bijzonder gevaarlijk is het daarom, dat de wanden die de trappen afsluiten dikwijls van geschilderd hout zijn; men heeft dan als het ware een houten wand tusschen het vuur en de trap.

Een houten wand heeft wel eenigen tijd noodig voor hij doorbrandt, doch de brandbare verf waarmede de wand geschilderd is, werkt alles in de hand, daar zij hoogst giftige gassen of distillatieproducten ontwikkelt, die het trapportaal vullen en het ontkomen van menschen belemmert, daar de trap werkt als een schoorsteen waarheen de rook trekt.

Spreker acht het daarom noodzakelijk, dat alle wanden die de trappen omgeven, van steen worden gemaakt, alsmede de wanden die op eenzelfde verdieping de woningen van elkander scheiden. De overige afscheidingen konden dan, daar het systeem Monier voor de woningen hier bedoeld te duur is, van rietplanken of van hout, dat bepleisterd is, vervaardigd zijn, of van Brabantsch werk. De plafonds moeten (mede op hygiënische gronden) steeds gepleisterd zijn, dus niet dat de vloer tevens plafond is van de onderliggende vertrekken. De bouwkosten van een arbeiderswoning groot 5 × 12 M. zouden, naar sprekers berekening, daardoor slecht met 8% verhoogd worden, met den grond daarbij gerekend slechts 5 %.

Vervolgens behandelde spreker de trappen.

De toegang tot eene woning behoort steeds brandvrij te zijn. Trappen van ijzer of steen waren natuurlijk het best, doch voor de hier bedoelde woning zijn dat te hooge eischen. In elk geval moesten steeds rechte steektrappen worden toegepast (geen wentel of spiltrappen). De breedte moet minstens 0.90 M. bedragen bij een maximum op- en aantrede van resp. 0.21 M. en 0.16 M. zonder de wel.

Door de toepassing van steektrappen verkrijgt men ook diepere traplokalen, die eventueel dan ook meer rook kunnen bevatten. De ruimte onder den eersten traparm wordt vooral bij winkelhuizen dikwijls gebezigd voor bergplaats van brandbare stoffen, waarom het noodig is deze trap aan de onderzijde steeds te stucadooren. Een trap moest voor niet meer dan 2 gezinnen dienen en waar het gebouw overigens brandvrij is gemaakt, voor hoogstens 4 gezinnen.

De ervaring heeft geleerd, dat veelal uitbreiding van brand voorkomen had kunnen worden, wanneer de bewoner bij het vluchten uit een brandend vertrek de deur achter zich had dicht getrokken. Aanbeveling verdient het daarom de deuren die van uit de woning naar het trapportaal voeren, automatisch te doen sluiten, hetwelk op zeer eenvoudige wijze kan geschieden door de deur een weinig schuin af te hangen.

Het aantal verdiepingen (dikwijls vijf) van een huis is te groot, en het doel daarmede, om n.l. meer huur te verkrijgen, wordt niet altijd bereikt daar de huurwaarde daalt naarmate er meer bewoners zijn. Spreker zou daarom als maximum slechts 4 verdiepinge wenschen, de gelijkstraatsche en eventueele insteek-verdiepin daaronder begrepen, en daarbij de hoogte van elke verdiepin van 2.50 M, zooals de bouwverordering aangeeft, gebracht o 2.85 M, of liever nog 3 M. Hoe meer inhoud een vertrek heef hoe meer rook het kan bevatten en hoe grooter de veiligheid word

Hierna besprak spreker de nood-uitgangen.

Een algemeen recept is daarvoor niet te geven, doch wel, da als algemeene maatregel een uitgang van den zolder op he dak of naar het aangrenzende perceel niet mag ontbreken. In stinctmatig volgt men bij het vluchten steeds de richting va het vuur, dat is naar boven. Is nu op den zolder geen uitgang dan zit men in den val, want daarheen trekt de verstikkend rook. De beste uitgang is, wanneer de daken tusschen de ge bouwen zakgoten vormen, een venster in elk perceel aan t brengen, zoodat die vensters tegenover elkaar liggen.

Dit venster moet zoo groot zijn, dat een persoon er door ka en mag nimmer met een luik afgesloten worden, omdat d vluchtenden het dan niet kunnen zien. Bij huizen onder één ka gebouwd, worden tegenwoordig in den scheidingsmuur veela branddeuren gemaakt.

Deze deuren moeten dan evenwel, om het overslaan va brand te voorkomen, met ijzer zijn bekleed en automatisc dichtslaan, steeds naar beide zijden kunnen opendraaien en me flinke grendels afgesloten worden. Liggen er voor deze deure goederen dan kan men die aan de bedreigde zijde wegruime en over de goederen aan de andere zijde heen klimmen. Ee ander middel dat ook wel aangewend wordt, is een gedeelt van den scheidingsmuur te doen bestaan uit los op elkaar gesta pelde steenen, welk middel spreker evenwel niet kan aan raden, omdat het te weinig in het oogvalt.

Verder kan men bij huizen onder één kap, aan de voorzijd een breede goot aanbrengen en die desnoods voorzien van een leuning, waardoor men dus een goeden uitgang verkrijgt. Ee plat op de huizen, zooals tegenwoordig veelal wordt gemaak is mede een goede vluchtuitgang, doch dan moet steeds ee vaste trapladder aangebracht worden, met een lichtraam in he plat dat zonder luik wordt afgesloten.

Een woning volgens deze aanwijzingen ingericht, zou naa sprekers meening geheel voldoen aan billijke veiligheidsmaat regelen, en zou de bouwsom met ongeveer 15% verhoogen o als men den grond mederekent, slechts met 11 %.

Vervolgens behandelde spreker nog andere middelen ter ont koming die echter niet aan alle huizen kunnen worden aangebrach Zoo b. v. balkons aan de voor- of achterzijde van gebouwen.

In smalle straten kunnen deze balkons slechts alleen aan d achterzijde worden aangebracht en verdient het steeds d voorkeur deze van ijzer te vervaardigen met houten vloerer Ook ijzeren vluchttrappen met balkons aan achtergevels zij uitstekend. Het maken van branddeuren op trapbordessen i hoogst gevaarlijk, want worden deze deuren bij het vluchte niet dicht getrokken, dan staan beide gebouwen spoedig vol me rook. Ten slotte gaf de heer Meier een resumé van het behar delde en verklaarde de planteekening van een arbeiderswoning waarbij met genoemde eischen was rekening gehouden.

Naar aanleiding van het gesprokene meende de heer Jacob F Klinkhamer, dat door eene verhooging van elke étage met 0,50 M de kosten hooger zouden zijn dan spreker had berekend. De hee Meier antwoordde, dat tot grondslag genomen was eene wonin van f 5500 ter grootte van 5 × 12 M., welk cijfer dan met ee bedrag van f 288 zou worden verhoogd.

De heer J. H. Leliman maakte bezwaar tegen de afmetinge van de trap, waartegenover de inleider aanvoerde, dat hi slechts de minimum afmetingen had aangegeven.

De heer H. Moen G. Pzn. kan geheel medegaan met de maat regelen door den heer Meier besproken, die in hoofdzaak over een kwamen met een rapport over het brandgevaar, door de heer Moen eenige jaren geleden in de Afdeeling uitgebracht Alleen maakt hij opmerkzaam, dat door den heer Meier als type een woonhuis ter breedte van 5 M. was genomen, welk afmeting echter dikwijls kleiner genomen wordt, waarvoor dan onvermijdelijk een andere trapinrichting noodig was.

Op een vraag van den heer Klinkhamer antwoordde de in leider nog, dat een houten branddeur met ijzer beslagen, mee weerstand tegen het vuur biedt, dan een geheel ijzeren deur die toch steeds vervormt.

Voorts verklaarde spreker op een vraag van den heer C B. Posthumus Meijjes, dat de verkoop van brandgangen, die tegenwoordig veel geschiedt, geen bezwaar oplevert voor de

:rkzaamheden van de brandweer; daar deze brandgangen :h dikwijls zeer nauw en veelal versperd waren door karren etc. De heer F. W. M. Poggenbeek vroeg of het niet mogelijk .s, den verkoop van glazen en porceleinen petroleumlampen verbieden, waarop de inleider antwoordde, dat dit zeer zeker :nschelijk was, maar thans nog onmogelijk.

De heer Eduard Cuypers sprak den wensch uit, dat het te uden Congres omtrent het Brandwezen, mocht leiden tot n betere gemeente-bouwverordering.

Nadat de Voorzitter had dank gezegd voor de practische :nken die de inleider gegeven had, werd de goed bezochte rgadering gesloten.

BUITENGEWONE BESTUURSVERGADERING

2 Augustus 1895, te 's Gravenhage.

Deze vergadering van het Hoofdbestuur der Maatschappij et de Voorzitters en Secretarissen der Afdeelingen werd bij- :woond door vertegenwoordigers der Afdeelingen Amsterdam, rnhem, 's Gravenhage, Haarlem, Rotterdam en Utrecht.

Nadat de Voorzitter der Afdeeling 's Gravenhage, de heer . H. Peters, de aanwezigen had verwelkomd, opende de Voor- tter der Maatschappij de bijeenkomst, en betuigde daarbij imens het Hoofdbestuur zijn dank voor de ontvangst.

De uitkomst, tot nu toe verkregen met de rondgezonden cir- ilaires werd medegedeeld; de Voorzitter verzocht de aanwe- gen daarna, om te willen blijven voortgaan met te trachten iar uitbreiding van het ledental.

Hierna deed de Voorzitter de mededeeling, dat bij het Hoofd- :stuur een brief was ingekomen van B. en W. van Bolsward, aarin een gift van f 500 aan de Maatschappij wordt aange- oden. (*Deze brief is afgedrukt onder de „Mededeelingen betr. de Iaatsch." aan het begin van dit blad.*) De restauratie van het aadhuis te Bolsward was geleid door, en heeft plaats gehad olgens het advies uitgebracht door eene Commissie uit het Ioofdbestuur der Maatschappij, bestaande uit de heeren C. Iuysken, F. H. Van Malsen en J. Verheul Dzn. De Voorzitter telde nu voor B. en W. van Bolsward onder dankbetuiging te erichten, dat het Hoofdbestuur de gift gaarne voor de Maat- chappij zal aanvaarden.

Met algemeene ingenomenheid was het bericht uit Bolsward ernomen, en werd nu ook het voorstel van den Voorzitter angenomen.

De heer D. E. C. Knuttel betuigde namens de vergadering ijn dank aan den heer Muysken, lid van de commissie voor e restauratie die zich zooveel moeiten had getroost en wier rerk met zoo gunstigen afloop was bekroond; hij verzocht em dien dank ook over te brengen aan de hier niet aanwezige :den der commissie.

Na behandeling van eenige huishoudelijke zaken werd be- loten de Algemeene September-vergadering te houden op)onderdag den 19en dier maand.

Uitvoerig werd de uitgave besproken van het Bouwkundig Veekblad; waarschijnlijk zullen in de September-vergadering laaromtrent besprekingen met de leden plaats hebben.

Door den Voorzitter werd ten slotte eene uitvoerige voor- Iracht gehouden over het al of niet wenschelijke van eene eorganisatie der Maatschappij; spreker behandelde dit onderwerp iaar aanleiding van hetgeen in den laatsten tijd in vakbladen over le roeping en het standpunt der Maatschappij was geschreven.

Na eene uitvoerige discussie werd met algemeene instemming esloten, om naar aanleiding van het gesprokene, vóór den anstaanden winter een vraag betreffende deze zaak tot de Af- leelingen te richten.

Hierna sloot de Voorzitter de vergadering,

In het vergaderlokaal waren eenige werken van leden der ifdeeling 's-Gravenhage ter kunstbeschouwing tentoongesteld; le belangrijke en zeer bezienswaardige bijdragen waren daartoe geleverd door de heeren P. du Rieu Fzn., A. F. Gips, A. Le Comte, Jurriaan Kok, H. J. Mondt, W. B. van Liefland en Nic. Molenaar; de beide laatsten stelden er o. a. photographiën :n teekeningen tentoon van hunne kerken, die na afloop der Afdeelingsvergadering zouden worden bezichtigd.

Afdeeling 's-Gravenhage, 2 Augustus 1895. Na afloop van de vergadering van het Hoofdbestuur met Voorzitters en Secre- tarissen der Afdeelingen, en nadat deze hadden aangezeten aan een gemeenschappelijk déjeuner, hen door de Afdeeling 's-Gravenhage aangeboden, werd ten 2 ure door den Voorzitter der Afdeeling eene Buitengewone Afdeelingsvergadering geopend. De heer Peters heette de leden welkom, en deelde mede, dat het tot zijn leedwezen gebleken was, dat de dag minder goed gekozen scheen te zijn; door het feest toch, wegens den verjaardag van H. M. de Koningin Regentes, waren vele leden der Afdeeling niet in de mogelijkheid om de vergadering, en den gemeenschappelijken maaltijd daarna, bij te wonen.

Na de aandacht gevestigd te hebben op de in de zaal aanwezige werken van leden der Afdeeling, deelde de heer Peters, mede, dat door het Bestuur der Afdeeling besloten was het rapport over het onderwijs tot opleiding van bouwkundig-ingenieur aan de Polytechnische School, in deze vergadering te bespreken. Oorspronkelijk had men gehoopt, dat de heeren du Rieu en Mialaret, die het leeuwenaandeel hebben gehad in de samenstelling van dit bekende rapport door een commissie uit de Afdeeling uitgebracht, die taak op zich genomen zouden hebben, maar het Bestuur was daarin teleurgesteld. Hoewel de tijd van voorbereiding voor een spreker zeer kort was, werden toch pogingen aangewend om anderen uit te noodigen; maar ook deze mislukten. Daar het nu niet de vraag was wie het onderwerp zou *willen* inleiden, maar wie het *moest* behandelen, omdat het op de agenda was gebracht, had de heer Peters, als Voorzitter daartoe gedwongen, de taak op zich genomen.

In eene uitvoerige rede, getiteld: „*De opleiding van den Architect*," zette spreker uiteen, wat zijns inziens onder architect moet worden verstaan en aan wie die titel met recht mag gegeven worden of wie er aanspraak op heeft. Bij den architect moeten individueele, practische, wetenschappelijke en artistieke hoedanigheden samengaan; hij moet zijn een man van karakter en groote zelfstandigheid; hij moet niet alleen kunnen teekenen en détailleeren, maar ook materialen en menschenkennis hebben. Hij moet bezitten: de beschikking over grooten rijkdom van constructieve oplossingen, administratieve kennis, vertrouwdheid met de tot het vak behoorende geschiedenis, archeologie, litteratuur, en kunstwerken, gevoel voor afmetingen, vorm, verhouding licht en kleur: hij moet een goed voorstellingsvermogen hebben dat hem in staat stelt zijne voorloopige ontwerpen reeds in werkelijkheid te *zien* en dan te beoordeelen. Bij gemis aan zelfstandigheid moet de opleiding tot architect worden opgegeven; zijn vak is in onze dagen van concurrentie, een luxe-artikel. Uit de laatste volkstelling blijkt, dat er hier te lande 657 architecten zijn — en van deze zijn er 221 gevestigd te Amsterdam, Rotterdam en 's Gravenhage zamen.

Omtrent de opleidingsvraag gaf de heer Peters aan, hoe men kon komen tot die hoedanigheden, die voor den architect vereischt moeten worden. Daartoe waren er drie wegen, en wel deze: van uit 1^{0}. de werkplaats of het werk, 2^{0}. het bureau van den architect, 3^{0}. de academie of het polytechnicum. Van deze wegen zou de beste zijn: over het werk, door het atelier, langs de school. Spreker was de overtuiging toegedaan, dat niemand beter den architect kan opleiden, dan de architect zelve, omdat die weg midden door het kunstleven leidt, met een betrouwbaren gids aan de zijde. De Polytechnische School doet de studie van den architect te veel in dezelfde richting gaan als die van den ingenieur; zij vormt te veel den ingenieur die aan bouwkunde doet. Die school moet daarom worden aangevuld, met behulp van atelier en werkplaats, ter wille van de praktische vorming. Het eind-diploma moest gevolgd worden door een eindexamen, wat de praktijk betreft.

Van de drie door den spreker genoemde wegen voor opleiding beschouwde hij den eersten als den moeielijksten en langsten weg; de tweede was zijns insziens de zakelijkste en ook doeltreffendste; den derden beschouwde hij als een onvoldoenden weg die aanvulling noodig had. Zijne conclusie was dan ook deze: dat de Maatschappij de opleiding van den architect langs den atelierweg moest bevorderen, en daarbij ook in de hand moest werken, dat het geven van een architecten-diploma afhankelijk moet worden gesteld van een eindexamen wat de praktijk betreft.

De rede van den heer Peters was met oplettendheid aangehoord, en werd na het einde zeer toegejuicht. De vergadering vereenigde zich dan ook terstond met het voorstel van den spreker, om het Hoofdbestuur uit te noodigen de opleidingsvraag ter bespreking aan de Afdeelingen voor te leggen.

Het Eere-lid der Maatschappij de heer J. F. Metzelaar, sprak allereerst een woord van dank tot den heer Peters voor de degelijke behandeling van het onderwerp; beamende, dat de opleiding aan de Polytechnische School alleen daar was om de grondslagen te leggen voor verdere practische vorming, zou de

heer Metzelaar gaarne zien, dat aan de kwestie van de opleiding tot architect nog verbonden werd die, omtrent de middelen waardoor het werk en de kunst van den architect wat meer zouden gewaardeerd worden door het publiek.

Ook de Voorzitter van het Hoofdbestuur sprak eenige woorden van waardeering tot den heer Peters, en beloofde aan den wensch der vergadering te zullen voldoen. Voorst bedankte de heer Muysken de Afdeeling voor de zeer op prijs gestelde ontvangst.

Na de vergadering werd in twee groepen een bezoek gebracht aan het gebouw der Spaarbank, van den heer du Rieu, de kerk, door den heer Van Liefland en die, door den heer Molenaar gebouwd, en aan de tentoonstelling van den Kunstkring.

Een gezellige maaltijd in het hotel de Witte Brug beëindigde deze bijeenkomst.

BERICHTEN.

Muurschilderingen te Westergeest. De Kerkvoogden der Ned. Hervormde Gemeente te Westergeest (Kollumerland) hebben, met betrekking tot de muurschilderingen in de kerk dier Gemeente gevonden, een schrijven ontvangen van den Minister van Binnenlandsche Zaken, waaraan het volgende wordt ontleend.

„Ofschoon het schilderwerk zeer beschadigd is, moet het behoud daarvan gewenscht worden, wegens het belang, dat het heeft voor de kennis van de vroegste decoratieve schilderkunst in Nederland.

„Deze muurschilderingen dagteekenen toch evenals het gebouw uit de eerste jaren der XIIIe eeuw; tot dusverre in Nederland geen schilderwerken aangetroffen van zoo hooge oudheid.

„Ik heb daarom de eer Uw College in overweging te geven deze muurschildering niet te doen overwitten, doch te behouden als een document voor onze kunstgeschiedenis; bij eene eventueele herstelling van de scheuren in het gewelf zoude het schilderwerk zooveel mogelijk te sparen zijn.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Leiden, 25 Juli. De architect J. van der Heijden, het afbre[ken] van twee perceelen en het daar ter plaatse bouwen, van winkelhuis en bovenhuis. Van 5 inschrijvingen, de laagste A. Verhoog voor f 14025.—. Gegund.

Zaandam, 27 Juli. De architect J. H. Eilman, het bouwen pakhuizen met paardenstal, hooiberging, enz. voor de firma Keg & J. Visser. Van 16 inschrijvingen, de laagsten van de Wijs te Monnikendam, perceel 4 voor f 8000.—, en perc[eel] B voor f 3550.—.

Rotterdam, 29 Juli. De architecten Muller & Drooglever F[or]tuijn, W. Molenbroek en C. W. Hoogendijk, het bouwen een pakhuispand, voor de Naamlooze Vennootschap „Vriezeve[em]". Van 8 inschrijvingen, de laagste van A. de Neef voor f 145879.

's Hertogenbosch, 30 Juli. Het Ministerie van Binnenlands[che] Zaken, het verbouwen en uitbreiden der woning van den c[om]missaris der Koningin, enz. Begrooting f 30800.—. Van 7 [in]schrijvingen de laagste van C. van den Heuvel voor f 3042[.]

Heemstede, 31 Juli. Het gemeentebestuur, het vergrooten de Gemeenteschool. Van 13 inschrijvingen, de laagste van L. van Zijl te Zandvoort, voor f 13400.—.

Rotterdam, 31 Juli. De architect A. W. Meijneken, het bou[wen] van een pakhuis met vier zolders voor de firma E. J. Weerdt Azn. Termijn van oplevering drie maanden. Van 8 [in]schrijvingen, de laagste van P. Hofman voor f 18100.—. On[der] voorwaarde dat de termijn van oplevering verlengd wordt; 8 inschrijvingen, waarvan de laagste van J. J. van Hatten Zn. voor 17184.—. met 2 maanden verlenging.

's Heerenberg, 1 Augustus. De bouwcommissie, het bouwen een kerk met toren. Van 14 inschrijvingen, de laagste van W. Koelman te Aalten voor f 69868.—.

's Gravenhage 9 Augustus. Aan het Departement van Wa[ter]staat enz. is aanbesteed: de bouw van een post- en telegr[aaf]kantoor met bijbehooren te Amsterdam (begrooting f 868,8[..]). Hoogste inschrijver was de heer J. H. Stelwagen, te Rotterd[am] f 903,000; laagste de heeren D. Cerlijn & Zoon en A. J. de H[.] te Amsterdam, f 794,860

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

17 AUGUSTUS 1895. **15de JAARGANG.** **No. 33.**

Redactie voor de verschillende groepen:
A. LE COMTE. — EDUARD CUYPERS. — F. C. DUFOUR. — A. C. M. VAN ETTEN. — HENRI EVERS. — C. A. HUYGEN. — D. E. C. KNUTTEL. — JURRIAAN KOK. — J. R. DE KRUYFF — F. H. VAN MALSEN. — C. B. POSTHUMUS MEIJJES. — C. MUYSKEN. — J. J. VAN NIEUKERKEN. — R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS. — B. J. OUËNDAG. — C. H. PETERS. — C. T. J. LOUIS RIEBER. — P. DU RIEU FZN. — J. VERHEUL DZN.
BUREAU REDACTIE: Marnixstraat 402, Amsterdam.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. *f* 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels *f* 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/4 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co.. — 's-GRAVENHAGE.
BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

PRÆADVIEZEN

van het Hoofdbestuur der Maatschappij, over de antwoorden der Afdeelingen op de in 1894 *gestelde vragen.*

(*Vervolg van bladz.* 207.)

Leiden. De rapporteurs dezer Afdeeling eischen *vrijheid* van den bouwmeester; evenwel bepalen de omstandigheden de juiste gedragslijn bij den aanbouw door hen te volgen:

„Is — zoo luidt het — is 't kerkgebouw uit één „periode of is 't gebouw zelf reeds in verschillende perioden „gebouwd, dan komt in aanmerking, wat moet worden „bijgebouwd. enz. Met voorbeelden van lokalen aard „wordt deze meening toegelicht.

Wat betreft de Renaissance aanbouwen wordt gemeend, „dat de bouwmeesters destijds geen pikante tegenstellin„gen zochten, maar bouwden zooals de algemeene geest „van bouwen was.

„Gezochte toevalligheden worden voor den architect „van den tegenwoordigen tijd — bekend met de vroegere „stijlperioden — een dwaasheid geacht."

Utrecht. Het rapport dezer Afdeeling is zeer uitvoerig. Hoewel voorop wordt gesteld, dat een afdoende regel *niet* is voor te schrijven, en bij elk voorkomend geval naar omstandigheden dient te worden gehandeld, is het geen bepaalde vereischte om een nieuw aan te bouwen gedeelte te bouwen in den stijl van het aanwezige, op grond van de vele voorbeelden door de geschiedenis bewaard, hetgeen echter geen willekeur in opvatting in zich sluit.

In een analyse der historische stijlperioden wordt aangetoond, hoe de wijze van handelen in vroeger tijd is geweest; hoe gerust kan worden beweerd, dat regel was: onvoltooid gebleven bouwwerken of deelen af te werken naar de vormen der laatste ontwikkelingsperiode.

„De monumenten, zoo luidt het, de monumenten van „het Oud-Oosten, van de Grieken en Romeinen, en van „Byzantium, maar vooral die van de Romaansche en „Gothische tijdperken bevatten tal van voorbeelden.

„De Renaissance is meer schaars aan voorbeelden we„gens de voltooiing der kerkgebouwen; waarom uit dien „tijd slechts los aangebouwde, op zich zelf staande on„derdeelen worden aangetroffen.

„Doch de meubileering van Gothische bouwwerken, „de portalen, oxalen, koorafsluitingen, predikstoelen, „banken, doopvonten, graftomben, herinneringsteekens, „glasvensters, in vroeg-, hoog-Renaissance, Barok, of „Rococo, getuigen van éénzelfde gedragslijn. Een gestadige „vormwisseling overeenkomstig den geest des tijds is ten „allen tijden in kerkelijke en profane monumenten waar „te nemen.

„Waar de kunstenaar eenheid in leidende gedachte „weet te bewaren, daar kan hij ongestraft verschil in „vorm naast elkaâr stellen.

„Intusschen staat het tegenwoordig geslacht geheel „anders tegenover een bouwwerk uit het verleden, omdat „een algemeen heerschend en zich steeds ontwikkelend „vormen-systeem thans niet bestaat. Ons standpunt „moet anders zijn. Met het oog op de groote en juiste „kennis van het verleden verkrijgt de zuiverheid, de een„heid van den stijl meer recht. Wanneer men dus tegen„over een gebouw van bepaalde stijlvormen staat, verlangt „onze wetenschappelijke kennis voortzetting in die „zelfde stijlvormen, en bij de vergrooting of verbouwing

„bijv. in Romaanschen of Gothischen stijl, heeft de be-
„staande stijl in de eerste plaats een zeker recht om in
„aanmerking te komen.

Toch zijn er omstandigheden die hiervan kunnen doen afwijken, als:

1⁰. Indien het monument zelf reeds in verschillende stijlperioden is gebouwd.

2⁰. In het practisch bezwaar, dat er kan zijn gelegen in de toepassing van het bestaande constructie-systeem of indien de bestaande vormentaal niet aan de eischen van schoonheid voldoet.

3⁰. Het overwegend aanzien van het aan te bouwen deel, enz.

Als algemeenen regel mag men aannemen, dat bij aanwending van verschil in vorm, het nieuwe deel een afgerond geheel moet zijn en niet in strijd met de omgeving. De handhaving van den bestaanden stijl zal verplichtend zijn, slechts dan, als een kleine bijbouw tot een gebouw van zuiveren stijl moet worden aangebracht.

Verder moet de bouwmeester die de verantwoordelijkheid draagt, allereerst zijn meening uitspreken, en kan niet principieel worden vastgesteld welke zijn gedragslijn zijn zal. De ziel en de behandeling, de geest en de gedachte die het werk beheerschen, blijven de hoofdzaak. Aldus het besluit.

Indien wij deze, in vluchtige trekken saâmgevatte meeningen onderling vergelijken, dan is in veel opzichten overeenstemming waar te nemen.

Uitgezonderd enkele leden der Haagsche Afdeeling, die onvoorwaardelijke vrijheid voor den bouwmeester eischen, onafhankelijkheid tegenover den bestaanden stijl van het bouwwerk, nu — evenals in vroeger tijd —, en als hun meening te kennen geven, dat hij aanbouwen moet in den geest van den tegenwoordigen tijd, hetgeen bij afwezigheid van een algemeen heerschende richting, absolute vrijheid beteekent. Uitgezonderd deze meening wordt door alle afdeelingen vooropgesteld, aansluiting, voortzetting in het karakter van de bestaande architectuur.

„De bouwmeester heeft uitdrukking te geven aan de
„gedachte die ten grondslag ligt aan het bouwwerk."

„Hij moet gehoorzamen aan den bezielenden geest die
„daarin leeft." Aldus de heer Cuypers, als rapporteur der Afdeeling Amsterdam.

En geheel overeenkomstig hiermede zegt de heer Nieuwenhuis namens de Afdeeling Utrecht: „De ziel en de
„behandeling, de geest en de gedachte die het werk be-
„heerschen, blijven hoofdzaak.

Mijns inziens zeer te recht. Zich hiervan te doordringen, eerbied te gevoelen voor het beginsel dat de constructieve en esthetische samenstelling heeft beheerscht, — de architectonische verschijning heeft verwekt, — het sluit de persoonlijke uiting volstrekt niet uit, en daarmede niet het ontstaan van een verdienstelijke schepping.

Noch de omstandigheid, dat het monument reeds in verschillende perioden is gebouwd; noch het overwegend aanzien van den nieuwen aanbouw; noch zelfs de mogelijkheid, dat de toepassing van het bestaande constructiesysteem practische bezwaren zoude opleveren, gelijk door de afdeelingen 's Gravenhage en Utrecht wordt aangevoerd, mogen mijns inziens den bouwmeester van deze *principieele* gedragslijn doen afwijken. Indien hij werkelijk man van talent is, dan zal hij ook bij de noodzakelijke toepassing van een nieuw materiaal, *dit* een harmonischen vorm, in den geest van het bestaande, *weten* te geven.

Met het oog op het voorgaande is het tweede gedeelte der vraag van zeer luttel belang. Indien de architecten uit het tijdperk der Renaissance een gedragslijn als bovenstaande hadden gevolgd, zouden van zelf de geestige aanbouwen die nu zoo menig kerkgebouw uit vorige eeuwen sieren, zeker niet zijn ontstaan; doch in hunne plaats zoude de bouwkunst verrijkt zijn met scheppingen, mogelijk even geestig, zoo niet van nog geestiger aanzien. En reden tot klagen zoude er in dat geval zeker niet zijn geweest. Want het rijke tijdperk der Renaissance heeft zijn ontluiking of verdere ontwikkeling niet aan deze geestige aanhechtingen te danken.

Welke reden de bouwmeesters er toe heeft gebracht te *doen* zooals zij hebben *gedaan*, doet thans na drie eeuwen weinig ter zake. Wij hebben ons kunstverleden zooals het zich in de groote perioden heeft geopenbaard slechts dankbaar te aanvaarden, en hoog te schatten. De tijd van eenzijdige waardeering, gelijk dit vroeger en ook nog in het begin dezer eeuw het geval was, behoort nu voor goed voorbij te zijn. De groote kennis in den loop dezer eeuw verspreid, noopt hiertoe, en zoo in den tegenwoordigen tijd soms wordt getracht de eene periode ten koste van de andere te verheerlijken, dan is dit mijns inziens een uiting van bekrompen partijzucht.

HENRI EVERS.

VRAAG 4.

Wanneer moet bij burgerlijke bouwkunde tras, en wanneer cement gebruikt worden?

PRÆADVIES.

Op deze vraag zijn uitstekende antwoorden ingekomen van de afdeelingen Amsterdam, Arnhem, 's-Gravenhage, Haarlem en Utrecht, die in de hoofdpunten vrij wel overeenkomen.

Als résumé van die verschillende antwoorden valt op te merken, 1⁰. dat men algemeen voor waterdicht metselwerk, als kelders en trasramen, de voorkeur zou geven aan tras boven cement, niet alleen omdat de tras goedkooper is, hoewel men dat bij gelijke goede hoedanigheid toch ook een voordeel noemen mag, maar vóóral omdat metselwerk in tras beter *vol* gewerkt kan worden en dit voor waterdicht werk een bepaald vereischte is.

In het algemeen was men van oordeel, dat de tijd in of nabij de wintermaanden een minder gewenschte is voor het verwerken van tras-specie, zoodat zelfs die voorstanders van het gebruik van tras, die ze ook voor alle opgaande muren verkozen, toch altijd op den voorgrond stellen, dat er geen gevaar voor bevriezen van de specie moet kunnen bestaan.

Voor het aangieten van natuurlijken steen, voor het bevestigen van tegels op vloeren en wanden, voor het metselen van bedekkingen en rollagen van muren en voor het leggen van rioolleidingen van gebakken aarden buizen werd algemeen de voorkeur gegeven aan Portlandcement, vooral in de wintermaanden.

Bovenal behoort men te letten op de kwaliteit; goede tras is beter te vertrouwen dan slechte Portland-cement, maar evenzoo is goede Portland-cement beter dan slechte tras.

F. H. VAN MALSEN.

VRAAG 5

Wat is er bekend over het gebruik van geglazuurde steenen en tegels aan buitengevels, en wat zijn de voor- en nadeelen er van?

PRÆADVIES.

Op deze vraag zijn ingekomen 7 antwoorden, te weten: uit de afdeeling Alkmaar, Amsterdam, Arnhem, s Gravenhage, Leeuwarden, Leiden en Utrecht.

Het rapport van den heer Looman, uit Alkmaar ingezonden, behandelt eerst in 't kort de fabricatie van glazuursteen, om daarna uit hoofde van treurige ervaringen vooral bij de kostbare buitenbetegeling van het Waaggebouw te Alkmaar opgedaan, de toepassing of het gebruik te ontraden.

Het rapport door den heer de Groot (Nieuwer-Amstel) uit Amsterdam ingezonden, behandelt vrij uitvoerig mede eerst de techniek van het glazuren, vervolgens de voorzorgen die men behoort te nemen, alvorens buitenmuren te *mogen* betegelen, wijst op hetgeen Engeland, dank zij het prachtige fabriekaat van Doulton en Minton in glazuursteen heden ten dage weet te maken, geeft aan wat hier te lande in de laatste jaren op dit gebied bereids is gedaan, noemt onze fabrikanten, en eindigt met de woorden en den wensch van Paul Sédille tot de zijnen te maken, dat namelijk de ceramiek hare beteekenisvolle plaats in de architectuur moge hernemen, én architect én fabrikant saâm daartoe de handen in een zullen slaan.

Het rapport door de heer Persijn uit *Arnhem* ingezonden, bepleit vooral den weldadigen indruk, die bij beschikking over de kleur, door middel der ceramiek, de architect kan erlangen, kan leggen in zijn bouwwerk. En hoewel de industrie ten dezen, ook bij ons, inderdaad met haar fabrikaat vooruitgaat, zoo heeft zij daarin toch nog niet een zoodanige hoogte bereikt, of groote omzichtigheid en nauwgezette, zorgvolle plaatsing blijft een eerste vereischte, terwijl ten andere ook de architecten zich meer nog dan tot heden, rekenschap behooren te geven én van de keuze vooral der fondkleuren, én van het hinderlijke glimmende dat deze materie eigen is.

Het rapport door de heeren Mialaret en Paardekooper in de afdeeling *'s-Gravenhage* uitgebracht, behandelt zeer zakelijk: 1° de techniek van het glazuren, 2° geeft dit een uitvoerig overzicht over de toepassing van glazuursteen en de glazuurtegels bij de verschillende volkeren en in verschillende eeuwen, tot op en in onzen tijd, om te eindigen met de conclusie, dat het gebruik ervan, vooral in een land als het onze, dat geen natuurlijke bouwsteen bezit, van groote waarde voor onze kunst is, mits slechts het fabrikaat goed zij, — en dit *kan* algemeen goed worden, zoo men volhardt op den ingeslagen weg en de gebreken, als zijnde het gevolg van nog te weinig technische ervaring ten onzent, weet op te heffen.

Het rapport door de heeren Nijdam en van Duijsen in de afdeeling *Leeuwarden* uitgebracht, onthoudt zich van een oordeel in zake 't gebruik van glazuursteen, als zijnde in Friesland de toepassing daarvan onbekend; de Friesche tegels worden voor buitenwerk ontraden, als niet tegen den invloed van het weêr bestand, en porcelein of fayence-tegels aanbevolen, mits met zorg geplaatst en met portland-cement, liefst tegen muren van hollen steen, aangebracht.

Het rapport door de afdeeling *Leiden* ingezonden, ontraadt kortweg het gebruik zoowel van glazuursteen als van glazuurtegels, en in dat door de heeren Jansen en Diks te *Utrecht* ingezonden, wordt het gebruik van glazuursteen niet ontraden, doch aanbevolen om voor glazuursteen de gewoon gebakken steen te glazuren en deze daarna op nieuw te bakken.

In plaats van uit de 7 rapporten nu één enkel rapport saâm te stellen, waarin allicht niemand der rapporteurs het zijne voldoende zou kunnen terugvinden, wordt voorgesteld om de 3 belangrijkste, die van de afdeelingen 's Gravenhage, Amsterdam en Alkmaar in hun geheel in het Weekblad op te nemen.

P.

VRAAG 6.

Is de meening juist, dat zandsteen aan oude gebouwen niet mag worden opgehakt, daar deze steen dan spoediger zal vergaan door het verwijderen van een opperhuid van gekristalliseerd groefwater?

Is het bestaan van een den zandsteen beschermende huid van gekristalliseerd groefwater niet een illusie?

PRÆADVIES.

Op deze vraag, *hoofdzakelijk uit een technisch oogpunt gesteld*, kwamen drie antwoorden in: Een van de afdeeling Amsterdam en twee van de afdeeling Utrecht.

Alle beginnen met het beantwoorden van het tweede gedeelte der vraag.

De rapporteurs zijn eenstemmig van oordeel, dat er in natuurlijke zandsteen, hetzij in meerder of mindere mate, groefwater gevonden wordt; en dat dit groefwater, bij sterk koolzurekalk-houdende zandsteen, zooals bijv. Larochette steen, mergel-zandsteen enz., eene huid — al is die nog zoo dun — kan afzetten, schijnt mogelijk te zijn, doch zal dit volgens hen tot de zeldzaamheden behooren, daar dan ook alle factoren tot het vormen van zulk eene huid juist saamgewerkt moeten hebben; iets wat bijna niet denkbaar is.

Die verschillende factoren worden vrijwel uitvoerig in de drie antwoorden behandeld, zoodat het noodzakelijk is die antwoorden in het Weekblad op te nemen, te meer daar de keuze van rapporteurs der Afdeelingen hier heel veel gewicht in de schaal heeft gelegd.

Het eerste gedeelte der vraag, dat door de conclusie van de antwoorden op het tweede gedeelte reeds gedeeltelijk wordt beantwoord, wordt betrekkelijk door de drie rapporteurs gelijkluidend behandeld.

Alle drie rapporteurs zijn van meening, dat er geen bezwaar bestaat om zandsteen aan oude gebouwen op te hakken; 1° omdat het bestaan van eene huid van gekristalliseerd groefwater hen eene illusie toeschijnt te zijn.

2°. Dat er aan het wegnemen van een beschermende huid, ontstaan door inwerking van lucht, rook, vuil als anderszins, niet veel waarde is te hechten, daar die huid zich spoedig weêr vormt, wanneer de oude huid is afgekapt.

3°. Dat in vele gevallen, gebreken, ontstaan door inwateren enz., door weghakken of opkappen, kunnen worden verbeterd.

Alleen de rapporteur der afdeeling Amsterdam maakt nog eene uitzondering voor zeer kalkrijke zandsteen. Hij meent, dat het bij deze soort steen voorzichtig is vooreerst na te gaan of er zich werkelijk een huidje van gekristalliseerde koolzurekalk heeft afgezet, voor dat men aan het afkappen begint. Is dit het geval, dan zou men, in zijn oog, beter doen dit er niet af te nemen, daar deze soort kalksteen altijd meer aan verweering onderhevig is dan andere zandsteen met klei-, leem- of mergelachtig bindmiddel. Heeft men echter met een dezer

laatste soorten te doen, dan kan men met gerustheid om bovenstaande reden tot vernieuwing der oppervlakte overgaan.

J. VERHEUL DZN.

Vraag 7.

Wat wordt er in den kring Uwer Afdeeling gedaan voor het ambachtsonderwijs?

PRAEADVIES.

Van Alkmaar, Arnhem en Haarlem kwamen meer of minder volledige antwoorden in.

1⁰. In Alkmaar bestaat een *gereorganiseerde burger-avondschool* met vierjarigen cursus en voortgezette klasse. Daar wordt aan 200 leerlingen in het lijn-, vak- en handteekenen onderwijs gegeven door zeven leeraren, en de lessen in wiskunde en Nederlandsche taal door vier leeraren. De voortgezette klasse omvat perspectief, beschrijvende meetkunde, geschiedenis der bouwstijlen, kennis van bouwmaterialen enz.

2⁰. Er bestaat eene Ambachtsschool met driejarigen cursus voor het geven van *practisch* onderwijs in het timmeren, meubelmaken, smeden en verven, en voor vak- en handteekenonderwijs. De 140 leerlingen dezer school volgen ook de lessen der burger-avondschool. Er zijn 8 leeraren aan de school verbonden met een directeur, die tevens directeur der burger-avondschool is.

Beide scholen, elkaar aanvullende, verheugen zich in steeds toenemenden bloei. Het getal van 30 leerlingen klom na de reorganisatie tot 210.

Ook omliggende plaatsen profiteeren van de school en geven, zoo ik meen, subsidie.

Arnhem behoudt zich voor later, bij het in gebruik nemen van een *nieuw gebouw* voor het ambachtsonderwijs, meer uitvoerige mededeelingen te doen van hetgeen reeds meer dan 20 jaren op dat gebied te Arnhem is verricht.

Haarlem legt ter beantwoording dezer vraag over, het rapport over hetzelfde onderwerp uitgebracht in 1893 door eene commissie van het Departement Haarlem van de Maatsch. tot Bev. v. Nijverheid, en voegt daarbij als aanvulling eenige gegevens omtrent de in 1893 geopende ambachtsschool, welke op dit oogenblik 70 leerlingen telt, die onderwijs krijgen in het timmeren, meubelmaken, huisschilderen en smeden (bank en smeedwerk), verder in het teekenen zooveel als noodig is (de behandeling van het gereedschap blijft hoofdzaak) en in het hergalings lager onderwijs.

C. Muysken.

Vraag 8.

Welke maatregelen worden in den zetel uwer Afdeeling genomen in het belang van den bouw van arbeiderswoningen die aan de eischen der hygiëne voldoen?

Bestaat er ten uwent eene commissie tot behartiging van de hygiënische belangen, en wat werd door haar in hoofdzaak reeds verricht op het gebied van bestaande en den bouw van nieuwe arbeiderswoningen?

Praeadvies.

Hierop zijn 5 antwoorden ingekomen, te weten van de Afdeelingen Alkmaar, Amsterdam, Arnhem, Haarlem en Utrecht.

Alkmaar, rapporteur G. Looman. Bij den bouw van arbeiderswoningen worden geen bijzondere maatregelen genomen. De bepalingen der bouwverordening gaan, naar het oordeel van den steller van het antwoord, niet ver genoeg; want al zijn nu in die verordening enkele goede bepalingen omtrent het peil, de minimumoppervlakte der woningen en de minimumhoogte der verdiepingen opgenomen; zoo wordt voor de buitenmuren een dikte van minstens 17 cm. voldoende geacht, terwijl het aantal vensters, deuren en rookleidingen ten genoege van B. en W. moet zijn aangebracht, wat dan ook — terecht — een zeer rekbare bepaling genoemd wordt. Voorts moeten de privaten volgens het tonstelsel zijn ingericht, en woningen, die niet bij de waterleiding zijn aangesloten, moeten een regenbak hebben van minstens 2 M³ inhoud. Tengevolge van onvoldoende rioleering en onvoldoende drinkwatervoorziening zijn meermalen woningen afgekeurd.

Dat het toezicht op het bouwen veel te wenschen overlaat, blijkt o. a. uit de mededeeling, dat het dikwijls voorkomt, dat de bodem onder de vloeren blijft, zooals men die vindt.

Hoewel de gezondheids-commssie reeds veel goeds heeft helpen tot stand brengen, heeft zij de behartiging der hygiënische belangen nog niet tot taak genomen, wat wel het geval schijnt te zijn met een coöperatieve bouwvereeniging blijkens de in haar reglement opgenomen bepalingen.

Amsterdam, rapporteur, W. Hamer. Omtrent het eerste gedeelte der vraag herinnert de schrijver aan den zeer ongunstigen toestand der arbeiderswoningen vóór 50 jaren die — vochtig en bedompt ten gevolge van gebrek aan lucht en licht — geene doorloopende privaten, gebrekkige gootsteenen en veeal slecht of geen drinkbaar water hadden, waaruit blijkt, dat men in 't geheel niet dacht aan de hygiëne bij den bouw dier woningen. Hij noemt dan ook dien toestand jammerlijk en ellendig.

In het jaar 1847 vereenigden zich eenige aanzienlijke burgers om middelen te beramen om hierin verbetering te brengen, waarvan het gevolg was, dat in 1852 „de vereeniging ten behoeve der arbeiderklasse" begon met het bouwen van ardeiderswoningen, die zooveel mogelijk aan de eischen der hygiëne zouden voldoen, en waarvan er sedert een 800 tal zijn gebouwd.

Vele andere Vereenigingen als: „Talerno", „Concordia," „de Woningmaatschappij", de „Vereeniging tot verkrijging van eigen woningen" enz. hebben dit goede voorbeeld gevolgd. Hoewel nu deze woningen zooveel mogelijk aan de eischen der hygiëne voldoen, meent de schrijver, dat men in deze nog niet ten volle geslaagd is, en nog in langen tijd niet slagen zal, ook, omdat men door den hoogen prijs der terreinen, de étagewoningen heeft moeten invoeren, terwijl, naar zijn meening, de arbeiderswoning uit ééne of hoogstens 2 verdiepingen moet bestaan.

Intusschen is er in de laatste jaren veel verbeterd, ook tengevolge van de bepalingen der Gemeentebouwverordening die voorschriften heeft gegeven omtrent oppervlak, hoogte der verdieping, afvoer en ventilatie van privaten en gootsteenen, hoogte der gebouwen in betrekking tot de breedte der straten enz.

Doch er valt nog veel meer te doen om tal van gangen, binnenplaatsjes enz. te doen verdwijnen, en tal van zoogenaamde huizen te sloopen om plaats te maken voor betere woningen, die drooger, ruimer en lichter zijn, met betere trappen, reukelooze afvoer van faecaliën enz.

Het 2⁰. gedeelte der vraag wordt ontkennend beantwoord; want er is geen enkele commissie die de bedoelde belangen voortdurend behartigt; terwijl de gemeentelijke Gezondheids-Commissie geen kracht genoeg bezit om ernstig op te treden. Wel zijn — ten gevolge van het rapport der commissie benoemd door de afd. Amsterdam van den Volksbond — door B. en W. eenige der talrijke kelderwoningen onbewoonbaar verklaard.

Récumeerende, acht de schrijver, hoewel erkennende dat er veel goeds — in deze — is verricht, het arbeidsveld in Amsterdam nog zoo oneindig groot, dat het zeer wenschelijk is om aan deze zaak de bijzondere aandacht en belangstelling te schenken.

Arnhem, raporteur J. W. C. Tellegen. Bij de beantwoording van het 1⁰. deel der vraag, zijn door den schrijver genoemd de maatregelen die door de overheid en door particulieren genomen zijn.

De overheid kan in verschillende richtingen werkzaam zijn en verordeningen maken, die het bouwen van goede woningen verzekert en het gebruiken van slechte woningen belet. De bepalingen betreffende den bouw van nieuwe woningen zijn echter in de Arnh. Bouwver. niet zoo volledig, omdat men zich plaatste op het standpunt dat deze moesten betrekking hebben op den aanleg van straten, en wat daarbij behoort, terwijl de wijze van bouwen en de inrichting der woningen zooveel mogelijk is vrijgelaten, hetgeen wellicht is geschiedt om bezwaren bij de toepassing van de verordening te voorkomen. Toch zijn er omtrent brandgevaar en afvoer van faecaliën maatregelen genomen, welke laatste sedert 1886 zelfs 2 maal zijn aangevuld. De schrijver meent dan ook dat men zal moeten terug komen van dit standpunt en de bezwaren overwinnen die aan de uitvoering van meer ingrijpende voorschriften zullen verbonden zijn.

Intusschen is de verordening vrij volledig wat betreft het beletten van de bewoning van slechte gebouwen; deze bepalingen werken afschrikwekkend; tevens gaat men inzien dat het bouwen van nieuwe goede woningen moet gepaard gaan met het afkeuren van de oude slechte, en het ligt in de bedoeling om deze maatregel voor het vervolg meer toe te passen. De schrijver erkent echter de groote moeielijkheid om bij onbewoonbaarverklaring de juiste maatstaf te vinden bij de toepassing, wat z. i. alleen kan geschieden indien het onderzoek door een beperkt aantal, daarvoor goed berekende ambtenaren gedaan wordt.

Sedert 1888 heeft het Gemeentebestuur zelf slechte woningen aangekocht en daarmede een tweeledig doel: verbreeding van straten en opruimen van krotten bereikt en daaraan f 50,000 uitgegeven.

Voorts verdient vermelding dat door middel van een onteigeningswet, 188 woningen in Klarendal werden afgebroken, waardoor een terrein van ± 21,500 c. a. vrijkwam. Het plan voor den aanleg is vastgesteld, en als bouwterrein voor goede arbeiderswoningen wordt daarvan slechts ± 7750 c. a. ingenomen. Een en ander zal aan de Gemeente hoogstwaarschijnlijk f 250,000 kosten.

Nagaande wat door „particulieren" in deze geschiedt, vestigt de schrijver achtereenvolgend de aandacht op de navolgende vereenigingen, als:

1⁰. de vereeniging tot het verschaffen van geschikte woningen aan de arbeidende klasse te Arnhem, die, opgericht in 1853, tot 1873 134 woningen heeft gebouwd, doch sedert op haar lauweren is gaan rusten en het 2e. gedeelte van haar werkprogram vergeten heeft, namelijk „het opruimen van slechte woningen", wat te betreuren is omdat zij geldelijk in staat was dit uittevoeren, blijkende uit het uitkeeren van een dividend van 6 %, terwijl de statuten slechts 4 % toelaten. Verdere bizonderheden zijn met de teekeningen en de beschrijving der woningen te vinden in het rapport uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in 1890, 85 dezer woningen hebben in 1893 een groote verbetering ondergaan.

2⁰. De vereeniging Nijverheidsstichting, opgericht in 1871 door het Dep: Arnhem der Ned. Maatij. tot Bev. v. Nijverheid, met het doel om woningen te verhuren die later eigendom van de huurders zouden worden. Zij bouwde in 1872—76, 91 woningen, in het hooge gedeelte der stad, doch de ondervinding over dit stelsel door haar opgedaan kan niet tot navolging aansporen.

3⁰. de vereeniging „Openbaar belang" in 1894 opgericht in de 1⁰ plaats om te voldoen aan de woningennood ontstaan door het bovengenoemde afbreken van woningen in Klarendal, maar ook om te voorzien in een gevoelde behoefte om eene nieuwe woningver: te stichten nu het meer en meer bleek dat de twee bestaande vereenigingen niet handelend optraden.

Blijkens de hierbij gevoegde statuten is het doel: de verbetering van huisvesting van de arb: klasse en minvermogenden met uitsluiting van elke gedachte aan winst voor hare leden en zoo mogelijk in samenwerking met het Gemeentebestuur.

Er zijn dan ook 2 bestuursleden (uit den Raad?) door den Gemeenteraad benoemd, die zich verder bereid verklaarden om de Vereeniging krachtig te steunen door namelijk voor rekening der Gemeente te nemen de verharding, beplanting en rioleering van het stratennet van het terrein dat 2 hect. 89 are 40 c.a. groot is, en waarop nu 70 woningen zijn gebouwd, terwijl een 2⁰ blok reeds is aangevangen en het voornemen bestaat om tegen den a. s. winter een derde besteding te houden.

Ten slotte vestigt de schrijver de aandacht op een door de Afd. der Maatsch. tot Bev. der Bouwkunst uitgeschreven prijsvraag voor een arbeiderswoning tot den prijs van f 900 te bouwen, doch de inzenders ontwierpen allen een woning van hooger prijs, zoodat deze prijsvraag niet heeft opgeleverd wat verwacht is.

Bij de beantwoording van het 2⁰ gedeelte van de vraag vestigt de schrijver de aandacht op de Gez. Commissie in 1866 opgericht, en samengesteld uit: 3 of 4 geneeskundigen, 1 of 2 scheikundigen, één bouwkundige en één rechtsgeleerde. Door hare bemoeiing zijn menigmaal door de overheid maatregelen genomen om onvoldoende woningtoestanden te verbeteren.

(Wordt vervolgd.)

AFDEELING ARNHEM.

EEN BEZOEK AAN DE GEMEENTELIJKE GASFABRIEK.

De leden der Afdeeling Arnhem van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, daartoe uitgenoodigd, vereenigden zich Zaterdag 10 dezer op het terrein der gemeentelijke Gasfabriek aldaar, om onder leiding van het lid, de heer A. R. Freem, de door dien architect ontworpen en uitgevoerde nieuwe werken te bezichtigen. Na de portierswoningen gepasseerd te zijn, werden de beide retorten gebouwen bezocht, waar op zeer doelmatige wijze voor ventilatie is gezorgd.

De distillatie geschiedt thans in nieuw gemaakte half-generators, die voor de oude ovens in plaats zijn gekomen; het alhier ontstane gas wordt door de exhausters, welke in de machine-

zaal staan, uit de vergaderbuis door en uit de condensors gezogen, in welke laatste de teer en de ammoniak achterblijft. Het gas vervolgt zijnen weg door de Pelouse, een toestel waarin het gas van de nog overgebleven olieachtige teerdeelen wordt gezuiverd, om daarna door de etage-wasschers van het nog resteerende ammonia-water te worden vrijgemaakt. Vervolgens wordt het gas nogmaals door een waschtoestel geleid, waarin groote raderen met houten latjes, waaiersgewijze op de as gestoken, door het water ronddraaien en het doorstroomende gas van de laatste sporen van het ammonia-water ontdoen. Daarna wordt het gas geleid naar kisten, waarvan de eerste zijn gevuld met ijzeraarde, de volgende met kalk en waarin het gas gezuiverd wordt van zwavel-waterstof, koolzuur en verschillende ammonia-verbindingen, en verlaat, na gemeten te zijn, de gasfabriek, om in de aanwezige gashouders te worden opgevangen.

Nog een aantal veranderingen en verbeteringen zijn aangebracht. De nieuwe exhausters van de firma Nicolas, Chamon, Toiret & Co. te Parijs voldoen uitnemend en de automatische regeling dezer machines kan nagenoeg volmaakt genoemd worden.

Het nieuwe zuiverhuis gelegen naast het oude, geeft tot vergelijking eene gemakkelijke gelegenheid. In dit gebouw zijn drie zuiverkisten geplaatst elk met eene oppervlakte van 64 M²; boven de kisten is een loopbrug met kraan aangebracht om de deksels van de kisten te lichten, hetgeen eene groote vereenvoudiging van arbeid te weeg brengt.

De groote meter met de gemakkelijke aflezing en de automatische regulateurs, geplaatst in het meterhuis, verdienen zeer de aandacht omdat door een vernuftige vinding het gas, voor het gebruik bij iedere afneming steeds onder denzelfden druk wordt gehouden.

Daarna werd de watertoren bezichtigd die uit drie boven elkander geplaatste reservoirs bestaat. De bovenste voorziet de geheele fabriek van water, de tweede is voor het ammonia-water dat door buizen geleid wordt naar de Salmiak-fabriek terwijl de onderste de teer bevat die door machinekracht in karren wordt afgetapt.

De nieuwe teer- en ammonia-waterput met separator en pompinrichting werkt samen met de reservoirs in den toren geplaatst. De separator werkt zeer goed, zoodat voor de Salmiakgeestfabriek teervrij water wordt genomen.

Bovendien verdient nog vermelding de nieuwe privaten, baden schaftkamers.

De eerste zijn zeer doelmatig en uiterst zindelijk ingericht; in de badkamertjes kunnen de machinisten, zoodra zij zijn afgelost, zich met warme en koude douche-baden afwasschen, terwijl een flink vertrek met kasten tot berging voor kleeding, als schaftkamer is ingericht.

Gedurende de bezichtiging der verschillende lokalen en inrichtingen werden deze door den heer Freem en door den Inspecteur der fabriek, de heer Holsboer, verklaard en toegelicht.

Uit een en ander waren de bezoekers algemeen van oordeel dat de inrichting der fabriek en die der werktuigen en gebouwen, inderdaad ingenieusch kunnen worden genoemd en wel aan geen betere handen konden toevertrouwd zijn dan aan den kundigen Directeur der fabriek den heer J. Blom, wiën de eer der technische ontwerpen toekomt.

Uit den aard der zaak waren de bezoekers echter meer bevoegd om het architectonische gedeelte te beoordeelen, wetende welke moeilijkheden moesten worden overwonnen, èn door den slechten bodem èn door de zorg dat de gasfabriekatie onbelemmerd kon worden voortgezet.

De groote soliditeit, de praktische inrichting en het aangenaam aanzien der gebouwen, zoowel in- als uitwendig, wekte ieders bewondering. Vooral het machine-gebouw en meter-lokaal, die met steenen parket-vloeren en gepolijste wandtegels uit de bekende fabrieken der heeren Ragout te Maastricht zijn versierd, maken met de bekapping van Amerikaansch greenen gebindten en blank vurenhouten bebording, een prettigen en gezelligen indruk; terwijl het geheele werk getuigd van het schoonheidsgevoel en den praktischen blik van den ontwerper, en hierdoor tevens het bewijs is geleverd, dat men zeer goed een fabriek kan daarstellen waarbij het onaangename, wat de meeste fabrieken aankleeft, wordt vermeden.

Bij monde van een der Bestuursleden werd namens de Afdeeling de heer Freem geluk gewenscht met het welslagen van dezen omvangrijken arbeid en dank gezegd voor het kunstgenot den leden bereid.

EEN NIEUW AANPLAKBILLET.

De Noord-Hollandsche Tramweg Maatschappij, die reeds vroeger voor de lijn Amsterdam—Edam een zeer mooi aanplakbillet, door den heer H. P. Berlage Nzn. heeft laten vervaardigen, heeft nu bij de voltooing van de Sectie Purmerend—Alkmaar een nieuw billet uitgegeven, dat door denzelfden talentvollen architect is ontworpen.

Dit billet in vlakke kleuren uitgevoerd, trekt direct de aandacht door de eenvoudige, smaakvolle verdeeling en karakteristieke versiering.

Hoewel geheel afwijkend van de voor eenige jaren geleden door den heer Berlage eveneens in kleuren ontworpen plaat, voor de Sumatra Staatsspoor of het bijzonder mooie billet Harwich—Hoek van Holland, is de plaat voor de N. Holl. Tramweg Mij. lang niet minder als hare voorgangster en uit een oogpunt van reclame bepaald uitstekend.

Aan den heer Berlage komt rechtmatige hulde toe voor dezen verdienstelijken arbeid. B. J. O.

BERICHTEN.

L. J. EIJMER.

Te Brummen is op den 8sten Augustus j.l., in den ouderdom van 52 jaren, overleden de heer Leonard Johannes Eijmer, civiel ingenieur.

De heer Eijmer volbracht zijne studiën te Hannover, en werd, in het vaderland teruggekeerd, aldaar geplaatst bij den aanleg van Staats-Spoorwegen. Daar klom hij op tot Bouw- en Werktuigkundige: hooger mocht dat niet, wijl zijn diploma niet van de Polyt. School was. En toch, allen die Eijmer gekend hebben, zouden hem gaarne een schitterender carrière hebben toegewenscht; hij toch, was een ingenieur, een constructeur in den volsten zin des woords, die zich niet tot het oude bepaalde.

Daarbij had hij een fijn ontwikkeld gevoel voor kunst, en was zelve een uitstekend teekenaar.

Zijn vele vrienden verliezen veel in hem, zij zouden zoo gaarne gezien hebben, dat hij te Brummen het herstel zou gevonden hebben van zijn geschokte gezondheid.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Assen, 2 Augustus. De architect J. P. Hazeu te Groningen het bouwen van een villa. Van 18 inschrijvingen, de laagste van D. Doijes te Groningen voor f 13789.—.

Beek en Donk, 3 Augustus. De architect W. G. Welsing te Amsterdam, het bouwen van een villa. Van 5 inschrijvingen, de laagste G. A. de Groot te Demen voor f 23000.—. Gegund.

Bergen-op-Zoom, 3 Augustus. De firma Kok & Co. het bouwen van een zoutziederij. Van 9 inschrijvingen, de laagste van J. Schuller te Raamsdonk voor f 37990.—. Gegund.

De Bildt, 3 Augustus. De kerkvoogden der Herv. Gemeente de vergrooting der Herv. Kerk, W. J. Weidner te Utrecht voor f 10768.—.

Bolsward 3 Augustus. De heer G. D. Kneteman, het bouwen van elf burger- of werkmanswoningen, onder beheer van den architect F. Broersma te Leeuwarden. Van 14 inschrijvingen, de laagste van G. Dijkstra Sr. voor f 12692.—.

Hilversum, 3 Augustus. De architect P. Andriessen, het bouwen van een woonhuis met fabrieksgebouw. A. J. Goseling te Amsterdam voor f 15695.—.

Utrecht, 3 Augustus. Het gemeentebestuur, het afbreken van twee woonhuizen en het bouwen van een school met onderwijzers- en congiergewoning. Van 6 inschrijvingen, de laagste van H. Vermeer voor f 49840.—. Gegund.

Rotterdam, 5 Augustus. De architect B. Hooijkaas Jr. het bijbouwen der Diaconesseninrichting. Van 13 inschrijvingen, de laagste van J. van Boven voor f 37897.—.

Groningen, 9 Augustus. De architecten Maris & van Boven, het bouwen van een heerenbehuizing. Van 14 inschrijvingen de laagste van J. Pot te Stedum voor 10834.—.

Zutphen, 9 Augustus. De architect H. E. Ezerman, het bouwen van twee heerenhuizen. Begrooting f 16923. Van 14 inschrijvingen de laagste van H. Boesewinkel te Brummen voor f 15550.—.

Amsterdam, 10 Augustus. De architect J. van Looij, het bouwen van een woonhuis. Van 14 inschrijvingen de laagste van R. Cruiff voor f 20800.—.

Bouwkundig Weekblad.

Organ van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst

24 AUGUSTUS 1895. 15de JAARGANG. No. 34.

Redactie voor de verschillende groepen:
A. Le Comte. — Eduard Cuypers. — F. C. Dufour. — A. C. M. van Etten. — Henri Evers. — C. A. Huygen. — D. E. C. Knuttel. — Jurriaan Kok. — J. R. de Kruyff — F. H. van Malsen. — C. B. Posthumus Meijjes. — C. Muysken. — J. J. van Nieukerken. — R. P. J. Tutein Nolthenius. — B. J. Ouëndag. — C. H. Peters. — C. T. J. Louis Rieber. — P. du Rieu Fzn. — J. Verheul Dzn.
BUREAU REDACTIE: Marnixstraat 402, Amsterdam.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. *f* 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels *f* 1.— eike regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie ½ maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-Gravenhage.
BUREAU van ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

DE RESTAURATIE DER GROOTE OF ST. EUSEBIUS-KERK TE ARNHEM.

De schoone Gothische Cathedraal van Gelre's hoofdstad verkeerde in de laatste jaren in een toestand, die het zeer noodzakelijk maakte met alle kracht pogingen in het werk te stellen de noodige middelen bijeen te brengen, om het uitwendige te restaureeren en aldus de oorspronkelijke bouwvormen voor algeheelen ondergang te bewaren en het Kerkgebouw zoodanig te herstellen, dat het weder met verjongde kracht den aanval van stormen en regen en den knagenden tand des tijds zoude kunnen trotseeren.

Eene commissie voor de restauratie werd in het leven geroepen, en dank zij de onvermoeide werkzaamheden van hare leden, gesteund door Arnhem's jonkvrouwen, die een groote bazar organiseerden, werden sommen bijeengebracht, om het werk aan te vangen.

Bij de Regeeringen van Rijk, Provincie en Gemeente Arnhem werden subsidies aangevraagd en de toezegging hiervoor werd verkregen, dank zij de belangstelling voor de monumenten onzer Vaderlandsche bouwkunst. Hoewel over tal van jaren verdeeld, deden deze subsidies de mogelijkheid ontstaan, een gedeelte van het Kerkgebouw geheel in de oorspronkelijke vormen te herstellen.

Den architect Boerbooms te Arnhem werd opgedragen deze werken aan het uitwendige te leiden, onder toezicht van de door de Regeering voor de restauratie der gesubsidieerde gebouwen aangewezene deskundigen.

Aldus de fondsen bijeengebracht, werd met kracht de hand aan het werk geslagen en reeds in het einde van 1894 het choor gedeeltelijk omsteigerd en met het opmeten en bestudeeren der details van naderbij een aanvang gemaakt.

De herstelling van het uitwendige was dus verzekerd en aan de meest bekwame handen toevertrouwd, zal de Eusebius-Kerk over eenige jaren haar vervallen aanzien verwisselen met een kleed, dat hare oorspronkelijke schoone vormen weder aan het volle daglicht zal brengen.

Mochten de pogingen van de Restauratie-Commissie voor het uitwendige van het Kerkgebouw aldus voorloopig met succes zijn bekroond, het inwendige met zijn midden- en dwarsschip, zijn zijbeuken en choor en choor-omgang, schoon van hoofdlijnen, rijzig van verhouding, belangrijk door keur van details, welke echter onder een dikke witsellaag waren verborgen, eischte ook dringend een algeheele restauratie, voornamelijk ook daar een 50 tal jaren geleden op wansmakelijke wijze het middenschip en de zijbeuken waren betimmerd met hoog opgaande schotwerken, welke het aspect van het Kerkgebouw geheel bedierven en de slanke verhoudingen niet tot haar recht deden komen.

Boven het choor was uit vroegere tijden nog aanwezig een horizontale plafond-afdekking, geheel in strijd met de verdere met stergewelven bewerkte kerkoverdekking. Dit horizontale plafond te verwijderen en door gewelven te vervangen en het langs de muren rondom de geheele Kerk aanwezige triforium van een zandsteenen balustrade te voorzien, en de oude gerfkamer in haar oorspronkelijken toestand te herstellen, waren de eerste werken, waartoe werd besloten, toen de Commissie van Kerkvoogden der Ned. Herv. Gemeente te Arnhem verblijd werd door een legaat van Mr. J. W. Staats Evers, die reeds bij zijn leven een warme belangstelling had getoond voor de Eusebius-Kerk.

Den heer Boerbooms werd mede opgedragen deze

restauratiewerken uit te voeren, waartoe reeds spoedig een steiger in het geheele choor werd geplaatst.

Door het ontvangen legaat daartoe in staat gesteld, besloot de Commissie van Kerkvoogden, thans ook het verdere inwendige van het geheele Kerkgebouw te laten restaureeren en belastte hiermede schrijver dezer regelen.

Deze werken zouden bestaan in:

1⁰. Het geheel wegbreken en verwijderen van alle schotwerken en verhoogingen in het Kerkgebouw;

2⁰. het verplaatsen van den predikstoel staande in het midden van het choor, tusschen de beide transeptpijlers, tegen den N. O. transeptpijler, en het in verband met deze verplaatsing geheel veranderen van de distributie van banken en zitplaatsen en het beter dan vroeger geschikt maken van het Kerkgebouw voor den Protestantschen Eeredienst, voor het vieren van het Heilig Avondmaal, voor doop- en trouwplechtigheden, enz.

3⁰. het maken van monumentale banken voor Hooge Overheid en Notabelen, rondom de beide transeptpijlers tegenover den predikstoel, en het afsluiten van de ruimte rondom den predikstoel met een zoogenaamd doophek, waarin voorlezers bankje.

4⁰. het maken van tochtportalen voor de hoofdingangen van het Kerkgebouw.

5⁰. het herstellen van alle muurwerken en gewelven en het van de witsellaag ontdoen van alle ornamentale details en het weder in tinten oversauzen van de muurwerken en de constructieve deelen, als kolommen, pijlers, gewelfribben enz.

6⁰. het ontdoen van de oude verf- en kleurlaag en het restaureeren van het bestaande eikenhouten choorhek, den predikstoel en de bestaan blijvende zitbanken.

7⁰. het verwijderen van de weinig sierlijke kerkkronen en het maken van een geheel nieuwe verlichting met wandarmen tegen de kolommen.

Al deze werken, waarmede in Juni l.l. een aanvang werd gemaakt, worden met alle kracht voortgezet, opdat het Kerkgebouw, waarvan thans het choor en de choor-omgang voor noodkerk zijn ingericht, in December a.s. weder in gebruik zal kunnen worden genomen.

De herstellingswerken aan muren en gewelven, het verwijderen van beschotten, verlagen van gaanderijen en vloeren en alle daarmede in verband zijnde werken, werden na aanbesteding opgedragen aan den aannemer J. van den Braak te Apeldoorn en het maken van alle nieuwe eikenhouten meubilair, overheidsbanken, doophek, tochtportalen enz. werd aangenomen door den heer J. B. Hillen te Amsterdam.

Spoedig na de aanbesteding werd het Kerkgebouw tot in het hooge gewelf besteigerd en toen eerst kon worden waargenomen hoe dringend noodzakelijk de herstelling der gewelven was, daar enkele zoodanig waren gescheurd en ontzet, dat zij dreigden in te storten. Met kracht werd het werk aangevat en begonnen met alle ornamenten van de witsellaag te ontdoen, de muren en gewelven af te steken en het metsel- en pleisterwerk te herstellen.

Bij het verwijderen van de witsellaag op de gewelven in de beide zijbeuken werden ornamentale en figurale schilderwerken ontdekt, welke met alle zorg werden ontbloot en bleken te zijn voorstellingen van de schutspatronen der verschillende ambachtsgilden, afgewisseld met laat-Gothisch en vroeg-Renaissance ornament schilderwerk.

Hoewel al het aan den dag gebrachte schilderwerk niet van hooge kunstwaarde bleek te zijn, doch in tegendeel uiterst naief van lijnen en tinten, nam toch de Commissie van Kerkvoogden het zeer toe te juichen besluit, niet weder alles onder den witkwast te verbergen, doch de figuren en ornamenten met zorg te laten ophalen en herstellen.

Den heer G. H. Heinen te Amsterdam werd dit werk opgedragen, die zich daartoe verzekerde van de medewerking van den decorateur Ellens, die reeds bij Kerkschilderwerk had bewezen, aan een open oog voor het oude een vaardige hand te paren, om het in zijn oorspronkelijke lijnen en tinten te herstellen, zonder daarbij aan eigen fantasie, een zoo gevaarlijke factor bij het restaureeren van oude bouw- en schilderwerken meer den vrijen teugel te vieren dan strikt noodzakelijk is om het ontbrekende en nauwelijks zichtbare weder op te halen, en om zich geheel te uiten in den vorm en de kleurenspraak en in den geest welke uit het oude werk spreekt.

De herstellingswerken aan de St. Eusebiuskerk te Arnhem zijn dus zoo in- als uitwendig in vollen gang, en worden door alle medewerkende met liefde en belangstelling geleid en uitgevoerd, daartoe aangespoord door het voorbeeld van de leden der Commissie van Kerkvoogden en der Restauratie-Commissie, bezield door den voortvarenden geest van hun gemeenschappelijken Voorzitter, den heer Mr. E. G. C. Scheidius te Arnhem.

C. B. Posthumus Meijjes.

HET GASTHUIS VOOR DE R. K. ZIEKENVERPLEGING AAN DE 1e PARKSTRAAT, TE AMSTERDAM.

In het jaar 1886 werd aan den hooggeleerden heer Dr. J. Förster, hoogleeraar aan de Universiteit te Amsterdam, den Zeergeleerden heer Dr. J. Hanlo, geneesheer van de R. K. Ziekenverpleging, en A. C. Bleijs, bouwmeester, allen te Amsterdam, door Heeren Regenten der R. K. Ziekenverpleging, opgedragen een onderzoek in te stellen naar de geschiktheid van een terrein, gelegen in het westelijk gedeelte te Amsterdam, voor het bouwen van een gasthuis. De uitslag van dit onderzoek was niet gunstig, zoodat genoemde deskundigen het terrein, ook wegens ligging en omgeving, geheel ongeschikt achtten voor het beoogde doel.

Naar aanleiding van dit resultaat werd door H. H. Regenten in het Zuid-Oostelijk gedeelte van de stad in een nieuwe wijk, tusschen de Eerste Park-, Ruijsch- en 's-Gravensandestraten en Iepenweg, een terrein gekocht groot ruim 26000 M². welk terrein met omgevende straten van 1.85 M ÷ A. P. tot aan 0.70 M. + A. P. geheel met zand is opgehoogd, zoodat de moerassige grond in een goeden zuiveren droogen bodem is omgezet, terwijl het polderwater „zomerpeil," omtrent 2,00 M. ÷ A.P. ligt.

Het terrein ligt geheel vrij tusschen breede straten en grenst aan de oostzijde aan het sierlijk aangelegde Oosterpark. In het jaar 1893 schreven H. H. Regenten een prijsvraag uit voor het bouwen van een Ziekenhuis voor niet betalende zieken — groot 600 bedden —; behalve de isoleerkamers enz, waarvoor nog 80 bedden konden gerekend worden, en eene woning of klooster voor 100 zusters, dus te zamen 780 bedden.

Tot dezen prijskamp werden uitgenoodigd de heeren, Architecten:

A. C. Bleijs, Arn. Bruning, Jos. Cuypers, Dr. P. J. H. Cuypers, Jacot en Oldenweldt, W. G. Welsing, Wennekers en Boerma, allen te Amsterdam.

De heer Dr. Cuypers bedankte voor de uitnoodiging, terwijl de heer Eduard Cuypers, te Amsterdam, later uitgenoodigd werd.

De uitgeloofde prijzen waren:

1e. dat aan den eerst bekroonde het werk zou opgedragen worden à $3\frac{1}{2}$% van het bedrag der begrooting van de uit te voeren werken;

2e. dat aan de tweede bekroonde *f* 1500 en aan de derde bekroonde *f* 1000, terwijl aan de overige mededingers ieder *f* 500 zou uitgereikt worden.

De plannen werden ingediend den 1 Mei 1894 onder de volgende motto's:

S. M. (in een cirkel	begrooting *f*	968,767
Charitas	„	- 1085,489
Liefdadigheid	„	- 1122,716

GASTHUIS DER R.K. ZE…

A.C.B…

Mannen zyde.

Ruysch

Zaal voor twaalf besmettelyke zieken. (mannen)

Dagverblyf voor herstellenden

Isoleer kamer

Thee keuken

gang

overdekte gesloten wandel plaats.

Tuin voor besmettelyke zieken (mannen)

Bergplaats voor steenkolen.

Ketelhuis.

Machine kamer

Accumulatoren

Groote waschery

Kleine waschery

Open plaats by de wasch inrichting.

Wasch lokaal voor dekens en verbandlinnen

Linnenkamer.

Tuin v. Rector.

open overdekte gang.

overdekte gesloten gang

Dagverblyf voor herstellenden.

Zaal voor twintig gewone zieken. (mannen)

kinder afdeeling.

Zaal voor twintig chirurgische zieken (mannen)

Isoleerkamer

Theekeuken

assistent geneesheer

overdekte gesloten verbindingsgang.

Tuin.

Bergplaats

Brood keuken.

Gesloten

woonkamer apotheker.

Kleine operatie kamer.

Doctors kamer

Verband kamer.

kamer v. assistent

Ontvangkamer

Inrijhek.

Mannen zyde.

Platte…

1e Parkstraat

motto „Liefdadigheid."

PHOTO-LITH. WEGNER & MOTTU AMST.

…EGING TE AMSTERDAM.

…VEESTER.

Vrouwen zijde

Straat.

Tuin

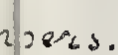
Tuin

Tuin

Tuin

Tuin

Vrouwenzijde.

Schaal.

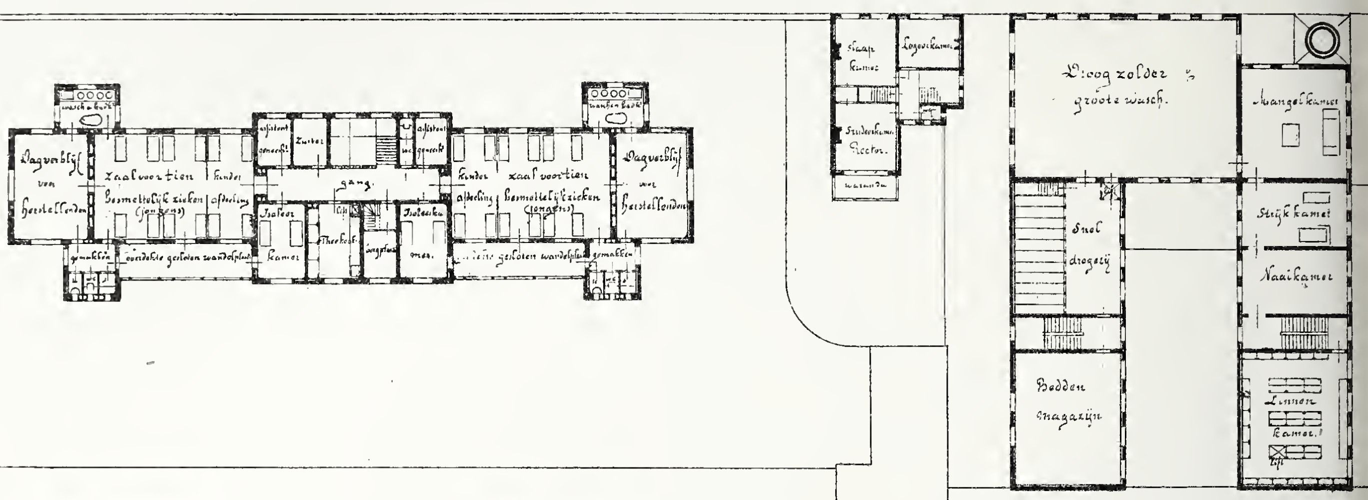
0 5 10 20 30 Meter

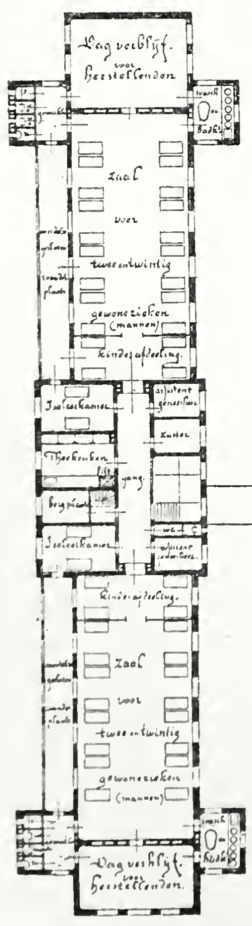
BEHOORENDE BIJ HET BOUWKUNDIG WEEKBLAD VAN 24 AUGUSTUS 1895 N°34.

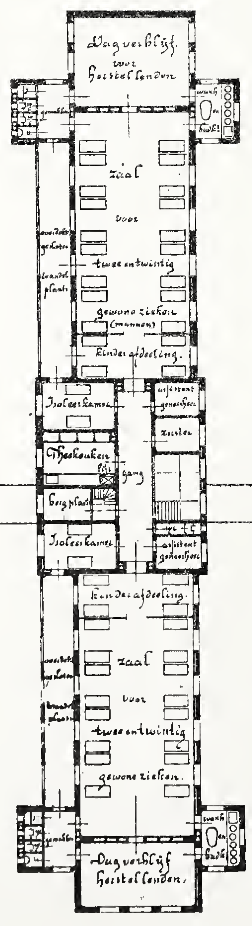
GASTHUIS DER R.K.Z…

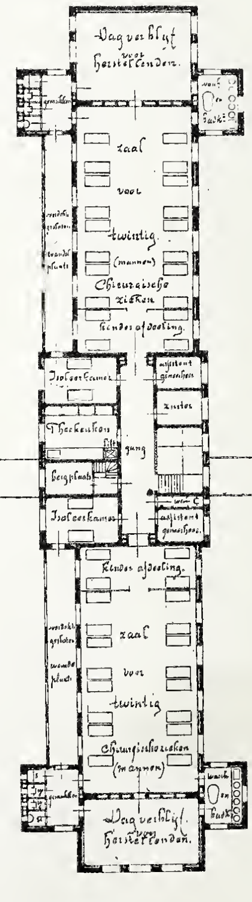
A.C.B…

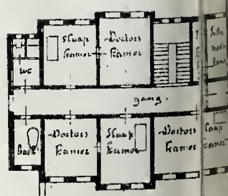
Mannenzijde

Mannenzijde

Pla…

PHOTO LITH WEGNER & MOTTU AMST

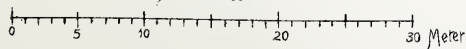
…EGING TE AMSTERDAM.

…EESTER.

Vrouwenzijde

…dieping.

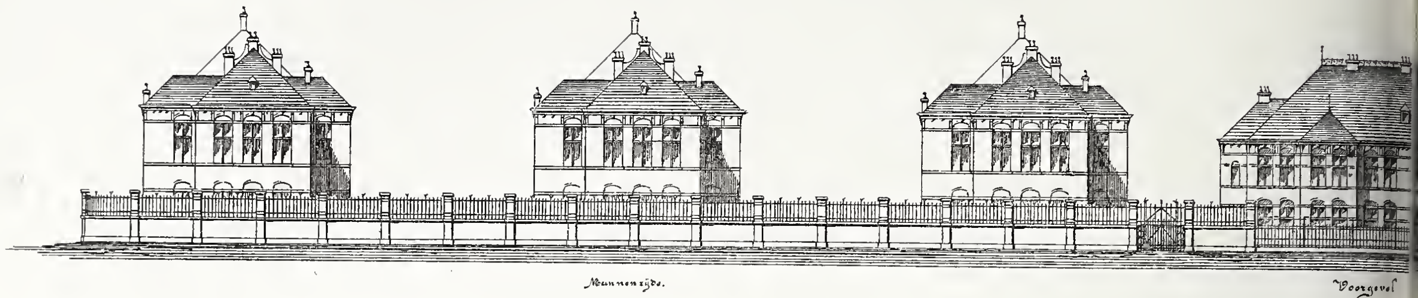
Schaal

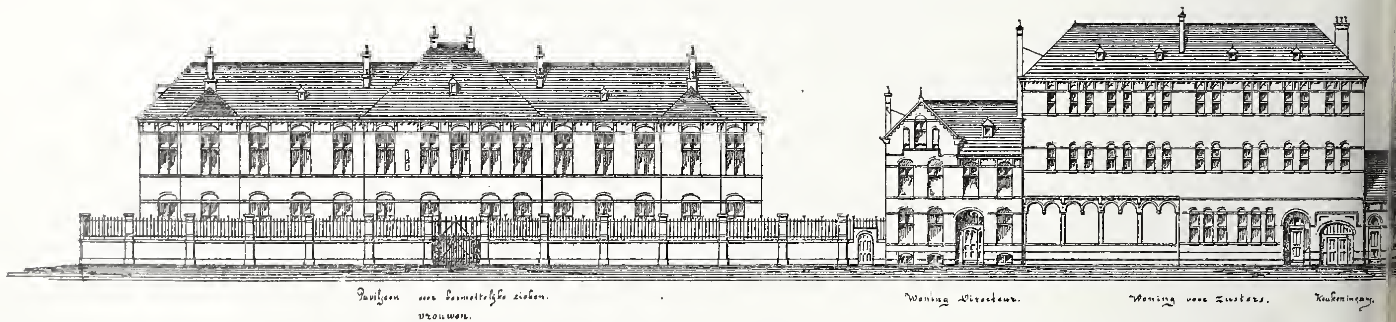

Vrouwen zijde.

Gasthuis der R.K. Zi

A.C. Bl

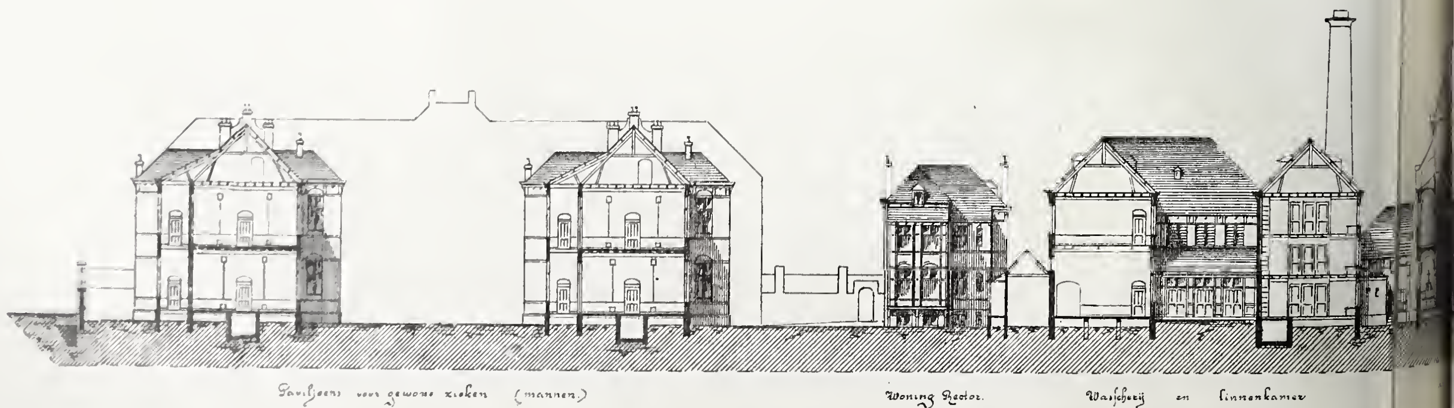
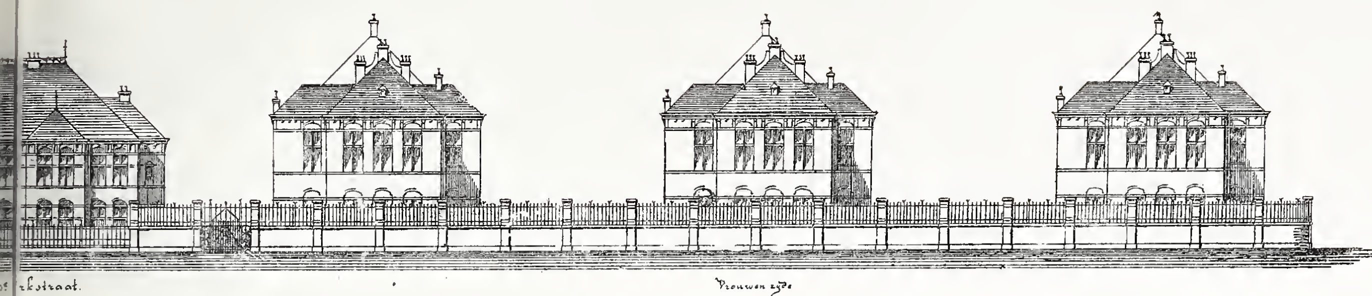
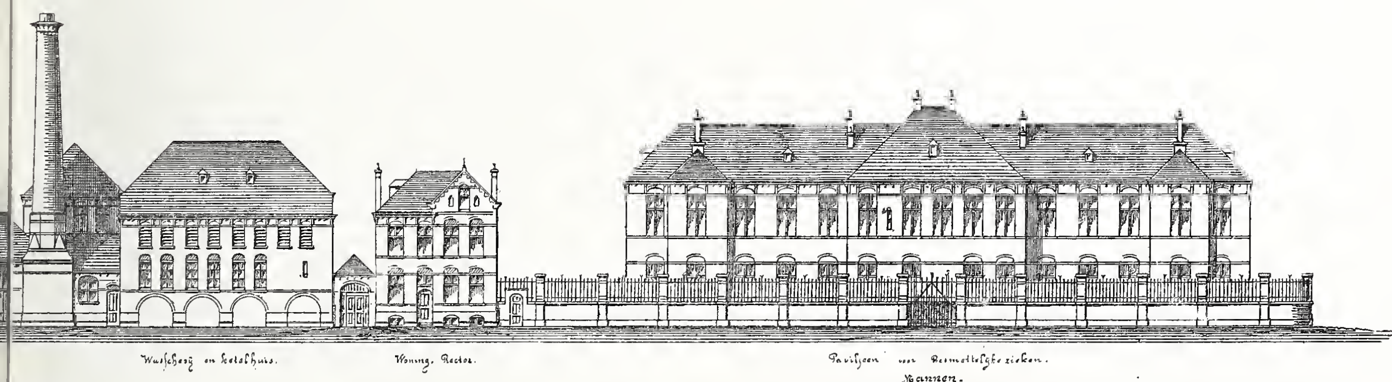

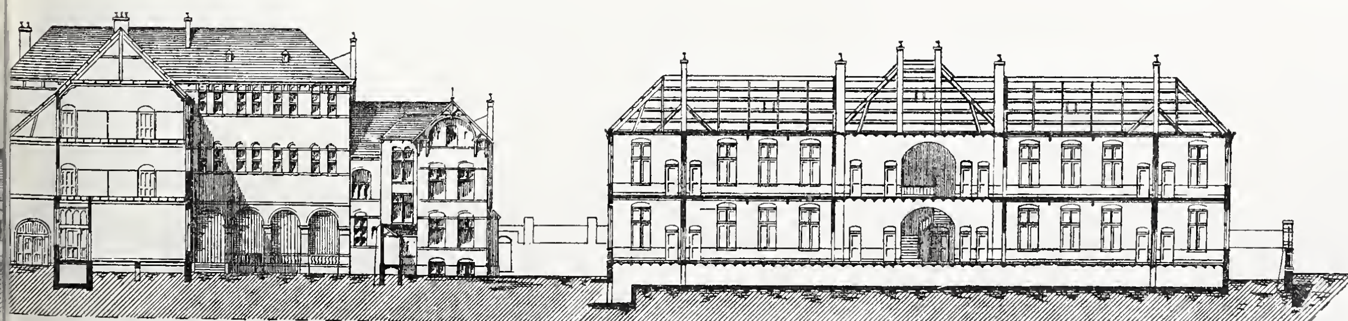
PHOTO LITH WEGNER & MOTTU AMS.T

GING TE AMSTERDAM.

ESTER.

Behoorende bij het Bouwkundig Weekblad van 24 Augustus 1895 N°34.

St. Nicolaas	begrooting	ƒ 1225.538
Charité	„	- 1229.704
R. K. Z.	„	- 1588,945
Z. V.	„	- 2046,232

De Jury bestond uit de heeren H. P. Berlage Nzn., architect te Amsterdam, J. W. Boerbooms, architect te Arnhem, Dr. J. Hanlo, Dr. J. Kuiper, H. Leguit, architect, Prof. T. Place en Dr. E. H. G. Thijssen, allen te Amsterdam; zij vergaderden voor de eerste maal met H.H. Regenten op den 24 Mei 1894 en werd Prof. Place uitgenoodigd voorzitter der Jury te zijn.

De uitslag van de Jury werd in eene vergadering van H.H. Regenten met de prijskampers bekend gemaakt op 3 December 1894.

De eerste bekroning viel ten deel aan het ontwerp onder het motto „Liefdadigheid" en de tweede bekroning van ƒ 1500, aan het ontwerp onder het motto S. M. (in een cirkel).

Bij de opening van het naambriefje bleek de eerste bekroonde te zijn de heer A. C. Bleijs, bouwmeester te Amsterdam, en de tweede bekroonde de heer Jos. Cuijpers, civiel- en bouwkundig ingenieur, te Amsterdam.

De derde bekrooning groot ƒ 1000 werd niet uitgereikt, doch gelijkelijk verdeeld onder de overige mededingers, zoodat deze ieder ƒ 600 ontvingen.

Van het rapport der Jury bekwam ieder mededinger een afdruk en werden de ontwerpen met toelichtingen en het Juryrapport tentoongesteld in het gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 462 te Amsterdam.

In het Juryrapport staat: de zes Juryleden (doctor Hanlo was door ongesteldheid verhinderd zijn oordeel over de plannen uit te spreken) waren eenstemmig in de keuze van het ontwerp, dat voor de eerste, en eveneens in de keuze van dat, hetwelk voor eene tweede bekroning in aanmerking is gekomen.

OMSCHRIJVING VAN HET BEKROONDE ONTWERP, MOTTO: LIEFDADIGHEID.

Ligging.

De ligging van het Ziekenhuis is geheel geregeld naar de windstreken, zoodanig dat de ziekenzalen niet zijn blootgesteld aan de Noordelijke gure winden; de zalen voor de zieken en herstellenden ontvangen allen licht en lucht van de Oost-, Zuid- en Westzijden, reden waarom de hoofdingang is genomen aan de eerste Parkstraat.

De hoofdingang is in het administratie-gebouw, waarom zich groepeeren aan de Oostzijde de paviljoens voor de vrouwenafdeeling, als 1 paviljoen voor chirurgische zieken, van 80 bedden, 2 paviljoens voor gewone zieken ieder 88 bedden en 1 afzonderlijk paviljoen van 24 bedden voor besmettelijke zieken, en aan de Westzijde een dito aantal paviljoens voor de mannen-afdeeling.

Achter dit administratie-gebouw, in het midden van het terrein, liggen al de gebouwen voor den dienst, als:

1. de bad-inrichting, in twee afdeelingen;
2. de apotheek en keuken met bijbehoorende lokalen;
3. de kapel of kerk, met sacristy enz.,
4. de woning of het klooster voor 100 Eerw. Zusters;
5. het oeconomie gebouw met was-inrichting, ketelhuis, naai-, strijk- en linnenkamers;
   een dito aantal paviljoens;
6. het lijkenhuis achter de kapel, doch geheel vrij daarvan;
7. woning van den Directeur-geneesheer;
8. woning van den Eerw. Rector.

Het geheele ziekenhuis is afgesloten van den openbaren weg door een tuinmuur met hek, zoodanig, dat het publiek, zonder *door den* hoofdingang te gaan, zich niet in contact kan stellen met de verpleegden.

Systeem.

Ingevolge de wensch uitgedrukt in het Programma, is het paviljoen-systeem toegepast, met corridors gelijkvloers, zoodanig dat alle paviljoens en andere gebouwen-groepen geheel vrij liggen en de lucht door windspeling altijd verfrischt wordt rondom en tusschen de gebouwen.

Het corridor-systeem heeft de ontwerper gemeend te moeten toepassen, om reden:

1. Het ziekenhuis bediend zal worden door Eerw. Zusters, voor wie het des winters bij sneeuw, ijs, regen, wind, enz., bijna onmogelijk zal zijn de dienst goed en geregeld waar te nemen, zonder een heirleger van mannelijke en vrouwelijke leeken-bedienden, waarvan in het Programma niet gesproken wordt, waarop de Eerw. Zusters in 't algemeen niet gesteld zijn en waardoor de kosten van exploitatie niet gering zouden verhoogd worden;

2. In het Programma wordt verlangd, dat de woningen van den Directeur-geneesheer en den Eerw. Rector verbonden zijn aan het ziekenhuis, en de kapel met overdekten gesloten toegang bereikbaar van uit het Ziekenhuis. Indien de gebouwen niet onderling verbonden zijn door corridors, kunnen de genoemde localiteiten niet verbonden zijn *aan het Ziekenhuis* maar wel aan een gedeelte daarvan, in welk geval zoude moeten aangegeven zijn in 't programma, aan welke gedeelten van het ziekenhuis genoemde gebouwen verbonden moeten zijn, in plaats van „aan het Ziekenhuis", zooals is beschreven.

De ontwerper maakt echter de H.H. Juryleden attent, dat met weglating van de corridors, in zijn plan, tusschen de gebouwen, het ziekenhuis beantwoordt aan de eischen, welke door sommige hygiënisten gesteld worden aan den ziekenhuisbouw zonder corridors.

De corridors zijn echter alleen toegepast gelijkvloers, en aan beide zijden voorzien van openslaande ramen, zoodat de luchtverversching in ruime mate kan toegepast worden.

Alhoewel voor de beide stellingen, met of zonder corridors, veel valt te zeggen, heeft de ontwerper gemeend, met het oog op de eischen van den dienst, het programma en zijne ondervinding, het paviljoen-corridor systeem te moeten toepassen.

De dienst.

Voor goede dienstregeling, is het administratie-gebouw geplaatst in het midden, aan de Eerste Parkstraat, zoodat de hoofdingang voor voetgangers en rijtuigen ook aldaar is.

De hoofdingang vestibule geeft gelegenheid om rijtuigen te laten staan, om te draaien of door te rijden, naar verkiezing.

Naast den hoofdingang bevinden zich in het administratie-gebouw, de portiersloges, en kamers voor de 2 mannelijke bedienden.

Verder de zaal voor algemeenen dienst en aan beide zijden ontvangkamers voor de zieken met annexe doctorskamers, idem voor assistenten, kleine operatie-zaal (met noorderlicht), verband- en badkamer, welke localiteiten te zamen geschikt zijn om te dienen als polikliniek, van welk woord wel geen sprake is in het programma, maar waarvoor die lokalen dienst kunnen doen, zoowel als voor het opnemen en onderzoek van zieken.

Aan de Oostzijde in dit gebouw zijn de spreek- en ontvangkamers voor den Geneesheer-Directeur en moeder Overste, een kamer of kantoor voor den Administrateur en een kamertje voor de telephoon en electrische bellen, welke in verbinding staan met de verschillende groepengebouwen van dit ziekenhuis, vooral met de paviljoengebouwen, de apotheek en doctorskamers.

Het telephoonkantoor ligt tusschen de kamer van de moeder Overste en die van den Geneesheer-Directeur.

Tegenover deze kamer is een groote hydraulische lift, geschikt om zes personen en een bed op te voeren naar de boven liggende groote operatie-zaal.

De groote operatie-zaal is door den Ontwerper op deze verdieping aangebracht, omdat zij, aldaar geplaatst, flink licht van de Noordzijde ontvangt en op deze verdieping weinig of geen verkeer bestaat, zoodat het er zeer rustig en stil zal zijn. Naast de operatiezaal is een rustkamer met 2 bedden voor patiënten, een instrumentkamer en een ontvang- of kleedkamer voor doctoren.

Aan de Westzijde zijn op deze verdieping 3 zit- en 3 slaapkamers voor doctors, met w. c. en badkamer.

Aan de Oostzijde is een kleine inrichting voor kraamvrouwen aangebracht *„voor bijzondere gevallen"*, zooals het programma zegt, waarbij een theekeuken en zuster- en badkamer.

De kraamvrouwen-inrichting is op deze verdieping door den ontwerper geplaatst, omdat daarvan zeer zelden zal gebruik gemaakt worden en die lokaliteiten dan desnoods voor andere doeleinden dienstbaar kunnen zijn, bijv: in geval van veel zwaar geopereerde patiënten, bijzondere ziektegevallen, enz.

De regentenkamer ligt op deze verdieping, tegenover de operatie-zaal.

De Oost- en Westzijde van deze verdieping zijn van het middengedeelte, waar de operatie-zaal ligt, afgescheiden door afgesloten portalen, zoodat in 't middengedeelte de diepste stilte en rust heerschen.

De wanden van de operatie-zaal worden vlak en glad getroffeld en daarna in lakverf geschilderd; de vloeren zijn van eiken parquet-hydrofuge, de dagverlichting geschiedt door een groot staand raam en een dito bovenraam, alles spiegelglas, voorts is gezorgd voor water af- en aanvoer. In de zijvleugels van het administratie-gebouw bevinden zich nog 2 trappen ten gerieve dezer afdeelingen.

Van uit het administratie-gebouw voert eene flinke breede gang naar de badinrichting met de verlangde baden, rust- en zusterkamer, en een bergplaats voor kleederen van inkomende zieken. De gang leidt dus als 't ware door deze badinrichting naar de paviljoens en direct naar de apotheek, indien het noodig is voor het afhalen van geneesmiddelen voor buitenzieken.

De badinrichting, keuken- en apotheek-gebouwen hebben geen verdieping, zijn vlak afgedekt met houtcement daken, om midden in het ziekenhuis ruimte, lucht en licht te hebben.

Paviljoens voor Chirurgische en gewone Zieken.

De gang, zooals boven gezegd, van af de badinrichting, leidt aan beide zijden naar de zes paviljoens, verdeeld als volgt: Oostzijde voor vrouwen: een paviljoen voor 80 chirurgische zieken en twee paviljoens ieder voor 88 gewone zieken. Westzijde, dezelfde verdeeling voor mannen.

Ieder paviljoen bestaat uit 4 zalen, 2 gelijkvloers en 2 op de verdieping; bij iedere zaal bevindt zich een zaal of dagverblijf voor herstellende zieken en een gesloten waranda of wandelplaats, een wasch- en badkamer en watercloset met spoelgelegenheid. Tusschen iedere 2 zalen bevinden zich de isoleerkamers ieder met 2 bedden, kamers voor den assistent-doctor en de zuster, een theekeuken en bergplaats voor kleederen, enz.; alsmede een ruime gemakkelijke trap ten dienste van het paviljoen en een kleine lift voor spijzen, enz.

De gesloten waranda's of overdekte wandelplaatsen liggen allen aan de Zuid-Westzijde der zalen en tevens aan de tuinen.

Volgens 't programma is in iedere zaal een afgeschoten gedeelte voor patiënten-kinderen. De ontwerper geeft echter in overweging, om in iedere afdeeling één zaal voor kinderen-patiënten te bestemmen, terwijl het aantal te herbergen zieken toch hetzelfde zoude blijven.

Paviljoens voor Besmettelijke en Huidzieken.

De paviljoens voor besmettelijke of huidzieken liggen geheel afgezonderd, ieder in een afgesloten tuin *zonder verbinding met de overige gebouwen*, de vrouwenafdeeling aan de Oostzijde, hoek Ruijsch- en 's Gravesandestraat; de mannenafdeeling hoek Ruijschstraat en verlengde IJpenweg. De indeeling van deze paviljoens is gelijk aan de overige paviljoens; zij zijn *des noodig* van af de Ruijschstraat door een groote deur in den afsluitmuur te bereiken voor voetgangers en voor rijtuigen — ingeval dit verlangd wordt om zeer besmettelijke zieken niet door het ziekenhuis in te brengen.

Van af deze paviljoens is de eenige toegang tot het ziekenhuis dóór het desinfectie-lokaal, hetwelk zich op eenigen afstand daarvan bevindt, bestaande uit: een portaal, badkamer, bergplaats voor kleederen en een desinfectie-oven, welke laatste tevens geschikt is voor ontsmetting van kleederen, matrassen, enz., voor het geheele ziekenhuis.

Niemand kan dus van de besmettelijke zieken-paviljoens in het overige gedeelte van het ziekenhuis komen, zonder de desinfectie-lokalen te passeeren en zich daar te laten desinfecteeren, voorafgegaan door een wandeling door de open lucht.

Apotheek en Keuken.

Van af de badinrichting in den corridor komende, ligt midden in het ziekenhuis de apotheek en keuken, de eerste bevattende:

Apotheek, laboratorium met de noodige kooktoestellen, magazijn voor geneesmiddelen en apothekerswoning. De uitgifte van geneesmiddelen voor buitenzieken kan gemakkelijk geschieden door een gang over de open plaats, dus dicht bij den hoofdingang, terwijl ook voor het ziekenhuis zelf de apotheek geschikt in het midden ligt en gemakkelijk te bereiken is.

De keuken bestaat uit: een kookkeuken met stoom-kookketels en braadfornuizen; een spoel-, een groenten-, een brood- en een melkkeuken. Voorts een servies- en een provisiekamer, allen voorzien van de noodige aanrechten, kasten, wasch- en spoelkuipen, snijmachines, enz. en een lift naar de onderliggende kelders voor provisie van vleesch, groenten, vruchten, bier en wijn, bij welke laatste een spoel en aftaplokaal is aangebracht.

De keuken is ook afzonderlijk toegankelijk van af de Ruyschstraat voor voetgangers, handkarren, voertuigen, enz., zoodat alle provisie gemakkelijk kan aangevoerd worden tot aan de buiten-keldertrap en de keuken.

Ook bevindt zich in de nabijheid der keuken een eetkamer voor het in 't programma bepaalde leekenpersoneel.

De keuken en apotheek hebben ieder eene groote open plaats of tuin.

Kapel, Klooster of Woning der Zusters, en Wasscherij.

De beide gangen naast het keukengebouw leiden direct naar de kapel, aan de Oostzijde toegankelijk voor vrouwen, en aan de Westzijde voor mannen; de biechtkamer is geplaatst onder den toren tusschen deze ingangen.

De kapel bevat gelijkvloers 250 zitplaatsen en boven, eene gaanderij en koor voor de zusters, waartoe de zusters toegang hebben door een gang van hunne slaapzalen in het klooster en ook van af het ziekenhuis gelijkvloers door de trap. De kapel bevat dus geheel *ruim* 300 zitplaatsen. Voorts heeft de kapel een priesterkoor, een sacristy en bij-sacristy of bergplaats.

De corridor Oostzijde geeft door één deur toegang tot de woning der zusters (het klooster); deze deur maakt dus het klooster tot slot, zoodat niemand anders dan de zusters aldaar behoeft te passeeren.

Het klooster heeft echter een afzonderlijken uitgang aan de Ruyschstraat, met een spreek- en vreemdelingenkamer; voorts een refter, een recreatiezaal, een overdekte zitplaats aan den kloostertuin en een trap naar de slaapzalen, welke laatste voor 100 cellen over 2 verdiepingen zijn verdeeld.

Op de verdieping van het klooster zijn, afgescheiden van de slaapzalen, 2 ziekenkamers voor zusters, een paar gesloten cellen voor onrustig slapende zusters, en idem voor loogeerende zusters, alsmede eene kleederenkamer op iedere verdieping.

Voor berging van kisten, enz. zijn de zolders geschikt en onder de trap is een kelder, bestemd voor afzonderlijke provisie van het klooster.

Bij de refter is een waschkeuken voor het servies, met kasten, enz. voor het eetgerij.

Waterclosets, bad- en waschkamers zijn op elke verdieping; de slaapcellen zijn alle voorzien van een waschkom met water aan- en afvoer.

De zusters hebben van de slaapzalen. door eene gang, directen toegang tot het koor in de kapel.

De wasscherij ligt aan de Westzijde van de kapel, gescheiden door een open plaats of tuin en bestaan uit:

Een linnenmagazijn gelijkvloers en op de verdieping, hetwelk geheel van onder tot boven als kast betimmerd is, voorzien met rekplanken, eenige tafels, een lift en een afgifte van schoon linnen aan de corridorzijde gelijkvloers.

Verder gelijkvloers een sorteerkamer voor vuil linnen, een lokaal voor de kleine wasch, een idem voor de groote wasch en dekenwasscherij, magazijn en werkplaats voor verschillende zaken, een ketelhuis, een machinekamer en een lokaal voor de accumulatoren, ingeval electriesch licht wordt toegepast.

Voorts een kolenbergplaats en een kamer voor den machinist, met afzonderlijke toegangen van uit de Ruyschstraat voor de stokers, de machinist en voor het inbrengen van kolen, machines, enz.

De schoorsteen ligt aan de Ruyschstraat naast het lijkenhuis en dient daardoor tevens als cheminée d'appel.

Op de verdieping der wasscherij bevinden zich naast het linnenmagazijn de naaikamer, strijkkamer, mangelkamer, een droogzolder, een droogkamer voor sneldroogerij met stoom, en een magazijn voor bedden, beddenherstelling, enz. enz.

Van af de wasscherij is een goederenlift naar de droogkamers op de verdieping.

Voorts zijn in dit gebouw de noodige trappen, waterclosets en een toegang tot den tunnel voor de stoomleidingen onder den grond.

Woning van den Directeur-Geneesheer en den Eerw. Rector.

De woning van den Geneesheer-Directeur ligt naast het klooster, met afzonderlijk afgesloten tuin en toegang van uit de Ruyschstraat. Deze woning is met een gang verbonden aan de corridors van het Ziekenhuis en bevat: kelder, keuken, 7 kamers, 2 cabinetten, zolder en verdere gewone gemakken van een goed woonhuis.

De woning van den Eerw. Rector, toegankelijk van uit de Ruyschstraat, bevat een kelder, keuken, 6 kamers, zolder, afgesloten tuin en is verbonden aan de corridors van het ziekenhuis met een overdekten gang.

Het Lijkenhuis.

Het lijkenhuis ligt achter de kapel, geheel los van de gebouwen en heeft geen verdieping.

Het bestaat uit een ingang aan de Ruyschstraat met ontvangkamer voor het publiek, een bijzetkamer, een lijkenkamer voor 6 lijken, een snijkamer (op het noorden) en een lijkenkamer voor 3 lijken van besmettelijke zieken.

Deze laatste kamer heeft, desverlangd, directen toegang tot de Ruyschstraat, ingeval er bezwaar bestaat om deze lijken van uit de bijzetkamer te begraven.

De bergplaats voor doodkisten, enz. is onder de bij-sacristy van de kapel, van buiten alleen toegankelijk.

In den tuinmuur naast het administratie-gebouw aan de 1e Parkstraat zijn nog twee hekken waardoor rijtuigen in de tuinen kunnen rijden voor verschillende doeleinden, ook desnoods om zieken in te brengen zonder in het administratie-gebouw te komen.

De tuinen zijn allen eenvoudig aangelegd met wandelpaden, heestergewassen en hier en daar een zitje; in het midden der groote perken zijn priëelen aangelegd en rondom langs de muren opgaande boomen tot beschutting van de wandelende patiënten.

De dienst van het ziekenhuis, wat patiënten en doctoren betreft, heeft plaats aan de Parkstraat, terwijl de particuliere dienst der woningen van de Zusters (het klooster), den Directeur-Geneesheer, den Eerw. Rector, de wasch-inrichting, de machinist en stokers, alsmede het begraven van de overleden patiënten zich concentreert in de Ruyschstraat, en dus niet den minsten hinder kan veroorzaken aan de verpleegden, onder welke omstandigheden ook.

Koud en warm waterverzorging.

Het geheele Ziekenhuis is voorzien van Duin- en Vechtwater; daar waar het noodig is, zijn mengkranen aangebracht, om door middel van stoom warm water te hebben. De mengkranen zijn van dien aard, dat nooit enkel stoom, maar wel enkel koud water of warm water getapt kan worden.

Het water voor beide leidingen wordt op 2 plaatsen in het Ziekenhuis ingebracht, ten einde ten allen tijde water te hebben en verstoppingen te voorkomen.

Bij de tapkranen, baden, enz., bevinden zich afvoerbuizen en verzamelplaatsen, welke allen uitmonden in de water-afvoerriolen.

In de gebouwen bevinden zich te samen 15 brandkranen of hydranten met slangen, in een daartoe bestemd kastje geborgen.

In de middenvakken der tuinen zijn te samen 15 hydranten of vechtkranen met slangen voor tuinbesproeiing of brandblussching.

Liften.

In het Ziekenhuis zijn op de verschillende plannen geteekend, de volgende liften:

1 hydraulische direct werkende personenlift voor 1 bed en 5 personen, met fraaien kooi en zelfsluitende hekken of deuren voor de openingen.

8 keuken- of spijsliften, hydraulisch hefvermogen, ieder van 50 kilogrammen.

Voorts een kelderlift van de keuken naar den kelder, hydraulisch werkend vermogen 100 kilogrammen.

Een lift in de wasscherij en een idem in het linnenmagazijn, mede hydraulisch werkend ieder van p. m. 100 kilogrammen.

Avondverlichting.

Voor de avondverlichting heeft de ontwerper voor de prijsvraag 2 plannen en twee begrootingen ingeleverd, als:

:en van electrisch-licht, wat naar zijn oordeel het beste is
or een ziekenhuis, en een plan van gasverlichting.

Telephoon en Electrische Bellen.

De ontwerper heeft gedacht, in de spreekkamer naast de kamer n den Directeur en die van de Moeder-Overste een station maken voor een telephoon-dienst door het geheele Ziekenhuis, odat de voornaamste lokalen verbonden zijn aan dit centrale nt, als: de kamers van de doctoren, de assistenten, de thee-ukens der paviljoens met alarmsignaal in de gangen, de otheek en keukengebouwen, de portiersloges, de wasscherij, t ketelhuis, de directeurs- en rectorswoning, het klooster en t lijkenhuis. Voor den nachtdienst worden de geleidingen van zusterkamers en de 8 paviljoens overgezet en verbonden n die van den inwonenden assistent arts of apotheker, de leiding op de slaapkamer van dezen verbonden aan de gelei-ng der slaapkamers of verblijven van den Directeur, de Eer-aarde Moeder-Overste, den Eerwaarden Rector en den machi-st in 't ketelhuis.
Behalve de telephoongeleidingen zijn nog noodig voor gere-lden dienst, ongeveer 30 electrische bellen tot verbinding van voornaamste localiteiten met de portiersloge, een tableau van nummers in de badinrichting, 1 idem van 4 nummers in het ooster, 1 idem van 4 nummers in de direçteurswoning en 1 em van 3 nummers in het rectoraat, alsmede bellen aan de ofd- en dienstingangen. Spreekbuizen zijn door den ontwerper et toegepast daar hij van oordeel is, dat dit verzamelplaatsen n van smetstoffen en volstrekt niet passen in een ziekenhuis.

Brandweer.

In overleg met den commandant der brandweer zijn bij ieder avilloen in de overdekte veranda's 2 ijzeren brandvrije trappen ngebracht en een idem steenen trap in het klooster van af slaapzalen tot in den kloostertuin.

De constructie of samenstelling van de Gebouwen.

Hechtheid (soliditeit) en duurzaamheid met de grootste een-oud hebben tot richtsnoer gediend bij de samenstelling der ebouwen, in- en uitwendig.
De ontwerper oordeelt, dat de gebouwen op stadspeil kunnen orden gefundeerd, waarvoor rondom den afsluitmuur een klei-am aan te leggen, gemiddeld breed 1 M., hoog van af 2 M. A.P. tot 0,50 ÷ A.P.; deze kleidam wordt in verband ge-racht met een stelsel houten draineerkokers welke het regen-n dakwater opvangen, verspreiden en verdeelen over het ge-eele terrein zoodanig, dat de waterstand steeds zal zijn 0,40 A.P., zooals is aangegeven op het riolenplan en door den ntwerper meermalen met succes is toegepast.
Al de gebouwen zijn onderheid met palen lang 14 M.; de ndamenten daarop gemetseld van boerengrauwen waalsteen, aarop ter hoogte van den beganen grond of 0,20 ÷ A.P., een ag vochtwerende muursteenen wordt gelegd.
De kelders, tunnels en alle andere onder waterpeil liggende etselwerken zijn van waterdicht metselwerk gedacht, de kel-ers zijn vaste kelders, allen gemetseld met waalklinkers en ezet met klampen van ijssel of vechtsche regenbakklinkers.
De opgaande buitenmuren zijn zwaar $1^1/_2$ steen, waarvan een alve steen spouwmuur vormt, breed 0,07 M. De buitenmuren, emetseld van hardgrauw, waalsteen, de binnenmuren van eurroode waalsteen, zwaar 0,23 M.
De eerste en tweede balklagen zijn van stalen balken met oggewelven, zwaar $^1/_2$ steen, behoorlijk aangeraseerd, waarover loeren van Amerikaansch grenenhout als parquet hydrofuge elegd in asphalt, zijnde dit de eenige en beste vloeren voor iekenhuizen.
De vloeren van gangen, corridors, keukens, wasch- en bad-laatsen en kelders zijn van steen, met hard gebakken tegels elegd.
De bovenste balklaag is van hout met dito vloeren, terwijl de alken aan den onderkant zijn geplafonneerd met stucadoorwerk.
De kapwerken zijn allen van hout, met dito beschieting en edekt met kruispannen.
De platte daken, bijzonder die van de keuken en badinrichting-ebouwen, zijn afgedekt met houtcement-bedekking, als goede eschutting tegen warmte des zomers en tegen koude des winters.
Al de muren en plafonds of troggewelven worden fijn afge-leisterd, geschikt om later, als de gebouwen goed droog zijn, in lieverf afgeschilderd te worden.
De ziekenzalen zijn allen eenvoudig vlak bewerkt zonder lijsten, nz.; later, bij het beschilderen, kunnen de zalen door het trekken van eenige lijnen in kleuren een vroolijk aanzien verkrijgen.
De kamers van den Directeur, de Doctoren en andere, niet voor zieken bestemde kamers, zijn eenigszins meer betimmerd en van lambriseeringen voorzien.
De regentenkamer is afgewerkt met houten lambris en dito bewerkt plafond.
De wanden van de groote operatiezaal, en het plafond zijn be-pleisterd met adamant, fijn en glad, en daarna geschilderd met lakverf zoodanig dat geen vuil zich daarin of aan kan hechten.
Van al de ziekenzalen of localen waar zieken of lijken komen, zijn de muren en plafondhoeken rond of hol afgewerkt.
De kleine operatiezaal is behandeld zooals voor de groote operatiezaal is omschreven. De kapel is geheel gemetseld met steenen gewelven en houten vloer, zooals voor de ziekenzalen is beschreven.

De woning der zusters of het klooster is behalve de vloeren (parquet hydrofuge), behandeld zooals de overige gebouwen.
De wasscherij is mede behandeld gelijk de ziekenzalen, doch met vloeren van hard gebakken tegels.
Het ketelhuis, werk- en bergplaatsen zijn eenvoudig beraapt met metselspecie en daarna bestreken en bestraat evenals de daarbij behoorende open binnenplaatsen.
De balklagen van het klooster, de woningen van den Directeur en den Eerw. Rector, alsmede verschillende dienstlokalen zijn eenvoudig geplafonneerd met stukadoorwerk.
De woningen van den Directeur en den Eerw. Rector zijn overigens netjes betimmerd en afgewerkt, behangen, enz., zooals voor nette burgerwoningen behoort.
De trappen in de paviljoens, de onderdorpels van deuren en ramen, alsmede buitentrappen en enkele muurafdekkingen zijn allen van groefsteen.
Kozijnen, deuren en ramen zijn van grenen hout, en worden voor buitenwerk geverfd en voor binnenwerk gesaust en twee maal gelakt.
De vensters van gebouwen in muren aan den openbaren weg, zooals 't klooster, de woning van den Directeur en den Rector zijn met blinden of luiken betimmerd.
Alle binnenbetimmeringen zijn van fijn vurenhout, daarna ge-saust en tweemaal gelakt, uitgenomen de cellen op de slaap-zalen der zusters in 't klooster, welke van ijzercement zijn ge-maakt (systeem Monier) en dientengevolge tegen brandgevaar beschut.
Het geheele ziekenhuis is van den openbaren weg afgesloten door een muur hoog 2 M., zwaar 0,33 M. van harden gevelsteen, aan beide zijden gevoegd, waarop een ijzeren hek mede 2 M. hoog.
De tuinen der 2 pavilloens voor besmettelijke zieken zijn af-gesloten van de andere tuinen door schuttingen hoog 2,50 M.

Rioleering en Spoelwaterafvoer.

De afvoer van faecaliën geschiedt door het Liernur-pomp-systeem, volgens voorschriften van het Gemeentebestuur, door een buizennet en putten, alles van gegoten ijzer.
De afvoer van het spoelwater heeft de ontwerper met het oog op het gevaarlijke van bodemverontreiniging, ontworpen en begroot van ijzeren buizen op houten fundeering, met ontsmet-tingsputten aan de einden, waarna het water behoorlijk ontsmet zich in de riolen der gemeente ontlasten kan.

Verwarming en Ventilatie.

Voor de verwarming der gebouwen heeft de ontwerper, even als voor de avondverlichting, twee verschillende ideeën uiteengezet.
1. Centrale verwarming van het geheel, inclusief de ventilatie, door middel van stoom en electriciteit.
2. Centrale verwarming van ieder pavilloen en andere afzon-derlijk liggende gebouwen, met lage druk stoom door middel van vuloven-toestellen, geplaatst in ieder der gebouwen in af-zonderlijk daarvoor gemaakte kelders.
De wasscherij en de kookinrichting worden in beide gevallen bediend door hooge druk stoomleiding en worden daardoor de bijhoorende lokaliteiten tevens verwarmd.
De woningen voor den Geneesheer Directeur en den Eer-waarden Rector worden gewoon door kachels verwarmd.
De invoer van versche lucht heeft plaats bij de invoer der verwarming of pijpkachels, de afvoer van bedorven lucht door een stelsel kanalen in de binnenmuren gemetseld en bovendaks uitmondende, zooals op de teekeningen is aangegeven.

De Vorm.

Met het oog op de bestemming van de gebouwen, n. l. *zie-kenhuis* voor *niet betalenden*, heeft de ontwerper het geheel zoowel in- als uitwendig zoo eenvoudig mogelijk opgevat en getracht door enkele groote lijnen ieder gebouw zijn eigen karakter te doen uitspreken.
De gevels zijn allen in baksteenbouw en gevoegd.
Als eenig karakteristiek sieraad is aan den voorgevel van het Administratiegebouw boven den hoofdingang een spreuk ge-beiteld, daarboven een beeld met baldakijn, en een kruis op den topgevel geplaatst.
De kapel heeft een gemetseld torentje, waardoor gelegenheid bestaat om later een uurwerk met wijzerbord en een angelusklokje te plaatsen.

LIEFDADIGHEID.

BERICHTEN.

De Kapel op het Valkhof te Nijmegen. Bij den Gemeenteraad van Nijmegen is eene missive ingekomen van de commissie voor de bewaring van gedenkstukken van geschiedenis en kunst, waaruit blijkt, dat deze commissie zich geheel neerlegt bij het oordeel, dat de heer J. J. Weve, architect te Nijmegen, over deze zaak heeft medegedeeld en neemt het groote belang in aanmerking, dat aan het behoud dier kapel en hare oordeel-kundige bewaring is gelegen, en verzoekt machtiging, om in overleg met genoemden heer Weve, om de heeren jhr. mr. Victor de Stuers, referendaris B. Z., G. W. van Heukelum, pastoor te Jutfaas, G. Humann, architect te Essen, dr. Reuvens, professor te Leuven en dr. W. Pleijte, directeur van het Rijks-museum te Leiden, uit te noodigen, gezamenlijk hun advies uit te brengen omtrent de wijze, waarop het monument behoort

te worden hersteld en voor het vervolg bewaard, zoomede, wanneer genoemde heeren bedoelde uitnoodiging zouden aannemen en alzoo persoonlijk ter bezichtiging der kapel overkomen, alsdan machtiging verzoekt, om de fundeering onder den noordelijken vleugel van de overblijfselen der halfronde ruïne op het Valkhof te ontgraven.

De Gemeenteraad besloot de gevraagde machtiging te verleenen, en heeft in overweging gegeven om aan de commissie mede te deelen. dat de Raad nog wenscht uitgenoodigd te zien, behalve den heer J. J. Weve, ook nog den heer B. N. J. J. Schrant, mede te Nijmegen.

In de Groote Kerk te Haarlem is Woensdag j.l. in den westelijken hoek van de Noorderbeuk een prachtig gebrandschilderd raam onthuld, een geschenk van een ongenoemden belangstellende. Het is ontworpen door den heer A. le Comte, kunstschilder te Delft en oud-leeraar in de décoratieve bouwkunst aan de Polytechnische School aldaar, en uitgevoerd door den heer J. L. Schouten, eigenaar van het atelier „'t Prinsenhof", te Delft.

Het stelt voor: „Christus en de boeteling" en is 6.80 bij 2.70 M. hoog en breed. Om den boeteling is alles somber van toon, om den Christus alles stralend licht.

De boeteling omgeven door draken, doodshoofden en slangen; de Christus gekroond door engelen, die met bazuingeschal verkondigen, dat er een rijk is waar troost is te vinden ook voor den diepst gezonkene.

PERSONALIA.

Bij Min. beschikking zijn voor het tijdvak van 1 September 1895 tot en met 31 Augustus 1896 benoemd tot assistenten aan de Polytechnische School te Delft: A. A. van Anrooy, voor de schoone bouwkunde; J. Arendsen de Wolff, voor de scheikunde; H. Bancke, voor de scheikunde; J. M. G. Scheffer, voor de natuurkunde; P. A. Schroot, voor de burgerlijke bouwkunde; J. H. van Seters voor de waterbouwkunde; G. A. J. Steen, voor de werktuigbouwkunde; J. J. R. de Wetstein Pfister, voor de werktuigleer en graphostatica, en M. van Breukelenveen, technoloog te Delft, voor de scheikunde.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

's Hertogenbosch, 9 Aug. De ingenieur-architect J. Dony, het afbreken en het bouwen van een winkelhuis. Gegund aan G. de Ruijter voor f 10,414.—.

Amsterdam, 10 Aug. De architect J. van Looij, het bouwen van een woonhuis. Van 13 inschrijvingen, de laagste van R. Cruijff voor f 21,800.—.

Leiden, 10 Aug. Het Bestuur der Vereeniging tot bevordering van den bouw van werkmanswoningen, het afbreken van een loods en het bouwen van 14 werkmanswoningen. Van 13 inschrijvingen, de laagste van J. Botermans voor f 11,900.—.

Nijmegen, 10 Aug. De architect D. Semmelink, het bouwen van een blok heerenhuizen. Van 7 inschrijvingen, de laagste van W. H. Thunnissen voor f 37,800.—.

Amsterdam, 12 Aug. Het Gemeentebestuur, het bouwen van een Centraal Telephoonbureau met winkels, kantoorlokalen, enz. Van 13 inschrijvingen, de laagste van R. Cruijff voor f 76,600.—.

's-Gravenhage, 12 Aug. De architect H. Wesstra Jr., het maken van een gebouw voor winkel, pakhuis, wagenremise, enz., het aanleggen van een straat en het bouwen van een walmuur, ten behoeve van de Coöperatieve broodbakkerij en verbruiksvereeniging „de Hoop". Begrooting f 50,000.—. Van 20 inschrijvingen, de laagste van J. H. Paardekooper f 40,490.—.

Leerdam, 13 Aug. De architect A. van Leer, het vergrooten der glasfabrieken, voor rekening der Glasfabriek „Leerdam" voorheen Jeekel Mijnssen & Co., zonder bijlevering der ijzeren bekapping. Van 8 inschrijvingen, de laagste van L. de Groot te Heukelum voor f 12,800.—. Gegund.

Nijmegen, 13 Aug. De Zusters van St. Dominicus uit het klooster te Voorschoten, het bouwen van nieuwe bewaarscholen met bovenwoning, onder beheer van den architect W. van Aalst te 's-Hertogenbosch. Van 11 inschrijvingen, de laagste van J. Hendriks te Ubbergen voor f 19,995.—.

Rotterdam, 13 Aug. De architecten H. Cramer & Co. voor de firma C. L. Schepp & Zn., het bouwen van een fabriek te Zwijndrecht. Van 12 inschrijvingen, de laagste van J. J. Kooijmans te Dordrecht voor f 11,222.—.

Bussum, 14 Aug. De architect G. W. Vixseboxse te Amsterdam, het bouwen van een villa. Van 14 inschrijvingen, de laagste van G. Teunisse voor f 14,600.—.

's-Gravenhage, 14 Aug. De architect S. Wijn, het bouwen van 4 woningen. Van 7 inschrijvingen de laagste van H. R. Hendriks te Nieuwer Amstel voor f 22,944.—.

Kaatsheuvel, 14 Aug. Het Gemeentebestuur van Loon op Zand, het bouwen van een school met onderwijzerswoning en aanbehoorende gebouwen. Van 7 inschrijvingen de laagste van J. Kochen te Tilburg voor de massa f 14,100.—.

's-Gravenhage, 15 Aug. De architect K. Stoffels, het bouwen van een winkelhuis met bovenwoning. Van 7 inschrijvingen, de laagste van J. M. Botermans en J B. Dekker voor f 16,417.—.

Heemskerk, Aug. De architect J. H. Tonnaer te Delft, het verbouwen van het R. K. Zustersgesticht en schoollokalen. Onderhands en gegund aan H. H. Duijn te Beverwijk voor f 16,200.

Rotterdam, 15 Aug. De architect B. Th. Kraaijvanger voor de firma Kleykamm & Kok, het bouwen van een stucadoorswerkplaats met bovenwoning. Van 8 inschrijvingen, laagste van P. J. C. Hofman voor f 10,000.—.

Schiedam, Aug. De architect J. N. J. Wouterlood, het wederopbouwen van den door brand vernielden stoommolen „Nederland". Gegund aan J. Pinster voor f 12,384.75.

Ambt Vollenhoven, 15 Aug. Het Gemeentebestuur, het bouwen van een woning en stalling ten dienste der Kon. Marechaussée op de Lazeruskamp bij Tweenijenhuizen. Van 9 inschrijvingen, de laagste van J. W. Weijs voor f 10,530.—. Gegund.

's-Gravenhage, 17 Aug. Het ministerie van Justitie, het bouwen van een huis van bewaring te Utrecht met daarbij behoorende ambtenaarswoningen, enz. Begrooting f 184,000.—. Van 22 inschrijvingen, de laagste van F. H. Joseph voor f 168,980.—.

RAADHUIS TE BOLSWARD.

DETAILS VAN DEN VERVALLEN TOESTAND.

RAADHUIS TE BOLSWARD.

DETAIL VAN DEN VERVALLEN TOESTAND.

RAADHUIS TE BOLSWARD.

DE HERSTELDE STOEP.

Behoorende bij het Bouwkundig Weekblad van 31 Augustus 1895 No. 35.

RAADHUIS TE BOLSWARD.

HET RAADHUIS NA DE HERSTELLING. (1895.)

Behoorende bij het Bouwkundig Weekblad van 31 Augustus 1895 No. 35.

gedeelte der vraag omvatten: kamers van arbeid van regeeringswege (voorloopig desnoods van particuliere zijde); „Arbeiter-ausschüsse"; bepalingen omtrent loon, werktijd en verzekering in bestekken; opstellen van plaatselijke loontabellen tot invoering van normale loonen; verzamelen en verwerken van statistieke gegevens; uitbreiding der fabrieks-inspectie. Voorts komt Mr. Elias tot de m. i. behartigenswaardige conclusie: „Er is geen betere voorbereiding tot wettelijke regeling dan vrijwillige regeling."

Overal dus de wensch naar voorbereiding, onderzoek. Ook blijkt overal in dit opzicht veel heil verwacht te worden van arbeidsraden.

Aan de hand der hier besproken rapporten kan men veel punten in de afdeelingen bespreken, onderzoeken, voorbereiden. Na de algemeene vraag door het Hoofdbestuur gesteld, kunnen nu de bijzondere punten op de agenda worden geplaatst. Tot het verstrekken van gegevens kunnen zeker de leden onzer Maatschappij, met wat goeden wil, veel bijdragen. Dat men dus zijn ondervinding en opmerkingen niet onder zich houde, doch in de afdeelingsvergaderingen of ons weekblad mededeele. Op die wijze zal een goed werk worden verricht. Leven wij in een tijd van voorbereiding, 't is tevens een tijd van stoom; al te lang wikken en wegen gaat niet meer; voor een spoedige oplossing is daarom des te meer de hulp, vooral de kennis en ondervinding van allen noodig.

De rubriek „Sociale vraagstukken" van ons Weekblad wacht steeds op medewerking; en slechts als ieder zijn gegevens wil mededeelen, kan die rubriek zeer belangrijk worden. Heeft men geen tijd of opgewektheid tot het verwerken der stof en het gieten in artikelvorm — och de grondstoffen zullen dankbaar aanvaard worden en voor bearbeiding gezorgd.

D. E. C. Knuttel.

HET RAADHUIS TE BOLSWARD HERSTELD.

In het Bouwk. Weekblad van 1 Juli 1893 komt, naar aanleiding van het besluit van den gemeenteraad van Bolsward, genomen in zijn vergadering van 24 Juni 1893, om over te gaan tot de restauratie van het Raadhuis, een opstel voor over al hetgeen is voorafgegaan, alvorens deze gewichtige beslissing kon worden genomen.

Thans nu dit veel omvattende restauratie-werk onder de leiding en het toezicht eener Commissie uit het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst is voltooid en daardoor een der belangrijkste monumenten van Nederlandsche Bouwkunst voor algeheelen ondergang is gespaard, zij in aansluiting met, en als vervolg op bovengenoemd opstel, nog het een en ander omtrent die restauratie vermeld, met bijvoeging van eenige afbeeldingen, aangevende de toestanden *voor* en *na* de herstelling der gevels.

Als leidend beginsel der geheele restauratie werd vooropgesteld. . . . behouden wat te behouden is, herstellen wat hersteld kan worden; geen nieuwe toevoegingen en nieuwe vormen, geene veranderingen.

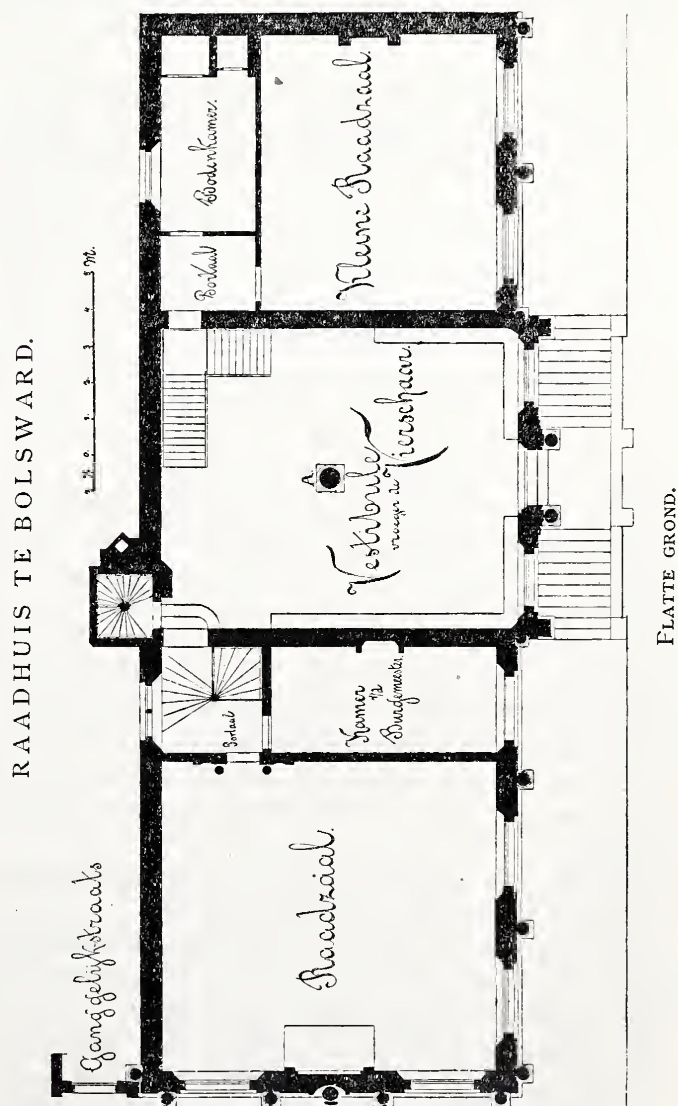
Dit beginsel kon, behoudens enkele uitzonderingen, uitsluitend van constructieven aard, getrouw worden doorgevoerd, omdat het oorspronkelijke nog geheel aanwezig was, zij het ook in zeer vervallen en geschonden toestand, zooals de photographische afbeeldingen 1, 2 en 3, genomen even voor het herstellingswerk begon, duidelijk doen zien.

Alleen kon van dit beginsel worden afgeweken bij de ramen die, als uit het begin dezer eeuw dagteekenende, moesten worden vervangen door de kruisramen, die er zonder twijfel oorspronkelijk in aangebracht waren.

Door het nog aanwezig zijn van een oud eiken kruisraam in den achtergevel, waarvan nog duidelijk de profileering van stijlen en dorpels was waar te nemen, kon dit als voorbeeld dienen voor de opnieuw aan te brengen kruiskozijnen in de voor- en achtergevels. De afbeeldingen 1, 2 en 3 geven eenigszins een denkbeeld in welk een verwaarloosden en vervallen toestand het geheele gebouw, zoowel wat het metsel- als het steenhouwwerk betreft, zich bevond.

Deze vervallen toestand, wat het scheuren en zakken der muren aangaat, vond voor een deel zijn oorzaak in de vrij gebrekkige fundeering, vooral aan den westgevel, die dus allereerst afdoende moest worden voorzien.

Ook de eigenaardige, maar weinig constructieve plaatsing en ontwikkeling van den toren eischte afdoende en ingrijpende maatregelen.

De gemetselde toren stond oorspronkelijk op acht eikenhouten stijlen en karbeels, op eene balklaag boven de vierschaar.

Deze balklaag, niet sterk genoeg tot dracht van het groote gewicht van den toren, is aanmerkelijk doorgezakt en enkele balken zijn gebroken. Omstreeks het jaar 1730, heeft men toen in de vierschaar een kolom (A) van greenenhout ter ondersteuning dezer doorgezakte balklaag geplaatst en daarop een greenen standvink en

onderslagbalken, staande op een gemetseld penant van 1 Meter in het vierkant, in het sousterrain. Deze later aangebrachte hout-constructie bevond zich in goeden staat, behalve de houten kolom die aan den voet voor een groot deel vergaan bleek.

Dit maakte het vervangen van dezen door een hardsteenen kolom noodzakelijk, ook in verband met de vervallen houten vloer en balklaag van de vierschaar, die door een steenen vloer moest vervangen worden, met het oog op het drukke verkeer in de vierschaar. Het metselwerk tot dracht van de hardsteenen kolom werd tevens verzwaard.

Het metselwerk van den toren buitendaks moest op de volle dikte worden vernieuwd, daar het oude geheel verweerd was. Daartoe moest ook de zandsteenen balustrade om den toren geheel worden afgebroken en opnieuw worden gesteld. Het houten bovendeel van den toren, van af den koepel boven de luidklok, stond aanmerkelijk scheef. Dit gedeelte is weder recht gezet door het beter in elkaar werken van het schoorwerk, het beter sluitend maken van schoren, kruisen en karbeels.

Ook het timmerwerk van het dak eischte voorziening; de voetingen der kapspanten waren geheel vergaan en werden versterkt door sleutelstukken, aanlasschingen, enz.

Met het herstellen der gevels is men volgender wijze te werk gegaan:

Het metselwerk der gevelmuren is één of een halven steen diep met inkassingen uitgehakt en geheel vervangen door kleurige gebakken steen, Rhijnvorm, in afmetingen overeenkomende met de oude baksteen. De twee zware en logge, uit het begin dezer eeuw dagteekenende gemetselde schoorsteenen buitendaks, ter plaatse der beide nokruiters, zijn geheel vervangen door twee meer bij het geheel passende, gemetselde (baksteen en zandsteen) schoorsteenen. De gehouwen steen, bijna overal bedekt met een dikke verflaag, werd uitgenomen, afgeloogd, op nieuw gesteld en waar noodig vervangen door nieuwe stukken (van Gildehauser zandsteen), gelijk aan de oude.

Ornamenten en beeldhouwwerk, ontdaan van de dikke verflaag, bleken zeer schoon van uitvoering en zijn ware kunstwerken. Ornament- en beeldhouwwerk is geheel hersteld en waar noodig bijgewerkt, of door nieuw vervangen. Ook de zeer karakteristieke stoep, als hoofdtoegang tot het Raadhuis (fig. 4), is geheel hersteld. Ofschoon in stijl geheel verschillend met dien van het gebouw en van veel lateren tijd dagteekenende (Rococo), werkt deze niet storend op den totaal-indruk en is op zichzelf een der meest sierlijke details van het geheele kunstwerk.

Inwendig zijn alle muren, die scheuren vertoonden, hersteld en bijgewerkt en in kleur gesousd.

De groote schouw met eiken kap, gedragen door twee figuren van zandsteen, in de Raadzaal, in zeer beschadigden toestand verkeerende, is gerestaureerd.

De inwendige toestand is geheel intact gebleven; alleen is in de vierschaar aangebracht een eiken trap, die toegang moet geven tot de achter het Raadhuis te bouwen nieuwe Secretarie, en is het trapje, eenige jaren geleden aangebracht tot betere toegang naar de Raadzaal, vervangen door een in teekening, kleur en bewerking overeenkomende met zooeven genoemde trap naar de nieuw te bouwen Secretarie.

De Raadzaal ontvangt een nieuw ameublement, n.l. nieuwe stoelen, waarvan de teekening geheel is gevolgd naar een ouden gebeeldhouwden stoel, op den zolder van het Raadhuis gevonden. Voor de verlichting worden aangebracht vijf kronen, waarvan de teekening geheel overeenkomt met een zeer fraaie oude kroon, reeds vroeger in de Raadzaal aanwezig.

De verwarming van de Raadzaal zal geschieden door een calorifère, geplaatst in het sousterrain, zoodat de bestaande hinderlijke kachelverwarming wordt vermeden.

Bij de herstelling van de fundeering van den westgevel is even beneden den beganen grond gevonden in het metselwerk, een stuk bewerkte zandsteen (neuslijst). Hierin bevond zich een gat van 10 × 10 × 10 cM., afgedekt met een plaatje lood, waarin tusschen looden plaatjes was besloten een zwaar verguld koperen gedenkpenning. Op de penning staat aan de eene zijde:

Anno. Chr: MDCXVIII.
A. Bols. Cond: MCCCCL.
IND. XII. [1])
DIE. XI: APR. FER. 1A [2])
HORA VIII. MAT.
LAPIS. AVSPICALIS. FVN. [3])
HVJVS. CVRIAE. PRAES.
SENAT. POS. EST.

Aan de keerzijde staan de namen der toenmalige vroedschap:

Reimer. Harins.
Joachim Stevens.
Tiaerd Livwes.
Focke. Reins coss.
Rombert. Thomas. Qvas.
Timen. Frans. Eism.
Heereke. Heerke.
Sibren. Siccama Secret.

Bij het herstellen van den vloer boven de Raadzaal werd, in een balk ingesneden, de volgende inscriptie ontdekt:

Abraham Jacobs Stadt timmerman ende meister van dit werck. Anno 1614 $\frac{12}{30}$

Het geheele werk der restauratie is in *eigen beheer* bij partieele aanbesteding uitgevoerd onder de leiding van den heer N. van Kleef, gediplomeerd Bouwkundig Opzichter; zijne bekwame en nauwgezette leiding van dit in menig opzicht moeielijke restauratie-werk is zeker voor een groot deel de oorzaak, dat de kosten van het geheele werk, die door de Commissie geraamd waren op ruim *f* 32.000, zijn gebleven *beneden* de door haar aan het Gemeentebestuur overgelegde gedetailleerde begrooting. Ook den heer Schröder te Leeuwarden, die meer speciaal belast was met de herstelling van het ornament- en beeldhouwwerk, komt hier een woord van lof toe voor de wijze waarop hij zich van zijn taak heeft gekweten.

De burgerij van Bolsward bood als blijk van erkentelijkheid voor het welslagen van de herstelling een gedenksteen aan, die werd ingemetseld in een der muren van de vierschaar.

De Gemeenteraad van Bolsward besloot in zijne zitting

---

[1]) 12de jaar van de Romeinsche indictie.
[2]) 1ste feestdag (onbekend).
[3]) Fundationis: der stichting.

van 18 Juli 1895 als „een gering blijk van groote erkentelijkheid voor de wijze waarop het Hoofdbestuur „van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst „den Raad in deze gewichtige zaak had terzijde gestaan, „ten behoeve van die Maatschappij het Hoofdbestuur „aan te bieden een gift van ƒ 500.—," welke gift door het Hoofdbestuur met dankbaarheid voor de Maatschappij is aanvaard.

Deze herinnering mag niet eindigen, zonder een woord van hulde aan het Dagelijksch Bestuur en den Gemeenteraad, en eene in het bijzonder aan den Burgemeester van Bolsward, den heer P. Peereboom, voor de doortastende maatregelen die op zijn initiatief genomen zijn, om een der schoonste en belangrijkste oude bouwwerken van Nederland voor een binnen kort zekeren ondergang te behoeden, en daardoor in eere te houden; ook mag niet ontbreken een woord van groote dankbaarheid aan de milde schenkers der middelen om de restauratie te kunnen volbrengen, dat zijn de bestuurders van het St. Anthony Gasthuis te Bolsward.

C. Muysken.
F. H. van Malsen.
J. Verheul Dzn.

BERICHTEN.

Door den Minister van Justitie is ingediend een suppletoire begrooting van Hoofdstuk Justitie, met het doel om een nieuw gebouw voor de rechtbank te stichten in de Hofstraat te 's-Gravenhage. Men weet dat deze post was voorgedragen op de begrooting van het loopende jaar, maar toen een amendement is aangenomen, de gelegenheid openstellende, om alsnog over te gaan tot herbouw of tot stichting op een andere plaats dan de Hofstraat. Verbouwing nu acht de Minister, ook na hernieuwd onderzoek, onmogelijk, terwijl bovendien het terrein achter het gebouw noch geheel noch gedeeltelijk door de gemeente kan worden gemist. Uitvoerig zet de Minister uiteen waarom van een plan, om op het Binnenhof een gebouw voor de rechtbank te plaatsen, moet worden afgezien, en hij verzekert, dat het hem niet mogelijk is een ander en beter plan in te dienen dan tot stichting in de Hofstraat, dat 't minst kostbare is, geen inbreuk maakt op eventueele plannen tot verbouwing van het Binnenhof, of tot verbreeding van de Hofstraat, terwijl het nieuwe gebouw toch gelegen zal zijn in de onmiddelijke nabijheid van de andere rechtscolleges.

De aangevraagde f 900 zullen slechts dienen tot het nemen van voorbereidende maatregelen tot aankoop of onteigening.

Bij aanneming van het ontwerp zal een nauwkeurig onderzoek worden ingesteld naar de waarde der benoodigde panden en den prijs, waarvoor de eigenaren die aan het Rijk zouden willen afstaan.

Het Koninklijk Instituut van Ingenieurs zal Dinsdag 10 September a. s. te Haarlem vergaderen in het gebouw der Societeit „Vereeniging."

Na korte mededeelingen over de buitenhaven te Muiden, over de sluis en de visschershaven aldaar, en na een déjeuner, zal een bezoek aan IJmuiden worden gebracht.

Na afloop van dezen tocht zal gezamenlijk gedineerd worden in het nieuwe Brongebouw in den Haarlemmer Hout.

De boekerij verbonden aan het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem, die voornamelijk boek- en plaatwerken bevat ten dienste der kunstambachten, was gedurende de maand Augustus gesloten, maar zal met 1 September weder geopend worden. De nieuwe Catalogus, die onlangs verscheen, bevat 125 nummers van portefeuilles met p. m. 5000 verschillende afbeeldingen, modellen voor de meest verschillende ambachten en p. m. 1000 nummers van boek-, plaatwerken en tijdschriften. Deze Catalogus wordt tegen 20 cent aan postzegels franco toegezonden. Het is nog niet algemeen bekend, dat aan deze boekerij boek- en plaatwerken over het geheele land gratis kunnen ontboden worden; alleen de kosten van het transport der gevraagde boekwerken komen voor rekening van den aanvrager. Omtrent den inhoud van den Catalogus zal de opgave der verschillende rubrieken waarin hij is ingedeeld, eenig licht verspreiden.

Geschiedenis der beeldende kunsten in het algemeen, Bouwkunst, Schilderkunst en Beeldhouwkunst. Bewerking der metalen. Bewerking van het hout, Keramieke kunst, Textiele kunst. Kostuumkunde, Graphische kunst, Heraldiek, enz.

Wij zien dus, dat het voor alle, die met de kunsten en ambachten in betrekking staan, en vooral voor onze ambachtslieden, die zich op de hoogte willen stellen van stijlvolle ontwerpen en ornamenteele samenstellingen, alsook technische en geschiedkundige gegevens hun vak betreffende, een groot voorrecht is van eene dergelijke inrichting gebruik te kunnen maken.

Bovengenoemde boekerij staat onder beheer van den Conservator van het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem, den heer E. von Saher, die gaarne bereid is aan alle aanvragen te voldoen.

De bouw van het nieuwe post- en telegraafkantoor te Amsterdam is in de afgeloopen week toegewezen aan de inschrijvers voor de laagste som, de heeren Cerlijn en de Haan & Zoon, te Amsterdam. Deze som bedroeg, zooals reeds gemeld werd f 794,860.

De jaarlijksche Algemeene Zomervergadering van de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs zal te 's-Gravenhage gehouden worden in het Z. H. Koffiehuis, op Woensdag 11 September a. s.

In deze vergadering zal de keuze voor een Secretaris plaats hebben, ter vervanging van wijlen den heer L. E. Asser. Het Bestuur heeft daarvoor een alphabetisch gerangschikte voordracht van twee leden gedaan, als volgt: de heeren J. D. Donker Duyvis en H. de Moll van Otterloo.

Behalve de gewone huishoudelijke werkzaamheden, zal in deze bijeenkomst behandeld worden „het Verslag der Commissie in zake het Technisch Onderwijs."

De kerk, te Berlijn ter gedachtenis aan Keizer Wilhelm gesticht, en die oorspronkelijk niet veel meer dan een gewoon goed kerkgebouw zou worden, volgens het eerste programma ter waarde van ongeveer 600.000 Mk., heeft ten opzichte van de opvatting van den bouw en van de onderdeelen tevens, groote wijzigingen ondergaan, waarvan de beteekenis duidelijk spreekt uit het eindbedrag van de bouwkosten, die nu 3.150.000 Mk. zijn.

Ter opheldering hiervan dient de mededeeling, dat, zonder groote wijziging van het programma, het gebouw al meer en meer een werkelijk gedenkteeken is geworden voor den grondlegger van de Duitsche eenheid, en daarom in alle onderdeelen aan hooge eischen moest voldoen.

De keuze der mozaïeken voor de gewelven van het voorportaal en het koor; de keuze van tufsteen voor de gevels; de groote beeldhouwwerken in de gedenkhal; het gebruik van Jurakalksteen voor het altaar; de bestelling van de glasschilderwerken aan de eerste ateliers van Duitschland, en de medewerking van de bekwaamste beeldhouwers voor de uitvoering der plastische versieringen van de portalen en het inwendige der kerk, dat alles moest een buitengewone verhooging van bouwkosten tengevolge hebben. Overigens zijn in den opbouw zelve vele wijzigingen gebracht, waardoor deze moeilijker en daardoor duurder werd. Nu echter verkrijgt Berlijn een gebouw, dat der herinnering aan den grooten Keizer waardig is en zich, wat monumentaliteit betreft, meten kan met elk dergelijk gebouw. Ook wat betreft de inwendige ruimte, overtreft deze de nieuwere kerken van Berlijn; alleen de nieuwe dom zal meerdere zitplaatsen hebben, daarbij niet in aanmerking genomen de Emauskerk, die echter twee galerijen boven elkaar heeft. (Van de oudere kerken heeft namenlijk de Garnisonkirche het grootst aantal zitplaatsen).

Het is zeker een gelukkig denkbeeld geweest om, terwijl de kerk in de vormen der Romaansche bouwperiode wordt opgetrokken, Rhijnsche tufsteen voor de gevels te gebruiken, een

steensoort die vroeger reeds met zulk een goed gevolg beproefd werd bij den bouw der museum-groepen in de Invalidenstraat en bij de Gnadenskirche.

Onder de afwijkingen van het eerste ontwerp zijn als de belangrijkste te vermelden het gebruik van prachtige roosvensters in het dwarsschip, in plaats van breede driedeelige arcadenbogen, en de verhooging van den toren in het front, door het tusschenvoegen van een nieuwe verdieping met sierlijke dwerggalerij, en door het slanker maken van den helm des torens.

Door het Belgische gouvernement zijn belangrijke wijzigingen gebracht in de bestekken van werken door den staat uit te voeren. Aan „l'Etoile Belge" ontleenen wij daaromtrent het volgende.

Eene nieuwe bepaling in de bestekken verzekert de werklieden tegen ongelukken op het werk. De aannemer moet al zijn werklieden op de bouwplaats verzekeren bij een maatschappij wier werkkring dit is. Vóór den aanvang van het werk moet hij aan de directie daarvan een polis van de verzekering in duplo inleveren, en op de vervaldagen der verzekeringskosten het bewijs, dat de premiën zijn voldaan. In geval de maatschappij niet aan hare verplichtingen mocht voldoen, blijft de aannemer, ook na oplevering van het werk, aansprakelijk tegenover de verzekerden.

Een andere clausule bepaalt, dat de aannemer verplicht is een geneeskundigen dienst te onderhouden ten behoeve van verwonde of zieke werklieden. Op het werk moet steeds een verbandkist in volkomen bruikbaren staat aanwezig zijn, bevattende alles wat noodig is om in geval van een ongeluk de eerste hulp te verleenen.

Een derde clausule eindelijk, betreft de betaling der loonen. In het geval, dat de aannemer geheel of gedeeltelijk achterstallig is in de betaling der loonen, onder omstandigheden als bij de wet van 1887 zijn genoemd, behoudt de administratie der openbare werken zich het recht voor, de achterstallige loonen te voldoen uit de aan den aannemer nog verschuldigde gelden.

De Etoile Belge meent te weten, dat nog andere wijzigingen in studie zijn, die de Belgische wetgeving voor de openbare werken gelijken tred zal doen houden met hetgeen op dit gebied in naburige landen geschiedt, vooral in Duitschland op de groote werken. Deze studie is dan ook een belang van het oogenblik, daar in België zeer groote werken in het vooruitzicht zijn, zooals die te Heyst, Brugge, Ostende, Brussel, Antwerpen.

De Regeering heeft daarentegen besloten, tot nader order geen aandacht meer te schenken aan het vraagstuk betreffende bepalingen omtrent minimum loon. Volgens hare meening, en zooals is aangetoond in de zittingen van den oppersten arbeidsraad, zou de toepassing van deze wijziging een ernstige crisis doen ontstaan in den stand waartoe de handwerkslieden behooren. Bepalingen omtrent minimum-loon kunnen ten goede komen aan het puik der handwerkslieden, maar zij zullen het meerendeel der overigen tot den bedelstraf brengen. Zoodra zij van kracht worden, zal de aannemer slechts die werklieden in dienst nemen, die hem een maximum hoeveelheid werk kunnen leveren; daarentegen zullen de ouden van dagen, de zwakke en onhandige werklieden, die, wat hun werkvermogen betreft, in betrekkelijk slechter conditie zijn, onbarmhartiglijk worden afgewezen.

PERSONALIA.

Bij Kon. besluit is eene commissie ingesteld tot het in Sept. a. s. te houden vergelijkend onderzoek naar de bekwaamheid van candidaten voor de betrekking van adspirant-ingenieur van den Rijkswaterstaat. Deze commissie bestaat uit de heeren: J. M. F. Wellan, hoofdinspecteur van den Rijkswaterstaat, als voorzitter: C. F. M. H. Schnebbelie, hoofdingenieur van den Rijkswaterstaat, belast met het beheer der groote rivieren; A. A. Bekaar, hoofdingenieur van den Rijkswaterstaat in het 11de district; Dr. C. A. Scheltema, hoogleeraar aan de Polytechnische school te Delft; Dr. P. Zeeman Gz., id. id.; Mr. H. A. Hooft, hoofdcommies bij het Dep. van Waterstaat, Handel en Nijverheid; N. A. M. van den Thoorn, ingenieur van den Rijkswaterstaat te Amsterdam, en Jhr. F. L. Ortt, ingenieur van den Rijkswaterstaat, te 's Gravenhage, tevens als secretaris.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Balk, 16 Aug. De architect K. J. van Hout, het weder opbouwen van een afgebrande boerderij te Elahuizen H. O. en N. Begrooting f 10000.— Gegund aan J. H. v. d. Veen te Nijenga H. O. en N. voor f 9999.—

Utrecht, 19 Aug. Het bestuur der tweede Utrechtsche Coöperatieve Bouwvereeniging Concordia, het bouwen van 68 woningen. Van 4 inschrijvingen, de laagste van J. H. de Vos voor f 117.645.—

Groningen, 20 Aug. De architect N. W. Lith, het afbreken van een behuizing en het bouwen van een winkelhuis me koffiebranderij enz., voor de firma H. Smith. Van 10 inschrijvingen, de laagste van M. Pehlig voor f 14734.— Gegund.

Nijmegen, 20 Aug. De architect W. J. Maurits, het bouwen van 55 arbeiderswoningen voor de stichting Volksbelang. Van 8 inschrijvingen, de laagste van A. H. Verheij voor f 72000.—

Drachten, 21 Aug. Het Gemeentebestuur van Smallingerland, het bouwen van een school met onderwijzerswoning en hulpschool. Begrooting f 12.342.09. Van 19 inschrijvingen, de laagste van H. Hendriks voor f 10983.— Gegund.

Lemmer, 21 Aug. Het Gemeentebestuur van Lemsterland, het bouwen van een school. Van 2 inschrijvingen, de laagste van H. H. Visser voor f 18099.— Gegund.

Utrecht, 21 Aug. De Directie der Utrechtsche Waterleiding Maatschappij, het bouwen van een watertoren. Van 13 inschrijvingen, de laagste van P. Boks te Amersfoort voor f 43680.—

Amsterdam, 22 Aug. De architecten A. Jacot & W. Oldewel, het verbouwen van een perceel. Van 24 inschrijvingen, gegund aan H. G. Scholten voor f 26129.—

Assen, Aug. De architect J. P. Hazeu te Groningen, het bouwen van een villa. Van 9 inschrijvingen, de laagste van D. Doije te Groningen voor f 12780.— Gegund.

Rotterdam, 22 Aug. De architect K. M. J. Dolk, het bouwen van een werkplaats waarboven rijtuigmagazijnen, voor de firma J. C. Dolk. Van 5 inschrijvingen, de laagste van Leendert van Rossem te Maassluis voor f 12977.—

Rotterdam, 23 Aug. Het Gemeentebestuur, het bouwen van een school. Van 16 inschrijvingen, de laagste van J. van Bove voor f 35214.—

's Prinsenhage, 27 Aug. De architekt J. J. van Langelaar, het uitbreiden van het St. Lucia Gesticht. M. Bakkeren voor f 11915.—

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

31 AUGUSTUS 1895. **15de JAARGANG.** **No. 35.**

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. ƒ 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels ƒ 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.
BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

De eerstvolgende Bestuursvergadering van het Hoofdbestuur der Maatschappij wordt gehouden op Donderdag a.s. den 5en September, in het Maatschappelijk Gebouw te Amsterdam.

PRÆADVIEZEN

van het Hoofdbestuur der Maatschappij, over de antwoorden der Afdeelingen op de in 1894 *gestelde vragen.*

(*Vervolg van bladz. 215.*)

Haarlem, opgemaakt door de heeren J. Leijh, J. G. Michielse, A. A. Kerrebijn Jr. en Ant. J. Salm.

Dit antwoord is zoo beknopt dat het in z'n geheel kan opgenomen worden, als volgt.

Hier ter stede (*Haarlem*) zijn bij den bouw van arbeiderswoningen politie-verordeningen gesteld, die op het gebied der hygiëne onderscheiden bepalingen voorschrijven. Daaronder zijn: minimum oppervlakte binnen de muren; bepalingen omtrent hoogte, ventilatie, rioleering zoowel wat betreft afvoer van huis- en hemelwater, als van faecale stoffen; voorts is de breedte en het peil der straten aan voorschriften onderworpen. In den regel is deze breedte op 10 M. bepaald.

Verder is het tonnenstelsel in vele kwartieren van arbeiderswoningen toegepast; in enkele worden de faecaliën naar waterdichte putten afgevoerd.

De politie-verordening stelt tevens tot eisch, dat elke woning van goed drinkwater moet zijn voorzien.

Er bestaat in deze Gemeente eene commissie ter bevordering van volksgezondheid, die zich tot dusverre voornamelijk als taak stelde: mededeeling te doen aan de bevoegde autoriteiten, omtrent toestanden, die in strijd zijn met de volksgezondheid, voornamelijk in het oude gedeelte der stad.

Tot het gebied van aanbouw van nieuwe arbeiderswoningen heeft deze commissie tot nog toe hare bemoeiingen niet uitgestrekt; de alhier in de laatste 16 jaren gebouwde nieuwe arbeiderskwartieren bestaan in hoofdzaak uit huizen, gebouwd door coöperatieve bouwvereenigingen. Deze huizen zijn, over het algemeen, van goede hoedanigheid; de meeste hebben voldoende open ruimte, waardoor geen gebrek aan lucht of licht is.

Utrecht, opgemaakt door de heeren J. N. Breebaart en I. H. J. van Lunteren. Het toezicht op het bouwen in deze Gemeente maakt een afzonderlijken tak van dienst uit, en in de „verordening op het bouwen en sloopen," zijn een aantal bepalingen opgenomen die strekken om de hygiënische belangen te bevorderen.

Zoo wordt daarbij een voldoende straatbreedte verzekerd en het bouwen aan sloppen van mindere breedte dan 5 meter verboden; de afstand der achtergevels onderling, en de hoogte der nieuwe gebouwen in verband met de straatbreedte geregeld, en daarbij gelet op de constructiën der kappen, om lucht- en lichttoevoer van tegenover gelegen woningen te bevorderen.

De samenstelling van het trasraam, de hoogte van het peil, en het ontgraven en met zuiver zand aanvullen ter hoogte van 0.70 meter van het bouwterrein, is bepaald, en voorts zijn bepalingen opgenomen met betrekking

tot het drinkwater, de privaatputten, de riolen, tegen bodembederf en besmetting van openbare wateren enz.

De „verordening houdende voorschriften in het belang der openbare gezondheid", en die tot „onbewoonbaar-verklaring van gebouwen die, als schadelijk voor de openbare gezondheid, voor het bewonen ongeschikt zijn", bevatten mede tal van voorschriften tot verbetering van slechte toestanden, en bij de toepassing daarvan worden Burgemeester en Wethouders krachtig gesteund door de Gezondheidscommissie, waarvan de 14 leden door den Raad benoemd worden. Uit de jaarverslagen kan hare werkzaamheid blijken, die zich veelal bepaalt tot het onbewoonbaar verklaren van gebouwen en het onderzoek van het drinkwater; o. a. werden in 1891 alle stadspompen scheikundig onderzocht, — en het leidingwater wordt voortdurend, zoowel aan een scheikundig als aan een bacteriologisch onderzoek onderworpen.

Dan bestaan er hier: 3 „maatschappijen tot verbetering van woningen voor arbeidenden en minvermogenden", onder één bestuur, die in 't bezit zijn van een 450-tal woningen, allen voorzien van waterleiding en die goed onderhouden worden. Het premiestelsel voor prompte betaling van huur, dat hierbij wordt toegepast, werkt zeer goed.

Voorts kan vermeld worden, dat door de afdeeling van den „Volksbond" een zeer zaakrijk rapport is uitgebracht met zeer betrouwbare mededeelingen omtrent veel wat verbetering eischt en nuttige wenken geeft die daartoe kunnen leiden.

Ten slotte wordt herinnerd, dat in de laatste jaren in deze gemeente door het Gemeentebestuur, vele woningen en krotten zijn aangekocht en gesloopt tot verruiming van sloppen en stegen, met name de Zuilensteeg, de Jan Meijenpoort, het Paddemoes en de Galecopsteeg, terwijl het Oranjepark zijn ontstaan aan een dergelijke opruiming heeft te danken.

Tot zoover de rapporten, waaruit valt op te maken, dat er — in deze — in de laatste jaren reeds veel is verbeterd, maar ook dat er nog zeer veel is te doen.

Dat van Gemeentewegen, bij den bouw van arbeiderswoningen, voorschriften moeten gegeven worden in het belang der volksgezondheid, is zeker dringend noodig te achten.

Dat ontduiking zal plaats hebben, kan en mag geen rede zijn om ze achterwege te laten, evenmin als de overweging, dat zich, bij de toepassing, bezwaren kunnen en zullen voordoen.

Utrecht, Mei 1895.

I. H. J. van Lunteren.
Rapporteur.

Vraag 9.

Welke maatregelen worden met het oog op de toestanden in den zetel Uwer Afdeeling door U doeltreffend geacht om een wettelijke regeling van den arbeid voor te bereiden?

Wat is er in dit opzicht wellicht reeds ten Uwent verricht?

Præadvies.

Wanneer wij de kwantitatief magere oogst nagaan, welke als antwoord op deze vraag is binnengekomen, zouden wij geneigd zijn aan te nemen, dat in de bouwkundige wereld weinig belangstelling voor de maatschappelijke vragen van den dag wordt aangetroffen. Wij weten echter beter en de oorzaak, dat van slechts 3 Afdeelingen, Amsterdam, Haarlem en Arnhem, antwoorden inkwamen, vinden wij, m. i., in die antwoorden zelve. 't Is overal een zoeken en tasten, een zoeken naar den juisten weg, een aarzeling zich reeds over bepaalde punten uit te spreken. Gegevens verzamelen, dáárop komt in hoofdzaak het advies neêr, dáártoe bepaalt zich voornamelijk hetgeen reeds is verricht.

Arnhem verklaart geen tijd gehad te hebben, omtrent het eerste deel der vraag een antwoord te geven, dat waarde heeft. Omtrent het tweede gedeelte wordt bericht, dat in de gemeente Arnhem het arbeidsvraagstuk van verschillende zijden tot een punt van behandeling is gemaakt. Het gemeentebestuur gaat in overweging vóór; een raadscommissie over de kwestie van loon en arbeidstijd; een commissie van hoofdambtenaren voor het samenstellen van een reglement voor de gemeentewerklieden. Van particuliere zijde, verschillende vergaderingen over de loonskwestie, terwijl in de patroonsvereeniging „Handwerksbloei" verschillende onderdeelen van het arbeidersvraagstuk aan de orde werden gesteld. Een commissie tot het in het leven roepen van een arbeidsraad werd geconstitueerd.

Haarlem. De stappen tot verbetering alhier gedaan, bestaan in: 1°. oprichten door een vereeniging van kooplieden en industrieelen, van een „Onderlinge Verzekering tegen invaliditeit en ongelukken," voor de leden en hunne werklieden; 2°. instelling van een particulieren arbeidsraad, welke ook door adressen aan den gemeenteraad en het verzamelen van allerlei gegevens, de oplossing der sociale vragen bevordert.

De rapporteerende commissie geeft voorts als hare meening, dat de punten, welke bij arbeidswetgeving voornamelijk ter sprake behooren te komen, zijn:

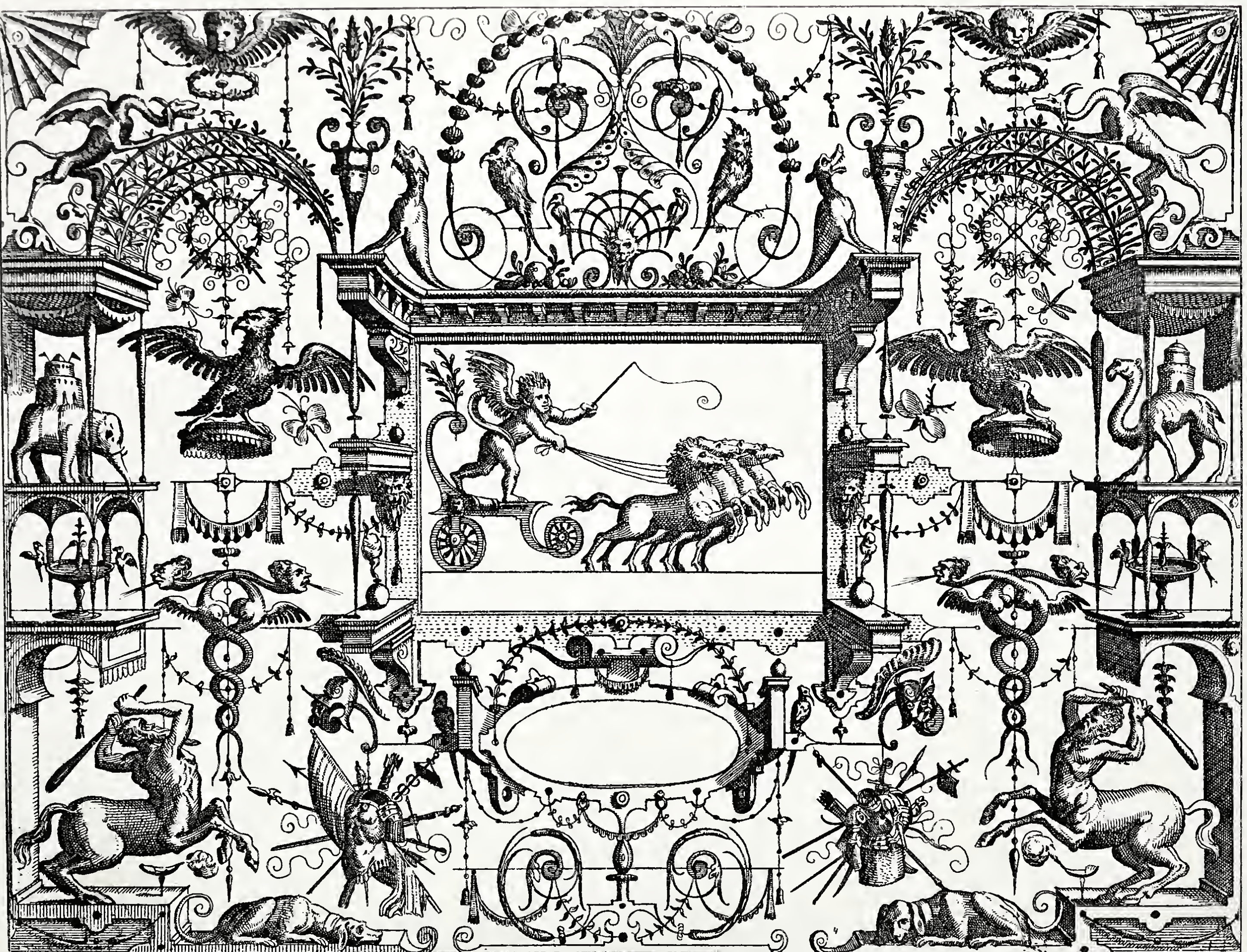
1°. Arbeidsduur en standaardloon;
2°. Leeftijd, waarop de arbeid kan aanvangen;
3°. Ambachtsonderwijs en leerlingstelsel;
4°. Gezondheids- en veiligheidsvoorschriften voor werkplaatsen en fabrieken;
5°. Beslechting van geschillen tusschen patroons en werklieden;
6°. Idem tusschen werkgevers, architecten en uitvoerders van werken.
7°. Regeling van uitkeering bij ziekte en ongelukken;
8°. Idem, bij invaliditeit en ouderdom;
9°. Algemeene voorschriften tot regeling van rechten en verplichtingen tusschen patroons en werklieden onderling.

De commissie meent, dat het verkrijgen van de noodige gegevens om over deze verschillende punten licht te ontsteken, hoofdzaak moet zijn.

Amsterdam. De Afdeeling bepaalt zich, een belangrijk artikel over te leggen van Mr. Elias, tot redevoering in de Afdeelingsvergadering bestemd. Wij weten echter niet, of de meeningen van Mr. Elias in de Afdeeling zijn behandeld, en of derhalve dit stuk het gevoelen van de Afdeeling uitspreekt. In allen geval verdient het zeker een plaats in ons weekblad en kan zoodoende ook in andere Afdeelingen een aanleiding zijn tot debat.

Uit het bewuste stuk leeren wij omtrent het tweede deel der vraag, dat men in Amsterdam bezit: een particulieren arbeidsraad, voor sommige vakken normale loonen en arbeidstijden, gemeentebepalingen omtrent loon, werktijd en verzekering voor de werken in aanbesteding. Bovendien is van gemeentewege een statistisch bureau opgericht, dat ook voor de statistiek van den arbeid belangrijke gegevens kan verzamelen.

De wenschen van Mr. Elias ten opzichte van het eerste

PLAAT V.

Ontleend aan de VRIESE's plaatwerk «Grottesco.» (XI).

BEHOORENDE BIJ HET BOUWKUNDIG WEEKBLAD VAN 7 SEPTEMBER 1895 No. 36.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

7 SEPTEMBER 1895. 15de JAARGANG. No. 36.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. *f* 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 17.—

PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels *f* 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.

AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie $^3/_2$ maal.

ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.

Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.

BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Twee en zeventigste Algemeene Vergadering.

De 72ste Algemeene Vergadering zal gehouden worden op Donderdag 19 September a. s., des morgens ten half elf ure precies in het Maatschappelijk Gebouw, Marnixstraat 402 te Amsterdam.

Agenda der Vergadering.

1. Vaststelling der begrooting voor het jaar 1896.
2. Benoeming, volgens art. 19 der Wet, van eene Commissie van vijf Gewone Leden der Maatschappij, vormende het stembureau voor de verkiezing van leden van het Hoofdbestuur in Mei 1896.
3. Bespreking van wijzigingen in de uitgaven der Maatschappij.
4. Behandeling van de prae-adviezen door het Hoofdbestuur uitgebracht over de antwoorden op de vragen, in 1894 gesteld.

Na de vergadering, des namiddags ten 1 ure, zal een tweede ontbijt worden gebruikt, aan te bieden door de Afdeeling Amsterdam van de Maatschappij.

Na afloop van het tweede ontbijt, zullen gezamenlijk eenige nieuwe gebouwen worden bezocht. Hieromtrent zullen in het Weekblad van 14 September nadere mededeelingen worden verstrekt.

Ten $5^1/_2$ ure zal bij genoegzame deelneming gelegenheid bestaan tot het houden van een gemeenschappelijken maaltijd op nader aan te wijzen plaats, tegen betaling van *f* 2.50 per couvert zonder wijn.

Heeren leden die aan dezen maaltijd wenschen deel te nemen, worden dringend uitgenoodigd zich **vóór 12 September** a. s. schriftelijk daartoe op te geven bij den Secretaris der Maatschappij.

Indien zich vóór dien datum geen voldoend aantal leden heeft aangemeld, kan de gemeenschappelijke maaltijd niet doorgaan en zal daarvan kennis worden gegeven in het Bouwkundig Weekblad van 14 September.

HANS VREDEMAN DE VRIESE.

(Vervolg van bladz. 202).

Tot het jaar 1565 brengt *Schoij* de uitgave van het plaatwerk (XVII) getiteld: „*Différents Pourtraicts de* „*Menuiserie* à scavoir: Portaux, Bancs, Escabelles, Tables, „Buffets, Frises ou Corniches, Licts-de-camps, Orne-„ments à prendre l'essuoir à mains, Fontaines à laver les „mains. Propre aux Menuiziers et autres amateurs de „telle science. De l'invention de Jehan Vredeman dict „de Vriese, et mis en lumière par Philippe Galle."

Het is, met inbegrip der titelplaat, eene serie van 17 genummerde platen, welke, op verre na niet zoo goed gegraveerd als die van Gerard de Jode, voorstellen tochtportalen met kolommen, caryatiden of pilasters omtimmerd en met ionische kroonlijsten en frontons, of wel met eene ornementale afsluiting; voorts deur-omtimmeringen, voet- en zitbankjes, werkbanken, tafels, deels eenvoudig, deels zelfs in sarcophaag-vorm, buffetten, kasten, pronk-ledikanten, hang-rekken, bekroningen en mede betimmerde nissen met fonteintjes of met hand-

wasch-vazen.[1]) Deze collectie is te merkwaardiger, daar zij inderdaad een bijna volledig overzicht geeft van een Vlaamsch en Hollandsch ameublement dier dagen.

Deze uitgave werd in het jaar 1630 gevolgd door twee deelen, elk, met inbegrip van de titelplaat, bestaande uit 20 platen, die, geteekend en gegraveerd door *Paul Vredeman de Vriese*, den zoon en leerling van onzen *Hans*, verschenen onder den titel: „Verscheyden *Schrijnwerck*, als Portalen, Kleerkasten, Buffetten, Ledikanten, Tafels, Kisten, Stoelen, Bancken, Schabellen, Hantdoekrollen, Glasborden en veel andre soorten van wercken. Alles seer aerdich geordeneert en geteykent, Door den konstrijcken wijt-vermaerden Paulus Vredeman De Vriese. Ende van nieus in 't Licht gebracht Door Claes Janss. Visscher. In 't jaer 1630." De platen van het z. g. n. eerste deel zijn, met inbegrip van het titelblad, genummerd 1—20, die van het tweede deel A—t, beiden hebben tevens een franschen titel, luidend: „*Plusieurs Menuiseries*, comme Portaulx, Garderobes, Buffets, „Chalicts, Tables, Arches, Selles, Bancs, Escabelles, „Rouleaux à prendre touailles, Casses à vertes et „beaucoup d'autres ouvrages. Le tout fort artistement „adjencé et marqué par le fameux Paul Vredeman de „Vriese, et nouvellement mis en lumière par Nicolas „Jansen Visscher, l'an 1630... Amsterdam." — Het op deze platen voorgestelde ameublement, hoezeer in hoofdvormen volkomen gelijk aan dat van *Hans de Vriese*, verraadt in zijn reeds overladen en niet zelden grillige en vaak zelfs gezochte detail-versieringen en vooral in zijn meerder beeldhouwwerk reeds den lateren of verval tijd; de soberheid en de eenvoud der eerste serie (XVII) zij ontbreken hier. [2]) *Guilmard* zegt: „Ces pièces sont „composées et gravées dans le même genre que celle de „Jean Vredeman, on les confond souvent l'une avec „l'autre; pourtant, d'après les titres, il est facile de voir „qu'elles forment trois suites différentes, dont deux sont „marquées au nom du fils et une à celui du père."

Behalve nog meerdere portalen, rijkere kasten, tafels en ledikanten, bevatten zij elegante hang-kastjes met rijk uitgewerkte zij-, onder- en bekronings-stukken, en voorts verschillende salon- en kerkstoelen, ledikanten, buffetten, haardstellen en sierlijke nis-betimmeringen. Deze drie seriën zijn van grooten invloed geweest op de binnenarchitectuur onzer XVII[de] eeuw; men behoeft daartoe, de, in vele onzer kerken en in enkele onzer Raadhuizen nog aanwezige, oude portalen hiermede slechts te vergelijken, getuige ook de deur der Raadzaal te *Bolsward*, het muurkastje in het raadhuis te *Bergen op Zoom*, alsmede het nog uit dien tijd bestaande ameublement.

Het waren deze beide laatste seriën, welke in 1869 door G. A. van Trigt op nieuw zijn uitgegeven te Gent. In 1658 verscheen van de uitgave van 1630 volgens Dr. *P. Jessen* eene nieuwe uitgave, getiteld: „Verscheidene „*Schreinwercke*, als Portalen, Kleiderkasten.... verordnet und abgezeichnet durch... Paulus Vredeman de „Vriese. Ouerraht excud.", bevattend 24 platen en een titelplaat, en daarop, behalve meubels van *de Vriese*, ook enkle van *Crispijn de Passe*.

In het jaar 1572 verscheen een nieuw plaatwerk (XVIII), getiteld: „*Panoplia* seu armamentarium ac ornamenta „cum artium ac opificiorum tum etiam Exuuiarum Mar- „tialium, qua Spolia quoque aliis appellari consuevere. „Antverpiae apud Theodorum Gallaeum." Links staat aan de onderzijde van het blad: „Joan Vreedman Vriese, „inv., Gerard de Jode excudebat. Anno 1572."

Het is, met inbegrip van de in cartel bewerkte titelplaat, eene suite van 18 ongenummerde platen, waarop tal van tropheën zijn afgebeeld, zaamgesteld, zoowel uit wapenrustingen, wapenen, schilden, helmen, vaandels, trommels en blaas-instrumenten, als sommige zelfs uit kanonnen, kogels, en tal van werktuigen en gereedschappen bij de genie in gebruik. Geteekend met eene zeldzame gemakkelijkheid en élégance, vinden wij hier tal van voorwerpen, die zich oogenschijnlijk volstrekt niet eigenen tot eene decoratieve trophee, vereend tot een werkelijk smaakvol geheel, en zoo ergens, dan heeft *Vredeman de Vriese* vooral in deze eigenaardige materie, zijn vaardigheid en meesterschap als teekenaar en decorateur ten voile getoond [1]).

Het is niet onwaarschijnlijk, dat *de Vriese* bij de zamenstelling van dit plaatwerk 't zij is geïnspireerd, 't zij heeft gevolgd, de serie van 16 platen met „Montants d'Armes en forme de Trophées," welke van *Enée Vico* in 1550—1553 te Rome bij Ant. Lafreri zijn verschenen, althans, ze vergelijkend, komt men onwillekeurig tot dit denkbeeld; de wapen-tropheën van *Vico* zijn echter grooter, minder vol, en daardoor rustiger en smaakvoller dan die van *de Vriese*. *Schoij* zegt: „Son livre de *Panoplies* „est d'une richesse extrême. La plupart des armes offen- „sives et défensives y sont dessinées avec un réalisme „tel qu'on dévine bien vite l'artiste, né d'un brave soldat „ayant lui-même porté le harnais et écouvillonné le „canon. Le peintre, le sculpteur, l'antiquaire et l'écrivain „n'ont qu'à jeter les yeux sur ce livre pour recueillir un „monde de renseignements et retrouver, au milieu de fan- „taisies gréco-romaines familières à l'artiste, tout l'arsenal „d'armes en usage pendant la période si intéressante de la „Grande Révolution des Pays-Bas." Waarvoor plaatwerken als deze, in hunnen en ook in lateren tijd nog hebben gediend, zien wij aan onze Raadhuizen te Gouda, 's Gravenhage, Nijmegen, enz. alsmede aan vele onzer nog bestaande grafmonumenten; ornementisten als een *de Vriese*, een *Du Cerceau* en anderen in die dagen, zij leverden tal van motieven op elk gebied, zoo voor den schrijnwerker, den steenhouwer, den beeldhouwer, den glasschilder als voor den architect.

In 1577 verscheen bij Petrus Baltens te Antwerpen de Vriese's *Theatrum Vitae Humanae* (XIX), zijnde, behalve de rijk versierde en goed geteekende titelplaat, eene suite van zes genummerde platen met Latijnsche, Nederduitsche en Fransche onderschriften [2]); plaat twee, drie en zes zijn geteekend: „I. H. VV." Die zes platen, zij geven te zamen een beeld van het Menschelijk Leven, waarvan elke plaat een opvolgend tijdperk van 16 jaren omvat. Plaat 1 getiteld: *Composita*, stelt de eerste periode van 16 jaren voor en wel door middel van eenen speeltuin door loopgangen en eene sloot omsloten en met eene fontein in 't midden, in welken tuin de jeugd van verschillenden leeftijd zich nu op allerlei wijzen vermaakt, of kibbelt. Het onderschrift luidt:

[1]) De collectie *Leeuwarden* bevat onder No. A. 625 daarvan 16 platen in één band.

In de collectie *Frederiks* bevinden zich alleen de platen gen: 1. 4, 9, 10 en 12.

[2]) De collectie *Frederiks* bevat van deze uitgave van 1630, een 23 platen, de collectie *Godefroy* den herdruk van Van Trigt.

[1]) In de collectie *Frederiks* is dit plaatwerk compleet aanwezig.

[2]) In de collectie der stad *Leeuwarden* is deze serie aanwezig onder No. A 651.

„De Natuere brengt voort den swacken Mensch, die traghe groeijt,
„Met Sorghe en Verdriet, Ja Suchten en Beven:
„Ghelijck een Bloemken, dat in corten Daghe, bloeijt
„Is hij tot sijnen Sesthien Jaren, Breusch, in D'leven
„Maer dat Natuer gebreeckt, can Godts gratie gheven.

Plaat 2, getiteld *Corinthia*, stelt voor den leeftijd van 16 tot 30 jaren. Een groote, door loofgangen omsloten tuin, is door heggen als een doolhof aangelegd met eene fontein in 't midden, en den toren van Babel op den achtergrond; rechts staat op den voorgrond eene Academie voor Kunsten en Wetenschappen, nog slechts ééne verdieping hoog, waarheen gevleugelde, goede geniussen de jongelieden trachten te brengen, hoezeer niet zonder bezwaar, want het doolhof ziet er voor velen met zijn stoeiende, kozende, musiceerende en zelfs duelleerende, of naar den levensweg zoekende groepjes, natuurlijk verbazend aantrekkelijk uit. Het onderschrift luidt:

„Tot Tweendertich, is hij hem, vermoeijende
„In den Doolhof deser werelt, daer hij in volheert,
„Deen soeckt Wellust, Dander is tot Consten spoeijende
„Na dat zijnen Roep is, hij zijn deel hier aenveert:
„Dus die Deucht soeckt, sulcken Geest is Godts gans weert.

Plaat 3, getiteld *Ionica*, stelt voor den leeftijd van 32 tot 48 jaar. Op het, in eene woeste, bergachtige omgeving gelegen, terras van een thans twee verdiepingen hoog Academie-gebouw met beneden-galerij, waarin zich de open trap tot de boven-galerij bevindt, waarheen een man met rei en schietlood in de hand den weg wijst, op dat terras is de vader van een huisgezin met 7 kinderen bezig, om zijn drie jongens hun lessen te doen opzeggen, terwijl de moeder zich met een zuigeling en met de overigen bemoeit. Een paar deftig gekleede echtgenooten wandelen hand in hand naar dit groepje toe, terwijl onze Hans Vredeman de Vriese zelf, met een passer en liniaal in de hand, de trap van het terras komt opgeloopen. Eene brug verbindt het terras met het landschap, doch hij, die zich over die brug waagt, komt blijkbaar in 't verderf, want links zijn drie roovers bezig om een reiziger te overvallen, en rechts zijn de schandpaal, de galg, en de brandstapel alle bezet en is de beul op het schavot met eene onthoofding bezig, terwijl, dat ziende, een tweetal zich van de brug in de diepte neêrstort. Het onderschrift dezer plaat zegt:

„Den Manlijcken Ouderdom om te comen tot staet
„Wordt dan meest ontsteken, tot Begheerlijckheden,
„Sijn Huysgesin vermenichvuldicht, deur sijn Saet:
„Sijns Kinders Aert aenmerct hij, en leertse met Reden:
„De Boose lijt straffe, de Goede rust in Vreden.

Plaat 4, getiteld *Dorica*, stelt voor den leeftijd van 48 tot 64 jaar. Op het terras van een Bibliotheek-gebouw, van welks toren eene vlag uitwaait met twee brillen tot eenig distinctief, zitten aan eene vierkante tafel op met leder bekleedde hoog gerugde stoelen, tweé geleerden ernstig te disputeeren, terwijl twee anderen, waarvan een met een barét op het hoofd, er bij staan te betoogen, en een vijfde met een opengeslagen boek op den arm en een zesde met een gevulden beker naar die tafel toegaan, waarop eenige gebonden boeken en een bril liggen.

Achter op het terras geeft een leeraar eene explicatie van het schietlood, terwijl een vaandrig in volle wapenrusting haastig de voortrap opstormt, zich volstrekt niet storend aan iemand, die van schrik op dat oogenblik ruggelings het trapbordes afvalt. Een bergachtig landschap met een paar kasteelen op den achtergrond en een obelisk op den voorgrond vullen de plaat, die tot onderschrift heeft:

„Als een Mensch is comen, tot Vierensestich Jaren
„Heeft hij Wijsheyt en Kennis, dwelck Ouderdom behoeft
„Tsij tot Quaet oft Goet, waer in hij is vervaren
„Sal in hem dan blijcken, hoe wel sulck lang vertoeft:
„Hoe des Booms Natuer is, men best aen de Vruchten proeft.

Plaat 5, getiteld *Tuscana*, stelt voor den leeftijd van 64 tot 80 jaar. Op het hooge terras van een Oude Mannen-huis in Toscaanschen stijl, met galerij, buitentrap, en een uithangbord waarop twee krukken en vier brillen zijn geschilderd, bevinden zich verschillende grijsaards, enkele uitrustend, anderen steunend op een of meer krukken. Op een bladerloozen boom zitten een drietal raven te krassen en bij een rond tafeltje op tabouretten twee dronkaards te dobbelen, en een zotskap te vrijen, trots de waarschuwing van een eerwaardig grijsaard, welke hem wijst op de trap, die van het terras naar het kerkhof voert met zijn tal van reeds geopende graven. Enkele gebrekkige oudjes strompelen die trap af, en gaan uit eigen beweging op dat kerkhof de rust zoeken, die 't leven hen niet meer biedt. Op den achtergrond is rechts een bergachtig landschap, links de zee. Onder deze plaat staat:

„Van Vierensestigh tot Tachtentich, siet men den Mensch dalen
„Den Bedroefden Ouderdom, wort hij dan ghewaer
„Tghehoor vergaet, zijn Cracht vercrenckt, niet om verhalen,
„Hij ruymt, hij fluymt — Tghesicht wort onclaer:
„Maer Oude sotheyt, acht den Wijsen voor Schande swaer.

De laatste of zesde plaat is getiteld: *Ruijne*, zij stelt den leeftijd voor, die er nà het tachtigste jaar voor enkelen nog slechts rest. Te midden van een bergachtig landschap is de geheele voorgrond gevuld met ruïnes van gebouwen, met gebroken zuilen en wapenrustingen; mijters, kronen en scepters, zij liggen tusschen de bouwvallen op den grond, als weggeworpen, en zelfs de schandpaal en de galg, zij zijn, vermolmd als zij waren, omgevallen. Het laatste gebouw, dat er nog was, het staat in vollen vlam, en te midden dier bouwvallen, zit in de nog overwelfde nis eener ruïne, een afgeleefde grijsaard; hij is moede en op, zelfs zijn kruk is hem te zwaar geworden, en hij dankt den tijd, die met de zeis in de eene en den zandlooper in de andere hand op het gewelf boven de nis zit, dat, nu eindelijk ook zijn tijd, Goddank, om is, en dat hij den dood mag volgen, die reeds vóór hem staat, bij het alreede gedolven graf.

Het onderschrift zegt:

„Ons ghelijck deur Outheyt alle stercke Bouwinghe
„Vervalt, met Water, Wint, oft deur Tvier bedervende.
„Soo vergaet oock den Mensch, na Swerelts aenschouwinghe
„Metter tijt, en is onder 's Doots ghewelt stervende
„Sulck hem T' beginsel gheeft, is hij Eynde verwervende.

Als zijnde eene der meest merkwaardige compositiën van Vredeman de Vriese, is dit zijn „Theatrum Vitae Humanae" iets breeder omschreven, hoezeer eene beschrijving van plaatwerken als de zijne, eene bijna vruchtelooze arbeid is, vooral waar het geldt voorstellingen als deze, welke toen zeer gezocht waren.

Schoij zegt: „les spéculations métaphysiques, étant „fort à la mode au XVIe siècle, Vredeman à essaijé „d'ajuster l'expression des cinq ordres au cycle de la „vie humaine, et explique sous chaque planche sa pensée „par des rimes, qui ne manquent ni de charme, ni de „naïveté.

„Son fils *Paul*, a laissé une série de perspectives his-„toriées dans le même esprit, où il rapporte aux cinq „sens de l'homme les cinq ordres de *Vitruve*.

„D'ordinaire, ces compositions, où le sens allégorique „manquait parfois de diaphanéité, servaient de cartons „aux vitraux profanes et aux tapisseries de haute lisse."

Het architectonisch voornaamste werk (XX) van *de Vriese*, verscheen in ditzelfde jaar 1577 te Antwerpen bij Gerardus de Jode, en is getiteld: „*Architectura* oder Bauung „der Antiquen auss dem Vitruvius, woelches sein fünff „Colummen orden, daer auss mann alle Landts gebreuch „vonn Bauen zu accomodiere dienstlich fur alle Bau-„maystren, Maurer, Stainmetzlen, Schreineren, Bildt-„shneidren, und alle Liebhaberen der Architecturen ann dag „gebracht, durch Johannes Vredeman Vriesae. Inventor." [1]) Behalve de titelplaat, in den vorm van eenen Dorischen triomph-boog versierd met het wapen van den Grave tot Mansfelt, wien, als zijnde: „een sonderlinghe liefhebber der „consten ende insonderheyt der conste der Architecture „ofte Bouwinghe der Edificien" — dit werk was opgedragen [2]) — behalve de titelplaat, geeft dit werk in 23 genummerde platen zoowel de vijf bouworden, als dezer toepassing voor verschillende bouwwerken.

De vijf eerste platen „tracteren de Oorden Tuschana" — plaat 1, bevat „rusticque Colommen ende Pileernen"; plaat 2, een Citadelle en twee fortresse Poorten; plaat 3, diversche soorten van steenen Brugghen, in Rusticque Verbant;" plaat 4, toont den bouw van „freyten oft hoofden voor brugghen in sterck loopende Rivieren oft stroomen; plaat 5, geeft „vierderley soorten van Bouwin-„ghen oft huysingen met haren verdiepinghe en solders, „dienstlijc en ghebruyckelijc tot alle grove Robuste han-„teeringen, als Artelrey-huysen, Pack-huysen, Vracht-„huysen, Ghevangen-huysen en diergelijcke stercke Rus-„ticque bouwinge tot rouwe, grove en sware Manifacturen ende munitien." *De Vriese* besluit de uitvoerige toelichting dezer platen met te zeggen: „Wij en willen met dese „reden niet bedwingen yemant ons goetduncken in desen „te moeten obedieren oft volgen, als sijnde verbonden, „tsij beste, om met mijn opinie in dese simple stucken „te willen een subjectie maken .... ick doe tmijne, maer „ten yghelijcx besten, om beters wille, om ander ooc „sijn devoor daer in te doen, ende ooc sijn cloecke „ingenieuscheyt daer inne te gebruycken, na dat sijn ver-„stant de sake goet sal bevinden."

De zeven volgende platen „tracteren wat men uyt de Oorden *Dorica* maken mach in Architecture." Plaat 6 geeft verschillende kolom-vormen, in de toelichting zegt *de Vriese*: „alsoo men in de boecken en Patroonen van „den vermaerden *Vitruvius*, *Serlio* ende den experten „*du Cerceau* diversche sorten der Facies, Edeficien, Frontes „oft Gevels bevindt sonder cruysvensters en sonderlinghen „groot licht soeckende, noch hooge verdiepinghen, dan „breet en weynich verdiepens: Soo heeft men in deze „Nederlanden, een ander conditie, namelijck in Steden „van grooter negotien, daer de plaetsen cleyn en dier sijn, „moet men al in de hoochde tot veel gheriefs, met veel „lichts te crijgen, inventeren en soecken, elck na sijn ghe-„leghentheyt en plaetse, tsij groot oft cleyn, de meeste „commodite en dienst der Edificien."

Plaat 7 geeft twee schoorsteenmantels en twee gevelgedeelten, zijnde: „Frontis oft voortooch eens gevels in „twee formen, tsij van herten, tsij van witten oft blau-„wen steen, oft van ghebacken carelen met hun wit werck „tusschen beyde te maken oft niet, soo 't elck belieft en „aenstaet te doen, ten meesten of ten minsten cost."— Voorts hebben wij: „daer bij ghestelt twee manieren van „schouwen, bequamelijc gheschict om van steen te maken „en te stellen beneden in een sale oft groote camer."— Plaat 8, geeft mede „twee schouwekens en tweederhande „stucken van Montaij oft voorgevels elc met een Poorte, „Pilaster ende Columme beneden aen de poorte, en boven „gheciert met boghen, en uytghevult met careelen oft „rooden steen." Plaat 9, geeft een plan met front van een playsante huysinghe met beneden gaelderije tusschen twee Frontis (avant-corps); plaat 10, bevat, behalve twee schoukens, twee gevels om te betoonen, hoe wel men „meest in de duytsche Natien al een maniere van locht-„scheppinghen en met verdiepinghen in de hoochde „optimmert; plaat 11, geeft een paar plattegronden van gebouwen; plaat 12 eindelijk twee gevel-gedeelten, „be-„quaem tot Palleysen, Stadthuysen oft wooninghen en „hoven van groote Heeren en Princen, sijnde de oorden „*Dorica* de bequaemste, soo wel in stercheyt, als in „chiraet oft schoonheyt, eenich in de vijf Oorden."

Op de vier volgende platen is de *Ionica* ghestelt, met haere behoorlijcke Ornamenten en deylinghe in Architectura; plaat 13 geeft een vijftal kolom-vormen; plaat 14, twee gevel-ordonnantiën met bijbehoorende gront-verdeelinghe, en dit „sonder Columnen, Pileren oft Pilasters, „in forma alsoo ghij sien meucht, 't uwen dienste, in alles „sulcx u dienstlijck ghenoegen mach." Plaat 15, geeft mede twee Frontes of gevels met Poorten „de Archi-„traben, Cornissen, onder ende boven al van witten „steen, en dan voorts de hoofden, Spacien en Phrijsen „ghevult met schoonen brijcke oft Careelen, dwelck seer „cierlijck en lustich staet, alsoo wij in Hollant ende in „Vlaenderen, namelijck te Brugge gesien hebben de „curieusheyt moderne, der Fabrijcken ut der handt ghe-„metst, ende ooc sommige Frontis oft gevels ghemaect „naer de Antique oorden der fabrijcken, seer lustich „staende en reyn gewracht" — plaat 16 eindelijk, geeft „nog tweederley gevels, in hooge stagie oft verdiepinghen, „om int geheele van herde steen te maken, 't sij geheel „wit werc alle bey partijen, oft wel, d' onderste gront „van blauwe steen — voorts bevat deze plaat noch „sommige ordinancikens van diversche schoukens te „stellen op Stadthuysen, Palleysen ende groote Heeren „salen oft camers, sulcx ten besten bevindende 't haren „dienste."

Een vijftal platen zijn verder gewijd aan de *Oorden Corinthia*, waarvan plaat 17 een vijftal kolom- en kroonlijst-vormen geeft; plaat 18 bevat twee „chierlijcke Pal-„leysche huysinge met verdiepinghe boven een gaelderye „oft pant, dienende de gaelderye om daer in te wandelen, „so er eenighe lusthovinge voor sou mogen comen;"—

---

[1]) In de collectie der stad *Leeuwarden* onder N^{0}. 654 en in de collectie *Frederiks* bevindt zich een exemplaar van dit plaatwerk. De collectie *Godefroy* bevat ditzelfde werk met franschen tekst van Theodorus Kemp.

[2]) *Schoij* veronderstelt, dat de Jode uit respect voor de Duitsche afkomst van den Graaf, die als Gouverneur van Luxemburg en later van Brussel en Antwerpen, en als Luitenant-Kapitein-Generaal der Nederlanden een machtige Mecénas was, den titel in 't Duitsch heeft gesteld.

In de opdracht staat: „aenghesien dat V. G. is aenghenaem „gheweest dat Boeck van Perspectief, eertijts ghedruct bij Jero-„nymus Cock saliger: so en hebbe ick niet connen laten V. G. „dit Boeck van de Architecture op de vijf Colummen V. G. toe te „schrijven, oft dediceren, ende V. G. onderdanich biddende, dus-„danighe cleyne werck in ghenaden aen te nemen. V. G. On-„derdanich altijt, Gheraert de Jode.

plaat 19 geeft twee diversche poorten van Raethuysen, want: „In alle steden, tsij cleyn oft groot (daer men „forme van rechte ghebruyct) heeft men ghemeynlijc een „plaetse daer toe gheacommodeert naer elcx lants ghe- „bruycke, dwelc men noempt een Stadthuys, der Heeren „Huys, Schepenhuys oft Raethuys, van welcke ick u „hier een stuck in twee diversche formen oft partijen „ghestelt hebbe, elc in vier diversche verdiepinghe „hooghe, also elc verstandighe sien mach tsijnen „dienste... dwelck beveel ick elck een sijnder discretie „ende ingenie ten besten." — Plaat 20 tracteert ende toont twee diversche ordinancien eeniger Princelijke hoven oft Palleysen met Torens, van welke torens, de eenigste, die in dit werk van *de Vriese* voorkomen, hij zegt: „Elck Prince, Heere oft man van machte moet „somtijts oorsaeck nemen, tsij deur noot oft ut luste, „naer de gelegentheyt sijnder gront, erve oft bequame „plaatse, eenige Edificie huysinghe bouwen, oock dicwils „daer bij begeren eenighe torens, soo men noch aen „veel huysingen binnen als buyten stede bevindt, daer „men den opganc oft trap aen te pas brengt, om geen „impassemeent der trappen te hebben binnen den huyse." Plaat 21, geeft twee zeer rijk opgevatte Faciën oft Poortalen voor kerken; want, zegt *de Vriese:* „Wij bevinden „ooc op sommige plaetsen in onse Nederlanden aen „Kercken, Moderne eenighe treflijcke gheçierde Poor- „talen, oft Frontis, 'tsij aen de sijden opt crijswerc, oft „onder de Torens, ooc wel eenighe aen Moderne Kercken, „(hij bedoelt hiermede Gothische Kerken) antique Poor- „talen, alsoo ick eenen ghesien hebbe binnen Luyck, „aen Sint Jacobs kercke, een Abdije, tselfde van harden „steen ghemaect, ende wel gheciert, tzelfde stont mij wel „aen, en hadde goede ordinancie." — Plaat 22 geeft de „gront-verdeelingh der op plaat 20 en 21 geteekende gebouwen, en op de laatste of 23ste plaat is de Vijfde oorde *Composita* in vijf Columnen met sijnen Podium en Coronament afgebeeld, met noch drijerlei Termkokers oft getermde Pileerkens, en die ééne plaat is daarom voor deze orde voldoende, „vermits dat wij geen- „derhande Edificien oft eenighe wercken, importerende „der Architecturen en bevinden onder de oorden Com- „posita, dwelc uut de ander viere gecomposeert is."

Hans Vredeman eindigt dit plaatwerk met te zeggen: „Daer mede wij dit Tractaet, ende stuck der Archi- „tecturen sullen ophouden, biddende alle discrete ver- „standige ingenieuse Constliefhebbers deser Architec- „turen, nae den aert der ouder Antiquen, mijn stoute „imperfecte leeringhe oft betooninge int goede en ten „besten willen aen nemen, ende voor gheexcuseert, „d'mijne maer doende om een beter, ende soo ooc on- „der alle veel ingenieuse inventive Meesters, eenighe „dese mijnen dienstwillighen arbeyt argert, oft voor „onperfect en verachtelijck houdt, en straffen: Bid ick „hem om der Christen eere wille, dat hij sulcx niet en „doe met woorden, maer bewijse metterdaet, op dese „maniere alsoo ick doe, en straffen mij alsoo met bewijs „en verbeternisse, sulcx siende, sal mijn onperfectie, „perfect worden, want men seyt: T'en is gheen schande „niet connen leeren, maer t'is schande niet te willen „leeren. Maer alsoo doende, mach deen van dander „gheleert worden: Alderconsten meester wil ons met „sijne genade segenen en bewaren tot een eeuwige „Godtsalige behuysinge, ghebout met de Columnen „der waerheyt, in Christo onsen Heere. Amen. Vaert „wel."

Schoij noemt de Vriese op grond van dit werk: *„Le Vitruve Flamand"* en zegt: „sans contredit, ce fa- „meux *Livre d'Architecture* est l'ouvrage capital, le corps „de son enseignement architectonique, le livre qui fut „souvent réimprimé et traduit et dont les éditions fran- „çaises et allemandes vulgarisèrent puissament chez nos „voisins du Midi et de l'Est les doctrines de l'Ecole An- „versoise. L'art de la gravure jouissait alors d'une pros- „périté sans exemple. Les planches éditées à Anvers „trouvaient des débouchés partout ou la métropole com- „merciale possédait des comptoirs et se voyaient expor- „tées en quantitées considérables, vers tous les ports du „Nouveau Monde. Les anciennes possessions Espagnoles „conservent encore de nos jours des monuments nom- „breux, qui témoignent de l'influence et de la puissante „vitalité de ce centre artistique."

Dit werk „Architectura" werd vier malen herdrukt en wel in de jaren 1581, 1588, 1595 en 1597, achtereenvolgens door Arnold 'sConinx, Gérard Wolsschat, Henri Aerts en And. Bacx, en verscheen in 't vlaamsch, in 't latijn en in 't fransch; de fransche uitgave is die van 1597. Onder den titel: *Variae Architectura Formae;* „Recueil de Façades, Pignons, Lucarnes, Cheminées et „détails d'Architecture par Joh. Vredeman de Vriese." verscheen bij C. Claesen te Brussel een werk met 40 platen, waarvan een 20 een gedeeltelijken herdruk zijn van de Vriese's *Architectura*, te weten van de daarin voorkomende platen No. 7, 8, 9, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21; zonder bijvoeging evenwel van de bijbehoorende plan-teekeningen. De twintig overige platen van dien Recueil zijn een herdruk van *de Vriese's* ordeboek: *Dorica* en *Ionica*. (XIV). Dit werk van *de Vriese* is hier daarom iets uitvoeriger behandeld, omdat het inderdaad niet enkel zijn belangrijkst architectonisch werk is, maar de korte tekst-aanhalingen ook kunnen strekken, om hem ook in zijn eigen taal en in zijn eigen uitdrukkingen eenigermate te leeren kennen.

Wordt vervolgd.

BERICHTEN.

De Kaiser-Wilhelm-Gedächtniss-Kirche op Charlottenburger terrein nabij den Berlijnschen dierentuin, over welk gebouw in een vorig blad het een en ander werd medegedeeld, is op den 1en September plechtig ingewijd, in tegenwoordigheid van den Keizer en de Keizerin, en een aantal leden van het vorstelijk huis.

Het feest droeg een nationaal karakter, daar dien dag tevens de herdenking plaats had van den slag bij Gravelotte, voor 25 jaren, welke de overgave van Metz tengevolge had.

Na aankomst van den vorstelijken stoet bood de architect Schwechten, de ontwerper der kerk, den Keizer een opzettelijk daartoe vervaardigden prachtigen sleutel aan, en verzocht den Keizer het ontsluiten der kerk te bevelen. Onder het luiden der klokken van alle protestantsche kerken van Berlijn, Charlottenburg, Schöneberg en Wilmersdorf opende de predikant Muller de kerkdeuren.

Nadat alle hunne plaatsen hadden ingenomen, had het indrukwekkende feest der opening plaats, dat opgeluisterd werd o. a. door het gezang van het beroemde Domkoor.

De hofprediker Faber hield een toespraak, waarin hij herinnerde aan de groote dagen van 1870, en dit Godshuis bestempelde als een tweede nationaal monument.

Hervormde kerk te Schagen. Den 29sten Augustus is de merkwaardige oude kerk te Schagen, thans aan de Hervormde gezindte behoorende, met den toren, door een fellen brand verwoest. Op dit oogenblik staan nog slechts enkele gedeelten van muren, zoodat aan herstelling niet te denken valt, maar het gebouw totaal verloren is.

Bij den brand heeft men slechts weinig kunnen redden; een gedeelte van het archief, het avondmaalzilver en eenige stoelen is alles wat voor vernietiging is bewaard gebleven.

De kerk dateerde uit het laatst der 15e eeuw (1460). Zij bevatte een zeer fraai eikenhouten koorhek en de zoogenaamde „heerenbank", eveneens een degelijk kunstwerk, waarmede het koor der kerk versierd was door Anna van Assendelft, in 1630. De mooie predikstoel was een sierlijk meubel, in 1660 geplaatst. Voorts zijn door het vuur vernield een drietal oude groote koperen kroonluchters en een aantal even fraaie kleinere. Van de mooie toetssteenen graftombe met de meer dan levensgroote beelden van heer Johan van Schagen en zijne gemalin Anna van Assendelft is nog slechts een puinhoop over. Het zelfde is het geval met een grafzerk, op een verhooging van metselwerk rustende, waarop in relief de beelden van de eerste Heer en Vrouwe van Schagen zijn gebeiteld. Ook de vrij merkwaardige klokken uit den toren zijn vernield; de grootste daarvan was uit den jare 1597 en werd gegoten door Hendrikus Wegewaert te Kampen.

PERSONALIA.

Tot ridder in de orde van Oranje-Nassau is door H. M. de Koningin benoemd de heer F. Lz. Berghuis, Directeur der Ambachtsschool te Arnhem.

AGENDA.

Gebouw der Maatschappij tot Bev. der Bouwkunst. Marnixstraat 402 te Amsterdam. Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen. Dagelijks behalve des Zondags, van 10 tot 4 uur. Toegang vrij.

Algemeene Vergadering van de Leden der Maatschappij t. Bev. d. Boowkunst, op Donderdag 19 Sept., des morgens ten half elf ure. in het Gebouw der Maatschappij.

Museum van voorwerpen ter voorkoming van Ongelukken en Ziekten in fabrieken en werkplaatsen. Groeneburgwal 44. Amsterdam. Geopend Maandag, Dinsdag, Woensdag en Donderdag van 10 tot 4 uur. Toegang vrij.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Harlingen, 23 Aug. De architect Ands. van Driesum te Appeldoorn, het bouwen van een woonhuis. Gegund aan J. W. Buitenhuis voor f 10830. —

Zevenbergen, 24 Aug. De architect W. J. Segboer, het bouwen van een gemetselde schuur. Van 9 inschrijvingen, de laagste van P. H. den Dunnen te Drimmelen voor f 10143. Gegund.

Arnhem. 27 Aug. Het bestuur van den Arnhemsche R. K. Volksbond, de belangrijke in- en uitwendige verbouwing van een perceel en het gedeeltelijk afbreken van een aanbouw en het maken van een nieuw gebouw. Van 9 inschrijvingen de laagste van J. W. Langelaar voor f 10875. —

Amsterdam, 28 Aug. De architect J. F. van Hamersveldt, het bouwen van 2 winkelhuizen en een koetshuis met bovenwoningen. Van 21 inschrijvingen, de laagste van W. F. de Bruin & Zn. voor f 27500. —

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

14 SEPTEMBER 1895. **15de JAARGANG.** **No. 37.**

Redactie voor de verschillende groepen:
A. LE COMTE. — EDUARD CUYPERS. — F. C. DUFOUR. — A. C. M. VAN ETTEN. — HENRI EVERS. — C. A. HUYGEN. — D. E. C. KNUTTEL. — JURRIAAN KOK. — J. R. DE KRUYFF — F. H. VAN MALSEN. — C. B. POSTHUMUS MEIJJES. — C. MUYSKEN. — J. J. VAN NIEUKERKEN. — R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS. — B. J. OUËNDAG. — C. H. PETERS. — C. T. J. LOUIS RIEBER. — P. DU RIEU FZN. — J. VERHEUL DZN.
BUREAU REDACTIE: Marnixstraat 402, Amsterdam.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. *f* 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels *f* 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie $^{3}/_{2}$ maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.
BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Twee en Zeventigste Algemeene Vergadering.

De 72ste Algemeene Vergadering zal gehouden worden op Donderdag 19 September a s., des morgens ten half elf ure precies, in het Maatschappelijk Gebouw, Marnixstraat 402 te Amsterdam.

De Agenda dezer vergadering is opgenomen in het Bouwkundig Weekblad van 7 September 1895.

Na afloop van een tweede ontbijt, aan te bieden door de Afdeeling Amsterdam der Maatschappij, zal door bemiddeling der Afdeeling, ten 2 ure des namiddags, een bezoek worden gebracht aan den Nieuwen Stadsschouwburg, en aan het Nieuwe Stedelijke Museum.

Wegens gebleken onvoldoende deelneming aan een gemeenschappelijken maaltijd op den dag der Algemeene Vergadering, zal deze geen voortgang hebben.

PROGRAMMA VAN EISCHEN

VOOR HET EXAMEN TOT HET VERKRIJGEN VAN HET

Diploma van Bouwkundig Opzichter,

ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst volgens besluit der Algemeene Vergadering, gehouden op 28 Mei 1891.

Het examen zal omvatten:

1. Het maken van een opstel over een bouwkundig onderwerp.

Op het schrijven van duidelijk en goed leesbaar Hollandsch zal gelet worden.

2. Het rekenen, toegepast op de bouwkunde. De vierkants- en derdemachts-worteltrekking.

De kennis van het Nederlandsche stelsel van maten en gewichten, benevens van die oude en buitenlandsche maten, welke in het bouwvak nog gebruikelijk zijn.

3. De vlakke meetkunde tot en met den cirkel, en de oppervlakken en inhouden van de gewone in de stereometrie voorkomende lichamen, met het oog op het maken van begrootingen.

4. De stelkunde tot en met de vierkantsvergelijkingen.

5. De beschrijvende meetkunde. (Projectieleer, ontwikkeling van de oppervlakken van eenvoudige lichamen, isometrische perspectief).

6. Bedrevenheid in het gebruik van een Vademecum.

7. De kennis en het gebruik van meet- en waterpasinstrumenten.

Het uitbakenen van rechte en gebogen richtingen op het terrein.

Het in teekening brengen van opgemeten terreinen en gebouwen.

8. Het opmeten en in teekening brengen van bouwkundige détails.

Het handteekenen, in het bijzonder van bouwkundige ornementen.

Kennis van de meest voorkomende bouwstijlen.

9. Het maken van duidelijke détailteekeningen betreffende:
houtconstructie,
steenconstructie,
ijzerconstructie.
Kennis van dakbedekkingen.

10. Kennis der in de burgerlijke bouwkunde gebruikt

wordende bouwstoffen met hare voornaamste eigenschappen en gebreken.

11. Kennis der gereedschappen en werktuigen, stellingen en formeelen.

Gereedschappen voor timmeren, metselen, smeden, steenhouwen, enz.

Werktuigen, zooals bokken, schalken, ladders, vliegende steigers, hefboom, katrol, windas, enz.

12. Kennis van het maken van bestekken, begrootingen, materialenstaten, en het houden van week- en werkstaten.

De hiertoe eventueel over te leggen bewijzen van bekwaamheid moeten door meesters of patroons gewaarmerkt zijn.

(Bij de beoordeeling van de bekwaamheid en bedrevenheid der kandidaten in de onder de rubrieken 8, 9 en 12 genoemde vakken kunnen ook in aanmerking genomen worden de door hen over te leggen teekeningen of stukken, mits uit eene daarop gestelde verklaring van hun leermeester of chef blijke, dat de teekeningen door de kandidaten zelve zijn vervaardigd. Deze stukken moeten acht dagen vóór den aanvang van het examen vrachtvrij zijn ingezonden aan het adres van den Secretaris der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam.)

13. Kennis van de bouwwetgeving, volgens de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek en van die, voorkomende in de Administratieve Bepalingen vastgesteld door den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, bij besluit van 3 September 1892.

14. Bekwaamheid in een der voornaamste bouwambachten, bij voorkeur het timmervak.

(De door de kandidaten hierbij over te leggen bewijzen van hunne bekwaamheid moeten door hunne meesters of patroons gewaarmerkt zijn.)

15. De kandidaat moet de bewijzen leveren, dat hij gedurende minstens twee jaren met vrucht op bouwwerken practisch werkzaam is geweest; hij moet den leeftijd van 21 jaren bereikt hebben, om tot het examen te worden toegelaten.

TOELICHTINGEN.

Het examen zal worden afgenomen in de maand Februari 1896, in het Gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam.

De datum van het examen zal minstens een maand te voren in het Bouwkundig Weekblad worden bekend gemaakt.

Het onderzoek duurt minstens vier dagen voor iederen kandidaat, en is verdeeld in schriftelijk en mondeling examen, en teekenen.

De Commissie voor het examen in 1896 zal bestaan uit minstens vijf leden, aan te wijzen door het Bestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst; de samenstelling der Commissie zal een maand vóór het examen worden bekend gemaakt.

Iedere kandidaat moet, alvorens tot het examen toegelaten te worden, bij den Secretaris der Maatschappij eene som van *f* 15 storten; bij mogelijke niet uitreiking van het Diploma zal hem *f* 5.— worden teruggegeven.

Amsterdam, September 1895.

Het Bestuur der Maatschappij
tot Bevordering der Bouwkunst:
C. MUIJSKEN, Voorzitter.
C. T. J. LOUIS RIEBER, Secretaris.

HANS VREDEMAN DE VRIESE.

(Vervolg van bladz. 233).

In het jaar 1578 verscheen weder een Orde-boek van *de Vriese*, dat der Toscaansche orde, hetwelk aan de reeds in 1577 verschenene (XIV en XV) had behooren vooraf te gaan, en getiteld is: „Architectura: *De Oorden* „*Tuschana*, in tween ghedeylt in XII stucken, bequaem „en nuttelick voor alle ingenieuse bouwers, als metsers, „steenhouwers ende andere liefhebbers der anticquer „Architecture — Gheinventeert ende ghemaect naer „de leeringhe Vitruvij bij Hans Vredeman de Vriese. „Ghedruckt ende te coope in de vier winden, aen de „Tapitsiers Pant, binnen Antwerpen. 1578.”

De Vriese zegt in de voorrede: Tot den Const verstaenden Leser: „Also wij over een deel jaren hebben „ghemaect voor Jeronimus Cock, ende oock bij hem utghegaen sijn, diversche stucken boecwijs, te weten: de „vier oorden der Columnen Architectura, als Dorica en „Ionica, elc in drijen ghedeylt, [1]) oock Corinthia en „Composita in vieren ghedeylt, [1]) met heure ornamenten „ende chieraten daer toe dienende, dienstlijc voor alle „schrijnwerckers, antijcsnijders ende alsulcke liefhebbers, „etc.

„Alsoo hebben ooc daer nae overlange gheinventeert „ende gheteeckent opt voorgaende volgende, de vijfde „oorden Tuschana in tween diversch ghedeylt [1]) tot „12 stucken, hoe wel dese deerste behoorde te sijn, „nu ten lesten moeten voortbrenghen, voor alle lief„hebbers der rustiquen Architecturen, tsij steenhouwers, „metsers, bouwmeesters en beminders der Antiquen „bouwinghen.

„Wat meer van 't voorgaende te tracteren is, en derf me hier niet verhalen”

Dit werk [2]) bevat, behalve het titelblad met de spreuk „Durate”, twaalf genummerde platen, waarvan een achttal verschillende piedestals, kraagsteenen, kolommen met hare kapiteelen, basementen en kroonlijsten voorstellen, terwijl een viertal, de platen 5, 6, 11 en 12 ontwerpen zijn van of voor vesting-poorten.

In het jaar 1582 verscheen te Antwerpen uit De „Imprimerie de Christophle Plantin,” een kleine in-folio band, getiteld: „Recueil illustré des Arcs-de-Triomphe” opgericht ter gelegenheid van: „La joyeuse et magnifique „entrée de Monseigneur François, fils de France et frère „unique du roi, par la grâce de Dieu, duc de Brabant, „d'Anjou, Alençon, Berri, etc., en sa très-renommée ville „d'Anvers.”

In dit boekje, met 46 bladzijden tekst en 21 slecht uitgevoerde platen, genummerd I—XXI, zijn afgebeeld de eerepoorten, triomph-wagens en zinnebeeldige voorstellingen of tableaux-vivants, welke bij gelegenheid van den intocht van den Hertog van Anjou in Antwerpen den 19en Februari 1582, ten einde aldaar tot Graaf van Brabant ingehuldigd te worden, volgens *Schoij*, naar de teekeningen van *Hans Vredeman* zouden zijn opgericht en versierd of geplaatst. (XXI).

Schoij zegt: „les Arcs-de-triomphe étaient en général „un peu „bâclés”, et il avait fallu toute la facilité et le „brio de Vredeman pour escamoter à l'oeil la pauvreté

[1]) Met in „drijen, vieren of tween ghedeylt”, bedoelt *de Vriese*, dat elke plaat, 't zij vier, drie of twee verschillende hoofd-figuren bevat.

[2]) In de collectie *Godefroy* aanwezig.

„du canevas sous de brillantes fioritures. Sans doute l'on „avait manqué de temps, c'est là une excuse plausible; „toujours est-il, qu'ils ne peuvent lutter avec ceux de „Coeck ou d'Ottho Voenius."

Inderdaad de platen [1]) geven geenen zeer hoogen dunk van dezen feestelijken intocht; onder de eerebogen is nog de beste die, welke op plaat 14 is voorgesteld en te Hoochstrate, ter plaatse der aldaar in 1581 afgebroken Porte St. Jean was opgericht, zijnde een Arc Triomphal à l'Ionienne avec la devise de son Altesse:

„Fouet et Discutit" en versierd met compertimenten „à la Phrygienne."

„Cet arc était embelli sur le haut de banderolles, aux „armes d'Anjou, environnées de la branche d'olivier, le „tout sur azur; et d'aultres banderolles à champ de „gueulles bordées d'argent, et grand nombre de flam-„beaux ardents; et estoit le dit arc fourni de divers „instrumens de Musique; et estoyent les ioueurs d'in-„strumens vêtus des couleurs de la ville."

In het jaar 1565 verscheen, volgens *Schoy*, een plaatwerk: „Labyrinthes et Jardins modernes, rapportés aux „cinq ordres de Vitruve, „un petit in-folio oblong, assez rare." Die uitgave heb ik evenwel niet kunnen raadplegen, wel die van 1583, (door *Guilmard* vermeld, welke echter over eerstgenoemde uitgave van 1565 zwijgt, evenals *Hijmans* en *Jessen*.

Dit in 1583 verschenen plaatwerk (XXII), is getiteld: „*Hortorum* Viridariorumque elegantes et multiplicis „*formae*, ad architectonicae artis norman affabrè deli-„neatae à Johanne Vredmanno Frisio. Philippus Gallaeus „excudebat. Antverpiae. 1583." Het is op de eerste plaat, op een ionisch omlijst paneel, op welks voetstuk twee bloemendragende caryatiden staan, die met de rechterhand bloemen begieten en met de linker tuingereedschappen vasthouden, dat deze titel voorkomt. Bestaande uit 20 genummerde platen, is deze suite blijkbaar bestemd tot een orde-boek voor tuin-aanleggers; de zes eerste platen, met het opschrift *Dorica*, bevatten verschillende perspectivische ontwerpen van tuinen, alle hoogst geometrisch en symetrisch, om niet te zeggen vervelend en stijf aangelegd en door heggen omgeven, en ten deele door gebouwen omsloten; de enkele opgaande boomen dienen alleen, om eenige centraal-perkjes meer te doen uitkomen. De platen 7 tot en met 13, met het opschrift: *Jonica*, leveren een vervolg op de vorige, met dit onderscheid, dat in plaats van de rechthoekige hier meer de cirkel-vormen en de krul toegepast zijn; goed bezien, zijn het weinig meer dan groote borduurpatronen, door eene *laube* of door halfrond van boven gesloten en met wingerd begroeide schaduwrijke wandeldreven omzoomd.

De overige platen, gemerkt *Corinthia*, zijn meerendeels labyrinth-vormig aangelegde tuinen, en vormen een zoo gecompliceerd en ongenietbaar geheel, dat de bewoners der omgelegen plaisante lusthoven bezwaarlijk genoegen moeten hebben kunnen scheppen daarin te wandelen, of zelfs, om daarop uit te zien. Ofschoon met de Vriese's gewone vaardigheid geteekend, bevat deze collectie toch weinig ander belangrijks, dan eene bijdrage tot den tuin-aanleg tegen het laatst der 16e eeuw.[2]) Een herdruk daarvan verscheen in 1658 door *Qerradt* uitgevoerd, onder den titel: „*Hortorum* viridariorumque „noviter in Europa adornatorum elegantes et multiplices „*formae* ad vivum delineatae et aeri incisae", bestaande uit een titelblad en 23 platen met afbeeldingen van: (ik volg hier Koehler's Catalog No. 366) „das Lust-haus „Newgebau bei Wien, der Kielmännische Garten bei „Wien, St. Germain-en-Laije, Lustgarten zu Schlaccor-„verdt, Schloss zu Heidelberg, Oranienburg, Hessen, „Cöthen, hortus Penbrochianus, hortus Joa. Swindii „senatoris Moenofrancof. [1])

Het schijnt dat er van *de Vriese* nog meerdere tuinstudiën zijn verschenen (hoezeer *Guilmard* noch *Hijmans* deze vermelden), althans de collectie *Frederiks* bevat nog twee andere seriën, [2]) namelijk eene van 8 platen (XXIII) zonder titelblad en genummerd 1—8, en waarvan de eerste plaat geteekend is: „Joannes de Vries Vredma. Inventor. Philippus Galleus excudit." — Hoezeer ook hierin de *labyrinthen* niet gemist worden, onderscheidt deze suite zich toch door sierlijker, eleganter en bruikbaarder aanleg der tuinen, vooral die van de platen No. 1 en 8, welke door gebouwen met galerijen zijn omgeven en gazons voor het bal- en andere spelen bevatten. De laatste serie bestaat uit 7 genummerde platen, mede zonder titelblad (XXIV) en onderteekend: „Phls Galle excudit." Plaat één dezer serie, door Dr. *P. Jessen*, genoemd: „Gärten mit Liebes-scenen", stelt voor een lusttuin door gebouwen omsloten en in dien tuin eenige prieelen, een fontein met een Venus-beeld, en een groepje stoeiende dames en heeren, die bezig zijn, om uit het bassin elkaar met water te werpen. Plaat 2 stelt voor een kasteel met tuin, omgeven door overdekte paden met kozende paren. Plaat 3 een groote tuin met doolhof met overdekten dwarsgang, en op den voorgrond een prieel met etende, drinkende en liefkozende gasten, terwijl nieuwsgierig rondziende bedienden met de schotels komen aandragen. Plaat 4 is weder een lusthuis met tuin, met eene badende Suzanna op den voorgrond; plaat 5, stelt voor een kasteel met ophaal-brug en gracht en met een als tuin aangelegd voor- en buiten-hof, op welks grachten men bezig is te spelevaren. Plaat 6 eindelijk, stelt voor een Italiaansch paleis met tuin en afgesloten voorhof; op het tot wandelplaats dienend voorhof, staat eene fontein met dolphijnen, en komen boden brieven brengen en afgeven aan een gekroond en een scepter dragend personnage, terwijl een drietal krijgslieden de wacht houden en zulks tot groote belangstelling van een paar pauwen en van eenige windhonden.

Ontegenzeggelijk behooren deze platen tot het beste werk van *de Vriese*, en zijn zij waarschijnlijk de laatste welke hij te Antwerpen ontwierp, in teekening bracht en liet uitgeven.

In de stedelijke verzameling van *Leeuwarden* bevindt zich voorts nog een werk, getiteld: „Memorabilium, „novi Testamenti, in templo gestorum icones tredecim „elegantissimi ac ornatissimi.

„Amstelodami excudebat Nicolaus Jo. Visser.

Vredeman de Vries, Inventor."

Het bevat, met inbegrip der titelplaat, 14 genummerde platen, bijbelsche tafereelen ontleend aan de vier evan-

[1]) In het Rijks-Museum te Amsterdam, Afdeeling Prentenkabinet, is dit werkje in de boekerij.

[2]) In de collectie *Frederiks* is deze serie volledig aanwezig.

[1]) In de collectie *Godefroy* bevindt zich deze herdruk.

[2]) *Schoy* brengt de 35 platen dezer 3 seriën tot éene uitgave, doch op welken grond blijkt niet; wel is het mogelijk, dat zij bij een lateren herdruk alle bijeengevoegd zijn, doch elk der serieën XXIII en XXIV moet op grond van haar afwijkend genre, formaat en eigen nummering, oorspronkelijk wel afzonderlijk zijn uitgegeven.

geliën, voorstellende binnen goed geteekende tempels, pleinen of galerijen. Toevallig bezit echter de Heer *Frederiks* een tiental van dezelfde platen, welke volgens het bijbehoorend titelblad zouden zijn uitgegeven te *Antwerpen* bij *Gerardus de Jode*, ontworpen door *C. P. Groeningen* en gegraveerd door *Lucas à Deutecum*. Vergeleken met de eerstgenoemde, blijkt dat die van *Groeningen* de oorspronkelijke en de andere slechts een nadruk daarvan zijn. Wellicht is ter bevordering van den verkoop, dien herdruk op de Vriese's naam gesteld, tenzij *de Vriese* voor de oorspronkelijke platen de architectuur en *van Groeningen* de figuren mocht hebben geteekend. Volgens *Kramm* was omstreeks 1573 een *Gerrit van Groeningen* als teekenaar en graveur zeer bekend, die o. m. moet hebben geordonneerd en geëtst een boekje met 10 prenten, door P. Galle uitgegeven, voorstellende in tien tijdperken elk van tien jaren, de onderscheiden leeftijden van den mensch van 1 tot 100 jaren, alzoo eene soort „Theatrum Vitae Humanae" als dat van de Vriese.

Mede is van *Ger. v. Groeningen* nog bekend een werk van 12 platen, met visioenen ontleend aan de Openbaring van Johannes.

In 1586 vertrok *de Vriese* met zijn gezin naar Duitschland, en van nu af schijnt hij het ontwerpen en uitgeven van plaatwerken vooreerst te hebben gestaakt, althans eerst in het jaar 1604 verscheen te Leiden, na „In 's Graven-Haghe bij Beuckel Corneliszoon Nieulandt voor Heyndrick Hondius gedruckt te sijn" *de Vriese's* werk (XXV) over *de Perspective*, dat door hem niet alleen werd opgedragen, aan: Den Doorluchtigen ende Hoochgheboren Vorst *Maurits*, geboren Prince van Oraingien, Grave van Nassau, enz. wiens portret, ten jare 1599 door Hondius gestoken, naast de opdracht staat, maar tevens aen de Staten van Vrieslandt en aen de Magistraet der stad Leeuwaerden. „Midts d'Inventoor deses boecx con-„stigher figuren een West-Vriese is, in Stadt *Leeuwarden* „gheboren, so condt hij dit niet laten uyt goeder ghe-„neychder naturen.... De titel van dit werk, dat mede zijn portret bevat, luidt: „*Perspective*. Dat is de Hooch-„gheroemde conste eens schijnende in oft doorsiende „ooghen-gherichtespunt, op effen staende muer, penneel „oft doeck, eenige Edifitien, 't sij van Kercken, Tem-„pelen, Palleysen, Salen, Cameren, Gaelderijen, Plaetsen, „Ganghen, Hoven, Merckten ende Straten, Anticq oft „Moderne, ende sulcx meer alhier bethoont"...

In de Voor-Reden zegt *de Vriese:* „Discrete Lief-„hebbers der Perspectiven conste:... Onder de veele „oude ervarene const-rijcke meesters, welcke hen ghemoeyt „hebben met de voorseyde conste der Perspectiven is „*Albertus Durer*, mijnes bedunckens de beste gheweest, „die een werck over deze conste in druck dede uyt-„geven, als hebbende de reden der natueren aldernaest „gheobserviert, ende met sijne wercken oock bethoont. „Dien volghende sullen wij met reghel, mate, en gront, „deselve natuer-reden in figueren bethoonen, hoewel hier „voor desen wel neghen boecken ofte stucken der Pers-„pective-conste, bij mij gheinverteert, ende bij Hieronymus „Cock, Geerard de Jode, Philips Galle ende Peter Baltens „sijn uyt-gegaen, so en is nochtans onder deselve gheen „onderricht der Perspective-conste, noch oock bij eenighe „Neerlanders in Nederlandt oyt gemaect oft uyt-gegaen.

„So (niet uyt vermetenheyt, maer door 't aen-houden „eeniger lief-hebbers deser conste) hebben wij dit stuck „voorgenomen, datelijc int werck geleyt ende uyt-ge-„geven, ghevende d'onse om een beter, verhopende dat „de verstandige hier goet ghenoegen in vinden sullen, „gedenckt dan (ghij eersame const-beminders) dat dit niet „sonder groote moeyte ende coste te wege ghebracht is, „begeerende daeromme (met uwe goet-jonstighe affectie) „dat ghij 'tselfde wilt vorderen, ende niet verachteren."

Het werk bevat 49 platen en eene zeer korte toelichting; onder die platen zijn er enkele, die tevens eenige architectonische waarde bezitten, o. m. plaat 37 en 38 met haar eigenaardige perspectivische gewelf-aanzichten, en plaat 39, zijnde een inzicht in eene binnenplaats op vier etages door galerijen omsloten, terwijl de platen 45 en 47, de eerste eene gothische, of zooals men toen geliefde te zeggen *moderne* galerij, en de tweede eene gothische of *moderne* kerk voorstellen; dit zijn vrij wel de eenigste gebouwen, welke *de Vriese* in *dien* stijl geteekend heeft, en dit, niettegenstaande toch bijna alles in zijn tijd en omgeving in dien stijl was opgetrokken.

De Vriese besluit het werk met de woorden: „de „Lief-hebbers deser consten alleenlijck alles op 't cortste „ende in de figuren levendich voor te stellen, sulcx „achten wij in dese materie het aldernoodichste te wesen „tot de leere van dien."

In 1605 reeds werd dit werk door een tweede deel gevolgd (XXVI), dat mede aan Prins Maurits opgedragen, behalve het titelblad 24 genummerde platen bevat, inhoudende: „veel treffelijcke leeringhen ende seer noodighe „gewetene argumenten, in schoone heerlijcke Edificien „der Architectura bethoont, op Copere Platen seer chier-„lijck gesneden, met aenwijsende Liniamenten, oock het „Fondement van desen met een corte beschrijvinghe „deugdtlijck aengewesen: Tot dienste van alle Ingenieuse „Lief-hebbers deser Consten om te studeren.

„Gheinventeert door Johan Vredeman Vriese. Henric „Hondius Sculps, et execud. cum privil. Lugduni. Bata-„vorum. Anno 1605." Elk der platen is kortelijk toegelicht en daaraan nog toegevoegd een cort verhael van 't begin der Architecture. Ook dit werk bevat interessante architectonische gegevens, als galerijen en binnenpleinen van paleizen; plaat 14, voorstellende een markt-plein, omzet met gebouwen in gothischen stijl, is onderteekend: P. V. inv. en dus blijkbaar een ontwerp van *Paul*, den zoon van *de Vriese*, van wien wellicht ook plaat 19 met eene groote watergevende fontein afkomstig is, zoo mede plaat 28 met eene sierlijke graftombe staande in eene gothische kerk. In het jaar 1629 werden deze beide werken te Amsterdam bij Jan Jansson door Samuel Marolois op nieuw uitgegeven met dezelfde platen, onder den titel: [1])

„*Perspective*, dat is: *Doorsichtige*, beschreven door Jan „Vredeman, Frison. Waer in velerhande ende verscheyden „treffelijcke Gebouwen met de Fondament-linien voor „oogen gestelt werden. Oversien ende verbetert door „Samuel Marolois."

Het door J. Aelst goed geteekende titelblad is voorzien met eene buste van *Vitruvius*, en met 2 beelden, personifieerende de Pictura en de Geometrie [2]).

---

[1]) Reeds in 1615 had Marolois van ditzelfde werk van de Vriese eene fransche uitgave gegeven, getiteld: „*Perspective*, de J. Vreedeman Frise. Augmentée et corrigée par S. Marlois." Quer-folio in 2 dl. met 2 gestoken titelbladen, 't portret van Hondius en 73 platen, eene uitgave, welke tegelijkertijd in 't latijn onder den titel: „Ars Perspectiva" verscheen.

[2]) In de collectiën *Frederiks*, *Godefroy* en der stad *Leeuwarden* aanwezig.

Dezelfde Marolois [1]) gaf in 1638 te Amsterdam bij ın Jansz. een eigen studiewerk uit, getiteld: „Perspective, dat is *De Doorsichtighe* van *Samuel Marolois*. Inhoudende een klare en grondige onderwijsinge om die te verstaen, ende te ghebruycken. Nu nieuws uyt de Fransche in onse Nederlantsche Tale over-geset, oversien ende verbetert door E. de D."

Dit werk met een zelfde titelblad voorzien als zijn herruk van *de Vriese's* Perspective, bevat een 92 bladzijden ekst en een 80 platen; de platen 52 en 53 stellen een ıaar eigenaardige kasteelen voor, ontleend aan Henricus Iondius en door dezen in 1614 geteekend en gegraeerd, terwijl de door cirkelvormige randen omsloten ılaten 54, 55, 56, 57, 58 en 59, ruïnen uit Rome voortellen, geteekend door *Petrus Stephanus*, gegraveerd loor Hondius.

Wordt vervolgd.

FUNDAMENTEN VAN DEN TOREN DER St. LAURENSKERK TE ALKMAAR.

Op de bijgaande afbeelding zijn de oude torenfunlamenten aangegeven, zooals die dezer dagen gevonden werden, nu het oude Huis van Bewaring, voorheen Bagijnenhof, afgebroken werd en de fundamentsleuven gegraven moesten worden voor den aanbouw bij 's Rijks Opvoedingsgesticht.

Volgens Alkmaarsch kroniek van C. van der Woude, uitgegeven in 1743, is op 22 Augustus 1458 de eerste steen gelegd aan den St. Laurenskerktoren te Alkmaar, welke toren op 29 October 1468 weder ingestort is, waardoor twee Bagijnen, van het Bagijnenhof, verpletterd werden.

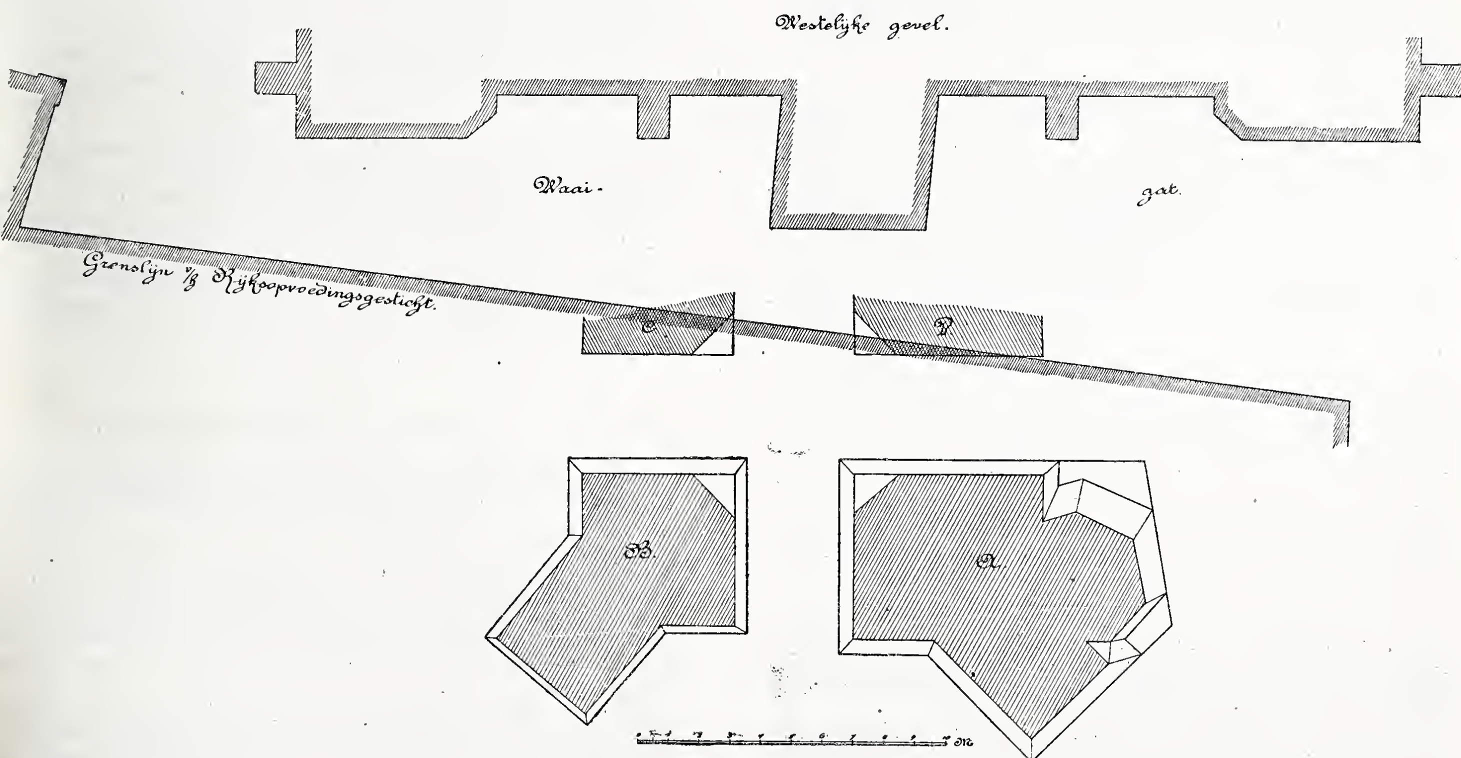
In 1740 zijn de oude, nevens elkaâr staande kerken van St. Laurens en St. Mattheus, die door den torenval zeer beschadigd waren, afgebroken en den 9den Juni 1470 de eerste steen gelegd van de tegenwoordige kerk. In 1475 werd de nu aanwezige kerk voltooid, doch zonder toren. Tot zoover de kroniek.

De van zware moppen van afwisselende hardheid, massiet gemetselde torenfundamenten, als 4 afzonderlijke steunpunten daargesteld, lagen onderling en ten opzichte der kerk, als op de teekening is aangegeven.

De twee steunpunten A. en B. zijn geheel weggebroken. De bovenkanten werden gevonden op 1.80 M. ÷ AP. en onderkant aanleg op 1.15 M. ÷ AP., waaronder nog een weinig slappe betonstorting op de vaste zandplaat.

De steunpunten C. en D. liggen bijna geheel onder den openbaren weg, langs de kerk en loopen waarschijnlijk door tot aan de fundamenten der kerk.

St. Laurenskerk te Alkmaar.

Rondom deze steunpunten werden nog brokken muuren betonwerk gevonden, in verschillende richtingen bepaald neergeploft bij den torenval in 1468. *Alleen* in *die* oude brokstukken, waren dergelijke zware moppen aanwezig, als waarmede de 4 torensteunpunten opgebouwd waren. De metselspecie heeft blijkbaar bestaan uit schelpkalk, zand en grove tras, waarin veel puimsteen voorkwam, en was zoo hard, dat er bijna geen heele steenen afkwamen. Alleen langs de buitenkanten was de metselspecie verteerd door den invloed van den vochtigen grond.

Zoolas uit de teekening blijkt, lagen deze fundamenten niet in de as van de tegenwoordige kerk, is steunpunt A. nog voorzien van een uitbouw voor een traptorentje en zijn voorts de afmetingen en hellingen dezer muurwerken niet gelijk aan elkaar.

Tusschen A. en B. vonden wij nog een boogverbinding breed 1 M.

Alkmaar Augustus 1895.

JOH. J. VAN SCHUIJLENBURG.

---

[1]) Van dezen S. Marolois zijn bovendien nog bekend:

A. een werk getiteld: *Geometrie* ofte *Meetconst* uit het fransch ertaald door E. de D. en uitgegeven te Amsterdam bij Jan ansz. 1627.

B. een werk, getiteld: *Fortificatie*, dat is: *Sterckte-bouwing*, n 2 dl., vertaald uit het fransch door W. D. en uitgegeven e Amsterdam bij Jan Jansz. 1628.

C. een werk, getiteld: Jan Vredeman's *Architecturen*, inhoulende de vijf orden, enz. Oversien door S. Marolois en uitgegeven te Amsterdam bij Jan Jansz. 1630, welk werk in 1647 op nieuw werd uitgegeven onder den titel: Vredemann Frisius, J. Architectura cont. 5 ornementa architect. stud. S. Marolois. net 30 folio-platen, en in 1662 nog eene fransche uitgave beleefde.

D. een werk, getiteld: *Opera Mathematica*, handelende van de Geometrie, Perspective, Architecture en Fortificatie door Samuel Marolois, van nieuws oversien ende verbetert door *Albert Girard*, n 2 dl. verschenen te Amsterdam bij Jan Jansz. in 1630 en in nerdruk in 1651.

BERICHTEN.

Onder de leiding van den heer F. L. Janssen werd den 1en dezer te Amsterdam een vergadering van aannemers gehouden, welke was bijeengeroepen door een commissie, bestaande uit de hh. C. Alberts, B. van Buuren, P. Duinker, H. J. J. Goseling, A. J. de Haan, J. N. Hendrix, F. L. Janssen, J. Koster, Theod. Ligthart, L. de Neef en J. F. Staal.

Besloten werd een Bond op te richten en dien te noemen „Nederlandsche Aannemersbond."

„Deze Bond heeft ten doel het bevorderen van de algemeene belangen der aannemers in Nederland door:

1°. het verkrijgen van wijziging in en verbetering van die artikelen van het Burgerlijk Wetboek, welke voornamelijk betrekking hebben op het aannemersvak;

2°. het doen en het bevorderen van alle pogingen, welke moeten dienen tot het verkrijgen eener minder onbillijke redactie der verschillende thans bestaande algemeene voorwaarden en de daaraan verbonden administratieve bepalingen;

3°. het bemiddelend optreden bij eventueele verschillen tusschen directiën en aannemers, waar de opvatting der eersten strijdig mocht zijn met het algemeen begrip van recht en billijkheid;

4°. het bevorderen van elkanders wettige en geoorloofde belangen buiten rechten, daar en waar zulks noodig zal blijken;

5°. het verheffen van den aannemersstand in het algemeen en het bestrijden van alle onedele en oneerlijke concurrentie;

6°. het vormen van een fonds tot ondersteuning van die aannemers, die op hun ouden dag, volgens meening van den Bond, niet in eigen onderhoud kunnen voorzien."

Op 67-jarigen leeftijd is den 5den September te Amsterdam overleden de heer Coradijn Cunaeus, de schilder die in een vroeger tijdvak een vermaardheid bezat om zijne honden.

Hij was driemalen Voorzitter van de maatschappij Arti et Amicitia, n.l. van 1875 tot 1879, van 1881 tot 1885 en van 1890 tot 1892.

De inwijding van het gerestaureerde Raadhuis van Bolsward zal met eenige feestelijkheid gepaard gaan, en plaats hebben op Woensdag 18 September a.s. des voormiddags ten 10½ ure. Den zelfden dag, des namiddags ten 3 ure, zal in „de Doele" een Déjeuner Dinatoire door het Gemeentebestuur gegeven worden.

Tot bijwoning van die feestelijke inwijding zijn o. a. uitgenoodigd, de heeren C. Muysken, F. H. van Malsen en J. Verheul Dzn., die de Commissie van advies voor de restauratie uit het Hoofdbestuur van de Maatschappij t. Bev. der Bouwkunst hebben uitgemaakt, benevens de Secretaris dezer Maatschappij.

De lessen der school voor kunstnijverheid verbonden aan het Museum voor Kunstnijverheid te Haarlem, werden 1 Sept. j. l. hervat, wat betreft den dag-cursus. In het vorige schooljaar werd de inrichting bezocht door 88 vrouwelijke en 193 mannelijke leerlingen, waaronder ook uit andere plaatsen.

De Industrieschool van de Maatschappij voor den Werkenden Stand, avond-teekenschool voor jongens, te Amsterdam, begon den nieuwen cursus in deze maand met 112 leerlingen.

De vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek zal op Zaterdag 28 September e. k. in 't gebouw van de „Maatschappij voor den Werkenden Stand" te Amsterdam, haar gewone algemeene vergadering houden.

De agenda vermeldt o. m.: „Behandeling der præadviezen van de heeren mr. N. G. Pierson, mr. M. W. F. Treub, mr. W. A. Reiger en D. E. C. Knuttel over de vraag: Is het wenschelijk, dat bepalingen worden gemaakt betreffende minimum loon en maximum arbeidsduur van de arbeiders werkzaam in dienst van openbare besturen, of bij de uitvoering van bestekken, door die besturen vastgesteld?

Heden wordt, te half drie 's namiddags, te Amsterdam de stedelijke tentoonstelling van kunstwerken van levende meesters geopend, in het nieuwe Stedelijke Museum, dat bij die gelege[nheid] voor het eerst voor het publiek toegankelijk zal zijn.

Te Amsterdam heeft zich gevestigd een Naamlooze Venno[ot]schap: „Nederlandsche Maatschappij voor Monier-werken Amsterdam", ten doel hebbende het vervaardigen van ceme[nt-]ijzerwerken, volgens de systemen Monier, Rabitz en aanv[er]wante stelsels.

Commissarissen zijn de heeren J. F. Staal, Ferdinand Enge[ls], E. A. L. T. Ubbelohde en J. D. Haalmeijer Dzn. Als Directe[ur] treedt op de heer J. N. Landré, architect te Amsterdam.

Het kantoor is gevestigd: 3e Wetering-dwarsstraat 36, Amsterdam.

Den 9den September is na een kort lijden, aan de gevolg[en] eener longontsteking, overleden de heer David Van der Kell[en] Jr., Directeur van het Museum van Nederlandsche geschiede[nis] en kunst in het Rijksmuseum te Amsterdam.

De heer van der Kellen, die den ouderdom van 68 jar[en] bereikte, was schilder, echter niet van den eersten rang, heeft betrekkelijk weinig werken geleverd; maar zijn schild[er-]stukken zijn correct, en de nauwkeurigheid en juiste verho[u-]dingen der details getuigen van zijn kennis van Nederlandsc[he] oudheden, die trouwens algemeen erkend is.

Hij was het, die veertig jaren geleden, in een tijd van onb[e-]wuste onverschilligheid zich ten taak stelde belangstelling [te] wekken en liefde te doen herleven voor de Oud-Hollandsc[he] kunst. Die taak heeft hij met liefde en gunstig gevolg vervu[ld] daarmede den weg aangevende waarop anderen zijn verd[er] gegaan.

Van der Kellen schreef verschillende werken, als: *Nederlan[dsche] Oudheden*, met Franschen en Nederlandschen tekst; *Neêrlan[ds] Oudheden*, Le moyen âge et la renaissance dans les Pays-Ba[s;] *Muurschilderingen in de groote Kerk te Haarlem*; *Het voorma[lig] stadhuis van Amsterdam; Gids voor de bezoekers van het N[ed.] Museum;* met Hofdijk schreef hij: *De Klooster-orden in Nederla[nd]*.

Van der Kellen zal niet vergeten worden, omdat zijn arbe[id] ten bate onzer Oud-Hollandsche kunst, daarbij ook zijn geschr[if-]ten op dit gebied, zijner steeds erkentelijk zullen doen gedenke[n].

De voorzitter van de architecten- en ingenieurvereeniging [te] Hannover deelde in de algemeene vergadering van 1 Mei [...] mede, dat de Pruissische Minister van Openbare Werken, gel[ijk] in vorige jaren, ook voor 1895 eene subsidie van 1800 Mark a[an] de Vereeniging heeft toegestaan.

Wegens gebrek aan plaatsruimte kan het ontvangen versl[ag] van de vergadering, den 11en dezer door de Vereeniging v[an] Burgerlijke Ingenieurs gehouden, niet meer in dit blad word[en] opgenomen.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Amsterdam, 31 Aug. De architekt J. Gosschalk, het verbouw[en] van de Sophia Rosenthol-bewaarschool. Onderhands Gegu[nd] aan A. Paans voor f 43980.—

's Gravenhage, 2 Sept. De architekt A. P. van Dam A.Wz. h[et] afbreken van een huis en het wederopbouwen van een w[in-]kelhuis voor rekening van de firma Peek & Cloppenburg. Van [...] inschrijvingen, de laagste van J. Ph. Reeser Ez. voor f 33945.

Rotterdam, 2 Sept. De architekt J. van Gils, het bouwen v[an] een heerenhuis. Van 9 inschrijvingen, de laagste van H. A. Schra[...] voor f 15450.—

Leiden, 4 Sept. De architekt P. J. Houtzagers te Utrecht, h[et] bouwen van 14 woningen te Voorschoten. Van 8 inschrijving[en] de laagste van J. van Leeuwen te Woerden voor f 23000.—

Nistelrode, 4 Sept. Het R. K. Paroch. Kerkbestuur, het bouw[en] van een liefdegesticht. Van 17 inschrijvingen, de laagste v[an] P. Weijts te Berlicum voor f 17000.—

's Hertogenbosch, 6 Sept. Het Ministerie van Binnenlandsc[he] Zaken, het verbouwen en uitbreiden der woning van den Co[m-]missaris der Koningin. Begrooting f 31800.— Van 8 inschr[ij-]vingen, de laagste van H. R. Hendriks te Nieuwer Amstel vo[or] f 32750.—

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

21 SEPTEMBER 1895. 15de JAARGANG. No. 38.

Redactie voor de verschillende groepen :
A. Le Comte. — Eduard Cuypers. — F. C. Dufour. — A. C. M. van Etten. — Henri Evers. — C. A. Huygen. — D. E. C. Knuttel. — Jurriaan Kok. — J. R. de Kruyff — F. H. van Malsen. — C. B. Posthumus Meijjes. — C. Muysken. — J. J. van Nieukerken. — R. P. J. Tutein Nolthenius. — B. J. Ouëndag. — C. H. Peters. — C. T. J. Louis Rieber. — P. du Rieu Fzn. — J. Verheul Dzn.
BUREAU REDACTIE: Marnixstraat 402, Amsterdam.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. *f* 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels *f* 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie $^3/_2$ maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-Gravenhage.
BUREAU van ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

HET RAADHUIS TE BOLSWARD.

De dag van 18 September 1895 was voor Bolsward — zoo bleek het — een dag van beteekenis: het gerestaureerde Raadhuis werd op dien dag feestelijk ingewijd.

Reeds des morgens ten 8 ure klonken opwekkende toonen van den raadhuistoren; en van dat oogenblik af, bleef Bolsward den geheelen dag in een opgewekte feeststemming.

Door ruime bijdragen van den gemeenteraad daartoe in staat gesteld, vierde ook jong Bolsward een feest, en hielp het de plechtigheid verhoogen; het zong voor het Raadhuis een feestzang, en de vaderlandsche liederen, en het huldigde, ook in de echtgenoote van den Burgemeester, het doortastende hoofd der Gemeente zelve.

Terwijl de kinderstoet een wandeling maakte door de stad, werd op de raadszaal, ten aanhoore van den heer Commissaris der Koningin, de Raadsleden, heeren Gasthuisvoogden, de Commissie uit het Hoofdbestuur der Maatsch. t. Bev. d. Bouwkunst en verdere genoodigden, door den heer Burgemeester de volgende rede gehouden:

Mijne Heeren!

Het gemeentebestuur heeft U genoodigd tot de inwijding van het gerestaureerde raadhuis, omdat het meent, dat er een geldig motief is voor deze inwijding, liever zeg ik, voor de hernieuwde wijding van dit gebouw aan zijne bestemming.

Het motief toch is, dat een monument van Nederlandsche bouwkunst uit den bloeitijd der renaissance, dat dreigde ten onder te gaan, is behouden gebleven en zoo na mogelijk in vroegeren luister hersteld. Aan deskundigen (eerder dan aan mij, zij het om dit motief uit te werken. Toch meen ik niet te veel te zeggen, als ik mij vermeet te beweren, dat de eerbied voor de vaderlandsche bouwkunst een tijdlang onderdrukt was door eene ziekelijke zucht naar eenvoud en door eene ziekelijke reactie, die vandalisme kweekten, doch dat deze eerbied in lateren en in onzen tijd zich verheft om daden te doen, te behouden wat schoon is, te herstellen wat verminkt is.

Dit raadhuis omstreeks 1474 gesticht, in de jaren 1614-1616 sierlijk herbouwd en vergroot, Gode en het Recht gewijd, is — gij weet het — in lateren tijd door de reactie en het vandalisme waarvan ik zoo even sprak ontsierd, verminkt en verwaarloosd tot bouwvalligheid toe. Wat eene eere was voor onze vaderen, dreigde eene schande te worden voor ons.

Welnu, wij vieren heden het feit, dat het werk der vaderen in eere is hersteld. Dat dit motief geldig is, dit bewijst ook Uwe tegenwoordigheid aan deze plaats, mijnheer de Commissaris der Koningin, wiens belangstelling in alles wat de vaderlandsche kunst en wiens belangstelling vooral in alles wat de provincie Friesland betreft, het mij slechts voegt dankbaar te noemen.

Vergun mij, U den dank te brengen van het gemeentebestuur en van de burgerij, nu Gij, op onze noodiging terstond bereid waart om op deze gedenkwaardigen dag hier te zijn met en naast den heer Griffier van het provinciaal bestuur, wien ik tevens dank breng voor zijne gewaardeerde tegenwoordigheid aan deze plaats en in deze gemeente.

Op een Augustusdag van 1884 stonden gij en ik ook in deze zaal, mijnheer Muysken, gij aan het hoofd van een groot aantal leden der maatschappij van bouwkunst, ik om u en uwe medeleden te begroeten. Toen werd tusschen ons het eerste woord gewisseld over den toestand waarin dit gebouw zich bevond, toen zetten wij de eerste stap op den weg, dien naar het nu voldongen feit moest leiden. (Gij en uwe medeleden der commissie van toezicht, weten dat deze weg niet zonder hindernissen, zelfs niet zonder voetangels was.

De wensch, om het merkwaardig gebouw voor ondergang te behoeden, vond hartelijke instemming bij den Gemeenteraad en hoe langer zoo meer bij de burgerij. De herhaalde en dringende verzoeken van het gemeentebestuur, steeds door de Maatschappij ter bevordering der Bouwkunst krachtig ondersteund, om rijkssubsidie te verkrijgen, bleven onverhoord, sommigen zelfs onbeantwoord.

Het laatste antwoord hield het aanbod in, om eene som van duizend gulden in eens en voor eens uit 's rijks schatkist te geven, mits het werk werd uitgevoerd onder goedkeuring der regeering. — Het gemeentebestuur was eerbiedig van oordeel, dat dit geldelijke aanbod niet in juiste verhouding stond tot de voorwaarde, de prijs te laag was voor de hoog te waardeeren technische hulp, die in uitzicht werd gesteld.

Te meer daarom mocht het gemeentebestuur zich verheugen in de technische hulp, die de Maatschappij ter bevordering der bouwkunst belangloos bood. Zij vaardigde bekwame mannen af, die bijgestaan door den heer Tromp, nauwkeurig de vele in- en uitwendige gebreken van het gebouw, met kennersoog naspeurden en de plannen beraamden voor de herstelling.

Ik herinner mij nog hoe deze mannen als het ware verdwenen in de ingewanden van het gebouw om het steunpunt van den sierlijken toren te onderkennen, hoe de heer Tromp dagen lang zweefde langs de gevels om elke scheur en iedere verminking te ontdekken, hoe alles voorzichtig werd overwogen en getoetst aan de overleveringen van het verleden.

De Maatschappij ter bevordering der bouwkunst èn de Commissie van oppertoezicht hebben èn aan de vaderlandsche kunst èn aan de gemeente een onschatbaren dienst bewezen, beiden hebben zij getoond een hooger en milder begrip van kunst te hebben, dan dat zij zouden gelooven aan *officiëele* kunst gereglementeerde kunst*methode* of bureaucratischen kunst*zin*.

Bij de herstelling van dit gebouw, hebt gij, mijne heeren, begrepen dat soberheid en piëteit de verbeeldingskracht moesten intoomen. Gij hebt de nuchteren eischen van de praktijk, de onvermijdelijke finantiëele kwestie niet licht geacht en niet met artistieke hoogheid bejegend.

Het mag hier op nieuw worden geconstateerd dat de raming der kosten niet is overschreden, zelfs niet, hoewel bij de uitvoering van het werk onvoorziene gevallen zich voordeden. Gij hebt tijdens Uwe herhaalde bezoeken steeds gerekend, berekend en rekening gehouden.

De profetiën van de ongevraagde en vrijwillige critiek zijn niet vervuld. De verdienste hiervan, mijne heeren, zult gij willen deelen met den heer Van Kleef, die op Uwe voordracht met de onmiddelijke dagelijksche leiding van het omvangrijk werk was belast. Hij heeft zijn taak wel volbracht, ik zou durven zeggen zijne sporen verdiend. Hij heeft met beleid het werk en de werkers geleid, met omzichtigheid gehandeld èn met geduld gelet op de steeds herhaalde vingerwijzingen van het gemeentebestuur naar het cijfer der begrooting. Men zou het hem, nu het werk zoo goed is volbracht, moeielijk euvel kunnen duiden als hij de finantiëele bezorgdheid van het gemeentebestuur nu en dan eenigzins vervelend heeft gevonden.

De finantiëele zorgen, die bijna alle vraagstukken beheerschen en vooral bij dit werk zwaar wogen, hebt gij van het gemeentebetsuur weggenomen, mijne heeren voogden van het Sint Anthony-Gasthuis. Hoe gaarne Bolsward zijn Raadhuis wilde behouden, hoe luider en dringend de herstelling door alle kenners en vrienden van de vaderlandsche bouwkunst werdt geeischt, dit werk mocht geacht worden niet alleen van lokaal-, maar ook van nationaal belang te zijn, waarvan de kosten niet geheel ten laste van de gemeente mochten komen. Dit hebt gij, mijne heeren, begrepen en toen 's rijks schatkist geen offer bracht, hebt gij de fondsen van de stichting, die gij beheert, getrouw aan hare traditie, dienstbaar gemaakt aan een goed en grootsch doel. Daarvoor zij U dank en hulde gebracht.

Het werk is ook door de vaardigheid en de bekwaamheid van kunstenaar en ambachtsman onzer dagen volbracht.

Het werk der vaderen is in eere hersteld. De gemeenteraad, instemmende met de burgerij, heeft gemeend, dat dit feit mag worden gevierd en geboekstaafd nu ook het innerlijke van deze zaal in overeenstemming is gebracht met de eischen van het geheel — geboekstaaft in eene oorkonde, die ter teekening gereed ligt.

Het heden heeft de hand gereikt aan het verleden om te behouden wat goed is. Dit moge ook in ander opzicht zoo zijn.

Ook in onzen tijd, meen ik, dat het verleden onder anderen nog wel iets heeft te zeggen van burgerdeugd, burgermoed, eenvoud en degelijkheid. Het heden vinde ons trouw aan het goede en aan de deugden van het verleden, want wij zijn verantwoording schuldig aan de toekomst.

Ook wij, mijne heeren, die geroepen zijn aan deze plaats onzen plicht te doen, wij zullen dit steeds bedenken. Dan zal in dit merkwaardig gebouw den goeden geest blijven wonen.

Ik dank U allen, namens het gemeentebestuur, voor Uwe belangstellende tegenwoordigheid, en kom U, mijnheer de Commissaris der Koningin, eerbiedig verzoeken, dit gebouw als opnieuw aan zijne bestemming gewijd te willen verklaren.

Hierna bekwam de heer Muysken, Voorzitter der Maatschappij tot bevordering der bouwkunst het woord welke in hartelijke woorden wederzijds dank bracht aan het Gemeentebestuur voor het geschonken volle vertrouwen, waardoor de restauratie zoo goed is gelukt en het waardige monument voor geheel Nederland is behouden en in eere hersteld. Hij hoopte dat Bolsward nog lang in het bezit van het schoone gebouw moge blijven, en brengt ten slotte hulde aan de stoere Friezen, welke door eigen kracht de restauratie hebben doen plaats hebben.

Vervolgens wees de Heer Commissaris der Koningin er op, dat in dezen door algemeene samenwerking het zoo prachtige Raadhuis is behouden. Dit gebouw herinnert aan tijden van bloei en welvaart. Z.H.E.Gestr. hoopt, dat, waar de restauratie in een minder voorspoedigen tijd heeft plaats gehad, dat die dagen van bloei en welvaart mogen wederkeeren.

Hierna verklaarde Spreker het Stadhuis opnieuw gewijd aan den publieken dienst.

(Applaus).

Thans las de Secretaris, de heer Laagland de oorkonde voor, welke in triplo is opgemaakt voor de archieven der Gemeente Bolsward, het St. Antony Gasthuis en die der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, welke oorkonden vervolgens werden geteekend.

Daarna had in de fraai versierde vestibule de plechtigheid plaats van de onthulling van den gedenksteen, die in den zijmuur der vestibule is aangebracht. De Commissie, die gesteund door vrijwillige bijdragen der burgerij dezen steen aan het gemeentebestuur heeft aangeboden sprak bij monde van haar president, den heer J. R. A. Donker, het volgende:

Mijnheer de Burgemeester, Leden van den Raad der Gemeente Bolsward.

De Commissie tot aanbieding van een gedenksteen geeft gaarne gevolg aan Uwe uitnoodiging zich hier ter plaatse te bevinden.

Bij de naderende voltooiing van den herbouw van het Raadhuis vereenigden zich een vijftal ingezetenen tot eene Commissie, om van wege de Burgerij een gedenksteen te plaatsen.

Zij vroeg daartoe het verlof van Uwe vergadering en verkreeg de toestemming, dat deze steen zou worden aanvaard.

De Commissie toog aan het werk.

Zij vroeg de voorlichting van den heer N. van Kleef, den bouwmeester van het gerestaureerde Stadhuis, vertrouwde hem de uitvoering en plaatsing toe, zij won het advies in van den Stads-Archivaris, den heer M. E. van der Meulen; zij aanvaardde gaarne het overleg met en de goedkeuring van Burgemeester en Wethouders. Zij stelde zich in verbinding met de Burgerij en mocht van een groot en goed deel steun en sympathie ondervinden. voor het doel, dat zij zich voorstelde.

De steen werd voltooid en den Raad aangeboden bij onze missive van den 25 Juni l.l. met naamlijst van de deelnemers.

Het einde van ons werk, de onthulling wacht ons hier.

Mijnheer de Commissaris der Koningin, Mijne Heeren Genoodigden, als Voorzitter der Commissie aangewezen om eenige woorden te spreken, is het mij een groot voorrecht in Uwer aller tegenwoordigheid dezen gedenksteen, waarvan het opschrift luidt:

DIT RAADHUIS, GESTICHT IN 1474, HERBOUWD IN 1614, IS OP VOORSTEL VAN BURGEMEESTER EN WETHOUDERS, BIJ BESLUIT VAN DEN GEMEENTERAAD VAN 14 JUNI 1893, MET GELDELIJKEN STEUN VAN HET ST. ANTHONY GASTHUIS, VOLGENS DE ADVIEZEN EN ONDER OPPERTOEZICHT VAN DE MAATSCHAPPIJ TER BEVORDERING VAN BOUWKUNST, HERSTELD IN DE JAREN 1893—95. DEZE STEEN IS DOOR BELANGSTELLENDEN AANGEBODEN.

over te dragen aan de Gemeente Bolsward, met den wensch dat dit gebouw, door onze voorvaderen gesticht door het tegenwoordig bestuur in eere hersteld, waarmede een groot en goed deel der burgerij, hare instemming heeft betuigd, moge zijn en blijven:

EEN WAARDIGE ZETEL VOOR HET BEST UR DER STAD,
MET WAAG EN BEURS VOOR DE KOOPLIEDEN,
GODE EN HET RECHT GEWIJD,
TOT HEIL DER GEMEENTE BOLSWARD.

Mijnheer de Burgemeester mag ik U verzoeken, dezen gedenksteen te aanvaarden.

De heer Burgemeester aanvaardde gaarne dit blijk van belangstelling van de burgerij, waarin hij het bewijs zag van de goede overeenstemming welke er bestaat tusschen de burgers en hunne vertegenwoordigers.

De oude traditie getrouw, was het dan ditmaal ook te verwachten, dat de burgerij in deze niet achter zou blijven.

Spreker zag in deze gedenksteen het zichtbaar bewijs van den goeden geest, welke steeds in Bolsward heerscht.

Allen begaven zich weder naar de raadzaal, waar de eerewijn werd aangeboden.

Ten 3 ure werd in de fraai versierde zaal der societeit „de Doele" van gemeentewege aan genoodigden een déjeuner dinatoire aangeboden, waaraan ook de Commissaris der Koningin aanzat.

Intusschen bleef er nog zeer lang een algemeene geestdrift heerschen in de geheele stad, wier inwoners ongetwijfeld nog lang aan dit goedgeslaagde feest en de aanleiding daartoe, zullen denken. (*)

ELECTRISCHE TRAMS.

Eenige weken geleden werd de electrische tram te Aken voor het publiek verkeer geopend. Een onderdeel van dit net vormt de lijn Aken-Vaals, die over eene lengte van c. a. 800 M. in ons land loopt, zoodat hiermede het systeem van electrische trams met bovengrondsche stroomtoevoering zijn weg over onze grenzen gevonden heeft. Naar aanleiding hiervan moge een korte beschouwing over dit onderwerp, dat reeds in zoovele gemeenten ter sprake is gebracht, in dit blad eene plaats vinden.

In de geschiedenis der electrische trams doet zich het eigenaardige verschijnsel voor, dat zij in Europa uitgevonden en het eerst in toepassing gebracht, in Amerika tot haar volle ontwikkeling moesten komen, om later, en nu voor goed, in de oude wereld terug te keeren. Sprekend zijn de cijfers, die hierop betrekking hebben. In 1891 bestonden in Amerika electrische trams met een weglengte van 4000 K.M. en 6000 motorwagens, tegen 70 KM. en 140 motorwagens in Europa. In 1893 waren deze getallen voor Amerika 12000 K.M. met 18000 motorwagens tegen 300 K.M. met 800 motorwagens in Europa, terwijl einde 1894 het totaal in Europa reeds gestegen was tot ruim drie maal de laatstgenoemde cijfers.

Deze verhoudingen zijn in hoofdzaak te verklaren door de eigenaardige Amerikaansche toestanden; door de groote afstanden, die daar zelfs in de steden bestaan, en door het intensieve en haastige verkeer. Daarbij komt, dat in Europa menig stedelijk bestuur zich verzet tegen de invoering van het systeem van bovengrondsche stroomtoevoering uit een aesthetisch oogpunt, terwijl deze in Amerika overal onmiddelijk wordt toegestaan. Doch dit standpunt van Europeesche autoriteiten is in menig opzicht te apprecieeren; want in vele steden zijn er straten en pleinen, ja zelfs geheele wijken, die door historische herinneringen, door architectonische gebouwen of door fraaien aanleg van parken een stempel dragen, dat dikwijls door groote opofferingen gehandhaafd moet worden en dat door vreemde elementen verdwijnen zou. In Amerika komen deze factoren veel minder in aanmerking en domineeren de belangen van handel en verkeer, waardoor een veel vrijer standpunt tegenover nieuwe systeemen kan ingenomen worden. Het Europeesche stelsel echter had het voordeel, dat men steeds bleef en nog blijft zoeken naar het betere, om zooveel mogelijk aan de bezwaren, aan het bovengrondsche leidingssysteem verbonden, tegemoet te komen. Hoofdzakelijk in twee richtingen heeft men de oplossing van dit vraagstuk gezocht, en wel in het accumulatorensysteem en in dat der ondergrondsche stroomtoevoering. Vooral voor het eerste dezer beide stelsels heeft men ontzettende sommen aan proefnemingen besteed en voorzeker is dit het ideaal van een electrisch tramsysteem; de automobile wagen, die, zijn eigen beweegkracht voor eenige uren met zich voerend, op alle lijnen zich vrij kan bewegen, zou voorzeker de algemeene sympathie vinden, maar het groote dood gewicht der accumulatoren, en de storingen, waaraan zij door het voortdurend schudden onderhevig zijn, zijn de oorzaken, dat tot heden geen bruikbare resultaten verkregen zijn.

Anders is het met het systeem van ondergrondsche stroomtoevoering. Ook hieraan zijn groote bezwaren verbonden, vooral door de moeilijkheid den leider te isoleeren van den bodem, en door de hooge kosten. Toch heeft dat stelsel mogelijk nog een groote toekomst, vooral als de methode, die thans te Turijn wordt toegepast, in de practijk goed blijkt te voldoen. Daar wordt n. l. in het overigens met bovengrondsche stroomtoevoering uitgevoerde net, over een gedeelte, waar om de een of andere reden dit systeem niet kan toegelaten worden, een ondergrondsche stroomleiding aangebracht. Hierdoor heeft men een combinatie, die zeer zeker dikwijls navolging kan vinden, daar het ook een goede oplossing biedt voor het vraagstuk der stroomtoevoering bij beweegbare bruggen.

Waar de techniek echter op zoo verbazende wijze is vooruitgegaan, waar de grootste steden van Duitschland, Frankrijk en België reeds hebben moeten toegeven aan den drang naar een beter en sneller vervoermiddel dan onze gewone paardentrams, waar bovendien de financieële uitkomsten gewoonlijk de verwachting verre overtreffen, daar hopen en gelooven wij, dat het wel begrepen belang der burgerij ook onze autoriteiten er toe zal brengen den bouw van electrische tramways te begunstigen en hun invoering niet uit kleingeestige beweegredenen tegen te werken. Want, en dit kan noch bij autoriteiten, noch bij het publiek aan twijfel onderhevig zijn, electrische trams bieden boven paardentrams de volgende voordeelen:

1. de trekkracht der paarden is begrensd en wordt in de tijden van het grootste verkeer, d. i. in de warme zomerdagen, nog door de temperatuur verminderd. Daarentegen kan het vermogen van een electrischen tram door het aankoppelen van een tweeden wagen zonder bezwaar verdubbeld, door het invoeren van meerdere wagens

(*) De redevoeringen en enkele bijzonderheden zijn ontleend aan het nummer van 18 September 1895 van de Bolswardsche Courant, Nieuws en Advertentieblad voor Bolsward en Wonseradeel. Dit feestnummer geeft o. a. een zeer goed geslaagde afbeelding van het Raadhuis.

tusschen die, welke normaal moeten loopen, verveelvoudigd worden. Aan zulk een tijdelijke behoefte aan meerdere kracht wordt in het centraal station alleen door het inschakelen der reserve-machines te gemoet gekomen.

2. Bij een onzekere weersgesteldheid kan met een gesloten motorwagen een open personenwagen verbonden worden, zoodat het publiek over open en gesloten wagens beschikt.

Deze gemakkelijke uitbreiding van de capaciteit en de volkomenheid der inrichtingen brengen groote inkomsten met zich en maken goedkoope tarieven mogelijk.

3. Het verkeer is regelmatiger, daar voorkomende vertragingen bij den afrit, op de halten of op den weg, door vermeerdering der snelheid ingehaald, en storingen, als sneeuw, door electrische-sneeuwploegen en zoutwagens zullen uit den weg geruimd kunnen worden.

4. Door de goede verbindingen tusschen de buitenwijken en de voorsteden met het centrum der steden is het voor het publiek mogelijk, deze centra aan handel en verkeer over te laten, en zijn de woningen naar de meer gezonde en goedkoopere buitenwijken te verleggen.

5. De veiligheid op den openbaren weg is niettegenstaande de grootere snelheid grooter dan bij paardentrams, daar de ruimte, door het vervoermiddel ingenomen, een paardenlengte korter is; daar verder de aandacht van den voerman niet meer door zijn paarden gevraagd wordt, maar hij zijne oplettendheid onverdeeld aan den weg en het verkeer daarop kan schenken; daar eindelijk de electrische tram bijna onmiddelijk kan stoppen en desnoods terug kan loopen.

6. Door opheffing van den paardendienst heeft het plaveisel der straten veel minder te lijden en blijven de straten bevrijd van het vuil der trampaarden.

Als voordeelen boven stoom- en gastrams zijn verder te noemen:

a. Het geringere gewicht van het rollend materiaal en dientengevolge lichtere en goedkoopere baanlichamen en bouwwerken.

b. Passagiers, voorbijgangers en bewoners hebben geen last van hitte en rook der verbrande gassen, het gedruisch en de stooten verminderen, de wagens hebben betere verlichting.

c. De meervoudige afritten. Zoo kunnen b. v. in de plaats van treinen van drie wagens om de 30 minuten, afzonderlijke wagens elke 10 minuten afrijden.

d. De electromotoren hebben minder toezicht en onderhoud noodig, zijn minder onderhevig aan storingen dan de gewone locomotieven, waardoor het bedrijf zekerder wordt.

e. Electrische wagens kunnen veel grooter stijgingen (10 % en daarboven) zonder tandstaaf overwinnen en bij het stijgen veel sneller rijden.

Keeren wij thans tot de electrische tram in Aken terug en vragen wij, hoe de indruk, die wij van het bovengrondsche net aldaar, ontvingen, is, dan gelooven wij, dat wij niet beter kunnen doen, dan hier eenige zinsneden uit een opstel van den heer van Loenen Martinet, in de „Ingenieur" van 24 Augustus l.l., over te nemen:

„Wij haasten ons te zeggen, dat het vraagstuk ons „toeschijnt in Aken zeer gelukkig opgelost te zijn. In de „nauwe straten, waar de spandraden onmiddelijk aan de „huizen, en op de buitenlijnen, waar de tusschen de boomen „geplaatste palen nauwelijks zichtbaar worden, zou zelfs de „strengste aestheticus voldaan zijn. Ook in de breedere „rechte straten in het midden der stad misstaan de palen „niet, die met dezelfde grijze tint geverfd zijn als de „kleur der huizen; jammer is het alleen, dat deze masten „niet gelijktijdig voor het ophangen van booglampen „gebruikt zijn. Op een der pleinen wisselen boomen, „gaslantaarns, leidingpalen en lampenmasten elkander af „en maken te zamen een zonderlinge vertooning!

„Het is eigenlijk alleen in korte bochten en op plaatsen „waar verschillende punten samenkomen, dat het stelsel „aan bedenking onderhevig is. Maar zelfs daar gewent „men spoedig aan het minder sierlijke. Ten slotte moet „toch het aangename voor het nuttige wijken en wij „zijn er van overtuigd, dat in geen stad, waar een „electrisch tramnet tot stand kwam, het misnoegen der „inwoners over de vermeende ontsiering der straten en „pleinen niet kan opwegen tegen de vele gemakken, die „het nieuwe verkeermiddel den inwoners biedt.

„De vreemdeling, die zulk een stad bezoekt, ziet alleen „de ongunstige zijde van de zaak, hem is een vergelijking „tusschen het toen en thans onmogelijk. Hij kan zich ge„makkelijker voorstellen hoe de stad er zonder dradennet „zou uitzien dan op zulk een oogenblik de verkeers„toestanden van vroeger en heden met elkander te ver„gelijken."

Wat de zienswijze van den schrijver omtrent het minder sierlijke op sommige Akensche pleinen, waar de verschillende soorten van masten, die gemakkelijk tot een geheel ware te combineeren geweest zijn wij het volkomen eens. Maar al deze masten behooren of aan de gemeente of aan verschillende maatschappijen en alleen door samenwerking ware hier de goede oplossing te vinden geweest. Wij voor ons meenen echter, dat dit, vooral wanneer de autoriteiten daarop aandrang uitoefenen, zeer goed mogelijk ware geweest en dat volgende steden in Aken een voorbeeld kunnen vinden voor het vaststellen der voorwaarden, waarop zij de noodige vergunningen zouden verleenen.

F. C. DUFOUR.

PRIJSVRAGEN.

Bij gelegenheid van het honderdjarig bestaan van het Genootschap: „Mathesis Scientiarum Genitrix" te Leiden, hebben oudleerlingen van de school van dat Genootschap een fonds gesticht, om te dienen voor premiën bij uit te schrijven prijsvragen.

Tot nadere toelichting omtrent de bestemming van dit fonds dient vermeld:

1. Dat de renten zullen dienen voor premiën bij buitengewone prijsvragen, door het Bestuur van het Genootschap om de vijf jaren uit te schrijven voor oud-leerlingen, die op den tijd van beantwoording niet langer dan vijf jaren de school hebben verlaten.

2. Dat de Commissie van beoordeeling over de ingekomen antwoorden op voornoemde prijsvragen zal bestaan uit twee Bestuurders van het Genootschap en drie deskundige oud-leerlingen, buiten den kring der beantwoorders staande en door het Bestuur gekozen; terwijl die Commissie schriftelijk zal uitbrengen een met redenen omkleed oordeel over ieder ingekomen antwoord, waarvan afschrift aan elken mededinger zal worden uitgereikt.

Den 17den September 1885 werd het fonds gesticht. Thans wordt voor de tweede maal overgegaan tot de uitvoering en heeft het Bestuur van het Genootschap besloten tot het uitschrijven van de volgende prijsvraag.

Het maken van een ontwerp van een kerkgebouw voor eene welvarende Protestantsche dorpsgemeente, met toren, consistorie-, cathechiseerkamer en kosterswoning.

ARTIKEL 1. Er wordt verondersteld, dat het bouwterrein een plein is. De grond vereischt geen paalfundeering.

De keuze van den geschiksten vorm van het gebouw wordt vrijgelaten.

ARTIKEL 2. De kerk moet voor 800 zitplaatsen worden ingericht. Het orgel moet tegenover het preekgestoelte geplaatst worden.

De toren moet worden voorzien van een slaguurwerk en een luidklok.

Bij de kerk wordt verlangd:

1e. Een consistoriekamer met brandvrije bergplaats voor het archief enz. en een kast.

2e. Een cathechiseerkamer, tevens te gebruiken als wachtkamer bij huwelijks- en doopsplechtigheden.

Bij deze vertrekken moet een privaat worden aangebracht.

3e. Een bergplaats voor keukenmeubilair en één voor brandstoffen.

4e. Een eenvoudige kosterswoning.

Artikel 3. De volgende teekeningen worden verlangd:

a. Een plattegrond met aanduiding der zitplaatsen en verder die plattegronden, welke ter verduidelijking van de indeeling en constructie noodig zijn, op een schaal van 1 à 100.

b. De voor-, achter- en één zijgevel.

c. Een doorsnede over de lengte en één over de breedte.

b en *c* op een schaal van 1 à 50.

d. Een geveltravée.

e. Een gedeelte binnenordonnantie.

d en *e* op een schaal van 1 à 20.

Alle teekeningen in zwarte lijnen te bewerken.

Artikel 4. Er worden twee prijzen uitgeloofd.

Voor het best ingekomen antwoord een som van f 200. — en een groote zilveren medaille.

Voor het daarop volgend antwoord een groote zilveren medaille.

Indien naar het oordeel der Jury de ingekomen antwoorden voor de uitgeloofde prijzen niet in aanmerking komen, of geen uitspraak kan gedaan worden omtrent den voorrang van een of meer antwoorden, wordt het recht voorbehouden, tot gedeeltelijke toekenning of tot verdeeling der uitgeloofde geldsom.

De ten volle bekroonde antwoorden worden eigendom van het Genootschap.

Gedeeltelijk bekroonde antwoorden, alleen dan, wanneer de toegekende belooning wordt aanvaard.

Artikel 5. De antwoorden worden ingewacht vóór of op den 1sten Maart 1896 bij den 1sten Secretaris van het Genootschap, gemerkt met een motto en vergezeld van een verzegelden naambrief, waarop van buiten hetzelfde motto voorkomt en tevens een correspondentieadres.

De mededinging is alleen opengesteld voor oud-leerlingen van de school van het Genootschap, die na 17 September 1890 het onderwijs hebben gevolgd.

Artikel 6. De Jury zal bestaan uit de heeren W. Kok en K. de Boer Hz. als Bestuurders en de heeren P. G. Lancel, H. J. Jesse en J. Hengeveld als oud-leerlingen van het Genootschap.

Als grondslag voor de beoordeeling der plannen zijn de volgende punten vastgesteld: voor plattegronden 6, voor gevels 5, voor doorsneden 4, voor binnenordonnantie 5, en voor teekenwerk 5.

De punten, aan ieder der onderdeelen toegekend, zullen, voor elk antwoord samengeteld, de rangorde bepalen.

De Commissie brengt schriftelijk een met redenen omkleed oordeel over ieder ingekomen antwoord uit, waarvan afschrift aan elken mededinger wordt uitgereikt.

De ontwerpen zullen in het openbaar worden tentoongesteld.

Leiden, den 17den September 1895.

Namens voornoemd Bestuur,
P. J. Groen, *1e Secretaris.*

Op de prijsvragen voor een IJstent en een convocatie-biljet, door de vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam uitgeschreven, zijn de volgende antwoorden onder de daarbij vermelde motto's of merkteekens ingekomen.

Voor de *IJstent*, 9 antwoorden:

1. N. N.
2. Sport.
3. Timmerwerk van recht hout.
4. Vera.
5. Unim.
6. Koningin Wilhelmina.
7. Hollandia.
8. B. V.
9. Roomeis.

Voor het *convocatie-biljet*, 6 antwoorden.

1. A. Z.
2. B.
3. G.
4. Lotus.
5. Driehoek met middelpunt. *(geteekend.)*
6. Verona.

De door de Jury toe te kennen bekroningen zullen in de vergadering van 11 October a. s. worden bekend gemaakt.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Woensdag 11 Sept. l.l. had te 's Gravenhage de jaarvergadering plaats der *Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs*. In de openingsrede herdacht de Voorzitter den overleden Secretaris, den sympathieken *Asser*, den man die voor de Vereeniging gewerkt had zoolang het dag was.

Mededeeling werd gedaan van een schrijven door het Bestuur gericht tot den Minister van Binnenlandsche Zaken, de wenschelijkheid betoogende een ingenieur te benoemen tot *Directeur der P. S.* De wenschelijkheid zal zeker ieder technicus erkennen, en Nederland bezit gelukkig onder zijn ingenieurs genoeg mannen aan wie de leiding en naar wij hopen hervorming zou kunnen worden opgedragen.

In plaats van wijlen den heer Asser werd tot secretaris gekozen de heer *J. D. Donker Duyvis* en tot bestuursleden de heeren *A. M. K. W. Baron van Ittersum* en *H. de Moll van Otterloo.*

Besloten werd subsidies elk van f 100 toe te staan aan: de heeren *Koning en Bienfait* voor het onderzoek omtrent bindmiddelen, en den heer *A. Huet* voor een samen te stellen statistiek over stoomgemalen.

Nadat eenige huishoudelijke zaken nog waren afgedaan en door den Voorzitter de heer *van Heurn* was gelukgewenscht met zijn behaalde bekroning, werd het bekende *rapport in zake technisch onderwijs* behandeld — of eigenlijk niet behandeld, doch slechts besproken hoe er mede te handelen. Vonden velen, dat men dit belangrijk rapport, hoe eenstemmig men ook ware in den lof der commissie toegezwaaid, toch maar niet zwijgend kon overnemen, anderen en zoo ook het Bestuur achtten het gevaarlijk een dergelijke vrucht van ernstige studie en onderzoek te gaan bedebatteeren in een vergadering. Een middenweg werd gevonden: De leden zullen worden uitgenoodigd schriftelijk hunne opmerkingen in te zenden; de commissie zal daarop antwoorden, en zoo het bestuur in die opmerkingen daartoe aanleiding vindt, zal een buitengewone vergadering in December of Januari worden belegd om de zaak te bespreken. Daar de vergadering echter met de hoofdgedachte van het rapport haar instemming betuigde, gaat dit intusschen de wijde wereld in.

Daarna kwamen twee stukken van de A. V. commissie aan de orde. Overeenkomstig haar voorstel werd besloten, dat regeling van *minimum loon en maximum arbeid* niet op haar plaats is in Algemeene Voorschriften, daar de omstandigheden van verschillende plaatsen, tijden en werken te zeer verschillen, zoodat, wenscht men regeling, deze in de bestekken dient voorgeschreven, voor ieder werk afzonderlijk.

De A. V. commissie had verder te kennen gegeven, dat hare leden in hun betrekking te zeer met werkzaamheden bezet zijn om nieuwe *technische A. V.* samen te stellen, welke niet vormen een herziening of samenraapsel van bestaande A. V's. maar degelijken arbeid, der Vereeniging waardig. Zij wenschte daarom, dat dit onder hare leiding zou opgedragen worden aan één persoon met veel vrijen tijd en opgewektheid voor dezen belangrijken arbeid. Sommige leden meenden het een onmogelijkheid werkelijk goede, technische voorschriften op te stellen, en verkozen nieuwe studie voor ieder geval of partieele voorschriften voor een bepaald onderwerp; anderen echter achtten het zeer gewenscht, dat de commissie haar taak ten einde bracht, daar de bestaande A. V's allen zeer gebrekkig zijn; en al kon het volmaakte niet bereikt, iets beters toch zeker zou kunnen verkregen worden. Met deze laatste meening vereenigde zich de meerderheid; de commissie werd uitgenoodigd een herziening harer werkwijze overeenkomstig haar voorstel voor te bereiden.

Afdeeling Groningen, 13 Sept. 1895. Nadat door den Voorzitter met een hartelijk welkom aan de aanwezigen en eene krachtige opwekking om zooveel mogelijk het hunne bij te dragen om de a. s. wintervergaderingen zoo nuttig en aangenaam mogelijk te doen zijn, de vergadering geopend is, geschiedt lezing en goedkeuring der notulen en mededeeling der ingekomen stukken.

Besloten wordt, wegens den ongunstigen staat der financiën, niet toe te treden als lid van het van 24—28 September te Amsterdam te houden Congres voor Brandwezen; en de vragen ter behandeling door de afdeelingen in hare wintervergaderingen op te maken in de volgende vergadering.

Voor het maken der voorgestelde gezelschapsreis naar Heerenveen en omstreken blijkt de noodige animo te ontbreken.

Voorts wordt besloten, dat de kunstbeschouwing (photografieën van den heer Raammaker, bijeenverzameld op zijne vele reizen in het buitenland, en een verzameling afbeeldingen van meubels enz. uit de portefeuille van den heer Huizinga) wegens een hangende kwestie omtrent de lokaalhuur, vooralsnog niet voor het publiek toegankelijk zal worden gesteld.

Ten slotte wordt het rooster der in de aanstaande winter-vergaderingen te houden lezingen opgemaakt, en wordt besloten in de volgende vergadering een bespreking te houden naar aanleiding van de door den heer Molenaar in te leiden vraag: „In hoeverre is de photographie al dan niet gunstig geweest voor de kunst."

Maatschappij t. Bev. der Bouwkunst, 19 Sept. 1895. In deze vrij goed bezochte vergadering, die door den Voorzitter van de Afdeeling Amsterdam werd ontvangen en verwelkomd, en door den Voorzitter der Maatschappij geleid, werd in de eerste plaats de begrooting voor 1896 vastgesteld. Het bleek, dat in het geraamde tekort kon worden voorzien door inschrijving voor vrijwillige bijdragen van leden tot een bedrag van ruim f 400, en dat bovendien een 10-tal nieuwe Gewone leden en 3 Kunstlievende leden waren toegetreden. Ook werd door den Voorzitter medegedeeld, dat — zooals reeds uitvoerig werd vermeld — een gift van f 500 van het gemeentebestuur van Bolsward was ingekomen, als blijk van erkentelijkheid voor de adviezen van het Hoofdbestuur in zake de restauratie van het Raadhuis aldaar.

De wijziging in de uitgaven van de Maatschappij betrof het terugkeeren tot den vroegeren toestand, dat is het afzonderlijk uitgeven van een Tijdschrift en een Weekblad, eene zaak die van te voren met de redactie was besproken. De vergadering vereenigde zich met het voorgestelde.

De behandeling der praeadviezen over de antwoorden op de vragen, in den vorigen winter in de Afdeelingen behandeld, gaf weinig stof tot discussie, en blijkbaar kon de vergadering zich vereenigen met die praeadviezen en de conclusiën die daaruit volgden.

De heer Jurriaan Kok bracht een woord van dank aan de commissie, die zich had belast met het geven van adviezen in zake de restauratie van het stadhuis te Bolsward. De Voorz., de heer Muysken, voegde daaraan toe een woord van hulde aan het gemeentebestuur van Bolsward, dat geen kosten had gespaard, om, toen de Regeering subsidie weigerde, met de geringe financieele hulpmiddelen waarover die gemeente kan beschikken, een schoon bouwwerk voor ondergang te bewaren.

Aan het Gemeentebestuur van Bolsward zal mededeeling worden gedaan van de instemming der vergadering met de woorden van hulde ten zijnen opzichte gesproken.

Tijdens de behandeling der vragen kwam het onderwijs voor architect aan de Polytechnische School te Delft ter sprake; het Hoofdbestuur beloofde de wenken die gegeven werden, ter harte te zullen nemen, en ze op de eerstvolgende Bestuursvergadering te bespreken.

Na afloop der vergadering werd een déjeuner, aangeboden door de Afdeeling Amsterdam, genuttigd, en werd een bezoek gebracht aan den Nieuwen Stadsschouwburg en het pas geopende Stedelijk Museum, welke beide gebouwen met groote belangstelling tot in onderdeelen werden bezichtigd. Toen de leden, zeer voldaan, den Schouwburg verlieten, sprak de Voorzitter der Maatschappij een woord van dank tot den heer J. Springer, die de leden in dat gebouw had rondgeleid, bracht hem hulde voor zijn werk, en hoopte dat hem nog eens eenige duizenden in den schoot zouden geworpen worden, om de nu nog naakte wanden van den schouwburg te kunnen decoreeren.

BERICHTEN.

Naar aanleiding van het praeadvies van B. en W. van Amsterdam, van 2 Sept. j.l., betreffende de rekening van meer en minder werk van het Stedelijk Museum, heeft de heer A. W. Weismann, thans te Nijmegen, zich met een adres gewend tot den gemeenteraad, waarin het volgende wordt aangevoerd:

In dit praeadvies wordt gesproken van wijzigingen in het bestek, buiten voorkennis van B. en W. gemaakt, en uit hetgeen dan volgt, nl. dat voorgesteld wordt, den aannemers voor die wijzigingen eene som van f 8000 aan te bieden, zou men geneigd zijn op te maken, dat die wijzigingen extra-werken betroffen.

In werkelijkheid evenwel is dit niet het geval geweest. De verrekeningstaat, door ondergeteekende opgemaakt, gaf aan een cijfer van f 23,098.00½ voor meer werk, doch een cijfer van f 13,068.08 voor minder werk; de verrekeningstaat, later door de aannemers ingezonden, had voor meer werk een bedrag van f 30,402.14, doch daarentegen voor minder werk slechts een bedrag van f 4460.48. Volgens ondergeteekende komt dus den aannemers toe 10,029,91½, terwijl zij beweren aanspraak te hebben op f 26,041 66, zoodat het verschil 16,011.73½ bedraagt.

De verrekeningstaat is door ondergeteekende met de grootste nauwkeurigheid opgemaakt; bij alle posten is eene uitvoerige motiveering gevoegd. Op welke gronden nu door B. en W. voorgesteld wordt, het bedrag van het saldo, hetwelk (volgens dien staat) den aannemers toekomt, met f 8000 te verhoogen, is hem niet bekend. Hij wil evenwel uitdrukkelijk constateeren, dat deze verhooging geheel buiten zijn voorkennis is geschied en dat hij daarvoor niet de minste verantwoordelijkheid draagt.

In het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem zal 22 September eene tentoonstelling van Japansche kunst worden geopend, waarbij de meest verschillende kunst-ambachten zullen vertegenwoordigd zijn en die op enkele uitzonderingen na, vooral werkstukken van oude kunst zal bevatten.

De wethouderloosheid, wat P. W. betreft, te Amsterdam, dreigt enkele onaangename gevolgen te zullen hebben.

De kanalisatie der telefoonwerken werd onlangs aanbesteed, en wordt nu herbesteed. Omtrent die herbesteding heeft de *Amst. Ct.* een schrijven ontvangen van den aannemer G. D. van Doorn, waarin deze het volgende zegt.

Mij is 5 Sept. j.l. schriftelijk op last van den Wethouder bericht, dat bij besluit van dien dag het bewuste werk aan mij gegund is.

Wel is waar kreeg ik daarop den volgenden dag de mondelinge mededeeling, dat zich weer eenige moeilijkheden hadden voorgedaan, maar in dien tusschentijd had ik reeds vele beslissingen genomen.

„Tegen de nu aangekondigde herbesteding heb ik bereids protest aangeteekend."

Naar de heer Van Doorn mededeelt, luidt het bedoeld schrijven als volgt:

Op last van den wethouder van de Publieke Werken deel ik u mede, dat bij besluit van heden (Donderdag 5 September) de kanalisatie der gemeentelijke telefoonwerken aan u gegund is.

(w. g.) J. S. Theunissen.

Herv. Kerk te Geertruidenberg. Ongeveer een jaar geleden deden wij achtereenvolgens in dit blad eenige mededeelingen, naar aanleiding van de ontdekking van eene krocht in de Herv. Kerk te Geertruidenberg, toen men daar eenig graafwerk verrichtte. Deze krocht bleek buitengewoon groot te zijn, daar zij 18 M. lang en 9 M. breed bleek te zijn.

Om dit onderdeel der kerk, dat reeds merkwaardig is omdat het de eenige krypt in N. Brabant en wellicht de grootste in ons land is, aan de vergetelheid te ontrukken, en verdere ontgravingen te doen, heeft zich eene commissie uit ingezetenen gevormd, waaronder de architect van Seters, die zich ook belasten zal met het geven van eene nauwkeurige beschrijving van dit middeneeuwsche bouwwerk. Vermoedelijk bestaat het uit een midden- en twee zijbeuken.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Amsterdam, 7 Sept. De architekt W. Schimmel, het amoveeren en weder opbouwen van een café. Gegund aan D. de Zwart voor f 11990.—

Arnhem, 7 Sept. De Woning-Vereeniging Openbaar Belang, het bouwen van 24 woningen met winkel en pakhuis. Van 3 inschrijvingen, de laagste van J. H. van Riel voor f 29969.—

Bleiswijk, 7 Sept. De heer H. Bontenbal, het bouwen van een graanschuur. Van 8 inschrijvingen, de laagste van A. Bontenbal te Schipluiden voor f 11895.—

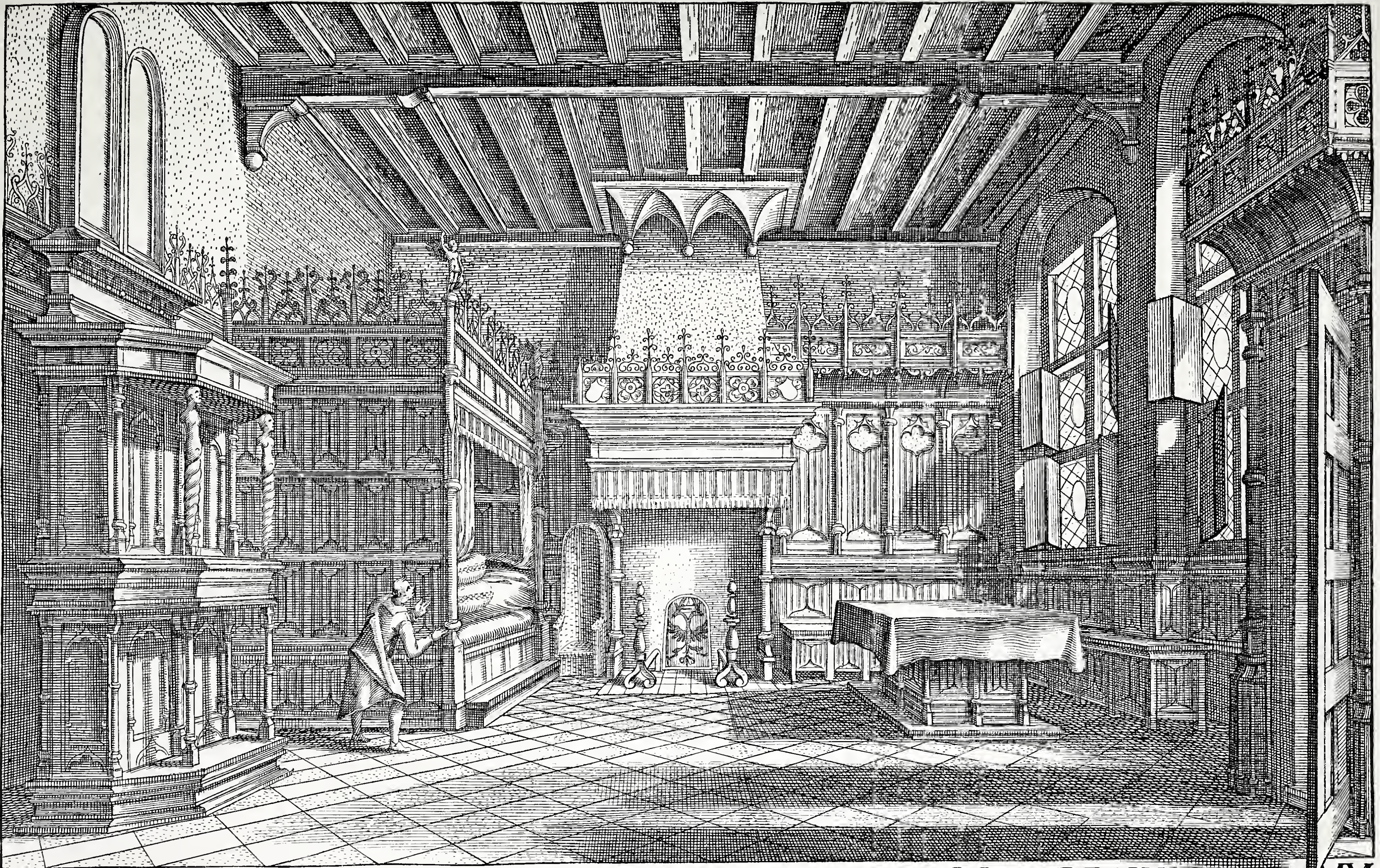
Utrecht, 7 Sept. De architekt A. J. van Straaten Jr. voor rekening van de firma de Wed. P. E. Pompe, het bouwen van een graan- en meelpakhuis. Van 15 inschrijvingen, de laagste van C. van Straaten voor f 18900.— Gegund.

's Gravenhage, 9 Sept. De architekt J. H. Eshuijs, het bouwen van 4 woonhuizen. Van 6 inschrijvingen, de laagste van H. J. Voogder voor f 22100.— Gegund.

Beverwijk, 11 Sept. De Directie der Stoomtram Haarlem Beverwijk, het bouwen van remises, werkplaatsen voor locomotieven en rijtuigen, een administratiegebouw en eenige verdere werken, te Velzen. Gegund aan J. C. van Vendeloo te Velzen voor f 47800.—

Leiden, 13 Sept. De architekt P. J. Houtzagers te Utrecht, het bouwen van 14 burgerwoningen te Voorschoten. Van 8 inschrijvingen, de laagste van M. C. van Wijngaarden te Oudewater voor f 23489.—

Amsterdam, 14 Sept. De architekt T. J. M. Caron, het bouwen van een huis. Van 21 inschrijvingen, de laagste van P. Thuring voor f 13977.—

PLAAT VI.

Ontleend aan de VRIESE's plaatwerk (XXVII). *Architectura.*

BEHOORENDE BIJ HET BOUWKUNDIG WEEKBLAD VAN 28 SEPTEMBER 1895 No. 39

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

28 SEPTEMBER 1895. 15de JAARGANG. No. 39.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. ƒ 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels ƒ 1.— eike regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.
BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

HANS VREDEMAN DE VRIESE.

(Vervolg en Slot van bladz. 239).

Het laatste werk, dat gerust nog grootendeels op naam van Hans Vredeman gesteld kan worden (XXVII) is het in 1606 verschenen plaatwerk, getiteld: *Architectura*, „Die Hooghe, ende vermaerde conste, bestaende in vijf „manieren van Edifitien, als *Thuscana*, *Dorica*, *Jonica*, „*Corinthia*, ende *Composita*, dese sijn alhier ghestelt „met de fondementale aenwijsende reghelen, om de selve „nae de simmetrie perfectelick te maken, meest over een „comende met de leere van *Vitruvio*. Item alhier noch „bij ghevoecht veel schoone, heerlicke, anticque Edifitien, „als mede eenighe *moderne* ghebouwen naer de voor„noemde conste der *Architecture*, in perspective ghestelt. „Dienstelick voor alle Schilders, Beeld-houders, Archi„tectur- oft Bou-meesters, Metsers, Steen-houwers, Tim„merlieden, etc. ende allen Lief-hebberen deser const „beminnende. Gheinventeert door Johan Vredeman Vriese, „ende sijnen Sone Pauw. Vred. Vries.— Henric Hondius „Sculps. et excud."

De Voor-reden totten Leser, eindigt met de woorden: „Ende hier mede wil ick uwer Discretie dit werck be„volen hebben, verhopende dat desen onsen costeliicken „arbeyt van vele danckeliick sal ontfanghen worden. — „In denwelcken te sien is der vijve Columnen, Ordine, „ende Ornamenten nae de Simmetrie der Architecture. . . „Item hier en boven noch diversche schoone heerlijcke „Edificien der Architecturen, in Perspectiven ghestelt, die „gheinventeert sijn ende gheteekent, van dien hoogh„gheroemden *Joannis Vredeman Vriese*, die den tijd van „veertich jaeren, in dese Conste alsoo heeft ghearbeyt, „dat hij eenen onsterffelijcken name vercreghen heeft, „daer elck een naer behoort te trachten, om der deuch„delijcker eere wille, diemen hier door is vercrijghende, „beneffens t' profijt ende nutticheyt die ons daer door „aencomen." Vale, in s' Graven-Haegh den 30 Augusti 1606." Behalve het titelblad, bevat dit werk eene reeks platen gemerkt van D tot en met Z, waarop de verschillende kolom-vormen, onder bijvoeging van eenige details en van latijnsche opschriften zijn afgebeeld, terwijl de daaraan toegevoegde platen, gemerkt A A tot en met O O, in perspectief geteekende gebouwen, galerijen, lusthoven, enz. voorstellen; van deze zijn de platen B B, C C, E E en N N, geteekend *J. V. Vriese, inventor* en de platen F F, G G, H H, J J, K K en L L geteekend: *P. V. Vriese, invent* — en de overigen ongeteekend.

Plaat F. F. getiteld: *Thuscana* stelt in een toscaansch gebouw met voorgalerij, allegorisch, het zintuig het *Gezicht: Viscus* voor; onder de galerij is een boogschutter bezig zijn gespannen boog te richten, terwijl eene dame in gezelschap van een adelaar in een spiegel haar toilet bewonderd. Plaat G.G., getiteld: *Dorica*, stelt voor het *Gehoor: Auditus*, en wel door middel van een lusttuin met Dorische colonnaden en gebouwen omsloten, terwijl op het voor-terras eene zangeres, door een heer met guitar begeleid wordt.

Plaat H.H. getiteld *Jonica*, stelt voor eenige in Jonischen stijl opgetrokken paleizen door eenen tuin met loofgangen en eene gracht gescheiden; op den voorgrond zit eene dame bij een bloemvaas met een ruiker in de hand, aldus de *Reuk: Odor* voorstellende.

Plaat J. J., getiteld: *Corinthia*, stelt voor de *Smaak: Gustus*, en wel door middel eener lustwarande met eene

Corintische colonnade op den voorgrond en een Corintisch paleis op den achtergrond; een springende fontein en eene vrouwenfiguur met een mand met fruit op het voor-terras, moeten de allegorie tot haar recht brengen. Plaat K.K., eindelijk, getiteld: *Composita*, symboliseert het *Gevoel: Tactus* en wel door eene colonnade van een aan zee gelegen groot gebouw, waaronder in vrij gezochte houding eene dame met eene duif op hare hand is gezeten, terwijl een, door een hond gebeten gillend wegloopende jongen en een paar visschers, die hun netten uitwerpen, deze arme compositie trachten te verduidelijken, die, even als de overige, onderteekend door Paul de Vriese bij die van zijnen vader zeer achterstaan. Plaat L.L. geeft een perspectivisch aanzicht van een Marktplein met Gothische gebouwen omzet, getiteld: „Forum Modernis Aedificiis" en plaat M. M., die hoezeer niet onderteekend, waarschijnlijk van *Hans Vredeman* afkomstig is, geeft blijkens bijgevoegde lichtdruk No. 6 een volledigen blik in een der deftige woningen uit het midden der XVIde eeuw en toont hoe de groote vertrekken van dien tijd waren betimmerd en gemeubeld, eene plaat, die blijkbaar Viollet-le-Duc geïnspireerd heeft, voor zijne: „Chambre de Chateau du XVe siècle" voorkomende in zijn: „Dictionnaire Raisonné du Mobilier Français, T. I p. 365. [1])

Reeds in Augustus 1607 verscheen van dit plaatwerk *Architectura*, te 's Gravenhage eene latijnsche uitgave met dezelfde platen, alleen plaat A.A. komt daarin tweemaal voor, namelijk eens alleen in omtrek-lijnen en zonder onderteekening, en eens geschaduwd en opgewerkt, met het opschrift: *Jonica super Dorica* en de onderteekening „P. Vriese, inv. 1607." Oversien door S. Marolois, verschenen van dit werk in 1630, 1647 en 1662 herdrukken.

Deze *Paul Vredeman de Vriese* [2]) was volgens Guilmard in 1554 (volgens anderen in 1567) te Antwerpen geboren; den 27sten April 1601 gehuwd met Macyken Godelet van Antwerpen, liet hij zich ten jare 1604 als burger van Amsterdam opnemen en woonde in de Hoogh-straat, toen hij in 1630 bij Claes Jans Vischer, in de Kalverstraat, zijn beide, boven reeds vermelde plaatwerken: „Verscheyden Schrijnwerck." uitgaf.

Hiermede is de opgave en de korte omschrijving van de werken, door of op naam van onzen *Hans Vredeman de Vriese* uitgegeven, beëindigd, eene opgave, die wellicht nog verre van volledig is, want er bestaat ten dezen nog veel onzekers; terwijl *Hijmans* toch spreekt van **26** werken van de Vriese zegt *Schoij*: „La série des „publications de *Hans Vredeman* compris *trente-quatre* „livres et opuscules, variant de six à cinquantre-quatre „planches." *Schoij* verzuimd evenwel van al die werken de titels en 't jaar der uitgave te noemen, en was, toen hij dat schreef, tevens met enkele der in deze studie genoemde **27** werken blijkbaar nog niet bekend, zoodat de vraag rest, wie ten dezen eenig licht omtrent di meerdere, mij onbekend gebleven werken van *De Vries* kan geven, eene vraag, voor wier beantwoording i mij bij voorbaat zeer gaarne aanbeveel. *De Vriese* zelf zeg in zijn boven ten deele medegedeelde opdracht van he boek over de *Perspective* aan den Graaf van Mansfelt, da hij toen (en dit was in 1604) reeds **9** boeken met Perspec tieven had doen uitgaan, daarmede zeker bedoelend zijn perspectivische gebouw-, stad- en tuin-aanzichter namelijk:

zijn *Fontibus*. (III) van 1560.
zijn *Scenographiae sive Perspectivae* (IV) van 1560.
het daarop verschenen vervolg (V) van 1562.
zijn *Scenographiae* (VI) „ 1563.
zijn *Artis Perspectivae* (XVI) „ 1568.
zijn *Theatrum Vitae Humanae* (XIX) „ 1577.
zijn *Hortorum* (XXII) van 1583.
en de beide vervolg-seriën op dit laatste werk XXII en XXIV.

Ik veronderstel, dat *de Vriese* bovenstaande neger werken bedoeld heeft; het is evenwel ook mogelijk dat hij daartoe heeft gerekend zijne eerste seri *Grafmonumenten* (VII) van 1563 en slechts ééne ver volg-serie op zijn *Hortorum*; want de tweede vervolg serie daarop draagt zijne onderteekening niet en is allee op grond van treffende overeenkomst, door den hee *Frederiks* en mij op zijn naam gesteld.

Wat rest er nu nog van zijn origineele teekeninger wat van zijn schilderstukken? Volgens *Schoij*, en he was in 1876 dat hij dit schreef: „Un certain nombre d „dessins de Vredeman sont en *notre* possession; ils son „généralement tracés à l'encre ordinaire, lavés à l'encr „de Chine et retouchés de teintes plates à l'aquarell „Le plus remarquable est un grand plafond perspect „à ciel ouvert, décoré des écussons d'armoiries de quel „ques familles d'Anvers. Ce dessin est d'autant plu „curieux qu'il offre au revers le brouillon originel d'un „lettre où l'artiste se plaint, à nous ne savons quel gran „seigneur, de ne pas avoir reçu, en même temps qu'un „missive dont il accuse réception, les écus annoncées e „payement des dessins fournis. Voici le fragment lisibl „de cette piquante lettre:

„ . . . . . dat men heer . . . . . dat wij den brief ontfange „dat gij hede in besitting zijt van de tickeningen, mae „wij en hebben geen gelt ontfangen . . . . want hij sa „dat hij van geen gelt en wist, so men heer en moe „ons dat niet qualijck afnemen dat wij men heer geer „quitanssi en sijnden, want en weten niet wat dit bedide „mag, oft hier bedrog mag sijn van den boeij, wan „men het is gast zonder om ne quitansi da sijder „maer wij en weten niet oft men geen gegeven heft oft nie „want wij hebben den brief ontfangen van eenen vremde „knegt die du wij niet en kenden . . . . ." [1])

Betreffende zijne schilderstukken zegt *Hijmans*, de Cor servator van de Koninklijke Bibliotheek te Antwerpen „La nature de ces travaux et leur destination nou „explique assez la rareté actuelle des créations picturale „de Frison. Entre tous, les travaux décoratifs sont les plu „éphémères.

---

[1]) In de stedelijke verzameling van *Leeuwarden* is dit boekwerk onder No. 658 aanwezig, zoomede in de collectiën *Frederiks* en *Godefroy*.

[2]) *K. van Mander* zegt in zijn Schilderboeck, fol. 183, verso: „Oock hebben hem (Hans Vr. de Vr.) geholpen, sijn zonen „*Pauwels* en *Salomon*. Pauwels hebbende verscheyden landen „en steden besocht, woont nog te Amsterdam, seer cloeckelijck „doende in deselve Consten van Metselrije en Perspectiven „schilderend van olij-verwe, veel schoon Tempelen en Kercken, „soowel antijck als moderne en alderley gebouw.

„Den anderen soon *Salomon*, was ook een goed meester en „starf in den Haegh, dit jaer 1604."

---

[1]) Ofschoon deze brief reeds voorkomt in de bijdrage va den heer *H. L. Boersma* in Deel *XXVI* der Bouwkundig Bijdragen, jrg. 1881, zoo mocht deze, volledigheidshalve, hier to niet gemist worden.

„Les peintures encore conservées du maître paraissent tre les suivantes:
à Dantzig (Bourse ou Artushot) *Orphée* et à l'Hotel ville *des Peintures allégoriques.* [1])
à Hambourg (musée) *Vue intérieure de la Cathédrale Anvers* n°. 196.
à Hampton Court, Jésus-Christ chez Marthe et Marie 566) n°. 641.
à Malines, (église de Saint-Rombaut) La partie archicturale du tableau de Michel van Coxijen *la Circonsion* (1580).
à Stuttgart (Musée) *Intérieur de l'Eglise d'Aix-la-Challe*, n°. 611.
à Vienne (Belvedère) *Intérieurs d'Architectures* (nus. 375 tot en met 1379). Tot zoover *Hijmans.*

Gérard Hoet in zijn tome III, p. 334 noemt voorts: *Le Triumvirat de Rome avec beaucoup de beaux édifices de nombreuses figures.* Vendu à la Haye en 1743 our fl. 60.
Société de cavaliers et de dames. (Vendu à la Haye n 1763 pour fl. 130).

Schoij zegt: „Ses meilleurs tableaux se rencontrent actuellement en Angleterre, où ils sont fort recherchés. Entre autre panneaux qui se trouvent là, on connaît dans la collection du Dr. Robinsin une „Salutation Angélique" prétexte biblique, un peu sacrifié pour faire valoir un intérieur perspectif d'une richesse et d'une vérité superbes.

„l'Hôtel de ville d'Anvers posséde un panneau historique daté de 1595. C'est une allégorie de l'institution *der Weesen-meesters-Kamer*: la ville d'Anvers prenant sous sa protection les orphelins. Le tableau n'a pas besoin de signature; on y reconnait à la première vue la manière de Vredeman. Ce spécimen curieux de notre ancienne école se rapproche comme aspect de certaines compositions de De Clerck. La Musée de Bruxelles — et c'est une lacune regrettable — ne posséde aucune toile de notre artiste."

P. Larousse zegt: „Ses tableaux, où se trouvent des figures peintes par les plus remarquables artistes du temps, eurent une très grande vogue et furent très recherchès. Une de ses toiles les plus remarquables est celle qui répresente une chambre dans la quelle se passe la Salutation angélique. Nous nous servons à dessin de cette tournure un peu inusitée, parce que, on le devine sans peine, pour un peintre de perspectives et d'intérieurs, la chambre est le véritable sujet, la salutation n'est qu'un accessoire." Volgens eene mededeeling mij verstrekt door den heer *Corn. Hofstede de Groot*, den Onder-Directeur van het Maurits-huis, kwam op de veiling Clancarty in Maart 1892 te Londen een schilderstuk voor met een groot fantasie-gebouw, geteekend: „*H. Vr. de Vr.*," een stuk thans nog in bezit van de kunstkoopers S. T. Smith en Son te Londen.

Dr. Theodor von Trimmel schrijft in zijne „Kleine Galeriestudiën" IIe Lieferung, bl. 52.

„Die Kaiserliche Gemäldesammlung zu Wien besitzt „mehrere unanfechtbar echte Architecturbilder des *Hans* „*Vredeman de Vries*, eines fruchtbaren Künstlers, von „dem man mehrere Bücher mit Architecturen und über „Perspective kennt und von dem sich Zeichnungen erhalten „haben. (Ich erwähne hier nur die Blätter in der Alber„tina. Signirte Gemälde habe ich auch in der Sammlung „Kropf-Strache in Dornbach kennen gelernt). Die grossen „Breitbilder, im neuen Hofmuseum N°. 1376, 1377, 1378 „und 1379, allen mit de Vriese's Monogram, haben ele„gante menschlicher Figuren, welche zum Gesammtein„druck vortrefflich beitragen, sie zeigen grauliche Schatten „und weiche Modellirung bei einer mässigen Buntheit in „den Gewändern. Auf dem Breitbilde N°. 1376, dass unter „dem Handzeichen des Hans Vredeman das Monogram „von seinem Sohne Paul tragt und die Jahres-zahl 1596 „führt, sind die Figuren bunter und härter und ist die „Architectur mehr braünlich gefärbt."

De Vriese's teekeningen schijnen, of bij de graveurs en uitgevers zijner plaatwerken, of wel in verloop van tijd bijna alle te zijn zoek geraakt. *Schoij* bezat, blijkens zijne eigen mededeeling, er enkele, en volgens den heer *Max Rooses*, den Conservator van het Musée Plantin te Antwerpen, bevat het Museum „het Steen" aldaar, nog een 31-tal oorspronkelijke meubel-ontwerpen van de Vriese. Dr. *von Trimmel* schijnt teekeningen van hem in de Albertina te Weenen te hebben aangetroffen, ze echter niet nader vermeldende, en volgens den heer *Godefroy* werd op de auctie Schöffer bij Frederik Muller eene oorspronkelijke prent geteekend: „H. V. d. Vr." voor fl. 18.00 ingehouden. Deze plaat, in bruine inkt geteekend en eenigzins blauw gewasschen, stelde voor het intérieur van een paleis van Justitie in Jonischen stijl. Meerdere dan deze weinige gegevens heb ik helaas tot heden betreffende de Vriese's schilderstukken en teekeningen niet kunnen verzamelen.

Zijn plaatwerken zijn, meerendeels reeds in zijnen tijd, 't zij in hun geheel, 't zij ten deele, door *du Cerceau* en anderen gevolgd, en al dan niet gewijzigd, nagedrukt; eerst met de herleving der kunst in 't algemeen, welke overal de vorming van Musea en van prenten-verzamelingen tengevolge had, is sedert 1860 zoo ten onzen als elders de studie der oude meesters herleefd, en daardoor ook de persoon en het werk van onzen *Hans Vredeman* weder bekend geworden.

Het was de architect *H. Destailleurs* te Parijs, die, in 't bezit van bijna alle plaatwerken van de Vriese, het eerst weder de aandacht op hem vestigde en in zijn, in de jaren 1863—68 verschenen „Receuil d'estampes relat. à l'ornementation des appartements du 16e, 17e et 18e siècles" daarin verschillende fac-similes, ontleend aan de Vriese, opnam.

G. A. van Trigt te Brussel maakte, door zijnen hoezeer slecht uitgevoerden doch goedkoopen herdruk van enkele werken van de Vriese, o. a. van zijn *Menuiseries*, zijn *Cartels*, zijn *Caryatiden*, zijn *Grottesco's*, zijn *Ordeboeken* en zijn *Variae Architecturae Formae*, dezen van af 1869, vooral ten onzent en in België weder in ruimen kring bekend.

Ovide Reynard gaf in zijn „Recueil d'Ornements des anciens Maîtres des XVe, XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles", (Paris, chez P. Marie et A. Bernard) enkele zijner cartels.

D. Guilmard gaf in zijn in 1880 te Parijs verschenen belangrijk studiewerk: „les Maîtres Ornemanistes" éene plaat, No. 166, van *Hans Vredeman*, en wel het titelblad zijner Panopliën, en éene plaat No. 167, uit het schrijnwerk-boeck van zijnen zoon Paul.

J. J. van IJsendijck heeft in zijn prachtvol plaatwerk: „Documents classés de l'art dans les Pays-Bas du Xe au XVIIIe siècle", verschenen te Antwerpen in de jaren 1880—1889, niet minder dan 22 platen opgenomen van Hans Vredeman, „cet éminent artiste" zooals hij hem

---

[1]) *Woltmann* und *Woermann* in hunne „Geschichte der Malerei" Th. III. bl. 93. beschrijven van de Vriese „Allegorische Wandgemälde im Sommer-rathssaal in Dantzig."

herhaaldelijk noemt, en voorts nog 2 platen van Paul.

Georg Hirth gaf in zijn sedert 1877 te Munchen verschenen werk: „Der Formenschatz der Renaissance" verschillende platen uit de werken van de Vriese, als mede in zijn in 1880 uitgegeven: „Das Deutsche Zimmer der Renaissance" verschillende illustratiën daaruit.

Dr. *Georg Galland* heeft in zijn in 1890 in 't licht gekomen werk: „Geschichte der Holländischen Baukunst und Bildnerei im Zeitalter der Renaissance", vijftien van de 181 Textabbildungen, welke zijn boek in 't geheel bevat, aan de Vriese ontleend.

Ook de „Illustrirte Katalog der Ornementstich-sammlung des K. K. Oesterr. Museums für Kunst und Industrie zu Wien", alsmede de in 1894 verschenen en door *Dr. P. Jessen* bewerkte „Katalog der Ornementstich-sammlung des Kunstgewerbe-Museums zu Berlin," bevatten verschillende platen en figuren uit de werken van onzen *de Vriese*, uit welke, wellicht nog meerdere, zoo oude als nieuwe kunst- of studie-werken dan de reeds genoemde, hebben geput. De hier genoemde echter, zij zijn voldoende om aan te toonen, hoezeer zijn werken algemeen worden gewaardeerd, voldoende ook om te begrijpen, dat het werkelijk noodig is, dat zijn werk meer en beter ook bij ons bekend worde en dat, zoo Nederland al niet mocht kunnen besluiten tot een zorgvol uitgevoerden herdruk van al zijn plaatwerken, noch ook tot de uitgave van een 60-tal van de beste prenten uit zijn verschillende werken, dan toch in elk geval ons Prenten-kabinet te Amsterdam eene volledige collectie van de Vriese's oorspronkelijke werken behoort te bezitten, welke daarin nu nog geheel ontbreekt.

In de Musea of kunst-verzamelingen te Antwerpen, Berlijn, Brussel, Parijs en Weenen, overal vinden wij een groot gedeelte van de werken van *onzen de Vriese*, alleen in Nederland zelf niet; daar moet men de particuliere verzamelingen raadplegen, en daar geen dezer, wat de Vriese betreft, compleet zijn, is dat raadplegen vrij lastig. Het bezit eener volledige verzameling van *de Vriese's* werken is inderdaad te meer noodig, daar hij in zijnen tijd, de tweede helft der XVIe eeuw, onder de vele artisten, welke zich toen vooral bezighielden met het maken van ontwerpen voor kunstnijverheids-voorwerpen, en het teekenen en uitgeven van deze, een der meest actieve, productieve en talentvolle geweest is, en zoo doende werkelijk een grooten en blijvenden invloed gehad heeft op de kunstnijverheid dier dagen en door deze ook op de architectuur van dien tijd.

Wat een *A. Du Cerceau* als ornementiste voor Frankrijk geweest is, dat, geloof ik te mogen zeggen, is *de Vriese* voor ons geweest, terecht, wordt hij dan ook den Nederlandschen *Du Cerceau* genoemd.

Architect is hij niet geweest, evenmin als hij in den eigenlijken zin van het woord een schilder is geweest. Ongetwijfeld heeft een man als de Vriese, behalve zijn beide zonen Paulus en Salomon verschillende leerlingen gehad, van dezen is echter alleen bekend *Hendrik Steenwijk*, van wien *Fl. le Comte* in zijn Konst-Cabinet van A⁰ 1744 D. II op bladz. 80 mededeelt: „*Hendrik* „*Steenwijk*, vader en zoon, hebben de architectuur zeer „wel verbeeldt als meede Nagtgezigten door het vuur „verligt, waarin de toevallen van de duisternissen zeer „veel afgemaalt zijn. De eerstgenoemde welke een Dis-„cipel van Jan de Vries geweest is, heeft Perspectiven „en het binnenste van Kerken in 't klein gemaakt en „lang te Frankfort gewerkt, alwaar hij zelfs geduurende „de Oorlogen in Vlaanderen arbeidede en is er in het „jaar 1603 gestorven. Zijn Zoon die dezelve vergaaftheid „had, heeft in Engeland aan 's konings werken gearbeid, „en aldaar gestorven zijnde, ging deszelfs Weduwe te „Amsterdam woonen, alwaar zij na zijne Grondreegelen „zeer fraaije Perspectiven schilderden."

Hijmans zegt: „A proprement dire, de Vries se range „à peine parmi les peintres. Il eût de notre temps été „qualificé *décorateur*, car telle est réellement la position „qu'il occupe dans l'histoire de l'art. Les trompe-l'oeil „que l'on cite de lui sont avant tout le fait d'un habile „perspecteur."

Inderdaad *de Vriese*, hij was een „*Decoratie-schilder*" en zulks in het hier toen nog weinig bekende genre der architectuur-schildering, doch tevens muntte hij uit door een overgroote vormen-rijkdom en door zijn zeldzaam scheppend en smaakvol talent als ornementiste; ook bezat hij de faculteit, om, kranig teekenaar en volleerd meester als hij was in de perspectief, de Italiaansche gebouwen en paleizen, de tuinen, hoven, lustwaranden en prachtvolle binnenplaatsen die hij op zijn reizen genoten had, op 't papier terug te geven, pracht- en effectvoller misschien dan zij in natura waren, grootscher en monumentaler wellicht dan hij ze gezien had, en niet zelden, stellig zóó door zijn ruimtelievend voorstellings-vermogen bijeengevoegd, gerangschikt, geplaatst, en door galerijen en tuinen omgeven en met tal van doorzichten voorzien, als hem zulks al teekenend, het smaakvolst, het treffendst, of wel het indrukwekkendst voorkwam.

Als zoodanig is werkelijk onze *de Vriese* eenig, en „le Roi des Décorateurs de son pays." Zijn invloed ligt echter minder in 't geen hij als decoratie-schilder uitvoerde, dan wel in de plaatwerken die hij als *ornementiste* ontwierp en liet uitgeven. Die plaatwerken, zij hebben hem een blijvenden naam verzekerd en veel bijgedragen tot de zóó snelle en zóó besliste vervanging onzer Gothiek door de Renaissance, en zij zijn tevens van blijvenden invloed gebleven op onze Renaissance. Toen de Vriese ten jare 1555 zijn eerste plaatwerk zijn cartels, deed verschijnen, bouwde Noord-Nederland nog in Gothischen stijl, en zag men nog slechts hier en daar een eersten overgang tot de Renaissance, een overgang, veelal echter meer van ornementalen dan wel van constructiven aard.

Inderdaad, in den aanvang was het weinig meer dan het kleed dat veranderde, 't inwonend individu bleef wat het was; eerst van lieverlede toch werden onze architecten, opgevoed als zij waren in een geheel anderen stijl, eenigszins met dien nieuwen stijl, die naar hier kwam overwaaien, vertrouwd, en toen dat eerst plaatwerk van de Vriese in 1555 verscheen, behoord een werkelijk *geheel* in Renaissance-stijl gebouwden gevel hier nog tot de hooge zeldzaamheden, en werd zoo danige gevel, o. a. die van 1554, in de stad Groninge in de Kijk- in 't Jat-straat, welke ten jare 1893 is afgebroken, streng classiek behandeld.

De Vriese, onder den invloed eerst van Pieter Coec van Aelst, vervolgens van zijne Italiaansche reis en nadien van de gebr. Floris en andere Antwerpsche artisten een warm voorstander van den nieuwen stijl geworden was van nu af vol ijverig in de weer om dien te verspreiden, en hij verklaart zelf in een zijner werken „d'avoir travaillé ardemment *toute* sa vie, pour propager „aux Pays-Bas, la Manière d'Anticque Italienne, à l „practique de leur Architecture et bâtissage." Geen bouwmeester zijnde, maar slechts decorateur en talentvol orne

mentiste, werd hij helaas, door toedoen in hoofdzaak dier Antwerpsche school, waartoe hij behoorde, slechts een verspreider van toen nieuwe ornementale vormen, en niet de wekker van een nieuw, kern-gezond architectonisch leven. En die nieuwe vormen, hij verspreidt ze, zonder eenige toelichting, zonder eenig voorbehoud, zonder eene enkele waarschuwing zelfs; welnu, daar in vele dezer reeds de kiem van het barok aanwezig was, want zijn cartels o. a., hoe elegant ook geteekend, en hoe aardig ook ingepast in friezen, of op piedestals, of tegen kolomschaften of aangezet bezijden dakvensters en in topgevels, zij behooren, evenals zijn caryatiden en zijn dakvenster- en topgevelvormen met hun gezochte, dooreengevlochte krullen, en met hun onrustige, als 't ware uitgeknipte contouren, reeds tot het barok, — welnu, daar in zijn architectonisch decoratief het constructief karakter ten eenemale ondergeschikt was aan de ornementale phantasie, werd hij, de architectuur-schilder en orneerder, juist in die dagen, toen de nieuwe stijl hier wortel schoot, en deze hier algemeen ingang en navolging begon te vinden, een voor *dien* stijl, op die wijze, werkelijk gevaarvol ijveraar en vormen-verspreider.

Dr. *G. Galland* zegt in zijn „Geschichte der Holländischen Baukunst und Bildnerei op bladz. 113: „Man „muss bei alledem hervorheben, dass de Vries, zum „Schaden der monumentalen Würde der Architectur, den „Masstab und die Bedeutung des Ornamentes übermässig „gesteigert hat; leugnen lässt sich darum nicht, das seine „Bauten einheitlich koncipiert und für eine Richtung „charakteristisch sind, welche gegen die Antieke weniger „von innen heraus durch die Konstruction, als äusserlich „durch die Ornamentik reagieren will."

In die dagen toch had Nederland moeten hebben *niet* een ORNEMENTISTE *de Vriese*, maar een BOUWMEESTER *de Vriese* van zijn bekwaamheid, van zijn vaardigheid en van zijn werkkracht en smaak, en had *die bouwmeester* zich dan aangegord „pour propager la Manière d'Anticque Italienne," dan had *onze* Renaissance onder zijn leiding geheel iets anders kunnen worden, dan zij nu geworden is, en zou zij ook heel wat anders hebben aan te wijzen, dan zij nu kan aanwijzen, en zeer zeker tevens ook een langeren en krachtigeren levensduur genoten hebben.

Wat *de Vriese* destijds vooral te stade kwam, dat was de omstreeks het midden der XVIde eeuw, zoo al niet uitgevonden, dan toch sedert toen vooral in toepassing gekomen kunst der koper-gravure. Dank zij die kunst, konden zijn plaatwerken, soms slechts uit een 6 of 12tal platen bestaande, voor geringen prijs overal verspreid worden; en zij werden overal verspreid, zoowel naar het zuiden van Frankrijk, als over Duitschland naar Denemarken, en over Nederland naar Engeland. En die plaatwerken, zij vonden aldaar hunnen weg tot en in de ateliers en tot en in de werkplaatsen dier dagen, en dat juist verklaart ons den invloed van *de Vriese* in en op zijnen tijd. Door die plaatwerken toch, heeft hij de Renaissance, of laat ik liever zeggen de ornamentiek van dien stijl, gebracht op de schaafbank bij den meester-timmerman en bij den meester-schrijnwerker, gebracht in de werkplaats van den meester-metselaar of steenhouwer, gebracht in het atelier van den decoratie-schilder en van den glas-schrijver en van den boekbinder en van den graveur en goudsmid en metaalwerker. Die plaatwerken, hun vele herdrukken in onderscheiden talen getuigen het, zij werden met graagte gekocht en vonden haren weg tot allen, althans tot velen, die 't zij direct, 't zij indirect met de kunst in betrekking stonden of voor haar werkten, en zij dienden, misschien dezen of genen tot inspiratie, maar zeker meerderen nog tot vormenbron en ter copieering, en dit laatste vooral daar, waar aan eigen oog en hand talent of werklust ontbrak.

Zoo kwam het, dat *onze* Renaissance, hoofdzakelijk gevoed uit één en dezelfde bron, zoo spoedig alle individueel karakter verloor, en wij ten onzent bijna overal één en dezelfde type terugvinden.

Ik mag noch zal beweren, dat *Vredeman de Vriese* ten dezen alléén schuld heeft, maar zeker is het, dat hij door zijn plaatwerken de Renaissance hier heeft gevulgariseerd, haar ornementale vormen met rijke, kwistige, zelfs wel wat al te spelende en wat al te grillige hand over allen heeft uitgestrooid, en die vormen, zij zijn gevolgd en verveelvoud, hoezeer niet altijd begrepen, hoezeer dikwijls ten onpas, en in plaats van ze zelfstandig te verwerken en ze alleen bij wijze van vorm-denkbeeld en als uitgangspunt te benutten, hebben velen ze van lieverlede als eene soort cánon der ornamentiek beschouwd, met en naast den cánon der vijf orden. Vooral voor zwakke kunstzielen heeft het bezit van een cánon machtig veel aantrekkelijks; men wandelt zóó zeker, alles is gedacht, geregeld, geformuleerd, geproportioneerd en bij voorbaat zelfs geprofileerd; geen wonder dan ook, dat in tijden van kunst-verval, men zich, ò! zoo angstig aan zijn cánon vastklemt en de stouten van geest verkettert, die het wagen om daarbuiten te gaan, en die het wagen ook, om met de arme, zwakke zielen te spotten.

En zoo is dan die jonge, nieuwe stijl ten onzent, daar hij hier meer kleed dan lichaam was, al zeer spoedig lijdend én ziek én geestesarm geworden, alléén dan nog eens karakter toonend, als een bijzonder begaafd artiste hem voor een korteren of langeren tijd wat nieuw leven, en wat ziel wist te geven; reeds in zijn jeugd, reeds in de eerste halve eeuw van zijn zijn geknakt, heeft hij hier nooit den vollen bloeitijd kunnen bereiken, maar is al spoedig sukkelend geworden, en sukkelt nog, gedachtenloos nog steeds voortlevend, niet, omdat er nog geen nieuwe generatie is gekomen, die het „ga ter ruste" over hem heeft uitgesproken, maar omdat die nieuwe generatie, in den korten tijd van haar bestaan, nog geen nieuwe, alles en allen bezielende vormen heeft kunnen scheppen.

Een *nieuwe* stijl is ons niet door Vredeman de Vriese gebracht; hij *was* hier reeds *in wording*. Maar aangezien die *nieuwe* stijl geen bloem of plant was, die zich uit *eigen* zaad, in *eigen* hof, van af een kiem, tot een plantje en zoo tot een plant en tot een bloem en tot een rijpe vrucht had ontwikkeld, aangezien die *nieuwe* stijl hier geen verleden hoegenaamd had, maar die bloem of plant hier van uit het zuiden was geïmporteerd, en tak en stam en wortels en eigen bodem-voedsel miste, daarom, het kon niet anders, daarom stond ieder artiste, die destijds dien nieuwen stijl wilde volgen of toepassen, een bijna eindeloos aantal malen voor de vraag: hoe moet *dit* of hoe moet *dat* toch worden opgelost? is *dit*, of is *dat* geoorloofd?

Zoodanige vragen heeft men als *meester* in een vak niet, bij een in een stadium van ontwikkeling verkeerenden stijl, die uit *eigen* bodem, uit *eigen* volk, uit *eigen* hoofden, uit *eigen* consequentiën is ontstaan; daar voelt men bij intuïtie als 't ware, of daar erlangt men, al denkend zoekend, *de* oplossing; maar bij de toepassing van een geheel *nieuwen* stijl, met geheel *nieuwe*, met geheel andere opvattingen en met geheel andere vormen-wetten,

en een anderen ornementaal-schat, daar staat men, tenzij geheel in dien *nieuwen* stijl opgeleid, bij herhaling voor de vraag, wat *kan*, wat *mag*, wat *moet?*

En nu heeft de bouwkunst, dat lastige, dat bijna fatale mag ik wel zeggen, dat men als bouwmeester niet altijd *vooruit* beslist *kan* weten, noch ook beslist *kan* zien, of iets, *al* dan *niet*, werkelijk *goed zal doen;* de musicus, hij kan zijn melodie al hoorend verbeteren, de beeldhouwer, hij kan zijn klei-model nauwkeurig uit elk gezichtspunt bestudeeren en evenals de schilder, 't geen hem in zijn werk niet mocht bevallen nog wijzigen of verbeteren, maar den architect is dat *vooraf zien* en *verbeteren* niet mogelijk; afgaande op zijne teekeningen, steunend op zijn voorstellings-vermogen, moet en gaat hij bouwen, want tijd en geld tot het maken van goede modellen staan niet dan hoogst zelden te zijnen dienste, en dus eerst als zijn werk gereed is, als het er staat, als het gebouwd is, ziet hij niet zelden, dat het *niet goed doet*, dat, 't zij de omgeving, de stand, de kleur, de materie of wat het dan ook zijn moge, hem parten speelt, en hoe gaarne hij dan ook 't zij iets of wel alles nog zou willen wijzigen en dit of geheel of ten deele nog zou willen herbouwen, zulks is helaas niet doenbaar, niet mogelijk; wat gebouwd is, is *af*, 't zij dan goed of slecht; welnu, *dat* juist, weêrhoudt menigeen van inventie, en doet hem blijven bij het bekende, bij het bestaande, en doet hem volgen in plaats van voorgaan, en dit te eer, waar men, gelijk hier, stond voor de toepassing van een nieuwen, pas geïmporteerden stijl.

Van daar, dat toen ter tijde, bij de komst van dien nieuwen stijl, plaatwerken als die van *de Vriese* en van zijn tijdgenooten zooveel succes hadden, zooveel herdrukken beleefden; te vergeefsch herhaalt hij telkens in zijn „Architectura": „Copiëer me tog niet, volg „'t geen ik u om bestwille bied niet na, maar wil het „tot eyghen instructie aennemen, want wij ende willen „met onse reden niet bedwingen yemant ons goetduncken „in desen te moeten obedieren oft volgen, ick en doe „'t mijne maer ten yeghelijckx besten, om beters wille, „om ander ooc sijn devoir daer in te doen, ende ooc „sijn cloecke ingenieuscheyt daer inne te gebruycken, „na dat sijn verstant de sake goet sal bevinden," en elders weder zegt hij: „Ick en stelle ook 't selfde niet „voor een effect Patroon oft Modelle, om soo juist te „moeten ghemaect worden, dan maer voor ordinancie „en maniere, yeghelijc meester doe naer sijnen luste en „liefde, soo hijt ten oorboir ende ten alderbesten bevinden sal te behooren, wij sullen hier bij ophouden, „opdat een ander oock sijn beste devoor doe ende „ut laet gaen, ten dienste van alle liefhebbers."

Volg 'tgeen ik u geef dus niet zoo maar na, zegt *de Vriese;* dat is goed en wel gezegd, maar hij die geen eigen bronnen ter beschikking heeft, hij volgt, zoowel voorheen als ook nog heden ten dage, liever trouw iets goeds na, dan er kreupele eigen kinder op na te gaan houden.

Welnu, de werken van de Vriese, zij wandelden van Antwerpen naar Leiden en naar Haarlem en Groningen, en van Groningen naar Emden en Norden en Bremen, en van daar naar Hamburg en Kopenhagen en naar Dantzig, en zij wandelden van Antwerpen uit naar het atelier der graveurs te Orleans, alwaar een Du Cerceau, alles wat hij daarvoor geschikt achtte, liet nagraveeren, om het als eigen werk weder in een eenigszins ander formaat en soms ietwat bijgeteekend of gewijzigd de wereld in te zenden, en zij wandelden tevens Zuid-Duitschland in; en in al de steden, die ik daar noemde, kunt gij heden ten dage nog geheele gevel-gedeelten en topgevels en dakvensters en deur-omlijstingen en siervormen vinden, ontleend aan die werken, — tenzij *de Vriese* er zelf de ontwerpen voor mocht hebben gemaakt, hetgeen mij niet is gebleken.

Schoy getuigt van hem aan het slot zijner studie: „Hans Vredeman de Vriese fut, sans contredit, l'un des „maîtres les mieux doués de notre glorieuse Renaissance „Italo-Flamande; comparable à tous ses rivaux Italiens, „Espagnols, Allemans et Français, il ne fut inférieur à aucun „et surpassa le plus grand nombre. Il appartient incon„testablement à cette catégorie d'esprits d'élite, pour qui „l'art est un sacerdoce, qui réclame tout leur sang, une „mission qui ne doit finir qu'avec leur vie."

Inderdaad, men moge het betreuren, dat *de Vriese*, op grond dat hij ornementiste en geen architect is geweest, voor onze Renaissance niet meer heeft kunnen zijn, dat neemt toch niet weg, dat hij werkelijk is geweest een man van een zeldzaam talent, een decorateur, beschikkende over een buitengewonen rijkdom van vormen en over een enorme werkkracht, en die, dank zij zijn meesterschap in de perspectief en zijn rijk en ruim en idealisch voorstellingsvermogen, zoo in plaat als in werkelijkheid eene reeks van architectonische schilderingen heeft geleverd als vóór hem ten onzent niemand heeft, en na hem slechts enkele meer van die waarde zijn geleverd.

Op architectonisch en decoratief gebied is hij zeer zeker geweest een onzer grootste en beste en rijkst begaafde teekenaars, een man, wiens smaakvol werk, boven dat van vele zijner tijdgenooten in hooge mate uitmunt; ik behoef o. m. slechts te herinneren aan het groote plaatwerk „Architectura" van *Wendel Dietterlin* uit Straatsburg, dat in 1598 verscheen, en waarvan *Guilmard* getuigt: „avec elle commence la décadence de la Renaissance Allemande." [1]) Inderdaad, het werk van de Vriese, het kan nog heden ten dage een ieder gerust ter studie worden aanbevolen; gaarne had ik dit overzicht dan ook met meerdere facsimilés zijner platen verrijkt gezien, doch de Redactie van dit Weekblad, dat niet bestemd is tot en zich ook minder eigent voor speciaalstudiën van eenigen omvang, heeft mij reeds meer platen ter opname toegestaan, dan waarop ik aanvankelijk mocht rekenen, waarvoor ik haar bij dezen dan ook dank zeg. Ik eindig dit verre van volledig overzicht over het leven en het werk van *onzen de Vriese* met diens eigen woorden:

„Ende onse meyninghe en is niet, de Lief-hebbers deser „consten met veel lesen swaermoedigh te maken, alleen„lijck alles op 't cortste (doch sooveel als wij des noodich „ende ghenoech achten), voor te stellen, twelck wij ge„daen hebben, 't onse gevende voor yet beters, ende „sulcx beveel ick elck een sijnder discretien ende ingenie „ten besten.

„Hiermede goede Studiosen, discrete Lesers ende in„genieuse Bouwmeesters, bidde ick u desen onsen arbeydt „in dancke te nemen ende denzelven met lust te door„gronden ende wensche ick u vrede ter Salicheyt, ende „liefde ter Studie. Vaert wel."

C. H. PETERS.

's GRAVENHAGE, Augustus 1895.

---

1) Een bij Claesen te Brussel verschenen herdruk van dit werk, is thans, ik vrees zeer *ten koste* onzer kunst, tot lagen prijs door de firma Cohen verkrijgbaar gesteld.

NASCHRIFT.

De heeren *Frederiks* en *Godefroy*, hadden, daartoe aangezocht, de goedheid mij nog eenige opmerkingen en mededeelingen inzake de werken van *Vredeman de Vriese* te verstrekken, welke ik niet mag verzwijgen.

Van het plaatwerk *Scenographiae* (VI) vermeld op bladz. 199, is nog verschenen een herdruk onder den titel: „Variae Architecturae Formae a Joanne Vredemanni „Vriesio, Magno Artis Huius, etc. — Antwerpiae Excu- „debat Theodorus Gallaeus 1601" — de platen zijn minder „scherp, en fijn uitgevoerd dan de oorspronkelijke, op alle is het „Cock excudebat", hoezeer soms nog flauw zichtbaar, uitgewischt en vervangen door „Theodorus" of door „Th. Galle exc." ook mist op plaat I het „Laet de Cock coken om 't volckx wille". Onder denzelfden titel: „Variae Architectuae Formae," bezit het museum Plantin te Antwerpen, een werk met 64 prenter, waarvan een 50-tal van *de Vriese*, en van deze behooren de 20 eerste platen tot zijn ovaal geencadreerde architecturen; op plaat 51 dezer serie wordt Corn. Collaert als uitgever genoemd.

De Kon. bibliotheek te Brussel bezit onder denzelfden titel een werk met een 39 tal platen zoo van *de Vriese* als anderen; waarschijnlijk zijn dus na Cock's dood, die kinderloos stierf, zijn koperen platen aan Galle en aan andere uitgevers verkocht, en hebben deze daarvan vele herdrukt en in onderscheiden seriën opnieuw in den handel gebracht.

Onder de plaatwerken van *de Vriese*, door den heer *Godefroy* uit de verzameling Destailleurs aangekocht, bevindt zich ook zijn werk, Fonteinen (XVI), doch volgens het in cartel geteekend titelblad, gegraveerd door Joannes à Duetecum et Lucas à Duetecum, overigens met dezelfde Latijnsche en Hoogduitsche titels en zonder jaarcijfers, blijkbaar is dit werk een herdruk van Theodorus Gallaeus te Antwerpen.

In de Joannis Thijsii Bibliotheca te Leiden bevindt zich onder No. 1682 een werk, dat in den Catalogus beschreven als Sam. Marolois, Opera Mathematica, behalve eene fransche uitgave van de beide werken over „*de Perspective*" van Vredeman de Vriese (XXV en XXVI), bovendien onder den titel: „Les cinq Rangs de l'Architecture" een fransche herdruk bevat van zijn werk „Architectura" (XXVII), een herdruk uitgegeven in 1620 te Amsterdam chez Jean Jeansson, demeurant sur l'Eau à la Carte Marine; geplakt tegen de keerzijde der platen bevindt zich daarin een titelblad, ontleend aan de Vriese's grottesken met het opschrift:

Parerga
A. Jo Vredmanno Vrisio
Ingeniose Inventa
A Carolo Mallerij
In Lucem Edita
Antverpiae
M. DC. XII.

en een elftal platen, genummerd 2, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 14 en 16, met fonteinen en bronnen in allerlei sierlijke en gezochte vormen, staande in tuinen en op binnenhoven en behoorende tot de serie waterbronnen sub XVI boven omschreven en dus blijkbaar door Mallerij (geb. te Antwerpen in 1576) opnieuw in 1612 uitgegeven.

De heer *Frederiks* is van meening, dat het aan *de Vriese* toegeschreven werk (XIX) *Theatrum Vitae Humanae*, trots den titel [1]), evenmin van hem is, als het onder zijnen naam herdrukte plaatwerk met Bijbelsche tafereelen van P. v. Groeningen (zie bladz. 237) en beschouwt de aaneengevoegde VV als het monogram van den graveur *Johannes Wierix*, een tijdgenoot van *de Vriese*, [2]) en dit te eer, daar de *Vriese* al zijn overige werken voluit heeft onderteekend en zijn architectuur veelal ook beter is, dan de hier gegevene. *Guilmard* en *Schoy* echter, stellen dit werk wel degelijk op naam van *de Vriese*, en Guilmard geeft als monogram van *Wierix* niet een W maar een M

De heer *Godefroy* bezit uit de verzameling *Destailleurs* een 35 losse platen van de Vriese's *Hortorum* (XXII, XXIII en XXIV), alle van gelijk formaat, deels genummerd, deels ongenummerd en van verschillenden druk, en voorts nog een cahier met 15 platen van de serie XXII, blijkens het bijbehoorend titelblad te Keulen in 1615 bij Joh. Bussemacher gedrukt, de platen zijn echter van de tegenovergestelde zijde gezien.

De heer L. A. Springer, de tuinbouw-architect, heeft in zijne bijdrage getiteld: „De oud-Hollandsche Tuinkunst", verschenen in Eigen Haard, jrg. 1889, (bladz. 430 en v.) enkele der daarin voorkomende illustratiën ontleend aan bovengenoemde tuinboeken van de Vriese.

Onder den titel: „*Architectura*" verscheen nog in 1612 bij Johann Driederich de Bry zü Franckfurt am Maijn, eene bloemlezing hoofdzakelijk uit de architectuurwerken van de Vriese, bewerkt door Daniel Mayer, met 72 tafeln mit architectonischen Details, Façaden, Portalen, Kaminen, etc. nach Johann Vredeman de Vriese und Wendelin Dietterlin.

Zooals reeds in den aanvang dezer studie over *de Vriese* is gezegd, en zoowel daaruit, als ook uit dit naschrift blijkt, bestaat er ten dezen nog zeer veel duisters en onzekers en is het medegedeelde, dan ook slechts te beschouwen als iets, dat in vele opzichten nog aanvulling en misschien ook verbetering behoeft.

AFDEELING AMSTERDAM.

Tocht naar Utrecht. Aan de leden van de afdeeling Amsterdam was op Zaterdag 21 September j.l., de gelegenheid aangeboden te Utrecht eenige belangrijke gebouwen te bezichtigen. Te 12.30 uur uit Amsterdam vertrokken, vereenigde men zich te Utrecht gekomen, met de leden van de Afdeeling Utrecht en werd allereerst een bezoek gebracht aan het bijna voltooide Administratiegebouw van de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, welk gebouw door het Utrechtsche Dagblad dat daarvan reeds eene uitvoerige beschrijving gaf als „Het Spoorwegpaleis" is genoemd.

De architect van het gebouw, de heer Jacob F. Klinkhamer, door wiens welwillende medewerking de toegang tot bezichtiging was verkregen, leidde de bezoekers daarbij rond, besprak de eischen waaraan dit gebouw moest voldoen en gaf uitvoerige

[1]) Die titel luidt: „Theatrum Vitae Humanae. Aeneis. Tabulis „per Joa: Phrijs Exaratum — Excude. Petrus Balt. Antwerp. 1577."

[2]) *Jean Wierix* werd geboren te Amsterdam in 1550, en gaf verschillende allegorische plaatwerken uit, door *Guilmard* omschreven.

inlichtingen over de wijze van verwarming en het systeem van afzuiging van de bedorven lucht uit de vertrekken.

Nadat het gebouw van beneden tot boven was bezichtigd, wenschte de Voorzitter van de Afdeeling Amsterdam, de heer C. B. Posthumus Meijes, de bouwmeester hartelijk geluk met het resultaat van zijn arbeid.

Hierna werd een bezoek gebracht aan de prachtige Domkerk, die helaas inwendig in geen luisterrijken toestand is, hetwelk voor een groot deel moet worden toegeschreven aan het bijzonder smakeloos meubilair.

Het dicht bijgelegen, gerestaureerde groot Auditorium werd daarna bezichtigd en vooral geroemd de mooi uitgevoerde banken en stoelen.

Van daar toog men naar den Kloostergang en vervolgens naar de Senaatskamer van de Universiteit met hare eigenaardige collectie geschilderde portretten van professoren.

Ten slotte werd de Universiteit, bezocht waar de leden door den pedel, de heer Jansen, op voorkomende wijze werden rondgeleid en geen enkel vertrek onbezocht bleef.

De Amsterdamsche deelnemers aan dezen tocht, die o.a. bijgewoond werd door het eerelid van de afdeeling Amsterdam den heer J. H. Leliman, en verder door den heer A. N. Godefroy en de president van de Maatschappij, de heer C. Muysken, namen hierna afscheid van elkaar en waren hoogst voldaan over dit door fraai weder begunstigde uitstapje.

HOOGE GEBOUWEN IN AMERIKA.

Aan de Amerikaansche torenhooge gebouwen wordt in het land zelf den oorlog verklaard, en wel door de brandweer.

In New-York is voorgesteld om voortaan alle gebouwen slechts zoo hoog te maken, dat zij van buitenaf nog te bespuiten te zijn.

Dat een dergelijke maatregel spoedig instemming zal vinden, is niet zeer waarschijnlijk, omdat bij den bekenden zin van het Amerikaansche volk voor het kolossale, deze gebouwen zeer in den smaak vallen en het zelf als eene aanbeveling eener firma geldt, haar kantoor of werkplaats in een dezer, door hunne groote afmetingen opvallende gebouwen, te hebben. Gunstig gelegen bouwterreinen op hoeken van straten of pleinen in de brandpunten van den handel zijn buitengewoon hoog in prijs, zoodat men ter verhooging van de opbrengst wel gedwongen was, zoo hoog mogelijk te bouwen.

De zucht om hoog te bouwen, voerde tot het streven om de gebruikelijke constructies door lichtere en tegelijk vuurvaste te vervangen. Met de vermeerdering van het aantal verdiepingen hield ook de verbetering van de machines voor het vervoer van personen en lasten (liften) gelijken tred, zoodat tegen de bruikbaarheid dezer gebouwen niet veel bezwaren zijn. Tot woongebouwen zijn deze reuzen trouwens niet bestemd en zij geven over het geheel genomen in aanlegkosten voor verwarming, verlichting etc. aanmerkelijke bezuinigingen.

Om zich een denkbeeld te vormen van deze „sky-scrapers" (luchtkrabbers) zoo als zij worden genoemd, mogen de volgende afmetingen dienen.

In Boston, hetwelk naar Europeesche begrippen de meest ontwikkelde stad is, zijn bouwverordeningen van kracht die voor branvrije handelsgebouwen eene hoogte van 37.50 Mr. toelaten, terwijl andere gebouwen niet hooger dan 21 Mr. mogen zijn.

In New-York en Chicago bestaan tot heden geen wetten welke de hoogte van gebouwen bepalen. Wel wil men in Chicago voorschrijven, dat voor straten van 24 Mr. breedte eene hoogte van 45 Mr. wordt toegestaan.

Het bekende Vrijmetselaarsgebouw (masonic-temple) te Chicago, tot heden het merkwaardigste gebouw onder deze reuzen, is 97 Mr. hoog van uit de straat gemeten. waarvan 82 Mr. door de 20 verdiepingen worden in beslag genomen. Het onlangs voltooide gebouw van de Manhattan Levensverzekeringsmaatschappij te New-York is, met den torenbouw medegerekend, 116 Mr. hoog en geniet daardoor het voorrecht het hoogste gebouw ter wereld te zijn. Ontwerpen voor nog hoogere gebouwen in New-York (Sungebouw met 32 verdiepingen) en in Chicago zijn in wording. Hoewel deze gebouwen uitzonderingen zijn, is eene hoogte van 12 tot 14 verdiepingen voor handelsgebouwen zeer gewoon.

Uitvoerige mededeelingen omtrent de constructie van deze gebouwen zijn te vinden in de laatste jaargangen van de Deutsche Bauzeitung en in het Zeitschrift für Bauwesen, terwijl als gevolg van de gehouden Expositie in Chicago afzonderlijke werken daarvoor zijn verschenen.

O.

DE WERELDTENTOONSTELLING TE PARIJS in 1900.

Uit een rapport door den Commissaris-Generaal, de heer A. Picard, op 12 Juli aan den Gemeenteraad van Parijs uitgebracht, wordt het volgende ontleend. De kosten van deze expositie worden begroot op 100 millioen francs, dat is de helft van het bedrag hetwelk te Chicago benoodigd was, terwijl de kosten van de Tentoonstelling van Parijs in 1889, slechts 50 millioen francs hebben bedragen.

Zonder met Chicago te willen concurreeren, meent men een bedrag van 100 millioen francs, in het belang van het aanzien van Frankrijk, noodig te hebben.

Na afloop der Tentoonstelling zullen twee monumentale gebouwen, terplaatse van het tegenwoordige Palais de l' Industrie, ter waarde van 25 à 30 millioen francs en eene monumentale brug over de Seine, ter waarde van 5 à 6 millioen francs in wezen blijven.

Volgens de Commissie-Generaal is dit bedrag niet onnut besteed en wordt het gedekt door de ontvangsten, daar volgens statistieke opgaven in 1889 een som van 1,200,000.000 francs door de bezoekers in Parijs is achtergelaten, zoodat men veilig kan aannemen dat in 1900 een bedrag van 2 milliarden in Parijs zal blijven en dus eene uitgave van 100 millioen francs wel gerechtvaardigd is.

Evenals in 1889 is geschied moet de stad Parijs ook nu een vijfde deel van de benoodigde som geven.

Dit vijfde deel, groot 23 millioen francs, wordt evenwel geheel gedekt door de meerdere inkomsten van de verbruiksbelasting, welke in 1889 10 millioen opbrachten en in 1900 bij 60,000.000 bezoekers vermoedelijk 20 millioen francs zullen bedragen.

De Parijsche Gemeenteraad bewilligde met groote meerderheid van stemmen deze bijdrage van 20 millioen francs.

In een volgend nummer hopen wij nog eenige gegevens omtrent deze expositie te kunnen mededeelen.

O.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling Haarlem, 16 Sept. '95. De eerste wintervergadering der Afdeeling was slechts door een twaalftal leden bezocht. Na voorlezing der notulen en eenige ingekomen stukken werden op verzoek van het Hoofdbestuur der Maatschappij eenige vragen gesteld, om daaruit een keuze te kunnen doen voor de vragen, die door genoemd Bestuur dezen winter weder aan de Afdeelingen ter beantwoording zullen worden gegeven.

Op voorstel van den Voorzitter werd de vraag gesteld:

Wat zijn de voor- en nadeelen van het gebruik van Belgischen metselsteen tegenover ons inlandsch fabrikaat, en wat zijn de oorzaken van het steeds toenemend gebruik daarvan?

Op voorstel van den heer de Waal Malefijt werden de beide volgende vragen gesteld:

Wat is bij de vele knoeierijen, bestaande in het dooreenmengen van steen- en schelpkalk, de beste wijze om kalk te keuren? Heeft Friesche schelpkalk voordeelen boven die van den Rijn; zoo ja welke?

Wat is te doen tegen de mierenplaag, zooals die in de Directeurswoning van het Postkantoor te Leeuwarden wordt aangetroffen?

Van de drie vragen in de vragenbus gevonden, gaf één aanleiding tot de volgende vraag:

Indien door uwe Afdeeling een examen voor den architect wenschelijk en verplichtend wordt geacht, welke wijze is dan de beste om dat examen in te voeren en verplichtend te stellen?

De beide andere in de bus gevondene vragen waren van meer huishoudelijken aard en zullen in de volgende vergadering worden behandeld.

Op voorstel van den heer Droste wordt als vraag gesteld:

Naar aanleiding van de *ontdekking* der crypta te Geertrui-

denberg wordt de vraag gesteld, of het niet wenschelijk is om een onderzoek te doen naar de grondvesten van andere oude kerkgebouwen, die de aanwezigheid van ondergrondsche bouwwerken doen vermoeden.

Als afgevaardigden naar de 72e Algemeene Vergadering der Maatschappij te Amsterdam worden benoemd de heeren Leijh en van der Ban, en als plaatsvervanger de heer Geijl.

BERICHTEN.

Kerk te Schagen. In de vergadering van den gemeenteraad van Schagen, gehouden op 17 September j. l., kwam o. a. het zeer gewichtige vraagstuk van den herbouw van den gemeentetoren, behoorende bij de afgebrande kerk, ter sprake. De Voorzitter deelde mede, dat B. en W. daaromtrent in overleg waren getreden, in het belang eener goede bouworde met Heeren Kerkvoogden, daar toch kerk en toren in dit opzicht één geheel moeten vormen. Het resultaat dezer conferentie was geweest, dat Kerkvoogdij en gemeente één architect moeten hebben. Verder dat, behoudens goedkeuring van notabelen en Raad, drie van de zich daarvoor aanmeldende architecten, zullen worden uitgenoodigd een teekening met bestek en begrooting in te zenden, uit welke plannen, dan eene keuze, gehoord een bevoegd deskundige, zal worden gedaan; aan hen wier ontwerpen niet voor den bouw in aanmerking komen, zal voor hunne bemoeiingen eene premie worden toegekend van f 400.— en f 300.—, zullende het laagste bedrag zijn voor dengene wiens ontwerp het meest aan de gestelde eischen beantwoordt.

Er volgde alsnu eene zeer langdurige discussie, waarbij de heer Van der Maaten zeer beslist verklaarde, dat hij zijne stem daarvan afhankelijk stelde, dat Kerk en Toren op dezelfde plaats zullen verrijzen als de vorige en de toren zooveel mogelijk aan de oude gelijkvormig zal zijn. In den loop van het debat bleek, dat Kerkvoogden reeds hebben besloten, het kerkgebouw op de vorige plaats te stichten, zoodat de toren noodwendig ook ongeveer op deszelfs vorige plaats zal komen. Nadat nu nog op voorstel van den heer Van der Maaten was besloten, dat de teekenaar van het te kiezen ontwerp ook eene vergoeding zal verkrijgen, voor het geval hij niet tot architect mocht worden benoemd werd het voorstel van B. en W. aangenomen.

Begrijpen wij de bedoeling van den Raad, uit dit verslag, goed, dan zal men afwachten welke architecten zich opdoen en aanbieden om den toren volgens hunne plannen te herbouwen, en zullen daaruit drie gekozen worden die ontwerpen moeten leveren.

Dit systeem achten wij afkeurenswaardig, omdat men afhankelijk is van een aanbieding en het niet in het karakter van den bekwamen architect ligt, zich aan te bieden.

Bovendien zal het zeer wenschelijk zijn, dat kerk en toren door één zelfden architect gebouwd worden.

Men sla den weg van een prijsvraag in.

In het vorige nummer van het Bouwk. Weekblad komt eene advertentie voor van den heer J. H. P. Janse te Amsterdam, over cartonnen kokers, geschikt tot het bewaren en verzenden van teekeningen, documenten enz.

Wij maakten kennis met deze kokers, beproefden ze reeds en kunnen ze onzen lezers met gerustheid aanbevelen.

De kokers, voorzien van losse deksels, zijn van zwaar geperst, dik carton, en in alle afmetingen te verkrijgen, wat betreft de lengte tot 98 c.M., de middellijn tot 13½ c.M. De prijzen zijn zeer billijk; zoo kosten b. v. de 100 stuks kokers van 30 c.M. lengte en 6½ c.M. middellijn slechts f 5.80, en elke c.M. dien men deze kokers langer wenscht, 14 cents per 100 stuks.

Zorgvuldige verpakking van te verzenden teekeningen, en daardoor het behoud van deze, behoeft dus waarlijk om de kosten niet meer achterwege te blijven

Wij meenen onze lezers een dienst te doen, door hunne aandacht op dit nieuwe artikel te vestigen.

St. Walburgskerk te Zutphen. De restauratie van het deel der St. Walburgskerk tusschen het herstelde Noorder hoofdportaal en de torentrap is den 7 September j.l. gereed gekomen.

Het plan, om te Amsterdam een congres van electrotechnici te houden, is opgegeven; daarentegen zijn de statuten van een op te richten Ned. Ver. voor electrotechniek reeds ontworpen en zullen deze in een 26 Oct. te Amsterdam (terrein der tentoonstelling) te houden verg van belangstellenden behandeld worden en de Ver. worden geconstitueerd. Secretaris is prof. Ravenek te Delft.

In de Staatsbegrooting voor 1896, Hoofdstuk Binnenlandsche Zaken, worden de volgende posten gevonden.

Voor de ambachtsschool te Utrecht wordt f 1000 meer voorgedragen; voor die te Leiden f 2000 meer; voor die te Arnhem f 3000 meer; voor Groningen kon het subsidie met f 1000 worden verminderd.

Voor de Polytechnische school worden aangevraagd 1°. f 4000 voor een nieuwen hoogleeraar in de werktuigkunde en kennis van werktuigen; 2°. f 1200 voor een assistent voor de beschrijvende meetkunde. Voorts worden thans op 't volle bedrag gebracht de jaarwedde en personeele toelage van den hoogleeraar in bacteriologie en technische microscopie en de jaarwedden van het personeel bij het bacteriologisch laboratorium. Een memoriepost is uitgetrokken voor de jaarwedde van den leeraar in den ijk, welke betrekking weer vervuld zal worden.

In verband met de nog onderhanden bewerking van nieuwe ontwerpen voor een gebouw ten behoeve van 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie, is het daarvoor uitgetrokken bedrag gehandhaafd; gerekend is op den tweeden termijn voor den aanbouw van eene inrichting voor astrophotographie bij de sterrenwacht en op den tweeden termijn voor den bouw van een pharmaceutisch laboratorium. De kosten zijn op ongeveer f 165.000 begroot.

In overweging is de aanbouw voor f 25,000 van 4 collegezalen voor het academiegebouw ten behoeve der rechtsgeleerde faculteit.

Bij afd. Kunsten en Wetenschappen wordt f 1000 aangevraagd voor het ontwerpen van een plan van eventueele restauratie der in de XIIIe eeuw gestichte Grafelijke zalen op het Binnenhof. Eerste termijnen worden aangevraagd voor de restauratie van den toren te Brielle, de kerk te Hattem, de kerk te Meerssen en de kerk te Oldenzaal.

De jaarwedde van den onder-directeur van het Mauritshuis wordt ter verhooging voorgedragen van f 1000 op f 1600.

Op de begrooting van het Hoofdstuk Justitie komen o. a. de volgende posten voor:

Voor de stichting van een nieuw kantongerechtsgebouw te Tilburg is f 22.500 geraamd.

Een wetsontwerp zal worden ingediend tot bekrachtiging van een ruiling met de gemeente Haarlem, tot het verkrijgen van terrein voor den bouw van een huis van bewaring en van eene kleine strafgevangenis. Voor de ruilingsom en met den voorgenomen bouw een aanvang te maken is f 25,000 uitgetrokken. De inrichting, voor 72 gevangenen bestemd, zal naar voorloopige raming f 121,200 kosten.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Leeuwarden, 14 Sept. Het Gemeentebestuur, de uitbreiding van de Gemeenteschool n°. 10 en meubilair. Van 12 inschrijvingen, de laagste van J. Doker, de school voor f 16700.— en het meubilair voor f 250.—. Gegund.

Rotterdam, 14 Sept. De architecten H. Evers en J. P. Stok Wz., het maken van een paalfundeering enz. voor een kerkgebouw, voor rekening van het Bestuur der Rem. gemeente. Van 10 inschrijvingen, de laagste van J. Spruijt voor f 18479.—. Gegund.

Utrecht, 14 Sept. Het Ministerie van Binnenl. Zaken, het bouwen van een anatomisch pharmacologisch laboratorium. Begrooting f 28600.— Van 7 inschrijvingen, de laagste van W. A. G. Jansen voor f 29540.—.

Deventer, 16 Sept. De architekt J. A. Mulock Houwer, het bouwen van een woonhuis met pakhuis. Van 18 inschrijvingen, de laagste van R. v. d. Spoel voor f 10868.—

Hengeloo, 16 Sept. De architekten van der Goot en Kruisweg, te Hengeloo en Bussum, het bouwen van een nieuw gedeelte

aan de Koninklijke Weefgoedfabrieken, voorheen C. T. Stork & Co. Van 12 inschrijvingen, de laagste van J. P. Broekhoven voor f 18735.—. Gegund.

Wageningen. 16 Sept. Het Gemeentebestuur, het bouwen van Marechaussée kazerne met stalling. Begrooting f 13987.90. Van 8 inschrijvingen, de laagste van N. Willemse te Vreeswijk voor f 13265.—.

Meppel, 17 Sept. De architekt P. Janzen, het bouwen van 24 arbeiderswoningen voor rekening van de Nederl. Patroonsvereeniging „Boasz", afd. Meppel. Gegund: perceel 1, aan H. Timmer voor f 4469.—; perceel 2, aan L. Kooij voor f 6947.—; perceel 3 aan G. Jansen voor f 5013.— en perceel 4 aan L. Kooij voor f 3275.—.

Arnhem. 18 Sept. De architekt J. W. Boerbooms, het bouwen van een zaal met bovenzaal enz., voor de Societeit St. Jan. Van 18 inschrijvingen, de laagste van J. A. Koenders voor f 19759.—.

Rotterdam, 20 Sept. De architekten J. H. de Roos en W. F. Overeijnden, het bouwen van twee heerenhuizen. Van 9 inschrijvingen, de laagste van W. en J. van Dort voor 14290.—.

's-Gravenhage. Het bouwen van een Kantoorgebouw enz. voor de Assurantie Maatschappij tegen Brandschade „de Nederlanden", te 's Gravenhage, onder beheer en volgens de plannen van de architecten J. Wesstra en H. P. Berlage Nzn. Van 14 inschrijvingen, de laagste van P. Breijer te 's Gravenhage, voor f 59.420.— Gegund.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

5 OCTOBER 1895. **15de JAARGANG.** **No. 40.**

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. ƒ 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN : van 1—5 regels ƒ 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.
BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Donderdag a.s., den 10 October, vergadert het Hoofdbestuur der Maatschappij in het Gebouw, Marnixstraat 402, te Amsterdam.

DE PERSONENLIFTEN IN DE TORENS VAN HET HOOFDGEBOUW DER WERELD-TENTOONSTELLING. AMSTERDAM 1895.

Jan Hamer & Co., te *Amsterdam*, vertegenwoordigers der Firma F. Witte, ingenieurs te Berlijn, exposeeren in de beide hoofdtorens van het hoofdgebouw:

a. Een hydraulische indirectwerkende Personenlift, voor 400 kg. last, met 35 M. opvoerhoogte.

b. Een electrische Personenlift, 600 kg. last, met 35 M. opvoerhoogte.

Beide liften zijn in werking en kunnen door bezoekers der tentoonstelling tegen de geringe vergoeding van 10 cent per persoon per op- en neergang worden gebruikt. Van af den hoogsten omgang van de torens heeft men een prachtig uitzicht over het tentoonstellingsterrein en een groot gedeelte van Amsterdam; bij heldere lucht is de toren van Haarlem zichtbaar.

In onze technische vakbladen zijn de verschillende typen Personen-, Goederen en Spijzenliften dezer firma herhaaldelijk zeer waardeerend beschreven, o. a. in het orgaan van het Genootschap „Architectura et Amicitia", van den 13 Januari 1864 en *De Ambachtsman*, Vakblad voor timmerlieden, machinisten enz. van dien zelfden datum, waarin alles tot in de kleinste bijzonderheden behandeld wordt; dit voor hen die er meer van wenschen te weten.

Ons bepalende tot de geëxposeerde liften noemen wij vooreerst de *Hydraulische Indirectwerkende Personenlift.* Hierbij staat de geheele liftconstructie boven den grond, wat in vele gevallen te verkiezen is boven de directwerkende, waarbij de zuigerstang of plunger onder de liftkooi geplaatst is en waardoor in den grond een cylinder of put gemaakt moet worden, in diepte gelijk aan de opvoerhoogte der liftkamer; ook de kosten van installatie zijn geringer.

De hydraulische cylinder is naast de baan der liftkamer bovengronds vertikaal in de schacht geplaatst en direct aan de Vechtwaterleiding aangesloten. De zuiger, die zich hierin op- en neer beweegt, brengt zijne beweging door middel van de zuigerstang waaraan hij verbonden is, over op den z. g. kruiskop. De draagkabels zijn in de schacht aan een vast punt opgehangen, loopen onder langs de kabelschrijven van den kruiskop naar boven, over de daaraan geplaatste kabelschijven en verder naar de liftkooi; wordt nu de zuiger met den kruiskop naar boven bewogen, dan zal de liftkooi zakken terwijl, wanneer de zuiger naar beneden gedrukt wordt, de liftkooi zal rijzen.

Deze bewegingen worden in den cylinder teweeg gebracht door beurtelings den waterdruk van den zuiger weg te nemen en er op te brengen, wat door de kraaninrichting wordt geregeld; een daaraan verbonden stuurkoord loopt door de schacht, zoodat deze kraanbewegingen van iedere verdieping alsook van de liftkooi uit kunnen verricht worden. Eene eenvoudige op- of nederwaartsche beweging met de hand aan het stuurkoord zet de liftkooi vast of doet haar rijzen of dalen.

Op haar hoogste of laagste punt wordt de liftkooi zelfwerkend vastgezet. Cylinder, zuiger en kraaninrichting zijn zoodanig geconstrueerd, dat bij het dalen van de liftkamer geen water verbruikt wordt; de waterkolom, die boven den zuiger staat, wordt bij het opgaan daarvan, dus tijdens het dalen der liftkooi, daaronder verplaatst. Door nu de kolom water, die zich onder den zuiger bevindt, op den waterafvoer te loozen, wordt de druk onder den zuiger weggenomen en zal de zuiger, waarop steeds de waterdruk uit den wateraanvoer staat, dezen naar beneden drukken en de liftkooi rijst dan.

Het gewicht van de liftkamer wordt hierbij door tegengewichten gedeeltelijk te niet gedaan; deze liggen op den kruiskop.

Ter bescherming van de draagkabels zijn alle kabelschijven met leder gevoerd; daardoor wordt spoedig slijten voorkomen.

Alhoewel dit reeds voor een veilig vervoer voldoende is, daar de draagkabels ieder eene tienvoudige zekerheid aanbieden, is de liftkamer waarin de personen plaats nemen nog van verschillende beveiligingen voorzien om te voorkomen dat, mochten een of meer kabels breken of een ander defect zich voordoen, een nederstorten der kamer verhinderd wordt.

Boven aan de liftkamer is nl. de *vang* of *valinrichting* aangebracht.

Deze bestaat uit twee horizontaal aangebrachte ijzeren balken die ter weerszijden eindigen in de geleidingskasten en waaraan tevens de vloer der kamer is opgehangen. Deze balken liggen evenwijdig naast elkaar, eene tusschenruimte van circa 6 c.m. overlatend. In deze tusschenruimte is eene zware stalen veer (soort rijtuigveer) opgesloten, in het midden waarvan de bakens, waaraan de draagkabels, hetgeen mede dient om eventueel schokken te voorkomen bij het in- en uitstappen der kamer. Er is zorg gedragen, dat de veer zich niet overspannen kan daar zij bij overbelasting stuit krijgt door eene koppeling der beide ijzeren balken; de beweging der veer is slechts over enkele millimeters.

Tusschen de beide ijzeren balken onder de veer liggen twee ijzeren hefboomen, die ter weerszijden in de geleidingskasten uitkomen en in het midden over elkander liggen; het midden der veer ligt boven het kruispunt dezer hefboomen. Deze hefboomen liggen overigens geheel los en kunnen gemakkelijk met de pink opgedrukt worden, welke kracht reeds voldoende is om twee losliggende getande stalen spieën in de geleidingskasten opgesloten, enkele millimeters naar boven te drukken.

De spieën stellen zich in de vrije ruimte in de geleidingskast, voor de geleiders (waartusschen de liftkamer loopt) gespaard, waardoor de kamer zich hoe langer hoe vaster werkt, vaster naarmate de last grooter is. De liftkamer is als het ware van onder op vast gespied en de spieën kunnen alléén eerst dan terugvallen, waardoor de kooi kan loskomen, wanneer deze naar boven getrokken wordt. De beide hefboomen dienen *alléén* om die spieën die onmiddelijk tegen de liftkooi-geleiders liggen, enkele millimeters op te tillen; de voeling met de geleiders doet de rest, en de hefboomen staan dan ook geheel buiten werk zoodra de spieën of klauwen in werking treden.

Het zijn de spieën en niet de veer of eenig ander mechanisme, die de vanginrichting vormen; dit ter onderscheiding van zoo vele veiligheidsinrichtingen aan liften, waarbij veeren de hoofdconstructie vormen.

Breken nu alle draagkabels tegelijk, zoo valt de veer die bijna onmiddelijk op het kruispunt der hefboomen ligt, terug en drukt de spieën op. Breekt echter een der draagkabels, zoo zal zich de balans door den trek der overige kabels scheef stellen, waardoor een beugel, onmiddelijk daaronder gelegen, naar beneden gedrukt wordt, die direct op de hefboomen werkt zonder dat de veer ontspannen wordt; dan zit de kooi terstond vast.

Buiten het breken der kabels zoude nog door eenig defect aan de overige machinerieën de liftkamer met eene ongewenschte snelheid kunnen nederdalen. Hiervoor is echter ook gezorgd en is op de beide ijzeren balken nog eene *veiligheidsregulateur* aangebracht, welke dient om de liftkooi vast te zetten, zoodra door de eene of andere oorzaak eene bepaalde snelheid overschreden wordt.

Deze veiligheidsregulateur komt in uiterlijk aanzien overeen met een stormregulateur en zijne werking is ook ongeveer dezelfde; hij is geplaatst op de vang of valinrichting. Zoodra de liftkooi in beweging gebracht is, in welke der beide richtingen ook, treedt de regulateur in werking en blijft werken totdat de liftkooi vast staat. De beide ronddraaiende bollen, gelijk aan die van den stormregulateur, gaan hooger of lager naar gelang de snelheid der liftkooi grooter of kleiner wordt. Door deze opwaartsche beweging der regulateurbollen wordt eene stift naar beneden gedrukt, die juist staat boven de hefboomen van de vanginrichting. Wordt nu de vastgestelde snelheid van de liftkooi overschreden, dan gaan de regulateurbollen zóó hoog, dat de stift diep genoeg naar beneden gedrukt wordt om den hefboom der stalen spie of klauw te raken en deze naar beneden te drukken, waardoor de laatste worden opgetild; de kooi wordt vastgezet en de regulateur treedt buiten werking.

Deze *vang* of *valinrichting* kan ook nimmer in het ongereede raken zooals ook hier te lande in een onzer Rijksgebouwen reeds afdoende is bewezen. Zoo was b.v.b. bij een lift die meer dan een jaar in onbedekte schacht tegen een buitenmuur geplaatst was, de *vanginrichting nog in volmaakte orde, niettegenstaande dat zij al dien tijd aan regen en wind blootgesteld en nooit gesmeerd of onderhonden was.*

IJzeren geleiders hebben ontegenzeglijk het voordeel, dat zij niet trekken; de liftkooi kan daartusschen vaster opgesloten worden en de rustige gang is op den duur verzekerd; zulke liften kunnen ook vrij tegen buitenmuren geplaatst worden zonder schacht, wat in vele gevallen waar de ruimte binnenshuis beperkt is, van veel waarde is. Buiten nog andere bezwaren die liften met houten geleidingen aankleven, zijn zij voor het laatste geval in het geheel niet toe te passen.

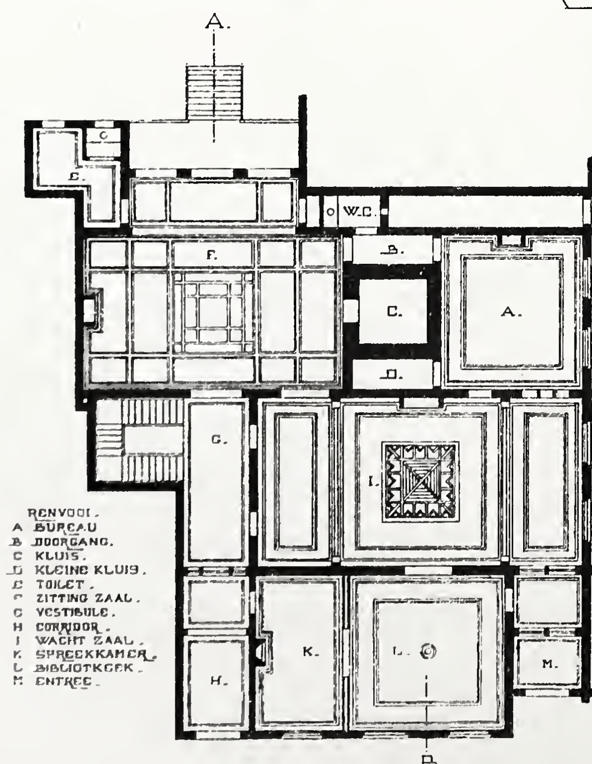
De *Electrische Personenlift* in den anderen toren opgesteld, is van lateren datum en is het de kracht van den electrischen stroom die den waterdruk vervangt om de liftkamer te doen bewegen; voor het overige is deze lift met zijne veiligheidsinrichtingen dezelfde als hiervoren omschreven; alleen kunnen meerdere personen vervoerd worden.

De motorische kracht wordt door eene electromotor voortgebracht, waarvan de as in eene worm eindigt, die weder op een wormwiel werkt, waaraan de kabeltrommel bevestigd is.

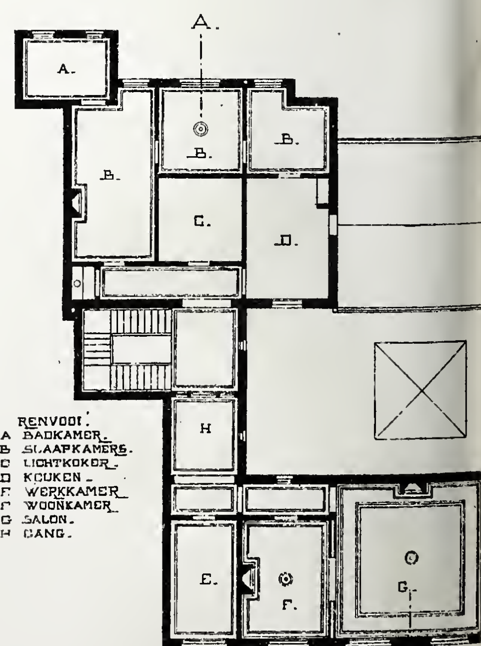
De draagkabels loopen van de liftkamer, vertikaal over de kabelschijven van het bovendrijfwerk weder naar beneden op deze kabeltrommel.

SPAARBANK VAN DE MAATS…

DOORSNEDE A B.

BEGANE GROND.

VERDIEPING.

OT NUT VAN 't ALGEMEEN"

GE. —

VOORGEVEL.

ZYGEVEL.

Wordt nu deze trommel rondgedraaid, zoo worden daardoor de draagkabels opgewonden en de liftkamer stijgt; eene tegenovergestelde richting dezer trommel doet de liftkamer dalen.

Evenals bij de hydraulische is ook hier de stuurkabel, die door de geheele schacht loopt, door den persoon die zich in de liftkamer bevindt, bewogen worden. Door deze stuurkabel op of neer te trekken, grijpen bij den electromotor de verschillende manupulaties plaats om hem vooruit of achteruit te doen draaien of stil te zetten. De zoogenaamde uitschakelaar die nog tusschen de stuurinrichtingen en den electromotor geplaatst is, dient om den electrischen stroom geleidelijk op den electromotor over te brengen, waardoor tevens een mogelijk branden der contacten wordt voorkomen.

Ofschoon zonder krachtuitoefening op de worm het wormwiel, waaraan de kabeltrommel gekoppeld is, niet achteruit kan loopen waardoor de liftkamer zoude dalen, is voor alle zekerheid nog een rem aangebracht, die vastgezet is, zoodra de stuurinrichting dien stand heeft aangenomen dat de electrische stroom verbroken is en dus de electromotor buiten werking staat.

Mocht de electromotor onverhoopt stroomloos worden, zoo staat de liftkamer onmiddelijk stil. Op alle eventualiteiten is dus ook hier gerekend.

Een tegengewicht in afzonderlijke baan geleid, doet het gewicht der liftkamer te niet.

Eene hydraulische lift van gelijke constructie als hier tentoongesteld, is op dit oogenblik onder meer in aanbouw in het *Binnengasthuis* te *Amsterdam* en bestemd voor het vervoer van zieken; de levering hiervan is voor rekening van de Commissie van Beheer en Toezicht op de Gasthuizen.

Eene electrische lift van gelijke constructie als hier tentoongesteld, de eerste in Nederland, is in aanbouw in het *Gemeente Ziekenhuis* te 's Gravenhage, eveneens bestemd voor het vervoer van zieken, en geschiedt door tusschenkomst van de welbekende firma Siemens & Halske te Berlijn, filiaal Den Haag.

In het hoofdgebouw, aan een der hoofdgangen naar de machine-galerij leidende, heeft de firma Jan Hamer & Co. onder meer op bouwkundig gebied ook nog twee verschillende typen spijzenliften geëxposeerd, die om hunne ingenieuse reminrichting aller aandacht waard zijn, te meer daar deze soort toestellen van meer algemeenen aard zijn.

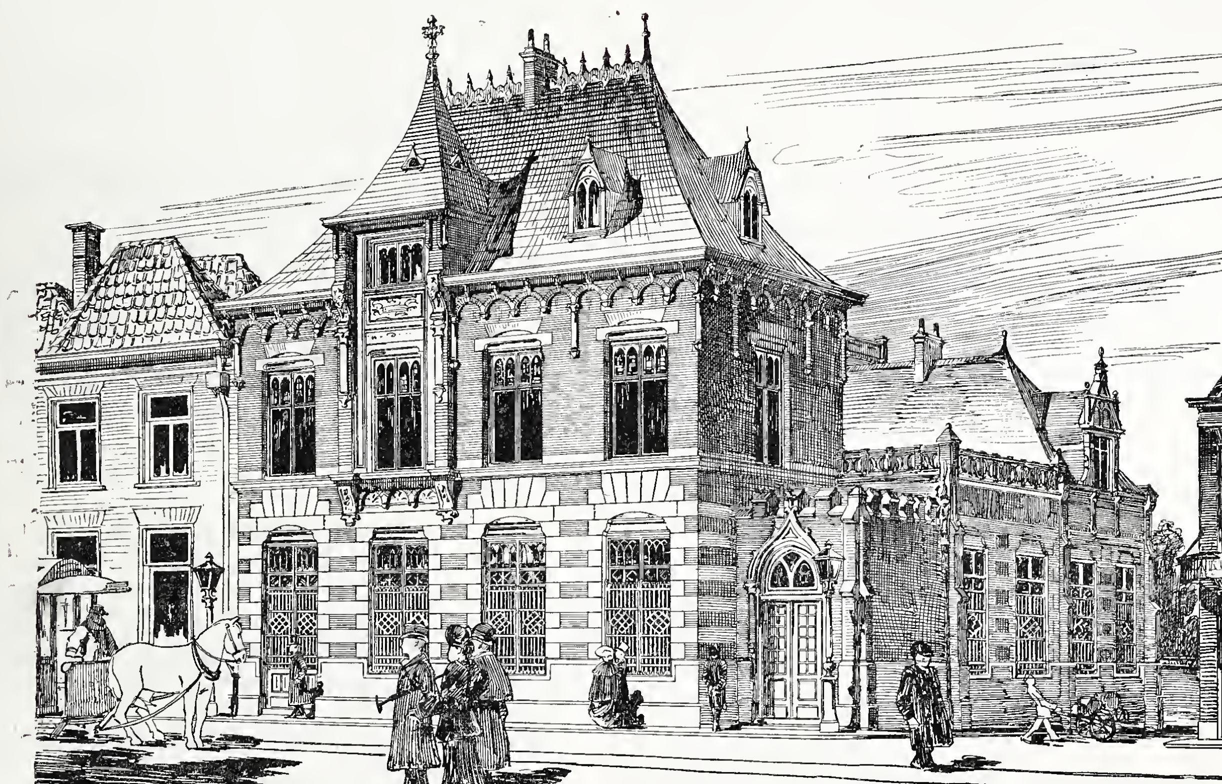
Die waarbij de handkracht op een draaier of kruk wordt overgebracht, wordt „*Draaierlift*", terwijl die waarbij de last door meerder tegengewicht wordt opgevoerd, „*Consolelift*" genoemd wordt.

De eerste is voor lasten tot circa 25 Kg., de tweede tot circa 10 Kg. De rem is hierbij zoodanig ingericht, dat zij alleen dan kan bewogen worden wanneer op eene voettrede getrapt wordt; neemt men den voet er af, zoo staat de kooi onmiddelijk vast zonder eenig gebruik van pallen, veeren of ander spoedig defect zijnd mechanisme; door het gewicht van kooi en tegengewicht trekt zij zelf zich vast.

Deze liften worden geheel compleet gangbaar in liftschacht-geraamte geleverd, zoodat men slechts ter plaatse in de verschillende étagevloeren de noodige ruimte heeft te sparen.

De betimmering kan later op de stijlen hiervan bevestigd worden.

Aan de personen-liften in de torens, werd door de Jury der Tentoonstelling de hoogste onderscheiding, het Eerekruis, toegekend.

W. L. BRÜCKMAN. del. — P. DU RIEU Fzn. Architect

SPAARBANK VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT NUT VAN 'T ALGEMEEN TE 's-GRAVENHAGE.

BIJ DE PLAAT.

Op den hoek van het Westeinde in de Jan-Hendrikstraat werd in 1893 een woonhuis afgebroken, waarvan in het Bouwkundig Weekblad van 14 Oct. 1893 eene

beschrijving werd gegeven. Einde 1894 was het gebouw voltooid, dat voor rekening van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen op die plaats werd opgetrokken. De indeeling van dit gebouw blijkt uit de plattegronden en het daarbij gevoegde renvooi. Het gebouw is opgetrokken in baksteen met onderdeelen van hardsteen tot aan den kordonband, terwijl daarboven Udelfanger zandsteen in den baksteen is verwerkt. Het beeldhouwwerk werd vervaardigd door den heer E. A. F. Bourgonjon, een kat in hardsteen gehakt, een leeuwenkop en een paar maskers, naar modellen van den beeldhouwer Johan Keller. De zittingzaal voor H.H. Commissarissen, aan de tuinzijde gelegen, heeft drie openslaande dubbeldeuren, toegang gevende tot een terras, en bovendien bovenlicht om de goede verlichting van de in het midden van het lokaal geplaatste werktafel te bevorderen. De groote kluis, uit een financieel oogpunt het niet minst belangrijke gedeelte van het gebouw, heeft van binnen een bepantsering met platen van ijzer en staal. Boven de zware ijzeren kluisdeur prijkt de Vlaamsche spreuk: „De renten loopen al slapende op." Een houten deur onttrekt de ijzeren kluisdeur aan het oog. Bepantsering en kluisdeur werden vervaardigd in de werkplaatsen van L. Franzen en Zoon te 's Gravenhage. De zittingzaal heeft een Engelsch behangsel naar een ontwerp van L. Foreman Day. Het meubilair werd, naar aangegeven teekening, in eikenhout uitgevoerd door de H.H. Pander en Van Malsen. De bovenramen van wachtzaal, bibliotheek en boekhouderskantoor zijn met glas in lood versierd; hiervoor werd zoogenaamd antiek glas verwerkt, door de fabriek „'t Prinsenhof" te Delft geleverd.

De heer A. de Haan te 's Gravenhage was aannemer van het gebouw, dat voor ± *f* 62.000 werd tot stand gebracht.

Aan het talent van den heer W. L. Brückman dank ik de perspectiefteekening in den tekst afgedrukt.

P. DU RIEU FZN.

DE GILDEN.

Door A. J. M. Brouwer Ancher.

Met ingenomenheid vestigen wij de bijzondere aandacht der lezers van dit blad op een pas verschenen boekwerk, getiteld „De Gilden," een zeer belangrijke studie van den heer A. J. M. Brouwer Ancher, door dezen in dankbare herinnering opgedragen aan de nagedachtenis van zijn vriend en leermeester Mr. Nicolaas de Roever, den overleden vorigen archivaris van Amsterdam.

De heer Brouwer Ancher, Ambtenaar bij het Amsterdamsche Gemeente-archief, beoogde met het samenstellen van zijn „werkje" — zoo noemt de schrijver zelve in alle bescheidenheid zijn arbeid — den hedendaagschen werkman een beeld te geven van de oude broederschappen, in de hoop dat deze iets daaruit zou kunnen trekken wat hem bij de tegenwoordige tijdsomstandigheden van nut kan zijn.

Zal dit doel, bij verstandige lezing, bereikt worden? Wij meenen die vraag wel bevestigend te kunnen beantwoorden, omdat een helder beeld wordt gegeven van het oude gildewezen, hoofdzakelijk van de ambachtsgilden; dat beeld is verdeeld in de volgende groote afdeelingen: 1 de leerling; 2 de gezel; 3 de meesterproef; 4 de gildebroeder; 5 gild en kerk; 6 gild- en stadsregeering. Op de behandeling van die stof volgen eenige bijlagen die den schrijver belangrijk genoeg voorkwamen om te worden afgedrukt hetzij als opheldering of om andere redenen. Een verdienste met het oog op het doel is zeer zeker ook de populaire behandeling der stof, die geenszins wordt geschaad door de talrijke maar noodzakelijke aanhalingen in Oud-Hollandschen schrijfkrant; immers daarvoor zijn er gekozen die zoo gemakkelijk zijn te begrijpen, dat wel niemand zal wenschen ze gemoderniseerd voor zich te zien, omdat zij zoo eigenaardig passen in de schets, en het beeld van den tijd der gilden verduidelijken.

Maar niet alleen de hedendaagsche handwerksman kan met het oog op de toestanden waarin hij geplaatst is veel nut uit dit boek trekken; ook door anderen zal het met genoegen en met vrucht tevens worden gelezen, wijl het een hoogst belangrijk en leerzaam stuk geschiedenis onzer voorvaderen behelst.

Wij bevelen dit boek, uitgegeven bij de firma Loman en Funke te 's-Gravenhage, onzen lezers zeer aan.

R.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling Leiden en Omstreken, 26 September. De Voorzitter opent de vergadering en hoopte, dat algemeene medewerking de vergaderingen weder tot een leerrijk en gezellig samenzijn zullen maken.

Als gewoonlijk was eene kunstbeschouwing voorafgegaan.

Door de afgevaardigden naar de Mei en Septembervergadering werden verslagen uitgebracht.

De mededeeling van het besluit der algemeene vergadering in Mei betreffende de afdeelingsleden gaf tot vele discussiën aanleiding, daar de Leidsche afdeeling in het ongunstige geval verkeert voor het grootste deel uit afdeelingsleden te bestaan, die niet genegen zijn kunstlievend of gewoon lid der Maatschappij te worden.

Een der leden verzoekt het Bestuur, in overweging te nemen of binnen korten tijd afscheiding van de Maatschappij wenschelijk is, daar, als geene afdeelingsleden, mogen worden aangenomen, de vereeniging langzamerhand achteruit gaat.

Ingevolge deze besprekingen deelt de Secretaris een en ander mede omtrent het doel en den werkkring der Maatschappij. Hij toont de leden het nut van aaneensluiting van alle bouwkundigen en vakmannen in Nederland aan, en eindigt met eene opwekking tot toetreding tot het lidmaatschap.

Na eenige huishoudelijke werkzaamheden wordt de vergadering gesloten.

BERICHTEN.

Achter het winkelraam van den heer J. B. Hillen, meubelfabrikant aan het Rokin te Amsterdam, is een gedeelte van het in bewerking zijnde kerkmeubilair voor de Groote of St. Eusebiuskerk te Arnhem geëxposeerd.

Deze onderdeelen, de betimmering eener regeeringsbank en van een ballustrade, zijn volgens de plannen van den heer C. B. Posthumus Meijjes, te Amsterdam, vervaardigd in de fabriek van den heer Hillen.

Het mooie, deftige ontwerp, zonder overlading, is op uitstekende wijze, den fabrikant alle eer aandoende, in eikenhout uitgevoerd. Behalve de meubelmaker heeft ook de beeldhouwer een belangrijk aandeel in het werk; zijn fiks en kranig gestoken ornament en beeldjes getuigen van een bijzonder kunstvaardige hand.

De Gereorganiseerde burgeravondschool te Alkmaar mag zich in steeds toenemenden bloei verheugen.

De nieuwe cursus zal voor dit jaar op 3 October aanvangen met 222 leerlingen, waarvan 78 leerlingen het timmervak, 61 het smidsvak, 28 het schilders- en 26 het meubelmakersvak beoefenen.

Tien leerlingen hebben nog geen beroep of vak gekozen; onder de andere leerlingen vindt men 3 steenhouwers, 3 loodgieters, 2 kantoorbedienden, 1 boekbinder, tabakskerver, kruidenier, winkelbediende, bloemist, letterzetter, bakker, kleermaker en een modelmaker.

Deze cijfers kunnen als een merkwaardige bijdrage beschouwd worden voor hen die meenen, dat een burgeravondschool onder de tegenwoordige wet op het Middelbaar Onderwijs niet voor ambachtslieden zou kunnen worden ingericht.

Neemt men daarbij in aanmerking, dat Alkmaar nog geen 17.000 inwoners telt, dan zal zeer zeker de motie op vraag 3 van het Nationaal Congres voor de vakopleiding, op 17 April

4 Juni 1895 te Amsterdam gehouden, in beteekenis winnen. De aangenomen motie was van den volgenden inhoud: „De burgeravondscholen dienen te worden gereorganiseerd, odat zij aan de behoefte voldoen van de in art. 13 der wet op t Middelbaar Onderwijs genoemde aanstaande ambachtslieden." In verband met het bovenstaande, mag zeker aan de oogenhijnlijke „vaagheid" dier motie niet worden geloofd.

De algemeene vergadering van de leden der Vereeniging van ırgelijken Ingenieurs, gehouden 11 Sept. j.l., heeft besloten, ıoals reeds werd gemeld, onder instemming met de algemeene rekking van de voorstellen van de meerderheid der Commissie ıor het technisch hooger onderwijs, een uitnoodiging te richten ın de leden der Vereeniging om ten aanzien van de door de ommissie geformuleerde conclusiën, hunne opmerkingen vóór t⁰ December a. s. aan het Bestuur te doen toekomen; dit zal dan . overleg met de Commissie beslissen of deze opmerkingen anleiding zullen geven tot het bijeenroepen eener buitengewone ergadering, waarin de ontvangen opmerkingen een onderwerp an discussie zullen uitmaken.

Het Bestuur, aan de opdracht voldoende om deze uitnoodiging : doen, heeft echter gemeend den termijn van inzending der pmerkingen te moeten verlengen tot 31 Januari 1896, zulks ıet het oog op de verschillende in Indië verblijfhoudende elangstellende leden.

Groote Kerk te Winterswijk. In het Bouwk. Weekblad van Juli j.l., gaven wij eene beschrijving van de muurschilderingen velke ontdekt zijn in de kerk der Ned. Herv. Gemeente te Winerswijk; nadere bijzonderheden blijken uit een schrijven van Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken aan de Kerkvoogden der Gemeente — zie Bouwk. Weekbl. van 3 Aug. j.l. — ı.a. dat die schilderingen dagteekenen uit het laatst der XVe of ıet begin der XVIe eeuw.

Thans is, na een nader onderzoek ter plaatse, ingesteld door den referendaris der afdeeling K. W. aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, gebleken dat de muurschildering dagteekent uit de eerste helft der XVIe eeuw, dus uit den tijd vóór de Hervorming, en dat zij een volmaakte type der schilderkunst uit dien tijd is. Men zal dan ook niet overgaan tot het herstellen der schildering, maar haar laten zooals zij is en met een gordijn bedekken.

Bij dit onderzoek is tegelijkertijd de aandacht geschonken aan het zeer geschonden front van den toren, dagteekenende uit het begin van den vervaltijd der gothiek.

Eene restauratie daarvan, het ontdoen van toren en kerk van de cementbepleistering, en het verwijderen der lagen witkalk die de zandsteenen zuilen, het gewelf dragende, bedekken, zijn werken die vrij groote kosten na zich zullen slepen. De herstelling van het torenfront alleen wordt door den heer P. J. H. Cuypers op f 3500 begroot.

Hervormde Kerk te Schagen. Kerkvoogden der Hervormde Gemeente te Schagen, hebben besloten, om het maken van een ontwerp voor een nieuwe kerk en toren aldaar op te dragen aan den heer J. E. G. van der Steur, architect te Haarlem. De Gemeenteraad nam den 1en dezer een zelfde besluit.

Te Boskoop ontstond den 1en dezer een ernstige brand, die weldra ook den toren van het kerkgebouw der Ned. Herv. Gemeente aantastte, en dit bouwwerk, benevens de kerk zelve, geheel verwoeste.

PERSONALIA.

Met 1 November a. s. zijn J. W. Meuter en J. P. van Vlissingen benoemd tot adspirant-ingenieur van den Rijkswaterstaat.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Sneek, 20 Sept. Het bouwen van 24 woningen. Van 12 inschrijvingen, de laagste van H. G. Brouwer te Leeuwarden voor f 24503. —. Gegund.

Arnhem, 23 Sept. De architect A. R. Freem, het amoveeren van een perceel en het bouwen van een magazijn met twee bovenwoningen. Van 8 inschrijvingen, de laagste van H. Kleinhout voor f 12200. —.

's-Gravenhage, 23 Sept. Het Ministerie van Binnenl. Zaken, het maken van een gebouw voor astrophotographie op het terrein van de sterrenwacht te Leiden. Begrooting f 16185.—. Van 8 inschrijvingen, de laagste van K. Koster te Amsterdam voor f 16495.—

Waalwijk, 24 Sept. De Architect Jos. van Ree, het bouwen van kantoren, magazijn, remise, stalling, bergplaatsen, woonhuizen voor de firma van Gend & Loos. Van 14 inschrijvingen de laagste van H. van den Heuvel te Uden voor f 16049.—.

's-Gravenhage, 26 Sept. Het Gemeentebestuur, het bouwen van stallen op het terrein der gemeente-aschtaal. Van 16 inschrijvingen de laagste van L. van Rossum te Maassluis voor f 14800.—.

Rotterdam, 26 Sept. De architect B. Hooijkaas Jr., het bouwen van twee heerenhuizen. Van 10 inschrijvingen, de laagste van J. van Boven & P. J. C. Hofman voor f 25555.—.

Amsterdam, 27 Sept. De bouwmeester A. C. Bleijs, namens de Regenten der R. K. Ziekenverpleging, het bouwen van een gedeelte gasthuis. Van 16 inschrijvingen, de laagste van J. H. van Groenendaal voor f 519737.—.

's-Gravenhage, 27 Sept. Het Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid, het bouwen van een post- en telegraafkantoor met directeurswoning te Tiel. Begrooting f 28500.—. Van 8 inschrijvingen, de laagste van C. Roelfs te Winschoten voor f 26498.—.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Onder Bescherming van Hare Majesteit de Koningin-Regentes.
BOUWWERKEN *uitgevoerd door leden der Maatschappij. Bijeenverzameld en uitgegeven bij gelegenheid van het vijftigjarig jubileum der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.* 1892.
Aan Hare Majesteit de Koningin-Regentes Eerbiedig opgedragen door het Bestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

INHOUD.

PLATEN:

20. Villa in het Prinsen Vinkenpark te 's Gravenhage, Architekt J. P. J. Lorrie.
21. R. K. Parochiekerk, Pastorie enz., van den H. Joseph, te 's Gravenhage. Architekt E. J. Margry.
22. Winkelgebouw te 's Gravenhage. Architekt J. H. A. Mialaret.
23. Winkelgebouw der Vereeniging Eigen Hulp te 's Gravenhage. Architekt H. J. Mondt.
24. Gebouw der industrieschool voor Vrouwelijke Jeugd te 's Gravenhage J. J. van Nieukerken.
25. Villa aan de Laan van Meerdervoort te 's Gravenhage. Architekt P. du Rieu Fzn.
26. Physisch Laboratorium der Rijks Universiteit te Groningen Architekt J. van Lokhorst.
27. Hypotheek- en Kadastergebouw te Groningen. Architekt C. H. Peters.
28. Woonhuis te Haarlem. Architekten S. Roog & Jb. van den Ban Pzn.
29. Kerk der Hervormde Gemeente te Katwijk aan Zee. Architekt H. J. Jesse.
30. Villa Laanzicht te Leeuwarden. Architekt H. H. Kramer.
31. Gebouw der Studenten Societeit te Leiden. Architekt. Prof. E. Gugel.
32. Stads Gehoorzaal te Leiden. Architekt D. E. C. Knuttel.
33. Oudeliedenhuis te Leiden. W. C. Mulder.
34. Huize de Cloeze van den heer Mr. C. J. Sickesz, nabij Lochem. Architekt Nics. Molenaar.
35. R. K. Kerk en Pastorie te Nes en Zwaluwenbuurt. Architekt. Jos. Th. J. Cuypers.
36. Winkelgebouw der firma Bahlman & Co. te Nijmegen. Architekt D. Semmelink.
37. Winkelgebouw te Nijmegen. Architekt J. J. Weve.
38. Woonhuis te Rotterdam. Architekt D. Verheul Jr.
39. Schouwburg te Rotterdam. Architekt J. Verheul Dzn.
40. Hotel Wittebrug te Scheveningen. Architekt Joh. Mutters Jr.
41. Gebouw der Sociëteit Sic Semper te Utrecht. Architekt P. J. Houtzagers.
42. Woonhuis van den heer Dirk Laan te Wormerveer. Architect Jacob F. Klinkhamer.

N.B. De plattegronden van deze gebouwen zijn voorgesteld op twee dubbele platen.

De 42 in dit werk voorkomende platen, groot 50 bij 35 cM., zijn lichtdrukken naar photographische opnamen, beiden van de firma Emrik & Binger te Haarlem.

Deze verzameling platen, in portefeuille, is aan het Bureau der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst verkrijgbaar, voor de Leden der Maatschappij, à f 5.— per exemplaar.

VERZAMELING VAN BOUWKUNDIGE ONTWERPEN.

Bekroond en uitgegeven door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

De Afleveringen 1 tot en met 5 (uitgegeven van 1844—18 zijn niet meer voorhanden.

Afl. 6. (1853). Ontwerp: voor een Schouwburg en voor e gevel van een Winkelhuis, 5 platen: *f* 0.70.

Afl. 7. (Niet meer voorhanden).

Afl. 8. (1856). Postkantoor in een groote Stad, en Bewaarsch voor 200 Kinderen, 5 pl; *f* 0.70.

Afl. 9 (1857). Militair Wachthuis in een Residentie, en Glaz tochtpui in een vestibule, 4 pl.; *f* 0.60.

Afl. 10. (1858). Boerderij voor zuivelbereiding, veeteelt of gra verbouwing, met woning, 4 pl.; *f* 0.60.

Afl. 11. (1859). Kavallerie-Kazerne met stallingen, overdek rijschool en fourage-magazijnen, 3 pl.; *f* 0.80.

Afl. 12. 1e gedeelte (1860). Porte-cochèoe, 2 pl.; *f* 0.30.

2e ged. (1862). Beweegbaar houten Tuinhek, 2 o werpen, 4 pl.; *f* 0.30.

Afl. 13. (1863). Woonhuis, 1e ontw., 4 pl.; 2e ontw. 3 pl.: *f* 1.

Afl. 14. (1864). Gebouw voor 't tentoonstellen van werk van Schilder-, Bouw-, Beeldbouw- en andere kunsten, 3 pl.; *f* 0.

Afl. 15. 1e ged. (1865). Marmeren Schoorsteenmantel met b timmerden boezem en haard, 2 pl.; *f* 0.30.

2e ged. (1866). Dorpskerk voor R. K. Eeredienst. 3 pl.; Overdekte zitplaats in een tuin (2 ontwerpen). 3 pl.; *f* 0.5

Afl. 16. (1867). Dorpskerk voor Prot. Eeredienst, met toren, pl.; Hoofd-ingang voor een Stadhuis, (2 ontw.), 4 pl.; *f* 0.75.

Afl. 17. 1e ged. (1869). Monument voor de Ned. Bouwmeeste H. de Keijzer en J. van Campen, pl.; *f* 0.60.

2e ged. (1870). Voorgevel van een Winkelgebou (2 ontw.), 2 pl.; *f* 0.50.

Afl. 18. (1871). Kunstkast, 2 pl.; *f* 0.50.

Afl. 19. (1872). Kazerne voor een bataljon Infanterie, 3 p Buiten-Societeit, 3 pl.; *f* 1.25.

Afl. 20. (1876). Vast Circus, 8 pl.; Grafsteen, 2 pl., *f* 1.50.

Afl. 21. (1876). Station voor omnibussen. 3 pl.; *f* 1.00.

Afl. 22. (1878). Candelaber, 2 pl.; *f* 0.30.

Afl. 23. (1878). Abattoir voor een Provinciestad, 6 pl. Afsluit van een Wandelplaats, 2 pl.; *f* 1.25.

Na deze aflevering is de *afzonderlijke* uitgave der bekroo prijsvragen gestaakt.

Rapport over de Intern. Koloniale en Uitvoerhandel Tento stelling te Amsterdam in 1883, met 60 platen; *f* 6.—

De vijf bekroonde ontwerpen voor een nieuwe Beurs Amsterdam met 14 dubbele platen; *f* 5.—

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

12 OCTOBER 1895. 15de JAARGANG. No. 41.

Redactie voor de verschillende groepen: A. Le Comte. — Eduard Cuypers. — F. C. Dufour. — A. C. M. van Etten. — Henri Evers. — C. A. Huygen. — D. E. C. Knuttel. — Jurriaan Kok. — J. R. de Kruyff — F. H. van Malsen. — C. B. Posthumus Meijjes. — C. Muysken. — J. J. van Nieukerken. — R. P. J. Tutein Nolthenius. — B. J. Ouëndag. — C. H. Peters. — C. T. J. Louis Rieber. — P. du Rieu Fzn. — J. Verheul Dzn.
BUREAU REDACTIE: Marnixstraat 402, Amsterdam.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. ƒ15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels ƒ1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie $^3/_2$ maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-Gravenhage.
BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

DE St. SERVAAS TE MAASTRICHT.

In een der vergaderingen der Afdeeling van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst van 1895, werd o. m. een vraag, door het Hoofdbestuur gesteld, behandeld door den heer Joseph Th. J. Cuypers. Het heeft mij zeer verwonderd, dat hiervan slechts een kort verslag is opgenomen in het Bouwkundig Weekblad, te meer daar de heer Joseph Th. J. Cuypers had toegestaan zijne inleiding aan de Afdeeling af te staan. Kort daarop echter verscheen in het orgaan van het Genootschap „Architectura et Amicitiae deze behandeling, doch zonder het hierna gevolgde debat, hetwelk volgens m. i. hierbij behoorde te gaan, aangezien er anders verkeerde conclusies zouden kunnen getrokken worden.

Immers de heer Cuypers beweert:

„Wie zou het ondernemen, waar een toren uit de late „middeneeuwen onvoltooid bleef zooals te Rotterdam, „Dordrecht, Rhenen, Wijk bij Duurstede, Arnhem, enz. „enz., deze anders te gaan bekronen, dan in de zeer „rijke en ook zeer geestige en pittoreske vormen?

„En waar een stadstoren of poort uit de XVIIe eeuw „is overgebleven, daar willen wij immers ook dat vleu„gels, die in onze dagen (evenals aan de Munt te „Amsterdam) er aan worden toegevoegd, zullen worden „ontwikkeld in vormen, uit dit tijdperk ontleend."

„Omdat in het begin der XVIIe eeuw tegen de St. „Michaëlskerk te Zwolle een schilderachtig gebouwtje „als Waag is opgetrokken, wordt daarom de XIXe„eeuwsche bouwmeester geïnspireerd om aldus naast „een oude XIIIe-eeuwsche kerk eene sacristie of consis„toriekamer ook in de conventioneele XVIIe-eeuwsche „vormen te ontwerpen?"

„En omdat neven de St. Bavo eene Renaissance „vischmarkt een zeer gunstig effect maakt, zullen daarom „elders andere noodzakelijke bijbouwen van Midden„eeuwsche monumenten ook klassieke herinneringen „moeten weergeven?"

En verder zegt de heer Cuypers als 't ware in één adem: „Aan de St. Servatius van Maastricht werd ge„werkt van de VIIe eeuw tot in de XVe, en veel later „werden door 't kapittel sommen besteed tot verbete„ringen die eigenlijk bouwkundige ongerechtigheden „waren. Thans is van het westelijk Karolingisch ge„deelte de XVIIIe-eeuwsche lompe middentoren weg„gebroken, de zijdelingsche torens zijn vroeg Romaansch „hersteld en boven den koepel van Karel de Groote's „indrukwekkende zaal verheft zich slank de trouwe na„volging van den ouden XIVe-eeuwsche klokkentoren."

De spreker zeide in de vergadering, dat het gedeelte kerk waarop genoemde klokketoren is gebouwd, was opgetrokken in Romaanschen stijl en niet bestemd om een klokketoren te dragen. Daargelaten het feit, dat er derhalve geen toren op had moeten gebouwd worden, vraag ik nu om welke redenen de restaurateur hier een Gothieken klokketoren op een Romaansche kerk zet. Omdat de Gothieken dat gedaan hebben?

De historie gaat hier toch evenmin voor het karakter van den stijl als elders. („Stijl" wil zeggen karakter — de uitwendige verschijning van het innerlijk wezen van 't kunstwerk.

Dat oude gebouw is voor ons dus geen samenraapsel van vormen; maar een organisch levend wezen waaruit een geest spreekt, enz.)

Indien de Gothieken een Arabischen toren op de St. Servatius hadden gezet, zou de restaurateur dit dan ook gedaan hebben?

M. i. moest hier een Romaansche klokketoren op „Karel de Groote's indrukwekkende zaal" zijn aangebracht om geen „samenraapsel van vormen" te krijgen.

Ik vind het besprokene geval des te meer te betreuren omdat deze misstap door den architect, in wiens handen als 't ware het monopolie van de restauratie onzer oude gebouwen berust, begaan is aan een van de schoonste monumenten van ons Vaderland.

A. C. BLEIJS,
Bouwmeester.

GEGLAZUURDE STEENEN.

ANTWOORDEN, INGEKOMEN OP DE IN 1894 DOOR HET HOOFDBESTUUR VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST GESTELDE VRAAG:

„Wat is u bekend over het gebruik van geglazuurde steenen en tegels aan buitengevels, en wat zijn de voor- en nadeelen er van?"

I. *)

*Aan
het Bestuur der Afdeeling 's-Gravenhage
van de Maatschappij tot Bevordering der
Bouwkunst.*

In voldoening aan de hier door U gedane opdracht, hebben de ondergeteekenden hierbij de eer eene beantwoording te geven van vraag No. 5, in 1894 door het Hoofdbestuur der Maatschappij gesteld:

„Wat is u bekend over het gebruik van gegla-
„zuurde steenen en tegels aan buitengevels en wat zijn
„de voor- en de nadeelen er van?"

Hoewel slechts gevraagd wordt wat bekend is over het *gebruik* van geglazuurde steenen en tegels, en wel speciaal aan het *uitwendige* van bouwwerken, zoo kan de *bereiding* of de techniek, naar de meening van de ondergeteekenden, niet geheel onbesproken blijven wanneer, zooals verlangd wordt, de *voor-* en de *nadeelen* welke aan het gebruik verbonden zijn, overwogen moeten worden, daar deze in de eerste plaats van de techniek afhankelijk zijn.

De ondergeteekenden zullen derhalve, voor zooverre dit noodig is, 1° het een en ander over de fabricatie mededeelen; 2° het gebruik bespreken dat in het verleden en in andere landen van geglazuurde steenen en tegels gemaakt werd; 3° uit de aangehaalde voorbeelden de principes in het licht stellen welke daarbij op den voorgrond treden; 4° de toepassing in onzen tijd en de voor- en nadeelen daarvan overwegen.

1°. Wat de techniek betreft, het volgende:

Geglazuurde steenen en tegels zijn baksteenen of gebakken tegels, welke op de zichtbaar blijvende vlakken, met een laagje transparant glas, doorschijnend gekleurd of ondoorschijnend gekleurd glas, zijn overtrokken. In het laatste geval noemt men de steenen ook *geëmailleerd.*

Zooals algemeen bekend is, ontstaan er vele soorten van glas, al naar gelang van de stoffen welke voor de bereiding worden gebezigd, terwijl bovendien, bij toepassing van dezelfde stoffen, de daarbij gebezigde verschillende hoeveelheden op de eigenschappen van het glas van grooten invloed zijn.

*) Ingezonden door de Afdeeling 's Gravenhage.

Zoo werken calcium en kalium verhardend en maken het glas bestand tegen de invloeden van zuren en chemische stoffen; ook is kalkglas eerst bij hooge temperatuur smeltbaar.

Lood en natrium werken daarentegen verzwakkend. Loodglas is minder goed bestand tegen de inwerking van chemische stoffen en is bij lagere temperatuur smeltbaar, en naar gelang de hoeveelheid lood toeneemt, wordt het glas zwakker en daalt het smeltpunt.

Van de vele andere metaloïden en metalen welke in de samenstelling van het glas kunnen optreden, zij hier nog *tin* genoemd, dat bij ondoorschijnend glazuur de plaats van lood kan innemen.

In de kleisoorten, welke voor het maken van baksteenen gebezigd worden, komen dikwijls als onzuivere bijmengsels stoffen voor, welke bij groote hitte den baksteen eene verglazing doen ondergaan, zooals dit dan ook wel eens bij de mondsteenen der veldovens het geval is.

Het vermoeden ligt voor de hand, dat de vroegere steenbakkers, dit verschijnsel waarnemende, spoedig naar de middelen zochten om, wat toevallig ontstond, naar believen te doen ontstaan en zoo de kunst van het glazuren uitvonden.

De thans 't meest toegepast wordende verglaasde steenen zijn bruin, groen of zwart geglazuurd. Sommige fabrikanten bezigen tot het verkrijgen van deze kleuren;

voor lichtbruin	36	gewichtsdeelen	loodglit	(Pb. O.)
	18	„	zand	(Si. O$_2$.)
	1	„	bruinsteen	(Mn. O$_2$);
voor donkerbr.	2	maal zooveel bruinsteen;		
„ zwart	4	„	„	„
voor groen:	25	gewichtsdeelen	loodglit,	
	10	„	zand,	
	18	„	cupri-oxyd	(Cu O)
	6	„	kobaltglas.	

Het glazuren geschiedt op reeds gebakken steenen; om het smeltpunt hooger te brengen, en dus als tegenwicht van de verweekende eigenschappen van het lood, wordt zwaarspaath toegevoegd (Ba SO_4).

Andere kleuren worden door het bezigen van verschillende metaal-oxyden verkregen.

In 't algemeen kan gezegd worden, dat hoe geringer het loodgehalte is en hoe hooger de temperatuur van het smeltpunt wordt opgevoerd, hoe beter het glazuur tegen den invloed van de atmospheer bestand zal zijn. Voorts is het van het grootste gewicht, dat de steen waarop het glazuur wordt aangebracht van harde hoedanigheid en goed doorbakken zij.

Goed glazuur op zachten steen brokkelt in de lucht spoedig af.

Van het gewicht dezer voorwaarden zijn, helaas, de fabrikanten niet steeds voldoende doordrongen.

Velen zoeken door het aanwenden van een sterk loodgehalte het smeltpunt laag te houden, daar groote hitte de steenen en tegels doet kromtrekken; daarenboven glazuren zij dikwijls zachte steenen: kortom met het oog op 't afleveren van fraai voorkomen hebbende producten, doen zij het tegenovergestelde van hetgeen moest geschieden voor de duurzaamheid.

Van daar de teleurstellingen, zoo dikwijls ondervonden door degenen die het waagden om geglazuurde steenen aan buitengevels toe te passen; want slecht glazuur scheidt zich door de inwerking van zon, vocht en vorst van den baksteen af.

De baksteenfabrikanten behooren van het vraagstuk eene ernstige studie te maken, want hier te lande kun-

ıen vele voorbeelden worden aangevoerd van fabrikaat, ıfkomstig van overigens gereputeerde firma's, en dat :och in vele opzichten te wenschen overliet; hiervan ɛenige voorbeelden.

Om een frisch, lichtgroen glazuur op tegels te verkrijgen, bakte een overigens gunstig bekende steenfabrikant eerst een laagje witte pijpaarde op de tegels en laarover het groene verglaassel; dit kon nu met den ıagel worden afgepeld. Het aanbrengen van dergelijke tusschenlaagjes dient te worden afgekeurd, want het is ıoodig, dat het glazuur, bij groote hitte, in chemische verbinding trede met de oppervlakte van den baksteen. Om deze reden schijnen kleisoorten welke zand- en kalkhoudend zijn, eene bijzondere geschiktheid te bezitten om een duurzaam glazuur aan te nemen.

Als ander ongunstig voorbeeld kunnen fleurons vermeld worden met dunne hals en waarin, waarschijnlijk om het afbreken tijdens de bewerking te voorkomen, ijzeren pinnetjes waren ingebakken; na korten tijd werden deze fleurons door het metaal verbrijzeld.

Een in 1884 te Amsterdam in de Nes tegenover de St. Pieterspoort gebouwd huis vertoont een van de eerste uitgebreide moderne toepassingen van groen geglazuurden baksteen in ons land; de gebezigde steenen blijken echter niet te deugen; de huid brokkelt af, hetgeen vooral bemerkbaar is bij de waterslagkanten onder de vensters, alwaar de steenen reeds zwaar hebben geleden.

Het is opmerkelijk, dat vele bruin geglazuurde steenen reeds van 't begin af talrijke haarscheurtjes vertoonen; le ondervinding met zulke steenen opgedaan, is toch niet ongunstig, ofschoon deze slechts loopt over een tiental jaren, een tijdperk te kort om een beslist oordeel te veroorloven.

Dat echter ons modern glazuur, mits van goed fabrikaat, weerstand *kan* bieden aan den tand des tijds, wordt, behalve goede ervaringen in het buitenland opgedaan, bewezen door verglaasde dakpannen, waarvan gave voorbeelden bekend zijn, welke van vóór menschengeheugenis aan weêr en wind zijn bloot gesteld geweest.

Intusschen zij hier gewezen op belangrijke verbeteringen welke in de tegeltechniek bij ons te lande hebben plaats gevonden en tevens op interessante ontdekkingen, o. a. het bazalt-glazuursel van Holzschuher.

De bemerking is hier niet van onpas, dat gedeelten van muurwerken waaraan vele verglaasde steenen voorkomen, zooals b. v. bij afdekkingen, minstens eenige maanden voor dat vriezend weer verwacht kan worden, gemetseld moeten zijn, daar het water der metselspecie slechts langzaam en moeielijk kan verdampen.

2º. Over de toepassing van geglazuurde steenen en tegels aan het uitwendige van gebouwen, zij, in 't kort, het navolgende medegedeeld:

De Chaldeërs pasten reeds vroeg geglazuurde steen toe, ter bekleeding, en dus ter beschutting van uit gedroogde kleisteenen gebouwde muren. Hoe ver deze techniek in de oudheid teruggaat, is thans nog niet te bepalen. Van den toren van Babel (Birs-Nimrud) is bekend, dat hij bestond uit zeven terrassen, elk bekleed met verglaasde steenen in een andere kleur, van beneden af gerekend, zwart, wit, geel, blauw, rood, zilver en goud. De duidelijke beschrijvingen dagteekenen echter van na koning Nebucadnezar, van wien men weet dat hij dezen terrassenbouw eene belangrijke restauratie deed ondergaan, zoodat het, hoewel waarschijnlijk, toch nog onzeker is of het bouwwerk vóór die restauratie zijn glansrijke, verglaasde bekleeding reeds bezat.

De ontdekkingen van den franschen ingenieur Dieulafoy, wiens belangrijke opgravingen in het Louvre te Parijs te zien zijn, getuigen van de groote volmaaktheid welke de techniek van het glazuren, bij de Oud-Perzen, de onmiddelijke buren van de Chaldeërs, bereikt had. Zoo ontdekte Dieulafoy gekanteelde trapmuren met eene rijk geornamenteerde geglazeerde oppervlakte en een 4 M. hoog, baksteenen fries met 1.75 M. hooge, wit geëmailleerde leeuwen op turkooizen fond, afkomstig van den pylon van het paleis van Artaxerxes Mnémon te Susa, en aldus uit het laatst van de 5e eeuw v. Chr. dagteekenende.

Als een document van onschatbare waarde mag hier nog genoemd worden een baksteenen fries, 11 boogschutters in bonte kleeding op turkooizen fond, dat echter inwendig ter versiering van den troonzaal van koning Darius was aangebracht.

De uitmuntende toestand van het glazuur dezer friezen kan tot bewijs strekken, dat dit materiaal in staat is om de eeuwen te trotseeren. Chemische onderzoekingen hebben aangetoond, dat tin een voornaam bestanddeel van het glazuur uitmaakt.

Hoewel het vrij zeker is, dat de oude Egyptenaren in den huisbouw van geëmailleerden baksteen gebruik maakten, en dat de Grieken verglaasde gootlijsten in toepassing hebben gebracht, zoo is daarvan overigens nog te weinig bekend om een oordeel over dit onderdeel der kunst bij deze volken mogelijk te maken.

In de middeneeuwen vindt men eene uitgebreide en zeer karakteristieke toepassing van geglazuurde steenen en tegels, van de 13e tot de 16e eeuw in de Noord-Duitsche landen tijdens de hoogste ontwikkeling van den baksteenbouw.

Daarbij treft men den glazuursteen aan, op twee wijzen toegepast:

1e als practische wering tegen vocht en vuil, b.v. als cordonbanden, geprofileerde lijsten, buitendorpels van vensters, dekkingen van muren en gevels en zelfs over de geheele oppervlakte van muren;

2e als versiering, b.v. als banden in vlakke gevels, als figuren in het metselverband, en met reliefornamenten in friezen en nissen, maar dan meestal in verband en in baksteen formaat.

Met de practische voordeelen aan hun toepassing verbonden, vormen de verglaasde steenen door het levendige voorkomen dat zij door hun groene, zwarte en bruine kleuren, glanzige profillen en ornamenten, aan de anders sombere baksteenbouwwerken verleenen, en door hun aan brons herinnerende gloed en glans, het artistieke complement van den middeneeuwschen baksteenbouw.

Talrijke voorbeelden zijn daarvan nog aanwezig; de Katharinakerk te Brandenburg, de Uenglinger poort te Stendal, het Raadhuis te Tangermünde kunnen onder vele als karakteristieke prachtbouwwerken worden aangestipt.

Hier te lande kunnen wij, als een nog bestaand voorbeeld, de Nobelpoort te Zierikzee noemen.

De Renaissance, welke zulk eene bijzondere aandacht schonk aan het decoratieve element in de bouwkunst, zoo zelfs dat dit spoedig op de architectuur de overhand verkreeg, bleef niet ten achter om partij te trekken van de schitterende effecten welke de geglazuurde baksteen vermag te verleenen.

De naam eener steenbakkersfamilie, die van della Robbia, bekleedt zelfs zulk eene hoogen rang in de kunstgeschiedenis, dat haar stamhoofd Lucca della Robbia I, steeds in één adem genoemd wordt met zijn tijdgenooten Donatello en Ghiberti; en toch — minder aan het brons en het marmer dan aan zijn beeldwerken in geglazuurden baksteen is hij zijn onsterfelijken roem verschuldigd.

De meeste zijner meesterstukken: altaren, doopvonten, fonteinen, madonna's en heiligen, zijn binnen in gebouwen geplaatst, maar ook vele bouwwerken vertoonen uitwendige toepassingen van zijn kunst.

Van zijn hand stammen o. a. de beroemde medaillons zuigelingen, in luijers gewikkeld, welke den gevel van het vondelingenhuis te Florence versieren.

De schitterendste toepassing van dit soort ziet men thans nog te Pistoja aan het Ospedale del Ceppo, alwaar boven de arcadenbogen een fries is aangebracht, waarop in zeven tafereelen de werken van Barmhartigheid zijn voorgesteld.

Zes tafereelen bevinden zich in den voorgevel; tusschen deze bevinden zich in nissen voorstellingen van de vier burgerlijke deugden, en in 't midden de Madonna op den troon; in de zwikken der arcaden zijn rosetten aangebracht waarin allegoriën, eveneens in geëmailleerde tegels uitgevoerd.

De fonds der hoofdgroepen zijn afwisselend wit, blauw en lichtgeel.

Dit beroemde fries werd in het begin van de 16e eeuw aangebracht en werd door Giovanni, Lucca II en Giralomo della Robbia geboetseerd en gebakken.

Hier dient te worden opgemerkt, dat het Ospedale del Ceppo een bouwwerk is uit de 13e eeuw, zoodat het aangebrachte fries niet die eenheid en dat hand in hand samengaan met de architectuur vertoont, zooals dit bij den oud-Persischen en bij den middeneeuwschen baksteenbouw het geval is. Zoo had het fries ook van marmer of van brons kunnen zijn.

Ook de Fransche Renaissance, die sierlijke kunst der 16e eeuw, geeft, of liever gaf ons een schoon voorbeeld van de toepassing van verglaasde tegels. Het was Giralomo della Robbia, die als ceramist optrad bij den bouw van het chateau de Madrid, dicht bij Parijs achter het Bois de Boulogne gelegen, en de friezen en medaillons vervaardigde die het thans, helaas, gesloopte kasteel versierden.

De kunstopvatting tijdens Lodewijk XIV, XV en XVI en in den empire-tijd deed de architectuur eene verbleekingskuur ondergaan, welke de kleurige ceramische kunst uit de bouwkunst verbande.

Doch terwijl dit geschiedde, bloeide in een andere streek onzer aarde deze kunst onafgebroken en nog heden ten dage voort.

In Perzië, het land der friezen van Susa, bleef de ceramische kunst voortleven. Toen het machtige Rijk der Mooren zich in de middeneeuwen van Midden-Azië tot Zuid-West-Europa uitstrekte, werd de kunst der faience in Spanje bekend; men vindt daarvan schoone toepassingen aan het Alhambra te Granada, het Alcassar te Sevilla, en aan de Moskeën van Cadix en van Cordova, meest inwendig maar ook uitwendig aangebracht.

Ook de landen van Noord-Afrika vertoonen daar vele voorbeelden van.

In geen land ter wereld speelt de geëmailleerde tegel ook zulk een belangrijke rol in de bouwkunst als in Perzië; er bestaan aldaar koepeltempels welke uitwendig van het plint af tot aan de kruin van den koepel met tegels zijn bekleed. De Moskee van Mesdjed te Ispahan, van omstreeks 1580, levert daarvan een der schitterendste voorbeelden.

Ook in de Russische bouwkunst, van Byzantijnsch-oosterschen oorsprong, ontmoet men toepassingen van geëmailleerden baksteen.

Van China zijn twee bouwwerken bij ieder beschaafd wereldbewoner bekend: het zijn de groote muur en de porceleinen toren van Nangking. Deze laatste, welke in het midden van deze eeuw tijdens een opstand verwoest werd, vertoonde een merkwaardige toepassing van verglaasde tegels; het geraamte van dien achthoekigen, 72 M. hoogen toren, welke uit negen telkens smaller wordende verdiepingen bestond, was van baksteen; de bekleeding bestond uit rood, groen, blauw, bruin en wit geëmailleerde tegels, de laatste van porcelein.

In onzen tijd zijn in Europa wederom pogingen aangewend om verglaasden baksteen in toepassing te brengen, hetzij den draad opvattende daar, waar deze door de na elkander optredende stijlen werd afgebroken, dus in navolging van de middenceuwsche kunst, zooals in Noord-Duitschland sedert een dertigtal jaren op steeds uitgebreider schaal geschiedt, hetzij op geheel nieuwe wijze door den geëmailleerden tegel als versiering en aanvulling te bezigen bij bouwwerken in ijzer uitgevoerd. Hiervan gaven o. a. vele gebouwen der Parijsche tentoonstellingen van 1878 en van 1889 merkwaardige pogingen te zien; reeds in 1872 deed Viollet-le-Duc in zijn „Entretiens sur l'architecture" het gewicht er van uitkomen om in deze richting werkzaam te zijn.

In de laatste jaren is een product in den handel gebracht, bekend onder den naam van *lave émaillée*, en heeft hier te lande reeds aan belangrijke bouwwerken toepassing gevonden. Lava, een eruptief en tegen de hitte bestand gesteente, is hierbij als grond gebezigd om het email aan te brengen; het schijnt tegen den invloed van de atmospheer bestand te zijn.

3. Op de principes, welke bij de toepassing van verglaasden steen op den voorgrond treden, is in de voorgaande beschrijving reeds gewezen. De verglaasde steen of tegel kan met de architectuur een innig verbonden geheel uitmaken, zooals bij de Persische en Duitsch-middeneeuwsche kunsten het geval is, of wel als versiering optreden in plaats van natuurlijke steen, metaal of ander materiaal, aldus uitsluitend decoratief.

In het eerste geval zal elke verbetering of vooruitgang in de techniek eene verbetering of vooruitgang in de architectuur tengevolge kunnen hebben; in het laatste geval zal menig fraai fries of sierlijke boogvulling tot stand komen; de techniek zal vorderingen kunnen maken maar de bouwkunst zal daardoor minder worden gebaat.

De eerste wijze van toepassing is dan ook voor de bouwkunst als de belangrijkste te beschouwen.

Hiermede zijn de ondergeteekenden tot het laatste punt genaderd:

4°. De overweging van de voor- en van de nadeelen.

De kunstgeschiedenis staat daar om te getuigen, dat met verglaasden baksteen, duurzame kunstwerken kunnen worden verkregen; voorts dat glazuursteen, met praktische voordeelen, het meest natuurlijke versieringsmiddel is voor bouwwerken in baksteen.

De techniek is echter nog niet volkomen vertrouwbaar, en daarin verbetering te brengen moet het streven zijn.

Zijn de verglaasde steenen goed, dan toch zijn, zoowel uit een constructief als uit een artistiek oogpunt, *voordeelen* te verwachten van de toepassing.

Deugt het verglaassel niet, dan veranderen alle verwachte voordeelen in *nadeelen*.

De conclusie van ondergeteekenden is deze:

Hetgeen wij weten over de toepassing der glazuursteenen en tegels in vroegeren tijd en in andere landen, geeft ons goed vertrouwen en zekerheid voor de toekomst; het is een techniek vol aantrekkelijkheid en, in bekwame handen, vol kunst, en voor een land als het onze, dat geen natuurlijken bouwsteen bezit, van groote waarde.

Wij kunnen dan ook iedere poging om deze kunst in toepassing te brengen, slechts toejuichen. Met goeden wil en volharding zullen onze fabrikanten er wel in slagen om volkomen vertrouwbaar materiaal te leveren.

Is men eenmaal zoover gekomen, dan zullen ook degenen die deze kunst toepasten, maar door minder goed materiaal teleurstellingen moesten ondervinden, voor hun streven ter opbeuring van de baksteenkunst de waardeering van ieder welgezind kunstenaar ondervinden. (*)

's Gravenhage, 29 Maart 1895.

J. H. A. Mialaret.
A. C. Paardekooper.

II. (†)

Tot goed begrip van deze vraag en ter meer volledige beantwoording is het noodig even in hoofdtrekken na te gaan hoe steenen en tegels geglazuurd worden.

In verreweg de meeste gevallen wordt de reeds gebakken steen of tegel met een laagje glazuursel, waartoe een met water gemengd metaalzout gebezigd wordt, bestreken, waarna de voorwerpen op nieuw in den oven aan eene zoo groote hitte worden blootgesteld, dat het verglaassel smelt en zich innig met den steen verbindt.

Grondmateriaal en glazuur hebben niet juist dezelfde uitzettingscoëfficienten; bij groote warmte of koude zullen die twee materialen zich dus niet gelijkmatig uitzetten, en nu mag dat verschil niet met onze zintuigen waarneembaar zijn, het feit bestaat en wordt reeds geconstateerd tijdens het afkoelingsproces want, slaat men verglaasde voorwerpen nauwkeurig gade, dan zal men naarmate de grondstof poreuzer is, er te meer zeer fijne bijna onmerkbare haarscheurtjes in aantreffen. Een hoofdvereischte van een verglaasd steenen voorwerp moet deze zijn: dat het glazuur volkomen met het te verglazen voorwerp verbonden is en dus geen scheurtjes aanwezig zijn.

Dat glazuur moet aan weersinvloeden en aan snelle temperatuursveranderingen het hoofd kunnen bieden; het moet dus de wisselende invloeden van rekken en krimpen volkomen weerstaan, en dus ook het hoofd kunnen bieden aan de invloeden van regen en vorst.

Ook speelt het aanhechtingsmateriaal van steen of tegel, dus de metselspecie, een groote rol; is de menging daarvan onoordeelkundig gekozen, dan blijven de gevolgen niet uit.

Ik ken b. v., tot heden, geen dak met verglaasde pannen belegd, waarvan het glazuur goed gebleven is; bij vriezend weer, vooral bij daarop volgenden dooi, vindt men in de goten overvloed van schilfers die, in het midden het dikst, naar de einden zeer dun uitloopen.

Men vindt die afschilfering bij de gewone pannen zeer weinig; in die pannen vonden de bevroren waterdeeltjes ruimte om uit te zetten, terwijl die pan inwendig sneller zal opdrogen dan met glazuur overtrokkene.

Het afschilferen bij de geglazuurde pan vindt zijn oorzaak vooral in het langer vasthouden van opgenomen vocht en de geringe gelegenheid voor uitzettend ijs om zich onder het glazuurlaagje te verbreiden.

Met verglaasde steenen gaat het niet veel beter; ze worden wat meer nauwgezet behandeld en strenger gesorteerd, maar aan invaliden ontbreekt het daarbij evenmin; 't zijn vooral sokkelsteenen en voorspringende geledingen die van afschilferen het meest te lijden hebben.

De metselsteen kan, wanneer de specie waarmede gemetseld is te vet is, veel kalkzouten bergen en aan het oppervlak afzetten; is nu die steen met een laagje glazuur overtrokken, dan is de mogelijkheid niet buitengesloten dat die zouten, hoe gering de plaats ook is die ze innemen, hun best doen, de glazuurlaag af te stooten, omdat ze die niet kunnen doordringen.

Ik geloof niet, dat geglazeerde pannen, tegels en steenen aanbevelenswaardige materialen in de buitenlucht zijn.

Het gebruik van tegels op buitenvlakken van buitenmuren moet steeds ontraden worden; tegen de enkele gevallen dat de tegels zich goed hielden, staan er veel meer, waarbij zulks niet het geval was.

Het gebruik van te vette specie, van wilde tras, en van het onvoldoend uitwerken van den muur mogen hoofdoorzaken zijn van de negatieve uitkomsten, 't blijft naar mijn overtuiging, op ervaring gegrondvest, steeds gewaagd verglaasde tegels aan de buitenlucht bloot te stellen, al is het op oude uitgewerkte muurvakken, en in niet te vette specie aangebracht.

Op een oud en droog muurvak liet ik onder de noodige voorzorgen eene bekleeding van crême-kleurige tegels met majolica's afgewisseld aanbrengen; hoewel de crême-kleurige zich goed hielden, schilferde op ongelijke plaatsen eenige majolica's.

In een ander geval schilferden van een 80tal fraaie tegels die op een ouden goed uitgewerkten buitenmuur in portlandspecie bevestigd waren, er ook eenigen.

De Alkmaarsche Waaggevel kan van zeer treurige ervaringen met tegels gewagen; een tafreel toch, groot $\pm$ 10 M^2. en f 1500, — gekost hebbende, was na 4 jaren aan weer en wind blootgesteld te zijn geweest, geheel verwoest.

Curieus was de samenstelling der specie; men had n.l. schelpkalk en ongekookte lijnolie zoolang gestampt, tot dat men eene lijvige maar op tegels en muur verwerkbare massa verkreeg; met die specie werden de tegels op een in portland gemetseld muurvlak aangebracht.

Drie gevallen kon men hierbij spoedig waarnemen, n.l. dat de tegels van den muur loslieten, dat ze erg schilferden en dat ze met olie doortrokken er vuil bruin en bont uitzagen.

Dat de tegels van den muur afvielen was daaraan toe te schrijven, dat zich water tusschen de tegelvoegen een weg gebaand had naar de daarachter gelegen specie.

Schelpkalk bevat altijd geringe hoeveelheden keukenzout, en toen bij het mengsel van lijnolie + schelpkalk, water kwam, werd oplosbare natronzeep gevormd, natuurlijk eerst aan de oppervlakte, en de tegels vielen af. Ze waren door de olie allerfataalst gekleurd;

(*) In een brief waarbij dit rapport aan het Hoofdbestuur werd toegezonden, wordt uitdrukkelijk vermeld, dat de voorlezing er van in de vergadering der afd. 's Gravenhage, een algemeen applaus ontlokte.

(†) Antwoord ingezonden door de Afdeeling Alkmaar.

het wit was lichtbruin, de doorschijnende kleuren gevlekt en de donkerder kleuren van leelijke randen voorzien.

Zeer veel tegels waren geschilferd, zeker 30 pCt., en allen waren ruim voorzien van glazuurscheuren.

Het is moeielijk aan te nemen, dat kalkzouten in den tegel drongen, want van eene sterke hydraulische werking der specie was weinig sprake; wel was er een zeepfabriek achter de tegel in volle werking.

Aan gewone weersinvloeden hadden deze tegels geen weerstand kunnen bieden, onverschillig met welke specie ze bevestigd waren.

Verglaasde steenen en tegels in buitenmuren mogen ons helpen de gevels smaakvoller te maken, ze schaden de soliditeit dermate, dat men goed doet ze daarvoor niet te gebruiken.

Alkmaar, Maart 1895.

G. LOOMAN.

BERICHTEN.

Aan „de Telegraaf" van 5 dezer ontleenen wij het volgende: Twee aannemers te Rotterdam namen vóór eenige jaren aan, om voor een heer een huis aan den Plantage-weg aldaar voor een bepaalden prijs te zetten. Onder meerdere werkzaamheden behoorde het aankoopen van een halven muur van het aangrenzende pand.

Nu blijkt, volgens den uitbesteder, nadat het huis lang is opgeleverd, dat die muur niet te best is.

De aannemers zijn gedagvaard om de gebreken te herstellen, doch achtten de rechtsvordering niet ontvankelijk.

Vrijdag werd hierover voor de rechtbank te Rotterdam gepleit. De uitlegging van art 1645 B. W. luidende: „Indien een gebouw, voor een bepaalden prijs aangenomen en afgemaakt, geheel of gedeeltelijk vergaat door een gebrek in de samenstelling, of zelfs uit hoofde van de ongeschiktheid van den grond, zijn de bouwmeesters en aannemers daarvoor gedurende tien jaren aansprakelijk", was hoofdzaak.

Mr. Trenité voerde, blijkens het verslag in de *N. R. Ct.* voor den eischer aan, dat waar een muur aan het zakken is en zich scheuren in dezen vertoonen, toch wel sprake zal mogen zijn van gedeeltelijk vergaan van het huis.

Naar zijne meening moest men art. 1645 B. W. aldus uitleggen, dat de wetgever den bouwmeester nog tien jaren aansprakelijk heeft willen stellen voor grove gebreken, die hun oorzaak vinden in slechte samenstelling of in ongeschiktheid van den grond.

Mr. Van der Hoeve oordeelde integendeel, dat de gedaagden na de oplevering van alle aansprakelijkheid bevrijd zijn, behalve wanneer het huis geheel of gedeeltelijk vergaan is, doch dat het gestelde feit, dat een der muren wat verzakt zoude zijn, niet als vergaan zijn van een deel van het huis beschouwd kan worden.

Hierom achtte pleiter — met een beroep op rechtspraak en schrijvers — eischer niet ontvankelijk.

Uitspraak 28 October.

In het vorige Weekblad wordt de aandacht der lezers gevestigd op het kerkmeubilair voor de St. Eusebiuskerk te Arnhem, vervaardigd in de fabriek van den heer J. B. Hillen te Amsterdam, en daar tentoongesteld achter het raam van diens winkel. die echter verkeerdelijk wordt opgegeven te zijn gelegen aan het Rokin; het juiste adres is *Damrak 66—67* te Amsterdam.

Uit de verbrande kerk te Schagen is van Regeeringswege onlangs de zerk op het graf van den eersten Heer van Schagen naar het Rijks-Museum vervoerd, om daar bewaard te blijven. Deze grafsteen is een werk uit de 15e eeuw.

In de laatste vergadering van den Gemeenteraad van Zutphen werd besloten een gedeelte van het voormalig Gerechtsgebouw, sinds kort als proef tot boterhal ingericht, thans te restaureeren en definitief daarvoor in te richten. De kosten zijn geraamd op f 11.000.

De Gemeenteraad van Leiden heeft aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal een adres gericht, waarin op verschillende gronden verzocht wordt niet over te gaan tot de verplaatsing van het Ethnografisch Museum van Leiden naar 's Gravenhage. Daarvoor komt namelijk op de begrooting van het Departement van Binnenlandsche Zaken een aanzienlijk bedrag voor.

Indien de Kamer beslist in den zin zooals door den Gemeenteraad gewenscht wordt, dan biedt de Gemeente Leiden — voor het geval, dat het Rijk in of nabij Leiden geen bouwterrein beschikbaar heeft — kosteloos het benoodigde terrein voor het Museumgebouw aan. Daartoe zou in de eerste plaats in aanmerking kunnen komen het voorbij de Utrechtsche brug gelegen Raamland, waarvan een gedeelte beschikbaar kan worden gesteld.

Te Dusseldorf begint men genoeg te krijgen van den „revolutiebouw." Er is een Bauverein opgericht die zelf terreinen koopt zelf bouwmaterialen fabriceeren wil, en verder met financieele operatiën alles doen wil, waardoor tegen Schwindel van speculanten gereageerd kan worden. Een Eigen Hulp voor huizen dus. Er is reeds voor een millioen aandeelen genomen.

De „Vereeniging tot bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid" wenschte in 't bezit te geraken van een diploma, geschikt om door haar te worden uitgereikt als onderscheiding aan een werkman voor betoonde bekwaamheid en plichtsbetrachting.

Voor het ontwerp van dit diploma stelde de commissie f 100 beschikbaar. en om den kunstenaar te leeren kennen, die blijk zou geven haar bedoeling het best te begrijpen en tevens een artistieke uitvoering waarborgde, opende zij voor de schets van een diploma een besloten prijsvraag.

De hoogste prijs voor de schets is toegekend aan den heer Henri Leeuw Jr. te Nijmegen. Premies verkregen de heeren Brückman en Kerling te 's Gravenhage en Lauweriks te Amsterdam.

De ontwerpen zullen op nader aan te kondigen tijd en plaats te 's Gravenhage en Amsterdam worden geëxposeerd.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Zwolle, 28 Sept. De Architect D. Herder, het bouwen van pakhuizen, kantoren, stoomschoorsteen enz. voor de firma H. C. van IJsendijk Jr. te Rotterdam en H. J. van IJsendijk te Zwolle. Van 10 inschrijvingen, gegund aan L. Meijer Jr. voor f 19575.—

's Gravenhage, 30 Sept. Het Ministerie van Binnenl. Zaken, het bouwen van een pharmaceutisch laboratorium op Vreeswijk nabij Leiden. Begrooting f 123600.— Van 8 inschrijvingen, de laagste van M. A. J Taverne te 's Gravenhage voor f 120417.—

Groningen, 30 Sept. De architect A. Th. van Elmpt, het bouwen van een Apotheek met woonhuis en bovenwoning. Oplevering met 1 Juni 1896, van 17 inschrijvingen de laagste van L. Oldenburger voor f 23275.—; Oplevering met 1 September 1896, van 11 inschrijvingen, de laagste van L. Oldenburger voor f 22875.—

Gulpen, 30 Sept. Het Gemeentebestuur, het bouwen van een school met onderwijzerswoning en het leveren van schoolmeubelen te Rijmerstok, Gemeente Gulpen. Van 4 inschrijvingen, de laagste van L. J. Roijen te Mheer voor f 12995.—

Bussem, 1 Oct. De architect van der Goot Kruisweg, het bouwen van een dubbele villa. Van 5 inschrijvingen, de laagste van G. Teunisse voor f 13350.—

Amsterdam, 3 Oct. De architekten Johs. C. van Meurs en N. Smit. het bouwen van een school, gen. Oranje-bewaarschool, voor 400 kinderen. Van 20 inschrijvingen de laagste van J. A. Kiel & Co. voor f 12100.—

Middelburg, 4 Oct. Het Ministerie van Binnenl. Zaken, het inrichten van eenige lokalen in de Abdij-gebouwen tot bewaarplaats der Rijks-archieven. Begrooting f 12338.— Van 7 inschrijvingen, de laagste van J. M. van Ditmars & Zn. voor f 12228.—

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

19 OCTOBER 1895. 15de JAARGANG. No. 42.

Redactie voor de verschillende groepen:
A. LE COMTE. — EDUARD CUYPERS. — F. C. DUFOUR. — A. C. M. VAN ETTEN. — HENRI EVERS. — C. A. HUYGEN. — D. E. C. KNUTTEL. — JURRIAAN KOK. — J. R. DE KRUYFF — F. H. VAN MALSEN. — C. B. POSTHUMUS MEIJJES. — C. MUYSKEN. — J. J. VAN NIEUKERKEN. — R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS. — B. J. OUËNDAG. — C. H. PETERS. — C. T. J. LOUIS RIEBER. — P. DU RIEU FZN. — J. VERHEUL DZN.
BUREAU REDACTIE: Marnixstraat 402, Amsterdam.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. ƒ 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels ƒ 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie $^3/_2$ maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.
BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

IETS OVER DE KUNSTGESCHIEDENIS VAN DEN ARABISCHEN STIJL.

Franz Pacha, de bekende vorige architect bij het Egyptische ministerie te Kaïro, geeft als slotsom van zijn onderzoek over de kunstgeschiedenis van den Arabischen stijl, in de 6e en 7e aflevering van den jaargang 1894 van het maandblad voor het Oosten, dat door 't Oostenrijksche Handelsmuseum te Weenen wordt uitgegeven, de volgende verklaring van de beteekenis van de Arabische kunst.

„De Arabische kunst kan niet worden beschouwd als „eene oorspronkelijke of spontaan ontstane stijl, maar is „geleidelijk voortgekomen uit de antieken door vermenging „met Byzantijnsche stijlvormen."

Reeds heeft de algemeene aanduiding „Arabische kunst", veel bestrijding ondervonden, en dit mag geen verwondering baren bij de wetenschap, dat men van de volken der Mohamedaansche geloofsbelijdenis, de bewoners van de uitgestrekte landen van de Middellandsche zee tot Indië, die meest nomadenstammen waren en waartoe ook de Arabieren gerekend kunnen worden te behooren, geen oorspronkelijke kunstrichting verwachten kon.

Dit wordt nog meer bevestigd door de omstandigheid, dat tegelijkertijd naast deze stammen eene beschaafde en met kunstzin begaafde bevolking leefde; die volgens de in lateren tijd te voorschijn gebrachte opschriften eene buitengewone werkzaamheid op kunstgebied heeft ontwikkeld.

De monumenten van dezen stijl zijn 't uitvloeisel van de beschaving van die volken, waarvan de godsdienstige en maatschappelijke verhoudingen bijna geheel op den Koran berusten, en zij bezitten reeds daardoor, van Spanje tot China, zekere algemeene kenteekenen. Een dusdanig algemeen kenteeken is bijv. de grondvorm van de Mohamedaansche-Godshuizen met hunne door arkaden omgeven inwendige open ruimten.

De gewone rechthoekige vorm van deze binnenpleinen ging eerst later door een binnenbouw, die naar gelang van de behoefte in de vier hoeken ontstond, in den kruisvorm over.

Deze is dus niet van Christelijken, maar eenvoudig van Arabischen oorsprong.

Daarmede verdwijnen echter de uit Arabië afkomstige autochtone vormen, als men ten minste daaronder niet rekenen wil de eigenaardig gebrokene voegsneden van den Hauranerbouw, die naar 't oordeel van Franz Pacha bij de antieken onbekend zijn en die hij aan Zuid-Arabischen invloed toeschrijft.

Reeds de eerste, nog zeer bescheiden Godsgebouwen van 't Mohamedanisme staan onder Christelijken invloed, zoowel in Arabië als in Syrië.

De Christelijke Godsdienstige gemeenten konden destijds reeds wijzen op aanzienlijke bouwwerken, en niets is natuurlijker dan dat de Mohamedanen Byzantijnsche en Koptische arbeiders voor hunne bouwwerken zochten.

Wijders kwamen de Arabische stammen, toen zij eenmaal hun schiereiland verlaten hadden, in aanraking met twee groote volken, waarvan de ontwikkeling, al bevond die zich toen reeds in verval, van bijzonderen invloed moest zijn op den zich nog in het eerste stadium van zijne vorming bevindende jongen godsdienst.

Die volken waren de Romeinen, die geheel zuidelijk Europa, de Noordkust van Afrika en Voor-Azië beheerschten, het andere was het Perzische Rijk, waarvan de kunstrichting destijds geen bijzonder Aziatisch karakter droeg, maar, en wel ten tijde van de Sassaniden, meer naar de Byzantijnsche neigde.

Bijzondere ornament- en koepelvormen van den lateren Arabischen stijl vinden in 't Byzantijnsche Perzië hunne duidelijke prototypen; de sterk vertoogde koepelvorm vindt men reeds bij de bouwwerken der Sassaniden, en in Esrah staat heden nog een verhoogde spitsbogenkoepel uit de 6e eeuw.

Een duidelijk bewijs, dat de kunstrichting in Egypte op het tijdstip dat aan de Arabische overheersching onmiddelijk voorafging, geheel Byzantijnsch was, leveren de zoogenaamde Koptische weefsels, gevonden te Fajum en Akhnim.

Zeer beslist spreekt Franz Pacha de Fransche kunsthistorici tegen in hunne bewering, dat het ontstaan van de Arabische kunst moet gezocht worden in den Koptischen kerkbouw; tot staving van zijne stelling wijst hij er op, dat de constructie van den Koptischen kerkbouw aan de Romeinsche drieschepige Basilica herinnert. Gebrek aan hout in 't Oosten was oorzaak, dat de schepen in plaats van met hout afgedekt door een aaneengeschakelde rei van steenen koepelgewelven werden vervangen.

Had eene origineele Koptische kunst bestaan, zoo moest men in de nog overgebleven goed geconstrueerde Godshuizen den weêrklank daarvan vinden. Dit is echter 't geval niet; en uit eene kunst die niet bestaat, kan geen andere voortkomen.

De oorsprong van den Arabischen stijl moet dus elders gezocht worden, en om daartoe te geraken moeten eerst de constructiewijze en daarna de ornamentiek van de Arabische monumenten aan een grondig onderzoek worden onderworpen.

Reeds de zuil van de Arabische arkade heeft niets oorspronkelijks, maar is gevolgd naar die der antieke monumenten, en nagebootst.

In het Alhambra-kapiteel herkennen we bij nauwkeurige beschouwing de geärabiseerde antieke vormen. Alleen de boogvorm wijst op eene eigenaardige behandeling, en wel 't meest in de Moskee van Cordova, waar op bewonderenswaardig vernuftige wijze met zuilen van geringe hoogte een aanmerkelijke Arkadenhoogte is bereikt. Deze hooge boogvormen vinden echter hun oorsprong in de noodzakelijkheid om de dikwijls diepe zuilengangen van de Moskeën van hoogere licht- en luchtopeningen te voorzien, dan met de verhoudingen van den antieken boogvorm mogelijk ware geweest, en bij het zoeken naar origineele vormen bestaat er in dit opzicht slechts een zeer kleine overgang van den rondboog naar den hoefijzervormigen en hoekigen boogvorm, — vormen die echter ook reeds in de oudheid voorhanden zijn. Het voorbeeld voor die hoekige boogvormen moet volgens Franz Pacha gezocht worden bij de Chaldeeuwsche bouwwerken van Mugher, dat voor de anderen in het theater van Taormina.

Ook de koepelvorm berust op Byzantijnsche en Romeinsche prototypen; de verhoogde spitsbogenkoepel bijv. op den zoogenaamden Diana-tempel te Bajae en den reeds genoemden centraalbouw van Esrah in Syrië.

Eene uitvoerige beschouwing wijdt de schrijver aan de Arabische Mausoleums. Het oorspronkelijk type daarvan is de cubus met het daarop geplaatste koepelvormige gewelf. Het Mausoleum van Byssus, naar Vogüé herkomstig uit de IVe tot de VIe eeuw, is daarvoor de prototype; de overgangsvormen van den cubus in den koepel verklaart de schrijver van Arabischen oorsprong te zijn; mede staan de Arabische stalaktietenvormen geheel tegenover de Romeinsch Byzantijnsche spherisch geerenden vorm.

De oorsprong van den verhoogd Arabischen koepel is uit Midden-Azië afkomstig, daartegenover is de vlakke afdekking weder van Arabischen oorsprong.

Wat de torenbouw in de Arabische kunst betreft, kan tot heden nog niet met juistheid worden uitgemaakt; of de eerste minaret-vormen, de Christelijke, tot vereering der afgestorvenen gewijde torens, van vierkanten grondvorm, zooals ze reeds vóór den Mohamedaanschen tijd in Ravenna gevonden zijn, ten voorbeeld hebben of zijn voortgekomen uit de Perzische vuuraltaren, waarvan in Samarra een voorbeeld te vinden is.

Zuiver Arabische kunstvormen zijn ook de tot in de XIe eeuw teruggaande houtvlechtwerken en de dunne ornamentaal gevormde gipsplaten met kleurige ruiten, die als vensters met beschilderd glaswerk in hunne bouwwerken voorkomen.

Op gelijke wijze als voor de bouwkundige vormen behandelt Franz Pacha de Arabische kunst ook wat het ornament betreft, en tracht hij mede aan te toonen, hoe ook de Arabische ornamentiek uit de antieke Byzantijnsche vormen is afgeleid.

Zeker verdienen deze beschouwingen, zooals zij in bovengenoemd Maandblad voorkomen, de aandacht, en vormen ze eene belangrijke bijdrage voor de vaststelling van den geregelden ontwikkelingsgang van de kunst, ook zelfs wanneer bij vergelijking der stijlvormen niet altijd de onontbeerlijke historische bewijzen zijn aangevoerd.

J. E. G. N.

BIJ DE PLAAT.

Het op bijgaande plaat voorgestelde woonhuis werd volgens de plannen en onder directie van den heer C. N. van Goor, van April tot November 1893, gebouwd voor rekening van den heer I. de Vries; de kosten, behalve die voor honoraria, bedroegen bijna 14 mille.

Plinten, pilaster-piedestals, onderdorpels van de lichtkozijnen en borstweringsband van den beganegrond zijn in hardsteen uitgevoerd; voor het overige van den gevel is kleurige baksteen met harde Morley-steen voor de omlijstingen van deur- en raamopeningen, sluit- en aanzetsteenen, tuitafdekkingen enz. toegepast. De ingangsdeur is in blank Amerikaansch grenenhout uitgevoerd, en het dak met leiën gedekt.

In het tympan boven het drielicht op de verdieping is een vulling van versierde tegels aangebracht, volgens daarvan aan de fabriek Rozenburg verschafte teekening en aldaar gebakken.

GEGLAZUURDE STEENEN.

(Vervolg van bladz. 268.)

III. (*)

Van uit een geschiedkundig oogpunt beschouwd, is het bekend, dat de kunst van het verglazen zich verliest in de grijze oudheid, en dat verglaasde steenen en tegels aan buitengevels zijn aangebracht bijna in *alle tijden*, in *alle landen* en door *alle volken*. Men vindt ze aan bouwwerken van hooge en van geringe beteekenis, bij de Babyloniërs, door geheel het Oosten, bij de Phoeniciërs, Egyptenaren, Grieken en vooral bij de Mooren en

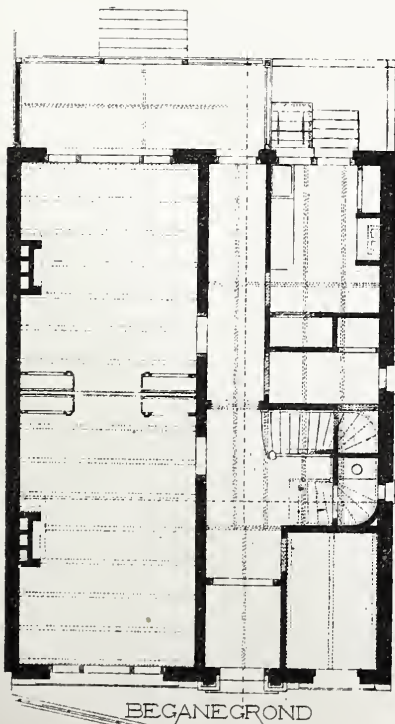
*) Antwoord, ingezonden door de Afdeeling Amsterdam.

WOONHUIS A/D. BOEZEMSTRAAT

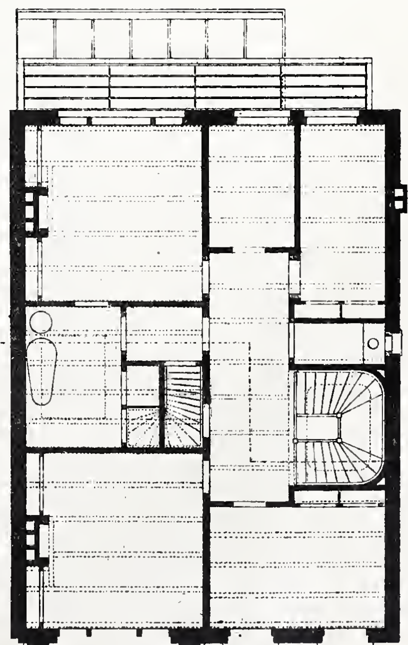
voor den Heer A. J. DE VRIES.

Architect C. N. VAN GOOR.

VOORGEVEL.

BEGANEGROND

VERDIEPING

PHOTO LITH: WEGNER & MOTTU AMST.

Arabieren; in noordelijker landen meer tijdens de middeneeuwen in de baksteen-architectuur dier dagen, verder tijdens de renaissance in Italië, te Florence, Venetië enz. alwaar onder de Robbia's in de 15de eeuw deze ceramiek tot ongekend hoogen bloei geraakte.

Het is één dier weinige dingen die zich door *alle* tijden heen en bij *alle* richtingen in de bouwkunst hebben weten te handhaven en daardoor tot op den dag van heden onze belangstelling overwaard is.

Verder is bekend, dat in het algemeen, in de Ooster- en Zuiderlanden, dit verglaasd materiaal aan de buitengevels beter aan den tand des tijds heeft weerstand geboden, dan dat in noordelijker gelegen landen daarop is aangebracht.

Sommigen nu hebben uit dit verschijnsel de gevolgtrekking gemaakt, dat het glazuur aan buitengevels uitsluitend thuis behoort in landen waar de zon het glansrijkst haar stralen schiet, en willen daarvan in landen, arm aan zonneschijn maar rijk aan mist, sneeuw, vorst en ijzel, niets weten.

In hoeverre deze gevolgtrekking juist is, wil ik thans nog in het midden laten; zeker is het, dat het zoo even genoemd verschijnsel mede aanleiding heeft gegeven tot de aarzeling van vele bouwkundigen in Noord- en Midden-Europa, om tot de toepassing van geglazuurde steenen en tegels aan buitengevels over te gaan.

Slaan wij de organen der bouwkundige vereenigingen bij ons te lande en elders er op na, dan vinden wij, dat in de laatste 10 à 15 jaar dit onderwerp meermalen is behandeld en dat het vraagstuk herhaaldelijk onder de oogen is gezien, en in menig opzicht zóó degelijk, dat het eigenlijk eenige verwondering moet baren dat het thans opnieuw aan de orde is gesteld. Is alzoo waarschijnlijk gebrek aan vertrouwen in de duurzaamheid van het materiaal, of aan de geschiktheid van ons klimaat voor het gebruik daarvan, de oorzaak van het stellen der vraag, dan is het dienstig eens na te gaan in hoeverre dit wantrouwen al of niet gerechtvaardigd is.

Laat ons daartoe de zaak „au fond" behandelen en voorzoover even stilstaan bij de vragen:

„Wat is verglazen, in den zin van ons onderwerp en „waartoe dient het?" en

„Hoe moeten de minst vergankelijk geglazuurde voor-„werpen worden vervaardigd?"

Verglazen is het bestrijken van gekleurde of ongekleurde klei-voorwerpen met eene doorschijnende of ondoorschijnende vloeibare glasmassa, die zich bij het bakken vast en innig met de klei-onderlaag verbindt; en het dient om de frischheid van het voorwerp voor langeren duur te verzekeren.

Men onderscheidt alzoo doorschijnende en ondoorschijnende glazuren; respectievelijk lood- en tinglazuren geheeten. De loodglazuren, ook wel begietselglazuren genoemd — de doorschijnende dus — zijn voor de architectuur van het meeste belang.

Het gaat bezwaarlijk de samenstelling van alle glazuren en de techniek hunner behandeling hier in bijzonderheden te vermelden, genoeg zij het te weten, dat de glazuren niet alleen met betrekking tot hunne kleuren, maar vooral ook met betrekking tot de hun toegevoegde smeltmiddelen, eene zeer groote verscheidenheid bieden.

Tot de gemakkelijk smeltbare behooren de lood- en tinglazuren, terwijl het glazuur, waarvan de smeltmiddelen uit veldspaath en kwarts bestaan, eerst bij zeer hooge temperatuur vloeibaar wordt, en daarom alleen op zeer deugdelijk of wel vuurvast aardewerk kan aangebracht worden. Hoe grooter het loodgehalte is van het glazuur, des te lichter smelt het, des te minder brandstof heeft men voor het bakken noodig; maar des te minder duurzaam is ook het fabrikaat.

Al naarmate het glazuur tevens moet dienen tot het aanbrengen van kleuren, als daar zijn: blauw, groen, zeegroen, rood, lichtrood, zwart, geel, hooggeel, bruin en verschillende schakeeringen daarvan, bestaan zij uit: loodglit, kiezelzand, keukenzout, smalt, koperasch, ijzervitriool, zwavel, antimonium, bruinsteen en hamerslag, en wel in verschillende verhoudingen, waarvan ieder fabriekant, als het ware, zijn geheim heeft. Deze grondstoffen nu, worden tot een uiterst fijn poeder gemalen in den glazuurmolen en met water tot een dunne brij gemaakt.

Verder kan het verglazen nog op tweederlei wijze geschieden. De eerste, zeer ordinaire en primitieve, is, dat het glazuur op het klei-voorwerp wordt gestreken en daarmede wordt gebakken, zoodat men met één baksel volstaat en hiermede de arbeid voltooid is. De tweede, voor deugdzaamheid alleen aanbevelenswaardige, wijze is, dat het klei-voorwerp eerst eenmaal wordt gebakken, daarna met het glazuur wordt bestreken en andermaal wordt gebakken.

Is beschilderde figuratie noodig, dan dient deze op het reeds eenmaal gebakken voorwerp te worden aangebracht; over de schildering, wordt dan het doorschijnend glazuur gestreken en alles opnieuw te samen gebakken.

Thans volgt wat ik zou willen noemen, de quintessence der zaak, indien wij de vraag beantwoorden die wij ons zelve stelden:

„Hoe moeten de minst vergankelijke geglazuurde voorwerpen worden vervaardigd en wat is daartoe noodig?"

Vergun mij daartoe nog even een terugblik.

Het is van algemeene bekendheid, dat men bij de volkeren der oudheid, in de Zuider- en Oosterlanden, nu juist niet zoo'n groote behoefte had aan zulken hard gebakken bouwsteen als ten onzent. Men aanvaardde aldaar de kleigrondstof zooals men ze vondt, men bakte ze voorzoover de gebrekkige inrichting der toenmalige ovens dit toeliet, en ten behoeve van het glazuren, regelde men de lichte smeltbaarheid daarvan naar het gering warmtevermogen wat men kon ontwikkelen en naar de broosheid der klei-grondstof.

Dank zij het gelukkig klimaat vindt men aldaar, ondanks gebrekkige grondstoffen, licht smeltbare glazuren en bovendien betrekkelijk zeer onvolmaakte technische vervaardiging, tot in dezen tijd nog goed bewaard gebleven verglaasde voorwerpen aan buitengevels van gebouwen van drie en meer eeuwen oud.

Waarmede men evenwel ginds zonder nadeelige gevolgen een weinig de hand kon ligten, dat vroeg in Noord- en Midden Europa om de meest nauwkeurige en zorgvuldige technische behandeling.

Het ligt evenwel nog al voor de hand, dat aangezien de kunst van het glazuren uit het Oosten kwam, men in het Westen daarmede niet dadelijk op de hoogte was zooals dit voor de gewijzigde eischen van het klimaat diende. Daarover zouden ook, evenals in menig andere tak van industrie, eenige eeuwen heengaan, eer dat men vrij nauwkeurig omschijven kon wat tot de vertrouwbare glazuur-fabricatie behoort.

Daartoe behoort dan, krachtens de lessen der ervaring:

1°. dat de te bezigen klei-grondstof van meer steenachtige dan aard-achtige structuur zij en volkomen vrij

van kalk-aglomeratie's. De steenachtige structuur verdient de voorkeur, omdat deze beter tegen groote bakhitte bestand is zonder krom te trekken, terwijl kalk-aglomeratie's het in den muur aanwezige vocht tot zich nemen en, zich uitzettend, een deel van den steen met het glazuur naar buiten dringen;

2⁰. dat de grondstof volkomen gelijkslachtig zij en haar, onder een hydraulischen of anderen zwaren druk, de grootst mogelijke dichtheid worde gegeven;

3⁰. dat het aan te wenden glazuur eerst bij zeer hooge temperatuur smelt en dus zoo arm mogelijk aan loodgehalte zij, en in zijne verdere samenstelling zoodanig, dat er geen scheikundige verwantschap ontstaat met de grondstoffen der dampkringslucht (atmopheriliën), hetgeen aanleiding zou kunnen geven tot de ontleding van het glazuur. Bovendien is het van belang, dat het glazuur, wat betreft zijn inkrimpings- en uitzettingsvermogen, verband houdt met de grondstof waarop het wordt gebruikt, zoo al niet ter geheele vermijding, dan ter beperking van de bekende fijne haarscheurtjes;

4⁰. dat het glazuur goed uitgesmolten en fraai uitgevloeid wordt, zoodanig dat het overal uiterst gelijkmatig en niet te dik wordt opgebracht, en derhalve eene gladde, van rimpels, tranen en andere verhevenheden vrije, glanzige oppervlakte zonder blaasjes vertoont;

en ten slotte: dat het weder bakken, na het opbrengen van het glazuur, geschiedt in de meest gelijkmatige en grootste hitte, welke de grondstof toelaat.

Vertrouwende met deze opsomming van eischen, „des Pudels Kern" van het technisch deel van het onderwerp de noodige aandacht te hebben geschonken, dan behoort daarna te worden vermeld, en eigenlijk met een gevoel van schaamte te worden bekend, dat menig goed fabrikaat door verkeerde behandeling bij het aanbrengen nimmer tot zijn recht is gekomen. Laten wij daarom nagaan wat alzoo bij het aanbrengen van verglaasde tegels, uit den aard der zaak meer dan bij steenen, behoort te worden in acht genomen. Ten eerste dan:

dat het muurwerk geheel is uitgewerkt en zich geen zouten uit de metselspecie meer afscheiden;

2⁰. dat de voegen diep zijn uitgehaald;

3⁰. dat de tegels vooraf in een bak met zuiver water worden gelegd en daarvan goed worden doortrokken;

4⁰. dat men bij voorkeur in het voorjaar, althans nooit in het najaar, tegelversieringen aanbrengt;

5⁰. dat men daarbij een bindmiddel gebruikt van de volgende of daarmede overeenkomende samenstelling: 1 deel gezeefde schelpkalk, 2 deelen gezeefd scherp rivierzand, en 1 deel zeer langzaam bindende portlandcement;

6⁰. dat verglaasd materiaal nimmer wordt aangebracht ter plaatse waar het aan de achterzijde met water of andere vochten in aanraking kan komen; want, hoe hard ook gebakken, eenig vocht zal de onverglaasde materie altijd opnemen, en vermits het glazuur elke uitwaseming absoluut verhindert, zal het ten laatste voor den drang van binnen uit bezwijken.

Is met het opgesomde een belangrijk onderdeel der vraag behandeld, over de toepassing of het gebruik van verglaasd materiaal dient nu een en ander te volgen.

Het gebruik vindt, vooral in Engeland, al sedert vele jaren plaats, dank waarschijnlijk de groote trap van volmaaktheid, waarop men daar reeds gedurende langen tijd de glazuur-nijverheid heeft gebracht.

Dat men aan de overzijde van het kanaal niet van de toepassing is teruggekomen, mag wel als een bewijs worden aangenomen, dat het niet onmogelijk is gebleken wêervast verglaasd materiaal te vervaardigen. Onder de daar te lande meest geïenommeerde fabrikanten herinneren wij ons: Doulton Lombeth en Co. te Londen, en Milton te Stoke upon Trent.

Ter beperking dezer inleiding en misschien meer handelend in de bedoeling van den steller der vraag, zal ik in deze niet verder den blik richten naar het buitenland, maar in het oog vatten wat ons Vaderland ter zake te aanschouwen geeft en, om actueel te blijven, het niet al te diep ophalen.

Nadat de toepassing van verglaasd materiaal aan buitengevels hier te lande langen tijd was achterwege gebleven, en dientengevolge de daarop betrekking hebbende nijverheid zoo goed als dood was, vindt men daarin sedert de laatste 20 jaren nieuw leven gewekt. Het is dus over een betrekkelijk kort tijdperk, dat de ervaring van deze herleefde vaderlandsche industrie kan getuigen.

Niettemin, zij heeft haar weg gevonden en werd o. a. hier ter stede toegepast in 1879 bij den bouw van drie heerenhuizen aan de Sarphatistraat nabij de Hoogesluis, onder beheer van den architect T. Sanders. Men vindt daar verglaasde beschilderde gefigureerde tegelvullingen, afkomstig van de fabriek te Harlingen, die zich tot heden, dus gedurende 15 jaren, uitstekend hebben gehouden. Verder zien wij het materiaal toegepast aan het Rijksmuseum, en wel in belangrijk groote hoeveelheid aan de algemeen bekende tegel-tableaux; aan het Centraal-Station, aan den winkel van Focke en Meltzer, in het Vondelkwartier, met name het huis Oud-Leyerhoven, zoomede aan het woonhuis van den heer architect Cuypers, aan ons Maatschappelijk Gebouw, aan de Rijksnormaalschool voor teekenonderwijs (Oefenschool), enz.

De architecten van Plan C in Rotterdam hebben ook niet voor de toepassing geaarzeld, terwijl het Postkantoor te Arnhem, wat de buiten-ordonnantie betreft, er voor een groot deel van werd opgetrokken.

Aan het Franciscaner klooster bij Wychen werd in het jaar 1888 aan de buitengevels een hoeveelheid van 100 M^3 verglaasd materiaal gebruikt, hetgeen zich volgens verklaring van den architect met den bouw belast, den heer Stornebrink, tot heden nog in volmaakt goeden en gaven toestand bevindt en nergens de minste teekenen van ophanden zijnde afschilfering vertoont.

Wat ik persoonlijk aan de meeste der hier boven genoemde bouwwerken bij nauwkeurig onderzoek heb opgemerkt, is dat het verglaasd materiaal daaraan voor verreweg het grootst gedeelte zich vertrouwbaar heeft betoond.

Van bevriende zijde uit Arnhem wordt mij bericht, dat de geglazuurde steenen aan het Postkantoor, gesticht in 1888 en '89, zich tot heden ook vrij goed gehouden hebben; doch voor zoover de jeugd er bij kan komen, was het materiaal erg beschadigd, terwijl de pinakels met banden en krabben, oorspronkelijk van geglazuurde steen, reeds waren vernieuwd en vervangen door dito van roode zandsteen.

Derhalve, de ervaring met het materiaal getuigt uiteenloopend, al is het over het algemeen gunstig; erkent moet worden, dat aan één en hetzelfde bouwwerk soms gelijktijdig eene verblijdende of ontmoedigende ontdekking over de vertrouwbaarheid van het glazuur wordt gedaan. Wat of hier in doorslag de oorzaak van is — de wind-

richting der gevels staat er ook dikwijls buiten — is zeer moeilijk te verklaren. Ik althans vermag die niet. Mijne persoonlijke meening is, dat waar aan hetzelfde werk verschillende resultaten worden verkregen, meestal de oorzaak daarvan in het fabrikaat zal moeten worden gezocht, omdat het eene baksel beter is gelukt dan het andere.

Van de — met verglaasde tegels beklampte — portieken der speculatie gebouwen wensch ik op te merken, dat zij zich voor 7/8 tot heden deugdzaam houden, en naar mijn gevoelen hoofdzakelijk hierdoor, dat zij in de schraalst mogelijke specie worden gezet.

Aan de hierboven genoemde gebouwen waren de verglaasde tegels of steenen geleverd, wat betreft de groote tegeltableaux aan het Rijks-Museum, door de firma Villeroy en Boch te Merzig a/d Saar, overigens door de firma's van Hulst te Harlingen en Dericks en Geldens te Druten.

Verder vinden wij bij ons te lande: Canoy Herfkens te Venloo, de fabriek te Delft, Rozenburg te 's Gravenhage, Gebrs. Tichelaar te Makkum, mogelijk nog meerdere; deze alleen zijn mij slechts bekend.

En thans nog een enkel woord over de voor- en nadeelen van het materiaal, voor zoover die in het verhandelde nog niet zijn opgesloten. Het spreekt wel van zelf, dat nu hierbij alleen sprake zal zijn van weervast glazuursel, —de andere soort heeft niets vóór en alles tegen.

Als nadeelen, verbonden aan het gebruik van goed glazuursel, zou ik nog willen opnoemen:

1°. dat de architect — in de meeste gevallen — nooit met eenige zekerheid de vertrouwbaarheid van het materiaal kan keuren. Versta mij wel: ik bedoel hiermede ongeveer hetzelfde als de gewenschte en eenvoudige contrôle op de deugdzaamheid van het ijzer, ook al is dit afkomstig uit de meest gerenommeerde fabriek;

2°. dat de voorwerpen, tegeltableaux of lijstwerken, al of niet plastisch versierd, ter wille der deugdzaamheid betrekkelijk zoo klein mogelijk behooren te worden genomen, en daardoor een groot aantal naden of voegen ontstaan, die het schoonheidseffect soms belangrijk verminderen.

Tegenover deze nadeelen staan voordeelen zooals:

1°. de onveranderlijke kleur en frischheid die het materiaal behoudt, langer dan eenige andere bouwstof;

2°. dat het, aangewend voor afdekkingen, elke inwatering absoluut verhindert, zonder zelve groen of bemost te worden;

3°. dat het betrekkelijk zeer goedkoop is en geen onderhoud vereischt.

Bij de voor- en nadeelen van het materiaal werd overigens ook nog stilgestaan in Mei van het vorige jaar, en wel door het Hoofdbestuur onzer Maatsch., 't welk bij monde van den heer de Kruyff een praeadvies uitbracht, hetgeen op mij den indruk maakt, althans wat de aesthetische zijde der kwestie betreft, van te zijn „een afwijzend praeadvies."

Volgens den heer de Kruyff dan, is eene toepassing van veelkleurige steenen of tegels te ontraden, omdat het in strijd is met het beginsel van rust, dat voor elk kunstwerk toepassing vraagt. Voor het gebruik van verglaasd tegelwerk in den gevel is de heer de Kruyff ook eenigermate huiverig, omdat gebruikmaking zoo dikwerf de moeder is van het misbruik, en de schitterend weerkaatsende tegelvlakken dan evenzoovele *gaten* in de, overigens doffere, omgeving doen ontstaan. Reden dan ook, besluit voornoemde heer, waarom sinds eenige jaren gezocht wordt naar een *doffer* versieringsmateriaal in ongeveer denzelfden toon van het muurvlak, en dat tegen den invloed van het weer bestand is.

Naast dit min of meer afwijzend praeadvies plaats ik tot besluit eene beschouwing over ons onderwerp, van den heer Paul Sédille, architect te Parijs.

Hij toch acht de émail-polychromie een der machtigste middelen welke heden ten dage den architect ten dienste staan, en verklaart, dat zij voornamelijk in de gewone en burgerlijke architectuur eene belangrijke plaats behoort in te nemen.

Uit een geschiedkundig overzicht bewijst de heer Sédille, dat zoowel aan monumenten als aan bouwwerken van minderen rang ten allen tijde gebruik is gemaakt van verglaasde gebakken aarde, ter verhooging van het uitwendig kleur-effect.

Hij stelt voorop, dat de kleur een der grootste hulpbronnen is van alle kunsten en wekt daarom de beoefenaren der bouwkunst verder op, om moedig en onverschrokken de oude traditie's der polychromie weder ter hand te nemen, ze te vervormen naar onzen smaak, en bovenal om ze geschikt te maken voor de veelzijdige eischen onzer moderne wijze van bouwen.

De kleuren — zegt de heer Sédille — behooren deel uit te maken van het bouwwerk, en in verband met het gevolgde stelsel van constructie zullen zij zich daarmede vereenigen of wel er mede te gronde gaan.

Het is daarom dat voornamelijk de hulp van verglaasde en gebakken aarde moet worden ingeroepen voor eene dergelijke polychromie, en wel omdat zij haar oorsprong dan vindt in grondstoffen, die eigen onvergankelijke kleur bezitten.

De gelukkige samenwerking van deze kleurige bouwstoffen, de onderlinge harmonie — de afwisseling van toon —, zullen een veelkleurig effect geven, waarvan de duurzaamheid die van het gebouw evenaardt, en daardoor de bouwkundige scheppingen van dezen tijd ongeschonden aan de toekomst zal overdragen.

Om intusschen het laatstgenoemde er mede te bereiken, zullen wij hebben toe te passen een beredeneerde constructie en gemotiveerde decoratie; twee grondstellingen van onze bouwkunst, — stellingen te dikwijls vergeten en wat de eerste betreft te vaak van te weinig beteekenis geacht, ondanks de veelvuldige voorbeelden der middeneeuwen, — ondanks de eeuwige schoonheidsregelen door de monumenten van het oude Griekenland bekrachtigd.

Is alzoo de waarde en beteekenis der ceramiek ook voor meer monumentale gebouwen van groot belang, in niet mindere mate kan de verglaasde gebakken aarde er het hare toe bijdragen, om op zeer oeconomische wijze eene zekere bekoorlijkheid te verleenen aan de woning, waarin de werkman van zijn moeitevollen arbeid huiswaarts keert.

Tot zoover de heer Sédille.

Het is een kort en uit den aard der zaak nog onvolledig uittreksel uit zijn betoog, doch, naar ik geloof, voldoende om aan te toonen, dat een man als Paul Sédille, eene autoriteit, naar ik meen, op ons vakgebied, eerelid onzer Maatschappij, hoogelijk is ingenomen met een passend gebruik van deugdzaam verglaasd, kleurrijk materiaal aan buitengevels van gebouwen.

Resumeerende, zou ik meenen, dat een ieder onzer voor zich zelf zal hebben uit te maken, of zijn temperament overhelt naar het *minderkleurige* en *doffe*, dat. volgens den heer de Kruyff, meer het beginsel van rust nabij

komt, dan wel naar het veelkleurige en schitterende, waartoe de heer Sédille opwekt, en waarin de gloed en warmte van het volle rijke leven zich afspiegelt.

Ik voor mij geloof, dat ook hierbij ter harte zal zijn te nemen het gulden woord: „Houdt mate in alle zaken."

En hiermede hoop ik een en ander te hebben medegedeeld dat, aangevuld en, indien noodig, hier en daar verbeterd, dienen kan om den steller der vraag niet al te veel te leur te stellen.

Na vorenstaand te hebben medegedeeld in de vergadering der Afdeeling Amsterdam d°. 14 Dec, '94, werd daaraan nog toegevoegd:

1°. door den heer *Godefroy*: dat hij bij oude gebouwen gewone metselsteenen had ontdekt, waarvan de kop wel verglaasd kon worden genoemd; vermoedelijk een soort mondsteenen die veel van de bakhitte in den oven hadden te doorstaan gehad, en dat die soort van glazuur zeker wel de eeuwen in ons klimaat kon doorstaan.

2°. Door den heer *Gosschalk*: dat door hem bij den bouw der Heineken's brouwerij a/d Stadhouderskade te Amsterdam, in 1867 reeds verglaasde steenen waren toegepast, die destijds nog in een panoven moesten worden gebakken, en voorts, dat ook wel een soort porseleinaarde voor het vervaardigen van tegels werd gebruikt.

NIEUWER-AMSTEL 22 DEC. '94

W. J. DE GROOT.

BERICHTEN.

Te Boskoop heeft het college Kerkvoogden en Notabelen het maken van teekeningen en bestek voor den herbouw van de afgebrande kerk der Ned. Herv. Gemeente opgedragen aan de architecten Hengeveld, te Alphen en Nederhorst, te Gouda.

De opgravingen tot het blootleggen van de krypt in de Ned. Herv. kerk te Geertruidenberg vorderen met kracht. Niemand, behalve de leden der Commissie, wordt daarbij toegelaten.

Tot heden toe heeft men nog geen voldoende aanduiding voor den juisten tijd der stichting dezer onderaardsche kapel gevonden.

De Erven Loosjes, te Haarlem, uitgevers van „De Hollandsche Revue," hebben een prijsvraag uitgeschreven voor het ontwerp van een titelblad. Tot de genoodigde artisten behooren o. a. de heeren Derkinderen, Dijsselhof, Veth, Colenbrander, Daalhof, Henricus, enz. De beoordeeling der ontwerpen zal geschieden door de heeren Jozef Israëls, J. Toorop en Frans Netscher.

Zij die geen uitnoodiging ontvangen hebben en gaarne mede zouden wenschen te dingen, kunnen die nog aanvragen bij de bovengenoemde uitgevers.

De Gemeenteraad van Boskoop heeft het maken van teekening en bestek voor den herbouw van den verbranden gemeentetoren opgedragen aan den heer Burgersdijk, gemeente-architect te Gouda.

PERSONALIA.

Bij Ministerieele beschikking is tot en met 31 December a. s. benoemd tot assistent voor de burgerlijke bouwkunde aan de Polytechnische School te Delft, de heer J. J. L. Bourdrez, civiel- en bouwkundig ingenieur.

De heer J. van Eelde, adjunct-ingenieur bij de Exploitatie-Maatschappij (dienst van weg en werken) aan het centraal-bureau te Utrecht, zal met 1 November den dienst met invaliditeitspensioen verlaten.

Bij Min. beschikking is bepaald, dat met ingang van 1 November a.s. de adspirant-ingenieurs van den Rijkswaterstaat P. Hoogenboom en A. Th. de Groot, thans respectievelijk toegevoegd aan de inspecteurs van den Rijkswaterstaat in de 1e en 2e inspectiën, zullen worden gesteld onder de bevelen van den hoofdingenieur in het 11e district, teneinde te worden toegevoegd aan den arrondissements-ingenieur te Terneuzen

De benoemde adspirant-ingenieurs van den Rijkswaterstaat J. W. Meuter en J. P. van Vlissingen worden toegevoegd, de eerste aan den inspecteur in de 1e inspectie, de tweede aan den inspecteur in de 2e inspectie.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Amsterdam, 5 October. De architecten Jacot en Oldewelt, het verbouwen van perceel No. 35 aan de Prins Hendrikkade. Van 21 inschrijvingen, de laagste van W. J. D. de Zwart voor f 10750.—.

Culemborg, 5 October. De firma Dresselhuis en Nieuwenhuijzen, het bijbouwen eener nieuwe sigarenfabriek aan de bestaande fabriek in de Lange Meent. van 9 inschrijvingen, de laagste van J. A. van Dillen te Schalkwijk voor f 10000.—. Gegund.

Utrecht, 8 October. De maatschappij tot Exploitatie van Staats-spoorwegen, het uitbreiden van de goederenloods S. S., het maken van een goederenloods H. IJ. S. M. en van een verhoogde los- en laadplaats op het station Gouda. Begrooting f 13700.—. Van 19 inschrijvingen, de laagste van H. J. Nederhout te Gouda voor f 11643.—.

Rotterdam, 9 October, De architect J. W. Matthijs, het bouwen van een winkelhuis met woning enz. aan de Katshoek. Van 5 inschrijvingen de laagste van W. Kuipers voor f 10650.—.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

26 OCTOBER 1895. 15de JAARGANG. No. 43.

NIEUWE TOEVOEGSELS AAN OUDE KERKGEBOUWEN.

ANTWOORD VAN DE AFDEELING UTRECHT, INGEKOMEN OP DE IN 1894 DOOR HET HOOFDBESTUUR VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST GESTELDE VRAAG:

Indien aan een oud kerkgebouw, opgetrokken in Romaanschen of Gothischen stijl, een nieuw gedeelte moet worden aangebouwd, is het dan wenschelijk dit in dienzelfden stijl te bouwen, of is de bouwmeester vrij om het nieuwe gedeelte te bouwen in de vormen die hij wenscht?

Zouden, indien het een bepaald vereischte is om het nieuwe gedeelte op te trekken in de stijlvormen van het bestaande, ooit de geestige Renaissance aanbouwen zijn ontstaan, die nu zoo menig kerkgebouw uit vorige eeuwen sieren?

Bovenstaande vraag behoort mede tot de zoodanigen, welke niet met een afdoenden regel te beantwoorden zijn. Gewoonlijk zal ieder geval afzonderlijk moeten worden beoordeeld en zullen wel in den regel omstandigheden, persoonlijke inzichten of bijzondere wenschen den doorslag geven.

Toch kan het zijn nut hebben die punten op den voorgrond te stellen welke van invloed kunnen zijn bij de beantwoording, zoodra het om een bepaald vraagstuk te doen is.

De steller van de vraag beperkt deze tot een oud kerkgebouw en tot den Romaanschen of Gothischen stijl. Met het oog op de omstandigheid, dat de bouwkundige adviseurs der Nederlandsche Regeering veel verder gaan, blijkens de gevoerde onderhandelingen in zake den bouw van het nieuwe Universiteitsgebouw te Utrecht, kan het gewenscht voorkomen, deze zaak meer algemeen op te vatten, zoodat ook de profaambouw eenerzijds, en ook de Karolingische en de renaissance bouwperiode mede inbegrepen worden:

Ook blijft hij in de redactie van de vraag zich zelve niet gelijk, daar het *wenschelijke* waarvan in de eerste alinea wordt gesproken, afwisselt met *bepaald vereischte* waarvan de 2e alinea gewag maakt

Omtrent dit laatste sluit de vraag zelve reeds het antwoord in zich: Een bepaald vereischte toch om een nieuw gedeelte aan te bouwen in denzelfden stijl als een bestaand gedeelte, kan zeker in het algemeen niet worden gehandhaafd tegenover de sterk sprekende feiten op het gebied der kunstgeschiedenis in omgekeerden zin; daarmede is echter niet uitgemaakt, dat de bouwmeester volkomen vrij zoude zijn om geheel willekeurig en naar welgevallen te handelen.

Om nu begripsverwarring te voorkomen zij vooraf te bepalen, dat het woord stijl geen kunstvorm aanduidt maar slechts een *wetenschappelijk* begrip is voor een zekere reeks van vormen, genomen uit den steeds doorloopenden geleidelijken ontwikkelingsgang, die wel hier en daar kan worden afgebroken, of geographisch verplaatst, of op nieuw weer kan worden opgenomen, maar waarin wij nooit plotselinge sprongen en overgangen ontdekken, zooals die tusschen de scherp gemarkeerde bloeitijden der verschillende stijlen onderling zijn waar te nemen, dat dus, waar in het algemeen van Romaanschen of Gothischen stijl of van renaissance wordt gesproken, daarmede in geenen deele, voor zich zelve geheel afgesloten vaste vormsysteemen kunnen worden bedoeld. De Romaansche stijl kent van den grootsten eenvoud tot de rijkste

overgangsvormen; van houtzolderingen en heele en halve tongewelven, tot geheel ontwikkelde en gebonden kruisgewelfsysteemen; van de nuchterste dobbelsteenkapiteelen tot die met de rijkste bladversieringen.

De Gothiek vervalt in nog veel grooter vorm-verschillen, welke men evenals de renaissance zou kunnen indeelen. Men kent hier de ontwikkelings- of wordingsvormen, den edelsten bloeitijd, het afgeronde vormsysteem, het verval of de barokke Gothiek, en de spelende rijke laatste vormen die men eenigszins met de Rococo zou kunnen vergelijken, waarop de ontwikkeling volgt, met het Louis XVI tijdperk vergelijkbaar. Evenals de Renaissance kent de vroeg-renaissance, de hoog-renaissance, het verval of de barokke rococo en het Louis XVI tijdperk, gevolgd door eene nieuwe Grieksche-renaissance, enz.

Vorm-uitingen van een zelfden stijl, die onderling evenveel of soms wel meer verschil kunnen aanbieden dan bijv. de elkander rakende uiteinden der verschillende stijlen, zooals de overgang van laat-Romaansch tot vroeg-Gothisch, waar nauwelijks een grens te trekken is.

Gaan wij dan eerst na wat in deze de praktijk der bouwgeschiedenis is geweest.

De groote monumenten der oudheid, tot het verval der Romeinsche bouwkunst, zijn in den regel volgens één plan en naar één stijlvorm gebouwd en voltooid. Gewoonlijk was de tijdruimte, binnen welke een bouwwerk werd tot stand gebracht, niet zoo groot, dat volgens de toen veel minder snelle wisseling van vormen de vraag naar wijziging van het oorspronkelijke plan noodig werd. Ook zijn de meeste van diergelijke bouwwerken niet in zoodanigen toestand tot ons gekomen, dat daaromtrent uitvoerige beschouwingen nu nog mogelijk zijn. Toch weten wij, dat na de Persen-oorlogen de verwoeste oude tempels niet in de oude, maar in nieuwere vormen zijn opgebouwd geworden; dat bijv., zooals de Hera-tempel te Olympia, houten zuilen stuksgewijze in steenen werden verwisseld; dat latere aanbouwsels niet geheel dezelfde vormen vertoonen als de kernvormen. (Noordhal Ereichtheion); dat men bij herstel en aanbouw tevens naar veredeling van vormen streefde.

Van de weinige oostersche vorsten die oude monumenten herstelden, ligt het vermoeden wel voor de hand, dat een Nebukadnezar en een Nabonides wel niet in getrouw historischen zin zullen hebben gewerkt.

Ook de Romeinen herbouwden hun oude heiligdom van den Capitolinischen Jupiter te Rome in nieuwere vormen. Oorsprokelijk etruskisch in 83 v. Chr. hersteld met zuilen van den Olympischen Zeus-tempel, in 69 v. Chr. hooger opgebouwd, later door Domitianes weer met pracht opgebouwd. Waar zulks met het nationaal-heiligdom geschiedt, behoeft men niet te vragen hoe andere bouwwerken werden behandeld. Trouwens zien wij aan het Pantheon te Rome, hoe bij aanzienlijke herstelling de tijdelijk heerschende vormen in de plaats zijn gesteld van de oude veel grootschere opvatting. Dat hier een bouwwerk verknoeid werd, getuigt alleen van de geringere begaafdheid van den tweeden bouwmeester.

De volgende periode (Oud Christelijke en Byzantijnsche) tiert welig op de ruïnen der oude Romeinsche en Grieksche monumenten en ontnamen daaraan niet alleen vormen maar zelfs geheele onderdeelen van gebouwen, vooral de zuilen-roof was toen zeer algemeen; hieraan kunnen dus zeker geen principieele regels worden ontleend.

De daarop volgende perioden, Romaansche, Overgangs- en Gothische bouwkunst, zijn als eene steeds voortgezette wordensontwikkeling te beschouwen met soms vrij snel wisselende ontwikkelingsvormen. Men kan gerust beweren, dat hierbij *regel* was, onvoltooid gebleven bouwwerken of deelen daarvan verder af te werken naar de vormen der laatste ontwikkelingsperiode. Hoevele Romaansche kerken zijn niet na het afbranden der houten zolderingen gewelfd geworden en daarbij min of meer naar de nieuwste vormen verbouwd. Maar vooral bij den bouw der groote kathedralen, die zeldzaam in één menschenleeftijd voltooid werden, kan men de voortschrijding in ontwikkelingsvormen bijna overal nagaan en liggen de vormen van koor- en Westgevel soms verscheidene eeuwen uit elkander, met alle tusschenliggende ontwikkelingen, en zelfs als eene zeldzaamheid kan het beschouwd worden dat, zoowel bij den bouw van den gevel van Straatsburg's Munster, de zoon uit piëteit voortbouwde naar het plan van den vader, waardoor ten minste voor het benedengedeelte de eenheid bewaard bleef.

Veelal, waar het geen stichting van geheel nieuwe bouwwerken betrof, werd zelfs opzettelijk in gedeelten gewerkt, opdat de oude bouwstukken die men liet staan, tijdelijk in den dienst konden blijven voorzien; dan werd bij latere vernieuwing van deze eerst staand gebleven deelen bijna zeker van een andere ontwikkelings periode gebruik gemaakt, dan waarin de eerste verbouwing begonnen was.

Vooral de verbouwing en vergrooting van vele kerken uit het Romaansche tijdvak in den Gothischen tijd levert hiervan tal van voorbeelden.

Toen de Renaissance haar intrede deed, waren de meeste kerkgebouwen uitwendig voltooid, zoodat wij van dan af, meestal slechts enkele los aangebouwde en niet altijd tot het wezen der geheele planopvatting behoorende onderdeelen ontmoeten. Zooveel te gretiger werd echter bij de inwendige meubeling van Gothische bouwwerken van de Remaissance vormen gebruik gemaakt, en zulks van de tijdelijk heerschende uiting, hetzij in vroeg-, hoog-renaissance, barok of rococo. Getuige de vele portalen, oxalen, koorafsluitingen, koorstoelen, predikstoelen, banken, orgels, doopfonten, graftomben en herinneringsteekenen, glasvensters enz. welke later in middeneeuwsche kerken zijn aangebracht.

In de St. Pierre te Caën, de Mariakerk te Wolfenbüttel en andere, zien wij zelfs voorbeelden hoe men getracht heeft de Gothiek geheel in Renaissance gewaad te steken.

Voorbeelden van de bovenbeschreven samenstellingen te noemen, mag eigenlijk overbodig heeten, waar deze overal voorhanden zijn; doch laat ik even op den Straatsburger Munster terugkomen. Hier een Romaansch koor met krypta en dwarsschip in de edelste verhoudingen: aansluitende een langschip uit het beste Gothische tijdvak; daarvoor eene wonderschoone, reeds overrijpe, fracade, opgebouwd in steeds later en later wordende vormen, naar steeds gewijzigde projecten. Tegen het Romaansche dwarsschip een zeer laat, in overrijke vormen gebouwd Gothisch portaal. Inwendig een Renaissance uurwerk: En toch bij al die verscheidenheid van vormen, wat een eenheid van gedachten! Moeten wij bij zulk een kunstwerk niet tot de overtuiging komen, dat waarlijk niet de uitwendige vorm alleen, maar veel meer nog de inwendige gedachte en opvatting de eenheid van een bouwwerk beheerscht?.

In de renaissance-periode zien wij dezelfde verschijnselen ten opzichte der verschillende vooruitgangen onderling. In Noord-Italië eene verbroedering met de Gothische

vormen, die wonderschoone vroege monumenten heeft daargesteld, welke echter zeker niet op zuiverheid van stijl kunnen bogen. Vele Gothische raadhuizen zijn in renaissance vormen vergroot of aangebouwd. Groote renaissance bouwwerken, als een St. Pieterskerk te Rome of een Louvre-paleis te Parijs of Heidelberger slot, vertoonen tal van ontwikkelingsvormen van den stijl, wat in alle gebouwen, waarover langeren tijd en met tusschenpoozen gebouwd is, terug wordt gevonden. Nergens een stilstand in de vormen, overal een verderstroomen.

Was het opzet of onkunde, die onze vroeger scheppende geslachten naar afwisseling van vorm deed streven? Of was het niet een overborrelen van scheppingslust, die wars deed zijn van de herhaling van reeds lang bekende vormen? Waartoe dat gebruik van vormen, die reeds tot het verledene behoorden, daar waar de hoofdsamenstelling onaangetast bleef?

Zoo zien wij steeds een streven naar verbetering, een inwendigen drang naar steeds voorwaarts, voorwaarts; geen stilstaan bij reeds verouderde vormen, maar vooruit. Eerst toen de schepping tot staan kwam, eerst toen men tot de overtuiging begon te komen, dat het verdere voorwaarts gaan geen verbetering meer was, dat men achterwaarts ging, begon de studie van het verledene, misschien in de hoop langs wetenschappelijken weg de vroegere kunsthoogte weder te bereiken.

Doch daartoe was veel ontnuchtering noodig, want: waar eindigt het voorwaarts gaan, en waar begint de teruggang? In deze vraag is gewoonlijk juist de tijdgenoot de slechtste rechter, daarover beslist gewoonlijk eerst de toekomst, want blind als de mensch is voor eigen werk, meent hij dikwijls nog zijne voorgangers te verbeteren, waar hij reeds lang op den terugweg is.

Waar eertijds in de scheppingsperioden het gevoel van den kunstenaar den toon aangaf, daar komt nu het koude verstand en zet het ontleedmes in alle vormen. Doch waar de kunst wetenschap wordt, houdt zij juist op kunst te zijn. Zij versteent en lost zich op in een conventioneel vormsysteen, waaraan in de eerste plaats voldaan moet worden om aan de eischen des tijds te gemoet te komen.

Ook de latere Gothische periode heeft zulk een tijdperk gekend, waarbij de kunst in tal van constructiën tot zelfs voor ieder onderdeel werd vastgelegd, tot de belachlijke samenstelling toe, dat men uit één gegeven maat de geheele kerk construeert, dank zij de macht van den gelijkzijdigen driehoek. Gelukkig, dat voor den gloed der nieuwe richting deze geconstrueerde kunst wegsmolt als sneeuw voor de zon. Maar de verhoudingen van voorheen en thans zijn niet dezelfde.

Wanneer onze voorvaderen aan een onderhanden bouwwerk voortbouwden, dan hadden zij dikwijls een goed recht om in andere vormen verder te bouwen. De nieuwe vormen toch stonden dikwijls hooger en dus het bouwwerk verloor daar niet onder, maar won. Hoofdvraag was slechts of de kunstenaar verstond de vereischte eenheid van gedachte te bewaren, de noodige samenhang wist daar te stellen en in edele vormen wist voort te werken. Want, even als de groote ontwikkelingsbeginselen bij alle volken in hoofdzaak dezelfde zijn, en de groote geesten op ieder gebied elkander verstaan, onverschillig de vorm, kleeding, zeden en gewoonten, — evenzoo verstaan zich de groote bouwkundige gedachten met elkander, al zijn zij in verschillend gewaad, wat den uiterlijken vorm betreft, gestoken.

„*Waar de kunstenaar eenheid in de leidende gedachte weet te brengen, daar kan hij ongestraft verschil van vorm naast elkander plaatsen.*"

Hiermede wordt echter niet bedoeld, dat men in het oneindige overdrijven kan en een wir-war van allerlei vormen door elkander zou mogen werken. Dusdanige kruisrassen zijn in den regel voor de toekomst onvruchtbaar.

In dit opzicht staat het tegenwoordige geslacht geheel anders tegenover een bouwwerk uit het verledene.

Wij hebben geen algemeen heerschend en zich steeds verder ontwikkelend vormsysteem, dat van zelf is aangewezen de plaats in te nemen, vroeger voor andere vormen bestemd; daarom mogen wij ons niet eenvoudig op het zelfde standpunt plaatsen, dat onze voorgangers hebben ingenomen.

Bij de tegenwoordige groote en juiste kennis van de bouwvormen der verschillende perioden, kan het niet anders of men hecht onwillekeurig, meer dan noodig is, aan het bij elkander hooren van vormen uit een zelfde stijlperiode, „*de zuiverheid van den stijl*" om zoo te zeggen. Waar men dus tegenover een gegeven van bepaalde stijlvormen staat, verlangt onze wetenschappelijke kennis van bouwvormen, voortzetting in diezelfde stijlvormen. Bij onze tegenwoordige toestanden hebben die als het ware een ouder en beter recht, dan de gril van den dag.

Waar dus aan een oud kerkgebouw, opgetrokken in Romaanschen of Gothischen stijl, een nieuw gedeelte moet worden aangebouwd, heeft, volgens archeologische opvatting, de bestaande stijl in de eerste plaats een zeker recht om in aanmerking te komen.

Behalve door de alles verbrekende kracht van het scheppend genie kan echter de toepassing van dit recht nog door tal van andere veroorzaken ondoenlijk worden gemaakt, als:

1. Wanneer het betreffende bouwwerk zelve al niet meer eene enkele vormen-eenheid toont, maar, wat veelal voorkomt, in dusdanige verschillende perioden van den stijl is opgetrokken, dat geen dezer perioden als de heerschende van het monument beschouwd kan worden, dan dient de bouwmeester te beslissen of een dezer vorm-systeemen voor zijn doel beschikbaar is of aan een geheel nieuw vorm-systeem de voorkeur is te geven.

2. Wanneer in vorm of constructie, waarin gebouwd is, aanzienlijke bezwaren zijn gelegen voor het gebruik, dat men zich voor het nieuw te bouwen gedeelte voorstelt, of wel de gebruikte vormen en verhoudingen op zich zelven niet fraai en navolgenswaardig zijn.

3. Wanneer de betreffende bouwmeester de vroegere vormen niet of wel voldoende machtig is, om zich daarin geheel te huis te gevoelen (wat slechts zelden het geval zal zijn), zoodat te vreezen is, dat de nieuwe bouw meer eene parodie op den stijl der vroegere bouwdeelen zal worden dan een kunstwerk aan oude tijden herinnerend.

Niet weinig zal verder tot de beschouwing bijdragen of het aan te bouwen gedeelte absoluut noodig is om met het oude een afgerond geheel tot stand te helpen brengen of wel, dat de aanbouw als een met den ouden bouw los samenhangend geheel voor zich zelven bestaanbaar kan worden geacht. In het eerste geval toch, is de weg aangewezen en zal men naar den bouwmeester moeten zoeken, in staat om het bovenwerk te voltooien. In het tweede geval bestaat er geen bepaalde verplichting, in hetzelfde vormen-schema voort te werken en behoeft alleen aan den eisch te worden voldaan, dat de beide deelen

een organisch samenhangend geheel vormen, wat slechts aan het artistieke gevoel van den bouwmeester kan worden overgelaten.

Een verdere factor kan zijn, hoe groot het bestaande deel is en hoe groot het nog aan te brengen gedeelte. Gesteld bijv., dat van een kerkgebouw alleen een koor met of zonder dwarsschip, aanwezig is en het geheele langschip met facade of ook dwarsschip moet worden bijgebouwd, dan behoeft volstrekt niet de veel grootere nieuwe bouw in het oude vormenkleed gedwongen te worden, maar kan evenzeer harmonische aansluiting van beide deelen, al zijn de vormen verschillend, zeer goed bereikt worden, getuige alweder de genoemde Straatsburger Munster.

Als algemeene regel mag men aannemen, dat wanneer verschil van vorm wordt gebruikt, het nieuwe deel dat wordt aangebracht een op zich zelfstaand, afgerond onderdeel kan uitmaken, en dat de verschillende vormen in een zelfde onderdeel niet door elkander worden gemengd. Zeer goed kan, zonder het kunstgevoel te kort te doen, een Gothisch gedeelte aan een Romaansche kerk worden gebouwd, een renaissance portaal tegen een Gothischen kerkwand worden geplaatst, of in renaissance bewerkte deuren in een Gothische portaalomgeving worden aangebracht, en toch het kunstgevoel bevredigd worden, mits de geheele behandeling van het onderdeel niet in strijd is met de omgeving.

Afzonderlijke meubelstukken behoeven volstrekt niet noodzakelijk den stijl van het gebouw waarin ze geplaatst zullen worden te volgen, vooral niet wanneer dat gebouw uit den Romaanschen tijd stamt, omdat de vormenrijkdom der renaissance een veel rijkere en veelzijdige ontwikkeling toelaat voor de kleinere kunstvoortbrengselen dan bijv. de Gothiek, terwijl den eveneens rijken laat-Gotischen meubelstijl toch in den regel niet veel meer gemeen zal hebben met een bouw van ouderen datum, dan de naam Gothiek, wat bij de zoo sterk uit elkander loopende vormverscheidenheid van vroege- en late Gothiek niet zoo heel veel wil zeggen.

Zoolang de bouwkunst nog eene *kunst* en niet eene wetenschap is, zoolang heeft de kunstenaar het grootere recht tegenover alle wetenschappelijke beschouwing in; het is vermoedelijk al een groot kwaad van den tegenwoordigen tijd, dat de bouwkunst veel te veel als wetenschap wordt opgevat, en daardoor haar kunstkarakter inboet. Had men in vroegere eeuwen wetenschappelijke regels willen vaststellen en de eisch willen stellen, dat steeds in denzelfden vorm zou moeten worden bijgebouwd, menige fraaie renaissance raadhuis-aanbouw tegen de oude Gothische kern zou achterwege gebleven zijn. Het is zeer twijfelachtig of de grootsche paleis complex Louvre Tuillerieën, dat kunstgenot en die afwisseling in vorm zou hebben kunnen daarbieden, indien ieder bouwmeester die daaraan gewerkt heeft, gedwongen ware geworden in de vormen van Pierre Lescot voort te werken; en, last not least, hoe zou het dan met de eigenlijke ontwikkeling van den Gothischen kathedraal wel gesteld zijn geweest? Maar, gelukkig, men liet zich toen tot zoo iets niet dwingen.

De conclusie van deze beschouwingen zou dus zijn:

1°. Van een bepaald *vereischte* om het nieuwe gedeelte op te trekken in de stijlvormen van het bestaande, zal slechts in die zeldzame gevallen kunnen worden gesproken waar het geldt door een kleineren bijbouw een in hoofdzaak in een zelfde vorm-systeem bestaand grooter gedeelte tot een noodzakelijk afgerond geheel te voltooien, in de eerste plaats waar het monumenten van bepaalde architectonische waarde betreft welke, zooals bijv. kerkgebouwen, een gesloten geheel vormen en waar voltooiing in den oorspronkelijken vorm niet hinderlijk is voor het doel waartoe de aanbouw noodig is.

2°. Of de wenschelijkheid bestaat in denzelfden stijl bij te bouwen waar het de toevoeging van grootere bouwdeelen betreft, zal voornamelijk van de persoonlijke opvatting van den met den bouw belasten bouwmeester moeten afhangen. Het gaat in de praktijk niet aan om door derden, theoretisch in beginsel, voltooiing in bepaalden zin te doen voorschrijven, en dan naar gelang van de misschien zeer eenzijdig genomen beslissing een bouwmeester te zoeken die zich bij deze gedane uitspraak heeft neder te leggen. De man die voor de uitvoering staat en ten slotte voor de uitkomsten verantwoordelijk is, ook tegenover het nageslacht, moet in de eerste plaats een recht hebben zijne meening te doen kennen. De bouwmeester kan een zeer talentvol man zijn, een groote kennis van bouwstijlen bezitten, zonder zich warm te kunnen maken voor de bestaande vormen van een door hem verder aan te vullen bouwwerk. Waarom dien man door voorschriften van misschien onbevoegden te binden en te noodzaken iets zeer middelmatigs in stijl te leveren, waar hij, vrijgelaten, misschien een wonderschoon werk, naar eigen opvatting had kunnen leveren, dat zeer goed in harmonie, zij het ook niet in die der uitwendige vormen, met het gedeelte dat reeds bestond, kan zijn.

3. Kleinere, op zichzelf een afsluitend geheel vormende, onderdeelen of meubelstukken behoeven volstrekt niet in den zelfden stijl te worden opgevat als hunne omgeving, indien de betreffende kunstenaar zelve daartoe geen aandrang gevoelt, mits de noodige harmonie met die omgeving wordt daargesteld en het kunstwerk tot opluistering van het geheel medewerke, en zich niet ten doel stelt de omgeving te verduisteren of verkleinen.

Het zij nogmaals gezegd, de ziel en de behandeling, de geest en de gedachte die het werk beheerschen, zijn en blijven de hoofdzaak, de zich uitende vorm nevenzaak. Wie het grootste kunstgevoel weet te uiten, diens opvatting zal het meeste recht van bestaan hebben, zoo al niet onmiddelijk dan toch in de toekomst zegevieren.

F. J. NIEUWENHUIS.

Utrecht, Dec. 1894.

INGOLIN.

Herhaalde tot de redactie van dit blad gerichte verzoeken om inlichtingen omtrent de resultaten verkregen bij de toepassing van Ingolin op vochtige muren, of onder bepleisteringen waarin zich vroeger na herhaalde vernieuwingen roetvlekken bleven vertoonen, zijn de aanleiding dat hier eenige uit vele gevallen worden medegedeeld, waaruit men kan besluiten, dat Ingolin, in zulke gevallen toegepast, geheel aan het doel beantwoordt.

In het Paleis van Justitie te 's Hertogenbosch bevond zich eene zóó vochtige muurvlakte, dat de bepleistering, die herhaaldelijk vernieuwd was geworden, telkens na enkele maanden weder afviel. Den 14en October 1894 werd dit muurvlak afgebikt, met Ingolin bestreken, en daarop eene nieuwe bepleistering aangebracht, die reeds

ıa enkele dagen alle kenteekenen droeg van goed droog e zijn, en tot op heden, dus na een jaar, in uitstekenden oestand is gebleven.

Ook eene in het voorjaar met Ingolin bestreken en ervolgens met gipsspecie afgepleisterde lambriseering n hetzelfde gebouw, die vroeger voortdurend teekenen an vocht droeg, heeft geen spoor van dit kwaad meer ertoond.

In Maart van dit jaar werd door den bouwkundige \. Best te 's Hertogenbosch een vochtige buitenmuur, vaaraan reeds vruchteloos muurverf was beproefd gevorden, met Ingolin behandeld; tot op heden is die beverking als volkomen geslaagd te beschouwen.

Bovendien zij hier medegedeeld, dat de leverancier an Ingolin, de heer D. Freni, met een gedeelte der in iet gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der 3ouwkunst tentoongestelde grondstof een proef heeft genomen bij eene lambriseering in dat gebouw die, nietegenstaande bestreken te zijn geweest met de vochtverende verf „de Ruolz", toch gedeeltelijk afbrokkelde engevolge van opstijgend vocht. Nadat de pleister was ifgebikt, is het ruwe steenvlak met Ingolin behandeld, vaarna eene nieuwe gewone bepleistering is aangebracht. Tot op heden, dat is ongeveer een jaar na deze proefneming, is ook aan deze bepleistering geene de minste invloed van vocht meer te bespeuren, ook niet boven of terzijde van het gedeelte dat eertijds afgebrokkelde plekken vertoonde.

Ruim twee jaren geleden te Amsterdam genomen proeven bewijzen bovendien, dat het Ingolin geheel aan het doel beantwoordt.

Ten slotte kan worden medgedeeld, dat bij herhaling door een tweetal Amsterdamsche stukadoors met volkomen afdoend gevolg het Ingolin is toegepast bij gepleisterde muren, die door de aanwezigheid van roetsteenen voortdurend en niettegenstaande herhaalde vernieuwing der bepleistering, roetvlekken behielden. Eenige jaren geleden zijn meer dan eens voor hetzelfde geval hulpmidden tegen dit kwaad in dit blad besproken, — middelen die echter niet als geheel afdoende konden worden aanbevolen; thans kan na voldoende ondervinding het Ingolin wel als zoodanig worden beschouwd. R.

PRIJSVRAGEN.

Aan het Bestuur
der Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap
te Rotterdam.

De Jury door het Bestuur benoemd ter beoordeeling van de ingekomen ontwerpen op de prijsvraag:

„een ontwerp van een versierd hoofd voor het convocatiebiljet der Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap,"

heeft de eer het volgende mede te deelen.

Wegens voortdurende ongesteldheid was de heer A. A. J. Margry verhinderd bij de beoordeeling tegenwoordig te zijn.

Ingezonden zijn 6 ontwerpen onder de motto's:

1e *A.Z*; 2e *B*; 3e *G*: 4e *Lotus*; 5e △; 6e *Verona*.

A.Z. en *Lotus* komen, wat zin en behandeling betreft, veel overeen; zij missen een duidelijke conceptie, en zijn over 't geheel genomen onrustig, de duistere symboliek is hiervan de oorzaak, terwijl het opschrift bijzaak is geworden.

B. is onbeduidend van opvatting. De drie hoofdpartijen om den titel, kunnen niet fraai worden genoemd.

G. mist 't karakter van vlakversiering en een decoratief aanzien.

△ is aangenamer van aanzien dan de vorige ontwerpen. Het hoofdmotief is van modern Fransch karakter (Habert Dys), doch het vormt geen samenhang met de andere emblemen. Het geheel mist daardoor de noodige eenheid.

Verona heeft iets aantrekkelijks, doch mist ook weer eenheid en aanzien; zoo is het rechter gedeelte, zoowel in opvatting als wat schaal betreft, met het linker gedeelte in strijd.

De Jury, bewust van het moeilijke van de opgaaf, betreurt het, *geen* van de ingekomen ontwerpen ter volle bekroning te kunnen voordragen.

In alle ontbreekt een eenvoudige hoofdgedachte, waarbij de bedoeling op artistieke, duidelijke wijze is uitgedrukt. De wijze van bewerking is over het algemeen eenigszins oppervlakkig en niet genoeg met zorg behandeld.

Naar aanleiding van de verdiensten van △ en *Verona* stelt de Jury voor den prijs van *f* 25.— gelijk te verdeelen onder de ontwerpers van gen: motto's △ en *Verona.*

De Jury:

Rotterdam, 10 October 1895.

Henri Evers
A. Spoon J.J.zn.

Als ontwerpers hebben zich bekend gemaakt:
van motto △ de heer G. Kasper en
„ „ Verona de heer W. Bruijnzeel Czn.

Rapport omtrent de prijsvraag voor een „Ververschingsgebouw ten dienste van een IJsclub," uitgeschreven door de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam voor 1895.

Ingekomen waren 9 antwoorden, onder de volgende motto's

N. N.	5	teekeningen	
Timmerwerk van recht hout,	5	„	met memorie.
Sport	5	„	„
Vera.	5	„	„
Animo	4	„	„
Koningin Wilhelmina . .	3	„	„
Hollandia	6	„	„
B. V.	5	„	„
Roomeis	3	„	„

Na onderzoek en bestudeering der verschillende ingekomen ontwerpen stelde de Jury voor ze als volgt te rangschikken.

Motto: *N.N.* Het plan is goed samengesteld, en als groepeering ook het best der ingekomen antwoorden. De open ruimte aan de achterzijde had beter kunnen benut worden door de privaten achteruit te schuiven. Hierdoor zou de zaal in vorm en grootte veel gewonnen hebben. De plaats voor de toiletten, heeren en dames, is echter goed gekozen, evenzoo die der restauratiezaal. Het lokaal voor den terreinchef zou beter liggen in de nabijheid der bestuurskamer. De gevels zijn niet onverdienstelijk; de algemeene indruk is zeer gunstig. Eenvoudig van samenstelling voldoen zij aan de eischen, welke men voor een dergelijk gebouw stellen kan. Alleen het fronton in het midden is wat schraal, en op die plaats niet genoeg gemotiveerd. De vlaggen zijn moeilijk aan te brengen en aan de tijdelijke versiering is te weinig waarde gehecht, ofschoon dit toch eene der hoofdvereischten is. De doorsneden zijn eenvoudig en praktisch, de details goed. De constructie tusschen de bestaande stijlen is minder gelukkig. Het teekenwerk, vooral dat der details, is goed gedaan; de letters zijn echter zonder karakter missen smaak en enkele zijn bovendien onjuist.

Het bijgaande perspectief teekeningetje doet het harmonisch verband van het gebouw, en vooral de geschikte plaatsing van het klokketorentje goed uitkomen.

Koningin Wilhelmina. De plattegrond is niet slecht, doch de toiletten voor heeren en dames zijn niet goed geplaatst, en eenige ondergeschikte lokalen konden beter gelegen zijn. Urinoirs en toiletten voor heeren konden gebracht worden waar nu de bergplaats ligt.

Niettegenstaande de architectuur wel wat kleingeestig en droog is, heeft het geheel een feestelijk aanzien. In de frontons gaat het houtkarakter wel wat veel verloren door de vele ronde vormen; de verdeeling is bovendien wel wat alledaags. Het dak is wat hoog voor het opgegeven bedekkingsmateriaal, en vraagt hier te veel de aandacht. De tijdelijke versiering is goed begrepen, de doorsneden zijn constructief goed. De details zijn zeer nauwkeurig geteekend, en de ontwerper toont een concientieus constructeur te zijn. In de details komt echter de minder goede toepassing van houtvormen duidelijk uit.

De behandeling van het teekenwerk is wat mager, doch zeer nauwkeurig en als zoodanig zeer loffelijk.

Vera. De plattegrond heeft vele goede eigenschappen, maar de restauratiezaal ware beter gelegen aan de andere zijde van het gebouw. De toonbank is te klein. De ligging van heeren en dames toiletten naast elkander had vermeden kunnen worden en is daarom slecht, wat trouwens bij de meeste ontwerpen het geval is. De gang is niet goed van verhouding en had breeder moeten zijn, wat gemakkelijk had kunnen verkregen worden.

De gevels bevatten goede partijen, doch zijn niet samenhangend; de schijnbare voorsprong van den hoofdingang, welken de gevelteekening aanwijst, is in het plan niet te vinden. De korfboog is onaangenaam en karakterloos en hier niet geschikt. Bij een druk bezochte ijsbaan is het niet wenschelijk de vakken der groote zaal beneden meest dicht te houden. De zijgevel is erg verbrokkeld en geeft aanleiding tot ingewikkelde constructies. De vlaggestokken zijn niet smaakvol aangebracht, zijn te zwaar en hebben bovendien niet het karakter van tijdelijke versiering. De doorsneden zijn wat droog en de versiering van het buffet is niet fraai. De details geven goede vormen te zien en behooren tot het beste van het ingezonden werk. De trapconstructie is niet genoeg bestudeerd, zij is zonder trekstang moeielijk te maken.

Het teekenwerk is goed, doch de Jury was algemeen van gevoelen, dat de entourage, hoe verdienstelijk ook als aquarel, schaadt aan het geheel. Bovendien is de voorstelling valsch, waar in een perspectivisch landschap eene geometrische gevelteekening wordt aangebracht. Het publiek moge zich door een dergelijke voorstelling laten verleiden, voor architecten is en blijft de architectuur hoofdzaak.

Roomeis. Het plan is ingewikkeld en de groepeering niet goed. De groote zaal kan niet van uit den hoofdingang bereikt worden. Ligging toiletten, heeren en dames, gelijk bij de meesten, zeer slecht. Het aanbrengen van twee buffetten veroorzaakt onnoodige last. De ruimte voor garderobe te gebruiken, voldoet niet aan de maten van het programma. De architectuur der gevels doet sterk aan ijzerconstructie denken, terwijl hier houtarchitectuur gevraagd was. Door de fijne behandeling met latjes enz. heeft de tent het voorkomen van een zomerfeesttent, die er, met groen begroeid, wel aangenaam uit zou zien. De orkestkoepel is niet opgelost uit den voorgevel en doet in den zijgevel nog minder goed. De doorsneden toonen meer een blijvend karakter, zooals van steenarchitectuur, maar niet dat van een ijstent. De details zijn goed en artistiek geteekend, doch daarin komt nog meer uit, dat de vormen een karakter hebben, dat passen zou voor een stadsvergaderzaal of dergelijk gebouw, maar niet voor een ijstent.

De overige ontwerpen, die ver beneden de eerstgenoemde staan, zijn naar hun kwaliteit gerangschikt als volgt:

Hollandia. Het plan is niet slecht. Hoofdingang langs den weg ontbreekt; de toiletten zijn, als bij de voorgaande ontwerpen, verkeerd geplaatst; ook de keuken en de bijkeuken konden beter geplaatst zijn. Het dak is niet fraai van vorm en smakeloos aangebracht; het open gedeelte zaal is te hoog open gehouden. Ronde ramen zijn hier niet gewenscht. De details zijn veel te rijk en te duur behandeld voor een dergelijk gebouw. De marquise is overbodig.

Het teekenwerk is met gemak behandeld, maar de kleuren zijn niet fraai gerangschikt.

Sport. De hoofdruimten van het gebouw zijn versnipperd, communicatie en schikking zijn slecht. Een binnenplaats is geheel overbodig in een vrijstaand gebouw van een dergelijk oppervlak. De gevels maken een onaangenamen indruk; van binnen zal het gebouw erg nuchter toonen. De details zijn verdienstelijk. Het dak plat gehouden, zoodat het voor uitzicht is te gebruiken, is prijzenswaard, doch eischt een zware en stevige onderbouw en kapconstructie.

Timmerwerk van recht hout. De samenstelling van den plattegrond getuigt van praktische kennis en is niet slecht. De gevels zijn veel minder. De krachten van den ontwerper schieten voor een ontwerp als dit verre te kort. De inzender toont een practicus te zijn, maar mist artistieke ontwikkeling.

Animo. De plattegrond is ingewikkeld en ongeschikt. De gevels en details zijn in artistiek opzicht erg zwak van opvatting en bevatten te veel gebreken om ze alle op te sommen.

B.V. Het plan is ingewikkeld, versnipperd en gezocht. Alles is veel te duur behandeld. Ondanks den kolossalen arbeid, die er aan het ontwerp besteed is, mist het goede verhoudingen en is het banaal van compositie.

Na beraadslaging besluit de Jury aan het Bestuur van Bouwkunst en Vriendschap voor te stellen: de zilveren medaille niet toe te kennen, daar geen der ingezonden ontwerpen die onderscheiding waardig is. Geen der ingezonden ontwerpen onderscheidt zich door bijzonder uitblinkende verdiensten, edele compositie of een persoonlijk cachet.

Om de vele verdiensten en goede eigenschappen van het ontwerp *N.N.*, dat ongetwijfeld in bijna alle opzichten boven de andere staat, stelt de Jury voor daar aan toe te kennen de bronzen medaille en vijftig gulden.

Verder aan het ontwerp *Koningin Wilhelmina*, om de redenen in dat rapport vermeld, een getuigschrift en veertig Gulden; aan het ontwerp *Vera* een getuigschrift en vijf-en-twintig Gulden en aan het ontwerp *Roomeis* het getuigschrift der Vereeniging.

De Jury:

Jos. Th. J. Cuypers,
H. P. Berlage Nz.
G. van Arkel,
J. Verheul Dzn.,
Jac. van Gils, rapporteur.

Als ontwerpers hebben zich bekend gemaakt:
van *N.N.* de heer J. van Wijngaarden;
„ *Koningin Wilhelmina* de heer W. Coepijn;
„ *Vera* de heeren B. Bakker en Hein Kloot.

BERICHTEN.

Zondag 6 October j.l. bracht de afdeeling Groningen een bezoek aan het in aanbouw zijnde stationsgebouw te Groningen, daartoe in staat gesteld door de welwillendheid van den heer P. J. Nijk, hoofdopzichter.

Onder het zeer aangenaam geleide van genoemden heer Nijk werd in een tocht, die $2^1/_2$ uur duurde, het geheele gebouw in alle bijzonderheden bekeken.

Eenige Amsterdamsche dagbladen melden, dat door B. en W. van Amsterdam, naar aanleiding van het onlangs genomen raadsbesluit, benoemd is tot inspecteur van het bouwtoezicht aldaar, de heer J. A. van Voorthuijsen.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Leiden, 11 October. De architect J. Roem, het bouwen van drie woonhuizen aan de Rijns- en Schiekade bij Leiden. Van 9 inschrijvingen, de laagste van J. B. Hoogeveen voor f 14,633.—

Amsterdam, 14 October. De architect L. J. Neumeijer Jr., het bouwen van een café en restaurant met 5 woonhuizen voor de Maatschappij Parkzicht. Van 9 inschrijvingen, de laagste van P. S. Rijnierse voor f 197,650.—

's-Gravenhage, 14 October. Het bouwen van eene Manege met billardzaal en toeschouwerszaal op den Huize „Bosch-Oord" te 's-Gravenhage, voor rekening van den heer B. Verbrugge te 's-Gravendeel, onder directie van den architect Johs. Mutters Jr., laagste inschrijving van H. van Bergen Henegouwen, te 's-Gravenhage, voor f 27,297.—

's-Gravenhage, 17 October. Het Gemeentebestuur, het bouwen van een school aan de Ghijnstraat. Van 25 inschrijvingen, de laagste van J. H. Pinxter te Amsterdam voor f 39,800.—

IJmuiden, 18 October. De architect J. van Reijendam Czn. te Haarlem, het bouwen van een pakhuis met bovenwoning en twee woonhuizen met bovenwoningen. Van 12 inschrijvingen, de laagste van H. L. van Zeijl te Zandvoort voor f 19,150.—

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

2 NOVEMBER 1895. 15de JAARGANG. No. 44.

Redactie voor de verschillende groepen: A. LE COMTE. — EDUARD CUYPERS. — F. C. DUFOUR. — A. C. M. VAN ETTEN. — HENRI EVERS. — C. A. HUYGEN. — D. E. C. KNUTTEL. — JURRIAAN KOK. — J. R. DE KRUYFF — F. H. VAN MALSEN. — C. B. POSTHUMUS MEIJJES. — C. MUYSKEN. — J. J. VAN NIEUKERKEN. — R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS. — B. J. OUËNDAG. — C. H. PETERS. — C. T. J. LOUIS RIEBER. — P. DU RIEU FZN. — J. VERHEUL DZN.

BUREAU REDACTIE: Marnixstraat 402, Amsterdam.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. *f* 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 17.—

PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels *f* 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.

AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie ³/₂ maal.

ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.

Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.

BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Het Hoofdbestuur der Maatschappij heeft de volgende vragen aan de Afdeelingen gezonden, ter behandeling in hare vergaderingen. Aan het vooraf tot alle Afdeelingen gerichte verzoek om eenige vragen te stellen, voldeden die te Amsterdam, 's Gravenhage, Haarlem en Utrecht.

Bij de vragen is opgegeven, door welke Afdeeling zij zijn ingediend.

VRAGEN.

1. Wat kan door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst gedaan worden ter bevordering der kunstnijverheid in Nederland.

(Afd. 's Gravenhage.)

2. Indien een examen voor den architect wenschelijk en verplichtend wordt geacht, welke wijze is dan de beste om dat examen in te voeren en verplichtend te stellen?

(Afd. Haarlem.)

3. Welke practische waarde heeft de studie der hoogere mathematische wetenschappen voor den architect?

(Afd. 's Gravenhage.)

4. Wat leert de afbraak van oude gebouwen ten opzichte van vroeger gebruikelijke fundeeringswijzen?

Wat leert de ervaring omtrent het gebruik maken van oude fundeeringen in nieuwe gebouwen?

(Afd. 's Gravenhage.)

5. In oude gebouwen op slappen bodem, op houten fundeering gebouwd, komen menigmaal verzakkingen voor van binnenmuren en gevels.

Welke middelen moet men toepassen om deze gebreken te herstellen, wanneer door bovenliggende binten en vloeren of door aangrenzende perceelen, het inheien van eene nieuwe paalfundeering onmogelijk is?

Op welke wijze kunnen onder dergelijke omstandigheden soliede fundeeringen voor machineblokken, brandkelders enz. worden aangelegd?

(Afd. Amsterdam.)

6. Wat is, bij de vele knoeierijen bestaande in het dooréénmengen van steen- en schelpkalk, de beste wijze om kalk te keuren?

Heeft Friesche kalk voordeelen boven die van den Rijn? Zoo ja, welke?

(Afd. Haarlem.)

7. Welke zijn de voor- en nadeelen van het gebruik van Belgischen metselsteen tegenover ons inlandsch fabrikaat, en welke zijn de oorzaken van het steeds toenemend gebruik van eerstgenoemde steensoort?

(Afd. Haarlem.)

8. Het is meermalen voorgekomen, dat Groninger gevelsteen, hoofdzakelijk de roode, niet bestand is tegen de inwerking der buitenlucht. De door speciale bewerking verkregen gladde opperhuid laat zich na eenigen tijd los, waarna eene zachte substantie overblijft, en aanleiding geeft tot ontsiering en vochtige muren. Wat is hiertegen te doen, om de opperhuid te beschermen en zoodoende de aangename roode kleur te behouden?

Is de fabricage dezer steenen ook voor verbetering vatbaar?

(Afd. Utrecht.)

9. Welke zijn de voor- en nadeelen van het dekken met leien met haakjes?

Welke is de beste leibedekking.

(Afd. Amsterdam.)

10. Welke is de ondervinding omtrent houtcement voor daken en ander waterdicht werk?

(Afd. Amsterdam.)

11. Wat is in den kring uwer Afdeeling bekend omtrent het in den handel gebrachte dakpik ter bescherming van zinken daken?

Kan het gebruik hiervan wellicht aanbeveling verdienen tot beveiliging van zink tegen zeewater?

Oefent het zeewater een merkbaar nadeeligen invloed uit op het zink van gebouwen aan de kust?

(Afd. Utrecht.)

12. In welke gevallen is, aan het uitwendige van gebouwen of andere getimmerten, Amerikaansch grenenhout aan te bevelen?

Wat is over het algemeen van de toepassing van dit materiaal bekend?

13. Hoedanig is uw oordeel over het toepassen van zinken versieringen, soms als steen gekleurd, vooral bij openbare en andere belangrijke gebouwen, daar waar vroeger lood of koper werd gebruikt?

VAKSGEWIJZE BESTEDING.

Terwijl in andere, meer zuinige landen, de werken vaksgewijze besteed worden, d. w. z. het timmerwerk, het metselwerk, het loodgieterswerk, enz., elk afzonderlijk, waardoor men daarenboven meerdere zekerheid verkrijgt, dat ieder onderdeel door een daartoe bekwaam persoon wordt aangenomen, is zulks hier te lande nog eene zeldzaamheid.

Om deze reden wijs ik op de dezer dagen plaats gehad hebbende besteding van den herbouw van een afgebrand lompenpakhuis te Zutphen, door den architect J. Uiterwijk Wz. aldaar.

De uitslag was:

	Hoogste inschrijver.	Laagste inschrijver.
timmerwerk	*f* 2,345.—	*f* 2,067.—
metselwerk	„ 766.—	„ 648.50
smidswerk	„ 540.—	„ 371.—
lood- en zinkwerk	„ 198.—	„ 185.—
verfwerk	„ 260.—	„ 190.—
timmer- en metselwerk	„ 3,940.—	„ 2,914.—
massa	„ 4,449.—	„ 3,763.—

De som der laagste vaksgewijze inschrijvingen voor timmerwerk en metselwerk bedraagt *f* 2,715.50.—, derhalve 7 percent *minder* dan de laagste gecombineerde inschrijving. Het totaal bedrag van alle laagste vaksgewijze inschrijvingen is *f* 3,461,50, derhalve 8 percent *minder* dan de laagste inschrijving voor de massa. De verdeeling volgens vakken is derhalve verreweg de voordeeligste geweest. Dit blijkt ook wanneer men de *hoogste* inschrijvingen vereenigt.

De hoogste inschrijvers voor timmerwerk en metselwerk hebben natuurlijk de zaak met een donkeren bril bekeken, maar toch is de som hunner beide inschrijvingen (*f* 3,111.—) slechts weinig hooger dan de *laagste* gecombineerde inschrijving voor beide vakken! Ook de som van alle *hoogste* vaksgewijze inschrijvingen (*f* 4,109.—) blijft nog aanmerkelijk beneden de hoogste inschrijving voor de massa.

Overal heeft derhalve de deskundige vakman den algemeenen aannemer de loef afgestoken, en dit geeft, zoowel voor Staat, als voor Gemeente en particulier, nu de magere jaren zijn aangebroken, aanleiding tot de vraag of het niet hoog tijd wordt het in andere landen in eere zijnde stelsel der vaksgewijze bestedingen ook bij ons meer algemeen toe te passen.

R. T. N.

HET ONGEVAL TE BOCHOLT.

Te Bocholt, een fabriekstad van ongeveer 14.000 inwoners, even over onze grenzen gelegen, is onlangs een in aanbouw zijnd fabrieksgebouw ingestort.

Men stelle zich het geheele gebouw voor als een dubbele fabriek, ter lengte van 40 M., breed 40 M., en hoog ongeveer 17 M.; aan het eene einde bevindt zich het ketelhuis, met fabrieksschoorsteen hoog 52 M. en een diameter hebbende, aan den voet, van 5 M. De fabriek moest als weverij worden ingericht.

De eene helft der fabriek was onder de kap, en gereed op het afwerken na; de andere was nog in aanbouw en tot ongeveer 15 M. hoogte opgetrokken, toen geheel onverwacht dit laatste gedeelte instortte. Niemand van de opzicht hebbende directie, of van de aannemers had door eenig teeken de ramp kunnen voorzien.

De helft van het gebouw, reeds onder de kap, was geheel op dezelfde wijze geconstrueerd als de nu vernielde. De romp, zonder binnenmuren, was 2 steenen dik, de dikte der penanten niet medegerekend; in die muren waren openingen voor licht en lucht gespaard, waarin losse houten ramen, zonder kozijnen. Het verdere inwendige van het gebouw was geheel van ijzer en staal samengesteld, en bestond uit holle kolommen van gegoten ijzer, zwaar 20 c.M. met een wanddikte van 3 c.M. Daarop lagen gekoppelde stalen balken DP. No. 40, waartusschen geraveeld stalen balken No. 20. De fundeeringen der kolommen waren van steen gemetseld; deze blokken zijn hoog 80 c.M., in aanleg 155 c.M.; iedere laag versnijdt, totdat het bovenvlak 105 c.M. of 4 steenen vierkant is, waarop dan de voetplaat der kolom gelegd is.

Deze voetplaat was van gietijzer, dik 4 c.M. en had een diameter van 80 c.M. Tusschen de balken No. 20 waren trogwelven geslagen van gestampt grind-beton, dadelijk bij den opbouw, zoodat zij gereed waren, voor dat het gebouw onder de kap is.

Een onderbaas, die bij den bouw tegenwoordig is geweest, was van gevoelen, dat de vermoedelijke oorzaak van de instorting de volgende is.

Door de zwaarte van het ijzerwerk en het beton is de voetplaat van een kolom, die los op het gemetselde penant lag, geknapt; het gevolg daarvan was, mede door den vorm van den voet der kolom, dat deze in het penant drong. Toen dit geschiedde, was het ongeval er vóór dat niemand het had kunnen voorzien of zich redden kon. Met één korten slag, een oorverdoovend geweld, lag bijna de geheele inwendige ijzer-constructie, op den grond.

Uit een nader onderzoek is gebleken, dat de steen der penanten zacht was, en deze gemetseld was in portlandcement met bergzand; de losse voetplaat was geheel

vlak, zonder versterkingsribben of hoeken. De verankering was gebrekkig. In de gevels waren geen sleutels van ankers zichtbaar; op de halve dikte den muren waren liggende hoekijzers ingemetseld, waaraan de binten door middel van een anker met draad en moer waren verbonden.

De uitvoering van het werk was over het algemeen slordig; het metselverband en de bogen-constructie waren betreurenswaardig slecht, en het steigerwerk zeer gebrekkig.

Deze bijzonderheden zijn ontleend aan de mededeelingen van eenige leden der Afdeeling Arnhem van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, die een gemeenschappelijk bezoek hebben gebracht aan de ruïnen.

OPHAKKEN VAN ZANDSTEEN AAN OUDE GEBOUWEN.

ANTWOORDEN INGEKOMEN OP DE IN 1894 DOOR HET HOOFDBESTUUR VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST GESTELDE VRAAG:

Is de meening juist, dat zandsteen aan oude gebouwen niet mag worden opgehakt, daar deze steen dan spoediger zal vergaan door het verwijderen van een opperhuid van gekristalliseerd groefwater.

Is het bestaan van een den zandsteen beschermende huid van gekristalliseerd groefwater niet eene illusie?

I.

Antwoord van de Afdeeling Amsterdam.

Ter beantwoording van deze dubbele vraag vermeen ik het best te doen, het tweede gedeelte het eerst te behandelen.

De vraag of een huid van gekristalliseerd groefwater op zandsteen eene illusie is of niet, kan niet zoo met een enkel woord worden beantwoord. Voorop moet gesteld worden, dat natuurlijk met gekristalliseerd groefwater bedoeld wordt een laag van zouten, uit het groefwater uitgekristalliseerd en niet, wat de letterlijke beteekenis zoude zijn, een laag ijs.

Dat groefwater in zandsteen gevonden wordt, is een feit; dat dit groefwater bij sterk koolzure kalk houdende zandsteen, als bijv. Larochette steen, Mergel zandsteenen, een laag, al is deze nog zoo dun, op den steen kan afzetten, is ook een feit, doch zal dit dan toch wel steeds tot de zeldzaamheden behooren, daar dan alle factoren tot het vormen van zulk een laag moeten saamgewerkt hebben. Er moet dan zandsteen gebruikt zijn, die veel groefwater bevat, en dit groefwater met kalkzouten verzadigd zijn geweest; verder moet de laag zich hebben kunnen vormen en moet dus het groefwater niet door regenwater zijn uitgewasschen, alvorens het kon verdampen aan de oppervlakte van den steen.

Het proces heeft eenige overeenkomst met hetgeen plaats heeft in de kalkdruipsteengrotten, en hetgeen nog onlangs is waargenomen in de afgebroken gewelven van de Hoogesluis te Amsterdam.

Ook aan het gebouw der Polytechnische School te Zürich heeft zich een dergelijk verschijnsel voorgedaan, hetgeen zich als volgt heeft toegedragen.

De zandsteen, aan dat gebouw gebruikt, is zeer aan verweering onderhevig, doch men heeft opgemerkt, dat er plekken zijn die daar uitzondering op maken en dat deze alle zich bevinden onder de staande voegen, tusschen de blokken. Het regen- en mortelwater heeft uit deze voegen kalk opgelost en dit water is in het daaronder liggend blok steen gedrongen, heeft daarin de poriën met koolzure kalk gevuld, en op die wijze deze gedeelten der steenen voor stuk vriezen en verweeren beschut.

Echter nogmaals wil ik het herhalen: een zoodanig verschijnsel zal steeds tot de uitzonderingen behooren.

Of men den zandsteen van oude gebouwen mag ophakken zonder te behoeven bevreesd te zijn, dat deze daardoor sneller zal verweren, kan men dus naar mijne meening in het algemeen wel toestemmend beantwoorden. Heeft men een zeer kalkrijken zandsteen, dan zeker is het aan te raden nauwkeurig na te gaan of zich soms een huidje gekristalliseerde koolzure kalk heeft afgezet, en zoo dit het geval is, dan zal men zeker beter doen dit er niet af te nemen, daar deze soort kalksteen altijd meer aan verweering onderhevig is dan andere zandsteen met klei, leem- of mergelachtig bindmiddel.

Heeft men echter met een dezer laatste soorten te doen, dan kan men zeker met gerustheid tot vernieuwing der oppervlakte overgaan, daar deze bewerking eerder een gunstigen invloed (wegneming van ontstane holten, verbetering van den waterafvoer) dan een nadeeligen zal hebben.

Is de zandsteeen sterk aan verweering onderhevig en heeft men dezen te restaureeren, dan verdient het zeer zeker sterk overweging om na deze bewerking eene beschermende laag van een of ander deugdelijk conserveeringsmiddel er op te brengen.

N. M. Koning.

Amsterdam, 14 Dec. 1894.

II.

Antwoorden van de afdeeling Utrecht.

A.

Gevolg gevende aan Uwe uitnoodiging, om een antwoord te geven op *vraag VI* van het Hoofdbestuur, heb ik de eer U te berichten, „dat een ophakken der „oppervlakte van zandsteen geen kwaad kan; toch zal „dit zooveel mogelijk moeten worden vermeden;"

„dat verder bij ouden zandsteen het groefwater zich „niet enkel aan de oppervlakte bevindt, maar zich met „het geheele bestaan van den steen heeft vereenzelvigd. In „dit opzicht is dus eene beschermende huid van gekristalliseerd groefwater eene illusie."

Tot staving mijner meening en tot verdere illustratie van het vraagstuk wensch ik het navolgende op te merken.

Groefwater is niet te beschouwen als eene doordrenking van zand- of kalksteen met gewoon water, maar is een vocht, dat als hoofdbestanddeelen oplosbare silicaten en corbonaten bevat. Hiervoor spreken de volgende feiten.

I. Bergvochtige steen is, kort nadat deze uit de mijnen gebroken is, veel zàchter dan na eenigen tijd aan de lucht te zijn blootgesteld, en is het niet mogelijk later, verharden steen door middel van bevochtiging weder zacht te maken.

II. Het is bekend, dat bergversche steen altijd bevriest en, volgens waarnemingen, hebben juist de beste soorten het meest van de vorst te lijden. Het is een feit, dat de kernstukken van zandsteen, dadelijk na het breken aan sterken vorst blootgesteld, geheel doorvriezen, als

dunne blaadjes papier, terwijl steenlagen, die aan den buitenkant gelegen waren, zulk eene ingrijpende vernieling niet vertoonen. Heeft zulk een kernstuk sommige dagen aan de lucht gelegen, dan kan het weken lang in water blijven liggen, en zal toch niet meer doorvriezen.

Hebben bijvoorbeeld de steenhouwers in de mijn bij hevige vorst steen gebroken, zoo stellen zij de stukken zoo op, dat de lucht er onder door kan dringen, en ontsteken er dan rond om een houtvuur. Hierbij begint de steen te zweeten en loopt het water in stroomen uit alle poriën. Dit houdt na 1 tot 1 $^1/_2$ uur op, en hierna kan de steen gerust in de sterkste vorst blijven liggen.

Door het aanraken van het groefwater met de lucht worden zijne bestanddeelen door een chemisch proces onoplosbaar en de steen in verband hiermede harder.

Bij voorbeeld is Mittenberger zandsteen (roode Mainzandsteen) in de mijnen zeer gemakkelijk te bewerken, na 8 tot 14 dagen aan de buitenlucht gelegen te hebben, is de steen al veel harder; na $^1/_2$ jaar, dus na eenen tijd waarbij men kan aannemen, dat het groefwater den steen heeft verlaten, óf door drogen, óf door difusie met de vochtigheid der lucht, is deze steen zeer hard, en wordt nu niet merkelijk harder. Toch is dit bij verschillende steensoorten verschillend.

Fransche steen, zooals b.v. Savonnière, kan nog na maanden met messen bewerkt worden; langer aan de lucht blootgesteld, wordt hij vrij hard.

Op dezelfde wijze wordt Hydro-zandsteen, die door de eigenaardigheid harer samenstelling ook met een vocht doortrokken is, dat met groefwater is gelijk te stellen, aan de buitenlucht harder en harder, en bestand tegen allen invloed van wind en weer.

Heeft nu eene zandsteen, ook Hydro-zandsteen, een zekeren ouderdom bereikt, zoo zal de oppervlakte geen groot verschil met het innerlijke hebben, en kan het geen kwaad doen zulken steen te doen ophakken. Eene opperhuid van gekristalliseerd groefwater is wel niet aan te nemen, omdat de steen door en door van homogene bestanddeelen is; hoogstens kan zij aan de oppervlakte door invloed van lucht en ook van stof iets harder en dichter zijn; opgehakte steen krijgt deze hardheid echter spoedig terug.

Slechts in dit geval, dat de steen eene vuile oppervlakte van hard mos enz. heeft (groen is geworden), is eene mechanische verwijdering der korst door ophakken aan te raden, omdat de plantaardige stof zich krachtiger ontwikkelt, naarmate men haar minder lastig valt.

In 't algemeen is eene korst van „Edelrost" of „Patina" veel minder leelijk, dan eene opgehakte en hierdoor onregelmatige oppervlakte, en is het veel beter, enkele bedorven en vuile stukken geheel uit te hakken en door nieuwe te vervangen, zooals dit bij voorbeeld aan den Dom te Keulen gedaan wordt.

Ludwig Wickop.
Fabrikant.

B.

Ter voldoening aan Uwe uitnoodiging heb ik de eer U hierbij een antwoord te geven op vraag n°. 6, gesteld door het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te Amsterdam.

Natuurlijke zandsteen is bij het verlaten der groef verzadigd met groefwater.

Na eenigen tijd aan de lucht te zijn blootgesteld verdwijnt dat, hetwelk is te verklaren uit de omstandigheid, dat groefwater, koolzure kalk, kiezelzuur enz. bevattende, door verdamping, neerslag in de holligheden der steen achterlaat.

Deze neerslag is een zout, of m. a. w. gekristalliseerd groefwater.

Naarmate nu, dat de steen aan de lucht is blootgesteld, zal zich ook daar het eerst die neerslag vertoonen.

Dit zal verdere inwerking der lucht kunnen verhinderen, om ook het inwendig aanwezige groefwater tot kristal te doen overgaan, mits de oppervlakte geheel met een neerslag is bedekt.

Het is ontegenzeglijk een feit, dat de eene soort steen meer groefwater opgesloten houdt dan de andere, en het dus ook voor de hand ligt, dat niet alle steenen van buiten met evenveel kristal bedekt worden; zelfs zou men kunnen aannemen, dat er niet één soort te vinden is, die geheel met een kristallaag wordt bedekt, want om die laag te krijgen moet de steen wel zoo verzadigd zijn, als eigenlijk niet denkbaar is.

Daarbij komt nog, dat al is de steen ook met overveel groefwater in het werk gesteld, dit, voor dat het tot kristal is overgegaan, voor een groot deel zal weggezakt zijn, (kristalliseeren gaat toch niet zoo spoedig).

Hieruit volgt, dat van eene geheele opperhuid geen sprake kan zijn, en is 't dus bepaald eene illusie, daarom te denken.

Door het niet geheel bedekken van den steen met die kristallaag, blijft de lucht op het inwendige van den steen doorwerken.

Natuurlijk wordt ook daar een gedeelte scheikundig verbonden, maar dit zal nimmer zoo zijn, dat de lucht verhinderd wordt, ook op andere wijze hare inwerking te doen gelden (verkankeren).

Uit een en ander is dus af te leiden, dat elke soort zandsteen door het aan de lucht bloot stellen, verandering ondergaat, en zelfs bij die verandering nimmer een overal gelijk dekkende opperhuid zal verkrijgen. De steen staat daardoor altijd aan dezelfde inwerking der lucht bloot, hetwelk niet verandert, al wordt ook de zoogenaamde opperhuid van den steen weggenomen.

W. de Jong.

Utrecht, Januari 1895.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling Groningen, 25 October 1895. Na lezing en goedkeuring der notulen en mededeeling der ingekomen stukken, geeft de Voorzitter het woord aan den heer Molenaar, die de vraag inleidt: „In hoeverre is de photographie al dan niet gunstig geweest voor de kunst."

Spr. gaat in korte trekken de geschiedenis der photographie na en toont door voorbeelden aan, dat in sommige gevallen de photographie wel, in andere niet gunstig geweest is voor de kunst, en staat eenigen tijd stil bij de vraag of zij zelf al dan niet een kunst mag genoemd worden. Spr. meent dat dit niet het geval is.

Naar aanleiding hiervan ontspint zich een discussie tusschen de heeren Molenaar en Kramer, welke laatste een tegengestelde meening verdedigt. Verschillende leden, die meest de meening van den heer Molenaar zijn toegedaan, mengen zich in dit debat, totdat eindelijk de discussie wordt afgebroken en teruggekeerd naar het eigenlijke onderwerp.

Men kwam na langdurige bespreking niet tot een bepaald resultaat, maar was het er over eens, dat de photographie aan kunstenaars op bijna alle gebied groote diensten bewijst, maar dat zij in sommige gevallen ook hare nadeelen met zich sleept.

De kunstbeschouwing, die den daarop volgenden Zondag voor het publiek ter bezichtiging werd gesteld, bestond uit een fraaie collectie afbeeldingen van meubels enz., uit de portefeuille van den heer Huizinga.

Afdeeling Amsterdam, Vrijdag 25 October 1895. Nadat door den Voorzitter, den heer C. B. Posthumus Meijjes, de leden hartelijk waren verwelkomd op deze eerste winter-vergadering, werden de notulen na lezing goedgekeurd.

Na bespreking van eenige huishoudelijke zaken werd medegedeeld, dat verschillende heeren gehoor hadden gegeven aan de uitnoodiging van het Bestuur, om als spreker op te treden in een der a. s. vergaderingen, zoodat gedurende dezen winter vele belangrijke bijeenkomsten te verwachten zijn.

Van het Hoofdbestuur der Maatschappij was eene schriftelijke dankbetuiging ingekomen voor de ontvangst van de leden van de Maatschappij op 19 September jl.

Verder was van het Hoofdbestuur der Maatschappij een schrijven ontvangen, met verzoek om het reglement van de Afdeeling, naar aanleiding van het genomen besluit in de Mei-vergadering om geen Afdeelingsleden meer aan te nemen, te herzien.

Alvorens de wijzigingen, die door het Bestuur van de Afdeeling noodig waren geacht, te bespreken, bracht de Voorzitter de aanleiding tot het genomen besluit in herinnering en wekte alle Afdeelingsleden, geen lid van de Maatschappij zijnde, op, om toe te treden tot de Maatschappij, met gevolg dat één der leden zich reeds als lid van de Maatschappij opgaf. Het reglement werd daarna artikelsgewijze behandeld en door de Vergadering goedgekeurd, en besloten, op voorstel van den heer Bruning, alle leden van de Afdeeling, die geen lid der Maatschappij zijn, in kennis te stellen met de genomen besluiten, en daarbij uit te noodigen lid te worden van de Maatschappij.

Hierna had de ballotage van den heer H. van Hilten, lid van de Maatschappij, plaats, die als lid van de Afdeeling werd aangenomen.

Door den heer P. F. Laarman werd daarna ter bezichtiging gesteld en toegelicht eene zeer fraaie collectie photographiën uit Zuid-Europa en Noord-Afrika, die met bijzondere aandacht werden bezichtigd.

Nadat de Voorzitter den heer Laarman hartelijk bedankt had voor zijne fraaie kunstbeschouwing, werd de Veagadering, niets meer aan de orde zijnde, gesloten.

BERICHTEN.

De rechtbank te Rotterdam heeft vonnis gewezen over de aansprakelijkheid van twee aannemers, die voor iemand een huis aan de Plantage-weg te Rotterdam hadden gebouwd, van welk huis een der muren is gaan zakken en scheuren.

Aangezien de beslissing van den rechter van groot belang is, zullen wij hier herhalen wat reeds in de rubriek „berichten" van het Weekblad van 12 October jl. vermeld werd.

Twee aannemers te Rotterdam namen vóór eenige jaren aan, om voor een heer een huis aan den Plantage-weg aldaar voor een bepaalden prijs te zetten. Onder meerdere werkzaamheden behoorde het aankoopen van een halven muur van het aangrenzende pand.

Nu blijkt, volgens den uitbesteder, nadat het huis lang is opgeleverd, dat die muur niet te best is.

De aannemers zijn gedagvaard om de gebreken te herstellen, doch achtten de rechtsvordering niet ontvankelijk.

Vrijdag werd hierover voor de rechtbank te Rotterdam gepleit.

De uitlegging van art. 1645 B. W. luidende: „Indien een gebouw, voor een bepaalden prijs aangenomen en afgemaakt, geheel of gedeeltelijk vergaat door een gebrek in de samenstelling, of zelfs uit hoofde van de ongeschiktheid van den grond, zijn de bouwmeesters en aannemers daarvoor gedurende tien jaren aansprakelijk" was hoofdzaak.

Mr. Nolst Trenité voerde voor den eischer aan, dat waar een muur aan het zakken is en zich scheuren in deze vertoonen, toch wel sprake zal mogen zijn van gedeeltelijk vergaan van het huis.

Naar zijne meening moest men art. 1645 B. W. aldus uitleggen, dat de wetgever den bouwmeester nog tien jeren aansprakelijk heeft willen stellen voor grove gebreken, die hun oorzaak vinden in slechte samenstelling of in ongeschiktheid van den grond.

Mr. Van der Hoeven oordeelde integendeel, dat de gedaagden na de oplevering van alle aansprakelijkheid bevrijd zijn, behalve wanneer het huis geheel of gedeeltelijk vergaan is, doch dat het gestelde feit, dat een der muren wat verzakt zoude zijn, niet als „vergaan zijn van een deel van het huis" beschouwd kan worden.

Hierom achte pleiter — met een beroep op rechtspraak en schrijvers — eischer niet ontvankelijk.

Den 28sten October j. l. uitspraak doende in de zaak, heeft de rechtbank overwogen, dat de oplevering van het huis vaststond, en hierom de aannemers van alle aansprakelijkheid bevrijd waren, behalve in het geval, dat het gebouw gedeeltelijk was vergaan, en dat dit laatste niet gelijk gesteld kan worden met beschadigd zijn van den muur, hetgeen toch hoogstens vrees voor vergaan opleveren kon.

Dinsdag 12 November vergadert het Koninklijk Instituut van Ingenieurs. In deze bijeenkomst zullen de volgende onderwerpen worden behandeld:

Mededeeling van den heer G. B. H. F. Alpherts, betreffende de conferentie over bouwmaterialen te Zürich.

Ervaringen met draineering door buizen bij de Amsterdamsche duinwaterleiding, medegedeeld door den heer J. van Hasselt.

Ook zal de discusie worden gevoerd over de voordrachten in de vorige vergadering gehouden, de groote werken te IJmuiden betreffende.

In het begin van dit jaar werd door den gemeenteraad van Amsterdam een voordracht van B. en W. tot de uitgave van nog een bedrag van f 23.500. voor den bouw van het Museum aan de Van Baerlestraat, aangehouden. De Raad vereenigde zich onlangs met het voorstel om f 8000 voor de buiten voorkennis van B. en W. gemaakte wijzigingen.

Thans is voor de geheele voltooiing van het gebouw verschuldigd of reeds afbetaald f 531,135 42 (waaronder begrepen het vermeld bedrag van f 8000). Terwijl geraamd wordt voor: brandladders, uurwerk, ijzeren hekken tegen de benedenramen en onvoorzien, te zamen f 6,664.58, totaal f 537,800; zoodat, aangezien waren toegestaan f 500,000, nog te voorzien blijft in het bedrag van f 37,800.

B. en W. stellen den raad voor hen tot de uitgave van deze gelden te machtigen.

Het officieel verslag van het Nationaal Congres omtrent het Vakonderwijs en de Vakopleiding voor toekomstige werklieden in Nederland, gehouden te Amsterdam op 17 April en 4 Juni 1895 is onlangs verschenen (in 2 deelen, te zamen 572 bladzijden) en den leden toegezonden. Voor belangstellenden zijn, zoolang de voorraad strekt, nog exemplaren verkrijgbaar bij de Erven H. van Munster & Zoon, Heerengracht 246 te Amsterdam, à f 3.— voor Niet-Leden, en à f 1.50 voor Leden der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid.

PERSONALIA.

De heer P. C. Swemer, civiel-ingenieur te Nijmegen, is benoemd tot ingenieur bij de Zuid-Afrikaansche spoorwegmaatschappij in de Transvaal.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Enschede, 21 October. De architect G. Beltman A.Gzn., het bouwen van een stoomkatoenspinnerij, enz. voor de firma Blijdenstein & Co. Van 21 inschrijvingen, de laagste van A. Jeunink & G. J. Wagelaar voor f 129,700.—. Gegund.

Riel, 22 October. De architect G. J. van Genk te Leur, het bouwen van een R.-K. kerk met toren en bijgebouwen. Van 24 inschrijvingen, de laagste van Chr. Raats te Steenbergen, voor f 30,349.—. Gegund.

VERBETERING.

In het vorige Weekblad, op bladz. 279, is medegedeeld, dat de heer G. Kasper ontwerper is van het antwoord gemerkt △, ingezonden op de prijsvraag door de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" uitgeschreven voor een ontwerp van een versierd hoofd voor het convocatie-biljet der Vereeniging.

De naam van den ontwerper moet echter gelezen worden: G. Hasper.

HET GERESTAUREERDE
NOORDER-HOOFDPORTAAL VAN DE St. WALBURGSKERK
TE ZUTPHEN.

het portaal zijn engelenfiguurtjes aangebracht, die de wapenschilden vasthouden van den voorzitter en den secretaris van het college van kerkvoogden, en van den voorzitter en den secretaris der restauratie-commissie.

Deze toegang kan met een gesmeed ijzeren hek worden afgesloten.

Treedt men het portaal binnen, dan heeft men vóór zich, de dubbele eikenhouten deur die toegang geeft tot de kerkruimte en die geheel is vervaardigd naar de nog overgebleven motieven der oude deur. De naald tusschen de beide deelen van de deur heeft den vorm eener slanke kolom, eindigende in een kapiteel dat een engelenfiguur voorstelt met een spreukband in de hand. Op het kapiteel staat het beeld van Maria met het kind Jezus.

Deze deuropening, zoowel als het raam daarboven, waren vroeger toegemetseld.

Het gewelf van het portaal, dat bouwvallig was en dreigde in te storten, is geheel vernieuwd, en daarna weder beschilderd volgens de gegevens van de calques die van het oude schilderwerk zoo goed mogelijk zijn genomen. Enkele letters van namen en de nog overgebleven gedeelten van spreukbanden bij de figuren behoorende, wezen aan wie deze afbeeldsels hebben moeten voorstellen. Het gewelf is naar die gegevens dan ook op nieuw beschilderd met de beeltenissen van Balaäm, Isaias, Aggaeus en David, voorzien van de spreukbanden die zich om de hoofden slingeren als aureolen, en waarop onderscheidenlijk volgende woorden, hier ter plaatse uit het Latijn vertaald, te lezen zijn:

> Eene ster zal opgaan uit Jacob.
> Zie, eene Maagd zal ontvangen en een zoon baren.
> En de gewenschte aller volken zal komen.
> Alle volken zullen hem dienen.

Elk der beeltenissen van deze bijbelsche personen komt te halver lijve uit een bloemkelk, die uit een groenen tak ontspringt.

Ter plaatse waar de ribben van het gewelf zich kruissen, zijn schildjes aangebracht, in 't geheel vier in getal, waarop de blazoenen zijn geschilderd van vier voorname oud-Zutphensche geslachten.

In het gedeelte van den gevel der kerk tusschen dit portaal en de torentrap is het smakeloos houtwerk der ramen van vóór de restauratie vervangen door steenen maaswerk, waartusschen eene in lood gevat zijnde eenvoudige ruitverdeeling.

Ook de bekleedingstukken en pijnakels der contreforts, en de ballustrade langs het kerkdak, zijn geheel vernieuwd. Op de contreforts aan den hoek zijn beelden geplaatst, Petrus en Paulus voorstellende, zooals die vroeger daar aanwezig waren.

Deze beelden zijn, evenals het beeldje van St. Walburgis, door het atelier te Roermond van Dr. P. J. H. Cuypers geleverd. R.

TRAS OF CEMENT.

Antwoord ingezonden door de Afdeeling Amsterdam, op de in 1894 door het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst gestelde vraag:

„*Wanneer moet bij de burgerlijke bouwkunde tras, en wanneer cement gebruikt worden?*"

Eene vraag waarover reeds veel is gesproken en de meeningen zeer uiteenloopen; de een houdt zich aan het gebruik van tras voor die werken waarin hij het nuttig acht, de ander bezigt cement waar hij kan.

Wie in deze gelijk heeft zal ik niet beslissen, doch slechts mijne meening zeggen, wanneer ik tras of cement toepas; in dien zin wordt m. i. het beste de gestelde vraag beantwoord.

In de burgerlijke bouwkunde komen het meest voor, de mortels bereid van vette z. g. Luiksche steenkalk en van schelpkalk. Welke kalksoorten beter zijn, kan hier buiten beschouwing blijven. De mortels die ik bedoel, zijn de mengsels voor schelpkalk, voorgeschreven in de Algemeene Voorschriften voor de uitvoering en het onderhoud van werken onder beheer van het departement van W. H. en N., de z. g. A. V.

Mogen die mortels voor eenige werken, zooals de kalkmortel voor binnenbepleisteringen, te vet zijn, welnu, ik zie er geen bezwaar in voor zulk soort van werk de specie iets schraler te nemen; voor het overige heb ik de ondervinding, dat de voorgeschreven verhoudingen, mortels geven van uitmuntende hoedanigheid.

Meermalen is mij zulks gebleken, als bij vergrooting of verandering van gebouwen, metselwerk van een tiental jaren oud moest worden gesloopt.

De nadeelige gevolgen van tras in mortels, zooals bijv. slappe basterdtras voor opgaande muren, zijn mij bij ondervinding niet bekend, in zoover zij niet gebruikt worden voor werken die hierna zullen worden genoemd om in portland cement mortels uit te voeren.

Van de verschillende mengsels worden gebruikt: de sterke tras voor kelders, regenbakken, trasramen, kolken, putten en de overige werken welke waterkeerend moeten zijn;

basterdtras voor getraste vloeren en gewelven in sous-terrains, voor fundeeringen van stoomwerktuigen, enz.;

slappe basterdtras voor gewone fundeeringen, opgaande buitenmuren, dikwijls ook voor binnenmuren, schoorsteenen en dergelijke werken;

kalkmortel, somtijds voor binnenmuren en schoorsteenen, en voor binnenbepleisteringen.

Portland cement wordt gebezigd in mortels, samengesteld uit cement en zand, of uit kalk, cement en zand, en wel in de navolgende maatdeelen:

enkel cement voor het aangieten van gehouwen steen;

een deel cement en een of twee deelen rivierzand voor bepleisteringen, het dichtmaken van leidingen van aarden buizen, enz.;

een deel schelpkalk, een deel cement en drie deelen rivierzand, voor het metselwerk van rollagen en afdekkingen van muren boven den grond, voor topgevels en voornamelijk die deelen welke boven het dak ter weerszijden aan weer en wind zijn blootgesteld, voor het aanstrijken van vorsten, het zetten en leggen van tegels voor wanden en vloeren, en in het algemeen voor metselwerken uit te voeren tusschen de maanden October en April, waarvoor anders basterdtras of slappe basterdtras zou worden gebezigd;

een half deel schelpkalk, een deel cement en twee deelen gezift rivierzand, voor voegwerk van buitenmuren, schoorsteenen en dergelijk werk; voor het plat vol voegen van rollagen gelijk met den grond, van vloeren in sous-terrains, kelders, enz., wordt gebruikt de z.g. uitpuilende specie waarin die werken zijn uitgevoerd;

een deel cement, drie deelen rivierzand en drie à vier deelen steenstukken, voor betonlagen onder tegel-, asphalt- of andere vloeren en tusschen ijzeren binten, in plaats van de voorheen gemaakt wordende trogwelven, voor fundeeringen, enz.

Van de genoemde portland cement-mortels heb ik de

beste resultaten ondervonden, doch een ruimer gebruik daarvan, dan voor de genoemde gevallen is opgegeven, acht ik den ongeveer 60 pCt. hoogeren prijs niet waard.

Van cementmortels met meer zand dan door mij is opgegeven, heb ik niet die gunstige ondervinding om daarmede voort te gaan; de specie wordt te stug; van de metselaars is het behoorlijk volwerken zeer lastig te verkrijgen, indien de voegen niet meer dan 5 m.M. dik mogen zijn; de steenen worden dan te nat gemaakt en de specie gaat drijven, en dit is voor schoon, ook zelfs voor zoo genaamd vuil werk, niet goed.

De opgegeven mélange voor beton kan, naar verkiezing, wel met een deel zand en steenstukken in verhouding daarvan, worden vermeerderd; voor betonlagen tusschen binten geef ik echter de voorkeur aan de hierboven opgegeven mengsels.

Niet alleen de verhouding in de samenstelling der mortels, doch ook hoe zij worden bereid en verwerkt, benevens de hoedanigheid der grondstoffen, dat alles is van het hoogste gewicht om, met eenige zekerheid, uitgevoerd werk te beoordeelen; dit legt echter buiten de gestelde vraag.

D. A. N. MARGADANT.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling Alkmaar en Omstreken, October 1895. De Voorzitter opent de Vergadering, heet den leden welkom en spreekt den wensch uit, dat de Vergaderingen weer even vruchtbaar mogen zijn in dezen winter, als in den vorige.

Alsnu komt in behandeling een schrijven van het Hoofdbestuur, inhoudende een verzoek het Reglement der Afdeeling in overeenstemming te brengen met de besluiten die in de l.l. Meivergadering zijn genomen.

Vele leden meenen, dat het beter is zich van de Maatschappij los te maken; de Afdeeling Alkmaar is toch ten doode opgeschreven, aangezien slechts drie leden lid der Maatschappij zijn. Andere leden vinden het beter wanneer allen lid of kunstlievend lid der Maatschappij werden; daardoor zou het behoud der Afdeeling gewaarborgd worden.

De heer Messelaar stelt voor zich los te maken van de Maatschappij en een nieuwe plaatselijke vereeniging op te richten.

Na een langdurige discussie wordt het voorstel aangenomen, waardoor de Afdeeling Alkmaar opgehouden heeft te bestaan. De voorzitter sluit hierna de Vergadering.

Afdeeling Arnhem, 30 October 1895. De Voorzitter opende de eerste Vergadering in dit seizoen met een welkomstgroet, waarbij hij den wensch uitte, dat de bijeenkomsten zich zouden doen kenmerken door veel werkkracht. Hij wijdde voorts een woord van waardeering aan de nagedachtenis van het overleden lid, den heer P. Noppen, die ofschoon zelden de Vergaderingen bijwonende, toch steeds blijken heeft gegeven in de bouwkunst veel belang te stellen.

De Notulen der vorige Vergadering werden daarna gelezen en goedgekeurd.

Onder de ingekomen stukken waren de door het Hoofdbestuur gestelde vragen, die aan de aanwezige leden werden rondgedeeld en in de volgende vergaderingen zullen worden behandeld.

De Secretaris bracht daarna verslag uit over de tweedaagsche excursie naar Hoorn en Enkhuizen.

Bij ballotage werden drie nieuwe leden aangenomen, waarvan twee reeds lid van de Maatschappij zijn en de derde als zoodanig wenscht toe te treden.

In verband met de wijziging der Algemeene Wet van de Maatschappij werd het Huishoudelijk Reglement der Afdeeling herzien en besloten geen Afdeelingsleden meer aan te nemen die geen lid van de Maatschappij zijn. De Voorzitter bracht de aanleiding tot dit genomen besluit in herinnering en wekte de Afdeelingsleden die geen lid van de Maatschappij zijn, op, om tot de Maatschappij toe te treden.

Vervolgens had eene bespreking plaats over de in 1896 door het Hoofdbestuur uit te schrijven prijsvragen, waarvan het resultaat was, dat door deze Afdeeling zal worden voorgesteld, als 1e prijsvraag „Een tunnel onder een spoorweg in eene stad met lagen grondslag"; als 2e prijsvraag „Een blok van vier woonhuizen, bestaande uit onder- en bovenwoning van omstreeks f 450 à f 500 huurwaarde", en als 3e prijsvraag „Een glazen schuifdeur in een buitensuite met braakvrije afsluiting."

De heer D. A. Roskam deed ten slotte eenige mededeelingen betreffende de op 10 October j.l. ingestorte in aanbouw zijnde linnenweverij te Bocholt.

Uit een persoonlijk bezoek en de aldaar verkregen inlichtingen was het ongeval z. i. hoofdzakelijk toe te schrijven aan den gebrekkigen bouw van de fundeeringen der kolommen die gemetseld waren met zachte steen in Portland-cement, vermengd met bergzand, terwijl de losse voetplaten der kolommen geheel vlak waren zonder versterkingsribben of hoeken. Bovendien was de verankering der ijzeren gebinten, waartusschen troggewelven van gestampt grindbeton waren geslagen, zeer gebrekkig en onvoldoende, terwijl over het algemeen de uitvoering van het werk slordig kon worden genoemd; het metselwerk en de bogenconstructie waren betreurenswaardig slecht en het steigerwerk zeer gebrekkig.

Spreker die met een paar keurig afgewerkte photografiën een en ander duidelijk had verklaard, ontving bij monde van den Voorzitter daarvoor den dank der Vergadering.

Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap. 30 October 1895. De Voorzitter opent de Vergadering, en geeft, na voorlezing en goedkeuring der notulen, het woord aan den heer J. A. van der Kloes, leeraar aan de P. S. te Delft, die een voordracht hield over: „Gebreken en vijanden van het hout en de middelen om ze te bestrijden."

Onze kennis der ziekten en gebreken van het hout — aldus spreker — is zeer gering; zóó gering, dat zelfs de namen steeds worden verwisseld of wel verschillende namen voor één gebrek gelden, en omgekeerd verscheidene gebreken door éénzelfden naam worden aangeduid. De studiën van Nördlinger en Hartig, hoe interessant ook, ze hebben helaas voor de praktijk nog geen onmiddelijk nut.

In hoofdzaak zijn de gebreken te verdeelen in 3 groepen n.l.:
a. Plaatselijke gebreken.
b. Meer uitgebreide gebreken.
c. Doorgaande gebreken.

Scherp omlijnde grenzen zijn echter niet te trekken.

Tot de plaatselijke gebreken behooren de losse noesten, kruiskwasten, paardenpooten, witpijpen, runwassen, boomslag, schorsvorming in het weefsel, roestplekken — in eikenhout voornamelijk, — ontstaan door het inslaan van spijkers etc. Al deze gebreken zijn van strikt plaatselijken aard; neemt men het aangetaste gedeelte weg, zoo is de rest van het hout volkomen gezond, en zijn zij dus van weinig schadelijken invloed.

De meer uitgebreide gebreken, ontstaan door plaatselijke inwatering (b. v. van een ontijdig afgebroken tak) rotte noesten e. d., worden somtijds door de groeikracht van den boom overwonnen, en zijn dan van buiten niet zichtbaar. Juist het feit, dat deze gebreken, waartoe ook behooren losse jaarkringen, loshartigheid, kernrotheid, groot kalkgehalte in djatihout, enz., dikwijls van buiten niet zichtbaar zijn, — levert groot gevaar op bij het keuren van hout op stam en van groote blokken kostbaar tropisch hout, daar beiden kopeinden volkomen zuiver zijn en daartusschen parasieten hebben huisgehouden.

Sprekende van spint, wees spr. er op, dat dit zeer nadeelig kan zijn; algemeene bepalingen echter zijn hieromtrent doorgaans te streng; beter is het daarom, voor ieder geval in 't bijzonder in 't bestek passende voorschriften te geven, te meer, daar volkomen spintvrij hout ruim tweemaal zoo duur is als hout met spint.

Omtrent het veelvuldig voorkomen van blauw spint bij grenenhout bestaat geen voldoende verklaring; wel is het een bekende zaak, door het nat en plat stapelen de blauwe kleur wordt bevorderd. Of het minder duurzaam is dan gewoon spint, daaromtrent is niets bekend; gewoonlijk echter wordt het met den naam van broei aangeduid.

Deze naam van broei wordt ook toegepast op roodstrepigheid, een reden tot afkeuren, en hiermede naderen wij meer en meer de derde groep.

Spr. besprak hier de kwestie of onvolvoende droogheid een gebrek mag heeten?

Dit zal afhangen van de houtsoort, de soort van werk, dwarsafmetingen, graad van vocht, aard van vocht enz.

Dit vocht kan zijn natuurlijk d. w. z. eiwitstoffen en planten-

slijm of water, ten gevolge van uitlogen of wateren; 't vermoeden ligt voor de hand, het eerste, als zijnde onderhevig aan gisting, schadelijker is dan 't laatste. Daarom is wateren steeds nuttig en noodig geacht en wordt buitenlands gezaagd hout, — niet gewaterd, — als veel minder geacht. — Evenwel heeft Hartig beweerd, het wateren de ontwikkeling zou in de hand werken van parasieten en roodstrepigheid.

Wat hiervan ook zij, volkomen droog grenen- en vurenhout is niet te eischen en zal men, zoo het hout volkomen krimpvrij moet zijn, zijn toevlucht moeten nemen tot de fijnere houtsoorten, als wagenschot, teakhout, mahonie, ceder e. d.

Naaldhout gaat achteruit, wordt broos en murw, door te vroeg schorsen, daar dan een te sterke uitdamping van eiwitstoffen plaats heeft; loofhout echter verstikt, zoo het te lang in de schors blijft.

Hetzelfde heeft men door te vroeg verven of teeren, daar dan de verf of teer de uitdamping totaal belet; daarom is carbolineum of creozootolie veel beter, daar dit het hout beschermt, en toch geen luchtdichte afsluiting veroorzaakt, zoodat het hout vrij kan uitdampen.

Spr. noemde een geval, waar, door te vroeg teeren, eenige palen inwendig geheel waren verrot, tot 1 M. onder den waterspiegel.

Met doorgaande gebreken had Spr: het oog op ziekte verschijnselen en bederf of rotting ten gevolge van opname van ziektestoffen uit den bodem, of aantasting door parasieten van dierlijken of plantaardigen aard, 't zij deze zich al of niet in 't werk voortzetten. In ieder geval is het raadzaan volstrekt geen hout dat hoe weinig ook aangetast is, te gebruiken.

Naamsverwarring heerscht hier als altijd; met *vuur* of *molm* duidt men allerlei bederf aan, tot huiszwam toe. Witte en roode olm noemt men, naar de kleur, een eigenaardige soort van rotting, terwijl in Friesland de naam van molm wordt gebruikt voor Kernhout. In andere talen heerscht een dergelijke naamsverwarring.

Witte olm is gelijk te stellen met Weiszfaüle, Trockenfäule, drij rot, daar deze soort rotting geen merkbaar vocht noodig heeft, terwijl de eigenlijke rotting (Rothfäule, met rot) met vocht gepaard gaat of daarvan het gevolg is.

Plantaardige parasieten zijn huiszwam, schimmelgroei, uileveeren in eiken en ceder enz. Zij zetten zich in 't werk voort.

In de volkstaal worden de dierlijke parasieten aangeduid met den naam „worm". —

Het zijn larven of maskers, maden en rupsen groote en kleine, en ze komen zoowel voor in hout op stam als in bewerkt hout. De eersten vernielen soms geheele bosschen, de laatsten komen vooral voor in meubelen. Zij worden uit het bosch medegebracht en planten geregeld voort en ontwikkelen zich; spr. noemde een voorbeeld, dat uit hout, 't welk reeds twee jaar vroeger verwerkt was, plotseling een zwerm houtwespen te voorschijn kwam. Met het oog daarop schijnt wateren van zeer groot belang, daar dan deze dierlijke kiemen zeker worden gedood.

Ook de paalworm behoort tot deze groep. In den aanvang vrij zwemmer zijnde, zet hij zich vast aan de palen der zeeweringen en boort deze, vooral in de maanden Juli en Augustus, als een spons uit. Allerlei middelen zijn aangewend ter voorkoming van dit kwaad; doch alleen creosoteeren, wanneer het voldoende geschiedt, schijnt voldoende te helpen. De paalworm, die bij ons ± 32 c.M. lang wordt, in Amerika en Australië resp. 2 en 3 voet, mijdt zorgvuldig alle plekken, die voldoende met creosootolie zijn doortrokken.

Na beëindiging zijner lezing gaf spr. gelegenheid tot debat, waarvan door verscheidene leden gebruik werd gemaakt.

De Voorzitter sprak namens de Vergadering den spreker een woord van dank toe waarna werd overgegaan tot ballottage van de heeren H. Kloot en P. F. B. Muslij, die beiden als leden werden aangenomen.

Vervolgens werden nog bezichtigd de verschillende monsters hout, die spr. had medegebracht tot toelichting zijner voordracht alsmede een plaatwerk over Rome, in de zaal geëxposeerd door den secretaris.

De **Afdeeling Leeuwarden** hield Donderdag 31 October haar eerste Vergadering onder presidium van den heer J. R. Nijdam, die de leden bij de opening met eenige waardeerende woorden toespreekt, daarbij tot krachtige samenwerking opwekt, in vertrouwen, dat de gezellige en opgewekte stemming, die steeds de Vergaderingen van de Afdeeling zoo aantrekkelijk maakten, ook gedurende dit vergader-seizoen hier niet zouden ontbreken en tot belangstelling in het werk der Afdeeling zouden medewerken.

Na enkele mededeelingen van huishoudelijken aard, o. a. het bedanken van 8 Afdeelingsleden, bracht de afgevaardigde, de heer W. C. de Groot, verslag uit van de Algemeene Vergadering der Maatschappij, gehouden den 31[sten] Mei te Amsterdam.

De mededeeling van de op die Vergadering genomen besluiten betreffende de wetsverandering van de Maatschappij, lokte een uitvoerige discussie uit. Algemeen werd gevoeld, dat deze besluiten op den bloei van de Afdeelingen, die niet in de omgeving van den zetel der Maatschappij zijn gevestigd, van schadelijken invloed zal zijn. Waar het meerendeel der leden dezer Afdeeling, Afdeelingsleden waren, werd de wenschelijkheid uitgesproken, dat deze als gewoon of kunstlievend lid tot de Maatschappij zouden toetreden, en besloten, dat het Bestuur der Afdeeling schriftelijk die leden daartoe zou opwekken.

Bij de behandeling van het programma van werkzaamheden voor dit winter-halfjaar, werd op voorstel van het Bestuur besloten een prijsvraag uit te schrijven en een program voor een ontwerp van een eenvoudige dorpskerk voor de Hervormde eeredienst vastgesteld.

Voorts werd ter tafel gebracht een lijstje van vragen over verschillende bouwkundige onderwerpen, die door het Hoofdbestuur der Maatschappij den Afdeelingen ter beantwoording zijn toegezonden.

Werd besloten deze en enkele andere onderwerpen van praktischen aard te behanden. Verschillende leden namen op zich een of meer dezer vraagpunten in te leiden.

Door den heer C. van Duijsen werd een glas-jalousie van een veel verbeterde constructie en een monster dakglas (glas, inwendig versterkt met gegalvaniseerd gevlochten ijzergaas) ter bezichtiging gesteld.

Afdeeling Leiden. 31 Oct. 1895. In tegenwoordigheid van een groot aantal leden en enkele introducés opende in het nutsgebouw de voorzitter de 209de vergadering.

De kunstbeschouwing, die de vergadering voorafging, bestond uit eene keurige collectie platen uit het bekende werk van den architect J. J. van IJsendyck „Documents classés de l'art dans les Pays-Bas du 10me au 18me siècle". Den heer W. C. Mulder, die ze voor dezen avond had afgestaan, werd daarvoor dank gezegd.

Daar het voornaamste punt der agenda buiten het gewone vergaderlokaal zou behandeld worden, werden eerst de huishoudelijke werkzaamheden afgedaan, o.a. eene commissie benoemd, die in overweging zal nemen of eene vereeniging tot onderlinge verzekering van werklieden tegen invaliditeit en samengesteld uit de werkbazen in deze gemeente, levensvatbaarheid kan hehben, zooals in andere gemeenten, o.a. Haarlem, reeds eenige jaren bestaan heeft.

Ook werd door het bestuur kennis gegeven, naar aanleiding van een voorstel, in de vorige vergadering, gedaan dat het gemeend heeft nu nog geen reden te hebben zich van de Maatschappij af te scheiden. De leden kunnen echter tegen betaling van zes gulden kunstlievend lid van de Maatschappij en tevens lid van de afdeeling zijn. De voorzitter spoorde opnieuw tot toetreden aan.

Ingevolge dit besluit moet het reglement worden gewijzigd en zoo noodig herzien. In de volgende vergadering zal een concept-reglement ter tafel worden gebracht.

Daarna werd de vergadering gesloten en naar het Physisch Laboratorium gegaan, alwaar dr. L. H. Siertsema een en ander mededeelde over Electro-techniek.

Vereeniging t. bev. v. Fabr. en Handw. Nijverheid. Rotterdam, 4 Nov. 1895. In deze vergadering trad als spreker op de heer H. L. Boersma, directeur de ambachtsschool te 's-Gravenhage, met eene causerie over intarsia en aanverwante inlegwerken. Ter opluistering dienden de platen uit de zeer belangrijke werken: Intarsiën, von Vallentein Teirich, en Le mobilier national; het eerste geeft namelijk afbeeldingen van de fraaiste intarsia's die in Italië nog aanwezig zijn, — het tweede bevat een verzameling van marquetteries of Fransche intarsia's. Bovendien waren eenige inlegwerken aanwezig.

Reeds in de vroegste tijden, zelfs door de Egyptenaren werd de kunst der inlegwerken beoefend. De grondstoffen welke er toe gebezigd worden zijn verschillend, en daarbij ook de namen voor de verschillende wijzen waarop de kunst wordt uitgeoefend. Zoo spreekt men bij behandeling van metaal van incrustatie, bij bewerking in steen van mozaïek en in hout van intarsia. Tot

duidelijker omschrijving verstaat men onder intarsia nog alleen een platte versiering op een plat vlak.

De geschiedenis der intarsia's vindt haar begin in den eersten tijd der renaissance. De kunst werd in Indië en Perzië het eerst beoefend, en ook zeer vroeg in Venetië, hetgeen daaraan is toe te schrijven, dat die stad de groote stapelplaats van den handel tusschen de Levant en westelijk Europa was. De invloed der Byzantijnsche kunstwerken is dan ook van invloed geweest. Evenals bij zoo vele andere kunsten, waren de eerste beoefenaars monniken, en aan hen heeft men het te danken, dat nog zooveel van deze kunst is bewaard gebleven.

In een beschouwing tredende waarom in de Gothische en Romaansche kunst geen gebruik werd gemaakt van intarsia, wees hij er op dat de intarsia zich op vlakken grond beweegt. In de gothiek is het ornament ondergeschikt aan de constructie, in de renaissance is dit juist andersom. Daarom gevoelde de intarsia zich dan ook meer thuis in de laatste dan in de eerste.

Al werd deze kunst in Venetië het eerst beoefend, die plaats werd toch niet het centrum der kunst. Dit was in de 13e eeuw Sienna, in de 14e en 15e eeuw Assisi en Ornetto. in de 15e eeuw vooral Florence en Pisa. In Florence waren destijds 84 werkplaatsen. Onder de meesters aldaar muntte vooral uit Baccio d'Agnolo, na wiens werken ook een groot deel der geëxposeerde teekeningen vervaardigd waren en die uitmuntten zoo door compositie als door techniek. Later begaf men zich op een gevaarlijk terrein door relief in de intarsia's na te bootsen, het geen in handen van de groote meesters nog wel geen kwaad kon, doch in handen der latere navolgers de kunst in een verkeerde richting dreef. Men begon ook meer op het effect te werken door aanwending van paarlmoer, ivoor, schildpad enz., maar meer en meer naderde de kunst daardoor het tijdperk van verval.

Onder de landen, die Italië navolgden, bekleedde Duitschland de eerste plaats. Daar werd de kunst nog eer dan in Frankrijk beoefend. Duitschland maakte na de kunst van Italië te hebben afgezien. intarsia's op eigen manier, zoodat dan ook nog speciaal van Duitsche intarsia's wordt melding gemaakt.

In lateren tijd, toen de fineerzaag een groote rol ging spelen, begon men de intarsia's meer machinaal te vervaardigen, doch daarmede daalde de waarde.

De grootste kunstwaarde hebben dan ook die welke niet uit fineer vervaardigd maar in een massief stuk hout uigekorven en daarna ingelegd zijn. Tot de groote mannen van Dutschland op dat gebied mogen gerekend worden Adam Eck, de vinder van het relief, Ulrich Baumgarten, die een kast voor den hertog van Pommeren maakte, welke heden nog ten toon wordt gesteld in het Nijverheids-Museum te Berlijn en de bewondering van een ieder wekt, en Hans Schifferstein uit Dresden, die zijne ornamenten zóó ontwierp, dat zoowel fond als teekening, en dan weer teekening als fond konden gebruikt worden, waardoor veel materiaal bespaard werd.

Na eene pauze stond spr. meer in het bijzonder stil bij de marquetterieën. Opmerkelijk was het, dat een der eerste marquetteurs aan het Fransche hof een Duitscher was. De kunst schijnt, zich langs den Rijn bewegende, eerst over Nederland en Frankrijk gekomen te zijn, en merkbaar was het hoe tot den tijd van Boulle, den grootsten marquetteur onder Lodewijk XIV, de invloed van Nederland zich op Frankrijk deed gevoelen. Nederland had destijds een grooten naam op dit gebied; door zijn handel op Indië wist het zich allerlei houtsoorten te verschaffen welke elders onbekend waren en daarmede de schoonste effecten te vervaardigen. In 't laatst der 17e eeuw had men hier omstreeks een honderdtal houtsoorten, alle voor den marquetteur geschikt. Evenals de Nederlandsche renaissance een eigen kenmerk had, hadden dit ook de Nederlandsche intarsia's. Spr. maakte zijne hoorders vooral attent op de voorwerpen, geëxposeerd in zaal 156 van het Rijks-Museum te Amsterdam op dit gebied.

Van de werken van Boulle waren een vijftal platen aanwezig. De kasten die hij vervaardigde waren hoogst eenvoudig van vorm. Juist door zijn inlegwerk wist hij er dat effect aan te geven waardoor zij uitmunten. Ook Boulle wist fond en inlegwerk beide te doen dienen, zooals Schifferstein dit deed. Vandaar dat men ook spreekt van Boulle en contra-Boulle of première partie en contre partie. Op welk een waarde het werk van Boulle geschat wordt kan blijken uit het feit, dat onlangs 2 kasten van zijn fabricaat 318,000 frcs. opbrachten.

Spr. heeft ook hier te lande thans nog werklieden gevonden die deze kunst beoefenen. Zij werken voor antiquaars, zooals zij zeiden. Hierover wilde spr. niet verder uitweiden, maar wat hij vooral betreurde was dat die menschen, die als de bewaarders van deze schoone kunst mogen aangemerkt worden, zulk een sober bestaan voortsleepen. Zulke menschen behoorden gesteund te worden, waarom spr. ze in de aandacht ook van deze vereeniging aanbeval. Wellicht dat dit er toe zou kunnen bijdragen, om deze zoo schoone kunst weder te doen herleven.

BERICHTEN.

In Maart 1896 zal een vergelijkend onderzoek plaats hebben van candidaten, dingende naar een getuigschrift van voldoend afgelegd examen voor opzichter van den Rijks-Waterstaat.

Tot deelneming worden toegelaten, zij die op 1 Januari a. s. het 21ste levensjaar reeds zijn ingetreden en nog geen 30 jaren oud zijn.

Aanmelding moet geschieden aan het Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid, vóór 1 Febr. 1896, met op zegel geschreven verzoek.

De heer H. J. de Groot, directeur der ambachtsdag- en burgeravondschool te Alkmaar, heeft Vrijdagavond te Bussum eene lezing gehouden over: „Het Vakonderwijs voor aanstaande ambachtslieden."

Het Hoofdbestuur van de Vereeniging tot Bev. van Fabrieksen Handwerksnijverheid in Nederland heeft de punten van beschrijving openbaar gemaakt, die in de vergadering in 1896 te Wageningen te houden, behandeld zullen worden.

Daaronder komen de volgende voor:

Ter voorkoming van het nadeel van aanbestedingen van bouwwerken, ten opzichte van het loon, wordt gevraagd: in hoeverre is aan te bevelen eene regeling als volgt:

De werkgever houde de vaststelling van de hoegrootheid van het loon geheel aan zich. Van het uitbetaalde loon komt voor rekening van den aannemer een gedeelte, berekend volgens een in het bestek op te nemen minimum loontarief (met verhooging voor overwerk). Het overige wordt bij elken betalingstermijn verrekend.

Algemeen is men van oordeel dat bij baksteen iedere soort van denzelfden vorm aan vaste afmetingen behoort te voldoen zoodat steen van dezelfde soort en vorm (doch uit verschillende ovens) door elkander verwerkt kan worden. De voorschriften, daartoe reeds verscheiden jaren in de bestekken van Rijks-Waterstaat gegeven, hebben niet de gewenschte uitwerking gehad. Welke zijn hiervan de oorzaken? en hoe zijn die uit den weg te ruimen.

Wat zijn de voor- en nadeelen van stukwerk in fabrieken en werkplaatsen. zijn er — en zoo ja welke — bepalingen te maken om het nadeel te voorkomen en vooral om misbruiken ten nadeele van de werklieden te keeren.

Is het toepassen van boeten of kortingen op het loon in fabrieken en werkplaatsen als straf voor overtredingen of tekortkomingen en als schadeloosstelling goed te keuren. Zoo ja, wat valt daarbij in acht te nemen. Zoo neen, wat moet er voor in de plaats komen.

Is het wenschelijk en mogelijk om in de voorwaarden van bestekken en concessieën bepalingen op te nemen omtrent de behandeling van menschen en dieren, en wat moeten die bepalingen behelzen.

Welke is de invloed van den speculatiebouw in onze groote steden op de Bouwkunst, op de bouwvakken en op de werklieden.

Naar wij vernemen, zijn de volgende onderscheidingen, de hoogste die konden worden toegestaan, aan de firma Jan Hamer en Co. te Amsterdam toegekend voor hunne hieronder vermelde inzendingen op de Tentoonstelling te Amsterdam.

Groote gouden Eere-medaille (Eere-Kruis) voor de Hydraulische en Electrische Personenliften en Spijzenliften.

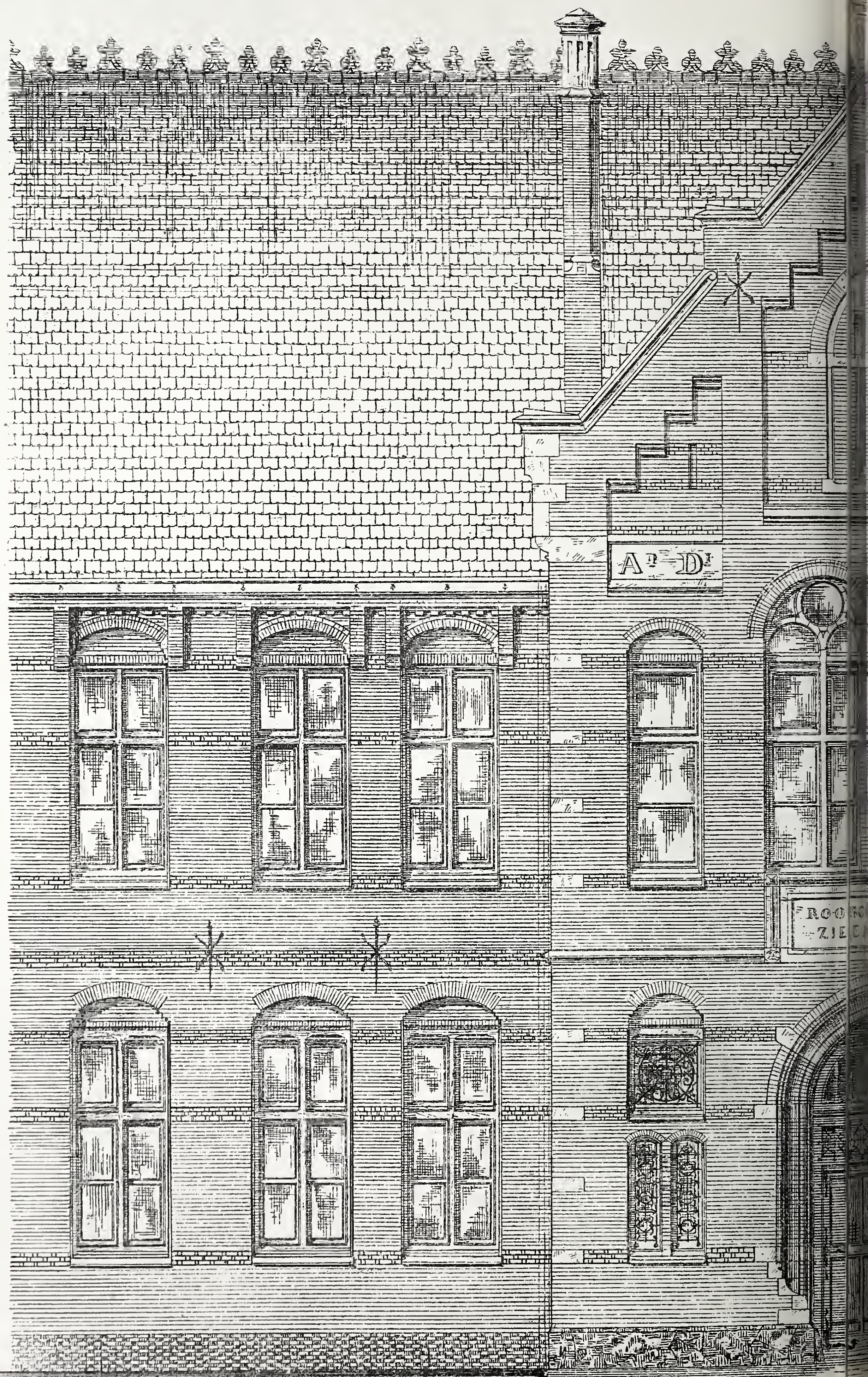
Groote gouden Eere-Medaille (Eere-Kruis), voor Boyle's patent laatst verbeterde zelfwerkende Luchtpomp, Ventilators en Schoorsteenkappen.

Eene zelfde onderscheiding werd aan deze firma bovendien toegekend voor de volledige installatie voor het maken van boter en gecondenseerde melk, en Russian Stoom-Turbine-Separator.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Drachten, 26 October. Het Gemeentebestuur van Smallingerland, het bouwen van een school met onderwijzerswoning te Houtigehage bij Rotteval. Van 24 inschrijvingen, de laagste van R. Bloembergen te Rotteval voor f 11846.—. Gegund.

Bussum, 28 October. Het R. K. Parochiaal Kerkbestuur van H. Vitus, het bouwen van een toren aan de kerk, onder beheer van de architect-ingenieur Jos. Th. J. Cuijpers. Van 12 inschrijvingen, de laagste van J. H. van Groenendaal te Hilversum voor f 34753.—. Gegund.

motto „Liefdadigheid"

GASTHUIS DER R.K. ZI

A.C. BIEI

Voorgevel van het Hoo

PHOTO LITH. WEGNER & MO AMST

LEGING TE AMSTERDAM.

MEESTER.

dministratiegebouw

BEHOORENDE BIJ HET BOUWKUNDIG WEEKBLAD VAN 16 NOVEMBER 1895. N°46

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

9 NOVEMBER 1895. 15de JAARGANG. No. 45.

Redactie voor de verschillende groepen:
A. LE COMTE. — EDUARD CUYPERS. — F. C. DUFOUR. — A. C. M. VAN ETTEN. — HENRI EVERS. — C. A. HUYGEN. — D. E. C. KNUTTEL. — JURRIAAN KOK. — J. R. DE KRUYFF — F. H. VAN MALSEN. — C. B. POSTHUMUS MEIJJES. — C. MUYSKEN. — J. J. VAN NIEUKERKEN. — R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS. — B. J. OUËNDAG. — C. H. PETERS. — C. T. J. LOUIS RIEBER. — P. DU RIEU FZN. — J. VERHEUL DZN.
BUREAU REDACTIE: Marnixstraat 402, Amsterdam.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. *f* 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels *f* 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.
BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij heeft besloten tot de oprichting van een Bureau voor plaatsing van Opzichters en Teekenaars.

Een volgend blad zal nadere mededeelingen over deze zaak bevatten.

VAKSGEWIJZE BESTEDING.

Naar aanleiding van het schrijven, betreffende vaksgewijze besteding, voorkomende in het Weekblad van 2 Nov., wenschte ik wel mijne ondervinding daaromtrent mede te deelen.

Ten onrechte vermeent de schrijver, dat deze wijze van besteding alleen in het buitenland plaats heeft, en bij uitzondering hier te lande wordt toegepast. Daar waar het, zooals in het genoemde geval, de uitvoering van kleine werken betreft, volgt men op vele dorpen in de omstreken van Rotterdam sinds langen tijd deze manier van besteding, waarvan ik dikwijls de onaangenaamste gevolgen ondervond.

Wat is wel de oorzaak van vaksgewijze besteding? Mijns inziens deze, dat, wanneer men slechts met één hoofdaannemer te doen heeft en de tijd van betaling verstreken is, het wel eens gebeuren kan, dat deze niet direct zijn onderaannemers uitbetaalt, hetgeen zeer onaangenaam is voor den besteder, die zijn dorpsgenooten gaarne voor gedane werkzaamheden betaald zag.

Vaksgewijze besteding voorziet daarin; ieder vakman ontvangt op zijn tijd zijn toekomend deel.

Maar, arme architect en opzichter in dit geval; zij missen een persoon die hen ter zijde staat en uit eigenbelang, zonder in plagerij te ontaarden, macht kan uitoefenen op het meerendeel der werklieden en onderdeelen, door dat zij allen, zaterdags of later, bij hem te land moeten komen, namelijk één hoofdaannemer.

Nu heeft men in plaats van één, met acht, ja soms tien aannemers te doen, en de een laat alles op den ander aankomen.

Mijnheer de stukadoor, die uit de stad komt, begint niet met zijn pleisterwerk, wanneer de metselaar hier of daar een plekje onvertind heeft gelaten, dat is bijwerk.

Steenhouwer dito; de hulp van een metselaar is hem niet genoeg.

De smid heeft niet begrepen, dat de mallen zoo gemaakt moesten worden, hij verlangt daarvoor bijwerk.

De timmerman, goede sul, waar toch alles altijd op neerkomt, bromt geregeld, want zijn hout en spijkers, alsmede zijne handige knechts, komen ieder onderdeel ten goede.

Zoo kan men doorgaan; de misère, vroeger alleen bekend bij den aannemer, krijgt nu de architect met de volle laag, al schreef hij een bestek als een boekdeel.

Men behoeft heusch niet pessimistisch te zijn, om bij vaksgewijze besteding tegen de uitvoering op te zien; en, wat het voordeel aangaat dat men den besteder bezorgt, de schrijver spreekt van 8%, soms is dit nog meer, omdat enkele onderaannemers er door onwetendheid en misleiding maar inspringen. Dit voordeel indien het niet geheel geabsorbeerd wordt door genoemd bijwerk, mag den hoofdaannemer wel ten goede komen, die zoodoende den architect in de gelegenheid stelt kalm op het werk zijne bezigheden te verrichten.

A. DIRKZWAGER.
Rotterdam.

IETS NAAR AANLEIDING VAN VAKSGEWIJZE BESTEDING.

Elke zaak kan van twee zijden bezien worden, en dient m. i. ook van twee kanten overwogen te worden.

Deze meening gaf mij, naar aanleiding van het stuk, Vaksgewijze Besteding, in No. 44 van het Weekblad, reden tot het volgende schrijven.

Ik heb van het vraagstuk te weinig studie gemaakt, om beslist partij te durven kiezen voor het een of ander stelsel; mijne bedoeling is alleen eenige feiten mede te deelen die naar mijne bescheiden meening in het nadeel van vaksgewijze aanbesteding zijn.

Schrijver dezes heeft de volgende gevallen bijgewoond in het buitenland, gedeeltelijk zelfs mee doorgemaakt.

1e *Geval.* Bij een groot heerenhuis, waar de Zimmermeister (aannemer van de fundeering, steigers, balklagen, kap en vloeren) vertegenwoordigd werd door een onderbaas, en ook de Maurermeister door een onderbaas werd vertegenwoordigd, was een lateihout 5 c.M. te laag geplaatst.

Toen de Ansläger (de Tischler die een gebouw aftimmert, in dienst van den Tischlermeister, aannemer van deuren, kozijnen, trappen enz.) op het werk kwam met de deuren, om deze aan te brengen, kwam hij tot de ontdekking van de fout.

De Ansläger wist niet of de schuld aan den maker van de deuren lag, dan wel of de timmerman de schuldige was; hij wil hiernaar onderzoek doen bij den onderbaas der timmerlieden, maar deze is niet op het werk aanwezig. De teekening wijst echter uit, dat de deuren goed van maat zijn. De onderbaas der metselaars was evenwel niet genegen de zaak te veranderen; hij beweerde, het was niet zijn werk dat verkeerd was, doch het werk van den timmerman, en hij moest eerst zekerheid hebben dat hem het werk vergoed werd.

De Ansläger ging nu naar zijn patroon. Deze maakte een reis naar den aannemer van het timmerwerk, die eerst nog met zijn onderbaas wilde spreken. Eindelijk werd een timmerman gelast het lateihout te verleggen, hetwelk hem mogelijk was nadat de onderbaas zekerheid had, dat hem het extra werk werd vergoed.

2e *Geval.* Bij het plaatsen van een trap verzocht de onderbaas der timmerlieden aan de trappenmakers, in het welstuk een sponning te maken, aangezien de ijzeren balk waarop het welstuk en ook de vloer moest worden aangebracht, één centimeter te hoog lag. De trappenmakers spreken hierover met hun patroon; deze verkiest niet dat de laaste optrede geringer wordt dan de overigen, en het welstuk wordt, zonder dat er iets uitgenomen wordt, op den balk aangebracht. De vloer werd hier dus ook te hoog en dat gaf aanleiding tot knoeierijen met de deuren.

3e *Geval.* Een groot hoekhuis, vier verdiepingen hoog, week boven reeds 20 c.M. af van het naastgelegen pand, waar tegen het was gebouwd, vóór dat het geheel gereed was.

Naar de oorzaak werd onderzoek gedaan, en nu bleek, na ontgraving, dat de palen voor de fundeering niet allen op de juiste plaatsen waren ingeslagen.

De onderbaas der metselaars had dit wel opgemerkt bij het begin van het metselen, doch had zeker gedacht: dat gaat mij niet aan, het is mijn werk niet en mijn patroon heeft er niets mede te maken, wat er later ook van komt; in elk geval was hij met het werk doorgegaan, zonder er iemand mede in kennis te stellen.

Ik dien hierbij even op te merken, dat het den metselaars mogelijk was ook buiten de palen hunne steenen te leggen, daar hier geen kespen en vloer op de palen werden aangebracht.

De fundeering was als volgt aangelegd. Na het inheien werden de palen allen op dezelfde hoogte waterpas afgewerkt, de grond tusschen en om de palen, voor zooverre als noodig, met zand aangevuld, en met den bovenkant der palen vlak gemaakt; dit was dan het vlak waarop begonnen werd te metselen. Eenige lagen hooger werden ijzeren **I** balken ingemetseld.

Hoewel ik nog meer soortgelijke feiten als de genoemde zou kunnen mededeelen, wil ik het hierbij laten.

Menige kleine zaak zou nog wel spoedig en gemakmakkelijk opgelost kunnen worden, indien de verantwoordelijke personen altijd op het werk aanwezig waren; doch juist bij vaksgewijze besteding zal dit moeielijk gaan, daar een patroon verscheiden werken tegelijk moet hebben, zal hij kans hebben iets te verdienen; en het gaat toch niet aan op elk werk een vertegenwoordiger achter te laten.

Waar nu een opzichter met het dagelijksch toezicht is belast, zou men wel kunnen beweren, dat de genoemde gevallen niet mogen voorkomen en zich bij nauwlettend toezicht ook niet zullen voordoen, doch wie zelf werkzaam is geweest bij bouwwerken, weet heel goed, dat er nog menige zaak aan de aandacht van een opzichthebbende ontsnapt.

'k Heb zelf als opzichter de ervaring opgedaan, dat dan alleen zekerheid bestaat voor goed en soliede werk, tot in alle onderdeelen, wanneer aannemer en werkman hun belooning zien, niet alleen in het geld dat hun na afloop der werkzaamheden wordt uitbetaald, doch tevens in de bewustheid goed werk te hebben geleverd.

Zooals ik aan het begin schreef, beslist partij kiezen, doe ik niet; toch komt het mij voor, dat het niet overbodig is, bij verandering van eenig stelsel, de gebreken die elders reeds daarbij zijn aan 't licht gekomen, onder de oogen te zien.

J. V.

DE RESTAURATIE DER St. WALBURGSKERK TE ZUTPHEN.

Met hulp van den Staat, die met geldelijke bijdragen tegemoet komt in de kosten, worden sinds eenige jaren restauratie-werken uitgevoerd aan de St. Walburgskerk te Zutphen. Op dit oogenblik zijn die werken voor een niet onbelangrijk gedeelte gereed; want, het uitwendige der kerk, van het noorder hoofdportaal tot aan de torentrap, werd den 7en September j.l. volledig hersteld opgeleverd.

Het genoemde hoofdportaal, in afbeelding op eene plaat bij dit blad gevoegd, is een stuk architectuur dat uitmunt door fraaiheid van lijnen en details. Het dateert uit het laatst der XVe eeuw; immers de noorder zijbeuk der kerk werd in 1492 voltooid, de zuider zijbeuk in 1497.

Dit slank oprijzende portaal werd bij den bouw der kerk aan Maria gewijd.

Onder een hoogen spitsboog treedt men het binnen. De toog is omzoomd met een fries, waarin bustes van heiligen, tien in 't geheel en boven elkander, zijn uitgehouwen. Vlak boven den toog, in eene nis, is het beeld van St. Walburgis geplaatst.

Op consoles aan de voorzijden der contreforts van

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

16 NOVEMBER 1895. 15de JAARGANG. No. 46.

Redactie voor de verschillende groepen:
A. LE COMTE. — EDUARD CUYPERS. — F. C. DUFOUR. — A. C. M. VAN ETTEN. — HENRI EVERS. — C. A. HUYGEN. — D. E. C. KNUTTEL. — JURRIAAN KOK. — J. R. DE KRUYFF — F. H. VAN MALSEN. — C. B. POSTHUMUS MEIJJES. — C. MUYSKEN. — J. J. VAN NIEUKERKEN. — R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS. — B. J. OUËNDAG. — C. H. PETERS. — C. T. J. LOUIS RIEBER. — P. DU RIEU FZN. — J. VERHEUL DZN.
BUREAU REDACTIE: Marnixstraat 402, Amsterdam.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. ƒ 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels ƒ 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie $^{3}/_{2}$ maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.
BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

ZIEKENHUIS VOOR DE ROOMSCH-KATHOLIEKE ZIEKENVERPLEGING TE AMSTERDAM.

Het ontwerp van den voorgevel van het Hoofd- of Administratiegebouw, zooals de plaat in dit blad aangeeft, is het type, voor den geheelen bouw van het Gasthuis der R. K. Ziekenverpleging aangenomen.

Het gebouw is geheel in baksteen uit te voeren, met enkele stukken zandsteen in het vooruitspringende gedeelte van het Administratiegebouw hetwelk ook een hardsteenen plint heeft, terwijl de andere plinten gevormd worden door metselsteenen, als muizentanden bewerkt. De banden in den gevel zullen door gekleurde voegen verkregen worden, zoodat het geheel zeer eenvoudig en sober behandeld wordt.

ALEX. BLEYS.

In het Bouwkundig Weekblad n°. 34, van 24 Augustus 1895, werden drie platen gegeven van het bekroonde plan voor dit Gasthuis, van den heer A. C. Bleys; daarop zijn voorgesteld de plattegrond gelijkvloers, de indeeling van de eerste verdieping, de voorgevel, de achtergevel en eene doorsnede. Bij die platen is eene omschrijving gevoegd van het bekroonde plan.

Volledigheidshalve laten wij thans, als nadere omschrijving van 't bekroonde plan, hier nog volgen het programma van de prijsvraag voor het ontwerpen, begrooten en omschrijven van het te bouwen Ziekenhuis.

PROGRAMMA.

Het doel van deze prijsvraag is: een ontwerp te bekomen tot het bouwen in gedeelten van een Ziekenhuis voor zeshonderd bedden, voor niet betalende patiënten; het zal bediend worden door liefdezusters en een of twee inwonende mannelijke bedienden, een apotheker of assistent-arts (ongehuwd), een geneesheer (Directeur) wonende met zijn gezin in een gebouw op het terrein, en twee assistenten buiten het gesticht wonende, doch waarvoor, voor elk, een kamer in het gebouw beschikbaar moet zijn.

Het ziekenhuis moet zijn voor mannelijke en vrouwelijke zieken, van elkander gescheiden, zoodat geene bijeenkomst mogelijk zij.

Het terrein waarop dit ziekenhuis moet worden gesticht, ligt in het Zuiden van de Gemeente Amsterdam, en is begrensd door de 1ste Parkstraat, de Ruijschstraat, de 's-Gravensandestraat, en verlengde Iepenweg. Tegenover bovengenoemd terrein liggen nog 2 terreinen geheel of gedeeltelijk beschikbaar, naar oordeel des ontwerpers.

Het ziekenhuis zal in hoofdzaken de volgende lokalen moeten bevatten, zullende de mededingende bouwmeesters vrij zijn in het aanvullen van de verdere dienst-lokalen, enz.

1. Hoofdingang voor voetgangers en rijtuigen.
2. Loges, voor portier en portierster.
3. Twee spreekkamers.
4. Ontvangkamers voor zieken.
5. Ontvangkamers, tevens voor verschillende doeleinden bruikbaar, o. a. voor ontvangst van familieleden bij begrafenis (enz.
6. Doctors-kamers.
7. Regenten-kamer.
8. Kamer voor de administratie.
9. Kamer voor de Eerw. Overste (moeder).
10. Dag- en nachtverblijven of lokalen voor 88 vrouwelijke en 88 mannelijke gewone zieken met daarbij noodige dienstlokalen; deze cijfers betreffen het eerst te bouwen gedeelte.
11. Zalen voor mannelijke en vrouwelijke herstellenden.
12. Dag- en nachtverblijven voor 40 mannelijke- en 40 vrouwelijke chirurgiesche zieken; deze cijfers gelden het eerst te bouwen gedeelte.
13. Operatiezaal, kleine operatiezaal, verbandkamer en dienstlokalen.
14. Dag- en nachtverblijven voor besmettelijke huidziekten als:

voor 12 mannelijke, 12 vrouwelijke, 10 jongens en 10 meisjes; deze cijfers betreffen het eerst te bouwen gedeelte.

14a. Voor het 2e gedeelte van den bouw moeten dezelfde catégoriën worden verdeeld als sub. 10, 12 en 14.

15. Er moet gezorgd worden voor desinfectie-inrichting bij deze afdeeling, tevens bruikbaar voor andere afdeelingen, enz., alsmede eene bergplaats voor medegebrachte kleederen.

16. Een kleine inrichting voor kraamvrouwen, alleen voor bijzondere gevallen, beperkt tot 4 à 5 bedden in drie kamers.

17. In het algemeen zal in ieder der onder no. 10—12 en 14 genoemde ziekenlokalen een afgescheiden gedeelte zijn voor kinderen en bij elke ziekenzaal een isoleerkamer, een kamer voor den assistent-geneesheer en een badkamer.

18. Een naai-, mangel- en strijkinrichting met linnenmagazijn, bijbehoorende lokalen, bergplaatsen, enz.

19. Een groote kookkeuken, met aanhoorende spoelkeuken, voorraadkamers en kelders voor natte en gedroogde levensmiddelen.

20. Een apotheek met laboratorium, woon- en slaapkamer voor den inwonenden assistent-geneesheer of apotheker.

21. Een woning voor 100 Eerwaarde Zusters; dus voor den geheelen bouw. Voor de zusters is geene afzonderlijke kook- en waschkeuken noodig, mits hare refter in de nabijheid der groote keuken gelegen is.

22. Twee slaapkamers voor de inwonende mannelijke bedienden.

23. Onder lokalen van dienst worden verstaan:

Trappen, liften, gemakken (waterclosets), waterplaatsen, afzonderkamers, oppasserskamers, badkamers, bergplaatsen van allerlei aard (dépots), theekeukens, enz. enz.

24. Lijkenhuis met bijzet-, ontvang- en sectiekamer.

25. Een kapel met sacristy en zusterkoor, geheel inhoudende 300 zitplaatsen, verdeeld voor beide seksen, verbonden aan het gasthuis door af te sluiten gang.

26. Een woning voor den Eerwaarden Rector of bedienende geestelijke, afzonderlijk en toch verbonden aan het ziekenhuis en geschikt voor kleine, eigen huishouding.

27. Een woning voor den geneesheer (Directeur) en zijn gezin, afzonderlijk en toch verbonden aan het ziekenhuis, liefst op het afzonderlijk terrein te bouwen.

28. Open en overdekte wandelplaatsen.

29. Een inrichting voor de behandeling van de kleine wasch.

30. Een wasch-, spoel- en drooginrichting voor het geheele ziekenhuis, met duidelijke aangeving van het systeem, om te bouwen bij het 2e gedeelte van het ziekenhuis.

31. Een kleine badinrichting, koud en warm water, damp en zwavelbad, douches, enz., gemakkelijk te bereiken van uit alle afdeelingen.

De vloer van alle lokalen gelijkvloers mag niet lager liggen dan 1,10 M. + A. P.

Het ziekenhuis-systeem en de aan te wenden bouwstijl zijn den ontwerpers vrijgelaten (doch paviljoen-systeem gewenscht), doelmatigheid, hechtheid, duurzaamheid, gepast karakter en soberheid worden bijzonder aanbevolen. Het bestuur denkt hier bij aan ziekenzalen op den beganen grond met ééne verdieping. De ruimte voor elke kribbe is aangenomen op 40 M^3.

Het ziekenhuis moet zoodanig ontworpen worden, dat het in gedeelten kan gebouwd worden en toch het eerste gedeelte, groot 300 bedden, geschikt in gebruik kan worden gesteld; met dien verstande, dat de dienstlokalen, benoodigd voor de geheele stichting, bij het 1e gedeelte worden gebouwd; de mededingers zijn verplicht dit op het plan met roode lijnen aan te geven en in de omschrijving en begrooting duidelijk te doen uitkomen.

De mededingers zullen moeten leveren:

a. Een situatie-plan, schaal 1 à 500.

b. De plannen van alle verdiepingen, aantoonende de verdeeling der lokaliteiten en plaatsing van bedden met ingeschreven benamingen (geen renvooien), schaal 1 à 200.

c. De voornaamste gevels en doorsneden, doch minstens een voor- en een achtergevel, en eene langs- en een dwars-doorsnede van het geheel, schaal 1 à 200.

d. Plannen en doorsneden van twee verschillende ziekenzalen met aanhoorende lokalen, plaatsing van bedden, meubelen, avondverlichting, verwarming, ventilatie, rioleering, water af- en aanvoer, enz., schaal 1 à 50.

e. Een gedeelte van de hoofdgevels, schaal 1 à 50.

f. De plannen aangevende de ventilatie, verwarming, rioleering, avondverlichting, en water af- en aanvoer, op een schaal van 1 à 200.

Al de teekeningen moeten als bouwkundige teekeningen eenvoudig in inktlijnen behandeld worden; de doorsneden van muren enz. moeten zwart of rood gekleurd zijn.

De gevelteekeningen moeten in lijnen zijn, gekleurd met de kleur der aan te wenden bouwstoffen; de schaduwen van enkele voorsprongen enz. mogen met lijnen in inkt tot verduidelijking worden behandeld.

Uitgenomen de situatieteekeningen mogen geene gekleurde en gewasschen teekeningen worden ingediend en zullen deze in geval van inzending, zoowel als perspectief-teekeningen, niet in aanmerking komen.

g. Eén gedetailleerde begrooting van het geheel, inclusief de juiste kosten van avond-verlichting, verwarming, ventilatie, rioleering, water af- en aanvoer, enz.; voor de gebouwen moeten de in dit programma vermelde tariefprijzen genomen worden.

h. Een omschrijving van het geheel, voor zoover als de mededinger dit noodig oordeelt, ter verduidelijking zijner gedachten en plannen.

In deze omschrijving zal vooral duidelijk moeten worden aangegeven de verwarming, ventilatie en rioleering, zoowel het systeem als de toepassingen en ondervindingen welke daarvan bekend zijn.

Het gebruik van electrische bellen, telephoon en spreekbuizen, wordt aan het oordeel der ontwerpers overgelaten.

De mededingers moeten zich stiptelijk aan het programma houden; ontwerpen, enz., daarvan afwijkende, blijven buiten mededinging.

Aan den ontwerper van het best gekeurde ontwerp enz., zal het Bestuur, ingeval het tot den bouw van het 1e gedeelte overgaat, de uitvoering van het werk opdragen, waardoor hij zal genieten een honorarium van $3^1/_2$ pCt.; de percentage wordt berekend naar de begrooting van den ontwerper voor het uit te voeren werk.

Extra of meerdere werken, buiten de schuld van den ontwerper op order van het Bestuur gemaakt, moeten vooraf schriftelijk geconditioneerd worden, tegen dezelfde honorarium-percentage als voor het geheele werk is bepaald.

Belangrijke veranderingen in het uit te voeren ontwerp, buiten de schuld des ontwerpers zullen, vooraf geconditioneerd, betaald worden als de hierboven bepaalde extra werken.

De salarissen van opzichters en detailteekenaars komen, in geval van uitvoering, ten laste van het Bestuur.

De ontwerper van het 2e bekroonde ontwerp ontvangt van het bestuur een premie van f 1500.—

De ontwerper van het 3de bekroonde ontwerp ontvangt van het Bestuur een premie van f 1000.— en de overige mededingers ieder f 500.—

De ontwerpen van de 2e en 3e bekroning blijven, na acceptatie der premie, eigendom van het Bestuur.

Ingeval het Bestuur geen der ingezonden plannen bekroont, zal het aan iederen mededinger betalen de som van f 500.— en de plannen enz. aan de ontwerpers teruggeven.

Ingeval het Bestuur een der mededingende plannen bekroont en binnen twee jaren daarna nog niet besloten heeft de uitvoering van een gedeelte of het geheel van den bouw aan den bekroonde op te dragen, of de bekroonde bouwmeester in dien tijd mocht komen te overlijden, zal het Bestuur aan hem of zijnen rechtverkrijgenden betalen de som van drie duizend gulden, blijvende alsdan het ontwerp, enz. eigendom van het Bestuur.

Ingeval het Bestuur na de verschenen termijn van 2 jaren nog mocht besluiten tot den bouw over te gaan, zal het de uitvoering der werken aan den bekroonden bouwmeester opdragen en de reeds betaalde f 3000,— in mindering van honorarium komen.

Ingeval het Bestuur slechts een gedeelte van den bouw opdraagt aan den bekroonde en later, om welke redenen ook, mocht besluiten het overige gedeelte van den geheelen bouw aan een anderen bouwmeester ter uitvoering, volgens des bekroondes plannen, op te dragen, zal hem daarvoor worden vergoed 1 pCt. van de te verbouwen som.

Door overlijden van den bekroonden bouwmeester vervalt deze laatste voorwaarde. De Jury is het Bestuur der Roomsch-Katholieke Ziekenverpleging te Amsterdam, die uitspraak doet in het hoogste ressort, zich voorbehoudende zoovele en zulke deskundigen te raadplegen als het zal vermeenen te behooren, doch waaronder minstens drie architecten.

De Jury zal rapport uitbrengen. Publieke tentoonstelling is niet verplichtend. Na de beoordeeling en uitspraak zullen de teekeningen voor de mededingers te bezichtigen zijn.

De uitslag van den prijskamp zal eenvoudig per brief aan

iederen mededinger worden medegedeeld, en de niet bekroonde ontwerpen enz. worden terug gezonden.

De teekeningen mogen niet op houten ramen of carton bevestigd worden; zoowel de teekeningen, toelichtende beschrijving, als begrooting, zullen met een spreuk of motto gemerkt zijn en vergezeld van een verzegeld briefje, inhoudende naam en woonplaats van den inzender, waarop aan de buitenzijde de spreuk of het motto der teekening vermeld zal zijn.

De ontwerper zal aan het Bestuur een correspondentie-adres opgeven ten einde met hem, zonder bekendmaking, te kunnen correspondeeren.

Het letterschrift van alle stukken en teekeningen moet door eene andere hand, dan die van den ontwerper, geschreven zijn.

Het Bestuur verlangt 2 opgaven van kosten, namelijk voor bouw op stadspeil, en voor bouw op polderpeil.

De stukken, deze prijsvraag betreffende, moeten worden ingezonden aan den WelEd. Gestrengen Heer Mr. W. S. J. van Waterschoot van der Gracht, President der Roomsch-Katholieke Ziekenverpleging, Heerengracht 280 te Amsterdam, vóór of op den 1 Mei 1894.

Bij dit programma was een uitgebreid tarief van eenheidsprijzen gevoegd. De ontbrekende prijzen konden door den mededinger-ontwerper, naar evenredigheid van dat tarief, bepaald worden. Voor extra-post, onkosten van besteding, assurantie, directie-keet, detailteekeningen, precario enz. moest de begrooting met 5 % worden verhoogd.

BIJ HET PROGRAMMA.

Het bovenstaande programma werd in eene vergadering van Heeren Regenten der R. K. Ziekenverpleging en de mededingende architecten goedgekeurd, waarna de heeren mededingers tevreden en voldaan aan 't werk togen.

Na den uitslag der prijsvraag schenen enkele heeren mededingers niet meer zoo tevreden te zijn, althans in het Genootschaps-orgaan van „Architectura et Amicitiae" te Amsterdam verscheen eene afkeurende kritiek over het programma, uitgaande van de redactie van dat orgaan, bestaande uit de heeren W. Kromhout Czn., M. de Jongh, Jos. Th. J. Cuypers, H. Ellens en W. van Boven.

Een dezer heeren was dus, als mededingend architect, direct belanghebbende en omtrent de andere heeren vernam ik, dat eenige van hen medewerkers waren van de mededingende architecten. Het standpunt van de redactie van A. et A. was dus in deze zaak alles behalve neutraal.

ALEX. BLEIJS.

ELECTRISCHE LOOPKRANEN IN NEDERLAND.

Om met succes te kunnen werken en de kosten van productie zoo gering mogelijk te doen zijn, is het voor eene fabriek een hoofdvereischte goede werktuigen en gereedschappen te bezitten. Dit is van zoo groot belang, dat men, om de concurrentie het hoofd te kunnen bieden, er niet zelden toe overgaat om gedeelten eener bestaande fabriek te verbouwen en van geheel nieuwe, verbeterde werktuigen te voorzien.

Daartoe behooren ook, en men zou bijna kunnen zeggen in de eerste plaats, de transportmiddelen eener fabriek, welke een niet geringen invloed op de productie-kosten hebben. Elke goed ingerichte fabriek moet dan ook kunnen wijzen op eene flinke kraan aan de los- en laadplaats, welke door spoor met de werkplaatsen is verbonden, terwijl in de werkplaatsen zelf door middel van kranen het onbewerkte, gedeeltelijk bewerkte en het gereed zijnde materiaal, op vlugge wijze naar zijne bestemming gebracht moet kunnen worden.

Vooral in machine-fabrieken, waar de te verplaatsen stukken meestal zeer zwaar zijn, zijn goede transportmiddelen van het grootste belang.

Toen dan ook de heeren Diepeveen, Lels en Smit besloten hunne machinefabriek aan de Kinderdijk eene niet onbelangrijke verbouwing en vergrooting te doen ondergaan, bestaande in het bouwen eener nieuwe gieterij en draaierij, werd tevens bepaald, dat in beide werkplaatsen flinke loopkranen aangebracht zouden worden.

Hoewel nog voor een enkel oogenblik gedacht werd, om de verschillende bewegingen dezer loopkranen hydraulisch te doen plaats hebben, kwam men toch spoedig tot de overtuiging, dat electrische krachtoverbrenging de voorkeur verdiende.

Het feit, dat de werkplaatsen electrisch verlicht werden en men met het oog op de vergrooting der fabriek, eene groote dynamo moest plaatsen, welke overdag voor krachtoverbrenging dienst kon doen, leidde tot het besluit aan de heeren Gebrs. Figee, Machinefabrikanten te Haarlem, de vervaardiging van de door hen aangeboden electrische loopkranen op te dragen. Deze stelden zich daartoe in verbinding met de firma Willem Smit & Co. te Slikkerveer voor de levering van de electrische motoren en het verdere electrische gedeelte. Sedert den 1sten Januari van dit jaar nu is de electrische loopkraan, voor de gieterij, met een hefvermogen van 15000 KG. in gebruik genomen, terwijl de tweede loopkraan, voor de draaierij, een hefvermogen van 10000 KG. verkrijgt. Eene zeer korte beschrijving van deze loopkranen, de eerste, zoo wij meenen, welke geheel in Holland werden vervaardigd, zal, hopen wij, den lezers van dit blad niet onwelkom zijn.

Met het oog op de uitbreiding der fabriek werd door de firma Willem Smit & Co. een vierpolige compound dynamo van 28 Kilo-watt., gewonden voor eene spanning van 115 volts, geplaatst, welke, wanneer de verbouwing van de fabriek geheel gereed zoude zijn, door de hoofdmachine gedreven wordt. Tijdelijk wordt de noodige drijfkracht door eene kleine vertikale stoommachine geleverd.

De stroom voor de loopkraan in de gieterij wordt gevoerd door twee blanke koperdraden, welke hoog in het gebouw op isolatoren rusten, en waaraan de motoren voor de verschillende bewegingen der kraan hun stroom door middel van sleepcontacten ontnemen, resp. toevoeren.

Deze verschillende motoren zijn, een motor van 12 Eff. P.K. bij ongeveer 800 omwentelingen voor het heffen van den last, een motor van 3 Eff. P.K. bij ongeveer 1000 omwentelingen voor het verplaatsen van den last in dwarsrichting, en een motor van gelijke grootte voor het verplaatsen van de geheele loopkraan in de langsrichting van het gebouw.

De snelheid waarmede deze bewegingen worden uitgevoerd, zijn voor het heffen van lasten tot ± 7500 K.G., 3.60 M. per min., voor grootere lasten tot 15000 K.G., door het inkoppelen van een ander stel wielen, 1.80 M. per minuut.

De verplaatsing in dwarsrichting geschiedt met eene snelheid van 10 M. per min., terwijl de verplaatsing van de kraan in langsrichting met eene snelheid van 15 M. per min. kan geschieden. De snelheden kunnen

natuurlijk naar verkiezing verminderd worden door het voorschakelen van weerstanden voor de motoren.

De motoren voor het heffen en voor het verplaatsen van den last in dwarsrichting ontnemen hun stroom insgelijks door sleepcontacten aan blanke koperdraden, welke aan den binnenkant langs een der hoofdliggers van de kraan gespannen zijn. Alle motoren zijn seriegewonden en, voor het veranderen van de draairichting der as, van koolborstels voozien. De omschakel en aanloopweerstanden voor de motoren zijn op den wagen of lier van de loopkraan bevestigd en worden bediend van af den beganegrond, door middel van dunne stalen trekkoorden, waaraan plaatjes met het opschrift: „heffen-dalen, links-rechts, vooruit-achteruit," zoodat de bediening van de kraan op zekere en eenvoudige wijze vlak bij den last kan geschieden.

De overbrenging van beweging voor het hijschen geschiedt door middel van een worm en wormwiel en een stel stalen kamwielen, welke evenals het wormwiel machinaal gesneden zijn, terwijl verder door middel van een rondsel en kamwiel de beweging op den trommel wordt overgebracht. De stalen reep welke door den trommel wordt opgewonden, is zoodanig ingeschoren, dat het takel waaraan de last hangt, zich zonder zijdelingsche verplaatsing op en neêr beweegt. Om verder den last op de verlangde hoogte te stoppen, hetgeen niettegenstaande de overbrenging met enkelgangige worm, vooral bij het dalen, niet mogelijk zou zijn, is een magnetische vang aangebracht, welke geheel automatisch werkt en waardoor men in staat is den last met de grootste nauwkeurigheid op elke gewenschte hoogte te doen stilhouden.

De overbrenging voor het verplaatsen van den last in dwarsrichting geschiedt eveneens door worm en wormwiel, benevens kamwielen met machinaal gesneden tanden, terwijl de beweging in langsrichting insgelijks door middel van machinaal gesneden kamwielen op de loopwielen wordt overgebracht.

De beide kleine motoren voor de laatst genoemde bewegingen zijn speciaal voor dit doel geconstrueerd en zijn voorzien van een tusschenas, die door middel van een „raw-hide" rondsel en een kamwiel, beide met machinaal gesneden tanden, wordt bewogen.

Het aantal omwentelingen van de motor-as wordt daardoor zonder het minste gedruisch tot ± 250 omwentelingen van de tusschenas gereduceerd.

Beide kranen zijn van gelijke constructie en onderscheiden zich door groote zijdelingsche stijfheid, waaraan bij de constructie van de beide draagbalken of zoogenaamde brug, groote aandacht is gewijd.

Zooals vroeger gezegd, werd het eerst alleen de loopkraan voor de gieterij voorloopig geplaatst, en het doet ons genoegen te kunnen melden, dat zij gedurende de negen maanden, dat zij in gebruik is, zonder de minste stoornis tot groote tevredenheid van de heeren Diepeveen, Lels & Smit heeft gewerkt.

De verwachting die men had door het aanschaffen van deze kraan, de productiekosten te verminderen, is verre overtroffen. Wij kunnen dan ook niet nalaten, met eenige voldoening op dit goed geslaagde stuk werk van Hollandsche fabrikanten te wijzen, en den fabrieks-eigenaar, die voornemens mocht zijn de transport-inrichtingen in zijne werkplaatsen te verbeteren, aan te raden, niet alleen bij buitenlandsche fabrikanten ter markt te gaan, zooals tot nog toe maar al te dikwijls geschiedt.

J. F. H.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Kon. Instituut van Ingenieurs. 12 Nov. 1895. In den afgeloopen zomer trad de heer J. Tideman, Secretaris van den Raad van Bestuur van het Kon. Inst. v. Ingenieurs zijn 75ste levensjaar in, en op denzelfden dag kon hij het tijdstip herdenken waarop hij, 35 jaar geleden, voor 't eerst tot Secretaris werd benoemd. Intusschen was hij reeds van 1849 af, dus twee jaren na de oprichting van het Instituut, werkzaam geweest onder den eersten Secretaris, den ingenieur van der Kun.

Dit voor den heer Tideman gedenkwaardig feit, mocht niet onopgemerkt voorbijgaan; tal van leden hadden daarom medegewerkt om den jubilaris een blijk van hulde te kunnen aanbieden.

Na de pauze der vergadering werd de heer Tideman in hartelijke bewoordingen toegesproken door den heer J. F. W. Conrad, Voorzitter van het Instituut, die daarbij hulde bracht aan de toewijding en den ijver, waarmede de heer Tideman steeds zijn taak had vervuld. Een der moeilijkste gedeelten daarvan is zeker het redigeeren van het *Tijdschrift van het Instituut*, dat echter in dit opzicht zeker tot de beste in zijne soort moet gerekend worden. De Voorzitter overhandigde den jubilaris onder luide toejuiching der vergadering het huldeblijk van een groot aantal leden, dat uit een souvenir van wetenschappelijke waarde bestond.

De heer Tideman dankte hartelijk voor dit geschenk, herdacht de aangename wijze, waarop hij ook onder vorige voorzitters en leden van den Raad was werkzaam geweest, en beval zich in de vriendschap der leden aan.

De vergadering was goed bezocht; vooral waren trouw opgekomen de oudere leden, die de werkzaamheid en de kunde van den geachten Secretaris langer en nog meer hebben kunnen waardeeren dan vele der jongere, en die ongetwijfeld allen hebben medegewerkt om het huldeblijk te kunnen aanbieden. De oud-Raadsleden waren op enkele uitzonderingen na, allen aanwezig.

Na de opening der vergadering deed de Voorzitter eenige mededeelingen, o. a. deze, dat het in 1894 te 's-Gravenhage gehouden Intern. Congres voor binnen-scheepvaart ruim f 36000 had gekost, een cijfer, dat het onmogelijk maakte, eenig geld terug te geven aan hen, die op een waarborgfonds voor dat congres hadden geteekend. Thans zijn nog verkrijgbaar, à f 12, de verzameling gedrukte rapporten die tijdens het Congres zijn behandeld en à f 3 de verslagen der vergaderingen afzonderlijk.

De vergadering was ten eerste bestemd om discussie te voeren over de voordrachten, in de vorige vergadering gehouden en waarna de leden een bezoek aan de werken te IJmuiden brachten. Uit die discussie bleek, dat de buitenhaven nog niet op die diepte is, welke behoort bij de slagdrempeldiepte der nieuwe sluizen, maar daarop gebracht zal worden, zoodra Amsterdam in haar eigen vaarwater de werken zal uitvoeren, die het mogelijk zullen maken die diepgaande schepen voor de stad te doen ankeren, waarop de nieuwe sluizen zijn ingericht.

Omtrent de visschershaven werden door een der leden bedenkingen gemaakt, wat betreft vervuiling van het havenwater, eene goede kanalisatie, inrichtingen voor het brengen van zuiver zeewater in de schepen, om goede verlichting, enz. en de toekomstige — nog niet vastgestelde — exploitatie; met een plan daarvoor moest men klaar wezen, als de havenwerken gereed zijn.

Van bevoegde zijde werd daartegen aangevoerd, dat de vervuiling niet zoo bijzonder woog bij het daaromtrent geraadpleegde College voor de Zeevisscherij. Overigens zou met het eigenlijke inrichten van de haven gehandeld worden naar omstandigheden, en met het oog op de behoeften waarvan vele nog zullen moeten blijken wanneer de wijze van exploitatie der haven is vastgesteld.

Een belangrijk verslag werd door den heer Alpherts gegeven over de onlangs te Zürich gehouden conferentie over bouwmaterialen.

Zeer belangrijk was eveneens de verhandeling van den heer Van Hasselt, directeur der Duinwaterleiding, wegens ongesteldheid van den schrijver voorgedragen door den heer J. M. K. Pennink. Daaruit bleek, dat de draineering door buizen, volgens advies van eene commissie en op last van de gemeente Amsterdam door de Duinwater-maatschappij, die er voor waarschuwde, uitgevoerd, eigenlijk mislukt is, en men zich nog wel eens bedenken zal, eer men met dergelijk werk voortgaat.

De genoemde commissie had dit werk begroot op f 180,000, maar het heeft meer dan 4 ton gekost en bovendien het bewijs geleverd, dat de vroeger gevolgde wijze van waterverzamelen in open kanalen verre de voorkeur verdient.

Daar de heer Van Hasselt afwezig was, zal de discussie over it onderwerp in een volgende vergadering plaats hebben.

Afdeeling Utrecht, 12 November 1895. Met een hartelijk voord van welkom tot de aanwezige leden, opent de Voorzitter de eerste vergadering in dit winterseisoen, en spreekt den vensch uit, dat onze vergaderingen steeds goed mogen worden bezocht en onze afdeeling in bloei moge toenemen. Na voorlezing en goedkeuring der notulen werd door den secretaris, een door hem opgemaakt verslag voorgelezen, van de dezen zomer gehouden kunstreis naar Gouda; de Voorzitter zeide namens de vergadering den Secretaris daarvoor dank.

Nadat mededeeling was gedaan van eenige ingekomen stukken, werd door den penningmeester financieel verslag uitgebracht van de gehouden kunstreis, hieruit bleek, dat van het toegestane bedrag uit de kas der afdeeling slechts een gedeelte was noodig geweest; voor het goede beheer werd den penningmeester dank gezegd.

Door de beide afgevaardigden naar de algemeene vergaderingen der Maatschappij werd verslag uitgebracht.

De door het hoofdbestuur der Maatschappij gestelde vragen werden in behandeling genomen, en verschillende leden verklaarden op verzoek van het bestuur zich bereid de beantwoording van verschillende vragen op zich te nemen.

Naar aanleiding van een ingekomen schrijven van het hoofdbestuur betreffende de wetswijzigingen, was door het bestuur een voorstel gedaan tot enkele (in verband met de gewijzigde wet) wijzigingen in het reglement, die de goedkeuring van de vergadering mochten verwerven.

De heer Van der Weiden bracht ter tafel, teekeningen van drie door hem uitgedachte toestellen tot automatische vastzetting van schuiframen en omhoog schuivende deuren, ingeval de koorden breken.

Toestel n⁰. 1. Wanneer het raam omhoog is, is het contragewicht beneden; breken de koorden, dan is dus het contragewicht onmiddelijk beneden in het kokergat, en drukt dan dit gewicht een hefboompje naar beneden, hetwelk verbonden is aan een naar boven loopend stangetje, waaraan eene reminrichting die het raam in de sponning pakt.

Bij n⁰. 2 was het raamschijfje door middel van een hefboompje in verbinding met een contragewichtje; breken de koorden dan wordt het raamschijfje ontlast van zijn gewicht (raam en raamgewicht) en wordt het raamschijfje dan door het contragewichtje omhoog gedrukt. Aan de as van het raamschijfje is bevestigd een naar beneden loopend stangetje met tanden; op deze tanden werkt op ieder te verkiezen hoogte een excentrisch radje, dat onmiddelijk uit de sponning in het raam schiet, zoodra het stangetje slechts een weinig naar boven gaat.

Toestel no. 3 berust op hetzelfde beginsel als no. 2; het contragewicht is daar echter vervangen door eene veer, aangebracht aan de onderzijde van het naar boven loopend stangentje, welke veer het stangentje naar omhoog drukt zoodra het raamschijfje van het gewicht van raam en contragewicht ontheven wordt.

In 't algemeen was men van oordeel, dat de onder no. 2 beschreven toestel het meest practisch en bruikbaar was; men meende, dat de veer van no. 3 spoedig zou verzwakken, en bij no. 1 werd het bezwaar geopperd, dat wanneer het raam slechts een weinig geopend was, het contragewicht boven, en dus het raam gesloten is, alvorens het contragewicht beneden komt; wel is waar is het neervallen van het raam dan van weinig bezwaar, maar vond men toestel no. 2 meer afdoende. Van dit toestel zal nu een model worden gemaakt om het aan het practisch gebruik te toetsen.

De Voorzitter bracht den heer Van der Weiden den dank der vergadering, en gaf hem in overweging deze toestellen in ruimer kring bekend te maken.

Ten slotte werden de ingekomen antwoorden op de door de Maatschappij uitgeschreven prijsvragen door allen met veel aandacht bezichtigd, waarna de Voorzitter de vergadering sloot.

BERICHTEN.

Het Eisenwerk Kaiserslautern, te Kaiserslautern, heeft bij circulaire ter kennis gebracht, dat het als eenig vertegenwoordiger voor Nederland en zijne Koloniën heeft aangesteld de heer C. A. Huygen, civiel-ingenieur te Rotterdam.

Maandag j.l. werd de brandweer te 's-Gravenhage opgeroepen wegens een vermeenden brand in het schouwburggebouw. Een ingesteld onderzoek bracht aan het licht, dat tengevolge van een geringe verstorting van de geleiding voor het electrisch licht, een gedeelte van de houten bedekking aan het schroeien was geraakt.

Uit Bocholt wordt van 31 Oct. j.l. aan de Westfälische Merkur geschreven, dat op dien en den voorafgaanden dag door het gerecht, in tegenwoordigheid van een aantal architecten en ingenieurs, een zeer nauwkeurig onderzoek heeft plaats gehad in de ingestorte fabriek. (Omtrent het ongeval vindt men nadere bijzonderheden in het Bouwk. Weekblad van 2 November 1895.) Het onderzoek had ten doel na te gaan, op welke wijze het bouwplan was uitgevoerd en welke de waarschijnlijke oorzaken van het treurige ongeval zijn geweest.

Zooals vernomen wordt, is uit het onderzoek gebleken, dat tijdens de uitvoering van het werk, verschillende afwijkingen van het oorspronkelijke bouwplan hebben plaats gehad, en dat de uitvoering onvoldoende is te achten. Ook de verwerkte materialen, maar in het bijzonder het ijzer, moet van zeer onvoldoende kwaliteit geweest zijn.

Op de Staatsbegrooting voor het jaar 1896, hoofdstuk Binnenlandsche Zaken, is een post gebracht van f 1000, voor het maken van plannen voor de restauratie der grafelijke zalen op het Binnenhof te 's-Gravenhage.

Omtrent dien post worden de volgende opmerkingen gemaakt in het „Voorloopig Verslag" over genoemd hoofdstuk aan de Tweede Kamer.

De post van f 1000 voor het maken van plannen voor de restauratie der grafelijke zalen in de XIIIde eeuw gesticht door Willem II en Floris V, gaf aanleiding tot eene gedachtenwisseling.

In de eerste plaats waren er enkele leden, die bezwaar maakten tegen het toestaan van gelden voor het ontwerpen van speciale plannen, waar het Departement een bouwkundig bureel heeft, dat, gelijk ook de Memorie van Toelichting ad art. 155 herinnert, belast is met alle onder het Departement ressorteerende bouwwerken.

Van verschillende zijden werd gewezen op de toelichting van dit voorstel in den noot van den uitgewerkten en toelichtenden staat. Daarin wordt wel is waar gezegd, dat de plannen slechts zullen betreffen eene „eventueele restauratie", en dat op het uitgetrokken bedrag slechts wordt gerekend in afwachting van de beslissing omtrent de „aanhangige vraag", of de bedoelde zalen „onder de monumenten van geschiedenis en kunst gerangschikt, als zoodanig gerestaureerd zullen worden"; maar, naar het gevoelen van deze leden, wordt, bij aanneming van dezen post, die vraag, althans voor zooveel de rangschikking betreft, principieel beslist in bevestigenden zin. Immers de gebouwen, waarin die zalen zich bevinden, ressorteeren onder het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid, en de gelden voor het maken van ontwerpen voor restauratie zouden dus niet op het Vde hoofdstuk, doch op het IXde hoofdstuk der Staatsbegrooting moeten worden aangevraagd, eventueel toegestaan; *tenzij* men reeds nu wil verklaren, dat deze gebouwen, als monumenten van geschiedenis en kunst, zullen overgaan onder het beheer van het Departemeet van Binnenlandsche Zaken. Dit punt nu wenschte men geheel ongepraejudicieerd te laten, niet alléén omdat men het niet wenschelijk achtte, dit als het ware terloops en op indirecte wijze uit te maken, maar ook omdat men er de finacieele gevolgen niet van kon overzien. Was eenmaal beslist, dat de gebouwen in quaestie onder deze afdeeling van hoofdstuk V der Staatsbegrooting thuis behooren, dan zou eene restauratie uit het oogpunt van geschiedenis en kunst niet kunnen uitblijven; en de kosten daarvan zouden, vreesde men, zeer aanzienlijk zijn. In ieder geval wenschten eenige dezer leden, alvorens het hier aangevraagde bedrag van f 1000 toe te staan, nauwkeurig te worden ingelicht omtrent de restauratie, zooals de Regeering deze wenscht tot stand te brengen, en tevens eene opgave te ontvangen van de geldelijke offers, die daarmede zouden gemoeid zijn. In het bijzonder werd ook gevraagd, of de Regeering, waar zij spreekt van de grafelijke zalen in de XIIIde eeuw gesticht door Willem II en Floris V, het oog heeft alléén op de Hofzaal (zoogenaamde Loterijzaal), op die zaal en op het gebouw van het gerechtshof, of ook nog op andere gebouwen? Hieraan werd nog toegevoegd, dat het onderhanden nemen van de herstelling der gebouwen op het Binnenhof minder bezwaar zou

opleveren, indien het mogelijk ware, zoolang die restauratie duurde, geene gelden voor andere doeleinden op de artikelen 163, 164 en 165 uit te trekken. Die mogelijkheid werd intusschen betwijfeld.

Door verscheidene leden werd hiertegenover opgemerkt, dat zij het zeer zouden toejuichen, indien het tot eene restauratie van de grafelijke zalen kwam, en zij waren bereid de aangevraagde som voor het maken van plannen toe te staan. Zij betuigden volkomen instemming met het adres door de heeren C. van Bylandt c. s. gericht tot Hare Majesteit de Koningin-Weduwe, Regentes, en in afdruk medegedeeld aan de leden der Kamer. De financieele bezwaren behoeven, huns inziens, van de in uitzicht gestelde werken geenszins terug te houden. In het rapport door den Rijksbouwmeester C. H. Peters in 1890 uitgebracht over de landsgebouwen werden de kosten geraamd op f 192000, welke som, over drie jaren verdeeld, het budget niet te zeer zou bezwaren.

De juistheid dezer raming werd van andere zijde betwijfeld; bovendien werd opgemerkt, dat deze alleen betrof de herstelling der Hofzaal, maar dat, werd daartoe eenmaal besloten, ook verdere restauratiën aan het Binnenhof wel niet zouden uitblijven.

Gevraagd werd, of met het maken van de hier besproken plannen niet moet gewacht worden, totdat over de aanhangige quaestie betreffende den bouw voor eene nieuwe rechtbank te 's-Gravenhage eene beslissing zal zijn genomen. Verschillende verklaringen van den Minister van Justitie in de Memorie van Toelichting betreffende het wetsontwerp tot wijziging en verhooging van het IVde hoofdstuk der Staatsbegrooting voor 1895, doen het nauwe verband uitkomen tusschen de plannen voor het rechtbankgebouw en de ontmanteling van de Hofzaal.

Eindelijk vroeg men, welke bestemming de Regeering denkt te geven aan de eventueel herstelde Hofzaal, waarbij enkele leden in overweging gaven die zaal in te richten voor de vereenigde zittingen van de beide Kamers der Staten-Generaal.

In de op 13 November j.l. gehouden vergadering van den gemeenteraad van Amsterdam is het voorstel, om de concessie der Duinwatermaatschappij in te trekken en hare werken voor de som van f 12.000.000 over te nemen, goedgekeurd.

Tengevolge van deze overeenkomst zijn thans alle tusschen de gemeente en de maatschappij hangende gedingen en geschillen vervallen. De gemeente is thans geheel van de maatschappij af.

Twee leden stemden tegen het voorstel, de h.h. Kouveld en Gerritsen, die het bedrag van f 12.000.000, te betalen in $2^1/_2$ pCt obligatiën, hetgeen een contante waarde vertegenwoordigt van f 10.800.000 te hoog achtten.

PERSONALIA.

Bij beschikking van den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid is bepaald, dat de ingenieur van den rijkswaterstaat der 2de klasse F. Doffegnies, thans bij den algemeenen dienst van den waterstaat, met ingang van 1 December a. s. zal dienst doen onder de bevelen van den hoofdingenieur voor de rivieren op diens bureel te 's-Gravenhage.

Bij beschikking van den Minister van Waterstaat is aan den civiel-ingenieur A. Th. Baert, adjunct-ingenieur bij de normaliseeringswerken van de Merwede en Killen, op zijn verzoek eervol ontslag verleend, en is in zijne plaats benoemd de civiel ingenieur L. van Krimpen, ingenieur bij de gemeentewerken te Leeuwarden.

Bij Kon. Besluit is o. a. benoemd tot ridder in de orde van Oranje-Nassau, de heer E. Breman, architect te Amsterdam bouwmeester van „Oud-Holland."

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

's-Gravenhage, 4 November. De Kerkeraad der Geref. kerk, A het maken van een kerkgebouw aan den Z. O. Buitensingel onder beheer van den architect Tjeerd Kuipers te Amsterdam Van 17 inschrijvingen, de laagste van M. de Lange te Harderwijk voor f 48490.—.

Enschede, 4 November. De architect H. Reijgers, het vergrooten van het bestaande magazijn voor de firma H. Serphos. Van 11 inschrijvingen, de laagste van G. J. Sluijmer voor f 11670.— Gegund.

Hengelo, 5 November. De architect W. Elzinga, het bouwen van een kazerne voor de maréchaussée. Van 16 inschrijvingen de laagste van H. ten Cate te Enschede voor f 11512 met —, en voor f 11412 zonder beschoten kap.

Werkhoven, 8 November. Het Gemeentebestuur, het bouwen van een school met onderwijzerswoning en overdekte speelplaats Van 16 inschrijvingen, de laagste van J. A. Wintershoven te Utrecht voor f 13890.—.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

23 NOVEMBER 1895. | 15de JAARGANG. | No. 47.

Redactie voor de verschillende groepen:
A. LE COMTE. — EDUARD CUYPERS. — F. C. DUFOUR. — A. C. M. VAN ETTEN. — HENRI EVERS. — C. A. HUYGEN. — D. E. C. KNUTTEL. — JURRIAAN KOK. — J. R. DE KRUYFF — F. H. VAN MALSEN. — C. B. POSTHUMUS MEIJJES. — C. MUYSKEN. — J. J. VAN NIEUKERKEN. — R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS. — B. J. OUËNDAG. — C. H. PETERS. — C. T. J. LOUIS RIEBER. — P. DU RIEU FZN. — J. VERHEUL DZN.
BUREAU REDACTIE: Marnixstraat 402, Amsterdam.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. *f* 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels *f* 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.
BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Door het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst is het volgende adres verzonden aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, kennis genomen bebbende van de Staatsbegrooting voor 1896 en meer in het bijzonder van Hoofdstuk V, Afd. VI (Kunsten en Wetenschappen), neemt de vrijheid zich tot Uwe Hooge Vergadering te wenden, en wel naar aanleiding van Art. 164 ([1]) en de daarbij behoorende toelichting, luidende:

„Er wordt geen geld aangevraagd op Art. 164, omdat „het raadzaam wordt geacht geen nieuw werk te onder„nemen, zoolang niet is beslist omtrent de aanhangige „vraag of de Grafelijke Zalen in de XIIIe eeuw, ge„sticht door WILLEM II en FLORIS V, onder de monu„menten van geschiedenis en kunst gerangschikt, als zoo„danig gerestaureerd zullen worden. In *afwachting van „die beslissing, wordt gerekend op f* 1000 *voor het „ontwerpen van een plan van eventueele restauratie*" enz.

Het Hoofdbestuur voornoemd wenscht in het licht te stellen, dat deze post van f 1000, schijnbaar van weinig beteekenis, aldus toegelicht, toch van veel beteekenis is in hare gevolgen.

Immers dan wordt bij het verleenen der gevraagde som aan de Afd. K. en W. niet alleen opgedragen het maken van een restauratie*plan*, maar dan wordt, als tot eene herstelling der bovenvermelde gebouwen wordt besloten, tevens gepraejudicieerd op de beslissing, aan wie de *leiding* dier herstellingswerken zal worden toevertrouwd.

De kans is groot, dat alsdan de beoordeeling en goedkeuring van het plan ook aan de Afd. K. en W. zullen verblijven, en dat bij eventueele beslissing omtrent de aanhangige vraag of de Grafelijke Zalen zullen worden gerestaureerd, ook de leiding en de uitvoering van het restauratieplan stilzwijgend aan de Afd. K. en W. zullen worden opgedragen, En uit de geschiedenis der Afd. K. en W. van de laatste 15 jaren is dan reeds nu gemakkelijk af te leiden door wie en op welke wijze die restauratiewerken zullen geschieden.

Waarom mag de zorg voor deze historische gebouwen niet verblijven onder het beheer van het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid? Kort na de oprichting van dit Departement werd de restauratie van het Binnenhof ter hand genomen, en de verwachting is gerechtvaardigd, dat door dit Departement, wanneer ook tot de restauratie der Grafelijke Zalen wordt besloten, de leiding daarover, dus ook het maken van een restauratieplan, aan deskundige personen zal worden toevertrouwd.

De herstelling der Grafelijke Zalen gaat het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst niet minder ter harte dan aan de Commisie, die zich op uitnoodiging van de Vereeniging „die Haghe" gevormd heeft om eene beslissing uit te lokken ten einde de aloude Groote Zaal op het Binnenhof te herstellen.

[1]) Art. 164 luidt: Onderhoud, instandhouding en meubeleering van aan het Rijk toebehoorende of in gebruik gegeven historische gedenkteekenen en gebouwen, die oudheidkundige of kunstwaarde hebben.

Maar juist in het belang van die restauratie *verschilt* het Hoofdbestuur met genoemde Commissie van inzicht *over den hierbij te volgen weg.*

Niet aan het Departement van Binnenlandsche Zaken Afd. K. en W. zij de zorg hiervoor opdragen.

Voor eene oordeelkundige herstelling der Grafelijke Zalen op het Binnenhof is geen vereischte, dat deze worden opgenomen onder de historische gedenkteekenen voor welker onderhoud jaarlijks op de begrooting van het Departement van Binnenlandsche Zaken gelden beschikbaar worden gesteld.

Eene eventueele restauratie zal immers toch kunnen geschieden wanneer zij afgescheiden blijft van het Departement van B. Z. en als zij blijft toevertrouwd aan het Departement van Waterstaat H. en N., dat aan eene speciale hiertoe in te stellen Commissie van deskundigen de uitsluidende zorg zou kunnen opdragen voor een plan van herstelling der Grafelijke Zalen.

Niet *alleen* aan het Departement van B. Z. Afd. K. en W. zij die zorg toevertrouwd.

Het Hoofdbestuur acht het tijdstip gekomen Uwe Hooge Vergadering er met den meesten ernst op te wijzen, dat het een dringende eisch is om bij herstellingen van historische monumenten, in casu de Grafelijke Zalen, een anderen dan den tot nu toe gevolgden weg bij de Afd. K. en W. in te slaan.

Immers het beginsel, thans terecht elders gehuldigd: *alleen het bestaande in stand te houden en daarbij geen geheel nieuwe kostbare toevoegsels te maken*, is bij meerderen der restauratiewerken, die onder de leiding der Afd. K. en W. hebben plaats gevonden, geheel uit het oog verloren; nieuwe kostbare bouwwerken, op zichzelf soms verdienstelijk, werden toegevoegd, zoo o. a. aan de St. Servatiuskerk te Maastricht, die met een geheel *nieuwen* toren (in stijl geheel verschillend van de bestaande kerk) *zoogenaamd werd gerestaureerd;* zoo o. a. de restauratie van de kloostergang te Utrecht, waartegen een geheel nieuw toegangsportaal is gebouwd, dat zeker vroeger daar nooit heeft gestaan.

Op deze wijze zijn historische gedenkteekenen en gebouwen meer nieuw opgebouwd dan hersteld en ging het karakter grootendeels verloren.

Uit het bovenvermelde valt gemakkelijk af te leiden op welke wijze de restauratie-plannen der Grafelijke Zalen, indien het maken daarvan aan de Afd. K. en W. werd toevertrouwd, zullen worden ter hand genomen; het vermoeden is gewettigd, dat dit zal geschieden op de wijze als hierboven is vermeld en zal worden voortgezet in den geest waarin men reeds is begonnen bij de plaatsing van de geheel *nieuwe*, historisch zeer onzekere overhuiving met stoep voor den toegang der Groote- of Hofzaal, en in den geest van de fontein, die thans het Binnenhof noodeloos ontsiert.

Om de gevolgen van deze geheel onjuiste opvatting omtrent het in stand houden van historische gedenkteekenen voor het vervolg te ontgaan en te breken met een wijze van werken, die het noodzakelijk gevolg is van de exlusieve en eenzijdige leiding en opvatting bij de Afd. K. en W. heerschende — is het noodig, dat het onderhoud en de instandhouding van de historische monumenten en gebouwen voortaan worden toevertrouwd aan meerdere personen, die in onderling overleg werkzaam zijn, dat is aan eene Commissie, van Regeeringswege benoemd, niet uitsluitend bestaande uit personen van dezelfde opvatting en inzichten. Zoo geschiedt het in het buitenland, o. a. in België en Frankrijk (Commission des monuments historiques).

Zoo geschiedt het ook hier te lande in sommige gemeenten, waar men zich heeft weten los te maken van de knellende voorwaarden bij het verleenen van Rijkssubsidie gesteld. [1])

Zoo o. a. te Nijmegen, waar onlangs de restauratie van de Karolingische Kapel door het gemeentebestuur aan eene commissie is opgedragen.

Zoo o. a. te Bolsward, waar de restauratie van het merkwaardige Raadhuis door eene commissie is verricht

De bestaande vicieuse toestand is een gevolg van de opheffing in 1879 der Commissie van Rijksadviseurs, *zonder daarvoor iets anders in de plaats te stellen.*

Want de werkkring van den Referendaris der Afd. K. en W. als Secretaris dier Commissie, in overleg met zijne medeleden werkzaam, was, in zake restauratie van geschiedkundige monumenten, goed geregeld; maar bij de opheffing dier Commissie is, in den persoon van den Referendaris, haar voormalige Secretaris blijven voortleven en voortwerken en daardoor feitelijk sedert tal van jaren *alleen* bekleed met den invloed en de macht, die aan de geheele Commissie was verleend. Dat het voortduren van den hier in het licht gestelden toestand, gedurende zoovele jaren minder gewenschte verhoudingen moest in het leven roepen, ligt voor de hand.

Het Hoofdbestuur voornoemd acht zich op grond van bovenvermelde overwegingen, en krachtens het doel van zijne Vereeniging, verplicht, met den meesten ernst er bij uwe Hooge Vergadering op aan te dringen:

om Uwe medewerking te onthouden aan elken maatregel, die er toe zou kunnen leiden, dat onder de tegenwoordige omstandigheden, nog meerdere historische gebouwen worden gebracht onder het beheer van het Departement van B. Z. Afd. K. en W., noch hiervoor gelden toe te staan, alvorens de gewraakte toestand afdoende is geregeld en verbeterd.

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij
tot Bevordering der Bouwkunst,

C. MUYSKEN. *Voorzitter.*
C. T. J. LOUIS RIEBER *Secretaris.*

Vastgesteld in de vergadering van het Hoofdbestuur, te Amsterdam, 31 October 1895.

De heer C. H. Peters, lid van het Hoofdbestuur, verklaart zich met den inhoud en de strekking van dit adres niet te kunnen vereenigen.

---

[1]) Bij het verleenen van subsidie door het Rijk wordt steeds door het Dep. v. B. Z. de voorwaarde gesteld, dat de plannen van restauratie, waarbij subsidie wordt verleend van Rijkswege, moeten worden goedgekeurd door de Regeering.

Onder de gegeven omstandigheden beteekent dit, zich onderwerpen aan het inzicht bij de Afd. K. en W. heerschende. Kenschetsend is desbetreffend de zinsnede in de Missive d.d. 1892 v. d. Minister v. B. Z. gezonden aan het Gemeentebestuur van Bolsward, luidende: Intusschen ben ik bereid als een bewijs van belangstelling in de restauratie van dit merkwaardig monument over het loopend jaar *en voor eens* eene bijdrage te verleenen van *f* 1000 — *f* 1500, *en zulks onder de gewone voorwaarden, namelijk dat de restauratie behoort te worden uitgevoerd, overeenkomstig de door de Regeering goedgekeurde plannen zooals zij dienen te blijken uit eene deswege te houden inspectie.*

De kosten van deze restauratie hebben *nota bene* ruim *f* 30.000 bedragen.

De heer L. C. Hezenmans, lid van het Hoofdbestuur, was niet aanwezig in de vergadering, waarin besloten werd tot het zenden van dit adres.

Den 7en Mei 1895 richtte De Vereeniging „die Haghe" zich tot H. M. de Koningin-Regentes met een adres van den volgenden inhoud.

Aan
Hare Majesteit De Koningin-Weduwe,
Regentes Van Het Koninkrijk.

Mevrouw.

Onder de historische gebouwen waarop Nederland roem mag dragen, komt èn wat oudheid, èn wat geschiedkundige beteekenis, èn wat architektonische waarde betreft, buiten twijfel de eerste rang toe aan de Groote Zaal op het Binnenhof te 's-Gravenhage. Gesticht door een der beroemdsten van Holland's Graven, door Floris V, den zoon van den Roomsch-Koning, was deze Zaal, in den tijd van haar stichting als een meesterwerk van bouwkunst vermaard, sedert het laatst der dertiende eeuw het middelpunt van het grafelijk kasteel, eeuwenlang en nog heden, ondanks alle veranderingen en wisselingen, de zetel van 's Lands Hooge Regeering. Daar riepen de Graven uit de Huizen van Holland, Henegouwen en Beieren hunne edelen en mannen van wapenen samen hetzij ten krijg, hetzij ten vederspel; daar spraken zij recht en vierden zij feest; daar schaarde Filips van Bourgondie de Ridders van het Gulden Vlies, saamgelezen uit de edelste geslachten des lands, om zijn zetel; daar wapperden, in de glorierijke dagen der Republiek, de vaandels en banieren, op 's lands vijanden veroverd. Die zaal was getuige van de pracht en weelde der Riddertijden, van de rijpende beschaving, van de zangen der meistreels en de tornooien der Heeren. Binnen hare wanden had, in den zomer van 1581, die gedenkwaardige vergadering plaats van de afgevaardigden der Geunieerde Provincien, waarin de Koning van Spanje vervallen werd verklaard van zijne heerschappij over deze landen. Zij zag de wording onzer Republiek, haar bloei, haar kracht, haar bloedige offers, haar verval.

Het is wel niet noodig, verder in bijzonderheden te treden om de geheel eenige beteekenis in het licht te stellen van dit eerwaardige gebouw, dagteekenende uit de eerste tijden onzer historie, en dat nog heden met zijn forschen gevel aller aandacht tot zich trekt. Doch, helaas, dit monument, waar in Nederland geen tweede nevens is te stellen, dit vorstelijk gedenkteeken onzer geschiedenis, verkeert in een toestand, die welhaast een schande voor Nederland mag worden genoemd. Jaren en jaren lang op schromelijke wijze verwaarloosd en aan verval prijs gelaten, werd de aloude Zaal, nu ruim dertig jaar geleden, door eene bij uitnemendheid ongelukkige en onoordeelkundige zoogenaamde restauratie, inwendig geschonden en verminkt. Nu staat zij daar, eene ongeschikte bergplaats voor de archieven van het Departement van Binnenlandsche Zaken, in haar gewelven een rommelkamer en turfhok, ontoegankelijk —en gelukkig ontoegankelijk — voor landgenoot en vreemdeling; eene levende aanklacht en beschuldiging tegen het volk, dat een der eerwaardigste en kostbaarste monumenten zijner historie aan zoo schandelijke ontwijding prijs laat geven.

Gelukkig is in den laatsten tijd in toenemende mate het besef levendig geworden, dat deze voor het nationaal gevoel pijnlijke vernederende toestand niet langer mag voortduren. Op uitnoodiging van de Vereeniging „Die Haghe", hebben de ondergeteekenden zich tot een Commissie vereenigd om middelen te beramen ten einde de aloude Zale in eere te herstellen en zooveel mogelijk terug te brengen in den toestand, waarin deze zich na haar voltooiing bevond.

Om tot dit doel te geraken, komt het den ondergeteekenden voor, dat de Groote Zaal moet worden opgenomen onder de historische monumenten, waarvoor de zorg aan het Departement van Binnenlandsche Zaken is opgedragen. En inderdaad, wanneer iets verbazing mag wekken, dan is het wel dit, dat de Groote Zaal tot dusver niet is gerangschikt onder de historische gedenkteekenen of de gebouwen die oudheidkundige of kunstwaarde hebben. Terwijl toch, door het geheele land, tal van soms minder belangrijke en niet aan den Staat behoorende gebouwen, en zelfs hier in 's-Gravenhage de aloude Voorpoort van het Grafelijke Hof, in die kategorie zijn opgenomen, werd tot heden het hoofdgebouw van datzelfde Hof, het historisch gedenkteeken bij uitnemendheid, het gebouw waarmede, ook wat kunstwaarde betreft, schier geen ander in Nederland is te vergelijken, die eere niet waardig gekeurd.

Het is daarom dat de ondergeteekenden zich met den diepsten eerbied tot Uwe Majesteit wenden, met de bede dat het Uwe Majesteit moge behagen, de Groote Zaal op het Binnenhof te 's-Gravenhage te rangschikken onder de historische gedenkteekenen, voor welker onderhoud jaarlijks op de begrooting van het departement van Binnenlandsche Zaken gelden beschikbaar worden gesteld. Zij richten die bede tot Uwe Majesteit met volle vertrouwen, wetende hoezeer de eer en de roem van het Nederlandsche Volk en de grootsche herinneringen zijner historie Uwe Majesteit ter harte gaan, en ten volle overtuigd op Uwer Majesteits instemming en sympathie te mogen rekenen, waar zij den wensch uitspreken dat eindelijk een verzuim worde hersteld, hetwelk, werd het bestendigd, Nederland tot schande en verwijt zou kunnen worden.

's-Gravenhage, den 7 Mei 1895.

'tWelk doende,

met den diepsten eerbied van Uwe Majesteit
de zeer gehoorzame en getrouwe dienaren:

C. v. Bijlandt, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal en van Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland, *voorzitter.*

F. de Bas, luitenant-kolonel der huzaren op nonactiviteit.

J. T. Cremer, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Godon, oud-lid der Provinciale Staten van Zuid-Holland en oud-wethouder der gemeente 's-Gravenhage.

J. J. Graaf, deken en pastoor te Ouderkerk-aan-den-Amstel.

Mr. C. J. A. Heijdenrijck, lid van den Raad van State.

Arnold Ising, letterkundige.

T. H. der Kinderen, oud-lid in den Raad van Nederlandsch-Indië.

J. Margadant, hoofdcommies bij het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid.

C. H, Peters, rijksbouwmeester.

A. C. Bn. SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG, gepensioneerd majoor der huzaren, kamerheer in buitengewonen dienst en directeur van het Huis-archief en van de Bibliotheek van Hare Majesteit de Koningin, lid van den Hoogen Raad van Adel.

J. VAN STRALEN, hoogheemraad van Delfland.

J. P. VAILLANT, lid van den Raad der gemeente 's-Gravenhage.

Jhr. W. M. G. WITTERT VAN HOOGLAND, rector van het Roomsch-Katholiek Wees- en Oude Mannen- en Vrouwenhuis te 's-Gravenhage.

J. E. HEERES, adjunct-archivaris bij 's-Rijks Algemeen Archief, *secretaris*.

In October 1895 richtte dezelfde Vereeniging zich tot de Tweede Kamer der Staten Generaal met het volgende adres.

Aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Aan Hare Majesteit de Koningin-Weduwe Regentes werd eenigen tijd geleden door eene Commissie, welke zich te 's-Gravenhage heeft geconstitueerd, een adres aangeboden, waarvan een afschrift hierbij wordt overgelegd, inhoudende het eerbiedig verzoek, de Groote Zaal op het Binnenhof alhier wel te willen doen opnemen onder de historische gedenkteekenen, voor welker onderhoud jaarlijks op de begrooting van het Departement van Binnenlandsche Zaken gelden beschikbaar worden gesteld.

Met de meeste ingenomenheid nam deze Commissie er dan ook kennis van, dat bij art. 164, van hoofdstuk V der Staatsbegrooting voor 1896 eene som is uitgetrokken van één duizend gulden „voor het ontwerpen van een plan van eventueele restauratie" der „Grafelijke Zalen in de XIIIde eeuw gesticht door Willem II en Floris V." In eene onlangs gehouden bijeenkomst besloot zij daarom zich tot Uwe Hooge Vergadering te wenden en haar te wijzen op de overwegingen, in genoemd adres aan Hare Majesteit opgenomen, welke naar haar oordeel even zoovele argumenten zijn voor de hooge wenschelijkheid, dat de bedoelde begrootingspost door Uwe Vergadering worde goedgekeurd.

Namens de Commissie voornoemd:

(get.) C. v. BIJLANDT,
Voorzitter.

J. E. HEERES,
Secretaris.

's-Gravenhage, October 1895.

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst heeft een afschrift van zijn adres aan de Tweede Kamer, aangeboden aan H. M. de Koningin-Regentes.

BUREAU VOOR PLAATSING VAN OPZICHTERS EN TEEKENAARS.

Naar aanleiding van een voorstel der heeren B. J. Ouëndag, F. W. M. Poggenbeek, C. B. Posthumus Meijjes en J. N. Landré, leden van het Bestuur der Afdeeling Amsterdam, en Jacob F. Klinkhamer, Eere-lid der Afdeeling, heeft het Hoofdbestuur der Maatschappij besloten tot het oprichten van een Bureau voor plaatsing van Opzichters en Teekenaars.

Gebruik makende van de wenken door deze heeren gegeven, zal een lijst worden bijgehouden van de namen van sollicitanten.

Deze zullen op inschrijvingsbiljetten kunnen invullen: naam, woonplaats, leeftijd, godsdienst, gehuwden of ongehuwden staat, bij wie of wien gedurende de laatste 2 jaren werkzaam geweest, genoten en verlangd salaris.

De solicitanten moeten binnen 2 maanden na inlevering van het inschrijvingsbiljet aan het Bureau kennis geven van hunne al of niet plaatsing, daar zij bij het in gebreke blijven daarvan, beschouwd worden als te zijn aangesteld, en dan van de lijst worden geschrapt.

In aansluiting daarmede zullen in het Bouwkundig Weekblad, zooveel mogelijk, worden opgenomen de mededeelingen omtrent vacatures bij Gemeenten of Maatschappijen, en de aanvragen voor opzichters of teekenaars, voorkomende in de voornaamste dag- en weekbladen.

Het Hoofdbestuur wendt zich tot alle architecten met het dringend verzoek, om bij het vacant komen van plaatsen van geschikte bij hen werkzaam geweest zijnde opzichters of teekenaars, daarvan kennis te geven aan het Bureau voor plaatsing, en tevens om, in het geval dat opzichters of teekenaars gewenscht worden, gebruik te maken van de gegevens en de bemiddeling van dat Bureau.

Het Bureau voor plaatsing is gevestigd in het Gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, te Amsterdam.

De eerstvolgende vergadering van het Hoofdbestuur der Maatschappij wordt gehouden op Donderdag 28 November a. s.

EEN DOOR ELECTROMOTOREN BEWOGEN DRAAIENDE TOONEELINRICHTING.

De in het Münchener Hof-theater beproefde „Shakespeare Bühne" was ten opzichte van de tooneeltechniek tot op zekere hoogte eene achteruitgang of, beter gezegd, eene teruggang tot eenvoudiger tooneelmécha-nisme en décoratieve vormen; alzoo bedoelden het „de Meiningers." Het publiek echter wilde bij de opvoering der scheppingen van onze klassikers, décoratieve en tooneelmatige effecten kunnen bewonderen, en hetzelfde theater, dat 't eerst proeven genomen had met de vereenvoudiging van de scènerie, stelt zich nu ten doel, het tegenovergestelde te bevorderen.

Nog sneller dan voorheen zullen de wonderen der décoratieve kunst op tooneelgebied den toeschouwers worden aangeboden; nog glanzender de effecten zijn. Carl Lautenschläger, de geniale directeur van de machinale inrichting van het Beiersche Hof-theater, heeft, om dit doel te bereiken, eene constructie ontworpen, waardoor het geheele podium van het tooneel, met al zijn onderdeelen, draaien kan en waarbij door electromotoren alle deelen der décoratie en alle werktuigen dienstig voor verwisseling, opheffing, verzinking enz. enz. tot de geheele tooneelmatige inrichting behoorende, op zeer gemakkelijke wijze in beweging gebracht kunnen worden.

Wordt bijv. de eerste acte van 't een of ander

tooneelstuk voorgedragen, dan is men bezig om op de tooneelruimte achter de voor 't publiek zichtbare décoratie, die voor de tweede acte in haar geheel gereed te maken en wordt het geraamte voor de derde acte opgesteld.

Het draaiende gedeelte van de tooneelruimte wordt na afloop van de eerste acte in beweging gebracht en het décor, bestemd voor de tweede acte, geheel gereed voor de tooneelopening gebracht.

Het aldus beweegbaar gedeelte heeft een middellijn van 24 Meter; de balken zijn van uit het middelpunt stervormig gelegd; onder den bodem van de tweede werkruimte beneden den tooneelvloer, bevinden zich op gemetselde ringen, drie concentrische banen voor de 54 rollen waardoor niet alleen de tooneelvloer, maar ook de beide daaronder liggende gedeelten, voor het tooneelmechanisme bestemd, in draaiende beweging kunnen worden gebracht door vier electromotoren die op het beweegbare gedeelte geplaatst zijn, en waaraan de stroom wordt toegevoerd door den hollen kegel van de spil. Is het décoratief voor de tweede acte voor de prosceniumopening gebracht, dan wordt het bereids op het vaste achtergedeelte van het tooneel in elkaar gezette geraamte voor de derde, op de draaiende tooneelvloer, door middel van daarvoor ingerichte rolwagens, overgebracht, en op gelijke wijze het geheele décoratief in gereedheid gebracht.

De machinale inrichting onder den tooneelvloer is over drie werkruimten verdeeld; het onderste gedeelte op den bodem bevat de rolwerken, die door electromotoren in beweging worden gesteld; de daarop volgende bevat de groote en kleine zinkluiken, cassetten met de pistons, terwijl op de bovenste ruimte, direct onder den tooneelvloer, de wagens voor de zijschermen zijn geplaatst. Zes groote en vier kleine zinkluiken zijn aangebracht. Moeten de zinkluiken worden gebruikt, dan wordt de daarvoor bestemde piston omhoog gebracht; deze gaat door de tweede werkruimte en wordt aan de door licht ijzeren vakwerk gesteunde verplaatsbare gedeelte bevestigd.

De beweging vindt plaats door middel van zes door een gemeenschappelijke rol gespannen trekkers, met behulp van raderwerk, door twee electromotoren gedreven. Door combinatie van meerdere beweegbare gedeelten in den tooneelvloer, kunnen op snelle wijze geaccendenteerde groepen worden gevormd, met een beperkt personeel.

De wagens voor de zijschermen zijn met bijzonder daarvoor ingerichte bouten voorzien, en deze kunnen daardoor niet alleen dienen voor de zijcoulissen maar daaraan kunnen ook geheele kamerwanden worden bevestigd. De reten, in den tooneelvloer dienstig voor de verplaatsing van de zijschermen, kunnen door een werkman gesloten en geopend worden, waarvoor een systeem van hefboomen wordt gebezigd; gewoonlijk zijn daarvoor meerdere arbeiders noodig.

Hetzelfde geldt voor het openen en sluiten der kleppen, op de kokers, bestemd voor het aanbrengen van afzonderlijke voorwerpen of verhoogingen op de tooneelruimte; de in die kokers aangebrachte verschuifbare stangen worden door ijzerdraadtouwwerk in beweging gebracht, met het reeds bovengenoemde rollenstelsel dat door electromotoren, werkende op het raderstel, in werking wordt gesteld.

Gelijkt alzoo de ruimte onder den tooneelvloer een onzichtbaar raderwerk, zoo kan het deel boven de tooneelopening mede als eene groote gecompliceerde machinale inrichting worden beschouwd, waarvan de verschillende daartoe bestemde deelen met behulp van de diverse werktuigen onder den tooneelvloer worden bewogen.

Hemel- en helvuur en water vinden in het décoratief van de boven-tooneelruimte een getrouw beeld. Hier hangen aan ijzeren stangen, door vakwerk versterkt, ieder aan vijf staaldraadtouwen met de tegenwichten verbonden, doeken, waardoor de verwisselingen in de décoratie onmiddelijk op de meest snelle wijze geschieden kan. Acht en tachtig verschillende diergelijke verwisselingen kunnen plaats vinden, en de uitvoering daarvan wordt mede bewerkstelligd door electromotoren die de rolwerken in beweging brengen, waarmede de staaldraadtouwen worden gespannen of losgelaten. Hierdoor worden de drijvende wolken stijgend of naar de aarde dalend, en ook de snelheid van vallende lichamen geregeld. De scènerie kan met de grootst mogelijke snelheid veranderd, en 20 verschillende décoratiedoeken tegelijkertijd in beweging gesteld worden. Met deze achter- en bovendoeken worden mede langs electrischen weg, de verlichtingstoestellen naar gelang der zich verschillend voordoende toestanden verplaatst. De horizont-machine, voor het te voorschijn brengen van luchteffecten, bevindt zich op het achterste deel van het hoofdtooneel en breidt zich aldaar den horizont langs drie zijden ter hoogte van 13 meter uit. Het 70 meter lange doek, waarvan de zoom bestaat uit een met ijzerdraad doorweven hennepzeil, wordt mede door electromotoren van den eenen conus naar den anderen op en afgerold, waardoor de verschillende nuanceeringen in de horizont-effecten worden teweeggebracht. Het systeem van de zoogenaamde wandelpanorama's, bestaande in de afwisselende voorstelling van groote steden en romantische landschappen, indrukwekkende bergstreken of idyllische dalen, berust eveneens op de voortbeweging van 't bovenvermelde doek.

Het wonder van vliegende personen of voorwerpen, wordt door den vliegwagen opgelost, deze loopt op vier rollen met gummi-banden en wordt door touwen, waaraan gewichten hangen, in de verlangde richting bewogen. De trekkers voor dezen wagen benoodigd, worden door een rolwerk door electromotoren af- en aangetrokken en de aan den vliegwagen hangende last door tegenwichten met touwen, aan de trekkers bevestigd, geneutraliseerd.

Op het podium staat de regulator die de kabels van alle electromotoren beheerscht. Hier heeft de leider van de geheele tooneelmachinerie zijn plaats en kan hij het geheele tooneel overzien; en bij hem alleen berust het in beweging brengen of het uitschakelen van ieder deel van deze ingewikkelde en omvangrijke machinale tooneelinrichting.

De regulator voor de tooneelverlichting bevindt zich rechts van den souffleur, die van zijne plaats, naar gelang van de noodzakelijkheid, de lichteffecten versterkt of vermindert, en tevens de nuanceeringen door kleurverschillen te voorschijn roept.

J. E. G. N.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling Groningen. 15 November. Na mededeeling der ingekomen stukken gaf de Voorzitter het woord aan den heer Oortgijsen, voor een causerie naar aanleiding van een reisje naar Parijs. Na een en ander gezegd te hebben van den plattegrond en de ligging der voornaamste straten en boulevards, toonde spreker een stukje papier, van den vorm der stad Groningen, op de zelfde school als een in het lokaal opgehangen

plattegrond van Parijs, waaruit de kolossale uitgestrektheid dier stad op treffende wijze bleek. Spr. ging de door hem gemaakte wandelingen en tochten achtereenvolgens na, en gaf zoo goed mogelijk de overweldigende indrukken weer, die het schoone Parijs met zijn grootsche gebouwen, zijn vele bezienswaardigheden, zijn historische herinneringen en zijn eigenaardig volksleven op hem maakte. Ook stond spr. eenigen tijd stil bij Versailles met zijn fraaie musea, en verrukkelijken tuin met de beroemde waterwerken. Ten slotte roemde spr. het kranig optreden der politie en de goede zorg die Parijs aan het onderhoud en de reiniging zijner openbare wegen en pleinen besteedt.

Na eene pauze, die gewijd werd aan het bezien der photographiën van Parijs en andere steden enz., van de heeren Raammaker en Oortgijsen (den volgenden Zondag met eenige plaatwerken uit het archief voor het publiek ter bezichtiging gesteld), werden de door de Maatschappij vastgestelde wetswijzigingen medegedeeld.

Het bestuur meende daarin eenige onduidelijkheden te zien. waaromtrent aan het Hoofdbestuur inlichtingen zullen worden gevraagd.

In verband met de wetswijziging wordt het huishoudelijk reglement zooveel noodig gewijzigd, waarna de gewone jaarlijksche reglementsherziening plaats heeft. De heer Oortgijsen stelt voor, de tentoonstellingen bedoeld in art. 3 f. als te bezwaarlijk voor de afdeeling, op te heffen of desnoods te combineeren tot één jaarlijksche. Na eenige bespreking toont de heer Sips aan, dat hiertoe geen reglementswijziging noodig is; omdat het reglement niet van een aantal of van bepaalde tentoonstellingen spreekt.

Besloten wordt dus, dit artikel onveranderd te laten. De heer Eisses stelt voor, aan het reglement een artikel toe te voegen van den volgenden inhoud :

«De Afdeeling kan niet ontbonden worden dan na een besluit van een met dit doel belegde vergadering."

„Voor dit besluit worden drie vierden van de stemmen van de ter vergadering aanwezige leden gevorderd.

Wanneer tot ontbinden besloten is, dan beslist dezelfde vergadering over de bezittingen der afdeeling.

Dit voorstel werd na eenige bespreking met algemeene stemmen aangenomen.

BERICHTEN.

In den ouderdom van 82 jaren is te 's-Gravenhage overleden de heer W. C. A. Staring, oud Hoofddirecteur der Rijks-telegraphie.

Allen die onder en met den heer Staring hebben gediend, droegen den bekwamen en humanen man de hoogste achting toe.

Naar wij vernemen zal door een aantal architecten en anderen aan de Tweede Kamer der Staten Generaal een adres van adhaesie worden gezonden, waarin instemming wordt betuigd met het adres door het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst aan de Tweede Kamer gezonden in zake de restauratie der Grafelijke Zalen op het Binnenhof te 's-Gravenhage.

De Commissie van het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem zal tegen 15 Januari 1896 in bovengenoemd Museum eene nationale tentoonstelling houden van ontwerpen, teekeningen opnamen en modellen, behoorende tot het gebied der décoratieve kunsten en der kunsten toegepast op de verschillende werken der ambachtsnijverheid, waartoe de medewerking van verschillende artisten wordt ingeroepen.

De Commissie stelt zich voor, dat deze tentoonstelling krachtig zal medewerken tot de ontwikkeling der décoratieve kunsten hier te lande.

Nadere inlichtingen omtrent de tentoonstelling worden verstrekt door den Conservator den heer E. von Saher te Haarlem.

Klooster Eemsteyn. Onder de gemeente Groote Lindt, in het gehucht Kijfhoek, zijn onlangs grondslagen ontdekt van een uitgebreid bouwwerk, dat gebleken is te zijn het Klooster Eemsteyn.

Oorspronkelijk stond dit klooster ter plaatse van den hedendaagschen Biesbosch, maar werd in 1421 door het water verzwolgen. In dat jaar had de St Elizabethsvloed plaats.

Na dit ongeval werd een nieuw klooster gebouwd op het eiland IJsselmonde; dit werd in 1572 door de Watergeuzen geplunderd.

Eene commissie uit de vereenigingen „Oud-Dordrecht" heeft de plaats doen ontgraven, en na een arbeid van drie weken de grondslagen van het oude klooster gedeeltelijk ontbloot; men vond zware fundeeringen, gedeeltelijk met reuzenmoppen gemetseld, en eenige gevel-details.

In de puinhoopen zijn bovendien gevonden eenig vaatwerk, borden, stukken van in kleuren gebrand glas, sleutels en fragmenten van kanonnen.

Op de thans vastgestelde begrooting van Nijmegen voor 1896 komt een post voor van f 12,000, door den gemeenteraad bewilligd voor de restauratie van de zittingzaal van dat college.

In een der dagbladen wordt bij advertentie de aandacht van bouwondernemers gevestigd op de omstandigheid, dat het Departement van Oorlog gronden in erfpacht wenscht uit te geven tot het bouwen van een groot aantal, allicht 200 en meer, werkmanswoningen aan de Hembrug onder de gemeente Zaandam, nabij de in aanbouw zijnde Artillerie-inrichting aldaar.

Voorwaarden betreffende de uitgifte der gronden en den bouw der woningen liggen ter inzage op het bureel der Genie te Amsterdam, Plantage Lijnbaansgracht No. 1.

PERSONALIA.

Bij Kon. besluit is benoemd tot Directeur van het Nederlandsch Museum van Geschiedenis en Kunst, in het Rijks Museum te Amsterdam, de heer Jhr. B W. F. Van Riemsdijk, thans onder-directeur van dat Museum.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

's-Gravenhage, 9 November. De architect B. W. van Liefland, het maken van een gebouw ten behoeve der Kookschool, tusschen de beide van den Boschstraten. Van 16 inschrijvingen, de laagste van L. Koolen voor f 71687.— met-, en voor f 67187 zonder eene afzonderlijke zaal.

's-Gravenhage 11 November. Het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, het maken van den onderbouw voor het depôtgebouw van het Centraal Archief aan het Bleijenburg. Begrooting f 32860.—. Van 22 inschrijvingen, de laagste van K. Bleeker voor f 29480 —

Amsterdam, 12 November. De architekt G. van Arkel, het verbouwen der sigarenfabriek en het maken van kantoren met monsterzaal, kelder en magazijnen in de Nes. Van 19 inschrijvingen, de laagste van J. A. Kiel & Co. voor f 10244.—.

Rotterdam, 13 November. De Directeuren der American Petroleum Company, het maken van een fundeering voor een petroleum-resevoir, enz. Van 8 inschrijvingen, de laagste van C. P. W. Dessing te Gouda voor f 15230.—.

Swalmen, 15 November. Het R. K. Kerkbestuur, het bouwen van eene kerk, met bijlevering van alle materialen, behalve steenen, glas en zand. Van 11 inschrijvingen, de laagste van Mathijs van Gasselt te Venloo voor f 25657.—.

Haarlem, 15 November. De architekt S. J. W. Mons, het bouwen van negen woonhuizen aan de Gaelstraat, voor rekening van de Coöperatieve bouwvereeniging „Concordia". Het werk is gegund aan Van Dijk & Miserius voor f 20370.—.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN.

De Natuur, aflevering 11, van 15 November 1895.

Natuurlijke vijanden van de sprinkhanen, door Dr. H. J. Calkoen. — Over de middelen om spraakklanken in blijvende teekens weder te geven (slot), door Dr. J. D. Boeke. — De sterrenkunde in Chaldaea (slot), door R. E. de Haan. — De Boomrat van Java en Sumatra, door Dr. J E. Rombouts. — Een wedstrijd van automobiele rijtuigen in Frankrijk, door Dr. A. van Hennekeler. — Wisselingen in vorm en funktie bij de bacteriën, door Dr. R. G. Rijkens. — Korte mededeelingen. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Dr. E. F. van de Sande Bakhuijzen. Boekaankondiging. — Correspondentie.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

30 NOVEMBER 1895. **15de JAARGANG.** **No. 48.**

Redactie voor de verschillende groepen:
A. LE COMTE. — EDUARD CUYPERS. — F. C. DUFOUR. — A. C. M. VAN ETTEN. — HENRI EVERS. — C. A. HUYGEN. — D. E. C. KNUTTEL. — JURRIAAN KOK. — J. R. DE KRUYFF — F. H. VAN MALSEN. — C. B. POSTHUMUS MEIJJES. — C. MUYSKEN. — J. J. VAN NIEUKERKEN. — R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS. — B. J. OUËNDAG. — C. H. PETERS. — C. T. J. LOUIS RIEBER. — P. DU RIEU FZN. — J. VERHEUL DZN.
BUREAU REDACTIE: Marnixstraat 402, Amsterdam.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. *f* 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels *f* 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.
BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Naar aanleiding van het adres van het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal, is het onderstaande adres van adhaesie verzonden.

Aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

De ondergeteekenden, toejuichende het denkbeeld van eene eventueele restauratie der Grafelijke Zalen op het Binnenhof te 's-Gravenhage, zijn evenwel met het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst van oordeel,

dat deze restauratiewerken niet behooren te worden toevertrouwd aan de Afdeeling K. en W. van het Departement van Binnenlandsche Zaken, en wel op de gronden ontwikkeld in het adres te dier zake aan Uwe Hooge Vergadering gericht.

Dit adres, waarin zoo juist worden aangegeven de bestaande verhoudingen en de eenzijdige inzichten bij de Afdeeling K. en W. heerschende, heeft hunne volle sympathie.

Ook de ondergeteekenden meenen met alle bescheidenheid, doch met den meesten ernst, bij Uwe Hooge Vergadering er op te moeten aandringen, om aan den in Hoofdstuk V, Afdeeling VI, Art. 164 der Staatsbegrooting voor 1896 uitgetrokken post van f 1000 voor het maken van een restauratieplan voor de Grafelijke Zalen, Uwe goedkeuring te onthouden, en in het vervolg geen gelden voor restauratiewerken toe te staan, alvorens den in het voornoemde adres zoo juist in het licht gestelden en veroordeelden toetand afdoende zij verbeterd en geregeld.

23 November 1895.

H. P. BERLAGE, Architect, *Amsterdam.*
A. C. BLEYS, Bouwmeester, *Amsterdam.*
Dr. A. BREDIUS, Directeur van het Koninklijk Kabinet van Schilderijen, *'s-Gravenhage.*
F. J. BREMMER, Architect, *'s-Gravenhage.*
A. DIRKZWAGER, Architect, *Rotterdam.*
A. R. FREEM, Architect, Arnhem.
A. N. GODEFROY, Architect, *Amsterdam.*
C. N. VAN GOOR, Architect, *Rotterdam.*
CORN. HOFSTEDE DE GROOT, Onderdirecteur van het Koninklijk Kabinet van Schilderijen, *'s-Gravenhage.*
P. W. HOOYKAAS Jr., Architect, *Rotterdam.*
G. P. KITS VAN HEIJNINGEN, *'s-Gravenhage.*
JACOB F. KLINKHAMER, Architect-Ingenieur, *Amsterdam.*
B. TH. KRAAYVANGER, Architect, *Rotterdam.*
J. F. METZELAAR, Oud-Ingenieur-Architect voor de gevangenissen en rechtsgebouwen, *'s-Gravenhage.*
W. C. METZELAAR, Ingenieur-Architect voor de gevangenissen en rechtsgebouwen, *'s-Gravenhage.*
A. W. MEIJNEKEN, Architect. *Rotterdam.*
W. MOLENBROEK, Architect, *Rotterdam.*
F. J. NIEUWENHUIS, Architect, Directeur der Gemeentewerken, *Utrecht.*
A. NOLEN, Architect, Directeur van de Academie voor Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen, *Rotterdam.*
F. K. OSINGA, Lid van den Gemeenteraad, *Arnhem.*
G. PERSIJN, Architect, *Arnhem.*
C. B. POSTHUMUS MEIJJES, Architect, *Amsterdam.*
H. A. REUS, Architect, *Dordrecht.*
A. SALM G.BZN., Architect, *Amsterdam.*
JAN SPRINGER, Architect, *Amsterdam.*
J. P. STOK WZN., Architect, *Rotterdam.*
J. W. C. TELLEGEN, Civiel Ingenieur, Directeur der Gemeentewerken, *Arnhem.*
Dr. P. TEMPLEMAN VAN DER HOEVEN, Lid van den Gemeenteraad, *Utrecht.*
J. VERHEUL DZN., Architect *Rotterdam.*

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij heeft, ten opzichte van het door de Maatschappij gestichte Bureau voor plaatsing van Opzichters en Teekenaars, al aanstonds de meeste medewerking en sympathie ondervonden van de Afdeeling Amsterdam der in wording zijnde Vereeniging van Opzichters en Teekenaars. Het Bestuur dier Afdeeling heeft namelijk verklaard, dat de nieuwe instelling volkomen in zijnen geest is, ook wat de inrichting betreft, zooals die in het Bouwkundig Weekblad van 23 November 1895 is omschreven.

ARBEIDERSWONINGEN.

Antwoorden, ingekomen op de in 1894 door het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst gestelde vraag:

„Welke maatregelen worden in den zetel uwer Afdee-„ling genomen in het belang van den bouw van arbei-„derswoningen, die aan de eischen der hygiëne voldoen?"

„Bestaat er ten Uwent eene Commissie tot behartiging „van de hygiënische belangen en wat werd door haar in „hoofdzaak reeds verricht op het gebied van bestaande „en den bouw van nieuwe arbeiderswoningen?"

I.

Antwoord ingezonden door de Afdeeling Amsterdam.

Alvorens het eerste gedeelte dezer vraag te beantwoorden, heb ik mij voorgesteld den toestand der arbeiderswoningen vóór 50 jaren na te gaan.

Die toestand was zeer ongunstig.

't Schijnt dat men vroeger zich in het geheel geen rekenschap gaf, hoe en wat men bouwde. Wie kent niet de vele gangen en sloppen, die in onze achterbuurten nog bestaan, waar bijna nooit daglicht komt, met hooge huizen (indien zij dien naam mogen dragen), waarin dientengevolge volslagen gebrek is aan licht en lucht, en die dus vochtig en bedompt zijn; daarenboven geene doorloopende privaten, gebrekkige gootsteenen, de meesten zonder afloozing, en bovendien slecht of in het geheel geen drinkbaar water.

Ik heb mij nooit eenige voorstelling kunnen maken, hoe eene overheid indertijd den bouw van zulke huizen heeft kunnen gedoogen; zoowel in mijne betrekking als architect van verschillende Bouw-Maatschappijen, als in die van taxateur bij de Onderlinge Brandwaarborg-Mij. de Jong en Comp., ben ik meermalen in de gelegenheid geweest, kennis te maken met die dompige en vochtige vertrekken, meestal laag van verdieping, met slechte en duistere trappen en portalen, veelal met onreine atmosfeer.

Ik zeg, hoe is het mogelijk, dat men indertijd vergunning verleende tot den bouw van zulke woningen. Daaruit toch komt men tot de conclusie, dat er toenmaals in niet de minste mate gedacht werd aan eischen van hygiëne bij den bouw van arbeiderswoningen.

Ook de verdeeling van de wijken bij de vergrooting der westzijde onzer stad, tusschen Prinsengracht en Lijnbaangracht, „de zoogenaamde Jordaan", is onpractisch; nauwe straten en hooge huizen.

Tot vóór 50 jaren was de toestand in één woord jammerlijk en ellendig. Van dien toestand ten volle bewust, vereenigden zich in 1847 eenige aanzienlijke burgers ten huize van den heer P. Huidekooper, om middelen te beramen, ten einde eene betere en gezonde woning voor den werkman te verkrijgen.

Aangezien toenmaals in Londen dergelijke vereenigingen met succes reeds werkzaam waren, meende men ook hier niet te moeten stilzitten en de hand aan den ploeg te moeten slaan, daar men een ruim arbeidsveld voor zich had. De Vereeniging ten behoeve der Arbeidersklasse te Amsterdam werd omstreeks 1852 uit deze samenkomsten geboren en is begonnen met bouwen van arbeiderswoningen, die zooveel mogelijk voldeden aan de eischen der hygiëne. Sinds dien tijd tot op heden is door genoemde vereeniging ongeveer een 800-tal woningen gebouwd. Ook andere vereenigingen of corporatiën volgden dat goede voorbeeld. De vereeniging „Salerno," de Bouwmaatschappij „Concordia," die onder anderen vele oude perceelen amoveerde en nieuwe woningen bouwde in Westerstraat, Anjelierstraat, Elandstraat en aan de Baangracht en thans nog nuttig werkzaam is, de Woning-Maatschappij, de Vereeniging tot verkrijging van eigen woningen, enz. enz., zijn na dien tijd ontstaan en hebben, de een meer, de ander minder, getracht de bestaande ongezonde woningen op te ruimen en die door betere, meer aan de eischen der hygiëne beantwoordende, te doen vervangen.

Zoo als ik straks mededeelde, voldoen de woningen, gebouwd door de zoo even genoemde Bouwmaatschappijen, zooveel mogelijk aan de eischen der hijgiëne. De woningen hebben flinken toevoer van lucht en licht, zijn voorzien van reukeloozen afvoer van faecaliën, in het bezit van duinwater, enz. enz., zoodat deze woningen zich gunstig onderscheiden van de in vroeger tijd gebouwden.

Tot mijn leedwezen moet ik echter als mijne opinie mededeelen, dat ofschoon getracht is en wordt, om deze woningen zooveel mogelijk aan de eischen der hijgiëne te laten voldoen, men in deze nog niet ten volle is geslaagd en dit zeker wel nog langen tijd tot de vrome wenschen zal behooren.

De prijs der gronden of terreinen toch, waarop in deze gemeente de woningen gebouwd worden, is van dien aard, dat om nog tot eene geringe rente te kunnen komen, men den étagebouw heeft moeten invoeren. Die étagebouw heeft 3, 4 verdiepingen, ja zelfs heeft men gebouwen met 5 verdiepingen daargesteld.

Naar mijn bescheiden meening moet de arbeiderswoning, die aan de eischen der hijgiëne zal beantwoorden, uit één, hoogstens 2 étages bestaan; meerdere beginnen te schaden aan die eischen.

Zie hier enkele maatregelen, die in den zetel onzer Afdeeling genomen zijn en nog dagelijks genomen worden in het belang van den bouw van arbeiderswoningen, die aan de eischen der hijgiëne zooveel mogelijk voldoen. Ook het Stedelijk Bestuur heeft eene Gemeente-Bouwverordening uitgevaardigd, waarnaar een ieder zich te gedragen heeft bij den bouw van woningen, zooals: oppervlak der woning, hoogte der verdieping, afvoer en ventilatie van privaten en gootsteenen, hoogte der gebouwen in betrekking tot de breedte der straten, alle voorschriften, die gegeven zijn om de woningen zooveel mogelijk aan de eischen der hygiëne te doen beantwoorden.

Veel, zeer veel is in de laatste jaren te dien opzichte geschied.

Wellicht herinnert men zich nog de vroegere Goudsbloemgracht (thans Willemstraat), een open riool van 2 à 3 meter breedte, aan beide zijden omzoomd met bouwvallen van huizen en ettelijke gangen en sloppen,

KERK DER HERVORMDE GEMEENTE TE SCHAGEN.

KERKRUINE NA DEN BRAND OP 29 AUGUSTUS 1895.

waarin niemand zich waagde. Die gracht is gedempt en sinds de laatste 40 jaar zijn aldaar vele gangen en sloppen opgeruimd en door nieuwe en gezonde woningen vervangen.

De hierboven genoemde Vereeniging ten behoeve der Arbeidersklasse heeft de eer, veel bijgedragen te hebben tot het herscheppen dier poelen in een gezonde straat.

Echter valt er veel, zeer veel nog in onze goede stad op het gebied van arbeiderswoningen te verrichten; nog tal van gangen en binnenplaatsjes als anderszins moeten verdwijnen, tal van zoogenaamde huizen gesloopt worden, om plaats te maken voor betere woningen; doch, gelukkig, wij zijn op den goeden weg, en in vergelijking tot vroegere jaren is er in den laatsten tijd veel gedaan, niet alleen om het lot, maar ook om de woning van den werkman beter te maken.

Waar men in vroegere jaren geen acht op sloeg, wordt in de laatste helft dezer eeuw een afzonderlijk punt van studie, namelijk om de gebouwen drooger, de vertrekken en portalen ruimer en lichter, de trappen gemakkelijker en den afvoer van faeces als anderszins reukeloos daar te stellen, — alle factoren in het belang eener goede hygiëne.

Wat het laatste gedeelte der vraag aangaat, dit moet ik ontkennend beantwoorden; voor zoover mij bekend is, bestaat hier ter stede niet eene enkele commissie, die hygiënische belangen in betrekking tot de arbeiderswoning voortdurend behartigt; wel is van gemeentewege eene gezondheidscommissie geconstitueerd, maar naar mijne bescheiden meening bezit zij geen kracht genoeg, om ernstig deze gewichtige zaak te verbeteren.

Ook hebben nu en dan sommige belangstellenden zich tot commissiën gevormd, om verslagen uit te brengen over den bestaanden toestand der arbeiderswoningen, zoo als o. a. verleden jaar nog door eene Commissie, benoemd door de Afdeeling Amsterdam van den Volksbond, die een uitgebreid verslag uitbracht met vermelding van den bestaanden treurigen toestand, en de wijze van verbetering daarin nauwkeurig aangaf, waarvan het gevolg was, dat door Burgemeester en Wethouders van Amsterdam eenige van de zoovele kelderwoningen werden onbewoonbaar verklaard. Doch in de meeste gevallen worden deze verslagen eenvoudig gelezen en . . . . bij de reeds verschenen meestal ter zijde gelegd.

Een en ander resumeerende komt het mij voor, dat, alhoewel in de laatste jaren reeds veel is verricht met betrekking tot het daarstellen van arbeiderswoningen, die aan de eischen der hygiëne zooveel mogelijk voldoen, het arbeidsveld hier in Amsterdam nog zoo oneindig groot is, dat het zeer wenschelijk is, dat deze zaak hoe langer hoe meer onze bijzondere aandacht en belangstelling verwerven moge.

Amsterdam, 1894. W. HAMER Az.

DE VOORMALIGE KERK DER NEDERL. HERV. GEMEENTE TE SCHAGEN.

Door een fellen brand werd op den 29sten Augustus dezes jaars het kerkgebouw der Nederl. Herv. Gemeente te Schagen verwoest.

Deze kerk, waarvan een afbeelding bij deze aanteekeningen gaat, dateerde uit het laatste gedeelte van de 15e eeuw, omstreeks 1460, en werd aan St. Christoffel gewijd. Zij had een koor, zonder beuken, in een halven tienhoek gesloten. Het schip had drie beuken onder één dak, die van elkander gescheiden waren door zuilen met lijstkapiteelen. Aan de zuidzijde van het schip was een portaal uitgebouwd, en aan de noord-westelijke zijde een doopkapel.

Ook de toren was een werk uit de 15e eeuw; dit bleek o.a. uit het onderste gewelf daarin, welks ribben werden gedragen door maskers, kennelijk uit dat tijdperk afkomstig. De spits was van hout, opengewerkt in den trant der 16e eeuw; de spitsbekrooning was eveneens opengewerkt, en bestond uit smaakvol gesmeed ijzer, zoo ook het kruis, waarop een windvaan, voorstellende een man die het wapenschild van Schagen vasthoudt. De toren was in 1878 aan de westzijde nieuw bemetseld.

Een eikenhouten wenteltrap, kunstig bewerkt en met snijwerk in den geest van het begin der 17e eeuw voorzien, verbond onderling de torenverdiepingen. Twee der torenklokken, de eene met 1.30 M. de andere met 1.18 M. middellijn, versierd met het beeld van St. Christoffel en het wapen van Schagen, waren gemaakt door Hendrik Wegewaert te Kampen, in 1597; de derde met een middellijn van 0.82 M. en versierd met het plaatselijk wapen, was afkomstig van P. Hemony te Amsterdam en dateerde van 1670.

De middenbeuk was overdekt met een houten spitsbooggewelf; de zijbeuken met halve dergelijke gewelven. Onder de vier ribben in het koor waren als consolen aangebracht, houten beeldjes, evangelisten in 15e eeuwsche kleederdracht voorstellende.

De kerk bevatte een predikstoel, uit 1660, van eikenhout met ebbenhout ingelegd; het doophek was op dezelfde wijze bewerkt, maar geverfd. De bank der voormalige Heeren van Schagen, geschonken in 1630 door Anna van Assendelft, tegenover den predikstoel, was in eikenhout uitgevoerd, met paneelen voorzien van snijwerk en inlegwerk van ebbenhout. De banken der notabelen, uit 1601 afkomstig, waren geverfd, maar ongeveer in denzelfden geest bewerkt als de banken der Heeren.

Het buitengewoon fraaie koorhek, insgelijks van eikenhout, rijk met snijwerk versierd, was afkomstig uit 1638.

In de kerk hingen, behalve eenige wandarmen, nog een zevental fraaie koperen kaarskronen uit de 17e eeuw.

Dat alles is door het vuur vernield, evenals de mooie toetssteenen graftombe met de meer dan levensgroote beelden van Johan van Schagen en zijne gemalin Anna van Assendelft, waarschijnlijk in 1618 tegen den noordelijken wand van het koor geplaatst.

Onder de grafzerken waren merkwaardig: 1o. eene van Willem, den eersten Heer van Schagen, een bastaardzoon van Hertog Albrecht van Beieren, en diens gemalin, wier lichamen in zeer vlak relief in toetssteen waren uitgehouwen; 2e. eene met reliefversiering voorstellende de vlucht van Jozef en Maria naar Egypte; welk graf deze zerk dekte, is onbekend.

De nog overgebleven stukken van eerstgenoemde zerk bevinden zich thans in het Rijks Museum te Amsterdam, waar getracht zal worden ze wederom tot een geheel samen te stellen.

In het begin dezer maand werd op last van het Kerkbestuur een onderzoek ingesteld naar den toestand der voetingen van de afgebrande kerk, waarover verschillende meeningen bestonden. Zooals omtrent zeer vele oude gebouwen wordt beweerd, zouden de voetingen beneden zomerpeil aangelegd zijn op eene laag koehuiden, wat deze kerk betreft ter plaatse van een vroeger rietbosch. De ontgravingen hebben echter aangetoond, dat die meening onjuist is; want in de plaats van de laag

koehuiden is op geringe diepte een soort van betonbed gevonden, hoofdzakelijk bestaande uit steenkalk met puin. Op deze betonlaag zijn de kerkmuren gemetseld met geringe versnijdingen, zoodat de grondslag der voetingen niet veel zwaarder is dan het opgaande werk. De voetingen der muren aan de zuidzijde der kerk liggen op slechts 0.75 M. diepte; voor die van de hooge muren van het koor is de diepte 1.10 M., doch over twee derde gedeelte der lengte van den muur aan de noordzijde is de aanleg niet dieper dan 25 c.M. De fundeeringen zijn allen aangelegd op eene natuurlijke kleilaag, die de bewering omtrent het rietbosch zoo goed als te niet doet,

Deze fundeering was te zwak, en de deugdelijke kapbinten der kerk waren gedeeltelijk oorzaak, dat nog geen ongeval was voorgekomen. De muur aan de noordzijde en vijf der kolommen in de kerk, aan dien kant, helden namelijk reeds 40 c.M. over; toen de kapbinten dan ook bijna verbrand waren, vielen deze muur en kolommen om.

DE CAROLINGISCHE KAPEL TE NIJMEGEN.

De Commissie ter verzekering eener goede bewaring van gedenkstukken van geschiedenis en kunst te Nijmegen, heeft op 2 November j.l. aan B. en W. een rapport aangeboden, opgemaakt door eene door den gemeenteraad benoemde Commissie bestaande uit den heeren: E. Reusens, professor aan de Kath. Universiteit te Leuven, G. W. van Heukelum, pastoor te Jutfaas en deken van St. Bernulphus-gilde, Dr. W. Pleijte, directeur van het Museum van Oudheden te Leiden, B. N. J. J. Schrant en J. J. Weve. De heer G. Human kon wegens ongesteldheid niet medewerken, en de heer Jhr. Mr. V. de Stuers, vroeger in verschillende bladen genoemd als lid der Commissie, heeft gemeend het lidmaatschap daarvan niet te moeten aanvaarden. Het genoemde rapport bevat voorstellen tot de noodzakelijke herstelling en restauratie van de Carolingische kapel, benevens het verrichten van eenige werkzaamheden aan en bij de ruïne op het Valkhof.

Eerstgenoemde Commissie vertrouwt, dat de gemeenteraad, die steeds zooveel gedaan heeft om de openbare gemeente-gebouwen te herstellen of in den vorigen toestand terug te brengen, ook voor deze gebouwen, die eenig in ons vaderland zijn, de noodige gelden zal beschikbaar stellen en dus den goeden naam, die Nijmegen ten deze zoo ten volle verdient, ook voor deze monumenten uit een vroeg verleden zal handhaven. De Commissie voegt bij dit schrijven eene begrooting van onkosten, opgemaakt door den heer J. J. Weve, een totaal bedrag aanwijzende van f 7863.—. Aangezien die werken toch niet in één jaar kunnen worden uitgevoerd, verdient het overweging de gelden over twee of drie jaren te verdeelen.

Den 23sten September j.l. vergaderde de speciale Commissie voor de Carolingische kapel voor de eerste maal; toen werd als haar Secretaris gekozen de heer J. J. Weve. Tot Voorzitter werd benoemd de heer Th. H. A. J. Abeleven, die met den heer Mr. C. G J. Bijleveld de plaatselijke Commissie voor de gedenkstukken van geschiedenis en kunst uitmaakt. In die zitting werd kennis genomen van de opname van de achthoekige kapel door den Secretaris, en van de photographische afbeeldingen der in 1894 blootgelegde fundeeringen; voorts werden voorloopige denkbeelden van restauratie besproken.

De volgende dag werd gebruikt voor een onderzoek der kapel zelve en van de ruïne van de Barbarossa, voor het beschouwen en onderzoeken der in het gemeentelijke Museum aanwezige afbeeldingen van den voormaligen burcht, en voor het beraadslagen over de meest wenschelijke wijze van restauratie der eerstgenoemde achthoekige kapel.

Inmiddels werden de ontgravingen voorgezet bij de ruïne van Barbarossa's kapel, en werd ook een deel der fundeering in de Carolingsche kapel blootgelegd; een en ander werd den 9en October onderzocht.

Als eindresultaat der onderzoekeningen heeft de Commissie hare meening nedergelegd in een „Zakelijk Verslag" door den Secretaris opgemaakt.

Aan dit uitvoerig verslag ontleenen wij nog het volgende.

Ofschoon de Commissie krachtens haar mandaat niet is geroepen om uitspraak te doen over den vermoedelijken ouderdom van de achthoekige kapel, acht zij het niettemin, met het oog op in den laatsten tijd uitgesproken meeningen, wenschelijk aan het hoofd van haar verslag voorop te stellen, dat zij geen voldoende gronden kan erkennen, die de op historische gegevens berustende traditie tegenspreken, welke de stichting toeschrijft aan Karel de Groote.

Veel meer vindt zij in de monumentale gegevens, zooals het grondplan, de techniek der fundeeringswijze en der metselwerken, enz. gegevens die de betrouwbaarheid dier traditie versterken.

Wat de historische gegevens betreft, is voornamenlijk van belang wat omtrent Karels verblijf te Nijmegen is opgeteekend en waaruit blijkt, dat de Keizer in 777 tijdens het paaschfeest en in de jaren 804, 806 en 808 ook gedurende den vastentijd aldaar vertoefde.

De belangrijke tijdruimte die tusschen het eerste en het tweede bezoek verliep, in verband met de spoedige herhaling der volgende bezoeken en, niet het minst, in verband met een opmerking van Einhard, dat Karel te Nijmegen een paleis *begon*, leidt tot het vermoeden, dat de door hem niet voltooide stichting in diens latere levensjaren plaats greep, en alzoo nadat de kerk te Aken was ingewijd. Van Karels opvolger Lodewijk de Vrome weten wij, dat hij met voorliefde te Nijmegen verblijf hield en telkens en telkens daar wordt aangetroffen.

Dat het paleis na de voltooiing een zeer belangrijk geheel vormde, volgt uit de aanteekeningen van den monnik Lambertus (1046) die het als een bewonderenswaardig, onvergelijkelijk werk roemde.

Als leidende gedachte bij de bespreking hoe de verschillende onderdeelen der tot ons gekomen en, als een overblijfsel van Karel de Groote's paleis te beschouwen, achthoekige kapel dienen te worden behandeld om het monument voor de toekomst te behouden, heeft gegolden, dat men zich zooveel als doenlijk zal hebben te onthouden van vernieuwingen, daarentegen al hetgeen uit vroegere tijden tot ons is gekomen zal moeten trachten te behouden en voor verval of ondergang te behoeden door passende middelen van bevestiging en dergelijken.

Hierop volgen de voorstellen ter behandeling van de onderdeelen van den bouw, zooals de Commissie deze in gemeen overleg heeft vastgesteld en ter uitvoering in de naaste toekomst aanbeveelt.

De werken worden zeer volledig, als in een bestek, beschreven, en door alles straalt het lofwaardig streven, om te behouden wat behouden kan blijven, en slechts in

de uiterste noodzakelijkheid over te gaan tot eenige vernieuwing.

Aan het slot van haar verslag maakt de Commissie nog eenige opmerkingen met betrekking tot het tweede overblijfsel der oude Keizer-Palts op het Valkhof, met name de Romaansche Kapel van Frederik Barbarossa.

Als merkwaardigste uitkomst van de daar ter plaatse gedane ontgraving mag wel gelden, dat het gedeelte muurwerk dat gespaard is gebleven aan het einde van den noordelijken vleugel der Romaansche ruïne, en dat boven den grond door de roode kleur zijner metselspecie van het overige metselwerk duidelijk is onderscheiden, herkend werd als het overblijfsel van een Romeinsch paleis.

Een nauwkeurig onderzoek heeft aangetoond, dat tot op de diepste lagen der fundeering metselwerk uit éénzelfde periode voorhanden is, hetwelk èn door den aard van de daarbij gebezigde mortels, èn door de aanwezigheid van zuiver bewerkte groote blokken natuursteen, bepaald als Romeinsch moet betiteld worden.

Het niveau van den bodem die oudtijds dit paleis omgaf, is met nauwkeurigheid aan te wijzen, en niet minder dan 2.10 M. gelegen beneden het thans om de kapel aanwezige grasperk.

Ten andere is gebleken, dat de gespaard gebleven kapel van Barbarossa, in haar geheel door den Keizer is aangelegd. Fundeering en opgaand metselwerk toch, vormen zoowel bij het halfrond als bij de daaraan sluitende vleugels één geheel.

Opvallend is de overeenkomst in techniek der diepste fundeering met die van de Karolingische kapel. Onder beide monumenten wordt eene in dikte afwisselende laag donker gekleurde, kleiachtige grond aangetroffen die, op het natuurlijke zand rustende, de eigenlijke gemetselde fundeering draagt.

Deze gemetselde fundeeringen, ofschoon in beide gebouwen groote overeenkomst met elkander toonende, zijn niettemin kennelijk verschillend bevonden. In het algemeen is de techniek der Karolingische fundeering een ruwere.

Zoowel binnen als buiten de Romaansche kapel werd het oude niveau teruggevonden, eenerzijds van de bevloering, aan de andere zijde van den beganen bodem. Een halfrond getoogde deuropening werd blootgelegd met in de muurdikte nog aanwezige treden, naar de benedenkerk voerende.

Want, dat men hier met een kapel te doen heeft, lijdt geen twijfel, en hoogstwaarschijnlijk, indien niet zeker, zelfs met een dubbelkapel, waarvan de benedenruimte door middel van een opening in de gewelfde zoldering, gemeenschap had met de bovenkapel.

Zoodoende waren garnizoen en hofhouding steeds van elkander gescheiden, een noodzakelijk vereischte bij het wantrouwen dat van de zijde der heeren tegenover hun garnizoen doorgaans bestond. Voorbeelden van soortgelijke inrichting zijn nog aanwezig in het Kasteel te Vianden, te Eger, te Neurenberg en op verschillende plaatsen in Hongarije.

De vrijgekomen deur diende dan ook ongetwijfeld oorspronkelijk voor toegang van het garnizoen. Ook mogen de overblijfselen van den Romaanschen bouw niet anders beschouwd worden dan als die eener hofkapel, en vooral niet als gedeelte van een troonzaal, zooals kort geleden in het October-nummer, n⁰. 2, der „Deutsche Rundschau" werd beweerd.

De belangrijkheid dezer merkwaardige ruïne eischt evenwel, dat ter harer bescherming iets gedaan worde, voornamelijk, dat tegen verdere inwatering worde gewaakt door de halfronde apsis te overkappen en de overige muren af te dekken. Zeer wenschelijk is het daarenboven, dat de thans voor een klein gedeelte blootgelegde vloer der benedenkerk *geheel* worde ontgraven, en de fundeering der zuilen, die de welven eenmaal ondersteunden, worden onderzocht, ten einde hunne juiste plaatsing te leeren kennen.

Daar niet aangeraden kan worden na deze ontgraving den uitgegraven grond weder in te voeren, en ook buiten het gebouw een herstelling van het oorspronkelijke niveau hoogst wenschelijk mag heeten (tegenwoordig ligt de begane grond 1.50 M. hooger), zou de Commissie gaarne in overweging geven, evenals bij de Karolingische kapel is geschied, het omliggende terrein te laten weggraven, hetgeen, zooals bij een plaatselijk onderzoek bleek, zou kunnen geschieden zonder het plantsoen te ontsieren of belangrijke boomen te beschadigen.

De vele overblijfselen uit Romeinschen en lateren tijd, die tegenwoordig op schilderachtige wijze aan den voet der ruïne liggen opgestapeld, hebben naar het oordeel der Commsssie te groote waarde om langer aan verweering te worden prijsgegeven. Zij behooren veeleer met zorg in het gemeentelijk museum te worden overgebracht.

Ook van deze werken is eene begrooting opgemaakt; daarvan is het eindcijfer f 1190.

Wanneer men de opsomming van de herstellingen nagaat, die in het „Zakelijk Verslag" worden omschreven, dan krijgt men van de voorstellen der Commissie een geheel anderen indruk dan van die, een half jaar geleden wereldkundig gemaakt door een zekeren Dr. Conrad Plath, uit Berlijn, die al vóór zijn komst hier te lande in sommige dagbladen met groot gezeg werd aangekondigd als *de* man, als de *eenige* die in staat was ons, Nederlanders, mede te deelen wat gedaan moest worden.

Het verslag van de Commissie getuigt van een en al ernst.

Leest men daarentegen de voorstellen van den heer Plath, dan kan soms moeilijk een glimlach of schouderophalen bedwongen worden, waar hij spreekt van gordijnen gemaakt van grof zakkengoed — om het zeer decoratieve effect — met Karolingische motieven beschilderd, in boog-openingen te hangen, en het halfrond der bogen te tooien met schilderwerk op gobelin-stof; waar hij elders spreekt van „doorschijnende gordijnen van vroolijke stof," of van historische beschildering der wanden, als of het alleen te doen ware de verhoudingen en den ernst van het bouwwerk met alle middelen te benadeelen. Verder stelt hij als model voor een koor-uitbouw voor, een Neurenberger erker of kloosterbron-huisje — N.B. deelen van profane gebouwen —, en zou hij in het midden van elk vierzijdig gewelf electrische booglampen willen hangen, voor bezichtiging des avonds en bij feestvieringen; een kroon met gloeilampjes, een linoleum bedekking van den vloer als er geen tapijt op over kon schieten . . . . . Dit is slechts een greep om te doen zien welke banale en panopticumachtige voorstellen de heer Plath heeft gedaan, die soms aan grapjes doen denken om ons van Duitschland uit eens bij den neus te hebben.

Men zal zich herinneren, dat de onderzoekingen des heeren Plath door hem zijn openbaar gemaakt in de Nieuwe Rotterdamsche Courant, en dit artikel naderhand

algemeen verspreid is in eene brochure: „De restauratie der Karolingsche Kapel op het Valkhof te Nijmegen, zijn vrienden in Nederland aangeboden door Dr. Conrad Plath.” De heer J. J. Weve, Gemeente-architect van Nijmegen, heeft daarop langs denzelfden weg een degelijk antwoord gegeven, getiteld: „De Valkhof Kapel te Nijmegen, naar aanleiding van de voorstellen tot restauratie van Dr. C. Plath.”

In die brochure van den heer Weve, eenige maanden geleden verschenen, vinden wij dezelfde degelijkheid en ernst terug, die ook het verslag der Commissie voor de restauratie kenmerken. R.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling Haarlem en Omstreken. De laatst gehouden vergadering der afd. was goed bezocht.

Na opening door den Voorzitter, den heer Jacques Leijh, werden de notulen der vorige vergadering gelezen en goedgekeurd.

Mededeeling werd gedaan van een schrijven van het Hoofdbestuur betreffende reglementsherziening en voorlezing van de door het Hoofdbestuur gestelde vragen.

Er werd besloten, genoemd schrijven in handen te stellen van de reeds benoemde commissie voor reglementsherziening en de gestelde vragen in eene volgende vergadering te behandelen.

De heeren Leijh en van den Ban deelden als afgevaardigden naar de 72e Algemeene Vergadering een en ander mede over de bij die gelegenheid bezichtigde gebouwen, over den Stadsschouwburg en het Museum Suasso te Amsterdam.

De heer Michielse bracht als afgevaardigde naar het Brandweercongres een zeer uitvoerig verslag uit, dat om de nog te houden kunstbeschouwing niet geheel kon worden afgehandeld, en in eene volgende vergadering zal worden voortgezet en nog nader worden toegelicht.

De vergadering gaf voorloopig reeds duidelijk blijken van ingenomenheid met de wijze waarop de heer Michielse zich van zijn taak kweet.

De heer Beijnes deed naar aanleiding van dit verslag van het verhandelde op het congres de vraag, of het waar was dat platina-punten op bliksemafleiders niet noodig waren. Nadat deze vraag door den heer Michielse bevestigend was beantwoord, onder voorwaarde dat de staaf van rood koper is, werd overgegaan tot de bezichtiging van een groot aantal fotografiën betrekking hebbende op de reizen van Kolonel Joekes en door bemiddeling van den Voorzitter aangeboden.

Na met de meeste belangstelling de uitgebreide, met zorg en smaak bijeengebrachte collectie te hebben bezichtigd, wordt den Voorzitter verzocht den heer Joekes namens de afdeeling dank te zeggen, waarna de vergadering wordt gesloten.

BERICHTEN.

Van 13 tot 31 December a. s. zal door de boekhandelaren, de heeren W. P. van Stockum en Zoon te 's-Gravenhage, een uitgebreide verzameling boeken verkocht worden, waaronder vele werken over kunst, ook bouwkunst.

Op 11, 12 en 13 December is de verzameling voor het publiek te zien bij de heeren Van Stockum, Buitenhof 36.

Zooals bekend is, werd de Historische Galerij der Maatschappij Arti et Amicitia te Amsterdam, voor een zeer belangrijk hoogeren prijs als waarvoor zij deze merkwaardige verzameling van de hand deed, aangekocht door den heer Van Hattem van Ellewoutsdijk te 's-Gravenhage.

De heer Van Hattem heeft nu een groot gedeelte der schilderijen van deze collectie ten geschenke aan de stad 's-Gravenhage aangeboden. In de laatste zitting van den gemeenteraad is dit belangrijk geschenk met groote dankbaarheid aanvaard, en tevens besloten de schilderstukken een plaats te geven in de gangen van het Raadhuis; dit besluit werd eerst aangenomen nadat de heer Van Hattum verklaard had zich daarmede te kunnen vereenigen, zooals hij voor de vergadering reeds aan den Burgemeester had medegedeeld.

Blijkens door de regeering ontvangen bericht zal, nu de zevende Internationale Kunsttentoonstelling te München wegens de te Berlijn in 1896 te houden Internationale kunsttentoonstelling verschoven is op 1897, toch in 1896 de jaarlijksche tentoonstelling van de „Münchener Künstler Genossenschaft” in het „Glaspalast” plaats hebben.

De Tweede Kamer behandelde den 27sten dezer o. a. voorstellen tot aankoop van een terrein voor een gebouw van den postpakketdienst te Amsterdam.

Een der leden, de heer Kerdijk, stelde voor, de gelden te weigeren voor den bouw van een groot aanneemkantoor voor pakketten nabij het postkantoor, maar berustte in den bouw van een verzendingskantoor aan de De Ruyterkade, met een tunnel in verband met het station.

De Minister van Waterstaat wenschte in het belang van den dienst, centralisatie van den postpakketdienst in een groot lokaal in de Raadhuisstraat boven de nog door een lid aanbevolen vestiging van aanneem-bijkantoren in de stad.

Het genoemde voorstel tot weigering der gelden werd aangenomen.

Voorts is aangenomen een archiefgebouw te Assen te stichten.

PERSONALIA.

Bij de gemeentewerken te Arnhem is tot opzichter benoemd de heer P. Kolpa, in een dergelijke betrekking werkzaam geweest zijnde bij de Genie.

De heer Jos. Th. J. Cuypers heeft ontslag genomen als leeraar aan de Rijksschool voor Kunstnijverheid en de Rijks Normaalschool voor Teekenonderwijs te Amsterdam.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Haarlem, 15 November. De architect S. J. W. Mons, het bouwen van negen woonhuizen aan de Gaelstraat. Van 14 inschrijvingen de laagsten van Van Dijk & Miezerus voor sub. A f 20370 en voor sub. B. f 21495.—. Gegund.

Amsterdam 19 November. De architect G. van Arkel het verbouwen van de perceelen nos. 15 en 17 aan het Spui en n⁰. 3 aan de Voetboogstraat. Van 20 inschrijvingen, de laagste van H. E. Rademaker voor f 10988.— Gegund.

's-Gravenhage, 19 November. De architecten A. Jacot & W. Oldewelt te Amsterdam, het verbouwen van het hôtel en café „Belvedère” tot winkel en magazijn. Van 13 inschrijvingen, gegund aan H. E. Rademaker te Amsterdam voor f 16888.—

's-Gravenhage, 22 November. Het Ministerie van W. H. en N. het bouwen van een post- en telegraafkantoor met directeurswoning te Tiel. Begrooting f 29900.— Van 6 inschrijvingen, de laagste van H. v. d. Coolwijk te Nieuwer-Amstel voor f 28497.—

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

7 DECEMBER 1895. **15de JAARGANG.** **No. 49.**

Redactie voor de verschillende groepen:
A. Le Comte. — Eduard Cuypers. — F. C. Dufour. — A. C. M. van Etten. — Henri Evers. — C. A. Huygen. — D. E. C. Knuttel. — Jurriaan Kok. — J. R. de Kruyff — F. H. van Malsen. — C. B. Posthumus Meijjes. — C. Muysken. — J. J. van Nieukerken. — R. P. J. Tutein Nolthenius. — B. J. Ouëndag. — C. H. Peters. — C. T. J. Louis Rieber. — P. du Rieu Fzn. — J. Verheul Dzn.
BUREAU REDACTIE: Marnixstraat 402, Amsterdam.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. ƒ 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. ƒ 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels ƒ 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie $^3/_2$ maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-Gravenhage.
BUREAU van ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Van Maandag 9 December e.k. tot Zaterdag 13 Dec. d.a.v. zullen in het Gebouw der Maatschappij tentoongesteld zijn, de antwoorden ingekomen op de prijsvraag uitgeschreven door de Afdeeling 's Gravenhage van de Vereeniging tot bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid, voor een diploma, geschikt om als onderscheiding voor betoonde bekwaamheid en plichtsbetrachting aan werklieden te worden uitgereikt.

ARBEIDERS WONINGEN.

II.

Antwoord ingezonden door de Afdeeling Arnhem.

Bij het beantwoorden van deze vraag zal men moeten onderscheiden, wat door de *overheid* en wat door *particulieren* gedaan wordt.

De overheid kan op dit gebied in verschillende richtingen werkzaam zijn. Zij kan eerstens verordeningen maken, waardoor het maken van goede woningen verzekerd en het gebruiken van slechte woningen belet wordt. Bepalingen van bedoelden aard komen in de Arnhemsche Bouwverordening voor. De voorschriften betreffende den bouw van nieuwe woningen zijn echter niet zoo volledig als in vele andere bouwverordeningen. Bij het maken van de verordening heeft men zich op het standpunt geplaatst, dat de overheid wel moest zorgdragen voor een goede plaatsing van de woningen t. o. van straat of weg en dus voorschriften moest geven betreffende den aanleg van straten en betreffende rooiing en peil, doch de wijze van bouwen en inrichting der woningen zooveel mogelijk vrij moest laten. Ik geloof niet mis te tasten door te beweren, dat men vooral is afgeschrikt door de bezwaren, die aan de uitvoering eener verordening, die wel voorschriften over de wijze van bouwen bevat, zijn verbonden. Bepalingen van dezen aard hebben toch geen waarde, wanneer aan hunne naleving niet de hand wordt gehouden.

Toch heeft men het stelsel, dat men voorstond, niet streng kunnen doorvoeren, o. a. niet, wat betreft de maatregelen tegen brandgevaar en de afdeeling over afvoer van faecaliën. En wat het laatste punt betreft, is de verordening na hare vaststelling in 1886 reeds tweemaal aangevuld.

Naar mijne meening zal het bij de laatste aanvulling niet kunnen blijven en in het algemeen geloof ik, dat men op het boven ontwikkelde standpunt zal moeten terugkomen. Ik erken de bezwaren aan de uitvoering van meer ingrijpende voorschriften betreffende inrichting en bouw der woningen verbonden, doch deze bezwaren zullen overwonnen moeten worden. Te ontkennen valt toch niet, dat er geregeld slecht en bij uitzondering goed wordt gebouwd en dat dientengevolge een groot, zoo niet het grootste gedeelte der bevolking gedwongen is de nadeelen te lijden, die van het wonen in slecht gebouwde huizen het gevolg zijn.

Blijkt uit het bovenstaande, dat de geldende bepalingen betreffende den bouw van goede woningen nog aanvulling behoeven, de verordening is vrij volledig, wat betreft het beletten van de bewoning van slechte woningen.

Deze bepalingen hebben tot dusverre echter voornam. afschrikwekkend gewerkt. Het gelukt toch meermalen

eigenaars, door hun op bedoelde bepalingen te wijzen, te bewegen verbeteringen aan te brengen.

Men begint echter meer en meer in te zien, dat het bouwen van nieuwe, goede woningen gepaard moet gaan met het afkeuren van oude woningen, ten einde te voorkomen, dat de slechtste woningen steeds weder, ook al heeft er een algemeene verschuiving plaats, nieuwe huurders vinden.

Het omgekeerde had verleden jaar te Arnhem plaats. Toen destijds van gemeentewege in Klarendal een groot aantal krotten werden afgebroken, ontstond er een woningnood, een zeer aangenaam verschijnsel voor de huisjesmelkers.

Gelukkig is door aanbouw door particulieren en speciaal door een nieuwe woningvereeniging (waarover later) deze nood overwonnen en kan aan onbewoonbaarverklaring wederom gedacht worden. Het ligt in de bedoeling dezen maatregel voortaan meer, dan tot dusverre geschied is, toe te passen. (1)

Het is echter gemakkelijker dit te bevelen, dan daadwerkelijk uit te voeren. De groote moeilijkheid is den juisten maatstaf te vinden en zorg te dragen, dat deze maatstaf in alle gevallen op dezelfde wijze wordt aangelegd. Wil men verzekerd zijn, dat dit geschiedt, dan gaat het toch niet aan het onderzoek over een groot aantal personen te verdeelen. De woningen moeten door een beperkt aantal voor deze taak goed berekende ambtenaren nauwkeurig worden opgenomen en de resultaten van deze opneming, op speciaal daarvoor vervaardigde formulieren, worden aangeteekend. Vele gegevens werden voor dit doel reeds verkregen bij eene reeds geruimen tijd onderhanden zijnde algemeene woninginspectie, die noodig was voor de invoering van de nieuwe bepaling der Bouwverordening, voorschrijvende, dat iedere woning van een privaat moet zijn voorzien.

Meer dan door het maken van verordeningen heeft de overheid te Arnhem, door zelf de hand aan den ploeg te slaan, direct tot het verbeteren van woningtoestanden medegewerkt.

De handelingen van het gemeentebestuur t. d. o. bestaan gewoonlijk in het koopen van slechte woningen. Een tweeledig doel wordt dan meestal bereikt: krotten verdwijnen en een nauwe straat wordt verbreed. Van 1888 tot heden werd voor dit doel f 50.000 uitgegeven.

Afzonderlijke vermelding verdient het nog niet voltooid werk: de verbetering van een gedeelte van Klarendal. Voor deze verbetering werd een onteigeningswet verkregen. Onteigend en afgebroken werden 188 woningen. Het geheele onteigende terrein beslaat een oppervlak van ± 21582 M². Het plan voor den aanleg dezer terreinen werd dezer dagen door den Raad vastgesteld. Dat het de te bouwen woningen aan licht en lucht niet zal ontbreken, blijkt wel het best hieruit, dat het beschikbaar blijvend bouwterrein slecht ± 7750 M² groot zal zijn. Het ligt in de bedoeling dit terrein te bestemmen voor den bouw van arbeiderswoningen. Langs welken weg dit doel bereikt zal worden, maakt nog een punt van overweging uit. (2)

De onteigeningskosten hebben ongeveer f 220,000 bedragen. In totaal zal deze stadsverbetering, na aftrek van de opbrengst van de bouwterreinen, hoogstwaarschijnlijk aan de gemeente Arnhem f 250,000 kosten.

Nog op een andere wijze wordt de bouw van goede arbeiderswoningen door de gemeente Arnhem bevorderd, nam. door particuliere woningvereenigingen te steunen, zooals hieronder zal blijken.

Thans overgaande tot het geven van een overzicht wat door particulieren op het gebied van den bouw van arbeiderswoningen gedaan wordt, ligt het voor de hand, dat alleen stilgestaan kan worden bij de werkzaamheid van vereenigingen.

In de eerste plaats moet genoemd worden de *Vereeniging tot het verschaffen van geschikte woningen aan de arbeidende klasse te Arnhem.*

Deze vereeniging werd opgericht in 1853. Zij bouwde 134 woningen op maagdelijk terrein in het hooge gedeelte der stad, en wel 44 in 1855, 61 in 1858, 14 in 1865 en 15 in 1873. In de jaren, die na de stichting dezer woningen zijn verloopen, zijn de eischen, zoowel wat betreft de grootte en de indeeling van arbeiderswoningen, als wat aangaat de verhouding, die moet bestaan tusschen de grootte van het bebouwd en van het onbebouwd terrein, beteekenend verhoogd. Hiermede dient men rekening te houden, wanneer men deze woningen met later gebouwde vergelijkt. Toch kunnen zij ook op dit oogenblik nog onder de goede woningen van de eenvoudigste soort gerangschikt worden en zeker is het dat door den bouw aan de achtereenvolgende bewoners een grooten dienst is bewezen.

Het moet echter betreurd worden, dat de vereeniging in latere jaren op hare lauweren is gaan rusten en geheel vergeten heeft, dat het tweede gedeelte van haar werkprogramma: „het opruimen van slechte woningen" nog steeds onuitgevoerd bleef. Te meer moet dit betreurd worden, omdat zij geldelijk in staat is geweest haar programma geheel uit te voeren, doch, het mag niet verzwegen worden, zij gaf er de voorkeur aan voortaan 6% dividend uit te keeren en dat, niettegenstaande de Statuten slechts eene uitkeering van 4% toelaten. Over deze bedroevende geldelijke operatie kan men verdere bijzonderheden vinden in het door de maatschappij tot Nut van 't Algemeen 1890 uitgegeven rapport: De arbeiderswoningen in Nederland door den civiel-ingenieur J. van Hasselt en Mr. L. Verschoor. In dit werk vindt men ook teekeningen en beschrijvingen van de door de Vereeniging gebouwde woningen.

Als aanvulling van dit rapport zij hier nog opgemerkt, dat 85 van de woningen in 1893 een groote verbetering hebben ondergaan. Deze woningen waren oorspronkelijk niet van een privaat voorzien. De bewoners moesten zich behelpen met gemeenschappelijke privaten. Toen echter een paar jaar geleden het voorzien van een privaat voor iedere woning verplichtend werd gesteld, werden bedoelde woningen vergroot, door aanbouw van een ruim achterhuis, waarin een privaat en een kast.

VEREENIGING NIJVERHEIDSSTICHTING.

Deze vereeniging werd in 1891 door de bemoeiingen van het Departement Arnhem der Nederlandsche maatschappij tot bevordering der Nijverheid opgericht. Zij stelde zich ten doel woningen te verhuren, die na verloop van tijd eigendom van de huurders zouden worden. De vereeniging bouwde in de jaren 1872-1876-91 woningen. Zij liggen ook in het hooge gedeelte der stad en voldoen

(1) Bij Raadsbesluit van 27 Juli 1895 zijn een veertiental woningen onbewoonbaar verklaard en dientengevolge ontruimd.

(2) Bij Raadsbesluit van 22 Juni 1895 is 3674 M. aan de Woningvereeniging „Openbaar Belang" verkocht voor den prijs van f 3.50 per M².

aan eenigszins hoogere eischen dan die van de in de eerste plaats besproken vereeniging.

De door deze vereeniging opgedane ondervinding kan niet aansporen het door haar toegepaste stelsel van verhuren na te volgen. Hare berekeningen hebben gefaald.

Voor verdere inlichtingen zij overigens ook naar het door het Nut uitgegeven werk verwezen.

VEREENIGING OPENBAAR BELANG.

Deze vereeniging werd in 1894 opgericht. Zij dankt haar ontstaan in de eerste plaats aan den door het van gemeentewege afbreken van woningen in Klarendal ontstanen woningnood.

Onafhankelijk echter hiervan, was reeds geruimen tijd behoefte gevoeld een nieuwe woningvereeniging op te richten, waar het meer en meer bleek, dat de twee bestaande vereenigingen niet voornemens waren opnieuw de hand aan den ploeg te slaan.

Bij het oprichten der vereeniging is getracht het verrichten van min prijzenswaardige, geldelijke operatiën, als die de werkzaamheid der oudste Arnhemsche vereeniging verlamd hebben, zooveel mogelijk te beletten. Dit kan niet beter blijken dan door eenige artikelen uit de Statuten hier te doen volgen.

„Art. 1. De Woningvereeniging „Openbaar Belang", gevestigd te Arnhem voor den tijd van 29 jaar en 11 maanden, ingaande met den dag der op deze Statuten verkregen Koninklijke goedkeuring, heeft ten doel: de verbetering der huisvesting van de arbeidende klasse en verdere minvermogenden, met uitsluiting van elke gedachte aan winst voor hare leden en zoo mogelijk in samenwerking met het Gemeentebestuur.

Art. 2. Zij tracht dit doel te bereiken door:

1⁰. het aankoopen van grond, het bouwen, naar gelang der behoeften, van gezonde woningen, het aankoopen en zoo noodig verbeteren van woningen en het verhuren dier woningen tegen billijken prijs;

2⁰. het aankoopen van ongezonde of aan de verbetering eener straat of wijk in den weg staande perceelen, het afbreken dezer perceelen of het veranderen van hunne bestemming;

3⁰. toezicht te houden op de wijze van bewoning harer huizen, bepaaldelijk zorg dragende dat daarin geen tapperijen en andere schadelijke neringen, ter beoordeeling van het Bestuur, worden gevestigd.

Art. 3. Leden der Vereeniging zijn:

1⁰. zij, die voor één of meer aandeelen hebben deelgenomen in het grondkapitaal der Vereeniging ad f 100.000 bedoeld in Art. 12;

2⁰. zij, die in eene leden-vergadering tot leden zijn benoemd, in de Gemeente Arnhem wonen en deze benoeming hebben aangenomen;

3⁰. zij, die volgens Art. 7 door den Raad der Gemeente Arnhem en door het Bestuur der Gemeente-Spaarbank te Arnhem als bestuurder zijn aangewezen, voor den duur van hun mandaat.

Art. 4. Het lidmaatschap wordt verloren:

1⁰. door den dood;

2⁰. door bedanken;

3⁰. door vertrek uit de gemeente van leden, benoemd overeenkomstig art. 3, 2e;

4⁰. door het besluit eener ledenvergadering, genomen door eene meerderheid van $^3/_4$ der leden van de Vereeniging.

Art. 5. Het aantal leden der Vereeniging wordt bepaald door het op 1 Maart 1894 aanwezige aantal deelnemers in het bij Artikel 12 bedoelde grondkapitaal.

Indien door een der redenen, genoemd in Art. 4, dat aantal is gedaald, worden de vacatures aangevuld door de benoeming van nieuwe leden in de eerstvolgende jaarlijksche algemeene vergadering van leden, op eene aanbeveling van het Bestuur, ten ware die vergadering met meerderheid van stemmen besluite de aanvulling tot eene volgende gewone of buitengewone vergadering uit te stellen.

Om tot lid benoemd te zijn, moet men $^3/_4$ der ter vergadering uitgebrachte stemmen op zich hebben vereenigd.

Wanneer na 2 stemmingen niemand dat aantal stemmen heeft verkregen, geldt dit voor een besluit tot uitstel der benoeming tot de eerstvolgende ledenvergadering en zal op die vergadering, wanneer de op de vorige vergadering aanbevolen persoon of personen weder wordt of worden aanbevolen, zijne of hunne benoeming met gewone meerderheid van stemmen geschieden.

Art. 6. Elk lid heeft in eene vergadering van leden ééne stem, onverschillig hoe groot zijn aandeel in het grondkapitaal zij.

Hij is als zoodanig gehouden op eerlijke wijze mede te werken aan het doel der vereeniging in den geest dezer statuten.

Art. 7. Het Bestuur bestaat uit minstens 7 en hoogstens 11 leden, allen te Arnhem woonachtig.

Zij worden in eene algemeene vergadering van leden der Vereeniging benoemd, behalve wanneer en voor zooverre de Raad der Gemeente Arnhem *twee* bestuurders en het Bestuur der Gemeente-Spaarbank te Arnhem *één* bestuurder mocht hebben benoemd binnen 2 maanden na tot het doen van zoodanige benoeming schriftelijk door het Bestuur der Vereeniging te zijn uitgenoodigd.

Art. 12. Het kapitaal der Vereeniging wordt gevormd door het bijeenbrengen van een onopeischbaar grondkapitaal groot f 100,000 verdeeld in 100 aandeelen elk van f 1000 en verder door het ter leen opnemen van gelden, al of niet onder hypothecair verband van eigendommen der Vereeniging.

Art 14. Aan de eigenaars van aandeelen in het grondkapitaal wordt een rente vergoed van $3^1/_2$ ten honderd 's jaars. Kan die rente over eenig jaar niet worden uitgekeerd, dan worden de eigenaars of wie de rente als garant voor de Vereeniging mocht hebben voldaan, voor het tekort goedgeschreven en dat tekort uit het batig slot van volgende jaren zoo spoedig mogelijk gekweten.

Art. 15. Aandeelen in het grondkapitaal worden afgelost op zoodanigen tijd als bij besluit eener ledenvergadering zal worden bepaald.

In geval van ontbinding der Vereeniging, om welke redenen ook, zal hetgeen bij likwidatie overeenkomstig artikel 1702 van het Burgerlijk Wetboek overblijft na geheele kwijting van alle overige schulden, komen ten bate der houders van aandeelen in het grondkapitaal, met dien verstande echter, dat aan hen nimmer meer zal worden uitgekeerd, dan het bedrag van hun aandeel met de rente à $3^1/_2$ pCt. 's jaars, terwijl het voordeelig saldo, dat alsdan nog mocht overblijven, zal zijn het eigendom der Gemeente Arnhem.

De Gemeente Arnhem zal echter bevoegd zijn om alle schulden behalve het grondkapitaal geheel af te betalen en te vorderen, dat daarna door de likwidateuren alle baten der Vereeniging aan haar worden overgedragen,

onder gehoudenheid om aan de houders van aandeelen in het grondkapitaal, echter tot het zoo even bepaald maximum, uit te keeren het bedrag, waarmede het totaal der overige schulden wordt overtroffen door de waarde der overgedragen baten, welke waarde zal worden vastgesteld door 3 beëedigde deskundigen, te benoemen door den Kantonrechter te Arnhem.

De bepalingen van dit en de twee voorgaande artikelen worden op de bewijzen van aandeel in het grondkapitaal afgedrukt".

Voorts zij verwezen naar de nummers van het Sociaal Weekblad van 2 en 9 Juni 1894, waarin zijn opgenomen het adres door de vereeniging bij hare oprichting aan den Gemeenteraad gericht met de daarbij behoorende toelichtende nota.

In dit adres werd aan den gemeenteraad verzocht: 1⁰. twee bestuursleden te benoemen en 2⁰. een rente, groot 3 ½ %, te waarborgen van het onopeischbaar grondkapiaal der vereeniging.

Het eerste verzoek werd ingewilligd, het tweede gewezen van de hand. Daarentegen verklaarde de Raad zich bereid de vereeniging op andere wijze krachtdadig te steunen, nam. door voor rekening der gemeente te nemen de verharding, beplanting en rioleering van het stratennet, dat de vereeniging op het door haar aangekocht terrein had ontworpen. Deze steun werd verstrekt onder beding, dat de 2e zinsnede van Art. 15 der statuten zonder vergunning van den gemeenteraad niet zou kunnen worden gewijzigd.

Het bedoelde terrein is groot 2 H.A. 89 A. 40 c.A. en zeer fraai en gezond gelegen in het hooge gedeelte der stad tusschen het spoorwegemplacement en den Rijn.

Het eenige bezwaar is, dat het terrein vrij ver van het centrum der stad is gelegen, doch dit bezwaar is niet te ontgaan, wanneer men woningen wil stichten, en dit is toch gewenscht, waartoe de frissche buitenlucht aan alle zijden volop kan toetreden.

Het stratennet bestaat uit een hoofdstraat, breed 15 M., die zich in het midden verwijdt tot een plein, lang 52 M. en breed 28 M. en uit nevenstraten, breed 12 M. Alle straten worden beplant met een rij boomen, te plaatsen in het midden van de straat. Het plein met twee rijen.

De tusschenruimte tusschen de achtergevels der woningen bedraagt 14 M., zoodat iedere huurder over een tuintje van 7 M. diepte kan beschikken. De blokken woningen zijn zoodanig ontworpen, dat de tuintjes niet aan alle zijden ingesloten liggen.

De vereeniging is hare werkzaamheid begonnen met het bouwen van 70 woningen, met uitzondering van enkele winkelhuizen, hoofdzakelijk van twee typen, nam. éénkamerwoningen met een achterhuis en tweekamerwoningen. Beide soorten woningen bevatten beneden twee bedsteden. De tweekamer-woningen zijn bovendien voorzien van twee zolderkamertjes, terwijl het in de bedoeling ligt in de eenkamer-woningen, zoonoodig, afscheidingen op de zolders te maken. Alle woningen zijn voorzien van beschoten daken, van houten vloeren, van voldoend ruime kelders en kasten, en van een aansluiting aan de waterleiding. In de tweekamerwoningen zijn de voorkamers behangen en beide vertrekken geplafoneerd. De privaten, ingericht voor het tonnenstelsel, zijn van buiten toegankelijk. Een behoorlijke afvoer van het huishoudwater naar de riolen is verzekerd. De tuintjes zijn van elkaar afgescheiden door eenvoudige rasterwerken van ijzeren stijlen en ijzerdraad.

De woningen zien er eenvoudig doch netjes uit en zijn van 1e kwaliteit materialen gebouwd. Zij konden in December j.l. in gebruik worden genomen en de huurders lieten zich niet wachten.

Ondertusschen is de bouw van een tweede partij woningen reeds aangevangen, terwijl het voornemen bestaat tegen den aanstaanden winter een derde aanbesteding te houden.

Hoewel de gebouwde woningen goed voldoen is de vereeniging nog zoekende naar een type, dat iets beter is dan de gebouwde éénkamerwoningen.

Ten slotte zij nog melding gemaakt van hetgeen door de Afdeeling Arnhem van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst op dit gebied in den laatsten tijd is gedaan. De Afdeeling heeft gemeend een nuttig werk te verrichten door een prijsvraag uit te schrijven voor den bouw van arbeiderswoningen. Ten einde in de richting van de vereeniging „Openbaar Belang" werkzaam te zijn, werd de bouwsom op f 900 bepaald, zijnde ongeveer de bouwkosten van de eenkamerwoning van genoemde vereeniging. De prijsvraag is in zooverre mislukt, dat de inzenders allen een duurdere woning hebben ontworpen, dan in de bedoeling lag. Bewezen is echter vrijwel, dat voor f 900 niet veel meer is te verkrijgen, dan door de vereeniging „Openbaar Belang" is geleverd.

Daar het rapport van de jury hoogstwaarschijnlijk in het Bouwkundig Weekblad zal worden opgenomen, (1) kunnen verdere mededeelingen over den uitslag dezer prijsvraag achterwege blijven. Enkel zij nog opgemerkt, dat, al heeft de prijsvraag niet opgeleverd, wat verwacht werd, van de verkregen resultaten bij den bouw van woningen toch een nuttig gebruik is te maken.

Arnhem, 27 Maart 1895.

J. W. C. Tellegen.

Bestaat er ten uwent eene Commissie tot behartiging der hygiënische belangen, en wat werd door haar in hoofdzaak reeds verricht op het gebied van bestaande en bouw van nieuwe arbeiderswoningen?

Bij Raadsbesluit van 28 April 1866 werd een Gezondheidscommissie voor de gemeente Arnhem ingesteld.

De werkkring dezer Commissie wordt in Art. 5 van de Verordening omschreven als volgt:

„1⁰. het onderzoek van al hetgeen den algemeenen gezondheidstoestand in de gemeente betreft;

2⁰. het aan het Gemeentebestuur aanwijzen van middelen en doen van voorstellen, welke, naar haar oordeel, kunnen strekken tot afwering van gevaar voor of tot verbetering van dien toestand;

3⁰. het aan het Gemeentebestuur dienen van berigt en raad, wanneer die door dat bestuur in het belang der algemeene gezondheid in de gemeente worden gevraagd."

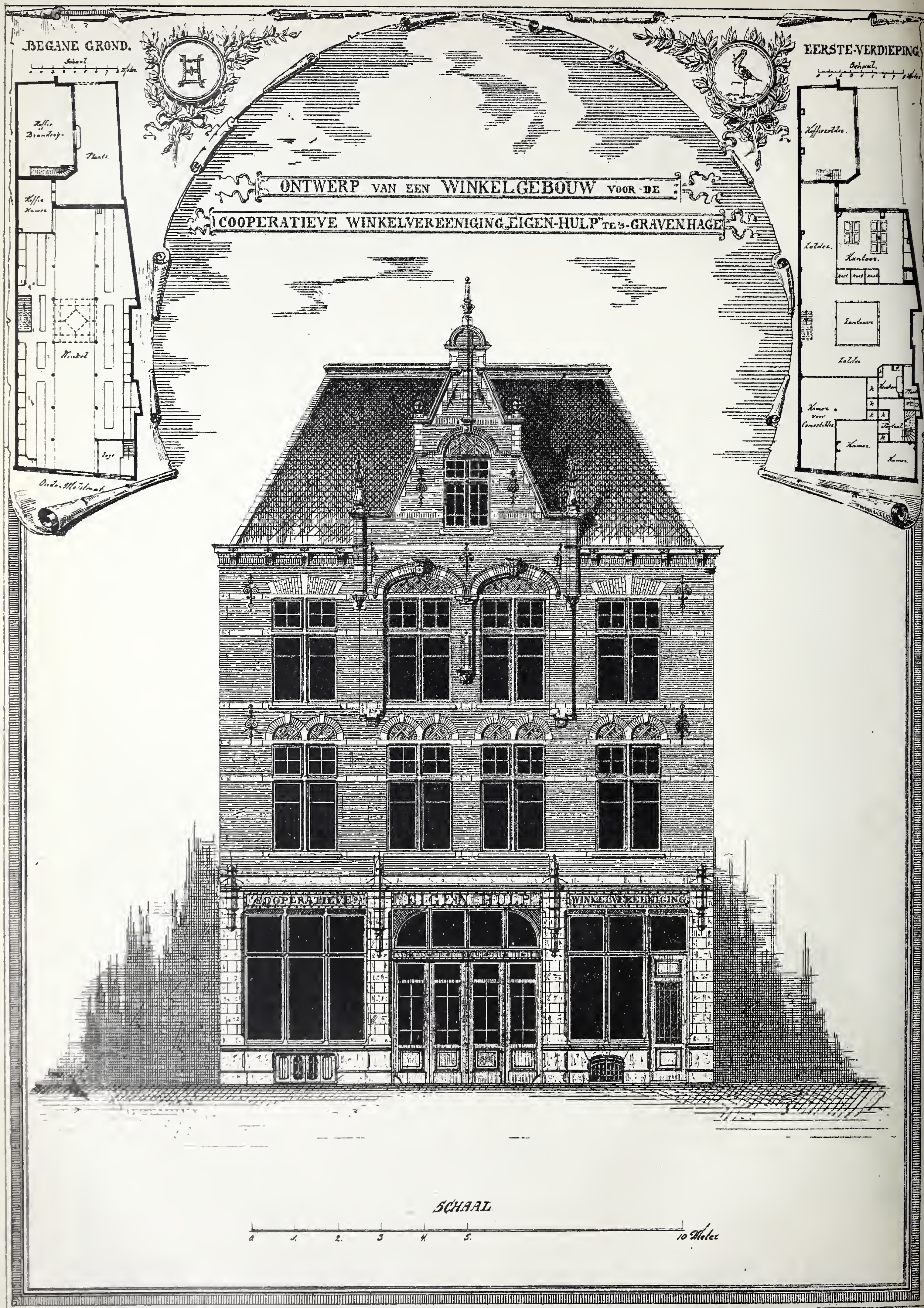
De leden van de Commissie worden door den Raad benoemd. Het aantal leden bedraagt zeven, waarvan drie of vier geneeskundigen, een of twee scheikundigen, een bouwkundige en een rechtsgeleerde.

De Commissie is bevoegd inlichtingen te vragen van de gemeentelijke geneeskundigen, van den gemeentearchitect en van den eersten keurmeester.

Aan de Commissie wordt telken jare eene som uit de gemeentekas voor de door haar te maken kosten verstrekt. Deze kosten bedragen gewoonlijk f 200.

De resultaten van de door de Commissie verrichte

(1) Het rapport is opgenomen in het nummer van 6 April 1895.

BEGANE GROND.
Schaal.
EERSTE-VERDIEPING.
Schaal.
ONTWERP VAN EEN WINKELGEBOUW VOOR DE
COOPERATIEVE WINKELVEREENIGING „EIGEN-HULP" TE 's-GRAVENHAGE
COOPERATIEVE
EIGEN-HULP
WINKELVEREENIGING
SCHAAL
0 1. 2. 3 4. 5. 10 Meter

werkzaamheden worden het best gekend uit hare jaarverslagen, die in het gedrukt jaarverslag der gemeente worden opgenomen.

Kennisneming van deze jaarverslagen zal de overtuiging schenken, dat de Commissie op velerlei gebied, zij het ook op bescheiden schaal, nuttig werkzaam is.

Dat zij niet zooveel nut sticht, als wel wenschelijk geacht zou kunnen worden, moet worden toegeschreven aan den omvang van haar arbeidsveld, die niet in verhouding staat tot de krachten en bevoegdheden waarover zij heeft te beschikken. Het moet o. a. opvallen, dat het bouwkundig element in de Commissie zeer zwak vertegenwoordigd is.

Ik kan mij er echter te dezer plaatse van onthouden over een en ander verder uit te wijden, niet alleen wijl dit eigenlijk niet gevraagd wordt, maar omdat eene rede, door mij gehouden op het Bouwkundig Congres in 1892, geheel aan de regeling van den openbaren gezondheidsdienst gewijd was.

De Commissie maakt, zoowel naar aanleiding van bij haar ingekomen klachten, als uit eigen beweging menigmaal opmerkzaam op onvoldoende woningtoestanden en hare opmerkingen hebben gewoonlijk het nemen van maatregelen van overheidswege tengevolge. Het is echter niet wel mogelijk hierover in bijzonderheden te treden.

Met het bouwen van nieuwe arbeiderswoningen heeft de Commissie zich, voor zoover mij bekend, nimmer ingelaten.

Arnhem, 27 Maart 1895.

J. W. C. TELLEGEN.

HET GEBOUW VAN DE COöPERATIEVE WINKELVEREENIGING „EIGEN HULP" AAN DE OUDE MOLSTRAAT TE 's-GRAVENHAGE.

Het druk gebruik, dat door de alhier steeds in aantal toenemende leden van de Vereeniging Eigen Hulp gemaakt wordt van den kruideniers-winkel, vorderde al sinds langen tijd eene uitbreiding van dien winkel en de daarbij behoorende lokalen.

Eene gunstige gelegenheid daartoe bood zich voor de winkel-vereeniging aan, toen het aan de heeren glashandelaren Zalme en Zonen behoorende huis aan de Oude Molstraat No. 10, dat aan de achterzijde tegen de aan de Prinsestraat staande gebouwen van de vereeniging aansluit, te koop gesteld werd. Voor dertig duizend Gulden werd het huis aangekocht en hiermede eene oppervlakte bouwterrein van 385 Centiare verkregen.

Zoodra het huis beschikbaar kwam werd het afgebroken en het geheele terrein uitgegraven voor de te maken kelders.

Het nieuwe gebouw werd volgenderwijze ingericht. Gelijkstraats: een lokaal voor het gereed maken van de in- en buiten de stad te verzenden winkelwaren, met een 4 Meter breeden middengang voor de pakwagens; aan de voorzijde van dit lokaal bevindt zich een loge voor den controleur, en aan de achterzijde een vertrek voor de bedienden; voorts een achtergebouw met gasmotor, ingericht tot koffiebranderij, waarboven vier hoog pakzolders. Aan de rechterzijde van den voorgevel is de ingang naar de bovenwoning van een beambte, bestaande uit twee kamers op de eerste en twee op de tweede verdieping, keuken en zolder. Op de eerste bovenverdieping een kantoor met brandkluis en kasten. Al de verdere bovenruimten zijn tot bergzolder voor winkelwaren bestemd.

Het geheele gebouw, ook de binnenplaats, is onderkelderd; aan de achterzijde in aansluiting met de bestaande wijnkelders onder het winkelgebouw aan de Prinsestraat en aan de voorzijde met ingang aan de Oude Molstraat.

De voorgevel is uitgevoerd in metselwerk van grauwkleurige Waalklinkers met helderrooden siersteen; blauwe hardsteen voor borstwering, penanten, lijsten, sluitstukken, dorpels en top; kozijnen, ramen en gootlijsten van blank Amerikaansch-grenen, en deuren van blank wagenschoteikenhout.

De bouw is op flinke en degelijke wijze uitgevoerd door den heer B. de Baan, aannemer alhier, voor de som van 47,340 Gulden.

's-GRAVENHAGE, Sept. 1895.

H. J. MONDT, *Architect.*

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling Arnhem, 27 November 1895. De notulen der vorige vergadering werden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen was een exemplaar van de Statuten van den Nederlandschen aannemersbond hetwelk aan de leden ter kennismaking zal worden rondgezonden.

De Voorzitter deelde mede, dat het Hoofdbestuur heeft besloten tot het oprichten van een Bureau voor plaatsing van opzichters en teekenaars; alzoo een arbeidersbeurs op Bouwkundig gebied.

Daarna werd voorlezing gedaan van het bekende adres door het Hoofdbestuur ingediend aan de 2e Kamer der Staten Generaal, in zake de eventueele restauratie der Grafelijke Zalen op het Binnenhof te 's Gravenhage.

Dit adres, dat door den Voorzitter, tevens lid van het Hoofdbestuur, nader werd toegelicht, vond bij de vergaderden algemeene instemming.

De door het Hoofdbestuur gestelde vragen werden achtereenvolgens in hoofdtrekken besproken. Omtrent de beantwoording van de vragen 7 en 8 was men eenparig van oordeel, dat kan worden verwezen naar de eindconclussie voorkomende op pag: 27 van het desbetreffende verslag, onlangs door de Staatscommissie uitgebracht, dat door een der leden ter vergadering was medegebracht.

De overige vragen werden voor het meerendeel onder eenige leden verdeeld ten einde daarover in de volgende vergaderingen te rapporteeren.

De ingekomen antwoorden op de in 1894 door de Mij. uitgeschreven prijsvragen werden hierna bezichtigd. Met betrekking tot de tweede prijsvraag was men het vrij algemeen eens, dat het ontwerp met het motto „Vacantie" wel verdiende voor eene reproductie in aanmerking te komen.

T en slotte werd door een der leden de volgende vragen gesteld:

1°. Wat kan worden gedaan om het metselvak te verheffen en tot bevordering van meerdere ontwikkeling zoowel moreel als intellectueel van den metselaar?

2°. Waar is de grens tusschen machinaal- en handwerk op elk gebied?

Deze laatste vraag geschiedde naar aanleiding van het afkeuren van deksels van privaattonnen voor de gemeentereinigingsdienst alhier, omdat zij machinaal waren vervaardigd.

Wegens het vergevorderde uur werd besloten deze beide vragen op de agenda te plaatsen voor de volgende vergadering.

Afdeeling Leiden en Omstreken, 28 November. Na de opening der vergadering werd door den heer J. van Dam een en ander medegedeeld over photographie, duidelijk toegelicht door teekeningen op het bord. Spreker wees op de vooruitgang in de laatste jaren in dat vak, vooral door de veel verbeterde instrumenten en apparaten. Als proeve werd o.a. door hem een kooldruk-photographie ontwikkeld, en met magnesiumlicht gephotographeerd. De afdrukken daarvan, later in de vergadering ter bezichtiging gesteld, bewezen dat de opneming goed gelukt was.

Deze belangrijke mededeelingen en proeven leerden den heer van Dam kennen als een vaardig en bekwaam amateur.

Ingekomen was een adres door een twintigtal afdeelingsleden onderteekend, waarin, nog vóór het volgende jaar, op afscheiding

van de Maatschappij wordt aangedrongen. Voornamelijk wordt er daarin op gewezen, dat door het bedanken, en niet meer aannemen van afdeelingsleden de kracht der afdeeling zal gebroken worden. Dit adres was echter te laat ingekomen, om door het Bestuur in overweging genomen te worden, en zal dus eerst in de volgende vergadering worden behandeld.

De wetswijziging die moet plaats hebben, werd na voorlezing der gewijzigde artikelen goedgekeurd en zal verzonden worden, evenwel met kennisgeving van het ingekomen adres.

Daarna bracht de Commissie, in de vorige vergadering benoemd betreffende de vraag, of eene vereeniging van werkbazen tot onderlinge verzekering tegen invaliditeit, levensvatbaarheid zou kunnen hebben, rapport uit bij monde van den heer A. J. van Achterberg, die mededeelde, dat verleden Vrijdag een zeer geanimeerde vergadering heeft plaats gehad, dat in beginsel alle aanwezigen voor de oprichting van eene dergelijke vereeniging waren, dat eene permanente Commissie is benoemd, die de zaak verder zal uitwerken, en de afdeeling steeds op de hoogte van haar werkkring zal houden, en dat aan de afdeeling in die vergadering dank werd gezegd voor het door haar genomen initiatief.

De Voorzitter zeide de Commissie dank, haar tevens hulde brengende voor haar spoedig en flink optreden. De afdeeling zal natuurlijk alles verder geheel aan de Commissie overlaten.

De vragen door het hoofdbestuur gesteld, ter bespreking in de wintervergaderingen der afdeelingen, werden voorgelezen, en verschillende leden uitgenoodigd daarover rapport uit te brengen.

De kunstbeschouwing, die aan de vergadering voorafging werd met belangstelling bezichtigd en bestond uit het Hollandsche plaatwerk „Decoratie Motieven."

BERICHTEN.

De Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid herinnerd in de *St. Ct.* 285, dat in Maart 1896 een vergelijkend onderzoek zal gehouden worden van candidaten voor een getuigschrift van voldoend afgelegd examen voor opzichter van Rijks Waterstaat volgens het programma, dat voor 5 cent verkrijgbaar is bij Gebroeders van Cleef, te 's-Gravenhage.

Zij die aan het vergelijkend onderzoek wenschen deel te nemen moeten zich voor 1 Februari 1896 aanmelden.

PERSONALIA.

Aan den heer L. van Krimpen, civiel-ingenieur te Leeuwarden, is op verzoek, met ingang van 1 Januari a.s., eervol ontslag verleend, als technisch ambtenaar bij de gemeentewerken aldaar.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Amsterdam, 26 November. De architect G. van Arkel, het verbouwen van een perceel aan het Damrak No. 31. Van 17 inschrijvingen, de laagste van W. Greve voor f 17550.—.

Ten Boer, 26 November. Het Bestuur der Geref. Kerk, het bouwen van een kerk met pastorie. Van 35 inschrijvingen, de laagste B. Pestman te Ten Post, voor f 13690.—. Gegund.

's Gravenhage, 27 November. De architect J. Olthuis het bouwen van zes woonhuizen aan de Weimarstraat en Beeklaan, voor het Bestuur van de Coöperatieve Bouwvereeniging „Eigen huis." Van 11 inschrijvingen, de laagste van J. B. Dekker & J. N. Botermans voor f 31220.—.

's Gravenhage, 28 November. De architect E. T. Ehnle, het bouwen van een stalgebouw met aanhooren, benevens koetshuis met koetsierswoning aan de Laan Copus van Cattenburch. Van 14 inschrijvingen, de laagste van A. Kos Koolhaalder te Rotterdam voor f 31850.—.

's Gravenhage, 28 November. De architect Nic. Molenaar, het maken van een gebouw voor de Maria-Stichting. Van 10 inschrijvingen, de laagste van W. P. Teeuwisse voor f 10885.—.

Zwolle, 29 November. Het Ministerie van Binnenl. Zaken, het bouwen van een statenzaal en verdere lokaliteiten in aansluiting met de gebouwen van het Prov. Bestuur van Overijssel. Begrooting f 92000.—. Van 12 inschrijvingen, de laagste van A. Blocks & F. de Herder, voor f 90980.—.

BUREAU VOOR PLAATSING VAN OPZICHTERS EN TEEKENAARS.

Marnixstraat 402, Amsterdam.

Aantal ingeschreven sollicitanten voor:
Bouwkundig opzichter 2.
Bouwkundig opzichter-teekenaar 1 (ook voor opzichter of voor teekenaar).

VERBETERING.

In het vorige Weekblad komt onder het hoofd „Arbeiderswoningen" een antwoord van de Afdeeling Amsterdam voor, onderteekend W. Hamer Az.

Die onderteekening moet eenvoudig zijn W. Hamer. (De zetter had Az. afgeleid uit de verkorting van „Architect.")

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

14 DECEMBER 1895. **15de JAARGANG.** **No. 50.**

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. *f* 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels *f* 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.

Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-GRAVENHAGE.
BUREAU VAN ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

WETTELIJKE REGELING VAN DEN ARBEID.

ANTWOORD, INGEKOMEN OP DE IN 1894 DOOR HET HOOFDBESTUUR VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST GESTELDE VRAAG:

Welke maatregelen worden, met het oog op de toestanden in den zetel uwer Afdeeling, door U doeltreffend geacht om eene wettelijke regeling van den arbeid voor te bereiden?

Wat is in dit opzicht wellicht reeds ten uwent verricht?

(Zie: Motie, Congres voor Bouwkunst 1892).

Antwoord ingezonden door de Afdeeling Amsterdam.

Mijne heeren!

Gaarne had ik mij bereid verklaard aan de vereerende uitnoodiging van een bestuur gevolg te geven om hedenavond in uw midden kortelijks het negende punt dat door het Hoofdbestuur uwer Maatschappij gesteld is, in te leiden, doch zie mij daarin plotseling verhinderd door eene ongesteldheid die mij dwingt slechts schriftelijk aan het verlangen van uw bestuur te kunnen voldoen.

Bij de gestelde vraag wordt verwezen naar de volgende motie, op het Congres uwer Maatschappij in 1892 aangenomen:

„Het Congres, vergaderd op den 27sten en 28sten Mei 1892 bij gelegenheid van het 50 jarig jubilaeum der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst,

acht het wenschelijk, dat de arbeidsduur wettelijk worde geregeld en is tevens van oordeel, dat die wettelijke regeling in de ambachts-nijverheid door zelfstandig optreden van den ingenieur (architect) en den werkman worde voorbereid."

Bij eene nadere beschouwing van het vraagpunt met deze motie blijkt reeds dadelijk, dat het Hoofdbestuur als vaststaande aanneemt de wenschelijkheid eener *wettelijke* regeling van den arbeid. Hoewel er dus waarschijnlijk onder u wel eenigen zullen zijn, die met mij van oordeel zijn, dat die wenschelijkheid eener wettelijke regeling van den arbeid vooral in alle opzichten, nog zoo zeker niet is, behoeven wij ons met overwegingen daarover heden niet bezig te houden en kunnen wij ons dus op het standpunt stellen, dat vaststaat, dat eene wettelijke regeling van den arbeid moet tot stand komen, doch dat alleen nog slechts de vraag te beslissen valt „hoe of die wettelijke regeling op de beste wijze zal kunnen worden voorbereid?"

Voor ik echter verder ga, wil ik er op wijzen, dat in de meegedeelde motie en de daaraan op het congres voorafgegane debatten slechts sprake is geweest van de voorbereiding eener wettelijke regeling van den arbeidsduur en daarmee in verband van minimum loon, terwijl in het vraagpunt wordt gesproken van de voorbereiding eener wettelijke regeling van den arbeid *in het algemeen*, zoodat ik daaruit meen te moeten opmaken, dat door het Hoofdbestuur de congres-motie is uitgebreid en daarmede bij het streven naar een juiste beantwoording der vragen moet rekening gehouden worden.

Voorts zullen daarbij de toestanden hier ter stede,

zoo is de wensch van het Hoofdbestuur, moeten in het oog gehouden worden.

De toestanden nu zijn, voor zooverre ik als belangstellend theoreticus en buiten de praktijk staande daarover kan oordeelen, niet in groote mate verschillend van die, welke elders in ons land in de grootere centra van bevolking worden aangetroffen en in geen geval van dien aard, dat afzonderlijke maatregelen daarvoor noodzakelijk zijn te achten.

De afgeloopen winter is een tijd van strijd geweest; in verschillende vakken hebben werkstakingen plaats gevonden. Er heerschte en nog heerscht een om zoo te zeggen „verkeerde" geest onder de werklieden, die zeker niet zal meewerken om hunne wenschen spoediger vervuld te zien. Zoo heeft de onoordeelkundige wijze van optreden der centrale commissie voor loon en arbeidsduur der gecombineerde timmerlieden, vereenigingen, zeker er niet toe bijgedragen de eenmaal vrij algemeen, op initiatief der patroons, en op voorbeeld der Gemeente aangenomen normalen werktijd en normaal loon meer vastheid en algemeenheid te geven. Doch een en ander is naar mijne meening en ook naar die van practici op dit gebied meer van voorbijgaanden aard en vereischt zeker geen bijzondere regeling bij de voorbereiding eener wettelijke organisatie van den arbeid.

Tot de hoofdvraag komende, zou ik in de eerste plaats daarop willen antwoorden: oprichting van kamers van arbeid (arbeidsraden) van regeeringswege of door het particulier initiatief, zoolang de regeering nog niet aan hare toezegging op dit punt heeft gevolg gegeven, en dan verder voor de groot-industrie, wat de Duitschers noemen Arbeiter-Ausschüsse (een Hollandsch woord weet ik er niet voor, de heer van Marken noemt het in zijn fabrieken als ik mij niet vergis „de Kern"); voorts het opnemen van bepalingen omtrent loon en arbeidsduur en verzekering tegen ongelukken in de bestekken, het opstellen van plaatselijke loontabellen tot invoering van normale loonen, het verzamelen en verwerken van statistische gegevens en last not least uitbreiding der fabrieksinspectie, welke reeds door de regeering in een wetsontwerp is neergelegd.

Wil men een kort antwoord dan zou dit ook kunnen luiden:

„Er is geene betere voorbereiding tot wettelijke regeling dan vrijwillige regeling; m. a. w. laten alle werkgevers, hieronder ook begrepen de heeren architecten en ingenieurs, er naar streven bij de uitvoering hunner werken en in hunne werkplaatsen en zoo veel mogelijk bij wijze van proef, bepalingen in praktijk te brengen, die in eene wettelijke regeling van den arbeid niet zullen mogen gemist worden, en laten zij tevens de ondervinding die zij daarbij opdoen, niet voor zich houden, doch ruim verspreiden; dan zal het mogelijk zijn voor den wetgever om van die ondervinding partij te trekken en met goede practische wettelijke regelingen voor den dag te komen. De werkgevers zullen zich dan zeker niet de genomen moeite beklagen, terwijl zij door met de handen in den schoot een wetboek van den arbeid af te wachten, niets zullen winnen, en hun alleen groote moeilijkheden zullen wachten, om zich dan te schikken in een wettelijk keurslijf dat niet met de vele afwijkingen der gewone vormen van het lichaam der industrie rekening houdt, omdat de maker niet op die afwijkingen intijds was opmerkzaam gemaakt.

Dat ik in de eerste plaats kamers van arbeid of arbeidsraden zou wenschen, behoeft wel geen betoog meer, nadat de wenschelijkheid dier instellingen zoo herhaaldelijk en ook door zooveel meer bevoegden dan ik is aangetoond.

Tot veler genoegen is dan ook zeker het bericht in de dagbladen vernomen, dat een wetsontwerp tot instelling dier colleges aan het departement van Justitie nagenoeg gereed ligt ter verzending naar den Raad van State.

Wel heeft het particulier initiatief zoowel hier als in vele andere plaatsen de oprichting van Kamers van Arbeid tot stand gebracht, doch deze vermogen, hoewel zij in verschillende zaken nuttig werkzaam zijn, nog niet genoegzaam steun verwerven, omdat zij, niet op een besluit van de Regeering steunende, de macht tot erkenning van hunne meening of zelfs maar tot overweging hunner adviezen niet kunnen dwingen. Zoolang echter de Regeering niet tot hare oprichting besluit, zijn particuliere Kamers van Arbeid toch beter dan in het geheel geene en van daar dat ik ook oprichting daarvan wenschelijk blijf achten.

Bovendien hebben zij reeds dit nut, dat de Wetgever uit de door haar opgedane ervaring voordeel zal kunnen trekken bij het samenstellen van het desbetreffende wetsontwerp.

Het spreekt van zelf, dat zij in dit verband alleen op de adviseerende, niet op de rechtsprekende taak der Kamers van Arbeid hebben te letten.

Zij zullen in staat zijn de Regeering van dienst te zijn met het geven van adviezen omtrent alles wat op den arbeid betrekking heeft, en haar kunnen wijzen op de verschillende behoeften waarmede in de onderscheidene takken van nijverheid zal moeten rekening gehouden worden.

Zoodoende zullen de Kamers van Arbeid als vertegenwoordigsters van werkgevers en werknemers een vertrouwbare tolk zijn voor de belangen van de Nijverheid. De verschillende kwesties omtrent op- en inrichting der kamers meen ik dat hier verder buiten bespreking kunnen gelaten worden, omdat zij buiten het eigenlijke vraagpunt staan.

Thans een paar woorden over de Arbeiter-Ausschüsse. Deze instellingen zijn ten onzent minder bekend.

Voor zoover ik weet, bestaan alleen soortgelijke colleges in de fabrieken van den heer van Marken te Delft en den heer Stork te Hengeloo. In beide ondernemingen voldoen zij goed.

Het zijn commissies uit en door de werklieden gekozen, met wie de patroon te rade gaat over de regeling van den arbeid in zijne werkplaatsen en waardoor de patroon kennis krijgt van de wenschen of grieven zijner arbeiders. In het buitenland hebben zij reeds het burgerrecht verkregen. Nu onlangs is een wetsontwerp tot wettelijke regeling van haar door de Oostenrijksche regeering ingediend.

Bij de bespreking van dit wetsontwerp in de jongste aflevering van het Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistiek wordt door den op dat gebied bekenden Eugen v. Phillippovich de goede uitwerking der Arbeiter Ausschüsse ten zeerste geroemd, omdat zij een sterke band zijn gebleken tusschen patroon en arbeiders, waardoor de behartiging van beider belangen ten zeerste wordt bevorderd. En dit is gemakkelijk te begrijpen; in groote ondernemingen kent de patroon zijn werkvolk niet persoonlijk, grieven of wenschen dringen niet tot hem door, eer dikwijls nadeelige gevolgen zijn ingetreden; de bazen en onderbazen trachten elk lastigvallen, ten sterkste tegen te gaan en hebben gewoonlijk geen in-

zicht genoeg om te scheiden wat wel en wat niet overweging waard is en tegemoetkoming verdient. Deze vertegenwoordigingen der arbeiders in industrieele ondernemingen zullen daarbij de taak der kamers van arbeid zoowel als die der fabrieks-inspecteurs uitnemend kunnen verlichten.

Bepalingen omtrent verzekering tegen ongelukken worden gelukkig reeds zelden meer gemist in de bestekken; bepalingen omtrent loon en arbeidsduur worden daarentegen zelfs hier, waar de overheid en eenige patroons het voorbeeld gaven, nog vaak uit de bestekken weggelaten.

Trouwens, dat er bij velen nog bezwaren tegen bestaan, heeft men dezer dagen nog kunnen zien toen een motie van een der leden van de 2e Kamer, waarbij op opname van bepalingen omtrent loon en arbeidsduur in de bestekken der regeering werd aangedrongen, na langdurige debatten verworpen werd, hoewel de oorzaak daarvan m. i. meer lag in bezwaren tegen den vorm dan tegen de zaak zelve. Men was het er toch vrijwel over eens, behalve enkele uitzonderingen, dat ook het belang der gemeenschap vordert, dat door den aannemer den werktijd der arbeiders niet uitermate wordt verlengd en het loon ingekrompen.

Uit die factoren wordt immers bij de opmaking der ramingen geen rekening gehouden, en daarin moet toch ook niet de winst van den aannemer zijn gelegen.

Gebleken is, dat financieel aan de opname van dergelijke bepalingen zoo goed als geen nadeel is verbonden, en zeker is het zeer wenschelijk, dat uit vrije beweging *normale werktijden en loonen* worden vastgesteld en in de bestekken opgenomen, opdat eene wettelijke regeling de juiste grenzen, die dan hebben kunnen blijken, niet overschrijde en daardoor nadeelig werke.

Ten slotte zal het voor elke goede wettelijke regeling van den arbeid wenschelijk, ja noodzakelijk zijn, dat kan beschikt worden over voldoend statistisch materieel, waaruit het getal der arbeiders in de verschillende vakken, hunne organisatie, werkeloosheid, aantal ongelukken, looncijfers, sterfte cijfers enz. blijkt.

Het belang en het nut eener flinke uitgebreide fabrieks inspectie en voorbereiding van sociale wetgeving mag ik zeker wel als genoegzaam bekend onderstellen, en ik zal daar dus niet weder op wijzen.

De tweede vraag van het Hoofdbestuur, wat wellicht reeds alhier is verricht, heb ik zoo terloops al beantwoord.

Wij hebben hier een particulieren arbeidsraad, althans voor sommige vakken, normale loonen en arbeidstijden, en een door de Gemeente gegeven doch nog niet algemeen genoeg nagevolgd voorbeeld van bepalingen omtrent loon, werktijd en verzekering in bestekken. Bovendien is van Gemeentewege een statistisch bureau opgericht, dat, naar wij hopen, binnen niet al te langen tijd met kracht de arbeidsstatistiek zal gaan beoefenen.

14 Maart '95.

C. A. ELIAS.

Een bepaald besluit omtrent deze belangrijke zaak werd niet genomen in de vergadering der Afdeeling Amsterdam, waarin dit schrijven werd gelezen en besproken.

TENTOONSTELLINGEN.

De hooge vlucht die het kunstenaarsleven van Dresden in den laatsten tijd heeft genomen, heeft de overtuiging doen ontstaan, dat eene internationale Kunst-tentoonstelling in Dresden reden van bestaan heeft. Een zeer gunstige gelegenheid voor deze onderneming is het stedelijke tentoonstellingspaleis dat zijne voltooiing nadert, en dat zeer goed gelegen is bij het centrum der stad, met tuinen en bosch-aanleg omgeven.

De akademische raad der Koninklijk Saksische Akademie van Beeldende Kunsten te Dresden heeft reeds in het voorjaar van 1895 eene commissie ter voorbereiding van deze tentoonstelling benoemd, en deze commissie heeft zich versterkt door zich medeleden toe te voegen van de beide vrije vereenigingen, het Kunstenaarsgenootschap en de Vereeniging van Beeldende Kunstenaars te Dresden, zoodat zij nu de meest geziene persoonlijkheden op kunstgebied in zich vereenigt.

Deze tentoonstellingscommissie heeft besloten, de Internationale Kunsttentoonstelling te Dresden te doen plaats hebben van Mei tot October 1897.

De tentoonstelling zal bestaan uit afzonderlijke tentoonstellingen van verschillende landen, en zal omvatten werken van schilderkunst, beeldhouwkunst en bouwkunst, teekenkunst en reproduceerende of vermenigvuldigende kunsten die in de laatste tien jaren zijn ontstaan.

Over de toelating van kunstwerken beslissen de jurys van toelating der afdeelingen. De toelatings-jury te Dresden beslist slechts over de werken der aldaar wonende kunstenaars, en over zulke kunstwerken, die onmiddelijk naar Dresden worden opgestuurd zonder gebruik te maken van de verzamelplaatsen.

Nadat de tentoonstellingscommissie de onderneming had voorbereid, heeft de Kon. Saksische Regeering gemeend te moeten voldoen aan het verzoek tot het verleenen van geldelijke ondersteuning. Ook heeft de Koning van Saksen het beschermheerschap aanvaard. Zoowel binnen- als buitenlandsche teekenaars hebben reeds hunne medewerking toegezegd.

INGEZONDEN.

Aan
de Secretaris van de Maatschappij tot
Bevordering der Bouwkunst.

Wel.Ed. Heer!

Naar aanleiding van een ingezonden stuk van Q. N. in „de Opmerker" van 7 Dec. j.l., verzoekt de ondergeteekende plaatsing in het Bouwkundig Weekblad van het navolgende :

Ik wil aannemen, dat Q. N. zeer knap en ook niet onbedreven is in de oudheidkunde en volmaakt op de hoogte om de oudheidkundige kennis van anderen te kunnen beoordeelen, maar in zijn bewering omtrent de Restauratie-plannen van de groote of St. Eusebiusberk te Arnhem heeft hij het geheel mis. De ondergeteekende, de *Katholieke Bouwmeester* werkzaam aan de Restauratie van bovengenoemde kerk, werkt geheel naar eigen plannen, die hun ontstaan in geen enkel opzicht aan anderen te danken hebben.

Reeds voor jaren heeft hij gedeelten van deze plannen in vergaderingen van de Afdeeling Arnhem van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst ter bezichtiging gesteld.

J. W. Boerbooms, *Architect.*

Arnhem, 11 Dec. 1895.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling Leeuwarden, 28 November. Na lezing en goedkeuring van de notulen, ontving de heer S. Baron het woord, tot beantwoording van de vraag: „Hoe de professioneele opleiding te verbeteren van hen die bestemd zijn aan het hoofd te staan van kunst-industrieele ondernemingen?"

Onze tijd stelt aan de opleiding van de beoefenaars van eenig kunstambacht eischen, die geheel afwijken van de vroeger gestelde. Men moet van alle markten meer thuis zijn. Nu eens moet er in den stijl der Renaissance, dan weer in dien der middeleeuwen of wel in een of anderen Franschen Lodewijk-

stijl gewerkt worden. En nu stelde spreker de vraag of de jongelui, zij die eenmaal geroepen zullen worden eenige tak van kunstindustrie zelfstandig uit te oefenen, wel de opleiding ontvangen welke voor een degelijke kunstindustrie noodzakelijk is.

Spr. schetste in grove trekken de geschiedenis van het teekenonderwijs en meer in het bijzonder de opleiding van den kunstindustrieel hier te lande en elders.

Sedert 1817 toonde onze Regeering belangstelling in het onderwijs van teekenen en aanverwante vakken, en stelde subsidies voor dit doel beschikbaar, en in 1857 werd het teekenen opgenomen in de wet voor uitgebreid lager onderwijs. De behoefte daaraan werd in het algemeen evenwel niet gevoeld. Veel en vlug maken was meer het streven aan de orde van den dag, en het degelijke en sierlijke werd daarbij verwaarloosd. De wet van 1863 legde daarbij aan de leerlingen der Burger- en Hoogere Burgerscholen zooveel leervakken op — de examens aan het einde van den cursus hadden zulke dreigende eischen, dat het teekenen, al stond het mede in het leerplan voorgeschreven, al zeer stiefmoederlijk diende te worden bejegend. In deze toestand van verachtering op kunstgebied ontstond een gelukkige wending toen, zij het dan uit den vreemde, het bewustzijn weer levendig werd, dat de fabrieksmatige voortbrenging der kunstzin bij een groot deel verdreven en een oppervlakkigheid in de hand gewerkt had, waarmede de beschaafde mensch op den duur geen vrede kon hebben. Niet het bruikbare en doelmatige alleen was hetgeen de samenleving in hare omgeving verlangde; het was evenzeer de behaaglijke vorm, de smakelijke versiering die het huiselijke en maatschappelijke leven moesten helpen tooien en veredelen.

De wet van 1878, van deze behoefte uitgaande, verklaarde dat het onderwijs in het teekenen zelfs op de lagere scholen behoort, al liet zij het voorhands ook vrij, terwijl de Hooge Regeering daarbij te gelijk aan eene Commissie opdroeg, een onderzoek in te stellen aangaande buitenlandsche teekenscholen, bepaaldelijk ten behoeve van de verbetering van het teekenonderwijs. Het verslag van deze Commissie stelde de achterlijkheid in kunstzin, toegepast op Nijverheid, ten onzent in het helderste licht.

Spr. schetst vervolgens wat in andere landen, speciaal in Engeland, de geschiedenis in dezen leert. Sinds 1837 had de Engelsche Staat zich de zaak aangetrokken; industriescholen waren er verrezen en voor de opleiding in de meeste vakken werd voorzien. De poging was lofwaardig, doch ze stelde zich teleur. Na een proeftijd van 14 jaren bleek deze niet doelmatig te zijn. De industrie was er niet van gediend, ze vroeg niet naar kunst, doch naar mode, omdat het publiek geen oogen had voor kunstvoortbrengselen. 't Bleek noodig te zijn, dat alle standen degelijk onderwijs kregen in de kennis van het schoone en in de beginselen van de Kunst.

De eerste wereldtentoonstelling, gehouden te London in 1841, bevestigde dit volkomen. Engeland trok zich deze les ernstig aan en één nieuwe periode brak aan. Een vergelijkende studie van al wat vroegere historische kunstperioden aan heerlijk schoone werken hadden voortgebracht, bleek weldra de eenige weg te zijn om door te dringen in den geest der kunstwetten, welke die oude gedenkstukken hadden in 't leven geroepen. Het later beroemde South-Kensington Museum werd opgericht, en weldra verrezen er daarvan in alle groote steden filialen. Industrieen teekenscholen werden in het leven geroepen en de Regeering ging loffelijk voor met het teekenonderwijs en beoefening der kunst op alle scholen zonder uitzondering te bevorderen. Dat dit goede gevolgen had, bleek in het jaar 1862 toen Engeland nogmaals geheel de wereld-nijverheid binnen zijne hoofdstad noodde, waarbij het ten duidelijkste bleek welk een ingrijpende verandering er met zijne industrie had plaats gehad.

Sinds is een geestdrift, een hartstocht bij alle natiën ontstaan. Overal, bij grootere en kleinere, komt de handarbeid meer tot zijn recht. Door den drang der noodzakelijkheid gedreven, wordt de volksontwikkeling dien weg op geleid en naast de als uit den grond oprijzende musea, volkstentoonstellingen, nationale wedkampen en wat niet al, het teekenonderricht op alle scholen verplichtend gesteld niet alleen, maar ook voor voortgezet industrieel teekenonderwijs op zooveel mogelijk voldoende wijze gezorgd.

Ook ten onzent ontwaakte de behoefte naar kunstontwikkeling, maar later en langzamer. Ons publiek zag nog een geruimen tijd te hoog tegen de kunst op, om er gelijkvloers mee te durven omgaan. Een groot deel van ons volk is echter in de laatste jaren tot andere gedachten gekomen. Verschillende inrichtingen voor kunstindustrie, voor teekenonderwijs, normaalschool voor teekenonderwijzers werden gesticht; het teekenonderwijs op de lagere school ingevoerd, wedstrijden en tentoonstellingen gehouden, enz. Men werd er van doordrongen, dat voor het bestaan onzer kunstnijverheid moest worden gezorgd, dat de artistieke ontwikkeling van den patroon en werkman krachtig en doelmatig werd bevorderd, doch dat eene algemeene kunstontwikkeling noodzakelijk daarmede gelijken tred moest houden.

Spr. toetst vervolgens de inrichting voor onderwijs aan de eischen voor de a. s. industrieelen en meent, dat de Rijks H. B. school een te uitvoerig program heeft. De jongelieden zijn na den 5-jarigen cursus ongeschikt geworden voor eenig praktisch vak, zoodat deze inrichting beschouwd moet worden als te zijn de school voor de a. s. ambtenaren. De Burgerdagschool alhier voorziet op uitnemende wijze in het onderwijs voor den a. s. klerk, beambte, schrijver, kleine winkeliers; voor den a. s. industrieel is het onderwijs, daar gegeven, echter niet voldoende. De omstandigheid, dat hier aan de eene school te veel en aan de andere te weinig ontwikkeling wordt gegeven, is voor de industrieele welvaart van onze gemeente een groote ramp.

Voor den a. s. kunstindustrieel acht spr., na ontvangen lageren middelbaar onderwijs, wat op 15-jarigen leeftijd moet zijn doorloopen, het volgen van de lessen aan de ambachtsschool gewenscht. Vervolgens bij een industrieel in de leer, kan hij gelijkertijd een kunstnijverheidsschool bezoeken, om zich de ontbrekende theoretische kennis of kunstvaardigheid eigen te maken. Heeft hij na twee, drie of vierjarige studie van deze school voldoende geprofiteerd, dan gaat hij z. g. op het vak reizen en bezoekt de ateliers te Brussel, Weenen, Parijs of Berlijn, waarna hij als een uitnemend ontwikkeld kunstindustrieel kan optreden en in staat zal zijn de concurrentie het hoofd te bieden.

Hij die zijne geheele opleiding in deze gemeente moet vinden, moet, na het doorloopen van de Ambachtsschool, van het onderwijs der Burgeravondschool profiteeren. Daar ontvangt hij het voortgezet vakonderwijs zoolang als voor zijn persoonlijk belang het meest gewenscht is. Gewapend door een degelijke vorming weet hij de concurrentie te trotseeren, omdat hij zoowel het meest eenvoudige werk als de meer kostbare bestellingen zóó weet uit te voeren, dat de vergelijking met buitenlandsch werk de waardeering van zijn werk doet toenemen. Het element „kunst" heeft in het vak van nijverheid door hem bestudeerd, die beteekenis gekregen, dat, trots de hooge buitenlandsche tarieven, zijn werk ook over de grenzen gewilde afnemers zal vinden.

Spr. ontwikkelde hoe het ambacht, de industrie in den regel een veel gelukkiger toekomst bezorgt dan de ambtenaars wereld. Voor Leeuwarden zou het ook van het grootste belang zijn, dat de zonen uit den meer gegoeden stand zich in de richting der industrie en nijverheid gingen ontwikkelen. Wil men een industrieele zaak tot bloei brengen, dan is immers vóór alles noodig, dat de patroon zelf industrieel zij. Vele teleurstellingen staan niet zelden met gebrek aan vakkennis in verband. Daarom moeten ouders en patroons, meer dan thans het geval is, begrijpen, dat hunne zonen en leerlingen een bepaalde vorming noodig hebben, om later als degelijk industrieel te kunnen optreden.

Deze belangrijke rede lokte een levendig debat uit, waaraan verschillende leden deelnamen en waarbij de heer Baron gelegenheid had enkele onderdeelen nader toe te lichten.

Het bestuur deelde vervolgens mede, dat het zich per circulaire tot de afdeelingsleden had gewend, daarbij had getracht die leden op te wekken om als gewoon- of kunstlievend lid tot de Maatsch. toe te treden om langs dien weg den band tusschen de afdeeling en de Maatsch. te versterken en tevens een hechter grondslag voor de Afdeeling te bevorderen. Geen dier leden had zich evenwel daartoe bereid verklaard.

Deze mededeeling gaf opnieuw aanleiding tot het uitspreken van de wenschelijkheid, om de Afdeeling op te heffen en een plaatselijke Vereeniging op te richten. Eene desbetreffende motie zal in de volgende vergadering worden behandeld.

De Voorzitter sloot de Vergadering met een woord van dankbetuiging aan den heer Baron voor zijne belangrijke en hoogst nuttige bijdrage.

Afdeeling Amsterdam. 29 November 1895. Na opening van de vergadering, lezing en goedkeuring der notulen, werd de heer H. van Hilten door den Voorzitter als nieuw lid van de Afdeeling welkom geheeten en hem de behartiging van de belangen der Afdeeling zeer aanbevolen.

Medegedeeld werd, dat ingevolge het besluit in de vorige vergadering genomen, aan alle Afdeelingsleden, geen lid der Maatschappij zijnde, kennis zal worden gegeven van de herziening van het Reglement en daarbij het verzoek gedaan, om als gewoon-, buitengewoon- of kunstlievend lid der Maatschappij toe te treden.

Verder werd door den Voorzitter de oprichting van het Bureau tot plaatsing van Opzichters of Teekenaars in herinnering gebracht en de leden opgewekt bij vacatures steeds van de bemiddeling van dit Bureau gebruik te maken.

Hierna werd door den heer F. W. M. Poggenbeek, No. 5 van de vragen, door het Hoofdbestuur gesteld, ingeleid. De heer Poggenbeek besprak achtereenvolgens de gebruikelijke wijzen van fundeering voor de in deze vraag bedoelde gevallen, die naar zijne meening evenwel niet voldeden omdat daarbij geen voldoende zekerheid is te verkrijgen, dat verzakkingen zullen uitblijven.

Spreker was daarom op het denkbeeld gekomen om in verband met de groote aanhechting van cement met ijzer, buizen in den grond te boren, zooals dit geschiedt bij pijp-welboringen en deze buizen daarna met beton te vullen. Zulk een betonpaal van ongeveer 0.30 M. in diameter, waarvan de voet op de zandlaag rust, zou bij een draagvermogen van ongeveer 20000 K.G. ± f 250 kosten.

De heer E. M. Rood vraagt of het niet mogelijk is houten kokers in te laten, die bij minder kosten grooter kunnen zijn en dus ook grooter draagvermogen zullen bebben.

De heer Poggenbeek zegt, dat deze vierkante kokers niet in den grond gedraaid kunnen worden, zooals bij ijzeren buizen het geval is, en dat inspuiten van buizen in onzen slappen bodem niet mogelijk is. Ook maakt hij opmerkzaam, dat het indraaien van buizen niet zooveel moeite veroorzaakt. Hier ter stede wordt een waterput gemaakt die ongeveer 120 M. diep is.

De heer P. F. Laarman is van meening, dat de buis steeds vol water zal staan en de drukking te groot is, om. de beton te kunnen storten.

Ook de heer H. Moen G. Pzn. is deze meening toegedaan en tegen betonpalen, omdat men geene zekerheid zal hebben of de beton verspoeld is. De gewone wijze van fundeeren op een betonblok, waarmede uitstekende resultaten verkregen zijn, acht hij veel beter.

De heer I. Gosschalk kan zeer goed medegaan met het denkbeeld door den heer Poggenbeek geopperd en meent, dat men in het algemeen bij het maken van fundeeringen te zwaartillend is. Spreker geeft een aantal voorbeelden van door hem uitgevoerde herstellingen van fundeeringen, die zich zeer goed hebben gehouden.

De heer Posthumus Meijjes acht betonstorting uitstekend om goede fundeeringen te maken en geeft van een dergelijke fundeeringwijze bij een belangrijk werk toegepast, uitvoerige mededeelingen toegelicht door teekeningen.

De heer Poggenbeek beantwoordt de gemaakte bedenkingen en zegt daarbij, dat men de buis, nadat die is ingelaten, van onderen sluiten kan en na verwijdering van het water met beton kan vullen.

De Voorzitter bedankt den heer Poggenbeek voor zijne interessante mededeelingen en verzoekt hem over deze vraag een rapport op te stellen.

De heer Posthumus Meijjes leidde vervolgens vraag 9 in en besprak daarbij de verschillende manieren van leibedekking; hij kwam uit ervaring tot de conclusie, dat de beste wijze van leibedekking is het bezigen van Moezelleiën in Coeverdak met koperen leinagels bevestigd, welke meening door de verschillende aanwezigen werd gedeeld.

Wegens het vergevorderde uur werden de andere vragen, op de agenda. vermeld, niet besproken en overgegaan tot het bezichtigen van eene verzameling photographiën van zeer interessante bouwwerken uit Birma, Siam en China. De heer Th. G. Schill, die deze photographiën ter bezichtiging stelde, gaf daaromtrent onderhoudende toelichtingen.

De Voorzitter bedankte den heer Schill hartelijk voor zijne kunstbeschouwing en causerie en sloot, niets meer aan de orde zijnde, deze goed bezochte vergadering.

Afdeeling Utrecht, 10 Dec. 1895. De Voorzitter opende de vergadering; de notulen der vorige vergadering werden voorgelezen en goedgekeurd.

Door den penningmeester werd rekening en verantwoording gedaan van het financieel beheer in het afgeloopen jaar; de rekening sluit met een batig saldo; den penningmeester werd dank gebracht voor zijn goed beheer; de begrooting voor het jaar 1896 werd in behandeling genomen en na eenige besprekingen goedgekeurd en vastgesteld.

De heeren A. Nijland en A J. Vreeswijk, welke volgens rooster als bestuursleden moesten aftreden, werden met bijna algemeene stemmen herbenoemd, zoodat het bestuur voor het volgend jaar onveranderd blijft.

Door den Voorzitter werd meededeeling gedaan, dat door Burgemeester en Wethouders der gemeente Utrecht besloten is hare verordening op het bouwen en slopen te herzien, en hij achtte het daarom wenschelijk, dat ook door de Afdeeling eventueel gewenschte wijzigingen. aan het gemeentebestuur worden kenbaar gemaakt.

Na eenige besprekingen werd besloten eene Commissie van vijf leden te benoemen tot nazien en bespreking der bedoelde gewenschte wijzigingen.

Niets meer aan de orde zijnde, werd de vergadering door den Voorzitter gesloten.

BERICHTEN.

In de zitting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, van 11 Dec. j. l., heeft de heer Sanders voor de Polytechnische School te Delft gelijkstelling in rang gevraagd met de Rijks-Universiteiten, en de wenschelijkheid betoogd van uitbreiding van het onderwijs in de electro-techniek. Dit laatste is zeker naar veler hart gesproken; het bedoelde ook uitbreiding wat betreft de lokalen, voor dat onderwijs noodzakelijk.

In dezelfde zitting keurde de heer Lely de aangevraagde som van f 4000 voor een nieuwen hoogleeraar in de werktuigkunde volkomen goed. Hij juichte die uitbreiding toe, doch, vreesde dat nu de werktuig-bouwkunde, die alleen door een gewoon leeraar wordt onderwezen, meer op den achtergrond zal komen, in de oogen der studenten.

Hij meende, dat ook aan den leeraar de titel van hoogleeraar moet worden gegeven; ook om reden van billijkheid jegens den titularis. Uit de stukken blijkt, dat ook de Min. van oordeel is. dat de docent den titel van hoogleeraar verdient, en hij wil den Minister in de gelegenheid stellen dien docent tot hoogleeraar te benoemen door als amendement voor te stellen het art. met f 500 te verhoogen.

De Min. v. Binnenl. Zaken gaf den heer Farncombe Sanders volkomen toe, dat eene reorganisatie der school noodig is, vooral nu zij zich ontwikkeld heeft buiten het kader harer instelling. Aanvankelijk werd zij beschouwd als een voortgezet middelbaar onderwijs, doch langzamerhand is zij geworden de technische hoogeschool.

Wijziging is hier zeer noodig, om de school aan de tegenwoordige eischen te laten voldoen. Ook de bestuursinrichting eischt wijziging, daar geen curator, hoe lang ook aan de school werkzaam, tot lid van den raad van bestuur wordt toegelaten. Reeds heeft de Min. aan het bestuur zijne denkbeelden omtrent reorganisatie doen kennen. Zijn voornemen is nu eene commissie te benoemen om te adviseeren voor eene geheele reorganisatie. Komen nu die adviezen spoedig in, dan kan reeds voor eene volgende begrooting een voorstel worden gedaan.

Het ligt daarbij in de bedoeling der Regeering, om te voldoen aan het verlangen van den heer Lely, n.l. om den betrokken docent den titel te geven van hoogleeraar.

Bij de reorganisatie kan ook de electro-techniek tot haar recht komen. Tegen het amendement heeft de Min. geen bezwaar. Het zou toch slechts een vervroeging zijn der invoering van het werkplan, dat hij zich heeft voorgesteld.

De heer Tak van Poortvliet zeide, dat de commissie met instemming heeft aangehoord de gronden, waarop de heer Lely zijn amendement heeft toegelicht en ook dat de Min. zich er niet tegen verklaarde. Hij hoopt, dat de Minister het amendement overneemt.

De Minister nam het amendement over.

De artikelen der Staatsbegrooting betreffende de Polytechnische School werden daarna aangenomen.

De benoeming van den heer A. Huet tot Hoogleeraar, die zich ongetwijfeld in veler oogen lang, heel lang heeft laten wachten, zal dus spoedig een feit zijn.

In de zitting van de Tweede Kamer, op 13 dezer is behandeld geworden het onderhoud en de instandhouding van de *historische gedenkteekenen*. Op het desbetreffende art. was een amendement voorgesteld door de Commissie van rapporteurs, om het art. met f 1000 te verminderen. Deze f 1000 waren op het hoofdstuk Binnenl. Zaken uitgetrokken voor het ontwerpen van een plan van eventueele restauratie van de Grafelijke Zalen op het Binnenhof te 's Gravenhage.

De heer Mees, dit amendement toelichtende, zeide dat het niet beoogt om de restauratie der Grafelijke Zalen *niet* te doen plaats hebben, maar alleen om die te brengen, dus te laten, onder de leiding van het Departement van Waterstaat, dat de restauratie van het Binnenhof ook tot een bevredigend einde heeft gebracht. Die zalen behooren tot de landsgebouwen welke ressorteeren onder Waterstaat. Zeer praematuur acht de Commissie het ook, om nu reeds gelden toe te staan voor het opmaken van een plan. Eerst moet naar het oordeel der commissie tot ontmanteling worden overgegaan, en eerst dan kan tot het opmaken van een plan worden overgegaan.

De Minister van Binnenl. Zaken antwoordde, dat de Gr. Zalen behooren tot die monumentale gebouwen, welke ressorteeren onder Binnenl. Zaken, dat dan ook het toezicht heeft op alles

wat aan die gebouwen geschiedt en er een post voor brengt op de begrooting. Daarop is nooit aanmerking gemaakt, maar men zou volkomen terecht kunnen zeggen, dat een post voor restauratie van een monument op de begrooting van Waterstaat, daar niet tehuis behoort. De Minister heeft aan den Ministerraad voorgesteld het gebouw te rangschikken onder de monumentale gebouwen. Zoodra dit voorstel zal zijn aangenomen, kan er eerst sprake zijn van een plan. De f 1000 strekt om aan H. M. de Koningin een plan voor te leggen, wanneer de Ministerraad advies moet uitbrengen. Men wordt dus tot niets gebonden. Verschillende deskundigen zullen over het te geven advies moeten geraadpleegd en daarvoor beloond worden. De Commissie miskent, volgens den Minister, de beteekenis der aangevraagde som; het betreft slechts een geldaanvraag om in staat te zijn een advies aan de Kroon uit te brengen.

De heer Rutgers beweerde, dat met deze post beslist wordt, althans implicite, over stijl en karakter der Grafelijke Zalen, en twijfelde niet of Binnenl. Zaken zou met de restauratie worden belast. Dit laatste wilde hij tot geen prijs, uit vrees dat het gebouw bedorven zou worden. Hij wees daarbij op de restauratie van het Binnenhof onder Waterstaat, die zooveel tevredenheid vond. Het eenige wat het Binnenhof ontsierde. was het fonteintje, welk horrendum moest verdwijnen. Spreker verklaarde zich voor het amendement.

De heer Van Bylandt (Gouda) wees op de groote historische waarde der Loterijzaal en meende, dat men den post van f 1000 kon toestaan, nu de Minister had toegezegd eene Commissie van deskundigen te raadplegen; een enkel geneesheer was hier niet voldoende.

De heer Veegens verklaarde zich tegen den post, omdat Binnenl. Zaken en Waterstaat het oneens zijn over de vraag of de gebouwen, onder beheer van Waterstaat, naar Binnenl. Zaken moeten overgaan.

De heer Vermeulen was voor restauratie door de Afd. Kunsten en Wetenschappen, die getoond had tegen verknoeiing van het Binnenhof te zijn.

De heer Mees handhaafde den post uit vrees dat alle historische monumenten bij Binnenl. Zaken zouden komen.

De Minister erkende met den heer Rutgers de ontsiering van het Binnenhof door het fonteintje, tot verdwijning waarvan de heer Rutgers zou kunnen medewerken door goedkeuring der f 1000, welke strekken om te zorgen, dat de Loterijzaal worde gerestaureerd volgens de eischen der kunst, en met toelichting van deskundigen.

De heer Rutgers blijft overtuigd, dat de Kamer wel geld voor de restauratie wil geven, maar het is de vraag of zij die wil overlaten aan Binnenl. Zaken.

De Minister verklaarde nog aan de verwerping der f 1000 de beteekenis te hechten, dat de Kamer de restauratie der zaal als historisch gedenkteeken niet wil, en wijst er nog op dat de heer Peters, die studie heeft gemaakt van de restauratie van het Binnenhof en onder Waterstaat behoort, met den heer Van Byland gerequestreerd heeft (adres „die Haghe") om de restauratie der Ridderzaal onder Binnenl. Zaken te brengen.

Het amendement der Commissie van rapporteurs is daarna met 48 tegen 46 stemmen aangenomen, zoodat de f 1000 niet is toegestaan.

PERSONALIA.

Bij het dezer dagen aan de Luiksche universiteit gehouden examen voor electrisch-ingenieur is o.a. het diploma uitgereikt aan onze landgenooten, de heeren Bunnik, gepens. luit. ter zee 1e kl.; Verdam, idem 2e kl.; De Rochemont, 1e luit. der genie O.-I. leger; Nolst-Trénité, luit. ter zee 2e kl., en Van Heteren, luitenant-ingenieur.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Amersfoort, 3 December. De architect W. H. Kam, het bouwen van een woonhuis. Van 10 inschrijvingen, de laagste van H. J. Fijnenberg voor f 11700.—.

Zwolle, 5 December. De architect D. de Herder, het bouwen van een sigarenfabriek met woonhuis. Van 12 inschrijvingen, de laagste B. M. van Vilsteren voor f 12145.—.

Groningen, 6 December. Het Ministerie van Binnenl. Zaken, het uitbreiden van de Universiteits-bibliotheek. Begrooting f 67000. Van 18 inschrijvers, de laagste Van C. Roelfs te Winschoten voor f 66846.—.

Hengeloo, 6 December. De architect van der Goot & Kruisweg, het bouwen van een liefdegesticht. Van 22 inschrijvers, de laagste van Muller & Beltman voor f 43599.—.

BUREAU VOOR PLAATSING VAN OPZICHTERS EN TEEKENAARS.

Marnixstraat 402, *Amsterdam.*

Aantal ingeschreven sollicitanten voor:

Bouwkundig Opzichter: 2

Bouwkundig Opzichter-teekenaar: 3 (waarvan 2 ook voor opzichter of voor teekenaar.)

Aantal aanvragen voor:

een.

VACANTE BETREKKINGEN.

Ervaren werktuigkundig teekenaar, tegen 1e Januari op een techn. bureau. Voorl. salaris f 60 p. md. Techn. opleiding verlangd. Uitvoerige meededeeling omtrent leeftijd, opleiding, vroegeren werkkr. enz. Onder motto „Teekenaar," aan Haasenstein en Vogler. Amsterdam.

Bouwkundig Weekblad.

Orgaan van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst

21 DECEMBER 1895. **15de JAARGANG.** **No. 51.**

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Door het Hoofdbestuur der Maatschappij is het volgende schrijven ontvangen :

's Gravenhage, 16 December 1895.

WelEdel Gestrenge Heeren !

Krachtens de daartoe in de Afdeelingsvergadering van 13 dezer ontvangen opdracht, heeft het Bestuur dezer Afdeeling de eer U mede te deelen :

1°. dat in die Vergadering, na lang beraad, met 32 tegen 4 stemmen, de voorgestelde wetswijziging, in zake de Afdeelingsleden, is verworpen.

2°. dat daarop het Bestuur is uitgenoodigd, dit onverwijld ter Uwer kennis te brengen; alsmede, dat een belangrijk gedeelte der Afdeeling, vóór de intrede van het nieuw Maatschappelijk jaar, zich wenscht af te scheiden, tenzij vóór den 23sten dezer van U de *stellige* en *besliste* verklaring mocht inkomen, bereid te zijn, om, met het oog op de gevolgen die de aangenomen wetswijziging voor de Afdeelingen zal hebben, in eene daartoe te beleggen buitengewone Algemeene Vergadering het voorstel tot herroeping dier wetswijziging te zullen doen en te zullen verdedigen.

Aangezien ter bespreking van uw antwoord, den 27sten dezer eene Buitengewone Afdeelingsvergadering zal gehouden worden, verzoeken wij U met allen aandrang ons vóór den 23sten a. s. dat antwoord te doen toekomen, U ernstig in overweging gevend in het belang der Maatschappij en van hare Afdeelingen op de plaatsgevonden wetswijziging terug te komen.

Hoogachtend, teekenen wij ons

C. H. Peters, *Voorzitter.*
J. F. L. Frowein, *Secretaris.*

*Aan
het Hoofdbestuur van de
Maatschappij tot Bevordering
der Bouwkunst.*

Op dit schrijven is door het Hoofdbestuur het volgende geantwoord :

*Aan
het Bestuur v. d. Afd. 's-Gravenhage
v. d. Mij. t. B. d. B.*

In zijne Vergadering van 21 Dec. jl. nam het Hoofdbestuur kennis van uw schrijven d.d. 16 Dec.

Naar aanleiding uwer mededeeling dat in de Vergadering der Afdeeling 's-Gravenhage „na lang beraad met „32 tegen 4 stemmen de voorgestelde wetswijziging in „zake de Afdeelingsleden is *verworpen*" wenscht het Hoofdbestuur er u op te wijzen, dat deze wetswijziging na breedvoerige discussie in de Algem. Vergadering van 30 Mei jl. door de stemhebbende gewone leden der Maatschappij met overgroote meerderheid is aangenomen, (*) en dus het verwerpen dier wetswijziging door, voor een groot deel leden uwer Afdeeling, geen

(*) Op deze vergadering waren tegenwoordig 26 leden uit Amsterdam en 39 uit andere plaatsen.

stemhebbende gewone leden der Mij., op de eenmaal gevallen beslissing van geen invloed kan zijn, maar alleen er toe kan bijdragen de thans bestaande scheeve en onzuivere verhouding der Afdeelingen tot de Mij. in het volle licht te stellen.

Naar aanleiding uwer 2e. mededeeling dat een belang- „rijk gedeelte der Afdeeling voor de intrede van het „nieuwe maatschappelijk jaar zich wenscht af te scheiden, „tenzij voor den 23en dezer van het Hoofdbestuur de „stellige en besliste verklaring mocht inkomen bereid te „zijn om, met het oog op de gevolgen, die de aange- „nomen wetswijziging voor de Afdeeling zal hebben, in „een daartoe te beleggen Algemeene Buitengewone „Vergadering het voorstel tot herroeping dier wets- „wijziging te zullen doen en te zullen verdedigen" moet het Hoofdbestuur U doen opmerken dat het gebonden is aan het besluit van de Algemeene Vergadering op 31 Mei j.l. en zich niet bevoegd rekent om U een stellige en besliste verklaring te geven om een voorstel tot herroeping van dit besluit te doen en dat voorstel te verdedigen.

Immers de bedoelde wetswijziging is voorbereid door een speciaal daartoe ingestelde Commissie bestaande uit de Voorzitters der Afdeelingen met enkele leden v. h. Hoofdbestuur en op advies dier Commissie en gesteund door het Hoofdbestuur, eerst na breedvoerige discussie in de Alg. Verg. van Mei. jl. door de stemhebbende gewone leden der Mij. aangenomen.

Met deze wetswijziging beoogt men een betere verhouding tusschen de Afdeelingen en de Mij. tot stand te brengen. Overtuigd dat de bloei der Afdeelingen ten nauwste samenhangt met die der Mij. is het voorstel daartoe door de Commissie met alle omzichtigheid overwogen en bij het Bestuur ingediend met de bepaling dat eerst na een tijdperk van 10 jaren deze wetswijziging op de tegenwoordige Afdeelingsleden van toepassing zoude zijn, welk tijdperk door de Algemeene Vergadering echter op vijf jaren is gesteld.

De wetswijziging kan dus op dit oogenblik nog geen merkbaren nadeeligen invloed op den bestaanden toestand der Afdeelingen uitoefenen, en om aan de financieele bezwaren voor de *nieuw* toetredende leden tot eene Afdeeling te gemoet te komen, is op voorstel van uwen Voorzitter in de Algemeene Vergadering beslist dat de Afdeelingen de Kunstlievende leden der Mij. kunnen aannemen met dien verstande dat voor elk zoodanig toetredend lid door de Mij. eene retributie van f 2 aan de Afdeeling zal worden uitgekeerd.

Ingevolge Art. 44 van de wet wordt een *Buitengewone Algem.* Vergadering belegd wanneer 50 gewone leden der Mij. het verlangen daartoe bij het Hoofdbestuur kenbaar maken.

Mocht het in die eventueel te beleggen Vergadering blijken dat het in het wezenlijk belang der Maatschappij en der Afdeelingen is, reeds aanstonds terug te komen op de in Mei vastgestelde wetswijziging dan zal het Bestuur zeker bereid bevonden worden om al zulke maatregelen te bevorderen en te steunen, die men, zonder de belangen der Maatschappij te schaden, meent in het belang der Afdeelingen te moeten nemen.

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

C. MUYSKEN, *Voorzitter.*

C. T. J. LOUIS RIEBER, *Secretaris.*

EEN REDEVOERING VAN DEN HEER DE BAUDOT.

(Uit het Fransch vertaald, naar E. Rümler.)

Het bestudeeren van de bouwkunst van het verledene, heeft ten doel daaruit leering te trekken die vruchten zal afwerpen, mits elke nabootsing volkomen zij buitengesloten. Dit was een der beweringen van den architect de Baudot bij de opening zijner lessen van den cursus over de Fransche bouwkunst, in het Trocadero te Parijs.

De artist moet niet copieeren of de werken van zijn voorgangers in een ander kleed steken, al zijn dit ook meesterwerken; hij moet die werken ontleden om de beweegredenen te doorgronden die den maker hebben geleid bij de samenstelling en de versiering van zijn bouwwerk.

Intusschen, wat zien wij gebeuren in de tijden die ons zijn voorafgegaan? Er zijn slechts twee of drie tijdperken aan te wijzen die werkelijk iets geschapen hebben, waaronder het Grieksche tijdperk en de Middeneeuwen in de eerste plaats. De andere stijlen der bouwkunst zijn slechts weder-oplevingen van die enkele perioden die oorspronkelijk en vruchtbaar zijn geweest door het nieuwe en logische van de constructieve gedachten. Voor den voortreffelijken hoogleeraren in de bouwkunst is *scheppen*, het beredeneerde gebruikmaken der materialen waarover men bij de samenstelling van gebouwen beschikt, en die in overeenstemming zijn met de eischen van het klimaat, en van het heerschende sociale leven.

De versiering van zulke gebouwen moet natuurlijk rechtstreeks voortvloeien uit de samenstelling zelve; zij heeft slechts ten doel, om ten behoeve van het genot van het oog een behaaglijker uiterlijk aan de structeur van het bouwwerk te geven; nimmer mag zij de vermomming zijn van die samenstelling, of het middel om deze anders te doen schijnen dan zij is.

De Grieksche kunst toont in hooge mate deze karaktertrekken. De Romeinsche kunst heeft zich daarmede slechts geïnspireerd, zeide de Baudot, de Romeinsche kunst is geen scheppende kunst geweest. Wij moeten evenwel opmerken, dat de gewelven de keizers in staat hebben gesteld een middel tot overdekking van hunne grootsche monumenten te vinden, dat aan de bouwmeesters van Perikles onbekend was of, ten minste, dat zij niet konden toepassen.

De groote luister der Gothische kunst is eveneens een gevolg van haar scheppenden geest. Zij heeft nieuwe vraagstukken weten op te lossen door middel van methoden waarvan geen spoor, voor haar bestaan, is aan te wijzen. De ornementatie van den spitsbogenstijl is aangewezen door de bouwvormen zelve van het bouwwerk: elke versierde steen is tevens een steen die niet te derven is voor de stabiliteit van het geheel. In een woord, de constructie moet niet van de versiering te scheiden zijn. De overige tijdperken mogen fraaie werken aan de nakomelingschap hebben achtergelaten, zij hebben niet geschapen.

Wat waar is voor de bouwkunst, is ook waar voor de versieringskunst.

Het groote kwaad van den tegenwoordigen tijd is daarin gelegen, dat de kunstenaar niet tevens de constructeur is. De Baudot heeft deze zoo juiste bewering helder doen uitkomen in zijn redevoering. Men beklaagt

zich, heeft hij gezegd, dat er geen hedendaagsche, moderne stijl is, hoewel onze architecten nieuwe materialen ter hunne beschikking hebben, waarvan de toepassing alleen reeds aanleiding moest geven tot oorspronkèlijke scheppingen. Het struikelblok is echter dit, dat de bewerking en meestal ook het gebruik maken van deze materialen afhankelijk is van bepaalde personen, wier rol het niet is om vooruit te zien welk gebruik men met het oog op versiering er van kan maken. Het ijzer b. v., gaat door de handen van den smid, en van den ingenieur die met naùwgezetheid een kap of eenig samenstel zal berekenen, en deze bijeenvoeging van metalen onderdeelen kan niet meer versierd worden zonder haar te verbergen, dat is dus, zonder haar te vermommen. Het zou noodig zijn, dat de kunstenaar, dat de architect, tijd en lust had om zelve vormen in metaal uit te denken, die geschikt kunnen zijn én voor de stabiliteit der samenstelling, én voor hare versiering. Of wel, de ingenieur zou zich tot kunstenaar moeten weten te vormen en zelve de oplossingen vinden. Zonder eenigen twijfel zouden wij dan nieuwe vormen te zien krijgen, die tegelijkertijd zeer fraai en zeer passend voor de constructie zouden kunnen zijn.

Ter nauwernood durft de heer de Baudot te zeggen, dat een samensmelting der leerscholen voor bouwkunstenaars en die voor ingenieurs noodig is; van beide scholen is de taak heden ten dage te veel uiteenloopend, en de in beide heerschende vooroordeelen, die slechts in Frankrijk bestaan, doen zien dat ze afgunstig op elkander zijn.

Het is een uitgemaakte zaak, zonder nu juist tot deze samensmelting te geraken, dat met de hedendaagsche wijze van construeeren, de eigenlijke man, de ontwerper van het werk, meer dan ooit in werkelijkheid de meester moet zijn; het moet niet noodig zijn, dat hij de berekeningen voor sommige onderdeelen van het gebouw toevertrouwt aan andere personen.

Dat is het wat vele onzer vakgenooten reeds sedert geruimen tijd hebben begrepen. Maar dit is geenszins voldoende. Thans is het noodzakelijk, dat eene meer grondige bestudeering der materialen hen leide tot het daarvan geven van nieuwe en artistieke vormen.

Wij zijn overtuigd, dat de zoo juiste door den heer de Baudot verkondigde denkbeelden die zijne toehoorders met warmte hebben toegejuicht, ook weerklank zullen vinden bij al diegenen, die de middelmatigheid van onze hedendaagsche nabootsingen betreuren.

DE GRAFELIJKE ZALEN.

Naar aanleiding van de beslissing in de Tweede Kamer gevallen omtrent de Grafelijke Zalen op het Binnenhof te 's Gravenhage, meenen wij de lezers een dienst te doen door in herinnering te brengen, wat door den Minister van Waterstaat enz. is geantwoord op het voorloopig verslag omtrent de begrooitng 1896 voor zijn departement. Het antwoord zegt:

De Minister is voornemens vast te houden aan de regeling van het beheer der landsgebouwen, ook wat betreft de daartoe behoorende groote zaal met gerechtshof op het Binnenhof.

Het is zijne meening, dat de groote zaal op het Binnenhof en het daaraan belendende gerechtshof, zoo spoedig mogelijk moeten worden hersteld, met inachtneming van de geschiedkundige en bouwkundige beteekenis van die gebouwen.

Dit zal kunnen geschieden, zoodra eene noodzakelijke uitbreiding van het gerechtshof onderhanden wordt genomen, die den aanbouw van een nieuw gedeelte aan de oostzijde daarvan noodzakelijk zal maken. Door het afbreken van de, de zaal exclaveerende gebouwen, zullen hare noordelijke en zuidelijke muren vrij komen en afdoende kunnen worden beoordeeld, wat ter herstelling daarvan noodig is.

Door het tegen den oostelijken muur van het gerechtshof aan te bouwen nieuwe gedeelte wordt het aanzien van het Binnenhof aan die zijde geheel beheerscht.

Het ligt in 's Ministers voornemen om over de daartoe betrekkelijke voorstellen van den Rijksbouwmeester ook adviezen van andere, buiten zijn departement staande, deskundigen in te winnen.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling Haarlem, 3 Dec. 1895. De laatste vergadering door de Afdeeling Haarlem en Omstreken van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst was wederom goed bezocht.

Nadat zij door den Voorzitter, den heer Jacques Leijh, is geopend en de notulen der vorige vergadering zijn goedgekeurd, wordt door den heer Droste namens zijn commissie een concept ter tafel gebracht, van het gewijzigde en herziene reglement.

Na eenige discussie over de contributie der kunstlievende leden die op f 2.50 wordt vastgesteld, wordt het concept door de Vergadering goedgekeurd en der Commissie door den Voorzitter dank gezegd.

Daarna worden de Commissiën benoemd ter beantwoording der door het Hoofdbestuur gestelde vragen.

Voor vraag I worden benoemd de heeren A. F. Kerrebijn, E. von Saher en Rego Veth.

Voor vraag II en vraag III, de heeren J. van den Ban, J. W. G. Droste, Jacques Leijh, J. A. G. van der Steur en J. Wolbers.

Voor vraag IV en vraag V de heeren P. Kleiweg Dyserinck, H. J. Geijl en J. G. Michielse.

Voor vraag VI de heeren G. B. J. Beccari, A. J. de Waal Malefijt, A. J. Stoel Jr. en J. H. Welsenaar.

Voor vraag VII en VIII de heeren A. J. de Waal Malefijt, A. J. H. Reijnders, S. Roog en A. J. Salm.

Voor vraag IX de heeren Jacques Leijh, S. Roog en S. P. Rijnierse.

Voor vraag X en vraag XI worden geene Commissiën benoemd.

Voor vraag XII de heeren G. P. J. Beccari, J. W. G. Droste, H. J. Geijl JCz. en J. G. Michielse.

Voor vraag XIII de heeren J. W. G. Droste, J. B. Lasschuit. en J. G. Michielse.

Welke heeren voor zoover ze tegenwoordig zijn, allen de benoeming aannemen.

Nadat op verzoek van den heer Kerrebijn drie afgevaardigden worden benoemd voor de Algemeene Vergadering van den Partikulieren Arbeidsraad, wordt door den heer Michielse overgegaan tot behandeling van zijn onderwerp, naar aanleiding van het Brandweercongres, door hem uitgewerkt en ten doel hebbende om het brandgevaar bij groote openbare gebouwen tot een minimum te herleiden.

De heer Michielse deelt mede, dat hij dit onderwerp in de Fransche taal heeft opgesteld, omdat het oorspronkelijk zijne bedoeling is geweest het op het Brandweer-Congres te behandelen, waarin hij echter door bijzondere omstandigheden verhinderd werd. Gemakshalve verzoekt hij nu de vergadering om hem toe te staan, die taal ook hier te mogen gebruiken. De spreker heeft zijn denkbeeld in schets op groote schaal zeer duidelijk op papier gebracht, toont daarbij aan dat hij voor de brandblussching van groote openbare gebouwen gebruik wil maken van de stoomkracht der fabrieken, in de nabijheid dier gebouwen gelegen.

Hij wil daartoe rondom en door die gebouwen een speciale brandbluschleiding leggen, en die leiding aansluiten op een vaste stoompomp in een der naastbijzijnde fabrieken.

Hij wijst op de groote voordeelen van dit stelsel door op de teekening aan te toonen, hoe één man, door de kraan der hoofdleiding van de fabriek naar het gebouw te openen, op alle punten van het gebouw direct water kan geven, door alsdan een der vele kranen te openen, die in de leiding van het gebouw zijn aangebracht.

De spr. heeft de voldoening, dat zijn denkbeeld, dat hier slechts in korte trekken wordt weergegeven, zeer de aandacht trekt, en zeer veel bijval vond; wel werden nog eenige bezwaren geopperd en over enkele onderdeelen nog wat gediscussieerd, doch men kon zich ten slotte zeer goed vereenigen met het voorstel om het denkbeeld van den spreker te overwegen en van alle kanten te bekijken, om het dan in de volgende vergadering nog eens te bespreken.

Niets meer aan de orde zijnde, wordt de vergadering wegens het vergevorderde uur, onder dankzegging aan den spreker, door den Voorzitter gesloten.

Afdeeling Leeuwarden, 12 December 1895. Na enkele huishoudelijke mededeelingen ontving de heer H. Feddema het woord tot inleiding en toelichting van eene in de vorige vergadering ingediende motie luidende: de vergadering van 28 Nov., van oordeel zijnde, dat naar aanleiding van de wetsverandering der Maatsch., de toestand onzer Afdeeling onmogelijk wordt, wenscht daarover het oordeel van de thans afwezige leden te vernemen.

Spr. bepaalt de aandacht van de vergadering in de eerste plaats bij de middelen door de Maatsch. aangewend om de band tusschen haar en de Afdeelingen hechter te maken en geeft een kort overzicht van het verhandelde op de vergaderingen gehouden in Januari te Arnhem, den 5en April te Amsterdam, en de Algemeene Vergadering op 31 Mei aldaar.

De besluiten op laatstgenoemde vergadering genomen, komen wel aan de Maatschappij ten goede, doch houden geen rekening met de belangen der Afdeelingen. De Maatschappij is hiermede op een verkeerden weg gekomen; de bedoeling mag goed zijn, doch in de praktijk zullen deze middelen blijken verkeerd te werken. De band die reeds aan hechtheid veel te wenschen overliet, is er ook sedert niet beter op geworden. Alkmaar is voorgegaan met zich af te scheiden, in andere Afdeelingen zijn bezwaren gerezen tegen de wetsverandering en in den Haag zijn stemmen opgegaan van afkeuring tegen het afschaffen van de Afdeelingsleden na verloop van de gestelde vijf jaren.

Spr. vraagt, wat doet de Maatsch. voor de Afdeelingen, wat hebben we aan het Maatsch. gebouw, wat ontvangen de Kunstlievende leden voor hun geld? Het een zoo veel als het ander beteekent weinig. De Kunstlievende leden zijn de figuranten die de kas der Maatsch. steunen.

Zoo niet nu, dan moet er toch met vijf jaar een scheuring komen. Spr. is niet voor afscheiden, acht een bond onder de bouwkundigen in Nederland gewenscht, doch de omstandigheden maken zulks noodzakelijk; hij meent de onhoudbaarheid te hebben aangetoond en eindigt met den wensch, dat de vergadering een goede keuze moge doen.

Hierop volgde een levendig debat, waaraan de meeste leden deelnamen en waarbij de inleider met een enkele uitzondering algemeen bijval ondervond. Werd de meening uitgesproken, dat een opwerking van het bouwkundig leven van een plaatselijke Vereeniging was te verwachten, daar werd zulks door een der leden ten sterkste in twijfel getrokken en er met nadruk op gewezen wat een Maatschappij als die tot bevordering der Bouwkunst beteekent, wat de Maatschappij in het algemeen heeft gedaan, wat de Afdeeling aan haar was verschuldigd en waarschuwde nogmaals de vergadering voor een stap die later wel eens kan blijken een verkeerde te zijn geweest. Deze stem bleek evenwel ook ditmaal, als de stem eens roepende in de woestijn te zijn, en met algemeene stemmen min een, werd een voorstel tot opheffing van de Afdeeling en oprichting van eene plaatselijke Vereeniging aangenomen.

Op verzoek van de vergadering nam het Bestuur op zich, nevens de afwikkeling van de zaken der Afdeeling betreffende, als Commissie de voorbereidende werkzaamheden voor de oprichting van een nieuwe Vereeniging te bevorderen.

De ontwerpen ingezonden op de door de Maatschappij in 1894 uitgeschreven prijsvragen waren in het vergaderlokaal tentoongesteld.

Afdeeling 's Gravenhage, 13 December 1895. Tegenwoordig waren 37 Leden. De Voorzitter, de heer C. H. Peters, opent de vergadering, waarna de notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De heer J. Bosboom, ter balletage voorgesteld, werd hierop als lid der Afdeeling aangenomen.

De Penningmeester, de heer Nic. Molenaar, brengt ter tafel zijne rekening en verantwoording over 1895; tot het nazien daarvan worden door den Voorzitter uitgenoodigd de heeren H. E. de Baan, F. W. van Gendt en J. Kok.

Intusschen stelt de heer A. Mulder voor, in afwijking van de orde der op de agenda gestelde onderwerpen, nu allereerst in behandeling te nemen de voorgestelde reglements-wijziging. Dit voorstel, door den heer Berden ondersteund, maar door den heer Knuttel en den Voorzitter bestreden, vindt geen instemming bij de vergadering, zoodat de gestelde orde blijft.

Bij monde van den heer Kok brengt daarna de Commissie rapport uit over de rekening van den Penningmeester; zij stelt voor die goed te keuren, waartoe, na dankbetuiging aan Penningmeester en Commissie, wordt besloten.

Vervolgens worden ter vervanging van de aftredende, niet herkiesbare bestuursleden, de heeren Nic. Molenaar en A. C. Paardekooper, gekozen de heeren J. W. H. Berden en A. Stigter.

Tot Voorzitter wordt met nagenoeg algemeene stemmen herkozen de heer C. H. Peters.

Ook de heer Mutters, Bibliothecaris, werd als zoodanig herkozen.

Tot afgevaardigden naar de gewone Algemeene Vergaderingen der Maatschappij werden verkozen de Voorzitter en de Secretaris, en tot hunne plaatsvervangers de Vice-voorzitter en de Penningmeester.

Tot candidaten voor den Arbeidsraad worden met algemeene stemmen gekozen, de architecten: de heeren E. F. Ehnle (aftredend lid) en L. Faber; de patroon: de heer Franses, mr. smid, en de werklieden: de heeren P. de Heer en C. J. Linders (aftredende leden) en C. Kaandorp en K. Thole, timmerlieden.

Tot afgevaardigden naar de Algemeene Vergadering van den Arbeidsraad worden gekozen de heeren H. E. de Baan, J. A. Houtman en M. Kramers. Het mandaat van die afgevaardigden geeft geen aanleiding tot bespreking.

Door den Penningmeester wordt alsnu zijne begrooting voor het volgende jaar aangeboden.

De heer Van Wadenoyen vraagt of die begrooting is opgemaakt in verband met de gewijzigde wet der Maatschappij.

De Voorzitter antwoordt, dat zoolang het Reglement der Afdeeling niet gewijzigd is, de oude wet van kracht is en de begrooting daarop gebaseerd is.

De heer Berden meent, dat in den thans bestaanden toestand deze begrooting vergeesch werk zal zijn.

Na deze opmerkingen wees de Voorzitter er op, dat op deze begrooting niet voorkomen de jaarlijksche bijdragen ad *f* 25.— voor Kunstnijverheids-museum en Arbeidsraad. Zoolang de kas der Afdeeling met een nadeelig saldo sloot, meende het Bestuur zich van dergelijke dotaties te moeten onthouden.

De heer van Nieukerken betreurt dit zeer, en stelt voor om, zoodra de financieele krachten dit gedoogen, deze bijdragen weder te verleenen.

De vergadering geeft hare instemming hiermede te kennen; aan de besturen van de beide inrichtingen zal hieromtrent bericht gezonden worden.

Na afloop van al deze huishoudelijke werkzaamheden brengt de Voorzitter den dank der vergadering over aan de beide aftredende bestuursleden voor al hetgeen door hen in het belang der Afdeeling is verricht, en stelt daarna aan de orde punt 11 van de Agenda, de voorgestelde Reglementswijziging, welk punt door hem kortelijk wordt toegelicht met verwijzing naar de bij het convocatiebiljet gevoegde toelichting.

De heer Berden dankt voor de duidelijke uiteenzetting der zaak en wijst op de dezer dagen aan de leden der Afdeeling gezonden circulaire waarin door een 25 tal leden wordt voorgesteld om de reglements-veranderingen af te stemmen en liever de Afdeeling los te maken van de Maatschappij en als zelfstandige bouwkundige Vereeniging te reconstrueeren. Reeds hebben 41 — volgens latere mededeeling van den heer Wadenoyen 42 — leden hunne instemming met dit voorstel verklaard.

De heer Van Nieukerken motiveert zijne adhesie aan de circulaire; wijst op den achteruitgaanden toestand der Maatschappij, waarvan het Hoofdbestuur tweedracht onder de leden zaait, in plaats van te trachten hen zooveel mogelijk te vereenigen; hij vreest, dat bij aanneming der wijzigingen de Afdeeling,

thans bloeiende, met de Maatschappij zal vallen. Hij acht het echter niet in het belang der Afdeeling, zich los te maken van de Maatschappij en stelt voor, dat de Afdeeling zal bewerken, terugneming der Wetswijziging.

De Voorzitter licht toe het standpunt van het afdeelingsbestuur in deze zaak; wijst op Art. 1 van ons Reglement en stelt voor eene commissie te benoemen om de bezwaren aan het Hoofdbestuur mede te deelen en te dezer zake in overleg te treden.

De heer Mialaret kan zich met dit voorstel niet vereenigen en meent, dat het Hoofdbestuur misbruik maakt van Art. 1 van ons Reglement. Spreker verzocht stemming over punt 11.

De Voorzitter licht nader toe de houding van het afdeelingsbestuur en wijst er uitdrukkelijk op, dat de Wetswijziging door de Algemeene Vergadering der Maatschappij is bekrachtigd en *niet* is eene beslissing van het Hoofdbestuur.

De heer Vas Dias betwijfelt of de Algemeene Vergadering zal terugkomen op het besluit der Wetswijziging, dat zeker niet dan na ernstig beraad zal genomen zijn en meent, dat de Afdeeling het recht heeft af te stemmen het verzoek van het Hoofdbestuur om eene reglementswijziging, welke aan de rechten der leden te kort doet.

De heer du Rieu deelt de meeste der tegen de Maatschappij ingebrachte bezwaren; constateert de gebrekkige vertegenwoordiging der Afdeelingen op de Algemeene Vergadering, waardoor een besluit door Amsterdam gewild, altijd zal aangenomen worden. Spreker gelooft echter niet, dat afscheiding van de Maatschappij raadzaam is, omdat hij weinig heil ziet in al die kleine vereenigingen, die bij menigte zich in den laatsten tijd vormen; hij meent, dat allereerst de bezwaren aan de Maatschappij moeten kenbaar gemaakt worden.

De heer Berden zegt, dat deze besprekingen buiten de orde zijn en stelt voor tot stemming over punt 11 over te gaan

De Voorzitter is het hiermede eens, maar gaf gaarne de gelegenheid de zaak uitvoerig te bespreken alvorens eene beslissing zou genomen worden. De Reglementswijziging, hierop in stemming gebracht, werd met 32 tegen 4 stemmen verworpen, terwijl 1 blanco biljet ingeleverd werd.

Alsnu stelde de Voorzitter voor eene Commissie te benoemen uit Bestuursleden en gewone leden samengesteld, ten einde te overleggen hoe nu verder te handelen.

De heer Mialaret verklaart zich tegen het benoemen van eene Commissie.

De heer Boersma vraagt of het niet geraden is af te wachten wat het Hoofdbestuur nu zal doen.

De heer Berden wenscht het Hoofdbestuur zeer spoedig in kennis gesteld te zien van den loop der zaak; verwacht echter van het Hoofdbestuur geen tegemoetkoming aan de bezwaren, en acht het noodig, dat vóór 1 Januari 1896 eene beslissing genomen is, ten einde de leden tijdig vóór het nieuwe jaar voor hun lidmaatschap der Maatschappij zouden kunnen bedanken. Spreker geeft in overweging de volgende motie aan te nemen:

„de Vergadering noodigt het Bestuur uit: om het Hoofdbestuur in kennis te stellen met het genomen besluit *niet* te voldoen aan zijn verzoek van reglementswijziging; en tevens: om de Afdeeling los te maken van de Maatschappij en als zelfstandige, Haagsche bouwkundige Vereeniging te reconstrueeren."

De Voorzitter zegt, dat deze motie door het Bestuur nooit zal aanvaard worden; een bestuur dat zich zelf maar eenigszins respecteert, kan geen voorstel tot zelf-ontbinding aannemen.

Buitendien is deze motie van zóó wijde strekking, dat zij in deze vergadering niet behandeld kan worden.

De heer v. Wadenoyen verzoekt stemming over de motie-Berden.

De Voorzitter herhaalt, dat in deze Vergadering, waar slechts 37 van de 160 leden tegenwoordig zijn, niet gestemd kan worden over zulk eene motie; deze zou vooraf aan *al* de leden der Afdeeling behooren ter kennis gebracht te worden.

De heer v. Wadenoyen erkent dit, maar zou gaarne besloten zien om in eene volgende Buitengewone Vergadering de motie en verdere voorstellen te behandelen.

De heer Van Nieukerken is tegen de motie en acht die tegenover de Maatschappij, die in moeielijkheden zit, minder fair.

De heer Boersma wenscht *spoedige* behandeling en beslissing,

De heer du Rieu wijst op het onmogelijke van dien spoed, daar niet het Hoofdbestuur, maar de Algemeene Vergadering in dezen te beslissen heeft, en vóór 1 Januari 1896 geen Algemeene Vergadering kan uitgeschreven worden, hetgeen door de heer Van Nieukerken wordt toegestemd.

De heer Berden acht, dat de Afdeeling, wanneer vóór 1896 geen besluit genomen is, in een onhoudbaren toestand geraakt.

De heer Van Nieukerken stelt voor om te trachten vóór 1 Januari 1896 van het Hoofdbestuur eene verklaring te verkrijgen; afscheiding van de Maatschappij acht spreker niet gewenscht.

De heer du Rieu wijst er bij vernieuwing op, dat de eindbeslissing verblijft niet aan het Hoofdbestuur, maar aan de Algemeene Vergadering.

De heer Berden trekt zijne motie in, maar blijft er op aandringen om vóór 1 Januari 1896 te vernemen wat het Hoofdbestuur in dezen voornemens is te doen.

De Voorzitter, het gesprokene resumerende, meent dat het de bedoeling der vergadering is, dat het Bestuur der Afdeeling zich ten spoedigste zal wenden tot het Hoofdbestuur met het verzoek om vóór 1 Januari 1896 te mogen vernemen of het genegen is om, bijv. in de maand Januari of Februari e. k. eene Buitengewone Algemeene Vergadering uit te schrijven ten einde daarin de bezwaren van de Afdeeling te behandelen.

Bij acclamatie wordt het Bestuur hiertoe gemachtigd, waarna de heer Mialaret wijst op de noodzakelijkheid om van hét Hoofdbestuur vooral een *gedecideerd* antwoord te verkrijgen en de heer Berden voorstelt om nog in *deze* maand December eene Vergadering te houden om het antwoord van het Hoofdbestuur te behandelen.

Dit voorstel wordt door de vergadering aangenomen.

Daarna bracht de Voorzitter de door de Maatschappij ter behandeling gestelde vragen ter tafel en noodigde eenige leden uit die te beantwoorden en daarvan verslag uit te brengen.

Wegens het vergevorderde uur kon de lezing van den heer Peters over het Pantheon en zijn stichtingstijd geen plaats vinden; op verzoek van den heer Boersma beloofde de heer Peters die in eene volgende vergadering te zullen houden.

Hierop sloot de Voorzitter de vergadering, eene zeer belangrijke verzameling platen van het Pantheon was in de zaal tentoongesteld.

BERICHTEN.

In hare vergadering van 7 December jl., heeft de Fransche Academie van Schoone Kunsten tot haar buitenlandsch lid gekozen den schilder Adolf Menzel te Berlijn, in de plaats van Richard Morris Hunt, den Amerikaanschen architect, die den 31sten Juli jl. te Newport is overleden.

Dit groote eerbewijs aan den beroemden Berlijnschen schilder, die dit ten volle verdient, valt samen met de feesten, bereid door de Kon. Pruissische Academie van Schoone Kunsten ter gelegenheid van den 80sten verjaardag van dezen kunstenaar, feesten bestaande uit een buitengewone zitting dezer Academie, en een gala-avond, waarop de Keizer van Duitschland tegenwoordig zal zijn.

Er is alle hoop, zegt de „Construction Moderne," naar aanleiding dezer benoeming, dat bij de eerste de beste keuze van een nieuw vreemd lid, de aandacht van de Academie van het „Institut de France" op een architect zal vallen; want op tien vreemde leden telt de Academie slechts één architect, dat is de heer da Silva te Lissabon, die, niettegenstaande hij 89 jaren oud is, er toch op stond, om in October l.l. de feesten van het honderdjarig bestaan van het Instituut bij te wonen.

Door den Minister van Schoone Kunsten in Frankrijk is het volgende besluit genomen.

Art. 1. De hoofdinspecteurs der civile gebouwen en nationale paleizen zijn begrepen onder de leden der commissie voor de historische monumenten.

Art. 2. De hoofdinspecteurs der historische monumenten zijn begrepen onder de permanente leden van den algemeenen raad voor de civile gebouwen.

Een zelfde geval als met den toren te Purmerland, die wegens verzakking moest worden afgebroken, doet zich thans voor te Etersheim, gemeente Oosthuizen, waar het zeer oude kerkgebouw

bouwvallig en gevaarlijk begint te worden. De kerk te Etersheim is reeds tweemalen door de Zuiderzee verzwolgen. Bij zeer laag water komt de fundeering der tweede kerk zichtbaar.

Directeuren der Maatschappij ter bevordering van Nijverheid hebben gevolg gegeven aan het besluit der jongste Algemeene Vergadering, door in overleg te treden met de Vereeniging Arti et Industriae te 's Gravenhage, betreffende de onderwerpen, 1⁰. „Handboeken voor het Ambacht" en 2⁰. „Voortzetting der poging tot veredeling van het Ambacht" door proeven van bekwaamheid.

Dit overleg is opgedragen aan een Commissie, bestaande uit de heeren J. F. W. Conrad, Dr. D. de Loos en A. W. Stortenbeker voor Directeuren, en H. L. Boersma, E. J. Bourgognon, en J. J. van Nieukerken voor Arti et Industriae.

Op voorstel der Commissie werd besloten uitnoodigingen te zenden aan de Besturen van verschillende vereenigingen om zich in de Commissie te vertegenwoordigen. Deze zijn: de Vereeniging t. bev. v. Fabrieks- en Handwerksnijverheid, de Maatschappij t. bev. d. Bouwkunst, de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, de Vereeniging Architectura et Amicitia, het Kon. Instituut van Ingenieurs, de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs, het Ned. Alg. Werklieden Verbond, de Ned. R. C. Volksbond, en Patrimonium.

Het comité, dat te Dordrecht was opgetreden in het belang van de oude geveltjes aldaar heeft zich, volgens het Handelsblad geconstitueerd tot eene „Vereeniging tot Instandhouding van Oude Gebouwen." Het blad schrijft daarover nog het volgende:

De zorgen dezer vereeniging strekken zich uit over alle oude Dordsche gebouwen, die uit een bouwkundig, artistiek of historisch oogpunt belangrijk zijn. Om beter toezicht te kunnen houden op het lot van die gebouwen, houden in elk der wijken, waarin de stad voor dit doel zal worden verdeeld, een tweetal bestuursleden voortdurend een wakend oog op de in hun kring voorkomende bouwwerken.

De kern der vereeniging wordt gevormd door architecten en anderen die bij het bouwvak betrokken zijn, en de vereeniging als geheel zal zich onder patronaat stellen van „Oud Dordrecht" en „Voor Vak en Kunst".

In de Building News van 29 November j.l. komt een bericht voor uit Shoreditch waaruit o. a. blijkt, dat door onzen in Engeland gevestigden landgenoot, de heer John. F. Groll. in samenwerking met den Engelschen architect Todd de derde prijs is behaald in een wedstrijd voor het ontwerpen van plannen van een gebouw bestemd voor openbare baden en boekerij.

De eerste prijs behaalde de architect Henry T. Hare, de tweede de architect A. H. Tiltman.

BUREAU VOOR PLAATSING VAN OPZICHTERS EN TEEKENAARS.

Marnixstraat 402, Amsterdam.

Aantal ingeschreven sollicitanten voor:

Bouwkundig Opzichter: 2

Bouwkundig Opzichter-teekenaar: 4 (waarvan 2 ook voor opzichter of teekenaar.)

Aantal geplaatste sollicitanten:

een bouwkundig Opzichter.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

28 DECEMBER 1895. 15de JAARGANG. No. 52.

ABONNEMENTSPRIJS voor Nederland, fr. p. p. *f* 15.— 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) fr. p. p. *f* 17.—
PRIJS DER ADVERTENTIEN: van 1—5 regels *f* 1.— elke regel meer 20 cts. Groote letters naar plaatsruimte.
AANKONDIGINGEN v. AANBESTEDINGEN 15 cts. per regel met premie 3/2 maal.
ABONNEMENT VOOR ADVERTENTIEN tegen belangrijk verminderde prijzen.
Uitgevers: MOUTON & Co., — 's-Gravenhage.
BUREAU van ADMINISTRATIE: Herderstraat 5. 's Gravenhage.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE MAATSCHAPPIJ.

Het aanstaande examen ter verkrijging van het diploma van Bouwkundig Opzichter, zal afgenomen worden op 26, 27, 28 en 29 Februari 1896, in het Maatschappelijk Gebouw te Amsterdam.

De kandidaten worden uitgenoodigd zich vóór den 15den Februari 1896 schriftelijk aan te melden bij den Secretaris van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam, alwaar het programma van eischen kosteloos is te verkrijgen.

De samenstelling der Examen-Commissie zal in een der volgende bladen worden bekend gemaakt.

In de laatste vergadering van het Hoofdbestuur, gehouden op 21 December j.l., werden o.a. de reglementen goedgekeurd van de Afdeelingen Amsterdam, Arnhem, Groningen, Leiden, Rotterdam en Utrecht, welke reglementen waren gewijzigd naar aanleiding van de jongste wetswijziging van de Maatschappij.

In Alkmaar, waar de Afdeeling is ontbonden, was deze eigenlijk niet bestaanbaar, aangezien daar slechts 3 gewone leden der Maatschappij gevestigd zijn, en er volgens de bedoeling der Wet van de Maatschappij 8 leden worden vereischt om eene Afdeeling te kunnen vormen.

Bij den Voorzitter van het Hoofdbestuur is het volgende schrijven ingekomen:

's Gravenhage, 23 December 1895.

WelEdel Gestrenge Heer!

Ik heb de eer U de ontvangst te berichten van Uw schrijven van 21 dezer N°. 695 gericht aan het Bestuur der Afdeeling alhier, in zake het verzoek door dat Bestuur namens de Afdeeling tot het Bestuur gericht.

Op grond van dat schrijven en van de gevolgen welke daarvan voor deze Afdeeling, waarvan ik Voorzitter ben, onvermijdelijk zijn geworden, zie ik mij verplicht om van af heden mijn ontslag te nemen als lid van het Hoofdbestuur.

Met alle hoogachting teeken ik mij,

(w. g.) C. H. Peters.

Aan den heer Voorzitter
van de Mij. t. Bev. d. Bouwkunst.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Verslag der 72e Algemeene Vergadering.

Gehouden op 19 *September* 1895 *in het Maatschappelijk Gebouw te Amsterdam.*

Tegenwoordig waren de heeren:
de Bestuursleden: C. Muysken, Voorzitter; J. R. de Kruyff, Vice-Voorzitter; V. G. A. Bosch; Ed. Cuypers; D. E. C. Knuttel; I. H. J. van Lunteren, en C. T. J. Louis Rieber, Secretaris;
het Eerelid: J. H. Leliman;
de Leden: H. P. van den Aardweg, G. van Arkel, H. van den Ban Pzn., B. H. Beijderwellen, A. E. Braat, F. J. Bremmer Hzn., H. Cramer, G. van Driel, P. Kleiweg Dijserinck, F. W. van Gendt J. Gzn., W. J. de Groot, H. J. Jesse, W. de Jong, J. B. Kam, Jurriaan Kok, P. F. Laarman, J. N. Landré, H. J. de Lange, A. van der Lee, Jacques Leijh, C. B. Posthumus Meijjes, H.

Moen G. Pzn., L. J. Nijenhuis, B. J. Ouëndag, Proefstation voor Bouwmaterialen, P. du Rieu Fzn, M. Stam, K. Swagerman Pzn., G. Uiterwijk. G. Vreeswijk, P. van der Weiden, J. Wolbers.

De heer Posthumus Meijjes, Voorzitter van de Afdeeling Amsterdam, heette als zoodanig de aanwezigen welkom in Amsterdam, en verzekerde daarbij, dat het der Afdeeling een feest was de leden daar te zien samenkomen; zij stelde het op prijs, dat Amsterdam in de vorige Algemeene Vergadering was aangewezen om de leden in September te ontvangen. Het Bestuur der Afdeeling had dan ook getracht maatregelen te nemen, waardoor het samenzijn nuttig en aangenaam zoude kunnen zijn; des namiddags ten 2 ure zou een bezoek gebracht worden aan den nieuwen Stadsschouwburg, alwaar de heer Jan Springer, de architect van dit gebouw, de leden zal ontvangen, waarna men ten 4 ure het gebouw van het nieuwe Stedelijk Museum zal gaan bezichtigen. De heer Posthumus Meijjes noodigde bovendien de aanwezigen namens de Amsterdamsche Afdeeling uit tot een tweede ontbijt, te gebruiken in het American-Hôtel.

Deze mededeelingen werden met algemeen applaus begroet, waarna de heer Muysken, Voorzitter der Maatschappij, namens hare leden zijn dank betuigde voor de ontvangst door de Afdeeling bereid, waarvan het programma zeker naar ieders genoegen zou zijn.

De Voorzitter stelde daarna aan de orde het eerste punt der agenda, het vaststellen van de begrooting voor 1896. Alvorens de heer van Lunteren als lid der Financieele Commissie over deze zaak inlichtingen zou geven, wilde de Voorzitter zelve mededeelen, dat bij het Hoofdbestuur een gift van f 500 was ingekomen van B. en W. der gemeente Bolsward, als een blijk van waardeering voor de adviezen die door eene Commissie uit het Hoofdbestuur waren uitgebracht voor de restauratie van het Raadhuis van Bolsward. De hulp door deze Commissie verleend, was ten zeerste op prijs gesteld, zooals onder anderen gisteren nog was ondervonden bij de inwijding van het gerestaureerde gebouw, waarbij de spreker en heeren F. H. Van Malsen en J. Verheul Dzn., die gezamenlijk de Commissie van advies uitmaakten, tegenwoordig waren geweest. Ook de Secretaris der Maatschappij was uitgenoodigd om bij deze inwijding tegenwoordig te zijn, maar deze had wegens drukke bezigheden daarvoor moeten bedanken.

De heer I. H. J. van Lunteren, daarna het woord verkrijgende, bracht in herinnering, dat de in de Mei-vergadering behandelde begrooting voor 1896 een tekort aanwees van f 600. Het Hoofdbestuur had eene lijst voor vrijwillige bijdragen aan de leden aangeboden, waarop tot nu toe was geteekend voor een bedrag van f 417.50, bovendien waren 10 nieuwe Gewone Leden toegetreden en 3 Kunstlievende Leden. De heer Van Lunteren meende, dat het geringe bedrag hetwelk nu nog aan het tekort ontbrak, wel gevonden zou worden, waarom hij dan ook den leden voorstelde om de begrooting goed te keuren. Aan de som van f 500, die men van de Gemeente Bolsward zoude ontvangen, was nog geen bestemming gegeven, omdat het Hoofdbestuur eerst zekerheid wilde hebben omtrent den financieelen toestand op ultimo December 1895.

De heer J. H. Leliman vroeg hierop, of de vrijwillige bijdragen reeds waren geïnd, en gaf, nadat de heer van Lunteren daarop ontkennend had geantwoord, den raad, spoedig daartoe over te gaan. Spreker bracht voorts in herinnering, dat de Maatschappij een tijd beleefd had waarin zij meer dan 1000 leden bezat, maar dat dit aantal nu gedaald was tot iets meer dan de helft tengevolge van het oprichten van een aantal nieuwe vereenigingen.

De Voorzitter deelde mede, dat alle leden eene circulaire hadden ontvangen met het doel om het ledental uit te breiden; het resultaat was intusschen niet zoo bijzonder schitterend geweest, waarschijnlijk omdat die circulaires in een daartoe minder geschikten tijd, de maand Juli, waren verzonden. Namens het Hoofdbestuur noodigde de Voorzitter ieder uit, om nog eens in zijn kring werkzaam te zijn tot het uitbreiden van het getal Gewone Leden.

Ook de heer Leliman spoorde de leden aan, om aan dit verzoek te voldoen, waarna de Voorzitter er de aandacht op vestigde, dat ieder nog in de gelegenheid was een offer te brengen door op de lijst voor vrijwillige bijdragen, die in de zaal aanwezig was, te teekenen.

Na deze besprekingen werd het voorstel om de begrooting voor 1896 goed te keuren, eenstemmig aangenomen.

De Voorzitter verzocht hierna de heeren H. Moen G.Pzn, Jacques Leijh en P. van der Weiden als leden der stemcommissie voor de keuze van een stembureau voor leden van het Hoofdbestuur in Mei 1896 te willen optreden.

Tot leden van dit bureau werden gekozen de heeren:

B. J. Ouëndag, A. Van der Lee, H. Moen G.Pz, F. W. M. Poggenbeek en J. N. Landré.

De Voorzitter bracht punt 3 der agenda, de bespreking van wijzigingen in de uitgaven der Maatschappij, aan de orde en deelde daaromtrent mede, dat in de vergadering van Voorzitters en Secretarissen der Afdeelingen met het Hoofdbestuur, in Juli j.l. te 's Gravenhage gehouden, deze zaak reeds was besproken, daar van verschillende zijden stemmen waren opgegaan om weder terug te keeren tot het oude régime: het uitgeven van een Weekblad, een Tijdschrift, en de Afbeeldingen van Oude Bestaande Gebouwen. De wensch was vrij algemeen, zoodat het Hoofdbestuur van meening is, dat er gevolg aan moest worden gegeven indien de tegenwoordige uitgever daartegen geen bezwaren heeft, hetgeen vermoedelijk niet het geval zal zijn, daar deze steeds getoond heeft zeer welwillend te zijn en te willen medewerken. De zaak wordt thans in deze vergadering gebracht en in de eerste plaats meent het Hoofdbestuur de vraag te moeten doen of men er prijs op stelt, dat het Tijdschrift weder zal verschijnen. De Voorzitter bracht in herinnering hoe twee jaren geleden het Hoofdbestuur een Commissie had benoemd, naar aanleiding van veler wensch, om de samensmelting van Weekblad en Tijdschrift te verkrijgen. Wanneer men nu echter den vroegeren met den nieuwen toestand vergeleek, dan was die vrij wel hetzelfde gebleven. Het eenige voordeel was, dat men in de meerdere advertentiën eene bate had: wat dit laatste betrof, daarvoor moest men de Commissie dankbaar zijn. Wanneer die advertentiën nu niet bedreigd werden, dan moest weer tot den ouden toestand teruggekeerd worden. Thans verschenen mooie en dure platen in het blad, o. a. zooals van het Raadhuis te Bolsward, maar door de verzending van het blad komen die gekreukeld aan; dan ook, zoo meende spreker, was de inhoud van het blad te vluchtig, en kon men uit den aard der zaak geen geacheveerd omschreven ontwerp, overigens zoo leerzaam, meer publiceeren; dit was een groot gemis. De Redactie, zeide spreker, zou een en ander wel met hem eens zijn.

De heer Leliman juichte de voorgestelde wijziging, ook uit een oogpunt van traditie, zeer toe, daarbij in herinnering brengende, dat sedert 1880 de wet der Maatschappij alweder acht malen was veranderd, en nu weer gewijzigd zou moeten worden om tot het oude terug te komen; een bewijs, dat de vroegere regeling en de toenmalige inzichten der leden zoo slecht nog niet waren. Gewone berichten komen uit den aard der zaak vroeger in andere bladen dan in het Weekblad, dat daarom eigenlijk overbodig is. Spreker juichte de reproductie van geheele ontwerpen ten zeerste toe, en wees daarbij op de speciale uitgaven, die vroeger met dat doel waren verschenen; zijns inziens was men met het voorstel van het Hoofdbestuur weêr op den goeden weg, en hij gaf den raad het aan te nemen. Spreker zeide ten slotte tot zijn diep leedwezen te hebben ondervonden, dat enkele vakbladen tegenwoordig een bron zijn van hatelijkheden en onaangenaamheden.

De heer H. J. Jesse gaf als zijn gevoelen te kennen, dat het Weekblad in den nieuwen vorm niet was geworden wat men zich ervan had voorgesteld; hij meende, dat het zou geworden zijn zooals de Engelsche vakbladen, maar nu dit niet te bereiken was, juichte ook hij het denkbeeld toe om tot den vroegeren toestand terug te keeren. Men kon dan geheele gebouwen weder meer gedetailleerd omschreven, met platen toegelicht, uitgebreider doen verschijnen in het Tijdschrift.

De heer J. R. de Kruyff zeide, niet zoover te willen gaan als de heer Leliman die van oordeel was, dat het Weekblad overbodig is, en deelde vervolgens mede wat in de onlangs gehouden redactie-vergadering omtrent de zaak was verhandeld geworden. Het Hoofdbestuur had namelijk, voor het alhier ter tafel brengen der wijziging in kwestie, de redactie omtrent zijn voorstel gehoord. Enkele redactie-leden betreurden het, dat zoo kort na de nieuwe regeling reeds verandering werd gewenscht, en wilden aan de redactie meer tijd gunnen om haar de gelegenheid te geven om te doen zien wat zij tot stand zou brengen; andere leden dier redactie wilden terstond tot de voorgestelde wijziging overgaan. Dit echter stond vast, dat men in een weekblad niet kon geven wat een tijdschrift kon aanbieden; en ook was gebleken, dat aan de hooge artistieke aspiraties van velen niet was te voldoen in het tegenwoordige Weekblad. Een weekblad met b. v. wat minder bladzijden tekst, heeft wel degelijk reden van bestaan, maar voor de verzending van goede platen is het

ongeschikt. De tegenwoordige regeling moet dus gewijzigd worden. In het Weekblad kunnen dan geplaatst worden de actueele onderwerpen, de nieuwsberichten, verslagen van vergaderingen, vragenbus, afloop van aanbestedingen enz., de platen kunnen dan meerendeels in eene andere uitgave worden verzonden. Deze overwegingen hebben de redactie doen besluiten om met het voorstel tot wijziging der uitgaven mede te gaan; zij zou het beter achten de redactie toe te vertrouwen aan een hoofdredacteur en eenige jonge bouwkundigen, die ook voor schetsen zouden kunnen zorgen, maar dit denkbeeld was onder de gegeven omstandigheden niet te verwezenlijken.

Op de vraag van den heer Leliman of het Weekblad zou worden voortgezet, antwoordde de Voorzitter bevestigend, daarbij mededeelende, dat nog geen stappen waren gedaan om tot de wijziging over te gaan, maar dat thans de meening der leden werd gevraagd, om eerst daarna de zaak te regelen. De bedoeling was, dat het nieuwe Weekblad in hoofdzaak een blad zou zijn om de leden onderling op de hoogte te houden der zaken, hun vak en de Maatschappij betreffende, en dat het ook nu en dan platen zal bevatten.

Het voorstel tot wijziging der terugkeer tot den vorigen toestand, werd daarna aangenomen.

De Voorzitter deelde mede, dat als gevolg daarvan, nu eene wetswijziging noodig was, daar in de wet alleen werd vermeld, dat de Maatschappij een Weekblad uitgeeft. Het voorstel daartoe zal in de Mei-vergadering behandeld worden. Thans kan ook aan de garanten worden medegedeeld, dat de risico die zij op zich hadden genomen, nu door de Maatschappij wordt overgenomen, onder bijzondere dankbetuiging voor de hulp die zij aan de Maatschappij hebben verleend.

De Voorzitter bracht daarna de praeadviezen in behandeling, door het Hoofdbestuur uitgebracht over de antwoorden op de in 1894 gestelde vragen, behalve dat over vraag 1, daar in de wetswijziging het antwoord op die vraag reeds is gegeven.

(Deze praeadviezen zijn achtereenvolgens opgenomen in de Weekbladen n°. 32, 33 en 35 van den jaargang 1895.)

Vraag 2 luidt: *Welke waarde heeft het symbolisme voor de moderne bouwkunst?*

Nadat het praeadvies over vraag 2 is goedgekeurd, merkt de heer Leliman op, dat de verantwoordelijkheid tegenover deze praeadviezen moest blijven berusten bij hen die ze opstelden.

De Voorzitter is het hiermede eens, en gaat over tot het praeadvies over vraag 3; deze vraag luidt:

Indien aan een oud kerkgebouw, opgetrokken in Romaanschen of Gothischen stijl, een nieuw gedeelte moet worden aangebouwd, is het dan wenschelijk dit in dien zelfden stijl te bouwen, of is de bouwmeester vrij om het nieuwe gedeelte te bouwen in de vormen die hij wenscht?

Zouden, indien het een bepaald vereischte is om het nieuwe gedeelte op te trekken in de stijlvormen van het bestaande, ooit de geestige Renaissance aanbouwen zijn ontstaan, die nu zoo menig kerkgebouw uit vorige eeuwen sieren?

De heer Jesse merkt daaromtrent op, dat het tweede gedeelte der vraag zeer vaag is, zooals hij trouwens in zijn antwoord daarop gezegd heeft.

Door den heer Jurriaan Kok wordt vervolgens verzocht, geen stemming over de adviezen uit te lokken, waarop de Voorzitter te kennen gaf, dat ze voor kennisgeving konden worden aangenomen.

De heer W. J. de Groot wenschte, dat in deze vergadering althans zoude blijken, hoedanig het gevoelen van de meerderheid der leden is. Ware dit niet het geval, dan zou al de arbeid aan de rapporten besteed zonder eenig nut zijn.

Daartegen meende de heer Kok, dat de vragen reeds nut hadden gesticht, omdat er over gepraat en geschreven was; het is bovendien verkeerd om in deze vergadering absoluut iets uit te maken.

Intusschen bleef de heer W. J. de Groot de meening toegedaan, dat de vergadering niet voor of tegen kon stemmen.

De Voorzitter was van oordeel, dat het stemmen even veel voor als tegen had, en bracht in herinnering, dat in vorige vergaderingen ook niet over de praeadviezen was gestemd. Nu zou men hier, evenals op congressen, over conclusiën kunnen stemmen, maar de praeadviezen zijn nooit zoo scherp gesteld dat ze als conclusiën kunnen worden beschouwd. Spreker vond het ook gewenschter om thans niet te stemmen, maar achtte het een zaak die overweging verdiende om de praeadviezen in het vervolg anders in te richten. In elk geval kon nu toch wel gedebatteerd worden over de eindmeening betreffende de antwoorden.

De heer W. J. de Groot kon voor heden met deze zienswijze medegaan; hij betwijfelde evenwel of het debat uitgebreid en vruchtbaar zoude zijn.

Door den Voorzitter wordt opgemerkt, dat in vorige jaren toch wel debat — soms zelfs zeer belangrijk — over de praeadviezen heeft plaats gehad; gaarne zal echter door het Hoofdbestuur in overweging worden genomen, om in 't vervolg de adviezen meer als feitelijke conclusiën op te maken.

De praeadviezen over de vragen 3, 4 en 5 worden daarna aangenomen. De vragen 4 en 5 luiden:

4. Wanneer moet bij burgerlijke bouwkunde tras, en wanneer cement gebruikt worden?

5. Wat is er bekend over het gebruik van geglazuurde steenen en tegels aan buitengevels, en wat zijn de voor- en nadeelen er van?

Daarna komt in behandeling het praeadvies over vraag 6, welke vraag luidt:

Is de meening juist, dat zandsteen aan oude gebouwen niet mag worden opgehakt, daar deze steen dan spoediger zal vergaan door het verwijderen van een opperhuid van gekristalliseerd groefwater?

Is het bestaan van een den zandsteen beschermende huid van gekristalliseerd groefwater niet een illusie?

De heer C. B. Posthumus Meijjes maakte zich bekend als de steller van deze vraag, en wel naar aanleiding van een verschil van zienswijze met den heer V. de Stuers over het ophakken van zandsteen, die aanmerkingen daarover maakte nadat spreker eene beschrijving in het Bouwkundig Weekblad had gegeven van de restauratiewerken door hem verricht aan de Nieuwe Kerk te Amsterdam. De heer de Stuers betreurde het ophakken van den steen; daarom had spreker gemeend nadere inlichtingen daarover te moeten inwinnen, en nu deed het hem genoegen, dat de stellers der drie ingekomen rapporten zijne zienswijze zijn toegedaan, dat er geen bezwaar bestaat om zandsteen aan oude gebouwen op te hakken.

De Voorzitter zeide, dat hij met genoegen deze belangrijke vraag gesteld had gezien, en ook dat er afdoende antwoorden door zeer bevoegde personen op gegeven waren. Het resultaat dezer deskundigen is, dat het bestaan van eene beschermende huid van gekristalliseerd groefwater een illusie is, in tegenstelling met de bewering, door den heer de Stuers in het Handelsblad verkondigd. Naar aanleiding van dit resultaat zou het mij zeer aangenaam zijn, zeide de Voorzitter, dat de heer de Stuers eens wilde mededeelen welke gronden hij voor zijne bewering heeft.

Het praeadvies op vraag 6 aangenomen zijnde, uitte de heer Leliman de hoop, dat de Regeerings-bouwmeesters goede nota zullen nemen van de uitspraak.

Aan de orde is vervolgens het praeadvies op de vraag 7, welke luidt: *Wat wordt er in den kring Uwer Afdeeling gedaan voor het ambachtsonderwijs?*

De Voorzitter betreurt het, dat zoo weinig antwoorden op deze vraag zijn ingekomen; zij kunnen dan ook niet tot discussie aanleiding geven. Misschien zou het wenschelijk zijn haar nog eens te stellen, in de hoop daardoor een goed overzicht te verkrijgen.

De heer Jurriaan Kok zou, in het geval van herhaling der vraag, deze anders gesteld willen zien, om b. v. daardoor uit te maken welke opleiding het beste is.

De Voorzitter achtte dit denkbeeld, als zoodanig, wel goed, maar wees op het vak-congres, dat onlangs had plaats gehad, en waar die zaak zeer breedvoerig was behandeld, en eerst na veel moeite en strijd een conclusie was te voorschijn gekomen. Nu zou het, zijns inziens, wellicht niet goed zijn deze kwestie verder op te rakelen. De vraag 7, waarover hier, bedoelt alleen te weten te komen wat op 't oogenblik in den lande voor het ambachts-onderwijs wordt gedaan.

De heer Posthumes Meijjes deelde mede, dat de Afd. Amsterdam geen antwoord had ingezonden, omdat ieder zich voor de gewenschte inlichtingen tot de besturen der inrichtingen kon wenden.

Dit gevoelen werd bestreden door den Voorzitter, daar, indien ieder in zijn kring had geholpen om gegevens te verzamelen, men een goed overzicht had kunnen verkrijgen.

De heer Leliman wenscht met genoegen te constateeren, dat er thans, ook door de Regeering, veel gedaan wordt voor het onderwijs van den werkman; de Regeering geeft flinke subsidies en het onderwijs gaat een voortreffelijken gang.

De heer V. G. A. Bosch deelde nu mede, dat de Afdeeling Arnhem kosteloos jongens op de ambachtsschool plaatst, die

zij dan ook behoorlijk in het oog houdt. Ook worden er nu en dan prijsvragen voor de jongens uitgeschreven. Op zulk een wijze kunnen ook de Afdeelingen invloed uitoefenen.

Een eigenlijk praeadvies op de enkele ingekomen antwoorden kon niet gegeven worden, evenmin wat betreft vraag 8, luidende:

Welke maatregelen worden in den zetel uwer Afdeeling genomen in het belang van den bouw van arbeiderswoningen die aan de eischen der hygiëne voldoen?

Bestaat er ten uwent eene commissie tot behartiging van de hygiënische belangen, en wat werd door haar in hoofdzaak reeds verricht op het gebied van bestaande en den bouw van nieuwe arbeiderswoningen?

Ook omtrent deze vraag betreurde de Voorzitter, dat er niet meerdere antwoorden waren ingekomen; het betreft toch eene zaak van den dag, en wat aangedragen kan worden om den toestand te verbeteren moet niet onvruchtbaar blijven liggen.

Bij de bespreking der laatste of 9e vraag, luidende:

Welke maatregelen worden, met het oog op de toestanden in den zetel uwer Afdeeling, door U doeltreffend geacht om eene wettelijke regeling van den arbeid voor te bereiden?

Wat is in dit opzicht reeds ten uwent verricht?

herinnerde de heer D. E. C. Knuttel aan de eindbeschouwing van zijn praeadvies over de antwoorden. Wanneer ieder uit zijn praktijk wil mededeelen wat hem op dit gebied is voorgekomen, dan zou de afdeeling voor de sociale vraagpunten in het Bouwkundig Weekblad niet langer behoeven te laten wachten op bijdragen. In het Weekblad moeten geen theoriën behandeld worden, maar moet de ondervinding aan het woord zijn; en die ondervinding moet van velen komen.

De Voorzitter schaarde zich geheel aan de zijde van den heer Knuttel, maar wilde bovendien een uitnoodiging zooals van den laatsten spreker uitging, ook uitbreiden over de andere stof voor het Weekblad; projecten, rapporten enz. zullen welkom zijn.

De heer Jurriaan Kok, die het woord gevraagd had, zeide daarop dank aan de Commissie uit het Hoofdbestuur, die adviezen had uitgebracht in zake de restauratie van het Raadhuis te Bolsward. Alle leden waren het daarover eens, zeide spreker, dat het Hoofdbestuur op uitstekende wijze de Maatschappij te Bolsward had vertegenwoordigd

De heer W. J. de Groot vroeg aan den heer Knuttel nader te willen toelichten, wat hij eigenlijk wenscht. Wij doen wel ervaring op, zeide spreker, maar de kwesties op onze werken zijn gewoonlijk van zulk een gering belang, dat de mededeeling daarvan weinig nut kan hebben.

Hierop antwoordde de heer Knuttel, dat de sociale kwestie uit een groot aantal onderdeelen bestaat; verschillende inzichten daarover zijn geschikt om eene oplossing te bevorderen. Wanneer wij zien hoevele menschen, buiten de praktijk staande, over deze zaken schrijven, en allerlei dwaze voorstellingen geven, omdat hun theorie op geen ondervinding steunt, dan moeten wij met de ondervinding te rade gaan en daaruit gevolgtrekkingen maken.

Zoo zijn er verschillende vragen te doen op allerlei gebied, b.v.:

Welke is uw ondervinding over het door den werkman genoten onderwijs?

Welke, over maximum arbeidstijd en minimum loon?

Hoe is de loonstandaard in verschillende plaatsen ingericht?

Wanneer nu allen willen mededeelen, wat zij van die zaken weten, daardoor medewerkende tot verbetering, dan zouden er niet zooveel zonderlinge dingen meer verkondigd worden door onbevoegden.

De Voorzitter, mededeelende dat de eigenlijke agenda der vergadering hiermede was afgeloopen, bedankte den heer Jurriaan Kok voor de waardeerende woorden tot het Hoofdbestuur gesproken naar aanleiding van de restauratie te Bolsward, te meer op prijs gesteld omdat spreker meende te weten, dat de heer Kok zich persoonlijk had overtuigd van het slagen van den arbeid; hij zou de woorden dan ook overbrengen aan de hier niet aanwezige leden van de Commissie uit het Hoofdbestuur, die geen moeite of arbeid hadden gespaard om hunne taak te vervullen. Maar ik wil hier ook, zeide de Voorzitter, openlijk een woord van dank en hulde brengen voor het Gemeentebestuur van Bolsward. De energie van dat Gemeentebestuur is de oorzaak, dat het prachtige monument van Nederlandsche Bouwkunst behouden is gebleven; want indien niet zoo spoedig ingrijpende maatregelen genomen waren, dan zou alras het gebouw tot puin zijn ineengestort, zeer te waardeeren is het ook, dat men een kapitale som aan de Gemeente heeft geschonken om de restauratie mogelijk te maken. Gisteren heb ik den Burgemeester verzekerd, dat de restauratie zoo goed is gelukt, omdat het Gemeentebestuur zijn volle vertrouwen aan de Commissie heeft geschonken, en heb ik hulde gebracht aan de stoere Friezen, die alleen door eigen kracht de restauratie hebben doen tot stand komen.

Ik stel er prijs op aan het Gemeentebestuur van Bolsward te kunnen overbrengen, welke instemming hier de woorden hebben gevonden, die van waardeering getuigen over de verrichte restauratie.

De heer Leliman zag in het resultaat een voorbeeld voor de Regeering en een les voor Gemeentebesturen, die zich aan Bolsward konden spiegelen. Hij betreurde het, dat er toch ook weer een dissonant was waargenomen, namelijk in het blad van het Genootschap Architectura et Amicitia, waarin op even ignoble als leelijke wijze deze restauratie was besproken geworden.

Hierna deelde de Voorzitter der Afdeeling Amsterdam, de heer C. B. Posthumes Meijjes, mede, dat er den volgenden Zaterdag des namiddags gelegenheid zal zijn voor de leden der Afdeeling Amsterdam om te Utrecht met de leden der Afdeeling aldaar gemeenschappelijk een bezoek te brengen aan het nieuwe gebouw der Staatsspoorwegen, de Domkerk en het Universiteitsgebouw. Mochten ook andere leden zich daarbij willen aansluiten, dan zou hem dit zeer aangenaam zijn.

Van de gelegenheid om voorstellen te doen, enz., werd door den heer Jurriaan Kok gebruik gemaakt, die in herinnering bracht, dat door de Afdeeling 's-Gravenhage en door de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs rapporten waren opgesteld over het onderwijs aan de Polytechnische School te Delft, en nu aan het Hoofdbestuur in overweging gaf een bescheiden daad in het belang van het onderwijs te doen, en een adres tot de Regeering te richten, waarin de aandacht wordt gevestigd op deze rapporten, en aangedrongen wordt op wijziging in de opleiding van de architecten (bouwkundig ingenieur).

De heer W. J. de Groot zeide te kunnen begrijpen, dat dit voorstel wordt gedaan, maar zou in overweging willen geven om de rapporten eerst een onderwerp te doen uitmaken van nauwgezette bespreking, daar het hier een zeer ingrijpend geval geldt.

De heer Knuttel stelt de vraag, of in het verzoek van den heer Kok niet reeds eene conclusie ligt opgesloten. Of is het alleen de bedoeling om de aandacht op de adressen te vestigen en wijziging te vragen in de opleiding voor den architect, omdat die volgens velen nog niet is zooals zij noodig oordeelen.

De heer de Groot wijst er nog op, dat de Maatschappij zeer goed haar eigen advies kan geven.

De Voorzitter vraagt den heer Kok naar de bedoeling van zijn voorstel. Is het maar alleen om den Minister op de adressen te wijzen, dan mag dit overbodig genoemd worden. Is 't echter te doen om ondersteuning der rapporten of om 't geven van een eigen rapport, dan dient de zaak eerst uitvoerig besproken te worden. Wenscht men zulk eene bespreking op een algemeene vergadering, dan kan naar aanleiding daarvan een verzoek tot de Regeering worden gericht.

De heer Leliman vond het niet goed zich partij te stellen; er zijn twee rapporten, en laten die dienen om te trachten tot verbetering te komen. De Maatschappij is niet geraadpleegd geworden, laat zij daarom in deze zaak bescheiden blijven.

De heer Kok vraagt daarop, of het geen belang is van de Maatschappij om verbetering van het onderwijs tot een punt van hare aanhoudende zorg te maken. Dat onderwijs moest haar troetelkind zijn. Spreker zou kunnen meêgaan met het denkbeeld van den Voorzitter, dat is bespreking in een Algemeene Vergadering, als er niet zooveel tijd mede verloren ging; maar toch blijft bij hem voorzitten, den Minister te wijzen op het goede in de beide rapporten.

De heer de Groot wenschte de zaak in de aanstaande Mei vergadering te behandelen; de bijeenkomst van heden achtte hij te incompetent om voorstellen van haar te doen uitgaan.

Door den heer Knuttel werd er op gewezen, dat het niet zoo gemakkelijk zou zijn om de zaak in een Algemeene Vergadering te behandelen, te meer, daar b. v. het rapport der Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs is opgemaakt na rijp beraad en na bezoek van buitenlandsche inrichtingen, verwant aan onze Polytechnische school. Men zou dus het rapport dezer Vereeniging allereerst grondig moeten bestudeeren alvorens het te bespreken; een behandeling in eene Algemeene Vergadering raadde hij ten sterkste af. Spreker wees er bovendien op, dat het rapport der Vereeniging ook niet in hare algemeene vergadering was besproken, en zij den inhoud van het rapport voor rekening

der Commissie had gelaten. Dat was de juiste opvatting.

Met het oog op de laatste woorden van den heer Knuttel herhaalde de heer de Groot zijn reeds kenbaar gemaakten wensch.

De heer Knuttel lichtte nader toe, dat het rapport, als zoodanig voor rekening der Commissie was gelaten; maar nu kan de Regeering nut daaruit trekken. En dit heeft de Vereeniging uitgesproken; wat nu geschiedt is haar wensch.

De heer Posthumus Meijjes ondersteunde daarop het verzoek van den heer Kok, en zou wenschen, dat aan de Regeering werd medegedeeld, dat men algemeen verandering in den toestand wenschte, en daarbij dan gewezen werd op de bedoelde rapporten.

De Voorzitter merkte daarna op, dat over een dergelijk voorstel, niet tijdig genoeg vooraf ingediend, niet kan gestemd worden. Het Hoofdbestuur zal echter nota nemen van de in deze vergadering ontwikkelde denkbeelden, waarvan dat van den heer Posthumus Meijjes wellicht verwezenlijkt zal kunnen worden.

De Voorzitter spreekt een woord van dank tot de Pers, die door zoo een groot aantal heeren is vertegenwoordigd, waarna de heer Leliman namens de vergadering zijn dank betuigd aan het Hoofdbestuur en aan de Afdeeling Amsterdam.

Met de verzekering, dat de tegenwoordigheid van den heer Leliman zeer is gewaardeerd, sluit de Voorzitter de vergadering en verzoekt hij de leden zich thans tot hunne gastvrouw te begeven.

De Secretaris der Maatschappij,

C. T. J. LOUIS RIEBER.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

Afdeeling Arnhem, 18 December 1895. Na lezing en goedkeuring der Notulen, deelde de Voorzitter mede, dat door het Hoofdbestuur besloten is voor de in 1896 uit te schrijven prijsvragen, het door deze Afdeeling opgegeven onderwerp, n.l. „een blok van vier woonhuizen," als eerste prijsvraag te stellen, en als tweede prijsvraag nogmaals „het ontwerp van een diploma voor een Afdeelingsbekroning," terwijl voor derde prijsvraag gekozen is, het mede door deze Afdeeling voorgestelde „ontwerp voor een braakvrije waranda-deur."

De penningmeester deed rekening en verantwoording over het afgeloopen jaar, en de begrooting voor het volgend jaar werd daarna vastgesteld.

Naar aanleiding van eenige klachten over vertraging in de bezorging der portefeuille van den leescirkel werd hierin een betere regeling gebracht, en tevens door den Voorzitter eenige bouwkundige werken uit zijn particuliere bibliotheek daarvoor ter beschikking gesteld.

Als Bestuursleden werden herkozen de heeren V. G. A. Bosch en O. A. Koorevaar, terwijl in de plaats van den heer P. Evekink, die mede aan de beurt van aftreding was, doch zich niet weder herkiesbaar stelde, werd gekozen de heer J. H. Persijn Jr.

De commissie uit deze Afdeeling, voor onderwijs aan ambachtslieden tot ontwikkeling van smaak en gevoel voor schoone vormen, deed het voorstel wegens te geringe deelneming, dien cursus op te heffen; te meer nu in het leerplan van de Gemeentelijke avondschool de geschiedenis der Bouwkunst is opgenomen en alzoo in een dergelijk onderwijs wordt voorzien.

Besloten werd heeren contribuanten hiervan mededeeling te doen en te verzoeken hunne jaarlijksche bijdrage beschikbaar te blijven stellen tot stichting van een fonds ter gemoetkoming aan min- of onvermogende ambachtslieden om dien cursus aan de avondschool te volgen.

De heer D. A. Roskam leidde daarna de vraag in: „Wat kan gedaan worden om het metselvak te verheffen en tot bevordering van meerdere ontwikkeling, zoowel moreel als intellectueel, van den metselaar?"

Van waar komt het, zeide spreker, dat de metselaar zoo zeer in ontwikkeling achterstaat bij andere ambachtslieden in het bouwvak? Z. i. is het voornamelijk daaraan toe te schrijven, dat de meeste metselaars worden gevormd uit opperlieden, die, na eenige jaren kalk en steenen te hebben aangedragen, zich zelven op 20-jarigen leeftijd of ouder tot metselaar promoveeren, veelal dan reeds gehuwd zijn en de tijd om zich in het theoretische gedeelte van het vak te bekwamen, voorbij is. Hun praktische kennis is dikwijls beneden het middelmatige en zeer zelden zullen zij zelfstandig eenig werk naar gegeven teekening of detail kunnen uitvoeren. Zij zijn dus afhankelijk van hun meer ontwikkelde mede-ambachtslieden, de timmerlieden, die ook in den regel theoretisch onderwijs in het metselvak hebben ontvangen. Door hunne onbeholpenheid en ook dikwijls door hunne losbandige levenswijze, wat bij den metselaar veelvuldiger voorkomt dan bij den timmerman, worden zij door de overige ambachtslieden met een zekere minachting beschouwd en opmerkelijk is het, dat vaklieden, die zoo nà aan elkaar verwant zijn, in de schafturen elk een afzonderlijke groep vormen. Dat een jongen uit den werkmansstand het voornemen opvat om metselaar te worden, behoort tot de zeldzaamheden.

Voor alle vakken, die op de bouwkunst betrekking hebben, wordt meer of minder gedaan tot praktische ontwikkeling van den werkman, behalve voor den metselaar. Wat kan worden gedaan om in dien toestand verandering te brengen? Bestaat er mogelijkheid dat het ambachtsonderwijs in deze kan voorzien?

Uit deze inleiding ontspon zich een vrij levendig debat. Verschillende leden waren het met spreker eens, dat in vele gevallen zij die zich voor metselaar uitgeven, slecht op de hoogte zijn van hun vak. Voor een deel werd dit toegeschreven aan den tegenwoordig heerschenden speculatie-bouw, waarbij hij, die in den kortst mogelijken tijd, de meeste steenen op elkander stapelt, als een handig metselaar beschouwd en men dikwijls niet vraagt naar den aard en de deugd van het werk dat zij gemaakt hebben.

Bewezen werd evenwel, dat er ook zeer goede metselaars worden gevonden, voornamelijk op het platteland en in kleine steden, waar in den regel de zoon praktisch onderricht ontvangt van den vader en zich theoretisch bekwaamt in de meest nabij zijn woonplaats gelegen avondschool, waarvoor somtijds een voetreis moet worden afgelegd van één of twee uren. In Noord-Brabant bijv. vindt men over het algemeen zeer bekwame metselaars, die des zomers naar Holland trekken, om daar hun vak uit te oefenen en tegen den winter met een goed gevulde beurs terugkomen, om dan in hunne woonplaats, gedurende den tijd dat niet gemetseld kan worden, zich met klompenmaken of weven bezig te houden.

Over het algemeen was men evenwel van gevoelen, dat voor de praktische opleiding van den metselaar wel iets meer kon worden gedaan en het resultaat der bespreking was, dat in de volgende vergadering zal worden overwogen in hoeverre het wenschelijk is om bij de bevoegde autoriteit aan te dringen tot het openen van een leerstoel voor het praktische gedeelte van het metselvak aan de Ambachtsschool alhier.

Over de vraag „Waar is de grens tusschen machinaal- en handwerk" had een korte gedachtenwisseling plaats. Men meende, dat dit in hoofdzaak geheel afhankelijk is van de persoonlijke opvatting van den architect, die eene bepaling omtrent machinaal werk in zijn bestek heeft opgenomen en het dus wenschelijk is, dat de aannemer zich vóór de aanbesteding daaromtrent vergewist.

Ten slotte hield de Voorzitter, de heer V. G. A. Bosch, een korte voordracht over „Friedrich Schmidt en het Raadhuis te Weenen."

Spreker gaf een levensbeschrijving van dien genialen architect, den grondlegger van de hedendaagsche bouwkunst, en een overzicht van het hoofdwerk van zijn leven, het nieuwe Raadhuis te Weenen, een van de prachtigste monumenten op het gebied der moderne bouwkunst, vooral merkwaardig door de geniale wijze waarop hij Gothiek en Renaissance aan elkander paart. Van dit gebouw, dat een lengte heeft van 152,50 Meter, bij eene breedte van 127 Meter, vertoonde spreker een aantal prachtige lichtdrukken, die door de vergaderden met de meeste aandacht werden bezichtigd.

De Onder-voorzitter bracht den heer Bosch den dank voor zijne belangrijke bijdrage, waarmede de Vergadering door toejuiching instemde.

Afdeeling Amsterdam. 27 Dec. 1895. In deze vergadering werd o. a. de volgende motie aangenomen:

De Afdeeling Amsterdam van de Maatsch. t. Bev. der Bouwkunst, vernomen hebbende, dat de Afdeelingen Leeuwarden en Alkmaar zijn opgeheven tengevolge van het besluit der Algemeene Vergadering van de Maatschappij van 31 Mei j.l., waarbij werd vastgesteld, dat de leden der Afdeelingen voortaan zullen moeten zijn leden der Maatschappij, enz.,

gelezen hebbende de verslagen van de Afdeeling 's Graven-

hage der Maatschappij en de door die Afdeeling aan het Hoofdbestuur der Maatschappij gezonden missive, en het juiste antwoord van het Hoofdbestuur op de Haagsche missive,

drukt de wenschelijkheid uit, dat door nadere besprekingen van de Besturen der Afdeelingen met het Hoofdbestuur der Maatschappij de hangende kwestie tot een gewenschte oplossing worde gebracht.

De Afdeeling Amsterdam toch vermeent, al zullen er veranderingen in de Maatschappij t. Bev. der Bouwkunst noodzakelijk blijken, en al zijn er grieven van enkelen, de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst én door hare traditie én door haar onafhankelijkheid een noodzakelijk lichaam is in ons Vaderland.

Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap. Woensdag 18 Dec. 1895. Dezen avond trad als spreker op de heer A. W. Weissman, architect te Nijmegen, met het onderwerp: „Amsterdam in de 17e eeuw," toegelicht door eene kunstbeschouwing.

De 17e eeuw, aldus spreker, is geenszins een doorloopende apotheose onzer kunst geweest, doch heeft haar wisselingen en vormveranderingen ondergaan als elke andere eeuw. Er zijn in hoofdzaak 4 tijdperken, elk van 25 jaar te onderscheiden, die spreker naar de grootste kunstenaars noemde, n.l. Hendrik de Keijzer, Jacob van Campen, Vingbooms en Dorsmans.

Tot recht verstand der 17e eeuwsche kunst gaf spr. een kort overzicht van de kunst in de 16e eeuw. Toen waren het de graveurs geweest, die de Renaissance brachten; de beeldhouwkunst volgde haar spoedig na; doch de bouwkunst hield met taaie volharding vast aan de gothiek. Wel wordt de afwisseling van berg- en baksteen, te dier tijde gebruikelijk, somtijds aangemerkt als renaissance, doch was dit in werkelijkheid niet.

Vele kerkgebouwen werden destijds te klein, zoodat sterke behoefte aan meer ruimte werd gevoeld. De dienst kon echter niet voor zoo langen tijd worden gestaakt; men bouwde dan om de oude kerk heen de nieuwe, welke oude kerk dan werd afgebroken als de nieuwe bijna klaar was. Dan werd de van de afgebroken kerk afkomende steen (bergsteen) gebruikt voor banden, lijstwerken enz. aan de nieuwe, waarbij het tekortkomende van baksteen werd gemaakt.

Pieter Coeck van Aalst gaf een grooten stoot aan de Renaissance door de vertaling van Serlio's werk uit het Italiaansch. Ook Vredeman de Vriese, hoewel meer barok, bevorderde zeer sterk de renaissance door zijn plaatwerken.

Onder den invloed der 16e eeuwsche kunst stond Hendrik de Keijzer nog eenigszins. Geboren in 1567, kreeg hij zijn opvoeding van Bloemaert en waarschijnlijk ook in Antwerpen. Hij was vooral een knap beeldhouwer, zoodat hij reeds in 1594 werd benoemd tot stadsbeeldhouwer der stad Amsterdam. Zijn eerste werk was de tuchthuispoort, waaraan hij zijne talenten tentoon spreidde. Voor het door Amsterdam in 1597 aan de stad Gouda geschonken raam van gebrand glas. maakte hij de cartons

Hij zocht in hoofdzaak plastisch effect; in al zijn werken is zichtbaar, dat hij voornamelijk beeldhouwer was. In de practische uitvoering zijner ontwerpen werd hij bijgestaan door den stadstimmerman en stadsmetselaar.

Zijne meest bekende werken zijn de zuider (oorspronkelijk Sint Jans) kerk, het Oost-Indische huis, de Beurs, de Westerkerk en de Noorderkerk. In al zijne werken spiegelt zich nog de middeleeuwsche traditie af, doch op hoogst oorspronkelijke en geniale wijze gevarieerd.

Zijn bouwtrant heeft hem niet lang overleefd, hoewel hij tijdens zijn leven ook grooten invloed had buiten de stad. Hij had geene school gevormd en met zijn dood stierf ook zijne kunst

Jacob van Campen, geb. 1598, gest: 1657, groot vriend van de regenten der stad Amsterdam en patriciër met hooge beschaving van geboorte, oefende bouw- en schilderkust als liefhebberij uit.

Waar hij zijne opvoeding kreeg, is niet met juistheid te zeggen; zeker is het, dat hij Italië heeft bezocht.

Zijn eerste werk, het huis van Balthazar Cooymans, thans Hoogere Burgerschool, toont een sterk Italiaanschen invloed.

Hij gebruikte geen baksteen in zijne gevels, doch trok ze geheel in bergsteen op, met een lage verdieping gelijkvloers, behandeld als sousbasement.

In alles is zijn streven merkbaar om voor zijne deftige vrienden huizen te maken, die geen allemansgading waren. Streng en deftig van buiten, spreidde hij inwendig de grootste pracht en rijkdom ten toon.

Het raadhuis te Amsterdam werd reeds in 1627 te klein bevonden daar men echter op den Dam geen ruimte genoeg voorhanden had, moesten eerst 69 woningen worden aangekocht, waarmede 21 jaar verliep. Van 1643 zag de raad van een vroeger aangenomen klein plan af en besloot tot een plan van Van Campen. Meer anderen, waaronder waarschijnlijk ook Vingbooms, leverden plannen in; hierover gaf de raad zijn misnoegen te kennen en droeg aan Van Campen den bouw van het nieuwe raadhuis op. Hoewel eerst met spoed werd begonnen, verflauwde de ijver, tot in 1652 het oude raadhuis afbrandde.

Van toen af werd met meer spoed gewerkt, hoewel in 1685 men pas zóó ver was gevorderd, dat de dakleien werden gekocht.

Wel eens is beweerd, dat Jacob Van Campen meer uitdrukking aan den geest zijns tijds zou hebben gegeven, wanneer hij het geheel met een topgevel bekroond had. Dit oordeel is evenwel onjuist. In alles en in kunst in 't bijzonder bestond toen een voorliefde tot het klassieke. Wat niet klassiek was, heette kortweg onbeschaafd, barbaarsch (gothisch); die op den naam beschaafd wilde aanspraak maken, moest klassiek werken.

Een ander bezwaar tegen dit werk, bijgenaamd het achtste wonder, zijn de onaanzienlijk lage ingangen. Deze hadden evenwel hun practisch nut; ze waren gemaakt met de bedoeling, dat, bij een mogelijken opstand onder het volk, de zeven voordeuren en de ééne achterdeur gemakkelijk door weinig manschappen konden worden afgezet. Jacob van Campen was zeer geëerd door zijne tijdgenooten; hij hield slechts toezicht op de aesthetische uitvoering van het werk en bemoeide zich bijna volstrekt niet met de uitvoering van het practische gedeelte.

Van Vingbooms opvoeding is weinig bekend. Verre van zijne kunstprincipen aan zijne lastgevers op te dringen, streefde hij er voornamelijk naar, in hunnen geest te werken. Hij herinnert in de verte aan Hendrik de Keijzer, doch leefde onder sterk Italiaanschen invloed. Zoo zijne pilasterindeelingen, doorgaande over de volle hoogte der gevels, een type, zelfs door hem doorgevoerd bij zeer smalle huizen en tot zijne niet geringe ergenis door vele anderen nagevolgd.

In alles was hij geheel een kind van zijn tijd; een zeker talent kan hem niet worden ontzegt.

In het laatste tijdvak der 17e eeuw ontaardden de deftigheid en strengheid der gevels meer en meer in saaiheid, dorheid en nuchterheid. Dorsman, de eerste dezer periode, maakte de Luthersche kerk. Deze koepelkerk maakt een vreemden indruk, doordien zij rond is tot op den grond toe.

Hij sloot zijn gevels steeds af met vlakke kroonlijsten. Onder anderen maakte hij ook het Waale Weeshuis.

Uit alles blijkt, dat de renaissance in de 17e eeuw lang niet steeds op denzelfden trap is blijven staan, maar steeds is gedaald. Was Hendrik de Keijzer de meerdere van Jacob van Campen, deze blonk op zijn beurt uit boven Vingbooms, terwijl Dorsman weer veel minder was dan Vingbooms. Van allen kan evenwel worden gezegd, dat zij uitdrukking gaven aan den tijdgeest en geheel in dien geest werkten. Zij trachten niet te bouwen in den stijl van vervlogen tijden, maar zochten naar iets nieuws en trachtten uitdrukking te geven aan den geest van *hun* tijd en niet aan dien van den tijd hunner voorvaderen.

Dit dwingt ons eerbied af voor hun kunst en voor de ontwerpen zelven, en voert tot het besluit, dat de zeventiende eeuw in ons land meer werkelijke kunst heeft voortgebracht dan de onze.

De Voorzitter bracht namens de Vergadering den spreker dank voor zijne lezing.

Tot leden der Vereeniging werden vervolgens aangenomen de heeren W. Coepijn en A. van den Bogert.

BERICHTEN.

In den nog jeugdigen leeftijd van 34 jaren is den 21sten December j.l., na eene langdurige ziekte te Amsterdam overleden, de heer Nicolaas Mari Koning, lid der firma Koning en Bienfait, Proefstation voor Bouwmaterialen.

De heer Koning behaalde in 1882 het diploma van Technoloog aan de Polytechnische School te Delft. Met den heer L. Bienfait richte hij te Amsterdam het thans algemeen bekende Proefstation voor Bouwmaterialen op, dat in hem een hoogst bekwaam, werkzaam en ernstig man verliest.

In het vorige Weekblad deelden wij mede, dat zich te Dordrecht heeft geconstitueerd eene „Vereeniging tot instandhouding van oude gebouwen".

Wij kunnen thans mededeelen, dat in eene vergadering onder voorzitterschap van Mr. J. C. Overvoorde, in de vorige week gehouden, de statuten zijn goedgekeurd.

In die statuten wordt o. a. bepaald, dat de Vereeniging zich ten doel stelt het behouden van artistieke, bouwkundige en historische gebouwen, het tegengaan van onoordeelkundig restaureeren, het herstellen van reeds aangebrachte verminkingen en het behouden van onderdeelen van gebouwen, wier slooping niet verhinderd kan worden.

Ter juiste contrôle zullen, voor de wijken waarin de stad zal verdeeld worden, twee bestuursleden worden aangewezen.

Aan de Vereenigingen „Oud-Dordrecht" en „Vak en Kunst" zal verzocht worden een bestuurslid in deze Vereeniging te benoemen, waardoor zij een soort van patronaat over deze jonge Vereeniging uitoefenen.

Het Bestuur zal tien leden sterk zijn. Het definitieve Bestuur zal in eene volgende vergadering worden gekozen; tot zoolang blijft het voorloopige in functie.

Te Leeuwarden is opgericht de vereeniging „Friesche Bouwkunst," welke in de plaats treedt van de ontbonden afdeeling der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. Tot het lidmaatschap zijn 27 personen toegetreden.

Tot leden van het Bestuur zijn benoemd de heeren: H. C. de Groot, voorzittter; J. Nijdam, S. Baron, H. Feddema en C. H. van Duijsen.

Het openbaar Ministerie bij den Hoogen Raad concludeerde heden tot ontslag van rechtsvervolging der leden van het bestuur van het St. Elisabethsgasthuis te Arnhem ter zake van de hun ten laste gelegde overtreding der Arnhemsche bouwverordening met betrekking tot het plaatsen van eene afrastering op de grens van het terrein van genoemd gasthuis. Het O. M. was van oordeel dat art. 1 der vermelde bouwverordening eene ongeoorloofde beperking van het eigendomsrecht inhoudt, doordien de Raad zich daarbij heeft voorbehouden om de voorwaarden voor eene vergunning tot bouwen enz. welke bij openbare verordening behooren te zijn vastgesteld, in elk bijzonder geval nader bij een gewoon besluit te regelen.

Uitspraak 20 Januari.

In zake het geschil tusschen een aannemer te Rotterdam en een Belgischen steenfabrikant over de betaling van eene ten behoeve der „Bouw-Maatschappij Rotterdam" geleverde partij steen, heeft het gerechtshof in den Haag heden den aannemer toegelaten tot bewijs van het door hem gestelde feit, dat de steenfabrikant zich heeft verbonden om een aandeel van f 500 in genoemde Bouwmaatschappij in betaling aan te nemen.

AFLOOP VAN AANBESTEDINGEN.

Utrecht, 14 December. Het Ministerie van Binnenl. Zaken, het uitbreiden van de Rijks Hoogere Burgerschool. Van 11 inschrijvingen, de laagste van G. J. van Vloten, voor f 11365.—.

Amersfoort, 17 December. De architect H. Kroes, het bouwen van 4 heerenhuizen. Van 5 inschrijvingen, de laagste van H. T. Eijsvogel te Rotterdam voor f 25357 —. Gegund.

Maastricht, 19 December. Het Parochiaal Armbestuur van St. Servaas, het bouwen van een armenschool met bijbehoorende werken op een terrein aan het Kommelplein. Jean Reggers voor f 24260.—. Gegund.

Leiden, 20 December. De architect W. F. van der Heijden, het afbreken van de perceelen aan de Hooigracht 91 en 93 en het aldaar bouwen van een fabrieksgebouw, een ketelhuis met stoomketelmetseling en stoomschoorsteen en daarmede in verband staande werken, tot uitbreiding van de fabriek van verduurzaamde levensmiddelen der firma Tieleman & Dros. Van 9 inschrijvingen, de laagste van J. N. Botermans & J. Dekkers te 's Gravenhage voor f 26398.—.

Stavenisse, 20 December. De architect J. H. C. van Raamd te Zieriksee, het afbreken en weder opbouwen van het logement de Gouden Leeuw. Van 9 inschrijvingen, de laagste van G. de Hoog te Reeuwijk, volgens plan A voor f 13250.— en volgens plan B voor f 12750.—.

's Gravenhage, 24 December. Het bouwen van zes woonhuizen aan de Weimarstraat en Beeklaan is gegund bij onderh. herbesteding aan A. de Haan alhier, voor f 34389.—.

BUREAU VOOR PLAATSING VAN OPZICHTERS EN TEEKENAARS.

Marnixstraat 402, *Amsterdam.*

Aantal ingeschreven sollicitanten voor:
Bouwkundig Opzichter 2;
Bouwkundig Opzichter-Teekenaar 4 (waarvan 2 ook voor Opzichter of Teekenaar.)
Aantal aanvragen voor:
Bouwkundig Opzichter 3.
Aantal geplaatste sollicitanten:
een voor Bouwkundig Opzichter.

INHOUD

VAN HET

Bouwkundig Weekblad, jaargang 1895.

HANDELINGEN, VERSLAGEN ENZ. DER MAATSCHAPPIJ.

Verslagen van de Vergaderingen der Afdeelingen.

BOUWKUNDE.

Uitgevoerde en voorgenomen bouwwerken. Inrichting van gebouwen.

Bouwmaterialen.

GESCHIEDENIS DER BOUWKUNST. DECORATIEVE KUNST. NIJVERHEID. ONDERWIJS.

Oude monumenten. Archeologie. Aesthetica. Kunstgeschiedenis.

Korte berichten over Nederlandsche Monumenten.
(Onder de Rubriek „BERICHTEN.")

Decoratieve Kunst en Kunstnijverheid.

Onderwijs.

Hygiëne. Verlichting. Verwarming.
Ventilatie. Geleidingen tot aan- en afvoer, enz.

ONDERWERPEN VAN ADMINISTRATIEVEN EN SOCIALEN AARD, EN RECHTSPRAAK.

BEOORDEELING EN AANKONDIGING VAN BOEKWERKEN.

LEVENSBESCHRIJVINGEN.

PRIJSVRAGEN.

TENTOONSTELLINGEN, WEDSTRIJDEN EN CONGRESSEN.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN.

INGEZONDEN STUKKEN.

PLATEN.

Tegenover bladzijde:

